

530.019
4A 1759

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1968

I. SZÁM

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
Hirlaptári ell. napló
2834

MAGYAR KÖNYVSZEMLE. 84. ÉVF., I. SZ. 1—128. I. BUDAPEST, 1968. JAN.—MÁRC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti, és bibliográfiai folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, KÓHALMI BÉLA (főszerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ (a szerkesztő bizottság elnöke), MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY, TARNAI ANDOR, V. WALDAPFEL ESZTER

A KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL: *Vizkelety András*: Eine deutsche Fassung der Stephanslegende aus dem Jahre 1471 — *Somkuti Gabriella*: Ráday Gedeon bécsi könyvbeszerzője (Nagy Sámuel) — *M. Kondor Viktória*: Hogyan készült id. Szinnyi József „Magyar írók élete és munkái” című műve? — *Herepei János*: További bizonyíték a „Tótfalusi Kis Miklós temetése” című cikkhez — *Markovits Györgyi*: Mai Figyelő (1935—1936) — *Borsa Gedeon*: Kötéstáblából előkerült, ismeretlen XVI. századi bártfai nyomtatványok — *Fazakas József*: A XVII. századi erdélyi országgyűlési törvénycikkek nyomdai meghatározása — *Soltész Zoltánné*: A londoni középkori magyar művészeti kiállításon bemutatott kódexek — *Tóth András*: Kisnyomtatványok az Egyetemi Könyvtárban

Technikai szerkesztő: KÓKAY GYÖRGY

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és a MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el.

Szerkesztőség: Budapest, VIII. Polláck Mihály tér 10. Telefon: 336—323

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI, BIBLIOGRÁFIAI ÉS DOKUMENTÁCIÓS
FOLYÓIRATA

645

LXXXIV. ÉVFOLYAM
1968.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

TARTALOM

<i>Blücher, Gebhard</i> : Bestimmung der Auflagehöhe von Kronstädter Drucken des 16. Jahrhunderts mit Hilfe der Wasserzeichen	343
<i>Dán Róbert</i> : The earliest printing of Hebrew text books in Buda	35
<i>Gárdonyi, Clara</i> : Le tre figure della Bibbia fiorentina	31
<i>Kókay György</i> : A pozsonyi újságenczúra II. József korában	13
<i>M. Kondor Viktória</i> : Hogyan készült id. Szinnyi József „Magyar írók élete és munkái” című műve	171
<i>Kőhalmi Béla</i> : Pillanatkép Szabó Ervin élete utolsó évéből	237
<i>Markovits Györgyi</i> : Magyar haladó sajtó francia földön	246
<i>Sashegyi Oszkár</i> : Az állami könyvcenzúra kezdetei Magyarországon (1673—1705)	1
<i>Soltész, Elizabeth</i> : Zum Gedächtnis des 500-jährigen Todestags Gutenbergs	229
<i>Soltész, Elisabeth</i> : Zur Herkunft des Corvin-Graduals und zur Ikonografie seiner Miniaturen	305
<i>Somkuti Gabriella</i> : Ráday Gedeon bécsi könyvbeszerzője (Nagy Sámuel 1730—1802)	147
<i>Sonnevend Péter</i> : Fejezetek a Cserépfalvi Könyvkiadó Vállalat történetéből	321
<i>Varga Sándor</i> : A Szabad Szó című hetilap könyves-akciói 1939—1943	305
<i>Vizkelety András</i> : Eine deutsche Fassung der Stephanslegende aus dem Jahre 1471	129

KÖZLEMÉNYEK

<i>V. Busa Margit</i> : A „Magyarország Bibliográfiája 1712—1860” előfizetési felhívása	80
<i>Csapodi Csaba</i> : „Aegyptus Alexandrinus”	263
<i>Dezsényi Béla</i> : Szacsuvay Sándor utolsó éve	351
<i>Fabó Irma</i> : „Beszéd ... a forradalom kitörésekor” egy 1848 márciusi röplapon	73
<i>Füves Ödön</i> : Fejezetek a pesti Zavirasz-könyvtár történetéből	61
<i>Gál István</i> : Az Apponyi-gyűjtemény londoni kezdetei	362
<i>Herepei János</i> : További bizonyíték a „Tótfalusi Kis Miklós temetése” című cikkhez	188
<i>Herepei János</i> : Vidéki könyvkötők a XVII. század folyamán	51
<i>Indali György</i> : Egy kölesönkönyvtár állománya a Bach-korszak kezdetén	76
<i>Karner, Károly</i> : Zwei unbekannte Drucke von Luther—Schriften in Sopron	262
<i>Karsai Géza</i> : Az Anonymus-kódex első levele (Kutatási beszámoló)	42
<i>Kovács Magda</i> : A külföldi lapok Magyarországon (Néhány cenzúrai eset tükrében 1845—48 között)	360
<i>Kovács Magda</i> : Kölcsey politikai beszédeinek cenzúrázása	71
<i>Kozocsa Sándor</i> : Madách Imre javításai „Az ember tragédiája” első kiadásában	366
<i>Kunorovitz L. Bernát</i> : Fejér György „felfedezi” az Aranybulla eredeti példányát	65
<i>Markovits Györgyi</i> : Mai Figyelő (1935—1936)	190
<i>Markovits Györgyi</i> : A „Névtelen Jegyző” című folyóiratról (1932)	376
<i>Nizsalovszky Endre</i> : Reformkori kritikai irodalmunkhoz	357
<i>Szalai Imre</i> : A Magyar Írás (1921—1927)	82
<i>Terbe Lajos</i> : Ligeti Károly „Végrendeletem” c. verse kiadásainak és fordításainak történetéhez	373
<i>Vértessy Miklós</i> : Folyóiratkörözés az Egyetemi Könyvtárban 120 évvel ezelőtt	270
<i>Vértessy Miklós</i> : Patachich Ádám ósnyomatványgyűjteménye	54
<i>Veselinov, Ivanka</i> : Két jelentős szerb könyvtár rendezésének elvi alapjai	265

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Borsa Gedeon</i> : Kötéstáblából előkerült, ismeretlen XVI. századi bártfai nyomtatványok	196
<i>Fazakas József</i> : A XVII. századi erdélyi országgyűlési törvényekről nyomdai meghatározása	201
<i>Jenei Ferenc</i> : Javaslat Pázmány Imádságos Könyvének kiadására	91
<i>V. Kovács Sándor</i> : Egy latin verses Czobor-album	89

FIGYELŐ

<i>Benedek D. Katalin</i> : A szocialista könyv útja Magyarországon	214
<i>Bugyi Balázs</i> : A munkavédelmi irodalom nemzetközi osztályozásáról	108
<i>Csapodi Csaba</i> : Az ETO újabb magyar irodalmáról	388
<i>Dán Róbert</i> : Könyvművészeti és Grafikai Gyűjtemény	285
<i>D. B.</i> : Viktor Ivanovics Sunkov (1900—1967)	273
<i>Dezsényi Béla</i> : A társadalmi tudományok új módszerrel gyűjtött forrásainak első Magyarországon megjelent gyűjteménye	386
<i>Fukász György</i> : Mátrai László hatvan éves. A filozófus Mátrai László	384
<i>Gombocz István</i> : Megjelent az Index Translationum 19. kötete	284
<i>Gombocz István</i> : A Nemzetközi Könyvtárak Egyesülete	102
<i>Holl Béla</i> : Gebhard Blücher (1934—1968)	386
<i>Holl Béla</i> : Gutenberg-emlékkiállítás Esztergomban	396
<i>Kőhalmi Béla</i> : Anderseniana 1967	93
<i>Kőhalmi Béla</i> : Mátrai László hatvan éves. A könyvtáros és tudományszervező	383
<i>H. Lakatos Éva</i> : Budapesti nyomdák a XIX. században	100
<i>H. Lakatos Éva</i> : A moszkvai nemzetközi könyvkiállítás	215
<i>Markovits Györgyi</i> : A belgiumi illegális sajtó leltára	103
<i>Pethes István</i> : AIBM-kongresszus, Salzburg, 1967.	282
<i>Petrovay Isotánné</i> : A Vas megyei állománygyarapodási jegyzék	219
<i>Pusztai Jánosné</i> : Denisz'ev, Vitalij Nikolajevics	385
<i>Rózsa György</i> : A román Akadémiai Könyvtár centenáriuma	95
<i>s. g.</i> : Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban a könyvtár történetéről	103
<i>Sallai István</i> : Bibliográfiák a Nagy Forradalom évfordulójára	274
<i>Sinkovics István</i> : V. Waldapfel Eszter	272
<i>Soltész Zoltánné</i> : A londoni középkori magyar művészeti kiállításon bemutatott kódexek	216
<i>Somkuti Gabriella</i> : Nagykönyvtáraink jelentősebb új szerzeményei	97
<i>Somkuti Gabriella</i> : Rádai-emlékkiállítás Pécelen	218
<i>Staud Géza</i> : A színházi könyvtárak és múzeumok nemzetközi szövetségének VIII. kongresszusa	101
<i>Székelly Artúr</i> : A tipográfia és a szedéstechnika is változik	392
<i>Szentmihályi János</i> : Iványi-Grünwald Béla angol Hungarica gyűjteménye	106
<i>Szentmihályi János</i> : A magyar szakkönyvtárak szakbibliográfiai tevékenysége	278
<i>T. A.</i> : Gerzédi Rabán (1914—1968)	93
<i>Tóth András</i> : Kisnyomtatványok az Egyetemi Könyvtárban	210

SZEMLE

<i>Andritsch, J.</i> : Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1686—1782) (Ism. <i>Mezey László</i>)	226
<i>Barberi, F.</i> : Esperienza di un disastro (Ism. <i>Tombor Tibor</i>)	146
<i>Beiträge zur Methodik der Wissenschaftsgeschichte</i> (Ism. <i>Bugyi Balázs</i>)	400
<i>Bibliotheca Corviniana</i> (Ism. <i>Borzsák István</i>)	221
<i>A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának évkönyvei</i> (Ism. <i>Vértesy Miklós</i>)	397
<i>Cocks-Indestege, E. Glorieux, G.</i> : Belgica Typographica I. (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	403
<i>Dér Ferenc</i> : Sajtójogi ismeretek (Ism. <i>Takács József</i>)	398
<i>Falvy, Zoltán</i> : Drei Reimoffizien aus Ungarn und ihre Musik (Ism. <i>Bárdos Kornél</i>)	291
<i>Freiberg, R.</i> : Die Presse der französischen Resistance (Ism. <i>mgj</i>)	401
<i>Gaeta, G.</i> : Storia del giornalismo. (Ism. <i>Da.</i>)	293
<i>Geday Gusztáv</i> : A Kertészeti és Szőlészeti Főiskola könyvtárának története 1860—1894. (Ism. <i>Wittek Lászlóné</i>)	288
<i>Gombó Pál</i> : Bevezetés a sajtóismeretbe (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	289
<i>A Heidelbergi Káté története Magyarországon</i> (Ism. <i>Holl Béla</i>)	123

Jakó, S.: Codicele latine medievale din biblioteca lui Timotei Cipariu (Ism. <i>Csapodi Csaba</i>)	292
Jókai Mór: Cikkek és beszédek I. (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	118
Kóhalmi Béla: A tudományos tájékoztatás fejlődése hazánkban 1945—1965. (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	113
Library science today. Ranganathan Festschrift. (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	296
Literárny Archiv 1966. (Ism. <i>Káfer István</i>)	124
Magyar életrajzi lexikon (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	223
Mikes Kelemen összes művei I—II. (Ism. <i>Kókay György</i>)	116
B. Nagy Ernő—Zirc Péter: Bevezetés a szakirodalmi alkotómunka technikájába (Ism. <i>Rózsa György</i>)	287
A nem hagyományos dokumentumok a központi és a tanszéki könyvtárakban (Ism. <i>Tóth András</i>)	124
Rothe, E: Buchmalerei aus zwölf Jahrhunderten (Ism. <i>Soltész Zoltánné</i>)	126
Siebert, F. S.: Freedom of the press in England 1476—1776 (Ism. <i>D. B.</i>)	127
Uledov, A. K.: Die öffentliche Meinung (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	227
Veszprém megye irodalmi hagyományai (Ism. <i>V. Busa Margit</i>)	399
Viet, J: Les sciences de l'homme en France (Ism. <i>Kenéz Ernő</i>)	296
Wege zur Buchwissenschaft (Ism. <i>Vizkelety András</i>)	301

BIBLIOGRÁFIÁK

Bibliografia analitica a periodiceilor romanesti I. (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	298
Bibliográfia československé historie za léta 1962—1963 (Ism. <i>Vigh Károly</i>)	300
Breycha-Vauthier, A. C.: Die Zeitschriften des österreichischen Emigration 1934—1946 (Ism. <i>Markovits Györgyi</i>)	407
Clandestine drukken op letterkundig gebied tijdens de Duits bezetting in Nederland gedrukt (Ism. <i>MGy.</i>)	303
Französische Fachwörterbücher (Ism. <i>Hodinka László</i>)	302
Hertelendy M.—Henez A.—Zakányi S.: A dolgozó ember védelme Magyarországon (Ism. <i>Huszár György</i>)	298
Magyar pszichológiai irodalom 1945—1966 (Ism. <i>T. M.</i>)	403
Mitru Ibolya: A Szovjetunió története (Ism. <i>Kóhalmi Béla</i>)	402
Pálfy Miklós: Bibliographische Seltenheiten der Hallenser Ungarischen Bibliothek (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	405
Schmidt, H.: Bibliographie zur literarischen Erziehung (Ism. <i>Rejtő István</i>)	406
Theodor Storm, Bibliographie (Ism. <i>Vizkelety András</i>)	301

SASHEGYI OSZKÁR

Az állami könyvcenzúra kezdetei Magyarországon (1673–1705)

Az állami cenzúra-ügy, fejlődése során, különös változásoknak volt alávetve: mielőtt a rendőri igazgatás keretei közé került volna, a tanulmányi ügyek ágazatába tartozott, ezt megelőzően pedig, megszervezésétől kezdve hosszú időn át, a vallási ügyekkel, a negotium religionis-szal volt a legszorosabb összefüggésben. Az államapparátusban végbemenő ilyen tektonikus mozgásokat mélyebben fekvő okok váltják ki; a cenzúra-ügy helyzetének az idők folyamán végbement jelentős eltolódásai végső soron abból eredtek, hogy az irodalom funkciója a társadalom életében, s az állam funkciója az irodalmi életen belül többszörösen megváltozott.¹

A Habsburg uralkodók osztrák örökös tartományaikban már a 16. században kiépítettek, majd a 17. század első felében továbbfejlesztettek egy olyan közhatósági szervezetet, amely egyéb feladatai mellett a könyvtermelés és könyvforgalom egységes, állami szempontok szerinti ellenőrzését is ellátta. E téren az irányítás a helytartók kezében volt, s ők azt a helytartóságok és az egyetemek útján gyakorolták. Ezzel szemben Magyarországon a helytartó, ill. a nádor, csak esetenként foglalkozott sajtóügyekkel, s azokat szükség szerint bírói útra terelte, vagy a törvényhatóságokat szólította fel intézkedésre. Előzetes állami könyvcenzúra gyakorlására azonban a nádornak nem állt megfelelő apparátus rendelkezésére. Magyarországon hiányzott a lajtántúli „Regierung”-okhoz hasonló kormány szerv, a kamarai szervezet pedig ilyen feladatok megoldására nem volt képes. Nálunk jogszerint a városi hatóságok cenzúráztak (hogy előzetesen, vagy csak utólag, hogy saját közegeik útján, vagy egyházi személyek segítségül vételével, az már az ő dolguk volt), a területükön megjelent sajtótermékekért ők viselték a felelősséget. A városi hatóságok viszont vallási tekintetben megoszlottak, és egy részük protestáns, más részük katolikus szellemben cenzúrázott. Ugyanakkor a gyakorlatban a vallási tárgyú irodalom cenzúrája nagyrészt egyházi szervek kezében volt.

¹ A hazai cenzúra történetét eddigi irodalmunkban már többen felvázolták, önálló stúdiumként azonban a cenzúratörténet még alig jelentkezett. Hol sajtójogi kérdésekkel kapcsolatban (TARNAI János: *Sajtójogi dolgozatok*, Bp. 1913), hol a nyomdászat (BALLAGI Aladár: *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése*, Bp. 1878), vagy a politikai irodalom (BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*, Bp. 1888) történetét vizsgálva, kísérelték meg az egyes szerzők a cenzúra történetére vonatkozó adatokat is összegyűjteni. De, még ahol önálló vizsgálódás tárgyaként jelentkezik is a cenzúratörténet, inkább csak az adalékok közléséig jut el (SCHERMANN Egyed: *Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez*, Bp. 1928). Jelen cikk megírásánál fő célkitűzésünk nem az volt, hogy az eddig összegyűjtött adatokat továbbiakkal bővítsük (bár erre is törekedtünk), hanem méginkább az, hogy az adatokat kritikai vizsgálat alá vegyük, s azokat a történeti összefüggésekbe beállítva, megkíséreljük a cenzúratörténet egy meghatározott időszakának fő tendenciáit kiemelni.

Az előzetes állami könyvcenzúra és -revízió bevezetésének fő akadályá azonban nem szervezeti jellegű volt. Magyarországon a 17. század első felében törvények egész sora nyilvánította ki a protestánsoknak azt a jogát, hogy vallásukat szabadon, zavartalanul gyakorolhatják. S bár katolikusok és protestánsok, a törvények ellenére, kölcsönösen egymás vallásának kiirtására törekedtek, ennek megvalósítására, a másvallású könyvek elnyomására országos viszonylatban egyik félnek sem volt meg a lehetősége. De eltekintve a protestánsok vallásszabadságát biztosító törvényektől, a magyarországi könyvcenzúrát már csak azért sem lehetett a nagyszombati jezsuita egyetemre bízni, mert a jezsuita rend jogállását Magyarországon ebben az időben törvények korlátozták, s az elismertetésük iránti katolikus törekvések a protestáns rendek ellenállásán minden alkalommal megtörttek.

Ennek következtében Magyarországon I. LIPÓT korát megelőzően nem beszélhetünk rendszeres állami könyvcenzúráról, bár könyvekkel kapcsolatos tiltó rendelkezések korábban is születtek, könyvelkobzások és könyvégetések korábban is történtek, a „veszedelmes” könyvek szerzőit és nyomtatóit korábban is büntették. Ezek azonban esetenkénti intézkedések voltak; a cenzúra-ügy állami megszervezésére, egységes, kötelező erejű, előzetes állami könyvcenzúra bevezetésére akkor történt nálunk az első kísérlet, amikor a török kiűzésének időszakában a Habsburg uralom abszolutisztikus módon, az államigazgatás központosításával, új módon igyekezett az országban berendezkedni. A magyarországi állami könyvcenzúra, megszervezése idején, az erőszakos rekatolizáció egyik eszközeként, a Habsburg abszolutizmus kiépítését volt hivatva szolgálni.

Az 1655-i országgyűlésen még csak helyi panaszként jelentkezik a könyvrevízió. A Pozsony vármegyei panaszok egyike így szól:

„Az is világos megbántása az evangélikus vallásnak, hogy midőn magyar hazafiak Németországba, vagy más külföldi tartományba mennek tanulás vagy tapasztalatszerzés végett, s onnét visszatérve könyveket hoznak magukkal, azok Bécsben s őfelsége más tartományában tőlük elszedetnek, amint az történt 1652-ben Szelezcky Jakabbal, akinek Bécsben elszedett könyvei ma sem adattak vissza. Kívánják tehát az evangélikus rendek, hogy azok Szelezckynek visszaadassanak, és a pozsonyi könyvtárosoknak is szabad legyen németországi könyveket eladniuk.”²

A panasz egyedi volta a sajtóviszonyok fejletlenségével, a cenzúra és revízió szervezhetlenségével s avval függ össze, hogy az országgyűlési sérelmek eszidőben sokkal súlyosabb törvénytelenségekkel foglalkoznak, s bennük a könyvekkel kapcsolatosak külön meg sincsenek említve. A hatalmaskodásoknak, erőszakos foglalásoknak e korszakában a gravámenek tele vannak templomok, paplakok és iskolák foglalásának eseteivel. Az ilyen foglalások a vallásgyakorlathoz tartozó ingóságok elkobzásával és rendszerint elpusztításával jártak együtt, s ezekhez tartoztak a vallási könyvek is, ha a sérelmek ezeket legtöbbször nem is említik külön. A protestáns rendeknek az 1662. évi országgyűlésen benyújtott panaszai között szerepel az is, hogy Bars megyében Oszlán templomát SZELEPCSÉNYI György esztergomi érsek emberei a paplakkal, az iskolával és az egyházi jövedelmekkel együtt elfoglalták, s a pap javait fölprédálták, amit más házakban is tettek, a *könyveket* és más dolgokat *elszedvén tulajdonosaiktól*.³

² ZSILINSZKY Mihály: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai*. 3. k. Bp. 1893, 113. l.

³ *uo.* 227—228. l.

Hogy szabályszerű állami könyvcenzúráról ebben a korban nem beszélhetünk, azt WESSELÉNYI Ferenc nádor 1660. január 30-án kelt felségelőterjesztése is bizonyítja. Ebben egy Kassán megjelent „nagyon ocsmány” könyvről (liber spurcissimus) szól, amit politikai szempontból éppoly veszedelmesnek tart, mint amilyen veszélyesek voltak annak idején ALVINCZI Péter kassai prédikátor beszédei, s Kassa város tanácsát kívánja felelőssé tenni azért, hogy e munka megjelenhetett, s hogy sem a prédikátort, sem a nyomdászt meg nem büntette. Perbe fogja tehát idézni a várost, de előbb megtanácskozza a királyi tábla bíráival, hogy mely törvény alapján s milyen fórum előtt járjanak el ellene.⁴ Levele alapján úgy látszik, hogy CZEGLÉDI István kassai prédikátor valamelyik 1659-ben megjelent polemikus irata volt a botrány okozója. De az is kivüláglik belőle, hogy a nádor nem volt járatos a sajtó-ügyek terén, hogy több éves nádori működése során ilyen ügyvel feltehetően még nem találkozott.

Az állami cenzúra megszervezésének első kísérletére csak WESSELÉNYI halála s a nevével jelzett főúri összeesküvés felfedeztetése után került sor.

A WESSELÉNYI összeesküvés után a bécsi udvar, a magyarországi katolikus egyházzal szoros szövetségben, radikális akciót indított az elégedetlenek, s köztük a protestánsok megfélemezésére. Ennek kapcsán cenzúra-ügyekben először csak a korábbiakhoz hasonló — de egymást sűrűn követő és kegyetlen szigorúságukkal is elrettentő —, esetenkénti intézkedések történtek.

Az összeesküvőkkel együtt perbe fogták DRABIK Miklóst is, aki *Lux in tenebris* című könyvében a Rákócziakat a Habsburgok elleni fegyverfogásra biztatta. DRABIK tehát a többi „békétlennel, király ócsárlóival” együtt az 1670. évi pozsonyi iudicium delegatum elé került. Az ügyész az uralkodó és a katolikus egyház elleni lázítás miatt máglyahalálra ítéltetését, könyvei megsemmisítését, vagyona elkobzását és kínpadra vonását kérte a bíróságtól. Az ítélet „hütlenségért, lázításért és istenkáromlásért” fej- és jószágvesztésre szolt, azzal a súlyosbítással, hogy fejevével előtt még kezét is levágják. Kivégzése 1671. július 16-án történt, Pozsony piacán. Holttestét könyveivel együtt égették el, hamvait a Dunába szórták. Másnap közhírré tették, hogy aki DRABIK könyvét birtokolja, adja be azt a városházára, különben a szerzőhöz hasonló módon fog bűnhődni.⁵

Egy hónappal később, 1671. augusztus 17-én LIPÓT egy másik „mocskos könyv” szerzőjének felderítésére adott parancsot a magyar kamarának. Tudomására jutott — így szól a mandatum — hogy *Domus Austriacae Austeritas* címen egy az uralkodóházat és személy szerint őt ócsárló, s királyi tekintélyére szerfelett káros újabb könyvet adtak ki a felsőmagyarországi részeken, s azt ott már el is terjesztették. Minthogy pedig az ilyen gyalázatos könyvek szerzői mind a magyar közjog, mind a magyar törvényhatósági jog értelmében (tam communi, quam municipali jure hungarico) szigorú büntetést érdemelnek, meghagyja a kamarának, sürgősen rendeljen szorgos vizsgálatot, a fiskus útján, a szerző kiderítésére, s az eredményről tegyen majd jelentést.⁶ A magyar kancellár, PÁLFFY Tamás nyitrai püspök augusztus 19-én kelt

⁴ Országos Levéltár (a továbbiakban: O. L.), A 21. Magyar kancelláriai levéltár, Litterae palatinorum, 1660. Nr. 613.

⁵ PAULER Gyula: *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése*. Bp. 1876, 378—388. l.

⁶ O. L. E 21. Magyar kamarai levéltár, Benignae resolutiones. 1871. aug. 17.

levelében már helyesbítette a könyv címét: „igaz titulussa a könyűnek Austriaca Austeritás, ige kel az nemes szepessi kamaratis rola informalni”. Egyben mandatum compulsoriumot is küldött a fiskus számára, s megírta azt is, hogyan fogjanak a kutatáshoz: „Chyaky István uram küldvén énnekem kezemhez azon könyűvet, eő kglmen kel elis kezdeni az Inquisitiot...”⁷ A pozsonyi kamara a mandatumot haladéktalanul továbbította a szepesi kamarához, Kassára, azzal, hogy a vizsgálat eredményéről jelentést vár. Az inquisitio azonban nem járt eredménnyel s így a szerzőnek, BETHLEN Miklósnak nem történt baja a könyv miatt.

De nemcsak egyes könyvek szerzőire indítottak hajtóvadászatot, ugyanakkor a jezsuiták előretörésével a protestáns kézen levő nyomdák is veszélyeztetett helyzetbe kerültek.⁸ 1671-ben beszüntette működését a LÓRÁNTFFY Zsuzsanna által alapított sárospataki nyomda, mert a katolikus hitre tért BATHORY Zsófia újból Patakra hozta a jezsuitákat s a protestánsok a betűkészletet összecsomagolva, azt Erdélybe menekítették.⁹ A jezsuiták a pataki kollégiumban azzal kezdték működésüket, hogy könyvtárából mintegy 2000 „eretnek” könyvet elégettek.¹⁰

A perbe fogások is folytatódtak. DRABIK néhány hívét, köztük KALINKA, deákosan KALIKIUS Joachim illavai evangélikus szuperintendenst még DRABIK ügyének tárgyalásakor elfogták és Pozsonyba vitték, anélkül, hogy egyelőre pert indítottak volna ellenük. Ezek ügyét (másokéval együtt) LIPÓT 1671 szeptemberében egy majdan felállítandó bíróság elé utasította.¹¹ A következő év július 24-én azután megparancsolta SZELEPCSÉNYI György esztergomi érseknek egy új iudicium delegatum felállítását és KALINKA perbefogását.

„A Kalikiusnak nevezett illavai prédikátornak — így szól a mandatum —, mint mondják, nem csekély része volt a legutóbbi lázadásban, az ausztriai Ház és a királyi méltóság nyilvánvaló kárára, sőt a Drabik-féle mocskos könyvet bírta, olvasta, megjegyzéseket fűzött hozzá, s azt sok helyütt hirdette és terjesztette. Azt akarjuk, hogy e szörnyű vakmerőségért méltó büntetést nyerjen. Megparancsoljuk e levelünkkel Hűségteknek, hogy ezekről mielőbb szorgos vizsgálatot rendeljen s a prédikátor ellen, más tanácsosainkkal és a királyi tábla bíráival együtt, akik kéznél vannak, kiküldött bíróság formájában, a prédikátort maga elé rendelve, járjon el, s ha a dolog igaznak bizonyul, szigorúan büntesse meg őt.”¹²

⁷ O. L. E 250. Szepesi kamarai levéltár, Litterae camerae Posoniensis 1671. Fasc 42. No. 33.

⁸ Nyomdászatonk történetének számos ellenőrizetlen adata közé tartozik aza SZABÓ József nyomdásztól eredő állítás is, hogy GRÜNDEr Gottfried protestáns vallású nyomdász a pozsonyi városi tanács engedélyével 1669 óta működött ott, de nyomdája a katolicizmus ellen több polémikus könyvet bocsátván közre, a klérus panaszaik következtében 1671-ben betiltották. (*Adalékok a nyomdászat történetéhez Magyarországon*. Vasárnapi Újság. 1867. 31. sz., ennek nyomán általában a szakirodalomban, így BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*, Bp 1888. 20. l.) Ezzel szemben tény, hogy GRÜNDEr 1671-ben PÁZMÁNY Péter egy munkáját adta ki (SZABÓ Károly: *Régi magyar könyvtár* I. k. Bp. 1879. 1124. sz.) s nyomdája még két évvel később, 1673-ban is működött, amikor KÉRY János csanádi püspök egy könyve (SZABÓ Károly i. m. II. k Bp. 1885, 1325. sz.) került ki a sajtója alól. Arról, hogy protestáns polemikus műveket adott volna ki, nem tudunk. Az Pozsonyban, 1671-ben valóban kockázatos vállalkozás lett volna.

⁹ BALLAGI Aladár: *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése*. Bp. 1878. 82. l.

¹⁰ KRONES, Franz: *Zur Geschichte des Jesuitenordens in Ungarn*. Archiv für Österreicheische Geschichte. 79. k. 337. l.

¹¹ PAULER: I. m. 401. l.

¹² O. L. A 35. Magyar kancelláriai evéltár (a továbbiakban M. kanc.), Conceptus expeditionum 1672. No. 273.

SZELEPCSÉNYI, aki a WESSELÉNYI-féle összeesküvéssel kapcsolatban maga is gyanúba keveredett, most a protestánsokat tette meg bűnbaknak. Az ő elnöklete alatt összeült iudicium delegatum Pozsonyba idézte valamennyi protestáns papot és tanítót. KALINKA is választhatott a katolikus hitre való áttérés, a gályarabság vagy a száműzetés között. Az utóbbit választotta, aláírta a térítvényt, amelynek értelmében tartozott az országból kivándorolni.¹³

A KALINKA perbe fogását elrendelő királyi parancs kiadása és a pozsonyi iudicium delegatum összeülése közötti időben történt a cenzúra terén az első átfogó intézkedés, mint említettük, SZELEPCSÉNYI részéről. Úgy látszik, hogy SZELEPCSÉNYI személyes okból is a sajtó megrendszabályozását kívánta. Amikor a *Wiener Blättl* c. kéziratoss bécsi újság 1671-ben azzal vádolta, hogy része volt a WESSELÉNYI-féle összeesküvésben, emiatt panaszt tett Bécsben. LIPÓT az érsek becsületét sértő sajtóközlemény helyreigazítását rendelte el, s ugyanakkor jóváhagyta az alsóausztriai kormányzat javaslatát a kéziratoss újságok ellenőrzésére.¹⁴ Magyarországon pedig SZELEPCSÉNYI maga rendelte el 1673. június 7-én, a királytól nyert felhatalmazására hivatkozva a törvényhatóságoknak, szigorúan figyelmeztessék valamennyi nyomdászt és könyvkereskedőt, ne merjenek valami könyvet kinyomatni, vagy külföldön megjelent könyvet az országban terjeszteni, mielőtt hozzá, átvizsgálás és jóváhagyás végett, beküldötték. A rendelet megszegőit pedig az uralkodó által megszabandó súlyos büntetéssel és az ilyen könyvek elkobzásával fenyegette.¹⁵ A cenzori teendők ellátását SZELEPCSÉNYI a jezsuita SZENTIVÁNYI Mártonra, a nagyszombati egyetem teológia tanárára bízta.¹⁶

Amikor SZELEPCSÉNYI fenti rendeletét kiadta, már megtörtént az alkotmány felfüggesztése s AMPRINGEN Gáspárnak kormányzói beiktatása. SZELEPCSÉNYI az új helyzetben a helytartói jogok közül csak a jogszolgáltatás terén neki kijárókat tarthatta meg. Úgy látszik, hogy a hatáskörök elkülönítésekor a cenzúra-ügyet, a jogszolgáltatáshoz tartozónak minősítve, magának vindikálta. Az említett rendelet értelmében maga SZELEPCSÉNYI az ország főcenzora. SZENTIVÁNYI ekkor még nem volt más, csupán az ő mandatáriusa, akinek közreműködéséről a törvényhatóságoknak nem tett említést.

SZELEPCSÉNYI mandátumának — tekintettel az akkori magyarországi erőviszonyokra — nem lehetett sok foganatja. Aligha akadt protestáns nyomdász, aki a kiadásra szánt munkák kézirateit nyomtatás előtt az esztergomi érsek nagyszombati rezidenciájába küldte, vagy könyvkereskedő, aki külföldi könyveit eladás előtt általa felülvizsgáltatta volna. A mandátum közvetlen célja — s ezt részben el is érte — inkább csak az elrettentés volt. SZELEPCSÉNYINEK ez az intézkedése, közvetlenül az előtt, hogy a protestáns lelkészek felett ítélő pozsonyi törvényszéket összehívta volna, a katonai asszisztenciával végrehajtott erőszakos ellenreformáció döntő rohamának megindítását jelzi.

Különösen heves volt ez a roham a Szepességben, ahol BÁRSONY György szepesi prépost az evangélikus lelkészek elűzése után katolikus pébánosokat

¹³ RÁCZ Károly: *A pozsonyi vértörvényszék áldozatai 1674-ben*. Sárospatak 1874. 83—84. l.

¹⁴ WIESNER, Adolph: *Denkwürdigkeiten der oesterreichischen Zensur*. Stuttgart, 1847. 79—81. l.

¹⁵ A Kassa városához írt rendelet szövege kiadva Történelmi Tár. 1896. 739. l.

¹⁶ Ezt SZENTIVÁNYI állítja 1688. évi felségfolyamodványában. (L. alább.)

telepített le, a szepesi kamara pedig a szabad királyi városok közigazgatását szervezte át katolikus szellemben. Az új plébánosok és városi tisztviselők eltiltották a lakosságot a biblia és az evangélikus vallásos könyvek olvasásától, evangélikus egyházi énekek éneklésétől, elkobozták a luteránus könyveket.¹⁷

A kuruc felkelés THÖKÖLY vezetésével elért sikerei egy időre véget vetettek az ellenreformáció tombolásának, s azt az általa ellenőrzött országgrészen a katolikusok kegyetlen üldözése váltotta fel. De az ország egyéb részein is alábbhagyott a protestánsüldözés, és az 1681-i soproni országgyűlésen a protentánusok BÁRSONY György hirhedt könyvének, az ő vallásszabadságuk ellen irányuló s abban az évben propagandacélból Nagyszombatban újra kiadott „Veritas toti mundo declarata”-nak betiltását kérték. NOSTITZ királyi biztosnak csak azzal sikerült lecsendesítenie őket, hogy kijelentette, a könyv kibocsátása a király tudta és akarata nélkül történt.¹⁸ A protestánsok vallásszabadságának az 1681 : 25 tc. által történt megerősítése a katolikus szellemű cenzúra elvi korlátozását jelentette. A törvénycikk 3. §-a kimondja, hogy „vallásának szabad gyakorlatában, mától fogva jövőre senkit a lakosok közül semmiképpen ne háborgassanak”. A THÖKÖLY ellenőrzése alatt álló északkeleti megyékben a jezsuita cenzúrára de facto sem volt lehetőség.

A soproni országgyűlés visszaállítván az ország alkotmányát s véget vetvén az AMPRINGEN-féle kormányzóság működésének, újra betöltötte a nádori széket. ESTERHÁZY Pál, az új nádor, a rászakadó országos gondok közepe azzal is törődött, hogy a könyvnyomtatást szabályozza. Elrendelte, hogy az általa cenzorrá kinevezett SZENTIVÁNYI Mártonnak, a teológia doktorának jóváhagyása nélkül egyetlen nyomdász se merészeljen bármit is ki nyomtatni. Felhatalmazta a cenzort, hogy azokat, akik e pátensével szembe mernének szállni, könyveik elkobzásán és nyomdájuk elvesztésén kívül a törvényes büntetéssel is megfenyegethesse. Ezért nádori és helytartói hatalmánál fogva szigorúan megparancsolta a szabad királyi és mezővárosok tanácsainak, hogy e rendeletét kihirdessék és az arra illetékesek által végrehajtsák.¹⁹

SZENTIVÁNYINAK ez a pátens olyan jogokat adott, amelyek birtokában elvileg közjogi funkcióit tölthetett be. A közbejött török háború azonban másfelé terelte a figyelmet, a sajtó hangját elnyomta a fegyverek zaja.

A katonai sikerek hatására, különösen Buda visszafoglalása után, LIPÓT végleg elszánta magát uralkodói jogainak érvényesítésére. Egyelőre azonban, az 1687-i országgyűlésen még bizonyos látszólagos kompromisszum születik a rendek és az udvar között. Újból kimondják a protestánsok vallásszabadságát, s amikor a rendek zajosan követelik egy szerintük a magyar nemzetet kisebbitő könyvnek és szerzőjének megégetését, a király december 26-i decretumában valóban elrendeli, hogy FLÄMITZER osztrák hadbírónak az abszolutizmus szellemében írott röpiratát, a *Der in Böhmische Hosen ausgekleidete ungarische Libertiner*-t elégessék.

Ugyanez az országgyűlés bevett renddé nyilvánította a jezsuitát, s ezzel számára az eddiginél kedvezőbb jogi helyzetet biztosított. Az országgyűlés

¹⁷ BRUCKNER Győző: *A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben* I. Bp. 1922. 356—364. l.

¹⁸ ZSILINSZKY: I. m. 3. k. 166. l.

¹⁹ O. L. E 152. Acta Jesuitica Coll. Tyrn. fasc. 12. No. 4. Egyszerű másolat, hiányos keltezéssel: „Datum in libera ac regia civitate Soproniensi, die . . .”

berekesztése után közvetlenül megindult az abszolutizmus újberendezkedésének előkészítése is.

SZENTIVÁNYI Márton ezt az időt tartotta alkalmasnak arra, hogy SZELEPCSÉNYITől kapott, majd ESTERHÁZY Pál nádor által megújított megbízására királyi megerősítést kérjen. Az 1688. év elején felségfolyamodványt nyújtott be Bécsben, s ebben előadja, hogy Magyarországon sok veszélyes, a közre káros könyv jelenik meg, másokat pedig külföldről visznek be, s mind ezeket országserzve szabadon árusítják, mert nincs cenzúra, amely megvizsgálná a kinyomatandó műveket, és könyvrevízió, amelynek a külföldről behozottak alá lennének vetve. SZELEPCSÉNYI és ESTERHÁZY Pál ezt a feladatot korábban reá, az ország távolabbi részeiben pedig arra bízták, akire ő ebbeli hatalmát átruházza. Szigorúan meghagyták az ország valamennyi nyomdászának, hogy előzetes cenzúra nélkül semmit se merészeljenek kinyomni, nyomdájuk és könyveik elvesztésének terhe alatt, és ne merjenek külföldről behozott könyveket engedély nélkül terjeszteni. SZENTIVÁNYI „a közjó és a katolikus egyház érdekében” e rendelet megerősítését kérte az uralkodótól.²⁰ I. LIPÓT a kérést március 4-én teljesítette.

A királyi pátens szerint „Szentiványi Márton megbízott cenzor, vagy az, akire ő hatalmát átruházza, bárkinek a műveit és kinyomatandó iratait átvizsgálhatja és jóváhagyhatja, s ha bárki bármiféle iratot, könyvet és irományt az ő vagy megbízottainak beleegyezése nélkül kinyomatni merészelne, úgy intézkedhet, hogy az ilyen személy, könyveinek és betűinek elkobzásán kívül, a kijáró büntetéssel is sújtassék”. A király megparancsolta a fő- és alispánoknak, a szabad királyi és más városok és községek polgármestereinek, bíráinak és vezetőinek, hogy ezt tegyék közhírré s az illetékesek által hajttassák végre, s az említett cenzorokat (SZENTIVÁNYIT és delegátusait) ők maguk is minden módon támogassák.²¹

A cenzúra-ügy ilyen rendezése az abszolutizmus irányába mutatott s az ausztriai állapotokhoz való közelítést vette célba, ha azt egyelőre el nem is érte. Amikor röviddel ezután LIPÓT megbízta KOLLONICH püspököt, a pozsonyi kamara elnökét, a magyarországi kormányzat reformja tervének elkészítésével, ő hamarosan nekifogott a feladat megoldásának, s eközben figyelmét a könyvcenzúra ügyére is kiterjesztette. Az 1689-ben elkészült tervezet — amely bizottsági tárgyalások eredményeképpen jött létre — a létesítendő magyarországi kormányzóság feladatairól szólva, azok közé sorolja a könyvcenzuráról való gondoskodást is, különös tekintettel arra, hogy az országban a protestánsoknak nyomdáik vannak, így Lőcsén, s ezáltal közrebocsáthatják mindazt, amit a saját érdekükben jónak látnak. Az utóbbi időben — mondja a tervezet — több olyan hitvitázó iratuk és más kiadványuk jelent meg, ami sérti az ország és a katolikus vallás érdekeit. Ezért a bizottság azt javasolja, hogy a magyarországi kormányzóság nevezzen ki cenzorokat, és szigorúan tiltsa

²⁰ O. L. A 35. CM. kanc. conceptus expeditionum 1688. No. 113. Hó és nap megjelenése nélkül, mindenesetre március 4. előtt, s bizonyára január 25. — az országgyűlés berekesztése és a törvénycikkek királyi megerősítése — után kelt.

²¹ O. L. A 57. M. kanc. Libri regii 19. k. 156. l. Egyszerű másolata O. L. E 152. Acta Jesuitica. coll. Tyrnav. fasc. 12. No. 3. Kiadva: Történelmi Tár. 1896. 190—191. l. Magyarul (pontatlanul) SCHERMANN Egyed: *Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez.* Bp. 1928. 17—18. l. Figyelemre méltó, hogy mind SZELEPCSÉNYI mandátuma, mind I. LIPÓT pátense a nagy befolyású SENNYEY László rektorsága idején látott napvilágot. SENNYEY bizonyára latba vetette tekintélyét, hogy rendje s közelebből egyeteme számára a cenzori hatalmat megszerezze. Mert bár a királyi pátens még mindig nem az egyetemre bízta a cenzurát, hanem személy szerint SZENTIVÁNYIRA, mégis rajta keresztül a rend nyert az irodalmi élet alakítására befolyást.

meg valamennyi nyomdának, megfelelő büntetés, esetleg a nyomda bezáratásának terhe alatt, hogy a cenzorok jóváhagyása nélkül bármit is kiadjanak.²²

A nagyszombati és kassai jezsuita egyetemek már korábban is gyakoroltak bizonyos cenzúrajogokat. Ez a jog azonban nem jelentett mást, minthogy a saját kiadványaikat maguk cenzúrázhatták, mások beleszólása nélkül. Amikor az olmützi jezsuita egyetem hasonló jogát az érsek elvitatta, az egyetem kérdést intézett magyarországi társaihoz, s e kérdésre a nagyszombati egyetem 1676 júliusában, a kassai pedig ugyenez év augusztusában, azt a választ adta, hogy ők, minden püspöki cenzúrától függetlenül, maguk cenzúrázzák akadémiai téziseiket és más irataikat, s e jogukat soha egy püspök sem vonta kétségbe.²³

Az egyetemi és püspöki cenzúra közötti jogviszály csakhamar az állam és az egyház közötti hatalmi küzdelemmé szélesedett. A viszály előzményeihez hozzá tartozik III. FERDINÁND egy 1655-ben kiadott rendelete, amellyel a prágai érseki nyomda termékeit a császári helytartó és az egyetem szuperintendense által együttesen gyakorlandó állami cenzúrának kívánta alávetni. A következő évben, azzal az indokolással, hogy a helytartók és a szuperintendensek egyéb feladatokkal túl vannak terhelve, előbbi rendeletét megváltoztatta és az egyetemek rektorait tette felelőssé azért, hogy semmi se hagyja el a sajtót, ami ellenkezne az állami érdekekkel. Bécsben már korábban ez volt a gyakorlat. Az olmützi érsek tehát, amikor 1675-ben az ottani egyetemet a maga cenzúrájának kívánta alávetni, ezzel a császári mandátummal helyezkedett szembe. Minthogy LIPÓT császár egy évvel korábban, 1674-ben megtiltotta a jezsuita tartományfőnököknek és rektoroknak, hogy olyan püspöki mandátumoknak, amelyek császári jogokat vagy privilégiumokat sértenek, engedelmekedjenek, az olmützi jezsuiták dilemmába kerültek s az érsektől egyelőre rendeletének felfüggesztését kérték. Az érsek, bár haladékat adott az olmützi egyetemnek, rendeletének végrehajtását illetően, kitartott abbéli szándéka mellett, hogy a tridenti zsinat által a püspököknek adott jogokat érvényesíti. A császár környezetéhez tartozó jezsuiták a vizzálynak caesarista megoldását igyekeztek elérni. AVANCINI osztrák tartományfőnök azzal érvelt LIPÓT előtt, hogy a tridenti zsinat határozatai a német birodalomban nem érvényesek, és különben is csupán a teológiai könyvekről (libri sacri) szólnak. Ennélfogva a püspökök mindeddig nem is tartottak igényt arra, hogy a nyomdák felett ellenőrzést gyakoroljanak. Az osztrák örökös tartományokban a cenzúrárt az egyetemek, s mellettük a bécsi, grázi és linzi kormányzatok gyakorolták, anélkül, hogy ez ellen a püspökök tiltakoztak volna. AVANCINI még azt is előhozta, hogy a püspöki konzisztóriumokban nincsenek teológiai tanárok, akikre a hittudományi munkák felülvizsgálatát megnyugtató módon bízni lehetne. Hogy a császárt kedvező döntésre bírja, fő kérdésként egyenesen azt vetette fel, vajon a nyomdai jog (jus typi) a fejedelmet, vagy a püspököt illeti-e? LIPÓT azonban nem tudta elszánni magát a döntés meghozatalára.

A jezsuiták tehát ebben a küzdelemben a császár mögött álltak, de kénytelenek voltak a püspökökre is tekintettel lenni. TANNER, a cseh provinciá-

²² Einrichtungswerk des Königreich Hungarn. III. Politicum. 10. Lásd a BANYAI Béla által gondozott kiadás kefelevonatának 83. l. (Az O. L. birtokában).

²³ DUHR, Bernhard: *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge*. 3. k. München—Regensburg, 1921. 429 l.

lis, azt írta 1678-ban LIPÓT gyóntatójának, az egyébként ugyancsak caesarista STETTINGERnek, hogy a prágai és az olmtüzi egyetemek eddig csak saját akadémiai kiadványaikat cenzúrázták maguk, s mind az ottani jezsuiták, mind más szerzetesek és világi papok egyéb kiadványaik kiadhatására a prágai, ill. olmtüzi érsektől kértek engedélyt. LIPÓT vonakodott a kérdést egyoldalúan eldönteni, annál is inkább, mert tudomására jutott, hogy az olmtüzi érsek azt Rómába terjesztette. XI. INCE pápa — akinek jóindulatára pedig a császárnak nagy szüksége volt — 1678. szeptember 9-én hozzá intézett brevéjében le is szögezte, hogy a kérdés kivizsgálása és a döntés egyedül a szentszékre tartozik. Végül 1679. június 7-én az inkvizíció gyülekezete meghozta az ügyben döntését. A bíbornokok kimondották, hogy az olmtüzi jezsuita rektor és az ottani kollégium semmit sem nyomathat ki az érsek engedélye és jóváhagyása nélkül, a legkevésbé disputákat, téziseket és más akadémiai iratokat. A döntésnek megfelelően XI. INCE felkérte a császárt, hogy a dekrétum végrehajtását segítse elő. LIPÓT császárt ezután még kevésbé lehetett határozott fellépésre rábírní, mint annak előtte. Tanácsadói egy promemoriában kifejtették ugyan, hogy a cenzúra joga az örökös tartományokban a császáré. A császár mégis beleegyezett abba a közvetítő megoldásba, hogy az olmtüzi érsek további öt évre nyomdai engedélyt adjon az ottani egyetemnek, s elvi döntést nem hozott.²⁴

Az 1679-i római ediktum a magyar püspökök magatartását is megszabta. XI. INCE érdemei a felszabadító hadjárat körül őket egyébként is olyan helyzetbe hozták, amelyet igyekeztek a maguk számára hasznosítani. Így öt évvel LIPÓT ama pátensének megjelenése után, amellyel SZENTIVÁNYI Mártont a magyarországi nyomtatványok ellenőrzésével és felülbírálatával megbízta, 1693-ban, az akkori esztergomi érsek, SZÉCHENYI György adott ki mandátumot a magyarországi könyvcenzúra és könyvrevízió ügyében. Ebben előadta, hogy sok a veszedelmes könyv az országban, mert nem ellenőrzik sem a külföldről behozottakat, sem pedig a hazai nyomdákból kiadásra kerülőket. A tridentinai zsinatra és más egyházi kánonokra hivatkozva, főpásztori kötelességének mondogta, hogy az ártalmas könyvek terjedésének útját állja. E jogát és kötelességét pedig az *esztergomi káptalanra* és SZENTIVÁNYI Mártonra (ő abban az évben éppen rektora volt a nagyszombati egyetemnek) bízta. Prímási méltóságánál fogva felhatalmazta őket, hogy maguk, vagy azok, akikre ők e hatalmat átruházzák, minden kiadandó művet átvizsgálhassanak és jóváhagyhassanak, s ha valaki az ő vagy megbízottaik jóváhagyása nélkül bármit kinyomtatni merészelné, intézkedhessenek, hogy az ilyen személy könyveinek és betűinek elkobzásán kívül a kijáró büntetéssel is sújttassék.²⁵ Ettől kezdve évtizedeken át hangoztatták a magyarországi megyéspüspökök, valahányszor a cenzúra ügye szóba került, hogy annak gyakorlására ők jogosul-

²⁴ DUHR III. k. 426—438. l.

²⁵ Esztergomi Prímási Levéltár, Archivum eocl. vetus, No. 270. Kivonatosan közli SERFŐZŐ József: *Szentiványi Márton munkássága*. Bp. 1942, 126 l. — Hogy SZÉCHENYI György miért éppen 1693-ban adott cenzori mandátumot SZENTIVÁNYINAK, azt közvetlen adat híján teljes bizonyossággal eldönteni nem tudjuk. Összefüggésbe hozhatjuk azonban elhatározását azzal a ténnyel, hogy az ő könyvkiadói tevékenysége éppen az 1692. és 1693. évekre koncentrálódik. Az esztergomi *Rituale*, az *Evangeliumok* és *Epistolák* s az 1611. évi zsinat határozatainak kiadásakor kapcsolatba került a nagyszombati nyomdával, és bizonyára személy szerint SZENTIVÁNYI Mártonnal is. E művek kiadása szükségszerűen vetette fel a cenzúra kérdését.

tak. Hazánkban még valósággá sem vált a fejedelmi cenzúra, amikor az egyház már rátelepedett.

I. LIPÓT tehát Magyarországon is a jezsuiták kezébe adta a könyvcenzúrárt, majd azzal, hogy az 1679-i római ediktummal nyíltan nem helyezkedett szembe, hallgatólagosan elismerte a püspökök cenzúrázási jogát. Ezáltal az újonnan általa konstituált (de tulajdonképpen meg nem szervezett) állami cenzúra irányítását Magyarországon, ahol erre még egyébként sem voltak királyi hivatalnokok, a katolikus egyházfőnökek engedte át. Így jelentkezik az ő abszolutista kísérletének kudarca a cenzúra területén: tartós központi szervezetet nem tudott létrehozni, a feladatok ellátására mindössze személyhez kötött megbízatást adott, s azt is kénytelen volt eltérni, hogy megbízottja a maga egyházi felsőbbségének szavához igazodjék.

SZENTIVÁNYI Márton, ezek szerint, négy általunk ismert mandátummal rendelkezett a cenzori teendők ellátására, ami valósággal több a kelletténél. Az eddigi irodalom feltételezte, hogy e mandátumokat végre is hajtották, vagyis, hogy azok az előzetes állami könyvcenzúra és rendszeres könyvrevízió valóságos megindulását jelzik Magyarországon. A körülmények vizsgálata azonban azt mutatja, hogy ez — legalábbis 1693-ig — minden valószínűség szerint nem így volt. SZENTIVÁNYI Márton első cenzori megbízatását követően húsz éven át inkább csak papíron volt az ország főcenzora, a valóságban ezt a funkciót — rajta kívül álló okoknál fogva — alig tudta ellátni.

Maguk a mandátumok is abból indulnak ki, hogy Magyarországon hatékony állami könyvcenzúra és könyvrevízió nem létezik. A későbbi mandátumok tehát (még a legutolsó is) amelletts tanúskodnak, hogy a korábbiaknak alig volt foganatja. A kor viszonyai nem is tették lehetővé a cenzúrapátensek végrehajtását, a jezsuitáknak a gyakorlatban csak helyenként és időnként volt módjuk a nyomdák ellenőrzésére. Az 1680-as évek háborúi közepette, majd a század utolsó évtizedének anarchikus viszonyai között, az elpusztult Magyarországon egyéb vonatkozásban sem beszélhetünk rendezett közigazgatásról, hogyan lehetett volna ebben az időben éppen a könyvcenzúra terén érvényre juttatni a központi irányítást? A protestánsok a 17. század utolsó három évtizedében számos alkalommal tettek panaszt vallásuk elnyomása miatt, de a jezsuita cenzúrárt az általunk ismert gravámenek között egyszer sem említik.

SZENTIVÁNYI egyébként cenzori megbízatását követően éveket töltött Magyarországtól távol,²⁶ anélkül — s ez jellemző az akkori sajtó- és egyéb viszonyokra —, hogy cenzori teendők ellátására helyetttest állított volna. Élete utolsó éveiben (1699—1705) a hitvitázó irodalmat művelte s e munkáiban maga is bevallja, hogy egyes protestáns disputák az egész országban elterjedtek. Ez időben inkább vitázó félként, mint cenzorként vett részt a kor vallási irodalmának alakításában.²⁷

A százafdördülő tájáról származik első adatunk arra, hogy SZENTIVÁNYI, élve a kapott felhatalmazással, másnak cenzori megbízatást adott. Nagy-

²⁶ SZENTIVÁNYI 1676—1678 között a bécsi Pázmáneum régense, 1684-ben Münchenben tartózkodik, az 1686—1687. években az esztergomi érsek kiküldötte Bécsben. *SERFŐZŐ: I. m. 117. l.*

²⁷ Nem lehet szó nélkül hagyni azt a körülményt, hogy SZENTIVÁNYI elogium-a, hosszasan méltatván az elhunyt érdemeit, még csak halvány célzást sem tesz az ő cenzori tevékenységére. Való igaz, hogy ő sok és sokirányú tevékenységet fejtett ki, s fő foglalkozása a tanítás és az ennek érdekében folytatott irodalmi tevékenység volt. Ha azonban cenzori tisztét sikerrel tudta volna betölteni, s valóban az ország „főcenzora”

szombatról és Kassáról közvetlenül csak a helybeli nyomdák működését lehetett ellenőrizni. A másutt működő nyomdák ellenőrzésére azok székhelyén kellett volna cenzorokat állítani. Már KOLLONICHÉknak szemet szúrt, hogy a lőcsei BREUER-féle nyomda külső ellenőrzés nélkül működik, SZENTIVÁNYI ennek az állapotnak akart véget vetni, amikor 1700. május 21-én SRÉTER Károlyt, a lőcsei jezsuita kollégium rektorát, megbízta azzal, hogy a városban „királyi könyvvizsgálóként” működjék.²⁸ Lépésével szemben az evangélikusok ellenakciót indítottak. Egyenesen az uralkodóhoz fordultak, azzal a kéréssel, hogy könyveiket továbbra is a jezsuita cenzúráról függetlenül adhassák ki.²⁹

Ugyanebben az időben már a hazai könyvrevízió is működik. Gyöngyösi Pál református teológus életrajza szerint 1700-ban, külföldi egyetemi tanulmányairól visszatérőben mintegy 700 könyvet hozott magával, s ezeket állítólag a jezsuiták lefoglalták. A teológus, hogy könyveit visszakaphassa, PAGET bécsi angol követ közbejárásáért folyamodott. Két év múltán választ is kapott annak titkárától, amely szerint a követ egyenesen KOLLONICHNÁL tett érélyes lépéseket, s tőle végül is azt a felvilágosítást nyerte, hogy időközben GYÖNGYÖSI visszakapta könyveinek legnagyobb részét. Mintegy 130 kötetet azonban a bíboros elégettetett, mert azok szerinte egytől-egyig „botránys, a jó erkölcsök és a császári felség ellen írott könyvek” voltak.³⁰

A könyvrevízió azonban ebben az időben korántsem volt rendszeres és hatékony. SZENTIVÁNYI hitvitázó munkáiban említ olyan protestáns disputákat, amelyekhez egy-egy diákja révén jutott. Így került hozzá egy Wiarts MEINOLF nevű apasztata kapucinus 1702-ben mondott beszéde is, s akkor tudta meg, hogy annak nyomtatott példányai már az egész országban elterjedtek. Hasonló módon jutott kezébe egy *Bella infinita* címmel Königsbergben 1696-ban megjelent disputa, majd egy „Timotheus Philaletus” álnéven író szerzőnek SZENTIVÁNYIT támadó munkája is.³¹

lett volna, ezt az elogium írója aligha mellőzte volna hallgatással, még akkor sem, ha ettől a funkciójától a RÁKÓCZI szabadságharc idején megfosztották. (Az elogium Nagyszombatban kelt, 1707-ben. Lásd: O. L. E. 152. Acta Jesuitica Irreg. Coll. Tyrn. Elogia defunctorum. 1705.) Mindenesetre túlzásnak kell minősítenünk SERFŐZŐnek azt a megállapítását, hogy „a közvélemény befolyásolását a 70-es évek közepétől kezdve valóban ő (SZENTIVÁNYI) irányítja” (I. m. 129. l.). Ezt még irodalmi működésével sem tette, nem-hogy cenzorsága által.

²⁸ HAJNÓCI R. József: *Lőcse sz. kir. város levéltárának tartalomjegyzéke*. Lőcse 1904. II. oszt. IV. csomó, 156. sz.

²⁹ SERFŐZŐ: I. m. 127 l. — SERFŐZŐnek az az állítása, hogy SZENTIVÁNYI BENCSIK Mihály nagyszombati tanárt „segédcenzori teendőkkal” bízta meg (i. m. 125—126. l.), tévedésen alapul. Bencsik 1693-ban megjelent az esztergomi káptalan előtt, Szentiványi megbízásából, és a káptalantól a SZENTIVÁNYI-nak 1688-ban adott királyi és 1693-ban adott érseki mandátum átírását kérte. Az ekkor kiállított transsumptumok bevezetésében előforduló „qua legitimus mandataris” kifejezés az évszázados okleveles gyakorlatnak megfelelően arra utal, hogy a személyesen megjelent egyén az átíratásra kapott az oklevél tulajdonosától megbízást. Arra, hogy BENCSIK-nek cenzori teendők ellátására is volt megbízása, az oklevelek szövegéből nem lehet következtetni. BENCSIK akkor végezte az egyetemet, SZENTIVÁNYI apróbb szívességekre megkérhette, de cenzori feladatokat aligha bízott rá, hiszen BENCSIK nem volt teológus, és jogtanár is csak később lett az egyetemen.

³⁰ Révész Kálmán: *Gyöngyösi Pál*. Magyar protestáns egyháztörténeti monographiák. I. Bp. 1898, 62 l. — Gyöngyösit később fejvesztésre ítélték, mert a kassai jezsuiták temploma előtt felállított Mária-szobor talapzatára gúnyverset ragasztott. III. KÁROLY az ítéletet az országból és más örökös tartományaiból mindörökre való száműzésre változtatta.

³¹ SERFŐZŐ: I. m. 103—104, 127 l.

Mindezek alapján nem állítjuk azt, hogy a SZENTIVÁNYI-nak adott mandátumoknak nem volt jelentősége. Ha gyakorlati hatásuk nem is mindjárt jelentkezett, a jezsuitákat a korábnál előnyösebb pozícióhoz juttatták, megteremtették a jogi alapot ahhoz, hogy a békésebb állapotok beköszöntével kiépíthessék az ország egész könyvtermelésének és könyvforgalmának ellenőrzését. A jezsuiták a 18. század küszöbét olyan körülmények között lépték át, amelyek számukra kedvezőbbek voltak a letűnt század viszonyainál. A küzdelem azonban még nem dőlt el végleg. A RÁKÓCZI-szabadságharc idején a küzdő felek még egyszer összemérték erejüket.

BERCSÉNYI Miklós, miután 1704 májusának végén Nagyszombatot elfoglalta, ráparancsolt az ottani jezsuitákra, állítsák nyomdájukat a szabadságharc szolgálatába. SZENTIVÁNYI Márton cenzori működése ezzel lényegében véget ért, a kuruc hadak újból megakasztották a jezsuita cenzúrát. S amikor az agg SZENTIVÁNYI 1705-ben meghalt, végérvényesen lezárult a magyarországi állami könyvcenzúra történetének az ő személyével összefüggő, kezdeti időszaka.

OSZKÁR SASHEGYI: DIE ANFÄNGE DER STAATLICHEN BÜCHERZENSUR IN UNGARN 1673—1705

In Ungarn gab es keine staatliche Bücherzensur vor dem Jahre 1673, da bis dahin in diesem Lande keine Landesregierung, wie in den cisleithanischen Ländern der Habsburger, aufgestellt wurde, und die Zensur auch den Universitäten nicht anvertraut werden konnte, weil der Jesuitenorden, der diese in Händen hielt, im Lande keine öffentlichen Rechte besass. So hatten die Statthalter und Palatine in Ungarn in gegebenen Fällen die städtischen Behörden als für die Zensur verantwortlich erklärt. Erst nach Liquidierung der Magnatenverschwörung 1670 kam es zur Aufhebung der ungarischen Verfassung und im Jahre 1673 zur Aufstellung eines Guberniums. Dieses hatte aber die Einführung einer Bücherzensur sich nicht zur Aufgabe gestellt, da der vormalige Statthalter von Ungarn, der Fürstbischof von Esztergom Georg SZELEPCSÉNYI, der die Leitung des Gerichtswesens für sich behielt, die Zensur als in seine Kompetenz gehörig betrachtete. So erliess er im Jahre 1673 eine Verordnung an die Munizipien, in der er erklärte, vom König ermächtigt zu sein, eine Preventivzensur der einheimischen Druckwerke und die Revision der vom Auslande eingeführten Bücher auszuüben. Mit der Durchführung der Bücherzensur und-revision hatte er aber zur gleichen Zeit den Professor der Theologie an der Universität Tyrnau Doktor Martin SZENTIVÁNYI betraut. 1688, nach gesetzlicher Anerkennung des Jesuitenordens in Ungarn, ernannte Kaiser LEOPOLD I. schon persönlich den Martin SZENTIVÁNYI zum Zensor des Landes, mit der Befugnis, an von Tyrnau entfernteren Orten Andere mit der Aufgabe zu beauftragen.

Nachdem das römische Edikt vom Jahre 1679 die Bischöfe als für die Bücherzensur zuständig erklärt hatte, bestanden auch die ungarischen Bischöfe darauf, ihre diesbezüglichen Ansprüche geltend zu machen. Der neue Erzbischof von Esztergom, Georg SZÉCHENYI, hatte 1693 die Zensur und Revision der Bücher in Ungarn dem Kapitel von Esztergom und dem Professor SZENTIVÁNYI, bzw. deren Beauftragten, anvertraut. So ist die landesfürstliche Zensur in Ungarn noch gar nicht zur Wirklichkeit geworden, als die Kirche schon versuchte, sich darüber zu stellen.

Die fortwährenden Kriegszustände und der Widerstand der im Lande gesetzlichen Rechte besitzenden Protestanten verhinderten SZENTIVÁNYI und seine Ordensgenossen, vor der Jahrhundertwende eine einheitliche Bücherzensur und-revision in Ungarn auszubauen. Erst mit dem Anbruch des neuen Jahrhunderts gab es Anzeichen, dass ihnen dies gelingen würde. Kaum hatten sie aber versucht, die neuen Möglichkeiten zu nutzen, als die Freiheitskämpfe unter Franz RÁKÓCZI II. begannen und das Kurutzenheer eine durch die Jesuiten ausgeübte staatliche Bücherzensur von Neuem aufgehoben und verhindert hatte. Der im Jahre 1705 erfolgte Tod SZENTIVÁNYIS schloss dann den ersten, mit seiner Person verknüpft gewesenen Zeitabschnitt staatlicher Bücherzensur in Ungarn endgültig ab.

KÓKAY GYÖRGY

A pozsonyi újságenczúra II. József korában

II. JÓZSEF egész uralkodását ellentmondó értékelések kísérték korában csakúgy, mint halála után.¹ Nem képezte kivétel tárgyát ez alól enczúrarendelete és sajtópolitikája sem, amelyről kortársai egy része úgy beszélt, mint „kiterjesztett sajtószabadság”-ról, mások viszont — jobbról csakúgy, mint balról — burkolt, vagy nyílt formában, de támadást intéztek ellene. Egyházi részről, amellet, hogy fájlalták az egyháziak kiszorítását a cenzúraügyekből, azért támadták, mert túlságosan felvilágosultnak találták;² radikális oldalról viszont azért, mert az uralkodó cenzúrakönnyítéseiben csak tétova kezdőlépéseket láttak a korabeli angol sajtóviszonyokhoz képest, a gondolat- és véleménynyilvánítás szabadsága irányában, és mert a jozefinista „sajtószabadság” határait túl szűknek érezték. Különösen éles kritikát tartalmazott BAHRT német teológusnak egy 1787-ben két kiadásban is megjelent röpirata. Ez főleg azokat a megkötéseket rosszalta, amelyekkel II. JÓZSEF enczúrarendelete a vallási kérdésekkel kapcsolatban élt, és sikraszállt a szabadgondolkodók és az ateisták publikációs szabadságáért is. Vitatta, hogy az uralkodónak jogában állna — egyes esetektől eltekintve — „a legszentebb természetjogot”, a gondolat és a véleménynyilvánítás szabadságának a jogát korlátozni, ha csak nem akarunk visszaszüllyedni a régi barbárságba.³ Mivel a

¹ A jozefinizmussal foglalkozó legújabb nemzetközi kutatási eredmények összefoglalását l.: BENDA Kálmán: *A jozefinizmus és a jakobinusság kérdései a Habsburg-monarchiában*. Tört. Szle. 1965. 388—421.

² Egyházi részről a cenzúrarendelet egyik legnagyobb ellenfele MIAZZI érsek volt. A radikális ellenzék bíráló megnyilatkozásai közé sorozhatjuk már BESSENYEINEK azokat a megnyilatkozásait, amelyeket a legújabban előkerült folyóiratában, a *Der Mann ohne Vorurtheil* 1781. évfolyamában a gondolat- és véleménynyilvánítás szabadságáról olvashatunk. BESSENYEI ugyan nem foglalkozik konkrétan II. JÓZSEF cenzúrarendeletével, de munkájában több helyen, nyíltan és burkoltan egyaránt, élesen támadja az abszolutizmust, annak még felvilágosult változatát is, és a gondolat- és véleménynyilvánítás szabadságával kapcsolatban a jozefinista felfogásnál sokkal radikálisabb nézeteket vall.

³ (BAHRT, Karl Friedrich): *Ueber Pressfreyheit und deren Grenzen. Zur Beherrigung für Regenten, Censoren und Schriftsteller*. H. n. 1787.; és: Züllichau bei N. G. Frommaus seel. Erben. 1787. — Mindkét kiadás megtalálható a pozsonyi ev. lyceum könyvtárában. — E műre egyébként egy évvel később, II. JÓZSEFnek szóló ajánlással válasz-irat jelent meg *Auch Etwas über die Pressfreyheit und ihre Grenzen, oder: Ist das Gesetz des Kaisers Joseph II. dass die christliche Religion nicht systematisch bestritten werden soll, ein weises Gesetz* címmel Lipszében, amelyben „az Igazság egyik barátja” védelmébe vette II. JÓZSEF korlátozásait BAHRT támadásai ellen. E röpirat szerzője azt fejtegette, hogy ellentétben BAYLE, SPINOZA és BAHRT nézeteivel, a vallás nem közbűbös az állam és az uralkodó szempontjából: „Wo keine Religion ist, ist auch kein Gehorsam, Treue, Liebe. . .” (I. m. 37.)

kortársak mellett, a szakirodalomban is nagyon különböző értékelésekkel találkozunk a II. JÓZSEF-kori cenzúraviszonyokat illetően,⁴ mielőtt rátérünk újabb kutatási eredményeink ismertetésére, szükségesnek látszik a kérdés vázlatos áttekintése, különös tekintettel természetesen a korabeli újságcenzúrára. Ehhez az áttekintéshez, a korabeli forrásokon kívül, fel szeretnénk használni a jozefinizmussal foglalkozó történeti kutatások újabb eredményeit is.

II. JÓZSEF felvilágosult abszolutizmusa, amikor egy soknemzetiségű államban, nyugati mintájú, egységes monarchiát kívánt létrehozni, és ezért belenyult a rendi hagyományokba, nem a feudalizmus megszüntetésén, hanem ellenkezőleg: annak egy reformbürokrácia segítségével történő megtámogatásán fáradozott.⁵ Reformprogramjának végrehajtásához azonban új társadalmi bázisra volt szüksége, amelyet elsősorban az osztrák kereskedő és manufaktúraburzoáziában és az osztrák hivatalnoki rétegekben talált meg, melyek kifejlődését az uralkodó fiziokratizmusa is elősegítette. Hozzászámítható még e bázishoz az a jozefinista értelmiségi réteg is, amely nemcsak Ausztriában, hanem Csehországban és Magyarországon is reményekkel tekintett a felvilágosult uralkodó reformjai elé, és amelynek janzenista-pietista-racionalista szellemből táplálkozó reformizmusa és a teréziánus ortodoxiával való szembeállítását az uralkodó igyekezett felhasználni politikai céljai elérése érdekében. E célok legfontosabbika egy egységes, gazdaságilag és katonailag erős, nemzeti elkülönbözésektől mentes Habsburg-állam megalkotása volt, amelynek belső biztonságát és a forradalomtól való megóvását ideológiailag egy, a felvilágosodásnak bizonyos kezdeti fokával összeegyeztetett, és államilag ellenőrzött katolikus vallás lett volna hivatva biztosítani. Ezekhez a célkitűzésekhez simultak II. JÓZSEFnek azok a reformjai, amelyek a szellemi élet ellenőrzésével, a cenzúrával függtek össze. Az egész rendszer ellentmondásossága, reformokat és konzervatív vonásokat egyaránt tartalmazó jellege magyarázza meg a jozefinista sajtópolitika ellentmondásait is. De ahogyan II. JÓZSEF rendszerét illetően egyre inkább sikerül a kutatásnak a régi liberális legendáktól csakúgy, mint a mindenkori konzervatív, elfogult nézetektől megszabadulni, hasonlóképpen egyre tisztább képet kapunk a jozefinista sajtóviszonyok jellegére nézve is. A modern kutatás előtt ma már nem kétséges, hogy a jozefinizmus filozófiai alapjait képező korai francia államelmélet tanai, főleg PUFENDORF és Christian WOLFF közvetítésével, letompítva és megsűrve érkeztek Ausztriába. PUFENDORF és WOLFF a forradalmi elméletet az abszolút monarchiára alkalmazta. Ennek értelmében a „társadalmi szerződés”-sel a nép jogait az uralkodónak engedte át, aki korlátlanul uralkodik. SONNENFELS és MARTINI továbbfejlesztve ezt az elméletet, leszögezték: az emberiség még kiskorú, ezért erőszakkal is rá kell a jót kényszeríteni. Ez volt II. JÓZSEF felvilágosult abszo-

⁴ A magyar hírlapirodalom kezdeti évtizedének cenzúraviszonyaival a következő munkák foglalkoztak behatóbban: JAKAB Elek: *A censura Erdélyben*. Figyelő 1881. 161–182, 253–273, 333–356.; BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp. 1888.; WALDAPPEL József: *Ötven év Pest-Buda irodalmi életéből*. Bp. 1935.; SASHEGYI Oszkár: *A német felvilágosodás és a magyar cenzúra*. Bp. 1938.; DEZSÉNYI Béla: *A magyar hírlapirodalom első százada*. Bp. 1941.; GORIUPP Alisz: *A kormányzat sajtópolitikája és a magyar hírlapok a XVIII. század fordulóján*. Magy. Könyvszle. 1944. 1. sz.; SASHEGYI Oszkár: *II. József sajtópolitikája*. Századok. 1958. 88–118.; Uő: *Zensur und Geistesfreiheit unter Joseph II.* Bp. 1958. (Studia Historica 16.) és DEZSÉNYI Béla: *A Magyar Kurír és a cenzúra 1787–1793*. Magy. Könyvszle. 1967. 12–39. 1.

⁵ Vö.: MARKOV, Walter: *Jozefinisták és jakobinusok*. Századok 1962. 401. és BENDA: *I. h.* 395.

lutizmusának filozófiai alapja, amely nyomán feljogosítva érezte magát, hogy az állampolgárok életét a bölcsőtől a sírig aprólékos szabályok közé szorítsa.⁶ Látni fogjuk, hogy ezek az embereket kiskorúaknak tartó, és ezért fölöttük gyámkodni kívánó regulák nem kímélték a szellemi életet, és benne — minden eddigi vélemény ellenére — az időszaki sajtót sem.

Kétségtelen, hogy azok a túlzások, amelyekkel a jozefinista cenzúra-reform megítélése során találkozunk, részben azzal magyarázhatók, hogy II. JÓZSEF évtizede előtt is, meg utána is még súlyosabb volt a helyzet a vélemény- és publikálási-szabadság terén. Így eleve kiemelkedővé válik az az eredmény is, amelyet MÁRIA TERÉZIÁHOZ és I. FERENCHEZ képest a jozefinizmus évtizede jelentett, még akkor is, ha ez az angol és hollandiai, valamint egyes német területeken uralkodó sajtószabadsághoz képest, már a kortársak radikálisabban gondolkodó kritikusaikat sem elégitette ki.

A II. JÓZSEF cenzúra-reformjaihoz vezető kezdő lépések megtörténtek már MÁRIA TERÉZIA uralkodása alatt. Az uralkodónó, ha nem is meggyőződésből, hanem pusztán politikai belátásból hozzájárult ahhoz, hogy a cenzúra fokozatosan világi kézbe kerüljön. Abban a harcban amely VAN SWIETEN és a jezsuiták között folyt MÁRIA TERÉZIA közvetítő szerepet igyekezett betölteni, és még az egyházi szempontokat is figyelembe vette. Ennek is tulajdonítható, hogy amikor a küzdelem a hetvenes évek elején VAN SWIETEN győzelmével eldőlt, és a cenzúrabizottság tisztán állami szerv lett, abban még továbbra is számos pap is helyet foglalt. Ezért MÁRIA TERÉZIA uralkodása alatt a cenzúra, elvilágiasodása mellett is, megmaradt a felvilágosodás elleni harc eszközeinek, amelynek feladata a Habsburg-ellenes és a politikailag veszélyes művek megjelenésének megakadályozásán kívül, továbbra is az akatolikus munkák elnyomása volt. VAN SWIETEN maga is hű katolikus volt, akit éppen janzenizmusa miatt űztek el hazájából. Nem a vallás ellen lépett fel, hanem csupán a túlkapások ellen. A cenzúrárt a teológusok helyett — akik mint felháborodottan mondta, megbotránkoztak egy anatómiai könyv ábráin, és eltiltottak fontos tudományos munkákat — képzett szakemberekre kívánta bízni. De az ő cenzúragépezete is megtiltotta LESSING, WIELAND, VOLTAIRE, MACHIAVELLI és ROUSSEAU egyes műveit, sőt a *Musen-almanach* 1770. évi kötetét. II. JÓZSEF 1765-ben, még társuralkodói minőségben, egy emlékiratában fel is szólalt a túl kemény cenzúra ellen.⁷

A birodalom egyes országaiban, és különösen Magyarországon, az egyházi ortodoxia és a rendi befolyás a cenzúra területén szinte változatlanul megmaradt. A hazai cenzúra-ügyekben a helytartótanács egyházi bizottsága döntött, melynek elnöke az esztergomi érsek, cenzorai pedig főleg jezsuiták voltak. Bár történtek kísérletek MÁRIA TERÉZIA uralkodásának vége felé a birodalom cenzúra-ügyeinek a központosítására, a teljes centralizációt, a tartományi bizottságok feloszlatásával, II. JÓZSEF hozta létre, aki mindjárt uralkodása kezdetén hozzálátott az egész cenzúra-ügy átszervezéséhez.⁸

⁶ BENDA: I. h. 392.

⁷ GNAU, Hermann: *Die Zensur unter Joseph II.* Strassburg u. Leipzig, 1911. 10–17. — Ezeket a cenzúráviszonyokat jellemezte így HELVETIUS: „Bécsben, Párisban, Lisszabonban és valamennyi katolikus országban engedélyezik az operák, a színjátékok a regények és még néhány jó mértani és orvostudományi könyv áruba bocsátását. Minden másfajta mű, még akkor is, ha Európa többi részében magasrendűnek tartják, tiltott műnek számít. Ilyen művek a Voltaire-ek, a Marmontelek, a Rousseau-k, a Montesquieu-k stb. munkái.” (HELVETIUS: *Az emberről*, Bp. 1964, 49.)

⁸ SASHEGYI Oszkár: I. m. 56. és i. h. 89–90.

II. JÓZSEF 1781. június 11-én megjelent híres cenzúrarendelete (amely az uralkodó által már az év elején megfogalmazott alapszabályoknak némileg módosított változata volt) szervezetileg központosítást és egységesítést, érdemben pedig bizonyos enyhítéseket jelentett, különösen az egyházi kérdésekben és bizonyos fokig a nemkatolikus vallási kiadványok szempontjából. De hogy az a felvilágosodás, amit szolgálni kívánt, milyen szűk határok között mozgott, bizonyítja a rendelkezés több pontja csakúgy, mint a későbbi cenzúragyakorlat. Ami az államjogi és politikai kérdéseket illeti, e téren továbbra is fenntartotta és gyakorolta a legszigorúbb cenzúrát.

Az egyházpolitikai küzdelmekben, hogy a klérus ellenállását megtörje, mindkét fél számára szabadságot biztosított. Ugyanakkor nem engedélyezte a vallást rendszeresen támadó, vagy azt „nyilvánosan gúny és nevetség tárgyává tevő” munkákat. (Ezt kifogásolta, miként hivatkoztunk már rá: BAHRDT kritikája is elsősorban.) A protestánsok számára engedélyezett sajtószabadság sem volt korlátlan, hanem számos megkötést tartalmazott. II. JÓZSEF szerint a barokk vonásaitól megszabadított katolikus vallás inkább képes a haladást szolgálni mint a protestáns.⁹ A jórészt reform-katolicizmus híveire támaszkodó egyházpolitikájával éppen abszolutizmusának szellemi eszközévé kívánta tenni újra a katolikus egyházat, amelyet az egyházi körök merev konzervatívizmusa alkalmatlanná tett erre a szerepre. Végso fokon minderre II. JÓZSEF-nek hatalmi okokból volt szüksége: a parasztmozgalmak elfojtása végett az egyházban látta a legjobb eszközt arra, hogy a népből jó és engedelmes állampolgárokat és alattvalókat neveljen.

Politikai téren még kisebb volt a cenzúra által engedélyezett szabadság. Jellemző, hogy amikor RAYNALnak, a magyar felvilágosultak előtt is népszerű és ismert *Histoire philosophique et politique des Etablissements et de Commerce des Européens dans les deux Indes* c. 1770-ben kiadott, majd 1780/81-ben újra megjelent művére a konzervatív egyházi ellenzék feje, MGAZZI érsek 1781. október 20-án felhívta a kormányzat figyelmét és a francia példa alapján annak betiltását követelte, a legfelsőbb hely rövidesen intézkedett, és az uralkodó döntése nyomán mindkét kiadásra nézve tilalmat rendeltek el a „keresztény vallás, minden fejedelem és állam számára igen veszélyes” könyvet illetően.¹⁰

Politikai téren nem tért el lényegesen II. JÓZSEF azoktól az elvektől, amelyeket SONNENFELS a sok kiadásban megjelent és szinte az osztrák államtisztviselők kátéjává vált államjogi kézikönyvében a cenzúra szükségességéről és az általános véleménynyilvánítás szabadságának veszélyeiről kifejtett.¹¹ *A Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanzwissenschaft I—II.* c. műben

⁹ WINTER, Eduard: *Der Josefinizismus. Die Geschichte des österreichischen Reform-katholizismus.* Berlin, 1962. 102, 103.

¹⁰ WINTER: *I. m.* 83—84.

¹¹ Idézi GNAU: *I. m.* 53. — A jozefinista cenzúrareformmal kapcsolatos, egyes kutatók közötti véleményeltérésekre igen jellemző, hogy SASHEGYI Oszkár, a jozefinista cenzúra kiváló ismerője és monográfusa szerint GNAU — i. m.-ben — a „légből szedte” azt a megállapítását, hogy II. JÓZSEF politikai szempontból nem kívánt felvilágosodást és hogy a cenzúra által a néptömegeket tudatlanságban akarta tartani. (SASHEGYI: *I. m.* 127—128.) De mi is — főleg az alább feltárandó és SASHEGYI által nem ismert levéltári anyag alapján, de megegyezően a jozefinizmussal kapcsolatos legújabb kutatási eredményekkel is — úgy látjuk, hogy II. JÓZSEF nemcsak aktív politikai szerepet nem szánt a népnek, hanem távol állt tőle valamilyen szabad, politikai közvéleménynek a kialakítására való törekvés is, amit pedig SASHEGYI Oszkár a jozefinista ú. n. kritikai szabadság és cenzúrareform legnagyobb jelentőségének tart. (*I. m.* 130.)

ezt olvassuk: „In Ansehung der Religion, der moralischen und politischen Meinungen der Bürger ist nichts gefährlicher als eine allgemeine Freyheit, alles, was der Religion, dem Staate, den Sitten und einer guten Denkungsart entgegen ist, zu schreiben und alle Schriften, dieser Art zu lesen. Die Büchercensur, wodurch die Freyheit Schranken erhält ist daher als eine der nothwendigeren Polizeyanstalten anzusehen.” Már a francia forradalom előtti kiadásokban is állandóan ott szerepel a zendülésektől és a felkelésektől való félelem, és az angol forradalom példájára az a lehetőség, hogy szónokok, prédikátorok, tanítók, színészek, újságírók és írók, miként MILTON, a forradalmak résztvevőivé lehetnek. Ezért ajánlatos a nyomtatott újságokat és könyveket, a rendes cenzúrán kívül, állami cenzúra alá is bocsátani, és a kézíratos újságokat pedig teljesen megszüntetni: „Ueberhaupt Zeitungsblätter und alle Bücher, welche in die Staatsgeschäfte einschlagen, sind ausser der ordentlichen Censur, auch der Staatscensur zu unterwerfen, und es ist eine weise Vorsichtigkeit der Regierung, wenn geschriebener Zeitungsblätter gänzlich abgeschafft werden.”¹²

Látszólag, az újságok cenzúráját illetően, mégis lényeges változás következett be II. JÓZSEF cenzúrendeletével, hiszen ezeknek vizsgálatát a hirdetésekkel és az imádságokkal együtt csupán rövid úton kellett az egyes országok hatóságainak, tehát nem is a központi, bécsi cenzúrahivatalnak elvégeznie.¹³ Sajtótörténeti irodalmunk egy része csupán ennek a mondatnak az alapján ítélte meg II. JÓZSEFnek a hírlapcenzúrához való viszonyát, és így méltán gondolhatta azt liberálisnak. Ma már tudjuk azonban, hogy a gyakorlat mást mutatott. Miként STRASSER írja a jozefinista sajtóról szóló munkájában: az uralkodó nem volt tudatában, milyen szellemeket szabadított fel.¹⁴ De a folytatás ezen a téren sem igen tért el a sonnenfelsi elvektől. WIESNER és ZENKER azon a véleményen volt, valószínűleg WINCKLER nyomán, hogy II. JÓZSEF azért becsülte csak le a sajtó szerepét, és helyezte rendeletében a hirdetésekkel egy szintre, mert ezzel védeni akarta a régi szellemű cenzorok szigorától.¹⁵ Az újabb kutatások azonban e feltevést legendának nyilvánítják, hiszen kétségtelen, hogy elsősorban ő maga avatkozott bele a hírlapok cenzúrázásába, és¹⁶ mint GNAU írja: az újságok üldözése tőle indult ki. Valószínűbbnek látszik, hogy II. JÓZSEF a terézianus kor színtelen referáló hírlapjait nem tartotta veszélyeseknek. Uralkodása során azonban, amikor a bécsi újságok mellett — éppen az általa megkönnyített lehetőségekkel élve — birodalmának többi országában is megindult a hírlapirodalom, e lapok egyre több gondot kezdtek okozni számára. Egyébként is: éppen ezekben az években — jórészt az észak-amerikai függetlenségi háború hatására — jelentős fejlődésen ment át az európai sajtó a referáló iránytól a véleménynyilvánítás felé.

Még a cenzúrapátens kiadásának napján, udvari rendeletet adott ki, amely megtiltotta, hogy újságokat és kalendáriumokat kinyomassanak anélkül, hogy az Imprimatur-t rájuk nem írják. Egy félévvel későbbi kormány-

¹² SONNENFELS, Joseph, von: *Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanzwissenschaft*. 3. Aufl. Wien, 1770. I. 86—87, 92—93.

¹³ „Was Anschlagzetteln, Zeitungen, Gebetter und dergleichen betrifft da hätten die Landesstellen zu sorgen und einen aus ihrem Gremio zu bestimmen, der die Sachen kurz untersuchte und das Imprimatur zusetzte.” — A rendelet és az ezt megelőző tervezet teljes szövegét közli: GNAU: I. m.-ban.

¹⁴ STRASSER, Kurt: *Die Wiener Presse in der josephinischen Zeit*. Wien, 1962. 13.

¹⁵ GNAU: I. m. 65.

¹⁶ GNAU: I. m. 63.

rendelet az e vétségért járó büntetést 6—12, sőt 24 Dukátban állapítja meg. Egy év múlva már 100 Dukátos büntetés is előfordul. Túlzás nélkül beszélhetünk tehát már ekkor egy alapos, előzetes cenzúráról.¹⁷

A jozefinista újságcenzúra további gyakorlata pedig azt bizonyítja, hogy ez az előzetes cenzúra — továbbiak során erős utólagos ellenőrzéssel is kiegészül. Ismeretes az irodalomból II. JÓZSEFnek az a feltűnő beavatkozása az újságok cenzúrázásába, amelyre 1781-ben az egyik bécsi lapban közzétett, Galiciával kapcsolatos cikk adott alkalmat. E cikk nem tartalmazott mást, mint statisztikai adatokat a legutóbbi népszámlálás alapján. Az uralkodó azonban nyomban szigorú vizsgálatot indított, és a kiadók — mint kiderült az *Ungrisches Magazin*ban is megjelentek ezek a kimutatások — csak azért menekültek meg a felelősségre vonás alól, mert az adatokat a cenzúra hozzájárulásával egy berlini folyóiratból a belföldi sajtó vette át. II. JÓZSEF a jövőre nézve azonban úgy intézkedett, hogy a cenzúra ne engedélyezze olyan hírek közlését, amelyek az állam belső erejére vonatkoznak. Az ügy a bécsi cenzúrabizottságban is nagy visszhangot váltott ki. A bizottság elnöke, CHOTEK gróf, védelmébe vette a cenzúrabizottságot, és arra hivatkozott, hogy a XVIII. században már nem lehet eltitkolni ilyen adatokat, hiszen a politikai aritmetika segítségével úgyis ki lehet számítani a lakosság számát.¹⁸ Az ügy folytatása azután az lett, hogy az uralkodó elrendelte: a jövőben az állam erőit érintő írásművek engedélyezése előtt ki kell kérni az illetékes udvari hatóság véleményét. CHOTEK gróf és az udvari kancellária rámutatott arra, hogy jóformán a hatóságok lassú ügykezelése sok zavart okozna. Végül is a császár elfogadta CHOTEK gróf javaslatát. Ennek értelmében az udvari hatóságok szerepe a politikai cenzúra terén csak a tanácsadásra korlátozódott.¹⁹ Tehát II. JÓZSEF már uralkodása elején, határozottan beleavatkozott az időszaki sajtó cenzúrázásába és nem kis meglepetésére magának a bécsi cenzúrabizottságnak, egy statisztikai jellegű cikkből hatalmas ügyet kavart fel. A cenzúrabizottság elnökének, CHOTEK grófnak, az angliai sajtóviszonyokra utaló megjegyzése, ti. hogy a legnagyobb nyíltsággal tárgyalják az újságok az ilyenféle híreket, jól mutatja, mennyire félreértették még ők is II. József szándékait. „Minden titkolódzás bizalmatlanságot kelt” — ez volt CHOTEK gróf véleménye, de az uralkodó nem kívánt belpolitikai vonatkozásban a közvélemény tájékoztatása árán bizalmat szerezni magának, ehhez még túlzottan abszolút uralkodó volt. Ez az eset is élő cáfolata annak, mintha II. JÓZSEF a cenzúrával szemben védelmébe akarta volna venni a sajtót, hiszen éppen ő igyekezett azt korlátozni.

Egy 1784 március 17-én, KOLLOWRAT grófhoz intézett levelében azt rosszalta, hogy egyes bécsi lapok csupán az ő személyével foglalkoznak. Kéri, tiltsák meg ezt a szerkesztőnek, és a lapok csak a nyilvánosságnak szánt rendeletek és intézkedések közlésére szorítkozzanak.²⁰ Az az uralkodó tehát, aki néhány évvel korábban még engedélyezte, sőt megkívánta a személyét illető kritikát is, 1784-ben már azt kérte, hogy az újságok csak rendeleteket közöljenek. Az átirat szerint ugyan e fordulatot nem a bécsi sajtó kritikái váltották ki, hanem a személyével foglalkozó nagyszámú dicsőítő és hízelgő cikk. De

¹⁷ STRASSER: *I. m.* 13.

¹⁹ GNAU: *I. m.* 60.; SASHEGYI: *I. h.* 107—108.

¹⁸ E módszert alkalmazta 1787-ben RÁT Mátyás is, aki a magyar anyanyelvű lakosság számára nézve végzett ilyen számításokat. Vö.: KÓKAY György: *A politikai aritmetika magyarországi történetéhez*. Statiszt. Szle. 1966. 898—908.

²⁰ GNAU: *I. m.* 61.

az a körülmény, hogy az uralkodó ezúttal már nem is emlegeti a sajtónak azt a feladatát, hogy bírálja az államigazgatásban előforduló visszasságokat, vagy magát az uralkodót, hanem egyszerűen rendeletek publikálására kívánja az újságok tevékenységét korlátozni, azt bizonyítja: a levél megírásának ez volt az igazi oka, és nem a szerény tiltakozás a dicsőítés ellen.²¹ E dicsőítés ugyanis a továbbiak során is megtalálható a lapokban, annélkül, hogy komolyabb következményekkel járt volna.

Az irodalomban eddig ismert esetek sorát folytathatjuk azokkal az újabb adatokkal, amelyeket a magyar újságírás első évtizedének cenzúrai vizsgálatára vonatkozóan találtunk a pozsonyi városi levéltár²² aktái között. Sajtótörténeti irodalmunkban a hírlapok cenzúráját főleg II. JÓZSEF halála utáni időktől kezdve tartották számon, a nyolcvanas évekről pedig úgy emlékeztek meg, mint „a szabadabb szellemben kezelt cenzúra” koráról. E megállapítás, az újabban feltárt adatok alapján — úgy érezzük — módosításra szorul.

Pozsonyban, a nyolcvanas évek elején, az uralkodó rendelkezése értelmében, az újságenczúrát a Helytartótanács kebeléből választott revizor végezte. Bár a magyar területen csak 1782. június 8-án lépett életbe az új rendelkezés²³, lényeges változást nem ez eredményezett; előtte is, utána is vannak nyomai az újságenczúrának. Szervezeti változást hozott a Helytartótanács Budára költözése 1784-ben. Ennek következménye az lett, hogy ettől kezdve a pozsonyi Magisztrátusnak kellett az újságok revíziójáról gondoskodni. Érdemi változást és fordulatot az erdélyi román parasztlázadással kapcsolatos hírek közlése jelentett. Ezeknek az átengedése általános rosszalást keltett, és maga az uralkodó is intézkedett a cenzúra megszigorításáról. Majd, az évtized második felében, a belgiumi felkelés és a török háború kitörése befolyásolta a pozsonyi újságenczúrát, és azt egyre jobban megszigorította.

A *Magyar Hirmondó* 1781. január 31-i számában RÁT Mátyás egy megjegyzéséből kitűnik, hogy az újság 8. levelében a „a Felső Hatalmasságtól okozott üresség”-et pótolni kívánták, de a nagy sietség miatt sok hiba maradt a szedésben. Működött tehát már ekkor a cenzor, bár levéltári nyoma nem maradt ezideji tevékenységének. Mivel Pozsonyban jelent meg az a lap — (ti. az *Ungrisches Magazin*) —, amely az egyik, már említett cikket közölte Galícia és Lodóméria népesedési viszonyairól — utasítás érkezik az uralkodótól a Magisztrátushoz, amely szerint meg kell inteni a revizorokat, hogy a jövőben ne engedélyezzenek ilyen tárgyú cikket megjelenni. Ezzel kapcsolatban utasítani kell a nyomdászokat is arra, hogy az újságokat legalább 24 órával a postázás előtt nyújtsák be a revizoroknak és a többi példányt csak a revízió után nyomják ki.²⁴ E rendelkezés értelmében a Helytartótanács a Magisztrátuson keresztül utasítja PATZKÓ Ferenc nyomdászt, a *Magyar Hirmondó* kiadóját, a rendelkezés tudomásulvételére.²⁵ A pozsonyi *Kundschafts-Blatt* — amelynek

²¹ STRASSER: I. m. 29.

²² E helyen mondok köszönetet dr. Jan ČAPLOVIČ professzor úrnak, a pozsonyi Akadémiai Könyvtár vezetőjének, és a Pozsonyi Városi Levéltár munkatársainak a kutatásaimhoz nyújtott szíves segítségükért.

²³ WALDAFFEL: I. m. 4—5.

²⁴ Mestky Archiv, Bratislava. Pozsonyi Városi Levéltár (PVL) CL 1781. N. 306. (Okt. 8.) — Innen is világosan kiderül, hogy előzetes cenzúra működött Pozsonyban. (Vö. SASHEGYI: I. m. 143., ahol azt írja: a helyi hatóságok csak utólagos kontrollt gyakoroltak.)

²⁵ PVL — CL 1781. N. 332. (Nov. 2.)

csak létezéséről tudunk, de példányaikat nem ismerjük²⁶ — az általa közölt „ártalmas hírek” miatt, szintén figyelmeztetésben részesült. A jövőben e lapot sem szabad kinyomtatni addig, amíg a Helytartótanács revizora körültekintően át nem nézte.²⁷ A következő év elején, mivel néhány újság olyan könyveket hirdetett eladásra, amelyek tiltottak voltak, felhívja a Helytartótanács a Magisztrátus figyelmét, hogy a könyveket a revizorok mindig vizsgálják át.²⁸ 1783 nyarán jellegzetes utasítást küld a Helytartótanács a Magisztrátusnak. Ebben azokra a fiatalokra hívja fel a figyelmet, akiket gyakran lehet látni, amint tereken összejönnek, és hangoskodva beszélnek meg egymás között a különböző, a közre nem csak hogy nem hasznos, hanem mind erre, mind pedig saját saját magukra nézve igen ártalmas, igazságtalan és előítéleteket tartalmazó rölapok és könyvecskék híreit. Ezeket felolvassák és nyíltan meg tárgyalják egymás között; noha e munkákat nem látta sem revizor, sem cenzor. Utasítja a Helytartótanács a Magisztrátust, gondoskodjék róla, hogy az ilyen ártalmas, mind a köz, mind pedig egyesek szempontjából előítéletekkel teli és jogosulatlan írárok a jövőben ne terjedhessenek nyilvánosan, amíg nem cenzúrázták, vagy felsőbb hely elé nem terjesztették őket. Az át nem nézett és nem helyeselt rölapokra és füzetekre nézve pedig elkobzást rendelt el.²⁹ E szinte szorongó félelem attól, hogy fiatal fiúk bizonyos kiadványokat — ezek sorában valószínűleg újságok és folyóiratok is voltak a rölapok mellett — nyilvánosan megvitassanak, és ezekből tereken egymásnak felovassanak, tipikusan sonnenfelsi aggodalom. Ő figyelmeztette arra a rendőrséget, hogy az utcákon nem szabad eltérni semmiféle csoportosulást, különösen nem a nép nyugtalansága idején, hiszen a III. HENRIK elleni felkelés is párizsi iskolásfiúk csoportosulásával kezdődött.³⁰

1784-től lényeges változás állt be a pozsonyi újságenczúra szervezetében. A Helytartótanács, Budára helyezése miatt, a pozsonyi újságok cenzúrázását nem tudta tovább ellátni, ezért a városi tanácsra szállt át a feladat. „A dolgok rendje és a helyes politikai belátás szükségessé teszi, hogy az újságokat, terjesztésük előtt cenzúráznak vessék alá, és csak azután nyomassák ki” — szögezi le ismét az újságenczúra szükségességét a Helytartótanács átirata. Utasítja a Magisztrátust, hogy saját kebelén belül jelöljön ki egy személyt, aki jártas a literatúrában és a politikában, és helyes ítélőképességgel rendelkezik. A kiválasztott személynek megküldik majd a szükséges tájékoztatást a szabályokat és a formákat illetően.³¹ A Magisztrátus október 1-én kijelölte azokat a

²⁶ DEZSÉNYI: *I. m.* 57.

²⁷ PVL — CL 1781. N. 320. (Okt. 22.)

²⁸ PVL — CL 1782. N. 34. (Febr. 4.)

²⁹ PVL — CL 1783. N. 298. (Júl. 21.) — „Cum non raro observare sit, isthic tum

Pueros, cum et alios eum in Finem conductos, et per Plateas clamorese discurrentes, diversas Pagellas, et Libellos, varia comenta, Publicoque non modo non utiles, verum tam huic, quam privatis etiam noxios potius, injurios, atque praejudiciosas Rumores referentes passim proclamari ac publice distrahi, absque eo, quin ejusmodi Pagellae et Libelli per quempiam praevisi, censurati, probatique fuisse comperiantur. . .”

³⁰ „Zusammenrottungen auf Strassen, wovon die Ursache nicht am Tage liegt, sindnie, besonders aber bey glimmender Unruhe des Volkes nicht zu dulden. Der Anfang der Barrikade gegen Heinrich den III. war eine Zusammenrottung der Schnulknaben von Paris.” (SONNENFELS: *I. k. I.* 94.)

³¹ PVL — CL 1784. N. 388. (Szept. 20.) Ez az átirat, csakúgy, mint számos ezt követő, világos cáfolata annak az állításnak, amely szerint a helyi hatóságok nem kaptak írásbeli instrukciókat és utasításokat az újságenczúrárt illetően azon kívül, hogy azokat „csak rövid úton” kell átnézni. (Vö. SASHEGYI: *I. m.* 143.)

személyeket, akik a városban megjelenő három újságnak: a *Magyar Hirmondó*-nak, a *Pressburger Zeitung*nak és a szlovákok cseh nyelvű lapjának, a *Presspurské Noviny*nak a revízióját fogják végezni a jövőben. A magyar újság revizora VANCsAY Mihály, a szlováké SCHÜTZ Balthazár, a németé pedig WINDISCH Károly Gottlieb lett, aki korábban maga is szerkesztője volt a pozsonyi német újságnak.³²

Az október 18-i ülésen röviden összefoglalták a Magisztrátus revizorainak a legfontosabb teendőit. Mindenekelőtt serényen és éberen kellett a revíziós munkát elvégezni, hogy az újságokba ne kerüljön be semmi olyasmi, ami az uralkodót, az államot, vallást vagy a jó erkölcsöket sérti. (Tehát a tipikus sonnenfelsi formula!) Észrevételeikről rendszeresen jelentést tartoztak tenni a Magisztrátusnak.³³

Az új revizori együttes működéséről a pozsonyi városi tanács jegyzőkönyvének tanúsága szerint, hetenkint tettek jelentést a revizorok a Magisztrátusnak. Az első jelentéstételre október 25-én került sor. VANCsAY távollétében SCHÜTZ számolt be a szlovák lap mellett a magyar újságról is, WINDISCH pedig a német újság utolsó számairól referált. Egyikük sem talált bennük semmi „megbotránkoztató” cikket. Az első kifogást WINDISCH emelte: a *Pressburger Zeitung* október 30-i számából törölte azt a *Wiener Kirchenzeitung*-ból átvett cikket, amelyet kártékonynak ítélt a cseh katolikus vallásra nézve. VANCsAY a *Magyar Hirmondó*ban mindössze néhány sajtóhibát (!) talált, amelyeket kijavított. A november 17-i és 20-i német újságban ismét WINDISCH eszközölt némi változtatást: egy „célzatos” helyet nyomban megváltoztatott.

A városi Magisztrátus hatáskörébe került újságenczúra az első hetekben nem bizonyult különösebben szigorúnak. De már ekkor figyelemreméltó az a tipikus jozefinista aprólékoság és adminisztratív alaposág, amellyel a Helytartótanács igyekezett megszervezni az újságrevíziót a Magisztrátus körében. Még arra is kiterjedt a figyelme, hogy részletes utasítást adjon arra nézve, milyen táblázatok és rubrikák segítségével tartsák nyilván a már átnézett újságszámokat.³⁴ Röviddel ezután azonban, az erdélyi események megélénkítették a pozsonyi újságrevíziót végző tisztviselők munkáját, és magára az újságenczúrára nézve is befolyással voltak.

A XVIII. század legnagyobb méretű jobbágyfelkeléséről beszámoltak a pozsonyi lapok. Bár e hírek egy részét már a revizorok is törölték, mégis egyre-másra érkeztek a pozsonyi Magisztrátushoz az újság cenzúrájának szigorítását követelő levelek, átiratok. Elsőnek SCHÜTZ emelte fel szavát a Magisztrátusban a szlovák újságban olvasható erdélyi cikkek miatt. A november 27-i számban megjelent közleményt ugyanis az uralkodó és az állam szempontjából igen károsnak ítélte, és ezért törölte az újság erdélyi híreivel kapcsolatos megállapításait. Ezekben arról volt szó, hogy amit az erdélyi román jobbágyssereg véghez visz, az őfelsége akaratából és parancsára történik, hogy így a földesurakat felszámolják. Ugyancsak ő a lap december 1-i és 4-i számaiból kihúzta azokat az adatokat, amelyek szerint a „rebellesek” száma 13 és 20 ezer, mint feltűnő dolgot. (Pedig e szám nem is volt irreális, hiszen a felkelők számát a mai kutatás 30 ezerre becsüli.³⁵ De nem is a híradás meg-

³² PVL — Protocollum Actionale 1784. 569—570, 575. (Okt. 1.)

³³ PVL — Protocollum Magistratuale 1784. 599. (Okt. 18.)

³⁴ PVL — CL 1784. N. 495. (Dec. 27.)

³⁵ *Magyarország története*. Bp. 1964. I. 388.

bízhatatlanságát vitatták, hanem azt, hogy ilyen eseményről egyáltalán hírt adtak. Főleg attól féltek, hogy a példa követőkre talál, mint ahogyan a Helytartótanácsnak ez az aggodalma ezekben a napokban máshol is kifejezésre jutott. HORA és KLOSKA személyleírásának a pozsonyi tanács számára való megküldése alkalmával ezt írták: félő hogy a lakosságot máshol is a pártjukra állítják.)³⁶ A következő hetekben főleg WINDISCH talált a rábizott újságban, a *Pressburger Zeitungban*, nem közölhető helyeket.³⁷ A december 4-i számban a nagyvárosok leányiskolaival foglalkozó közleményben talált céltatos kivetnivaló részeket. A 11-i számban pedig két párizsi hírt törölt az újságból, amelyekben céltatosságot vélt felfedezni. Az egyikben arról volt szó, hogy Franciaország százezer emberrel siet Németalföld segítségére, a másikban pedig arról, hogy a bécsi udvarnak mik a valódi szándékai a Scheldén való szabad közlekedéssel. WINDISCH, aki ügylátszik a leggondosabban igyekezett eleget tenni revizori hivatalának, nem tévesztette szem elől a politikailag kényes közlemények mellett a „jó erkölcsöket sértő” cikkeket sem. A december 15-i számból egy a nők háborújáról szóló „szegényes” és „izetlen” elbeszélést törölt, mert az igen keserű gúnyolódást tartalmazott a szépnemmel kapcsolatban. (Mivel maga a főlap általában csak híreket közölt, ez az elbeszélés valószínűleg az újság melléklapjában jelenhetett meg, amelyet úgy látszik, szintén WINDISCHÉK cenzúráztak.) Az elbeszélés egyébként már megjelent a *Siebenbürger Zeitungban*. A lap december 18-i számában pedig annak az állítólag hamis hírnek a közlését nem engedélyezte, amely az uralkodó költségén a toscanai nagyherceg részére Pozsonyban építendő palotáról emlékezett meg.

A pozsonyi magyar újság revizora, VANCsAY Mihály mindeddig nem talált kivetni valót a *Magyar Hírmondó* hírei között. Ennek oka az ő elnézőbb magatartásán kívül, abban is kereshető, hogy a magyar nyelvű újság szerkesztését ekkor SZACSVAY Sándor végezte, aki — miként később a *Magyar Kurír* élén — már itt is hangot adott a II. JÓZSEF iránti lelkesedésének. (Másképpen WINDISCHnek minden bizonnyal azért is volt a legnehezebb dolga, mert a német nyelvű lapot Bécsben is mindenki megértette, a magyart és a cseh nyelvűt azonban csak kevesen. Éppen ezért is kellett a szlovák újságnak a későbbiek során német nyelvű fordítást is mellékelnie.) Néhányszor azonban mégis megcenzúrázták SZACSVAY lapját. Az újság december 22-i számában annak hírüladásához, hogy az uralkodó a felkelő románok közül azoknak, akik békésen hazavonulnak, kegyelmet ad, ezt a megjegyzést fűzte: „Közmondás, amely eb egyszer a Dunát által úsza, másszor is neki fog úszni, és hogy a Gonosz-ságnak Szerentsés kimenetele többeket is Gonoszra vonsz.” A revizor törölte e megjegyzést, mert úgy látszik, az uralkodó intézkedésének a bírálata látta benne.

Majd ismét WINDISCH cenzori tevékenységéről tudósít a napló. A *Pressburger Zeitung* december 22-i számából törölte azt a hírt, amelyik szerint az erdélyi román felkelők a Szent Szűz képét lándzsával átdöfték és a talapzatára ezt írták föl: „Ha te a magyarok Védőasszonya vagy, mentsd ki e népet a mi kezünk közül!”, mert nagyon botránkoztatónak vélte. A decemberi 25-i számból pedig egy Berlinből származó, és a „legfelségesebb császári udvarra nézve

³⁶ PVL — CL 1785. N. 5. (Jan. 4.)

³⁷ Ezt, valamint a következő cenzúrai megjegyzéseket ld. a Magisztratusi jegyzőkönyv (Protocollum Magistratuale) 1784. és 1785. köteteiben, a 607, 663, 676, 682, 691, 704, 724, 728—729., illetve a 4, 30, 82 és 107—108. l-on.

hátrányos” cikket teljesen kihúzott a pozsonyi revizor. Egyúttal a legkomolyabban megtiltotta az újságíróknak, hogy hasonló, a vallást és az államot sértő cikkek beiktatásától teljesen tartózkodják a jövőben. A *Pressburger Zeitung* szerkesztője ekkor TÁLLYAI Dániel volt, akire két évvel később, 1786-ban egy nagyszabású újságkiadó vállalat terve révén, még sok összetűzés várt a hatóságokkal. Kérésének elvetésében szerepet játszhatott már e korábbi összeütközései a cenzúrával.

Figyelemreméltó a *Magyar Hirmondó* 1785. januári 1-i számából kicenzúrázott mondat, hiszen az csak általánosságban emlegette a keresztény fejedelmeket, és SZACSVAY esetében bizonyosan nem volt szó arról, hogy II. JÓZSEF-re vonatkoztatssa, hiszen a vallási tolerancia bevezetéséért lelkesen ünnepelte őt. VANCZAY revizor azonban mégis kihúzta az újságból ezt a mondatot: amelyet a török uralkodónak a keresztény vallás szabad gyakorlását tárgyaló cikkhez fűzött az újságíró: „Mely Szabadság még sok keresztén Fejedelmeknek alatt, holy fél lábón, holy éppen láb nélkül áll.”

Az eddigiek alapján joggal vetődhet fel az a gondolat, hogy a pozsonyi Magisztrátus kebeléből kijelölt újságrevizorok tevékenysége, azok kicsinysége, és túlzott óvatossága esetleg csak egy helyi hatóság túlzása és a hivatalos iránynál konzervatívabb eljárása volt. Szakirodalmunk egy része azt szokta emlegetni, hogy Magyarországon a cenzúra — tekintettel a rendi és egyházi befolyásra — konzervatívabb volt, mint a bécsi. Ha ez érvényes is volt bizonyos esetekben, a pozsonyi újságenczúra esetében nem erről volt szó. Sőt: az az uralkodótól származó átirat, amely a kancellárián keresztül jutott el a pozsonyi Magisztrátushoz, és amely a pozsonyi újságok túl enyhe cenzúráját — különös tekintettel az erdélyi jobbagyok felkeléséről beszámoló és általában az államot érintő cikkekre — szigorú bírálat tárgyává teszi, nemcsak megismétli az eddigi előírásokat, hanem szigorú büntetéseket is helyez kilátásba az újságszerkesztők számára.

1785. január 3-i keltezéssel átirat érkezett a pozsonyi Magisztrátushoz Bécsből, gr. ESZTERHÁZY Ferenc főkancellártól, amely kizárólag a pozsonyi hírlapokkal foglalkozott. E szerint igen gyakran közölnek a pozsonyi újságlevelek nem megfelelő, főleg az erdélyi mozgalmakra vonatkozó híreket. Ezért öfelsege a Helytartótanács útján elrendelte, hogy e nyilvánosságnak szánt leveleket, kinyomtatás előtt vessék alá a szükséges cenzúrai vizsgálatnak, és ne tűrjenek meg bennük olyasmit, ami a Birodalomra nézve veszélyes lehet, és amit azelőtt a Helytartótanács sem engedett meg publikálni. Ez a legfelségebb rendelkezés minden nyelvű újságra egyaránt vonatkozik. Amíg a Helytartótanáctól megkapják a szükséges utasításokat, figyelmeztessék a kebelbeli revizort és valamennyi pozsonyi újság íróját, hogy öfelsege rendelkezésének engedelmeskedjenek, különben elveszthetik a privilégiumukat.³⁸ A Magisztrátus január 7-i dátummal ellátott levele már nyugtázta is a főkancellár átiratát.³⁹ Nem sokáig váratott magára a Helytartótanács beígért utasítása sem. Január 11-i dátummal indították útnak Budáról azt az átiratot, amelynek tartalma lényegében megegyezett ESZTERHÁZY Ferenc gróf levelével. Bevezetésében emlékezteti a pozsonyi Magisztrátust, hogy az elmúlt év októberében utasították már a pozsonyi revizorokat, gondosan őrködjenek azon, hogy az újságokba („Ephemerides”), vagy a nyilvánosságnak szánt

³⁸ PVL — Miss. 1785. jan. (Jan. 3.)

³⁹ PVL — Conc. 1785. N. 13. (Jan. 7.)

levelekbe („publicis Pagellis”) semmi ne kerüljön bele, ami az uralkodó, az állam, a vallás vagy a jó erkölcsök ellen irányul. Őfelsége mégis megfigyelte, hogy különösen a pozsonyi újságok, gyakran nagyon nem megfelelő dolgokat tartalmaznak, főleg a nagy erdélyi zavargások tekintetében. Az uralkodó január 3-i rendelete értelmében az újságokat nem szabad addig kinyomtatni, amíg nem revideálták és cenzúrázták. És nem engedélyezhető olyasmi, ami az ország belső állapotára vonatkozik. E rendelkezést ki kellett terjeszteni az egész országban és a hozzákapcsolt provinciákban, mindegyik újságra és minden nyomdára a privilégiumok elvesztésének terhe alatt.⁴⁰ A pozsonyi Magisztrátus január 24-én foglalkozott a helytartótanácsi átirattal.

Közben befutott gróf PÁLFFY Károlynak, az udvari kancellária tanácsosának is a levele a Magisztrátushoz. Ez még egyszer hangsúlyozza, hogy nemcsak az erdélyi felkelésre, hanem minden olyan hírre vonatkozik a tilalom, ami az állam biztonságát veszélyezteti. Erre nézve is figyelmeztetni kell az újságok íróit és cenzorait.⁴¹ A levél vételét Pozsonyból január 24-én nyugtázták.⁴²

E bécsi intervenciók hatására a pozsonyi újságrevizorok tevékenysége észrevehetően megélnéült, és különösen a szóvátett erdélyi és az „állam biztonságát veszélyeztetni” látszó politikai hírekkel kapcsolatosan egyre szaporodik a kicenzúrázott helyek száma. Az eddig viszonylag enyhébbnek látszó szlovák és magyar újságrevizorok is több kifogásolni valót találnak. A *Pressburger Zeitung* 1785. január 19-i számából pedig sürgősen törlik a HORA-felkelés kapcsán felidézett 1514-es parasztfelkelésre emlékeztető sorokat és DÓZSA György nevét. . .⁴³ A *Magyar Kurir* revizora a lap 1785. január 26-i számából a *Hazánkbeli Történetek* című rovatnak több kis híret kihúzza, noha maga is megállapítja, hogy ezek önmagukban ártatlanoknak látszottak, és engedélyezhetők lettek volna, de mivel az ország belső helyzetével és a román jobbágyfelkeléssel kapcsolatosak, a Helytartótanács legújabb uralkodói rendelete alapján töröltettek ki a referens által. De nem engedélyezte a magyar újságnak *Ausztria*-rovatában a hollandiai háborúval kapcsolatos közleményeit se. Majd a január 29-i számból egy egészen ártatlannak tűnő mondatot cenzúrázott ki, érdekes módon. A kifogásolt mondat így hangzott: „Jaj annak a háznak, ahol a Tehén akar parantsolni a Bikának.” Az indokolás szerint a mondat a jó erkölcsöket sértette. De a magyarázatból kitűnik, hogy itt sokkal inkább bizonyos allegórikus kijelentésről volt szó, amit úgy látszik a revizor VANCsAY Mihály, aki eddig sem bizonyult túl szigorúnak, nem mert ugyan vállalni, de megfektetésével nem is akart bajt zúdítani az újság szerkesztőjére. Ugyanis bizonyos német nőről és magyar férfiről volt az előzményekben szó.⁴⁴

A pozsonyi Magisztrátus február 9-én részletesen válaszolt a Helytartótanács január 11-i rendelkezésére. Igéretet tesznek, hogy a jövőben a revizorok igen tüzetesen fogják átnézni az újságokat, hogy a kifogásolt közlemények meg ne jelenhessenek, és a nyomdász-kiadókat, illetve az újságírókat is figyelmeztetik arra, hogy privilégiumuk elvesztésébe kerülhet a fejedelmet, az államot és a jó erkölcsöket sértő cikkek közlése.⁴⁵ És mégis, a fokozottabb revízió

⁴⁰ PVL — CL 1785. N. 15. (Jan. 11.)

⁴¹ PVL — Miss. 1785. Január. (Jan. 13.)

⁴² PVL — Conc. 1785. N. 87. (Febr. 9.)

⁴³ PVL — Protocollum Magistratuale 1785. 82. 1. (Jan. 24.)

⁴⁴ PVL — Protocollum Magistratuale 1785. 107—108.

⁴⁵ PVL — Cone 1785. N. 87. (Febr. 9.)

ellenére, néhány hónappal később, a Helytartótanács újra panasszal fordul a Magisztrátushoz a magyarországi újságok cikkei miatt. Ezúttal már nem is annyira a híreket magukat, hanem főleg az uralkodó rendeleteivel kapcsolatban közölt glosszákat, interpretációkat és recenziókat kifogásolták, mert ezek állítólag igazságtalanok voltak. E mellett a kifogás ezúttal is kiterjedt arra, hogy olyan témákkal foglalkoznak a lapok, amelyek legkevésbé sem tartoznak az újságokra. Ebből pedig világosan látszik, hogy az újságok cenzúráját és revízióját (sic!) nem végzik kellő figyelemmel.⁴⁶ A Helytartótanács, az uralkodó rendeletére, felszólítja a pozsonyi tanácsot, hogy fordítson gondot a lapok revizorainak munkájára abból a szempontból is, hogy azok a rendelkezések és instrukciók, amelyek bizalmas természetűek, ne kerülhessenek az újság útján nyilvánosságra. Itt is megnyilvánul II. JÓZSEFnek az a törekvése, amelylyel a hivatali titok megőrzését a jozefinista hivatalnokok egyik legfőbb kötelességének tartotta.⁴⁷ Így azonban nagyon szűk térre korlátozódott az a lehetőség, amely az államigazgatás állítólagos szabad bírálata számára rendelkezésre állt. És ezt legjobban a sajtóval kapcsolatos intézkedések bizonyítják. A Helytartótanács átirata még azt a jelentős utasítást tartalmazta, amelynek értelmében a jövőben a Magisztrátusnak valamennyi újságból egy-egy példányt hetenként fel kellett küldenie Budára, a Helytartótanács számára.⁴⁸ Ezzel lényegében kezdetét vette az újságoknak az a szervezett utólagos ellenőrzése, amelyet — miként az eddigiekből kiviláglik — a Helytartótanács, sőt a kancellária és maga az uralkodó kevésbé szervezeten ugyan, de eddig is gyakorolt a pozsonyi újságok és revizorok felett. Ettől kezdve a Magisztrátus hetenként továbbította a Helytartótanács számára a magyar, a német és a szlovák újságnak az előző héten megjelent új számait. A szlovák lap német fordítását is mellékelnie kellett a szerkesztőnek.⁴⁹ E rendelkezés 1787 márciusában ismét módosult. Ettől kezdve ugyanis, az udvari dekretum nyomán a Helytartótanács úgy intézkedett, hogy a pozsonyi újságokból egy-egy példányt az udvar részére is kell küldeni. A gróf NÍCZKY által aláírt levél elrendelte még, hogy a jövőben a Magisztrátusnak egy helyett két példányt kell az újságokból bekérni és továbbítani.⁵⁰ Egy évvel később, 1788 márciusában pedig egy újabb helytartótanácsi rendelet jelent meg, amely már háromra emelte a beküldendő pozsonyi újságpéldányok számát. Ennek értelmében az újságírókat és nyomdászokat felszólították, hogy amint a pozsonyi német és magyar lap a sajtót elhagyta, nyomban küldjenek egy példányt Bécsbe, a magyar és erdélyi udvari Kancelláriának, egyet Budára, a Helytartótanácsnak, és egyet pedig Nyitrára, az ott működő főhivatalnoknak. A lapokat borítékban, minden kísérő-sor nélkül kellett a megadott helyekre elküldeni.⁵¹

A nyolcvanas évek második felében, főleg az erdélyi jobbágyfelkelés, majd a németalföldi mozgalmak és a török háború hatására, tehát egyre szigorúbbá vált a pozsonyi újságok ellenőrzése. A Magisztrátus előzetes cenzúráját 1788-ban már három szerv is felülbírált, és az uralkodó maga is többször

⁴⁶ Jellemző, hogy az irodalomban eddig is számontartott németalföldi újságokkal szemben alkalmazott és a pozsonyihoz hasonló rendszabályokat csak jóval később, 1787 végén, vezették be. (Vö. SASHEGYI: *I. m.* 144.)

⁴⁷ SASHEGYI: *I. h.* 109.

⁴⁸ PVL — CL 1785. N. 349. (Szept. 27.)

⁴⁹ PVL — CL 1786. N. 32. (Jan. 24.)

⁵⁰ PVL — Miss. 1787. (Márc. 14.)

⁵¹ PVL — CL 1788. N. 88. (Ápr. 19.)

beavatkozott a magyarországi lapok ellenőrzésébe. Az erdélyi felkelés hírei mellett különösen a belpolitikai vonatkozású közlemények közül kifogásoltak sokat, de utóbb már főleg azokat a megjegyzéseket, recenziókat, glosszákat kárhóztatták elsősorban, amelyek az uralkodó rendelkezéseit kommentálták. Mint emlékezetes, II. JÓZSEF már 1784 márciusában hangoztatta: a bécsi újságok jobb, ha csak a rendeletek közlésére korlátozzák tevékenységüket.⁵² Ezt igyekezett, ha egyik helyen sem sok eredménnyel, a magyarországi újságokkal is elérni. Annyi megvalósult, hogy az újságokat számos alkalommal kötelezték arra, hogy az uralkodó rendeleteit közöljék. Így pl. 1785. szeptember 9-én megküldték a pozsonyi Magisztrátusnak a jobbágyrendelet magyar, német és latin nyelvű szövegét, hogy azt az uralkodó rendelkezése alapján, az újságokban jelentessék meg.⁵³ A rendeletek közlése mellett időnként olyasféle hírek közlésére is felszólították a Magisztrátuson keresztül a szerkesztőket, mint amilyennel a Helytartótanácsnak egy 1786 áprilisában kelt átiratában találkozunk. Ez, legfőbb utasításra, annak publikálását rendelte el, hogy ZICHY grófnő Budán milyen jótékonyágot gyakorolt.⁵⁴

A pozsonyi újságírók közül kétségtelenül a legtöbb kifogás TÁLLYAI Dániel, a *Pressburger Zeitung* szerkesztője ellen merült fel. Jórészt ennek is köszönhető, hogy önálló újságalapítási tervét — miként a továbbiak során még látni fogjuk — nem támogatták. Különösen két közleménye váltott ki általános felzúdulást. Az egyik, a *Pressburger Zeitung* 1786. január 28-i számában jelent meg, és II. JÓZSEFnek az általános adózást elrendelő terve közeli megvalósításáról adott hírt. Az uralkodót ezekben a hónapokban valóban intenzíven foglalkoztató kérdésnek a publikálása, mind az udvari, mind pedig a nemesi körökben általános elégedetlenséget váltott ki. A hatóságok a titkos ügyek nyilvánosságra hozása, a rendek pedig a privilégiumuk elleni támadás miatt voltak felháborodva. A szigorú és hosszantartó vizsgálat egyik érdekes része volt az újság cenzorának WINDISCHnek a felelősségre vonása. Ő azzal próbálta mentegetni magát a hír engedélyezéséért, hogy azt egy dologtalan politikus fejében megfogalmazott agyrémnek nevezte. Erre a kancellária még inkább felhőrdült, és ezt a hangot még az indiszkréciójánál is elitélőbbnek találta, hiszen a terv valóban foglalkoztatta az uralkodót.⁵⁵

A másik nagy vihart támasztó közleménye TÁLLYAINAK egy a váci püspökkel kapcsolatos híre volt. Ez a *Pressburger Zeitung* 1786. augusztus 31-i számában jelent meg. TÁLLYAI a hírrel kapcsolatban nem volt hajlandó a revizor kérésének eleget tenni és forrását is tévesen jelölte meg. Ezért a Helytartótanács szigorúan megdorgálta.⁵⁶

TÁLLYAI volt a szlovák újság kiadója is egyben. Több esetben érte dorgálás e lapot is, részben vallási téren kifogásolható cikkei, részben pedig a magyar nemességet sértő kitételei miatt. A *Presspursské Noviny* 1786. 84. számában a „12-szilvafás nemes” kifejezést sérelmezte a Helytartótanács és felhívta az

⁵² GNAU: I. m. 61.

⁵³ PVL — CL 1785. N. 315.

⁵⁴ PVL — CL 1786. N. 150. (Ápr. 1.)

⁵⁵ Ld. WALDAFFEL József: *A hazai hirlap- és folyóiratirodalom történetéhez*. Magy. Könyvszle. 1930. 55—89. — Az ügynek a pozsonyi városi levéltárban is megtalálhatók az aktái: CL 1786. N. 94, 138, 192 és Conc. 1786. Marc.

⁵⁶ WALDAFFEL: I. h. és PVL — CL 1786. N. 122, 187, 365 és Conc. 1785. Okt. Latinske.

újság és a revizor figyelmét, hogy a jövőben kerülje az ilyesféle „nemzetet” alacsonyító kifejezéseket.⁵⁷

A II. JÓZSEF által elrendelt összeírások során ismét előfordultak olyan népesedési viszonyokkal kapcsolatos adatok publikálása, amilyenre nézve már 1781-ben tilalmat rendeltek el. A Helytartótanács 1787 júniusában felhívta a Magisztrátus figyelmét arra, hogy a magyar újság 32. számában a lakosság számáról közöltek adatokat. Intést kaptak a revizorok, hogy a jövőben ne engedélyezzenek ilyesmit.⁵⁸

A török háború kitörésével kapcsolatban az újságokban mind gyakrabban jelentek meg híradások katonai eseményekről. 1788 végén megtiltják, hogy a magyar és a német újság a hadsereg áthelyezéséről hírt adjon.⁵⁹

A nyolcvanas évek végére tehát így festett az újságokkal kapcsolatos „cenzúrakönnyítés”. A pozsonyi Magisztrátus kijelölt revizorainak előzetes cenzúráján túl a budai, majd a bécsi és a nyitrai államigazgatási szervek és rajtuk keresztül gyakran maga az uralkodó is beleszólt az újságok ellenőrzésébe, és tartalmukkal kapcsolatban számos kifogással élt. Különösen jellemző, hogy noha az 1781-i cenzúrarendelet eltörölte a privilégiumokat, mégis 1785 elején maga II. JÓZSEF a pozsonyi újságkiadókat a privilégium megvonásával fenyegette meg. Gyakorlatban tehát az újságok kiadása terén továbbra is érvényben maradt PATZKÓNAK a magyar, LANDERERNEK a német és WEBERNEK a szlovák újság kiadására szóló kizárólagos joga. A pozsonyi nyomdászok egy évvel később, amikor TÁLLYAI és SZACSVAY új lap indítását tervezték, szintén meg tudták őrizni az ország területére érvényes privilégiumukat. És ebben támogatta őket a bécsi centralizáló abszolútizmus, amely számára, akár Franciaországban a *Gazette* esetében, áttekinthetőbbé és könnyebben ellenőrizhetőbbé vált így a sajtó. Különösen vonatkozott ez a Habsburg birodalmon belül a nem osztrák népek újságaira.

Amikor 1789. június 10-én II. JÓZSEF bevezette az újságbélyeget, és ezzel egy csapásra megriktította és anyagilag erősen megterhelte az újságokat, tulajdonképpen csak annak a gyakorlatnak vonta le a végső következtetéseit, amelyet tíz éven át folytatott a hírlapokkal szemben. Mert nem az uralomra lépésekor kifejezett könnyítések, hanem azok a szavak fejezték ki sajtópolitikájának igazi irányát, amelyeket 1789-ben mondott az újságbélyeg bevezetésével kapcsolatban: „Die Stempelung und die daraus entstehende Belegung der verschiedenen Zeitungen, öffentlichen Tags- und Wochenblätter und sämtlicher Broschüren, dann Komödien, ist allerdings als das wirksamste Mittel einzuführen, die Sudler, die schon seit der bestehenden Pressfreiheit, so viel Unsinn und wenigstens soviel abgeschmacktes Zeug zur Schlande der sogenannten aufkeimenden Nationalliteratur und Aufklärung hervorgebracht haben, künftighin zu mässigen und auch künftighin, dergleichen Schrifteinführung hintenzuhalten.”⁶⁰ E nyilatkozat valóban helyreigazítása volt az uralkodó cenzúrarendelete 7. pontjában található nagyvonalúságának az újságokkal kapcsolatban, amelyet, miként láttuk, uralkodásának gyakorlata sem igazolt.

Az újságbélyeg bevezetése alkalmat adott a magyar újságíróknak is arra, hogy a sajtószabadság kérdésével foglalkozzanak. Már korábban is, főleg 1781 táján hangzottak el nyilatkozatok magyar részről e kérdéssel kapcsolat-

⁵⁷ PVL — CL 1786. N. 576. (Nov. 14.)

⁵⁸ PVL — CL 1787. N. 255. (Jún. 19.)

⁵⁹ PVL — CL 1788. N. 50.

⁶⁰ STRASSER: I. m. 18.

ban. Ezek főleg II. József cenzúrarendelete alkalmából, többnyire reménykedést fejeztek ki egy igazi szólás- és vélemény szabadság megvalósítása iránt. Ezek közül a legjelentősebb BESSENYEI Györgynek a legutóbbi időkig ismeretlen megnyilatkozása volt, amely folyóiratában, 1781-ben látott napvilágot.⁶¹ Ebben, HELVETIUS nyomán a gondolat- és szólásszabadságnak kulcsszerepet tulajdonít a szellemi és a politikai életben egyaránt.

A nyolcvanas évek elején elszaporodó, nagyszámú hízelkedő és személyeskedő a pasquillus-irodalom ellen határozottan fellép, mert azt állítja róla, hogy azt vagy az uralkodó iránti hízelgés, vagy éppen fordítva: a sérelmeket megtorolni kívánó személyes bosszúvágy hozta létre. Szerinte a gondolat- és szólásszabadság az uralkodónak is sokkal hasznosabb, mintha csak a hízelgő írásokat engedélyezi: „Ich glaube die Wahrheit zu sagen — was könnte mich auch zwingen ihren Thron durch Verstellung in einem Staat zu entheiligen, wo einm jeden erlaubt ist zu denken und zu schreiben, was und wie er will . . .” — írja a *Der Mann ohne Vorurtheil* című folyóiratában. Már ebből az idézetből is kitűnik, hogy BESSENYEI sokkal radikálisabb nézeteket vallott a sajtószabadságról, mint SONNENFELSÉK. Hiszen náluk, miként láttuk, szó sem volt mindenre és mindenkire kiterjedő véleménynyilvánítási szabadságról, sőt cenzúrapolitikájuk egyik sarokköve éppen az volt, hogy arra ügyeljenek: bizonyos, nem a széles köröknek való hírek, eszmék, gondolatok, el ne terjedjenek.

Ugyanebben az évben jelent meg Bécsben egy röpirat, amely szintén II. JÓZSEF újságrendeletével kapcsolatban íródott.⁶² A névtelen szerző, akiben részünkről szintén BESSENYEIT gyanítjuk, az *Über den Gebrauch der Freyheit der Presse* című munkájában azokkal a visszaélésekkel foglalkozik, amelyeknek az uralkodó új cenzúrarendelete a forrása.⁶³ A szerző szerint ugyanis a rendelkezés egyeseknél az uralkodó szándékaitól eltérő, vagy azokkal éppen ellentétes tevékenységet eredményezett. Bár a tisztességes sajtószabadság fontos eszköze az előítéletek kiirtásáért és a hasznos eszmék terjesztéséért folyó harcnak, de e jelentéktelen munkák túlzott szaporodása, főleg a vitairatok nagy térhódítása, a szerző szerint, veszélyeket rejt magában éppen a felvilágosodás terjedése szempontjából. A szerző e túlburjánzó, személyeskedő vitairatok által éppen azt a nagy diszkusziót látta veszélyeztetve, amelynek pedig a tudomány és a felvilágosodás szempontjából nagy jelentőséget tulajdonított. II. JÓZSEF cenzúrarendeletének ezzel a hatásával a következő években a bécsi írók is sokat foglalkoztak. BLUMAUER cikke nyitotta meg a sort, aki *Realzeitung* 1782. évfolyamában szintén foglalkozott a röplapirodalom felduzzadásával, és annak sekélyes színvonalával.⁶⁴ E művekről azt írták, hogy egy nap alatt írták, egy napig olvasták, és egy nap alatt elfelejtették őket. Fő ösztönzőjük csupán az anyagi haszon volt. Úgy látjuk, inkább a kortársak és azon kutatók véleménye jár közelebb a reális értékeléshez, akik nem tulajdonítottak e broszura-áradatnak nagyobb jelentőséget. A közvélemény kialakításában már csak sekélyes tartalmuk miatt sem lehetett jelentős szerepük. Sokkal inkább

⁶¹ A folyóirat eredetiben megvan a British Museum könyvtárában, fényképmásolatban pedig az OSZK-ban. Vö. KÓKAY György: *Bessenyei György ismeretlen folyóirata*. ItK 1967. 1. sz. — Az idézet a folyóirat első számából („Erster Auftritt”) való.

⁶² *Über den Gebrauch der Freyheit der Presse*. Wien, 1781. 32.

⁶³ Ld. KÓKAY György: *Egy feltételezhetően Bessenyei-mű a sajtószabadságról*. Magy. Könyvszle 1966. 2. sz. 167—170. l.

⁶⁴ *Realzeitung* 1782. 40—43. sz. és BLUMAUER—PEZZL: *Die Broschürenflut während des josephinischen Pressfreyheit*. — Josephinische Curiosa. V.

szerepet játszott e téren az időszaki sajtó, amely rendszeres és nemcsak egyszeri megjelenésével, erősebb nyomot hagyott olvasói tudatában. 1787-ben még egy munka jelent meg Bécsben, amely még mindig ezekkel a röpiratokkal foglalkozott, és azt állapította meg róluk, hogy nem a közjót, a sajtószabadság végcélját szolgálják. (*Die heutige Pressfreiheit in Wien. 1787.*)⁶⁵ Ugyanebben az évben látott napvilágot BHRDT már ismertetett munkája, az *Über Pressfreiheit und deren Gränzen* (Züllichau, 1787.), amely balról intézett éles támadást a II. JÓZSEF-féle sajtószabadság korlátozott jellege ellen.

E munkák azonban többnyire csak általánosságban beszéltek gondolat és véleménynyilvánítási szabadságról, külön az újságokkal nem nagyon foglalkoztak. Ennek oka ugyanaz, amiért II. JÓZSEF is elhanyagolta 1781-ben még a sajtót cenzúra-rendeletében: az újságokat ekkor még csak híreket referáló orgánumoknak tekintették, és nem véleménynyilvánító eszköznek. De éppen ennek az évtizednek a során változik át a referáló sajtó Európa sok országában, és nyomul be a hírek közé az elmélkedés és véleménynyilvánítás. Láttuk, hogy II. JÓZSEF és cenzúra-gyakorlata e fejlődést nem fogadta nagy lelkesedéssel, sőt maga az uralkodó inkább csak rendeleteket közlő orgánumokat kívánt magának.

A magyar újságok írói azonban akiket meglehetősen próbára tett a jozefinista újságenczúra aprólékoskodó szórászállhasogatása, érthető sóvárgással tekintettek az angliai szabadabb sajtóviszonyok felé. A *Magyar Hirmondó* utóda, a Pestre költözött magyar újság, a *Magyar Merkur* 1789 júliusában, a francia forradalom küszöbén, az újságbélyeggel kapcsolatban arra emlékeztetett, hogy újságbélyeg volt éppen Angliában is. De ott: „szabad az országlás ellen és a Ministerek ellen írni, a nélkül, hogy számadásra vonattassék valaki.” Irigykedve gondolnak az angol lapok helyzetére: „Millyen szabadsággal élnek annak kiadói és írói, akik senkinek nem adnak számat írásaikról, és senki sem írja eleibek, mit légyen szabad írni, mit nem.”⁶⁶

Ha II. JÓZSEF évtizede magyarországi hírlapenczúrájának részletes áttekintése után nem is beszélhetünk tovább „szabadabb szellemben kezelt cenzúrá”-ról, és „kizárólagos privilégiumok megszüntetése”-ről az újságok esetében, sem pedig „könnyen kiadott lapengedélyek”-ről, hangsúlyoznunk kell azért azt is, hogy e korszak mégis fontos szerepet játszott időszaki sajtónk megindulása szempontjából. Ha a jozefinista újságenczúra, különösen az erdélyi parasztfelkelés hatására, egyre szigorúbb és különösen politikai téren egyre kevésbé engedékeny is lett, mégis lehetőség nyílt ez alatt az idő alatt arra, hogy nemzeti nyelvű újságírásunk megvesse a lábát, hogy azután már többé ne is hiányozzék szellemi és politikai életünk fontos tényezői közül. És mivel időszaki sajtónk indulása éppen egybeesett az európai hírlapirodalomnak a referáló-fázisából egy magasabb rendű, véleményt is nyilvánító korszakába való átfejlődésével, nem csoda, ha ezeket az új vonásokat már felfedezhetjük rajta. A politikai kérdésekkel kapcsolatos szigorú ellenőrzés mellett — hiszen, mint láttuk, egyáltalán nem volt szó arról, hogy a vélemények szabad harcát minden téren engedték volna kibontakozni — időszaki sajtónk a véleménynyilvánítás lehetőségével sokkal inkább tudott élni a jozefinista törekvésekkel megegyező reformokkal kapcsolatban, és az ezeken túl növvő, de a nemzeti nyelv, irodalom és kultúra területére korlátozódó kérdésekben.

⁶⁵ *Die Mysterien der Aufklärung.* Mainz, 1869. 94—95.

⁶⁶ *Magyar Merkur* 1789. júl. 8. 422—423.

GYÖRGY KÓKAY: DIE PRESSBURGER ZEITUNGZENSUR ZUR ZEIT JOSEFS II.

Die Studie will die Geschichte der josefinischen Zeitungszensur mit neuen Forschungsbeiträgen ergänzen. Verfasser beschreibt die Organisation und Tätigkeit der Pressburger Zeitungszensur zur Zeit JOSEFS II., indem er Materialien des Pressburger Stadtarchivs (Mestky Archiv, Bratislava), die in der Fachliteratur bis jetzt noch nicht benützt worden sind, beschreibt und dadurch ältere Ansichten über die josefinische „Pressefreiheit“ aus mehreren Gesichtspunkten richtigstellt. Das so gewonnene Bild über die Zensur deutscher, ungarischer und slowakischer Pressburger Zeitungen am Ende des 18. Jh. stimmt mit neueren Forschungsergebnissen überein, die von der sowohl von konservativer als auch von liberaler Seite her unvoreingenommenen neuen Geschichtsforschung der josefinischen Epoche erzielt wurden.

Die von JOSEF II. 1781 erlassenen Zensur-Bestimmungen erhalten zwar hinsichtlich der Zeitungen und Zeitschriften scheinbare Erleichterungen, die Ausübung des Zensurrechtes zu Pressburg im josefinischen Jahrzehnt beweist aber, dass der König nicht grundsätzlich von den strengen Zensurprinzipien abwich, die früher SONNENFELS in seinen *Grundsätzen der Polizey, Handlung und Finanzwissenschaft* niedergelegt hatte. Es trifft zwar zu, dass JOSEF II., als er die Regierung übernahm, die Zeitungszensur dem Bereich des Wiener Zensuramtes entthob und sie den einzelnen Landesstellen übergab, es blieb aber — wie uns das Pressburger Beispiel beweist — sowohl die vorhergehende Zensur, als auch oft die nachfolgende strenge Revision vielfach den zentralen Regierungsstellen, ja oft selbst dem König beibehalten.

Mit der Revision der ungarischen, deutschen und slowakischen Zeitungen wurde erst in Pressburg ein Mitglied der königlichen Statthaltereie, dann als 1784 die Statthaltereie nach Ofen umzog, ein Patrizier des Magistrats beauftragt. Der Magistrat erhielt viele ausführliche Verordnungen, die die Wichtigkeit der Zensur, besonders die der Zeitungszensur betonten. Wie SONNENFELS, wollten auch die Verfasser dieser Schriften, kein Werk, keinen Zeitungsartikel drucken lassen, die den König, den Staat, die Religion und die „guten Sitten“ gefährden könnten.

Besonders streng wurde die Pressburger Zeitungszensur und das Verhalten der kontrollierenden Zentralstellen den Zeitungen gegenüber nach dem Siebenbürger Bauernaufstand von 1784. Selbst der König gab seiner Rüge Ausdruck, weil die Pressburger Zeitungen auch „nicht angemessene“ Nachrichten über den Aufstand brachten. Auch die Hofkanzlei intervenierte oft beim Pressburger Magistrat wegen in Pressburger Blättern abgedruckter Beiträge, die „die Staatssicherheit gefährden“. Obwohl infolge dieser Einwände die Tätigkeit der Pressburger Zensur — wie es vom *Protokoll* des Magistrats bezeugt wird — immer strenger wurde und aus den Zeitungen immer mehr Artikel gestrichen wurden, liessen die Anschuldigungen gegen die Pressburger Zeitungen nicht nach, und selbst der Herrscher hat den Magistrat durch die Statthaltereie zurechtgewiesen, die Zeitungsrevision sorgfältiger auszuführen und je ein Exemplar sämtlicher Zeitungen wöchentlich, nachträglich der Statthaltereie und der Hofkanzlei zuzuschicken.

Ausser Nachrichten über den Bauernaufstand in Siebenbürgen wurden die Kommentare zu den königlichen Erlässen gerügt. Wie aus den Schriften der Pressburger Zensurstelle ersichtlich, wollte JOSEF II. die Tätigkeit der Zeitungen darauf beschränken — wie er das 1784 auch zum Ausdruck brachte —, die königlichen Verordnungen unkommentiert abzudrucken.

Die ungarischen Zeitungen wollten aber immer weniger diese Rückentwicklung zu bloss Nachrichten und Erlässe hintereinander abdruckenden Mitteilungsblättern mitmachen. Gegen Ende des josefinischen Jahrzehntes, besonders als zur Zeit der türkischen Kriege und der niederländischen Aufhebung die Opposition ihren Siedepunkt erreicht hatte, sehnten die ersten ungarischen Journalisten bereits offen nach der breiteren englischen Pressefreiheit und haben sich jenen angeschlossen, die von radikaler Seite her die Schranken der josefinischen „Pressefreiheit“ bekämpft haben.

CLARA CSAPODI — GÁRDONYI

Le tre figure storiche della Bibbia fiorentina

Fra gli esperti, ed anche al di fuori degli specializzati è ben conosciuta la notizia relativa alla storia della Biblioteca Corviniana, secondo la quale, morto il re MATTIA CORVINO, i 150 codici ancora in preparazione non sono mai giunti in Ungheria, ma sono rimasti a Firenze¹. Di questi 150 codici nella Biblioteca Medicea-Laurenziana oggi ne sono stati rintracciati soltanto alcuni e tra questi la voluminosa Bibbia in tre volumi, ed è interessante osservare, che mentre i due primi volumi sono quasi senza ornamenti, all'inizio del terzo volume, cioè del Psalterium, stanno i due meravigliosi frontispizi fatti dai fratelli-miniatori DI GIOVANNI. Nello sfondo della pagina di sinistra, che rappresenta la figura del re DAVIDE in una soluzione artistica ad alto livello, immediatamente dietro la testa di DAVIDE possiamo vedere tre figure vestite in abiti principeschi. Sulla loro identità e sulle circostanze per cui queste figure sono state inserite nel codice, già sino ad oggi sono state espresse diverse opinioni, alle quali, da parte nostra vogliamo aggiungere una nuova.

Tutti gli esperti sono d'accordo, che tra le tre figure quella di mezzo è del re MATTIA e che alla sua sinistra sta CARLO VIII.º re di Francia. È discussa però la figura che sta alla destra di MATTIA².

Quando alcuni anni fa ho avuto l'occasione di esaminare in originale la miniatura, conoscendo il problema, con cura speciale ho osservato le tre figure. Questo mio esame diretto ha confermato in me l'opinione, che la terza, contestata figura della Bibbia fiorentina rappresenta non un uomo, ma una donna, mentre è però incontestabile, che i lineamenti del volto di questa stessa figura hanno qualche rassomiglianza con la figura conosciuta di GIOVANNI CORVINO.

Nel caso che questa nostra supposizione sia ammissibile, due personaggi storici possono essere presi in considerazione: cioè la regina BEATRICE oppure la principessa reggente francese Anne de BEAUJEU³. Già altri esperti hanno fatto delle allusioni sulla persona di BEATRICE, ma in questo senso il nome di Anne de Beaujeu sinora non è stato menzionato da nessuno.

Per ciò che concerne le opinioni conosciute in precedenza, facciamo allusione al nome di Gyula SCHÖNHERR. In una nota fatta da lui alla fine del secolo scorso troviamo la seguente asserzione: „... in mezzo sta Mattia in un manto dorato con pelliccia bruna... alla sua destra sta una donna vestita di blu (con gigli d'oro), alla sua sinistra sta il re di Francia...”⁴

¹ Le fonti inerenti alla questione sono pubblicate da Jolán BALOGH: *A művészet Mátyás király udvarában. (L'arte alla corte del re Mattia.)* Bp. 1966. Vol. I. p. 639.

² Vedi: Op. citata di J. BALOGH, Vol. I. p. 718.

³ Figlia del re LUIGI XI°, sorella di CARLO VIII°; il suo primo marito fu BEAUJEU, il secondo il principe di BORBONE.

⁴ Lascito, in manoscritto, di Gyula SCHÖNHERR. Sezione Manoscritti della Biblioteca dell'Accademia Ungh. delle Scienze. Tört. 2° 287. III. 11. fol.

Pál GULYÁS in un suo studio comparso nel 1908 scrive, che nella Bibbia in tre volumi si trovano le figure intere di MATTIA e di BEATRICE, ma non precisa dove. Appare però ovvio che non ha potuto a pensare ad altra figurazione che alla miniatura che sta al centro delle nostre ricerche⁵.

HEVESY in un suo articolo comparso nel 1911 descrive purtroppo inesattamente la figura discussa e con ciò in un certo senso ha suggestionato anche le spiegazioni posteriori⁶. Secondo la descrizione di HEVESY la figura ha una capigliatura corta ed è coperta con panni molto ampi, ornati al collo con pelliccia e suppone che si tratti di GIOVANNI CORVINO. Non ha osservato che la capigliatura solo in parte appare corta, perchè in realtà scende lunga vicino al collo ed è stata da lui ovviamente scambiata per una pelliccia. D'altra parte non ha osservato nemmeno la circostanza, che l'abito veramente ampio sulla schiena è profondamente scollato.

FÓGEL descrivendo il codice, nella figura contestata vede „un ignoto principe francese”, basando questa sua opinione ovviamente sui motivi gigliati dell'abito⁷.

Ilona BERKOVITS in uno dei suoi studi afferma decisamente, che le tre figure rappresentate nella Bibbia fiorentina sono: CARLO VIII° re di Francia, MATTIA CORVINO e suo figlio, GIOVANNI CORVINO⁸. Appoggia il suo ragionamento con i seguenti dati storici: MATTIA negli anni che precedettero la sua morte progettò una collaborazione col re di Francia, perciò MATTIA indica con la mano la gloriosa battaglia raffigurata nello sfondo e sulla seguente pagina del codice⁹. In questa figurazione gli ebrei sotto le mura di Gerusalemme vincono gli infedeli (questa presentazione è un'allusione alla guerra da condurre in comune, cioè ad una guerra, che nel caso dell'alleanza contratta si prevedeva vittoriosa).

Da questo studio di Ilona BERKOVITS risulta anche il fatto, che del resto è un fatto comunemente noto che accanto al re di Francia, cioè accanto a CARLO VIII°, uomo di poco talento, sta la sorella, Anne de BEAUJEU, che ebbe grande ruolo a corte¹⁰. Se — come abbiamo asserito — la figura presentata è veramente la principessa reggente francese, allora la spiegazione della vesta gigliata è fuori discussione. Non possiamo accettare la supposizione di Jolán BALOGH che questa veste ornata „par excellence” coi motivi dei Re di Francia „è soltanto uno sbaglio araldico del miniatore che mirava soltanto alla decorazione”¹¹.

⁵ Pál GULYÁS: *Újabb külföldi tanulmányok Mátyás király könyvtáráról.* (Nuovi studi stranieri sulla biblioteca del re Mattia.) Comparso nella rivista *Magyar Könyvszemle*, 1908. p. 196.

⁶ A. HEVESY: *Les miniaturistes de Mathias Corvin.* Revue de l'Art chrétien. 1911. p. 19—20.

⁷ J. FÓGEL: *A Corvina-könyvtár katalógusa.* (Catalogo della Biblioteca Corvina. (No. 81., nella pagina 68. dell'opera int. „Bibliotheca Corvina”. (Bp., 1927.)

⁸ Ilona BERKOVITS: *Egy Corvin-kódex származása.* (L'origine di un codice Corviniano. (Nella rivista *Magyar Könyvszemle* 1945. p. 22—37.

⁹ Se osserviamo minuziosamente il dipinto, possiamo constatare che non MATTIA CORVINO, ma CARLO VIII° mostra col suo braccio in lontananza. Questa circostanza è in teressante, poichè può infirmare la supposizione, che del resto potrebbe apparire verosimile, che MATTIA CORVINO abbia fatto fare questa meravigliosa Bibbia per accattivarsi anche con questo suo dono il re di Francia per i suoi piani politici. La mano indicante però è certamente una mano destra e quindi questa mano non può di MATTIA. Contro il supposto sbaglio del pittore possiamo riferirci al fatto, che il ritratto del re di Francia, dipinto nel medesimo atteggiamento, si può trovare a Lisbona, nella grande Bibbia in sette volumi, pure d'origine fiorentina. Qui il re è dipinto senza alcun ruolo storico e indica anche con una verghetta l'inizio del testo. (Vedi: ANCONA: *La miniatura fiorentina.* Firenze, 1914. Nr. 1579., tav. LXXXIX.)

¹⁰ Confr. op. cit. di BERKOVITS.

¹¹ Confr. op. cit. di J. BALOGH. Vol. I. p. 718.

La veste gigliata però potrebbe esser spiegata anche nel caso che la figura rappresentata fosse BEATRICE. Si può rintracciare il giglio d'oro su base blu anche nel l'insegna degli Aragonesi. Non si può però motivare in nessun senso — secondo la nostra opinione — perchè il miniatore avrebbe dovuto rappresentare GIOVANNI CORVINO in un abito ornato nello stesso modo.

Il carattere del modello dell'abito recentemente diede argomento ad una spiegazione inesatta: nella guida dell'esposizione sulla storia delle miniature organizzata nell'anno 1953 a Roma si sostiene, che nella Bibbia fiorentina accanto a MATTIA CORVINO, a sinistra e a destra, starebbero i re francesi CARLO VIII° e LUIGI XI°¹². LUIGI XI° però nel 1483 era già morto, quindi è impossibile metterlo in connessione col codice miniato negli anni 1489—1490.

BERKOVITS considera questa supposizione provata perchè l'abito è ornato con gigli¹³.

Non vogliamo però trascurare neanche le obiezioni e cioè che i lineamenti del volto della figura contestata non sono concordanti con i tratti del volto di BEATRICE o di Anne de BEAUJEU dipinti nei quadri da me conosciuti. Ed anche i lineamenti del volto della figura in questione non corrispondono perfettamente a quelli di GIOVANNI CORVINO. Prendendo in considerazione i ritratti dipinti e conosciuti di GIOVANNI CORVINO, la figura in questione ha qualche rassomiglianza con il ritratto riconosciuto autentico di GIOVANNI CORVINO, custodito nella Pinacoteca di Monaco di Baviera ed anche con gli altri quadri che a questo rassomigliano. Questo viso però in nessun senso rassomiglia ai lineamenti del bassorilievo rinvenuto recentemente nella chiesa di Santa Maria delle Grazie di Milano e considerato come la figura de GIOVANNI CORVINO. Questo quadro però è imparentato piuttosto con la pittura di LEPOGLAVA, benchè questa immagine sia di molto posteriore¹⁴.

Secondo la nostra opinione la figura in discussione non rappresenta GIOVANNI CORVINO, ma è l'immagine o di BEATRICE o di Anne de BEAUJEU. Il vestito di fondo blu con gigli d'oro in tutt'e due i casi è motivato e non richiede ulteriori spiegazioni. E sono i due soli personaggi, che, anche dal punto di vista storico, possono esser presi in considerazione, piuttosto che GIOVANNI CORVINO.

¹² Mostra Nazionale della miniatura. Catalogo. Firenze, 1953. p. 324.

¹³ Ilona BERKOVITS: *Magyarországi Corvinák. (Corvine in Ungheria.)* Bp. 1962. p. 54. e 104.

¹⁴ Confr. Gy. SCHÖNHERR: *Hunyadi Corvin János. (Giovanni Corvino di Hunyad.)* 1473—1504. Bp. 1894., inoltre op. cit. di J. BALOGH. Vol. I. p. 717—718., vol. II. p. 405. e tav. nr. 474.

Traduzione: T. dott. TOMBOR.

ROBERT DÁN

The earliest printing of Hebrew text books in Buda

At 1948 Prof. A. SCHEIBER called the attention¹ for the need of exploring the relics of Hebrew printing in Hungary and of making a survey of the publications. This bibliographical work began by me still 1960, and up to date the Bibliographia Hebraica of Hungary contains nearly 7000 entries. On the basis of the first years' results it became evident that the history of use the Hebrew types in Hungary goes back to the XVI. century.² However, the first book³ printed with Hebrew characters only, was published not earlier than in 1699 in Kolozsvár (Clausenburg) by Miklós MISZTÓTFALUSI KIS. But after his death at 1702, more as hundred years the Hungarian printing offices used their Hebrew characters only occasionally. So e. g. in the XVIII. century the "Episcopus" press in Eger, Anton ZACHER and Anton PATZKO in Pressburg, Thomas TRATTNER in Pest. And the most important printing office of the period, the University Press of Nagyszombat (Tyrnau) was owing only two Hebrew types. (Pica and Garamond.)⁴

From the sketch as drawn above it seems evident that at the end of the XVIII. century not a single of the printing houses in Hungary were in the position to become a centre of publishing and printing Hebrew books. However the tendency gained ground in Hungary, and JOSEPH the II. was inclined to support⁵ the plan of a Hebrew printing office in Hungary. So we can see from some new found documents dated 1784—1785 in Pressburg.⁶

But in spite of these facts, furthermore it was proved, that the first printing office specialised to publish Hebrew text books in Hungary, worked only from 1814 in the University Press in Buda as an independent section of same. Several objective reasons explained the establishment of this section.

First of all the rapid increase of the Jewish population in Hungary. The number of families living in Buda the capital of that time, in Pest and Ó-Buda (Old-Buda) rose

¹ SCHEIBER S.: *Tudományos könyvek és tervek*. Bp. 1948. p. 3.

² DÁN, R., *Introduction to the history of Hebrew printing in Hungary*. Kirjath Sopher. v. XLII. 1967. pp. 497—502.

³ KAPOSÍ Samuel: *Breviarium Biblicum* ... Kolozsvár, 1699. 8° 8 lev. RMK II. 1953.

⁴ The original manuscript of the inventory mentions these types (National Archive of Hungary), the historians of the print mention only one. See IVÁNYI B.—GÁRDONYI A.: *A kir. egy. nyomda története*. Bp. 1927. p. 186.

⁵ *Handbuch aller ... regierung des Kaisers Joseph II.* vol. XVII. Wien, 1790. pp. 626—627.

⁶ The application of Israel SALOMON and Aaron KOLMANN for privilege of establishment Hebrew print in Pressburg, and the report made by the Chancellery about the need of Hebrew books in Hungary see Nat. Archive Hungary Htt. Depart Jud. n. 13 987 (477) and Htt. Dep. Jud. B—4 (151—156).

to over 1000 by the end of the XVIII. century.⁷ Everyday religious life, schools and education required more and more Hebrew books. In the second plane — not an unimportant motive — the high price of books imported from abroad. From 1785 Hebrew books written in Austria—Hungary were printed exclusively at Anton SCHMID's⁸ the Viennese book-king. In the third place may we mention a possibility happened by chance. In 1807—1808 the Machzor published at the SCHMID firm in Vienna had been prohibited⁹ by the Francfort rabbinical meeting. These factors were noticed first by Elija ROSENTHAL a stationery merchant¹⁰ admitted to the Buda Chancellery. He came from a famous family,¹¹ his father Naftali ROSENTHAL corresponded with Moses MENDELSON, and we know some letters written to his son studying in Pressburg, containing numerous references to the Enlightenment.¹² Elija ROSENTHAL came to Pest at 1804, and here he got in touch with Israel WAHRMANN, who soon became his friend and introduced him to a religious society called "Shiur"¹³ founded by himself. Here ROSENTHAL met the young disciples of MENDELSSOHN coming from Bohemia and Moravia, who practising in different literary genres were all compelled to contact Viennese printers, owing to lack of Hebrew printing houses in Hungary.

When applying in 1807 to the Buda Chancellery for the privilege of printing Hebrew books, ROSENTHAL gave all the abovementioned reasons as justification of his petition.¹⁴ In spite of his well-founded reasons and good connections, the Chancellery rejected his application. ROSENTHAL disregarded the fact that the Chancellery in agreement with the Buda University Press did not see any chance in a possible competition with SCHMID's press in Vienna. On the other hand the University Press owned the licence for printing text-books and the direction counted on the possibility to make use of it incidentally for Hebrew prints too. Thus the plan of a special Hebrew printing office in Pest ended in failure.

The demand for a Hebrew printing house, however did not decrease, moreover it increased rapidly. ROSENTHAL recognized that he needed influential Viennese partners for the realization, and therefore tried to get in touch with the Vienna printing house Thomas TRATTNER through the TRATTNER press in Pest. He took the measure of the competition between the Viennese firms SCHMID and TRATTNER, which sharpened strongly in the first years of the XIX. century. And reckoned upon the possibility that TRATTNER should grasp the opportunity to push SCHMID out from the Hungarian market, thus weakening the latter's position. In 1810 TRATTNER informed the Hungarian authorities that he intends to establish¹⁵ a Hebrew printing house in Pest. The authorities did not reject the appliance but stipulated that the new office should belong to the sphere of the

⁷ BÜCHLER S.: *A zsidók története Budapesten*. Bp. 1901. p. 320, 357.

⁸ DELLA-TORRE, L.: *Biographie des ... Anton Schmid*. Wien, 1855. About his Hebrew press see Rabinowitz, R., *אמר על הרפתת התלמוד*. Jerusalem, 1952. pp. 128, 133, 140, 218, 239—240, 242.

⁹ *Archive of Zemplén 1808*. no 134. Magyar Zsidó Szemle. v. XXII. 1905. p. 107.

¹⁰ See in his letter written to the Director of the Press, dated 21. May 1821. „Auf solche Art wird bey beiden haben Landes Stellen königl. Stathaltung und Hofkammer die Papier Liferung überlassen, wo ich bereits schon 17 Jahre und actu mit schreibrevkizitoren zu beiden die Ehe haben. . .” University Print Archives. 1821. no. 406.

¹¹ GRÜNVALD, J. J.: *קורות משפחת רוזנשטאל*. Bp., 1921. The biography of ROSENTHAL (or later Elia Mór): REICH, I.: *Bet El*. v. II. Pest, 1868. pp. 334—335.

¹² BÜCHLER S.: *שי לשיור*. Bp. 1895. and in the *Magyar Zsidó Szemle*. v. XXII. 1905. p. 229.

¹³ BÜCHLER S. op. cit. p. 390.

¹⁴ University Press Archive. 1807. Apr. 18. And in other petitions and letters in the same and next year.

¹⁵ University Press Archive. 1810. no. 690.

University Press of Buda. After on the hand ROSENTHAL and TRATTNER, TRATTNER and the University Press on the other hand concluded an agreement, the latter started with the development of Hebrew types.

The first year's investment amounted to 12 000 florints. Samuel FALKA,¹⁶ the well-known master-printer, who worked in the University Press since 1793, was entrusted with the casting of new Hebrew types and the organization of the printing office. It characterizes the standard of the planned printing house that Master FALKA has been appointed as its leader. He was renowned as one of the inventors of stereotype¹⁷ and celebrities of Hungarian literature highly appreciated his Hungarian types. The serious investments and the appointment of FALKA proved that the new office was meant to be a very important one. Its task being of meeting the demand for Hebrew books and at the same time the monopolizing of Hungarian market according to TRATTNER's a plans.

In 1814 the first Hebrew book — written on Jewish theme — had been printed with FALKA's types, published by the University Press: i. e. the adress of welcome by Moses MÜNZ,¹⁸ rabbi of Óbuda on the occasion of the victory of Emperor FRANZ over NAPOLEON. The sermon was published together with its German translation, done by Mordechai BREZNITZ.¹⁹

דרוש ... אשר דרש ... מורינו ... רבינו ... משה מינין ... הנעתק לשפת אשכנזית מאתו מרדכי ברעטנין
תקע"ד אשכנז

In the colophon printed: Ofen, gedruckt mit Königlich Ungarischen Universitäts Schriften. 1814. The book contains 24 pages of Hebrew text plus 8 pages German translation, size 21—13 cm. Types: Pica, Mittel.

In the same year FALKA made the mentioned types in vocalized form, and printed the following books, ²⁰ ויכין תורה, the poems of Joseph ROTTENBAUER²¹ and its Italian translation, קול השירה²² written by Eizak Löwinger. The abovementioned Israel WAHRMANN²³ published a booklet in this year, bearing the title *Andachtübung*,²⁴ it is the only work of its author where he writes prose and poetry in Hebrew.

The modest results of the first year disappointed ROSENTHAL and his companions. The development was further hindered by the fact that FALKA's time was otherwise engaged and thus he was not able to enlarge the Hebrew stock of printing types. Up to 1817 only one book came out from the press: Jacob AUSPITZ's²⁵ גאון התורה. That is the Hebrew translation of a Latin geographical work, it was published with the approbation of Moses MÜNZ.

ROSENTHAL who regarded the establishment of a Hebrew printing house as a mission did not cease to emphasize in his repeated petitions, that the demand for Hebrew

¹⁶ FALKA was born at 1766 in Transsylvania. He got his Hebrew in Székelyudvarhely as student. On the field of printing art his master was J. Mansfield in Vienna. See Magyar Kurir. 1789. v. II. 128.

¹⁷ KELÉNYI B. O.: *A stereotypia első magyar mestere*. Magyar Bibliofil Szemle. 1925. pp. 121—126.

¹⁸ His publications in Buda: *Lob und Dankrede*. Ofen, 1791.; *Anrede des Alt-Ofner Oberrabbiners M. M. Ofen*, 1792.; *Predigt zur Sieges und Friedensfeyer. Ofen, 1814; Anrede nebst Weih-Gedicht*. Übers. M. BREZNITZ. Ofen, 1815.

¹⁹ Teacher in Buda. SZINNYEI J.: *Magyar írók*. v. I. 1894.

²⁰ Ofen, 1814. 6. p. 20—24 cm.

²¹ KAYSERLING, M.: *Századunk elejéről*. — IMIT Yearbook. 1896. pp. 93—99.

²² Ofen, 1814. 4. p. 19×24 cm.

²³ REICH, I.: op. cit. pp. 123—127.; *Magyar Zsidó Szemle*. v. IX. 1892. p. 702.; v. XXXVII. 1920. pp. 33—34 and BÜCHLER S., op. cit. pp. 389—390.

²⁴ Ofen, 1814. 18. p. 22×18 cm. and has been published *Patriotische Blume*. Ofen, 1814. 12. p. 23×17.

²⁵ Ofen, 1817. 12 p. 16×20 cm. The second edition Wien, 1818.

books was far greater than the investment made by the direction up to that time. He proposed that FALKA should be entrusted merely with the casting of Hebrew types and similar tasks. The management of the University Press did not reject the proposal but asked first Master FALKA's opinion. In his reply the printer mentioned that in a letter written several years ago,²⁶ he asked the direction to employ assistants, because without help he could not undertake the production of the wanted types. According to his plans 18 kinds of types would be enough for the work to run.²⁷ About this the direction made a quick decision and ordered²⁸ 200 kilos of types from the Viennese firm Joseph MANSFIELD and type moulds from TAUCHNITZ in Leipzig. Even FALKA could complete his workshop machines and employes. He made about 15 very fine Hebrew types in 1817—1818, it is certain that he took the models from Dutch sources, mainly from J. ENSCHEDE's type specimen-book,²⁹ but TRATTNER's influence can be also traced among his characters. He reduced the general size of the types, but attached great importance to an easy and graceful sketching in the frame of the small form. His best types are Nonparellel, Collonial and Petit.

Notwithstanding that the costs amounting in 1818 to not less than 30.000 florints³⁰ charged entirely ROSENTHAL, the management of the Press did not entertain a kindly feeling toward the Hebrew office, because the profit did not meet their expectations. ROSENTHAL had to contact again his friends and at last with success. As we can read in the approbation of Moses MÜNZ to the book *הוצאת בני עמינו שחיטת וברית*...³¹

The first material success of the printing office proved to be a Siddur³² published in 1819, which followed soon by a Haggadah with Abudraham's commentaries.³³ Both publications sold out very quickly, although they were printed in 4000 copies. After the unsuccessful years the first material and moral success encouraged ROSENTHAL and he published³⁴ *סדר מליחות מכל השנה* and the second edition of the Haggadah. The Hebrew printing office in Buda aroused the interest of the scholars all over the country. An anonymous author had his Hebrew epigramms³⁵ printed together with their Hungarian translation, completed with Hebrew vocabulary in 1819, and T. TRATTNER of Pest became to be interested in the publication of Hebrew books. He behaved passively up to this time, but after the achievements of the years 1819—1820 declared, that he wished to participate — on basis of his right of 1810 — in the work. When Moses SAPHIR sends his poems written in honour of the King, in Hebrew and German translation³⁶ to the University Press — the translation being the work of Moses KUNITZ — TRATTNER allows to print there the Hebrew part only and prints the German text in his own office. So this book had been printed in two offices and was published in 1820. By this time the University Press wished to get rid of TRATTNER and to begin a closer cooperation with the Hebrew office. In 1820 they appointed Karl KOHLMANN to work with them as a

²⁶ University Press Archive. 1811. no. 342.

²⁷ University Press Archive. 1817. Oct. 15.

²⁸ University Press Archive. 1818. no. 126.

²⁹ Proef van letteren welke gegoten worden in de Nieuwe Haarlemische Lettergisterij van Joh. Enschede. 1768. Magy. Könyvszle. 1939. pp. 69—71.

³⁰ University Press Archive. 1818. no 526.

³¹ See no. 37.

³² סדר התפלה. Ofen, 1819. 400 p. 21×12 cm.

³³ סדר הניחה של פסח עם ס' Ofen, 1819. 23 p. 19×24 cm.

³⁴ Ofen, 1820. 270 p. 12×19 cm.

³⁵ ראי מוצק תינות, avagy újra amalgámzott üveg táblácska. Budán, 1819. 83 p.

³⁶ עשרת מיד. Ofen, 1820. 8 p. 19×23. In the previous year has been published... *השבת*... Ofen, 1819. 13 p. 22×34 cm.

ensor. KOHLMANN worked previously in the press, in 1814 he translated Israel WAHRMANN'S book into German. Moses MÜNz accepted also an important work in the printing house: as a literary expert he became the publisher's reader. ROSENTHAL would do the type-setter's work. He composed³⁷ ספר שחיטת וביקורת and some other books. The proof-reader's work being done by Salomon ROSENTHAL.

From 1821 the printing house changed over progressively to the modern printing method, the stereotype. Due to this change, John WATTS an American expert had been employed, who manufactured about 450 Hebrew stereotypeplates up to 1824.³⁸ The success was ascertained by the wide ranged use of the new method as well, as by the low prices of the books.

From the years 1820—1821 it seems that TRATTNER was left out from the companionship, as his name does not figure in the colophon of the books. These years were the most successful period for ROSENTHAL. The University Press appreciated his activity for its material profit, the leaders of religious communities and congregations for his moral help. Moses MÜNz supported the press not only with giving his works into print there — his inauguration address of the Buda Synagogue had been published by the Press in 1821³⁹ — but in the approbations he sings the praise of ROSENTHAL: „... כבר מלאה האיץ דעה מינופי הדפוס אשר הוקם בעיר אופן... כל אלה יפעל... החכם היקר הרב אליהו מאהר... אשר בכתבו יעור עשית

ספר התהילים⁴ and finally ספר התענית⁴⁵ and פירק אבות עם ס' קב נהה⁴⁴ and שישה מקובצת⁴³ In the next years has been published the following books⁴² סדר התענית וקב' and further the first talmudistic Hebrew book in Hungary: דיני וסדר תפילה

Mainly for the country people had been published a Prayer Book עין האיץ⁴⁸ That interesting print of one page describes in short the history, the towns and the population of Hungary. In 1821 a religious company was founded, its statutes and the list of its members had been published⁴⁹ by the University Press.

In the meantime the conflicts sharpened within the University Press between the partisans of traditional printing method and the stereotype. FALKA the backer of traditional printing methods, from 1820 attacked strongly Watts, in contrary to his former activity. That was the cause of the belated publishing of the book entitled ספר לקוטי⁵⁰ which came out in 1822. The quarrel finished with FALKA'S defeat and in

³⁷ WEILL, Jacob, ספר שחיטת וביקורת... גבול בנימין... ה"ד ב' וואלף, Ofen, 1821. 296 p. 12 × 19 cm.

³⁸ University Press Archive. 1824. no. 304.

³⁹ MÜNz, Moses, דיבני הבית... Ofen, 1821. *Múlt és Jövő*. VI. 1916. p. 112. Friedberg, Ch. B., Bet Eked Sefharim. II. ed. p. 205.

⁴⁰ see no. 37.

⁴¹ Ofen, 1821. vol. 1—4. 22 × 14 cm.

⁴² Ofen, 1821. 270 p. 12 × 19 cm.

⁴³ Bezalel Ashkenazi, ... והנהגות... וס' האיץ... הרב עזריאל... על מסכת... אשר אסף הרב עזריאל... Ofen, 1821. vol. 1—3. 22 × 34 cm.

⁴⁴ Ofen, 1821. 160 p. 21 × 14 cm. J. J. COHEN in his study see *Kirjath Sepher* v. XL. 1965. pp. 104—117, 277—286. makes no mention on ס' קב נהה.

⁴⁵ Ofen, 1821. 144 p. 13 × 20 cm.

⁴⁶ Ofen, 1821. 70 p. 13 × 20 cm.

⁴⁷ Ofen, 1821. 16 p. 12 × 19 cm.

⁴⁸ Ofen, 1821. 1 p. 52 × 72 cm.

⁴⁹ Ofen, 1821. This book did not come into my hands.

⁵⁰ Anshil DANZIGER, ס' לקוטי ימי, Ofen, 1822. 349 p. 11 × 16 cm. See the colophon: „Gedruckt in der ung. Universitäts Buchruckerei mit Wattschen Stereotip—Platten” but „Imprimatur 21. Juni 1820.”

the same year Watts had been entrusted by the direction with the leadership of the Hebrew office. In 1821 Rosenthal encouraged perhaps by FALKA, tried again⁵¹ to obtain the privilege of the press. Presumably they intended together the University Press thinking that in possession of the privilege they could easily get the better of every competition especially SCHMID's in Vienna. That is proved by a paragraph in ROSENTHAL's memorandum stressing that the firm SCHMID is unable to achieve good results in Hungary with the exception of calendars. He then failed to get an answer, but later when he repeated his request,⁵² he was informed by the Chancellery that the King did not wish to restrict the free competition between the printing houses.⁵³ The University Press itself was opposed to ROSENTHAL's ambitions. He got a warning that for the time being the University Press owned the rights of printing, further that the investments amounting in 1821 to 50 000 florints went also to the charge of the University Press.

Instead of remote plans ROSENTHAL decided to obtain quick results. In 1822—1823 he published again the Haggadah⁵⁴ and the work of Simon OPPENHEIM on matrimonial rights.⁵⁵ Next year Jomtov ben Abraham ASVILI's additional article to the tract Avodah ZARAH⁵⁶ came out.

The history of the foundation of the Hebrew print in Buda was closed with the specimen book published in 1824, showing the Hebrew types⁵⁷ of the office (see pl. 1—4.)

Up to 1875 — the last workyear of the Press in Buda — about 290 Hebrew books came out printed by the University Press of Buda, mostly essential requisites for the everyday religious life. May we mention, however, that individual literary works, books of poetry, funeral addresses had been published too, all of them primary sources to the Hungarian-Hebrew literature. The number and the worth of the published books shows that the print fulfilled a very important task, the turning Buda and Pest into literary centres must be connected with its activity.

The bibliography of the publications printed by the University Press of Buda Hebrew office had been compiled first by István BALOGHY,⁵⁸ it consist of 100 items. Wachstein when giving the outlines of the history of the printing house enumerated 104⁵⁹ items. His list is completed by S. KRAUSS with an addition of 20 items.⁶⁰ S. BETTELHEIM in his *Judaica* enumerates 280 titles⁶¹ without any further data.

The completed list of the publications⁶² will be treated in the *Bibliographia Hebraica* of Hungary mentioned above.

⁵¹ University Press Archive. 1821. March. 31.

⁵² University Press Archive. 1821. May 4.

⁵³ University Press Archive. 1821. 305—306, 406.

⁵⁴ Ofen, 1823. Spanish rite.

⁵⁵ ... הר המיידה. Ofen, 1823. 112 p. 12×18 cm.

⁵⁶ ... הדוש הירוש"א. Ofen, 1823. 40. p.

⁵⁷ *Proben aus der Schriftgisserey der Königlichen Ungarischen Universitäts Buchdruckerey*. Ofen, 1824. Some further Hebrew types see Betüalakmutatványsor a Magy. Kir. Egyetemi Könyvnyomtató Intézet betü és címkéöntőjéből. Buda, 1842. pp. 168—186.

⁵⁸ BALOGHY I.: *A magy. Kir. Egyetemi nyomda címjegyzéke. 1777—1877*. Bp., 1882. 263—272.

⁵⁹ WACHSTEIN, B.: *Die Ofener Hebräischen Drucke*. Festschrift für Heinrich Brody. Berlin, 1930. pp. 144—166. Here recorded by him אילן בניהו ם Trauerrede auf Wolf Boskovitz von Abraham Chajjim Oppenheim. Ofen, 1818. This book did not come into my hands.

⁶⁰ KRAUSS, S.: *Mitteilungen der Soncino Blätter*. 1931. no. 7—10. pp. 42—43.

⁶¹ BETTELHEIM, S.: *Hebräische Editionen der Universitäts Druckerei in Buda*. *Judaica*. v. II. 1935. 10—12 q.

⁶² DÁN R.: *A budai Egyetemi Nyomda hebraica bibliográfiája*. Bp., 1961. Manuscript in the University Library.

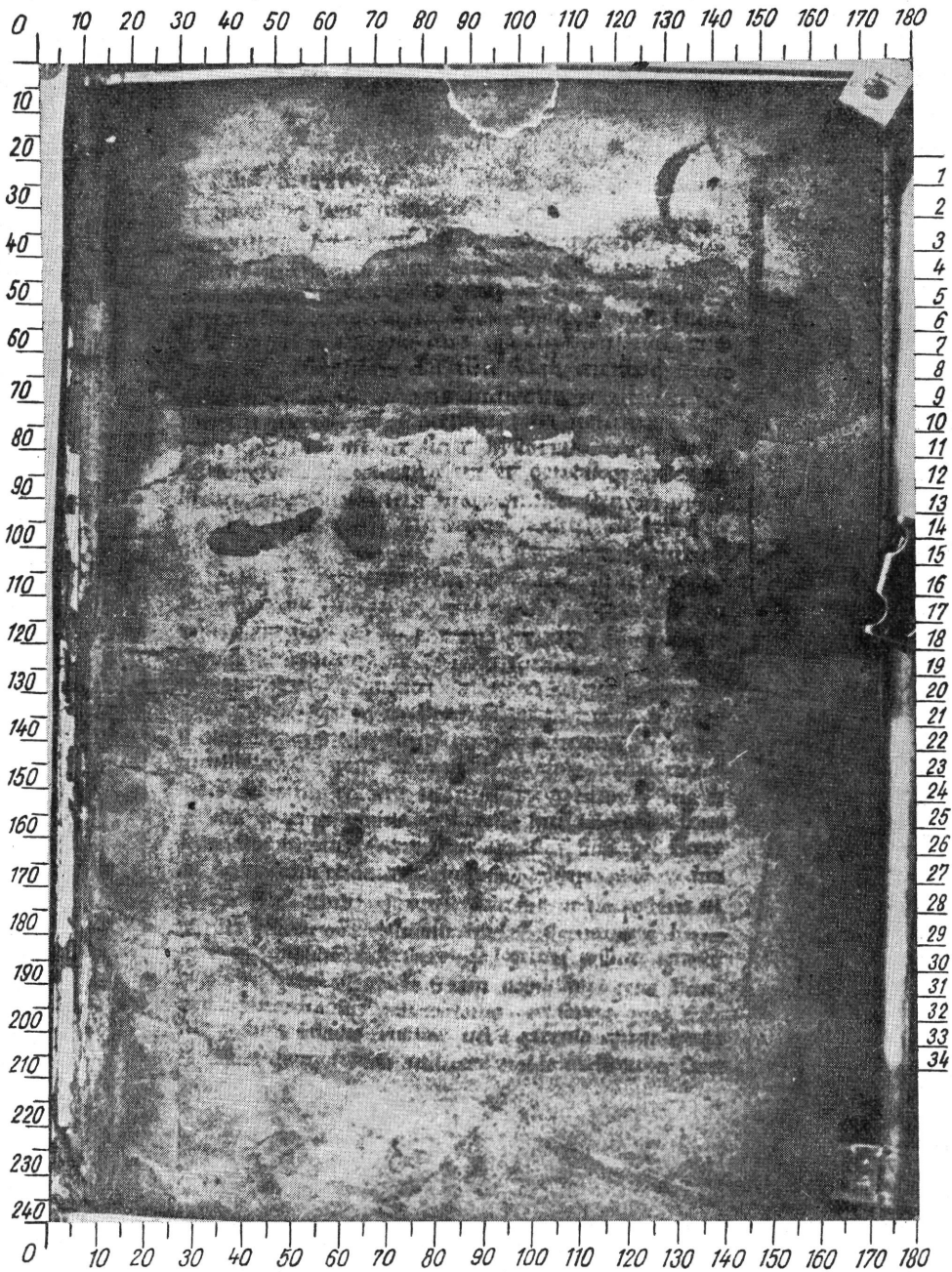
KÖZLEMÉNYEK

Az Anonymus-kódex első levele. (Kutatási beszámoló.) A szinte kizárólag *belső érvekre* alapozott 220 éves ANONYMUS-kutatás eredménytelensége már az 1950-es évek elején magából az eredeti kéziratból merített *külső érvek* keresésére ösztönzött. A kódex *Ia* levelének *P*-iniciálóját elemezve sikerült bebizonyítanom, hogy díszítései domonkos jelképeket tartalmaznak. *A kézirat tehát domonkos kolostorban készült, és talán P. mester, a Gesta szerzője is domonkos volt.*¹ További érveket keresve a kézirat razurái között, finomszemcsés Agfa Dokumentfilmre lefényképeztettem a kódex minden levelét (*Ia—24b*). A nagyítások nemcsak az *Ia* levél kivakart szövegét hozták napvilágra, hanem az is kiderült belőlük, hogy *a ma ismert Gesta-szöveg alatt (Ia, 1 —24a,5), sőt azon túl, egészen a 24b levél aljáig, egy nagyobb és díszesebb gót betűkkel írt réteg nyomai láthatók, tehát palimpszeszt-kódexszel (codex rescriptus) van dolgunk. A vízszintes mellett egy függőleges vonalazás is előtűnt. Mindegyiken apró gyöngybetűs írás, a margókon pedig képek és glosszák maradványai sejtethők. Mivel a fényképezést JAKUBOVICH Emil sikertelen próbálkozása² óta igen sokat fejlődött, kérésre J. HAJDU Helga 1960 áprilisában KASZALA Lászlóval palimpszeszt-felvételt készíttetett a teljesen kivakart *Ia* levélről az Országos Levéltár filmosztályában. Az elsőrangú negatív mindent rögzített, amit e levélre valaha írtak és rajzoltak. A róla készült különböző méretű és kontraszthatású nagyításokat átvilágító szekrényke opálüvegére téve a csak fehér vájatban jelentkező betű- és rajzmaradványokat is át lehetett rajzolni. A beuroni *Vetus Latina Institut* vezetőitől és VARGA László³ pécsi egyetemi docenstől kapott irodalmi utalások és technikai tanácsok segítségével nehéz és aprólékos munkával sikerült számos új adatot kielemezni a nagyításokból. Ebből itt csak a legfontosabb, többszörösen ellenőrzött részeket teszem közzé.*

¹ KARSAI Géza: *Az Anonymus-kódex keletkezéséhez. A P-iniciálé jelképei.* Magy. Könyvszle. 1960. 166. l.

² JAKUBOVICH 1923 nyarán *palimpszeszt-felvételt* készíttetett az akkor még Bécsben őrzött kódex teljesen kivakart *Ia* leveléről Rafael KÖGEL német bencésszel. Mivel nem sikerült megtalálni az előtűnt szövegtűkőr élén a szerző nevét, JAKUBOVICH itthon senkinek sem mutatta meg a fényképet, és tanulmányában sem tette közzé. Csak annyit mond, hogy a rajta látszó 34 sor írás teljesen azonos az *Ib* levél 1. sorának *dictus* szavától a 30. sor *satis* szaváig a *Gesta* előszavának ismert szövegével. Az iniciálé szerinte nem volt kirajzolva. A hanyag másoló kevés helyet hagyott neki. Kifelejtette a mű címét, és sok más hibát is ejtett. Ezért kikavarta az egész oldalt, és a következőn újrakezdte a *Gesta* másolását. L. *Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez.* Magy. Nyelv 1925. 27—32. l. *P. mester. Klebelsberg-emlékkönyv.* Bp. 1925. 181—82. l. *Adalékok az Anonymus-kérdéshez.* Akad. Értes. 1926. 145—46. l.

³ L. VARGA László: *Kézírásvizsgálat.* Kandidátusi értekezés. Bp. 1958. Az eltüntetett írások előhozásának minden bevált módszerét ismerteti azok legújabb irodalmával együtt.

I. TÁBLA

Az Anonymus-kódex kivakart Ia levelének palimpszeszt-fényképe (0,5 × 1)

I. Az *Ia*(recto) levél kivakart rétegei

KASZALA felvételének hasonmása az *I. táblán* (0.5 × 1) most először kerül a nyilvá-
nosság elé. Az egymást fedő és keresztező vonalak közti eligazodás megkönnyítése végett
sorszámozást és milliméterskálát mellékelek a hasonmáshoz. A tárgyalt részleteket pon-
tosan megjelölöm: első helyen adom a függőleges, második helyen pedig a vízszintes
milliméterskála kezdő és befejező adatait, de nem a fenti képtábla (156 × 113 mm),
henem az eredeti levél (237 × 168 mm) méretei szerint. A 184 × 112 mm-es nagyságú *felső*
szövegréteget már első pillantásra fel lehet ismerni. Több helyen jól látszik a sorok és a mar-
gók vonalazása is. A sorok száma 34, átlagos hossza 111 mm. Az írás típusa azonos a többi
levél betűivel. Az *alsó szövegréteg* nagyobb és cifrább gót betűinek maradványait fehér
vájatban több helyen jól lehet látni a sorközökben és a felső réteg betűi között. Ezt a
réteget a XIII. század 2. felében a domonkos könyvcenzúra⁴ utasításai szerint, minden
világias díszétől (képek, bohókás figurák) megfosztva a ma ismert Gesta-szöveg jól
olvasható egyszerűbb gót betűivel írták át, és sokban módosították. Az említett *apró-*
betűs gyöngyírással, a *gót kurzivákkal* (notula) és a *képek* fekete nyomaival az *Ia* levélen
is találkozunk. A levél felső harmadában az 1625 körül ráragasztott, de 1960-ban, a
palimpszeszt-felvétel előtt a *3b* papír előzéklevélre áthelyezett *cím vignetta* és ragasztója
fekete foltjait látjuk. A jobb szélén az *Ib* levél színes *P*-iniciáléja és díszítései tükröződ-
nek. A bal margó szélén egyik régi könyvkötés maradványaként zavarólag hat egy sza-
kadozott *fehér papírcsik*. A *könyvszű* által okozott károokra 20 kisebb-nagyobb, fekete
foltnak látszó lyuk figyelmeztet. — A leírás további részleteit mellőzve figyelmünket a
kulcs helyekre kell összpontosítanunk.

Iniciálé

A bal oldali margóvonalak mentén, a levél felső szélétől kb. a 3. sor vonaláig
több *rajzkísérletet* látunk, melyekhez írás csatlakozik. A szövegíró a Gesta 1. sorát kü-
lönböző megoldású *P*-iniciáléval és más-más betűtípussal többször újramezde, aztán
megint kivakarta. Kísérletei közül kettőt említünk.

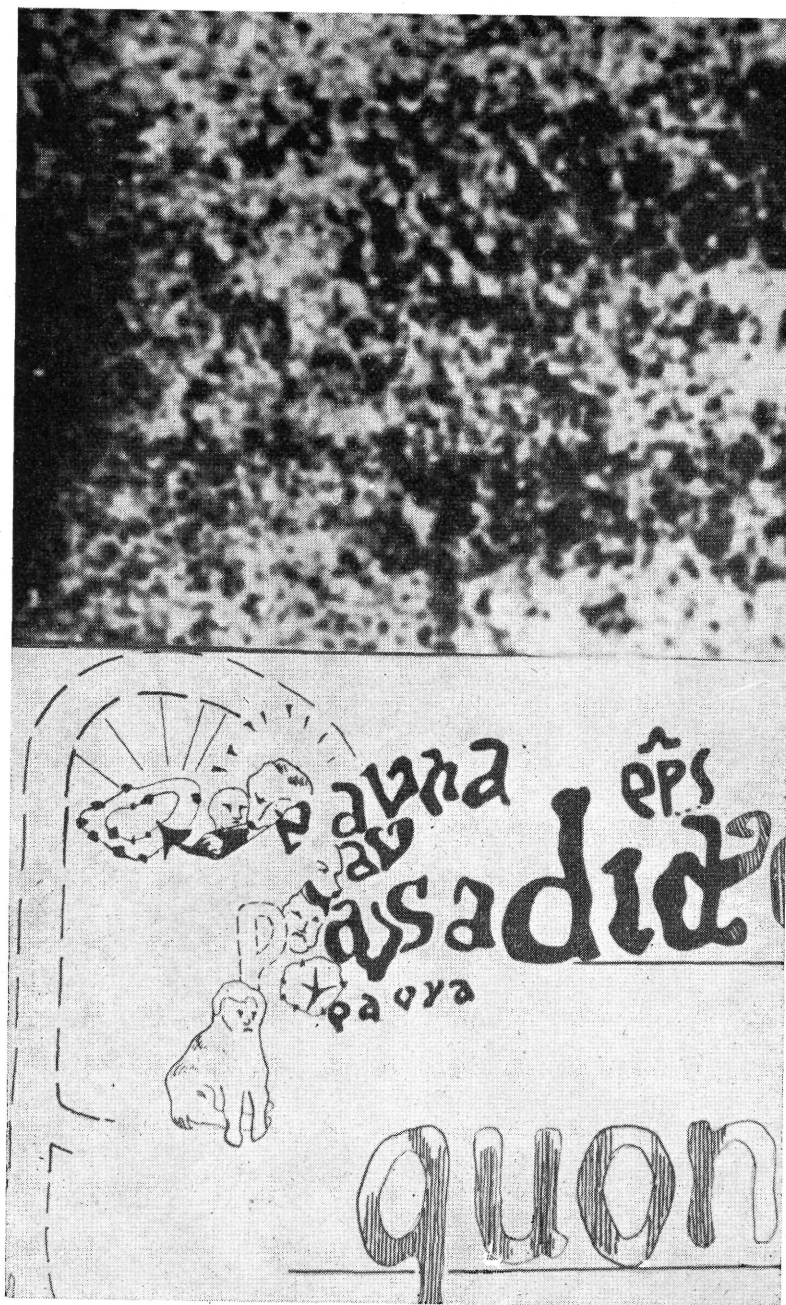
1. A *felső szövegréteg iniciáléja*. A szöveg két első sora 8—8 mm-rel beljebb kezdő-
dik. Az így keletkezett térség az iniciálé ívének volt szánva (*I. tábla*, 17—30 × 28—36 mm).
Az ívből csak töredékek, a beléje rajzolt figurákból viszont tekintélyes részletek maradtak
meg a törülés után. Látunk pl. egy ülő *kutyát* (26—30 × 31—33 mm), melynek fejéhez
bal oldalt fölfelé irányuló *fáklya*, jobb oldalt pedig keretbe foglalt *csillag* tapad. A kutya
feje fölött *p* betű fehér vájatban, ehhez az *av*, a sorvonalon pedig a *sa* szótagok csatlakoz-
nak. Az egész együtt a *Pavsa* személynevet adja. Első fele az iniciáléba, a második pedig
a szöveg élére került. A *monogramos névregjtés*⁵ most leírt fajtájával az *Ia* levélen többször
találkozunk. Így mindjárt az 1. sor felett 2 mm-rel apró gyöngybetűs sor élén egy balra
néző *kutyafejet* látunk a *P* ívének szánt térségben. A *II. táblán* közölt nagyítás (6 × 1)
jól mutatja, hogy a kutya szájából *fáklya* nyúlik bal felé, melynek nyílalakú vége egy
elliptikus idomot (= stilizált *világtérkép*) érint. A kutya fejéhez bal oldalt egy *férfiarcél*,
jobb oldalt pedig egy kis *p* betű tapad. A *p*-t az *av* betűk, a felső sorvonalon pedig a *sa*
szótag követik. Összesítve megint a *Pavsa* nevet kapjuk.⁶ A *fáklyás kutya*, a *csillag* és a

⁴ WALZ, Angelus: *Vom Buchwesen im Predigerorden bis zum Jahre 1280: Aus der Geisteswelt des Mittelalters*. Münster i. W. 1935, 111—27. l.

⁵ L. erről GARDTHAUSEN, Viktor: *Das alte Monogramm*, Leipzig 1924. LÖFFLER, Karl: *Einführung in die Handschriftenkunde*. Leipzig 1929. 131—159. l.

⁶ XIII. századi okleveleinkben legtöbbször POUA, ritkábban PAUSA formában szerepel. A XIV. századtól egyre gyakoribb a PÓSA írásmód. Ma mint családnév ismeretes.

II. TÁBLA

Az *Ia* levél felső szövegrétegének iniciaisja a *P* ívében levő domonkos jelképekkel és a PÁVSA név első szótagjával (6 × 1)

mai földgömb őse, a középkori ovális *világtérkép* Sz. DOMONKOS és rendje legismertebb jelképei. A kutyafej melletti *férfiarccal* együtt (II. tábla) a középkor kedvelt *Domini canis* — *dominicanus* szójátéokra céloznak, és azt fejezik ki, hogy a *Gesta Pósa* *nevű szerzője domonkos volt*.

2. Az alsó szövegréteg iniciáléja. Az I. tábla 20—35×15—30 mm-es térségében egy nagyobb, több részre osztott ívű P-iniciálé nyomait sejtjük. Egyik részlegéből *szervónk püspöki jelvényekkel díszített mellképét* sikerült átrajzolnom. Ezt a képet, amely arra utal, hogy Pósa püspök volt, az iniciálé és a bal képszegély problémáinak megoldása után szándékozom közzétenni.

A j á n l á s

Az 1b levél 1—5. sorában olvashatónál *teljesebb régebbi szövegét* a felső margón és a szövegtükörben talált *glosszák* segítségével sikerült jórészt helyreállítani. Az új adatokat a III. táblán sorszámozással ellátva átrajzolásban is közlöm. Csak a leginkább szembeötlőket rajzoltam át a felső margón többször ismétlődő glosszák közül. Az átvilágításnál jól látható, de a hasonmásan elhalványodó *fehér vajatokat vonalaik megkettőzésével* jelzem, mert a klisirozásnál sok elvész vagy egymásba olvad e finom vonalak közül.

1. sor. (Helye: I. tábla, 22—25×28—139 mm.) 28—36 mm: a P ívének hagyott spatium a domonkos jelképekkel és a szerzőnév 1. szótagjával (*Pav*-). 36—39 mm: a név 2. szótagja (*-sa*). A felső margón többször megismételt 1. sor élén is így próbálták elhelyezni a szerző nevét (pl. III. tábla. 1. sz.). 39—44 mm: *dictus*, az *ausa* betűkből átjavítva. A szerző neve tehát eredetileg teljesen ki volt írva a sorvonalon. 44—48 mm: *epc* rövidítés (*-episcopus*) fehér vajatban. A felső margón többször is előfordul (pl. III. tábla, 2. sz.). 49—64 mm: az *a i er* betűk, a *magister* szó töredékei. Ha a képet 90°-kal jobbra fordítjuk, akkor az *a* alatt a *Pag* rövidítést látjuk. Felette (III. tábla, 3. sz.) az *M* (gr) *S* (acre) *P* (ge) poligram a *Magister Sacre Pagine* középkori egyetemi fokozat⁷ rövidítése. Az *i er* betűk helyén a felette levő glossza (III. tábla, 4. sz.) szerint a *Doc* (tr) *Decret* (or) rövidítésnek⁸ kellett állnia. 65—70 mm: a glossza szerint (III. tábla, 5. sz.) *ac qd* (=quondam) lehetett az alapvonalon. 17—84 mm: az alapvonalon csak töredékesen, de feljebb jól átmásolhatóan az *apcrs aeipi Colocens* (III. tábla. 6—8. sz.) rövidítések láthatók. Feloldva az *apocrisarius*⁹ *archiepiscopi Colocensis* szókat kapjuk. 85—110 mm: erős razúra néhány betű töredékével. A felette levő notulákból (III. tábla, 9—12. sz.) az *apocrisarius Colocensis arepi Hugulini* szókat sikerült kiolvasni. 111—139: számos betű töredéke; értelmük bizonytalan. A margó egyik notulájából (17×118 mm) a *Ble* rövidítést (=Bele) olvastuk ki. (III. tábla, 13. sz.)

2. sor. (Helye: I. tábla, 28—32×28—139 mm.) A sorközben és a sorvonalon az *alsó réteg* betűinek töredékei fehér vajatban. A *felső réteg* erős razúrára van írva. 28—36 mm: a P ívének meghagyott spatium. 36—54 mm: a *quondam* szó betűinek töredékei. 54—56 mm: spatium. 57—65 mm: jól olvasható a *bone* szó. 66—68 mm: spatium. 68—86 mm:

⁷ A középkori teológiai oktatás a Szentírára (*Sacra Pagina*) volt alapozva. A *Magister Sacrae Paginae* cím a legmagasabb akadémiai fokot jelentette a párizsi egyetem hittudományi karán a XIII. század első felében. Bolognai mintára később ott is bevezették a *doctor* címet.

⁸ Az egyházjog doktorainak *Doctor Decretorum*, a világi jog doktorainak pedig *Doctor Legum* volt a neve a középkorban.

⁹ L. erről az *Apocrisiaire* címszót: *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*. I. k. Párizs 1907. 2537—55. h. Nálunk 1260-tól néha a király magántitkárárt (*notarius secretarius* v. *notarius specialis*), a királyi pecsétgyűrű kezelőjét nevezik *apocrisarius*-nak az oklevelek. Teljhatalmú megbízottat is jelent. Vö. HAJNAL István: IV. Béla kancelláriájáról. Turul 1914. 6. és 37. l. SZENTPÉTERY Imre: *Magyar oklevéltan*. Bp. 1930, 87—88. l.

erős razúrára írva a *memorie* szó egyes betűi, részben fehér vájatban. 87—139 mm: nagy razúra számos betű és részsütös glossza fehér vájataival. Az egész sor későbbi betoldás.

3. sor. (Helye: *I. tábla*, 35—38 × 28—139 mm.) 29—51 mm: *gloriosissimi* szó, második fele elmosódott. 52—54 mm: spatium. 55—64 mm: a *Bele* név, erős razúrára írva. 65—66 mm: spatium. 67—75 mm: a *regis* szó jól olvashatóan. 76—78 mm: spatium. 79—90 mm: *Hgre* rövidítés (Hungarie), végéből glossza nyúlik jobbra lefelé. 91—92 mm: spatium. 93—101 mm: a *secrtrs* rövidítés, későbbi betoldás (*III. tábla*, 14. sz.). 101—118 mm: a *notar* rövidítés fehér vájatban. Végéhez az alulról felfelé jövő *secrt* glossza csatlakozik (*III. tábla*, 21 sz.). 119—140 mm: *H* monogram, jobb szárában a *gri* ligatúra, mellette a *no* szótag, ehhez az *arepo Spalatno* rövidítések csatlakoznak (*III. tábla*, 15—17. sz.). Összeolvasva az erős razúrára írt *Hugrino archiepiscopo Spalatino* kifejezést kapjuk.

4. sor (Helye: *I. tábla*, 41—44 × 28—139 mm.) 29—53 mm: *dilecto Rogerio*, a *dilectissimo* szóból később átjavítva. A nagy *R* fölé utóbb az *arepo* rövidítést írták kurzívával (*III. tábla*, 18. sz.). 52—55 mm: később betoldott *R* monogram 1 mm-rel a sorvonallal fölött; belsejébe a *G*, *R* és *I* betűk vannak elrejtve, mellette egy kis *o* (*III. tábla*, 19. sz.). Együtt: ROGERIO. Az eredeti címezett HUGRINUS nevet tehát kiva-karták a 3. sor végén, a 4. sorba pedig kétszer is betoldták ROGERIUS, a későbbi címezett nevét. 56—67 mm: kurzívával utóbb betoldott *arepo spatatno* rövidítések a kiva-kart *amico* szó helyén (*III. tábla*, 20. sz.). 67—69 mm: spatium. 70—80 mm: *uiro*, razúrára írva. 81—82 mm: spatium. 83—104 mm: a *uenerabili* szó egyes betűinek nyomai razúrára írva. A szó végét egy részsütös glossza keresztezi. 105—117 mm: a már említett jobbra felfelé haladó *secrtrs* rövidítés (*III. tábla*, 21. sz.). 110—137 mm: *Hugrino arepo spatatno* szavak az alsó réteg fehér gyöngybetűi fölé írva (*III. tábla*, 22—24. sz.). 128—138 mm: 2 mm-rel a sorvonallal felett az utóbb betoldott *et arte litte-* szók nyomai sejtethők.

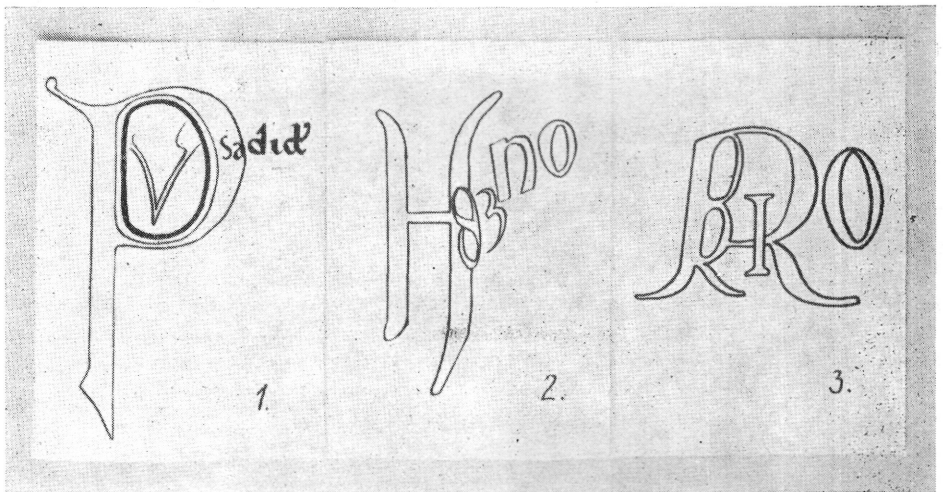
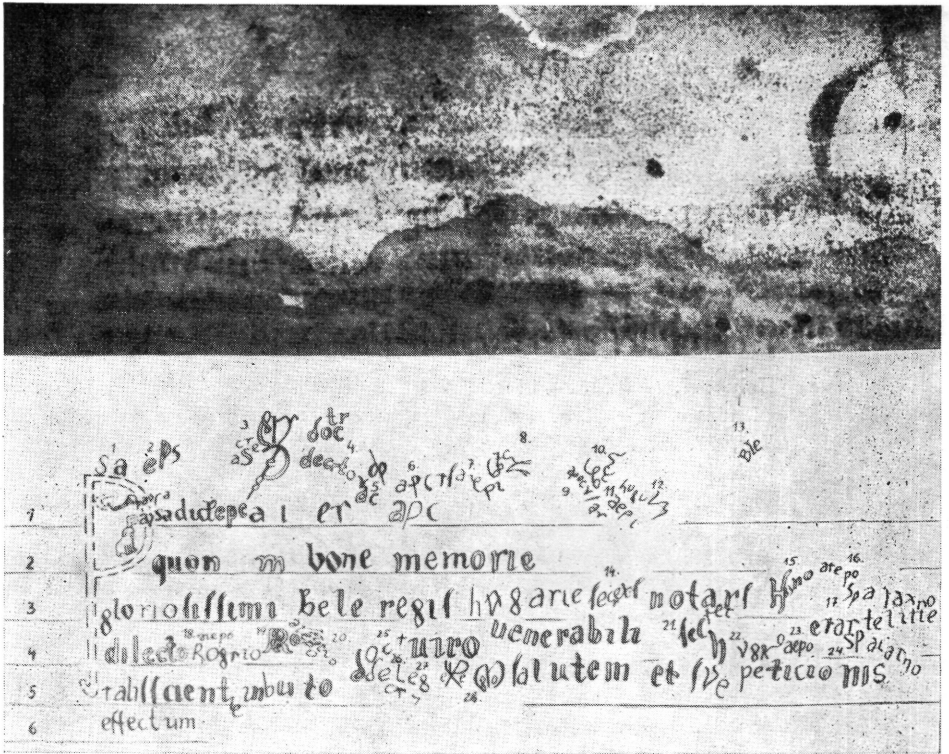
5. sor. (Helye: *I. tábla*, 45—49 × 28—139 mm.) 29—36 mm: a 4. sor utolsó szavához (*litte-*) tartozó *-ralis* szótagok. 37—52 mm: a *scientie* szó egyes betűi sejtethők. 53—58 mm: a föléje írt glossza szerint *inbuto* lehetett razúrára írva. 59—82 mm: részsütösan betoldott *decr et*, utána a sorvonalon a *leg Se Pe Mgo* rövidítések (*III. tábla*, 25—28. sz.) razúrára írva. Feloldva a *doctori decretorum et legum, Sacre Pagine Magistro* középkori egyetemi fokozatok halmazát kapjuk. 83—101 mm: a *salu* (tem) szó, razúrára írva. 102—135 mm: (et sue) *petitionis*, az alsó réteg betűnyomaival keveredve.

6. sor. (Helye: *I. tábla*, 50—53 × 28—139 mm.) 30—48 mm: átvilágításnál homályosan az *effectum* szó olvasható. Ezzel végződik az ajánlás szövege az *Ia* levélen.

A fenti elemzések összegezve és a rövidítéseket feloldva a következő *bővebb ajánlási szöveget* kapjuk:

(1) *Pavsa dictus episcopus, Magister Sacre Pagine, Doctor Decretorum ac quondam apocrisiarius archiepiscopi Colocensis Hugulini*, (2) *quondam bone memorie* (3) *gloriosissimi Bele regis Hungarie secretarius notarius, Hugrino archiepiscopo Spalatino*, (4) *dilectissimo amico uiro uenerabili et arte litte-* [későbbi változat: *dilecto Rogerio archiepiscopo Spalatino uiro uenerabili et arte litte-*] (5) *ralis scientie inbu to Sacre Pagine Magistro salutem et sue petitionis* [későbbi betoldásokkal: *ralis scientie inbuto doctori decretorum et legum, Sacre Pagine Magistro salutem et sue petitionis*] (6) *effectum*.

A körülmények és személyek változása miatt sokat javítottak a fenti ajánlás szövegén. Az utólagos javításokhoz kapcsolódó problémákkal a kiértékelés során foglalkozunk.

III. TÁBLA

A Gesta régebbi ajánlásának helyreállítási kísérlete az Ia levél 1–6. sorában (1×1)

II. Az *Ib* (verso) levél iniciáléja

A szerző nevének I. szótagját — mint fentebb láttuk — a szövegíró a *P*-iniciálé ívében, a másodikat pedig a szöveg élén helyezte el. Kérdés, alkalmazta-e ezt a módszert az *Ib* levélen is. Akár az eredeti kéziratban, akár a sok helyen közzétett színes hasonmáson vizsgáljuk az *Ib* levelet, azonnal feltűnik az *élnkzöld színű nagy P* betű. Tovább kutatva egy *vörös színű nagy O* betűt találunk a *P* ívében, ennek belsejét pedig egy *kettős élvonalú nagy V* tölti ki. Alsó csúcsa fölött, a két szár között 2 mm magas stilizált gót *s* betűt találunk. Felette 3 mm-rel egy kissé balra hajló *a* betű volt. A könyvszű ugyan kirágtta a pergament ezen a helyen, de az *a* körvonalai felismerhetők. A betűket összeolvasva az *Ia* levélről már ismert POVSA nevet kapjuk. A beavatottak tehát az egymásba helyezett betűkből kezdettől fogva kiolvashatták, hogy a *Gesta szerzőjét Pósnak hívták*. Az iniciálé jelképes díszei azt is elárulták, hogy a *domonkosrend tagja volt*. A finomszemésés felvételről készült nagyítások szerint a *rajzoló előzőleg más névrejtési módszerekkel is kísérletezett*. Így pl. a POVSA név második szótagját kiírta a szöveg elejére, majd visszavonta a *P* ívének kettős vonalába, közvetlenül a szövegkezdő *dict^{us}* elé (IV. tábla, 1. sz.). Alatta a rangot jelölő *eps* rövidítés nyomai látszanak az ív belsejében. Amikor felsőbb parancsra az egész *P*-monogramot zöld színnel kellett átfesteni, akkor a *P* ívébe és szárába írt — most nem tárgyalt — többi betűvel együtt a *-sa* szótag is eltűnt, de nyomai a nagyításokon jól láthatók. Hogy a *rajzoló névrejtési módszerét* mindenki által ellenőrizhetővé tegyem, a *tárgyalt monogramokat megfelelő nagyításban külön is ábrajoltam*. Az *Ia* levél felső rétegének iniciáléját a PAVSA névvel és a *domonkos jelképekkel a II. táblán*, az *Ib* levél *P* iniciáléját, az *Ia* levél *H* és *R* monogramját pedig a beléjük *rajzolt betűkkel együtt a IV. tábla 1—3. sz. képén mutatom be az olvasóknak*.

III. Az eredmények értékelése

1. SZERZŐ. Az *Ia* és *Ib* levélen többször előkerült PAUSA vagy POUSA név, a püspöki cím és a *domonkos jelképek* összes Árpád-kori püspökeink közül *csak Pósa boszniai püspökre, az egykori domonkos magiszterre illenek*. Neve romanizált formában IX. GERGELY 1238. ápr. 26-i oklevelében tűnik föl először. A pápa itt megbizta THEODORICUS domonkóst, a kúnok első püspökét, hogy PONSÁ nevé *erényes, egyházi és világi dolgokban egyaránt kiváló rendtársát nevezze ki és szentelje fel boszniai püspökké*. 1238. dec. 23-án — *buzgóságát látva* — 3 évre a pápai legátusi jogkörrel is felruhazza egyházmegyéjében. Utoljára V. ISTVÁN 1270. szept. 8-i oklevelében szerepel POUSA boszniai püspök neve az országnagyok között. A király 1272 márc. 21-i oklevele ugyanis már az utódját, ROLANDUST említi.¹⁰ Valószínű, hogy Pósa e két dátum között *öregsége miatt lemondott püspökségéről, és visszavonult rendje egyik kolostorába*. Magával vitt *Gestáját* a szigorú rendi cenzúra utasításai szerint *át kellett dolgozni*. Csak így érthető, hogy az iniciálén a püspök helyett kizárólag a szerzetes szerepel, a képek eltűntek, a sok címet csupán a színtelen *magister* és *notarius* képviseli, a címzett neve megváltozott, és az 1270. május közepén elhunyt BÉLA király neve elé a *bone memorie* szöveget kellett betoldani. Az átdolgozással kapcsolatos egyéb problémák tárgyalását itt mellőznünk kell.

Pósa püspök kiválóságát az ajánlásban említett *címek* is elárulják. A *facultas*

¹⁰ IX. GERGELY pápa okleveleit I. FEJÉR IV. 1. 124—126. és THEINER I, 162. és 169. 1., Nr. 289, 306. Pósa püspökről I. HODINKA Antal: *Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből*. Bp. 1898. 86. I. PFEIFFER, Nikolaus: *Die ungarische Dominikanerordensprovinz ... Zürich 1913, 70—74. és 171—77. 1. V. ISTVÁN okleveleit I. WENZEL VIII. 277. és FEJÉR V. 1. 216. 1.*

artiumot Párizsban végezte el, mert csak ott hallgathatta több mesternél is DARES PARYGIUS és más szerzők nyomán a trójai háború történetét. Ott szerezte meg az egyetem hittudományi karán a *Magister Sacrae Paginae* címet, Bolognában pedig a *Doctor Decretorum* fokozatot. Az *apocrisarius* cím arra utal, hogy először idősebb CSÁK UGRIN kalocsai érseknek,¹¹ majd bizonyára az utódainak is teljhatalmú megbízottja volt Bosznia és a Száva menti területek világi ügyeiben. A *notarius secretarius* cím (1. a 9. jegyzetben) szerint nem egyszerű kancelláriai alkalmazott, hanem IV. BÉLA bizalmi embere volt egy időben. — Ami a származását illeti, a *Gesta* tartalmából merített súlyos belső érvek szerint valószínűleg azonos azzal a BÓR—KALÁN nembeli NÁNA fia I. PÓSAVAL, aki az 1222-es aranybulla pár hónapos kormányában országbíró volt, de utána nyomavész. Talán pártfogója, idősebb CSÁK UGRIN érsek, a hazafias reformpárt vezére küldte ki Párizsba a tehetséges fiatal férfit, hogy megvédje ellenségeitől. Éppen úgy, mint az ellenpárt is külföldre küldte utazni és tanulni 1213-ban, GERTRÚD királyné meggyilkolása után annak öccsét, BERTHOLD kalocsai érseket. PÓSA volt országbíró később belépett a domonkos rendbe. Ebben az időben számos példát találunk arra, hogy előkelő hazai és külföldi családok tagjai fiatalon vagy kész emberként domonkosok lettek. BÉLA ifjabb király legodaadóbb hívének, II. BUZÁD bánnak a belépése 1233-ban igen nevezetes eset volt. — Az országbíró, a püspök és a gesztairó PÓSA azonosságát bizonyító belső érvek közül most csak néhányat említhetek. A BÓR—KALÁN nemzetség őseit, ÖNDOT, szerzőnk a hét honfoglaló vezér közé sorozza. Fiától, ETÉTől származik szerinte CALAN és COLSOY nemzetsége. Az utóbbiak nevében az országbíró két apai nagybátyjára ismerünk. A honfoglalás két legfontosabb eseménye, az *alpári ütközet* és a *szeri országgyűlés*, a nemzetség ősi Csongrád megyei birtokain történik. A *Gesta hét kún vezére* nem KONSZTANTINOSZ kabarjairól, hanem KÖRÖNY kúnjairól árulkodik, kiknek befogadásánál bizonyára THEODORICUS kún püspök munkatársa, az új boszniai térítő püspök PÓSA is jelen volt 1239-ben. Az országbíró és a boszniai püspök azonosítását I. PÓSA fia II. NÁNA 1266. május 5-i végrendelete is valószínűsíti, melyben IV. BÉLA engedélyével összes birtokait a szigeti apácákra hagyja. Átadásukat a nemzetség más ágai megakadályozták.¹²

2. CÍMZETT. A kódex Ia levelének 3. és 4. sorába kétszer is betoldott *Hugrino archiepiscopo Spalatino* szavak tanúsága szerint PÓSA püspök ifjabb CSÁK UGRIN spalatói érseknek (1245—48) ajánlotta művét. Erről tudjuk, hogy apai nagybátyja, id. CSÁK UGRIN kalocsai érsek költségén közel 12 évig tanult a párizsi egyetem hittudományi karán, és ott sok értékes könyvet, jelentős tudást szerzett.¹³ Az Ia levél 5. sorába betoldott három akadémiai fokozat közül tehát a *Sacre Paginae Magistro* cím biztosan megillette. Ha a mű címzettje Párizsban tanult, akkor régi iskolatársa, PÓSA püspök is csak ott szerezhetette meg az Ia levél 1. sorában olvasható *Magister Sacrae Paginae* fokozatot. Előtte mindketten elvégezték a *facultas artiumot*. Ez alól a domonkosrend tagjai felvol-

¹¹ A latin források HUGULINUS v. HUGOLINUS néven emlegetik. II. ANDRÁS király kancellárja (1217—19 és 1230—35), kalocsai érsek (1219—41), az aranybulla-mozgalom egyik legfőbb irányítója, kiváló diplomata, múpártoló és hadvezér. II. ANDRÁS 1224-ben neki és a kalocsai érsekségnek adta pápai jóváhagyással Boszniát és a Száva menti területeket. Nagyságát ROGERIUS méltatja legszebben a *Carmen miserabile* 30. fej.-ében. Vö. SZENTPÉTERY: *SRH*. II. k. Bp. 1938, 572. l.

¹² NÁNA fia I. PÓSÁRÓL vö. KARÁCSONYI J.: *Az aranybulla keletkezése és első sorsa*. Bp. 1899, 20—23. l. II. BUZÁDRÓL l. *ua.*: *A magyar nemzetségek a XIX. század közepéig*. II. k. Bp. 1901, 122—24. l. A BÓR—KALÁN nemzetségről l. *ua.*: *A pusztaszeri monostor kegyurai*. Bp. 1897. A nemzetiségi birtokok átadásának megakadályozását l. GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. k. Bp. 1963, 882—907. l.

¹³ Vö. THOMAS *Spalatensis archidiaconus: Historia Salonitanorum*, 45. f.: GOMBOS: *Catalogus fontium* III. k. Bp. 1938, 2248—50. l. ROGERIUST l. *uo.* 2250—2254. l.

tak mentve.¹⁴ Pósa tehát még nem volt domonkos, amikor önálló fogalmazásban megírta *Trója-történetét*, és azt UGRINnal együtt nagy gyönyörűséggel olvastatta. Még Párizsban ígérte meg barátjának, hogy „*Magyarország királyainak és nemeseinek származását is*” meg fogja írni. Ígéretét azonban csak jóval később, püspök korában váltotta be, amikor UGRIN már spalatói érsek (1245–48) volt. A *Gesta* előszavának lelkendező és hálálkodó befejezése (Felix igitur Hungaria. . .) csak teljes műhöz illik. Ezért feltűnő, hogy a *Gesta* ma ismert szövege a 24a levél 5. sorával megszakad, bár a hártya vonalazása folytatódik. Hiányzik a mű kerekded befejezése, nincsen „Explicit”. Az alsó szövegréteg viszont, melynek nyomaival a 6ó lex végéig, a 24b levél aljáig találkozunk a finomszemesés felvételekről készült nagyításokon, bizonyára be volt fejezve. Erről és az átdolgozással kapcsolatos összes kérdésekről csak akkor tudunk meg bizonyosat, ha a kódex összes leveleiről palimpszeszt-fényképeket sikerül majd készíttetni.

Az 1a levél 4. sorába betoldott *Rogério archiepiscopo Spalatino* kifejezés, továbbá ugyanott az *R* monogramra rejtett ROGERIUS név arra utal, hogy PÓSA UGRIN korai halála (1248. nov. 27.) után az utódjának ROGERIUSnak (1249–66) is felajánlotta a *Gestát*, vagy legalább ez volt a szándéka. Annyi bizonyos, hogy a mű megírását PÓSA nem neki, hanem UGRINnak ígérte meg párizsi diákoskodásuk alatt (kb. 1225–1238 között). Az is tény, hogy a *Gesta* tartalma és ROGERIUS *Carmen miserabile* c. emlékirata (1243 körül), továbbá a mongol hódításról írt egyéb beszámolók között számos tárgyi egyezés mutatható ki. Erre vonatkozó kutatásaim eredményeiről más helyen szándékozom beszámolni.

KARSAI GÉZA

Vidéki könyvkötők a XVII. század folyamán. Eleddig úgy tartottuk nyilván, hogy könyvkötőink a XVI–XVII. század folyamán csakis azokban a városokban telepedtek le, amelyekben könyvnyomtatóműhely is működött. E hiedelmünknek valóban meg is volt az alapja. Nem is beszélve az eleinte önálló könyvkötőmesterségről, amely a könyvkedvelők korlátolt száma, továbbá a scholákban a külsőországokbeli tankönyvek használata miatt csakis a könyvnyomtatóműhely mellett találhatta meg létjogosultságát, a XVII. század második negyedében azonban e kétféle mesterség egészen egymásra való utaltsága következtében Erdélyben és a kapcsolatos részekben mindennél egy kézben egyesült. Ezt az utóbbi kijelentést maga TÓTFALUSI KISS Miklós is megerősíti, tudunkra adván, hogy a „Könyv nyomtatók itt (Kolozsvárt) azelőtt mind Compactorok is voltak.”¹ Ezzel szemben azonban a XVII. század második felében azt látjuk, hogy e szoros házasság kötelékei kezdettek meglazulni, míg nem végtére egészen fel is bomlottak.

E folyamatot több okra vezethetjük vissza. Így látjuk, hogy Felső-Magyarországon, mégpedig annak keleti felében a könyvkötők külön céhbe tömörültek; e társulatuk azután a század közepén Lőcsén működött s amint értesülünk róla, tagjai közé sorozta GEYERS Bálint kassai nyomdász-könyvkötőt is. Minthogy GEYERSnek 1656-ban bekövetkezett halála után műhelye a sokszorosító iparnak két ágára különvált, felesége csak a könyvkötőmesterséget tartotta meg magának,² e körülmény is példamutatásul szolgálhatott arra nézve, hogy a kompaktorság önállóan is életképes mesterség, különösen

¹⁴ A domonkosok tanulmányi rendjéről és a középkori akadémiai fokokról I. HARSÁNYI András: *A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt*. Debrecen 1938. 115–125. l.

¹ M. TÓTFALUSI KISS Miklósnak . . . *Mentsége*. Kolozsvár, 1902; 40.

² ifj. KEMÉNY Lajos: *Adalék a kassai könyvsajtó történetéhez* . . . Magy. Könyvszle. 1901. 67. l.

ha a könyvkereskedői feladatkört is megtartotta magának. E felbomlást különben elősegítette az a körülmény is, hogy Kolozsvárt a HELTAL-féle nyomda az 1660. esztendő tájáig elkopván, használhatatlanná vált,³ s így az eddigi nyomdavezetőnek, meg legényeinek — más tipográfiába nem tudván beleilleszkedni — a könyvkötészet önálló folytatásához kellett folyamodniok. De az önálló könyvkötők számbeli szaporodását növelte a váradai jeles könyvnyomtatóműhelynek a török foglalás miatt 1660. augusztus 28-án bekövetkezett hontalanná válása is, valamint a jól felszerelt sárospataki tipográfiának BÁTHORI Zsófia özvegy fejedelemasszony vallási vakbuzgósága miatti elüldöztetése. Ezekben a műhelyekben felszabadult s munkahelyükről elvándorolni kényszerült legények megélhetést keresve illetéknéppen önálló munkavállalásra kényszerültek.

Mindezeknek az indítókoknak következtében egyszerre megszaporodott a könyvnyomdák székhelyein működő független könyvkötészetek száma, különösen, hogy a nyomdászai munkálkodását 1693-ban megkezdő TÓTFALUSI Miklós, valamint mesterségbeli utódai vállalkozásuk köréből már teljesen kikapeszték a kompaktorság folytatását. E század utolsó évtizedeiben már Kolozsvárt is több önálló könyvkötő nyitotta meg műhelyét. E helyzetet tudjuk, bárha mindenikét személy szerint is megnevezni egyelőre még nem sikerült. De a szegődtetés nélkül maradt legényeket, mint önálló mestereket, Kolozsvár, nemkülönben más, nyomdával rendelkező városok már nem tudván befogadni, ezért közülük egyeseknek vidékre is kellett jutniok. Letelepedésre — nagyon természetesen — olyan helyeket választottak, ahol a jelesebb iskolák tanárainak és diákjainak szükséglete biztosította a kellő könyvforgalmat s az egyes köteteknek az állandó, vagy legalább is gyakori használat miatt megkívánt bekötését.

Üzletágukhoz tartozott a sokadalmakon, vagyis főképpen a vidéki országos vásáron való kirakodás is, amikor kalendáriumot, széphistóriákat s egyéb új és leginkább kelendő könyveket árultak a ponyván. Azután a kassai könyvkötő céh szabályai szerint papiros, képecskék, Agnus Dei, mindenféle kalamáris, galles (vagyis gubacs), gálicskő, pecsétviasz is került eladásra.⁴ Jövedelmükhöz ez is hozzájárulván, megélhetésük tehát biztosítva volt.

Ilyen vidéki könyvkötőkre találjuk a következő néhány adatot, utalva arra a körülményre, hogy bizonyosan más, egyelőre még meg nem nevezhető helységekben is, ahol gimnázium működött, a század második felének valamelyik évében könyvkötészetnek is kellett létesülnie.

1. *Nagyszébenben* magyar könyvkötőképpen ismeretes az 1662. esztendő utolsó hónapjától 1667 első feléig itt dolgozott SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám nagyváradai tipográfus és kompaktor, aki remek alkotásaival a maga korabeli Erdélyi könyvkötőiparában valóságos iskolát teremtett. Az 1667. év első öt hónapjának valamelyikében bekövetkezett elhunytja után könyvkötészettel felszerelt könyvnyomtató műhelyét APAFI fejedelem 1668 őszére Kolozsvárra helyezte át s ezért nagyon valószínű, hogy az elhalt mester legényei a műhellyel együtt maguk is ide költöztek át. Ettől az időtől kezdve tehát Szébenben hihetőleg csak szász kompaktoria maradt.

2. *Nagybányára* vonatkozó adatunk 1668-ban kelt. HORTI István itteni scholamester március 28-án írta TELEKI Mihály kővári főkapitánynak: „Erkezven a Kglmed levele, mingyart hivattam a könyvkötőt.”⁵ Ezzel a nyommal hozzuk összefüggésbe Kassa város 1669. esztendőbeli jegyzőkönyvének augusztus 3-i bejegyzését: „Nagybányán,

³ BOD Péter: *Erdélyi Féniks.*

⁴ ifj. KEMÉNY Lajos: *Compactor Bálint, egy XVII. szdbeli könyvnyomtató.* Századok. 1889. 779—781. l.

⁵ Teleki levéltár. Missilisek 741. köteg. Közli KONCZ József is a *Prot. Közl.* 1888. 206. lapján.

lakozó Veresegyházy Szengyörgyi Mihály typographus tartatja az bertenházban Kys Péter nevű compactor legényt.”⁶ E nyomdász-könyvkötő mesterről megállapítható, hogy helyesen írott neve VERESGYHÁZI SZENTYEL Mihály, aki 1668. szeptember 27-től kezdődőleg fejedelmi tipográfus és a Kolozsvárra áthelyezett váradi könyvnyomtató műhely vezetője. Tehát ekkorra már végleg ott is hagyta Nagybányát. A nála legénykedett Kys Péter könyvkötő további sorsáról semmit sem tudunk. A börtönből való kiszabadulása után aligha tért vissza Bányára, hogy itt önálló könyvkötészetet kezdjen. Ő ugyanis mesterét megkárosítva, szökött el tőle, tehát itt véglegesen eljártszotta jó hírét-nevét ahhoz, hogy szívesen lássák.

3. *Nagyennyeddel* kapcsolatosan az alábbi feltételezést bocsátom előre. Tudjuk, hogy SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám 1667-ben Nagyszebenben meghalt. A tipográfia kezelését a fejedelem, mint főpatrónus, ekkor UDVARHELYI Mihály deákra bízta, működésével azonban nem lévén megelégedve, megbízatását tőle 1668-ban már vissza is vonta. APAFI további rendeleteiből arról is értesülünk, hogy UDVARHELYI ekkor „holmi Eszközöket, Compactoria műszereket magának reservált, úgy mint egy Praelumot, mellyet már el is adott, *Typographiahoz való eszközöket*”, stb. Mindezeket azután Enyedre vitte magával.⁷ Hihető azonban, hogy ezek az elidegenített felszerelési tárgyak a fejedelem parancsára visszaszerezettek, de mégis az a körülmény, hogy UDVARHELYI azokat az átadás előtt Enyedre szállította, hihetővé teszi, hogy a kiváló kollégium könyvkereskedés és könyvkötészet-szükségletét pótlandó, saját műhelyt berendezve, netalán e városkában akart letelepedni. Ezzel szemben mégis inkább reá merném vonatkoztatni a külső-országokbeli tanulásból hazatérő PÁPAI PÁRIZ Ferenc naplójának 1675. augusztus 13-i bejegyzését: „Egressus sum Jaurino, invitante me domino Mich. Udvarhelyi typographo.”^{7a}, így tehát valószínűleg Győrbe vándorolván, ott rendezkedett be.

E tisztázásra váró lehetőségen kívül azonban még egyéb adat is áll rendelkezésemre, ez azután kétségtelen bizonyítékot szolgáltat arra vonatkozólag, hogy Enyeden a XVII. században már valóságban is volt könyvkötészet. Erre az adatra a század utolsó évtizedéből, 1694-ből akadtam. Ugyanis Fehér vármegyének ebben az esztendőben összeírt lustratioja alkalmával Nagyenyed városában november 9.-én számbavett egyházi nemesek sorában fordul elő „KÖNYVKÖTŐ PÉTER bibliopola” neve⁸. Neve különben — amint erről már szó volt — határozottan arra céloz, hogy a főiskola ittlétele valóban szükségessé tette egy könyvtárat, illetőleg egy olyan könyvkötő letelepedését, akinél a tanulók megszerezhették az iskolában szükséges tankönyveket. Hiszen mind a discipulusok, mind pedig a studiosusok egyre jobban növekedő létszámának szükséglete már nem volt kielégíthető a használt tankönyveknek egymás közt való csereberelésével. E száraz bizonyágon kívül azonban semmiféle több felvilágosító adat nem áll rendelkezésemre.

4. *Marosvásárhelyről* 1671. március 22-éről van tudomásunk egy könyvkötő-könyvtárusról. Ugyanis e napon nagyváradi ALMÁSI István bibliopogus hét darab könyvet ajándékozott a vásárhelyi iskolának.⁹ E könyvkötő származási neve bizonyítja, hogy neki megelőzőleg Nagyváradon volt műhelye, avagy netalán még inkább a SZENCZI Ábrahám-féle tipográfia-kompaktoriának volt legénye s így ő is csak a vár elfoglalása után menekült Vásárhelyre és folytatta tovább mesterségét.

Innen kezdve azután már csak 1710-ből ismeretes könyvkötészetre vonatkozó

⁶ K. L.: *Szentyel Mihály nagybányai könyvnyomtató*. Magy. Könyvszle. 1901. 421. l.

⁷ *Adatok a kolozsvári könyvnyomtatás történetéhez*. Batthyánum. II., 159—60.

^{7a} *Irodalomtört. Közl.* 1892. 509. l.

⁸ ifj. BIÁSI István: *Fehérvármegyei lustra 1694-ből*. Gen. Füzetek. 1909. 89. l.

⁹ KONCZ József: *A marosvásárhelyi ev. ref. régi iskola ismertetése 1557—1718-ig*. Marosvásárhely, 1884. 106.

adat, hihetőnek tartom azonban, hogy az ekkor jelentkező könyvkötőmester már korábban hozzákezdett mestersége folytatásához. Ugyanis a menekült sárospataki kollégium csak 1716. december elején vándorolt át e városba s az itteni partikulával egyesülve vált ismét főiskolává, — bizonyos tehát, hogy az itt talált kompaktort nem ennek az eseménynek kellett idevonzania.

A TOLNAI Gábor által felfedezett adat szerint az *Öreg Gradual*-nak ajándékképpen történt bekötéséért a marosvásárhelyi eklézsia az idézett esztendőben Sz. GYÖRGY Mihály deák könyvkötőnek és feleségének viszonzásképpen két széken való ülőhelyet adott a várbeli nagy templomban.¹⁰ E SZENTGYÖRGYI Mihály deák nevéből megtudjuk, hogy maga is középiskolát végzett, felső évfolyamokat járt deák, vezetőkéneve önkéntelenül felveti azt a gondolatot, vajon nincsen-e valamelyes köze a fentebb említett VERESEGYHÁZI SZENTYEL Mihályhoz, előbb bányai, majd kolozsvári nyomdász-könyvkötőhöz? Tudjuk ugyanis, hogy a SZENTYEL név tájszólasos formája a Szentgyörgy helynévnek. Ezt jól tudta maga VERESEGYHÁZI is, hiszen a saját megkeresése alapján készített kassai jegyzőkönyvi bejegyzésben ezért találjuk családnevekképpen a SZENTGYÖRGYI névalakot. Kor szerint itt az apai-fiúi viszonyt tételezhetnők fel, amelyet még a keresztnev egyezése is támogathat, természetesen azonban, hogy ez az ötlet nem alapszik semmiféle bizonyítékon s ezért, a további kutatás irányának megjelölésén kívül semmi súllyal nem bír. Ezen kívül különben az sem lehetetlen, hogy köze volt SZENTGYÖRGYI György vásárhelyi lelkipásztorhoz, akiről itt 1689. május 16-án van emlékezet.¹¹

A felsorolt néhány adat — csekély száma ellenére is — kellő jelentőséget tartogat számunkra. Ugyanis sejthetjük belőle, hogy vidéki könyvkötőink a hazai jeles nyomdákban sajátítván el könyvkötőmesterségbeli tudásukat, alkotásaikban nemcsak tartósságot, hanem ízlést is egyesítve, a vidéki ipar színvonalának emelését szolgálták. E tételünket azután visszafordítva, azt is megállapíthatjuk, hogy sem a kiváló könyvkötési munkák előállítását, sem bizonyos stílusok használatát e század végére már nem szabad csak egyes jeles műhelyeknek tulajdonítanunk, minthogy a vidékre kirajzolt könyvkötők első nemzedéke is hihetőleg e műhelyek neveltjei lévén, magukkal vitték az elsajátított eljárások használatát; közöttük azután legfennebb csak egyéni kiválóságuk, ízlésbeli kifinomodottságuk, valamint a körülmény adta lehetőségek tekintetbevétele alapján végezhetnők el az osztályozást. Tehát az egyes könyvkötési módok, amelyek Erdélyben éppen Kolozsvárt virágoztak ki a legszebben, innen szétterjedve, bizonyosan a vidéken is méltó módon folytatódtak. Minthogy ennek is a magja tulajdonképpen Váradon érhetett csíráképpé, ezért méltán gondolhatunk arra, hogy az ottani vár eleste után egy évtized múlva Marosvásárhelyen jelentkezett váradi könyvkötőmester — akár Kolozsvár megkerülésével is — közvetlenül ültethette át SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám pompás kötésmódját és stílusát. Igaz, hogy még nem áll annyi adat rendelkezésünkre, hogy e feltevésünket bizonyossággá fejleszthessük.

HEREPEI JÁNOS

Patachich Ádám ősnymotatványgyűjteménye. Az Egyetemi Könyvtárban őrzött PRAY-kéziratgyűjtemény 24. kötetében *Catalogus quorundam rariorum Bibliothecae meae librorum ordine chronologico ab anno 1470 usque ad 1526 digestus* címmel egy könyvjegyzék található. Néhány kéziratot, 185 ősnymotatványt, 58 megjelenési év nélküli

¹⁰ TOLNAI Gábor: *Két erdélyi könyvkötő a XVII. század első felében*. Magy. Könyvszle. 1941. 364. l.

¹¹ KONCZ József i. m. 102. l.

művet és 137 egyéb könyvet tartalmaz. A katalogizáló mindegyiknél feltünteteti — amennyiben meg tudta állapítani — a könyv szerzőjét, címét, formátumát, kiadási évét, nyomdahelyét és nyomdászát.

Az Egyetemi Könyvtár kéziratárának nyomtatott katalógusa ezt a listát PRAY saját könyvtára katalógusának tartja,¹ a részletesebb elemzés azonban ellentmond ennek a megállapításnak. PRAY ugyanis kétezer kötetes könyvgyűjteményét eladta az Egyetemi Könyvtárnak, s a felsorolt könyvek túlnyomó része nem található meg itt, a meglévőkről pedig a posszessorbejegyzések alapján kiderül, hogy nem a kiváló történész tulajdonából kerültek ide. Ő egyébként, bár viselte a *historiographus regius* kitüntető címet, anyagiakban sohasem kapott komolyabb megbecsülést, magánvagyonnal nem rendelkezett, s így szerény fizetéséből a munkásságához szükséges történelmi művek beszerzésén kívül nagyobb számú nyomtatvány vásárlásaira nem telhetett.

Az egykori tulajdonos személyére a nyomtatásra készen álló országos magyar őnyomtatványkatalógus segítségével kaphatunk felvilágosítást. A lelőhelyeket megvizsgálva kiderül, hogy a jegyzékben felsorolt inkunábulumok túlnyomó része megtalálható a kalocsai főszékesegyházi könyvtárban, és a legtöbb csak ott található. A kalocsai katalógusok alapján azután megállapítható, hogy ezek a kötetek PATACHICH érsek gyűjteményéhez tartoztak.

*

PATACHICH Ádám (1717—1784) régi horvát arisztokrata családból származott. Tanulmányait Bécsben és Rómában fejezte be, aránylag fiatalon kapott magas egyházi és világi méltóságokat (zágrábi kanonok, nagyváradi érsek, kancelláriai tanácsos, a hét-személyes tábla ülnöke, az egyetemi szenátus elnöke). Kora többi művelt főpapjához hasonlóan, a barokk műveltségességménynek hódolva nagy anyagi áldozatok árán reprezentatív könyvtárat létesített.

Mikor 1776-ban kalocsai érsekké nevezték ki, az érseki palota még épülőfélben volt. 7825 kötetből álló könyvtárát ezért ideiglenesen budai palotájában helyezte el. A PRAY kollekciónban szereplő jegyzéknek ebben az időben kellett készülnie, mert a Kalocsára költözés után az ottani könyvtáros, MARIOSA Jakab teljes katalógust készített, ilyen kivonatos jegyzékre tehát már nem lehetett szükség, viszont ebből a teljes katalógusból több, a PRAY féle listán szereplő mű hiányzik, s ezek azóta sincsenek meg. A jegyzék, amelynek egy másik példánya Kalocsán is megtalálható, nem PRAY kézírása, de nyilvánvalóan az ő munkája. Erre utal egyrészt a könyvek kiválasztásának módja, másrészt a benne levő rövid annotációk (*editio rarissima, opus vastum stb.*) fogalmazása. Mindkettő feltűnő hasonlatosságot mutat PRAYnak az Egyetemi Könyvtár ritka könyveiről 1780—81-ben megjelentetett két kötetes katalógusának² válogatási elveivel, illetve megjegyzéseivel.

PRAYT különben az irodalomkedvelő főpap sokra becsülte, ismételten közbenjárt érdekében a helytartótanácsban és az uralkodónál, gyakran fogadta budai palotájában, sőt egy disztichonnal is megtisztelte:

„*Dic mihi cur Prayano virides stent fronte capilli
Nempe viret scripta Prayus in Historia.*”

¹ *Catalogus manuscriptorum Bibl. R. Scient. Univ. Budapestinensis*. 2. tom. 2. pars. 788 l.

² *Index rariorum librorum Bibliothecae Universitatis Regiae Budensis*. Buda.

Valószínű, hogy PRAY a katalógus összeállításával PATACHICH jóindulatát akarta meghálálni.³

1780-ban lett kész Kalocsán az érseki palota; a könyvtár ennek keleti szárnyán kapott helyet. Nyolc ablakos, 23 méter hosszú díszterme egyike legszebb barokk könyvtártermeinknek. Olasz barokk stílusú, berakásos tölgyfa könyvvállványai nemcsak a falak mentén sorakoznak, hanem a terem belsejében is. Nem nagyon magas, karzata nincs, hangulata így intimebb, nemcsak látványos, hanem olvasásra is csábító. Az állványokat betöltő könyvek gerincének díszes aranyozása csillogó fényt kölcsönöz az egész teremnek. PATACHICH sokat tartózkodott itt, a közvetlen mellette fekvő lakosztályából kis ajtót törtetett ide, és az oszlopok menti állványokon jutott hely néhány kis fióknak is, ahol jegyzeteit tartogatta.⁴

A régi érseki könyvtár a török uralom idején teljesen megsemmisült, utána pedig az érsekek csak kevés, az istentisztelethez és lelkipásztorkodáshoz feltétlenül szükséges könyveket szereztek be. Így az új könyvtárhelyiségek polcaira csak a PATACHICH-gyűjtemény került. A kötetek a költözés után numerus kurrens jelzetet kaptak, s ennek sorrendjében állították fel őket. A nagyterembe kerültek az 1–6874 jelzetű kötetek — ezek még ma is ott sorakoznak változatlan rendben — a többi pedig három kisebb terembe.

A könyvtár nagyságát jól érzékelteti, ha állományát összehasonlítjuk az Egyetemi Könyvtáréval. Az érsek *magángyűjteménye* 1783-ban 16 242 kötetet számlált, ugyanekkor az egyetem tanárjainak, diákjainak és a főváros tudományos érdeklődésű olvasóinak könyvigényét az egyetem könyvtárában, az ország egyetlen jelentős állami gyűjteményében csak 15 494 kötet szolgálta.⁵

A PATACHICH-gyűjtemény nemcsak mennyiségével tűnt ki, hanem minőségével is. A kódexek, értékes kéziratok, drága díszművek mellett számos ősnymtatványt is őrzött. Az érsek ebben is a barokk kor főpapjainak és főurainak a szokását követte, akik az inkunábulomokat ritka voltak miatt megkülönböztetett figyelemben részesítették, és előszeretettel vásárolták. A PATACHICH-könyvtárat többen ismertették,⁶ kézíratait részletesen felsorolta CSONTOSI János a *Magyar Könyvszemlében*,⁷ de az ősnymtatványok számáról, beszerzési módjáról, korábbi tulajdonosairól, a ritkább példányokról, egykori áraikról eddig nem sok szó esett.

A Mohács előtti időben sok nyomtatott könyv volt a magyarországi kolostorokban, iskolákban, püspökségekben, de a reformáció és ellenreformáció harcai, a feudális anarchia, a másfél százados török hódoltság és a szabadságharcok a XV. században nyomtatott könyvek túlnyomó többségét elpusztították. Ezért aki gyűjteménye számára ilyen könyveket akart nagyobb számban beszerezni, ezt csak külföldön tehette meg.

PATACHICH gyűjtői módszeréről, beszerzési forrásairól, a könyvekért fizetett összegekről sok mindent megtudhatunk abból az iratesomóból, amit a főszékesegyházi könyvtár Ms 447 jelzettel őriz. Akadnak benne számlák, rendelések, vételre felajánlott

³ PATACHICH és PRAY kapcsolatára l.: LISCHERONG Gáspár: *Pray György élete és munkái*. Bp., 1937. Ő idézi a disztichont is.

⁴ KÉKESI János főkönyvtáros szóbeli közlése.

⁵ A Patachich könyvtár állományát illetőleg l. KÉKESI János: *A kalocsai főszékesegyházi könyvtár 1784–1964*. Kézirat az OSZK könyvtártudományi szakkönyvtárában. Jelzete: D 56. Ugyanitt egyéb adatok is a könyvtárra vonatkozóan. Az Egyetemi Könyvtár állományát l. KOVACHICH M. Gy.: *Instrumenta*. 2. köt. 175 l. OSZK. kéziratár. Jelzete Fol. lat. 69. TÓTH András: *Az Egyetemi Könyvtár története a szerzetesrendek feloszlatakorában*. = *Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei*. III. Bp., 1966. 122. l.

⁶ KÉKESI fent idézett művében, SZARVASI Margit: *Magánkönyvtáraink a XVIII. században*. Bp., 1939. (Az OSZK. kiadványai. 7)

⁷ MKSz. 1883. 271–308 l.

könyvek jegyzékei és egyéb könyvvásárlással kapcsolatos levelek. Az iratesomó többsége az 1780 és 1783 közti időből származik, s ez eleve bizonyítja, hogy az ilyen természetű iratoknak csak kis töredékét találhatjuk meg itt.

Az érsek megbízásából igen sok levelet írt FOGARASI Antal. FOGARASI 1780-ig Rómában tanult, ekkor a kalocsai szemináriumba tanárrá nevezték ki. Szentírásmagyarozatot, görög és héber nyelvet tanított. 1781-től ezenkívül kanonok és a könyvtár prefektusa,⁸ bár a könyvtári munka javarészt, a könyvek rendezését, számozását és katalógizálását nem ő végezte, hanem a már említett MARIOSA, aki korábban a vatikáni könyvtár munkatársa volt.

A levelekből kiderül, hogy PATACHICHOT nem kizárólag a könyvek ritka vagy nem ritka volta érdekelte, hanem a tartalma is. Egyik írásban például közli FOGARASI — valószínűleg válaszként egy eladási ajánlatra — hogy 1501-ben és 1502-ben megjelent Ciceroja nincs a könyvtárnak, és annak a kiadásnak a megküldését kéri, amelyiknek jobb a kommentátora. Egy másik levélben őt, pontosan megnevezett numizmatikai művet rendelt meg.

A címzett igen sok esetben egy Bécsben élő világi pap, Antonius KURZ, vagy KURTZ, aki szívesen vállalt különféle megbízásokat, így például 1795-ben egyszerre 95 ősnymtatványt vett SZILY János szombathelyi püspök részére.⁹ KURZ 1780-ban a budai egyetemtől is kapott megbízást, hogy vásároljon számára árveréseken könyveket. Ezért és az Egyetemi Nyomda kiadványainak Bécsben való terjesztéséért évi 200 Ft. tiszteletdíjat állapítottak meg számára.¹⁰ Szolgálatait PATACHICH is pénzzel honorálta, így az 1782. július 2-án kapott 1000 forintból 64-et tarthatott meg magának, mint írja „*donum mihi benignissime assignatum*”. Ugyanebből az összegből BRETSCHNEIDER, az Egyetemi Könyvtár prefektusa, aki nyilvánvalóan szintén ágensi feladatot vállalt, 129 Ft-ot kapott.¹¹

Másutt is voltak az érseknek ágensei, így Rómában, Grazban, — utóbbi helyen egy Ignat KIBLER nevű doctor utriusque juris, — sok könyvkereskedővel pedig közvetlen érintkezésben állt. Egy Joseph KRÜCHTEN nevű bibliopola egyszerre kért tőle 2207 forint 43 és fél krajcárt azért a hatszáz kötetért, melyet 1775-ben és 1776-ban több részletben szállított számára.

HORVÁTH Antal Tibor és PATAKI János megvizsgálta a PATACHICH inkunábulumai-ban levő bejegyzéseket. Az egykori tulajdonosok neve kb. 80 kötetben, az egész anyagnak 20%-ában található meg, s ezekből arra lehet következtetni, hogy az érsek a legtöbb könyvet Bécsből szerezte be. Tizennégy kötetnek régen a domonkosok bécsi konventje volt a possesszora, huszonkilencé pedig a bécsi egyetem. (Huszonegy kötetben a „*facultatis philosophiae Viennae 1686*” bejegyzés olvasható.) Az egyetem 1756-ban régi kéziratait és ősnymtatványait át kellett, hogy adja a Hofbibliotheknak,¹² a Kalocsára került kötetek nyilván duplumok voltak, s ezért adták el. Ezenkívül néhány bécsi magánember neve található, a legtöbb csak egy-egy, Johannes FABER püspöké (1478—1541) azonban négy kötetben. Egyéb bejegyzések nürnbergi, badeni, hannoveri, sziléziai birtokosokra utalnak.

Akad néhány munka, amelynek a középkorban is magyar tulajdonosa volt. Ilyen az a HALASY Pál nevű tanuló, akinek XVI. századi írása a Grolier kötéseken levő

⁸ *Calendarium Archi-diocesanum Cleri Colocensis et Bacsiensis Eccl. Can. Unít. ad annum 1780, 1781, 1782.* Kalocsa.

⁹ GÉFFIN Gy.: *A szombathelyi egyházmegye története.* 1. köt. Szombathely, 1922. 147—161 l.

¹⁰ TÓTH András i. m. 127. l.

¹¹ „*Ad assignationem Dⁿⁱ Bretschneider.*”

¹² GALL, Franz: *Alma Mater Rudolphina 1365- 1965.* 3. Aufl. Wien, 1965. 21. l.

felírás (*Jo. Grolierii et amicorum*) hatását mutatja: „*Sum Pauli Halasy et amicorum eius.*” Két kötet egykor MASSÓCZI Zakariás nyitrai püspök (1542—1587) könyvtárában sorakozott, egyet KARVALY G. váradi kanonok ajándékozott püspökének, PATACHICHNAK. A magyar possesszorjegyzéket a következő nevek egészítik ki: SZENTMIHÁLYI Balázs plébános (1641), DOBNER Sebestyén Ferdinánd soproni ügyész (1703), az 1758-ban elhunyt ZICHY Miklós, HARREN János szombathelyi kanonok (1775) és egy MENNDL András nevű pozsonyi világi pap, akinek nevét három kötetben olvashatjuk.¹³

A PATACHICH ősnymtatványgyűjtemény ránk maradt része 347 mű 365 kötetben. A PRAY kollekciónban felsorolt művek közül több elveszett, mégpedig a Kalocsára költözés előtt. Ott ugyanis a könyveket rendezték, számozták, katalogizálták, és a beszámozott kötetek sorában számottevő hiány nem keletkezett. Ellenben csomagolás és szállítás közben könnyen elkallódhatott vagy tolvajkézre kerülhetett néhány kötet.

A hiányra vonatkozólag pontos számot nem lehet adni, mert a PRAY lista egyik-másik adata téves, bizonytalan, a meglévő állománnyal való azonosításra nem teljesen alkalmas. A tévedés néha nyilvánvaló. ROLEWINCK *Fasciculus temporum*-ának 1492-es memmingeni kiadását (H 6931) például PRAY költségek tünteti fel. Ez esetben a kolumnában levő kifejezés, „*admissum ab alma uniúsiate Coloniēn*”, tévesztette meg. De már Leonardus de UTINO *Sermones de sanctis* című művénel más a helyzet. PRAY az 1473-as kiadást (H 16129) említi, Kalocsán viszont az 1474-es (H 16130) van meg. Ebben az esetben vajjon hiányról beszélhetünk-e vagy téves bejegyzésről?

Biztos hiánynak tekinthető a három legkorábban, 1470-ben nyomott inkunábulum közül két velencei kiadású CICERO, a *De oratore*, amely VALDARFER (H 5166—GW 6746) és az *Epistulae ad familiares*, amely Wendelin von SPEYER műhelyéből (H 5166 — GW 6803) került ki. Mindkettő elég ritka, a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (a továbbiakban GW) 11, illetve 18 példányt ismer belőlük. Hiányzik Bonatus *Decem tractatus astronomicae*-jének 1491-es (H 3461) kiadása és még kb nyolc-tíz mű.

Az ősnymtatványok beszerzésénél PATACHICH nem nagyon válogathatott, csak azt vehette meg, ami a piacra került. Ezért gyűjteményének szak szerinti megoszlása nem annyira az ő érdeklődési körét tükrözi, hanem inkább a XV. századi könyvkiadásét. A könyveknek valamivel több, mint a fele, 52%-a teológiai tartalmú, ideértve a vallásfilozófiát is. A jogi művek arányszáma 9%, többségük a kánonjoggal foglalkozik. Kb. 14%-ra tehető a görög-latin klasszikusok és a velük foglalkozó kommentárok száma, a humanista íróké pedig 7%-ra. Nagyjából azonos a történelmi és a nyelvészeti (nyelvtan, retorika, szótár) könyvek részesedése, 4—4%; a különböző természettudományi és alkalmazott tudományokkal foglalkozó könyvek pedig az egész gyűjtemény 10%-át teszik ki, akadnak köztük orvosi, asztrológiai művek és néhány matematikai-fizikai könyv.

A teológiai könyveknél feltűnő, hogy mindössze egy-egy misszálé és breviárium található. Az egyes szerzők közt az első helyen AQUINÓI SZENT TAMÁS áll tizenkét munkájával. A Bibliát PATACHICH hat latin és két olasz kiadásban vásárolta meg. Antoninus FLORENTINUS hat művét hét kiadásban találjuk meg. Guillermus PARISIENSIS Postilláit négy, Angelus de CLAVISIO *Summa angelicá*-ját, BURLAEUS *De vita et moribus*-át és Jacobus de VORAGINE *Legenda aureá*-ját három-három régi kiadásban olvashatták Kalocsán, a két utóbbit latinul is, németül is. Az elveszett könyveket nem számítva, a római auktorok közül CICERÓT hét, SENECA T pedig öt kötet képviseli.

Az említetteken kívül még húsz olyan munka akad, amelyik két-két kiadásban szerepel. Ilyenek AENEAS SYLVIUS: *Epistolae selectae*, ALCHIBITIUS: *Liber isagogicus*, GRATIANUS: *Decretum*, KEMPIS: *Imitatio Christi*, LUCANUS: *Pharsalia*, MARTIALIS: *Epigrammata*, SACRO BUSTO: *Opus sphaericum* stb.

¹³ HORVÁTH és PATAKI jegyzeteit, amelynek alapján készült ez a possesszor-összeállítás, az OSZK-ban a Régi és ritka könyvek osztálya őrzi.

Nyelvi szempontból a gyűjtemény igen egyöntetű, csupán tíz inkunábulum nem latin, ebből nyolc német és kettő olasz.¹⁴

A legtöbb kötetből sok példány maradt korunkra. Unikum nincs a gyűjteményben, de néhány ritkább kiadás igen. Ilyen az *Auctores octo* című Lyonban 1490 körül megjelent mű (H 1913 — GW 2776) és az 1484-es *Breviarium Strigoniense* (H 3941 — GW 5469), amelyből a GW csak két, illetve három példányt ismer.¹⁵

Öt, illetve hat példányt említ a GW a következő kiadásokból:¹⁶

BARBATA: <i>Repetio legis</i>	Parma, 1474	H 2432 — GW 3352
<i>Biblia Italica</i>	Venedig, 1477—78	H 3152 — GW 4313
<i>Biblia Italica</i>	Venedig, 1481	H 3153 — GW 4314
CAMPEGIUS: <i>De dote</i>	Pavia, 1478	H 4293 — GW 5944

Ritkább, 9—13 példányban ismert művek a következők:

ANCHARANO: <i>Repetio cap. Postulasti de foro comp.</i>	Bologna, 1474	H 948 — GW 1633
COLUMELLA: <i>De re rustica</i>	Wien, 1493 körül	H 5499 — GW 7185
CORSETTUS: <i>Singularia et notabilia</i>	Bologna, 1477	H 5763 — GW 7788
FABER STAPULENSIS: <i>Ars suppositum</i>	Paris, 1500	C 2395 — GW 9647
H. de VALLIBUS: <i>Jesuïda.</i>	Leipzig, 1494	H 15845
MESUE: <i>Opera</i>	? 1494	H 11107

PATACHICH ősnymtatványai közt akad néhány szépen díszített, vagy egyéb érdekességet rejtő darab. Ilyen AUGUSTINUS *De civitate Dei*-jének 1470-es kiadása (H 2048) lapszéli stilizált virágokkal, sok remek iniciáléval és a végén festett címerrel. Szép lapszéli díszítésein, címeres arany iniciáléin kívül korabeli rezesztruma van Jacobus de FORLIVIVUS Hippokratesz kommentárjának (H 7247). A legdíszesebb GRATIANUS 1472-es *Decretum*-a (H 7885), amelynek tizenhárom lapja van gazdagon kifestve. Az első lapon KRISZTUS mint bíró a felhőkön ül, lábai előtt a földgolyóval. Rainerius de PISIS *Pantheologia*-jának mindkét kötetét (H 13016) aranyfüstös iniciálék és lapszéli lombdíszítések ékesítik, az egyik kötetátlában pedig egy egyleveles nyomdász hirdetés van, amely ennek a kötetnek a vásárlására hívja fel az olvasót. Petrus de PALUDE szentbeszédeinek 1485-ös kiadása (C 5422) egy 1567-es Pauernkalendert rejt a táblájában. Az 1478-as ulmi kalendárium (H 1478) korabeli csillagászati rajzai miatt érdemel figyelmet. Érdekes az 1478-as Biblia (H 3069) zöld, sárga, vörös és fekete olajfestékkel díszített kötése. A felsoroltakon kívül még több szépen rubrumozott és tollrajzos iniciálékkal díszített, és sok XV. századi fatáblás, vaknyomásos bőrkötésű könyv van a gyűjteményben.¹⁷

PATACHICHNAK a könyvvásárlásokkal kapcsolatos iratai tájékoztatnak az inkunábulumok 1780 körüli áráiról. A könyvkereskedői listákból nyolc művel kapcsolatban találunk adatot:

¹⁴ A gyűjtemény ismertetésénél felhasználtam azt a gépirásos leltárt, amelyet BORSA Gedeon 1951-ben állított össze a főszékesegyházi könyvtár ősnymtatványairól.

¹⁵ A *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* első kötete ugyan a lelőhelyek közt felsorolja a kalocsai főszékesegyházi könyvtárt, de az egyes darabok leírásánál sehol sem említi az itteni példányokat. Ezért a GW által ismertetett műveknél a Patachich gyűjtemény darabjai további egy-egy példányt jelentenek. A *Breviarium Strigoniense* példányszáma jóval nagyobb, a magyar könyvtárakból nyolc példány ismeretes.

¹⁶ Az *Indice generale degli incunaboli delle biblioteche d'Italia* ezenkívül még egy-két olasz lelőhelyet is említ.

¹⁷ Az értékesebb példányok ismertetésénél felhasználtam KÉKESI János már idézett kéziratos művét.

Szerző és cím	Megjelenési év	Hain szám	Ár
ASTESANUS: <i>Summa de casibus conscientiae</i>	1470 előtt	H 1888	16,— Ft
<i>Biblia Italica</i>	1477	H 3152	25,— Ft
DURANTI: <i>Rationale divinatorum officium</i>	1494	H 6497	3,— Ft
SAVONAROLA: <i>Opus medicinae</i>	1486	H 14481	8,— Ft
<i>Biblia Latina</i>	1475	H 3056	50,— Ft
CARCANO: <i>Sermonorium de poenitentia</i>	1487	H 4506	3,— Ft
Conradus de HALBERSTADT: <i>Concordantiae bibliorum</i>	1485	H 5632	20,— Ft
LASCARIS CONSTANTINUS: <i>Erotemata</i>	1495	H 9924	3,30 Ft

A jegyzékek nem számlák, hanem árajánlatok. Erre abból következtethetünk, hogy a kalocsai könyvtárban a nyolc mű közül csak az első négy van meg.

Az 1475-ös KOBERGER kiadású Biblia szépen rubrumozott példány egykorú bőrkötésben. Nem különös ritkaság, ára a többiekhez viszonyítva igen magas. Az olasz Bibliánál a magas ár indokoltabb, mert ritka, csak kevés példányban maradt korunkra.

Összehasonlításként nézzük meg ugyanezekből a jegyzékekből két drágább, XVIII. századi sorozat árát! BUFFON összes műveinek Párizsban 1749–1781 közt megjelent 22 kötetéért egy GRÖFFER nevű kereskedő 224 Ft-ot kért,¹⁸ az *Histoire générale des voyages* című Amsterdamban 1747-től kezdve megjelent sorozat 25 kötetéért pedig 200 Ft-ot.

Az akkori árakra még egy forrásunk van a kalocsai iratkötegekben, egy jegyzék, amely felsorolja a PATACHICH-könyvtár 142 kötetének szerzőjét, címét, megjelenési évét, formátumát és értékét. 24 köteten nincs feltüntetve a megjelenési év, az ősnymtatványok száma 64, az 1500 után megjelent műveké 54. Ezek a könyvek mind megtalálhatók a tanulmány elején tárgyalt PRAY listában, még a felsorolás sorrendje is azonos. Valószínűleg Budán készíthette PRAY 1781 előtt.

Az inkunábulumok árát 272 Ft-ra becsülték, egy kötet átlagára tehát 4,25 Ft. Az év nélküli kötetek — részben ugyancsak ősnymtatványok — 89 Ft-tal vannak felvéve, az átlagár itt 3,71 Ft., a többi könyv pedig 138 Ft-ra, azaz 2,55 Ft. átlagára.

A legtöbbször GERSON összes műveinek négy kötete (H 7621) és CAPREOLUSnak ugyancsak négy kötetes SZENT TAMÁS kommentárja (H 4410) van értékelve, 12, illetve 10 Ft-ra. Az egyik kötetes műveknél 8 Ft a legmagasabb érték, ennyire becsülték az 1490-es *Breviarium Pataviense*-t (H 3875) és AQUINÓI SZENT TAMÁS *Commentaria in epistolas Pauli* című írásának 1481-es kiadását (H 1338). A többi inkunábulum 1,30 — 6 Ft-os összeggel szerepel.

Ezekből az adatokból világosan kiderül, hogy a XVIII. század végén, ha sokra is becsülték az ősnymtatványokat, ez nem tükröződik az árakban: a XV. században megjelent könyvek ára nagyjából csak kétszerese volt a későbbi kiadásúakénak.

*

Az 1715-ben az országos törvénytárba is felvett KOLLONICH-féle egyezmény szerint a püspökök, érsekek kötelesek könyveiket az egyházmegyei könyvtárra hagyni. PATACHICH ennek a kötelezettségének 1784. június 18-i adományozó levelében tett eleget, s így ez esztendő tkinthetjük a kalocsai főszékesegyházi könyvtár újjáalapítási évének.

¹⁸ A munka 44 kötetes, de PATACHICH idejében még nem volt teljes, utolsó kötete csak 1804-ben hagyta el a sajtót.

Az érsek három nappal később kelt végrendeletében 13 000 Ft készpénzt is hagyott a könyvtárra. Rendelkezése szerint állandó könyvtárórt kellett alkalmazni, 10 000 Ft kamata ennek fizetésére fordítandó, 2000 Ft. kamatait pedig egy segédalkalmazott fizetésére szánta. A fennmaradó 1000 Ft kamata új könyvek vásárlására szolgált. Ez az alapítvány az 1811-es devalváció idején negyedére apadt, és az első világháborúban hadikölcsönökre fektetve teljesen elveszett. Mégis jórészen PATACHICH rendelkezésének tulajdonítható, hogy utódai azóta is állandóan alkalmaztak főfoglalkozású könyvtárosokat, akik gondoskodtak a könyvek megbízható őrzéséről, feldolgozásáról.¹⁹

PATACHICH halála után KOLLONICH László személyében ismét bibliofil érseket neveztek ki, aki sok egyéb könyv mellett 150–160 kötettel növelte az inkunábulumok számát. A könyvtárt azóta is állandóan gyarapították, de a nagyobb arányú ósnyomtatványbeszerzés megszűnt, és legfeljebb elvétve került ide egy-két kötet.

A mai állomány 505 mű 526 kötetben. Ezeket három évvel ezelőtt a jelenlegi főkönyvtáros, KÉKESI János külön választotta, egymás mellé helyezte el az egyik első emeleti szobában, és eggyel kezdődő külön numerus kurrens jelzeteket adott nekik. Állapotuk jó, restaurálásra szoruló kötet alig található köztük.

VÉRTESY MIKLÓS

Fejezetek a pesti Zavirasz könyvtár történetéből. A XVIII. század folyamán Magyarország minden nagyobb városában és községében görög kereskedők jelentek meg, akik csakhamar az egész ország kereskedelmét kezükbe kaparintották.¹ Ezek a kereskedők üzleti ügyeik intézése mellett arra is módot találtak, hogy anyanyelvüket ápolják s a tudományokban műveljék magukat. Néhányan közülük az önképzésen túl honfitársaik kulturális színvonalának emelését is célul tűzték ki. A magyarországi görögök szellemi vezére, a makedóniai Sziatisztából származó ZAVIRASZ György szabadszállási görög kereskedő volt.² Ő jövedelmének egy részét könyvek vásárlására fordította, úgyhogy a korabeli magyar magánszemélyekhez viszonyítva is nagy könyvtára volt.³ Amikor közeledni érezte halálát, 1804. V. 1-én végrendeletet készíttetett, amely szerint a több száz kötetet kitevő értékes könyvtárát nem rokonságára, hanem a pesti görög egyházközségre hagyta, hogy ezáltal az ottani görög ifjak művelődését segítse elő.⁴

ZAVIRASZ 1804. szept. 9-én történt halála után PAPP György a végrendelező unokaöccse, a későbbi kecskeméti nyelvtudós, még ez év novemberében a könyvtárát zárt ládákból Pestre szállíttatta, ahol azt az egyházközségi épület egyik szobájában helyezték el. Ennek megtörténtéről tanúskodik a *Magyar Kurír*-ben 1805-ben megjelent ZAVIRASZ-nekrológ is.⁵ ZAVIRASZ nemes szándékát azonban a pesti görögök nem értették meg, nem is tudták kellőképpen értékelni, mert az egyházközség görög nyelvű protokollumának⁶ tanúsága szerint a könyvek minden ellenőrzés nélküli átvételéről csak majdnem 2 évvel később, 1806. jún. 8-án írtak elismervényt az átadónak. Ő ugyanis

¹⁹ PATACHICH adományozására és végrendeletére l. KÉKESI, i. m.

¹ SCHÄFER L.: *A görögök vezető szerepe Magyarországon a korai kapitalizmus kialakulásában.* Bp. 1930.

² HORVÁTH E.: *Zavirasz György élete és munkái.* Bp. 1937. (Továbbiakban ZAVIRASZ monográfia.)

³ HORVÁTH E.: *Egy magyarországi görög könyvtára a 18. században.* Magy. Könyvszle. 1938. 33–40. l.

⁴ A végrendeletnek a könyvtárra vonatkozó részét lásd monográfia 17–19.

⁵ 1805. márc. 2-i számban a 370. lapon jelent meg.

⁶ Az 1796–1806 közti egyházközségi határozatokat magában foglaló protokollum a budapesti magyar ortodox egyházközség birtokában van. A könyvtár átvételéről a protokollum 80–81. oldalán olvashatunk.

nem sokkal előbb küldte el az egyházközségnek a könyvtár katalógusát és egyidejűleg sürgette a könyvek e Bücher—Specification szerint való átvételének elismerését. A görögök azonban kijelentik, hogy ahogy PAPP György nem tudja a katalógusban szereplő összes könyv meglétét, úgy ők is csak akkor tudnak nyilatkozni, ha a könyvtárat előzőleg regisztrálják. Ebből a nyilatkozatból tehát arra lehet következtetni, hogy a görögök a ládákat még fel sem bontották. Az egyházközség csak 1806. júl. 1-én határozta el, hogy a könyvtár előjáróit Nikolaosz BEKELÁT és Naum ARGIRIT választják meg, a könyvtárat leltározzák, rendezik és hogy a könyvtár kiadásait az iskola kasszájából fedezik. Hogy a könyvek e számbavétele valóban megtörtént-e, vagy nem, nem tudjuk. Nem valószínű, mert mint látni fogjuk van adatunk arra vonatkozólag, hogy a ZAVIRASZ könyvtár hivatalosan csak 1822-ben került az egyházközség birtokába. A könyvtár ilyen bizonytalan állapota miatt nem csoda tehát, hogy abból idők folyamán értékes kéziratok és könyvek tűntek el, illetőleg más könyvtárba kerültek, pl. Kecskemétre,⁷ Szentendrére.⁸ ZAVIRASZ legfontosabb művének, az első újjörög irodalomtörténetnek, a *Nea Hellas*-nak kézirata pl. egész kalandos sors után került kinyomtatásra.⁹

A Fővárosi Levéltárban a közelmúltban végzett kutatásaink során megtaláltuk a ZAVIRASZ könyvtárra vonatkozó azon iratokat, amelyek az említett 1822. évi végleges átvételt megelőzték.¹⁰ Ezek az okmányok fényt vetnek a könyvtár állományára, akkori állapotára, valamint sorsára is. A pesti görögök 1808 óta, amikor a makedo-románok külön pap tartására és iskola létesítésére kaptak engedélyt,¹¹ szerettek volna különválni makedo-román hittestvéreiktől, akikkel 1789-től fogva egy egységes úgynevezett Graeco-Valachica Communitasba tartoztak.¹² A szétválásnak előfeltétele az iskolaalapok elkülönítése volt. A hosszú évekig tartó vita folyamán felmerült az a kérdés, hogy a ZAVIRASZ György által 1804-ben a pesti egyházközségre hagyományozott és ott őrzött könyvtár a közös, vagy csak a görög egyházhoz, ill. iskolához tartozik-e majd a szétválás után. Első teendő az volt, hogy a könyvtár állapotáról meggyőződjenek. E célból a Helytartótanács (továbbiakban HTT) 1819. május 17-én 13301 sz. alatt elrendelte a ZAVIRASZ könyvtár megvizsgálását és ennek megtörténtéről jelentést kért.¹³ A vizsgálat lefolytatására 1819. júl. 22-én egy bizottság alakult. Ez a bizottság augusztus 1-én nem tudott bemenni az iskolaépület könyvtárszobájába, mert a kulcsot nem találták. Végül is a volt iskolaigazgató özvegyétől, BEKELA Miklósnétól kapták meg a kulcsot, amely ekkor BORÁROS Jánosnak, a görögök magistrális biztosának őrzetébe került. A könyvtárra vonatkozó végrendeletében szereplő s PAPP György által megküldött katalógusát seholy sem találták,¹⁴ a püspöknél sem volt. A püspök véleménye szerint a ZAVIRASZtól bejegyzett könyvek az iskolához, a többiek pedig az egyházközséghez tartoznak. Elhatározták, hogy a végrendeletet beszerzik s a könyvekről leltárt készíttetnek egy bizottsággal.

⁷ HAJNÓCZY I.: *A kecskeméti görögség története*. Bp. 1939. 41. l.

⁸ FÜVES Ö.: *Neumás énekeskönyveknek és Zavirász György munkáinak kéziratai Szentendrén*. Ant. Tan. 1961. 295—299. l.

⁹ FÜVES Ö.: *Zavirász irodalomtörténeti művének kézirataihoz*. Bp. V. (1958.) 262.

¹⁰ Intimata a. m. 4294.

¹¹ Helytartó Tanács (a továbbiakban HTT) 1808. aug. 12-én kelt 16194 sz. rendelete.

¹² A HTT 45027 sz. 1789. nov. 27-én kelt rendelete.

¹³ „... Eadem vero occasione eidem exmissi Bibliothecae quoque Scholaris sibi exhiberi facient, quo et praesens illius Status cognosci et pro futuro usu opportuna disponi valeant.”

¹⁴ ZAVIRASZ György kézzel írt könyvtárkatalógusát pár évvel ezelőtt a görögkelti püspökség szentendrei könyvtárában találtuk meg. Az ebben szereplő könyvállomány vizsgálata és annak összevetése a későbbi katalógusokkal későbbi kutatásunk tárgya lesz.

A végrendelet német fordítását az egyházközség még ugyanebben a hónapban elküldte a Görögkeleti Iskolaelapok Intéző Bizottságnak.

Az új katalógust 1820. jún. 26. és júl. 5. között készítette el a görögök részéről: Sebastian OECONOM és 2 városi hivatalnok. E szerint a könyvtár állománya 2 részre osztható. A ZAVIRASZ bejegyzésével ellátott könyvekre és a bejegyzés nélküliekre. Az első részbe 562 mű, 45 kézirat és 37 térkép (644 munka) tartozott, míg a második részbe csupán 35 munka. Egy későbbi jelentésből kiviláglik, hogy a könyvtár könyvei poros, rendezetlen állapotban, szétszórva voltak a polcokon, úgyhogy 8 napi nehéz munkába került a könyvtár rendezése és leltározása.¹⁵ A leltár nyelvek és formátum szerint készült; egyik példánya a Fővárosi Levéltárban, egy másik pedig az egyházközség levéltárában található meg. Az elkészült leltárt a városi tanács elküldte Urosius NESZTOROVICS görögkeleti iskolafelügyelőnek, aki azt jelentésével együtt a Helytartótanácsnak továbbította. A HTT erre 1820. aug. 29-én (21964 sz.) a könyvtárral kapcsolatban a következő három kérdés kivizsgálását rendelte el: 1. Van-e a ZAVIRASZ könyvtár számára megfelelő helyiség, olvasószoba, berendezés és a helyiség télen fűthető-e? 2. A könyvtáros megkapja-e a végrendelet szerint a 100 Ft évi összeget? 3. ZAVIRASZ Konstantin¹⁶ átadta-e évenként az egyházközségnek a végrendelet szerint az évi 150.-Ft-ot, s azt mire fordították? E kérdések kivizsgálására egy öttagú bizottságot hoztak létre, amely 1820. nov. 20-án tartott ülést. Ezen a görögök úgy nyilatkoztak, hogy 1. egyelőre van megfelelő hely és berendezés, de később, ha az olvasók száma növekedni fog, akkor gondoskodni fognak nagyobb kényelemről; 2. ha a könyvtár a nyilvánosság számára megnyílik, akkor kezdetben a tanítók és a templomszolgák felváltva látják el a könyvtáros, ill. takarító tisztjét; 3. az egyházközség nem kapott az örököstől semmiféle pénzt, a végrendeletet sem látták, így azt sem tudták, hogy pénzt kellene kapniok. Véleményük szerint a püspökhöz kell fordulni ebben az ügyben, mint a könyvtár „testamentalis Executor”-jához és a „Beförderer der Bücher”-hez.

A bizottság jelentését a városi tanács megküldte NESZTOROVICS iskolafelügyelőnek, aki azt 1822. febr. 9-én a HTT-hez továbbította. Erre a HTT 1822. ápr. 23-án 10102 sz. iratában¹⁷ hivatalosan megállapította, hogy a ZAVIRASZ könyvtár a végrendelet szerint az iskolától és a templomtól is független s egyedül a görög Communitas tulajdona; azt a görög iskola tanulói is használhatják. A könyvtárosnak az évi számadását az egyházközségnek kell benyújtania. A HTT fenti rendeletét az iskolafelügyelőség közvetítése után a városi magistrátus kihirdette a görögöknek és vlachoknak, akik ebben a tárgyban október 29-én gyűlést hívtak össze. Ezen úgy határoztak, hogy a két nemzet egyetértésének erősítésére¹⁸ a jövőben a ZAVIRASZ könyvtárat Bibliotheca Creaco-Vlachicae Pestiensis Communitatis-nak nevezik. A könyvtár és felügyelője ettől fogva mindvégig a közös görög-vlach egyházközséghez tartozott.¹⁹ Ezzel az egyházközségi határozattal végre 18

¹⁵ A leltározó tisztviselők 1823-ban panaszt nyújtottak be a magistrátushoz, mert e fásasztó munkájukért még ekkor sem kapták meg a honoráriumot.

¹⁶ ZAVIRASZ György örököse unokaöccse ZAVIRASZ Konstantin 1804-ben még kis-korú volt, 1820-ban szegény sorban élt, 1860-ban halt meg Ráckeven.

¹⁷ „... Cum juxta clarum Testamenti hujus tenorem proprietates dictae Bibliothecae Communitati pure Graecae Pestiensis ita delata sit, ut puncto 6 dicerte tam ab Ecclesia, quam et scholis independens declaretur et tantum accessorie antedecano puncto etiam scholaribus Graecae Nationis lectio librorum admittatur, ipsique Bibliothecae Curatores puncto 7 ad Rationes huic solummodo Communitati reddendas obstringantur; Curam hujus Bibliothecae vi testamentaria Dispositionis unice Communitati Graecae Pestiensis via civici hujus Magistratus penes communicationem in copia adjacentis Testamenti eatenus conformiter edocenda relinquendam esse...”

¹⁸ A HTT ugyanis az előző évben 1821. szept. 1-én 23 474 sz. rendeletével rendelte el újból az egyházközségi intézmények közös kezelését.

¹⁹ Ezt a HTT 1836. évi jún. 21-i 17787 sz. rendelete le is rögzítette.

év késéssel végérvényesen teljesült ZAVIRASZ György kívánsága: könyvtára a pesti Communitas birtokába került, sőt lehetőséget nyújtott a pesti görög egyházközség könyvtárának megalapítására, amelynek alapállományát és túlnyomó többségét az ő könyvtára szolgáltatta. Hogy a görögök a HTT fenti rendeletét tökéletesen hajthassák végre, szükségesnek tartották ZAVIRASZ eredeti végrendeletének beszerzését. Ennek érdekében még a gyűlés napján, október 29-én, az Iskolaalapotok Kezelő Bizottsághoz fordultak. A kapott válasz szerint a görögök 1819-ben a végrendeletnek csak német fordítását küldték meg, míg a görög nyelvű példány az egyházközségnél maradt. Ezek szerint tehát nyilvánvaló, hogy ZAVIRASZ végrendeletének eredeti példánya már 1822-ben eltűnt.

1824. febr. 19-én az egyházközség úgy határozott,²⁰ hogy Sebastian OECONOMOT, az 1820. évi leltár készítőjét mint fizetés nélküli könyvtárost alkalmazza.²¹ Ugyanebben az évben a könyvtárról egy új katalógust állítottak össze. Ez 673 mű és 31 térkép címét tartalmazza. Egy 1824. okt. 22-i hiradásból tudjuk, hogy OECONOM az új katalógus szerint 1296 kötetet vett át megőrzésre. Két hónapon később, 1824. decemberében a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* három egymásután következő számában olvasható egy hirdetés,²² amely szerint a görög-vlach egyházközség könyvtára szombatonként délután 3 órán keresztül a nagyközönség rendelkezésére áll s ott helyben lehet könyveket olvasni. Ezek szerint az egyházközség könyvtára 1824-ben nyilvános könyvtárrá vált és így ZAVIRASZ György könyveit is bárki olvashatta.

Közben folyton nőtt a könyvek száma. Egy pótkatalógus szerint 1824–1845 között 45 új mű került a könyvtárba, főképpen ajándékozások révén.²³

Több mint 60 évvel később, 1911-ben Szpiridon LAMBROSZ athéni egyetemi tanár járt a könyvtárban, aki a rendezetlen állapotban lévő könyvek és kéziratok közül néhány értékeesebbet ismertetett az egyik cikkében.²⁴

Végre 1934-ben GRÁF András vállalkozott a ZAVIRASZ György halála óta meggyarapodott egyházközségi könyvtár rendezésére. Ekkor 857 mű (1632 kötet) és 57 kézirat képezte a könyvtár állományát. Ezek közül a beírások tanúsága szerint 552 munka, tehát jóval több mint a fele tartozik a ZAVIRASZ könyvtárhoz.²⁵ Ha meggondoljuk, hogy az 1820. évi katalógus összesen 664 munkát sorol e könyvtárhoz, akkor nyilvánvaló, hogy 134 év alatt 94 munka tűnt el ZAVIRASZ egykori könyvtárából. Az 1934-ben rendezett és leltározott kéziratoknak, valamint a 450 nyomtatott görög műnek katalógusát GRÁF 1935. év tavaszán tette közzé.²⁶

Jelenleg a könyvtár görög könyvei és kéziratai az ELTE Görög Filológiai Intézetben állnak a kutatók rendelkezésére, míg a más nyelvű könyvek a Budapesti Kiscelli Múzeum könyvtárának állományát gazdagítják.

FÜVES ÖDÖN

²⁰ HORVÁTH E.: ZAVIRASZ monográfia 20. lap.

²¹ HORVÁTH E.: fent i. m. 21. lap, 10. jegyzet,

²² Az 1824. dec. 19-i és 30-i 102., 103 és 104. számban olvasható hirdetés szövege a következő: „Ankündigung. Es wird hiemit bekannt gemacht dass die im Kirchengebäude befindliche Bibliothek der Gr.-Wall. Pesther Gemeinde zum öffentlichen Gebrauch alle Samstag, und zwar in Winterszeit von 2 bis 5 Uhr, Sommers aber von 3 bis 6 Uhr Nachmittag eröffnet wird, wo den Leseliebhabern die anverhangten Bücher in loco zum Lesen abgereicht werden.

²³ Az ajándékozók között találjuk Grabovan NAUMOT, S. OECONOMOT, G. KALONASZT és SZEBETKOVSKY ügyvédet.

²⁴ *Ἡ βιβλιοθήκη τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος Βουδαπέστης καὶ οἱ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ σωζόμενοι ἑλληνικοὶ κώδ. κες. Νῆος Ἑλληνομνήμων.* Athén 1911. 70–79

²⁵ HORVÁTH E.: ZAVIRASZ monográfia 103. lap.

²⁶ GRÁF A.: *Georgios Zavirasz budapesti könyvtárának katalógusa.* Bp. 1935.

Fejér György „felfedezi” az Aranybulla „eredeti” példányát. Az Aranybulla 1222 utáni sorsát ismerjük: csak néhány hónapig volt érvényben.¹ 1231-ben egyes cikkelyeit törölték, másokat módosítottak, és újakat is csatoltak hozzá. 1233-ban (Beregi egyesség), az előző évi interdictum után, a király, főleg a zsidók és izmaeliták közhivatal-viselése megszüntetésének az ígéretekkel² s az egyházak só-privilegiumainak rendezésével nyugtatta meg az ismét háborgó kedélyeket.³ A további fejlődés mérföldkövei: 1267 és 1351. 1351-ben I. LAJOS király írta át és erősítette meg az Aranybullát, azonban, a kor követelményeinek engedve, kihagyta belőle a serviensek (nemeselek) végrendekezési szabadságáról szóló 4. artikulust.⁴ Eredeti példánya akkoriban kallódhatott el,⁵ mert MÁRIA királynő már csak az atyja törvényében fennmaradt formában erősítette meg 1384-ben, s ugyanezt tette 1397-ben ZSIGMOND, 1440-ben I. ULÁSZLÓ, 1464-ben pedig I. MÁTYÁS király is.⁶ A NAGY LAJOS-féle módosított szövegrész miatt tehát az eredeti már nem volt érdekes, ezért nem is vigyáztak rá többé. A Corpus Iuris-ba 1351-i átiratából vették át a régi teljes szöveget, és erről készült első magyar nyelvű fordítása is a XVI. század második felében.⁷ A 31. artikulusa miatt (ius resistendi, ellenállási záradék) tekintik a XVI. és XVII. században a magyar alkotmány sarkkövének, míg 1687-ben (IV. art.), a török uralom alól való felszabadításért érzett hálából ezt a cikkelyét törlik törvényeink sorából, mivel legveszedelmesebb közjogi akadályát küszöböli ki a Habsburg-uralkodóház „összmonarchia” kiépítését szolgáló törekvéseinek az útjából.⁸

Utójára a reformnacionalizmus korában kerül az érdeklődés középpontjába: FEJÉR György kelt izgalmat a magyar és osztrák politikai és tudományos körökben a Bulla állítólagos eredetijének a „felfedezésével”.

Ennek a politikai és tudománytörténeti szempontból még ma is érdekes epizódnak a története röviden a következő:

FEJÉR György anyaggyűjtése és feldolgozó munkája végeztével, 1828. június 26-án, hirdetést (Nuntium-ot) bocsátott közre az 1301-ig tervezett *Codex Diplomaticus*-a első hat kötetének az előfizetésére — azzal, hogy ha a pesti vásár idejéig (augusztus vége) 300 előfizető jelentkezik, oklevéltárát (500 példányban) ki fogja adni, ellenkező esetben Magyarország továbbra is nélkülözni fogja hiányzó Diplomatariumát — olyan korban, amikor Európának minden kultúrnmérete már bővelkedik ilyen kiadványokban. Az első kötet megjelenésekor 5.—, a másodiknak az átvételekor pedig további 5.— forintot fizetnek a megrendelők, s nevüket is meg fogja örökíteni művében.⁹

¹ PAULER Gy.: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt.* II². Budapest, 1899. 84, 107. l. ERDÉLYI L.: *Árpádkor. A magyar állam, társadalom, művelődés legrégibb története.* Budapest, 1922. 190—191. l. ELEKES L. — LEDERER E. — SZÉKELY Gy.: *Magyarország története a korai és virágzó kapitalizmus korában.* (A honfoglalástól 1526-ig. Egyetemi tankönyv I.) Budapest, 1957. 77. l.

² PAULER: *I. m.* II.² 117—125. l. ERDÉLYI: *I. m.* 197—201. l. Egyet. tank. I. 79—80. l. BEÉR J. — CSIZMADIA A.: *Történelmünk a jogalkotás tükrében. Sarkalatos honi törvényeinkből.* 1001—1949. 87—88. (1231.)

³ A sóval kapcsolatban (a 2. jegyzetben i. helyeken kívül) PAULINYI O.: *A sóregéle kialakulása Magyarországon.* Századok. 1924. 637—645. l. és KUMOROVITZ L. B.: *Medium regni (Hungariae).* (Az Aranybulla 25. artikulusának magyarázatához.) Budapest, 1967. (Sajtkészés kézirat.)

⁴ Corpus Iuris Hungarici. 1000—1526. évi törvénycikkek (röviden CI.). Szerk. MÁRKUS D. Budapest, 1899. 168—169. l. BEÉR—CSIZMADIA: *i. m.* 113—114. l. 1. jegyz.

⁵ Erre utal már JANKOVICH Miklós is. (*András király eredeti arany bullájának, a magyarok palladiumának hibassan vélt feltalálásáról értekezik* W.J.M. Pest, 1828. 4.)

⁶ CI. 131., 1. jegyz.

⁷ U. o. DÖRY F.: *Az aranybulla XVI. századi fordítása.* Magyar Nyelv. 1906. 448—454. l.

⁸ CI. 145. l. 1. jegyz.

⁹ O. L. Magyar Kancellária. Eln. titk. 1828. évi 156. sz. (I). (Az ügyiratra boldogult

Felhívása nem keltett különösebb feltűnést, az ígért kötetek megjelenése azonban bizonyítja, hogy elegendő számú előfizetőt szerzett műve számára. Izgalmat csak a *Hazai Tudósítások* 1828. évi augusztus 27-i száma keltett azzal az augusztus 23-áról keltezett hírével, — hogy bár II. ANDRÁS királyunknak eddig elveszettnek hitt „szabadságos levelét Rómában ugyan hiába keresték, az mégis meg van az esztergomi levéltárban Anno 1222. Andreae Regis privilegium diversa puncta continens. Originale.” jelzet alatt, s „fetalálta azt — folytatja a közlemény — F. T. Fejér György prépost és királyi könyvtáros. Ezen nemzeti magna chartánk félfvnyi pergamentra írva, három pecséttel erősítve (a' negyedik nints meg) egész épségben olvasható. A' mit is T. T. Tudósainknak bővebb elmélkedés végett, tudtokra adni bátorzkodunk”.¹⁰

A *Hazai Tudósításoknak* ez a hirdeteménye már szenzációt keltett. Bizonyítja ezt FEJÉRnek RUMY Károlyhoz 1828. szeptember 9-én írt rövid és br. MEDNYÁNSZKY-nak feleségéhez szeptember 10-én küldött levele.¹¹ FEJÉR azt közölte RUMYVAL, hogy az általa felfedezett Bullát a hercegrímás bőkezűségéből „lythographáltatni” fogják, és minden vármegye is kap majd belőle egy-egy példányt.¹² MEDNYÁNSZKY pedig azt írja feleségének, hogy egy rendkívül nagy jelentőségű felfedezés a közeli jövőben — irodalmi vonatkozásban — igen meg fogja növelni munkáját. FEJÉR prépost ugyanis a Primási Levéltárban felfedezte II. ANDRÁS király Aranybullájának — ezen alapul valamennyi szabadságunk — az eredetijét, melyről eddig azt hitték, hogy a mohácsi csatában elveszett. „Minden tudósunk mozgásba jött”, s ő is, mint CZIRÁKY adjutánsa, az okmány lythographáltatására és egy róla szóló értekezés megírására kapott főnökétől megbízást.¹³

RUDNAY Sándor hercegrímás megkeresésére, az Archivum Regni számára, 1828. október 31-én, JÓZSEF nádor átírta a FEJÉR által „felfedezett” s neki bemutatott Aranybullát. A kopott pecsétek azonosítását a nádori kancellária HORVÁT Istvánnal, a Széchényi Könyvtár őrével s a diplomatika és heraldika helyettes professzorával végeztette el.¹⁴

BARTA István barátom hívta fel a figyelmemet.) A *Nuntium* szövegéből: Codice Diplomatico, cuius multiplex est apud singulas Europae gentes copia, Natio Hungara omni caret eo maiori cum dispendio: cum Diplomata sint iurium, eventuum, temporum et locorum fontes, testes, iudicesque sincerissimi; ac virorum de utraque Republica meritorum perennia monumenta. Rationibus his impulsus, scriniis, tabulariis, collectionibus operose excussis, illorum quingenta prope super bis mille, a primordio Regni Hungariae usque Annum 1301. conscripsi, in lucemque proferendorum facultatem obtinui. *Codex Diplomaticus Hungariae Universalis* ... in exemplaribus 500 imprimendus, sex tomos ubertime rddet ...

¹⁰ A *Hazai Tudósítások* 1828. évi 17. számának utolsó (136.) lapján. [Az i. ügyirathoz is mellékelve. (II.)]

¹¹ Br. MEDNYÁNSZKY Alajos, CZIRÁKY Antal országbíró adjutánsa. O. L. M. Kanc. Eln. titk. 1828. 156. sz. (III. és IV.) Annak nevezi magát levelében. L. még a 23. jegyzetet.

¹² Bulla, quam detexi, Celsissimi Principis Primatis munificentia lythographice exscribenda, ad Comitatusque singulos submittenda est. O. L. M. Kanc. Eln. titk. 1828. 156. sz. (III.) A levél FERSTL másolatában maradt ránk. L. még a 15. jegyzetet.

¹³ Eine äusserst wichtige Entdeckung in literarischer Hinsicht mehr auch meine Agende. Probst Fejér fand nämlich im Primatial-Archiv die goldene Bulle Andreas II., auf die sich alle unsere Freiheiten gründen, im Original, von dem man glaubte, es sey seit der Mohaaser Schlacht verloren. Alle Gelehrten sind nun in Bewegung gesetzt, u(nd) ich als Adjutant Cziraky's wegen Lythographierung u(nd) einer Dissertation darüber auch in Anspruch genommen.

¹⁴ O. L. Dl. 1595. — Appendentium sigillorum ... descriptio, opera Artis diplomaticae periti egregii quippe Stephani Horvát, Bibliothecae Szécsényiano-Regnicolari ad Museum Nationale Hungaricum Custodis et Cathedrae Diplomaticae ac Heraldicae ad Regiam Scientiarum Universitatem actu Supplentis Professoris adornata ita se habet. .

Most már a rendőrség is felfigyelt a Bulla körüli mozgolódásra, FERSTL (pesti) rendőr-főkommisszárius¹⁵ 1828 őszén több jelentést küldött Bécsbe. Közülük azonban csak az október 1-i keltezésű, de a legértékesebb, s úgy látszik METTERNICHnek küldött összefoglaló beszámolója maradt ránk.¹⁶ A korábbiakhoz, kiegészítésül, FEJÉR Györgynek és HORVÁT Istvánnak a jellemzését adja benne, és a Magyarországon folyó tudósvitákról, valamint a magyar közvéleménynek a „felfedezés” által kiváltott hangulatáról számol be. FEJÉR György — jelenti FERSTL — a pesti Sz. Mária-egyház prépostja, királyi tanácsos s az Egyetemi Könyvtár könyvtárosa, 63 éves ember. Korábban a theológia tanára volt Pesten, majd iskola-főigazgató a győri tankerületben. Félszeg magatartású, irigy és tudományára nagyon büszke ember, noha csupán csak az esztelenségig sötétén elfogult compilator; e mellett amolyan törzsökös magyar, aki mindent gyűlöl, ami német, s a Habsburg-házhoz csak azért nem mutat ragaszkodást, mert az nem magyar eredetű, mindamellett a királyi Felséget nagyon tiszteli.¹⁷ Rendkívül sokat olvasott és olvas, de híjával van a tehetségnek és helyes ítélőképességnek. A *Tudományos Gyűjteményben* sok cikke jelent meg „Y” sigla alatt, értük azonban sokszor csupán ingerültség és bosszúság volt a bére. Legnagyobb ellensége egy másik félbolond literátor: HORVÁT István, a Széchényi Könyvtár őre, aki az ókor minden jelentősebb népét, így a perzsákat, görögöket és rómaiakat egy magyar őstörzsből származtatja.¹⁸ Nem régen arról értekezett, hogy HENRIK portugáliai gróf, az 1139-ben királlyá választott ALFONZ atyja, I. GÉZA magyar királynak volt a fia, miből következik, hogy a portugál királyok ereiben magyar vér csörgedez. FEJÉR nekitámadt, s azt bizonygatta, hogy a nevezett HENRIK gróf RÓBERT burgundi hercegnek volt az unokája. HORVÁT a *Tudományos Gyűjtemény* 1828. augusztusi számában igen gorombán válaszolt. Azt írta, FEJÉR csak abban az esetben fejlődhetnék történetíróvá és diplomatikussá, ha tanulmányait az alapelemeknél kezdené el újból.¹⁹ Ez a kölcsönös piszkálódásuk már régóta folyik, tudomány és tehetség dolgában azonban HORVÁT messze fölötte áll FEJÉRnek.²⁰ Mindezek ellenére FEJÉR a Codex Diplomaticus kiadására vállalkozott, s hogy művét tökéletesebbé tegye, az ország leg-

¹⁵ FERSTL, Leopold Valentin tanácsos, majd az 1832/36-i országgyűlésen működő titkosszolgálat vezetője. BARTA I.: *Kossuth Lajos összes munkái*. VI. Budapest, 1966. 1079. l. A főkommisszárius jelentésének bevezető sorai több korábbi jelentéséről emlékeznek meg. L. a következő jegyzetet.

¹⁶ O. L. M. Kan. Eln. titk. 1828. 156. sz. (V.) Zur deutlichen Beleuchtung der zwey rückfolgenden Piecen erlaube ich mir in Verfolg meines unterm 27ten v. M. sub No. 294 . . . erstatteten Berichtes . . . zuerst die Charakteristik des Probstens Fejér zu unterbreiten, und dann auf den in Frage stehenden Gegenstand überzugehen. . .

¹⁷ Er ist seiner Person und Benehmen nach ein linkischer Mensch, geizig und neidisch, für sich und seine Gelehrsamkeit, obwohl er in strengstem Sinne nur Compilator ist, mit einem nährisch dunkelhaften Stolze eingenommen, und dabei ein Erz-Ungar, der alles was deutsch ist, hasst, und das allerdurchlauchtigste Kaiserhaus blos darum wenig Anhänglichkeit zeigt, womit es kein rein ungarisches ist; S^e kk. Majestät selbst verehrt er indessen ungemain. . .

¹⁸ Sein heftigster Gegner ist ein anderer halbverrückter Literator — Stephan Horvath, Custos der Graf Széchénischen Bibliothek im ungarischen Museum zu Pesth, der wieder alle berühmten Völker des Alterthums: als Parthen, Römer und Griechen von einem Magyarischen-Urstamm ableiten will . . . U. o.

¹⁹ Fejér's Unwissenheit mit den grelbesten Farben schildert, indem er Seite 7 sagt: dass Fejér am wenigsten dazu geboren sey, ein Historiograph oder Diplomat zu seyn, wenn er nicht etwa seine Studien von neuem bei den ersten Anfangsgründen beginnt. So beschäumen und beschimpfen sich diese beiden Erz-Ungarn gegenseitig bereits seit längerer Zeit. U. o.

²⁰ . . . jedoch Stephan Horvath seinem Gegner an Talent und Kenntnissen um vieles überlegen

régibb levéltárait, köztük, a hercegprímás engedélyével, az esztergomi érseki levéltárat is átvizsgálta.

Ami pedig II. ANDRÁS király Aranybulláját illeti, FERSTL a magyar történelemből is közöl idevágó szemelvényeket. II. ANDRÁS — írja — galíciai hadjárata idején a királyi hatalom annyira meggyengült, hogy távolléte alatt nejét, GERTRUDOT, SIMON bán megölte, keresztesháborúja alatt pedig olyan anarchia ütötte fel fejét Magyarországon, hogy a pápa az egész országot interdictum alá volt kénytelen helyezni. Eme kényszerhelyzetében adta ki akkor (1222) a király az Aranybullát, amely később, a facultas resistendi-jével annyi bajt okozott, míglén az 1687. évi törvény 4. articulusa ezt az annyira ártalmas cikkelyt egyszerűen törölte. A Bullát, melyet a Corpus Juris is megőrzött, hét példányban állították ki, s egy-egy példányt a pápa és az esztergomi káptalan is kapott belőle. Később azonban egy eredetijét sem találták, s maga a pápai könyvtáros is kijelentette, hogy náluk sem őriznek ilyet. Fellelése különben is csak a régiséggyűjtőknek és történetíróknak jelentene nyereséget, mivel a Bulla a Törvénykönyvben már régóta szóról-szóra ki van adva.²¹

Húsz évvel ezelőtt — folytatja FERSTL — a már elhunyt öreg KOVACHICH²² az ország minden levéltárát átkutatta, hogy a Bulla eredetijéhez jusson, de eredménytelenül. Ebben az esztendőben FEJÉR az esztergomi érseki levéltárban bukkant rá az okmány egy korai másolatára, s örömmámorában ezt eredetinek nyilvánította. A hercegprímás Magyarország e palladiumának megörülve, elküldte azt az országbírónak: CZIRÁKY grófnak.²³ De már az ifjabb KOVACHICH,²⁴ kit FEJÉR sietve felkeresett, hogy szerencsésjét vele közölje, megértette vele, hogy az általa „felfedezett” Bulla nem eredeti, hanem annak csak az egykori esztergomi és kalocsai érsektől s az egri püspöktől származó egyszerű átírása.²⁵

Éppen abban az időben, amikor FEJÉR felfedezésével oly nagy lármát csapott, egy peres ügyben²⁶ itt járt br. MEDNYÁNSZKY, — s mivel a népszerűséget hajhászó hercegprímás a Bullát lithographáltatni és a megyéknek szétküldetni kívánta, CZIRÁKY sem akart a játékból kimaradni, ezért kérte fel MEDNYÁNSZKYT, hogy az okmányról értekezést írjon.²⁷

²¹ . . . in späterer Zeit konnte kein Original Exemplar mehr aufgefunden werden, und selbst der päpstliche Bibliothekär erklärte, dass dort keines vorhanden sey; und es übrigens ohnehin nur eine Aquisition für Altherthümer und Geschichtsforscher wäre, da die Bulle von jeher von Wort zu Wort in Gesetzbuch abgedruckt stünde.

²² KOVACHICH Márton György.

²³ CZIRÁKY Antal (1772—1852). 1827-től országbíró. BARTA: I. m. VI. 1069. l.

²⁴ KOVACHICH József Miklós.

²⁵ Vor 20 Jahren bereiste der alte verstorbene Kovachich alle Archive, um ein Original aufzufinden, aber ohne Erfolg. — Als nun im Laufe dieses Jahres Fejér das erzbischöfliche Archiv in Gran durchwühlte, stiess er auf die Bulle; — im Freudentaumel erklärte er dieselbe für ein Original, und der Fürst Primas eben so über das aufgefundene Palladium Hungariae frohlockend, übersandte sie dem Judex Curiae Grafen v. Cziráky. Doch schon der junge Kovachich, dem Fejér sein Glück zu erzählen eilte, machte ihm begreiflich, dass diese Bulle kein Original, sondern nur eine von 3 Bischöfen, nämlich von Graner, Kalocser und Erlauer bestätigtes Transumptum sey. U. o. — Az 1318-as másolat 1764-ben BARKÓCZY Ferenc primás útján a gr. KORNIS-cs. levéltárából került az esztergomi primási levéltárba. CI. 130., l. jegyzet.

²⁶ . . . zu jener Zeit, als Fejér von dieser seiner Auffindung so grossen Lärm machte, war Baron v. Mednyánszky wegen dem Prozess des Grafen v. Pálffy contra v. Swetics hier . . . U. o.

²⁷ . . . da der Fürst Primas aus Popularität die Bulle lithographieren lassen, und an alle Comitate schicken will, so wollte auch Graf v. Cziráky nicht zurückstehen, und ersuchte so den Baron eine eigene Abhandlung darüber zu verfassen. U. o.

Az azonban való igaz — folytatja FERSTL — hogy II. ANDRÁS királynak ez a Bullája Magyarország Magna Chartája, mert ily nagy szabadságjogokat alig adott még egy király alattvalóinak. Ezért írja GROSSINGER²⁸ is, hogy ezt a Bullát az ország hatalmasai az Istenétől és erejétől cserbenhagyott királyuktól erőszakkal csikarták ki.

Mindazonáltal a benne foglalt szabadságjogok, a későbbi törvényhozások során, már csaknem mind elenyésztek, vagy világosabb értelmezést kaptak. A lithographált példányokat mégis a megyei levéltárakban fogják elhelyezni, a hercegprímásnak hazafias buzgalommal köszönetet fognak mondani, a tudósok pedig pro és contra cikkeket fognak írni a Bulláról. Néhány hét leforgása alatt azonban már aligha fognak ezekről a dolgokról beszélni, mert HORVÁT István már most úgy véli, hogy FEJÉR Codex Diplomaticus-ában oly sok lesz a hiba, hogy végeredményében semmi sem lesz belőle használható. De azért mégsem jó, hogy a kaszinók, lóversenyek, magyar Akadémia és más hasonló dolgok mellé még olyan események is kapcsolódnak, melyek a megyei tisztújításokon sokak fejét még jobban felhevítelik, bár az oroszoktól való félelem a legtöbbjükét már nagy mértékben lehűtötte.²⁹ Ami pedig az említett KOVACHICH Mártont illeti, ő a magyarok neves történetkutatója és diplomatikusa volt, és sok királyi decretumot gyűjtött össze és adott ki. A *Vestigia Comitiorum*-a közkézen forog. Körülbelül tíz évvel ezelőtt halt meg. A fia folytatta atyja munkáját. Négy évvel ezelőtt az Országos Levéltár al-levéltárnokává nevezték ki,³⁰ résztvett a legutóbbi országgyűlés munkájában; igen jó, derék, csendes ember, több gyermek atyja, irodalmi munkásságával pedig, amely különben tisztán tudományos jellegű volt, már teljesen felhagyott.³¹

FERSTL jelentése természetesen a király kezébe is került. I. FERENC főleg a hercegprímás és az országbíró magatartását találta különösnek, s 1828. október 28-án utasította METTERNICHET, hogy a magyar udvari kancellárral³² együtt titkon vizsgálja ki az ügyet, és terjesszen elő javaslatot a szükséges intézkedések megtételére.³³ A magyar kancellár — kérésére — már 1828. szeptember 21-én tett jelentést METTERNICHnek, mint erről a hercegnek REVICZKYhez intézett (bizalmas) átiratából értesülünk.³⁴ Ez utóbbi azonban csak maradt ránk, ezért szövegét csak töredékeiben, havi és napi dátumát pedig egyáltalában nem ismerjük. Egy Pestről vett jelentés folyományaképpen, királyi leirat formájában (írja METTERNICHnek REVICZKY) — azt a megbízást kapta, hogy a hercegprímásnak és az országbírónak II. ANDRÁS király Aranybullája másolatának

²⁸ GROSSINGER, Franz Rudolf. Magyarellenes írásairól KOSÁRY D. (*Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. II.* Budapest, 1958. 291.) nyújt tájékoztatást.

²⁹ Gut ist es indessen gewiss nicht, dass bei den vielen Exaltierungen mit Casinos, Pferderennen, ungarische Akademie, und dergleichen auch noch solche Ereignisse eintreten, die nebst den vielen Comitats-Restaurationen manche Köpfe noch mehr erhitzen; obwohl die Furcht vor den Russen gegenwärtig die meisten um vieles herab gestimmt hat. U. o.

³⁰ ... er wurde jedoch vor 4 Jahren zum Landes Vice-Archivar ernannt ... U. o.

³¹ ... hat die Schriftstellerey, die übrigens rein litterarisch war, aufgegeben. U. o.

³² REVICZKY Ádám (1786—1862). 1826-tól alkancellár és főudvarmester, 1827-től 1836-ig m. udv. főkancellár. BARTA: I. m. VI. 1155.

³³ Lieber Fürst v. Metternich! Den hier anverwahrten Bericht des demahl zu Pesth befindlichen Polizey Ober Commissärs Ferstl über die geschehene Entdeckung einer Abschrift der Bulla aurea Königs Andreas II. und das bey diesem Anlasse von zwey der ersten Würdenträgern Ungarns, nämlich dem Fürsten Primas und dem Julex Curiae an Tag gelangte auffallende Benehmen, übersende Ich Ihnen mit dem Auftrage sich mit dem ungarischen Hofkanzler zur Einleitung der allenfalls nöthigen Erörterungen über diese Sache in geheimes Einvernehmen zu setzen, und dann gemeinschaftlich mit ihm Mir ein Gutachten über das in dieser Beziehung etwa zu Verfügenda zu unterlegen. Wien, den 28. 8-ber 1828. Franz. O. L. M. Canc. Eln. titk. 1828. 156. sz. (VI.)

³⁴ O. L. M. Canc. Eln. titk. 1828. 156. sz. (VII.)

„felfedezése” idején rendkívül illetlen viselkedésével kapcsolatban állapítsa meg, milyen rendszabályok meghozatalára van szükség.³⁵ Az udvari kancellár szeptember 21-i előterjesztéséből, valamint az ügy fölött folytatott tárgyalásokból megnyugvással vette tudomásul, hogy — ha ennek az állítólagos felfedezésnek az eredeti Aranybulla volna is a tárgya — a királyi tekintélyen még akkor sem ejthene csorbát, mert az úgynevezett ellenállási záradékát már régebben hatálytalanították. Mindamellett az ilyen közléseknek a káros hatása nyilvánvaló: felizgatják a kedélyeket, pedig mostanában ezeknek inkább a lecsillapítása szükséges; ezek fegyver az intrikusoknak arra, hogy a tudatlantokat és félművelteket félrevezessék; az igazi patriotizmust kitérítik a helyes irányból és ábrándképekkel keverik meg.³⁶ Az olyan emberek, mint az említett méltóságviselők kötelességükkel ellentétes módon cselekszenek, ha ilyen utakon akarnak népszerűsége szert tenni. Kérdés már most: mi helyesebb: az egész ügyet lecsillapodni hagyni, vagy a hercegprímás és az országbíró ellen eljárást indítani. Erre vonatkozólag kéri a magyar udvari kancellár véleményét, hogy közös javaslatukat Ófelsége elé terjeszthesse.³⁷

Az ügy további fejleményeiről nem maradt több írás vagy feljegyzés. Úgy látszik tehát, hogy a két alternatív megoldás közül METTERNICH és REVICZKY, következképpen pedig az uralkodó is az elsőt választotta, s ezzel a néhány hétig tartó csoda magától szertefoszlott. Ez azért is könnyen történhetett meg, mert (fokozatosan) FEJÉR is korrigálta tévedését. Mint FERSTL jelentéséből tudjuk, már KOVACHICH felvilágosította őt tévedéséről,³⁸ Nuntiumának a megjelenése után pedig JANKOVICH Miklós jelentetett meg egy 12 oldalas füzetet az Aranybulla múltjáról, hogy nemzetét FEJÉR tévedésének a következményeitől megóvja, — megállapítván, hogy az általa is már régóta ismert és most újra „felfedezett” példány az eredetinek 1300 és 1320 között készült átírása.³⁹ FEJÉR 1829-ben — kissé módosítva eredeti felfogását — először egykorú hiteles másolatnak (par originale authenticum-nak),⁴⁰ *Codex Diplomaticus*-ában pedig már csak par authenticum-nak minősítette az általa fellelt oklevelet.⁴¹

KUMOROVITZ L. BERNÁT

³⁵ . . . ob und welche Verfügung das bey diesem Anlasse von dem Fürsten Primas und von dem Judex Curiae eingehalten, allerdings sehr unziemende Benehmen, nöthig machen dürrfte. O. L. M. Kanc. Eln. titk. 1828. 156. sz. (VII.)

³⁶ Verhandlungen hierüber, habe ich mit Beruhigung entnommen, dass diese seyn sollende Entdeckung, selbst wenn es die Original-Urkunde wäre, dem königlichen Ansehen in keinem Falle schaden könne, weil die Clausel, welche der Nazion die Befugniss zum Widerstande einräumte, späterhin förmlich abgeschafft wurde. Der Nachtheil solcher Publikationen ist indessen einleuchtend; sie regen die Gemüthen auf, die eher eine Besänftigung benöthigen; sie sind Werkzeuge in der Hand der Intriganten, um Unwissende oder Halbwisser irre zu führen, sie leiten den ächten Patriotismus von der wahren Richtung ab und beschäftigen ihn mit Luftgebilden. U. o.

³⁷ Es fragt sich nun, ob es besser . . . die ganze Begebenheit . . . fallen zu lassen, oder . . . Ez a szövegrész csonka, értelme azonban az előzményekből és következményekből kivehető.

³⁸ L. a 25. jegyzetben.

³⁹ Az 5. jegyzetben i. m. 11.

⁴⁰ Decretum originale Andreae secundi, quo regnum Hungariae constituit anno 1222. Budaë, 1829.

⁴¹ III/1. Budaë, 1829. 7. *-os jegyzet. Fejtegetését itt már így zárja le: „Hunc in sensum meam de *originalitate* eiusdem sententiam corrigi peto”. Ölv. még KNAUZ N. *Az Aranybulla*. M. Tört. Tár X (1861) 203–218. (Az értekezés elején az oklevél hasonmásával.) KNAUZ a Bulla új szövegét egybevetette a Corpus Iuris 1822. évi kiadásában levő szövegével is, s az eltéréseket lajstromba foglalta (u. o. 211.), teljes szövegét pedig (1874-ben) a Mon. eccl. Strig.-ban adta ki (I. 232–236.), az átírás keltét (mint 1861-ben) 1318-ra téve.

Kölcsey politikai beszédeinek cenzúrázása. KÖLCSEY Ferenc műveinek első, teljességre törekvő kiadása az 1840-es években HECKENAST Gusztáv vállalkozásában indult meg, a kötetek szerkesztői EÖTVÖS József, SZALAY László és SZEMERE Pál voltak. Az első öt kötet folyamatosan jelent meg 1840 és 1844 között,¹ ekkor azonban a sorozat megszakadt KÖLCSEY politikai beszédeinek kiadása nélkül. 1846-ban az előfizetők névsora² is megjelent, ami azt mutatja, hogy a kiadó a munkát befejezettnek tekintette. Joggal tehetjük fel tehát, hogy a politikai beszédek cenzori tilalom miatt maradtak el.

Az Országos Levéltárban a Helytartótanácsi Levéltár anyagában fennmaradt a beszédek sorsával foglalkozó iratesemő,³ amelyben nyomon követhetjük a kinyomtatásért folyó küzdelem valamennyi állomását.

HECKENAST és a szerkesztők először valószínűleg a többi kötetrel együtt át próbálták csúsztatni a politikai beszédeket is az illetékes cenzornál. Ez a próbálkozás azonban kudarcba fulladt.⁴ Az 1841-ben hozott, 20962. sz. rendelet ugyanis — erre az iratokban többször is hivatkoznak — az országgyűléseken és a megyegyűléseken tartott politikai szónoklatok kinyomtatását megtiltotta. HECKENAST 1844 elején a kancelláriához fordul. A fogadtatás biztató: kérését nem utasítják el, hanem 1844 májusában a kéziratokkal együtt átteszik a Helytartótanácsához, az pedig a Központi Könyvvizsgáló Hivatalhoz. Részletes véleményt kérnek az iratokról, s arról, hogy az elintéendő részek az értelem csonkítása nélkül kihagyhatók, átalakíthatók-e. (44793. Centralis Censurae Collegium 1844. dec. 10.) A Könyvvizsgáló Hivatal — amely saját hatáskörében, a királyi rendelet ellenére nem engedélyezhette a kinyomtatást — úgy tűnik, örömmel hajlja végre az újabb utasítást. 1845. január 3-án HAVAS József⁵ és CZECH János⁶ írják alá a politikai beszédekről szóló jelentést. Véleményük kedvező. Dolguk annál is könnyebb, „Miután a folyamodó maga kérelem levelében a netalán neheztelendő kihagyásába megyegyez. . . Mi pedig egyébiránt ama beszédek általános irányát és tartalmát illeti, az nagy részben kifogásnélkülinek mutatkoznék, sőt a mennyiben némely egyes kitételek vagy helyek könyvbírálati tekintetben kérdés alá esnének, ezeknek kihagyásával vagy másokkallal fölcserelésével minden értelem csonkítás nélkül módosíthatóknak, — a többször nevezett beszéd gyűjteményt nyomtatásra kegyesen fölszabadithatónak mély alázattal véli, olly módon még is, hogy az alább elő sorolt — s egyébként a kéziratban vörössel jelölt helyek és kitételek eleve kitörültessenek, illetve modositassanak. . .”

A húzások nem csonkították meg lényegesen KÖLCSEY beszédeit. A kihagyandó részeket csak a kezdő- és zárószavak jelölik, szerencsére valamennyi olyan beszédből való, amelynek teljes szövegű kézírata ismeretes, és így az 1960-as kiadásban könnyen fellelhetők.⁷

¹ 1. *Kölcsey Ferenc versei* 1840; 2. *K. F. elbeszélései és vegyes dolgozatai* 1840; 3. *K. F. esztétikai és kritikai dolgozatai* 1842; 4. *Philosophiai, nyelvészeti és vegyes dolgozatok* 1842; 5. *Vegyes dolgozatok* 1844.

² Az OSZK példányában az ötödik kötethez kötve, Pest, nyárhó 1846.

³ Jelzete: C 60 Dep. Rev. Libr. 10. kútfő 1845 37. tétel. Ehhez a köteghöz vannak csatolva az ügyre vonatkozó, 1844-ből származó latin nyelvű iratok is.

⁴ Lehet, hogy még az 5. kötet előtt akarták kiadni a politikai beszédeket. Az első elutasítás irata nincs a csomóban, de a későbbiekben utalnak rá: „. . . Kölcsey Ferencz kérdésben forgó beszédei már más alkalommal átvizsgálás végett bemutatván azokat olly előleges kérdéssel mutatta légyen be: vajjon hasonló beszédek úgy, mint más tudományos értekezésű munkák kinyomtatásra alkalmasak-é?” (Jan. 28-i tanácsülésből 1845)

⁵ HAVAS József cenzor, helytartósági tanácsos.

⁶ CZECH János cenzor, a Központi Könyvvizsgáló Hivatal másodelnöke

⁷ *Kölcsey Ferenc Összes Művei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960. Sajtó alá rendezték SZAUDER Józsefné és SZAUDER József (Továbbiakban KFÖM)

Három beszédben talált mindössze a cenzúra elítélendő részeket. A királyi válasz felvételekor mondott beszédből egyetlen mondat maradt ki: *Polgári alkotmányunk hasonlít a sok sebbel borított testhez. Hiában gyógyítasz meg egy sebet: a többi nem kevésbé égő fájdalommal fog kinzani.*⁸ (A cenzori jelentés szerint a bírált kézirat 112. lapján. Továbbiakban K.)

Lényegesen csak Az örökös megváltás ügyében mondott beszéd befejező részén változtattak. A kormányt vádoló mondatokból kihúzták a *kormány szót*, „végrehajtó hatalom” vagy „hatalom” fordulattal helyettesítették. Az utolsó rész hatását és mondanivalójának lényegét vesztette el a megesonkított formában: Azonban, T Rendek, fájdalmas érzéseim közepette is bizonyos léleknyugalmat találok abban, *hogy a nemességnek fekvő százados szemrehányás terheit a kormány most saját magára fordítá, s e tett által felhatalmazva érzem magamat, kikiáltani: s ezen kiáltás előbb utóbb 9 millió ember keblét fogja dobbanásba hozni, mert ime 1834-ben a magyar nemzet törvényjavító országgyűlésén a magyar nemesség az adózó népnek tulajdon szerezhetésre valahára utat nyitni szándékozott, s az, ki ezen jótékony szándéknak ellene vetette magát, a k o r m á n y volt! Igenis, T Rendek! a kormány volt!* (K. 181—182)

Végül a lengyelek ügyében mondott második beszédből is kimaradt egy, a kormányt bíráló bekezdés: *Minden esetre nem lesz haszontalan, ha érzelmeinket és aggodalmainkat az Uralkodó Széke előtt felfedezzük. Tudva van, a kormánytanácsban ülők ritkán láthatják, vagy legalább ritkán láttatják a dolgokat saját fényökben. S bizony az austriai ministerium a lengyel ügyben elejétől fogva nem látszott világos tekintetek után munkálni.* (K. 207) Néhány sorral lejjebb pedig a koncepció marakodó szomszéd államokról egy mondat: *S e szomszédok nem tekintenek előre, s kezet tőnek a zsákmányra, minek következtetéseivel veszélyt hozandók.* (K 208)

A Központi Könyvvizsgáló Hivatal véleményét a Helytartótanács mindenben osztja: „A fent tisztelt kegy. Udvari Rendelvény hódolatául tehát a Cs. Kir. Apostoli Főlségednek a tárgyalási irományokat ezen hűséges Királyi Helytartó Tanács, az illető folyamodvány visszacsatolása mellett mély alázatosságban azzal terjeszti föl: hogy a Központi Könyvbíró Szék által tervezett módosításokkal a folyamodó kérése kegyelmesen teljesíthető lenne.” (Jan. 28-i tanácsülésből 1845)

A kancellária azonban nem volt elégedett a Központi Könyvvizsgáló Hivatal munkájával. A három beszédből kitörölt néhány mondat nem változtat semmit a kötet lényegén. Az újabb döntés nem is várat sokáig magára. „... Heckenast Gusztáv pesti könyvtáros abbéli folyamodása folytán, melly szerint néhai Kölcsey Ferenc által ország és megyei gyűléseken tartott szónoklatok kinyomatását kegyesen megengedettni kéri, f. é. Jan. 28-án 3086. sz. a. kelt felterjesztésére az illető csatolmányok iderekesztése mellett, ezennel válaszul adatik: mikép tekintvén a kérdéses szónoklatok sajtóadását és az azokat átható szellemet, azoknak közigazgatóság befolyásával közrebocsátása most sem helyeseltethetett a folyamodó tehát kérelmétől elmozdított. Kelt Bécsben böjtmáshó 13-án 1845 Torkos Mihály Kemmitzer Zsigmond.”

Bár egyetlen esetből nem lenne helyes általánosítani, a történetek fényében az újjáalakult magyar cenzúra önállósága illuzórikusnak tűnik.⁹

A cenzori törléseknek inkább az „utóélete” érdekes. A betiltott kötet csak a cenzúra eltörlése után jelenhetett meg. A *Pesti Hirlap* 1848. júl. 24-én hirdeti először: Épen most jelent meg HECKENAST Gusztáv, pesti könyvtáros és kiadónál, váczai-utcában 15. sz. és minden hites könyvtárúsnál kapható: KÖLCSEY Ferenc *Minden Munkái* hatodik

⁸ A kihúzott részek vannak kiemelve.

⁹ A Helytartótanácsban belül működő önálló magyar cenzori hivatal 1840-ben alakult. FELHÓ Ibolya — VÖRÖS Antal: *A helytartótanácsi levéltár* (Bp. 1961) 225—6.

kötet, *Országgyűlési és megyei beszédek*. Szerkeszték és kiadák B. EÖTVÖS József, SZALAI László és SZEMERE Pál. Bár a kézirat és a nyomtatott szöveg több helyen eltér egymástól, a KÖLCSEY-kutatás eleve kizárta a cenzori húzások lehetőségét, hiszen a kötetben ott a felirat: Szabad Sajtó Útján. A két szöveg összevetése alapján azonban kiderül, hogy a cenzor által törölt mondatokat következetesen kihagyták, a javasolt változtatásokat végrehajtották. Nem KÖLCSEY húzta ki tehát utólag A királyi válasz felvételekor mondott beszédből a legmerészebb két mondatot,¹⁰ és nem a hatás kedvéért végződik Az örökös megváltás ügyében mondott beszéd a „szabadság és tulajdon” csattanóval. A hátralevő részt nem húzták ki ugyan teljesen, de annyira megcsönkítették, hogy a szónoki erejét vesztett szöveget valóban okosabb volt teljesen elhagyni.

Nehéz lenne megmagyarázni, hogy miért tartotta tiszteletben HECKENAST a megszüntetett cenzúra tilalmát? Remélte talán, hogy sikerül mégis engedélyt kapnia, a sajtó alá rendezés munkái megindultak március 15-e előtt, s a törléseket azért nem pótolta később, mert nem tartotta őket lényegesnek. Ezt a feltételezést támogatja az is, hogy a sajtószabadság kivívása után négy hónappal a kötet már megjelenik a könyvesboltokban. A Szabad Sajtó Útján felirat tehát csak félig jogos: az eddig tilalmazott kötet megjelent ugyan, de szövege indokolatlanul csonka.

KOVÁCS MAGDA

„Beszéd ... a forradalom kitörésekor” egy 1848 márciusi röplapon. A március tizenötödiki események több egykorú leírása¹ és ezek nyomán számos későbbi feldolgozás² említi, hogy délelőtt a forradalmi nyomtatványok elkészültére váró tömeghez a Hatvani utcában németül is szónokoltak. (Köztudott, hogy IRÁNYI németül is megmagyarázta a Tizenkét pontot és a nyomtatványok „idegen ajkú polgártársaink iránti tekintetből németül is elkészültek.”³) A majd mindenütt egészen szűkszávú közlést a forradalom születésekor elhangzott német nyelvű beszédről bizonyítón egészíti ki az a röplap, amely rögzíti a történést, a 12 ponthoz kapcsolódó beszédet és függelékként a szónok öt nappal utóbb írt megjegyzéseit. A mellékleten bemutatott röpirat címe: *Rede, die Herman Rosenfeld beim Ausbruche der Revolution in der Pressfreiheitgasse hielt; nebst einem Anhang*. Herausgegeben von mehreren seiner Freunde.⁴

A Szabadsajtó utcanév használata és a függelék címe azt mutatja, hogy március 19-én készült. A négy oldalán nyomtatott kis nyolcadrét röpív harmadik és negyedik

¹⁰ Lásd: KFÖM 1031

¹ Pl. *Életképek* 1848. márc. 19. 12. sz. 378. l.; EGRESSI Gábor: *Képek a pesti forradalomból. Martius 15-kén.* uo. márc. 26. 14. sz. 405. l., *Der ungarische Israelit* 1848. ápr. 15. 1. sz. 4. l.; KLÉH István: *A pesti forradalom története 1848-ban.* Pest, 1848. [márc. 18.] 23. l.; BIRÁNYI Ákos: *Pesti forradalom.* Pest, 1848. 22. l.; NYÁRI Albert: *A magyar forradalom napjai.* Pest, 1848. 2. füz. 59. l.; [HORN Ede] EINHORN, I.: *Die Revolution und Die Juden in Ungarn.* Leipzig, 1851. 137. l.

² GRACZA György: *Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története* 1. köt Bp. 1894. 45. l., ill. uő: *1848. március 15.* (Magyar Kvtár, 32.) 1898. 60. l. (Ennek nyomán VENETIANER Lajos: *A magyar zsidóság története.* 1922., HORN nyomán GRÜNVALD Fülöp: *A zsidó újjáság a magyar szabadságharcban.* IMIT Évkv 1948.; *1848–1849 a magyar zsidóság életében.* Szerk. ZSOLDOS Jenő. Bp. 1948. jegyz. 235. l.

³ *Pesti Hírlap* 1848. márc. 16. 1053. sz. 217. l.

⁴ Az Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtárában 1848. 8°. 929. sz. a. Az Országos Levéltár e tárgyú gyűjteményében nem található, s nem említik az egykorú röpiratirodalom főbb feldolgozásai sem: *1848–1849 a kisnyomtatványok tükrében.* Főv. Szabó Ervin Kvtár „Budapest” gyűjt. (1948.), ill. POSONYI Erzsébet: *Forradalmi röplapok és gúnyiratok 1848-ban.* OSZK Évkve 1957. Bp. 1958. 324–361. l.

oldala kissé sérült, legvégén sajnos éppen a nyomda neve hiányzik, de azonosításában támogat a megmaradt *Buchdruckerei* szó és annak elhelyezése: az egykorú, sokszor hasonló tárgyú röplapok nyomdáit, gót betűtípusait, tördelési módját (s némileg papírját) egybevetve legvalószínűbb, hogy *Beimel's Buchdruckerei* nyomta Pesten.⁵ A vizsgált példány hátlapján kézírású aláírás is látható, de az nem azonosítható a szerzőével.⁶ A kornak és alkalomnak megfelelően kissé patetikus szöveg német nyelve és helyesírása teljesen irodalmi, cseppet sem avult.

A röpirat bevezetőjében azon sajnálkozik a szerző — sőt szerencsétlennek nevezi magát azért, mert nem beszél kicsi korától a nemzet nyelvén, sőt tulajdonképpen nincs is anyanyelve, hiszen zsidó és németül beszél. . . De mit számít a szó, ha azonosak az érzések! Franciaország hangja Németországon átrezdülve visszhangra talált Magyarországon: ezért sugározza a szabadság, egyenlőség és testvériség nemes érzéseit minden tekintet a magyarok, németek, szerbek, románok és zsidók e gyülekezetében.

Ezután leírja, hogyan került sor beszédére, amelybe beékeli a magyar hallgatóság közbeszólásait, ő maga is magyarul veti közbe a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség szavakat és magyarul teszi fel a kérdést JÓKAI, VASVÁRI, BULYOVSKZY, IRINYI és VIDACS szónoklatai után: „Szabad-e németül beszélni, mert sok német nép van itt.” Egyhangú felhívásra lép a szónokok helyére.

A forradalmi jelszavak gyökereként a szeretetet hangsúlyozza: a szabadság üres szó, ha elveszük támaszait, a kölcsönös szeretetet — azaz testvériséget — és egyenlőséget. Tartós, virágzó és nemes gyümölcsöt termő is csak úgy lehet a szabadság, ha hősiessen harcolunk önmagunkban rejlő ellenségei, az előítélet és gyűlölködés ellen. Ezek az aljas hajlamok adtak erőt a zsarnokságnak; jól tudja a kényúr, hogy szívesen vagyunk egyfelől rabszolgák, ha másfelől uralkodhatunk. „Der Magnat verzeiht dem Souverän seine Tirannei, wenn er nur über dem gemeinen Adel steht, dieser verzeiht jenem seine Übermacht, wenn er den Bürger unter sich sieht, woher nimmt aber der Souverain ein von diesem niederes Wesen um auch seine Kraft durch jenen gemeinen Trieb zu fesseln? . . . er fand es in dem Juden: die Beraubung dessen menschlichen Rechte ist also der unterste und der Grundstein jenes teuflischen und jedes edle Gefühl verletzenden »Selbstherrschung.«” Most azonban szétzúztuk a zsarnokságot és megsemmisült minden előítélet, ez a pillanat megtisztítja a romlott lelkűt is, ha közénk keveredett. — Szónoki kérdésére a hallgatóság biztosítja: „szeretjük egymást”, s készek-e egymásért halni?: „ezt akarjuk”. Az előtte szóló nemes férfiak a rend fenntartásáról beszéltek; biztosak lehetnek abban, hogy közülük senki sem fogja megzavarni, a szabadság kivívásának szent percében senki sem gondol önző céljaira, megjavultunk!

A röpirat gondolatjeleiből ítélve a szónok itt kissé megállt, de biztatták: „Beszéljen tovább! tovább!” és ekkor mondja: hiányolja a Tizenkét pontból a zsidók polgárosítását. Merészség volt a lenézett és kigúnyolt emancipálatlan zsidóság szószólójaként ismeretlenül a nyilvánosság elé lépni és előrelátása a valóságnak, mert a negyedik pont értelmezése a gyakorlatban nem jelentett egyenjogúságot, míg az itt hangoztatott hazafias érzelmek a szabadságharc alatt bőségesen bebizonyosodtak.

⁵ BEIMEL ilyen megjelöléssel nyomtatta például KILIÁN György mint kiadó számára PILLITZ Dánielnek Pesten, 1848. márc. 20-án kelt *Sechs Capitel aus der Freiheit. Ein freies Wort an die wackern deutschen Bürger in Budapest* című 8 lapos röpiratát. (Az „Univ. Buchdruckerei” rövidítés csak könyvjegyzékben fordul elő — MAGYAR Mihály kiadványában NYÁRI A. i. m. 1. füz. végén — impressuma lényegesen hosszabb s így ide nem helyettesíthető be.)

⁶ Bár kezdete HERMAN, utána rövidebb név következik és a későbbi magyarosítások közt nincs nyoma névváltoztatásának.

„Sonderbar war es anfangs, dass ich unter diesen zwölf heiligen Punkten, das Wort: »Juden-Emancipation« nicht ausdrücklich fand — aber ich sagte: die Seelen haben sich gegenseitig berührt, wir bedürfen keiner Worte uns zu verständigen; auf allen Euern edlen Gesichtern ist es ausgedrückt, dass Ihr »Juden-Emancipation« verlangt, wie anders! wie könnt' ich einem Lande sterben, das ich nicht mein nennen kann? wie könnt' ich für ein Vaterland kämpfen, wenn ich kein Vaterland habe? Aber ich fühl' es; es ist ein nicht täuschendes Vorgefühl, und alle meine Mitbrüder, meine Glaubensgenossen wissen es mit Bestimmtheit, dass wir ein Vaterland haben; Alle werden, wie ich, bereit sein, für dasselbe zu sterben, wir haben ein Vaterland! wir haben ein Vaterland! (kiáltás: van hazája! van hazája!)”

Ez ROSENFELD Herman március tizenötödiki beszéde. Az utána következő függelék címe: *Am fünften Tage der Pressfreiheit*. Fájdalmasan siratja el a szabadságnak mindössze két napig élvezett boldog érzését, hiszen a lelkesedést már harmadnap hervadt virággá fonnyasztotta a zsidók kiebrudalása a nemzetörségből. Ez történt pénteken, s vasárnapra hirdették Pesten a szabadság örömnépét: „soll ich denn dazu gehen? — werden meine übrigen Religionsgenossen ihm beiwohnen? . . . Es ist wahr, sie haben doch auch etwas schon gewonnen, aber die Freiheit ist wie die Wahrheit, man kann sie nur ganz, oder garnicht besitzen. . .” Mindenképpen megróják a zsidót: ha jelen van, tolatkodó, ha távol marad, elkülönül — mégis helyesebb megjelenni, hogy ne csak rossz oldaláról, „boltos zsidóként” ismerjék: „Bin ich mit dem König in seinem Cabinete, so muss ich ihn hassen, bin ich in seinem Salon mit ihm, kann ich ihn auch lieben — das lässt sich auf alle Classen der Menschen anwenden.” Fő kérdése azonban, hogy visszavonja-e jelentkezését a nemzetörségbe vagy felesküdjék, holott nem harcolhat, csak védtelenül, haszontalan öngyilkossággal eshet el Magyarorszáért, hogy természetes jogait utódai számára kiérdemelje. De nem: felhívja a magyarokat, adják vissza március tizenötödikének és tizenhatodikának lelkes örömét, hogy hősként szálhassanak szembe az ellenséggel, leverjék és hasznára legyenek a hazának!

„Schön ist es ein Opfer dem Vaterlande gefallen zu sein, schöner aber den Feind heldenmüthig schlagen, als Sieger zu Hause kehren, fürs Vaterland weiter zu leben, zu wirken und — wo es Noth thut, auch zu leiden.”

E röpirat tartalmának hitelességét nem teszi kétséssé az eltérő beszédidézet NYÁRI Albert emlékezéseiben,⁷ hiszen a pesti események leggyakrabban felhasznált forrása, az *Életképek* szerint „néhányan” szóltak németül a néphez. Mindkét beszéd gondolatmenetének némi nyoma fellelhető PILLITZ Dániel teljesen egyidejű röpiratában;⁸ az is lehetséges, hogy mindez benne foglaltatott ROSENFELD Herman beszédében s a röplapon fogta rövidebbre. Az érvek és elmefuttatások az emancipáció kérdésében az évtizedek kényszerű ismétlései során jórészt közös tárházzá váltak, e szónoklat mégis sok eredetiséget mutat. A tizenkét pont kiegészítésének igénye másutt is felmerült. Nemcsak a határőrvidék visszacsatolásának beiktatására nézve; a március tizennyolcadikán népgyűléssé duzzadt megyegyűlésről így ír a *Temesvári Wochenblatt*: „. . . unter freiem Himmel wurde der einstimmige Beschluss gefasst, die 12 Punkte der Stadt Pest auch in die von uns zu ergehende Petition aufzunehmen, mit einer die Israeliten betref.

⁷ Ld. 1. jegyz. A néhány szavas híreken kívül NYÁRI Alberté az egyetlen hosszabb kitérő e momentumhoz, felemlítve, hogy „a nép lelkesedéssel fogadta” és írásában maga is hosszabb pártoló kommentárral kíséri.

⁸ Ld. 5. jegyz. — ROSENFELD nézetét a szabadság oszthatatlanságáról ÁBRÁNYI Emil is hangsúlyozza: „nem cserekelme”, „ember nem is adhatja, csak zsarnokilag eltiporhatja”. (*Egy nemes Milticsi fi: A követeknek*. Radical Lap 1848. júl. 15. 37. sz. 146. l.)

fenden Modifikation jedoch, aus dem alleinigen Grunde, damit dieselben nicht ausschliesslich dem Gewerbs- und Handelstande zur Last fallen."⁹

Az ifjú pesti szónok nem lépett ki az ismeretlenségből. Mindössze annyit tudunk róla, hogy röpiratán megleltük teljes nevét¹⁰ és némely egykorú forrás fiatal orvosként emlegeti ugyan,¹¹ de hitelesebbnek tűnnek azok, amelyek orvosnövendéknek mondják.¹² Tudomásunk szerint nem fordul elő neve a hozzáférhető névjegyzékekben,¹³ és a későbbi irodalom sem tud róla többet.

FABÓ IRMA

Egy kölcsönkönyvtár állománya a Bach korszak kezdetén. A XIX. század első felében nemigen található olyan nagyobb szabású könyvtár, mely a szélesebb közönség igényeinek a kielégítését tűzte volna ki célul. A nagy püspöki és főúri könyvtárak ilyen szempontból eleve nem jöttek számításba, de a kolostori, kollégiumi, és iskolai könyvtárak feladata is elsősorban egy szűk belső kör igényeinek a kielégítése. Még a viszonylag legnyilvánosabb könyvtár, az Egyetemi Könyvtár is elsősorban a professzorok, tudósok és egyetemi hallgatók rendelkezésére állt.

A művelt közönségnek, mely szórakoztató időtöltés céljából szeretne olvasni, a könyvkereskedők igyekeznek kielégíteni az igényeit. A könyvkereskedők már a XVIII. század második felében könyvkölcsönzéssel is kezdtek foglalkozni. A magyar jakobinusok kivégzése utáni időkben, mikor a hatalom mindent gyanúsna talált, betiltják a kölcsönkönyvtárak és az ún. „Lesekabinetek” működését, de néhány évi szünet után a XIX. század elején újra megjelennek és elterjednek. Az 1840-es években a különböző budai kölcsönkönyvtárak már ádáz konkurrencia-harcot vívnak egymással. Ezek a kölcsönkönyvtárak állományuk révén nemcsak nagy hatást gyakoroltak a korabeli művelt közönségre, hanem másrészt, üzleti vállalkozások lévén, összetételük bizonyos mértékig közönségük ízlését is tükrözte.¹

Egy példából persze nem lehet általánosítani, de SCHARPF Gyula szombathelyi „kölcsönző könyvtár”-ának 1851-ben kiadott katalógusa talán mégis jelentős adalékot nyújt e kis könyvtárak működésének és állományának megismeréséhez.²

A 24 oldalas füzet első oldalán találhatók magyar és német nyelven az előfizetési feltételek hét pontban.

⁹ 1848. márc. 25. 13. sz. 104. l.

¹⁰ Egyebütt csak vezetékneve áll.

¹¹ Pl. EGRESSI Gábor, ld. 1. jegyz.

¹² Pl. [HORN Ede] EINHORN, I. i. m. 1. jegyz. — E röpirat kizárja a szónok SIKLÓSSY László által feltételezett azonosságát SCHWARZ Árminnal. (*A régi Budapest erkölcsse.* 3. A polgári erkölcs. Bp. 1923. 80. l.)

¹³ A pesti és budai izr. község összeírásaiban a családfő háztartásában élő gyermekeknek csak neve és száma szerepel, nevük akkor sem, ha feltehetően felnőttek. — Nem fordul elő BERNSTEIN Béla közlésében sem a zsidó honvédek töredékes névsoráról. (*BLAU Lajos Emlékkv.* 1926.)

¹ A magyar kölcsönkönyvtárak történetére nézve lásd: CSATKAI Endre: *Régi soproni könyvgyűjtők.* Magy. Könyvszle. 1939. 54—61. l. SZEMZŐ Piroska: *A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei.* Magy. Könyvszle. 1939. 165—175. l. KÓKAY György: *Az első magyar kölcsönkönyvtárak történetéhez.* Magy. Könyvszle. 1957. 271—275. l. LÉCES Károly: *A pesti magyar olvasó kabinet megalapítása és könyvállománya.* Magy. Könyvszle. 1959. 345—355. l. SZABADNÉ SZEGŐ Judit: *Budai kölcsönkönyvtárak versengése a reformkorban.* OSZK Évkönyv 1963—64. 248—250. l.

² OSZK Kisnyomtatványtár. 8° Nyolcadrét 1.

- „I. A vidéki előfizetők az ide és oda szállítás terhét magokra vállalják.
 II. A díj egész az ideig fizetendő, míg könyvek vannak a tisztelt előfizetők kezeiknél.
 III. Minden előfizetőnek tetszésében áll a kölcsönzésnél a névsorból több munkákat nem a cím-, hanem az oda mellékelt számok szerint, magának kijelelni, ha hogy történetből egyik vagy másik ki volna kölcsönözve, a t. előfizető kívánságát beteljesíthessem.
 IV. A kölcsönzésért járó díj az előfizetőknél előre fizettetik.
 V. Minden előfizető tartozik óvpénz (cautiót) is letenni, szabad lévén nekem a nálam ismeretlen előfizetőknél a kölcsönzendő munkákhoz képest a cautiót felemelni.
 VI. A bemocskolt vagy elszakadt könyvekért az illető előfizető felelős.
 VII. A már előfizető ezen feltételekbe beleegyezik.”

Ezután következik az előfizetési díjak felsorolása. Ez Szombathelyen egy évre 6 forint, fél évre 3 forint 15 krajcár, egy hónapra 36 krajcár. Vidéken drágább: egy évre 10 forint, félévre 5 forint 30 krajcár, egy hónapra 1 forint. Végül városban csakúgy, mint vidéken egy kötetért naponta 4 krajcár jár (itt valószínűleg olyan alkalmakról van szó, mikor valaki nem kívánt előfizetni, hanem csak egy alkalomra vitt ki egy könyvet). Végül az V. pontban említett óvpénz kötetenként 1 forint.

E sorok alapján viszonylag jól rekonstruálható a könyvtár működése. A III. pont alapján arra lehet gondolni, hogy a vidéki előfizetőknek módjukban állt a katalógus alapján levélben rendelni könyvet.

A katalógus először a német nyelvű könyveket sorolja fel az 1-től 1161-ig terjedő jelzetek alatt. Ezután egy csomó szám üresen marad, majd a magyar nyelvű művek következnek 2001-től 2124-ig. Itt újra megszakadnak a jelzetek, majd 3001-től 3029-ig néhány német nyelvű folyóirat évfolyamai következnek. Mind a német, mind a magyar nyelvű könyvek egy darabig szoros betűrendben következnek egymás után, majd a Z után minden rend nélkül össze-vissza folytatódnak. Minden valószínűség szerint a könyvtár felállításakor betűrendbe rendezték az anyagot, míg a későbbi szerzemények rögtön beérkezésük után megkapták a soron következő számot.

Vizsgáljuk meg először a német nyelvű anyagot. Kölesönkönyvtárról lévén szó nem meglepő, hogy az állomány többsége szépirodalom. Érdekes, hogy GOETHÉ-től nincs semmi, SCHILLER viszont annál derekasabban van képviselve. Egy kötet HEINÉN, három kötet KÖRNEREN, két kötet WIELANDON kívül megvannak HAUFF meséi és néhány más írása is. Különös, hogy megvan az akkoriban még kevéssé ismert és méltányolt BÜCHNER ma oly nagyra értékelt darabja, pl. a *Danton halála* is. Huszonkét regény képviseli a korban igen népszerű Karl SPINDLERT, a német Walter SCOTTOT. Ezeket egészíti ki az osztrák BLUMAUER Alois (a felvilágosodás egyik első terjesztője Ausztriában) és a német SCHEFER Lipót több könyve. Végül pedig KOTZEBUE számos prózai írása és színműveinek valóságos özöne. Úgy látszik népszerűsége még a XIX. század közepére sem múlt el teljesen.

Mind számban, mind színvonalban jelentősek az angoltól és franciából fordított könyvek.

Az angol írók közül sok művével szerepel DICKENS (könyvei különben álnéve, Boz alatt vannak felvéve a katalógusban). Megvan a *Pickwick club*, a *Twist Olivér*, a *Martin Chuzzlewit*, valamint a *Karácsonyi történetek* is. A maga idejében népszerűség dolgában DICKENS-szel vetekvő Edward BULWER a könyvtár állományában mindenestre „veri” DICKENST. 16 regénye van meg, köztük a két leghíresebb: a *Pompei pusztulása* és a *Rienzi*. Megvannak COOPER indián regényei s a nagy amerikai klasszikus Irwing WASHINGTON 14 műve. Kevésbé jelentős az írországi angol földesurak életét festő dublini Charles James LEVER nyolc regénye. Sok könyv képviseli az abban az idő-

ben felettébb népszerű kalandos humoros tengerészregények íróját Frederick MARRYAT-ot is.

SHAKESPEARE költeményein kívül (*Gedichte*, mondja a katalógus, minden bizonynyal a szonettekéről van szó) számos színműve is megtalálható (köztük a legnagyobbak, a *Hamlet*, az *Othello*, a *Lear király*, a *Julius Caesar*, az *Antonius és Cleopatra*, a *Velencei kalmár*, valamint a királydrámák egy része és a *Coriolanus*, meg a *Cymbeline*). Az angol költészetet a már említett SHAKESPEARE-szonettekén és THOMSONnak, a *Rule Britannia* szerzőjének egy kötetén kívül BYRON képviseli. Kisebb versein kívül megvannak elbeszélő költeményei is, mint a *Don Juan*, *Mazeppa*, *Beppo*, sőt egyes drámái is, mint a *Kain* és a *Manfréd*.

Igen nagy számban szerepelnek a francia írók. BALZACnak ugyan csak négy könyve van meg, de az idősb DUMASTól már tizenhét, s köztük van a *Monte Christo* és a *Fekete tulipán* is. Fiától is megtalálható a kor nagy szenzációja, a *Kaméliás hölgy*. Ez azonban mind szinte eltörpül a kor nagy „bestseller” írójának, Eugen SUE-nek 22 könyve mellett. Megvan LE SAGE klasszikus pikareszk regénye a *Gil Blas* is. Alfred de VIGNY nem költeményeivel, hanem történelmi regényével a *Cinq Mars*-szal van képviselve. Alacsonyabb színvonalon állanak, de abban az időben kedveltek voltak Paul FÉVAL, felszínes szórakoztató regények írója és a sikamlós Paul de KOCK (főleg ez utóbbitól található bőséges mennyiségű könyv). A francia költészetet LAMARTINE összes művei képviselik. CERVANTESTól nemcsak a *Don Quijote* van meg, hanem több más írása is. CASANOVA emlékiratai valószínűleg élénk keresletnek örvendtek.

Érdekes módon svéd írók művei is vannak a könyvtárban. A kor egyik leghíresebb svéd írójának, az újromantikus Jonas Love ALMQUISTnek négy könyvén kívül két frónőjük is szerepel, úgy mint Emilia CARLEN és a nőemancipációért harcoló Friderika BREMER, mind a kettő számos írással.

A túlsúlyban levő szépirodalmi anyag mellett csak szórványosan találkozunk egyéb jellegű művekkel, ilyenek: HUMBOLDTnak, a nagy német természettudósnak egy könyve, LIVIUS német fordítása, és Johan KOHL német földrajztudós négy könyve (az egyik Magyarországról szól).

Egyébként ezenkívül is van jó néhány magyar vonatkozás a német nyelvű anyagban. WINDISCH Károly német nyelvű könyve Magyarország történetéről, egy *Ungarische Tabletten* című reformkori röpirat, JÓSIKA több regényének és JÓKAI SAJÓ álneven kiadott *Csataképeinek* fordítása.

A szabadságharccal JÓKAI művén kívül is több könyv foglalkozik, jelezve, hogy a közönséget erősen foglalkoztatták a közelmúlt nagy eseményei. A viszonyok persze kevésbé kedveztek a történeteket haladó módon elemző művek megjelentetéséhez, de a könyvtár könyvei közt, bár egy kivétellel osztrák-párti író a szerzőjük, még így is kevés a szélsőségesen reakciós szellemű írás. MARTINI K. W. a *Bilder aus dem Honvedleben* című emlékirat szerzője Klapka barátja és honvédtiszt volt. Meglehetősen szenvtelen hangú könyve soraiból a GÖRGEI-barát tiszt alakja bontakozik ki. A *Die magyarische Revolution* című könyv szerzője előrebocsátja Habsburg párti voltát, a könyv a 48-as események rendkívül aprólékos, erősen személytelen hangú előadása a közvetlen előzményektől kezdve. A *Szenen und Bilder aus dem ungarischen Revolutions Kriege* című könyv hangjában még határozottabban osztrák-párti és forradalom ellenes. Ám erősen elfogult sorain is átüt az elismerés Komárom hősies védelme és a 13 aradi vértanú bátor, férfias magatartása iránt.

Van két regény is, mit a közelmúlt viharos eseményei ihlettek. Mind a kettő aulikus, forradalom ellenes szemszögből ábrázolja az elmúlt nagy időket. Azonban ezek állásfoglalása sem egyértelműen elfogult és rosszindulatú. Edward BREIER *Görgei vor Ofen* című regénye számos, a forradalom oldalán álló hősét igen rokonszenvesen

ábrázolja. A másik írás Teodor SCHEIBE *Kossuths Braut*-ja emellett polgári szemszögből gyakorol kritikát a magyar feudális viszonyok felett.

A magyar nyelvű anyagot vizsgálva, feltehetjük, hogy a könyvtár olvasórétege elsősorban a város német anyanyelvű polgárságából toborzódott, a magyar nyelvű művek száma (64 mű, 124 kötetben) mindenesetre eltörpül a németeké mellett. Ilyen csekély szám esetén nincs értelme azt nézni, hogy mi hiányzik, ha azonban azt vizsgáljuk, hogy mi van meg, meg kell állapítanunk, hogy a magyar anyag sem színvonalatlan. JÓSIKÁTÓL, ki a kor prózai irodalmának élvonalába tartozik, tizenkét regény van, köztük a leghíresebbek az *Abafi*, a *Csehek Magyarországon*, a *Zólyomi* s a *Zrinyi a költő*. Kiegészíti ezt NAGY Ignác SUE hatása alatt fogant nagysikerű regénye a *Magyar titkok* és FÁY András összes szépirodalmi munkái. SAJÓ (JÓKAI) *Egy bujdosó naplója* mellett szintén 48-at idézi SZILÁGYI Sándor könyve a *Magyar nők a forradalom idejéből*. VÖRÖSMARTY történelmi drámája a *Czillei és a Hunyadiak* és két kötet SZIGLIGETI egészítik ki a sort.

A kor magyar irodalmának igazi értékeit azonban a költészet alkotta. Ez sem hiányzik. Megtalálható egy CSOKONAI és BERZSENYI antológia, BERZSENYI, KISFALUDY Sándor és VÖRÖSMARTY gyűjteményes kötetei és KIS Jánosnak, KAZINCZY barátjának, BERZSENYI felfedezőjének versei.

A külföldi irodalmat is képviseli néhány fordítás. SHAKESPEARETÓL megvan a *Macbeth*, DICKENSTÓL (Boz név alatt) a *Twist Olivér*, COOPERTÓL az *Utolsó mohikán*. Georg SANDTÓL, SUETÓL is akad néhány regény.

Már említettük, hogy a katalógusban egy darabig pontos betűrendben sorakoznak a címek A—Z-ig, majd teljes össze-visszaság következik. Miután kézenfekvő, hogy az utóbbiak a könyvtár megnyitása óta (ez a betűrendben álló címek alapján valószínűleg a negyvenes években történhetett) beszerzett új könyvek, meg lehet kísérelni annak megállapítását, hogy mekkora lehetett a könyvtár állománya alapításakor, illetve mennyit gyarapodott 1851-ig. Ezek szerint SCHARPF-nél az induláskor 348 német nyelvű mű volt 714 kötetben, 50 magyar nyelvű mű 99 kötetben. Ez az aránytalanság 1851-ig még tovább fokozódik: 270 német nyelvű mű 447 kötetével szemben csak 10 magyar nyelvű mű 25 kötete került be a könyvtárba.

Mint már említettük, a kölcsönkönyvtár elsősorban üzleti vállalkozás volt. Állománya összeállításánál és gyarapításánál az volt a főszempont, hogy minél többen vegyék igénybe a könyvtár szolgáltatásait s a már meglévő előfizetők megmaradjanak. Miután pedig az olvasók elsősorban szórakoztató, pihentető időtöltés céljából kölcsönöztek, ebből természetesen következett a szépirodalom primátusa. Ugyancsak ezzel magyarázható, hogy a katalógusban túlnyomórészt kortárs irodalmat találunk. Ami kevés nem XIX. századi irodalom akad, az sem „holt anyag”, hisz SHAKESPEARE, CERVANTES vagy a *Gül Blas* aligha porosodott olvasatlanul a polcokon. A gyarapításnál szemmel láthatóan fontos szempont volt, hogy a megvásárolt könyvek széles érdeklődésre számítsanak. A közönség ízlésétől való függés persze nem mindig a legelőnyösebben befolyásolta az állomány összetételét. Gondoljunk KOTZEBUE írásainak tömegére, vagy hogy BALZAC négy regénye, hogy eltörpül DUMAS 18 és SUE 22 könyve mellett, és arra, hogy BULVERTÓL több mű van, mint DICKENSTÓL. Ugyanakkor meg kell állapítani, hogy a könyvtár állománya még így is elég magas színvonalat képviselt. Az olvasók hozzájuthattak a korabeli irodalom legismertebb reprezentánsainak műveihez. BALZAC, BYRON, CERVANTES, DICKENS, WASHINGTON Irving, SHAKESPEARE, SCHILLER, vagy a magyar írók közül: BERZSENYI, CSOKONAI, VÖRÖSMARTY műveiben igaz értékekhez jutottak az olvasók. Másrészt, ha BULWER, Georges SAND, SUE, vagy JÓSIKA és NAGY Ignác felett ma már többé-kevésbé el is járt az idő, akkor világhíres, illetve országos hírű írók voltak. Végül pedig észre kell vennünk a könyvtár — a szó progresszív értelmében

vett — polgári jellegét. Ez nemcsak a meglévő műveken mérhető le, bár DICKENS, Georges SAND, SUE, JÓSIKA, NAGY Ignác és VÖRÖSMARTY korukban mind a haladást képviselték, hanem azokon is, amik hiányoznak. Alig-alig találunk a katalógusban reakciós, politikailag retrográd, a feudalizmust dicsőítő műveket. Kivételt talán a nemcsak művészileg sekélyes, de politikailag is a reakció oldalán álló KOTZEBUE jelent. Különösen nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk JÓKAI SAJÓ álnéven kiadott két könyve (az egyik német fordításban), és SZILÁGYI Sándor műve meglétének. Ezeknek az írásoknak a jelenléte, melyek nem sokkal a szabadságharc leverése után a legsötétebb Bach korszak elején emléket állítottak a magyar nép hősiek szabadságharcukélményének, úgyszólván kommentár nélkül beszél. Gyors beszerzésük (nem sokkal a katalógus kiadása előtt jelentek meg) erősen valószínűsíti, hogy mind SCHARPF, mind olvasói rokonszenve a forradalom mellett állt.

INDALI GYÖRGY

A „Magyarország bibliographiája 1712—1860.” előfizetési felhívása. PETRIK Géza egész életét nemzeti kultúránkat dokumentáló könyvészetünk bibliográfiai összeállításának szentelte (1845—1925). Munkája a *Magyarország bibliographiája* és a *Magyar Könyvészet* felöleli az 1712—1860. (I—IV. k.), 1860—1875. (I. k.), 1876—1885. (I. k.), 1886—1900. (I—II. k.) és az 1991—1910. (I—II. k.) években megjelent szépirodalmi és tudományos sajtótermékeket. A *Magyar Könyvészet 1860—1875* című, legelső, az 1880—1885. években megjelent munkájának saját példányába, 1919-ben, halála előtt hat évvel, feljegyezte önéletrajzi adatait. Ebből tudtuk meg, hogy a mai napig is nélkülözhetetlenül fontos kézikönyvének kiadása milyen nagy nehézségekbe ütközött. Ezt a sajátkezű feljegyzést KOZOCSA Sándor közölte *Petrik Géza vallomása* címmel.¹ PETRIK 1864-ben, 19 éves korában kezdte el a bibliográfiai sorozatának anyaggyűjtését és munkája 24, illetve 28 év múlva jelent meg.

A *Magyarország bibliographiája 1712—1860* című, I—IV. kötetes kézikönyv PETRIK harmadik munkája, 1888—1892 között füzetenként megjelenve alakult kötetté. Az összeállítás kiadására előfizetési felhívást találtunk a *Szabad Egyház* című, Lugoson, 1888-ban megjelent hetilapban.² Élete alkonyán járó tudósunk, 1919-ben leírt visszaemlékezésének keserű hangját ez a közlemény még jobban megértette velünk. A *Magyar Könyvészet*be feljegyzett önéletrajzi adatokból tudtuk meg, hogy az első bibliográfia „Csakhamar nélkülözhetetlen kézikönyv lett, úgy a könyvkereskedelem, mint a könyvtárak részére...” mégis, ez a munkája, „a hézagot pótló vállalat”, a *Magyarország bibliographiája 1712—1860* anyaggyűjtését csak akkor adhatta nyomdába, ha a „nyomatási költségek előleges megrendelések által biztosítva lesznek”, ha az újsághoz mellékelte „megrendelési bárcák”-at kitöltve visszakapta. A bibliográfusok és bibliográfiaiak mindenkor szomorú sorsának bemutatására közöljük PETRIK előfizetési felhívásának teljes szövegét.

„Magyarország Bibliographiája 1712—1860.” A nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministerium megbizásából s anyagi támogatása mellett összeállítottam az 1712—1860. években Magyarországon magyar, latin, német s egyéb nyelveken és a külföldön hazánkra vonatkozólag megjelent nyomtatványok könyvészeti kimutatását; sok esztendei fárasztó s gondos gyűjtésem eredményét azonban csak akkor bocsájthatom sajtó alá, ha nyomatási költségek előleges megrendelések által biztosítva lesznek. Azon tiszteletteljes kéréssel fordulok tehát ezennel a hazai könyvtárakhoz s irodalmunk buzgó pártolóihoz, hogy, ha munkám megjelenését kívánatosnak tartják, ha e hézagot pótló vállalat létesítését előmozdítani kívánják, az ide csatolt megrendelési bár-

¹ *Magy. Könyvszle* 1963. 3. sz. 258. l.

² *Szabad Egyház* 1888. V. évf. 1—2. sz. OSzK 1226.

cát kitöltve hozzám beküldeni kegyeskedjenek. A munka mintegy 250 sűrűn nyomtatott nagy 8-adrétű ívre, vagyis 4 kötetre terjed s könnyebb megszerezhetes ezéjából részletekben lesz kiadva, még pedig 1) legalább 60 íves kötetekben 10 frt. 2) 30 íves felkötetekben 5 frt. 3) 15 íves negyedkötetekben 2 frt 50 kr. aláírási áron. Ezenként 4 negyedkötet hagyja el a sajtót s ezek a t. megrendelőknél utánvét mellett küldetnek el. A megrendeléseket f.é. Deczember végeig kérem nevem alatt beküldeni s határidő szíves betartását annál inkább is bátor vagyok kérni, mivel akkor fogok a beérkezendő aláírások alapján a munka kinyomatása iránt intézkedni. Munkámat illetőleg legyen szabad megjegyznem hogy nem szorítkozom tisztán a könyvcímek betűsoros összeállítására, hanem részletes tartalmát is közlöm az encyclopaedicus művek és folyóiratoknak, mint p. o. a „Tudományos gyűjtemény”, „Felsőmagyarországi Minerva”, „Új magyar múzeum”, „Aurora”, „Erdélyi múzeum”, „Budapesti szemle”, „Ungarisches és Neues ungar. Magazin”, „Siebenbürg. Quartalschrift” stb. stb. és különféle év- és zsebkönyvek s végre kimerítő szakmutatót készítek úgy az önállóan megjelent művek mint cikkekhez, a mi által különösen használható kézikönyvet nyújtok minden könyvtár, szaktudós és irodalombarát részére. — Végre lehetőleg minden munkánál megjelölöm, hogy az melyik nevezetesebb hazai könyvtárban található föl. Kiváló tisztelettel Petrik Géza IV. Gránátos utca 12. sz.”

Így könyörög a bibliográfus egy olyan munka megjelenésének elősegítéséért, mely évtizedek óta felmérhetetlenül fontos, nélkülözhetetlen irodalomtörténeti kézikönyvünk.

PETRIK talán nem is bízott előfizetési felhívásának eredményében, SZILÁGYI Sándor történész az Egyetemi Könyvtár igazgatója, szakvéleményét csatolta sorai után. Szilágyi hivatalból, minisztériumi megbízatásának eleget téve vizsgálta meg, a minisztérium támogatásával készült kéziratot, véleményét és ajánló sorait közöljük.

„A nagyméltóságú vallás és közoktatási ministerium engem bízván meg Petrik úr kéziratának átvizsgálásával, volt bővem alkalmam abba beletekinteni. S ennek alapján a szakemberek, írók és könyvbarátok figyelmébe a felhívást bátran ajánlhatom. Petrik úr munkája bibliographiai irodalmunkban rendkívül érzett hézagot pótol. Sándor könyves házának hiányosságát mindnyájan éreztük. Az ő munkája különben csak a magyar nyelvű könyvekre szorítkozik s 1800-ig terjed s attul fogva még érezhetőbb egy bibliographiai munka hiánya. — Petrik úr munkája a német, francia és angol bibliographiai munkákkal párhuzamba téve, drágának éppen nem mondható s valóban sajnos dolog volna, ha nem jönne össze annyi aláíró, hogy megjelenése biztosíttassék. Ezért ismételve ajánlom e felhívást az ügybarátok figyelmébe s felhívom őket, aláírásukkal a munka megjelenésének lehetőségét előmozdítani. — Budapesten. Szilágyi Sándor.”

Az előfizetési felhívás és az ajánló sorok meghozták a kívánt eredményt. A munka I. kötete 1888-ban, a II. 1890-ben, a III. 1891-ben, a IV. 1892-ben látott napvilágot. Az I. kötet elé Szilágyi írta a Bevezetés-t. Így dicsérte, „... tanúja voltam annak a lelkiismeretes buzgalomnak s fáradságtalan szorgalomnak melylyel Petrik úr feladatát minél jobban megoldani igyekezett.” „A munka... Dobrowsky úrban áldozatra kész kiadóra talált.” Ezekre a sorokra PETRIK Géza válasza következik, „Szilágyi Sándor úr bevezető sorai után nekem már csak a hála köszönet kifejezése marad... néh. Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi minister úrnak... jelentékeny állami segélyért... Szilágyi Sándor úrnak támogatásáért...” „Legtöbbet használtam a nemzeti múzeum könyvtárát. A kegyelet némi adóját véltem tehát annak nemeslelkű alapítója, gróf SZÉCHÉNYI Ferenc iránt leróni, midőn munkámat az ő emlékének ajánltam.”

Századunk elején a *Magyarország bibliográphiája 1712 — 1860* nem volt könyvsiker. A mai már könyvkereskedői forgalomban alig kapható négy kötet eladási árát a kiadó, DOBROWSZKY Ágost és Társa antikvárius cég, az 1908-ban megjelent *Ódon Munkák Tára* című, „Rendkívüli könyvárléshelyi jegyzék”-ében csaknem 50 százalék engedménnyel hirdeti, K 95. — helyett K 50. — ért.³

V. BUSA MARGIT

³ *Ódon Munkák Tára* 1908. 21. évf. 156. sz. OSzK 26.610

A Magyar Írás (1921—1927). Szűk józsefvárosi utca, salétromfoltos roskatag bérház, udvari, földszinti saroklakás, annak is a sötétebb traktusából kihunyorgó szobácska, benne könyvvel, irattal menyezetig telerakott, elaggott ebédlőasztalon negyed négyzetméternyi szabadon maradt folt, — RAITH Tivadar Hunyady utca 11. szám alatti lakásán — ez volt hét éven keresztül Magyarország haladó íróinak, képzőművészeinek szerkesztőségi aziluma. Erre a kis foltra rakta írásait, rajzait a kor neves idősebb és kezdő fiatalabb, később egyik-másik nagyra növekedett művésze. A főszerkesztő RAITH tanár bámulatos szervező képességével innen ösztönözte munkatársait, és dirigálta középiskolai tanítványait versek, novellák, kritikák írására és rajzok készítésére, valamint a szükséges kiadói munka elvégzésére, a kinyomtatott *Magyar Írás* példányoknak a nyomdából való haza, majd innen az előfizetőkhez elszállítására. A *Nyugat* komoly, ünnepélyes szerkesztőségi atmoszférája után az első itteni látogatás alkalmából valóságos irodalmi istenkisértésnek hatott ez a lehangolóan szűkös környezet és a megtévesztően könnyed munkamódszer. Mégis 1921-től 1927-ig élt a *Magyar Írás*, éltette a modern magyar irodalmat és művészetet, terjesztette a haladó eszméket, és öntött hitet a fiatal magyar művészekbe és fásult olvasóközönségbe.

Máig is rejtély, hogyan volt képes erre RAITH. Azt hiszem, csak elvétele fizetett valamit a munkatársaknak, (a szó szoros értelmében csak elvétele, amikor ugyanis egyik diákja összeeserélve megbízásait, a nyomdaköltség egy részletét hamis címre kézbesítette). Hogy erre képes volt, azt szervezési készségén, szívósságán kívül annak köszönhetette — amivel eleve számolt is —, hogy a hivatalosan kitenyészett korjelenségek ellenére a héjasiváni fehérterroros gyilkosuralom után lassan ocsúdó, hovatovább magához térő magyar társadalom munkás és értelmiségi rétegeiben egyre növekvő kívánsággal lépett föl a haladó, előre mutató irányzat útkeresése. S ezt az irányzatot megtalálták a *Magyar Írás* hasábjain.

Megtalálták pedig különféle módozatokban, különböző stílusformákban, eltérő magatartásokban, de egyirányú, ha nem is egységes célkitűzésekben. FORGÁCS Antal írta 1929-ben a *Kortársban*, hogy a háború utáni költészetet a *Magyar Írástól* kell számítani: „A háború utáni lélek első kivetítődését lírai síkba a Magyar Írás hozta meg. Nagy vádjaikkal, számonkéréseikkel, sikolyaikkal és felzúgásaikkal ott vannak a különféle stílusok kifejezői. . .” De a *Magyar Írás* jelentősége abban is növekedett, hogy ez a folyóirat szaggatta szét a háború és a fehér terror elszigetelődése után először a magyar társadalom köré vont szellemi drótkadályokat, ez az irodalmi lap kapcsolta be újra az országot az európai kultúra áramkörébe. „Írói csoportoktól, politikai pártoktól és felekezeti vizsálytól függetlenül a magyar irodalmat szolgálja” — hirdette címlapján, s e szolgálatnak derekasán eleget tett. Talán a vállaltnál erőteljesebben, hatásosabban is. Mert az a művésztaóbor, amelyet a szerkesztő az évek folyamán maga köré gyűjtött, — s akiknek csak tehetségét és nem politikai pártállását tekintette — és annak a feladatnak a dinamikája, amelynek az áporodott társadalmi atmoszféra levegőcseréje volt eredménye, — tovább sodorta a szerkesztőt a kitűzött célnál. „Lobogónk: a Magyarság. Hitünk: az Igazság. Célunk: a Szépség” — volt a RAITH által megfogalmazott hangzatos jelszava a folyóiratnak, de mit ért volna, ha mindvégig csak ennyi maradt volna serkentőnek. A *Magyar Írás* lapjait forgatva és emlékeimet a tiszta igazság érdekében faggatva arra kell jutnom, hogy RAITH legnagyobb érdeme volt: hagyta érvényesülni a nála markánsabb egyéniségű és határozottabb célkitűzésű munkatársait és irányzatukat, még ösztönözte is őket, anélkül, hogy teljes egészében osztotta volna elveiket. „Nem vagyok forradalmár, — vallotta egy helyütt — de nem akarom megállítani az időt sem.” A hivatás túlnőtt személyén. Míg RAITH APPONYIÉRÓL, GIESSWEINÉRÓL, RIEDL FRIGYESRŐL írt magasztaló madrigálokat, — BOR PÁL, HEVESY IVÁN és JEMNITZ SÁNDOR az új képzőművészetről és zenei áramlatokról, BÁLINT György, TAMÁS Aladár, TISZAY Andor és egy

sor társuk messzebbre tekintve adnak hírt a forrongó irodalmi törekvésekről az elmaradt magyar közvéleménynek. S míg RAITH kissé érzélgős, zeneien hullámlzó rigmusai ringatják az olvasókat, a fiatal magyar költők új szemléletű és szándékú vakmerő kiáltásokkal verik föl a magyar irodalom és társadalom csöndjét. És csak RAITH hajlékonysága tette lehetővé, hogy a hivatalos művészetszemlélettel szembenálló folyóiratot hét évig tartotta fenn, gondozta belülről és védte kifelé, a folyóiratot, amelynek eszmei irányvonalát nem ő képviselte, sem eszmei korlátaival, sem írói termésével, hanem nála határozottabb egyéniségű és szemléletű munkatársak.

A folyóirat. 1921-ben indult útnak. Már kezdetben — az irodalom vágányai közül kisiklottan — jó néhány vita alakult ki részben más lapok támadásai, részben a *Magyar Írás* kérdésfelvetései nyomán. SCHÖPFLIN még megértéssel és nemes tartózkodással ír *Nemzedékről nemzedékre* című cikkében a nemzedékváltás kényszerű és szükség-szerű tényéről, a szellemi és irodalmi élet fáklyájának átadásáról. Hangsúlyozza, hogy a kívánatos, közös cél az irodalom fejlesztése, a közérköles és közizlés segítése. „Ha ez a folyóirat — írja a *Magyar Írásban* — segíteni akar a harmonikus együtt dolgozás lehetőségeinek megteremtésében, akkor jó dologra vállalkozik és én kitartást és szerencsét és az olvasók részéről hűséges támogatást kívánok.” BABITS türelmetlenebb. A *Nyugat* egyik 1923-ban megjelent, nagy visszhangot keltett *A líra meghal* című versére RAITH *A L'art pour l'art líra halálára* című cikkében reflektál azzal, hogy nem a líra, hanem a l'art pour l'art líra hal meg, s helyét a hittelmes művészet foglalja el. Keményebb hangot üt meg RAITH BABITSnak a *Nyugat* 1924 januári és februári számában megjelentetett cikkeire, amelyekben BABITS „mozgékony epigonokról és hálátlan tanítványokról” ír keserű hangon. S bár RAITH leszögezi, hogy BABITS megállapításai csak a *Nyugat* fiataljaira vonatkozhatnak, de mert a cikk általában „fiatalokról” íródott, válaszol rá. Hivatkozik BABITSSzal szemben OSVÁT Ernő méltányosabb megállapítására, aki elismeri, hogy a fiatalok nem a meglevő irodalom folytatói, hanem merőben új, az eddigivel ellentétes úton haladó irodalmat alakítanak ki.

Nem a schöpflini együttműködő szellemben fogant, de végül is a szerint záródott a *Magyar Írás*-BÁNYAI eset. A korán elhunyt, tehetséges BÁNYAI Kornélról RAITH megírja, hogy a *Nyugat* egyik számában BÁNYAI a *Magyar Írás* szerkesztőjének személyén át az új magyar irodalom generációjának írói törekvései ellen nagyon is átlátszó tendenciájú támadást intézett. Az „elfogulatlan és szigorú kritikus” — foglalja idézőjelbe gúnyos megjegyzését RAITH — 1921-ben levelet és verset küldött RAITHnak, kijelentvén, hogy a *Magyar Írásban* „megtalálta mindazokat a horizontokat,” amelyek számára szimpatikusok, és szeretné, ha a szerkesztő időnkint juttatna helyet számára. A verset RAITH annak idején nem közölte, csak ezúttal, a levél ismertetése kapcsán, — elrettentő példaként. „A *Nyugat*nak pedig azt üzenjük, — írta RAITH a továbbiakban — hogy hiába akar a diadalmasan előrenyomuló fiatalságnak gáncsot vetni, mert az a *Nyugat* ellenére is győzni fog. Ezzel az ügyet a mi részünkről befejezettnek nyilvánítjuk.” De az ügy nem volt befejezett, — hiszen BÁNYAINAK nem egy verse jelent meg később a *Magyar Írásban*.

Kivételesen jelentős érdeme volt a *Magyar Írás*nak a magyar képzőművészet bekötése a zajló-viharzó modern európai művészet áramába. A *Művészet* (szerk. LYKA Károly) és még inkább a *Magyar Művészet* (szerk. MAJOVSKY Pál) irányításával a magyar képzőművészet kényelmesen terpeszkedhetett mesterséges gátjai között, örvénylés nélkül, s a szabadúszó művészek ide-oda csapkodva tudták csak némiképpen kiélni kalandos ösztöneiket. Míg RABINOVSKY Máriusz megelégtelt, és művészeti életünk pangásáról méltatlanlankodott, s ennek nyomán KÁLLAI Ernő a *Magyar Írásban* kereken kijelentette, hogy „művészeti hatóságainkat személyi szempontok irányítják”. Ez a két cikk fölrázta a művészek társadalmát. Az új, modern művészet — téma lett. A *Magyar Írás*, mint az irodalomban, a képzőművészet vonalán sem szegődött elkötelezetten az izmusok szolgálá-

latába, vallott és teljesített követelménye maradt: a kor lelkét kifejezni, s csak az európai lélek válságának dokumentálását tűzte ki céljának. Ez is fontos feladat volt. A megüledett konzervatív képzőművészetben az impresszionizmus szín- és fényproblémái után a külső világ, a természet sokoldalú tanulmányozása után helyet követelt, utat tört az ember belső világa kifejezésének akarata, a lélek kívülről ható érzéki benyomásai után a belső élmény kivetítése, mégha erőszakos úton-módon is, a tények, a valóság semmibevevése árán is. A mozgás több fázisának egyidejű ábrázolásával a folyamat, az idő képzetét is belevinni az ábrázolásba, — a két dimenziós kép korlátozottságát feloldani és képsíkon három dimenziót vállalni, a tárgyak bonyolult formáit geometrikus alakzatokba redukálni. A természet jelenségeit a vízió ködszerűségébe állítani, kevés vonal- és még kevesebb színhasználattal. Ezekkel a problémákkal küszködött az európai művészet, amelyben a valóság érzékelése eltörpült az eszme és elmélet mindenhatósága mellett a képzőművészet misztériumában. Mindez mélyen benyomult az európai művészetbe, az expresszionizmus, futurizmus, kubizmus és szuprematizmus jelszavaival, helyenkint értelmetlen szélsőségekkel, de lényegében és hatásában olyan frissítően, jótékonyan és kiiktathatatlannal, akár korában az impresszionizmus. Politikai és gazdasági helyzete folytán az európai kultúra vérkeringéséből kikapcsolódott magyar élet szikkadt talajába a *Magyar Írás* vetette el a magokat és termékenyítette meg a képzőművészetet. A magyar művészek színe-java kapott először érdemleges nyilvánosságot, CSONTVÁRYVAL és DERKOVITSSAL kezdődően, folytatva ABA-NOVÁK Vilmoossal, BORTNYIK Sándorral, KMETTY Jánossal, SZÓNYI Istvánnal. És soroljuk tovább: BLATTNER Géza, BOR Pál, BORNEMISSZA Géza, BOROMISSZA Tibor, CSABAI ÉKES Lajos, CELÉNYI WALLESHAUSEN Zsigmond, CZOBEL Béla, JASCHIK Álmos, KÁDÁR Béla, MOLNÁR C. Pál, PATKÓ Károly, SCHÖNBERGER Armand, SZOBOTKA Rezső és Imre, TÍHANYI Vilmos. RAITH személyes fölfedezettje volt a rendkívül tehetséges, férfiasan erőteljes grafikusnő, CSÖRE Erzsébet. A *Magyar Írás* mutatta be a magyar közönségnek a legnagyobb francia szobrászok közé sorolt, Párizsban élő CSÁKY Józsefet. A *Magyar Írás* lapjain szerepel újra UITZ Béla neve, és RAITH mutatja be és szólaltatja meg a később Angliába költözött SIMON György János festőművészt. KOKOSCHKA nevét is itt hallja először a magyar közönség. Elméleti téren HEVESSY Iván tárja a magyar közönség elé a posztimpresszionista, és avantgardista törekvések lényegét. — *A mai kultúrválság dokumentumai* cím alatt jelenik meg a MARINETTI program ismertetése, a taktilizmus, a dadaizmus manifesztuma, a konstruktivisták programja, a Szuprematizmus és realista kiáltvány. Mai művészek nyilatkoznak a mai művészetéről a fölvetett kérdések alapján: „Lát-e válságot a mai kor művészetében, s ha igen, hogyan látja a kibontakozást?” A francia képzőművészek nyilatkozatain kívül a weimari BAUHAUSnak magyar származású, később világhírnevet szerzett munkatársai is hozzászóltak a fölvetett kérdésekhez.: BORTNYIK Sándor, BREUER Marcell, MOLNÁR Farkas, WEININGER Andor. A hazaiak közül KMETTY János, JEMNITZ Sándor, BOR Pál és RAITH. Tárlatokról kritikát BOR Pál, GENTHON István, HEVESSY Iván, KÁLLAI Ernő és RABINOVSZKY Máriusz írtak. A korszak művészetének tanulmányozói számára a *Magyar Írás* néhány évfolyama föltáratlan kincsesbánya.

A *Magyar Írás* több ízben érdemlegesen foglalkozott a mozdulatművészettel, a filmmel, bábszínházzal. Színházról többrendbeli tanulmány jelent meg: az orosz szabad színpadról, a térszínpadról, a színjátszásról. Közül a *Magyar Írás* színdarabokat és díszletterveket. 1924-ben külön színházi szám jelent meg, amelyben kiváló színházi szakemberek jutnak szóhoz. Az építészetéről BOR Pál, MOLNÁR Farkas és BREUER Marcell írtak. Hangversenyekről, zenei eseményekről JEMNITZ Sándor, MOLNÁR Antal, TÓTH Aladár számoltak be. BARTÓK Béla önéletrajzát a *Magyar Írás* közölte.

MOLNÁR Farkas a *Magyar Írás* rendezésében állította össze építőművészeti alkotásait, s állította ki a Mentor könyvkereskedés kirakatában. A *Magyar Írás* munka-

társai a nagyközönségnek személyesen 1921. december 8-án és 1925. március elején mutatkoztak be, olyan kiváló előadóművészek szerepeltetésével, mint BALÓ Elemér, DÁVID Mihály, GÁRDOS Kornélia, HEGYI Rózsi, KÓSA György, PÉCSI Blanka és TÖRKÉS Anna.

Voltak tehát eredmények a bajok, gondok mellett. S a küzdelem, amellyel RAITH indulástól megszűnésig a folyóiratot vezette, a kiszámíthatatlan gazdasági tényezők és változások, ingatag pénzürtékek hullámzó sodrában folyt, s így kellett előfizetési összegeket, egyes számok árait meghatározni. Betarthatatlan előirányzatok mellett egyensúlyban tartani a folyóirat anyagi helyzetét, biztosítani a kiadásokat az ingatag bevételek mellett. Lássunk csak egy gazdasági mutatót az előfizetések, árak változásaiban: 1921-ben kezdeti előfizetési ár 120.— korona, egyes szám ára 15.— kor. 1921 szeptemberében 160.— kor. illetőleg egyes szám 20.— kor. 1922 elején 200.— majd 300.— kor., egyes szám 25.— majd 30.— kor. 1923-ban 800.— azután 9000.— kor. 1924-ben 30 000.— kor. 1924-ben a nagy formátumban megjelent kiadás 120 000.— kor., egyes szám 15 000.— kor. 1925-ben 200 000 — kor. 1926-ban 150 000.—, majd 100 000 — kor. 1927-ben az ismét kis formátumban megjelent szám ára 10.— pengő.

Az 1925 januári számát: „Négy évi munka után az ötödik év küszöbén,” számadással nyitja meg RAITH. Ekkor már, amikor a lap újabb, nagyobb alakban és terjedelemben jelent meg és valóban kultúrtényezővé vált, RAITH a visszapillantásban az elismerés igényével mutat rá az elért állapotra. Részletes beszámolóban emlékezik meg a kezdeti nehézségekről. A lapalapítás elhatározása után félévi meddő futkosás után talált végre kiadót. Újabb kéthónapi lőtás-futás után kapta meg a lapengedélyt. Ekkor kezdődött az igazi kálvária. A kiadó hozzá nem értése miatt az ő nyakába szakadt a lap terjesztési munkája. A kiadó a máris mutatkozó anyagi veszteségek miatt be akarta szüntetni a lap nyomdába adását, de RAITH a maga lábára állva folytatta a harcot. A legkétségbeejtőbb helyzetben befutott Amerikából — REMÉNYI József lelkes működése nyomán — 17 dollár. Hatalmas összeg! Megmentő. Egy kis lélekzetvétel. De közben az anyagi gondokon kívül a szerkesztői gondok. Kevés volt a kézirat. „Túlbecsültem a fiatal irodalmat? — veti föl RAITH. — Nincsenek fiatal írók? Agyrémre építettem föl mindent? De nem csüggedtem. A hit és harc, amit az irodalom szeretete diktált, végre is győzött. . . A fiatalok, akiknek létében és tehetségében hittem, lassan, de mégiscsak jelentkeztek. S végre együtt volt az egész új generáció, amelyik azelőtt megszólalási lehetőség hiányában süketen hallgatott, amelyik levegő híjján fuldoklott, amelyiket az ellenséges viszonyok halálra ítélték. Itt volt, beszélt, írt, lélekzett, élt.” A főszerkesztő rengeteg munkát végzett. Délelőtt a kenyérkereset, a tanítás, délután kézirat, korrektúra javítás, tördelés, veszedekedés a nyomdásszal. Közben könyveket adott ki, a magáét és a munkatársaiét. És RAITH győzte. Győzte erővel, türelemmel, anyagi furfanggal, szervezői stratégiával. Amíg elérkezett a nívós külsejű új formátumhoz. Szerkesztő és folyóiratának fénykora volt ez.

És egyben a vég kezdete. Mert nemcsak a lap emelkedett nívóban, hanem a gondok nagysága és sokasága is. A szép képzőművészeti mellékletekkel és illusztrációkkal gazdagított kiadvány 1926 végével megszűnt, és ismét kisebb méretben jelentkezett az 1927. évfolyam. A revűszerű rendszert fölváltotta az egységesebb, összefogóbb szerkesztési mód. Különkiadványok segítségével igyekezett RAITH áthidalni a nehézségeket, melyek azonban már legyőzhetetleneknek és állandósultaknak bizonyultak.

Megszűnt a lap egyedülálló, kivételes helyzete is. Új törekvések, s új lapok tűntek föl a láthatáron: s először éppen a *Láthatár* című, majd a csaknem ugyanazokkal a munkatársakkal dolgozó lap a *Dokumentum*, KASSÁK vezetésével, és részben a *Magyar Írás* régi munkatársaival: DÉRY Tiborral, ILLYÉS Gyulával. Azután az *Új Föld*, BORTNYIK Sándor, REMÉNYIK Zsigmond és TAMÁS Aladár vezetésével, s végül a megfiatalodott *Nyugat* utód, a *Pandora*, SZABÓ Lőrinc szerkesztésével.

A *Magyar Írás* folyóirata és szerkesztője bevégezte hivatását. RAITH föladta a harcot.

A szerkesztő. RAITH Tivadar gondos szerkesztő volt, a nyomdában sűrűn megforduló, a tipográfiára és szedésre is ügyelő. 1927-ben küldött áprilisi levelében közli, hogy a *Magyar Írás* esedékes száma csak húsvét után jelenik meg, s így az én — későbbben lévő — verseskötetem nyomása is késik, annál is inkább mert ő elutazik, s ahhoz, hogy a könyv kifogástalan legyen, az ő felügyelete szükséges. OSVÁT Ernő huszonöt éves szerkesztői jubileumára 1923-ban ezt írta: „Irodalomnál élni, irodalomból élni nagy önmegtágadást, szerzetesi bátorságot és vallással határos rajongást kíván az irodalom iránt. Az író előtt a remény a beérkezésre, a szerkesztő előtt azonban nem csillog ez a biztató remény. Az irodalom fanatikusának kell lennie annak, aki erre a feladatra vállalkozik Meghúzódni esendben, szerényen, mások életpályáját egyengetni biztosítani . . . Olyan nagy szeretet, lemondást és atyai jószágot kíván ez a feladat, amely minden tiszteletet megérdemel.” Igen, így az ideális szerkesztő. De OSVÁT csak egy volt. És mástól nem is kívánhatjuk ezt a szerzetesi lelkű szerkesztői odaadást. Elég, ha megelégszünk azzal, hogy mások életpályáját egyengetik a szerkesztők, a többi osvátí adottság nélkül. És RAITH jó szerkesztő volt. Egyengette a fiatalok pályáját. De nem szerzetesi anyagból gyúrták. Szeretettreméltó volt, ő maga is szerette azéletet, az embereket, főleg a nőket, az élvezeteket, a művészeteket. Értett is mindegyikhez. Nagy feladatokat haszonnal végzett, kis kitérőkkel, amelyek végeredményben senkinek ártalmára nem voltak.

Közelebbi barátságba 1924-ben kerülünk, mikor nyári szabadságunk ideje alatt meglátogattott bennünket, LAKATOS Péter Pált és engem szűkebb hazánkban Kővágó-örsön. Emlékvagyomból nem futja, följegyzéseimből nem derül ki, mennyi időt töltött velünk. Tevékeny és ügyes embernek ismertem meg, kitűnő adathalmazónak, néha kissé raffinálnak, mire véleményem szerint nem lett volna szüksége, hiszen okos volt, sokoldalú és képességeit mindenkor kedvező irányba terelő elme. 1926-ban a francia kormány ösztöndíjával az újabb francia irodalmat tanulmányozta Párizsban. Hazaérkezve az új francia líráról tartott előadást a Bartha Miklós Társaságban. Ez volt RAITH francia irányzatának korszaka. A kolozsvári *Korunkban* a XX. század magyar irodalmáról értekezett. Coudenrove CALERGI könyve nyomán világszerte vitatott kérdés volt a páneurópai kérdés, ekkor RAITH a Páneurópai Unió magyar csoportja részére tartott előadást, a keleteurópai kérdéssel kapcsolatban.

Róla alkotott korábbi véleményemet megerősítette 1929-ben berlini együttlétünk. Én munkát kerestem, RAITH az akkoriban nagy lendülettel megindult irodai racionalizmust tanulmányozta, elméleti és gyakorlati útját-módját, rendszerét és szükségleteit. Ezúttal a magyar kormány ösztöndíjával. Rászabott stúdium volt, nagyszerűen elsajátította, könyvet is írt róla. Kimerítő lelkesedéssel beszélt a fölülmúlhatatlan német szervezés eredményeiről. Megkérdeztem tőle — magam is némileg hűtelen, mert hiszen írásból nem lehetett megélni — bizonytalanul: És az irodalom? — Nézd . . . — mondta. . .

Pragerstrasse lakásán s az én Innsbruckerstrassen levő albréleti szobámban egyre hevesebbé váló politikai vitáinknak hazatérésem vetett véget.

Korábbi leveleinek borítékján ez állott feladóként: RAITH Tivadar, 1938-ban küldött levelén: DR. RAITH Tivadar tanár egyetemi előadó, hites könyvvizsgáló. Az 1942-ben küldött borítékon: A Kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Vállalatgazdasági Intézete. Igazgató DR. vitéz RAJTY Tivadar egyet. ny. r. tanár.

A m u n k a t á r s a k. Az első számokban föltűnnek még — részben a Nyugatból — ismert nevek: ADY Endre, BAKTAY Ervin, GYERGYAI Albert, KARDOS László, KARINTHY Frigyes, KÁRPÁTI Aurél, KOSZTOLÁNYI DEZSŐ, SCHÖPFLIN Ladár. Ezek a nevek később letűnnek a *Magyar Írás* lapjairól, és új, fiatalabb, eleddig ismeretlen nevek

jelentkeznek. Vége-hossza nem volna, ha mind felsorolnám azok neveit, akik egy- vagy több ízben jelentkeznek a *Magyar Írás* lapjain. Itt csak azokra szorítkozom, — minden értékelési szándék nélkül és anélkül, hogy a föl nem említettek érdemtelennek tartanám — akiket a mai olvasóközönség is inkább ismer: BÁLINT György, DÉRY Tibor, FENYŐ László, ILLYÉS Gyula, INNOCENT Ernő, JÓZSEF Attila, KODOLÁNYI János, KRISTÓF Károly, MAJOR Máté, MÁRIA Béla, NÉMETH Antal, RÓNAI Mihály, SÁNDOR Kálmán, SÁNDOR Pál, SÁSDI Sándor, STRÉM István, SZEGI Pál, TAMÁS Aladár, TISZAY Andor, VIHAR Béla. stb.

Bár a szerkesztés anyagi és adminisztrációs gondjai RAITH vállain nyugodtak, kitűnő segítséget, művészi és erkölcsi támaszt kapott MELLÉKY Kornél személyében, munkásságában. A segédszerkesztő MELLÉKY jogász volt, nem egy politikai vádlottának — RADNÓTI Miklósnak, LAKATOS Péter Pálnak — volt lelkes és eredményes védőügyvédje. Az irodalomnak nem kevésbé lelkes művelője 1926-ban, RAITH párizsi tartózkodása idején a lap felelős szerkesztője tisztét töltötte be. Kulturált, tehetséges kritikus, a folyóirat hasábjain nem egy irodalmi méltatása, bírálata jelent meg.

Sok segítséget kapott RAITH NATTER NÁD Miksától. A virágok és növények ismert szerelmese a szerkesztés időnkinti gondjain kívül szépirodalmi munkásságot is fejtett ki. Egyebek között Leszja UKRAJNKA korán elhunyt ukrán író munkásságát ismertette, aki szenvedélyes ifjúságában korai halálát lelte és nem érthette meg népe szabadságának diadalmas hajnalát.

RAITH Tivadar támogatásával, sőt mondhatjuk fölfedezettjeként ugrott a magyar irodalom jeles művelői első sorába REMÉNYI József. Mert bár az 1923. év előtt megjelent Pozsonyban két novellás kötete: *Akik árnyékban élnek* (Stampfel, 1912) és *Éjjeli emberek* (Angermeyer, 1913), továbbá *Messzeségek* című kisregénye (Tevan 1916), és e műveiről a *Nyugatban* bírálatok is jelentek meg, de híre-neve csak a *Magyar Írás* kiadásában megjelent *Jó hinni* című regénye után merült föl az ismeretlenségből. Amilyen halk és szerény volt ő maga, olyan kiáltó és megbecsülést szerző volt e regényének hatása. A *Magyar Írásban* megjelent regény részleten kívül RAITH Tivadar, TAMÁS Aladár, KOMOR András, KAIL Irma és MELLÉKY Kornél üdvözölték lelkesen, prózával és verssel. A *Jó hinni* után és annak folytatásaképpen jelent meg későbbi két regénye: *Emberek, ne sirjatok* (Berlin, Voggenreiter Verlag, 1925) és *Élni kell* (Kassa, 1931). Még egy regénye jelent meg Kassán, *Lesz-e reggel?* címmel, 1928-ban majd a *Szerelmesek voltak* című regénye (Franklin, 1936), és végül *Idegenben* című verskötete (Genius, 1934). Regényeinek legnagyobb értéke, hogy a Magyarországon játszódó finom lélekrajzi regény folytatásaként megjelent két regényében az Amerikába kiszakadt magyarok sorsának ridegségét és a dollárcivilizációban sorvadásra ítélt lelki életet ábrázolja mély emberismerettel. Érzékletesen írja le, hogy a kivándorolt magyar nem tud sohasem fölloldódni az amerikai életformában, fáradt szívében a muskátli és rozmaryng hervadó emlékével, s azzal a keserves tudattal, hogy míg ő maga sohasem tud igazán amerikaivá válni, gyermekei már teljesen elvesztek az óhaza számára. REMÉNYI legnagyobb jelentősége az európai, s elsősorban a magyar irodalom angol nyelvű, és az amerikai irodalom magyar nyelvű hézagpótló ismertetésében van. 1914 óta élt Amerikában, s haláláig a clevelandi egyetem tanáraként adta elő az összehasonlító irodalomtörténet anyagát, s közben fáradhatatlanul propagálta a magyar irodalomtörténet értékeit.

A továbbiakban nem a mártírokról, a holtukban megsiratottakról szólok, nem is azokról, akik keresztülverekedték magukat a retteneteken, a lelki és fizikai akadályokon és ma ismert és joggal megbecsült értékei a magyar kultúrának. Azokról kívánok beszélni, akikről eddig nem történt említés. Azokról az élőkről, akiknek nevét alig ismerik, életükre csak kevesen emlékeznek, munkáikat csak egynéhányan tartják számon. Életük, nevük, művük egy a sok közül, akik a századforduló körüli években születtek, átszenved-

ték a két háborút és a korszak minden keservét. Sokadmagukkal osztott a közös sors, a névtelenség, a hallgatás, az eredménytelen pálya. S itt már nemcsak a *Magyar Írás* volt munkatársairól essék szó.

A két háború közötti sivár korszak társadalmi és politikai légkörében, amelyet nem vezérlő eszmék, hanem üresen kongó hazug jelszavak irányítottak, ezek a javakorbeli férfiak azok között álltak helyt, akik pionirként készítették elő a jövő művészetét és ezzel, áttételesen, a jövő társadalmát. S mennél inkább buzgólkodtak a kor apró vezetői, hogy elidegenítsék őket az élettől, annál kevésbé váltak életidegenné, annál szorosabban érezték és érvényesítették a társadalomhoz fűződő kapcsolatukat, s annál szenvedélyesebben vették ki részüket, ha nem is direkte, politikai, de indirekte, a művészet és a művészetről a társadalomra átsugárzó harcaiból. Később, a kapitalizmus válságának a második világháború felé egyre szélesebb és örvénylőbb áramlással sodródásában a nemzedék egy része vándorbotot vett a kezébe és elszakadt a hazai földtől. Másik része ott maradt a művészet holtágának partján, egyelőre csak ölbetett kézzel, tétlenségre kárhoyztatva, majd egyre inkább kiszolgáltatva a RADNÓTI-látomás „járkálj csak halálra-ítélt” emésztő képzetének. Csak kevések sikerült erejük, tehetségük, szerencsájuk vagy mindennek együttes segítségével alkotó munkát végezni, nevet, megbecsülést szerezni ennek az elkallódott tehetségek és elvetélt alkotások nemzedékének.

S mikor végre, a testi és lelki rabságból fölszabadulva, fölvirradt az új nap, ez az új kor sem hozta meg vágyaik teljesülésének, munkáik megbecsülésének, érett férfikoruk képességei kifejtésének lehetőségét, vagy pláne teljességét, s nem élvezhették küzdelmeik, szenvedéseik, munkásságuk gyümölcsét. Ennek több oka volt. Természetadta, s az élet tapasztalatai között meggyarapodott szerénységük, a műre, s nem az érvényesülésre irányított tekintetük, s a szenvedéses évek sérülései eleve versenyképtelenné tették őket az amúgy is új szempontokat, elveket, áramlatokat fölvető új korszakban, a — gyakran tehetségük birtokában joggal öntudatos, néha komolyabb tehetség híján erőszakos, méltán vagy méltatlanul föltörő — aktívabb társaikkal szemben. Eléjük nem jött senki, útjukba annál többen álltak. A szerkesztőségek és kiadóhivatalok nem egyszer politikai és kulturális szempontból félig érett és emiatt bizonytalan és bátortalan lektorok ténykedéseivel voltak kénytelenek beérni, akik esetleg rosszhiszeműség nélkül csak a jól ismert nevek, fémjelzett írók biztosságát merték vállalni. Közben a homályban maradtak ideje lejárt, nem fejlődésképeségük hiánya, vagy politikai ellenállásuk akadályozták meg teljesezésüket és érvényesülésüket, hanem a változékony erőhatások, amelyek között maguk a művészeti elvek sem kristályosodtak ki. Így volt ez egyéb művészeti ágakban is, főleg az építészetben, — a képzőművészetben valamivel csökkentebb mértékben. Így jutott e generáció egy részének osztályrészeként az alkotás kegyelme helyett a keserűségben a tényleges korai halál, vagy csak az alkotói halál kegyetlensége. S bárha valaha szerény művük nem is fényesen csillog, de hasznosan előljáró volt, s hatékonyan hozzájárult a művészet kialakulásához, mutatósbab eredményeihez, — mint ahogy a szegényember második osztályú vasúti jegyének megváltásával hozzájárul a gazdagember első osztályú jegyének árához. Csak körül kell nézni a Pen Klub egy-egy összejövetelén a szomorú ősz fejeken; jónéhány valaha ismert, ha nem is dicsőségben dúskáló író látni, munkaterületétől elszakítottan, elmúlt írói működésük kihunytt parazsa fölött melegedve, vagy éppen dideregve. Holott még megtért bűnösök közé sem lehet őket számítani, mert a haladás hívei között tarthatjuk őket számon.

Nem vitatható: a fiatalság mindenekelőtt. A jövő mindennél előbbre való. S nem valami irodalmi gerontológia lebeg előttem, bár az egyetlen irodalomnak sem árt, ha minél színesebb a palettája. Ám nemcsak az ígéretek jövő lehet záloga egy nemzet irodalmi nagyságának, hanem a megszolgált múlt is.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Egy latin verses Czobor-album. A magyar történelem régebbi évszázadaiban többször találkozunk a CZOBOR-családdal, az irodalomtörténet is számon tartja egy tagját, így mindenképpen magára vonja a figyelmet a brnoi Egyetemi Könyvtár „Sign. A. I. A. g. 2. Adl. Nr. 11.” jelzetű kolligátuma, mely mindeddig ismeretlen volt. A nyomtatvány címe: *In obitum magnifici D. Domini Emerici Czobor de Szent-Mihály, propalatini regni Hungariae, necnon Sacrae Caesareae Maiestatis consiliarii, ac regionum, totiusque regni cubiculariorum primarii, carmen funebre a studiosis, gymnasii Olomucensis, Societatis Iesu compositum. Cum facultate Reverendissimi D. Episcopi Olomucensis. Anno M. D. LXXXI.* Terjedelme az efféle alkalmi kiadványoknál megszokott néhány lap, jelen esetben 9 számozatlan levél.¹

A címlapon olvasható évszám több vonatkozásban is értékes következtetés alapjául szolgál. Mindenekelőtt teljes bizonyossággal tisztázza CZOBOR Imre elhalálozási évét, melyről eddig csak annyit tudtunk, hogy 1580 után következett be.² Ugyanakkor némi segítséget nyújt a *Chariclea*-fordító CZOBOR Mihály születési évének közelebbi megállapításához is. Ha ugyanis igaz az, hogy Mihály alig 15 éves korában vesztette el apját,³ (most már tudjuk, hogy ez 1581-ben történt), akkor nem 1570 körül született, hanem az 1560-as évek második felében, kb. 1566—1567 táján.

Az olomouci jezsuiták nyomdájában készült, eléggé megkopott betűkkel nyomtatott füzet négy latin nyelvű verset tartalmaz, a címben olvasható „in obitum” ellenére azonban nem CZOBOR Imre halálára, hanem halála alkalmából íródtak. Kitetszik ez abból, hogy csak az első három vers búcsúztatja őt, míg a negyedik a legidősebb fiúhoz, CZOBOR Mártonhoz szól. Vagyis nem annyira gyászversek gyűjteményéről, mint inkább verses CZOBOR-albumról van szó.

A CZOBOR-album jelentősége nem csupán annyi, hogy vele tovább szaporodott a külföldön és nem magyar nyelven kiadott nyomtatványok sora, hanem ennél több: olyan irodalmi alkotásra lertünk benne, amely részben a magyar turcica-irodalom XVI. századi anyagát színezi, részben pedig KERMENDI Ábel személyében új diákköltővel ismeret meg bennünket.

Mivel az album versei nem kizárólag az ő szerzeményei (ebben a műfajban ez természetes is), hamar feltűnik az a középponti szerep, amelyet műveivel tölt be a kiadványban. A CZOBOR Imrét búcsúztató három halotti vers közül az övét fogja közre első helyen egy névtelen mű *In obitum generosi ac magnifici Domini, Domini Emerici Czobor regni Hungariae propalatini* címmel, harmadik helyen pedig egy *In laudem eiusdem D.*

¹ Mikrofilmje az MTA Irodalomtörténeti Intézete könyvtárában. MFC 14.

² NAGY Iván: *Magyarország családai*, III. köt. Pest, 1858. 208.

³ ZSÁK I. Adolf: *Czobor Mihály, a Chariclea első magyar fordítója*. Irod. tört. Közl. 1901. 54—55.

IN OBI-

TVM MAGNIFICI

D. DOMINI EMERICI

Czobor de Szent Mihály, Pro

palatini regni Hungariæ, nec nõ

Sacræ Cæsareæ Maiestatis cons

filiarij, ac regionum, totiusq; res

gni cubiculariorum primarij,

carmen funebre

à

Studiosis Gymnasij Olomucensis,

Sociæ Iesu compositum,

CVM FACULTATE RE-

uerendissimi D. Episcopi

Olomucensis.

Anno

M. D. LXXXI.

(o)(o)(o)(o)(o)(o)(o)(o)(o)(o)(o)(o)(o)(o)

Domini Emerici Czobor a Luca Doctorio című terjedelmes versezet (ki ez a Lukács deák, nem tudjuk). KERMENDI Ábel két verse tehát exponált helyet kapott: *Ad eundem magnificum D. Emericum Czobor* c. elégiájával a sirató versek tengelyében helyezkedik el, az album záródarabjában viszont rövid buzdító versével leendő patrónusához intézi szavait.

KERMENDI versei szubjektivitás tekintetében elmaradnak a többiekétől, soraiiban viszonylag kevés hely marad a személyes fájdalom kifejezésére. Viszont annál több utalás szövi át szövegét a törökkérdésre vonatkozóan. Bár ez a motívum a CZOBOR-család belső problémáival függ össze — Bodrog megyei birtokain Mohamed hivei „gazdálkodnak” ekkor — végső fokon mégis ezzel emeli az albumot a turcica-irodalom szintjére. Költészetének ez a tendenciózus, az egyéninek a közéletivel összefonódó hazafias hangszerelese őszintén hitelesnek fogadható el. Fráziskészlete és használatának mechanizmusa ennél sablonosabb: a panegyricusok retorikájának szellemét sugallja. CZOBOR Imre jó tulajdonságait ennek értelmében fogalmazza meg szuperlativuszokban és ennek megfelelően emeli heroikus magasságokba tényleges érdemei súlyát is.

Ecce Czobor moritur, moritur bellator Achilles,
 Qui Mahometigenas stravit persaepe cruentos,
 Et strictum iugulis hostilibus abdidit ensem.
 Lubrica saxa madent profuso sanguine: campus
 Belli signa refert, scabros caede rubescunt
 Riparum anfractus: spumant fluosa(?) cruore
 Flumina: fama viget totum vulgata per orbem.

Emellett KERMENDI élményvilágának, szókincsének egyaránt szűk volta zavarja az olvasót: valamennyi az iskolai görög-latin mitológiára és az ott olvasott auctorokra, főképp VERGILIUSRA, OVIDIUSRA és HORATIUSRA vezethető vissza.

A halottsirató versek múltba néző szemléletével merőben ellentétes hangot üt meg a költő kötetzáró versében, CZOBOR Mártonhoz intézett rövid carmen cohortatoriumban. Ebben biztatja őt: haladjon bátor lendülettel apja nyomdokain, előkészíti a jövőbeni nagy feladatokra és amint a költészeti konvenciók előírják, nemcsak egy család, de az egész ország vágyainak és reményeinek beteljesítőjeként ünnepli ifjú mecénását:

Perge igitur princeps clarissime perge: superbos
 Armis funde hostes, patriam tutare labentem,
 Confirma leges, belli compesce tumultus.

Az újonnan előkerült nyomtatvány, mint ismeretlen hungaricum (pótlásképpen Szabó Károly III. Kötetéhez) és mint újabb magyar turcica (az eddig ugyancsak ismeretlen KERMENDI Ábel verseivel): kétségtelenül méltók a figyelemre.

V. KOVÁCS SÁNDOR

Javaslat Pázmány Imádságos könyvének kiadására. A NÁDASDY család nádasdlányi levéltárának missilisei között akadtam ZAVATKAY György jezsuita levelére, amelyben ROTTAL János gróf segítségét kéri PÁZMÁNY Péter Imádságos könyve kiadásához. ZAVATKAY (1630—1675) nem tartozott a sokat szereplő, közismert jezsuiták közé. A nagyszombati jezsuita rendházban töltötte csaknem egész életét. Tanított a gimnáziumban, majd az egyetem teológiai fakultásán.¹ ROTTAL János ezidőben a bécsi udvar teljhatalmú megbízottja, aki a WESSELÉNYI-összeesküvést követő vizsgálatot ír-

¹ SOMMERVOGEL, Carlos S. I.: *Bibliothèque de la compagnie de Jésus*. Bibliographie. Bruxelles — Paris, 1898. Tom. VIII. 1471—1472

nyitotta. Ezideig mecénási tevékenységéről mitsem tudunk és ZAVATKAY javaslatának eredményét sem ismerjük. Legalább is olyan kiadásról, amelyet kapcsolatba hozhatnánk ROTTAL nevével nem tudnak. PÁZMÁNY műve ez időben három kiadásban jelent meg. 1665-ben SZÉCHY Mária, WESSELÉNYI Ferencé, 1674-ben, HÉDERVÁRY Kata, VICZAY János özvegye költségén, a harmadik Lőcsén, 1674-ben.² Az 1665. évi bécsi kiadás ajánlása a következőket mondja: „Eszedbe vetted úgy vélem, es azért midön hallottad, hogy annyira el fogyot ez az imádságos könyv, Kogy (!) sokan keresik és nem tehetik szerit, aianlottad io akaratotad: melybe vettetet remenséggel uyonna ki nyomtatattot sok istenfelő keresztényeknek és kiváltképpen az Anyaszentegyházat ronto eretnekségekből mostanába szaporan az egyedől üdvösséges és igaz Romai hitre meg terő lelkeknek vigasztalására, es igaz ahitatossagha elő menetelére.”³ Tehát PÁZMÁNY műve keresett volt, de ezt az igényt a bécsi RICHEZ nyomdában készült, művészi képekkel díszes kiadás nem elégíthette ki. Hiszen árát csak a módosabbak tudták megfizetni. A továbbra is fennálló hiányt akarta ZAVATKAY pótolni. Figyelemre méltó javaslatában az, hogy kétszáz forint támogatás ellenében 2000 példányt nyomtatna. Hogy az 1674. évi két kiadáshoz volna-e ZAVATKAYnak, vagy ROTTALnak köze nem tudjuk. A lőcsei protestáns nyomda eleve nem jöhet számításba. Hogy HÉDERVÁRY Katalin micsoda indítás alapján vállalta a kiadás költségeit, nem ismeretes. Mindenesetre ZAVATKAY György levele érdekes adalék könyvkiadásunk történetében

Kegyelmes Nagos Urá

Iñ sok lelki és testi vigasztalásokkal, es áldásokkal boldogicha Nagodát.

Kegyelmes Uram, sok böchületes emberek ösztönzése, es aytatos szivek kívánsága viszen rea hogy ez kis irasommal alazatossan búrúlok lábaihoz Nagodnak, mint fő oszlopának országunknak. Kerem azert alazatossan Nagodát tekinche megh kegyes szemmel imádságos könyveknek Országunkban szük voltát, es á Boldogh emlekezetü Cardinal Pazmany Peter Urá Eo Naga imádsagos könyvenek ki nyomtatását méltosagos neve ala venni, es költségevel ki nyomtattatni ne neheztelleyen, várván: Istentol ezer annyval megh térítését. Ez a könyv ugy alkalmaztatatos minden rendbéli emberek elméiéhez, hogy valaki együgyü Isten félo lelekkel gyakran es figyelmissen olvassa, könnyen eszébe veheti, mint nevededik naponként sziveben, mint az Isteni szeretetnek tüze, mint egyéb iosagos chelekedeteknek tüze. Innet vagyon, hogy az uy Parochiakban es Templomokban kösség előt Praedikalo szekből sok helyeken, ahol szerit tehetik, nagy lelkek vigasztalásával olvassak, ahol pedig szerit nem tehetik nagy kivánsággal kerik es sürgetik, hogy ki nyomattassam. Ha Nagod azokon könyörülni meltoztatik, a mint kétségem sinch benne, letenne a penzt P. Rukel Uramnal es o Kglme kezemhez szolgaltatna, avagy pedig Pongracz Püspök Urá Eo Naga által küldene, mingyart hozza fognek a könyvhez. Kévantatnek pedig legalab két száz forint, hogy valami Ketezerig ki nyomtatnam. Nagodtol mint kegyelmes Uramtol vigasztalo választ varvan Iñ gondviselése alá aialom Nagodát, magamot pedig kegyelmes gratiaiába.

Datü Tyrñ. 7. Marty

Nagodnák mint Kglmés Uramnák

1672

Alázatos Regi Káplannya

Zavatkay György
JESUS Társasagabol

OL Nádasdy család Nádasdladányi lt. Levelezések. A. V. Nro. 688.

JENEI FERENC

² SZABÓ Károly: RMK I. 1021, Bécs 1665, I. 1168, Lőcse 1674, I. 1171, Nagyszombat 1674

³ Cardinal Pázmány Péter *Imádságos könyve*, Bécs 1665.

FIGYELŐ

Gerézdi Rabán (1914—1968). Tragikus hirtelenséggel, alkotó erejének teljes birtokában távozott közülünk, amikor még kiváló teljesítményeket várhattunk tőle. Váratlan halála miatt talán az utolsó megkezdett mondat után sem tudta kitenni a pontot, de munkásságának eredményei s az igazság szenvedélyes szeretete maradandóvá teszik nevét és emberi alakját.

Veszprémben és Pannonhalmán eltöltött évek, egyesztendő s római tanulmányút után, kiváló irodalmi műveltséggel és latintudással iratkozott be a budapesti egyetemre. HORVÁTH János tanítványa és híve lett; az ő vezetésével tárultak fel előtte a régi irodalom szépségei, történeti és esztétikai problémái. Azon kevesek közé tartozott, akiket a Mester utolsó professzori éveiben még a szívébe zárt és mindvégig szeretett. 1945-től az Országos Széchényi Könyvtárban, majd a Budapesti Egyetemi Könyvtárban dolgozott; az ő nyomtatványok és a régi magyar sajtó termékeinek kiváló szakértői közé tartozott. Ezekben az években írta és a *Magyar Könyvszemlé*ben jelentette meg *Aldus Manutius magyar barátai* című szép tanulmányát. 1956 óta a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének munkatársa volt.

Egyéniségének sokoldalúsága a reneszánsz nagy alakjaihoz tette hasonlóvá. PLAUTUS savát-borsát éppúgy élvezte, mint CICERO eloquentia-ját és az erasmusi urbanitást. Tollat csak akkor vett a kezébe, ha a téma minden apró részlete már vérvé vált, s egyetlen lapot sem adott ki kezéből, míg minden szót gondosan nem mérlegelt, minden mondat veretét felül nem vizsgálta.

VÁRADI Péterről frott disszertációjával egyszerre a magyar reneszánsz kutatóinak élvonalába emelkedett. A legkiválóbb műfordítók közreműködésével magvas tanulmány kíséretében hozzáférhetővé tette JANUS PANNONIUS legszebb verseit (1953), kiadta SZÉKELY István *Világkrónikáját* (1960), monográfiában dolgozta fel *A magyar világi líra kezdeteit* (1962). Utolsó éveiben BALASSI Bálinttal foglalkozott, minden elődjénél alaposabban fogva vallatóra a nyelvtörténetet, az egykorú irodalmat és úttörő módon vonva be vizsgálódásaiba a reneszánsz poétikákat.

„Mens manet et virtus, caetera mortis erunt” — írta a későlatin poéták egyike, akikkel egész életében foglalkozott; az ész és a virtus műveivel biztosított maradandóságot magának irodalomtörténetírásunkban, ezért őrzik kegyelettel emlékét régi kollégái és a könyvtárak, melyeknek egykor szolgálatában állt.

T. A.

Anderseniana 1967. Az Odense-i H. C. ANDERSEN-Ház, a nagy dán meseköltő szellemi örökségét gondozó múzeum 1933 óta adja ki rendszeresen évkönyvét *Anderseniana* címmel. Csak a második világháborús és a rákövetkező években jelentek meg kihagyásokat pótló, összevont tartalmú, terjedelmesebb kötetek. TRENCSÉNYI-WALDAFFEL

Imre kötettel felérő német nyelvű tanulmányában mindenről szó esik, ami fontos eseménynek számít irodalmunkban ANDERSEN műveinek első magyar fordítása óta, kezdve azon, hogyan vallottak írónk legjobbjai olvasó-élményeikről szólva ANDERSEN-ről. A nagy meseköltő magyar kapcsolatainak képei sorra leperegnek TRENCSEN-YI-WALDAPFEL Imre élettel teli előadásában. Az akkor még szenzációsnak számító gőzhajón megtett dunai utazásáról szóló írása több lapján csillan fel a költő egy-egy szeretni való észrevétele. Arról pl. hogy a hajó utasai gyakran latinul beszéltek, hogy egy pap utasa OERSTEDRŐL, a dán fizikusról szolt melegen, „mintha zene szólna”. A sajtó is foglalkozott pesti tartózkodásával, mert ANDERSEN arcképe minden könyvesbolt kirakatában látható volt és ott függött a „Mária Anna” nevű hajó kajütjében is. Bécsbe érve, az ott töltött mozgalmas napokban — SZÉCHENYI Lajos gróf vendégeként — találkozik SZÉCHENYI Istvánnal. Van is erről adat SZÉCHENYI szűkszavú *Naplójában*, más helyütt — az *Önismeretben* — a „Vízcsöpp” mesére utal egy feljegyzése. LISZT Ferenczel való találkozásairól többször is szó esik ANDERSEN írásaiban. De kapott ANDERSEN magyar irodalmi élményanyagot is, ha nem is sokat. A SZAFÁRY—HAMZSA bég legendát osztrák író-barátai közvetítették hozzá, hiszen MEDNYÁNSZKY Alajos báró monda- és legendagyűjteménye 1829-ben német nyelven is megjelent. Ebben a könyvben találta ANDERSEN a pozsonyi ördögfestmény mondáját is, amit dunai útján meséltek el neki.

ANDERSEN életműve főhelyén *Meséi* állanak. „Egész költői életművére áll az, — írja TRENCSEN-YI-WALDAPFEL akadémikus — hogy amit átélt és tapasztalt, azt a mese napfényébe állította”. A magyarra fordított első mesék CSENGERY Rózsa fordításában elszórtan folyóiratokban jelentek meg. Az első gyűjtemény pedig 1858-ban SZENDREY Júlia, a megsiratott és visszavárt költő hűtlen özvegye fordításában. TRENCSEN-YI professzor nem követi tovább a *Mesék* hazai sorsát, hiszen az már a bibliográfus feladata volna. Meg kellett azonban itt állnia, mert ez a gyűjtemény éppen abban az évben került MADÁCH Imre kezébe, amikor — túljutva a forradalom üldözöttjeinek rejtegetéséért rárótt börtönbüntetésén és házassága válságán, túl a váláson is, a *Tragédia* megírására készült. MADÁCH sajátkezű feljegyzése szerint 1859 február 17-én, egy évvel a *Mesék* megjelenése után kezdte el műve írását. Együtt volt már az élményanyag és együtt az irodalomból meríthető motívumok sokasága, amelyekből MADÁCH költői szent dühe megalkotta drámai költeménye felvonásait világtörténelmi jelentőségű emberi törekvések hajótöréséről és ezek végig küzdésében a nő segítő és gátló szerepéről. „Az összehasonlító MADÁCH kutatás — írja TRENCSEN-YI-WALDAPFEL professzor — már kiértékelte *Milton*, *Goethe*, *Byron*, *Shelley*, *Hugo*, *Quinet* műveit, de nem volna érdektelen *Hugo Grotius* (»Adam exul«) és a holland klasszikus *J. van Vondel* (»Adam in Ballingschap« és »Lucifer«) humanista hatásra írt műveit is bevonni a vizsgálatba”. De hogy tartozik ide az Andersen-i mesegyűjtemény? Mit adhatott egy mese ehhez a nagyszabású műhöz? — veti fél a kérdést a tanulmány írója. A halhatatlanságra vágyó királyfi meséje a gyűjteményben (*A Paradicsom kertje*) variációiban a dél- és keleteurópai népköltészetben előforduló, — HONTI János szerint — a kelta mitológiával rokonítható mese. A Paradicsom kastélyában a sok-sok ablakba beégetve mutatja meg a tündér a királyfinak az *eljövendő* világtörténelem nagy eseményeinek képeit. A képsorozat motívumát megtalálhatta MADÁCH az ószövetségi elbeszélésekben, az ún. rabbinikus irodalomban és az apokrif legendákban is. Ám ANDERSEN meséjében a képsor csaknem színyszerűen le is játszódik: a királyfi egy szelíden ringatózó csónakból nézi végig a tenger partján a majdan a valóságban is végbemenő történeti eseményeket. Ez az ANDERSENNÉL és MADÁCHNÁL közös forrásból merített egyezés nem is érdemelne említést, ha nem rejtene magában a *színszerűség* csábítását. TRENCSEN-YI-WALDAPFEL Imre tanulmányában azonban ez az észrevétel csak elindítója írása következő nagy fejezetének, amelyben

„kényszerítő” egyezések alapján azt bizonyítja, hogy MADÁCHnak ismernie kellett Andersen *Ahasverus* c. drámai költeményét is. TRENCSENYI-WALDAPFEL professzor ezt a vizsgálódást már elvégezte *Ádám és Ahasverus* c. 1947-ben magyarul megjelent tanulmányában. Az *Anderseniana*-ban most tíz év előtti tanulmányának összefoglalásával szolgál Dánia és a világ olvasóinak. Színről színre haladva, figyelmünket mindvégig erősen lekötve mutat rá az egybecsengésekre, idézetek dolgában segítségül véve MOHÁCSI Jenő több mint harminc éve ismert és becsült kitűnő MADÁCH-fordítását.¹ Nincs módunkban a tanulmány beható ismertetése; célnk e helyütt csak az lehetett, hogy egy becses hungarikumra felhívjuk a figyelmet. A tanulmány zárószakasza a legújabbkori magyar ANDERSEN-kultusz dokumentumainak (újabb fordítók, illusztrátorok, bábszínpadra alkalmazott mesék és RÁNKI György *Pomádé király* c. operájának) felsorakoztatása és rövid ismertetése illusztrációk kíséretében. Utóbbiak között van a *Magyarország és a Nagyvilág* (ÁGAI Adolf hetilapja) 1875. aug. 15. címlapjának reprodukciója a vezércikkkel, ennek ismeretlen írója sok ezer magyar olvasó nevében búcsúzik az elhunyt költőtől.

Az *Évkönyv* befejező közleménye Erik DAL-nak 1960—1965 között megjelent nemzetközi ANDERSEN-irodalom feletti szemléje.

KÓHALMI BÉLA

A román Akadémiai Könyvtár centenáriuma. 1967. szeptember 25—30. között ünnepelte a Román Szocialista Köztársaság Akadémiai Könyvtára centenáris évfordulóját — az intézmény fontosságának megfelelő külsőségek között.¹

A centenárium alkalmas arra, hogy e hasábokon áttekintsük az egyik számottevő európai könyvtár tevékenységét, gyűjteményeit, arra is gondolva, hogy olykor jobban ismerjük a távolabbi intézményeket, mint amelyek a közvetlen közelünkben vannak.²

A román Akadémiai Könyvtár egyike az ország legjelentősebb tudományos-kulturális intézményeinek, két okból is: egyfelől, mint *nemzeti könyvtár*,³ másfelől, mint a legnagyobb, legsokrétűbb és legértékesebb gyűjteményeket magába foglaló *általános tudományos könyvtár*. A Könyvtár (a továbbiakban RTAK) ilymódon Bibliothèque Nationale-típusú nemzeti könyvtár, amely példájául és mintájául is szolgált. Az RTAK gyűjteményeinek sokrétűségét tekintve (könyvek, folyóiratok, kéziratok mellett metszet, térkép, érme és bélyeg különgyűjtemények) a *legszélesebb spektrumú könyvtár valamennyi akadémiai könyvtár között*.

¹ MOHÁCSI Jenőt (aki *Meseköltő a Dunán* c. könyvet is írt ANDERSEN-től), 1944 tavaszán elhurcolták és megölték a németek; egy évvel azután, hogy a *Csongor és Tünde* fordításával is megajándékozta a német színpadot.

² Az ünnepi ülésen az Akadémia aulájában az RTA elnöke, Prof. Miron NICULESCU elnökölt, az ünnepségeken, az RTA vendégeiként résztvettek a szocialista országok akadémiai könyvtárainak, a Library of Congress és az Österreichische Nationalbibliothek igazgatói, a francia könyvtárak főfelügyelője, a román tudományos élet és könyvtárügy számos személyisége. Az ünnepségeket figyelemmel kísérte a román sajtó. Az ünnepi ülést követően nyílt meg a Könyvtár 100 éves történetét bemutató *kiállítás*, majd másfél napos tudományos ülésszak következett, befejezéséért pedig a Prahova- és Olt-völgyi műemlékek megtekintése (Peleş-kastély, Cozia és Curtea de Argeş kolostorok stb.). Az ünnepségek alkalmat nyújtottak a külföldi meghívottaknak a román Akadémiai-Könyvtár, tudományos intézmények, kulturális értékek jobb megismerésére és a román kollégákkal való eszmecserére.

³ Az adatok Prof. Şerban CIUCULESCU, az RTA lev. tagja, a Könyvtár főigazgatójának ünnepi közleményéből valók.

³ Az ötvenes években létrehozott Biblioteca Centrală de Stat (Központi Állami Könyvtár) hivatalosan a nemzeti Könyvtár, funkcióit azonban megosztva gyakorolja az RTAK-kal (például retrospektív nemzeti könyvészet).

E széles spektrum és a gyűjtemények gazdagsága miatt a vaskardisták által megvilkolt kimagasló történész, Nicolae JORGA joggal állapíthatta meg, hogy az RTAK nélkül egyszerűen nem lehetne foglalkozni a román múlttal — és ez mind a mai napig és a jövőben is érvényes. Addig azonban hosszú — és nem ritkán rögös — volt az útja az RTAK-nak, 1867-től, amikor is a Román Akadémikus Társaság IV. ülészakán (augusztus 12—24.) bejelentették dr. DAVILA 25 példányos ajándékát a Vasile ALECSANDRI által összegyűjtött népköltészetből, melyből 18 példány a tagokat illette, míg a fennmaradó példányok a könyvtárba kerültek. Ez az első hivatalos utalás az RTAK-ra, amelynek létesítését a Társaság statútum-tervezete különben nem irányozta elő. E bejelentéstől számítják az RTAK történetét.

Dr. DAVILA ajándékát hamarosan mások is követik, így például még ugyanez év szeptemberében megemlékeznek a jegyzőkönyvek HORIA (a HORIA—CLOȘCA—CRIȘAN felkelés egyik vezetője) hímezett portréjának a Társaságnak történő ajándékozásáról stb., 1870-ben pedig a Dán Királyi Akadémia nagyobb könyvszállítmánya érkezik meg és ezzel kezdetét veszi a *nemzetközi kiadványcsere*. 1871-ben már mintegy 400 művel rendelkezik a Könyvtár és megkezdődik a vásárlás útján történő beszerzés is.

1878-ban D. A. STURDZA (1833—1914: az Akadémia főtítkára) kifejti a kötelespéldányszolgáltatás szükségességét és fő elveit (1885-ben valósul meg), ezt követi a Társaság állásfoglalása az érmék kötelezpéldány-szolgáltatására is.

Az RTAK történetében jelentős fordulat következik be Ion BIANU (1856—1935; az Akadémia tagja, 1884-től az RTAK igazgatója) működése alatt, aki több mint egy fél-évszázadon keresztül irányította és ebben a korszakban vált a RTAK korszerű tudományos nagykönyvtárrá. BIANU, a román tudományos könyvtárosok egész generációját nevelte fel sokrétű szervező és tudományos munkássága mellett.⁴

Az RTAK-ban egyébként — és ez nem kis mértékben járult hozzá rangos intézménnyé való felfejlődéséhez — tudósok és tudós könyvtárosok egész sora tevékenykedett az évtizedek során, közöttük a kiváló numizmatikus Constantin MOISIL, Ion BENCILĂ, a történész Vasile PÎRVAN, a szociológus VLĂDESCU-RĂCOASA, a Könyvtárnak 1957—1964 közötti igazgatója az esztéta-akadémikus Tudor VIANU és mások.

Az RTAK történetében, az Akadémiához hasonlóan — és általában a szocialista akadémiai könyvtárak helyzetéhez hasonlóan — a román Akadémia szocialista újjászervezése új korszak kezdetét jelzi. Ez RTAK a nemzeti könyvtári funkciók ellátása mellett — 1901-ben az RTAK-hoz csatolták az akkori bukaresti központi könyvtárt — (ezekből a retrospektív nemzeti könyvészet gondozása a főfeladata), mint az Akadémia központi könyvtára *hálózati központjává* vált az akadémiai kutatóintézeti könyvtári hálózatnak: 40 intézeti könyvtár, a jasi-i és a cluj-i akadémiai fiilálék könyvtárai (ezek is jelentékeny gyűjtemények), továbbá a timișoarai és a tirgumureși akadémiai bázisok könyvtárai tartoznak hozzá. A több mint 4 milliónyi könyvtári egységet magába foglaló könyvtár szervezetileg 5 nagy egységre oszlik: gyarapítás, katalógusok, különgyűjtemények, olvasószolgálat, bibliográfia. A gyűjteményeket napi átlagban 3—400 alkalommal konzultálják az olvasók, évi mintegy 250 ezer egységet használva. A könyvtár a nagyarányú kurrens beszerzéseken kívül (ezek egyik fő forrása a kiadványcsere) nagyértékű nemzeti és külföldi dokumentumokat őriz állományában. Így többek között Titu MAIORESCU ajándékaként EMINESCU 11 ezer oldalnyi teljes kéziratos hagyatékát, VOLTAIRE, VICTOR HUGO, LINCOLN, BEM, GARIBALDI, DARWIN stb. stb. autográfjait, HOLBEIN és DELACROIX metszeteit, fanyomatokat, 20 ezer rajzot, 220 ezer felvételt tar-

⁴ A BIANU—HODOȘ-féle nemzeti könyvészet — Bibliografia românească veche 1508—1830. 1—2. tom és Catalogul manuscriptelor Românești. 1—2. tom — alapvető munkaeszköze mind a mai napig a román történelem és irodalom kutatóinak.

talmazó fototékát, aprónyomtatványokat, értékes atlaszokat, zeneműtárában 4 ezer kéziratot és közel ennyi lemezt, MOZART, ROSSINI eredeti partitúrákat, 200 ezer darabon felüli érme- és pénzgyűjteményt, súly- és mértékgyűjteményeket, bizánci érméket, végül az ország leggazdagabb filatéliai gyűjteményét. E vázlatos áttekintés is azt mutatja, hogy az RTAK nemzetközileg is jelentős gyűjteményekkel áll a tudományos kutatás rendelkezésére.

A Könyvtár mindezen gyűjteményeket korszerű szolgáltatásokkal teszi hozzáférhetővé, jelentős a kiadványtevékenysége is (pl. kézirat-katalógusok közzététele).

A Román Szocialista Köztársaság Akadémiai Könyvtára mindezek által számottevő tényezője a nemzetközi tudományos könyvtári életnek és centenáriuma alkalmából a magyar tudományos könyvtárügy is csatlakozott a tiszteletére rendezett ünnepegekhez⁵ és e hasábkon is a baráti megemlékezést kívánja szolgálni.

RÓZSA GYÖRGY

Nagykönyvtáraink jelentősebb új szerzeményei. Első ízben 1965-ben számoltunk be a négy budapesti általános gyűjtőkörű nagykönyvtár jelentősebb új beszerzéseiről azzal a céllal, hogy a tudományos kutatókat tájékoztassuk. (Vö. Magy. Könyvszle. 1965. 2. sz. 174—177. l.) Ezúttal az 1966-os gyarapodás jelentősebb tételeire hívjuk fel a figyelmet. Az összeállítás az egyes könyvtárak — Országos Széchényi Könyvtár (OSzK), a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (MTAK), az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára (EK) és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (FSzEK) — adatszolgáltatásán alapul.

1. *Kéziratok.* Jelentősebb középkori kéziratot nem szereztek be a felsorolt könyvtárak. Az Egyetemi Könyvtár egy feltehetően 15. század eleji, olasz eredetű terrárium-töredékkel és egy 16. századi antiphonale-töredékkel gyarapodott.

Az újabbról kéziratok terén a történészek érdeklődésére tarthat számot az a 92 db. 17—18. századi magyar tudóslevél, melyeket a század elején gyűjtöttek a hollandiai levéltárakból s MIKLÓS Ödön volt pápai református főiskolai professzor hagyatékából kerültek elő. A levelek eddig kiaknázatlan forrásai a magyar diákok külföldi egyetemlátogatásai történetének (EK). Ugyancsak oktatástörténeti szempontból érdekes PÁZMÁNY Péternek a kassai jezsuita iskola alapításával kapcsolatos okirata 1635-ből (EK). SZIMONIDESZ Lajos hagyatékából valók a II. RÁKÓCZI Ferenczel kapcsolatos, az 1721—1738-as évekből származó spanyol levéltárakból gyűjtött dokumentumok fotomásolatai (EK). Jelentős PERCEL Mór tábornok levelezésének több mint 500 darabja és egy újabb KOSSUTH-levél 1858-ból, Londonból (OSzK). Zalka Máté kéziratosa hagyatéka az Akadémiai Könyvtárba került.

Budapest legújabbkori történetét kutatók SCHOEN Arnold *Budapest műemléki kárai 1944/45-ben* c. gépiratát és SZEKERES József: *A Fővárosi Vízművek története* c. munkáját forgathatják haszonnal (FSzEK).

Irodalomtörténeti jelentőségűek AMADE László egy költeménye, BERZSENYI Dániel levelei és gazdasági iratai, a Csinszka-hagyaték, BABITS Mihály-kéziratok, SZABÓ

⁵ E sorok szerzőjének az RTA meghívottjaként alkalma volt az ünnepi ülészakon tolmácsolnia az MTA, az MTA Könyvtára és a magyar könyvtárosok üdvözlését és megemlékezésül átadnia a magyar—román tudományos kapcsolatok múlt századbéli, az MTAK Kézirattárában őrzött néhány dokumentumának xeroxmásolataiból készített albumot. E helyt is köszönet illeti a KMK-t az album elkészítésében való közreműködéséért.

Dezső *Elsodort falu* c. regényének kézírata hat kötetben, SZERB Antal-levelek, NAGY Emma költőné (1895—1957) hagyatéka, BOHUS Jánosné SZÖGYÉNY Antónia (megh. 1890) emlékkönyve (MTAK), ADY-levelek, kéziratok és egyéb dokumentumok (393 db.) és GAÁL Gábornak, a *Korunk* szerkesztőjének levelei (191 db. OSzK).

Több tudósunk kéziratot hagyatékával is gazdagítottak könyvtáraink. Többek között a nyelvész JAKUBOVITS Emil, a földrajtudós BULLA Béla, a kémikus ILOSVAY Lajos (MTAK), a szociológus DÉKÁNY István, a filozófus PROHÁSZKA Lajos hagyatékával (EK). Utóbbinak legkiemelkedőbb tétele Eduard SPRANGER-nek PROHÁSZKÁHOZ intézett 65 levele. KISS Lajos néprajztudós hagyatékából számos tudós- és művészlevél került ki (OSzK). A tudományos élet újabb dokumentumai közül érdeklődésre tarthatnak számot SZENTGYÖRGYI Albert levelei (MTAK).

A művészettörténeteseknek értékes forrást jelentenek ZICHY Mihály eddig ismeretlen levelei (63 db. OSzK). Két LISZT-kézirattal is gyarapodtak a gyűjtemények: egy levéllel (MTAK) és egy autográf partitúrával 1865-ből (OSzK).

Könyvtártörténeti szempontból jelentősek DÜMMERTH Dezső kiadatlan kézíratai (EK). Az egyik az Egyetemi Könyvtár 1635 előtti történetéről és gyűjteményéről szól, a másik az *Egyetemi Könyvtár személyzete 1597—1961 között* címmel a könyvtár 313 alkalmazottjáról nyújt személyi és működési adatokat.

A magyarországi színházi kultúra kutatóit érdekelhetik elsősorban BAJOR Gizi levelei (969 db.), PEKÁRY István díszlettervei (1942, 1952.), NAGYAJTAY Teréz jelmeztervei (1937—1960.), KÖPECZI Bócz István díszlet- és jelmeztervei (1945—1965.) (OSzK).

Tovább folytatódott a nehezen hozzáférhető, elsősorban külföldi könyvtárakban őrzött kéziratok mikrofilmen való megszerzése. A müncheni Bayerische Staatsbibliothek hét (OSzK), a párizsi Bibliothèque Nationale több Corvinája (MTAK) olvasható ma már itthon is mikrofilmen. Ugyanígy a Vatikáni Könyvtárból egy VITÉZ János tulajdonában volt kódex s egy német nyelvű ismeretlen krónika a BOCSKAY-felkelésről Montrealtól (*Ungarische Chronik*) (OSzK). A párizsi Bibliothèque Nationale-ból való ANDREAS UNGARUS *Descriptio victoriae* c. 18. századi kéziratának mikrofilmje (OSzK). Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár 123 kódexe szintén mikrofilmen áll már a kutatók rendelkezésére (MTAK). Román Tudományos Akadémia kolozsvári könyvtárától több magyar egyháztörténeti kéziratot sikerült ilyen formában megszerezni (MTAK).

Itt említjük meg a kéziratként kezelt doktori és kandidátusi értekezések évről-évre növekvő számát, melyek mind az Akadémiai, mind az Egyetemi Könyvtárban külön gyűjteményt alkotnak s a kutatásnak értékes forrásai.

2. *Régi könyvek, ritkaságok.* Az Egyetemi Könyvtárnak sikerült nagyszombati naptársorozatát egy 1676-os kötetel kiegészítenie, melyből Magyarországon ez a csonka példány az egyetlen. Nemzetiségi és egyháztörténeti szempontból érdekes a *Sicriiul de aur* c. 1683-ban Szászsebesen megjelent, APAFI Mihály fejedelem utasítására románra fordított kálvinista szónoklat-gyűjtemény, melyből eddig csak Balázsfalván volt példány (EK). Egy londoni árverésen vásárolta meg a Széchényi Könyvtár JÁSZBERÉNYI Pál *Fax nova linguae latinae* c. művének 1664-ben megjelent első kiadását, melyhez hozzá van kötve a szerző egy másik munkájának (*Institutionum grammaticarum pars prima*) ugyancsak első londoni kiadása 1663-ból. Jelentős beszerzés BENICZKY Péter *Magyar rithmusok* c. verseskötetének 1692-es lőcsei kiadása, melyből az eddig ismeretes egyetlen példány a Halle-i magyar könyvtárban található (OSzK). BETHLEN Kata *Önéletírásának* első kiadása szintén a második ismert példány (OSzK).

Könyvészeti ritkaság ORIBASIUS *21 veterum et clarorum medicorum Graecorum varia opuscula* c. művének 1808-as moszkvai kiadása, melynek csaknem valamennyi példánya elpusztult a napóleoni háborúkban, Moszkva égésekor (OSzK). Bibliofil szempontból érdekes a Nibelung-ének egyik 1821-es eppishauseni kiadása, mely annakidején

sem került könyvkereskedői forgalomba s a kiadó J. von LASSBERG germanista ajándékozta gróf MAJLÁTH Jánosnak (OSzK). Könyv- és könyvtártörténészek érdeklődésére tarthatnak számot azok a művek, melyek A. SCHOPENHAUER, ill. MÁRIA LUJZA császárné exlibrisével kerültek elő (OSzK).

Egyetem- és művelődéstörténeti vonatkozású a *Calendarium Regiae Universitatis Budensis* 1778. évi kötete, melynek eddig csak az 1779-es kiadásáról tudtak (EK).

Az Akadémiai Könyvtár a pozsonyi Szlovák Tudományos Akadémiától számos 17. századi magyar vonatkozású mű mikrofilmjét szerezte be.

3. *Modern könyvek.* Az említett könyvtárak folyamatosan beszerzik a gyűjtőkörükbe tartozó legfontosabb külföldi irodalmat. Az erről adott részletesebb beszámoló meghaladná cikkünk terjedelmét, így csak néhány adalékkal szolgálunk e téren.

A Széchényi Könyvtár hungarika anyagának kiegészítésére törekszik, elsősorban olyan művek vonatkozásában, melyek a két háború között politikai okokból nem kerültek be a könyvtár állományába. Értékes beszerzése ezen a téren az „1924” c. antológia, mely a bécsi magyar emigráns írók kiadványa volt.

Az Akadémiai Könyvtár nagy forráskiadványok, kritikai kiadások és régi művek reprintjeinek beszerzésével gyarapította gyűjtött szakterületeinek állományát. Kiemelkedő fontosságúak közülük a *Biblioteca de autores espanoles* c. 71 kötetes gyűjteményes munka reprintje, H. WALPOLE, J. J. ROUSSEAU, DIDEROT és BALZAC levelezésének kritikai kiadásai, H. MELVILLE, Th. MOORE, W. WHITMAN, TURGENYEV, GERCEN, stb. összes műveinek kritikai kiadásai. A tudománytörténet területéről kiemelkedik R. BOYLE és M. MALPIGHI összes műveinek reprintje.

Az Egyetemi Könyvtár profiljának megfelelően tovább gyűjtötte a filozófiai, közép- és újkori történelmi műveket, különös hangsúllyal az antiklerikális irodalomra és a művelődéstörténeti művekre. Jelentősen gyarapította reference műveinek állományát is.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár a szociológia mellett nagy súlyt helyezett az urbanisztika szakterületére. Kiemelkedő szerzemény itt E. EGLI *Geschichte des Stadtbaus* (Zürich, 1962.) c. műve és LE CORBUSIER művének német fordítása (*Mein Werk*. Stuttgart, 1960.). Tovább folytatták a nagy lexikon-sorozatok beszerzését is. (*Enciclopedia dello spettacolo*, *Enciclopedia universale dell' arte Dizionario biografico degli italiani*, stb.) Erőteljesen gyarapították a három esztendővel ezelőtt nyílt zenei gyűjteményt. Itt elsősorban arra törekedtek, hogy az alapvető műveket biztosítsák az olvasóknak mind könyvekben, mind zeneművekben. (Pl. D. EWEN *Encyclopedia of concert music* New York, 1959. *Köchel jegyzék*. Wiesbaden, 1964. Beethoven ún. müncheni összkiadásának kötetei, SCHÜTZ összkiadás, stb.)

4. *Periodika.* A hírlapok és folyóiratok terén a Széchényi Könyvtár egyrészt még állományából hiányzó műveket szerzett be, pl. *Lévai Újság* (Léva, 1934—1938.), *Progres și Cultura* (Marosvásárhely, 1933—1934.), *Blajul* (Balázsfalva, 1934—1936.), *Romanische Revue* (Resica, 1888.), *Viața Ilustrată* (Kolozsvár, 1935—1938, 1943.), — másrészt műzeális sorozatokat állított fel a megvásárolt többpéldányokból, pl. *Egyetemes Philológiai Közöny* (1884—1948.), *Az Est* (1914—1939.), *Független Újság* (1934—1939.), *Függetlenség* (1935—1944.), *Magyar Múza* (1787), *Magyarság* (1931—1938.), *Szocializmus* (1907—1937.), *Testvér* (Bécs, 1924—1925.), *Új Idők* (1898—1948.), *Városi Szemle* (1927—1948.).

Az Akadémiai Könyvtár mikrofilmen szerezte be a két háború között Moszkvában megjelent nemzetközi irodalmi folyóiratokat (*Internationale Literatur*, *Literatur der Weltrevolution* stb.). Ugyancsak mikrofilmen került állományába a lengyel „*Wiadomości Literackie*” (1924—1939) c. irodalmi folyóirat sorozata és a párizsi *Szabad Szó* néhány évfolyama. Több értékes régi folyóirat reprintjét is sikerült megvásárolni, így többek

között az *Annals of Archaeology and Anthropology* első 28 évfolyamát. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár több régi periodikáját egészítette ki, pl. *Sportélet* (1902—1907), *Vadász és Versenylap* (1869—1907.), *Divatszalon* (1897—1904.).

5. *Egyéb különgyűjtemények.* Az Akadémiai Könyvtár Keleti gyűjteményének gyarapodása számottevő volt. A mandzsu gyűjtemény 5 db. 17. századi fanyomatos művel, a mongol gyűjtemény mintegy 30 egységgel, köztük több kézirattal és fanyomatos művel gyarapodott. Külön kiemelkedik a tibeti anyag gyarapodása (mintegy 40 egység).

A Széchényi Könyvtár Színháztudományi Tára erdélyi színlapokat szerzett be az 1840-es és 1860-as évekből.

SOMKUTI GABRIELLA

Budapesti nyomdák a XIX. században. A Kiscelli Múzeumban a fenti címen megnyílt kiállítás arról a fejlődésről nyújtott képet, amelyen hazai nyomdászatunk a századfordulóig keresztülment.

Hess András epizódyszerű működése folytatás nélkül maradt; utána az első nyomdát 1724-ben alapította Budán Landerer János Sebestyén és ez a nyomda 1841-ig maradt fenn. Ekkor egyesült a Heckenast féle könyvkiadóval és így vált felejthetlenné, mint valami ikercsillag, az 1848-as márciusi események során. A szabadságharc utáni időszakban, rohamos fejlődésen ment át a hazai nyomdászat. Az irodalmi élet soha nem látott gazdagodása, a napilapok és folyóiratok rohamosan gyarapodó száma magával hozta a nyomdaipar fejlődését is. 1896-ban Budapesten már 19 olyan nyomdát találunk, amelynek munkáslétszáma meghaladja az ötven főt. Ebből Pesten tizenkettő van. Köztük az *Athenaeum* és a Bródy Zsigmond féle nyomda háromszázas létszámú, a Landerer-Heckenast üzemből lett Franklin Társulat nyomdája pedig 350 munkást foglalkoztat.

Természetesen a gépek a legszembeötlőbb látnivaló. Közülük is egy Gutenberg típusú kéziszajtó, amely a Landerer és Heckenast nyomdából származik. Ez is az egyik azok közül, amelyeken a *Tizenkét pontot* és a *Nemzeti Dal*t nyomták. Aztán egy kis kéziszajtó, amelyet már a közelmúlt illegalitás idején is használtak, röpcédulák készítésére.

Az egyik tárlóban kis kézi betűszedő szerszámot állítottak ki. Ott az öntőkanál és a sorjázó is. Primitív szerszám, akár Gutenberg mester is használhatta volna. És a terem másik oldalán a nagyra nőtt testvér, a betűöntő és sorszedő gép. A felső része mint furesa alakú hárfa, legyezőszerűen szétterülő huzalaival. Billentyűi egészen elkoptak és megfeketedtek a használattól . . . Napi 20—25 000 betű öntésére alkalmas is volt. A többi gépek: Liberty rendszerű tégelysajtó; a két műveletet végző Viktória és a pesti Wörner gyár Tempó-ja. Aztán egy hatalmas és vitrin után kívánczozóan pompás nyomdai fényképezőgép, amely a Klósz-hagyaték anyagából került ide. A sarokban szerénykedik egy mechanikus fűzőgép; továbbmenve mammutnagyságú rotációs gépet látunk, amely a XIX. században készült, ugyancsak a pesti Wörner-gyárban. 1905-óta ezen nyomtatták a *Népszavát*. Ez a gép már csaknem a ma világa. Azt a képet, amelyet a gépek, a maguk kicsit idegenszerű, ismeretlen és rejtélyes voltában csak éreztetnek, a tárlókban elhelyezett, gondosan válogatott anyag építi ki teljessé. A különféle nyomdai termékek és dokumentumok megmutatják nekünk az embereket, akik a gépek között éltek és dolgoztak. Régen porrá váltak, de kezük munkája túlélte őket. Itt van 1752-ből a Landerer-nyomda királyi kiváltságlevele. Azután egy gyermekkönyv: Hasznos és kellemes ABC író és olvasó képeskönyv az ifjúság számára, — 1830-ból, német nyelven.

Nagy szarkaláb betűkkel a Landerer-nyomda és a Heckenast könyvkiadóéeg társulásának okirata 1841-ből; mellettük épségben megmaradt nyomdai számlák. A nyomdatulajdonosok mindenképpen és bőségesen megtalálták számításukat. A nyomdai

munkások már kevésbé. Éppen ezt panaszolja fel a TÁNCSICS-féle *Munkások Ujsága* 1848. máj. 7-i számában közölt *A' könyvnyomtató munkások kérelme*, mely a méltányosságra hivatkozva kéri és követeli a munkabérek megjavítását, mert „minden másféle munkásnak inkább van jövődöbe való jobb kilátása, hogy a maga kezére kezdhet valamit, s önállóságra vergődhetik: de mi (ritka kivétellel) örökös alárendeltségre vagyunk kárhozthatva, mert nincs tehetségünkben saját nyomdát állítani” Pedig „... mutatják az ide mellékelt bizonyítványok és az élet, miszerént a nyomdatulajdonosok igen nagy, 100—130 procentet is nyernek”.

A nyomdászok a 48-as események légkörében megnyerték az első csatát, de a folytatás már kevésbé volt sikeres. A század második felében egyre keményebben szervezkedik és harcol a nyomdai munkásság és egyre nehezebbé válik sorsa. A kilátástalanság állandósul, csak egyre többen osztoznak benne. A tárlókban rendőri jelentések, melyek nyomdászgyűleésekről, munkástüntetésekről, letartóztatásokról számolnak be. Megvillan előttünk ZAKA Lajosnak, a nyomdászvezérnek elszánt harca.

A falakon tarka könyvnyomtatások, majd KUN és BIRÓ plakátjai, a kalapácsos ember ismerős alakjával. A kiállítás dokumentálja azt, amit a *Munkások Ujsága* ír a nyomdászokról: „... általuk terjednek az emberek közé a gondolatok, elvek, mellyek az egyenlő jogokat életbe léptetni segítik. ... mindazon szép és jó, mi a szívet nemesíti, a lelket felvilágosítja, kezeiken megy keresztül, s belőle ránk is ragad.”

Az állandó jellegűnek szánt kiállítás gondos, szép munka, elismerés illeti érte dr. TÓTH Imrét, a Kiscelli Múzeum munkatársát.

Az elismerés mellé egy-két megjegyzés: Jó volna, ha egyes gépek mellett a szerkezetükre, működtetésükre vonatkozó néhány soros magyarázatot találnánk, esetleg olyan ábrákkal illusztrálva, mint az iskolás könyvekben szokásos. Ez segítené a nem műszaki képzettségű felnőtteket akik — nem szívesen árulják el tájékozatlanságukat kérdésekkel — és még érdekesebbé tenné a látottakat a fiatalok, iskolások számára, akiket a gépek-szerkezetek általában minden másnál jobban érdekelnek.

Hatásos pedagógiai gesztus, hogy a Nemzeti Dal egy-egy példányát a látogatók előtt nyomtatják ki.

A nagyteremben a nyomdászat hőskorával foglalkozó anyag elhelyezése áttekinthető, levegős. Az előtérben azonban a Világosság-nyomdával kapcsolatos emlékek, a helyszűke miatt zsúfolt képet mutatnak. Pedig számítani kell arra, hogy az egész kiállítás anyaga a jövőben gyarapszik. Esetleg a két kihalt nyomdászati ág: a kottametszés és a könyvnyomtatás emlékeinek további összegyűjtése révén.

Mindent összevetve: nagyon örülünk, hogy ismét gyarapodtunk egy nagyszabásúvá fejleszthető kiállítással, amely a társadalomtudományi mondanivalót a műszaki mozzanattal illusztrálja és építi teljesebb korrképpé és viszont.

H. LAKATOS ÉVA

Színházi Könyvtárak és Múzeumok Nemzetközi Szövetségének VIII. kongresszusa.

A Könyvtárosok Világszövetségének, a FIAB-nak színházi szakosztálya, a Fédération Internationale des Bibliothèques-Musées des Arts du Spectacle 1967. szeptember 20-tól 24-ig Budapesten tartotta VIII. Kongresszusát.

A Kongresszust ünnepélyes keretek között nyitotta meg MOLNÁR János miniszterhelyettes a Fészek klubban. Utána MÁTRAI László egyetemi tanár, a Magyar Könyvtárosok Egyesületének elnöke, FÜLEP Ferenc a Nemzeti Múzeum főigazgatója és SZÉKELY György a Színháztudományi Intézet igazgató helyettese üdvözölte a külföldi vendégeket.

A Kongresszus főtémáját *A dokumentáció az élő színház szolgálatában* címmel jelölték meg, s erről 14 előadás hangzott el fejtegetve részben a dokumentáció különböző válfajait, részben különféle módszereit. A legérdekesebb előadások a francia rádió és televízió működésével kapcsolatban hangzottak el. Mme FAUQUENOT *A televízió drámai adásainak dokumentálása, megőrzése és újrafelhasználása* című előadásához szorosan kapcsolódott Claude-Michel CLUNY *A Francia Rádió és Televízió Központ megőrzési és dokumentációs szolgálata és a művészi produciók adásai* című gyakorlati kérdéseket tárgyaló felolvasása. Hasonló témakörben mozgott Miss HARTNOLL, angol küldöttnek *A Nemzeti Filmarchívum munkája különös tekintettel a Filmkatalogizáló Osztályra* című fejtegetése is. Magyar részről *A Színháztudományi Intézet színházi dokumentációjának módszerei* című előadás foglalt állást az élő színházzal kiépítendő kapcsolatok szükségessége mellett és számolt be a magyar színházi dokumentációs központ tapasztalatairól.

Az előadások egy másik csoportja a tudományos kutatást segítő dokumentációs eljárásokról értekezett és főleg a bibliográfiáknak dokumentációs felhasználásáról beszélt. Ebben a tárgykörben különösen a párizsi Bibliothèque Nationale és a Bibliothèque de l'Arse­nal küldöttei keltettek érdeklődést.

A muzeális jellegű gyűjtemények és a nagy könyvtárak színházi osztályainak látványos anyagának megőrzési, rendszerezési és újrafelhasználási problémáival amerikai (John Mc DOVELL), szovjet (Livia BIKOVSKAJA, Nina MINC) és magyar (KERESZTURY Dezső) előadások foglalkoztak.

Végso fokon minden előadásban érezhető volt az a törekvés, hogy a könyvtárost és a muzeológust kimozdítsa hagyományos passzivitásából és egy élő művészet, a színház, aktív részesévé tegye. Tehát a könyvtárak és múzeumok nem elégedhetnek meg többé a gyűjtés, a megőrzés és a rendszerezés munkafázisaival, a modern tudomány és művészet ma már olyan igényeket támaszt velük szemben, amelyek az anyag újrafelhasználásában való aktív részvételüket is elsőrendű feladatává avatják.

A bizottsági üléseket André VEINSTEIN a FIAB színházi szakosztályának alapítója és agilis irányítója vezette. Az ikonográfiai bizottság, a dokumentációs bizottság, és a bibliográfiai bizottság ülésein több jelentős határozat született. Többek közt elfogadták René HAINAUX belga küldött javaslatát egy kb. 2000 tételt magába foglaló nemzetközi színháztörténeti bibliográfia szerkesztésére és kiadására, amelyhez már az UNESCO anyagi támogatását is sikerült megnyerni.

A Kongresszus külföldi résztvevőinek alkalmuk volt a magyar színházi élettel is megismerkedni. Múzeumi látogatásaik, visegrádi és esztergomi kirándulásuk felkeltették érdeklődésüket a külföldön kevésbé ismert magyar műemlékek és műkincsek iránt. Kellemesen lepte meg őket az az ajándékesomag is, amelyet a Széchényi Könyvtár külföldi csereosztálya állított össze részükre a legszebb idegennyelvű magyar könyvekből.

STAUD GÉZA

A Nemzetközi Könyvtárak Egyesülete. Talán nem annyira ismeretes a magyar könyvtárosok köreiben, hogy a Könyvtárosegyesületek Nemzetközi Szövetségének (IFLA-FIAB) nemcsak nemzeti tagegyesületei vannak, hanem néhány nemzetközi könyvtárosegyesületet is alapított az idők folyamán. Ezek részben önnállósultak, de általában szoros kapcsolatot tartanak ma is az IFLÁ-val. Az egyik ilyen egyesület a Nemzetközi Könyvtárak Egyesülete (Association des Bibliothèques Internationales — Association of International Libraries), amelynek neve így kissé megtévesztő, mert a nagy nemzetközi szervezetek (ENSZ, UNESCO, stb.) könyvtárainak egyesületéről van szó.

Maga az Egyesület nem nagy, működése csak néhány évre tekint vissza, eddigi munkája főleg arra korlátozódott, hogy néhány összejövetelel tapasztalateserére gyűjtötte össze a nemzetközi szervezetekben dolgozó könyvtárosokat. A legutóbbi konferenciáján, melyet 1966 őszén Hágában tartottak az IFLA évi közgyűlésével párhuzamosan, új vállalkozást határoztak el: ki akarják adni az ENSZ-en kívüli kormányközi szervezetek (p. Európa-Tanács, vagy a különböző nemzetközi gazdasági, vasúti, szállítási, stb. szervezetek) *kiadványainak index-katalógusát*, valamint egy tanácsadó kalauzt arra nézve, hogy miként lehet e szervezetek nagyszámú és sokszor nehezen hozzáférhető kiadványaihoz hozzájutni. Ami az első kiadványt illeti, a feladat igen széleskörű és bonyolult, ezért külön szerkesztőbizottságot fognak létrehozni, részben az Egyesület tagjaiból, részben más olyan könyvtárosokból, akik számára elsőrendűen fontos a nemzetközi anyag beszerzése. Fel fogják kérni közreműködésre a Társadalomtudományi Dokumentáció Nemzetközi Bizottságát (melyben magyar részről Rózsa György igazgató tölt be fontos pozíciót) és a vállalkozáshoz szükséges összeget az IFLA-n keresztül az UNESCO-tól fogják kérni. A második kiadvány elkészítéséhez igénybe fogják venni a Nemzetközi Szervezetek Uniójának (Brüsszel) közreműködését.

GOMBOCZ ISTVÁN

Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban a könyvtár történetéről. Abból az alkalomból, hogy 120 éve működik az Országos Széchényi Könyvtár a Nemzeti Múzeum épületében, kiállítást rendeztek a könyvtár történetéről a Széchényi Könyvtár előcsarnokában. A kiállítás időszerűségét fokozta az a tény, hogy a könyvtár történetének kutatása napirenden levő feladata az e célra alakult munkaközösségnek s az össze-foglaló monográfia megjelenése néhány éven belül várható.

A kiállítás természetesen csak a fejlődés főbb mozzanatait mutathatta be, képekkel és szöveges dokumentumokkal illusztrálva az elmúlt évszázadot. A rendezők egy tárlót és tablót MÁTYÁS király könyvtárának szenteltek, ezzel is hangsúlyozva azt a felismerést, hogy a Bibliotheca Corvina, mint a központi királyi hatalom kultúrintézménye, tulajdonképpen a nemzeti könyvtár első megjelenési formája volt és mint ilyen, — kedvezőbb történelmi feltételek mellett — annak közvetlen előde és alapja lehetett volna. Kiemeli a kiállítás az alapító SZÉCHÉNYI Ferenc érdemeit és azt a körülményt, hogy a könyvtárnak kezdettől fogva vállalt és vallott feladata volt a nemzeti könyvtári szerep betöltése. Ebben az értelemben válik jelentőssé a kötelepéldány-szolgáltatás fejlődésének bemutatása és az utalás a nagyobb alapítványokra, hagyatékokra, mint pl. SZÉCHÉNYI Lajosé, JANKOVICH Miklóssé és APPONYI Sándoré. Képet kapunk a könyvtár eddigi két legjelentősebb újjászervezéséről, könyvtártechnikai korszerűsítéséről: az 1869—1875. évi BARNÁ FERDINÁND-féle rendezésről és az 1930-as évek újjárendezéséről, modernizálásáról is. Végül bemutatja a kiállítás az egyes különgyűjtemények kialakulását, a könyvtár mai szolgáltatásait és szervezeti felépítését s felvillantja a jövő képét: a nemzeti könyvtár új otthonát a budavári palotában.

(SG)

A belgiumi illegális sajtó leltára.* Az utóbbi évek során egyre gazdagodik a második világháborús időszak baloldali, illegális sajtójának és egyéb kiadványainak részletező feldolgozása — külföldön. Egyre-másra látnak napvilágot a különböző terjedelmű,

**Inventaire de la presse clandestine (1940—1944) conservée en Belgique.* Összeáll. Jean DUJARDIN, Lucia RYEMENANS, José GROTOVITCH. Bruxelles 1966, Centre National d'Histoire des deux Guerres Mondiales. 192 p. Ill.

különböző műfajú feldolgozások, leltárak, listák, bibliográfiák, antológiák a háború és a fasizmus idejének ellenállási kiadványairól.

E kiadványok alap gondolata bármely országban és bármely formában megjelenő munkánál egy és azonos: a dokumentumok összegyűjtése abból a célból, hogy a majdani történészek az üldözött, tiltott, illegálisan terjesztett kiadványok alapján írassák meg e korszak igaz történetét, hiszen éppen a megsemmisítésre ítélt írárok tükrözik a leghűbben a fasizmus ellen, a békéért, az emberibb jövőért harcoló nép igazságát.

Egyike az ilyen típusú kiadványoknak Richard Drews és Albert Kantorovicz megdöbbentő antológiája, a Berlin—Münchenben 1947-ben megjelent *Verboten und verbrannt. Deutsche Literatur — 12 Jahre unterdrückt*. Az ellenállási sajtóról készült egyik legjelentősebb publikáció a francia nemzeti könyvtárban született: *Catalogue des périodiques clandestins* (1939—1945). Párizsban, 1954-ben jelent meg Julien CAIN kezdeményezéséből, aki harminc esztendőn át óriási könyvtári—irodalmi—művészeti szervezőmunkát végzett, mint a Bibliothèque Nationale főigazgatója, s a náci megszállás idején a francia Ellenállás aktív résztvevője volt. A *Catalogue* előszavában Julien CAIN hangsúlyozza: Franciaország felszabadulásának másnapjától kezdve történészek egy csoportja elhatározta, hogy mindenféle dokumentumot összegyűjtenek, melyek később majd alapul szolgálhatnak az 1939—1944-es periódus történetének tudományos feldolgozásához.

Nemcsak az önálló kiadványok — könyvek, füzetek, brosrak — voltak fontosak számukra, hanem minden (különösen a természeténél fogva tönkremenésre és gyors eltűnésre ítélt anyag) olyan kiadvány — pamflet, plakátok, rölapok, röpiratok, felhívások és proklamációk —, melyek a megszállás alatti mindennapi élet apró részletei mellett magát az Ellenállás történetét is tükrözik. Különösen nagy figyelmet fordítottak a sajtóra, melynek jelentősége és hatása ebben a korszakban erősen megnövekedett. Felhívásokat bocsátottak ki, megindult a nemzetközi csere a könyvtárak között. Így tudták megszerezni és lemásolni a dokumentumokat.

Ugyancsak Párizsban jelent meg egy másik fontos sajtótörténeti kötet, CAIN professzor nyomdokain haladva, a Bibliothèque Nationale katalógusának felhasználásával, 1961-ben: *Presse clandestine 1940—1944*. Szerzője Claude BELLANGER, a *Parisien Libéré* című lap főszerkesztője. A 246 oldalas illusztrált kötet gazdagon dokumentált, az illegális sajtóból közölt idézetekkel és bő fotomásolatokkal mutatja be az Ellenállás sajtóját. Párja az 1962-ben Berlinben disszertációként megjelent *Die Presse der französischen Résistance*. Technik und Positionen einer Untergrundpresse, 1940—1944., Reinhard FREIBERG tollából.

E kiadványok sorából most a belga ellenállási mozgalom illegális sajtójáról legújabbán megjelent kitűnő kiadványt emeljük ki. Előszavában Et. SABBE főlevéltáros, a Centre National d'Histoire des deux Guerres Mondiales elnöke hangsúlyozza, hogy lehetetlen megírni a második világháború hiteles történetét az illegális sajtó részletes, pontos feldolgozása nélkül. Jacques WILLEQUET, a Centre főtítkára hiányolja, hogy Belgium mindezekig nem hozott létre egy olyan speciális intézetet, melynek hivatása a második világháború tanulmányozása lenne, s keserűen állapítja meg, hogy minden szomszédos ország megelőzte őket ezen az úton. Éppen ezért — írja a rövid előszóban — a Centre a maga szerény eszközeivel megkísérelte 1964-től kezdve, hogy legalább valamit realizáljon terveiből. E törekvés jegyében született a leltár. Fő célkitűzésük a létező dokumentumok leltárának összeállítása, s ezzel párhuzamosan a dokumentáció megalapozása volt ott, ahol hiányoztak a dokumentumok. Világosabban kifejezve: „a szisztematikus kikérdezés” módszere, azaz beszélgetések lefolytatása az Ellenállás egykori vezetőivel és résztvevőivel, a nyilatkozatok rögzítése, összegyűjtése és lerakása az archívumokba a jövő történészei számára.

A „Leltár” részletes, módszertani szempontból is figyelemreméltó bevezetését a kiadvány három összeállítója — Jean DUJARDIN, Lucia RYMENANS és José GOTOVITCH — írta. Számunkra is fontos megállapításuk, mely szerint a második világháború illegális sajtójának feldolgozása még sehol sem készült el. Ennek oka nagyon egyszerű: hiányoznak még a relatíve is teljes és kielégítően széles gyűjtemények. Ebből az alap gondolatból kiindulva a kutató csoport hatalmas munkát indított az egész országban, azzal az egyetlen célkitűzéssel, hogy felleljék az illegális kiadványokat, azonosítsák, majd katalogizálják azokat. A kutatás általában rendező munkával párosult, hiszen ezek az újságok hosszú esztendőkön keresztül „szunnyadtak szeretetreméltó összevisszaságban”, a megőrzésre alig alkalmas állapotban. A sajtóban, az ellenállási szerveknél felhívásokat tettek közzé, ezek azonban — mint írják — a Leltár megjelenéséig nem hoztak eredményt, éppen ezért remélik, hogy a Leltár közzététele ösztönözni fogja az ismeretlen tulajdonosokat arra, hogy jelentkezzenek s jelezzék gyűjteményük létezését.

A bevezetés felsorolja a Leltár „elődeit”: *Le Livre d'or de la Résistance* (1950); *Répertoire des journaux clandestins* (Egészségügyi Minisztérium kiadása); Léo LEJEUNE-nek a hírek feldolgozásában kezdett befejezetlen munkája; GILSON: *Introduction aux recherches sur la presse clandestine* (1963). Ez utóbbi — hibái mellett is — az illegális lapok legteljesebb repertóriumát képviselte megjelenése idejében.

A három történész kutató felhasználva az előző kutatási eredményeket, s egyben látva fenti listák hibáit (több lap azonos címmel jelent meg, így az azonosítás — dokumentumok híján — nem volt lehetséges), megfordították a problémát. Elhatározták, hogy magukból a dokumentumokból kiindulva kezdik meg a munkát. Így vált lehetővé az illegális sajtó kétségtelenül hiteles leltárának felállítása.

A lapok leírásánál maximális mennyiségű megkülönböztető jelet alkalmaztak: cím, teljes alcím, számozás, az újságon illetve a szövegen belül előforduló dátum, a sokszorosítás módja, az oldalszám, továbbá a lapnak az Ellenállás valamilyen szervezetéhez való esetleges tartozása.

Ilyen elvek alapján született meg a szép kiállítású, illusztrált, nagyformátumú 192 oldalas könyv, mely ötszázhatvanhét illegális lapot sorol fel azok részletes, pontos adataival, rendkívül világos, könnyen áttekinthető módon.

Ez a látszatra teljesen száraz, matematikai képletként ható adatszerű összeállítás rendkívül sokat sejtet. A hűvös számok, közömbös betűjelek és rövidítések mögött széles népi ellenállás panorámája bontakozik ki. A lapokat kibocsátó szervezetek a mozgalom gazdagságát és egységét jelzik. A kommunista párt, a szocialista párt, az ifjúsági mozgalom, a függetlenségi front, a Szovjetunió Barátainak Szövetsége, a Vöröskereszt, a szakszervezetek, a különböző szakmák, a művész-partizánok és még sok más szerv, helyi és országos — egymás után, egymással karöltve buzdítottak az ellenállásra.

A lapok fejléce, a lapok alcímei s a cikkek címei — több fotón olvashatók részletek az egyes cikkekből — a széles népfront-jelleg mellett az Ellenállás lendületét és erős optimizmusát tanúsítják. *En avant!* (Előre!), *L'Espoir* (A Remény), *L'Aurore* (A Hajnal), *La Vérité* (Az Igazság), *L'Étincelle* (A Szikra), *Clarté* (Világosság) — hogy csak néhányat említsünk. Több lapnál a cím félreérthetetlenül kifejezi a lap speciális jellegét, így például a *Moscou Informations*; a HITLER karrikatúrájával ellátott *Sous la Botte*; a *Churchill-Gazette*, „autorisé par la censure anglaise”, vagy az *Antiboche*, a német propaganda hazugságainak leplezése céljából életre hívott újság.

A Leltár 83. oldalán, a 257. sorszám alatt hungaricumra is bukkanunk:

LIBERTÉ

Organe belgo-hongrois combattant contre l'opresseur nazi
3 sn V/1943 R 4 Voir (Bruxelles) SZABADSÁG

S a kiadványban bőségesen szereplő fotomontázsok között, a 148. oldalon meg is találjuk az eddig nem ismert, belgiumi magyar ellenállási lap fejlécét fotomásolatban, a vezércikk címét: „A szabadság hónapja”, valamint a cikk néhány sorát.¹

A belga kutatók e figyelemreméltó munkája — amelyet a Centre vezetői is határkőnek tartanak az illegális sajtó feldolgozása területén — számunkra is figyelmeztető. Magyarországon hasonló kiadvány nem jelent meg sem az üldözött, perbefogott, megsemmisítésre ítélt könyvekről; semmilyen katalógus vagy leltár a lapokról, rölapok-ról. Igaz, hogy a háború és fasizmus éve alatt nálunk — az adott történelmi helyzetből kifolyólag — közel sem jelent és nem is jelenhetett meg annyi illegális lap, mint szerencsésebb országokban. Fontos és hálás feladat lenne — a belga kutatók módszerét követve — előbb összeszedni, majd bibliografizálni a hazai és a külföldi emigráns ellenállási lapokat, hogy az *Inventaire*-hez hasonló, valóban tudományos alap-munkaeszközt nyújtsunk a történelmi kutatás számára.

MARKOVITS GYÖRGYI

Iványi-Grünwald Béla angol Hungarica gyűjteménye. 1965 januárjában egy angol vidéki város patinás könyvesboltjában, régi könyvek közt keresgélve, érte utol a hirtelen halál 63 éves korában IVÁNYI-GRÜNWARD Bélát, a két háború közti Magyarország egyik legigéretesebben induló történettudósát. A reformkori Magyarország, SZÉCHENYI István vitája állt kutatásainak központjában és holtáig az újkori Magyarország és Európa egymáshoz való viszonya izgatta képzeletét, gondolatvilágát. SZÉCHENYI tanulmányai, elsősorban a „*Hitel*”-hez írott nagy feltűnést keltő, terjedelmes bevezetője, *A legújabb kor története*, mely az „*Egyetemes történet*” 4-ik köteteként 1937-ben jelent meg, rangját nemzedéke legkiválóbb történészei között végérvényesen megállapították.

A fasizmus ellen minden idegszála tiltakozott. 1939-ben HORRHY Magyarországgal megszakított minden kapcsolatot és Londonban telepedett le.

Egyéniségét, érdeklődését a nehéz évek sem változtatták meg. Angliában élve, Európa e részének Magyarországgal való múltbeli kapcsolatait kutatja és amint erre lehetősége nyílik, hosszú éveken át gyűjti e kapcsolatok dokumentumait; könyveket, hírlapokat, metszeteket, térképeket, röpiratokat.

Röviddel halála előtt a Magyar Rádió „Szülőföldünk” c. egyik adásában bejelentette azt a szándékát, hogy gyűjteménye annotált katalógusát közreadja. Ebben a mun-

¹ 3 = Archives Générales du Royaume, Bruxelles, Collection Leo Lejeune; sn = sans numéro; V/1943 = a megjelenés dátuma; R = ronéotypées; 4 = 4 oldalas

Megjegyezzük, hogy az oldalszámonként említett A 451. sz. tétel a *Szabadság* című kiadvány 152. oldalán szerepel, (451. sz.) s úgy tűnik, a fent említetten kívül még két szám lenne meg belőle, ugyancsak az 1943-as évből. Eddigi tudomásunk szerint magyar könyvtárakban nincs a lap 1943-as évfolyamából egyetlen szám sem; sem az Országos Széchényi Könyvtárban, sem a Párttörténelmi Intézet Könyvtárában. Van azonban azonos címmel a Párttörténelmi Intézet Könyvtárában az 1941-es, I. évfolyamból két szám: a 2. és a 4. szám. A megjelenés dátuma nincs feltüntetve, de a szöveg pontosan elárulja, hogy 1941 augusztusa utáni a 2. szám. A Leltárban feltüntetett *Szabadság* és a nálunk található *Szabadság* szinte teljes bizonyossággal azonosítható. A Leltárban található lap alcíme: „Organe hongrois combattant contre l'opresseur allemand”, a miénknél, a 2. sz. 4. oldalán pedig ez áll. A „*Szabadság*” a franciaországi és belgiumi magyarság harcok lapja”, amit kiegészít a „*Leltár*” adataiban közölt szöveg, „Organe belgo-hongrois...”. A Leltárban közölt fejléc-másolat és a nálunk meglevő két szám betűtípusa teljesen azonosnak látszik. Így egészen valószínű, hogy azonos lap különböző évfolyamairól van szó, annál is inkább, mert nehezen hihető, hogy Belgiumban, a háború éve alatt két különböző — de azonos címmel megjelenő — magyar lapot adtak volna ki.

kában meggátolta a halál. Most CZIGÁNY Lóránt, a British Museum könyvtára magyar gyűjteményének gondozója, vállalkozott a feladatra és megjelent az 1130 angol Hungaricát regisztráló katalógus.*

A gyűjtemény, ha nem is látványos, de nagy jelentőségű. IVÁNYI-GRÜNWARD Béla, akinek érdeklődését elsősorban a reformkor, a 19. század kötötte le, nem törekedett arra, hogy a nagyobb bibliofil értéket képviselő korai Hungaricát illessze gyűjteményébe. Nem APPONYI Sándor gyűjtését akarta kiegészíteni, hanem, — legalábbis angol vonatkozásban, — folytatni kívánta a gyűjtést ott, ahol APPONYI abbahagyta és főleg 19. századbeli és legújabbkori magyar vonatkozású angol nyomtatványok megszerzésére törekedett. Univerzális műveltsége, könyvismerete és történelmi érzéke azonban arra is készítette, hogy megszerezzen olyan nyomtatványokat is, amelyek APPONYI Sándor figyelmét esetleg elkerülték. Így került a gyűjteménybe néhány régebbi Hungarica is, mint pl. Samuel BRET 1695-ben megjelent útleírása, az 1707-ben megjelent angol nyelvű SZAVOJAI Jenő életrajz, Pierre JURIEŒ 1689-ben megjelent munkája, melyben a magyar protestánsok üldözéséről emlékezik meg, egy 1684-ből származó Bécs ostromáról szóló angolnyelvű reláció stb.

A gyűjtemény zömét képező 19. századbeli anyag határozza meg döntően annak jellegét, villant fel olyan tényeket, amelyek láttatni engedik a gyűjtő vonzó egyéniségét és amelynek elemzése az ésszerű, tudományos indítékú Hungarica gyűjtés példatárát szolgáltatja.

Mi keltette fel IVÁNYI-GRÜNWARD Béla érdeklődését? Elsősorban természetesen a hagyományos Hungarica; magyar szerzők műveinek angol nyelvű kiadásai, antológiák, gyűjtemények, melyekben magyarból fordított versek, prózai írások vannak. Ezekből dúsan aratott. Gyűltek azonban a nehezebben felismerhető szépirodalmi hungaricumok is, magyar tárgyú, magyar környezetben játszódó élő vagy képzeletbeli magyar személyeket szerepeltető angol szépirodalmi alkotások. Helyet kapott a gyűjteményben BYRON *Werner* c. tragédiájának első kiadása, mert egyik szereplője „Gábor” magyar, William GODWIN, 1799-ben megjelent *St. Leon* c. elbeszélése, mert BETHLEN Gáborra tartalmaz utalásokat, COLERIDGE képzeletbeli magyar környezetbe helyezett *Zápolya* c. elbeszéléseinek editio princeps-e stb. Különös gonddal gyűjtötte a KOSSUTH Lajosra vonatkozó angol irodalmat. Nemesak KOSSUTH angol nyelven megjelent írásai szerepelnek a gyűjteményben, mint pl. az a sokat emlegetett angol retorikai gyűjtemény, mely a legszebb angol szónoklatok között szerepelteti KOSSUTH angliai és amerikai beszédeit (*The orator*, London, 1865), hanem azok a memoárok, levelezésgyűjtemények is, amelyek KOSSUTH-ra, a magyar szabadságharcra, a magyar emigrációra tartalmaznak utalást. Így kerültek a gyűjteménybe RICHARD COBDEN, LORD SEYMOUR, F. W. NEWMAN, R. J. WALKER stb. emlékezései, levelezése, beszédei, a KOSSUTH-hoz írott korabeli versek, ódák első kiadásai, mint pl. SWINBURNE ódáját tartalmazó kötet, vagy LANDOR 1863-ban megjelent idilljei, a KOSSUTH-hoz írt verssel. A KOSSUTH-tal, a magyar szabadságharcral, a magyar emigrációval kapcsolatban álló személyekre vonatkozó irodalom, ha abban magyar vonatkozás van, nem kerülte el figyelmét. Ezért találjuk e gyűjteményben pl. PALMERSTON vagy LORD LYTTON életrajzát. Mint APPONYI Sándor, IVÁNYI-GRÜNWARD is elsőrendű Hungaricának tekintette azokat az egykori útleírásokat, földrajzi műveket, melyekben Magyarország is szerepel. LORD LONDONDERRY 1842-ben, F. L. BEVAN 1850-ben, F. HERVE 1837-ben megjelent európai útirajzai így kerültek a gyűjteménybe. Fáradhatatlan volt a rejtett magyar utalásokat tartalmazó irodalom felkutatásában. Az Ausztriára, Habsburgokra vonatkozó irodalom mellett így került a gyűjteménybe Lady SHELLY 1787—

* *The Béla Iványi-Grünwald collection of Hungarica. A catalogue.* Ed. by Lóránt CZIGÁNY. London, 1967. Szepsi Csombor Liter. Circle. 159 p.

1817 közötti naplója, amelyben APPONYIakra, ESZTERHÁZYakra, ZICHYEkre vonatkozó bejegyzések vannak, Sir William JONES emlékiratainak kiadása, mert REVICZKY Károly gróffal folytatott levelezését is közli, vagy James HOLE 1895-ben megjelent a vasutak államosítása érdekében frott munkája, mert a magyar vasutak állami kezelésbe vételét ismerteti.

Magyar nyelvkönyvek, nyelvtanok és szótárak, magyar néprajzi vonatkozású művek, magyar viseletet, táncokat leíró könyvek mellett a gyűjtemény zömét a magyar vonatkozású történeti forrásmunkák és monográfiák képezik, ezeken belül is az újabkori magyar történelem szerepel a legnagyobb számmal. Több mint száz munka az 1848/49-es szabadságharccal, közel 80 KOSSUTH-tal és az emigrációval foglalkozik. A 20. századi magyar vonatkozású irodalom, — ebben számos revíziós kiadvány — is bőven képviselve van a gyűjteményben. A 19. és 20. századi útleírások is igen nagy számot — közel 150-et — képviselnek. Néhány kézirat, mintegy 30 térkép, 20 magyar vonatkozású zenemű és száznál több metszet egészíti ki a gyűjteményt.

A gyűjtemény egészét a számok és a kiragadott példák, — melyeket szándékosan azokból a művekből válogattam, amelyek nincsenek meg az Országos Széchényi Könyvtár állományában, — alig jellemzik. Számos értékét, érdekességét nem tudják megeleveníteni. Mint majdnem minden gyűjtemény, ez is egyenetlen. Könyvészeti, vagy tudományos szempontból kisebb értékű darabok is jócskán találhatók benne: a gyűjtési szenvedély bizony gyakran kitágította a gyűjtés határait, azonban méltánytalanság volna ezt rossz néven venni. A tanulság, amelyet a katalógus tételeinek vizsgálata közben levonhatunk, így is egyértelmű. Az újabkori külföldi hungaricumok, még egy nyelvterületen is rendkívüli nagy tételszámot reprezentálnak. Teljességre törekvő gyűjtésük tudományos és gyakorlati szempontból indokolhatatlan. Ha azonban a magyar történelem, a magyar művelődés szempontjából értékes, vagy érdekes dokumentumok gyűjtésére és feltárására vállalkoznak, — mint ahogy ezt IVÁNYI-GRÜNWARD Béla tette, — úgy a magyar múlt és jelen értékelő ismeretében a formális gyűjtés korlátaitól megszabadulva olyan értékek hozhatók felszínre, melyek a magyar történelem és művelődés anyagát gazdagítják. Ehhez azonban olyan lelkület kell, mint amilyen APPONYI Sándoré, vagy IVÁNYI-GRÜNWARD Béláé volt.

Valahogy ezt a lelkületet sugározzák a gondosan szerkesztett, áttekinthető katalógus tételei. CZIGÁNY Lóránt szeretettel frott, pontos bevezetője, IVÁNYI-GRÜNWARD Béla egyéniségét is jól jellemzi. Az angyali szórakozottságú, művészlelkű tudós, a felejtetetlen barát meleg tekintetét, fiatal mosolyát idézi a címlap portréja.

A gyűjtemény, amelyet a katalógus leír, Londonban van. Úgy gondolom, annak megőrzése, továbbfejlesztése hazai feladat.

SZENTMIHÁLYI JÁNOS

A munkavédelmi irodalom nemzetközi osztályozásáról. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet — amelynek hazánk is tagállama — irányítja nemzetközi szinten a biztonságos és egészségre nem ártalmas munkavégzésre irányuló törekvéseket. E feladatkörében a Munkavédelem Tájékoztató Központja (Genf) révén rendszeres folyamatossá és igen hasznos tájékoztatást nyújt a munkavédelem terén elért eredményekről és az ennek biztosítását szolgáló nemzetközi és nemzeti jellegű rendelkezésekről.¹ A vele szorosan együttműködő 37 nemzeti központ bevonásával rendszeresen referálja a szóba jövő nem-

1. Organisation Internationale du Travail. Publications ayant trait à la sécurité, à l'hygiène et à la médecine du travail. Genève, 1964 Bureau International du Travail.

zetközi folyóiratirodalmat (egy magyar folyóiratot, a *Munkavédelem* c.-t is).² Az irodalom szinte áttekinthetetlen tömege elengedhetetlenné teszi a jól áttekinthető osztályozást. A Központ a dokumentáció céljára kezdetben az Egyetemes Tizedes Osztályozást használta, amelyet egyébként számos nagy nemzeti munkavédelmi intézet, így pl. a párizsi „Az üzemi balesetek és a foglalkozási betegségek megelőzésére szolgáló nemzeti munkabiztonsági intézet”,³ a svájci baleseti biztosítási intézet (SUVA) stb. jelenleg is használ. 1960 óta a Központ a munkavédelmi tájékoztatást az ún. „facettás” osztályozás alapján oldja meg. B. C. VICKERY 1960-ban megjelent művében fektette le az irodalom feldolgozásának és az ezen alapuló tájékoztatásnak újfajta rendszerét, amelyet a Központ eredményesen alkalmaz azóta is.⁴ A Munkavédelem Nemzetközi Tájékoztató Központjának tekintélye, az általa nyújtott munkavédelmi tájékoztatás valóban hasznos volta, de egyben az újfajta szakirodalmi beosztásnak több mint félévtizedes gyakorlata kívánatosá teszi ennek a nemzetközi munkavédelmi irodalmi feldolgozási formának ismertetését más szakirodalmak beosztásával foglalkozó dokumentátorok és könyvtárosok előtt is.

A munkavédelem technikai, orvosi, lélektani, munkaszervezési, társadalomtudományi kérdések egész sorát magában foglaló tudomány, amelyet a foglalkozási betegségeknek és az üzemi baleseteknek megelőzésére irányuló törekvés olvaszt össze egységes disciplinává. Ez a körülmény tette lehetővé, hogy az irodalmat ún. facetták, egyes egységesnek tekinthető szempontok szerint dolgozzák fel, az egyes aspektusok szerint csoportosítsák. Az egyes szemléletbe eső anyagok legyenek lehetőleg homogének, azaz egy facettában összefoglalt anyag tartozzon egyazon felsőbb fogalomkörbe. Az egyes aspektusok olyan sorrendben adandók meg, amilyen egymásutánban a fogalmakat az összetett fogalomkörök megalkotásakor egymással kombinálva felhasználják. A munkavédelem témakörében az egyes fogalomkörök, aspektusok, illetőleg facetták a következők:

1. a foglalkozás, a munka által okozott veszélyek,
2. ezeknek a veszélyeknek a következményei,
3. a veszélyeknek és következményeiknek kimutatására és vizsgálatára használatos eljárások,
4. az ezen vizsgálatok alapján szükségesként megítélt védőeljárások, segítő módszerek,
5. azok a „helyek”, amelyek körében az első négy aspektus szerint taglaltak felmerülnek,
6. végül a munkavédelem speciális és általános vonatkozásait a Központ beosztása két további aspektusként értékelte. A beosztás további részletesebb felbontás szerint 16 „facettát” foglal magában. Ezek egyszerű jelölésére az ETO-ban szokásos számjelek helyett betűjelzést használnak. Betűjelként a 21 mássalhangzót vették igénybe, amely a 16 facettát magában foglaló igényt meg is haladja, és így lehetővé teszi, hogy egyes különösen terjedelmes facetták több nagybetűs beosztást is magukban foglalhassanak. Újítás ebben a rendszerben, hogy nem az általánosról halad a részletek irányában, hanem a részletesből az általános felé, jobban kiemelve a jellegzetességeket a sokkal inkább elmosódó általánosságok köréből. A kódjelzés is ezt a szemléletet követi. A Központ — francia nevén: Centre International d'Information de Sécurité et d'hygiène du Travail, rövidítve: CIS — a CIS szakrendszert könyvalakban is összefoglalta.⁵

2. Internationales Informationszentrum für Arbeitsschutz. Verzeichnis der erfassten Zeitschriften. Genf, 1965

3. Classification pour la documentation en hygiène et sécurité du travail. C. D. U. Institut National de Sécurité Paris 1963

4. VICKERY, B. C.: *Faceted Classification*. Aslib. London. 1960.

5. CIS- Klassifikation. Einführung in den Kartendienst. Internationales Informationszentrum für Arbeitsschutz. 3 Auflage. Genf. 1966

Az irodalomnak a CIS rendszerben leírt beosztása:

1. A foglalkozás, a munka által okozott veszélyek, amelyek körében megkülönböztethetők:

B) a fizikai behatások és a természeti jelenségek;

a veszélyes és károsító anyagok, mint

C) a szerves anyagok, amelyen belül az egyes munkaegészségügyi tekintetben jelentős származékokat, vegyületeket természetesen további betűcsoportokkal jelöltek meg, így pl. ólom: Cud, kromát: Cetg. Ebből az ólomkromát: CetgCud.

D) A szerves vegyületek a megfelelő részletes betűjelzésű kódolásuak. Ha a szerves vegyület szerves anyaggal alkot vegyületet, akkor mindkét anyagnak együttes kódjelzése tájékoztat a vegyület mibenlétéről. Így pl. ecetsav: Depz, Ólom: Cetg, ennek alapján az ólom ecetsavas sója: DepzCud.

A természetes és az ipar által termelt és használt anyagokat két további, eltérő szempont szerint lehet osztályozni, aszerint hogy milyen eredetű az anyag, és hogy milyen célra kerül felhasználásra. Ennek megfelelően

F) a természetes, valamint az ipar által előállított anyagok,

G) az anyagok, amelyek az ipari stb. felhasználásuk szerint kerülnek csoportosításra.

H és *J)* a veszélyeket létrehozó berendezéseket, munkaeszközöket, munkaféleléseket és munkamódszereket foglalja magában. A munkagépeket általában a *H.*, az anyagmozgatással kapcsolatos, a közlekedéssel összefüggő kérdéseket a *J.* facettában csoportosították.

K) A munka szervezésének formája, az üzemi szervezet stb. összefoglalása, ha azok a munka során veszélyeket, ártalmakat okozhatnak.

2. Az előbb felsorolt veszélyek következményei:

L) a tüzek, a robbanások,

M és *N)* a betegségek, a sérülések, az egészségártalmak. A két facetta a megbetegedések részletes felsorolását tartalmazza. A sérüléseket a *Nta-Nuz* kódjelzések szerint csoportosítják. Külön betűjelzések (a-n) jelölik meg a testrészt, amelyet a behatás ért. Így *Nta*-a jelzés fejezi ki a sérülés nemét pl. *Nta*: törés, helye pl. a: koponya, így *Nta*-a a koponyatörést jelöli.

3. A veszélyek és következményeik kimutatására szolgáló eljárások lehetnek

P) élettaniak és lélektaniak, valamint

Q) a kémiai, fizikai stb. próbavételeken alapuló laboratóriumi meghatározások és mérések különös súllyal kódolva az egyes speciális mérési eljárásokat. Az orvosi vizsgálatokat — időszakos vizsgálatok stb.—, valamint a statisztikai értékeléseket egységesen itt foglalja össze a beosztás.

4. az ezen vizsgálatok alapján szükségessként megítélt védőeljárások, segítő módszerek keretében.

R) a gyógyító és megelőző orvosi eljárásokat tüntetik fel, továbbá

S) a munkavédelem technikai eljárásait,

T) az egyéni védőfelszereléseket

V) és a munkavédelem helyes megszervezését. Ez utóbbi csoportba kerül a munkavédelem személyzete, annak kiképzése, az üzemen belüli munkavédelem megszervezése, az óvrendszabályok és törvényes munkavédelmi, valamint üzemegészségügyi és szociális rendelkezések, intézmények, a balesetek és foglalkozási betegségek bejelentése, az egyes országok munkavédelmi intézményei, továbbá a nemzetközi munkavédelmi szervezetek és azok előírásai.

5. A „helyek”, amelyekkel kapcsolatosan az előző négy szempontból problémák felmerültek.

Ezek egyrészt:

W) érdekelt személyek csoportjai, így pl. ipari tanulók, terhesek és szülők, balkezesek, tanulatlan és tapasztalatlan munkások stb.

X) Iparágak, munkaköri csoportosítások. Ennek keretében felsorolásra kerülnek az egyes termelési ágazatok, amelyekben az ártalmak előfordulhatnak és amelyek körében a vizsgálatok elvégzésre kerülnek.

6. A Központ által megadott tájékoztató az 1—5 szempontú csoportosításon kívül felvesz még két facettát, amelyek a munkavédelem speciális szempontjai.

Y) a munkavédelem speciális szempontjai. Ezek keretében általánosabb baleseteket, pl. leesett tárgyakból, esésekből származó veszélyeket, a nem üzemi jellegű baleseteket, a bagatell-sérüléseket tüntetik fel. A termelésnek a balesetekkel való összefüggései, a munkavédelem gazdasági kihatásai és megalapozásai végül a munkavédelemmel kapcsolatos felelősség is ide kerülnek.

Z) A munkavédelem általában. Itt három témacsoport kerül felsorolásra:

Zs az ipari munkavédelem, az üzemi balesetek általában,

ZW a munkaegészségügy általában,

Z a munkavédelem — azaz az üzemi balesetelhárítás és munkaegészségügy általában.

E facettába kerülnek együttesen a munka egészségügyi és balesetelhárítási könyvek, folyóiratok, anyagok, amelyek általánosabb jellegűek, vagy nagyobb anyagot ölelnek fel.

Annak megjelölésére, hogy a felsorolt 21 facettában a kérdések milyen speciális vonatkozásban kerülnek megbeszélésre, az Egyetemes Tizedes Osztályozásban használatos felfogást átvéve, három kisbetűs jelzőcsoportot vesz fel a kifejező betűcsoportot követően azzal kettős ponttal egybekötve:

- : m a különleges orvosi szempontokat
- : s a különleges munkavédelmi szempontokat
- : x a bibliográfiai adatokat jelenti, pl.
- : xb bibliográfiák
- : xd név- és címjegyzékek
- : xf formulárek, regiszterek
- : xr beszámolók

Az egyes országokat az ETO-hoz hasonlóan zárójelben foglalt háromjegyű számmal jelzi. Magyarország ezen — belül a (612) számjelet viseli, eltérően az ETO (439) kódjelzésétől. A munkavédelmi tekintetben nemzetközi jelentőségű szervezetek és intézmények felüntetése szintén két vagy háromszámjegyű megadással történik, ahol az első számjegy zérus. Így

- (01) az Egyesült Nemzetek Szövetsége
- (02) a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet
- (04) az Egészségügyi Világszervezet
- (068) a Nemzetközi Szabványosítási Bizottság stb.

A munkavédelem tekintetében szóhajóvő fogalmak kódolásához megfelelő betűrendes kulcs, index szolgál,⁶ amelyet a fogalmak fejlődése, a tájékoztatás bővülése révén a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet hivatalos nyelvein rendszeresen kiadnak.⁷

6. *Alphabetisches Schlüsselindex*. CIS-Karten Lieferungen 1—55. Internationales Informationszentrum für Arbeitsschutz. Genf. 1965

7. *Alphabetisches Verzeichnis aller in der CIS-Klassifikation enthaltenen Begriffe*. Internationales Informationszentrum für Arbeitsschutz. 3. Auflage. Genf. 1966.

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet Tájékoztatói Központja az így feldolgozott irodalmi részben egy bibliográfiai jellegű folyóiratban,⁸ részben a hivatalos nyelveken kiadott a nemzetközi méretű könyvtári kartonokon készíti el. A kartonok felső részén négy téglalap alakú beosztás van, amelyek jobbról balra haladva a következők: a Központ által megadott és az előzőekben ismertetett kódjel, a Központnak a kérdéses anyagra vonatkozó sorszáma az év feltüntetésével (ennek segítségével lehet a kérdéses dokumentációs anyag iránt érdeklődni, fordítását beszerezni, mikrofilmeket elkészíttetni stb.) a referátumot elkészítő nemzeti központ megnevezése és az általa használt kódjelzés, amely az esetek többségében az ETO-rendszert követi, végül egy üresen hagyott kocka, amelyben a felhasználó intézet saját különleges jelzéseit, klasszifikációját tüntetheti fel. Az egyes kartonokon nagy „T” — traduit, lefordított — jelzés mutatja, hogy a referált nyelvre az ismertetett anyagot lefordították és hogy a fordítás a megjelölt szervtől — Nemzetközi vagy egyes nemzeti Tájékoztatói Központtól — beszerezhető.

A kartonokat négy színben adják ki, méghozzá a *zöld kartonok* a törvényerejű rendelkezéseket, jogszabályokat tartalmazzák; a *piros kartonok* azok a szabványok, irányelvek, óvórendszabályok kerülnek megadásra, amelyek ugyan egyes intézmények, iparágak terén kötelezőek, azonban nem jogszabály jellegűek; a *sárga kartonok* a munkavédelmi oktató filmekről, diapozitív sorokról valamint filmkatalógusokról tájékoztatnak és végül a *fehér kartonok*, amelyeken a tulajdonképpeni tájékoztató tevékenység folyik.

A Munkavédelem Nemzetközi Tájékoztató Központja által nyújtott szakirodalmi tájékoztatás az eddigi gyakorlatban jól bevált és az általa bevezetett szakrendszer is hasznosnak mutatkozott. Előnye egyebek mellett a tájékoztatói anyag könnyű besorolása és tárolása betűrendes sorrendben. Hátránya, hogy elvileg eltér a legtöbb országban már többé-kevésbé bevezetett egységes tizedes rendszertől és a más bibliográfiai beosztást adott esetben meg is nehezítheti.

BUGYI BALÁZS

8. *Bulletin bibliographique de la prévention publié par le Centre International d'Informations de Sécurité et d'Hygiène du Travail. Bureau International du Travail. Genève.*

SZEMLE

Kőhalmi Béla; A tudományos tájékoztatás fejlődése hazánkban 1945—1965. Bp. 1967, 574 p. (Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács kiadványa 25.)

Az összefoglalás, a lényeges megragadása, az összefüggések, kapcsolatok felismerése, egy tevékenység eredményeinek gondos számbavétele, a hibák indulatmentes feltárása, a követendő út biztosszerű kijelölése csak valamely nagyon érett művészi alkotáshoz hasonlítható. Ezzel az érzéssel kellett elolvasás után letennünk KŐHALMI Béla új könyvét. A vállalás, melynek ez a munka eleget tesz, nem kevesebb, mint felmérni és értékelni mindent ami hazánkban a felszabadulásunk utáni húsz esztendőben a tudományos tájékoztatás és intézményeinek megteremtése, újjáalkotása és továbbfejlesztése területén történt. Nem volt csekély ez a vállalás, mert egy olyan tevékenység kibontakozó formáit, sokrétű tartalmát kellett érzékeltetni, jelentőségét felmérni, melynek formája és tartalma, jelentősége és haszna felől máig ellentétesek a nézetek. Nehéz volt ez a vállalás azért is, mert e tevékenység valódi és látszateredményei, a tevékenységgel kapcsolatos intézkedések, irodalom, a figyelembe veendő határterületek széles terjedelme, a feldolgozható anyagot riasztó méretűvé növelik és a lényeges mozzanatok a „releváns és heurisztikus információk” felkutatása csak a részletek csábításának ellenálló, önmegtartóztató, józan ítéletű, az anyagot, az anyag mozgatóit fölényesen ismerő kutatónak sikerülhet.

A munka futólagos elemzése során tehát elsősorban azt kívánjuk kimutatni, hogy a nagyméretű feladat megoldása az említett nehézségek ellenére teljes mértékben sikerült és egyben maguknak a nehézségeknek elhárításához is hozzájárult.

Először néhány szót a munka keletkezési körülményeiről. A K.M.K. tudományos és szakkönyvtári módszertani osztálya 1961-ben alakult meg. Az osztály egyik első kezdeménye az 1961 szeptemberében Gödöllőn megszervezett országos biblio-

gráfiai munkaértekezlet volt. Annak ellenére, hogy a referátumok, a korreferátumok, hozzászólások és az elfogadott ajánlások a bibliográfiai munka úgyszólván valamennyi részterületének problémáit felvetették és többnyire korszerű és realizálható megoldásokat ajánlottak, teljes publicitást ez az anyag nem kapott. Az illetékesek úgy vélték helyesnek, hogy az anyag publikálása helyett olyan résztanulmányok létrejöttét kell támogatni, amelyek a gödöllői konferencia eredményeire támaszkodva a legaktuálisabb problémák gyakorlati megoldásához nyújtanak segítséget. E munkaelvégzésének szinte alapfeltétele a felszabadulás utáni bibliográfiai tevékenység rendszeres áttekintése és értékelése. E feladat megoldására vállalkozott KŐHALMI Béla.

Az ő kezében azonban a feldolgozandó anyag meggazdagodott, a bibliográfiai tevékenység határai kitágultak, s a tudományos tájékoztatás egyik — nem vitásan legelterjedtebb és legfontosabb — részterülete helyett a tudományos tájékoztatás valamennyi műszerének, intézményének, a tevékenység elvi és gyakorlati alapozásának szintézisét alkotta meg, a tájékoztatási munka hagyományait, a magyar tudomány történetében elrejtett kezdeteket is feltárta; a tudományos tájékoztatás céljait szolgáló műszerek és intézmények mellett a demokratikus átalakulás, a szocializmus építése idején oly fontos tudatformálás, a kulturális forradalom céljait szolgáló tájékoztatási tevékenység egészéről is nyújt áttekintést. Mindezt pedig olyan elméleti alapozással, mely csak a nemzetközi szakirodalom alapos ismeretében, annak korszerű, haladó szellemű értékelése révén valósítható meg. Ha mindehhez hozzáfűzzük azt is, hogy a biztos ítéletalkotás, a józan mérlegelés nem egyszer a követendő út kijelölését is jelenti, a munka általános értékelése hozzávetőlegesen teljessé válik.

Néhány kiragadott példa megvilágítja a könyv néhány kimagasló értékét, rámutat néhány olyan problémára, amely még további vitára ad alkalmat.

Az anyagot szerkezetileg három fő részre tagolva tárgyalja a szerző. Az I. rész *A tudományos tájékoztatás fejlődése hazánkban*, a II. rész *A szakirodalmi tájékoztatás, tudományszakonként*, a III. rész *Tudományos tájékoztatás a természettudományok és műszaki tudományok körében* címet viseli. Mindhárom részben a tartalni tagoláson belül a hagyományok, a fejlődés időrendjének figyelembevételével valósítja meg a mű eredeti célját, a „narratio de ortu et progressu”-t. Az időrendi és tárgyszerinti megoszlás egységét szerencsésen segíti elő az a tény, hogy a felszabadulás után megjelent első tájékoztatási műszer, PINTÉR József nemzeti bibliográfia jellegű lajstroma. Nyilván nem véletlen, hogy a tájékoztatás iránti legsürgősebb igényeket egy ilyen általános jellegű, tehát az első részbe kívánkozó bibliográfia igyekezett kielégíteni. Nem véletlen továbbá az sem, hogy a demokratikus átalakulás, a szocializmus alapjainak lerakása idején a tudományos tájékoztatás intézményeinek megalkotása, a könyvtári szolgáltatások kiterjesztése, a legszélesebb rétegek könyvtári ellátásának megszervezése, a könyvtári munkának a tudatformálás szolgálatába való állítása legfőbb feladatként jelentkezett. Így az időrend szempontjából a tudományos tájékoztatás több tudományterületet, munkaterületet átfogó intézményeinek, az általános jellegű tájékoztatási szolgáltatásoknak elemzése előbbre kívánkozik, mint a szaktájékoztatás történeti fejlődésének bemutatása.

Nyilvánvaló, hogy ennek az első résznek felépítése, az ehhez tartozó anyag rendszerezése, egységbe foglalása nehezebb feladat volt, mint a többi, a szakirodalmi tájékoztatással foglalkozó részé, ahol a szerkezeti keret úgyszólván adottnak tekinthető, de ahol viszont a feldolgozandó ill. feldolgozható anyag riasztó mennyisége okozhatta a nagyobb nehézségeket. Ennek a nehezen rendszerezhető első résznek ki-munkálása, mégis maradéktalanul sikerült. A valamennyi tudományterületet érintő tájékoztató munka intézményeinek, szolgáltatásainak, a tájékoztatás általános jellegű műszereinek ismertetése egybekapcsolódik annak nagyon józan, rendkívül átgondolt mérlegelésével, hogy a tudományos tájékoztatási tevékenység mibenlétének, optimális formáinak, felhasználásának elméleti vizsgálata, a világszerte a II. Világháború után kibontakozó tudományos alapozás miképpen tükröződik a hazai szakirodalomban. Ugyanakkor KÓHALMI Béla a maga értékelését is a kibontakozó tudományos vizsgálatok eredményeire alapozza, bár alig van szüksége arra, hogy egyes régebben tett megállapításait reví-

deálja, hiszen 1953-ban megjelent egyetemi jegyzetében — ezt a szakirodalom számbavételénél indokolhatatlan szerénységből mellőzi — a kibontakozó dokumentációs tevékenység történeti gyökereit, a tevékenységnek a könyvtári munkával való kapcsolatait, attól való differenciálódását máig érvényes módon meghatározta. A szakirodalmi dokumentumok újabb válfajai megjelenésének, a mikroanalízis újabb gépesített módszerei kialakulásának, az információ-tárolás és -visszakeresés területén bekövetkezett gyorsütemű változás a hazai szakirodalomban mutatkozó tükröződésének bemutatása a szó szoros értelmében vett tudományos propaganda. Remélhető, hogy ez a fogalmazás hozzájárulhat, egyes, a döntéseket sajnálatos módon gyakran befolyásoló, a tudományos tájékoztatás önálló elméletét is kétségbevonó állásfoglalások megváltoztatásához. Ezért a jó ügyért munkálkodó szakma külön köszönetét is kiérdemelte KÓHALMI Béla.

A tudományos tájékoztatás központi szolgáltatásait, a különböző forrású tájékoztatási szolgáltatások koordinálásának feladatát ellátó intézmények *fejlődésének* bemutatása helyett KÓHALMI Béla kénytelen volt a rövid életű Országos Könyvtári Központ és a még rövidebb életű Országos Dokumentációs Központ *scrásának* ismertetésével beérni és a központi szolgáltatások és a koordinálási tevékenységnek egyéb intézmények keretében végbement fejlődési ői számot adni.

A két megszünt központi intézmény tevékenységének, feladatkörének elemzése során keserves igazságokat kénytelen tudomásul venni az olvasó. Megszüntettünk két olyan intézményt, mely, ha nem is átgondoltan körvonalazott — KÓHALMI Béla megállapítása — de kétségtelenül fennálló központi feladatok ellátására volt hivatott és nem mindig sikerült a feladatok ellátásának folyamatosságát biztosítani. Különösképpen áll ez az Országos Dokumentációs Központ esetében, ahol a hatékony szakfelügyelet, a feltárás és a visszakereső tájékoztatás optimális megszervezésének feladata a felügyeleti hatóságok közötti megoszlás következtében nagyon nehezen megoldható és ha keresünk is ilyen nehezen realizálható megoldásokat, ezek is többnyire a szakirodalmi tájékoztatás egyes, bár igen fontos területeire korlátozódnak. (OMFB tevékenysége a műszaki szakirodalmi tájékoztatás területén.) Ez egyébként a szocialista országok általános gyakorlatától eltérő, hiszen a tájékoztatásügy egységes operatív és koordináló intézményei az elmúlt évek során valamennyi szocialista országban kialakultak. KÓHALMI Béla ezt a problémát nyitva hagyja, de

ennek tárgyalása szükségszerűen olyan területekre is elvezette volna, mint a tudományszervezés, műszaki fejlesztés bonyolult kérdéskomplexuma, és ezek áttekintését nem tarthatta feladatának. Még messzebbre vezetett volna az egyes intézmények, könyvtárak, tájékoztatósi intézmények és központok indokolt vagy indokolatlan magatartásának elemzése e központi jellegű intézményekkel és szolgáltatásokkal szemben.

Talán indokolatlan is e mozzanatok sokszor kritikus kicsengésű felemlítése, hiszen az általános jellegű tudományos tájékoztatás műszereinek fejlődéstörténete, nemzeti bibliográfiai rendszerünk, a másodfokú bibliográfia, a folyóiratok regisztrálása és feltárása, az ősnymtatványkutatás, a kéziratok feldolgozása, a régi magyar nyomtatványok feltárása, a bio-bibliográfia, a központi katalógusok területén elért eredmények szemléletes elemzése olyan együttes képet mutatnak, mely arról tanúskodik, hogy a tájékoztatósi és bibliográfiai tevékenység mindenkor kapott támogatást, ösztönzést, hiszen ennek hiányában ez az örvendetes körkép nem alakulhatott volna ki. Emez pedig világosan mutatja, hogy az európai fejlődéssel lépést tudtunk tartani, a szocialista országok mögött sem maradtunk el. A könyvismeretetés kereteit messze túlhaladná akár csak egyes kimagasló eredmények, mint pl. nemzeti bibliográfiai rendszerünk mulasztásokat például alkotásainak (*Magyar Könyvészet 1945–1960*, az évszázad két évtizedes kumulációk, a RMK új feldolgozásának előkészítése stb.) KÓHALMI Béla nyomán való másodlagos ismeretése. Nem egyszerű harcolni kellett egyes eredmények előfeltételeinek megteremtéséért, de „információérzékeny” országokban sem teljesen sima a tudományos tájékoztatás ügyének útja. A plasztikus, a műhelymunka alapos ismeretében készült összefoglalás külön hálaára kötelezi a munkában részt vett intézményeket és az ismertett bibliográfiai műszerek megalkotóit. Nem hivatkozandó, de nagyon fáradságos, sokszor észrevétlenül maradt munkájuk elismerését, méltó értékelését köszönhetik KÓHALMI Bélának.

Elismerésben részesül a könyvtárak népművelő munkája is. Az ajánló és tanácsadó bibliográfia, (ez a kitűnő megjelölés KÓHALMI Bélától származik) fejlődésének ill. inkább formaváltozásainak bemutatása során kerül sor azoknak a kérdéseknek felvetésére, amelyek a tevékenység mennyiségi és minőségi elemzése során mint alapvető problémák jelentkeznek. SZABÓ ERVIN sokoldalú könyvtári és bibliográfiai tevékenységének, kezdeményeinek részese hivatottan ismerteti ennek a szocialista tudat-

formálás szempontjából jelentős tájékoztatósi módszernek hazai hagyományait és ebből kiindulva kísérli meg a kitűnően sikerült összefoglalást, egyes kiemelkedő, sikeresnek tartott bibliográfiák ill. bibliográfia típusok elemzését. A kérdés maig sincs nyugvóponton és e sorok írójának véleménye szerint mindaddig nyugvópontia nem is juthat, míg a korszerű, tudományos alapozású szociológiai vizsgálatok a művelődéspolitikai propaganda leghatékonyabb módszereinek kialakításához nem nyújtanak segítséget. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár vitathatatlanul kitűnő tartalma és formájú újabb bibliográfiai kétségtelenül megérdemlik azt az elismerést, amiben KÓHALMI Béla részesíti őket, de valljuk be, úgy szólna egyetlen hiányérzetünk a könyvvel kapcsolatban az, hogy az ajánló bibliográfia gödöllői ajánlásainak sokszor helyesen kritizáló összefoglalását nem követi az egyértelmű állásfoglalás. Ennek oka talán az is, hogy az ajánló bibliográfia problémáival foglalkozó szakirodalom áttekintése korántsem teljes. Igaz ugyan, hogy ez a problémakör nehezen illeszthető a tudományos tájékoztatás kérdéseit átfogó koncepcióba.

A munka második része, mely tudományszakonként ismerteti a szakirodalmi tájékoztatás fejlődését, zavarba hozza a recenzenst; problematikussá, vitatható részleteket keresve sem lehet találni, az összefoglalás másodfokú összefoglalása pedig szükségszerűen torzítja az eredetit. Néhány szót kell azonban szólni a módszerről. KÓHALMI Béla kitűnő tanulmányában „A bibliográfia rangemlése”, — melynek megemlékését ismét indokolhatatlan szerénységből mellőzi, — körvonalazza az irodalomtudomány területén a lajstromozás és értékelés egymáshoz való viszonyát, az összefoglalás módszereit. Elképzeléséhez nem maradt hűtlen a szerző. A szakirodalmi tájékoztatás műszereinek általános jellemzése, a gödöllői konferencia beszámolóinak értékelése, a „nemzeti” szakbibliográfia problémáinak megoldást is ajánló felvetése, a szakirodalmi tájékoztatósi szolgáltatások típusainak elemzése, ezek egybevetése a fejlett országok szolgáltatásainak alakulásával stb. bevezetőül szolgál az egyes tudományterületek tájékoztatósi problémái vizsgálatához. Ez egymagában is a szintetizálás „rangemlése” valósítja meg. A részletes tárgyalás során, a tudománytörténeti alapozás, a tudományos tájékoztatás modern értelmezése realizálódik. Ez azt jelenti, hogy a tudományos tájékoztatás hazai műszereinek teljességét sikerült feltárni és értékelni, azáltal, hogy a szó szoros értelmében vett bibliográfiák mellett azok a beszámoló jellegű, forrás-

feltáró és értékelő tudományos munkák, mint pl. MÁTRAI László magyar filozófiatörténeti forrásgyűjteménye is szerepelnek. Így válik *tartalmilag* teljessé, „forrásértékűvé” ez a szintézis. Valamennyi tárgyalat tudományterületet, ily módon, ilyen szinten áttekinteni, csak a mai kor enciklopédistájának, a jó könyvtárosnak sikerülhet. KÓHALMI Béla talán sértődöttség nélkül vállalja, hogy kitűnő könyvtárosnak is nevezzük.

Helyesen ismerte fel KÓHALMI Béla, hogy a természettudományos és műszaki tájékoztatás fejlődésének összefoglalása a könyvön belül különálló részként valósítható meg. A tudományos tájékoztatással kapcsolatos elméleti és gyakorlati problémák e területen sűrűsödnek, a mikroanalízis, az információk tárolásának, visszakeresésének korszerű módszerei e területen realizálódnak, az ismerethordozók differenciálódásának, a felhasználás optimális megszervezésének e területen van döntő jelentősége.

E bonyolult problémakomplexumon belül a tájékoztatás hazai szekundér forrásainak számbavételét, a tájékoztatás disszeminációjában szerepet játszó intézmények szervező munkájának aktív és passzív tájékoztatási tevékenységének, e tevékenység munkaeszközeinek szemléjét tartalmazza a könyvet bezáró harmadik rész. A jellemző mozzanatok kiemelése, értékelése, világosan mutatja be a tudományos tájékoztatás e legjelentősebb szektorának a bonyolult sokdimenziójú munkának sokszor egyetlentel, de mégis hatalmas ütemű fejlődését. A gazdaságnányítás új mechanizmusa a műszaki és természet-tudományi tájékoztatás új módjainak alkalmazását, a népgazdaság teljes információs rendszerének kialakítását teszi szükségessé. Ez a probléma abban az időszakban, amelyet a könyv tárgyal, még nem bontakozott ki. A könyv zárómondata szerint: „a tanulságok levonása, tudományos és műszaki tájékoztatásunk átszervezése iparunk és mezőgazdaságunk érdekében, már egy másik tanulmány témája lehetne”. A probléma nagyságrendjét, ha nem is minden oldalát — mégis érzékelteti az OMF, a műszaki szakemberek irodalomkutatói igényeit felderíteni célzó kísérletének elemzése.

A könyvet, az OKDT kiadványaként a Népművelési Propaganda Iroda állította elő. Nehezen bár, de bele tudunk nyugodni abba, hogy nem nyomdai, hanem sokszorosítási eljárással előállított könyvet kapunk. Jelentős tudományos munkák jelennek meg ily módon, ha a szükség így kívánja. Nem érezzük tehát ezt a formát a könyv lebecsülésének. Elgondolkodtató azonban,

hogy egy ilyen közérdekű, amellet propagatív erejű munka, amelynek esetében a rövidebb átfutási idő nyújtotta előny nem jelentős tényező, nem tudott reprezentívabb formában megjelenni. A példányszámot a kiadvány nem tünteti fel. Ennek megállapításánál a kiadó remélhetőleg figyelembe vette az érdeklődő szakemberek számát, a munka tankönyv-jellegét, és azt is, hogy úgyszólván valamennyi magyar könyvtár és tájékoztatási intézmény számára nélkülözhetetlen munkaeszközt bocsátott közre.

Többször hangsúlyoztuk a munka propagatív értékeit. Ennek felismerése tükröződik a két idegennyelvű — német, orosz — tartalomjegyzéknek a könyvhöz való csatolásában. A magyar tudomány eredményeinek megismeréséhez szükséges tájékoztatási források, a magyar tudományos tájékoztatás intézményeinek, eredményeinek ilyen józan, tárgyilagos ismertetése kultúrpropagandánk egyik leghatásosabb eszközevé tehetné a könyvet, ha az valamely világnyelven is megjelenék. Ma, amikor a tájékoztatás forrásainak számbavétele világszerte komoly problémát jelent, a külföldi könyvtárak, tájékoztatási intézmények egy olyan munkát, mely egy számukra hozzáférhető nyelven tárja fel a tudományos tájékoztatás magyar forrásait, ismerteti annak intézményeit, mint igen fontos munkaeszközt is megvásárolnák. Jól tennék tehát az illetékesek, ha megtalálnák a könyv idegennyelvű változatának kiadási lehetőségét.

SVENTMIHÁLYI JÁNOS

Mikes Kelemen összes művei. I. Törökországi levelek és Misszilis levelek. II. Épistolák. Sajtó alá rendezte HOPP Lajos. Bp. 1966 — 1967. Akadémiai Kiadó, 863, 982 l.

Irodalomtudományunk komoly erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy pótolja a pozitivisták korszak filológiájának legsúlyosabb mulasztását, és hogy minél előbb felszámolja legalábbis nagy íróink munkásságának szövegkritikai feltáratlan-ságát és kiadatlan-ságát. Az öröndetesen szaporodó kritikai kiadások mindegyikének méltatása természetesen nem tartozik a *Magyar Könyvszemle* feladatai közé, de e folyóiratban is felfigyelünk azoknak az íróknak a kiadásaira, akiknek a munkássága és irodalmi hagyatéka könyv-, vagy sajtótörténeti szempontból is jelentős. MIKES Kelemen, miként a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetében, HOPP Lajos szerkesztésében készülő kritikai kiadás eddig megjelent kötetei is bizonyítják, kétségtelenül ilyen író, hiszen kéziratának sorsa, és az első kiadás

története önmagában is rendkívül érdekes és jellemző fejezetét alkotja majd a jövő MIKES-monográfiájának. Az alábbiakban a kritikai kiadás első két kötetének azokra az eredményeire szeretnénk rámutatni, amelyeknek valószínűleg végérvényesen sikerült tisztázniok a MIKES-hagyaték Magyarországra kerülésének problémáit és a *Törökországi leveleskönyv* első kiadásának történetével kapcsolatos kérdéseket.

MIKES Kelemen nemcsak a XVIII. századi magyar széppróza kiemelkedő képviselője, hanem ZRINYI, RÁKÓCZI és a kuruc kor hagyományainak is az egyik legjelentősebb közvetítője a felvilágosodás kora számára. Ezt példázza a rodostói emigrációból hazakerült írói hagyatékának itthoni fogadtatása és sorsa; mindenekelőtt az a körülmény, hogy a II. RÁKÓCZI Ferencről oly rokonszenves képet festő *Leveleskönyv* első kiadására éppen 1794-ben, a magyar jakobinus szervezkedés forrpontján került sor. (Hogy erre ekkor egyáltalán sor kerülhetett, csak azzal magyarázható — miként erre WALDAPFEL József rámutatott — hogy a kiadás engedélyezése még 1792 júliusában, tehát egy viszonylag engedékenyebb időszakban történt.) HOPP Lajos a *Leveleskönyv* kiadása kapcsán nem csak összefoglalja az első MIKES-kiadás körüli különböző irodalomtörténeti véleményeket, hanem meggyőződen meg is oldja a még tisztázatlan kérdéseket. Kutatásainak érdekes eredménye az a sajtótörténeti adatokkal is alátámasztott megállapítása, hogy KULCSÁR Istvánnak, a MIKES-levelek első kiadójának a háttérben maradó támogatói és ösztönzői a bécsi magyar újságírók, főleg GÖRÖG Demeter és KERÉKES Sámuel körének tagjai közül kerültek ki. A nemesi patrióta irányt képviselő bécsi magyar újság, a *Hadi és Más Nevezetes Történetek*, mint ismeretes volt eddig is, már 1789-ben hírt adott MIKES *Leveleskönyvéről*, és 1794-ben a nevét *Magyar Hírmondóra* változtató lap elsőként ismertette a kiadást. A kor viszonyaiból teljesen érthető, hogy viszont ők is, meg KULCSÁR is hallgattak arról, hogy szerepük volt a kiadás létrejöttében. A Görögökhöz közel álló FESTETICS György anyagi támogatása is Görögök aktív szerepét bizonyítja a kiadással kapcsolatban.

A Görögökkel szintén közeli kapcsolatban álló RÉVAI Miklósnak a kiadás körüli tevékenysége, melyre KULCSÁR 1796-ban hívta fel a figyelmet, arra mutat, hogy a korabeli magyar újságok szerepét a MIKES-kéziratok körül még jobban is kiterjeszhetjük. Talán nem túlzás, ha arra gondolunk, hogy a MIKES-hagyaték felbukkanásában része lehetett azoknak a régi emlékek összegyűjtésére buzdító felhívásoknak is, amelyek RÁT Mátyás és RÉVAI Miklós

tollából már a nyolcvanas évek elején napvilágot láttak a pozsonyi *Magyar Hírmondó*-ban. A MIKES-kéziratok hazakerülésében és első kiadásában kétségtelenül szerepe volt a nemzeti múlt emlékei iránt érdeklődést támasztó korábbi újságcikkeknek is.

A kritikai kiadás első kötetében szereplő *Misszilis levelek*, amelyek a fiktív levelekhez kapcsolódó számos rokon vonásuk miatt is joggal kerültek a *Leveleskönyv*vel egy kötetbe, a szerkesztőt a MIKES iránti érdeklődés másik központjába, Erdélybe, ARANKA György Nyelvművelő Társaságának tagjaihoz vezette el. A felvilágosodás korában az erdélyi nyelvművelők körében is kifejlődő érdeklődés a régi magyar irodalom emlékei iránt eredményezte az Erdélybe írt misszilis levelek összegyűjtését és kiadási tervét. Bár a kiadásra, a RÁKÓCZI-téma letiltása miatt nem kerülhetett sor, Erdélyben továbbra is nagy érdeklődést tanúsítottak MIKES kéziratai iránt. Ennek egyik megnyilvánulása volt az, hogy a misszilisekből számos másolat keletkezett. Ezek felkutatása és gondos ellenőrzése alkalmat adott a szerkesztőnek arra, hogy a múlt században publikált szövegeket ellenőrizze és a misszilis levelek hiteles szövegét megállapítsa.

A kiadás második kötetében levő *Épistolák*, amelyek MIKES fordításainak sorát nyitják meg a kritikai kiadásban, ismét visszavezetnek KULCSÁR Istvánhoz. A Széchényi Könyvtár állományában levő kézirat sajtó alá rendezése közben derült ki ugyanis, hogy a FARKAS Lajos-féle hagyatékban a könyvtárba bekerült 16 kötet MIKES-kézirathoz FARKAS a KULCSÁR hagyaték elárverezése útján jutott hozzá. HOPP Lajos kutatásai tehát megerősítik TOLNAI Gábornak egy a Széchényi Könyvtárba került PÁRIZ-PÁPAI *Szótár* eredete kapcsán támasztott feltételezését, amely szerint KULCSÁR a Törökországi leveleknek kívül más rodostói hagyattal is rendelkezett. KULCSÁR Istvánnak és a többi bécsi magyar újságíróknak tehát — a kritikai kiadás első két kötetének tanúsága szerint — lényegesen nagyobb szerepe volt a MIKES-hagyaték megőrzésében, illetve kiadásában, mint ahogyan erről korábban tudomásunk volt.

A MIKES kritikai kiadás példás filológiai alaposággal készült első két köteté nemcsak a szűkebb értelemben vett MIKES-kutatásnak, hanem a magyar korai felvilágosodás, és — a MIKES-hagyomány sorsának vizsgálata által — a felvilágosodás kutatóinak, a komparatistáknak, a nyelvészeknek, valamint a könyv- és a sajtótörténet kutatóinak is értékes forrásműve lesz.

KÓKAY GYÖRGY

Jókai Mór: Cikkek és beszédek (1847. jan. 2. – 1848. márc. 12.) I. köt. Összeállította és sajtó alá rendezte SZEKERES László. Budapest 1965, Akad. Kiadó, 894 l. 2 t. (Jókai Mór Összes művei. Szerkeszti LENGYEL Dénes és NAGY Miklós. Cikkek és beszédek 1.)

Akadémiánk és annak kiadója korszakos vállalkozást indított el klasszikusaink kritikai kiadásával. Irodalomtörténetünk eddigi eredményeit rendszerezik ezek a sorozatok egy-egy klasszikus íróval kapcsolatban, s így az irodalomtörténeti kézikönyv fontos kiegészítői, „példatárjai”, egyben a további kutatás laboratóriumai és vezérfonalai.

A textológia területén ilyen nagyarányú vállalkozás hazánkban megelőzőleg sohasem volt.

Az új szövegkiadások sorában az egyik főhelyet már csak azért is, mert az eddig megjelent kötetek is tucatokra mennek, a JÓKAI-sorozat foglalja el, NAGY Miklós és LENGYEL Dénes szerkesztői vezetése alatt egy nem kis számú és főleg tehetségéről már bizonyosságot tett fiatal kutatókból álló gárdával, kiknek mindegyike néhány, rendszerint (és helyesen) 3–4-nél sohasem több, kötetet gondoz.

Az eddig túlnyomóan kiadott regények után ez a *Cikkek és beszédek* összefoglaló cím alá sorolt rész-sorozat új utat nyit a JÓKAI-oeuvre rengetegében. Új oldalról mutatja az író, új feladatok elé állítja a kritikai kiadás sajtó alá rendezőjét, új módszereket kíván — de új és az eddig kiadott JÓKAI-anyaggal szemben valószínűleg váratlanabb eredményeket is hoz.

A kritikai kiadás szerkesztői tájékoztató „bevezetőt” illetettek a JÓKAI-sorozat új ciklusa első kötetének magyarázó jegyzetei elé. Tájékoztatnak az ídeszánt műfajok határáról s egyben arról, hogy egy kronológiai rendben adják JÓKAINAK minden olyan írását, amely legpontosabban talán úgy volna minősíthető, hogy a „sajtó-műfajba” tartozik. Mert lényegileg mindarról van itt szó, ami újságokban, folyóiratokban látott napvilágot, és a szélső műfaji határok, a publicisztika mellett a csevegés, útleírás, sőt irodalmi levél, de főleg a már csak igen közvetett kapcsolat folytán ezekkel egybeházasítható szövegekkel egyetlen közös kritériuma, hogy első nyomtatott megjelenésük periodikákhoz volt kötve. Természetes, hogy a könyv és a sajtó történetének sajátos formai és tartalmi kérdéseit boncoló kutatások orgánuma ezekre különös gondot kell, hogy fordítson. A kritikai kiadások tervszerű vizsgálatát legcélszerűbben egy ilyen jellegű kötet ismertetésével indíthatjuk el.

A szerkesztők magvas bevezetése kitűnő

áttekintést ad JÓKAI szónoki és újságírói pályájáról, s főleg ésszerűen mutat rá annak jellegzetes fordulóra, csúcsként a forradalom alatt írt műveket, majd a kiegyezés körüli és az 1875-ös fúzióval kapcsolatos szónoki és cikkirői megnyilatkozások döntő csoportjait emelve ki. Jól mutatja ez a vázlat a szerkesztői és szónoki pálya egyaránt lefelé hajló ívét is 1882-től kezdve A *Hon* és az *Ellenőr* egyesülése, JÓKAI népszerűségének hanyatlása és az 1890 után a politikai szereplésében beállott antiklimax folyamán. Állást foglalnak amellett, hogy az 1849-ig terjedő publicisztika teljes és részletes feltárása kötelező, utána a további kötetek már csak válogatást fognak hozni az óriási életműből. Az is helyes, hogy a további kötetek szerkezetét és tartalmi vázát egyelőre nem kötik meg szigorúan, hiszen még JÓKAI regényeinek tüzetes megmunkálása is állandó megkezdéseket hoz a rendelkezésre álló hatalmas irodalom ellenére, míg a JÓKAI-publicisztika történetének a megelőző korszak csak egyetlen részletét tárgyalta tudományosan nevezhető formában (TAKÁTS Sándor), — annak közzététele tehát még váratanabb kimenetelű lehet.

SZEKERES László, aki a JÓKAI-publicisztika első súlypontozott szakaszát bocsátja elénk, ranggal bír a JÓKAI-kutatók közt, s többek között a forradalom leveréséig terjedő publicisztika határait cövekelté már körül végleges megállapításokat hozó két magvas cikkében.

A szövegkiadás konkrét munkájára térve új erényeket csillogtat: nagy szorgalmat, a kortársirodalom részletkeig beható ismeretét, ügyes következtető képességet, a jegyzetelésben pontosságra és maximális teljességre való törekvést. A kilencszázoldalas kötet közel felére rúgó jegyzetapparátusát *Jókai hírlapírói pályája küszöbén* címmel a JÓKAI-sorozat már hagyományos módján általános áttekintéssel kezdi. Míg ez az áttekintés az eddig megjelent regénykötetekben rendszerint a mű keletkezéstörténetét tartalmazza, addig a sajtó műfaji jellegéből folyóan itt a cikkek írására vezető helyzetek, a rovatvezetői illetve a szerkesztői működés adottságai kerülnek bemutatásra. JÓKAI előbb színi-referens, illetve „újdondász” az *Életképek*-nél és a *Jelenkornál*, majd szerkesztő (igazában, ahogy SZEKERES megállapítja, „mindenes”) az *Életképek* élén. SZEKERES pontosan megállapítja JÓKAINAK a megfelelő minőségekben kifejtett működése kezdő és végpontját, majd tüzetesen megvizsgálja a nagyrésztben aláírtatlan cikkek és egyéb közlemények szerzőségének kritériumait. Igen helyesen elébe helyezi a tárgyi bizonyítékokat a stílusbeli hasonlóság alapján

való elbírálásnak. Így is — ha elfogadjuk, hogy JÓKAI az *Életképeknek* legalább egy, de valószínűleg két állandó rovatát nemcsak vezette, de maga írta is — olyan eddig feltáratlan területekkel kerülünk szembe JÓKAI újságírói működésének, hogy az irodalomtörténeti megítélésének átfogalmazására is kell, hogy készítse a további kutatást. Lehet túlzásnak vélni a JÓKAI-nak tulajdonított cikkek (különösen a rövid megjegyzések, „szerkesztői esszék”, szellemes aperçuk) mennyiségét, lehet vitatni egy-két esetben (inkább ritkán) a szerzőség reális elbírálását — de nem lehet kitérni az elől, hogy JÓKAIban színre lépésétől kezdve mesterségbeli tudással bíró, önmagát e téren is állandóan tökéletesítő újságírót lássunk. Ő volt az első nagy íróink sorában, kinek pályáján a publicisztika egyenrangú volt a belletrisztikával, és sokszor megelőzte azt — nem is szólva arról, hogy SZEKERES kiadása számtalan új adattal igazolja a már ismert igazságot, hogy JÓKAI sokszor regényeivel is publicisztikai hatásra törekszik, hogy legnagyobb művein részben vezércikk-sorozatokat illusztrációi. Még megvizsgálásra szorúl, hogy amikor büszkén hangoztatja „realista” mivoltát, nem gondolt-e erre az élettel a sajtón át tartott közvetlen, reális kapcsolatára is.

SZEKERES szépen vázolja fel JÓKAI első újságírói esztendejének lefolyását, helyesen tagolja annak fázisait, elevezen mutatja be a szerkesztés gondjait, a cikkíró barátok hanyagságát, a szervezés nehéz problémáin csak saját megerőltetett mindenesi munkájával úrrá lenni tudó írótt. A szövegkiadó tárgyilagosságával, állandóan az adatok tisztázásával és szembeállításával teszi ezt — nem marad ideje, de nem is tartaná helyénvelőnek, ha magát a publicisztikai művet vitatná meg. Pedig mennyi ilyen alkalom kínálkozik! Maga az író többször nyilatkozik a publicista és a szerkesztő szerepéről — csak kissé össze kellene vetni a kor szokásaival pl. az „alapos hír”-ről vagy a sekélyes *Honderú*-szerű viták értékéről elejtett megjegyzéseit. Másrészt a komolyan aggódó politikai figyelő megjegyzéseit, a kitörés előtt álló fordulatra utaló előérzeteket, ilyen mondatokat mint: „így van az, mikor országos vállalatok nem egyszerminél az országí” vagy „eljön az idő, mikor mindenkinek szüksége leendő saját eszére, legyen férfi vagy asszony...”, vagy a képmutató haladásgátlókról szóló ítélet: „ezek a ti ellenségeitek, nem a szerb, nem a tót...”

JÓKAI megértéséhez új kulcsot fog adni, ha valaki majd feldolgozza SZEKERES kiadása nyomán JÓKAI-nak a kor áramlataiba ágyazott újságírói felfogását, benne a

feladatok komoly érzése mellett a válságos szakasza felé induló polgári kor sajtójának külföldön is ekkor terjedő öngyűlölo magatartását, a megelőző időkben még orákulumnak számító publicisztika iránt felébredő szkepszist, kiábrándultságot, amely három évtized múlva majd azt mondatja JÓKAI-val, hogy ő csak cégér a lap élén, mint a vadember a fűszeres boltján.

SZEKERES munkáját a kötet kiadása körül úgy véljük legillendőbben méltatni, hogy óriási jegyzetapparátusához fűzünk megjegyzéseket. A vitatható, hogy éppen tévesnek minősíthető, illetve kiigazítandó magyarázatok a következők:

12. l. 12. sor: *oldalborda*. 613. l.: „feleség”. Ez felesleges.
20. l. 88. sor: honi vezér. 619. l.: „a valóságban nem létezett naptár címe”. Létezett, sok évfolyama van meg az OSZK-ban.
23. l. 31—32. sor: *Novitius rhetor*. 621. l.: „kezlő szónok”. Nem, hanem a rhétori osztályt kezdő diák.
38. l. 50. sor: *sedex*-kiadású. 630. l. magyarázat hiányzik. Helyesen: tizenhatodré (átvitt értelemben használja J., a kicsiség, jelentéktelenség jelzőjeként).
44. l. 73. sor: *ungarisch Rebhaendl*. 632. l.: „Rebe — szőlő, Hendl — csirke”. Nem. Rebhuhn = fogoly.
53. l. 16. sor: *demeritum*. 637. l.: „érdem”. Nem, hanem az ellenkezője: érdemtelenység, véték.
60. l. 20. sor: *soi dit*. 639. l.: „Ügynevezett”. Nem. Valószínűleg *soi disant* akart lenni, ami azt jelenti: állítólagos.
68. l. 110. sor.: „L. F. úr”. Megérdemelt volna egy jegyzetet, mert csak LISZT Ferenc lehetett az illető, vagy a korában nagyon is ismert Friedrich LISZT, a gazdász. LISZT Ferencről kb. 10 év múlva énekelte JÓKAI: „... hazád édes drága nyelvén egy ígét sem tudsz kiejteni” — egyébként a jogosulatlan akkori közhangulatnak engedve, LISZT cigánykönyve miatt.
79. l. 148—150. sor Beszámol SZÉCHÉNYI István *Politikai Programm Törvények* c. műve megjelenéséről. Felűnő, hogy míg jelentéktelen írók is sokszor hosszú jegyzetet kapnak, az 1847. év egyik legjelentéktlenebb könyvének megjelenéséhez Sz. nem ad kommentárt. Máshol is — ha nem tévedünk — hasonló visszahúzódat kell érzékelnünk a történelmi természetű magyarázatoknál. Mintha ezt az irodalomtörténetés magától távol állónak,

- nem kompetenciája alá tartozónak érezné. Ha így volna, nem helyeselhetjük, de különösen nem a textológiaiában, még irodalmi művek jegyzeteinél sem (hiszen a textológus ott is komplex módszerekkel dolgozik, különösen JÓKAI-nál) — hát még publicisztikánál. De az irodalomtörténész sohasem szabad, hogy teljesen elszakadjon a történelemtől. Újabban nyugati tudósok is hangoztatják ezt, akiknél pedig egy purista esztéticizmus érthetőbb, szemléletmódjukkal indokolhatóbb lenne.
86. l. 170. sor: *via facti*. 653. l.: „erőszak erejével”. Nem. Tettelesen.
98. l. 20–25. sor. [öt név] *mind megannyi ifjú reménysarjvai a hazának*. 659. l.: „Az itt felsorolt fiatalok a Gyűlde nevű reakciós ifjúsági csoportosulás tagjai.” A magyarázattal szemben a következő megállapítások kínálkoznak: 1.) JÓKAI itt a piaristáknál tanuló néhány diák (ez az öt név) kiemelkedő vizsgaeredményéről ír. Elképzelhető, hogy a már ekkor eléggé egyházellenes JÓKAI majdnem a hízelgésig menő sorait gúnyos értelemben írja. De nem valószínű, mert a) hasonló esetekben JÓKAI — vagy stílusbeli módszereket, vagy közbevetett magyarázatokat használva — mindig világos helyzetet teremt az olvasó számára, b) a piaristákat a haladó kortársak is becsülték, nevelésüket méltányolták akkor is, ha világképzéssel szembekezdtek velük. — 2.) Pesten, 1846-ban nyomtatásban megjelent *A közhasznú Gyűlde tiszteletti, helybeli és vidéki rendes tagjainak névsora* — és ebben a JÓKAI említette öt név egyike sem szerepel. Tehát nem meggyőző a jegyzetnek az a megállapítása, hogy a Gyűlde tagjai voltak. — 3.) A Gyűlde nem volt „csoportosulás”, hanem egyesület, vagy legalábbis klub, amely a Nemzeti Körből kiváló konzervatív-reakciós tagokat egyesítette. Míg tehát a reakciós minősítés helytálló, addig az „ifjúsági” jelző nem illik rá. Voltak fiatal tagjai is, de ezeket a fiatal kortársak nem is tekintették már fiataloknak, egyikük szerint „vénekké váltak, mihelyt oda beléptek.” Mindezekről l. részletesen: *A Nemzeti Kör a negyvenes évek irodalmi és hírlapi mozgalmában*. Irod. tört. Közl. 1954.
104. l. 62. sor: *apococynthiásít lapok*. 661. l. nincs magyarázat. Értelme: el-tökösödött. A Claudius császár halálára írt gúnyiratból.
110. l. 16. sor: *Tower Londonban*. 664. l. „londoni városrész”. Nem. Vár és börtön Londonban.
110. l. 18. sor: a *Münsterrel Ulmban*. 664. l.: „közigazgatási kerület és város Németországban”. Ez igaz. De „itt” — székesegyház. Nem a műnsteri, hanem az ulmi.
132. l. 52. sor: *Marat*. 675. l.: nincs magyarázat. A Mutató megmondja, hogy: Jean Paul MARAT a neve.
- u. o. ROBESPIERRE szintén magyarázat nélkül. A Mutatóban ROBESPIERRE keresztneve tévesen „François”. (Helyesen: ROBESPIERRE, Maximilien de).
133. l. 95. sor: *astrolabium*. 675. l.: „műszer, amellyel a csillagok szélességét és hosszúságát igyekeztek meghatározni”. Helyesen: a csillagászati szélességet és hosszúságot, valamely pont csillagászati helyét a Földön.
136. l. 74. sor: a *Tripartitumnak kilenc része van*. 677. l.: „célzás a primae nonusra”. Nem. A *Tripartitum* 3 részére.
148. l. 27. sor: *kalap alá jut*. 686. l.: „itt: úr és parancsoló lesz a családban” (ti. a nő) — naivitás ezt magyarázni, JÓKAI-n kívül is sokan tréfálkoztak így.
171. l. 41. sor: *corpus delicti*. 699. l.: „itt: a holttest.” Nem. A jogi terminus helyes magyar megfelelője: *bűntárgy*, vagy, mint maga JÓKAI néhány sorral lejjebb írja: *bűntárgy*. — Mással is gyakran előfordul, hogy idegen szavak magyarázatát az „itt” szó vezeti be. Ez többnyire felesleges (pl. még a 26. l. 96. sor magyarázata), néha félrevezető. Jelen esetben pl. azt lehetne hinni, hogy a holttest az eredeti kifejezésben található corpus (= test) fordítása.
181. l. 28–29. sor: *Sanctpeterburgskija Viadomesti*. 709. l. nincs magyarázat. Pedig a.) tárgyi szempontból jó tudni, hogy a legrégebb orosz akkori lapról volt szó, b.) a szó leírása ill. átírása igazítást kíván, a ma érvényes transliterációnak megfelelő formája ez: *Szanktpeterburszkije Vedomoszti*.
213. l. 75. sor: *Moniteur*. 729. l.: „folyóiratcím”. Nem. Hírlapcím, mégpedig az akkori francia hivatalos lap címe.
219. l. 4. sor: *Frankenburg . . . ellenségeit örököltük*. 733. l. névszerint felsorolja ezeket az ellenségeket — ami

- túlzás. Viszont „Hazucha” neve mellől a „Ferenc” hiányzik és a Mutató sem mondja meg, pedig ez a gyenge író három néven is szerepelt az egykorú sajtóban, legalább az egyikre itt is igényt tarthat — ha egyáltalán említik.
232. l. 85. sor: *Stiria*. 739. l. ugyanígy. A tartomány neve magyarul Stájerország.
233. l. 30—31. sor: *Oh schwere Noth des Theaters! Oh Theater der schweren Noth*. 739. l. „... színhaza a súlyos szükségnek” — Schwerenot = = nyavalyatörés. Ez a kissé goromba szójáték alapja. E nélkül a szó szerinti fordításnak nincs értelme.
235. l. 82. sor: *Magyar Kurír*. 740. l.: „magyar nyelvű hírlap, amely 1786-ban jelent meg Pozsonyban.” Ez így nagyon sommás, s bár szó szerint igaz, de félreérthető. A *Magyar Kurír* valóban 1786-ban jelent meg először Pozsonyban, de csak egy számban. További kiadását megakadályozták, csak fél évvel később folytathatta a szerkesztő, de nem Pozsonyban, hanem Bécsben. JÓKAINÁL a humor egyik forrása éppen az, hogy a lap nemcsak régen megszűnt már, de Bécsben jelent meg akkor is, mikor élt: 1847-ben már elképzelhetetlen lett volna, hogy országos terjesztésre szánt politikai újságot Bécsben adjanak ki. Más különben éppen nem nevetséges sajtótörténeti tényről van itt szó: a *Magyar Kurír* sorrendben a második valaha létezett magyar újság volt, szerkesztője SZACSVAY Sándor pedig az akkori szerkesztők között a legbaloldalibb, akitől éppen progresszív gondolkozásáért és az uralkodókkal szemben „tiszteletlen” hangjáért vették el lapját 1793-ban, MARTINOVICSÉK perbe fogását alig egy évvel megelőzve. Nála sokkal jelentéktelenebbek is hosszabb jegyzetet kaptak.
234. l. 56—57. sor: *pium desiderium*. 740. l.: „kegyes vágy(akozás).” Nem. Jámbor óhaj.
269. l. 35. sor és 749. l. „Az újságok postai elkeveredéséről később is gyakran ír Jókai.” — Az újságok pontos és olcsó szállításának rendezése a független kormány első intézkedései közé tartozott 1848-ban, politikai kérdésnek tartották JÓKAI és kortársai, KOSSUTH Lajos is! (L. A magyar hírlap útja kiadó és közönség között a XIX. század első felében. Magy. Könyvszle. 1942).
270. l. 92. sor és 750. l. — Hiador plágiumügye még sok helyen szerepel (700, 702, 820, 821 stb.). Meg lehetett volna oldani egy helyen és rövidebb magyarázattal, az egyes fázisokat csak utalással kapcsolva össze.
272. l. 131. sor: *p.h.l.* 751. l.: „pecsét helye”. Nem. PETRICHEVICH HORVÁTH Lázár.
272. l. 163. sor: *Die Genesung dürfte ... erfolgen...* 751. l.: „A felgyógyulásnak szabad volt... bekövetkezni.” Helyesen: A felgyógyulás valószínűleg bekövetkezik.
279. l. 372. sor: *Saphir*. 756. l.: „magyar származású bécsi lapszerkesztő”. Ez igaz. De jó lenne kitenni az előnevet is: MORITZ GOTTLIEB. Mert volt Pesten is egy Saphir nevű lapszerkesztő: ezt Zsigmondnak hívták.
280. l. 418. sor és 758. l.: „Budai Híradó” helyesen: *Budapesti Híradó*.
291. l. 116. sor: *conicus*. 763. l.: komikus. Nem, hanem: kúpos, domború.
308. l. 43. sor: *kostók*. 794. l.: „lopó”. Nem. Dohányzacskó.
311. l. 132. sor: István főherceg, az új nádor, országos körútján a terebesi Andrássy-kastélyba szállt. A 775. oldalon ezzel kapcsolatban 16 soros jegyzet áll az Andrássy-család tagjairól, szerintünk ez feleslegesen bő adatszolgáltatás. És éppen a kastély tulajdonosáról, ANDRÁSSY Károlyról nem ír semmit. Pedig utóbbi is közszereplő egyéniség volt a reformkorban, Széchenyi utitársa Angliában.
355. l. 5. sor: *Corsaire satan*. 792. l.: „korzikai sátán”. Nem kellett volna feltétlenül magyarítani, ill. lefordítani, mert cím. De ha igen, akkor: corsaire = kalóz.
370. l. 19. sor és 799. l. „centristák” — helyesen: centralisták.
378. l. 48. sor: *Fénelon*. 805. l. „Fénelon, Francois de Salignac de la Lamothe.” Helyesen: Fénelon, François de Salignac de la Mothe.
385. l. 155. sor.: *Constitutionelle*. 807. l. nincs javítva. Helyesen: Constitutionnel.
421. l. 113. sor: *Nestory*. 822. l. nincs javítva és a Mutatóban is ez a téves forma áll. Helyesen: NESTROY.
469. l. 5—22. sor: Reményi Ede párizsi levele. 1) A REMÉNYI párizsi élményeiről szóló beszámoló tisztelettel említi vendéglátóját, a monarchia párizsi követét, akit APPONYI Györgvnek nevez. A 845. lapon a sajtó alá rendező jegyzeteiben hosszúra életrajzi leírást ad APPONYI

Gyögyről, az akkori m. udvari kancellárról, helyes és mindenképpen megérdemelt negatív törtékelést adva a főnemesi reakció legnagyobb hatalmú vezérééről, aki a szabadságharc alatt tanácsokat adott az elnyomó Habsburg-udvarnak. Csak hogy APPONYI György soha nem volt párizsi követ, ez a SZEKERES-féle elég részletes életrajzi jegyzetből is kiderül. De akkor a) ki volt REMÉNYI házigazdája? Minden valószínűség szerint a párizsi követ, aki szintén APPONYI volt, de nem György, hanem Rudolf; nevé kellemesebben fog hangzani a magyar fülnek, mint György, ha megmondjuk, hogy az ő fia volt APPONYI Sándor, a könyvgyűjtő, az OSZK jelenlegi APPONYI-gyűjteményének alapítója, akiről a magyar vonatkozású régi külföldi nyomtatványokat ma is APPONYI-hungarikáknak nevezik; b) hogyan került az *Élteképek*be György neve az övé helyett? Valószínűleg a szedő elnézése, aki automatikusan az ismertebb nevet vélte olvasni a neki adott kéziratban. Feltevés csak, de az is valószínű, hogy a hiba áteszűszott a korrektúrán, egy következő számban pedig helyesbíteni nem merték (a helyesbítést Szekeres feltétlenül megtalálta volna) — hiszen a mindenható kancellár talán rossz néven vette volna és tőle függött többek között a folyóiratok élete is! — 2.) Még egy kérdés merül fel a levelekkel kapcsolatban. Az egész rovat-közleményből legfeljebb 2 sor JÓKAI saját írása — még az sem bizonyos. Érdemes volt-e felvenni a gyűjteménybe? Persze, általában helyes, hogy Sz. az újságírói oeuvre minden kis darabját át akarja menteni. De nem fenyeget-e az a veszély, hogy felesleges, sőt olyan is belekerül így, ami egyszer nem JÓKAIÉnak fog bizonyulni?

480. l. 172—174. sor. 3 sor Szelesteyről; a 3 sorhoz a 848—850. lapon 2/2 oldalas magyarázatot kapunk. Nem túl sok ez, még akkor is, ha egészen bizonyosan Jókai írta a 3 sort?

499. l. 103. sor: *Megjelent a Kör albuma: Ellenőr cím alatt.* 857. l.: „évkönyv”. Az Ellenőr nem évkönyv volt, de nem is album — mint Jókai nyilván a könyvet kezdettől figyelő hatóságok miatt írta — hanem a magyar ellenzék hivatalos programkiadványa. (vö. A Nemzeti Kör. . . c. fent idézett tanulmányt). Itt különösen

szükség lett volna az ellenzéki párt megalakulását (1847. márc.15.) és egy évi működését illető történelmi jegyzetre. Mert éppen az Ellenőr, mint politikai dokumentum, a magyar írók politikai diadala is: kevés politikai programkiadványt ismer a világirodalom, amelyben ennyi vers jelent volna meg!

529. l. 1—17. sor: 1848. márc. 12-i hír a bankjegy-pánikról. Mint a nyugati forradalmak első hazai hulláma történelmi jegyzetet igényelt volna. Ugyanígy 838. l. az Ellenzéki Kör „nyilvános lakomáiról”, amelyek márc. 15. előkészítői voltak.

825. l. PYRKER érsekel kapcsolatban említendő lett volna az eposzához fűződő fontos irodalmi vita!

Említés nélkül hagytuk az olyan helyeket, ahol a magyarázat nem látszik jónak, de nem tudunk helyeset adni (pl. 823. l. lehetetlen, hogy a német történészek felsorolásában szereplő *Waltharius*-név az ilyen című középkori eposzra utaljon, mint Sz. véli.)

A Mutató néhány hiányát már említettük. A legfeljebb a következő: *Hunyadi Ulászló l. Ulászló, Dobzse László.* Jó lett volna továbbá minden esetben kiírni a királyok nemzetiségét is.

Meg kell mondani: a hibákat 900 oldalról válogattuk össze. Lehet, hogy van több is. A tudományos jegyzetelésnek és szövegkommentárnak van egy áthághatatlan határa. A klasszikusok sajátos vonása, hogy egyre többet értünk műveikből, a teljes megértéshez a kommentár közelebb visz, de a tudomány közben halad tovább. A szövegkiadó feladata csak a szöveg hűséges gondozása, épségben tartása, meg alapvető tájékoztatás az összefüggésekről, főleg magának az írónak egyéb műveivel való összefüggésről. Márpedig az ezirányú tájékozottság SZEKERESnek ugyanolyan elvitathatatlan erénye, mint a JÓKAI kritikái kiadás többi munkatársának, meg tudós szerkesztőinek. A JÓKAI-publicisztika jellemzői — a teljes oeuvre állandó szemmel tartásának jóvoltából — a SZEKERES László által kiadott első kötetben már jól kirajzolódnak.

Meg kell még említenünk, hogy — anélkül, hogy ezt külön alaposabb vizsgálat tárgyává tettük volna — a 896 oldalból 56 oldalon találtunk sajtóhibát: ebből egyedül a Mutatóra 11 esik. Olyan hibák, mint pl. kormány — korány helyett 849. l.), vagy generális — geniális helyett (718. l.) azt mutatják, hogy érdemes lenne a nyomdát a ritkább vagy elavult szavak esetében külön jellel figyelmeztetni, hogy a kevésbé valószínű olvasat a helyes. Annál inkább,

mert látható, hogy az áldozatkész Kiadó a szöveghez méltó technikai kiállításra is törekedett: a papír finom, a betűtípusok szépek.

DEZSÉNYI BÉLA.

A Heidelbergi Káté története Magyarországon. Studia de historia catechismi Heidelbergensis in Hungaria collecta 1563—1965. Szerk. Dr. BARTHA Tibor. Budapest 1965. Kiad. a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának sajtóosztálya. (Studia et Acta Ecclesiastica I. Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház négy-százéves történetéből I.)

A kötet a sorozatcím szerint elsje azoknak a jubileumi kiadványoknak, amelyekkel a Magyarországi Református Egyház négy évszázad távlatából sajátos konfessionális vonásainak kialakulásáról, egyházi szervezetének eredetéről kíván megemlékezni. E tanulmány-gyűjteménynek a *Heidelbergi Káté* (HK) hazai történetét összefoglaló hét dolgozata bibliográfiai, könyv- és kiadástörténeti tanulságai miatt e folyóirat olvasóit is méltán érdeklik. Az írások közül három a hazai kátékiadások történetét, kettő a káté-magyarázatok, egy-egy pedig a HK mindennapi használatának történetét és hazai bibliográfiáját tartalmazza.

NAGY Barna az első nyomokat kutatva az előzmények között elsőként a heidelbergi akadémia professzorainak 1564 szeptember 1-én kelt és Kolozsvárott ugyanabban az évben HELTAI Gáspár nyomdájában közreadott levelét tartja számon. Ezt követte a hazai úrvacsora és szentháromsági viták során 1566-ban a HK-nak unitárius szellemben átformált kiadása, a *Catechismus Ecclesiarum Dei*. A magyar fordítások sorát HUSZÁR Dávidnak 1577-ben Pápan megjelent és a református orthodoxiának megfelelő kiadása nyitotta meg. A továbbiakban a XVIII. század első éveigi megtaláljuk valamennyi ismert kiadás címlírását, bibliográfiai és könyvtörténeti adatát, a jelentősebb példányok lelőhelyét. NAGY Barna követendő módszerességgel tett eredményes kísérletet impresszum nélküli kiadások datálására és következtetett az ismert kiadások sorában mutatkozó hiányokból valamint a kátémagyarázatok összefüggéseiből néhány ma már példányból nem ismert kiadásra.

KATHONA Géza részletesen elemzi az 1566-i *Catechismus Ecclesiarum Dei*-t és megrajzolja keletkezési történetét. Felkutatja azokat a hatóerőket, amelyek MELIUS JUHÁSZ Péter és követőit arra kényszerítették, hogy az 1566. március 7-én

JÁNOS ZSIGMOND erdélyi fejedelem jelenlétében tartott gyulafehérvári hitvitán a református orthodoxia rovására Giorgio BLANDRATÁNAK tegyen engedményeket. Ennek következtében a HK első hazai kiadása megmásítva, antitrinitárius tanokhoz igazított interpolált szöveggel jelent meg. KATHONA belső tartalmi érvekkel bizonyítja, hogy a módosítások szerzője maga BLANDRATA volt.

ESZE Tamás kivonatos tanulmányvázlatában a HK XVIII. századi hazai történetét mutatja be. Jellemzi azokat a küzdelmeket, amelyeket a káté körül a katolikus ellenreformációt hivatalosan is képviselő bécsi kormányzattal szemben e korszakban a magyar reformátusoknak folytatniuk kellett. Megállapítja, hogy a többször is megismételt cenzúra-rendelet és a káté példányainak elkobzása sem volt akadályva annak, hogy az népkönyvvé, a lelkészek, tanítók képzésének és az iskolai oktatásnak alapjává legyen. A HK-t a században a református orthodoxia mértékének tekintették; az attól való elhajlás magyar földön a liberálisabb racionális teológiai szemléletnek (remonstratizmus, arminianizmus), a kötött tételes tanítást elvető, moralizáló felvilágosodásnak (OSTERVALD) térhódítását jelentette.

CZEGLÉDY Sándor és BUCSAY Mihály tanulmányai a HK-t magyarító műveknek, kéziratoss vagy nyomtatott elmélkedéseknek és prédikációs gyűjteményeknek történetét foglalja össze két periódusban, ahol a határt a protestánsok vallásszabadságát biztosító 1791-i országgyűlés jelenti. CZEGLÉDY az első korszakból tizenkét magyar szerző művében a kor leghatásosabb európai protestáns vezető szellemeinek (URSINUS, PAREUS, ZANCIUS, POLANUS, KECKERMAN, COCCEJUS) hatását kutatja. BUCSAY a francia forradalom után meginduló szekularizálódási folyamat szálait követve a XIX. század legjelentősebb filozófiai irányzatainak és a kor protestáns teológiai szemléletének a kátémagyarázatokban való érvényesülését vizsgálja. E két dolgozat jó néhány olyan magyar szerző pályáját, munkásságát vázolja, akikről eddig sem az irodalomtörténeti összefoglalásokban, sem pedig a részlettanulmányokban nem történt említés.

TÓTH Endre a katekizálásra, kátétanításra vonatkozó egyházi előírások, rendeletek tükrében a HK-nak az egyházi gyülekezetekben, iskolákban való gyakorlati használatát mutatja be. Írása ugyan elsősorban művelődés- és pedagógiatörténeti vonatkozású, de egy-egy műnek (így például KERESSZEGI HERMAN István prédikációs kötetének) keletkezéséről, hasz-

nálátáról nyújtott összefoglalása a könyvek kiadástörténeti kutatások eredményeinek egész sorát nyújtja.

MÓDIS László a HK magyarországi kiadásainak és irodalmának bibliográfiáját készítette el 1563-tól a legutóbbi évekig. A sok ismeretlen adatot tartalmazó összeállítást, amely indítással szolgál további lapangó kiadások felkutatására, néhány ritka és nehezen hozzáférhető nyomtatvány címlapjáról, kezdő- vagy végső oldalról készített reprodukció egészíti ki.

A Magyar Református Egyház sokat ígérő sorozatának, a *Studia et Acta Ecclesiastica*-nak ez az első kötete jelentős lépést tett néhány hazai nyomtatvány kiadás- és könyvtörténeti, valamint tartalmi és művelődéstörténeti bemutatására. Kívánatos volna, hogy a szerzők által kialakított módszer követőkre találjon és hogy a kutatók más vonatkozásban is a régi hazai szellemi mozgalmak történetének feltárásánál alkalmazzák.

HOLL BÉLA

A nem hagyományos dokumentumok a központi és a tanszéki könyvtárakban. Szerk. MÓRA László Budapest, 1967. OMKDK soksz., 184 l. (Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára Módszertani Kiadványai 6. sz.)

A tanszéki és központi könyvtári munkában egyaránt jól használható kézikönyveket bocsát ki a Műszaki Egyetem Központi Könyvtára módszertani sorozatában. A sorozat megjelenési periodicitása általánosan jellemző minden hálózati központi munkára: az 1953-ban megjelent 1. számot 1959–1962 között rövid egymásutánban négy szám követte, majd öt év kihagyással jelent meg az előttünk fekvő szám. A hálózati módszertani tevékenységnek a mindennapi rutin-munkától független, publikációs funkciója tehát nem rendszeresen, az igények és impulzusok függvényeként jelentkezik. Persze a periodicitás szabályos voltának hiánya nem kifogásolható: a sorozat folytatásának ténye az igény és impulzus együttes jelenlétére mutat. A tárgykör és feldolgozása első sorban műszaki — különösen műszaki egyetemi — jellegű könyvtárak részére jelentős. A kötet összeállítói ennek következtében még ott is a műszaki könyvtári szükségleteket vették figyelembe, ahol a dokumentumfajta nem kizárólagosan műszaki jellegű (p. o. térképek). A kötet a dokumentumfajták renkívül széles skáláját öleli fel. Műszaki kisnyomtatványok címszó alatt foglalja össze a szabadalmi leírásokat, szabványokat, az u. n. vállalati iro-

dalmat (prospektus, katalógus, árjegyzék stb.), egyetemi jegyzeteket, képeket, térképeket. Ezeket követik a műszaki kéziratok (kutatási jelentések, disszertációk, fordítások, úti jelentések), az audiovizuális dokumentumok (műszaki filmek, hanglemezek és -szalagok, reprografiai termékek), majd függelékként egy nagyon hasznos összeállítás a lyukkártyarendszerű nyílvántartásokról.

Az egyes dokumentumfajtákkal kapcsolatban a szerzők nem csupán a könyvtári munka szempontjából jelentős tennivalókat (címfelvétel, tárolás, dokumentálás) ismertetik, hanem az illető dokumentumfajtaival kapcsolatos általános tudnivalókat is (p. o. a szabványosítás története, tudományos kutatómunka szervezete hazánkban, az egyetemi audiovizuális csoport működése stb.). Kár, hogy a magyar szabadalomügy története felől nem történt említés.

Szerkesztő és szerzők egyaránt alapos munkát végeztek. Nem hiszem, hogy bármilyen idetartozó dokumentumfajta a kötetből kimaradt volna. Szerkezeti téren az egyetlen megjegyzés: két esetben zavarra adhat okot általános vonatkozású tudnivalóknak szakfejezetekben történt „elrejtése”. (Így p. 14. a leltározásról szóló bekezdés; p. 43. a 3.3 pontban foglaltak.) A fordításokkal kapcsolatos fejezetben — figyelembevételre, hogy más területek esetében is felmerültek országos szervezeti adatok — a vonatkozó jogszabályok pontosabb utalásán túlmenően az intézmény-név említésével jeleztem volna a Műszaki Dokumentációs és Fordító Iroda és (jóllehet nem közvetlen műszaki jellegű) az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda létét.

A jelzett kifogások a kötet tartalmi és ötletgazdagsága mellett elenyészőek. A műszaki könyvtárosok körén messze túl minden érdekelt hasszonnal forgathatja lapjait.

TÓTH ANDRÁS

Literárny archív 1966. Pramene a dokumentu. (Irodalmi levéltár. Források és dokumentumok.) Martin 1966. Matica slovenská. 312, VII p.

Harmadik éve jelenik meg a *Literárny archív* (Irodalmi levéltár) a *Matica slovenská*, a szlovák nemzeti könyvtár „monumentája”.¹ A három kötet anyagából immár lemérhető, hogy a vállalkozás valóban az egész szlovák irodalomtudomány alapvető fontosságú forrás-gyűjteménye, amely nélkül a jövőben elképzelhetetlen az irodalomtörténet munkálása.

A legutóbbi, 1966-os évszámot viselő kötet (némi keséssel hagyta el a sajtót) ismételten és tán még az eddigiéknél is nyomatékosabban hívja fel a figyelmünket arra, hogy a szlovák és a magyar irodalom viszonya számtalan közös kincse, párhuzamos fejlődési tendenciái, elválaszthatatlan kapcsolatai miatt túlnó két idegen nép irodalmának konvencionális kapcsolatain vagy a komparatisztika módszereivel véggezhető összehasonlításokon. Szlovák — magyar irodalmi relációkban sokkal többről, sokkal rokonibbról és közelebbről van szó, s itt az ideje, hogy ennek megfelelően foglalkozzunk mind elméleti, mind gyakorlati szempontból egymás irodalmával.

E tekintetben BERLÁSZ Jenő közleményéről kell elsősorban szót ejtenünk: Pavel ORSZÁGH-HVIEZDOSLAV leveleit közli KOZMA Andorhoz, a Kisfaludy-Társaságba való beválasztásával kapcsolatban. Az irodalomtörténetekben közismert tény — BERLÁSZ bevezetője néhány közléstől eltekintve² hivatkozik is a kérdés irodalmára — most nyert teljes megvilágítást, hiszen e levelek nemrégiben kerültek elő KOZMA Andor hagyatékából.

HVIEZDOSLAV levelei döbbenetes erővel bizonyították a szlovák kultúra mesterséges elszigetelését és elnyomását a dualizmus hivatalos Magyarországa részéről. A klaszszikusainkat, PETŐFI Sándort, ARANY Jánost, MADÁCH Imrét fordító és költészetüket őszintén szerető HVIEZDOSLAV „megvetett tót népe” sorsát vállalva teljesen érthetően nem akar „nyugodt lélekkel sütkérezni a magyar író-világ-derítette verőfényen akkor, amikor . . . a magyar politikusi-világ jövőtábol emberöltők óta szüntelenül dideregni kénytelen a vele való kormányzati nemtörődömség, kulturális elhagyottság, mondhatni hontalanság végét nem érő fagyos, barátságtalan vadonjában”.³ A négy levél magyarul és szlovák fordításban szomorú múltunk figyelmeztető dokumentuma, mentője a *Literárny archív* lapjain: sok tennivalónk van még közös történelmünk és irodalomtörténetünk értékelése és újraértékelése terén.

František VOTRUBA 1946–1953 közötti levelezését Alexander ŠIMKOVIČ közölte és látta el kommentárokkal, illetve jegyzetekkel. VOTRUBA, a XX. század első felének irodalomtörténészeként, teoretikusaként és irodalomszervezőjeként kapcsolatban volt korának szinte valamennyi szlovák írástudójával. Levelezésének felszabadulás utáni, mindeddig publikálatlan része nagy

segítséget jelent az irodalomtörténészeknek elsősorban a negyvenes évek termésének árnyaltabb feldolgozásához. A mi szlovákisztikánk is — érthetően — bizonytalan ezen a területen, pedig számunkra sem közömbös például a szlovák állam irodalmának tanulmányozása.⁴ A VOTRUBA-levelezés további magyarországi — vagy magyar vonatkozásai úgyszintén sürgetős közös munkálkodásunkhoz jelentenek ösztönzést. VOTRUBA a Szlovák Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetéhez írott levelében (1951) felajánlja közreműködését az Intézet munkájában, és olyan kérdésekre keres választ, amelyeket a legutóbbi szomolányi és pozsonyi történetész-konferenciák sem tudtak megnyugtatóan megoldani.⁵ Például: „Teljesen nyitott maradt az a kérdés (mind szlovák, mind magyar részről), miként történhetett, hogy az 1848-as magyarországi forradalom márciusi — áprilisi eszméi — amelyeket a demokratizmus szelleme hatott át a Habsburg-reakció, mint a cári rendszerrel együtt Európa maradiságának bástyája ellen, s amelyeket Világos és a Bach korszak kegyetlensége vérbe fojtott — nem éledtek újjá és nem kaptak életeret akkor, amikor a Habsburg-reakciót vereség érte az itáliai harcsteren, és kénytelen volt alkotmányos életet engedni Magyarországon? Hiszen az elmene-kült forradalmárok legnagyobb része 1861, illetve 1867 után visszatért az országba, és minden szabadsága megvolt (a dualizmus keretein belül, kevés megszorítással) mindannak megvalósítására, amiért 1848–49-ben fegyverrel a kezében harcolt.”⁶ Rendkívül hasznos lenne ebből a szempontból párhuzamosan vizsgálni ARANY Jánost és MADÁCH Imre műveit, főként a kiegyezés művészi ábrázolása tekintetében a korabeli szlovák irodalmi-politikai élet jelenségeivel. VOTRUBA „program-levele” felveti továbbá a hungarus-uhorsky, tehát „magyarországi”, azaz nem szükségszerűen vagy nem csak „magyar” terminus technicus problémáját, ami szintén napjaink aktuális kérdése.⁷

Érdekesen nyilatkozik VOTRUBA a századforduló Budapestjének szerepéről a fiatal szlovákság szellemi mozgalmainak szempontjából: „. . . rövid idő múlva szer-

³ HVIEZDOSLAV levele KOZMA Andorhoz. Alsókubin 1912. jan. 13.

⁴ Sem SZIKLAY László (*A szlovák irodalom története*. Bp. 1962, MTA), sem SZALATNAI Rezső (*A szlovák irodalom története*. Bp. 1964, Gondolat) nem foglalkozott részletesen ezzel a kérdéssel.

⁵ Vö. *Századok* 1967. 3–4. sz. 804–805. p., *Historický časopis* 1967. 3. sz. 480–483. p.

⁶ *Literárny archív* i. m. 46–47. p.

⁷ Vö.: KLÁNICZAY Tibor: *Az irodalomtörténeti szintézis néhány kérdése*. ItK 1962. 59–73. p., TARNAI Andor: *A magyar irodalomtörténeti hagyomány kialakulása*. ItK 1961. 637–658. p.

¹ Vö. ismertetésünket: MKSz 1966. 2. sz. 102. p.

² CSANDA Sándor: *Magyar–szlovák kulturális kapcsolatok*. Bratislava 1959. Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 286–290. p.

kesztője lettem Hodža lapjának, a Slovenský týždenníknek Budapesten. Ez volt a szerencsém. Budapesten volt egyetemi, főiskolai szlovák ifjúság és eléggé népes szlovák társadalom. Pest vonzotta az embereket... és ott volt alkalmunk a fiatal emberekkel kapcsolatba kerülve kiadni a Szlovák Ifjúság Évkönyvét, megalapítottuk a Prúdy című lapot, a fiatal Szlovákia orgánumát. Ily módon Budapest a fiatalok mozgalmának központjává vált.”⁸

Štefan KRČMÉRÝ levelezése Vladimír Hurban VLADIMIROVVAL (Eugen KLEMENŤIS gondozásában) mindenekelőtt KRČMÉRÝ személye miatt érdekes számunkra, hiszen a húszas években az elsők közé tartozott, akik kapcsolatot építettek ki a magyar kultúrával, s igyekeztek megismertetni a szlovák irodalmat a magyar közönséggel.⁹

Tomaš WINKLER közli Gejza VÁMOŠ levelezésének egy részét Hana GREGOROVÁVAL, M. HAJEKOVÁ és J. MELCSICZKÁ pedig Alexander von HUMBOLDT levelezéséből tesz közzé részleteket. A berlini Humboldt-egyetem névadójának 43 levelét őrzik a Matica slovenskában, s az anyag a csallóközi NAGY-család közvetítésével került annak idején Pozsonyba.

A magyar irodalomtörténetnek is adósága, hogy felkutassa a BOSSÁNYI Andrásra vonatkozó adatokat. Szükséges ez azért, mert a múlt század első harmadában BOSSÁNYI pest-budai (KOLLÁR!) és nagyváradi környezetben dolgozott nemzete öntudatosodásáért, s annak ellenére, hogy — helyesen — küzdött az egységes „magyar nemzet” kárpát-medencei fogalma ellen — élete és működése hálás témát kínál kora-reformkori kapcsolataink kutatása és a komparatiztikai vizsgálódások számára. VYVÝJALOVÁ szövegközlései és bevezető tanulmánya mindenesetre felvetette a problémát, s további munkára ösztönöz.

Jozef AMBRUŠ, a szlovák „irodalmi mikrofiliológia” fáradhatatlan művelője újabb adatokat tett közzé viszonylag ismeretlenebb, múlt századbéli szlovák írók életéről és műveiről (Pavol JANČOVIČ, František X. GEBEN, Adam ŠPAČEK).

A *Literárny archiv* szövegközlő részét a számunkra megint csak nem érdektelen KOLLÁR—HAMULJAK—ŠAFÁRIK együttműködés anyaga (Augustín MAŤOVČÍK és ŠLÁDKOVIČ-émlékek zárják (Cyril KRAUS).

Igen hasznos szolgálatot jelent az irodalomtörténészek számára Augustín MAŤOVČÍK kitűnően szerkesztet bibliográfiája

a *Slovenské pohľady*ban 1881—1960 között megjelent irodalmi dokumentumokról. A kézirat-publikálások nyilvántartása ilyen viszonylag hosszú időszakból számunkra is követendő példa lehet nem egy, ilyen szempontból feldolgozatlan periodikánk esetében.

A *Literárny archiv* 1966-os kötete is kifejezően mutatja a *Matica slovenská* egyre intenzívebb munkáját a szlovák nemzeti könyvtár szercpében. Hosszú évtizedek lemaradását kell behozni, s e szándék egyre jelentősebb eredményekben válik valósággá.

KÁFER ISTVÁN

Rothe Edith: Buchmalerei aus zwölf Jahrhunderten. Die schönsten illuminierten Handschriften in den Bibliotheken und Archiven der Deutschen Demokratischen Republik. Berlin, 1966. 300 l. 160 kép.

Valamely művészeti ág legszebb emlékeinek egy ország állományából való kiválogatása és közreadása akkor is nagyjelentőségű vállalkozás, ha a szerző munkáját a tárgyra vonatkozó publikációk sora támogatja. Edith ROTHE-nak, a miniatúra-festészet avatott szakértőjének 1966-ban megjelent legújabb munkája nem ilyen körülmények között készült. A Német Demokratikus Köztársaság könyvtárainak és levéltárainak állománya a második világháború alatt olyan súlyos károkat szenvedett, hogy a ma is meglevő illuminált kódexekről a szerző csakis a gyűjteményekben folytatott saját kutatásai alapján tájékozódhatott. Georg REIMANN és Horst BÜTTNER 1961-ben Lipsceben megjelent *Mittelalterliche Buchmalerei in Sammlungen volksdemokratischer Länder* című kötete kiterjed ugyan a Német Demokratikus Köztársaság állományára is, de valamennyi érdekelt országból összesen csak 15 kódexből mutat be festett díszítéseket. A második világháború óta Edith ROTHE kötete nyújt első ízben áttekintést a Német Demokratikus Köztársaság legértékesebb illuminált kódexeiről. Ilyen körülmények között maga a vállalkozás elismerést érdemel. Edith ROTHE munkája azonban más szempontból is példamutató. Előkelő rangot biztosít e kötetnek a hasonló jellegű kiadványok sorában az a széleskörű anyagismeret és ökonomikus rendszeresség, amely az anyag kiválogatásában és a bemutatott miniatúrák sokoldalú ismertetésében megmutatkozik.

A kötetben bemutatott 160 miniatúrát a szerző úgy válogatta össze, hogy a pompás reprodukciók sorozata nemcsak a Német Demokratikus Köztársaság kódex-

⁸ *Literárny archiv* I. m. 66. p.

⁹ Vö.: KRČMÉRÝ [Štefan] István: *Anthologia szlovák költőkből*. Bratislava 1925.

állományának legfőbb kincseiről, hanem a miniatúrafestészeti európai fejlődéséről is áttekintést nyújt. A kronológiai rendben közreadott képanyag az i. u. IV. századtól a XVI. század második feléig szemlélteti a középkori könyvfestés alakulását, és pedig oly módon, hogy a miniatúrákon az országokként ill. könyvfestő műhelyenként változó stílusjegyek is képviselve vannak. A képanyag élén a 400 után Közép-Olaszországban készült un. quedinburgi Italtörök (Berlin, Deutsche Staatsbibliothek) áll, amelynek miniatúráin még az antik festészet hatása érezhető. Más művészi szemléletről tanúskodnak a kontinentális könyvfestést megelőző angol-ír kódexek díszítései is a hatásuk alatt kibontakozó karoling miniatúrafestészet legszebb emlékei. Jól érzékelteti a válogatás, hogy a román korban elsősorban a szent galleni, fuldai, reichenauai, eichternachi könyvfestő műhelyekben, a gótika idején pedig francia és németalföldi kódexekben érte el legmagasabb csúcsait a miniatúrafestés.

Magától értetődő, hogy német gyűjtemények anyagát feltáró kiadvány a német nyelvterületen kialakult könyvfestő műhelyek legszebb miniatúráiról és sajátos díszítő stílusáról ad legényaltalabb áttekintést. Mégis szívesen láttunk volna néhányal több reprodukciót az olasz miniatúrafestészet kimagasló emlékeiről — elsősorban a renaissance korszakból. A spanyol anyag gyér voltára maga a szerző hívja fel a figyelmet. Ez a körülmény azonban az egyetemes fejlődés áttekintésekor nem okoz hiányérzetet, mert a spanyol könyvfestés nem gyakorolt olyan hatást az egyéb országokban működő miniatúrokról, mint az új művészi felfogást közvetítő olasz miniatúrák.

Magyar kutató külföldi anyagot feltáró kiadványban természetesen főleg fokozott érdeklődéssel fordul a magyar vonatkozású emlékek iránt. Magyar vonatkozású kéziratok azonban nem kerülhettek ebbe a kötetbe, mert többségük díszítetlen ill. csak szerény festett dekorációt tartalmaz. Érvényes ez a megállapítás a Német Demokratikus Köztársaságban őrzött corvinákra is, amelyek egy része a második világháború alatt megsérült.

A miniatúrák tudományos interpretálása mintaszerű. A kötet élén alig 10 oldalas bevezetés áll, amelyben szerző fegyelmezett stílusban, biztos ítélőképességgel vázolja a miniatúrafestészet fejlődését. Utal a könyvfestés alakulását területenként eltérő módon befolyásoló politikai és társadalmi adottságokra, s szót ejt azokról a szellemi irányzatokról is, amelyek hatására előbb a szimbolikus értelmű dekoratív ill. transzcendentális jelleg, majd a valóság hű megörö-

kítésére törekvő realista szemlélet jutott érvényre e vonzó művészet emlékein.

A kötet következő fejezete közli a képekhez kapcsolódó magyarázatokat. E fejezet felépítésében érvényesül talán legpregnansabban szerzőnek az a törekvése, hogy a Német Demokratikus Köztársaságban meglevő emlékmagyarázatok nagyobb összefüggésben mutassa be és jellemezze. Nem az egyes reprodukciók egymástól független ismertetését nyújtja tehát, hanem korszakokként és művészi központokként csoportosítva tárgyalja a bemutatott képeket, mintegy azokon keresztül jellemezve a szóbanlevő miniatúrműhelyek stílusát és az egyetemes fejlődésben betöltött szerepét.

A miniatúrák tematikájára, az ikonográfiai sajátosságokra, mesterproblémákra vonatkozó adatokat önálló fejezetben, katalógusszerűen közli a szerző. Ez a tagolás több szempontból is hasznos. Egyrészt azt biztosítja, hogy az adatokról és részletkérdésekről könnyen és gyorsan tájékozódhat a kutató. Másrészt lehetőséget nyújt ahhoz, hogy a bemutatott miniatúrákat nagyobb összefüggésben méltató fejezetekben (bevezetés, képmagyarázatok) az adatok ne terheljék túl és ne bonyolítsák a tárgyalás menetét. E katalógus-részben közli szerző a kódexek beszerzési körülményeit és a rájuk vonatkozó irodalmat. Csupán azt hiányolhatjuk, hogy ugyanitt nem nyerhetünk áttekintést arról, hogy a kódex a bemutatott miniatúrán kívül hány további illuminált díszítést tartalmaz.

A kötet használhatóságát és a feltárt anyagban való tájékozódást nagy mértékben megkönnyítik a kódexek lelőhelyeiről valamint a miniatúrák témájáról közölt regiszterek.

A kiállításában is igényes, számos színes reprodukciót tartalmazó, szép kötet a miniatúrafestészetre vonatkozó irodalom új értékkel gyarapodott. Örvedetes lenne, ha Edith ROTHE műve ösztönzést nyújtana a német könyvtárak szakembereinek ahhoz, hogy további kötetekben gyűjteményeik egyéb illuminált kódexeit is közreadják.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Siebert, Frederick Seaton: Freedom of the press in England 1476—1776. The rise and decline of government control. Urbana, 1965, University of Illinois Press, XIV, 2, 411 l.

A szerző a Michigani egyetem tanára, neve ismert a sajtó amerikai elméletírői között. A könyv- és sajtótörténet egyik legrégibb és még mindig legégetőbb problémájához, állam és nyomtatás, állam és sajtó

viszonyához járul hozzá széles körű tudományos alapvetéssel. Kiindulópontja mégsem sajtótörténeti: az Egyesült Államok alkotmánytörténetében keresve a sajtó jogi helyzetét megalapozó törvényszerűségek, szokások és intézmények eredetét és összefüggését, arra a megállapításra jutott, hogy mint az amerikai közelet intézményeinek legtöbbször — kezdetben ezt is az Angliából hozott felfogások és hagyományok vezették. Feltárásuk elengedhetetlen feltétele a XVII. és XVIII. század angol cenzúraviszonyainak, sajtó-ellenőrzési rendszerének ismerete, ennek gyökerei pedig a Tudorok koráig, a könyvnyomtatás angliai meghonosodásáig vezetnek vissza.

A könyv öt fő fejezete lényegében az angol történelem korszakainak elfogadott beosztását követi, azokon belül viszont az állami (királyi illetve parlamenti) ellenőrzés szempontjai, a mindenkor előtérben álló speciális intézkedések és intézmények keresztetik a történelmi szempontot: egy-egy ellenőrzési, szervezési, vagy megtorlási gyakorlat vagy apparátus (pl. nyomdász-céh, privilégiumok, parlamenti nyilvánosság, hírlapbélyeg stb.) ismertetése minden esetben a rendszer vagy a joggyakorlat eredetéig nyúlik vissza, azután a végrehajtást, az eredményeket, az ellenállást, a politikai, társadalmi, eszmetörténeti hatást követi nyomon a korszak határán túl is. Az íyetén módon meg-megszakadó összefüggésben egy-egy részletkérdés tekintetében alapos, nevekre, újságok, nyomdák, intézmények teljes címére, tárgvi fogalmakra stb. kiterjedő gazdag mutató igazít el.

SIEBERT kiterjedt anyaggyűjtésre alapított — történeti részfeldolgozásokra, jogszabálygyűjteményekre, egykorú kiadványokra, levéltári anyagokra is támaszkodó

— nagy monográfiájának részletes tartalmi elemzésére nem terjeszkedhettünk ki. A könyv és a sajtó története számára különösen érdekesek az angol nyomtatás kezdeti korára tett megállapítások (pl. a feltételezett 1474 előtti nyomda kérdése), az első újságok keletkezésének és elterjedésének körülményei, a sajtószabadság első megfogalmazását illető megállapítások. Rámutat MILTON *Areopagitica*-jának elődeire, meg arra, hogy a cenzúra megszüntetését kívánók nem MILTON elvi, hanem LOCKE gyakorlati szempontjaival érveltek. Abban, hogy MILTON 1651-ben cenzori hivatalt vállalt — nincs ellenmondás: ő csak a kiváló gondolkodók könyvei számára kívánt szabadságot, az efemer nyomtatványokra, főleg a hírlapokra sohasem kívánta kiterjeszteni. Az *Areopagitica* nagy, Anglián is túl terjedő hatása csak az 1735-i második kiadvással kezdődött.

SIEBERT könyve a sajtójog és a cenzúra történetét adatszerűen feltáró új, sok diletáns szemlélődés után végre valóban tudományosnak nevezhető útjának eddig legtekintélyesebb állomása. Történelmi megállapításaiból általános érvényű elvként vonja le, hogy a sajtó ellenőrzésének módja és mértéke mindig a kormány és a nép, vezetők és vezetettek közti viszony függvénye, és hogy mozgalmassabb korokban, a jogi és kormányzati helyzet bizonytalansága esetén az ellenőrzés szigorúbb, mint „stabil” viszonyok közt. Kissé naivnak tűnik azonban, amikor ezen az alapon próbálja a nyugati és a szovjet sajtótípus közti különbséget meghatározni. Cenzúra-történeti megállapításai azonban mindvégig megalapozottak és módszere hasonló kutatások mintája lehet.

D. B.

A kiadvány előfizethető a POSTA KÖZPONTI HÍRLAPIRODÁNÁL, Budapest V., József nádor tér 1. és bármely postahivatalban. Csekk számlaszám egyéni: 61.257, közületi: 61.066. MNB egyszámlaszám: 8.

Előfizethető és példányonként megvásárolható az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány u. 21., telefon: 111-010. Csekkbefizetési számla: 05,915,111-46. MNB egyszámlaszám: 46.

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLTBAN: Budapest V., Váci u. 22., telefon: 185-612.

Előfizetési díj egy évre: 60.— Ft.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Műszaki szerkesztő: Merkly László

A kézirat nyomdába érkezett: 1967. XI. 1. — Példányszám: 1150 — Terjedelem: 11,2 (A/5) ív.

68.6403â Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

<i>Sashegyi Oszkár</i> : Az állami könyvcenzúra kezdetei Magyarországon (1673—1705) — Die Anfänge der staatlichen Bücherzensur in Ungarn (1673—1705.)	1
<i>Kókay György</i> : A pozsonyi újság-cenzúra II. József korában — Die Pressburger Zeitungszensur zur Zeit Josefs II.	13
<i>Gárdonyi, Clara</i> : Le tre figure della Bibbia fiorentina	31
<i>Dán, Róbert</i> : The earliest printing of Hebrew text books in Buda	35

KÖZLEMÉNYEK

<i>Karsai Géza</i> : Az Anonymus-kódex első levele (Kutatási beszámoló)	42
<i>Herepei János</i> : Vidéki könyvkötők a XVII. század folyamán	51
<i>Vértessy Miklós</i> : Patachich Ádám ősnymotatványgyűjteménye	54
<i>Füves Ödön</i> : Fejezetek a pesti Zavirasz-könyvtár történetéből	61
<i>Kumorovitz L. Bernát</i> : Fejér György „felfedezi” az Aranybulla eredeti példányát . .	65
<i>Kovács Magda</i> : Kölcsey politikai beszédeinek cenzúrázása	71
<i>Fabó Irma</i> : „Beszéd. . . a forradalom kitörésekor” egy 1848 márciusi röplapon . . .	73
<i>Indali György</i> : Egy kölcsönkönyvtár állománya a Bach-korszak kezdetén	76
<i>V. Busa Margit</i> : A „Magyarország bibliográfiája 1712—1860” előfizetési felhívása	80
<i>Szalai Imre</i> : A Magyar Írás (1921—1927)	82

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>V. Kovács Sándor</i> : Egy latin verses Czobor-album	89
<i>Jenei Ferenc</i> : Javaslat Pázmány Imádságos könyvének kiadására	91

FIGYELŐ

<i>T. A.</i> : Gerézdi Rabán (1914—1968)	93
<i>Kőhalmi Béla</i> : Anderseniana 1967.	93
<i>Rózsa György</i> : A román Akadémiai Könyvtár centenáriuma	95
<i>Somkuti Gabriella</i> : Nagykönyvtáraink jelentősebb új szerzeményei	97
<i>H. Lakatos Éva</i> : Budapesti nyomdák a XIX. században	100
<i>Staud Géza</i> : A színházi könyvtárak és múzeumok nemzetközi szövetségének VIII. kongresszusa	101
<i>Gombocz István</i> : A Nemzetközi Könyvtárak Egyesülete	102
<i>sg</i> : Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban a könyvtár történetéről	103
<i>Markovits Györgyi</i> : A belgiumi illegális sajtó leltára	103
<i>Szentmihályi János</i> : Iványi-Grünwald Béla angol Hungarica gyűjteménye	106
<i>Bugyi Balázs</i> : A munkavédelmi irodalom nemzetközi osztályozásáról	108

SZEMLE

<i>Kőhalmi Béla</i> : A tudományos tájékoztatás fejlődése hazánkban 1945—1965. (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	113
<i>Mikes Kelemen</i> összes művei I—II. (Ism. <i>Kókay György</i>)	116
<i>Jókai Mór</i> : Cikkek és beszédek I. (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	118
A Heidelbergi Káté története Magyarországon. (Ism. <i>Holl Béla</i>)	123
A nem hagyományos dokumentumok a központi és a tanszéki könyvtárakban (Ism. <i>Tóth András</i>)	124
Literárny Archiv 1966. (Ism.: <i>Käfer István</i>)	124
<i>Rothe, Edith</i> : Buchmalerei aus zwölf Jahrhunderten (Ism. <i>Soltész Zoltánné</i>)	126
<i>Siebert, F. S.</i> : Freedom of the press in England 1476—1776. (Ism. <i>D. B.</i>)	127

TABLE DES MATIÈRES

<i>O. Sashegyi</i> : Les débuts de la censure d'État en Hongrie (1670—1705) (Avec résumé en allemand)	1
<i>Gy. Kókay</i> : La censure de la presse à Pozsony [Bratislava] à l'époque de Joseph II. (Avec résumé en allemand)	13
<i>K. Gárdonyi</i> : Les trois figures de la Bibbia fiorentina (Texte entier en italien)	31
<i>R. Dán</i> : La plus ancienne édition d'un livre d'école de la langue hébraïque à Buda (Texte entier en anglais)	35

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>G. Karsai</i> : La première feuille du manuscrit médiéval de la Chronique d'Anonymus	42
<i>J. Herepei</i> : Les relieurs de livre provinciaux au XVII ^e siècle	51
<i>M. Vértesy</i> : La collection des incunabules d'Ádám Patachich	54
<i>Ó. Fűves</i> : Contributions à l'histoire de la bibliothèque Zaviras à Pest	61
<i>L. B. Kumorovitz</i> : György Fejér „découvre” l'exemplaire original de la „Bulle d'or”	65
<i>M. Kovács</i> : La censure des discours politiques de Kölcsey	71
<i>I. Fabó</i> : „Discours ... à l'occasion du commencement de la révolution” dans une feuille volante de mars 1848	73
<i>Gy. Indali</i> : La collection d'une bibliothèque de prêt au début de l'ère de Bach	76
<i>M. V. Busa</i> : L'invitation à l'abonnement de la „Bibliographie de Hongrie 1712—1860”	80
<i>I. Szalai</i> : La revue littéraire „Magyar Írás” (Écrit Hongrois) 1921—1927	82

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>S. V. Kovács</i> : Un album de Czobor contenant des vers latins	89
<i>F. Jenei</i> : Proposition de l'édition du livre de prières de Pázmány	91

CHRONIQUE

<i>A. T.</i> : Rabán Gerézdi (1914—1968)	93
<i>B. Kőhalmi</i> : Anderseniana 1967	93
<i>Gy. Rózsa</i> : Le centenaire de la Bibliothèque de l'Académie de Roumanie	95
<i>G. Somkuti</i> : Les acquisitions récentes des plus grandes bibliothèques hongroises ..	97
<i>É. H. Lakatos</i> : Les typographies de Budapest au XIX ^e siècle	100
<i>G. Staud</i> : Le VIII ^e Congrès de l'Association Internationale des Bibliothèques et Musées Théâtrales	101
<i>I. Gombocz</i> : L'Association des Bibliothèques Internationales	102
<i>sg</i> : Exposition de la Bibliothèque Nationale Széchényi sur son histoire	103
<i>Gy. Markovits</i> : L'inventaire de la presse illégale belge	103
<i>J. Szentmihályi</i> : La collection des Hungarica anglais de Béla Iványi-Grünwald ..	106
<i>B. Bugyi</i> : Sur la classification de la littérature sur la protection du travail	108

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Kőhalmi Béla: A tudományos tájékoztatás fejlődése hazánkban (<i>J. Szentmihályi</i>) ..	113
Mikes Kelemen összes művei (<i>Gy. Kókay</i>)	116
Jókai Mór: Cikkek és beszédek (<i>B. Dezsényi</i>)	118
A Heidelbergi Káté története Magyarországon (<i>B. Holl</i>)	123
A nem hagyományos dokumentumok a központi és a tanszéki könyvtárakban (<i>A. Tóth</i>)	124
Literárny Archiv 1966. (<i>I. Kájer</i>)	124
Rothe, Edith: Buchmalerei aus zwölf Jahrhunderten (<i>E. Soltész</i>)	126
Siebert, F. S.: Freedom of the press in England 1476—1776 (<i>B. D.</i>)	127

18/12

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1968

2. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE. 84. ÉVF., 2. SZ. 129—228. I. BUDAPEST, 1968. ÁPR.—JÚN

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti és bibliográfiai folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, KÓHALMI BÉLA (főszerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ (a szerkesztő bizottság elnöke), MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY, TARNAI ANDOR, V. WALDAFFEL ESZTER

A KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL: *Soltész Zoltánné*: Gutenberg halálának 500 éves évfordulójára — *Kóhalmi Béla*: Képek Szabó Ervin utolsó évéből — *Markovits Györgyi*: Magyar haladó sajtó francia földön — *Kerner Károly*: Zwei unbekannte Drucke von Luther-Schriften in Sopron — *Csapodi Csaba*: „Aegyptus Alexandrinus” — *Veselinov, Ivanka*: Két jelentős szerb könyvtár rendezésének elvi alapjai — *Vértessy Miklós*: Folyóiratkörzés az Egyetemi Könyvtárban 120 évvel ezelőtt.

Technikai szerkesztő

KÓKAY GYÖRGY

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és a MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el.

Szerkesztőség: Budapest, VIII. Pollack Mihály tér 10. Telefon: 336—323

ANDRÁS VIZKELETY

Eine deutsche Fassung der Stephanslegende aus dem Jahre 1471

STEPHAN der Heilige, Ungarns erster König (969—1038) war dem Europa des Mittelalters wohl bekannt. Die Gründung des Königreiches, die im Jahre 1001 vom feierlichen Akt der Krönung sanktioniert wurde, bedeutete den Abschluß eines mit strengster Folgerechtigkeit durchgeführten gesellschaftlichen, politischen, religiösen und kulturellen Prozesses, durch welchen die von der alten Gentilverfassung verbundenen, einst von ganz Europa gefürchteten heidnischen ungarischen Stämme innenpolitisch zu einem Feudalstaat und außenpolitisch zu einem gleichberechtigten Mitglied des christlichen Abendlandes wurden. Die Durchführung dieses Prozesses ist das Verdienst der staatsmännischen Einsicht und menschlichen Qualitäten STEPHANS I. Ohne die alten Beziehungen nach Byzanz abzurechnen und ohne auf italienische, französische, ja englische Beziehungen zu verzichten, pflegte er mit dem westlichen Nachbarstaat Deutschland einen besonders regen politischen und persönlichen Verkehr. Bereits in seiner ersten Gefolgschaft, mit deren Waffennacht er den Aufstand einiger heidnischen Stämme niederwarf, befand sich eine Anzahl deutscher und italienischer Ritter. Auch an der Christianisierung des Landes nahmen viele deutsche Priester teil. Den deutschen Missionären öffnete bereits sein Vater, Fürst GÉZA die Grenze. Besonders der Passauer Bischof PILGRIM förderte die Bekehrung, vielleicht auch durch literarische Tätigkeit, obwohl seine diesbezügliche Rolle in der Entstehung der „Klâge“ des Nibelungenliedes nicht endgültig geklärt werden konnte.¹ Durch STEPHANS Heirat mit GISELA, der Schwester Kaiser HEINRICHS II. im Jahre 996, wurden die Beziehungen zu Deutschland auch auf persönlicher Ebene befestigt. All das hinderte aber den König nicht daran, daß er sich den Eroberungsplänen Kaiser KONRADS II. widersetze. Die in Ungarn eingedrungene kaiserliche Invasionsarmee wurde 1030 beinahe völlig vernichtet.

Die Popularität des ungarischen Königs wurde natürlich dadurch sehr gesteigert, daß er 1038 im Rufe eines Heiligen starb und bereits 1083 von Papst GREGOR VII. heiliggesprochen wurde. Die dadurch entstandene kirchliche Verehrung, die bereits im Mittelalter gegründeten deutschen Kultstätten² und seine lateinischen Legenden trugen gewiß zu der Tatsache bei,

¹ A. SCHRÖFLS These (*Der Urdichter des Liedes von der Nibelunge Nôt und die Lösung der Nibelungenfrage*. München 1927, und: *Und dennoch — die Nibelungenfrage gelöst*. München 1931) wurde im allgemeinen nicht anerkannt.

² G. KARSAT: *Szent István király tisztelete*. (Der Kult König Stephans des Heiligen.) In: *Emlékkönyv Szent István király halálának 900. évfordulójára*. Bd. III. Budapest 1938. S. 155—256.

daß STEPHAN I. bis 1526 in etwa 500 außerungarischen Geschichtsquellen Erwähnung fand.³ Sein Name taucht auch in vielen anderen Heiligenlegenden auf, und die Verfasser der Legenden scheinen besonders stolz darauf zu sein, wenn sie zwischen ihren Helden und STEPHAN eine — zumeist sagenhafte — Verwandtschaft aufweisen können.⁴

Die noch im 12. Jh. entstandenen Legenden des Hl. STEPHANS, die etwas frühere *Legenda Minor* und die spätere *Legenda Maior*, wurden im Mittelalter nur in HARTWIGS (CHARTUICIUS) Kompilation bekannt, der vom König KOLOMANN I. (reg. 1095—1116) veranlaßt zwischen 1112—1116 sein Werk verfertigt hatte.⁵ Ob in der Erzählung von RANSANUS vielleicht Spuren einer dritten Legende aufzuzeigen sind, wurde nicht endgültig entschieden.⁶ Die Legenden wurden lange nur in lateinischer Sprache abgeschrieben, bzw. überliefert. Die erste ungarische — z. T. selbständige — Version der Legende taucht erst in der umfangreichsten ungarisch geschriebenen mittelalterlichen Handschrift, im Érdy-Kodex aus dem Jahre 1530 auf.⁷ Die nun in Cod. Germ. 48 der Széchényi-Nationalbibliothek aufgefundene deutsche Legende aus dem Jahre 1471 vertritt demnach nicht nur die erste deutsche, sondern zugleich auch die erste volkssprachige (d. h. nicht lateinische) Fassung der Stephanslegende. Es sei schon hier erwähnt, daß sie — außer einigen Zutaten — keine selbständige, sondern eine auf der textlichen Grundlage HARTWIGS aufgebaute, doch dem volkstümlichen spätmittelalterlichen hagiographischen Geschmack angepaßte Version ist.

Die Handschrift nennt sich »marterloium vnd passional«⁸, besteht aus dem Martyrologium des Mönchs USUARDUS⁹ und aus Legenden verschiedener Herkunft. Der jeweiligen Legende folgt eine kurze Kollekte. An einigen Stellen sind auch andere geistlichen Traktate eingeschoben. Ihrem Aufbau nach gehört also die Handschrift zu jenem Typ der »martyrologes historiques«, den z. B. die Handschrift B. VII. 26 der Universitätsbibliothek Basel vertritt.¹⁰ Nach den vier Monaten (Mai-August) zu urteilen, die unsere Handschrift enthält, war das Werk wohl auf drei Bände vorgesehen. Nach einer kurzen Einleitung¹¹ folgen verschiedene, von den übrigen Martyrologien oft übernommene Vorreden: 1. der PSEUDO-CHROMATIUS — und — HELIODORUS-Brief an HIERONYMUS und die Antwort des letzteren;¹² 2. ein Prolog AUGUS-

³ A. GOMBOS: *Szent István a középkori külföldi történetírásban.* (Stephan der Heilige in der ausländischen Geschichtsschreibung des Mittelalters.) In: *Emlékkönyv... a.a. O. S.* 279—324.

⁴ A. GOMBOS, a.a. O. S. 289—291.

⁵ Vgl. E. BARTONIEK: *Legenda Sancti Stephani Regis Maior et Minor, atque ab Hartvico episcopo conscripta.* (Einleitung und Texte.) In: *Scriptores Rerum Hungaricarum.* Bd. II. Budapest 1938. S. 365—440.

⁶ Z. TÓTH: *Szent István legrégibb életirata nyomán.* (Auf der Spur der ältesten Lebensbeschreibung Stephans des Heiligen.) In: *Századok*, 81 (1947). S. 23—94.

⁷ D. VARGHA: *Szent István király a magyar kódexirodalomban.* (Stephan der Heilige in der ungarischen Kodex-Literatur.) In: *Emlékkönyv... a.a. O. S.* 355—421.

⁸ Bl. 5rb: »Hie hebt sich an das marterloium vnd das passional von den heiligen...«

⁹ Hrsg. MIGNE: *Patrologia Latina.* Bd. CXXIII—CXXIV.

¹⁰ G. MEYER—M. BURCKHART: *Die mittelalterlichen Handschriften der Universitätsbibliothek Basel.* Bd. II. Basel 1966. S. 50—63. mit reichlichen Literaturangaben.

¹¹ Textanfang: »Wer haben wil mancherley prologus vnd vorrede... Hy ist zu mercken ob ir wol vil ist gewesen die iren fleisz...«

¹² Lateinisch: MIGNE Bd. XX. S. 369—372.

TINS (auch BEDA zugesprochen);¹³ 3. die Widmung des USUARDUS an KARL den Kahlen;¹⁴ und 4. die Vorrede zur *Legenda Aurea*.¹⁵ Auf Blatt 5rb setzt dann das eigentliche Werk mit dem 1. Mai an.¹⁶

Der Martyrologium-Teil folgt im allgemeinen in genauer Übersetzung dem Usuardus-Text und zwar der Version, die die Utrechter und Leydener Ausgaben gedruckt haben.¹⁷ Nach dem täglichen Martyrologium-Text steht je eine Legende pro Tag. Die Legenden wurden größtenteils der deutschen Legendensammlung *Leben der Heiligen* entnommen. Das in zahlreichen Handschriften, Inkunabeln und Frühdrucken überlieferte Legendar erlebte bis zum Jahr 1521 etwa 50 Ausgaben.¹⁸ Die Editio princeps erschien in Nürnberg 1471, also im selben Jahr, als unsere Handschrift vollendet wurde. Die Sammlung, die eine zeitlang von der Literatur mit dem irreleitenden Namen »Wenzelspassional« bezeichnet wurde, entstand wahrscheinlich am Anfang des 15. Jahrhunderts.¹⁹ Ihre Quellen waren die *Legende Aurea*, das mhd. *Passional* und das *Märterbuch*.²⁰

Der Cod. Germ. 48 der ungarischen Nationalbibliothek beschränkt sich aber nicht nur auf das *Leben der Heiligen*. Einige Legenden übernahm er anscheinend unmittelbar aus der *Legenda Aurea*. Es gibt außerdem eine Anzahl von Legenden, die weder im *Leben der Heiligen* noch in der *Legenda Aurea* vertreten sind. Ihre Herkunft und ihre Vorlagen müßten wohl einzeln bestimmt werden, wie das nun mit der Stephanus-Legende versucht wird. Die folgende Liste der Legenden, wird nach den zwei Schreibern abgesetzt, die an der Handschrift gearbeitet haben, da sie verschiedene Mundarten benützten und ihre Vorlagen z. T. auch verschieden behandelten. Nach der Blattzahl der Handschrift folgt immer der Name des betreffenden Heiligen, dann mit römischen Zahlen die entsprechenden Blattzahlen der Nürnberger Ausgabe von 1488²¹ (Nbg), schließlich die Nummer der entsprechenden Heiligenlegende in der *Legenda Aurea*-Ausgabe von GRÄSSE (Gr).²² Bei Legenden, die nicht diesen beiden Sammlungen entnommen wurden, verweisen wir auf die *Acta Sanctorum* (Boll). Wenn der besondere Kult des Heiligen an eine bestimmte Diözese oder Landschaft gebunden ist, wird sie in Klammern genannt.

1. Mai: 5v—8v Jacobus der Jüngere, Nbg. XXr-v, Gr. 67.—8v—10r Philipp, Nbg. XXIr—v, Gr. 65. — 2. Mai: 10v—12v König Sigismund, Nbg. XXIIIv—XXIVr.

¹³ Lateinisch: MIGNE Bd. CXXIII. S. 599—602.

¹⁴ Lateinisch: MIGNE Bd. CXXIII. S. 599—600.

¹⁵ Textanfang: »Hie hebt sich an der prologus... Alzeit ditz gegenwetigen lebens wirt geteilt in vier teil...« Lateinisch: Graesse, deutsch: Benz, vgl. Fussnote 22 und 22/a.

¹⁶ Textanfang: „Auf den heutigen tag ist di gepurt der heiligen zwelfboten sant philip vnd sant jacob...“

¹⁷ S. den kritischen Apparat der Ausgabe in MIGNE a. a. O. Besonders z. B. zum 17. Juli (S. 269, in der Handschrift Bl. 158 rb) und zum 11. August (S. 557, in der Handschrift Bl. 266vb).

¹⁸ S. RÜTTGERS: *Der Heiligen Leben und Leiden*. Leipzig 1922. S. 464.

¹⁹ Der Name wurde von Fr. WILHELM geprägt: *Deutsche Legenden und Legendare. Texte und Untersuchungen zu ihrer Geschichte im Mittelalter*. Leipzig 1907. S. 174 ff. Dazu: G. EIS: *Kritik der Bezeichnung »Wenzelspassional«*. Zeitschrift f. deutsche Philologie. 75 (1956). S. 274—278, und W. STAMMLER: *Mittelalterliche Prosa in deutscher Sprache*. In: *Deutscher Philologie im Aufriß*. 2. Aufl. II. Bd. Berlin 1960. S. 1013—14.

²⁰ Fr. WILHELM, a. a. O. S. 145.

²¹ Gedruckt bei Anton KOBERGER.

²² JACOBI A VORAGINE *Legenda Aurea vulgo Historia Lombardica dicta*. Ed. Th. GRAESSE. Osnabrück 1965. (Nachdruck der dritten Ausgabe von 1890.)

— 3. Mai: 12v—16v Inventio s. Crucis, Nbg. XXVr—XXIVv, Gr. 68. — 4. Mai: 17r—18r Quiriacus (Trier), Nbg. XXIVv—XXVIIr. — 5. Mai: 18v—19v Gotthard, Nbg. XXIVv—XXVr. — 6. Mai: 19v—20v „Johannes als er in das öle gesetzt ward“, Nbg. CCLXXXIII. — 7. Mai: 21r—22v Domicilla, Nbg. XXVIIIv—XXIXr. — 8. Mai: 22v—24r Erscheinung und Offenbarung des hl. Michael, Nbg. CLXXIIIr—CLXXV. — 9. Mai: 24r—v Gregor von Nazianz, Boll. 9. Mai. II. 373. — 10. Mai: 24v—26r Gordianus und Epimachus, Gr. 74. Im weiteren werden nur die Legenden genannt, die zur Lokalisation beitragen können. Vom 1. August an wird die Liste wiederum vollständig. — 11. Mai: 26v—27r Abt Maiolus (Cluny, Frankreich), Boll. 11. Mai II. 542. — 28. Mai: 53v—55r Herzog Wilhelm von Aquitanien (Frankreich), Boll. 28. Mai VI. 809. — 1. Juni: 59r—60v Symeon Eremit (Trier), Boll. 1. Juni I. 89. — 4. Juni: 68r—69r Mönch Isaac, Boll. 3. Juni I. 325. — 12. Juni: 80v—81v Nasarius und Celsus, Nbg. LXXXVIr—v, Benz^{22d} I. 663. — 15. Juni: 84r—86r Veit, Nbg. XLIIIr—v, Gr. 82. — 17. Juni: 88ar—v Avitus (Trier, Frankreich), Boll. 17. Juni III. 354. — 21. Juni: 93v—94r Albinus (Köln, Trier), Boll. 22. Juni IV. 147. — 6. Juli: 134v—136r Goarius (Trier), Boll. 6. Juli II. 327. — 15. Juli: 156r—157r „Zerteilung der hl. Zwölfboten“, Nbg. fehlt, Straßburger Ausgabe 1517 Bl. 81v — 18. Juli: 163r—v Synfrodosia (Trier, Frankreich), Nbg. LIXr. — 20. Juli: 165r—v Maximus Bischof von Trier (Trier), Boll. 29. Mai VII. 21. Zweite Hand:

24. Juli: 186v—189v Christina (Augsburg, Freising), Nbg. LXXVIr—LXXXIIr, Gr. 98. — 27. Juli: 205v—206r Vigilius (Trient, Boll. 26. Juni V. 163. — 1. Aug.: 220r—222r „Sant Peter Ketenfewr“, Nbg. XCv—XCIV, Gr. 110. — 2. Aug.: 222v—223v Papst Stephan, Nbg. XCIVr, Gr. 111. — 3. Aug.: 224r—228r Inventio s. Stephani prothomartyris, Gr. 112. — 4. Aug.: 228v—229r Tertullinus (Frankreich), Boll. 4. Aug. I. 142. — 5. Aug.: 230r—245r Dominicus, Nbg. XCIVr—CIr, Gr. 113; — 245r—252v Oswald, Nbg. CIr—CIVr, Gr. 207. — 6. Aug.: 253r—254r Sixtus, Nbg. CIVr—v, Gr. 114. — 7. Aug.: 254r—256v Afra, Nbg. CIVv—CVIIr, Gr. 206. — 8. Aug.: 257r—259r Ciriacus, Nbg. CVIIIr—CIXr, Gr. 116. — 9. Aug.: 259—260r Romanus, Gr. 243. — 10. Aug.: 260v—265r Laurencius, Nbg. CIXr—CXv, Gr. 117. — 11. Aug.: 265v—266v Tiburecius, Nbg. CXv—CXIr. — 12. Aug.: 267r—273v Klara, Nbg. CXIV—CXIVr, Gr. 236. — 13. Aug.: 273v—275v Hypolitus, Nbg. CXIVr—CXVr, Gr. 118. — 14. Aug.: 276r—280v Eusebius, Nbg. CXVr—CXVIv, Gr. 108. — 15. Aug.: 281r—294v Mariä Himmelfahrt = Otto von Passau: Die vierundzwanzig Alten. Augsburg 1480 (Hain 12128). Bl. 86r—98r. Nbg. CXVIIr—CXXIV und Gr. 119 bringen andere Texte. — 16. Aug.: 295r—299v Magnus, Nbg. CXXIIv—CXXVr. — 17. Aug.: 300r—301r Mametis (Metz, Frankreich), Boll. 17. Aug. III. 423. — 18. Aug.: 301v—302v Agapitus, Nbg. CXXXIXr. — 19. Aug.: 303r—308v Sebaldus (Bamberg), Nbg. CXXVv—CXXVIIIr. — 20. Aug.: 309—315v Bernhard, Nbg. CXXXIXr—CXXXIIv, Gr. 120. — 21. Aug.: 316—319r „Kunig sant steffan von Vngern“. — 22. Aug.: 319v—320r Timoteus und Symphorianus, Nbg. CXXXIIr—v, Gr. 121—122. — 23. Aug.: 321r—323v Donatus, Nbg. CVIIr—CVIIIr. — 24. Aug.: 324r—328r Bartholomaeus, Nbg. CXXXIIv—CXXXIVv, Gr. 123. — 25. Aug.: 328v—329r Ludwig, Nbg. CXXXVr, Gr. 213. — 26. Aug.: 229v—230r Seferinus, Nbg. CCXIV—CCXIIr. — 27. Aug.: 330v—331r Rufus, Boll. 27. Aug. VI. 18. — 28. Aug.: 331v—337v Augustin, Nbg. CXXXVv—CXXXVIIIv, Gr. 124. — 29. Aug.: 338r—341v Decollatio S. Johannis Bapt. Gr. 125; 242r—v Sabina, Nbg. CXXXIXr—v. — 30. Aug.: 343r—344v Felix und Auctus, Nbg. CXXXIXv—CXLR, Gr. 126. — 31. Aug.: 344v—345v Paulinus, Bischof von Trier (Trier), Boll. 31. Aug. VI. 668. — Pfingsten: 346r—352r, Gr. 73. — Tag der Hl. Dreifaltigkeit: 352r—354r (s. u.) — 254r—270r über das Altarsakrament = Otto von Passau: Die vierundzwanzig Alten. Augsburg 1480 (Hain 12128), Bl. 49r—65v.

Beide Hände schrieben zweispaltig. Die erste Hand schrieb eine besonders schöne, sehr regelmäßige Bastarda mit einfachen aber sorgfältig und geschmackvoll ausgeführten zwei- bis sechszeiligen roten Initialen, die in kurze Ranken auslaufen. Die Überschriften und die Abschnittszeichen sind rot, auch die Majuskeln wurden zumeist rot gestrichelt. Dieser erste Schreiber hat dann vom Bl. 113v an die Überschriften fürs spätere Rubrizieren am Rand mit

^{22d} JACOBUS de VORAGINE *Legenda Aurea*, deutsch von R. BENZ. I—II. Jena 1917.

schwarzer Tinte vorgeschrieben und die zweite Hand, in der wir einen Schüler des älteren Meisters vermuten dürfen, hat den Text mit Rot nachgeschrieben.²³ Blatt 168 wurde dann dem zweiten Schreiber ganz überlassen, schließlich vom Bl. 174r an schrieb die zweite Hand in einer bewegten, kursiven Bastarda bairisch-österreichischen Charakters allein den Text weiter. Für die Zeit der Abschrift gibt die zweite Hand am Ende der Handschrift den Katharinentag (25. November) des Jahres 1471 an.

Beide Schreiber benützten oberdeutsche Mundart. Allzu deutliche mundartliche Züge sind nicht zu finden. Es handelt sich ja um ein Legenden-gut, welches, obwohl sein Entstehungsort nicht bestimmt wurde, zu dieser Zeit sowohl auf oberdeutschem als auch auf mittel- und westdeutschem Gebiet verbreitet war, und die Bestrebungen nach einer gewissen sprachlichen Vereinheitlichung, die sich besonders in den oft abgeschriebenen Stücken der spätmittelalterlichen Erbauungsliteratur durchgesetzt haben, sind deutlich spürbar.²⁴ Die erste Hand weist jedoch einige mitteldeutsche Charakteristica auf,²⁵ während wir die Sprache der zweiten Hand als bairisch-österreichisch bezeichnen können.²⁶

Die Schreiber haben ihre Vorlagen auch verschieden behandelt. Obwohl beide Hände einige Legenden in beinahe gleichem Wortlaut aufbewahrt haben, wie sie die Nürnberger Ausgabe überlieferte, geht aus einigen Stellen hervor, daß sie eine Variante benützt haben, die auch der Straßburger Ausgabe des *Leben der Heiligen* von 1517 zu Grunde gelegt wurde.²⁷ Viele Legenden wurden aber in der Wortwahl geändert und wesentlich gekürzt. Das Streben zur Umarbeitung, zu einer freieren Behandlung der Vorlage ist im Bereich der zweiten Hand deutlicher. Außerdem fügte der zweite Schreiber auch andere mystisch-asketische Stücke in den Text ein: zwei längere Exzerpte aus dem weitverbreitetem Buch *Die vierundzwanzig Alten* des OTTO VON PASSAU²⁸ und dem. HL. AUGUSTIN zugesprochene *Fünf Fragen und Antworte über die Heilige Dreifaltigkeit*.²⁹

Die von der zweiten Hand überlieferte Stephanslegende stützt sich auf die lateinische Legendenkompilation HARTWIGS.³⁰ Es gibt keinen Grund anzunehmen, daß der deutsche Text die älteren lateinischen Fassungen — es könnte sich in erster Linie um die *Legenda Maior* handeln — benützt hatte. Wir drucken hier den deutschen Text der ursprünglichen Orthographie und Zeichensetzung nach ab, nur die ziemlich spärlichen Abkürzungszeichen (vgl. Tafel I. und II.) wurden überall aufgelöst. In den Anmerkungen geben wir die Quellen, beim Legendenteil die entsprechenden Seiten- und Zeilenzahlen der Hartwigschen Fassung nach der Ausgabe von E. BARTONIEK (a. a. O.) an.

²³ Bl. 113v und oft zwischen Bl. 133r und 142r.

²⁴ Vgl. H. MOSER: *Deutsche Sprachgeschichte*. Stuttgart 1955². S. 138.

²⁵ *d-* im Anlaut: *döten*, *dut* (tut), *det* (tet); anlautendes *s-* (statt *sch-*) *sveren*, *slahen*, *versmecht*; oft anlautendes *b-* (statt dem süddeutschen *p-*) *bestendicheit*, *bisz*; hartes *c* oder *ck* (statt dem süddeutschen *ch* oder *kh*) *kercker*, *crancken*, *closter*.

²⁶ *b ~ w*: *herwerg*, *erwenger ritter*; überall anlautendes *p-*, *plümen* usw.

²⁷ Gedruckt von Johannes KNOBLAUCH.

²⁸ Über die reiche Überlieferung: W. SCHMIDT: *Die vierundzwanzig Alten Ottos von Passau*. Leipzig 1938. (Palaestra 212.)

²⁹ Textanfang: *Uon der heiligen triueltigkeit hat der cristenliche lerer sant Augustin vil puecher geschriben Es ist nit gut sagen von der heiligen Triueltigkeit...*

³⁰ E. BARTONIEK, a. a. O. Die angegebenen Seiten- und Zeilenzahlen richten sich nach dieser Ausgabe.

ende von dem bösen geist
 das vor den augen vorkom-
 men vns memem rechten
 kristlichen glauben veründen
 werden das verleich vns
 durch demen eingeporen
 sin vnsern herren jhsu cr-
 istum der mit zulebt vns
 heischt in einheit des heiligen
 geistes. Dat sumer mer
 vnt der ewichet. Amen
 A der xij tag vñ dem herw
 maht

A dem tag bei Ant
 hodia zugepurt
 der heiligen junckfrawen
 sant margareten der leben
 her nach beschriben ist daz
 si xv jar alt was do uolpr-
 acht si den kampff der maht
 mit der abnerdung des
 hauptes vnt dem leid si ma-
 nigere pennie vns si dot
 ul vñ bezichen ein fast
 mit ix lehen. Das selbent
 ges des seligen pabstes jo-
 hannes hoyman. In dem
 des seligen pabstes vñ
 marterers schmadet da-
 nach sant peter der dritt
 ist gewesen Er hat auß ge-
 wicklet den wunsch der stul
 ix jar vñ untt der echting
 do maan wart er gecornet
 mit der maht. Ein fast
 mit ix lehen. Effer vñ
 jshelis zwen propheten.

Bei quiddonia zugepurt des
 heiligen potestis der was
 emer von dem ersten priude
 vii vñ wart gesündet von
 den heiligen jh poten zu
 den getruwen stamnung
 der heiden Er hat sprach
 das ampt der predigen
 idichen mit der genad des
 herren Er eret cristum in
 siner leiding dat nach kw
 at er vñ fide. In affri-
 ca des heiligen pabstes vñ
 pechtigeris Ewigem ein
 pischof zu Carthago Calca-
 ar dem glauben vñ in
 tugenden da selbst si da
 wurden gecornet mit er-
 dotung des hungers der
 waren gar nahent sinff
 hundert vnt den waren
 ul siner bettlich als rich-
 lam fere vnt sich in herzen
 vñ wurden gustosen ver-
 in das ellend vñ ul and
 heiligen marterer pechtig
 vñ junckfrawen der na-
 men nicht benant sint zc
 von der heiligen junckf-
 rawen vñ marterin aca-
 garethia

Die heilig junckfraw
 margaretha ist ge-
 poren von der stat
 Antiodia vñ vater
 der was ein patriarch
 vñ hif mit dem namen

Der xxj tag in dem Augst (!) mannet.

In der stat Genalitana das leiden des heiligen pischoffs vnd marterers prenati der gelieden hat die achtung vnter Valerianÿ vnd Galienÿ Des siben tags die gepurt der lieben heiligen Bonosÿ vnd Maximiani In der stat Salona des heiligen marterers

- 5 Anastasÿ do der dennoch in Ritterlichem wesen stund vnd sahe das der Jung Agapitus so vesztigklichenn in der marter stund vnd veriahe des namen Jesu cristi do schrei er mit lauter stÿmm vnd sprach also Werlichen es lebt kein ander got denn der cristen got der ist ein groszer got vber all gotter Do das dem keyser Awere-
 10 liano wart gesagt den gepot er das man in sollt toten Auch an dem hewtigen tag des heiligen pischofs Schwaraderati Vnd vil ander heiligen marterer peichtiger vnd Junckfrawen der namen nit benant sein.³¹
 Von dem seligen kunig sant steffan der ein kunig gewesen ist in dem kunigreich zuue Vngern

- Der selig sant steffan was der erst kunig in dem lanndt zu Vngern und sein vater
 15 was ein herzog vnd was ein heiden vnd hiesz mit dem namen Geÿsa vnd er het ein besunder genad von got das er die cristen menschen liesz wonung haben in seinem lanndt vnd thet in kein leidt Do erlewcht In got sein hercz das er sich erkennet in seinem vngelauben vnd verschmecht die aptgotter vnd wartt ein cristen
 20 mensch vnd liesz sich tauffen mit vill seiner diener vnd was do wider die heiden vnd czustoret die tempel der aptgotter vnd liesz die weichen czu gotzhewszern und gemeret cristenlichen gelauben groszlichen Dorumb so wart er von got getroszt Vnd czu einen czeiten do erschein im der engel gottes in dem schlaff vnnd sprach
 25 czu im also Der frid vnd die genad gottes sei mir (!) dir Es wirt dir von got ein sun gegeben der wirt nach volgen dem gotlichen rat Vnd er wirt werden ein wirdiger kunig in dem kunigreich czu Vngern vnd wirt seligklichen wandern in wertlicher wirdigkeit vnd es wirt ein frummer geistlicher mensch czu dir chummen was dich
 30 der wirtt leren vnd vermanen des solltu im volgen vnd sollt in wirdigklichen auff nemen vnd nach den wortten verschwant der engell Do erwachet der herzog vnd betrachtet die ding heimlichen in seinem herzen Vnd offenwartt es den frummen cristen menschen Vnd kurzlichen dornach do kom der selig pischoff sant Albrecht vnnd do im das gesagt wartt do wartt er seiner czukunfft gar frog vnd
 35 gieng im entgegen vnd enpfing in mit groszer wirdigkeit vnd lieb Do erlewchtet der pischoff sant Albrecht dem herzogen den heiligen cristenlichen gelauben gar clerlichen Dornach do kom das volek gemeiniglichlichen des selben lannes czu dem seligen pischoff vnd von seiner <seligen> heiligen lere bekertten sie siech
 40 von irem vngelauben vnd enpfingen die heiligen tauff mit groszer andacht von sant albrecht vnd stÿfften vnd pawtten in dem lanndt czu Vngern vill schoner wirdiger gotzhewser Dornach do wartt des herzogen fraw schwanger eins kindes vnd do sich die czeit nehent nehent der gepurt Do erschein ir eines nachtes der
 45 lieb marterer sant steffan vnd stund vor ir vnd sprach czu ir also fraw secz dein hoffnung czu got du wirszt kurzlichen geperen einen sun des namen wirsztu heiszen stephanus vnd er wirt ein wirdiger kunig in dem lanndt czu Vngern Do sahe die fraw auff vnd sprach also lieber herr wer pisztu verkund mir deinen namen
 50 Do antwurtt er der frawen vnd sprach Ich pin es steffanus der ersztmarterer nach vnszerm herrn Jesum cristum Vnd mit den wortten schwant sant steffan Vnd die fraw wartt der wortt gar groszlichen erfrewdt Vnd do das selig kindt geporen wartt do wardt es getaufft von dem heiligen pischoff sant Albrecht Vnd
 55 man hiesz es mit dem namen steffanus vnd es nam groszlichen czu an allen tugenden vnd do er kom czu seinen Jaren do besant sein Vater all sein diener vnd man die edelsten vnd mechtigsten die in seinem lanndt waren die müesten seinem sun hullden vnd er machet im das landt vnterthanig do weil er dennoch lebet Vnd kurzlichen dornoch als man czalt nach der gepurt cristi ix^c vnd sibem vndneünezig Jar do starb der edel herzog Geÿsa gar seligklichen vnd sein sel die fur in das ewig leben Dornach in dem vierden Jar do senndet der selig sant staphan den
 55 pischoff Albrecht gen Rom czu dem pabst vnd liesz in piten das er seinez volek in dem lanndt czu Vngern das sich bekertt het Von dem ungelauen der heiden vnd het an sich genümmen den heiligen cristenlichenn gelauben wollt sennden seinen segen vnd wollt sie befriden vnd bestetigen in dem gelauben vnszers lieben herrn Jesu cristi Auch so was czu der selben czeiten in dem lanndt czu Vngern

³¹ Aus dem *Martyrologium Usuardi*, Ausgabe a. a. O. Bd. CXXXIV. S. 383—385. Auch hier nach dem Text der Utrecht- Antwerpen-Leydener Ausgabe.

potentes des seligen
 sint Bernhara den du
 gefucht hafft den weise
 wey und hafft nicht
 gezaget das wach der him
 el vni hafft in anfer
 velle en. von fern hall
 das von nungen beguaff
 en die unlaghat demer
 genaden Maxlich vni
 genediglich den das von
 werden narti volgen
 samer heiligen lere vni
 huren oberpallen Das
 time durch demen en
 gepornen sin vni fern
 lere jshum casti. Da
 mit die lere und hafft
 in erugheit des heiligen
 gastes. Vor immer in
 erugheit der erugheit
 hinen. Der xxj tag in
 dem dinst mannet
In der sate Benahoma
 das liden des heiligen
 ystioffs und marce
 en puenat der gehede
 mit die erugheit vni
 Valerian und Bahon
 Des siben tags die gepne
 der liden heiligen. Hono
 so und Maximian In
 der sate Julona der heilige
 marceus Anasay do
 der demot. in Kithalut
 en vnsen sand und
 salre das da jshum hup

pmo so vnsaglich nam
 in der marce sand. und
 vni des namen jshu
 casti do strew en mit lere
 sein und sprack also
 Maxlich en es lebt kein
 ander got dem der casti
 got der jshu ein großer got
 vni all gottes. So das
 dem heiligen Anaxeliano
 vni gefigt den gepor
 en das man in solle liden
 hant. an dem heiligen
 tag des heiligen ystioffs
 Schmadereu. und vni
 mit heiligen marceus
 nachtrage und jshu
 kanten der namen mit
 benant se. Von den
 seligen künig sint sciff
 in der en künig gewest
 en ist in dem künig
 wach. zume vngern
Der selig sint
 kaffen was
 der cast künig
 in dem lande zu. vni
 an und sein vater
 was en herzog und
 was en kaden und
 krah mit dem namen
 Gebra. und er hat en
 besunder genad von got
 das er die casten mensche
 lief vni in aben in
 sinem lande und vni
 in kein lide. So er lere

Abb. II. Blatt 316r, zweite Hand. Anfang der Stephanslegende.

- 60 nye kein kunig gewesen nur ein herczog Dorumb so liesz sant stephan den pabst piten des er Im wollt geben seinen segen das er gesalbt wurd czu einem kunig in seinem landt czu Vngern Vnd ee der selig pischoff sant Albrecht mit seinem potschafft gen Rom kom czu dem pabst do erschein dem pabst in der selben nacht gar ein schoner Jungling in dem schlaff der sprach czu im also Morgens vmb prewm czeitt
- 65 so chumtt czu dir ein erwerge potschafft eines vnbekanntten Volcks die werden dich piten das du irem herczogen wells sennten ein kunigkliche Cron vnd wellszt im vnd seinem volck geben deinen heiligen segen von pebstlicher wirdigkeytt Das solltu im nit wider sprechen das ist der will gottes Vnd nach den wortten verschwant der Jungling vor dem pabst Dornach an dem andern tag des morgens vmb prewm czeitt do kom der selig pischoff sant Albrecht czu dem pabst vnd warb sein potschafft gar wezlichen vnd offenwartt im die seligkeitt vnd das leben sant stephans Do der pabst die potschafft vernam von dem seligen pischoff sant Albrecht do wartt er gar frog vnd gab sant stephan die kunigklichen wirdigkeitt Vnd sant im ein edels creücz pei dem er sollt erkennen seinen pebstlichen segen Er
- 75 sant im auch ein guldein Cron czu einez czeichen das er wirdig wer der salbung kunigklicher eren Do nün der pischoff kom gen Vngern do wart er gar wirdigklichen empfangen von sant stephan Vnd von allem volck vnd sant stephan wartt gar wirdigklichen gesalbt und gekrontt czu einem kunig des lants czu Vngern Dornach do lebet er gar heiligklichen vnd dienet got gar Innÿgklichen in groszer andacht vnd er
- 80 gemeret den heiligen cristenlichen gelaubenn vnd er stÿfftet vnd pawet gar vill wirdiger stÿfftt vnd closter die versorgt vnd fur sahe er volchumengklichen mit narung vnd mit aller czugehorung des in ein notturfft was czu dem dienst gottes vnd er gewan Maria die muter gottes czu einer patronÿ Vnd beschirmerin seines künigkreichs czu Vngern Vnd man helt sie in solehen groszen eren vnd wirdigkeitt
- 85 das man den tag irr verächiedung in dem lanndt czu Vngern nennt den tag der herrin vmb das sant stephan ir das lanndt enpholhen hat das sie das beschirmet Dorumb so pawet der lieb sant stephan der Junckfrawen Marie czu eren in der stat Albagar ein czirlichs munster Er pawet czu Jerusalem ein schons munichs closter den schicket er ir narung gar volchummegklichen das sie got woll mochten gedienen Der lieb sant stephan hat auch gepawtt czu Rom ein woung in der ere
- 90 des heiligen wirdigen martererers sant stephans do sein czwellff priester vnd alle die pillgerein die ausz dem landt czu Vngern wallen gen Rom die haben do selbst gutte herberg Er hat auch in der stat Constantinopel gestÿfftt das man allen armen notturfftigen menschen grosz almuszen gybt Er teilt auch sein almuszen gar
- 95 miltigklichen vnter die krancken menschen vnd schicket das man in gab was in nütz was czu irr kranckheit Er machet auch will krancker menschen gesunt von iren sewchen Es gescha czu einen czeiten das der keiser mit dem namen-Connradt czog in das landt gen Vngern mit groszem volck vnd meint das czu beschedigen Do berueffet der selig kunig sant stephan sein furszten des lants
- 100 czu Vngern vnd het rat wie er sein landt mocht beschirmen vor den veinten Vnd er egdacht das vn die helfff gottes nÿmant kein gut werck mocht czu einem gutten enndt pringenn Dorumb so knÿet er nÿeder auff die erden vnd hueb sein augen auff in den hymel vnd pat got vnd sein liebe muter das sie sein volck wollten beschirmen vor seinen veinten das sich newlichen gekertt het czu cristenlichen ge-
- 105 lauben Do erhört got sein andechtiges gepett Vnd gab dem veintenn in ir gemüt das sie alczu mal vmb kertten vnd zugen wider heim Do sant stephan vernam das sein veint wider heim czu gendo erkennet er wol das es der will gotz was vnd das er sein gepet erhört het Der selig kunig sant stephan der het gar ein frümme Frawen die got furchtig was pei der het er schone kindt Vnd die fraw was des seligen sant keyser heinrichs schwester czu Bawmberg Vnd dem willen gottes
- 110 starben die kint in der Jugent denn einen frummen sün der plaib im lebendig der hiesz mit dem namen heimrich den het er gar lieb vmb sein frumckheit Den enphal er vnszern herrn Vnd seiner muter der lieben Junckfrawen Maria mit groszer andacht Vnd er begert das er nach seinem tod das kunigkreich czu vngern solt besitzen Aber got der wolt es nit Vnd do man czalt tausset vnd xxxj Jar dostarb er gar seligklichen Do nün der selig kunig sant stephan sahe das seine kindt alle gestorben waren vnd allein was Do gedacht er das er vnszern herrn Jesum cristum wollt czu einem erben machen vber sein gut das im von im worden was vnd er stünd mit seinem gemüet Vestigklichen in der lieb gottes Vnd dornach do in got wollt
- 120 nemen von dieszem leben do bestund in der kallt siechtum an dem wardt er also kranck das er wol erkennet das er wurd sterben Do besant er die furszten vnd vorgeer seines lants Vnd die priesterschaft vnd befalche in wen sie sollten er-

welen czu einem kunig Vnd beschirmer des landes vnd wie sie das cristenlich volck solltñen reigiren vnd leren das cristenlicher gelaub gemert wurd vnd das
 125 volck dorýnnen gesterckt wird Vnd do er an vil gutter lere gethon het Do leget er sein henndt zusammen vnd knýett nyeder auff die erden Vnd hueb sein augen auff in den hýmel vnd rueffet an die muter gottes die Junckfrawen Maria vnd sprach also O du kunigin der hýmel Ein widerpringerin der werlt Ich enphilhe dir in dein beschirmung mein landt Vnd all priesterschaft vnd vor steer meines volcks
 130 das sie Von dir gelert vnd behuet werden das sie bestendig pleiben in cristenlichem gelauben vnd die lieb gottes in in gemerdt werd Vnd nach den wortten geseget er sein furszten Vnnd herren vnd all sein vntherthanen die pei Im waren Vnd er enpfieng die heiligenn sacrament mit groszer andacht vnd sprach herr Ich enphilhe meinen geist in dein henndt Vnd mit den worttenn gabe er auff sein sel
 135 do kommen die heiligen engel Vnd furten sein sel in das ewig leben Das was nach der gepurt cristi tausset vnd in dem xxxvij Jar³²

Collecta

Allmechtiger got der du den seligen sant stephanus vnszern kunig Vnd deinen verieher hie gekront hast mit eren Vnd wirdigkeit des irrdischen keyszertums Vnd
 140 ýezundt so hasztu In erhogt in der gesellschaft deiner heiligen Wir piten dich gýb vns den selben sant stephan deinen verieher czu einem fursprecher vnd beschirmer in deinem hýmlischen reich Das thue durch deinen ein gepornen sun vnszern herrn Jesum cristen der mit dir lebt vnd herscht in einigkeit des heiligen geistes Got Immer in ewigkeit der ewigkeit Amen³³

Bereits aus den Seiten- und Zeilenzahlen der lateinischen Ausgabe geht hervor, daß die deutsche Fassung lange Partien der lateinischen Vorlage nicht übernahm. Bis S. 407,15 (die persönliche Vorgeschichte und das Leben STEPHANS bis ihm sein Vater das Reich übergab) wird ziemlich genau nacherzählt, nur die lange Widmung HARTWIGS an König KOLOMANN blieb unberücksichtigt. Der darauf folgende Teil der lateinischen *Vita* (etwa S. 407, 15—412,5), der ADALBERTS Tod, STEPHANS Kämpfe mit der inneren heidnischen Opposition, die Stiftung der ST.-MARTIN-Abtei (Pannonhalma), die Schilderung der durch den König eingeführten friedlichen und frommen Zustände, die Ankunft ASTRIKS (ASCHERICHS) nach Ungarn und seine Tätigkeit, die Organisation der ungarischen Kirche enthält, wird nicht übernommen. Es sind alle Ereignisse, die mit der inneren politischen Geschichte und Kirchengeschichte Ungarns verbunden sind und dem Leser, dem deutschen Laien (für Geistliche hätte man ja lateinisch geschrieben) des 15. Jahrhunderts kaum etwas zu sagen hätten. Der Bearbeiter nimmt dann den Faden der Erzählung mit der Botschaft nach Rom (HARTWIG S. 412,6) so geschickt auf, daß die Naht gar nicht zu merken ist. HARTWIG berichtet nämlich S. 407,13—15 über den Tod des Fürsten GÉZA, den auch noch die deutsche Fassung enthält. Dann erwähnt der lateinische Text kurz den Tod ALBRECHTS (ADALBERTS). Ihn wollte aber der deutsche Bearbeiter offensichtlich am Leben erhalten, da er ASTRIKS Ankunft und seine kirchenorganisatorische Tätigkeit aus seinem Gesichtspunkte für unwichtig

³² Zeile 14—21: BARTONIEK 403, 1—404, 15; — Zeile 21—30: BARTONIEK 404, 16—405,5; — Zeile 30—38: BART. 405, 9—24; Zeile 38—46: BART. 406, 3—14; — Zeile 46—49: BART. 406, 15—407, 5. — Zeile 49—54: BART. 407, 6—15. — Zeile: 54—62: BART. 412, 6—413,2. — Zeile 62—69: BART. 413, 14—414,2. — Zeile 69—76: BART. 414,3—11. — Zeile 76—78: BART. 414, 19—24. — Zeile 78—97: BART. an verschiedenen Stellen, vgl. Anm. 34. — Zeile 97—108: BART. 423,21—424,28. — Zeile 108—110: 415, 12—19. — Zeile 110—115: BART. 427, 19—428,1 und 428,20—25. — Zeile 116—134: ähnlich BART. 430, 29—432,1. — Zeile 135—136 fehlen bei BARTONIEK.

³³ Freie Übersetzung der Oratio aus der Stephansmesse. Vgl. *Missale Strigoniense*. Venedig 1498. (Copinger 4240.) Bl. 172r.

hielt, ihn auch später nicht nannte, und daher eine andere, bereits bekannte Person zur Führung der Botschaft nach Rom brauchte. Die darauf folgenden Kapitel 5–8 der Bartoniekschen Ausgabe wurden weggelassen. Da nun sowohl der erste weggelassene Kapitel (5), als auch der erste wieder aufgenommene Kapitel (9) auf den Tod GÉZAS Bezug nehmen („post obitum vero patris . . .“ bzw. „quarto post patris obitum anno . . .“), wurde diese Verkürzung selbst vom lateinischen Text angeboten.

Die Legende wird also mit STEPHANS Entschluß, den Papst um eine Königskrone zu bitten, fortgesetzt, jedoch mit einer anderen Begründung, als in der lateinischen *Vita*. HARTWIG beruft sich (S. 412, 16–413,2) auf die kirchenpolitischen Verdienste des Königs, die vom heiligen Stuhl durch die Krone anerkannt und bekräftigt werden sollten (»diademate roborare«). In der deutschen Legende bittet zwar STEPHAN auch um den apostolischen Segen für sein bekehrtes Volk, das Recht aber, sich zum König salben zu lassen, wird nur mit der historischen Tatsache, daß bisher »czu Vngern hÿe kein kunig gewesen nur ein herczog«, begründet. Daß der Fürst von Polen auch zu dieser Zeit um die Krone bat (HARTWIG S. 413, 3–413, 14), erwähnt die Handschrift nicht, auch der darauf folgende Traum des Papstes (HARTWIG S. 413, 15–414,3) muß also demgemäß umgeschrieben werden. ALBRECHT (bzw. ASTRICH) hat vom Papst alles für seinen König erhalten und kehrt mit großer Freude nach Ungarn zurück. Wie konsequent unser deutsche Bearbeiter verfuhr, zeigt, daß er auch bei der Begründung, warum der Papst dem König ein Kreuz geschickt hat, nicht die bereits zweimal weggelassenen kirchenorganisatorischen Bemühungen STEPHANS anführt (HARTWIG S. 4, 4,14–18), sondern das Kreuz soll nur den päpstlichen Segen symbolisieren.

Über die darauf folgende Krönung wird auch bei HARTWIG berichtet (414,19–24). STEPHANS Heirat (bei HARTWIG 415, 13–19) erzählt aber die Handschrift erst später. Der deutsche Text stellt zuerst die an verschiedenen Stellen der lateinischen Fassung aufgefundenen Angaben über die fromme Lebensführung des Königs zusammen³⁴ und läßt lange Partien der Vorlage, die auch alle das christliche Leben STEPHANS exemplifizieren wollen (bis ca. S. 423,6), unbeachtet. Auch der Einfall der Petschenegen (HARTWIG S. 423,7–20) wird nicht erwähnt, dagegen der darauf folgende Krieg mit KONRAD II. ausführlich behandelt (HARTWIG S. 423, 21–424,28). Dann faßt der deutsche Text die Nachrichten über STEPHANS Heirat und über seine Kinder bis zum Tod des Königssohnes IMRE (HEIMRICH) zusammen (bei HARTWIG an verschiedenen Stellen: 515,13–19; 427,19–428, 1; 428,20–25). HARTWIG nennt dabei die Stadt Bamberg nicht, der Satz: »vnd die fraw was des seligen sant keyser heinrichs schwester czu Bawmberg« ist also eine eigene, bemerkenswerte Zutat des deutschen Bearbeiters. Dann folgt schon der eigentliche Schlußteil: Als STEPHAN sah, daß alle seine Kinder gestorben sind, und auch er krank geworden ist, empfahl sein Land Gott und Maria, rief seine Fürsten zusammen, segnete sein Volk und starb im Jahre 1038 (bei HARTWIG 430,29–432,1). Alles, was HARTWIG über den Kult des Heiligen und über die nach seinem Tode erfolgten Wunder erzählt (432,4–440,6) fehlt in der deutschen Fassung.

³⁴ Klosterbauten: BART. 415,32–416,8. — Wählt Maria zur Patronin („tag der herrin“): BART. 417,3–11. — Kirchenbau „in der stat Albagar“: BART. 417,12–16. — Bauten in Jerusalem und Rom, Versorgung der Armen in Konstantinopel: BART. 419, 15–29. — Teilt Almosen aus: BART. 420,5 ff. — Pfl egt die Kranken: BART. 422,20 ff.

Diese inhaltlichen Übereinstimmungen bedeuten aber keineswegs Übereinstimmungen im Stil. Der deutsche Bearbeiter hat die gelehrt-überschwängliche Erzählungsweise und den gehobenen Stil der Hartwigschen Legende vollkommen dem Geschmack der spätmittelalterlichen volkssprachigen Erbauungsliteratur, den übrigen Legenden des *Leben der Heiligen* nach umgestaltet. Die Vision des Fürsten GÉZA entspricht z. B. inhaltlich genau der lateinischen Stelle, im Stil sind sie aber ganz verschieden.³⁵

In der Einleitung beschränken sich selbst die inhaltlichen Übereinstimmungen nur auf bestimmte Wortgefüge (Anm. 32.), so stark wurde der Bearbeiter von dem besonders deutlich ausgeprägten Eingangstpos der Legendensammlung beeinflusst.³⁶ Solche stehenden Formeln werden oft und gerne angewendet. Man darf sie gewiß nicht bloß als eine leichte und bequeme Lösung bei der Bewältigung der einzelnen Legendenstoffe deuten. Das Streben nach Originalität war ja den mittelalterlichen Schriftstellern sowieso fremd, und durch die sich immer wiederholenden sprachlichen Wendungen wurden dem Leser die in den verschiedenen Legenden immer wieder dargestellten Anzeichen der Heiligkeit nachdrücklich eingeschärft. Es seien einige Beispiele angeführt.

Als eine längere Parallelstelle zu den typischen Frömmigkeitserscheinungen eines Landesherren, wie sie auch in der Stephanslegende dargestellt werden (Zeile 87—97) zitieren wir aus der Vita des HL. LUDWIG, König von Frankreich (Cod. Germ. 48. Bl. 328v—329r):

Vnd do er also heiligklichen lebet do gaben im sein frewndt ein elich hauszfrauen pei der gewan er ein kint das czog er auff geistligkeit nach dem lob gottes vnd er lebet in seiner ee gar heiligklichen vnd er was demütig gegen allen menschen vnd er pawet vill closter vnd spitall vnd dienet den krancken menschen czu tisch vnd pracht in selber czu essen vnd erfuellet die werck der heiligen parmherczigkeytt an allen menschen die des noturfftig waren... Der edel kunig ludwig der het ein closter gepawet auff dem perg Alban...

Ähnlich bei Herzog WILHELM (Bl. 54r):

vnd do er chom gen ierusalem do pawet er einen schönen spital in dem man di pilgeram vnd di armen cristen menschen beherwegt vnd speiset

Außerdem wird die um den christlichen Glauben getragene Sorge stets betont (in der Stephanslegende Zeile 17—21). Ähnlich:

vnd gemeret christenlichen gelauben groszlichen (Ludwig, Bl. 329r).

vnd er gedacht mit groszem fleisz wie er cristenlichen gelauben mocht gemeren (Sixtus, Bl. 253r).

vnd der cristenlich gelaub der wart groszlich gemert von seiner lere (Affra, Bl. 254v).

vnd das volck... bekert er czu cristenlichen gelauben (Oswald, Bl. 249v).

³⁵ Stephanslegende Zeile 22—28 dazu BARTONIEK 404, 16—405,2: »mirabili visione noctu consolatus eum dominus fecit astare sibi iuvenem delectabilem aspectu, qui dixit ei: 'pax tibi Christi electe. Iubeo te de sollicitudine tua fore securum. Non tibi concessum est, quod meditaris, quia manus pollutas humano sanguine gestas. De te filius nasciturus egredietur, cui hec omnia disponenda divine providentie consilio commendabit dominus. Hic erit unus ex regibus electis a domino, coronam vite secularis commutaturus eterna. Verumtamen virum speciali legatione tibi transmittendum honorificabiliter suscipito, susceptum venerabiliter habeto, exhortationibus eius non fictum cordis fidelis assensum prebeto.»

³⁶ M. HÖBING a. a. O. S. 23.

Als Bekehrungs-Topos verwendet (Stephanslegende Zeile 17—18):

do erleuchtet got dem hertzogen wilhelmus sein hertz das er sich bechennet in seinen sunden (Wilhelm, Bl. 53v).
do enzudet im vnszer herr sein hercz das er sich erkennet in seinem vngelauben vnd wart ein cristen mensch vnd liesz sich tauffen (Sixtus, Bl. 253r).
do erkennt er sich in seinem vngelaubenn... vnd enphieng die tauff von sant oszwalld mit groszer andacht (Oswald, Bl. 249v).

Zur Sterbeszene in der Stephanslegende (Zeile 125—136).

Vnd do er erkennet das er sterben sollt Do machet er sein geschefft vnd enphalhe seinem svn sein volek Vnd alle sein landt Vnd enphieng das heilig sacrament mit groszer andacht Vnd dornach als die czeit kom das er schier sterben sollt die hiesz er aschen strewen auff die erden vnd liesz sich dor ein legen vnd hueb sein hennndt auff in den hymee czu got dem herrn vnd sprach also Herr jesu crist ich pitt dich enpha mein sel in deinen heiligen tempel Vnd mit den Worten gab er auff seinen geist vnd sein sel die fur in das ewig leben (Ludwig, Bl. 329r).
vnd sein sel fur zu den himelischen frewden (Wilhelm, Bl. 55r).
Do knÿet der heilig pabst sant sixtus nyder auff die erden vnd hueb sein augen auff in den hymmel vnd pat got mit groszer andacht vnd sprach... vnd ir sel die wurden von der heiliger engeln gefurtt in das ewig leben (Sixtus, Bl. 253v).

Sowohl dieser typisierende Stil, als auch die inhaltlichen Straffungen entsprachen dem Ziel, das dem ganzen Legendar und dieser Fassung der Stephanslegende gesetzt wurde. HARTWIG wollte, den Ereignissen noch zeitlich und geographisch nahe, allerdings schon auf Grund schriftlicher Quellen, nicht nur die zur Nachfolge und Verehrung bestimmte Frömmigkeit des Königs darstellen, sondern auch ein im gelehrten lateinischen Stil gehaltenes Geschichtswerk nach hochmittelalterlichen Mustern bieten. Diese Gattung war nicht der breiten Öffentlichkeit, sondern dem gelehrten Klerus und dem königlichen Gönner bestimmt. Ein volkssprachiges Legendar des Spätmittelalters, wie es das *Leben der Heiligen* und auch unsere Handschrift vertritt, beabsichtigte aber auf die religiösen Gefühle breiterer Volksschichten einzuwirken und auch ihren Wissensdrang zu fördern, indem es am Beispiel vieler Gestalten aus allen bekannten Ländern und aus einem jeden gesellschaftlichen Stand die sich immer wiederholenden Frömmigkeitserscheinungen der christlichen Lebensnorm zeigte.

Über die Provenienzen der Handschrift ist wenig bekannt. Den ältesten Besitzervermerk vertritt ein Wappen-Exlibris aus dem 18. Jh. mit der Beschriftung: „Ex Bibliotheca Tobiae Winckleri“. In der Mitte des Wappens halten ein gepanzerter Arm und (über dem Wappen) ein Löwe einen Winkel (Meßgerät). Es handelt sich wahrscheinlich um ein bürgerliches Wappen, den Besitzer konnte ich aber nicht identifizieren. Die Handschrift wurde dann von Miklós JANKOVICH für 21 Dukate gekauft.³⁷ Der von HÄNEL gedruckte Katalog der Jankovichschen Sammlung beschreibt die Handschrift auf S. 609, jedoch mit der irrtümlichen Zeitangabe 1451.³⁸ Die Sammlung wurde um 1838 von der Ungarischen Nationalbibliothek bzw. vom Nationalmuseum erworben.³⁹

³⁷ Vermerk JANKOVICH's auf der Innenseite des Vorderdeckels: »a 21 ducatis«

³⁸ G. HÄNEL: *Ungedruckte Handschriften-Kataloge. I. Elenchus Manuscriptorum Nicolai Sen. Jankowich*. In: Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik. V. Bd. 4. Heft. Leipzig 1839. S. 591—604.

³⁹ Vgl. A. VIZKELETY: *Müllstätter Handschriften in der Ungarischen Nationalbibliothek-Széchenyi*. In: Carinthia I. 157 (1967). S. 290—295.

Die Frage nach der Heimat der Legendensammlung, die der Cod. Germ. 48 vertritt, und auch die der Stephanslegende kann nicht eindeutig beantwortet werden. Selbst die Heimatbestimmung der Sammlung *Leben der Heiligen* steht noch aus.⁴⁰ Der mittelalterliche Stephanskult hatte auf deutschem Sprachgebiet zwei besonders wirksame Heimstätten: den süddeutschen Raum bis Passau und Bamberg, und das Rheingebiet mit den Mittelpunkten Aachen und Köln.

Bereits die süddeutschen Fundorte der lateinischen Legendenhandschriften (*Legenda Maior* und *Minor*) weisen darauf hin, daß die Legenden dort eine Verbreitung gefunden haben, obwohl die endgültige Provenienz dieser Handschriften noch nicht überprüft werden konnte. Die literarischen Erwähnungen STEPHANS — wenn auch mit wenigen legendarischen Zügen — befinden sich von OTTO von FREISING an besonders in bairischen Quellen. Über solche einzelnen Daten geht aber die Hausüberlieferung der Benediktinerabtei Scheyern weit hinaus, nach welcher in der Kapelle der damals den Grafen Scheyern gehörenden Burg, STEPHAN seiner künftigen Frau GISELA die Ehe versprach, von ADALBERT getauft und auch mit GISELA getraut wurde.⁴¹ Die Legende fand auf Wandgemälden auch ihre bildlichen Darstellungen.⁴² Die darauf bezügliche schriftliche Überlieferung, die von einer Stelle der *Legenda Aurea* (in der St. Pelagius-Legende) beeinflusst zu sein scheint, wurde zuletzt auf die Jahre 1391 — 1393 angesetzt.⁴³

Eine eigene Stephanus-Tradition hatte wiederum Bamberg. Zwar liegt keine unwidersprochene Deutung des „Bamberger Reiters“ zu Gunsten des Hl. Stephans, aber auch zu Gunsten keiner anderen bestimmten Person vor,⁴⁴ daß aber Bamberg im allgemeinen eine freundliche Ungarnvorstellung und im einzelnen einen blühenden Stephans-Kult hatte, obliegt keinem Zweifel. Stephan stand ja hier in der heiligen Sippschaft HEINRICHS II, dessen Schwester er heiratete und dessen Verdienste um die Bekehrung Ungarns in der Kanonisationsbulle Papst EUGENS III. (am 14. März 1146) besonders hervorgehoben wurden.⁴⁵ Auch Bischof OTTO von BAMBERG (1102 — 1139) hielt mit Ungarn gute Beziehungen aufrecht und verwandte die Geschenke König BÉLAS des BLINDEN (1131 — 41) zur Bereicherung des Domes.⁴⁶ Der Dom wurde am 6. Mai 1012 eingeweiht und nach den Annalen von Quedlinburg befand sich unter den 36 eingeladenen Bischöfen auch Erzbischof ASTRIK (ASCHERICH), der für STEPHAN 999 vom Papst SYLVESTER die Königskrone holte und ihn 1001 auch gekrönt hatte.⁴⁷ Auch weitere dynastische Beziehungen und die Pilgerfahrten, die über Bamberg durch Ungarn nach Jerusalem führten — wobei oft das Stephansgrab in Székesfehérvár (Stuhlweißenburg) berührt wurde — trugen zum deutschen Stephanskult bei.

⁴⁰ Die von Fr. WILHELM a. a. O. S. 174 ff. versuchte Lokalisation wurde von G. Eis a. a. O. zurückgewiesen.

⁴¹ G. SCHREIBER: *Stephan I. in der deutschen Sakralkultur*. Budapest 1938. (Etudes sur L'Europe Centre-Orientale, N° 15.) S. 6. ff.

⁴² J. v. HEFNER: *Über die Fürstengruft und die Fürstenkapelle zu Scheyern*. In: Oberbayerisches Archiv 2 (1840). S. 185.

⁴³ Oberbayerisches Archiv 73 (1937). S. 10, 21.

⁴⁴ G. SCHREIBER a. a. O. mit weiterer Literatur.

⁴⁵ A. BRACKMANN: *Germania Pontificia*. Bd. III. 3. Teil. Berlin 1935. S. 272

⁴⁶ *Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit*. 12. Jh. Bd. VII. Leipzig 1894. S. 130.

⁴⁷ BRACKMANN a. a. O. S. 247.

Ein weiterer Hinweis auf diesen Kult ist, daß die Domprobstei zwischen 1324 und 1335 jährlich 20 Pfund Heller anwendete, „ut festum S. Stephani regis solemniter peragatur“. ⁴⁸ Nach der zum Fest geforderten Präsenzgebühr sollten am Stephanstag etwa 400 Personen teilnehmen. Im Jahre 1377 wissen wir von einer Altarstiftung in der Michaelkirches zu Bamberg, die auch zu Ehren der drei heiligen ungarischen Könige: STEPHAN, LADISLAUS und IMRE (eigentlich nie gekrönt) geweiht wurde, ⁴⁹ deren Reliquien der Altar auch enthielt. ⁵⁰ Auch die Schatzkammer des Bamberger Doms konnte sich einiger Stephansreliquien rühmen, welche in der Bamberger Heiltumsweisung von 1493 (München, Bayerische Staatsbibliothek, clm. 428. Bl. 258r) auch abgebildet wurden. Auf Stephans Popularität in Süddeutschland weist noch hin, daß er in der »Mag- und Sippschaft« Kaiser Maximilians stets erwähnt und dargestellt wurde. ⁵¹ Eine von St. Godt gegossene Stephans-Figur, die heute in der silbernen Kapelle der Innsbrucker Hofkirche steht, war ursprünglich für die Maximiliangruft bestimmt. Der zur Zeit der Türkenkriege und in der Barockzeit aufblühende österreichische Stephanskult gehört aber dann nicht mehr zu der Entwicklung, die bei der Entstehung der hier besprochenen deutschen Legende eine Rolle gespielt haben könnte. ⁵²

Das zweite Zentrum des mittelalterlichen Stephanskultes in Deutschland war das Rheingebiet, besonders Aachen und Köln. Die beiden Städte — und außer diesen Trier — waren das Ziel ungarischer Pilgerfahrten, von denen die ersten Nachrichten aus dem Jahre 1221 vorliegen. ⁵³ Sie sollten aber schon damals auf einen alten Brauch zurückgehen. Einen neuen Aufschwung nahmen die Pilgerfahrten, als 1357 Königin ELISABETH mit großem ungarischen Gefolge die Aachener Heiligtümer besuchte, daraufhin König LUDWIG I. die sogenannte ungarische Kapelle im Dom stiftete, und sie mit Stephans- und Imre-Reliquien versah. Der Bau der Kapelle wurde am 1. August 1366 fertiggestellt. ⁵⁴ Mit der Aufsicht über den Bau beauftragte der König den Abt des Zisterzienserklosters von Pilis in Ungarn. Auch eine Visitation der Kapelle wurde 1381 vom damaligen Abt ULRICH desselben Klosters unternommen. In der Kapelle wurden auch zwei ungarische Kapläne angestellt, um die Pastoration der Pilger zu verrichten. Daß diese Fürsorge bei der Ankunft der großen ungarischen Pilgerscharen wirklich nötig war, und welche Rolle die ungarischen Pilger in der Geschichte des Trierer und Kölner Erzbistums und in der Profangeschichte der beiden Städte gespielt haben, wurden von E. THOEMMES ausführlich erörtert. ⁵⁵

⁴⁸ E. v. GUTTENBERG: *Das Bistum Bamberg*. Teil 1. (Germania Sacra, Abt. 2. Bd. 1). Berlin—Leipzig 1937. S. 208 ff.

⁴⁹ W. DEINHARDT: *Dedicaciones Bambergensis*. (Beiträge zur Kirchengeschichte Deutschlands, Heft 1.) Freiburg i. Br. 1936. S. 42. Nr. 66.

⁵⁰ W. DEINHARDT a. a. O.

⁵¹ Die Wiener Handschriften angeführt in: Fr. UNTERKIRCHER: *Inventar der illuminierten Handschriften... der Österreichischen Nationalbibliothek. Teil 1: Die abendländischen Handschriften*. Wien 1957.

⁵² G. SCHREIBER a. a. O. S. 34 ff.

⁵³ E. THOEMMES: *Die Wallfahrten der Ungarn an den Rhein*. (Veröffentlichungen des Bischöflichen Diözesanarchivs Aachen, Bd. 4.) Aachen 1937. S. 36.

⁵⁴ FEJÉR: *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*. Bd. IX. Buda 1834. S. 91 ff. Nr. XXXVI.

⁵⁵ A. a. O.

In Köln übten Pilger die Reliquien der Heiligen Dreikönige im Dom, ferner das im 13. Jahrhundert angeblich aus Ungarn nach Köln verschlagene „Christusröcklein“⁵⁶ und die Reliquien der ungarischen Heiligen STEPHAN, LADISLAUS und IMRE in der Machabäerkirche, die eine ungarische Parallele zu den Hl. Dreikönigen im Dom gebildet haben, die Hauptanziehungskraft auf die ungarischen Pilger. Wann diese Reliquien nach Köln überführt wurden, ist heute nicht mehr festzustellen.⁵⁷ In diesem Zusammenhang sei noch auch erwähnt, daß der erste Druck der Hartwigschen Stephanslegende auch am Rhein, wenn auch bedeutend südlicher, in Straßburg erschien,⁵⁸ und SURIUS, in dessen Legendar die Stephanslegende verbreitet und später auch ins Deutsche übersetzt wurde, ein Kölner war und sein Buch auch in Köln drucken ließ.⁵⁹

Im Cod. Germ. 48 können Anhaltspunkte festgestellt werden, die sowohl für einen Einfluß des süddeutschen, als auch für den des rheinischen Stephanskultes zeugen können. Die Aufnahme und Einordnung der einzelnen Legenden weisen darauf hin, daß die Sammlung — bzw. die Redaktion der Sammlung — unter der Einwirkung rheinischer Heiligenkulte festgelegt wurde. In der abgedruckten Liste der Legenden befinden sich viele Namen, deren Fest besonders in der Straßburger und Trierer Erzdiözese gefeiert wurde. Auch der USUARDUS-Text scheint auf eine im Nordwesten des deutschen Sprachgebietes traditionell gewordene Fassung zurückzugehen. Auch vielen Legenden lag eine, später in Straßburg gedruckte Variante des Legendars *Leben der Heiligen* zu Grunde (s. oben). Die Sprache der beiden Schreiber ist aber weder rheinfränkisch, noch ausgesprochen oberealemannisch (Straßburg) oder niedersächsisch, sondern im allgemeinen oberdeutsch, und die der zweiten Hand ausgesprochen bayrisch-österreichisch. Die Abschrift des zweiten Teiles, der auch die Stephanslegende enthält, erfolgte also auf bayrisch-österreichischem Sprachgebiet. Wir müssen auch daran denken, daß im Text Bamberg genannt wird, welcher Stadtname bei HARTWIG fehlt. Der Umstand wiederum, daß die Fest des Heiligen nicht auf den 20. sondern auf den 21. August gesetzt wurde, verlockt zur Vermutung, daß das Legendar von Zisterziensern, oder für ein Zisterzienser- oder Zisterzienserinnenkloster geschrieben wurde, da dort der 20. August für den Ordensheiligen St. Bernhard beansprucht wurde. Vom Generalkapitel im Jahre 1480 (?) wurde den ungarischen Klöstern auch offiziell erlaubt, die Stephansfest am 21. August zu begehen,⁶⁰ welche Erlaubnis aber gewiß auf einen bereits längeren Usus zurückzuführen ist.⁶¹ Die deutsche Sprache des Legendars spricht dafür,

⁵⁶ E. THOEMMES, a. a. O. S. 74. mit weiterer Literatur.

⁵⁷ H. KEUSSEN: *Die 3 Reisen des Utrechters Arnoldus Buchelius nach Deutschland, insbesondere sein Kölner Aufenthalt.* In: *Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein.* 84(1907). S. 58. f.

⁵⁸ *Legendae Sanctorum Regni Hungariae in Lombardica Historia non contentae.* Straßburg zwischen 1484 und 1487 bei Johann PRÜSS. (Hain 9996.)

⁵⁹ LAURENTIUS SURIUS: *De probatis Sanctorum historiis Tomi 6.* Köln 1570—1575.

⁶⁰ *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis.* Hrsg. von Josef-Maria CANIVEZ. Bd. V. Louvain 1937. S. 556.

⁶¹ Dem Gedanken, daß die Handschrift im Zisterzienserstift Heiligenkreuz entstand, wo lateinische Legendenhandschriften aufgefunden wurden, von wo die ersten Zisterzienser nach Ungarn kamen, wo das Fest des Heiligen auch am 21. August gefeiert wird, widersprechen die freundlichen Mitteilungen des Hochwürdigsten Herrn Stiftsarchivars P. Hermann WATZL, nach denen der Stephanstag um 1470 im Stift noch gewiß

daß es für ein Frauenkloster, etwa als Lektüre zur Zeit der Kollation bestimmt war, da man in den Männerklöstern zumeist lateinisch las.

Die Legendenfassung des Cod. Germ. 48 scheint keine Nachwirkung gehabt zu haben. Sämtliche in Deutschland lateinisch oder deutsch abgedruckte Stephanslegenden, die mir zugänglich waren, haben den Hartwigschen Text beinahe in wörtlicher Anlehnung abgedruckt. So die Sammlung von SURIUS⁶² und ihre Verdeutschung von JOHANN A VIA, dann auch die Bearbeitung von ZACHARIAS LIPPELO.⁶³ Auch BARONIUS übernahm seine sämtlichen Nachrichten über STEPHAN von HARTWIG.⁶⁴ Erst eine späte Bearbeitung des Legendars von SURIUS (um 1708) wagte am Hartwigschen Text zu rühren, indem sie die Erzählung mit barockem Schwulst verbrämt hatte.⁶⁵

nicht gefeiert wurde, da Cod. 136, ein „Missale Cisterciense“ eine später eingetragene Liste von Heiligenmessens enthält, die im 15. Jh. neu eingeführt worden sind. Stephan von Ungarn aber fehlt.

⁶² S. o. Anm. 59.

⁶³ *Der vierdte Theil Bewerter Historien der Sieben Heiligen Gottes... durch F. Laurentium Surium anfenglich Lateinisch in Druck geben. Jetzt aber ... auß dem Latein durch Johann a Via... trewlich verteutschet.* München, bei Adam BERG, 1578. Bl. 567r—573v. — F. Zacharia LIPPELO: *Vitae Sanctorum sive res gestae martyrum.* Köln 1596. III. Teil S. 528 ff. — G. SCHREIBER hat diese Fassungen mit dem Hartwigschen Text offensichtlich nicht verglichen, da er meinte: »Seine [Surius'] rückwärtigen Beziehungen zur *Legenda aurea*, sowie zum ungarischen Legendengut sind jedoch noch herauszustellen.« (*König Stephan der Heilige in der deutschen Hagiographie und im Schuldrama.* Zeitschrift für Katholische Theologie. 62 (1938). S. 508.)

⁶⁴ *Annales Ecclesiastici.* In den Bänden X—XII. Antwerpen, 1618—1629.

⁶⁵ *Vitae Sanctorum Das ist Leben Geschicht Marter und Todt der Fürnembsten Heiligen. Erstlich von R. P. Laurentio Surio... in Latein geschreiben Nachmals auß Lateinischer Sprach in die Teutsche übersetzt Durch Valentinum LEUCHTIUM.* Köln 1708. S. 687—689.

Barberi, Francesco: Esperienza di un disastro. Roma, 1966. 11 l.

F. BARBERI professzor, az olasz könyvtárak főfelügyelője, tíz hónappal a firenzei tragikus árvíz után szakavatott tollal foglalta össze azokat a tanulságokat, amelyek a világ minden könyvtárosa számára érdekes útmutatásul szolgálnak.

A firenzei Nemzeti Könyvtár két legértékesebb gyűjteménye került víz alá, és pedig a Fondo Palatino húszezer nagyformátumú kötete és a Magliabechiana, a könyvtár legősibb, alapítási állományának százharmincezer kötete. Itália leggazdagabb hírlapgyűjteményét (húszezer cím, ötszázezer kötetben) valamint félmillió vegyes nyomtatványt árasztott el sáros vízzel az Arno. Aldozatul estek a régi kötetkatalogusok, elpusztult a szolgálati katalógus kétharmada, eláztak a Bibliografia Nazionale Italiana tartalékraktárai és a nyomtatott katalóguscédulák gyűjteményei is. Rendkívül súlyosak az épület és a butorkárok, ezen túlmenően teljesen elpusztult az elektromos és a fűtőberendezés.

Szakmai szempontból néhány érdekes szervezési és mentéstechnológiai mozzanatra kell felfigyelnünk. A mentési munkákkal egyidejűleg egészségügyi állomást létesítettek a Nemzeti Könyvtárban, ahol a mentési munkában résztvevőket tifusz és tetanusz elleni oltásokban részesítették. Az Olasz Államvasutak Igazgatósága jól fűtött első osztályú kocsikat és hálófülkés kocsikat bocsátott a mentőosztagok rendelkezésére, e szerelvényeket villamossíneken a könyvtár közelében helyezték el. Időben gondoskodás történt film- és fotodokumentációs gyűjtemény létrehozatalára vonatkozóan. A mintegy 500 teherautós szállító-csoport háromezer tonnányi anyagot szállított a környék dohányszárító, aszaló stb. berendezéseibe. Megtudjuk BARBERI professzor beszámolójából, hogy az első szárításon átesett anyagot gépkocsin visszaszállították a Palazzino del Forte del Belvedere helyiségeibe, amelyeket gyorsan beállványoztak. Itt végezték el a kötetek finomabb tisztogatását, melynek megtör-

ténte után a szennyezett lapok mosása, majd szárítása, simítása és préselése következett. Ez utóbbi műveletet az államvasutak fűtési központja helyiségeiben végezték el, majd visszazállították az anyagot a Forte del Belvederebe. A következő munkafázis a raktári jelzetek megállapítása, visszahelyezése, feltüntetése, a szétesett s összetartozó kötetrészek összehordása volt. A kötetek rendbehozatalával egyidejűleg folyt a többmilliónyi katalóguscédula tisztogatása, kiszárítása, simítása, majd rendezése.

A Nemzeti Könyvtár helyiségeiben állították fel azt a három nagy fertőtlenítő cellát, amelyet az UNESCO bocsátott a könyvtár rendelkezésére, a Forte del Belvedereből kikerült kötetek közül azokat, amelyek fertőtlenítésre szorultak, ezekben a cellákban vették kezelésbe.

Az állomány mentésétől, rendbehozatalától, restaurálásától függetlenül E. CASAMASSIMA főigazgató számára rendkívül nagy gondot okozott a vízzel elárasztott épületszintek rendbehozatala. Felszámolták az összes alagsori raktárakat és a földszintieket is. A raktári terület pótlására két emelettel megemelik az épületet, az udvarban pedig új szárnyépületet létesítenek. Az alagsorban az újonnan szervezett hatalmas könyvkötőműhely és restauráló laboratórium kap helyet, ugyancsak itt helyezik el a nyomdaüzemet, a Bibliografia Nazionale Italiana műszaki berendezését s a postahivatalt.

A beszámolóból kiviláglik az is, hogy a könyvtár számára legnagyobb gondot a szakképzett könyvtárosok alkalmazása jelenti, a biztosított létszámkeretekre nincs elegendő szakképzett jelentkező, holott a mentési, restaurálási feladatokon túlmenően, óriási szakmai, könyvtárosi feladatok elvégzésére van még szükség.

Az árvíz okozta tragédia első hősi korszaka véget ért. Megkezdődött a helytállás második időszaka, melynek során szürke hétköznapiok évtizedekre nyúló apró munkájával lehet majd helyreállítani mindazt, amit az árvíz néhány nap alatt tönkretett.

TOMBOR TIBOR

SOMKUTI GABRIELLA

Ráday Gedeon bécsi könyvbeszerzője (Nagy Sámuel 1730—1802)

RÁDAY Gedeon könyvtáráról egy halála után — valószínűleg az 1790-es évek végén — készült jegyzék ad számot, amely 10 302 kötetről tudósít, s a könyvek értékét 130 000 forintra becsüli.¹ A gyűjtemény igazi értékéhez azonban hozzá kell számítanunk azt a több évtizeden át tartó fáradhatatlan gyűjtőmunkát, amit RÁDAY Gedeon, valamint megbízottai, tisztelői, barátai végeztek, éber figyelemmel követve a könyvkiadás és könyvpiac minden új jelenségét, szakadatlan levelezéssel és utánjárással biztosítva a valóban értékes művek megszerzését. Csak ilyen körülmények között szerveződhet egy könyvhalmaz valóban könyvtárrá, s válhat egy adott környezet kultúrájának aktív tényezőjévé.

A könyvek gyűjtése széles körű volt és sokan vettek benne részt: ismeretek közülük BOD Péter, KAZINCZY Ferenc, CORNIDES Dániel, BÉL Mátyás, BACSÁNYI János, BARÓTI SZABÓ Dávid, WESZPRÉMI István, TELEKI Lászlóné RÁDAY Eszter, de a többiek — NAGY Sámuel, SZILÁGYI Sámuel, SZATHMÁRI PAKSI Mihály, TÜRRI Sámuel, SZÁSZKY-TOMKA János, ZILAI Sámuel, KOVÁCSNAI Sándor, BLASEK Mihály, SZERENTSI NAGY István, KOMJÁTI Ábrahám — sem ismeretlenek a század behatóbb vizsgálói előtt. A beszerzők közül ezúttal NAGY Sámuel bécsi ágens működésével kívánunk foglalkozni, aki RÁDAY Gedeon legfőbb bécsi könyvbeszerzője volt, s akinek RÁDAYhoz írt közel négyszáz levele értékes adatokat szolgáltat mind a Ráday-könyvtár anyagának provenienciájára, mind a korabeli könyvforgalomra. A levelek segítségével nyomon követhetjük a Ráday-könyvtár gyűjtésének egy jelentős korszakát, s NAGY Sámuel személyében megismerhetjük 18. századi arisztokrata magán-könyvtáraink kevésbé ismert, de e könyvtárak létrejöttében fontos szerepet játszó közrendű beszerzők típusát.²

NAGY Sámuel 1730-ban született, a debreceni kollégiumban tanult, s a teológiát is itt végezte el. Huszonkét éves korában, 1752-ben került nevelőnek a

¹ PRUZSINSZKY Pál — HAMAR István: *A budapesti ref. teológiai akadémia Ráday könyvtárának múltja és jelene*. Bp. 1913. A könyvtárra vonatkozó főbb irodalmat közli: PÉTER Zoltán: *A jubileáló Ráday-könyvtár*. Magy. Könyvszle. 1962. 4. sz. 303—316. l.

² Nagy Sámuel levelei a Dunamelléki Ref. Egyházkerület Ráday Levéltárában két helyen találhatók: Ráday család levéltára. VI. a. RÁDAY I. Gedeon levelezése. VIII. 120. NAGY Sámuel levelei 1527—1816. számok alatt, valamint: Ráday család levéltára. VII. Egyházi és iskolai iratok 1—2283. számok alatt elszórva. — Itt mondok köszönetet a Ráday Könyvtár igazgatójának, dr. PÉTER Zoltánnak és a könyvtár, ill a levéltár tudományos munkatársainak — BELICZAY Angélnak, KOVÁCS Sebestyén Verának, SIMONFI Sándornak és LADÁNYI Sándornak — akik kutatásaimat lehetővé tették és abban a legmesszebbmenőik segítségemre voltak.

RÁDAY családdhoz, Pécelre. RÁDAY Gedeon fia, az ifjabb Gedeon ekkor még csak hét éves, s NAGY Sámuel neveli és tanítja egészen tizenöt éves koráig. Ez a nyolc év NAGY Sámuel számára is a további stúdiumok időszaka: RÁDAY Gedeonnak ekkor már számottevő könyvtára volt s az ifjú nevelő „... a gazdag bibliothecában annyira ment, hogy philosophiában, theológiában, jusbán, statisztikában, occidentális nyelvekben igen szépen perfiálta magát.”³ Érdeklődése azonban a természettudományok, elsősorban az orvostudomány felé vonzotta, s 1759 végén RÁDAY Gedeon anyagi támogatásával külföldi tanulmányútra indult. A papi pályára egyébként is alkalmatlan lett volna. RÁDAY írja, hogy „mellének és szavának gyengesége” miatt nem prédikálhattott, de különben is „nagyobb indulatja volt más tudományokhoz”.⁴ Bécsből 1760. január 22-én indult tovább nyugat felé, útjának állomásai: Regensburg, Augsburg, Ulm, Strassburg. Utóbbi helyen hosszasabban időzött, de végül is Svájcot választotta, s március elsején beiratkozott a bázeli egyetemre.

A svájci felvilágosult légbör, a szabadabb szellemi élet, mint minden kintjáró magyarra, NAGY Sámuelre is nagy hatást gyakorolt. A nemesi Magyarországgal szemben itt polgárosodó világgal találkozott, s tapasztalatait azonnal rögzítette is: „Mert az itt való egész nép, még a legfőbb is közöttük, vagy Kalmár vagy Fabrikát tartó, vagy Mester ember.”⁵ Az egyetemmel viszont nem volt megelégedve, úgy is tervezte, hogy a tanév végét megvárva, visszatér Strassburgba. A bázeli egyetem, mely éppen ekkor ünnepelte három évszázados jubileumát, ebben az időben már hanyatlani kezdett. Fénykorát a XVII. században élte, ekkor volt az előkelő világ divatos egyeteme, ahol évente több mint száz hallgatót anyakönyveztek. 1760 körül a hallgatói létszám egyharmadára csökkent, s udvari emberek, főrangúak már csak elvétve keresték fel.⁶ A csekély számú hallgatóság miatt a „publica letzkék” ritkák, privát pedig igen drága, írja NAGY Sámuel RÁDAYnak. Szerencsére az éppen kint tanuló TELEKI Sámuel gróf megengedte, hogy a neves természettudós, Daniel BERNOULLI privát matematikai óráin résztvehessen.⁷ Így fő stúdiuma Bázelen a matematika lett, az orvostudományokban nem igen tudott előrehaladni. Kémiát, „chirurgiát” nem tanítanak, írja RÁDAYnak, anatómiát is alig, — „a testek nem léte miatt”⁸ — csak a medicina „publica letzkéin” tud résztvenni, melyek ingyenesek.

Tervét azonban megrendült egészségi állapota miatt nem valósíthatta meg. 1760 nyarán súlyos betegség támadta meg, s az év végén kénytelen volt hazaindulni. Erről az időszakról levelei nem tudósítanak, TELEKI Sámuel naplójából tudjuk, hogy az ő közbenjárására maga az egyetem rektora járt el

³ DOMOKOS Márton levele SZATHMÁRY KIRÁLY Györgyhez, a református egyház tiszáninneri kerületének főgondnokához, 1762. júl. 24-én. Idézi ZOVÁNYI Jenő: *Ágensválasztás 1762—1763-ban*. Protestáns Szemle 1914. 152. l.

⁴ RÁDAY Gedeon levele SZATHMÁRY KIRÁLY Györgyhez. Idézi Zoványi, i. m. 155. l.

⁵ NAGY Sámuel levele RÁDAY Gedeonéhoz. Bazel, 1760. júl. Ráday Lev. 1735. sz. A levél még további érdekes megállapításokat tartalmaz a svájci életéről.

⁶ Vö. SPIESS, O.: *Basel anno 1766. Nach den Tagebüchern der ungarischen Grafen Joseph und Samuel Teleki*. Basel, 1936.; DEZSÉNYI Béla: *Magyarország és Svájc*. Bp. 1946. 58—75. l. TELEKI Joseph: *La cour de Louis XV. Journal de voyage du* — — Publié par G. TOLNAI. Bp. 1943. 16—20. l.

⁷ Daniel BERNOULLI (1700—1782) a bázeli egyetem fizika tanára.

⁸ NAGY Sámuel levele RÁDAY Gedeonhoz. Bazel, 1760. ápr. 22. Ráday Lev. 1534. sz. A továbbiakban NAGY Sámuelnek RÁDAY Gedeonhoz írott leveleinél csak a kelteztést és a levéltári számot tüntetjük fel.

ügyében s a rektor bátyja, az idősebb ZWINGER orvosprofesszor gyógyította.⁹

1761 februárjában NAGY Sámuel már ismét Bécsben találjuk, mint az egyetem orvostanhallgatóját. Tanulmányait azonban most sem sikerült befejeznie: 1762 augusztusában végleg búcsút mondott az orvosi pályának, s elfogadta a református egyház ideiglenes megbízását a bécsi ágensi hivatalra, melyet egy év múlva követett a végleges megerősítés.

Jelölése és megválasztása — melyhez nagyban hozzájárult RÁDAY Gedeon és TELEKI László pozitív véleménye és támogatása — nem ment simán. A bécsi ügyvivői állás betöltése körül két évig folyt a harc a református egyházon belül, s a pártoskodás, széthúzás bizony elég elszomorító képet nyújtott.¹⁰ Jól látta ezt Bécsből NAGY Sámuel is, de ő maga nem elegyedett a személyi torzalkodásokba.¹¹

Ellene több kifogást hoztak fel: hiányolták, hogy nem jogvégzett, nemesi származását kétségbe vonták, még orvosi tanulmányait is szemére vetették. Pártfogói kénytelenek voltak bizonygatni, hogy a „*medicina tanulása*” nem megalázó, hiszen még miniszter is lett olyanból, aki az orvosi tudományokat tanulta. Maga NAGY Sámuel is azt kérte, hogy egyelőre csak helyettes ügyvivőnek válasszák meg, amíg bizonyos gyakorlatra szert tehet, ne mondhassák, hogy „... *ex medicina egyenesen ad publica*” tért át.¹²

Ebben az időben RÁDAY így nyilatkozott NAGY Sámuel képességeiről: „Tudományára nézve egészben magáénak tette az *historia ecclesiasticá*t, mind az *magyarországit*, mind az *universalist*, otthon vagyon ezek mellett in *historia patriae*, az német nyelvben, in *notitia statisticae rerum publicarum europae-arum*, in *jure naturae et politica*, et in *literis elegantioribus*; in *jure publico Hungariae* tud és hallott annyit, mint sok prókátor, az francia nyelvben is alkalmas *progressusokat* tett, az *religióról* költ *articulusok* ösmereteselek előtte...” Azt nem meri állítani, hogy „... in *jure canonico*, kivált *pontificio* olyan jártas legyen, mint ezekben...”, de például az irodalomtörténethez annyira ért, hogy „igen kevés vagyon Magyarországon hozzáfogható”. Jó tulajdonságai közül RÁDAY kiemelte az egyenességet, a pontosságot, a fáradhatatlanságot, a „szorgalmas vigyázás”-ra való képességet, a megvesztegethetetlenséget. Az ügyintézésnél szükséges „maga-kedveltetésre” pedig RÁDAY szerint majd megtanítja a gyakorlat.¹³

A református egyház választása végülis arra méltó és érdemes személyre esett, aki 34 éven keresztül közmegelegedésre látta el hivatalát. Egyháza védelmében számos terjedelmes és alapos emlékiratot szerkesztett és nyújtott be az uralkodóhoz, hivatali teendőit mindig lelkiismeretesen, sok körültekin-

⁹ Friedrich ZWINGER (1707—1776) és Johann Rudolf ZWINGER (1692—1777) a bázeli egyetem tanárai. Vö. *Gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellár úti naplója. 1759—1763.* Marosvásárhely, 1908. 36—37. l.

¹⁰ Minderről részletesen ld. ZOVÁNYI *i. m.* 79—91, 151—168, 220—239. l.

¹¹ RÁDAYnak írja: „Az *Agentia* dolgában meg vallom fájlalom, nem magamra annyira, mint a közönséges [a közösséget illető] dolgokra nézve, hogy a mi különben Bölsz Uraink annyi felé kívánnak szakadozni, és igen félek tőle, hogy némelly veszedelemben forgó *Ecclesiaink* meg ne sirassák ezen dolognak illy sokára való huzódását. Én ugyan eddig igyekeztem, amennyire lehetett nem *credentionáltatott embernek*, *vigyázással* lenni; de ágálnom tsak ugyan nem lehetett, s’nem is lehet, míg a dolog el nem válik.” Bécs, 1762. nov. 9. Egyh. és isk. 722. sz.

¹² ZOVÁNYI *i. m.*

¹³ RÁDAY Gedeon levele SZATHMÁRY KIRÁLY Györgyhez, 1762. aug. 23. Zoványi *i. m.* 157—158. l.

téssel és szorgalommal látta el.¹⁴ Hatvanhét éves korában, 1797-ben vonult nyugalomba, s 1802-ben bekövetkezett haláláig a RÁDAY-családnál élt Pécelen.

NAGY Sámuel levelezése RÁDAY Gedeonnal különösen kezdetben volt igen élénk.: 1761—1765 között NAGY Sámuel havonta kétszer-háromszor is írt pártfogójának, s feltehetőleg ugyanennyiszor kapott választ. A későbbi években is 3—4 hetente küldött levelet, s csak a nyolcvanas években, lanyhult a levélváltás észrevehetőbben. Könyvbeszerzésekről az első tíz évben esik a legtöbb szó. A hatvanas évek RÁDAY életében igen aktív korszakot jelentettek, (erre az időszakra esik 1764-es szereplése a diétán) könyvtárának gyűjtésére is valószínűleg ekkor fordította a legtöbb energiát. Kb. 1775-től már kevés utalás van a levelekben könyvbeszerzésekkel kapcsolatban, a nyolcvanas években pedig már úgyszólván semmi. Ennek több oka is volt: egyrészt mivel a jelentősebb könyvek ekkor már együtt voltak, s így RÁDAY nem folytatta olyan intenzíven könyvtára gyarapítását, mint előzőleg, — ebben előrehaladott kora is korlátozta — másrészt a hazai könyvkereskedelem is fellendült, s már az igényesebb vevőközönseget is ki tudta szolgálni. RÁDAY figyelmét az egyre élénkülő hazai irodalmi élet is mindjobban lekötötte. Mindezekon kívül pénzügyi zavarok és beszerzési nehézségek is hozzájárultak a könyvvásárlások csökkentéséhez. Könyvbeszerzéseken kívül a levelek elsősorban egyházi és tanügyi kérdésekkel foglalkoznak, s idővel ezek foglalják el az egész terjedelmet.

NAGY Sámuel rövid külföldi tanulmányútja alatt is mindenütt felfigyelt a könyvvételi lehetőségekre, s ezekről szorgalmasan tudósította RÁDAYT. Mindjárt Ulm városában érdekes ismeretséget kötött J. P. MILLERREL, a helybeli gimnázium igazgatójával,¹⁵ aki magyarázó jegyzetekkel ellátva sorra adta ki a latin klasszikusokat. A vállalkozást két berlini könyvkereskedő, A. HAUDE és J. C. SPENER finanszírozta, a művek megjelenési helye is Berlin volt. CORNELIUS NEPOS, JULIUS CAESAR és QUINTUS CURTIUS RUFUS kiadásában a legjobb francia fordítást is mellékelték, egyenesen a „Borussiai király”, (NAGY FRIGYES porosz király) kívánságára, „... aki ezen Auctorokat a maga tiszteivel akarta olvastatni, hogy akik Deákul nem értenek is, olvashatnák Frantziául.”¹⁶ NAGY Sámuel kiírja RÁDAY számára az addig megjelent fontosabb kiadásokat, árukkal együtt. Legdrágább a nyolc kötetes CICERO (1748) hat forint harminc krajcárért, a négy kötetes OVIDIUS (1757) ára négy forint, de HORATIUS (1761), JUVENALIS (1749) és PHAEDRUS (1753) már 45 krajcárért kaphatók.

Svájcba megérkezve, NAGY Sámuel itt is szétnéz a könyvpiacón. A kapcsolat tartása ilyen távolságból természetesen nem volt könnyű: egy levél útja Bázél és Pécel között kb. 13—14 napig tartott, s csak újabb két hét múlva vehette a választ. Miután postán nyomtatott katalógust nem küldhetett, NAGY Sámuel leveléhez mellékelte a katalógusokból kiírt könyveimeket,

¹⁴ Kéziratai közül több Sárospatakon van, — egy műve nyomtatásban is megjelent: *Brevis et sincera deductio status religionis evangelicorum, juriisque ac legalium libertatum eosdem concernentium, divinae olim reginae Hungariae, Mariae Theresiae exhibita.* 1790. — ZOVÁNYI szerint valószínűleg tőle való az alábbi névtelen munka: *Schreiben eines Wieners an einen Ungarn, darinnen das Toleranzwesen in dem Königreich Ungarn, dessen Fortgang und Hindernisse freymüthig beurtheilet werden.* 1783.

¹⁵ Johann Peter MILLER (1705—1781) a latin klasszikusok kiadásait 1745—1772 között gondozta.

¹⁶ Bázél, 1760. máj. 17. Egyh. és isk. 654. sz.

melyekről úgy gondolta, hogy RÁDAYT érdekelnék. A jegyzékek ma már nincsenek a levelek mellett, mert RÁDAY ezeket utasításaival együtt visszaküldte. Így csak a levelek elszórt utalásaiból nyerhetünk képet a svájci könyvbizsgálókról.

A református Svájcban természetesen az Ausztriában és Magyarországon eltiltott, de ott szabadon kapható protestáns szerzők iránt érdeklődött RÁDAY, ill. NAGY Sámuel. Úgy látszik azonban, hogy ezek a könyvek ott is kapósak voltak, mert egyik levelében azt írja, hogy sajnos nem sikerült megvennie J. BASNAGE-nak a REFUGE után Hollandiában működött nagytekintélyű francia egyháztörténésznek *Histoire de l'Église* c. művét. Schaffhausenból vásárolt könyvekkel kapcsolatban is arról számol be, hogy valamennyit sikerült megkapnia „... az edgy Dallouson s' Oecolampadius és Zwinglius Epistolain kívül...”¹⁷ Itt az eladó alighanem nyereszkeskedni akart, mert könyveit hol Schaffhausenból, hol S. Gallenből származóknak mondotta, „... de inkább hiszem, hogy Basileaiak, tsak hogy a vecturáért való pénzzel még feljebb akarja az árokat vinni, mint némely Atyafiakkal tselekedett...” véli NAGY Sámuel.¹⁸ A könyvek árát Bécsben kell RÁDAYnak lefizetnie, onnan utazó kereskedők fogják eljuttatni Svájcba. Előfordult, hogy az árverésre került könyvek tulajdonosa is neves protestáns teológus család tagja volt. 1760 júliusában J. R. OSTERWALD bázeli református prédikátor, a Magyarországon is jólismert J. F. OSTERWALD (1663—1747) fiának könyvei kerültek aukcióra: „Most ... az Ostervald fia Könyveinek Auctioja fog lenni de még nem láttam a Catalogusát, ditsérik kivált frantzia könyvekre nézve, ide való Frantzia praedikator volt.”¹⁹

NAGY Sámuel figyelme más városok könyvpiacára is kiterjedt: egy berni aukción megbízást adott az *Antiquae musicae auctores* (Amsterdam, 1652. Elzevir) c. mű megvételére, „... emlékezvén reá, hogy az Ur sajnálotta Bétsben való elszalasztását azon Könyvnek.”²⁰ Később sajnálkozva állapítja meg, hogy itt is „elkapták” előle. Máskor egy strassburgi orvosprofesszor²¹ aukciókatalógusából küld jegyzéket, s az aukción való részvételre egy ott tanuló magyar teológust kér meg.

A Svájcban beszerzett könyvek Regensburgból dunai hajókon kerültek le Bécsig, innen Pestig. Bécsből való továbbításukat már NAGY Sámuel intézte 1761-ben, aki ettől az évtől kezdve már állandó könyvbizsgálója RÁDAYnak.

A bécsi könyvpiac jelentősége a Magyarországon lakók részére igen nagy volt, mivel a császárváros jelentette az összeköttetést Nyugat-Európa felé. Pesten ekkor — az 1760-as években — még csak egy hivatásos könyvkereskedő működött, s még további tíz-tizenöt évnek kellett eltelnie, amíg egy hazai könyvesbolt — a WEINGAND és KÖPFF-féle — már széles körű külföldi üzleti kapcsolatokkal rendelkezett. Pozsonyban valamivel kedvezőbb volt a helyzet, de Pesttől majdnem ugyanolyan messze esett, mint az osztrák főváros.

Bécsben ekkor már számos könyvkereskedés, valamint könyveladással is foglalkozó nyomda és könyvkötő működött. (Egy 1780-as adat szerint 23

¹⁷ Bazel, 1706. júl. 19. Egyh. és isk. 659. sz. — Jean DAILLÉ (latinosan DALLAEUS, megh. 1670) francia teológus és egyháztörténész. OECOLAMPADIUS 16. századi svájci reformátor.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Bazel, 1760. júl. 5. Egyh. és isk. 656. sz.

²⁰ Bazel, 1760. ápr. 26. 1534. sz.

²¹ Valószínűleg Philipp Heinrich BOECLER (1718—1759).

könyvkereskedő volt Bécsben.) Az Ausztrián kívül megjelent művek többféle úton jutottak el a bécsi könyvpiacra: részben a helybeli kereskedők jártak el a külföldi könyvvásárokra, elsősorban a lipcseire és a frankfurtira, részben az ottani kereskedők keresték fel árujukkal az osztrák főváros vásárait. Növelte a választékot a könyvnyomdák részére engedélyezett cserekereskedelem, az ún. „Baratta-Handel”, mely szerint az osztrák nyomdászok egy bizonyos mennyiségű saját nyomtatványért ugyanolyan mennyiségű, külföldön kiadott művet cserélhettek vámmentesen.²² Ezt természetesen sérelmezték a könyvkereskedők, később ez a gyakorlat meg is szűnt. Az árverésre kerülő nagyobb magángyűjtemények könyvanyaga, valamint a virágzó csempészkereskedelem által behozott művek is sok lehetőséget nyújtottak a vásárlóknak. Egyes külföldi műveket pedig a bécsiek egyszerűen utánnyomtak, nem sokat törődve a külföld tiltakozásával. A könyvkiadásban betöltött szerepét illetően német területen Bécs ekkor a harmadik helyet foglalta el: a 18. század második felének átlagában számítva könyvtermelése fele volt a berlininek és negyede a lipcseinek.²³ Ezzel Bécs megelőzte a könyvkiadásban olyan nagymúltú városokat is, mint Halle, Frankfurt, Nürnberg és Göttinga.

E pozitívumok mellett azonban éppen vizsgált időszakunkban, a hatvanas-hetvenes években kezdenek el működni azok az erők, melyek később egy időre hátrányos helyzetbe hozták az osztrák könyvgyűjtőket, ill. az Ausztriában vásárlókat. A kiadói és szerzői jogokért harcoló északnémet kereskedők szembekerültek az utánnomó délnémet és osztrák kiadókkal, s a több évtizeden át folyó harc a kapcsolatok lazulását eredményezte. A lipcseiek látványos kivonulása a frankfurti vásárról és annak bojkottja 1764-ben, az északnémet könyvkiadók és kereskedők szövetsége az utánnomók ellen 1765-ben, a kiadói és szerzői jogviszonyok szabályozása Szászországban 1773-ban, az utánnomók kitiltása a lipcsei vásárról, majd a kitiltottak hanai „ellenvásáráának” kudarca 1775-ben, a jelentősebb fordulópontjai ennek a küzdelemnek, amelyek lassan elszigetelt helyzetbe hozták Ausztriát. Ennek kárát elsősorban a fogyasztók látták: kénytelenek voltak közvetlenül külföldről vásárolni, vagy megfizetni a bécsi könyvkereskedő drágább árúját, aki esetleg csak másod-, harmadkézből tudta a külföldi könyvet beszerezni.

RÁDAY bécsi vásárlásainak csökkenéséhez a hetvenes évek második felétől a bevezetőben már említett okokon kívül valószínűleg e tényezők is hozzájárultak. Körülbelül ettől az időtől kezdve találunk a levelekben utalásokat más külföldi városokban közvetlenül eszközölt vásárlásokra. 1783-ban Hollandiában több láda, Frankfurtban pedig egy láda könyvet adtak fel RÁDAY részére. 1784-ben ismét egy láda könyv érkezett Lipcseből. NAGY Sámuel ezeknél már csak a Bécsen keresztül történő szállítást intézte.²⁴

A bécsi könyvkereskedők közül NAGY Sámuel többel is kapcsolatot tartott. Közülük Friedrich BERNHARDI már régi könyvszállítója volt RÁDAYnak: TÜRI Sámuel bécsi ágens 1756-ban nála vásárolt RÁDAY részére.²⁵ BERNHARDI császári és királyi privilegizált könyvkereskedő volt, könyvhirdetési gyakran

²² Vö. MAYER, A.: *Wiens Buchdruckergeschichte*. Wien, 1883. Bd. 2. 106. 1. A német és osztrák könyvkereskedelemre ld. még GOLDFRIEDRICH, J.: *Geschichte des deutschen Buchhandels*. Bd. 3. 1740—1804. Leipzig, 1909. Újabbán: *Der deutsche Buchhandel in Urkunden und Quellen*. Hrsg. H. WIDMANN. Bd. 1—2. Hamburg, 1965.

²³ GOLDFRIEDRICH i. m. 471—472. l.

²⁴ Bécs, 1783. júl. 24. és szept. 19., 1784. jan. 19. 1770—1771. és 1779. sz.

²⁵ TÜRI Sámuel levele RÁDAY Gedeonhoz, Bécs, 1756. szept. Ráday Lev. 2744. sz.

jelentek meg a *Wienerisches Diarium*-ban: „Bey Friedrich Bernhardi auf dem ober Jesuiter-plätzl. am Eck, dem gräfl. Collaltischen Haus gegen über sind unter andern nachfolgende Bücher um beygesetzten Preis zu haben: . . .”²⁶ Egy-egy jelentősebb vásárlásnál előfordult, hogy BERNHARDI maga írt RÁDAY-nak, így például L. A. MURATORI terjedelmes forráskiadványainak megszerzéséről értesítve őt.²⁷ Levelében többrendbeli üzleti összeköttetésükre hivatkozva, hajlandó a *Scriptores rerum italicarum* köteteit darabonként 8 forintért átengedni, „. . . und ob mich gleich fast jeder Theil selbst auf f. 8.— und der letzte auf 10.— kommt, so will solcher dennoch, in Ansehung mehrerer Negotia, um die überschreibenen f. 8.— überlassen.”²⁸ Friedrich BERNHARDI 1765 szeptember 12-én hunyt el, üzletét örökösei vezették tovább „Friedrich Bernhardische Buchhandlung” néven.²⁹

NAGY Sámuel információja szerint az elhunyt unokaöccse, Johann August BERNARDI, aki szintén könyvkereskedő volt, (s aki nagybátyjától eltérően nevét „h” nélkül írta) remélte, hogy evangélikus vallása ellenére sikerül a privilégiumot megkapnia. (Az öreg Friedrich BERNHARDI áttért katolikusnak annakidején.) Úgy látszik, ez mégsem következett be, mert 1769-ben Rudolf GRÄFFER hirdeti magát, mint Friedrich BERNHARDI utóda: „Bey Rudolph Gräffer, vormals Friedrich Bernhardi, k. k. privil. Buchhändlern, auf dem obern Jesuiter-plätzl. dem gräfl. Collaltischen Hause gegen über am Eck, sind nachstehende neue Bücher zu haben . . .”³⁰ NAGY Sámuel GRÄFFERNél is vásárolt, de szorgalmasabb vevője lett az ifjabb BERNARDI-nak.

Johann August BERNARDI 1750-től mint „Universitäts-Buchhändler” működött, hirdetési gyakran jelentek meg a *Wienerisches Diarium*-ban.³¹ 1781-ben visszavonult az üzlettől, átadva azt utódának, Christian Friedrich WAPPLER-nek. A társadalmi ranglétrán is sikerült feljebb jutnia: érdemei elismeréséül 1791-ben nemességet kapott.³²

Élénk üzleti összeköttetésben állt NAGY Sámuel a NEWENSTEIN-féle könyvkereskedéssel, mely elsősorban antikvár könyvek forgalmazásával foglalkozott. Az „Arany Gyapjúhoz” címzett könyvkereskedés tulajdonosa Johann Karl von NEWENSTEIN (1683—1767) 1710-től Bécsben élt, kiadója volt az első német művészeti folyóiratnak, s udvari megrendelésre alkalmi költeményeket is írt. (Valószínűleg ilyen érdemeiért kapott nemességet.) 1726-tól mint egyetemi könyvkereskedő is szerepelt. Főfoglalkozása azonban a régi könyvekkel való kereskedés volt. Katalógusa gazdag választékát nyújtja a latin, német,

²⁶ *Wienerisches Diarium* 1763. jún. 11. Nr. 47. Mayer idézett művében nem sorolja fel a könyvkereskedők között.

²⁷ *Antiquitates Italicae medii aevi*. Vol. 1—6. Milano, 1738—1742. *Scriptores rerum italicarum*. Vol. 1—28. Milano, 1723—1751.

²⁸ Friedrich BERNHARDI levele RÁDAY Gedeonhoz, Bécs, 1762. jan. 20. Ráday Lev. 211. sz.

²⁹ Friedrich BERNHARDI halálhíre a *Wienerisches Diarium*-ban 1765. szept. 14. Nr. 74. A „Friedrich Bernhardische Buchhandlung” hirdetése többek között az 1766. ápr. 30. 35. számban.

³⁰ *Wienerisches Diarium* 1769. febr. 15. Nr. 13.

³¹ „Bey Augustin Bernardi, Buchhändler in seinem Laden, bey der Obren Jesuiter-pförten gegen über ist zu haben: . . . « *Wienerisches Diarium*, 1758. jan. 14. Nr. 4. „Bey Augustin Bernardi, Universitäts-Buchhändlern bey der obren Jesuiten-pförten gegen über, ist zu haben: . . . « uo. 1761. jan. 31. Nr. 9.

³² Vö. KINK, R.: *Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien*. Wien, 1854. Bd. 1. Theil 2. 276., 278—279. I. és Megerle von MÜHLFELD, J. G.: *Österreichisches Adels-Lexikon*. Ergänzungsband. Wien, 1824. 243. l.

francia, olasz, spanyol és portugál műveknek a 15–18. századból. A részletekben megjelent katalógust Nagy Sámuel folyamatosan elküldte RÁDAYnak, aki ezekből kijelölte a vásárlandó műveket.³³ NAGY Sámuel kapcsolata különösen „Newenstein mindenessével, Herinnessel” volt eleven, aki a könyvekkel s azok áraival kapcsolatban sok hasznos tanáccsal látta el.³⁴ NEUENSTEIN csak elvétve hirdetett új könyveket a *Wienerisches Diarium*ban, inkább aukció-hirdetésekkel kapcsolatban szerepelt, mint az aukció-katalógus kiadója, ill. terjesztője.³⁵

Igen sokat vásárolt NAGY Sámuel Emerich Felix BADER könyvkereskedőnél is, aki Bécsbe betelepült idegen kereskedő volt, ugyanakkor háza és boltja volt Regensburgban.³⁶ A vele való kapcsolat is régebbi keletű. SZERENTSI NAGY István református lelkész 1757-ben ezt írta Rádaynak: „Ha Theológus és prohibitus könyvek eránt fog az Ur parancsolni, nem Monath Ur által fogom már ezután hozatni, hanem Bader Ur által az igen jó könyvhordó . . . ”³⁷ Egy ízben már hozatott vele többszáz forint ára könyvet azoknak a magyar deákoknak, akik külföldi egyetemekre készültek, de Bécsből nem engedték tovább őket. Bader könyvhirdetési sűrűn előfordulnak a *Wienerisches Diarium* hasábjain 1758–1773 között: „Bey Emerich Felix Bader in der Bogner-gasse nächst dem Todten-kopf ist zu haben . . . ”³⁸

Vásárolt NAGY Sámuel TRATTNERnél is, katalógusát is elküldte RÁDAYnak, de üzletében rossz tapasztalatokra tett szert: „Az Úr . . . felküldött Catalogusát Trattnernél communicálvan, nem Trattnerrel, mivel ő csak cavalleroskodik s az emberei folytattyák minden dolgát kik most ujjak lévén azt sem tudják jól mit vállaljanak magokra. Nálók hagytam a Catalogust vagy harmadnapig, . . . de semmire nem mehettem, azért tsak viszsza is vettem . . . ”³⁹

Fontos szerepe volt a beszerzéseknél Johann Friedrich JAHN lipcsei könyvkereskedőnek, aki évente kétszer, a Szent György napi és a Katalin napi vásárkor, tehát áprilisban és novemberben kereste fel Bécset. NAGY Sámuel 1761 áprilisában ismerkedett meg vele, s ettől kezdve állandó kapcsolatban álltak; katalógusait is rendszeresen megvette és elküldte Rádaynak. JAHN ajánlkozott arra, hogy a németországi aukciókon vásárol RÁDAY részére, miután a bécsi könyvkereskedőket is ő látta el, pl. BERNHARDT, aki természetesen már nyereséggel adta tovább. NAGY Sámuel később élt is ezzel a lehetőséggel. JAHN konkurenciáját a bécsi kereskedők nem hagyták válasz nélkül: miután az áprilisi vásár ürügyén üzletét még május végén is nyitva tartotta, a „ . . . Magistratustul bé petsételtetett, hogy az itt való Könyv Árosoknak itt mulatása alatt kárt ne tégyen . . . ”⁴⁰

Ugyancsak 1761-ben az őszi vásáron ismerkedett meg NAGY Sámuel egy

³³ Catalogus librorum facili adscripto pretio promercialium. In der Buchhandlung zum goldenen Vliess auf der Hohen Brucken. Viennae, 1760–1763. 1278 l. Catalogue de livres françois. Vienne, 1762. 184. l. Catalogo de libri italiani, spagnoli e portoghesi. Vienna, 1764. 164 l. A Ráday-könyvtárban két kötetbe kötve, 0,3160/1–2 jelzet alatt.

³⁴ Bécs, 1762. szept. 14. Egyh. és isk. 715. sz.

³⁵ *Wienerisches Diarium* 1761. szept. 30. Nr. 78. és nov. 11. Nr. 90.

³⁶ MAYER; I. m. Bd. 2. 106. l.

³⁷ SZERENTSI NAGY István levele RÁDAY Gedeonhoz, Bécs, 1757. dec. 9. Ráday Lev. 1449. sz.

³⁸ *Wienerische Diarium* 1761. febr. 25. Nr. 16.

³⁹ Bécs, 1768. jún. 24. 1638. sz. J. T. TRATTNER (1717–1798) ekkor a legnagyobb bécsi nyomda tulajdonosa, könyvkiadó és kereskedő.

Bécs, 1761. jún. 9. 1545. sz.

nürnbergi könyvkereskedővel, PANER nevűvel, „... kinek hasonlóképpen itt hasznos könyvei vagynak, de csak ugyan annyi nintsen mint a Lipsiainak. Ennek is három Catalogusát küldöttem volt le a Diligenson . . .”⁴¹

A fentiekén kívül még Johann Paul KRAUS könyvkereskedővel állt kapcsolatban NAGY Sámuel. Kraus szintén nem bécsi, hanem betelepült idegen kereskedő volt, tehát — BADERhez hasonlóan — jó külországi kapcsolatokkal rendelkezett. Könyvhirdetése a *Wienerisches Diarium*ban gyakran megjelentek 1758—1773 között: „Bey Johann Paul Kraus, Buchhändler nächst der K. K. Burg auf dem Kohlmarkt, sind zu haben: . . .”⁴²

Valamennyi könyvkereskedő hirdetéseiben elsősorban külföldi, vagyis Ausztrián kívül megjelent műveket kínált: német, francia, holland és olasz kiadványokat s többnyire újdonságokat, az előző egy-két évben kiadottakat. RÁDAY részére NAGY Sámuel megrendelte a *Wienerisches Diarium*ot, így RÁDAY közvetlenül tanulmányozhatta a hirdetett művek jegyzékét.

A könyvkereskedéseken kívül jelentős szerepük volt a beszerzésekben a könyvárveréseknek, vagyis aukcióknak, ahol a magángyűjteményekből újra piacra kerültek az egyébként már nem kapható értékes régi művek is. Figyelemmel kísérésüket RÁDAY különösen fontosnak tartotta, a *Wienerisches Diarium*ból maga is pontosan nyomon követte a meghirdetett aukciókat. „Hogy az Ur parantsolattya szerint, az itt előforduló Licitatiokra szükséges vigyázással legyek: ezen ide accludált Ujj Catalogus bizonyittya; . . .”⁴³ írja NAGY Sámuel, majd máskor: „... más aprólék könyvek Auctionálása fordulván az alatt elől, mit az Ujjságokbul az Ur maga is fogta observalni, mellyeknek hogy Catalogusát az Urnak nem küldöttem, a' volt az oka, hogy egyet sem ítélem közülök az Ur könyvei közé valonak, vagy, ami volt, már megvagyon . . .”⁴⁴ Máskor mégis leküld egy érdektelen katalógust az aggodalmaskodó RÁDAY megnyugtatóására: „Küldöttem a minapi Diligenson egy Licitatio Catalogust is tsupán azért, hogy scrupulusa ne legyen a T. Urnak, hogy talán valami nagy momentumu könyvek lehettenek benne.”⁴⁵

Az árverésre kerülő gyűjtemények tulajdonosai, ill. néhai tulajdonosai tudósok, közhivatalnokok, arisztokraták, vagy más közéleti személyiségek. Az antikvár könyvkereskedők is rendeztek raktárkészletükből aukciókat, pl. NEWENSTEIN, aki egyébként a legtöbb bécsi aukciónál közreműködött, valószínűleg mint az árverések technikai lebonyolítója. Az aukciókatalógusokat is rendszerint az ő boltjában lehetett előre és ingyenesen megkapni, a *Wienerisches Diarium* számos hirdetésének tanúsága szerint. Egy-egy nagyobb aukció hetekig is eltartott, délelőtt és délután 3—3 óra hosszat folyt az árverés. A kialakult gyakorlat szerint a művek méret szerinti csoportosításban kerültek eladásra: előbb a fóliókat árverezték, azután a quartokat, majd az oktáv és ennél kisebb méretűekre került a sor.

NAGY Sámuel számos aukcióról emlékezik meg leveleiben, közülük a jelentősebbeknek más forrásokból is sikerült a nyomára bukkanni, s a tulajdonosok személyét megállapítani.

CH. F. X. WABST volt katonaoorvos hátrahagyott könyveinek árverése

⁴¹ Bécs, 1761. dec. 11. 1555. sz.

⁴² *Wienerisches Diarium* 1771. febr. 20. Nr. 15. és MAYER: *I. m.* Bd. 2. 106—107. l.

⁴³ Bécs, 1761. júl. 19. 1549. sz.

⁴⁴ Bécs, 1761. aug. 25. 1550. sz.

⁴⁵ Bécs, 1769. jan. 5. 1648. sz.

1761. július 6-án kezdődött.⁴⁶ A *Wienerisches Diarium* híradása szerint könyveken kívül mikroszkópok, „*electrica machinák*” és más egyéb kísérleti eszközök is eladásra kerültek.⁴⁷ NAGY Sámuel időben tudósította RÁDAYT: „A Catalogus leginkább Medicusokból áll; de mellesleg sok egyéb fő könyvek vannak benne mint a Párisi, Petropolitana s' Berlini Societasok Actai, Levenhoek munkái s' mások kik közül talán az Ur sokakba bele fog szeretni.”⁴⁸ Ebből az aukcióból kerültek többek között a Ráday-gyűjteménybe HAMBERGER, STAHL, LEEUWENHOEK, TOURNEFORT művei.⁴⁹ Ekkor számol be NAGY Sámuel arról, miszerint „... itt az a szokás és másutt is, hogy amidőn valamely könyvre senki semmit sem ígér azt más nevezetes könyvhöz szokták tsapni hogy elvigye, s' én is így jártam némellyekkel . . .”⁵⁰

1761 november 14-re ugyancsak orvosi könyvek aukcióját hirdette a *Wienerisches Diarium*, melynek katalógusa az „Arany Gyapju”-hoz címzett könyvkereskedésben gratis kapható.⁵¹ Az árverésről NAGY Sámuel is megemlékezik, — az ottani elhunyt sebész professzor könyvei kerültek eladásra — de már nincs ideje a katalógust RÁDAYnak elküldeni, ezért csak saját belátása szerint vásárol.

Nevezetes árverés volt a KNORR-féle aukció 1762. szept. 30. és okt. 25. között. Georg Christian KNORR báró (1691—1762) jénei teológiai tanár volt, majd udvari szolgálatba lépett. Később evangélikus vallását katolikusra cserélve, Bécsben KÁROLY császár birodalmi udvari tanácsosa lett. Könyvtára bővelkedett jó és ritka könyvekben, s NAGY Sámuel a katalógust leküldve, lelkesen ajánlotta RÁDAYnak, hogy minél többet vásároljanak, mivel „... ilyen alkalmatosság nem fordul mindenkor elől.”⁵² Az árverésen végül is NAGY Sámuel 788 forintot költött, sok történelmi, irodalmi művet szerzett be. Többek között R. CUDWORTH *Systema intellectuale hujus universi* . . . c. művét,⁵³ CUJACIUS 16. századi jogtudós összes műveit, J. A. DE THOU (1553—1617) francia történész munkáját, L. A. MURATORI olasz történész két hatalmas forrásgyűjteményét, J. H. G. JUSTI osztrák közgazdász műveit és LE SAGE színdarabjait.⁵⁴ RÁDAY természettudományos érdeklődésére vall J. OZANAM

⁴⁶ Christian Franz Xaver WABST, protomedicus a császári hadseregénél. 1760-ban von Leidenfeld előnévvel lovaggá emelve. Vö. Megerle von MÜHLFELD, J. G.: *Österreichisches Adels Lexikon*. Wien, 1822. 151. l.

⁴⁷ *Wienerisches Diarium* 1761. júl. 4. Nr. 53.

⁴⁸ Bécs, 1761. jún. 19. 1546. sz.

⁴⁹ HAMBERGER, G. E.: *Physiologia medica*. Jena, 1751. Ár: 2 fr. 15 kr. STAHL, G.: *Fundamenta chymiae*. Vol. 1—2. Ed. 2. Nürnberg, 1746—1747. 3 Fr. 3 kr. STAHL, G.: *Theoria medica vera*. Halle, 1708. 1 fr. 30 kr. Leeuwenhoek, A.: *Opera omnia*. Vol. 1—4. Leyden, 1722. 11 fr. 45 kr. TOURNEFORT, J. P. de: *Institutiones rei herbariae*. Vol. 1—2. Paris, 1719. 15 fr. 9 kr.

⁵⁰ Többek között így jutott hozzá CESALPINO, A.: *De plantis libri XVI*. c. művéhez. (Firenze, 1583.) NAGY Sámuel levele RÁDAY Gedeonhoz, Bécs, dátum nélkül, 1761. júl. 20. és aug. 25. között, Ráday Lev. 1814. sz.

⁵¹ *Wienerisches Diarium* 1761. nov. 7. No. 89.

⁵² Bécs, 1762. szept. 14. Egyh. és isk. 715. sz.

⁵³ Jena 1733. A szerző PLATON eszméit így ekezik a keresztény hittel összeegyeztetni.

⁵⁴ CUJACIUS (CUJAS, Jacques): *Opera omnia*. Vol. 1—11. Neapoli, 1722—1727. 50 fr Thou, J. A. de: *Historia sui temporis*. 55 fr. 30 kr. E mű négy különböző kiadásban van meg a Ráday könyvtárban s nem lehet megállapítani, melyik származik ebből az aukcióból. MURATORI, L. A.: *Scriptores rerum italicarum*. Vol. 1—27. Milano, 1723. MURATORI, L. A.: *Antiquitates Italiae mediæ aevi*. Vol. 1—6. Milano, 1738—1742. A két gyűjtemény ára összesen 264 fr. 15 kr. JUSTI, J. H. G.: *Ökonomische Schriften*. Bd. 1—2. Berlin, 1760 2 fr. 30 kr. LE SAGE: *Le theatre de la foire*. Tom. 1—9. Paris, 1721—1724, 1731.

művének megszerzése.⁵⁵ Nem sikerült NAGY Sámuelnek a RÁDAY által kérték közül megvennie Lope de VEGA és MARIVAUX műveit.

A csaknem egy hónapig tartó aukción nem adták el valamennyi könyvet, — NAGY Sámuel 1763 januárjában arról tudósítja RÁDAYT, hogy a megmaradt könyvek közül most a passauai püspök válogat, de utána RÁDAYnak biztosítanak elsőbbséget. Március 21-től újra indult az aukció, de ezen már NAGY Sámuel nem vett részt, mivel RÁDAY nem tett újabb rendelést.⁵⁶

Egy 1763. december 5-e és 20-a között tartott nagy aukción elsősorban természettudományi művek kerültek eladásra.⁵⁷ NAGY Sámuel itt 68 művet vett 459 fr. 50 krajcár értékben. Többek között HARVEY, HUYGENS, LINNÉ, VAN HELMONT, MALPIGHI, MORISON, SWAMMERDAM, VALLISNIERI, VESALIUS, BOERHAAVE, RAY, ALBINUS, MORGAGNI, ALPINI műveit, valamint a *Journal des Sçavans* 169 kötetét.⁵⁸ Megnyugtatóan írja RÁDAYnak, hogy „... semmi nevezetes könyvet el nem szalasztottunk...” LINNÉ és G. E. RUMPHIUS két szépen illusztrált botanikai művén kívül, „... kik igen drágára felerődtek”.⁵⁹

Az 1766-os év legnevezetesebb aukciója gr. ESTERHÁZY Miklós (1711—1764) könyvtárának árverése volt.⁶⁰ Az aukciókatalógus, mely 1671 művet sorol fel, ma is megvan a Ráday-könyvtárban.⁶¹ A gazdag gyűjteményből NAGY Sámuel 73 fr. 33 kr. értékben vásárolt, de a jegyzék, amelyben az egyes műveket is felsorolta, ma már sajnos nincs a levél mellett. Így csak két olyan

⁵⁵ OZANAM, J.: *Récréations mathématiques et physiques*. Tom. 1—4. Paris. 1725. 7. fr. 13 kr.

⁵⁶ Vö. *Wienerisches Diarium* 1763. márc. 9. Nr. 20. és Gugitz, G.: *Bibliographie zur Geschichte und Stadikunde von Wien*. Bd. 1. 275. l. 4695 sz.

⁵⁷ A *Wienerisches Diarium* hirdetése nem közli a tulajdonos nevét, a katalógus ezúttal is NEWENSTEINÉ kapható. NAGY Sámuel „Baumingeriana” aukciónak nevezi. *Wienerisches Diarium* 1763. nov. 23. Nr. 94 és dec. 3. Nr. 97.

⁵⁸ ALBINUS, B. S.: *Historia musculorum corporis humani*. Leyden, 1734. 5 fr. Ugyanó: *Icones ossium foetus humani*. Leyden, 1737. 4 fr. 12 kr. Alpini, P.: *De praesagienda vita et morte aegrotantium*. Leyden, 1710. 3. fr. 45 kr. Boerhaave, H.: *Elementa chemiae*. Vol. 1—2. Leyden, 1732. 5 fr. 75 kr. Ugyanó: *Praelectiones academicae de in proprias institutiones rei medicae*. Ed. 2. Vol. 1—7. Amsterdam, 1742—1744. 8 fr. 21 kr. HARVEY, W.: *Exercitationes anatomicae de motu cordis et sanguinis circulatione*. London, 1661. 36 kr. HUYGENS, Ch.: *Opera varia*. Vol. 1—4. Leyden, 1724. Ugyanó: *Opera reliqua*. Vol. 1—2. Amsterdam, 1728. A kettő együtt 11 fr. LINNÉ, K.: *Flora Suecica*. Leyden, 1745. 1 fr. 40 kr. Ugyanó: *Fauna Suecica*. Leyden, 1746. 1 fr. 48 kr. Ugyanó: *Flora Laponica*. Amsterdam, 1737. 2 fr. 20 kr. Ugyanó *Flora Zeylanica*. Holm, 1747. 1 fr. 10 kr. Ugyanó: *Genera plantarum*. Leyden, 1742. 3 fr. 24 kr. MALPIGHI, M.: *Opera omnia*. London, 1686—1687. Hozzákötvé: *Opera posthuma*. London, 1697. 14 fr. 48 kr. MORGAGNI, G. B.: *Epistolae anatomicae*. Leyden, 1728. 8 fr. MORISON, R.: *Plantarum historiae universalis Oxoniensis*. Oxford, 1715. 24 fr. 30 kr. Az előzéklap verzóján valószínűleg RÁDAY-tól származó bejegyzés, BRUNET-t idézi. RAY, J.: *Methodus plantarum*. London, 1703. 51 kr. SWAMMERDAM, J.: *Biblia naturae, sive historia insectorum*. Vol. 1—2. Leyden, 1737—1738. 30 fr. VALLISNIERI, A.: *Istoria della generazione dell'uomo e degli animali*. Venezia, 1721. 1 fr. 15 kr. Ugyanó: *Opera fisico-medice*. Vol. 1—3. Venezia, 1733. 6 fr. Van Helmont; J. B.: *Opera medica*. Ed. 4. Leyden, 1667. 1 fr. 15 kr. VESALIUS, A.: *Opera omnia anatomica et chirurgica*. Leyden, 1725. 21 fr. 15 kr. Előzéklapon bejegyzés, valószínűleg RÁDAY írása: „¹⁶ kiadás a Bazeli 1543. Ez a legjobb és legteljesebb.” A *Journal des Sçavans* 169 köteté 50 fr. 30 krajcárba került, a hiányzó kötetek megszerzését JAHN lipcei könyvkereskedőre bízták.

⁵⁹ Bécs, 1763. dec. 20. 1587. sz. LINNÉ, K.: *Hortus Cliffortianus*. Ill. G. D. EHRET Amsterdam, 1737. Rumpf, (Rumphius) G. E.: *Herbarium Amboinense*. Amsterdam, 1741—1755.

⁶⁰ 1766. febr. 17—25-ig tartott. Vö. *Wienerisches Diarium* 1766. febr. 8. Nr. 12.

⁶¹ Bibliotheca exc. D. B. M. Nic. Com. Esterhazy horis consuetis pro auctione publicabitur, Viennae Austriae, D. 17. Febr. 1766. Jelzete: 0,5062

műről értesülünk, melyeket nem sikerült megszereznie: az egyik az igen drágán, 232 forintért elkelt, többszáz metszetet tartalmazó *Cérémonies et coutumes religieuses de tous les peuples du monde* (Vol. I—10. Amsterdam, 1723—1743.) c. mű, (később néhány kötete mégis bekerült a könyvtárba) a másikról, Uncius LEONHARDUS munkájáról még bővebben szólnak. „A többek sem oltok a’ mellyeket meg kaphattunk: de az egész licitatioiban minden könyvek méreg drágán mentenek el” — írja NAGY Sámuel.⁶²

1768 márciusában árverésre került egy régi osztrák nemesi család könyvtára, a báró MANNAGETTA-féle gyűjtemény. A katalógus 3721 művet sorol fel, sok közöttük a 16. és 17. századi. Valamennyi tudományág — talán az egy teológiát kivéve — erőteljesen van képviselve, míg a görög-római klasszikusok aránylag kisebb helyet foglalnak el. Az aukció-katalógus ma is megvan a Ráday könyvtárban, kézírásos jelölésekkel, melyek valamennyi szakra kiterjednek, s jó érzékkel a legjobb, legjelentősebb művekre vonatkoznak.⁶³ NAGY Sámuel 504 fr. 45 krajcárt költött ezen az aukción, s azt írja, hogy „... illy drága licitatioira nem emlékezem: de a könyvek ritkasága tselekedte.”⁶⁴ Innen származik többek között INCHOFFER Menyhért Olaszországban élt magyar jezsuita egyháztörténeti műve, RATKAY György zágrábi kanonok történelmi munkája, KAKAS István perzsiai útinaplója.⁶⁵

1768 júniusában NAGY Sámuel báró SENKENBERG haláláról tudósítja RÁDAYT, s jelenti, hogy könyvtára aukcióra fog kerülni. Heinrich Christian SENKENBERG (1704—1768) jogi és államtudományi író, egyetemi tanár, majd a császári és birodalmi tanács tagja volt. Bécsben 1745-től élt, 14 218 kötetből álló könyvtárának árverése, 1770—1771-ben több hónapon át tartott.⁶⁶ Az elsősorban jogi, politikai, történelmi és földrajzi műveket tartalmazó gyűjteményből NAGY Sámuel több mint 150 kötetet vásárolt 980 fr. 16 krajcár értékben.⁶⁷ A jogi műveknél RÁDAY figyelme szinte valamennyi országra kiterjedt: az orosz törvénykönyveket éppúgy megvette, mint a német, francia, angol munkákat.⁶⁸ A történelmi művek csoportjában a két legdrágábban vásárolt mű B. BALBIN cseh történetírónak, a szláv újjászületés előfutárának munkája és egy Egyiptomról szóló, térképpel, metszetekkel ellátott útleírás.⁶⁹ Igen

⁶² Bécs, 1766. febr. 25. 1609. sz.

⁶³ Mannagettiana Bibliotheca varii argumenti et idiomatis licitabitur D. I. martii 1768. Wien. 316. 1. Jelzete: Hist. lit. 369/a. Vö. még *Wienerisches Diarium* 1768. Nr. 6.

⁶⁴ Bécs, 1768. márc. 7. 1631. sz. A vásárolt könyvek jegyzéke ma már nincs a levél mellett.

⁶⁵ INCHOFFER, Melchior: *Annales ecclesiastici regni Hungariae*. Roma, 1644. RATKAY G.: *Memoria regum et banorum, regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae...* Viennae, 1652. KAKAS, Steph.: *Iter Persicum*. Ed. 2. Alterburg, 1610.

⁶⁶ Az aukciókatalógus megvan a Ráday könyvtárban: *Bibliothecae Senckenbergianae*. Pars. 1—3. Viennae, 1770. Jelzete: 0,5228/1—3 Kézírásos jelölésekkel. Vö. még *Wienerisches Diarium* 1770. dec. 8. Nr. 98. és 1771. febr. 9. Nr. 12.

⁶⁷ A katalógus jogi és politikai műveket tartalmazó első részéből 37 művet, 63 kötetben, 152 fr. 10 kr. értékben, a történelmi műveket tartalmazó részből 62 művet, 84 kötetben, 595 fr. 10 kr. értékben vásárolt NAGY Sámuel. A történelmi és vegyes anyagot tartalmazó harmadik részből csak forintértékről van adat: 232 fr. 56 kr.

⁶⁸ Többek között: *Allgemeines Russisches Landrecht*. Danzig, 1723. *Discours sur l'origine et les changements des loix Russiennes*. Petersbourg, 1756.

⁶⁹ Balbin, B.: *Epitome historica rerum Bohemicarum*. Prag, 1670—1677. Ugyanó: *Miscellanea historica Bohemiae*. Prag, 1679. Aruk együtt: 59 fr. 57 kr. NORDEN, F.: *Voyage d'Egypte et de Nubie*. Vol. 1—2. Copenhague, 1755. 47 fr. 45 kr.

sok alapvető történelmi munka került ebből az aukcióból a Ráday könyvtárba, így pl. L. A. MURATORI, J. BASNAGE és F. MÉZERAY művei.⁷⁰

A felsoroltakon kívül vásárolt még NAGY Sámuel J. B. DE GASPARI bécsi történelemtanár,⁷¹ és S. BRIFFAUT magángyűjtő aukcióján,⁷² a báró POHL (1768), a gróf NEUPERG (1769), a gróf SAFFRAN (1765) családok könyvtárainak árverésein, valamint a FÜRNBURG- (1769), a KAYSERLING- (1771) és a JUSTI-féle (1768) aukciókon.⁷³

Az árveréseken való vétel anyagilag jóval előnyösebb volt, mint a könyvkereskedőknél, akik mint vevők, maguk is gyakran megjelentek az aukciókon, s utóbb mint viszonteladók, nagy haszonra tettek szert. NEWENSTEIN megbízottja mondja NAGY Sámuelnek, hogy „... az elmúlt két Auctioba tett sok vásárlásai nem engedik...” újabb vásárlások eszközzését.⁷⁴ Egy más alkalommal „Bernardi a Bibliopola” vesz meg előle egy művet, „... talán valamivel reá való adásával meg szerezhetjük tőle...” — írja NAGY Sámuel.⁷⁵ NEWENSTEIN egyszer 25 aranyért kínálta NAGY Sámuelnek azt a művet, amelyért NAGY szemeláttára mindössze 15 aranyat fizetett ki egy magánosnak, aki aukción vette, de pénzszükében lévén, kénytelen volt megválni tőle. Ugyanezt a művet NAGY Sámuel elől a WABST-féle aukción 59 fr. 30 krajcárért (kb. 14 aranyért!) veszi meg egy bécsi professzor. NAGY Sámuel úgy gondolja, hogy NEWENSTEINTől meg lehetne kapni talán 20, vagy 22 aranyon, „... mivel nem régen áll a pénze benne.”⁷⁶ A mű egyébként egy gazdagon illusztrált botanikai munka, mai értékét a szakértők 350—400 aranykoronára becsülik.⁷⁷ J. SWAMMERDAM *Biblia naturae* c. művét (Vol. 1—2. Leyden, 1737—1738.) aukción 25

⁷⁰ MURATORI, L. A.: *Anecdota Graeca*. Patavia, 1709. Basnage, J.: *Annales des Provinces unies*. Tom. 1—2. A la Haye, 1719. MÉZERAY, F.: *Histoire de France*. Tom. 1—3. Paris, 1685. Ára 41 fr.

⁷¹ Johann Baptist DE GASPARI (1702—1768) olasz származású, Ausztriában letelepült fordító, történész. 1760-tól a bécsi egyetemen történelemtanár és az alsóbb iskolák felügyelője. Az aukció 1769. ápr. 25-én kezdődött. Vö. *Wienerisches Diarium* 1769. ápr. 5. Nr. 27.

⁷² Stephan Briffaut von SLAWIETIN már 1758-ban árverésre bocsátotta 15 000 kötetes könyvtárát, — vö. *Wienerisches Diarium* 1758. márc. 8. Nr. 19. — s RÁDAY már ekkor a vevők között volt. Akkori megbízottja, SZERENTSI NAGY István, leküldte az aukciókatalógust RÁDAYNAK. NAGY Sámuel 1767 decemberében vásárol BRIFFAUT könyveiből. A *Wienerisches Diarium* 1773. okt. 23-án, a 85. számában újra hirdeti „die bekannte Briffaut von Slawietinische Bibliothek” aukcióját november 16-ra. BRIFFAUT-ról az ismertebb életrajzi lexikonok nem emlékeznek meg, csak az *Österreichisches Adelslexikon* közli lovagá emelését 1756-ban: „...wegen 30 jährigen literarischer Beschäftigung, Errichtung verschiedener Bibliotheken und besorgten nützlichen Correspondenz...” MEGERLE; i. m. 102. l. Más források szerint a negyvenes és ötvenes években mint „Universitätsbuchhändler» működött. (GUGITZ, G.: *Quellen zur Geschichte des Buchdruckes, Buchhandels u. Buchbinders in Wien. Das Antiquariat*. 1960 Nr. 9/10. 182. l.) KINK idézett művében közölt korabeli dokumentum nem sorolja fel az egyetem könyvkereskedői között.

⁷³ A Fürnberg-aukciót meghirdeti a *Wienerisches Diarium* 1769. márc. 25-i 24. számában. A többi aukcióról, ill. a volt tulajdonosokról nem sikerült bővebb adatokat felderíteni.

⁷⁴ Bécs, 1761. jún. 21. 1547. sz.

⁷⁵ Bécs, 1764. jan. 20. Egyh. és isk. 808. sz.

⁷⁶ Bécs, 1761. aug. 25. 1550. sz.

⁷⁷ WEINMANN, J. W.: *Phytanthoza-Iconographia, oder eigenliche Vorstellung... aus allen Welttheilen gesammelter Pflanzen, Bäume, ... Bd. 1—4*. Ill. G. D. Ehret. Regensburg, 1737—1745. Vö. Soó Rezső: *A XVIII—XIX. század grafikai művészete a növénytan szolgálatában*. Debrecen, 1947. A mű végül is nem került be a Ráday-könyvtárba.

fr. 15 krajcárért kínálták, ugyanezt NEWENSTEIN antikvárius 34 forintra tartotta, „Bibliopoliumban”, azaz könyvkereskedésben 46–47 forinton alul nem lehet megkapni, írja NAGY Sámuel RÁDAYnak.⁷⁸

Az aukción az árakat természetesen a mindenkori kereslet és kínálat is alakította. A tulajdonosok célja az volt, hogy a könyvekben felhalmozott holt tőkéhez egy összegben jussanak hozzá, — a vevők célja pedig az, hogy olcsóbban vásárolhassanak, mint a könyvkereskedésekben. Ezért készek a vevők egyszerre, nagyobb összegben vásárolni, s ezért volt érdeke az eladónak alacsony árakat szabni. Több vevő esetében viszont megindult a versengés, s előfordult, hogy a könyvek „... Auctiohoz képest oltok nem voltanak, olly bolondul fel vertek egymásra némelly könyvet” — tudósít NAGY Sámuel a KNORR-féle aukcióról. Egyes műveket el is engedett, mert olyan áron „Bibliopoliumban” is megkaphatók.⁷⁹

Érdekes az árverési „ellenfelek” személye is. Még orvostanhallgató NAGY Sámuel, amikor azt írja, hogy a WABST-féle aukción Prospero ALPINI 16. századi olasz orvosbotanikus művét „... az Anatomia Professornak kellett engednem, nem lehetvén vele ujjat vonnom.”⁸⁰ Ugyanezen az aukción PÁLFI Miklós kancellár megbízottjával vív késhegyig menő harcot. A versengés tárgya görög-római orvosi szerzők gyűjteményes munkája. „Az Medica Artis principes elég drágák s’ ha az Ur expresse nem írta volna, hogy el ne botsássam, nem is mertem volna annyira verni sőt már a 30 forintokon abba is hagytam volt egy kevésbé, hanem az Ur parantsolattya újra eszembe ütődvén, ugy neki hevitett, hogy talán 40 forintokig is el mentem volna, ámbár az 20 forintokon feljül tsak egy-két garason mentünk feljebb feljebb.”⁸¹ Ugyanekkor a párizsi akadémia aktáit a bécsi piaristák viszik el NAGY Sámuel elől, s ők verik fel a pétervári akadémia kiadványainak árát is.⁸² CLUSIUS botanikai munkáit, „... kivált a Magyar Országgi Plantakrol...” gróf FESTETITS „kapta el”,⁸³ PLATON műveit az angliai követ megbízottja veszi meg, egy másik művet pedig TELEKI József gróf, RÁDAY unokaöccse, de „... kész eltserélni, ha a T. Urnak ugy fog tettetni.”⁸⁴ Rapin DE THOYRAS *L’histoire d’Angleterre* (Hága, 1733.) c. tizenkét kötetes művét csak igen drágán, 51 forintért sikerült NAGY Sámuelnek megszereznie, mert egy bécsi professzor éppen ezért a munkáért megjelent az aukción és felverte az árát.⁸⁵ 1768-ban a MANNAGETTA-féle aukcióról azt írja NAGY Sámuel, hogy „... a nevezetesebbeket mind megvétettem ha mind drágán is, mivel mindnyájoknak kinek a Császári Bibliotheca, kinek

⁷⁸ Bécs, 1761. dátum nélkül, júl. 20—aug. 25. között. 1814. sz. Egy későbbi aukción sikerült a művet 30 forintért megvenni, vö. 58. sz. jegyzék.

⁷⁹ Bécs, 1762. okt. 8. Egyh. és isk. 720. sz.

⁸⁰ Bécs, 1761. dátum nélkül, júl. 20—aug. 25. között. 1814. sz. A művet egy későbbi aukción sikerült megszerezni, vö. 58. sz. jegyzet.

⁸¹ Uo. A mű: *Medicae artis principes post Hippocratem et Galenum*. Vol. 1—2. 1567. Végül 35 forintért vette meg NAGY.

⁸² Uo. *Commentarii Academiae scientiarum imperialis Petropolitanae*. Vol. 1—14. 1726—1751. Novi comm. Acad. scient. Petropolit. Vol. 1—6. 1750—1761. Nagy Sámuel 65 fr. 45 krajcárt fizetett értük.

⁸³ CLUSIUS, azaz Charles de l’Écluse (1526—1609) németalföldi természettudós, hosszabb ideig élt Bécsben. Ő az első, aki Magyarországot, ill. a Dunántúl flóráját tudományosan leírja. Az említett FESTETITS valószínűleg FESTETITS Pál (megh. 1782), a Georikon alapítójának apja. Bécs, 1764. jan. 20. Egyh. és isk. 808. sz.

⁸⁴ Bécs, 1769. márc. 23. 1653. sz.

⁸⁵ Bécs, 1762. szept. 21. 1570. sz.

Hertzeg Lichtenstein, Iudex Curiae Ur s' más illy nagy competitori voltanak."⁸⁶ Ugyanitt CELTIS Conrad 1502-ben megjelent versgyűjteményét „... pro Bibliotheca Caesarea verték egész végig és amidőn a mienk lett azt mondotta Bibliothecarius Kollár Ur hogy propter raritatem meg ér 100 Aranyat.”⁸⁷ A magyar vonatkozású művek különösen érdekelték RÁDAYT: kérésére a fenti aukción NAGY Sámuel deákjával nyomoztatott utána, hogy „kik kezére kerültenek”, de sajnos, „... a sok vevő közt ki nem lehetett tanulni, ki vette meg őket és így még tsak meg sem vizsgálhattam.”⁸⁸ Az ESTERHÁZY-aukción eladásra kerülő 16. századi krakkói hungarikáért is nagy versenyfutás indult, de NAGY Sámuelnek nem sikerült megszereznie: „Uncius . . . ment el 7 forinton és 3³ron: de volt reá szánva 6 s' 7 Arany is . . .”, „... olyan vette meg, aki a Delicia Poetarum Hungaricorumot ujja eladni akarja . . . 10 Aranyig is capax lett volna fel verni. Minekünk annyit nem ért volna: hogyha pedig szándékát végben viszi, nem érdemlette, hogy ezen jó igyekezetért olly drága vásárlással büntettetett volna meg tőlünk.”⁸⁹

Egy értékes magángyűjteményből, DROZDIK János, a magyarországi evangélikusok bécsi ügyvivőjének könyvtárából RÁDAY aukción kívül vásárolhatott. A tulajdonos RÁDAY részére elsőbbségi jogot biztosított s csak az „alja” könyveket szánta nyilvános árverésre. Később más ismert gyűjtők is megjelentek, — bár NAGY Sámuel igyekezett „... a Catalogusnak másokkal való közlését . . .” minél tovább tartóztatni⁹⁰ — így pl. KOLLER József társaságában KLIMÓ György pécsi püspök is, aki 500 fr. ára könyvet vásárolt.⁹¹ RÁDAY 52 művet vett meg DROZDIKTÓL 952 fr. 15 kr. értékben, köztük igen sok régiséget, így pl. CYPRIANUS, HIERONYMUS, GREGORIUS MAGNUS, AUGUSTINUS 16—17. századi kiadásait, római klasszikusok jó kiadásait, többek között CATULLUST, PLAUTUST, több forrásértékű tudományos művet, így B. MONTFAUCON tizkötetes régiségtani munkáját, L. F. MARSIGLI történelmi-hadtudományi művét, F. WILLUGHBEI ornitológiáját, az Elzevir kiadású *Respublica*-k 40 kötetét. Vásárolt több Biblia kiadást, közte egy ósnyomtatványt is és a teljes patrisztikát magában foglaló gyűjteményt. E vételből származnak BOILEAU művei és B. F. BÉLIDOR francia hadmérnök alapvető mérnöki kézikönyve is.⁹²

⁸⁶ Bécs, 1768. márc. 25. 1632. sz.

⁸⁷ Bécs, 1768. márc. 7. 1631. sz. Jelzete: II/124 Ant. KOLLÁR Ádám ekkor a császári könyvtár első őrje volt.

⁸⁸ Bécs, 1768. márc. 25. és ápr. 5. 1632. és 1633. sz.

⁸⁹ Uncius LEONHARDUS: *Poematum libri septem de rebus Ungaricis*. Krakko, 1579. RMK III. 679. — Bécs, 1766. febr. 18., 25. és ápr. 4. 1608., 1609. és 1612. sz. A vevő nevét NAGY Sámuel nem közli.

⁹⁰ Bécs, 1762. máj. 4. 1565. sz.

⁹¹ Bécs, 1762. okt. 8. Egyh. és isk. 720. sz. Az ekkor még teológiai tanulmányait folytató KOLLER József később KLIMÓ könyvtárának lett igazgatója Pécesett.

⁹² CYPRIANUS: *Opera*. Ed. ERASMUS. 1521. 2 fr. 40 kr. HIERONYMUS: *Opera*. Vol. 1—4. Köln, 1616. 10 fr. GREGORIUS MAGNUS: *Opera*. Antwerpen, 1572. 15 fr. AUGUSTINUS: *Summa theologiae*. 1640. 4 fr. CATULLUS, TIBULLUS et PROPERTIUS: *Opera*. Utrecht, 1680. 3 fr. PLAUTUS: *Comediae*. Vol. 1—2. Amsterdam, 1684. 2 fr. 40 kr. MONTFAUCON, B.: *L'antiquité expliquée et représentée en figures*. Vol. 1—10. Paris, 1719—1724. 100 fr. MARSIGLI, L. F.: *L'État militaire de l'Empire Ottoman*. Hága, 1732. 9 fr. 30 kr. WILLUGHBEI, F.: *Ornithologiae libri III*. London, 1676. 10 fr. *Biblia sacra*. Lat. Venezia, 1475. Ráday. kv.: I 125. Hain: 3054. 10 fr. A bejegyzett possessor Christophorus Sigismundus DONAVERUS regensburgi püspök. A későbbi bírkötéstáblán az osztrák LAMBERG család címere. Bibliotheca maxima veterum patrum et antiquorum scriptorum ecclesiasticorum. Vol. 1—27. Lyon, 1677. 170 fr. BOILEAU, N.: *Oeuvres*. Tom. 1—2. Amsterdam, 1728. BÉLIDOR, B. F.: *La science des ingénieurs*. Paris, 1729. 6 fr.

E sok értékes mű DROZDIK ágens birtokába valószínűleg alkalmi vásárlások, s nem tudatos könyvgyűjtő tevékenység révén került, talán már eleve vizonteladási szándékkal. Kortársainak nem éppen hízelgő véleménye is inkább erre enged következtetni. Egy RÁDAYnak szóló levél szerint DROZDIK ágens mindent elkapar mások elől „... et plane nihil facit, hanem lóval borral és szekérral kereskedik.”⁹³ A bőrbe kötött könyvek egy részének kötéstábláján (pl. az ósnyomtatvány Biblián vagy a *Bibliotheca maxima veterum Patrum* kötetein) a bárói, később grófi LAMBERG család címere látható. A címer körfeliratán Leopold Joseph LAMBERG von Orteneck u. Ottenstein (1654—1706) neve van feltüntetve. A fényűző életmódot folytató arisztokrata hosszabb ideig Ausztria vatikáni követe volt. Könyvei — vagy azok egy része — valószínűleg halála után kerültek eladásra.

Külön figyelmet érdemel a tilalmas, ún. prohibitus könyvek vásárlása. 1765-ben már kb. 3000 mű szerepelt a tiltott könyvek listáján,⁹⁴ — ezek sem könyvkereskedésben, sem nyilvános aukción nem kerülhettek forgalomba. Kibúvót persze itt is találtak: az 1762-ben folyó KNORR-aukción készült egy jegyzék külön a prohibitus könyvekről, melyet nem közöltek mindenkivel, NAGY Sámuel is csak késve juthatott hozzá. Sietve leküldte RÁDAYnak: „Ezek is fognak eladatni, s gondolom magános licitatioha tsupán, esmerősöknek, hol magam is meg jelenek ...” s kéri a választ „késedelem nélkül”. Ha közben elkezdődne „... ezen prohibitusok privata auctioja ... veszek magamnak annyi bátorságot, hogy némelyeket ... meg veszek a Tektes Ur számára.”⁹⁵ De még privát aukcióra sem került a sor: a gyűjtők szinte kéz alatt szétkapkodták az egészet. November 2-án írja NAGY Sámuel, hogy „... amikor a Catalogust leküldvén a Tektes Urnak, mingyárt más nap oda mentem, hogy a nevezetessebbekre kezemet reájok tegyem, tsak felébe harmadába találtam ...” A meglévőkből lefoglalt, amit lehetett, de még nem tudni, mit kaphat meg belőlük, mert egyrészüket már mások előbb kijelölték maguknak, másrészüket pedig még „... a Revisiorul ki nem adadtanak ... némelyeket az oda kerültek közül eltéptenek.”⁹⁶ Néhány hét múlva arról tudósít, hogy sikerült hozzájutni a kijelölt könyvek nagy részéhez, de P. BAYLE műveit (*Oeuvres philosophiques*, Tom. 1—4. Hága, 1727—1731) még a revízió tartották. Ezzel azután sajtósági dolog történt: FÉSTETITS gróf egyszerűen elkaparintotta RÁDAY elől. NAGY Sámuel így ír erről: „Baylenek a munkái eránt többször tudakozdtam tizszernél, de mindenkor azzal igazittattam el, hogy a revizortól mindeddig sem kerültenek volna haza: minapában újjra tudakozódván, kelle hallanom, hogy Mgos Festetits Ur keritette kezére: ámbár mindenkor assecuráltattam volt erántok.”⁹⁷ Ezekre a tiltott könyvekre NAGY Sámuel végül is 102 fr. 16 krajcárt költött. A jegyzék, amit a kiválasztott könyvekről egyik leveléhez mellékel, felsorolja BAYLE említett művét, ROUSSEAU egy londoni kiadását és ERASMUS leveleit. (London, 1642.) A többi mű akatholikus teológiai munka protestáns szerzők tollából. Közülük is főleg a református ortodoxiával szemben állók művei, így az arminianus irányzat írói: Jean LE CLERC, (Johann Clericus), Hugo GROTIUS, azután a pietizmus felé hajló német

⁹³ Vörös Bálint levele RÁDAY Gedeonhoz, Pest, 1765. jún. 21. Egyh. és isk. 852. sz.

⁹⁴ *Catalogus librorum prohibitorum*. Vindobonae, Trattner, 1765. Vö. még: HOUBEN, H. H.: *Verbotene Literatur von der klassischen Zeit bis zur Gegenwart*. Berlin. 1924. 93. l.

⁹⁵ Bécs, 1762. okt. 22. 1571. sz.

⁹⁶ Bécs, 1762. nov. 2. 1573. sz.

⁹⁷ Bécs, 1763. márc. 22. 1581. sz.

J. F. BUDDE, az angol deizmushoz közel álló, felvilágosult szellemű J. L. MOSHEIM, a Németalföldön működő egyháztörténész J. BASNAGE, s a katolikus egyház ellen különösen sokat író két svájci teológus és egyháztörténész: J. H. HEIDEGGER és R. HOSPINIAN. Az ariánus anglikán lelkész, J. BINGHAM alapvető műve a korai egyháztörténekről szintén a kijelöltek között van.⁹⁸ E művel kapcsolatban néhány hónap múlva Nagy Sámuel arról tudósítja RÁDAYT, hogy előfordultak egy „publica licitation” is, ahol egy kevésbé teljes kiadást kétszer annyiért vettek meg, sőt még ezen felüli összegre is megbízást adott a vásárló. Az eretnek mű ilyen lelkes vevője nem volt más, mint a bécsi apostoli nuncius.⁹⁹ A fenti jegyzékben szerepelt egy katolikus szerző is: R. SIMON francia szerzetes, az újkori bibliakritika megalapítója *Histoire critique du Vieux Testament* (Paris, 1678) című, az egyház által elégetésre ítélt munkájával. A Ráday könyvtárba a művek nagyrésze végül is bekerült.

A prohibitus könyveket időnként árulták a könyvkereskedők is, ha nem is nyilvánosan, de ismerősöknek kéz alatt. NEWENSTEIN könyvkereskedőnek például kéziratos katalógusa is volt a tilalmas könyvekről; 1763-ban írja NAGY Sámuel, hogy most küldi a hatodik részletet, de sürgősen kéri vissza, mert csak rövid időre kapta kölcsön.¹⁰⁰ Egyik elszámolásában NEWENSTEIN „különös katalógusából” vett 35 műről ír, ezek valószínűleg a tiltott könyvek, hiszen olyanok is vannak köztük, mint CAMPANELLA, RABELAIS, CYRANO DE BERGERAC művei, MORELly francia utópista szocialista filozófus névtelenül kiadott munkája s természetesen a katolikus művek, pl. a pápa által elégetésre ítélt janzenista magyarázatokkal ellátott Biblia-kiadás.¹⁰¹

RÁDAY újságokat és folyóiratokat is rendszeresen járattott, ill. visszamenőleg is beszerzett, elsősorban a referáló jellegű, könyvrecenziókat tartalmazó, a tudományos közéletéről, valamint irodalomról, művészetekről is rendszeresen számot adó lapokat. Így a párizsi *Journal des Sçavans* és a lipcei *Acta Eruditorum* köteteit, a haladó szellemű, az enciklopédisták munkáját határozottan támogató *Journal Encyclopédique* (1756–1773) évfolyamait. A két utóbbival kapcsolatban NAGY Sámuel beszerzési gondokról számol be, úgy véli, egyszerűbb lenne félévenként és nem számonként meghozatni, „... így mind felényi pénzbe, vagy még kevesebbe kerülnének, mind olly defektusoktól nem félhetnénk, mint máris történt a Lipsiaiakkal... Postával a *Journal Encyclopediquet* költséges hozatni. Ertz-Hertzeg Leopold hordattya magának Diligenson Bernardi által minden héten, de amint mondgya 40 forintokba kerül.”¹⁰² A folyamatossággal később is sok baj volt: NAGY Sámuel többször számol be reklamációkról. RÁDAY szerette volna a göttingai egyetem kritikai lapját is megrendelni, de NAGY Sámuel ezt nem ajánlotta, mivel csak időnként jutnak el Bécsbe. Helyette a folyamatosan járó erlangeni kiadványokat hozatta

⁹⁸ BINGHAM, J.: *Origines, sive antiquitates ecclesiasticae*. Vol. 1—11. Halle, 1724—1738.

⁹⁹ Bécs, 1763. márc. 22. és 25. 1581. sz. és Egyh. és isk. 756. sz.

¹⁰⁰ Bécs, 1763. febr. 19. 1579. sz.

¹⁰¹ Ráday Lev. 1586. sz. alatt, összefűzött négy lap, címe: „Az itt tett költségek száma ab 8^a Febr. 1763. usqu. [sic!] ad 13 Jan. 1764.” MORELly műve ilyen cím alatt jelent meg: *Le prince les délices, des coeurs, ou traité des qualités d'un grand roi, ...* Amsterdam, 1751. Vol. 1—2. 1 fr. 15 kr. A janzenista biblia: *Le Nouveau Testament en français, avec des réflexions morales...* Par Paschasius QUESNEL. Vol. 1—8. Amsterdam, 1728. 12 fr.

¹⁰² Bécs, 1764. márc. 26. 1589. sz. A *Journal Encyclopédique* bécsi előfizetési ára a Pestig járó postaköltség nélkül 18 fr. volt.

meg. Megszerezte egy lipcsei kiadású referáló lap köteteit is, melyek a legújabb természettudományi és orvosi művek bő recenzióit közölték.¹⁰³ Rendszeresen kapta RÁDAY a *Wienerisches Diarium*-ot és Regensburgból egy német újságot. Később természetesen megrendelte a bécsi magyar újságokat is.

A vásárolt könyvek tárgyköre, amint az a már eddig is idézett művekből kiderült, nem korlátozódott egy, vagy akárcsak néhány tudományszakra: a század polihisztor érdeklődése a gyűjtött magánkönyvtárak enciklopédikus jellegében tükröződött. Ezen belül azonban RÁDAYnál különösen nagy hangsúly esett a szépirodalomra és az irodalomtörténetre, a görög-római klasszikusokra és az újabkori szépprózai művekre egyaránt, különösen a szebb kiadásokra. A JUSTI-féle aukción pl. NAGY Sámuel két olyan TASSO és ARIOSTO kiadást vásárolt, „... kik ornamentumává lesznek a T. Ur Bibliothecájának, olly szépek...”¹⁰⁴ Erőteljesen gyűjtötte RÁDAY a teológiai irodalmat is, főleg a protestáns szerzőket, de a katolikusokat is. Mikor a DROZDIK ágens könyvtárából megszerzett Bibliotheca Patrum-ot AJTAI ABÓD Mihály, a nagyenyedi kollégium tanára meg akarta venni NAGY Sámueltól, ill. RÁDAYtól, NAGY igen határozottan utasította vissza: „... a Tettes Ur a Bibliotheca Patrumot lehetetlen, hogy oda engedhesse, mivel maga is el nem lehet nála nélkül, azonban, annak meg szerzése által, sok könyv vételétől meg akarja magát menteni.”¹⁰⁵ Jog-, állam- és történettudományi műveket is nagy számban szerzett be NAGY Sámuel, még hozzá igen kiterjedt körből: Nyugat-Európáról szóló műveket éppúgy, mint kelet-európaiakat, vagy más földrésről szólókat. Ezzel kapcsolatban pl. a SENKENBERG-féle aukcióról ezt jelenti: „A Lengyel s' Moszkoviai dolgok éppenséggel sem voltak kevesebbé kapósak mint a többek úgy hogy edgyet el is kellett bocsátani, minthogy per expressis megmondotta a Competens, minek utánna feljebb 20 forintnál verte a Deákom, hogy 100 forintért sem bocsátja el.”¹⁰⁶

Természettudományi, műszaki, orvosi könyvekre természetesen kisebb hangsúly esett, de a fontosabb műveket ezek közül is megszerezték. Érdekes ezzel kapcsolatban J. SWAMMERDAM művének beszerzési körülményeiről megemlékezni. A BOERHAAVE által kiadott *Biblia naturae*-t (Leyden, 1737–38) NAGY Sámuel a WABST-féle aukción vette meg, de mivel hiányos volt, visszaadta. Az időközben NEWENSTEINNél felfedezett példány teljességének megállapítása céljából RÁDAY utasítására elment a bécsi császári könyvtárba, de ott legnagyobb meglepetésére nem találta a művet; „... és amikor látták, hogy kételkedem a Catalogust is kezembe adták... És mondták, hogy teném fel az editiojának helyét, idejét és formáját s' amikor mások bé megyek, adnám be hogy meg szerezhessék a Bibliotheca számára, de kész akarattal hallasztottam oda való menetelemet míg az Urat előre nem tudositánám, hogy ne talán eltalálják kapni oda.” Így került ekkor ez a korában alapvető, híres mű, a császári könyvtár helyett RÁDAY tulajdonába.¹⁰⁷ Kisebb számban szerepelnek a művek között földrajzi munkák, főleg útleírások, valamint képzőművészeti tárgyú művek is.

¹⁰³ Az említett kiadványok: *Göttingische Gelehrte Anzeigen*; *Erlangische Gelehrte Anmerkungen und Nachrichten*, előző címe: *Compendium historiae litterariae novissimae; Commentarii de rebus in scientia naturali et medicina gestis*.

¹⁰⁴ Bécs, 1768. dec. 16. 1647. sz.

¹⁰⁵ Bécs, 1762. aug. 3. Egyh. és isk. 709. sz. ld. még 92. sz. jegyzetet.

¹⁰⁶ Bécs, 1771. febr. 1. 1661. sz.

¹⁰⁷ Bécs, dátum nélkül, 1761. júl. 20–aug. 25. között. 1814. sz.

Természetesen a felvilágosodás íróinak műveiről is gyakran esik szó a beszerzések között: 1768-ban NAGY Sámuel sajnálkozva közli, hogy VOLTAIRE műveit eladták már, de igyekezni fog másikat szerezni.¹⁰⁸ 1764-ben arról tudósítja RÁDAYT, hogy a nagy fanciá enciklopédia a legújabb párizsi kiadás után most Svájcban is meg fog jelenni, a legkiválóbb svájci tudósok, a BERNOLLIAK, HALLER, GESNER, TISSOT, BONNET, DE FELICE stb. közreműködésével. RÁDAY utasítására NAGY Sámuel előfizette a nagy művet, s 1771–1776 között sorra küldte le a megjelenő köteteket. RÁDAY érdeklődésére jellemző, hogy NAGY Sámuel egy ízben gróf MIKÓVAL küldi le az egyik kötetet, „... mivel igen nagyon sürgeti az Ur, hogy találnám modgyát kezéhez való leküldésének.”¹⁰⁹

NAGY Sámuel általában azokat a könyveket vette meg, amikre RÁDAY határozottan megbízást adott, a kijelölt nyomtatott katalógusok vagy NAGY Sámuel leveleiben írt, ill. azokhoz mellékelt jegyzékek alapján. Ez egyáltalán nem jelentett passzív szerepet NAGY Sámuel részére, hiszen az állandó figyelés, információ beszerzés és RÁDAY folyamatos tájékoztatása igen aktív tevékenységet kívánt. Ha egy-egy alkalmi vétel kínálkozott, NAGY önállóan is vásárolt: „Ez utolsó eránt igaz hogy az Ur nem parantsolt, mind azonáltal látván oltsonak lenni, bátorokdram megvenni” — írja 1761-ben.¹¹⁰ De vásárolt a könyvtár határozott „profiljának”, kialakítása, ill. a gyűjtött területek teljesebbé tétele érdekében is: „Hogy leküldöttem a vitt reá, hogy a T. Ur az ujjabb Poétakból egész Collectiot vevén, ez egy a mostaniak közül, akik közönséges applausust nyertenek, ... és így gondoltam, hogy ad Completionem Collectionis Poetarum Recentiorum szükséges.”¹¹¹ A nyomtatott katalógusokat ő maga is gondosan átnézte: „Hanem még két könyvet, ámbár többet is lehetett volna, observáltam mellyet talán az Ur észre sem vett, ...” — egészíti ki RÁDAY rendelését.¹¹² R. CUDWORTH (1617–1688) angol filozófus művének (*Systema intellectuale hujus universi*. Jena, 1733.) megvételét másfél éven keresztül ajánlja RÁDAYNAK, „... valósággal ritka sőt tilalmas is már ...” írja, végül úgy igyekszik rábeszélni, hogy egy mű vételénél sikerült 10 forintot lealkudnia, „... holott már az Ur reá szánta, talán azokat jó volna a Cudworthokra fordítani ... hogy ne lenne az Ur Bibliothecaja annélkül is.”¹¹³ Máskor egy olyan tiltott művet ajánl megvételre, melynek „... curiositasbul nagy részét megolvastván tapsztalhattam, tellyes nagy és igen szép gondolatokkal .. szabadosan ir mindenféle nemü emberekről még az udvaroknak sem kedvezvén ... jo kereszttyén az Auctora és idegen a mostani módiban jött libertinismustol ...” — amiből nemcsak az derül ki, hogy NAGY Sámuel olvasta is az ajánlott műveket, hanem az is, hogy RÁDAYHOZ hasonlóan ő is a mérsékeltbb irányzatú írókat kedvelte.¹¹⁴ A könyv egyébként a neves német államférfinak és jogásznak, F. C. MOSER-nek (1723–1798) *Der Herr und der Diener geschildert*

¹⁰⁸ Bécs, 1768. jún. 24. 1638. sz.

¹⁰⁹ Bécs, 1771. aug. 9. Egyh. és isk. 981. sz. Encyclopédie, ou dictionnaire universel raisonné des connoissances humaines. Vol. 1–42. Yverdon, 1770–1775. A kötetek ára átlag 6 fr. volt, a metszeteket tartalmazó köteteké 12 fr.

¹¹⁰ Bécs, 1761. jún. 9. 1545. sz.

¹¹¹ Bécs, 1771. okt. 5. Egyh. és isk. 984. sz.

¹¹² Bécs, 1762. jún. 4. 1568. sz.

¹¹³ uo. A művet végül a Knorr-aukción megvette, 8 fr. 30 krajcárért. Vö. 53. sz. jegyzetet.

¹¹⁴ Bécs, 1762. jan. 1. 1556. sz.

mit *patriotischer Freyheit* (Frankfurt—Leipzig, 1759—1761.) c. filozófiai—politikai—államtudományi műve, mely felvilágosult szellemben, MONTESQUIEU-re, VOLTAIRE-re, MIRABEAU-ra hivatkozva támadja a zsarnoki berendezésű német hercegségeket s erősen hangsúlyozza az ember természetes jogát a szabadságra.

Kezetben NAGY Sámuel mindennek személyesen járt utána, később azonban dolgai szaporodván, kénytelen volt deákjára bízni egyes dolgokat. Panaszkodott is, hogy az egyik aukción azért nem sikerült minden szükségest megvásárolnia, mivel megbízottja nem úgy járt el, ahogy kellett volna.¹¹⁵

Hiányos művet általában nem vett meg, „... tudván hogy az Ur a tsonka könyvet nem szereti...”¹¹⁶, vagy hosszas utánjárással igyekezett a hiányos műveket teljessé tenni. C. Gesner „Bibliotheca universalis”-át (Zürich, 1545) azonban ritkasága miatt még csonkán is megveszi: a leszakadt lapszéleket beragasztott fehér papírral pótolja, s a császári könyvtár példányáról a hiányzó szövegrészeket rámásolja.¹¹⁷ A kötetlen könyveket általában még Bécsben beköttette, mielőtt leküldte volna Pécelre; a régi könyvek vételénél pedig mindig figyelemmel volt arra, hogy a könyvek jól legyenek „conditionálva”, lehetőleg „Frantzia compactioba”.

Nem kevés problémát jelentett Bécs és Pest, ill. Pécel között a kapcsolat fenntartása, a levelezések, szállítások lebonyolítása. A császárváros és Pest között mindennap indult a posta: egy május 2-án írt levelet NAGY Sámuel 8-án kapott kézhez. A nyomtatott katalógusokat és a lepecsételt zacskóban levő pénzt „diligence”-on (gyorskocsin) lehetett küldeni, ez hetenként kétszer indult. Ha túl későn jelent meg az aukciókatalógus, nem is volt idő a leküldésére. Ilyenkor volt szükség a levélben küldött jegyzékekre. A prohibitus könyvek kézírásos jegyzékét NAGY Sámuel szintén levélben kérte vissza, mert azt nem bontják fel, mint írja, de a „skatulyát” a vámon felnyitják. Személyes találkozásokra és megbeszélésekre is volt időnként alkalmuk, különösen eleinte, a hatvanas években; vagy RÁDAY ment fel Bécsbe, vagy NAGY Sámuel látogatott haza, az is megtörtént, hogy Pozsonyban találkoztak.

A vásárolt könyvek ládába rakva dunai hajókon kerültek le Pestre, komáromi, vagy bécsi hajósok és kereskedő emberek voltak a szállítók. Előbb azonban a bécsi revízió ellenőrizte a szállítmányt, még berakodás előtt. 1764-ben írja NAGY Sámuel, hogy küldené már a könyveket, de „... sok tilalmas vagyon köztök nem merem Revisiora botsájtani, félvén hogy ugy járok, mint a Lohenstein munkáinak edgyik Tomusával, annyival inkább hogy a revisio is most egy darab időtől fogva ismét szorossabb.”¹¹⁸ D. LOHENSTEIN német költő drámai műveit NAGY Sámuel revízióra engedte „... bona fide s’ az Agrippina nevü tragoediát irgalmatlan kézzel kiszakasztván belőle, az egész munkát meg tsonkitották általa.”¹¹⁹ NAGY Sámuel őszinte felháborodásáról tanúskodnak az alábbi sorok: „Le fogom küldeni ezen meg martzanglott darabot is az Urtol Márijási Uramtól ... mert valamikor meglátom bosszankodom az illetén indiscrete való bánásért.”¹²⁰ A leszállítás nehézségei később csak növekedtek.

¹¹⁵ Bécs, 1769. nov. 28. 1655. sz.

¹¹⁶ Bécs, 1762. máj. 11. 1567. sz.

¹¹⁷ Bécs, 1761. jún. 9. 1545. sz.

¹¹⁸ Bécs, 1764. máj. 18. 1594. sz.

¹¹⁹ Bécs, 1764. febr. 24. 1588. sz.

¹²⁰ uo. A megcsonkított példány ma is megvan a Ráday-könyvtárban: LOHENSTEIN, D.: *Varia*. Tom. 2. Breslau, 1701. Jelzete: 0,2144/2. LOHENSTEIN drámáit a kor-

1768-ban azt írja, hogy „... az efféle portékák leküldésének modja' a Cenzurának Posonban tett felállíttatása által igen meg nehezedvén.”¹²¹ A könyveket a pozsonyi revízió „szörnyü sokáig tartóztattya” s a jó műveket „igen scrupulose botsájtja el” — panaszoja.¹²² A külföldről hazatérő magyar deákok is „... elég nyomoruságba vagynak miatta soknak alig jön vissza 10—12 Könyve az is a legalább való.”¹²³ NAGY Sámuel Bécsben próbált valamit tenni ez ellen, de nem sok sikerrel: „Itt pedig, ámbár ide repraesentáltatván, bizna az ember valamely relaxatiojához azon severitásnak, mind azon által nagyobb részént tsak helybe hagyatik a dolog.”¹²⁴ Nem volt más hátra, mint a pozsonyi revízió megkerülése: egyizben a pesti könyvkereskedő, KLOPFSTOCK Ernő szállította le RÁDAY könyveit, „... úgy vitte tsak mint magáét, még itt elpétséltette és a Posonyi Revisiora nem kellett vinni.”¹²⁵

A könyvbeszerzések pénzügyi vonatkozásaira is bő adalékkal szolgálnak a levelek.

A könyvárak a hétéves háború következtében nemcsak Ausztriában, hanem egész Németországban emelkedtek, — ugyanakkor a készpénzben is hiány mutatkozott. Már 1758-ban SZERENTSI NAGY István arról informálja RÁDAYT, hogy Bécsben a BRIFFAUT-féle aukciót másfél hónapra félbeszakították, mert „... ebben a mostoha pénzetlen üdőben nem kelnek...”¹²⁶ NAGY Sámuel 1761-ben is azt írja: „... úgy observálok, hogy a pénz szük lévén, igen oltson mennek el sok jó könyvek, sokak ott is maradnak.”¹²⁷ Bár RÁDAY Gedeon bőkezűen költött könyvtárára, készpénzben ő sem bővelkedett, s legszívesebben bort küldött a bécsi könyvkereskedőknek cserébe a könyvekért. BADER és BERNHARDI fogadtak el RÁDAY tokaji borából fizetség fejében, bár ők sem minden rábeszélés nélkül. Egy ízben NAGY Sámuel alkudni próbált BADERnél egy 240 forintos tartozásnál, de Bader nem engedett, arra való hivatkozással, hogy „... nem kész pénzen hanem tsak tserében mennek.”¹²⁸

Az egyes művek áraitra vonatkozólag a jegyzetek megfelelő tájékoztatással szolgálnak, itt csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a régiségeknek relative nem volt még olyan magas értékük, mint a későbbi korokban. Egy korabeli tudományos mű — főleg ha metszetekkel is el volt látva — általában többbe került, mint a régebbi korok termékei, feltéve természetesen, ha nem valami ritkaságról volt szó. A DROZDIK János könyvtárából 10 forintért megvett ősnymtatvány Biblia (Velence, 1475. Vö. 92. sz. jegyzet) vagy a FÜRNBURG-aukción megszerzett THURÓCZY-féle *Chronica Hungarorum* brünni kiadásának 30 fr. 15 krajcáros ára még akkor sem magas, ha hozzászámítunk valamennyit, miután mindkettő alkalmi vétel volt.¹²⁹

társak kulcsdarabként olvasták, a római zsarnokság ábrázolásában korabeli viszonyokra véltek ismerni. Darabjai ezért igen népszerűek voltak. Az *Agrippina*-ban ezenkívül a meglehetősen gátlástalanul ábrázolt durva érzékiség is szemet szúrhatott a revizornak.

¹²¹ Bécs, 1768. jún. 17. 1637. sz.

¹²² Bécs, 1771. júl. 30. Egyh. és isk. 980. sz.

¹²³ uo.

¹²⁴ Bécs, 1768. júl. 1. 1639. sz.

¹²⁵ Bécs, 1776. márc. 12. 1722. sz.

¹²⁶ SZERENTSI NAGY István levele Ráday Gedeonhoz, Bécs. 1758. ápr. 25. 1450. sz.

¹²⁷ Bécs, 1761. jún. 9. 1545. sz.

¹²⁸ Bécs, 1761. jún. 21. 1547. sz.

¹²⁹ Bécs, 1769. ápr. 18. 1650. sz.

Az alku szokásban volt, s NAGY Sámuel aktívan alkudozott is. A helybeli kereskedők hamarabb engedtek, mint a külföldiek, pl. JAHN lipcsei könyvkereskedőről azt írta: „... egy xrt sem lehet rajta elvonni...”¹³⁰ NEWENSTEIN emberével viszont megegyezést is kötött: „... ki tsinált dolog köztünk hogy decem pro cento enged...”¹³¹ Engedtek az árból a magáneladók is: a *Bibliotheca Patrum*-ot DROZDIK könyvtárából 200 forintról 170 forintra sikerült lealkudnia.

Az ismerősebb könyvkereskedőknél NAGY Sámuel élt a hitel lehetőségével is. BERNHARDINál csakúgy, mint a NEWENSTEIN-féle könyvkereskedésben is készséggel vártak a tartozás megfizetésére, annyira, hogy NAGY Sámuel egyszer a NEWENSTEINNAK szánt pénzt is aukción költötte el, „... mert ő [Newenstein] elvárakozik.”¹³² A KNORR-féle aukcióra RÁDAY nem tudott időben pénzt küldeni, s NAGY Sámuelnek sem sikerült Bécsben kölcsönt szereznie. Megállapodott a „Licitátorral”, hogy „... amit venni fogok, azok tsak irodnának fel és egyszersmind fognak tsak érettük meg fizetni a Licitatio végén, ... s’ látom hogy mások is akik nevezetesebb quantitást vesznek, a képpen tselekesznek.”¹³³ RÁDAY azonban nyugtalan volt, hogy így esetleg drágábban jutnak a könyvekhez, vagy a hitel igénybevétele „betstelenségre” válna, — NAGY Sámuel alig győzte megnyugtatni. RÁDAY sietett is a szükséges 900 forintot még az aukció folyamán elküldeni.

A pénzügyi fedezettel azonban később már problémák voltak. RÁDAY-nak újabb és újabb kölcsönökre volt szüksége, s az évek során végül is eladósodott NAGY Sámuelnél, aki viszont bécsi évei alatt anyagilag megerősödött, s szívesen adta ki pénzét kamatra. Először 1765-ben nyújtott kölcsönt RÁDAY-nak 6%-os kamatra, s követelése 1773 végén már 8600 forintot tett ki. Kezdetben NAGY Sámuel szívesen adott kölcsön, maga ajánlotta több ízben, hogy a könyvekre elköltött pénzt RÁDAY ne küldje el, hanem maradjon nála adósságba. A magyarországi bécsi ágensek ilyenfajta gazdasági tevékenysége nem volt szokatlan, sőt bizonyos értelemben kényszerűség volt: az évi 800 fr. fizetés kevés volt a jómódú bécsi éléhez. NAGY Sámuel nemcsak kamatra adott ki pénzt, hanem Magyarországon vásároltatott bort és Bécsben eladta, ill. Bécsben könyveket vett és leküldte eladásra, elsősorban Patakra és Debrecenbe. Maga írja RÁDAY-nak 1766-ban: „... úgy látom, hogyha az ember valami effélét nem próbáll, felkopik az álla olly soványak az idők, itt pedig minden napról napra drágább.”¹³⁴ A hetvenes években RÁDAY már többször elmulasztotta a kamatfizetést, az újabb vásárlások költségeit késedelmesen rendezte, úgy hogy NAGY Sámuel egy ízben már a „... szemérmesség reguláját is által hágni...” kényszerült vele szemben.¹³⁵ Közben RÁDAY máshonnan is vett fel kölcsönöket, sőt 1770 után NAGY Sámuel állandóan kiadó pénzt keresett Bécsben RÁDAY-nak, s több ízben közvetített is ilyen ügyleteket.¹³⁶

¹³⁰ Bécs, 1761. ápr. 12. 1540. sz.

¹³¹ Bécs, 1761. nov. 6. 1551. sz.

¹³² Bécs, 1762. szept. 14. Egyh. és isk. 715. sz.

¹³³ Bécs, 1762. okt. 1. Egyh. és isk. 718. sz.

¹³⁴ Bécs, 1766. szept. 22. Egyh. és isk. 905. sz.

¹³⁵ Bécs, 1777. jan. 7. 1728. sz.

¹³⁶ RÁDAY 1768-ban gr. TELEKI Sámueltól vett fel 15.000 forint kölcsönt 5%-os kamatra. Vö. SZERENTSI NAGY István levele RÁDAY Gedeonhoz, Pozsony, 1768. máj. 17. Ráday Lev. 1489. sz. és TELEKI Sámuel levelei Ráday Gedeonhoz 1771—1773. között, Ráday Lev. 2670—2679. sz. alatt. 1780-ban RÁDAY WINDISCHGRAETZ grófnétól vesz fel

1772-ben a NAGY Sámuel és RÁDAY közötti elszámolásban egy 500 forintos eltérés adódott, ami egy éven keresztül vita tárgya volt, s NAGY Sámuel újra és újra, tételenként elszámolva volt kénytelen igazát védeni: „Amit nem legitimálhatok, olyat egy xrt sem kívánok, nem tsak az Urtól, de idegentől is, sajnálván, sőt félvén vele lelketem terhelni.”¹³⁷ Végül 1773 őszén, RÁDAY bécsi tartózkodása alatt rendezték a problémát, feltételezhetően NAGY Sámuel elszámolása szerint. A bevezetőben említett okokon kívül fentiek bizonyára hozzájárultak a könyvbeszerzések csökkenéséhez, — sőt esetleg NAGY Sámuel szerepe csökkenéséhez is. A továbbiakban a más városokból beszerzett könyveknél már csak a Bécsen keresztül történő szállítást intézte NAGY Sámuel.

Az említett kölcsönökből nem kell okvetlenül RÁDAY anyagi helyzetének olyan komolyabb rosszabbodására következtetnünk, ami egyedi eset lett volna. A RÁDAY családnál sokkal vagyonosabb családok vettek fel jelentős kölcsönöket, s a magyar arisztokrácia eladósodása a 18. század második felében igen nagymérvű volt. SZÉCHÉNYI Ferenc már apjától 100.000 forint adósságot vett át, s ESTERHÁZY Pál Antal adóssága halálakor, 1762-ben, 1,612.197 forintra rugott.¹³⁸ RÁDAYT sem gátolta gyűjtőszervenvedélye folytatásában a készpénz adósságok növekedése: alig öt hónappal egy 4000 forintos kölcsön felvétele után 625 forintot küldött Frankfurtba régi érmekért.¹³⁹

A NAGY Sámuel által könyvekre elköltött összegekről csak rész-kimutatók vannak, de ezek is igen tanulságosak. 1763 február 8-a és 1764 január 13-a között, tehát nem egészen egy év alatt, NAGY Sámuel könyvekre, folyóiratokra, levelezésre, szállításra összesen 2148 fr. 54 krajcárt költött.¹⁴⁰ Ugyanakkor 1775—1776-ban egy 11 hónapos időszak kiadása mindössze 87 ft. 22 krajcár.¹⁴¹ Az általa elköltött teljes összeget óvatos becsléssel is legalább 15 000—20 000 forintra tehetjük. Összehasonlításként megemlítjük WEINGAND pesti könyvkereskedő feljegyzését, mely szerint 1775—1783 között, tehát nyolc év alatt, RÁDAYNAK 551 kötetet szállított 2113 fr. értékben.¹⁴² A beszerzett kötetszámot is csak megközelítőleg tudjuk meghatározni, kb. 2000—2500 kötetben.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy NAGY Sámuel levelei értékes adalékokkal szolgálnak a korabeli könyvbeszerzési viszonyokra, közelebről a Magyarországra számára legjelentősebb bécsi könyvpiacra vonatkozólag. Megismerhető a levelekből mind a helyi, mind a külsországi, vásároló könyvkereskedők kereskedői gyakorlata, feltárul és szemléletessé válik az aukciók világa, a kor egyik legfontosabb könyvbeszerzési formája. Bő adatokat találunk a könyvvásárlások pénzügyi vonatkozásairól is. Különösen érdekesek és jellemzőek a

NAGY Sámuel közvetítésével 4.000 forintot 5%-ra, 1783-ban JABLANTZI Józseftől 2.000 forintot 6%-ra. 1784-ben NAGY Sámuel a hitelszerzés nehézségeiről tájékoztatja RÁDAYT: „... A mostani circumstanciákban minden ember tartózkodik Magyar Országra Capitalist adni.” 1784. dec. 29. 1795. sz. — ZSINDELY Endre adata szerint RÁDAY közel 40.000 fr. kamatait fizette 1756—1777 között. A könyvvásárlásokon kívül súlyos anyagi terhet jelentett számára a péceli kastély nagyarányú átépítése is, (1755—1770). Mindezek a kiadások meghaladták a középbirtokos RÁDAY család anyagi erejét. Vö. ZSINDELY Endre: *A péceli Ráday kastély*. Művészettört. Ért. 1956. 4. sz. 253—276. l.

¹³⁷ Bécs, 1773. jún. 1. 1680. sz.

¹³⁸ BAKÁCS István: *A magyar nagybirtokos családok hitelügyletei a 17—18. században*. Bp. 1965. 38. és 119. l.

¹³⁹ Bécs, 1781. jan. 26. 1756. sz.

¹⁴⁰ Vö. 101. sz. jegyzet.

¹⁴¹ Bécs, 1776. okt. 18. 1725. sz.

¹⁴² VAS Margit: *Ráday Gedeon élete és munkássága*. Bp. 1932. 14. l.

prohibitus könyvek beszerzéséről és a könyvrevízióról írottak, mivel hasonló adatok csak kis számban maradtak fenn.

Ezen túlmenőleg forrásértékűek NAGY Sámuel levelei a Ráday-könyvtár törzsanyaga provenienciájára vonatkozólag is, és közvetve ugyan, de tükrözik a könyvgyűjtő RÁDAY Gedeon ízlését, érdeklődési körét és könyvtára iránt tanúsított messzemenő gondosságát. Végül kibontakozik a levelekből NAGY Sámuelnek, a könyvszerető embernek a portréja is, aki közéleti tevékenysége mellett is odaadóan fáradozott pártfogóinak, a RÁDAY-családnak könyvtárát minél teljesebbé, minél értékesebbé tenni. Nélküle és a hozzá hasonlók nélkül régi könyvtáraink anyaga bizonyára szegényebb lenne.

GABRIELLA SOMKUTI: GEDEON RÁDAYS WIENER BUCHEINKÄUFER.

(SÁMUEL NAGY 1730—1802)

Die 10.000 bändige Bibliothek des Schriftstellers, Literaturorganisators und Bibliophilen Georg Ráday ist eine reiche Fundgrube der zeitgenössischen Aufklärungsliteratur und Bücher vergangener Epochen, die in wissenschaftlicher, literarischer oder künstlerischer Hinsicht wertvoll sind. Diese Bücher wurden zumeist auf dem westeuropäischen Büchermarkt, vor allem in Wien erworben, wo Sámuel Nagy, Geschäftsträger der ungarischen Reformierten Kirche in Wien und Rádays persönlicher Beauftragter zwischen 1761—80 die Einkäufe besorgte. Der Aufsatz bespricht die beinahe 400 an Ráday gerichtete Briefe Nagys. Die Briefe bieten reichliche Auskünfte über die Bucherwerbungsverhältnisse in Wien und liefern wertvolle Beiträge zu den Provenienzen der Ráday-Sammlung.

Die Studie erschließt die Verbindungen Sámuel Nagys teils mit den Wiener Buchhändlern und Antiquaren (F. Bernardi, J. A. Bernardi, J. K. Newenstein, R. Gräffer, E. F. Bader, J. P. Kraus, T. Trattner) teils mit ausländischen Buchhändlern, die Wien besucht haben (J. F. Jahn, Leipzig). Eine andere wichtige Quelle seiner Einkäufe waren die Wiener Buchauktionen. Briefe, die über solche Auktionen berichten, liefern interessante Beiträge u. a. zum damaligen Begriff der Prohibita und zu den Zensurverhältnissen. Die Auktionen namhafter Privatsammlungen (Ch. F. X. Wabst, Baron G. Ch. Knorr, Graf Miklós Esterházy, Baron Mannagetta, Baron H. C. Senkenberg, S. Briffaut) werden einzeln besprochen. Die Verfasserin behandelt ausserdem die damaligen Bibliotheken, analysiert den Inhalt der von Nagy erworbenen Bücher und erörtert Probleme der von Wien nach Ungarn erfolgten Buchlieferungen.

Nach dem Tode Rádays hat sich seine Sammlung nicht zerstreut. Sie bildet heute einen Teil der Bibliothek der Reformierten Theologischen Hochschule zu Budapest und stellt eine der wertvollsten Sondersammlungen Ungarns dar.

M. KONDOR VIKTÓRIA

Hogyan készült id. Szinnyei József „Magyar írók élete és munkái” című műve?

SZINNYEI József a magyar bibliográfiai és biobibliográfiai irodalomban mindmáig legteljesebb, szinte egyedülálló művét 60 éves korában „kezdte” el és 83 éves korában „fejezte” be, amikor is halálával a toll kiesett kezéből. Az 1890-es év csupán a füzetes alakban megjelenő munka első füzeteinek nyomdakész példányait jelzi. A mű fogantatása — ahogyan ez részben ismeretes is — sokkal korábbra datálható. SZINNYEI maga az 1860-as évben jelöli meg a kezdetet. 1908-ban a Budapesti Újságírók Almanachjában rövid kis tanulmányt írt főműve munkálatairól,¹ s itt tetszetős írói fogással, kissé átalakítva a valódi történetet, úgy emlékszik vissza, hogy 1860-ban született meg nagy művének a terve, amikor ARANY János születési dátumát keresve, azt sehol sem találta, s úgy gondolta: meg kell írnia egy művet, amelyben minden magyar író életrajzi adatait és műveit feltünteti. Az ő vallomása óta ez a legenda elterjedt, átvették méltatói, s szokásos úgy beszélni SZINNYEI munkájáról, hogy „már 30 éve gyűjtötte az adatokat”, mire 1890-ben megkezdődött annak nyomtatott kiadása is. Ugyancsak SZINNYEI említett újságírói almanachbeli tanulmányában mondja el azt is, hogy munkája megvalósítása érdekében kezdett el hírlapokat, színlapokat, gyászjelentéseket s írói autográfokat gyűjteni. Mindez — ami a gyűjtést illeti — igaz, csupán másként illeszkedik be a terv és a kivitel láncolatába. A mű tervének születését SZINNYEI naplójának és levelezésének ismeretében nem kapcsolhatjuk 1860-hoz. De nem fűzhetjük egyetlen egy pontos dátumhoz sem, mert apró-cseprő, bár szenvedélyesen űzött passzióiból nőtt ki az ötlet, s fokozatosan érlelődött céllá és tervvé.

Éppen művének időtálló értéke jogosít fel arra, hogy személyét s munkája keletkezését kissé közelebről is szemügyre vegyük. Úgy gondoljuk: SZINNYEI nagy művét megelőző bibliográfiai műveket figyelmen kívül hagyhatjuk, mert azt ő részben 1877-ben a *Könyvszemlében* közreadott *Egy magyar írók névtárának terve* című tanulmányában részletesen felsorolta, s azóta megtalálhatók csaknem minden róla szóló munkában is. Csak kevesen vették azonban szemügyre SZINNYEI naplóját és levelezését, mely műve születéséről a későbbi visszaemlékezéseinél hitelesebb, egykorú képet nyújt. 1848 október 15-től 1913-ban bekövetkezett haláláig naponta rendszeresen írta naplói kötetit. Levelezése pedig a hozzáírt levelekkel és általa írt levélfogalmazványokkal együtt közel 10 ezerre tehető.

1830. március 18-án született Komáromban. Eredeti neve FERBER. Német eredetű tímárcsaládból származott. Korán árvaságra jutott. Szülei után

¹ ID. SZINNYEI József: *Hogyan készülnek a „Magyar Írók”?* Budapesti Újságírók Almanachja 1908-ra Bp. 222—238.

vagyon alig maradt. Jogakadémiát végzett Pozsonyban. Olvasmányai, érdeklődése, az a kör, melyben ifjúkorában mozgott (Komárom, JÓKAI szülővárosa, BEÖTHY-bíró — az irodalomtörténész BEÖTHY atyjának — háza) korán az irodalom felé vonzották. Egyik önéletrajzi művében, a *Timár házban* írja le ezt: Úgy érezte, igazán csak az irodalmon keresztül lehet érvényesülni, ez vitte őt az irodalomhoz közel. De saját tehetsége határainak világos felismerése megóvta attól, hogy alkalmi cikkírásokon túl egyéb, a szépirodalom körébe eső irodalmi alkotásra is vállalkozzék. Kezdetben ügyvédi irodában, majd különböző biztosító intézeteknél dolgozott Komáromban, Pozsonyban, rövid ideig Pesten. A másoló-írnoki feladatok mellett szabad idejében gyűjtő-szenvedélyének hódolt. Egyik — AIGNER Lajoshoz írt — levelében olvassuk:

„Mint 10–12 éves fiú a magyar színpadokat gyűjtöttem, természetesen komáromiakat. . . . Azon könyvek címeit, melyeket olvastam már 10 éves koromban felírtam s azóta folytatom s így előttem áll olvasmányaim táblázata amely 2490 kötetet mutat 1840–1862-ig, valóban sok, — de kevés ami szigorúan véve tanulmányos és maradandó beccsel bírna, talán 1/5-e, mégis vigasztal azon öntudat, hogy nincs az a rossz haszontalan könyv, melyből valamit ne tanulhatnánk — és így valamit csak hasznomra fordítottam. Ide nem számítva temérdek jegyzetéseimet — (pár ezer ív, melyet már 15 éves koromtól szakadatlanul úzólok), könyv-, arckép és más gyűjteményeim sem hanyagolom el t. i. amennyire csak tehetségemtől telik.”²

1863-ban PÁKH Albert biztatására cikket írt a XVIII. század hírlapirodalmáról a Vásárnapi Újság számára, s később évtizedeken át rendszeresen itt közölte hírlapstatisztikáit. Gyűjtött adatokat 1859-ben a pozsonyi telekkönyvi hivatal beosztottaival együtt FÉNYES Elek földbirtokosokat rendszerező statisztikájához. Önálló genealógiát dolgozott ki több családról, NAGY Iván magyar nemesi családjaihoz, bibliográfiai adatokat gyűjtött OETTINGER: *Moniteur des dates*-jához.³

De mikor született meg a nagy mű terve? Óhajként, ötletként már korán felbukkan. 1859. nov. 1-én írta naplójába:

„Megkezdtem írni a Magyar könyvészet első részének a regény és novella (mely önálló kötetben jelentek meg) leírását”⁴

s azután naponta, vagy majdnem naponta ott áll naplójában ez a sztereotip mondat „. . . magyar könyvészetet írtam. . . .” Naplói szokásos év végi összefoglalójában még mintegy mellékesen szerepel egyéb tevékenysége mellett a könyvészet. „. . . könyvészetet magyar Irodalomról megállapított szerkezetben nov. 1-én elkezdtem és szépen haladt . . . .”

A következő évvégi naplóösszefoglalójából az tűnik ki, hogy a könyvészetben belül a hírlapok összeírására vetette a hangsúlyt.

„. . . mellékfoglalkozásul mintegy mulatságomul ez évben magyar könyvészetet kitarító szorgalommal írtam össze s különösen magyar újságokat 1780-tól kimerítőleg és idő szerint is szerkesztettem . . . .”

1861. január 20-án azonban bejegyzzi naplójába

„. . . óhajtanám, ha a magyar irodalomban egy jeles és bő irodalomtörténet jelenne meg (Toldy az övét, ha kiegészítené?) hozzá egy nagyszerű könyvészet (Bibliographia) legalább a XIX századhoz kimerítő! . . . .”

² Id. SZINNYEI József levele AIGNER Lajoshoz 1863. jún. 30. MTA Kézirattár Ms 18.

³ OETTINGER, Eduart Maria: *Moniteur des dates*. Biographisch-genealogisch-historisches Welt-Register . . . . Leipzig 1869. [és folyamatosan 1873–1882].

⁴ Id. SZINNYEI József Naplói. MTA. K. kézirattár Ma 18. [Mindig ugyanezen a számon].

Az ötlet felbukkan és újra eltűnik, sok más ötlettel együtt, melyek naplóiban egy-egy nap végén óhajként szerepelnek. SZINNYEI legtöbbször megjelent munkája ilyen „ötlet”-ből születik. Egyik nap azt írja, szeretné, ha Komárom város történetét megírná valaki [1861. febr. 13.], s aztán néhány hét múlva hozzálát ó maga. Másszor „magyar újságok kimerítő és időszaki kimutatását” tervezi, s aztán ezek a munkálatok mind sorba megindulnak, hogy melyik kerül egy-egy időponthoz előtérbe, azt a realizálhatóság külső — SZINNYEITŐL bizonyos fokig független — körülményei döntenek el.

Az általános könyvészet vagy bibliográfia még egyelőre nem kapott külső ösztönzést; amit AIGNER Lajos szerkesztett, ahhoz SZINNYEINEK nem volt kedve.

Amikor AIGNER társulási szándékkal jelentkezik a könyvészet terén, SZINNYEI kitér előle. AIGNER 1861. március 20-i levelében a következőket írta:

„Most bátor vagyok, egy indítványt tenni önnek t. i. mivel tudom, hogy szépirodalmi könyvészet szerkesztésével foglalkozik és énnekem kétségtelenül több alkalmam van ily munkára, tehát azt indítványoznám, hogy közreműködjünk az ügy előmozdítására, mert haszonról ezen munka mellett szó se lehet. Ha ezen szerény indítványom tetszését megnyerné, kérem azt mielőbb velem tudatni, hogy a nálam parlagon heverő adatokat előszedhessem. Az egész mint emlékszem 1800-tól egész 1860-ig terjed nemde? Minél terjedelmesebb tudósítást kérnék, vagy talán még jobb volna az egész kéziratot hozzám küldeni, én aztán javítom, bővitem, amennyire lehet és kiadót keresek számára. Talán elvállalja Pfeiffer. . .”⁵

Szinnyei néhány nap múlva — 1861. március 25-én — válaszol Aignernek és tanácsokkal látja el őt:-

„... Örömmel elfogadom a közremunkálást, amennyiben tehetem, de úgy látom, hogy mindenünk más malomban őröl, nevezetesen ön az újabb irodalmat közli, — és azt igen okosan teszi, de előbb azt, azután a régieket, — egy kis figyelmeztetést küldök, ha elfogadja, ne feledje ki „Irodalmi Közlöny”-éből az időszaki irodalom felemlítését, újságok fel- és eltűnését, — hányadik évfolyam — előfizetés — szerk. nagyság felírását — (tartalma már nagyobb tért és fáradságot igényel, az el is maradhat, hanem a más nyelveket jó felemlíteni, különösen most!) — Én jelenleg bár feljegyzem az újabb nyomtatványokat Vas.[árnap]i Újságból, Új Magyar. Múzeum s Figyelőből — hanem szak szerint írom le, mert a könyvészet megjelenésük szerint sorozza egymásután — nekem amúgy könnyebb áttekintésül szolgál; többire nézve visszatértem a régire ú. m. 1. sz.) újságok, emlék- és évkönyvek naptárak évszerinti tüzetes feljegyzését munkálom 1780-tól — ebben már szépen haladtam bár ez a legnehezebb — mert legújabb feljegyzések mint Sirokuti naptárában hiányosak és csak rövid felemlítések a régiek közül éppen kevés jegyzeteink vannak; Szilágyi Sándor Új Magyar. Múz. 1860. I. 213 — azt mondja, hogy a Magyar Kurir utolsó évfolyama 1798-ban volt, pedig még 1833-ban is élt és uralkodott Bécsben: ha ebben némi felvilágosításokkal szolgálhat igen szívesen veszem és annak idejében a kész munkát szívesen közlöm önnek! 2. A regényirodalmat ered. és ford. Kartigántól a mai korunkig évszerint jegyzem (ideszámítottam a humorist. apróságokat, anecdotákat, naplókat — de vajjon melyeket? Frankenburgét lehet? hanem Hiadorét már nem, — mely osztályba való ez és a levelezések? 3. Színiirodalmat, nemcsak a nyomtatott, hanem az előadott darabokat is (ered. és ford. évszerinti felemlítésével) — Ezek az én mostani bűvárlataim, amelyeket feljegyeztem, a többi szakra nézve hiányosak Danielik és Heckenast könyvésze után tettem! — idővesztés! — Ajánlom Önnek 1810-ig Széchenyi Országos Könyvtár katalógusát még ilyen jelesen szerkesztett könyvjegyzéket nem láttam 4 kötet! — azután a Tudom. Gyűjteményeket 1817—1842-ig és Tudom. Tárt.- Figyelmezőt és Új Magyar Múz. ez majdnem elég egy tökéletes könyvészethez. . .”⁶

⁵ Aigner Lajos levele — Szinnyeihez MTA Kézirattára, Ms 770/60.

⁶ Szinnyei József levélfogalmazványa Aigner Lajoshoz MTAK Kézirattár Ms 18.

Május 24-i levelében Aigner javasolja a konkrét együttműködést:

„... Pfeiffer szakjegyzékeket akar kiadni és engem bizott meg azok kidolgozásával. Egyelőre a szépirodalmat, a történetet és tán a gazdaságot és jogtudományt is elkészítem. Tehát itt volna az időpont egész és egyesült erőnkel a szépirodalmi irodalmat kidolgozni, ideértve a regényeket, költeményeket és (nyomtatott) színdarabokat. Kazinczytól — 1860-ig. Ha kegyed véleményemmel egyetért, kérem tessék a kéziratot legfeljebb június végéig hozzám küldeni, akár kész, akár nem mert később nem igen dolgozhatok ilyeneken. Mily modorban tetszett mostanáig a címekeket följegyezni, egyes papírszeletekre vagy folyamatos alapon (?) Az első sokkal célszerűbb az összeállításnál, a mint kegyed majd észrevenni fogja. A végleges összeállítását és elrendezést majd Engelmann könyvjegyzéke nyomán én eszközölöm. A másik három osztályt is tán még a nyár folyamán kidolgozom.”⁷

Szinyei másfél hónap múlva válaszol:

„... mentsem ki ha lehetséges a múlt hóbani folytonos gyengélkedésem — írja é — mert kellemes választ szerettem volna küldeni; mit azonban most sem tehetek, mert azon jelentéktelen könyvészeti jegyzeteim, melyeket ön Danielik könyvében kényelmesen föllelhet és melyet (nem miként ön szokta) sorban összeírtam, de *továbbfolytatni nem szándékozom*, miután ön fáradhatatlan szorgalmára támaszkodván, lesem, várom az ön könyvészeti közleményeit — bárcsak valaki egy tökéletes könyvészeti munka kiadásában önt gyámolítaná — de eljő annak is az ideje; midőn be fogják többen látni, hogy nélküle el nem lehetünk. — A Szépirodalmi Figyelőben olvastam ön újabb közleményét — nem lehetne kissé bővíteni azaz megnevezni az újon felmerült újság lapokat s más érdekesebbeket, mely több kiadást ért sat, sat...”⁸

Könyvészeti jegyzeteit tehát egy időre abbahagyta, erről tudósít a levél, amit a *Napló* bejegyzései is megerősítenek. Ebben az időben fokozottabb figyelmet fordít *Történeti Naplójára*, NAGY Ivánnak gyűjt adatokat a nemesi családokhoz, valamint régi tervét kezdi megvalósítani Komárom történetére vonatkozó adatgyűjtésével. (Közben AIGNER benyújt egy könyvészeti tervet az Akadémiához 1862. december 22-én. A tervből azonban nem lett semmi, az Akadémia egyelőre nem gondol könyvészet kiadására.) SZINNYEINEK megjelenik még egy hírlaptörténeti cikke *Hírlapirodalmunk a 19. században* címmel. Néhány év múlva azonban újra felbukkan SZINNYEINÉL a könyvészet terve, 1864. március 17-i naplóbejegyzés szerint saját maga számára írt könyvészeti jegyzetei kiadására gondol:

„Ma reggel támadt azon gondolatom — írja naplójában — hogy azon fáradságomból és szorgalmamból is nőheti ki magát valami önálló közölhető cikk-sorozat — mellyel egy idő óta vesződöm, gyűjteményes munkák tartalmát kiírván, úgy arcképeket, bírálatokat (ezenkívül nagyobb figyelemmel, életrajzokat; az igaz, hogy leginkább a regény és novella irodalmat terveztem, de a gyűjtem. munkák egész tartalmát kiírván idővel kiterjedhet mindenre ismertetésem. p. o. Jósika munkálkodását megismertetve időrendben közölve novelláit (hol jelentek meg) közben önálló műveit is, ezekről bírálatok hol találht. és arcképei . . . és hol mikor jelentek meg. Ma reggel gondoltam erre tüzetesen . . . s kivihetőnek azaz közölhetőnek gondoltam, mert eddig úgy szólván ezen szakaszban csak magamnak dolgoztam.”⁹

Az AIGNERhez írott 1864. március 28-i levelében már részletesen kifejti tervét. *Ez az első komoly nyom az életrajzi bibliográfia felmerülésére.* A levélben vázolt terv már jóval konkrétabb, mint a naplóbejegyzés sorai:

⁷ Aigner Lajos levele Szinyei Józsefhez. MTAK kéziratára Ms 770/61.

⁸ Szinyei József levélfogalmazványa Aigner Lajoshoz 1861. júl. 6. MTAK kéziratára Ms 18.

⁹ Napló MTAK Ms 18.

„... Egyik melléktörekvésem oly „könyvészeti jegyzeteket” írni össze, mely némileg hasonlítana az Acad. Almanachjában megjelentekhez, ha nem is lenne oly bő, mint az 1864-ben Beély Fidéle, meglehet még idővel önálló mű, vagy cikk sorozat nőheti ki magát belőle; nevezetesen elsőben is főleg a regény, novella s humoros irodalmat tűztem ki buvárlatom főtárgyául. A váza ez lenne 1. az író rövid életrajza, vagy kivonat abból, 2. a) megjelent önálló munkái; b) lapokban elszórt dolgozata, c) szerkesztői foglalkozások, 3. Kritikák, melyek műveire vonatkoznak (kivonatban közölve az egyes műveknél) s itt a helyek megnevezésével, 4. Életrajzi adatok hol találhatóak. 5. Arcképei, azok minémúsége. — No sokat akar a szarka...”¹⁰

Aigner lelkesen fogadja Szinnyei tervét, és társnak ajánlkozik a mű megvalósításához, s nem Szinnyei, hanem Aigner az, aki *először kifejti a nagyszabású életrajzi lexikon tervét:*

„Dacára annak, hogy oly régtől fogva vágyva vártam, mégis kedves meglepetésemül szolgált utolsó levele... van abban ismét megpendítve egy eszme, melyet én — tárgyabb fogalomban már rége eszmémé kifejeleszteni és melyről éppen jövő levélben indítványt akartam tenni önnek; értem itt az ön által „melléktörekvésül” jeltüntetett bio- és bibliografiai szándékait. Ön azt mondja, hogy eleinte a szépirodalmat szándékozta földolgozni s abban az író életrajzát, műveit és egyáltalán irodalmi tevékenységét, — műveire vonatkozó bírálatokat, — életrajzi lelhelyeket és arcképeit fogná tárgyalni. Helyes terv, de kevés dicsőséget kamatozna! (Ne gondolja, hogy én mint könyvész mint Cicero pro domo suo szólok!) Ön engem nyílt embernek ismer, tehát egész nyíltan szölandok. Én amennyire tehetségét és lankadatlan szorgalmát ismerem, nagyobb és valóban nagyszerű munkára hivatva tartom önt. Ne tartson hízelgőnek, én az igazmondást gyakorlom mindég. Önben egy jeles biograffhoz szükséges kellékek mind egyesülnek: megvan önben a tárgy — és egy ember nyilvános tevékenysége tárgy, melyet leírandók vagyunk — higgadt és objektív nézete és a történetíró pártot nem ismerő tolla (ámbar ezen utóbbiból néha-néha százados ellenségünk rovására elsikamlík); magyar irodalmi s politikai s társasági ismeretei nagyok: benne kritikai, és a mi biográf-nál fődolog: szorgalma páratlan. Ezek megvannak önben, tehát mért nem akarja fölhasználni, mért tehetségét aprólékos dolgokra elforgácsolni? Ön hivatva van egy általános magyarországi életrajzi lexikon megírására! Tudom, hogy ez nem csekély, hanem roppant és egy emberéletnél többet követelő munka, ha nem akar oly Ferenczi—Danielik féle kontárkodás lenni. De ha ön csakugyan hozzáfogna, először is följánlanám magamat társnak, aki nemcsak könyvészeti szempontból, de bő összeköttetésem által is, úgy hiszem hathatósan támogathatnám. És most hallja a munka tervét. Egyelőre csak a XIX. századra szorítkoznánk, 1800- fogva egész 1870-ig (mert addig eltart a gyűjtés); ezen korszakból azonban bármily tekintetben nevezetessé lett hazánkfiat, valamint külföldieket, de kik befolytak hazánk dolgaiba, fölveendőek és róluk hozandó:

1. alapos életrajz,
2. nyilvános életük hatása s nyilatkozványai,
3. ha írók: fontosb műveik kritikai méltánylása, vagy ha addig könyvészet nem jelenne meg, talán minden műveik elősorolása, valamint minden esetre fontos cikkeiknek fölemlítése,
4. ha művészek, minden műveinek megnevezése s méltánylása,
5. létező arcképek (minél teljesebben),
6. az illető életére vonatkozó iratok, cikkek lehetőleg bő leltára.

Ez a terv és most mondja meg őszintén, van e hajlama, annak kivételére életének tíz évét szentelni. Ha ezen kérdésemre megjött a válasz majd szólunk bővebben a tárgyról, — vagy a mi nagyon szomorító volna — elhallgatunk...”¹¹

SZINNYEI itt következő válaszleveléből látható, mennyire jólesett neki AIGNER bizalma, mindamellét nem fogadja lelkesen a tervet (tehát még ekkor 1864-ben sem!) — ebben saját mindennapi gondjainak realitása akadályozza, s azok a külső körülmények, melyek között él. 1864. június 20-i levelében a következőket válaszolta:

¹⁰ Szinnyei József levélfogalmazványa Aigner Lajoshoz MTAK kéziratára Ms 18.

¹¹ Aigner Lajos levele Szinnyei Józsefhez 1864. május 6. MTAK kéziratár Ms

„Igen megörvendeztetett ön levelével, habár azon szép terveket, melyeket ön előmbé rajzolt nem valósíthatom sajnos sok mindenfélével kell küzdenem s ezek között egyik főtényező azon zsarnok, mely oly igen sokszor leránt a prózai valóhoz — a gyomor. Családom fenntartása majd minden erőmet igénybeveszi, fájdalom csak kevés időt szentelhetek a kellemesebb foglalkozásra, t. i. midőn már a rendes napi foglalkozás — a családi gondtól testileg-lelkileg kimerülve vagyok szentelhetek némi csekély időt kedvenc foglalkozásaimnak: másik bökkenő a dologban az, hogy oly nagyszerű műhez nagyszerű készülétek és eszközök, u. m. a fővárosi közkönyvtárak szükségesek, és mind ehhez elég lehetőség, azon eszközöket felhasználva a tárgyat kedvessé tenni, ez hiányzik bennem. Biografikus Lexikon készítésével inaskodhatom ugyan, ha éppen alkalmam van hozzá, de nagyobb szerepre nem vállalkozhatnám, legyen tehát türelemmel kedves barátom, jöjjön körünkbe¹² és valamit csak lendítünk a dolgon, addig pedig hordom az anyagot össze a nagy épülethez. . .”¹³

Ezeztől az évektől kezdve vált Szinnyi rendszeres szokásává, hogy a hírlapokból kijegyezze a könyvekre vonatkozó bibliográfiai adatokat. Egy 1867 márciusából származó adat ad hírt, hogy 964 féle hírlap van birtokában. S hírlapstatisztikai közleményei már a nevét is ismertté tették. Eközben nyílik alkalom könyvészeti biográfiai jegyzeteinek részleges közlésére OETTINGER művében, a *Moniteur des Dates*-ban. S ez felkelti benne a vágyat, hogy maga is hasonlóan munkálkodhassék.

„Adja az ég, hogy egykor egész kényelemmel megkezdhessem illetőleg folytathassam magyar irodalmi repertóriumomat, biographiai magyar *Moniteur des Dates*-kat arckép és más Magyarországra vonatkozó tárgymutatót; hírlapok teljes leírását sat. sat. — Mikor teljesedik mindez és még hozzá az 1848/49-diki közlöny teljes és kimerítő tárgymutatója. . . .”¹⁴

Könyvészeti jegyzeteinek szaporodását, a szeretettel üzött passzió öncélú öröme mellett az is serkenti, hogy OETTINGER számára készít életrajzi jegyzeteket, csupán azon szerény céllal, hogy méltányosabb áron kapja meg tőle a *Moniteur des Dates* köteteit.

Meddig végzett OETTINGERnek munkálatokat — nem tudjuk, de a magyar írókra vonatkozó adatokat ezentúl szorgalmasan gyűjtötte. Év végi napló-összefoglalójában az irányú munkájának pontos adatszzerű leírása szerepel.

„Magyar írók munkálatai 8-adrét cédulákon apróbb cikkek, életr. adataik bírálat sat. 366 író munkáit többi álnév vagy jegy alatt 1866-ban 518 céd. = = 64 3/4 ív (1867-ben nem szaporodott), 1868-ban 7 db. névjegyzék, 1 ív Nagy Iván Magyarország családai B. betű. . .”¹⁵

1869 jelentős forduló életében. Pestre költözik. A Hungaria Biztosító megszűntével a Nemzeti Biztosító Társaság expeditoraként Pesten az eddigi 700 forint évi fizetéssel szemben 800 forinttal foglalja el új állását. Augusztus elején családja is utána jön. A pesti lakossá válás azért jelentett számára kedvező fordulatot, mert végre a rég áhított nagykönyvtárak elérhetőek lettek számára, s ismeretése is erősen bővült. Rendszeresen kezdett kávéházba járni, ahol valamennyi pesti folyóiratot áttekinthette.

Az igazi fordulatot természetesen az jelentette életében, amikor 1872-ben az Egyetemi Könyvtárhoz került. Még mielőtt könyvtárosi állását (42 éves korában!) elfoglalta volna, a Magyar Tudományos Akadémia elfogadta a tudományos repertórium kiadásának tervét. Éveken át ezen dolgozik most, s a *Magyar írók névtára* még mindig várat magára.

¹² Aigner ugyanis ebben az időben Ausztriában tartózkodott.

¹³ Szinnyi József levélfogalmazványa Aigner Lajoshoz. MTAk Ms 18.

¹⁴ MTA Kézirattár Napló Ms 18 (1867. szept. 7.)

¹⁵ MTA Kézirattár Napló Ms 18 (1868)

Közismert tény, hogy SZINNYEI a *Könyvszemle* 1877-es évfolyamában jelentette meg *Egy magyar írók névtárának terve* című cikkét, amelyben határozottan körvonalazta elképzeléseit a megszerkesztendő és kiadandó műről. Méltán nevezhetjük tanulmánynak a cikket, melyben műve tervét felvázolja, azért, mert nem csupán az általa elvégzendő feladatra szorítkozik, hanem alaposan végigpásztazza azokat az előzményeket is, melyeket a magyar könyvészet terén 1877 előtt fel lehet találni, nem feledkezik meg olyan munkáról sem, mely egyáltalán kiadásra sem került, mint pl. a JANKOVICHÉ, melyet az Akadémián helyeztek letétbe. Tervében a főhangsúlyt ekkor még az írói művekre akarta helyezni, és csupán szüksézáví életrajzi adatokat kíván adni („Az író neve után jönné születési éve, napja, helye és polgári vagy tudományos állása és kitüntetései amennyire ez kitudható, évszerint leírva, valamint halálozásának éve napja és helye”).¹⁶ Mindezt az önállóan megjelent művek időrendi felsorolása előtti közlésként tervezte. „Életrajzokra vonatkozó adatokra nézve eredeti vagy első forrásul tekintem az önéletrajzot, arcképek köriratát vagy aláírását, gyászleveleket és az egykoru hírlapok nekrológjait s életrajzait.” A könyvek címeinek leírásánál is az eredeti forrásokat ajánlotta. „A könyvek lecímezése magáról a könyvről történjék; amennyiben ez nem lehetséges, a gonddal szerkesztett részletes könyvészeti művek is segítségül veendőék, de egyáltalán nem, vagy csak utolsó esetben használándók a könyváruusi katalógusok, miután ezeknél a könyvek címei igen gyakran helytelenül rövidítettnek és a gyors munka miatt az írási- és sajtóhibák igen gyakoriak.”¹⁷

FRAKNÓI Vilmos még ugyanabban a számban megjegyzéseket fűzött SZINNYEI tanulmányához. Mindenekelőtt melegen üdvözölte azt, de a konkrét tervnek nem minden részletével értett egyet:

„Szinnyei terve szerint a munka elsősorban bibliographia volna — írta — az írók neve alatt csoportosítva. Az írók életrajza, munkásságuk irányának ismertetése mellékes dolog maradna. Nem állítom, hogy Szinnyei úr tervének valósulása nem volna nagy szolgálat irodalmunknak. De nekünk többre és másra van szükségünk. Arra, amit Wurzbachnak „Biographisches Lexicon des Kaiserthums Österreich” című jeles vállalata nyújt, mely a bécsi cs. Akadémia segélyezése mellett Bécsben jelent meg. A budapesti tudományos intézetek karöltve, képesek volnának ily feladat megoldására. Kötelesek is arra.”¹⁸

A sajtó felfigyel SZINNYEI tervére. 1877 augusztus-szeptemberben bőven foglalkoznak a lapok a tervvel, és helyeslik is azt. S három év múlva, amikor már elfelejtették volna — de miközben SZINNYEI — a bírálat nyomán, most már a részletesebb életrajza is kiterjesztve figyelmét —, szorgalmasan gyűjtötte az adatokat, a *Pesti Napló* 1880. december 8-i számában újra foglalkozik a tervvel. Ez felbátorította SZINNYEIT arra, hogy most már közvetlenül az Akadémiához forduljon.

„A Pesti Naplót lapoztam a Repert. számára — írja Szinnyei aznap naplójába — midőn az a különös véletlen történt, hogy éppen abba akartam hagyni a kutatást és éppen akkor tűnt szemembe a Magyar Írók életrajzára felhívás a közönséghez nagy tárcában. Vittem azonnal Józsinak, hogy megmutassam ezen jó óment . . . Józsi azonnal hozzáült a munkához, megírta az életrajzokat, és a folyamodást az Akadémiához, ha sikerülne a „Magyar Írók lexikona” nagy urak leszünk. Hisz máris jól fordulnak a dolgok . . . (ké-

¹⁶ *Magy. Könyvszle.* 1877. 366.

¹⁷ *Magy. Könyvszle.* 1877. 367.

¹⁸ U. o. 372.

sőbbi bejegyzés). Ma igazi gyár volt nálunk, csak Feri nem dolgozott [Szinyei legkisebb fia ekkor öt éves] de ha felnő és sikerül az írói lexikon jut neki is . . . Ez koronázza meg életemet, de félek pechjeimtől (?) nem kapom meg.”¹⁹

Teljes terjedelmében közöljük az eddig nem közölt dokumentumot, SZINYEI első beadványát az Akadémiához (az életrajzi minták elhagyásával, melyet másnap személyesen vitt el GYULAI Pálhoz).²⁰

„Tekintetes Akadémia

Ezelőtt három évvel a „Magyar Könyvszemlé”-ben közöltem egy „Magyar írók névtárának” tervét (melyet ide mellékelek) és abban kifejtettem egy ily munka szükségességét. Jelenleg — évtizedek óta gyűjtött jegyzeteim segítségével azon helyzetben vagyok, hogy tervemet kellő anyagi támogatás mellett kibővíve megvalósíthatnám. Azon terv szerint ugyanis a munka nem annyira írói lexikon, mint inkább az írók legfőbb életrajzi adataival ellátott bibliographia lett volna; jelenleg azonban — tekintetbe véve ngs és főtiszt. Fraknói Vilmos úrnak cikkemre tett megjegyzését — tervemet úgy módosítottam, hogy a bibliographia helyett egy lehetőleg teljes életrajzgyűjteményt adnék. Nevezetesen:

1. A munka magában foglalná minden oly írónak teljes életrajzát, kinek önálló műve jelent meg a mennyiben a rendelkezésemre álló kútfőkből megírhatom szem előtt tartva az életrajzok egymáshoz való arányosságát.

2. Könyvészetet (adnék) az egyes írók önálló műveiről.

3. Repertóriumot a folyóiratokban megjelent cikkekről, úgy azonban, hogy ez inkább utalás lenne a már megjelent repertóriumokra, a M. Tudom. Akadémia által kiadott Névkönyvekre és Almanachokra, és amennyiben a fentebbiekben nem volnának meg az író cikkei, jegyzeteimből pótolnám.

4. A „Kútfők” című rovat alatt fölemliteném életrajzait, utalva mindazokra, melyek könyvekben és hírlapokban elszórtan megjelentek hogy a kutató a nevezett íróról még bővebb értesítést nyerhessen.

A mű kiadására nézve legcélszerűbbnek tartom a füzetes kiadást, a gyorsabb közzététel végett is, de méginkább a kelendőség szempontjából. E szerint minden két hóban öt ives füzetet lehetne kiadni s 6 füzet képezne egy kötetet, mely egy év alatt készülne el. Az egész műnek nagyságát 6—8 kötetre számítva, ugyanannyi év alatt készülnék el az egészszel.

Mutatványképpen ide mellékelek néhány kisebb írói életrajzot.²¹ Ily nagy munka kiadására egyes kiadók nem vállalkozhatnak, annál fogva azon kérelemmel járulok a tek. Akadémiához, hogyha jónak látja, méltóztassék ezen munka megjelenését lehetőségessé tenni.²²

A terv és a benyújtott előterjesztés további — majd egy évtizedig tartó — hivatalos akadémiai fórumokon tett „körút”-jának állomásairól, az Akadémia összes-üléseinek fennmaradt jegyzőkönyveiből, az I. Osztály hivatalos iratanyagából és SZINYEI József naplóbejegyzéseiből és levelezéséből értesülhetünk.²³ Az Irodalomtörténeti Bizottság foglalkozott a kérvénnyel és a következő határozatot hozta:

„Az Irodalomtörténeti bizottság az 1-ső osztálynak 1880 december 15-én tartott értekezletéből, idősb Szinyei József „Magyar írók Névtára” című munkájára nézve

¹⁹ MTA Kézirattár Szinyei Napló Ms 18.

²⁰ SZINYEI naplójában e találkozásról a következőt jegyezte fel: „Gyulai nem igen vigasztalt, szept.-ben kellett volna beadnom, mert bizottságnak adják ki, sat. Talán lehet valamit csinálni! Én csak Fraknóiban bizom, mert ha ő akar valamit, kiviszi.” (Napló, 1880. dec. 9.).

²¹ A SZINYEI József által csatolt címszavakat nem találtuk meg.

²² MTAK Kézirattára Akadémiai iratok 78/188 O.

²³ Ld. pl. SZINYEI naplóbejegyzései (1881. nov. 29., 1882. jan. 30., 1882. jan. 31. stb.) MTAK Kézirattár Ms 18.

véleményadásra szólítottván fel javaslatáról a következőkben van szerencséje az osztályt tisztelettel értesíteni.

A bizottság a munkának mutatóanyagok kisérétében benyújtott tervét helyesli s némi bővítéssel elfogadandónak tartja. Egy ily munka szüksége annál inkább érezhető, mivel naponként arról kell meggyőződni, hogy *azon* ilyenmű munkák, melyekkel ez idő szerint rendelkezünk, sem nem elég teljesek, sem nem eléggé megbízhatók. Szinnyei úr évtizedek óta folytatott gyűjtése, lelkiismeretes szorgalma s eddig közrebocsátott művei egyaránt azzal biztatnak, hogy kezéből lehető teljes anyagot, pontos és hiteles adatokat fog nyerni az irodalom. Mivel pedig jelentésében éppen ő maga említi az általa gyűjtött anyag gazdagságát: a bizottság azt a módosítást illetőleg bővítést javasolja, hogy ne csak az önálló kiadásban megjelent művek szerzői, hanem amennyire lehet a folyóiratokban szétszórva található értekezések s egyéb érdemes művek írói is felvétessenek a névtárba. E miatt újabb kutatásokra nincs szükség, csupán a felveendő anyag s a szerkesztési munka szaporodik. A 6—8 kötetre tervezett mű talán egy kötettel több, de egyszerűsödnie teljesebb is lesz.

A Névtár kiadására nézve a bizottság szintén helyesli a füzetenként való (5 ives füzetekben) megjelenést oly formán, hogy az Akadémia 8 réti kiadásai alakjában két hasábos lapon történjék. Az életrajzi adatok nagyobb, a repertóriumú kútfők stb. kisebb betűvel szedve.

A szerkesztett ivék átvizsgálása bizassék egy — minden tudomány szakra való tekintettel összeállított — akadémiai felügyelő bizottságra.

A mű általános érdekénél fogva kiadási költségei ne egyes osztály költségvetését, hanem az összes Akadémiát terheljék.

Végül, mivel a nagy közönséget is érdeklő mű kelendőségére biztosan lehet számítani, a kiadás 1000 példányban nyomásos.

Az Irodalomtörténeti Bizottságnak 1881 évi május hó 28-án tartott üléséből

Szász Károly
bizotts. Elnök.”²⁴

Évek telnek el az Akadémia határozata óta, és semmivel sem mozdul előre az ügy, azonkívül, hogy SZINNYEI egyéb munkái mellett szorgalmasan jegyzeti az írókra vonatkozó adatokat is. 1885 elején azután újabb lépésre szánja el magát. Kérdőíveket nyomtat az adatgyűjtés meggyorsítására. 1885 február 8-i naplóbejegyzésében olvassuk: „... délelőtt megkészítettem a Magyar Írók Névtárához a körlevelet, mintalapot, kérdésekkel!”²⁵ Másnap: „... mentem Knollhoz a M. Írók Névtárához a felhívást és körívet nyomtattam 1000 példányban.” 1885 febr. 13. Napló: „... megjöttek a kérdőívvel Knolltól, de föl se bontottam, péntek van”. Másnap már arról ír, hogy küldözgeti szét a Magyar Írók Névtárának szerkesztéséhez szükséges kérdőíveket:

„Megindult a Magyar Írók Névtárának szerkesztése cédulákkal azaz a nyomtatott iveket küldözgettem szét magamhoz vevén vagy 10-et mindegyiket számozva és följegyzem, kinek adtam, hogy tudjam visszareklamálni. Elsőt adtam Szilágyinak. A reggeli szokott foglalkozás után aztán mentem a Múzeumba, ott is szétosztogattam, akit hol megcsipek ... A Nemzetnél egy csomó kérdőlapot szétosztottam és Porzsolttal beszélünk a felállítandó városi könyvtárról ... Pesti Naplóhoz, Acsádynak adtam egy lapot, de a keresett hirlapot ... nem találtam ... K Nagy Sándornak levelet irtam és 20 kérdőlapot küldtem neki, ha nem ír gyűjtsön adatokat ...”

1885. május 26-án SZINNYEIT másodszor javasolják akadémiai tagságra, 21 szavazatból 10-et kapott, 11-en ellene voltak. Így ajánlását elutasították. Ez a hír nagyon leverte SZINNYEI Józsefet. Másnap — május 27-én — ezt írta naplójába: „... Rossz nyugtalan éjszakám volt, későn aludtam el, korán keltem, sokat tépelődtem afölött, hogy a Repertóriumomat, hírlapkiadást abba-

²⁴ MTAK Kézirattár Akadémiai iratok 494/1881.)

²⁵ A naplók mindig a jelzett évszámú kötetben, már ismételtelen megadott Akadémia Kézirattári jelzet alatt találhatók.

hagyom, de ezzel is csak ellenségeimnek szerzek örömet, ha látják, hogy hat rám a bukás, és magamat büntetem a mellőzéssel. Folytatom. . .” S lankadatlán szívóssággal folytatta a jegyzetést, s mintha az Akadémia is lassan, de módszeresen foglalkozott volna az ügyel.

Az 1885. november 23-án megtartott összes-ülésén az Akadémia plénuma érdemben foglalkozott a *Magyar írók névtára* tervezésével, az I. Osztályt bízta meg az alapos és beható mérlegeléssel. GYULAI Pál osztálytitkári minőségében javasolta, hogy az Akadémia 1886-os költségvetésébe iktasson be 600 forint összeget „előleges költségek”²⁶ címen. A SZINNYEI-féle tervvel való beható foglalkozás céljából az Akadémia mindhárom osztálya bizottságot küldött ki, és a vizsgálatok eredményeként 1886. november 29-én¹ az Akadémia összes-ülése meghallgatta az előterjesztést és határozatot hozott. Az ülés e tárgykörrel foglalkozó jegyzőkönyvrészlete az alábbiakat tartalmazza:

„Trefort Ágoston akad. elnök úr elnöklete alatt. Jelen voltak: Sztoczek József másodelnök, Szász Károly r. t. Hunfalvy Pál, Szabó József, Ballagi Mór, Szilágyi Sándor, Gyulai Pál, Budenz József, Hunfalvy János, Vámbéry Ármin, Than Károly, Wenzel Gusztáv, Budenz József, Henszlmann Imre r. tagok, Vadnai Károly, Arany László, Majláth Béla, Fejérváthy László I. tag, Fraknói Vilmos főtitkár. 235. Olvassatik a Magyar Írók Névtárának kiadása ügyében kiküldött bizottság jelentése. E szerint a bizottság kívánatosnak tartja, hogy az Akadémia a Magyar Írók Névtárának kiadására vállalkozzék, mivel egy ily munka szükségét az összes szaktudományok művelői érzik, és az ajánlattevő által évek hosszú során át gyűjtött anyag a feladat megoldását tetemesen könnyíti. — A bizottság ajánlja továbbá, hogy a szerkesztés id. Szinnyei Józsefre bizzassék, egyúttal azonban Heinrich Gusztáv lev. tag a szerkesztésben való közreműködésre és a felügyelet gyakorlására kéressék föl. — Mivel pedig a munka a nagyobb közönség körében is elterjedésre számíthat, a bizottság a költség jelentékeny részét az Akadémiától elháríthatónak véli, oly módon, hogy csak a szerkesztés költségeit (apró betűkkel, sűrűn nyomtatott egy ívrt 40 frt) viselje az Akadémia, a nyomtatás költségeit pedig a könyvkiadó vállalja el, kire a tulajdonjog ruháztatnék. Ily módon az évenként közrebocsátandó egy kötet kiadása az Akadémiától mintegy 1400 frtot igényelne. Végül a bizottság ajánlja, hogy amennyiben az Akadémia a Névtár kiadását elhatározza, a vállalat egész vezetését az irodalomtörténeti állandó bizottság körébe utassítsa.

Az Akadémia mindezen javaslatokat elfogadja, és az Irodalomtörténeti Bizottságot fölhívja, hogy a munka létesítése érdekében szükséges intézkedéseket tegye meg, a szerkesztés költségeit az 1887 évi előirányzatba vegye föl és a kiadás iránt a vállalkozó könyvkiadókkal tárgyalásokat indítson.”

Az Irodalomtörténeti Bizottság az előterjesztett javaslat értelmében foglalkozott a Névtárral, szerkesztésével Szinnyei Józsefet bízta meg, „a felügyeletre pedig Heinrich Gusztáv lev. tagot kérte fel”.²⁷ A megbízás értelmében Heinrich Gusztáv tárgyalt a mű kiadásáról, és kereken három év telt el, amíg az előkészületek eljutottak a végkifejléshez, az Akadémia megtalálta a megfelelő kiadót és kiadási módszert, és 1889 végén a Hornyánszky-féle nyomda megkezdte a mű szedését.²⁸

1890. január 13-án, hétfőn elkészült az első füzet. Teljes egészében idézzük SZINNYEI József *Naplójának* e napok eseményeiről szóló bejegyzéseit, az év-

²⁶ MTAK Kézirattára Akadémiai iratok 49/1886.

²⁷ Akadémiai iratok 956/1886.

²⁸ A többéves huzavonáról és a hivatalos tárgyalásokról ld. többek között SZINNYEI naplóbejegyzéseit (1886. nov. 9., 1886. nov. 10., 1886. nov. 16. 1887. febr. 25., 1889. jan. 5., 1889. febr. 26., 1889. febr. 28., 1889. dec. 18.; levelezését (K. NAGY Sándor kir. ügyésznek írott levél 1886. nov. 9., NAGY Ivánnak írott sorok 1887. jan. 11. (Ms 798/299), fiának, ifj. SZINNYEI Józsefnek írott levelek 1887. febr. 7. (Ms 799/236), 1887. febr. 27. (Ms 799/237), 1889. márc. 2. (Ms 799/295), 1889. nov. 10. (Ms 799/307) és 1889. dec. 19. (Ms 799/312)

tizedes tervezgetés és küzdelem után az első kézzel fogható eredmény első örömeinek megnyilvánulását, és lázas szervező munkájáról szóló feljegyzéseit.

„4-or, alig vártam, megindultam a nyomda felé Ferit magammal vivén; a füzet készen van, csak borítani kell? Zsoltnál bevárom, ott szivarozva elbeszélgettünk; egy óra múlva bementünk; végre elkészült. Itt van a kezembe; kitartásom, fáradságom, munkám méltó gyümölcse. Zsoltnak adtam az első példányt, aztán naplóm irtam. — Most adj erőt egészséget én uram istenem, hogy ellenségeimnek azt is megmutassam, hogy folytatni is fogom tudni munkámat, egészséggel, kitartással, learassam a megérdemelt jutalmat. Ez kellett nekem, hogy lássák: tudok én ilyesmit is ismerjenek meg széles ez országban, a megbecsülésről majd máskor, hiszen, ellenségeim csak szaporodni fognak, de sokkal nagyobb arányban szaporodnak az én igaz barátaim. Az Isten áldja meg őket. Holnap osztom szét a példányokat az újságoknak. Folytattam tehát a Ba. beírásokat és 10-kor lefeküdtem . . . Már az az első baj, hogy a papiros, melyen könyvem nyomtatták nem felel meg a mutatóvány ív papirosának. Tehát ez a pimasz kereskedők első csalása: no de se baj, így is szép tetszetős a kiállítás!

És másnap felfedezi az első hibát is a munkában.

„. . . Józsinak elküldtem az első füzetet legyen neki is öröme! Csak már ne zavarná sok keserűség örömet. De alig mentem a Múzeumba és tettem a szükséges beírásokat, jött Zsolt: „Mért nem mutattad az élőket: Andorka Gyulánál több hiba van járásbíró Csurgón Tolnamegyében? Somogy helyett? Hogy történt? Isten tudja, de ez az én privát Pechem, mikor tudtam, hogy az a hiba s belecuszott. Miért nem irtam neki? Mikor annyinak irtam! Ez már fátum. És az utolsó lapon, épen szembetűnő helyen, Elkedvetlenedtem.” 12 ór. azért elvittem a példányokat Kazárnak, Vasárn. Ujs. és Egyetértés számára a Bud. Hírlaphoz, ifj. Jankának átadva, meg Földinek a Föv. Lapokét: Kazár 66 partét adott, Földi 83 dbt., Bartal is hagyott az egyetemi könyvtárban 32. Sok az isten áldása, de így lesz e munkám folytatásánál? Végre elfáradva elkedvetlenedve a partékkal bibelődtem ebédig . . . Aztán átmentem Acsádyhoz átadtam a füzetet és a Nemzetnél is beszéltem az új szerkesztővel Gajáryval! Felkért írásra! Vissza haza. Irtam a Ba. írókat, már csak lemorzsolom, de csak jönne az életrajz az élőkről. Vederem! 4-or sötét lett, elmentem a nyomdába; átadtam a 123 vidéki hírlap jegyzékét, mindegyiknek küldenek tisztt. példányt. A program a Term. Közlönyhöz is lett csatolva! Ennyi hűhó reklám munka, kelni fog, de én birom e végig vinni? Istennél a hatalom és a kegyelem. Zsoltnál Láncey volt $\frac{1}{2}$ óra múlva együtt el és a P. Hírlapnál is leadtam egy füzetet! Lesz elég dicséret, de aztán?!”

Aztán? . . . Ment a munka folyamatosan. SZINNYEI győzte kitartással, energiával haláláig. De az utolsó kötetet Feri,²⁹ aki az első füzet megjelenésekor 15 éves volt, fejezte be, közel másfél évtized múlva.

*

Hátramaradt még az a kérdés, hogy hogyan szervezte meg, és milyen módszerrel végezte a munkát id. SZINNYEI József?!

Amint láttuk, SZINNYEI 1868-tól OETTINGERREL kezdődő kapcsolata óta tért át az addigi füzetbe való jegyzetelésről 8-adrét alakú papírszeletkékre való jegyezgetésre. Hiába javasolta ezt már korábban neki AIGNER, ez a módszer csak akkor vált számára égetően aktuálissá, amikor már nem csupán saját-maga számára, időtöltésből készítette az életrajzokat, hanem azzal a céllal, hogy azokból OETTINGER művében felhasználjon. Amikor pedig összegyűlt hatalmas cédulaanyaga meggyőzte őt arról, hogy tervével a közvélemény előtt is előálljon — s 1877-ben közzétette a *Magyar írók névtárának tervét* —, nem állt meg itt, hanem azonnal hozzálátott anyaggyűjtésének szélesebb-

²⁹ SZINNYEI Ferenc irodalomtörténész, SZINNYEI legkisebb fia.

körű megszervezéséhez. Levélben megkereste gyűjtőtársait (színlap, folyóirat stb. gyűjtőket), s megkérte őket megyéjükben, városukban élő írók életrajzi adatainak számára való megküldésére. E típusú levelekből álljon itt egy dokumentum mintául, melyhez hasonlókat küldött másoknak is, melyek csak abban tértek el egymástól, hogy a kérdéses partnerekkel kialakult levélbeni, vagy személyes kapcsolat tartalmának megfelelő barátságosabb, vagy hivatalosabb hangon íródtak.

„Most állítom össze jegyzeteimet külön lapokra a „Magyar írók névtára” szerint, eddig az A betűvel körülbelül készzen vagyok, közel 1000 hazai író működéséről van tudomásom, kinek neve A-val kezdődik, nagyon lekötelezne ön, ha a biharmegyei írók körű az A betűseket rövid jegyzetekkel nekem megküldené, hogy abból megítélhessem mennyire lesz teljes a gyűjteményem, én majd viszont annak idejében szolgálak felvilágosítások és pótlásokkal. Nagyrabecsülöm Önt, hogy nem szűnt meg a könyvészetet foglalkozni éppen azért egyuttal sajnálom, hogy a központtól meg kellett válni. Nem lehetne ott megindítani egy „Adatok Bihar megye történetéből” című gyűjteményt, mint a Zalaiak teszik szép sikerrel. . .”³⁰

MÁRKI Sándor meg is maradt rendszeresen adatokat küldő levelező-partnernek.

Három évvel később, 1881-ben kezdte meg SZINNYEI a gyászlevelek gyűjtését is, kétségtelenül azzal a céllal, hogy adataikat írói névtárában és egyéb irodalmi munkáiban felhasználja (pl. a még mindig folyamatosan készített genealógiákban, így az 1887-ben készített *Nemzetiségi Zsebkönyv*-nél, színi-jegyzeteihez stb.). 1886. május 15-én PRAY Valérhoz írott levelében arról számol be, hogy már 40 000 partecédulája van.³¹

1885 februárban (amint már említettük) 1000 kérdőívet nyomat, melyet gyűjtés, vagy egyéb címen vele kapcsolatban álló „levelezőpartner”-einek küld szét, s bőven osztogat a fővárosi lapok szerkesztőségeiben.³² Valószínű, hogy a későbbi években is utánanyomatott a kérdőíveknek, mert évek múlva is még szerepel a naplóban, levelekben a jelzés, kiknek küldött kérdőíveket. A megszervezéshez tartozik az a körülmény is, hogy amikor már sorozatosan jelentek meg a Magyar Írók füzetei, esetenként, folyamatosan szólította fel állandó levelezőpartnereit, rendszeres segítőtársait az éppen soron levő betűs és szótagos írók gyűjtésére, egy-egy élő vidéki író esetében, — ha ahhoz a betűhöz ért, — rendszeresen kért kiegészítő adatokat. Ő maga már 1881-től kezdve — amikor az első folyamodását beküldte az Akadémiához — A-betűs (később más betűs) írók céduláival zsebeiben járt, nemcsak a könyvtárakba, hanem a kávéházakba is, módszeresen és rendszeresen jegyeztette az újabb és újabb adatokat, s amikor egy betűn belül meghatározott szótaggal kezdődő írók jegyzésével végzett, akkor helyezte el ezt otthon végleges dobozába, s jegyezte be egy írói névsorfüzetbe, hogy (ezt nem sikerült megtalálni, de a naplóból értesülünk róla) milyen írók életrajzával végzett. Amint megjelentek az első füzetek, önkéntes segítők is akadtak. Számos olyan levél van az Akadémia Kézirattárában, melyet műve olvasói írtak, akik egy-egy új író

³⁰ SZINNYEI József levele MÁRKI Sándorhoz, 1878. nov. 1. MTAK Kézirattára Ms 798/188.

³¹ Szinnyei József levélfogalmazványa Pray Valérhoz 1886 máj. 15. MTAK Kézirattár Ms 798/456.

³² A kérdőívekre már az első évben 804 önéletrajz érkezett. 1886. jan. 9-én jegyzi naplójába: „... a múlt évben beérkezett kérdőlapjaimat összeszámláltam, 804 önéletrajz élő íróktól írva tehát autograph is.”

neveztek meg, vagy megjelent írók esetében kritikával jelentkeztek. A már megjelent betűk után felbukkanó új neveket SZINNYEI külön gyűjtötte azzal, hogy a Pótfüzetbe beiktatja (ez a pótfüzet sohasem készült el).

1887-ben körlevelet intézett minden megye alispánjához, és főispánjához, hogy tőlük a megyéjük területén élő írók adatait bekérje. Naplója tanúsága szerint (1887. jun. 20.) „... csakugyan volt hatása az alispánok és polgármesterekhez írott leveleknek, küldözgetnek...”, tehát e felszólításra is érkeztek adatok, s néhány megyei notabilitás megmaradt állandó levelezői sorában. Szinnyei módszerével kapcsolatban a következő szkeptikus megjegyzést teszi:

„... A Tud. Gyűjtemények igen jól szerkesztett Bibliográfiáját néztem át 1817-ig és inkább erre hivatkozom az életrajzoknál és egyúttal a receziókat is idézem itt, minél több és többféle annál jobb. De vajon lesz-e a többi betű is ilyen? Az A és B csak jó és bőséges, mert rég hordom össze hozzá az anyagot, de a többire legalább azt tudom hol található éppen olyan mérvben...”³³

Ezzel az idézettel már át is tértünk arra a kérdésre, milyen forrásokat használt SZINNYEI? Mint a kérdés maga, ugyanolyan egyszerű és lakonikus lehet a válasz is: mindent, mindenfélét, a gyűjteményes munkáktól egészen az egyedi egyszerű művekig. Valóban, lehetetlen még csak valamennyi forrástípust is felsorolni (ehhez a 13 kötetes mű valamennyi névcím alatt meghúzódó forrás-megjelölésről kellene kimutatást készíteni), így csak a naplóiban leveleiben előforduló legfőbb típusok felsorolására szorítkozunk. Egyik legfőbb, s kiapadhatatlan forrásul a hírlapok, napi- és hetilapok, folyóiratok kínálkoztak, azután a nagy könyvtárak katalógusai. (Különösen a Széchényi könyvtár katalógusát emlegeti igen használhatóként.) Valamennyi, — saját munkája megjelenése előtt, vagy közben megjelent — írói életrajzgyűjteményt átnézte. Használta SZABÓ Károly *Régi Magyar Könyvtárát* és PETRIK könyvészeit is. (Ez utóbbi 1888 januárban kerül nyomás alá.) SZINNYEI örül, hogy már azt is használni tudja készülő művéhez), lexikonok, schematizmusok, tájmonográfiák, minden rendű és rangú életrajzgyűjtemények (pl. katolikus és protestáns papok életrajzgyűjteménye, kollégiumi évkönyvek, értesítők stb.) szintén feldolgozásra kerültek.

Nem tudtunk kimutatást készíteni arról, kik és hányan segítettek SZINNYEI monumentális műve létrehozásában, de hogy nagyon sokan voltak, bizonyítja óriási (10 000-re rúgó) levelezése. A munka megkezdése legelején ő maga megnevez néhányat, egyik, MOENNICH Károlyhoz intézett levelében, akit szintén rendszeres adatgyűjtésre kér fel:

„Miután neked most egyáltalán semmi dolgod elővehetnéd a régi s újabb fejevári írókat és azok jegyzékét betűrendbe szedve tartsd előtted és irogasd nevüket egyenként külön külön stempel formát 8-rét lapocskákra a la blanquette, és kutasd viseld dolgaikat, a városi s megyei jegyzőkönyvekből és az illető családtagoktól, aztán küldözd el hozzám sorban, péld. Be—C betűbelieket. A jegyzéket meg lehetne kezdeni a Horváth István féle Fejérmegyei tudósokkal (Tudom. Gyűjtemény 1817 III. 86.) és a Hazánk s a Külföld 1865. 10 sz. borítékán, meg a Vasárnapi Ujság 1865. 17. sz. levőkkel; aztán ha végiglapozod a Fejérvár és megye monográfiáját, meg a fejevári lapokat, schematizmusokat összeszedhetsz 300-at, ez csak 1%. Én pedig a felfedezett új adatnál hűségesen idézem nevedet. Vannak már ilyen embereim: Zalára Novák Mihály, Baranyára Darnai Kálmán, Erdély régi íróira nézve Koncz Józsi, Beregre Orbók Mór, Bács-

³³ MTAK Kézirattára Napló Ms 18.

Bodrogra Iványi István, Liptóra Csósz Imre st. Nem sok, de valami ez is! Tehát segíts, ne csak élőkkel, mert azok úgy is megélnék, de támaszd föl a halottakat. . .”³⁴

A következő évben GYALUI Farkas is rendszeres levelezői táborába lép, aki kolozsvári és erdélyi írók felkutatásában mutat fel rendkívüli érdemeket.

SZINNYEI a 80-as évek közepétől rendszeresen, naponta két-két író életrajzát írta meg végleges formában (bár nyomdába adás előtt mindig kiegészítette életrajzukat legújabbban megjelent műveik adataival), később, amint az első füzetek elhagyták a nyomdát, már naponta 5–10 életrajzot is megírt. Olyan esetről is tudunk azonban, amikor hetekig dolgozott egy-egy író életrajzán.

Különös súlyt helyezett az élő és közéleti szerepet betöltő akadémikusok életrajzának megírására. Nekik lehetőleg megküldte az életrajz kéziratát vagy nyomdai levonatát lektorálásra. (Így KAUTZ Gyula, EÖTVÖS Loránd, GOLDZIEHER Ignác esetében van ennek írásos dokumentuma). A lektorálásra és a korrektúrák kijavítására egyébként is rendkívül kényes volt.

Az Akadémia által kijelölt mindenkori ellenőr, HEINRICH Gusztáv mellett, műve kéziratát és első kefelenyomatát rendszeresen átnézte fiával, ifj. SZINNYEI Józseffel, a kolozsvári egyetem finn-ugor nyelvész professzorával is.

Amiről legkevesebbet tudunk, az a kérdés, hogy milyen szempontok alapján válogatott SZINNYEI. Azaz milyen alapon kerültek be, vagy maradtak ki művéből írók, akiknek volt nyomtatásban megjelent műve. Tudomásunk szerint bevette a nemzetiségi írókat is, legalább is a „tótokat” igen. Naplójában és néhány levelében lelkendezik afelett, hogy a „tót” írókra nézve rendkívül jó forrást fedezett fel a *Slovenska Pochladi* című lapban. Már a munka kezdetén írja viszont CONCILIA Emil nagyszombati érseki helynöknek — aki rendszeres segítői sorába tartozott —, hogy „nagyon gazdálkodom a térrel és idővel. Ezért a horvát és dalmát írókat ezentúl végképp elhagyom”. Olyan adatok is szerepelnek szórványosan leveleiben, hogy a „jelentéktelenebbeknek” ítélt írókat kihagyta, vagy azokat, akik kevés művet alkottak, és adataikat nem sikerült kideríteni. Egyik levelében arra hivatkozik, hogy külön jegyzékbe foglalta azokat az írókat, akiket kihagyott művéből, s azokat is, akik adatai későn érkeztek és pótkötetbe szánta.

„Gutta cavat lapidem” — volt SZINNYEI jelmondata, s eszerint is dolgozott és élt. Rendszeresen napról-napra meghatározott napirenddel, nála valóban nem volt „üresjárat”. A szorgalom, rendszeresség, a szívós, aprólékos munka példaképe. Reggel fél héttől este 10–11-ig dolgozott, akkor rendszerint nyugovóra tért. Azaz, még elalvás előtt, egész családja számára felolvasott egy-egy szépirodalmi műből. Napról-napra az adatgyűjtés, írás, a rendszeres tevékenység töltötte be életét. Az Egyetemi Könyvtár, később a Széchényi Könyvtár, a kávéház, az otthon egyaránt munkahelye volt, ahol buzgón jegyezte évről-évre, évtizedről-évtizedre az írókra vonatkozó apró-cseprő adatokat. A nap mint nap megújuló tevékenységet alig néhány óras pihenés szakította csak meg s nyári utazásai. Kéziratait, jegyzeteit s kiadott műveit tekintve közel annyi sort vetett papírra, mint nagy földije és kedvenc írója: JÓKAI Mór. Csupán a mennyiség oldaláról nézve, másokkal is összevethető, pl. SZATHMÁRY Károllyal, aki mint publicista, szintén nem lebecsülendő ólombetű kisérdésére készítette a nyomdászokat. Mindez persze nagyon felületes analógia.

³⁴ Szinnyei levélfogalmazványa Moennich Károlyhoz MTAK Kézirattára Ms 798/261 (1800. júl. 13.)

Csupán arra az érdekes jelenségre akar rámutatni, hogy SZINNYEI és JÓKAI korában egyáltalán nem volt ritka a sokat író, határozott, céltudatos literátor, más-más felkészültséggel, tehetséggel, lelki alkattal és szellemmel, s ennek megfelelően különböző értékkel és eredménnyel is. Az őket sarkalló vágy azonban rokon: hasznot hajtani a nemzetnek. Összegyűjtve látni, mit alkotott irodalomban a nemzet — ez vezette a 70-es évektől SZINNYEIT, az egykori virágzó, jómódú-tímár-polgár-család késői ivadékát. E nemes cél mellett persze az önmaga számára társadalmi elismerés és anyagi biztonság-szerzés vágya is vezette. Ha apjától nemcsak gyűjtőszenvedélyt, de vagyont is örökölt volna, talán jómódú és hasznot hajtó kereskedő lesz, s az írásszenvedély végképp családi köre számára készült alkotásokba s üzleti könyvek írására szorult volna vissza. Ezt a feltételezést megint csak nem az „öncélú” találgatások, hipotézisek szándéka sugallta. Csupán érzékeltetni szeretnénk SZINNYEI alakjában annak a „polgár”-nak helyzetét, ki tevékeny iparos-kereskedő, vagyont-szerző, haladó-kisburzsoá-elődök vesztett vagyona után már csak saját tehetségét, szorgalmát tőkésítette; nemkevésbé szűz talajon, mint az elődök a magukét; csakhogy immár az irodalom előszobájában. A „kisburzsoá”, a „polgár” szónak e korban még teljes mértékben haladó tartalmat tulajdonítunk. Ám a „haladó” jelzővel SZINNYEIT — személyisége, egyénisége ismeretében — nem teljesen illelhetjük. Természetesen nem nyomtatásban megjelent művei, nem a *Magyar írók élete és művei* című munkája, egyedül csak partikuláris személyisége miatt. Hogy mégis szóvá tesszük, ez kettős értelemben mentségére is szolgál. Először, mert talán még se lehet csupán neki tulajdonítani hibáit, a kor is vétkes abban, másodszor, mert talán mégsem lehet csupán partikulárisnak nevezni évtizedek múltán azt a személyiséget, aki nyomtatott művein kívül elsősorban kézíratos naplóiban és sok ezerre rúgó levelezésében az utókorra hagyta önmagát is, hogy róla is világosabban ítélhessük, s a korról is, mely felnevelte. A korról. . . ? Nem tudjuk, hogyan, milyen elképzelésekkel élt és dolgozott a múlt század 50-es 80-as éveiben egy magyarországi átlag polgár. SZINNYEIRŐL tudjuk, hogyan gondolkozott, tevékenykedett, ő maga vall róla naplóiban, leveleiben. Nos, tele volt nemzeti, felekezeti, sőt faji elfogultsággal, konzervatív, antidemokratikus, semmint haladó vonásokkal. Kifelé mindenkivel nyájas, szolgálatkész, udvarias ember; családi körben, naplójában sokszor gyűlölködő protestáns, zsidót szidalmazó, már-már alacsonyabbrendű embernek tartó ítélkező bíró. A korból magyarazzuk, vagy saját életútjából? Egyik is, másik is igazságot tartalmazhat. A kor tele volt nemzeti, felekezeti elfogultsággal igaz, csak nagyon kevesek, a legjobbak tudtak föléje magasodni. SZINNYEI nem tudott. Férfikora deléig másoló írnok volt, alázatosságra kényszerített írnok-hivatalnok. S amikor megnyílt előtte a „tudósi” pályához vezető út — úgy gondolta, azt szerette volna, ha megnyílik —, a vágyai és a valóság között még mindig óriási szakadék tátongott. A könyvtárőr mindenki szolgája, tanácsadója, élő lexikona lehetett, de a tudósok körében elismert, megbecsült, egyenrangú fél — semmiképpen sem. A hön öhajított könyvtárosság, sőt önálló alkotó tevékenység, a könyvészet művelése, a repertóriumok megjelenése, hírlapcikkeinek megjelenése oly közel vitte a tudósvilághoz, hogy már-már egyenrangú embernek érezhette magát velük: a társadalmi megbecsülés azonban sohasem érte el a maga támasztotta igényeket (azaz csak halála előtt másfél évtizeddel, többszöri kibukás után, 1899-ben lett akadémiai levelező tag), a feszültség nem csökkent, hanem fokozódott. S ő a „tudós” és a maga személyisége közötti különbséget még hyperloyalitásá-

val maga növelte. 1881-ben jelölték először akadémiai tagságra, de kibukott. A bukást ő zsidó s protestáns „ellenségei”-nek tulajdonította. Ezekkel az „ellenségekkel” azonban a mindennapi érintkezésben úgyszólván „puszipajtássáig” jutott. ACSÁDYNak — a naplóiban oly sokszor szidott, gúnyolt zsidó „dühös” tudósnek s publicistának — megbecsült „barátja” volt. Ugyanazon napló lapjain írja le gyakori találkozásaikat, egymásnak tett apró szolgálataikat is, ahol nem éppen szép jelzőkkel illeti. S ilyen a viszonya a kor más tudós személyiségeivel is. Eljár a Kruzsokba, az írói körbe, a szerkesztőségekben mindenki kedves „SZINNYEI papá”-ja, s a naplóból egy zsarnoki, igazságtalan, antidemokratikus, türelmetlen, sértett ember néz ránk, a precíz, szorgalmas, nyájas, családját, gyermekeit nagyon szerető és szépen nevelő SZINNYEI mellől. Talán kár volt a naplókat fellapozni?! Vagy még alaposabban kellene lapozgatni bennük, talán egy pszichológusnak és kortörténésznek együtt; s esetleg kikeresni a korából más naplókat is: akkor világosan ki lehetne deríteni mit formált a kor, s mit a családi tradíciók, a speciális egyéni helyzet, e különös alakon?

Valami azonban bizonyos: gutta cavat lapidem — a csepp kivájja a követ: SZINNYEI jelmondatának igaza van. A polgári erény és szorgalom a szívós, következetes, rendszeres, szinte automata pontossággal beosztott napirendként visszatérő kitartó tevékenység, életében rangot, sikert, s halála után is megbecsülést hozott számára. A *Magyar írók élete és munkái* mindig hasznos lesz, s hasznosságát, pozitív segédkönyv szerepét nem csökkenti az sem, ha felvillantjuk alkotója egyéniségének kevésbé rokonszenves vonásait.

VIKTÓRIA M. KONDOR: DIE GEBURT EINES BIOGRAPHISCHEN LEXIKONS.
WIE ENTSTAND JÓZSEF SZINNYEI'S MAGYAR ÍRÓK ÉLETE ÉS MŰVEI
(LEBEN UND WERKE UNGARISCHER SCHRIFTSTELLER)?

József SZINNYEI der Ältere begann sein oben genanntes, vierzehnbändiges Werk in seinem 60. Lebensjahr, und als er es vollendete, war er 83 Jahre alt (den letzten Band hat sein Sohn Ferenc SZINNYEI, der Literaturhistoriker, bereits nach seinem Tode herausgegeben). Diese Bände erfassen von den Anfängen der Buchdruckekunst bis zum Ende des 19. Jh. (die späteren Bände reichen bis ins 20. Jh. hinein) Lebensdaten und Werke aller erwähnenswerten Schriftsteller, die in ungarischer Sprache geschrieben haben.

József SZINNYEI d.Ä. (mit seinem ursprünglichen Namen FERBER) wurde am 18. 3. 1830 in Komárom geboren. Nach seinen Jura-Studien war er erst Beamter bei verschiedenen Versicherungsfirmen, und erst in seinem 42 Lebensjahr hat er die seinen Wünschen und Neigungen mehr entsprechende Stelle eines Custos' in der Universitätsbibliothek Budapest erhalten. Anfang der 60er Jahre begann er als Zeitvertreib bibliographische Aufzeichnungen zu machen. Er korrespondierte auch mit vielen Sammlern, Redakteuren und Verlegern. Ansätze zu einem Plan eines Namensverzeichnisses Ungarischer Schriftsteller finden wir in seinem Brief vom März 1864 an Lajos AIGNER. Zur Durchführung des Vorhabens kam es aber erst nach einem Jahrzehnt.

Auch für Besteller stellte er Zeitschriftenstatistiken, bibliographische Sammlungen zusammen, um seinen bescheidenen Gehalt zu ergänzen, der für die Erhaltung seiner zahlreichen Familie kaum gereicht hatte. Im Jahrgang 1877 der *Könyvszemle* (Bücherschau) schrieb zum ersten Mal Szinnyei einen Plan zu einem Namensverzeichnis ungarischer Schriftsteller betitelten Artikel über sein zukünftiges Werk und erörterte mit voller wissenschaftlicher Gründlichkeit Art und Weise der Verwirklichung. 1880 übergab er der Ungarischen Akademie der Wissenschaften seine schriftlichen Vorstellungen über die Durchführung seines Vorhabens. Der literaturgeschichtliche Ausschuss der Akademie bewilligte den Plan im Jahre 1881. 1885 unterbreitete SZINNYEI bereits Muster-Biographien der Akademie. Ende 1886 hat die Akademie den Plan endgültig akzeptiert und beauftragte den Literaturhistoriker Gusztáv HEINRICH mit der Kontrolle über die Arbeiten. Die Drucklegung der ersten Lieferung erfolgte aber erst nach 3 Jahren, als sich die

Druckerei Viktor HORNYÁNSZKY des Werkes annahm. Das die ersten 6 Bogen umfassende Heft erschien am 13. 1. 1890, die Lieferungen wurden dann laufend bis zur Vollendung der Unternehmung im Jahre 1913 fortgesetzt.

Seine Methode — vom als Selbstzweck getriebenen Exzerpieren bis zum gründlichen Verzetteln und zum druckfertigen Manuskript — hat sich von Jahrzehnt zum Jahrzehnt verfeinert. Früher sammelte er nur Zeitschriften und Theaterzettel, von 1881 an erweiterte er seinen Sammelkreis auch auf Traueranzeigen. 1885 richtete er Rundschreiben an die Schriftsteller, 1886 an die Bürgermeister und Vizegespane, um Angaben über die auf den entsprechenden Territorien tätigen Schriftsteller zu erhalten. Ähnliche Briefe schickte er auch an seine Sammelpartner (Beamter, Bibliothekare, Archivare, Privatsammler u.a.m.). Zu seinem Werk erhielt er also Hilfe aus ganz Ungarn. Als Quellen benützte er — ausser den einzelnen Werkausgaben — Zeitschriften, Bibliothekskataloge, Lexika, biographische Sammelwerke, Landschaftsmonographien etc. Seit dem Beginn der 80er Jahre verfasste er regelmässig täglich je zwei, seit der Drucklegung der ersten Lieferung täglich je 5—10 Biographien. Wenn es sich um eine von den Zeitgenossen besonders geachtete Person handelte, arbeitete er an eine Biographie oft eine Woche lang. Lebendige Mitglieder der Akademie begutachteten selbst ihre Lebensbeschreibung.

József SZINNYEI d.Ä., wie alle namhaften Persönlichkeiten seiner Generation, wurde vom Wunsch beseelt, ein nützlich Mitglied der Nation zu sein. Es gelang ihm auch durch seine präzise, mit unermüdlichem Fleiss jahrzehntelang getriebene minutiöse Arbeit eine solche biographische und bibliographische Sammlung zusammenzustellen, die sich auch mehrere Jahrzehnte nach seinem Tode als ein unersätzlich Nachschlagewerk erweist.

KÖZLEMÉNYEK

További bizonyíték a „Tótfalusi Kis Miklós temetése” című cikkhez. Úgy gondolom, hogy a TÓTFALUSI temetése alkalmával órált jóbarátnak KAPOSÍ Sámuellel való azonosítását még további bizonyítékkal is szükséges támogatnom. Ilyen bizonyítékot látok a kolozsvári házsongárdi temető kelet felőli kerítésének közelében, a neológ izraelita sírkert szomszédságában, 1927. április havában talált kegyetlenül össze-visszatöredezett hasábos sírkövecské feliratában. Kidolgozása és betűvésete a XVII—XVIII. század fordulójára utal.¹ Feliratos lapjának leírása: a megcsontult paizs lábujában szívből kinövő virágszár két levélének töredéke állapítható meg. E csonka jelkép a felirat három kezdő sorát tagolja. E szerint:

.....E— eLME...
 .....Es — PeLDat VEGy
 ....YASzOS — siRHALoMRol
 .....OZO SO...DAT
 ...ANDo VoLTOD..
 .RRÓL MEG TANULHAT..
 ..YANIS VIRAG Sz..

E néhány betűből álló töredék látszólag mit sem árul el, ami érdeklődésünkre számot tarthatna, de mégis mivel sejthető, hogy verses formában íródott, ezért megkíséreltem a kipontozott hiányokat kiegészíteni. Ilyeténképpen a következő hét sornyi folytatólagos szöveg kerekedik ki:

(Mikor erre)e elmé(gy,)
 (Keserv)es példát végy
 (E g)yászos sirhalomról,
 (Bút h)ozó so(rso)dat,
 (Hal)andó voltod(at)
 (E)rről megtanulhat(od. .)
 (Ug)yanis virágsz(ál)

A Balassa-strófiáknak e késői hajtását gyakorlott tollforgató formálta verssé, de tanult fő szóhasználatát bizonyítja a vers hetedik sorának „ugyanis” kötőszava is. Eredetét keresve, a legrégebbi nyomot egy 1688 táján keletkezett „Erdélyben a Bábolnai Templomban T. T. Kapossy Sámuel által iratott Epitaphium” című versben találtam.²

¹ Részletes leírása szerzőnek *A kolozsvári házsongárdi temető XVI—XVIII. szdbeli sírkövei* c. kézirat munkájában.

² HARSÁNYI István és GULYÁS József: *Régi magyar versek a sárospataki könyvtárból.* Irod. Tört. Közl. 1917. 342. és HEGYALJAI KISS Géza közleménye. Irod. Tört. Közl. 1930: 361.

Ez a 18 szakaszt magában foglaló sírvers az 1688. február 10-én Fogarason 52 éves korában elhunyt s a marosmenti Bábolna falu református templomában eltemetett toronyfalvi TORNYA Borbála asszonynak naláci NALÁCZI István főispán és fejedelmi tanácsúr feleségének³ emlékére készült. A vers szerzője a nemcsak cím szerint, de a valóságban is „tiszteletes tudós” rimaszombati KAPOSÍ Sámuel, a teológia doktora, a szépművészetek mestere, a Sárospatakról elüldözött s Gyulafehérváron megtelepített kollégiumnak 1689-től 1713-ig tanított nagyszorgalmú professzora. Az az egy esztendei eltoldódás, amely TORNYA Borbála halála és KAPOSÍnak Erdélybe történt költözése között eltelt, nem teheti kétségessé KAPOSÍ szerzőségét, minthogy a sírkövet amúgyis a temetést követő esztendőök valamelyikén állították fel.⁴

A hivatkozott sírvers kezdősorai pedig így hangzanak:

Valaki itt elmegy,
Énrólam példát végy
Változó életről,
Nincs itt maradásod,
Föld gyomra szállásod,
Régen végeztek erről.

E sorok versformájának, ütemezésének, gondolatának, sőt még egyes szavainak is a megelőzőleg közölt kolozsvári sírfelirattal szoros összefüggésben kell lennie. Igaz, hogy a bábolnai versnek három sorban megszerkesztett gondolatát a házsongárdi töredék hat sorban fejt ki, ez azonban csak színesíti a megadott képet, ámde azonosságát nem gyöngíti. Sajnálatos, hogy a kolozsvári vers folytatása hiányozván, a további egyeztetést nem tudtam kimutatni. Nagyon könnyen feltételezhető, hogy a kiváló tehetségű KAPOSÍ nem előképről vette át a TORNYA Borbála emlékére szerzett vers gondolatait, hanem az ő eredeti költése volt. Ilyeténképpen meg vagyok győződve, hogy a házsongárdi verset is magának KAPOSÍnak kellett szereznie.

Ha tovább nyomozunk az azonosítás útján, meg kell állapítanunk, hogy e keskeny és valószínűleg eléggé alacsony sírkő jelképének, amely vitathatatlanul a liliom-ábrázolás töredéke, csakis leánygyermek emlékét volt hivatva megőriznie. Ezt bizonyítja különben az alkalmazott jelképen s a kő kis méretén kívül a vers második gondolatának a hetedik sorban megkezdett, de folytatásában fenn nem maradt „ugyanis virágszál” szóképe is. Ezt tudva, most már az a kérdés merül fel, hogy ugyan ki lehetett a KAPOSÍ versével megjelölt kő előtt nyugodott leánya? Minden esetre olyan családban kell keresgelnünk, amelynél KAPOSÍ ismerős volt. Ilyen valószínűleg nem sok lehetett, mert neki nem sok köze volt e városhoz. Éppen ezért könnyen felőtlhetődik előttünk a TÓTFALUSI KIS Miklós családja. Láttuk pedig, hogy e sírköveeskét a századforduló táján faragták, tehát megegyezik korban VERESEGYHÁZI István harangoztató gazda számadáskönyvének alább megismételt feljegyzésével: „Anno 1702. Die 24. 7-bris Totfalusi Miklosné Aszszonyom Leanykaja holt meg, harang(oztatott) hetszer. (Percipiál-tatott) semmi.”⁵ Tehát TÓTFALUSI Judit testecskéje édesapja temetése után pontosan öt hónapra tétetett a sírba. Minthogy pedig KAPOSÍ ENYEDIVEL együtt ebben az évben a nyomda instrumentumainak megvásárlása, valamint a katolikus követeléseknek az

³ NAGY Iván: *Magyarország családai*. VIII, 97. és GYULAI Rikárd: *Ábránfalvi Ugron István leszármazása*. Gen. Füz. 1904: 72.

⁴ KONCZ József: *A maros-vásárhelyi ev. ref. kollégium története*. M.-Vásárhely, 1896. 124—144.

⁵ Veresegyházi számadáskönyve. 31. (Az egyházközs. lev. tárában.)

egyházi javakból való kielégítése miatt anélkül is gyakran megfordult Kolozsvárt, az özvegy édesanya pedig nem akarván a szegény urát méltatlanul üldöző lelkipásztorok, vagy professzorok közül választani temető papot, ezért kérhette ő is KAPOSÍ szolgálatát. Feltételezhető tehát, hogy e kis leányt eltemető prédikátor, nemkülönbön sírversének szerzője is csakugyan KAPOSÍ volt. Az elmondottak alapján alig lehet kétségünk, hogy TÓTFALUSI felett is valóban ő tartott orációt.

HEREPEI JÁNOS

„Mai Figyelő” — 1935—1936. A két világháború közötti sajtó történetének nemcsak jellegzetes, de egyben értékes alkotóelemét képezték a rövid életű, sokszor csak egy-egy számot megért irodalmi lapok. Közös karakterisztikumuk formai és tartalmi jegyei: szerkesztők és munkatársaik általában nem kértek, mert nem is kaptak volna terjesztési engedélyt, tehát évi tízszeri alkalomnál kevesebbre tervezték a megjelenést. E formai jegy tartalmi kiegészítője, s a kettő következménye illetve oka egymásnak: e lapok eszmei alapja a meglevő rend tagadása, s az új, a más, az igazságon és szabadságon alapuló rend ingerlése. Tehát ha közös nevezőt keresünk: baloldali lapok, melyek közül néhányat az illegális kommunista párt kezdeményezett és sok olyan irodalmi lap, mely ugyan nem a párt orgánuma volt, de haladó világnézetű és marxista meggyőződésű munkatársakkal dolgozott, illetve egyszerűen irodalmi lapok, melyekben hangot kap a jövő.

Ez utóbbiak közé tartozik az 1935—1936-ban megjelent *Mai Figyelő* című Irodalmi, művészeti és kritikai szemle is, melynek I. évfolyam első száma 1935 júniusában látott napvilágot. Nem érdektelen ezt az első számot kissé közelebről megnézni. Szerkesztőként LÉGRÁDI Dezső nevét olvassuk.

A tartalomjegyzékre pillantva rögtön szembetűnik két — ma Kossuth- illetve József Attila-díjas — akkor egészen fiatal s a rendszer által egyáltalán nem kényeztetett író, illetve költő, DARVAS József és KESZTHELYI Zoltán, valamint az írásaiért több ízben perekkel és börtönbüntetésekkal sújtott kommunista költő, HOLLÓS-KORVIN Lajos neve. Emellett az egész szám érdekes. „Napló” című bevezető cikkkel indul a lap, mely a programot meghatározza. Megállapítja, hogy a *Mai Figyelő* cím mindent megmond: „állást foglalunk minden problémával szemben — mellette, vagy ellene, haladó célkitűzésünk szerint”. A *Napló* aztán távirati stílusban felhívja a figyelmet különböző irodalmi problémákra: a párizsi írókongresszus, az írók szerepe a választási harcokban, a Németországban osztott irodalmi díjak. Különösen a *Napló* utolsó soraiban, melyeket szószerint idézünk: „Szerkesztői üzenetek a túlvilágra. — P.S. (költő). Némi tehetséget látunk önben, de ha valóban azt akarja, hogy verseit közölhessük, még *simítania kell rajtuk*. Különösen a „Kutyák dala” és a „Farkasok dala” című versekben, de talán „Az apostol” című elbeszélő költeményben még inkább, lázító tendenciát látunk. — A.E. (költő). Sajnáljuk, de ilyen veszedelmes gondolatokkal teli verseket nem közölhetünk. Ajánljuk, hogy *sürgősen égesse el* a „Harc a disznófejű nagyúrral”, továbbá a „Csák Máté földjén” című és az ezekhez hasonló verseit, különben még baj lehet belőlük.” A *Napló* aláírása „Cs”. Majdnem bizonyos, hogy a betűjel Csömöri Józsefet jelzi, aki munkatársa volt a lapnak. Az ekkor huszonkét éves publicista egész fiatalon csatlakozott a munkásmozgalomhoz, több fontos baloldali kiadványt szerkesztett a későbbi években, s életét a miskolci rabkórházban végezte 1944-ben.

⁶ Czégei Vass György *naplója és Bethlen Miklós önéletráisa*. Bp. 1955. II. 66.

Az első elbeszélés az akkor már írásai miatt rendőri felügyelet alatt álló DARVAS József *Vasárnap a kültelken* című igen sikerült, erőteljes, szép novellája, mely nem válik szégyenére a későbbi író-szociográfusnak.

Szervesen kapcsolódik a novellához az utána következő vers SALLÓ László tollából, a *Recípe a halhatatlanságról*:

Királyodnak királyi dalt zengj,
s rózsásat, költő, kedvesednek.
A népnék? — Ahhoz ne dalolj!

Kacagj, kocints, amíg birod,
legyen mindig elég borod,
s ha bus vagy, arról zengd dalod:
a szeretőd, hogy elhagyott.

Ne félj, az úr, kinek daloltál,
elpusztul egyszer, mint magad,
s a szeretőd is, mint a versed,
egy sírgödörben elrohad.

A nép, az mindig élni fog
és egyetlenegy jajja drágább,
mint százezernyi verssorod.

HOLLÓS-KORVIN szintén verssel szerepel. A *Rézi néni* is, mint ez időben írt legtöbb verse, élesen osztályharcos tartalmú, ironikus-önironikus írás életét a hátsó-udvarban tengető öreg, nyomorult proletáraszonyról, s az első udvar kétszobás lakásának úri-gyerekéről, akire minden vasárnap ráadják a matróruhát, „s olyan voltam, mint ünneplő majom”.

KESZTHELYI Zoltán *Alkonyat, hajnal* című elbeszélésével szerepel; lírai hangulatú írás egy fiatal munkásról, aki kitaszított sorsában is a jövő felé néz, a proletárszolidaritás erejére gondol.

Csömöri József *Fogadás* címmel írt sablónos történetet — de jó tollal — egy sze-gény ifjú kuliról, akit szerelme elhagy egy pénzes ember illetve nem is az ember, hanem a pénz kedvéért.

A kritikai rovatban Hámor Pál a következő lapokkal foglalkozik: *Nyugat, Nap-kelet, Gondolat, Válasz, Szocializmus, Irodalomtörténet, Literatura*. Élesen elítéli az *Apollót* a harmadik birodalom „humanizmusáról” szóló cikke miatt.

ZOLTÁN Dezső: *Színházi szezon, őszől tavaszig* című cikkében friss szemmel fut végig a darabokon, merész hangon bírálva, s így fejezi be ismertetését: „Milyen helyén-való lenne, ha a szerzők nemcsak a színészekre támaszkodnának, hanem merészen a közönségre hivatkozó igazgatói önkény ellen forradalmilag lépnének fel: új mondanivalókkal, mai problémákkal, igazán művészi feldolgozással”.

Az ismertetett könyvek is igényességre utalnak, RABENER: Mert ember voltam; PERKÁTAI László: *Bozót*; MOUSSONG Piroska: *Ucca*, SOLOHOV: *Csendes Don*. Maga az a tény, hogy a lap felfigyelt a könyvre, s hogy írt róla, jelentős, hogy az ismertetés szerzője, Kőrös Árpád nem ismerte fel a regény igazi értékeit, megint más kérdés. „A könyv szép és értékes — írja —, de nem a mai értelemben vett orosz regény” . . .

A lap második száma két hónappal később, 1935 augusztusában jelent meg, ez már kevésbé sikerült, mint az első szám. Néhány elvi cikk, több vers illetve fordítás, elbeszélések és kritikák. Említésre méltó a Csömöri József által írt *Halott világnézet* című vezető cikk, melyben a polgári baloldálnak a reakció előtti meghunyászkodását ostorozza, a „nagykaliberű europээр” pózában való tetszelgését, s ez a magatartás „segít a rozoga és recsegő gátaikat támasztani” . . . „Világnézetét steril jégsekreánybe

zárta, a szekrény kulcsát pedig elvesztette." Keserűen állapítja meg, hogy Magyarországnak nincs Romain Rolland-ja, nincs olyan író, aki bátran odaállna az elnyomás igazi ellenségei mellé.

HOLLÓS-KORVIN Lajos *Vers helyett tanulmány?* című cikkében rezignáltan állapítja meg, hogy mindkét műfaj egyformán válságban van, mindkettő egyformán olvasók híján van, „az irodalom iránt megcsappant érdeklődés pedig világosan egy felülről erőszakolt nevelés: mesterséges és szisztematikus akció eredménye, mely nyilván az uralkodó államrendszerek maradandóságát félti a „betűtől mérgezett”, olvasáson tágult látókörű tömegektől.”

SZILÁGYI Béla rövid *Első emlék* című elbeszélése inkább vázlat: gyors, elnagyolt, de jellegzetes színekkel vetíti elénk egy munkáscsalád kilakoltatását. Érdekes VÉRTES Jenő *Babona* című novellája is.

Verseket találunk PERKÁTAI László, FEHÉR Szilárd, BÉKÉS Mária, SÉRTŐ Kálmán, BERÉNYI István tollából — ezek ma már nem mondanak sokat. Említésre méltó azonban — szerintünk — FEKETE Ferenc (Nagyvárad) *Szurony* című verse, mely érzékletes képekben ábrázolja az erőszak jelképét. Utolsó szakasza így hangzik:

S mint az ápis-bika,
vagy a szent-krokodil
régi, csúf időkben,
ha térden csúsztak
előtte
és bekapta
az imádkozót!

A kritikák ZSOLT Béla, MÁRAI Sándor, TAMÁS István, SZÓNYI Zoltán, MOHÁCSI Jenő egy-egy könyvével foglalkoznak, továbbá két munkásmozgalmi kiadvánnyal. Az egyik a *Független Szemle* kiadásában megjelent *Korunk. 12 költő antológiája*, melyben többek között RADNÓTI Miklós, HAJNAL Anna, KIS Ferenc, FORGÁCS Antal, ZELK Zoltán szerepelnek. A másik egy hivatásos munkásmozgalmi harcos, TIHANYI Ernő *Visszanézek* című verseskötetének ismertetése CSÖMÖRI József tollából. Megjegyzendő itt, hogy ugyanebben a számban szerepel TIHANYI Ernőnek egy igen szép, máshol nem közölt versfordítása, *A hercegekhez* című kínai vers (Parancsszó a hercegi szó, nem száll el mint más halandó szava./ Hercegi kéz nem ajz föl íjat / úgy, hogy a nyíl célba ne találna. . . / Amerre elsüvít a nyíl, / halottak jelzik az utat.)

Találunk még kritikai cikket az új Nemzeti Színházról, s végül ismét, mint az első számban is, HÁMOR Pál ismerteti a friss folyóiratokat, de már sokat vesztett fenti józan, tárgyilagos ítéletéből.

A *Mai Figyelő* harmadik száma 1935 novemberében jelent meg, ekkor szerkesztőként már nem LÉGRÁDI, hanem SZOMBATI Sándor nevét olvassuk a címlapon. Színvonala az első száméhoz hasonló, a felvett elvi kérdések fontosak, a szépirodalmi rész értékes, gazdag.

Csömöri József vezető cikke, a *Válaszúton* rövid, tömör megfogalmazásban ítéli el egyrészt az „Új szellemi front”-ot, másrészt a hivatalos irodalmi társaságok működését (Akadémia irodalmi ülései, Kisfaludy Társaság, Petőfi Társaság, Pen Klub), valamint a „beérkezett” baloldali írók hallgatását. A fiatal írógenerációra appellál, mely egyedül maradt a harcban, mely „jól tudja, hogy mi a teendője, jól tudja, hogy a válaszúton merre kell fordulnia. Nem szégyelli, hogy számára nincs *l'art pour l'art*, s nem szégyelli, hogy nincs *l'art pour l'oppression*, hanem büszke arra, hogy egy útja van csak: *l'art pour la guerre, l'art pour la liberté* — a művészet harca a szabadságért.” Alfred POLGÁR *Írók idegenben* című rövid írását VÉRTES Jenő jó fordításában olvashatjuk, két rövid oldalon kitűnően érzékelteti a hazától, a hazai olvasóktól kényszerűn elszakadt magyar

MAI**1935. JUNIUS HÓ****1. ÉV, 1. SZÁM****FIGYELŐ****IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI SZEMLE****SZERKESZTI: LÉGRÁDI DEZSŐ****TARTALOM:**

DARVAS JÓZSEF: Vasárnap a külfölden
 KESZTHELYI ZOLTÁN: Alkonyat, hajnal
 SÉRTŐ KÁLMÁN: Kávéházi ablak mellett
 CSÖMÖRI JÓZSEF: Fogadás
 HOLLÓS-KORVIN LAJOS: Rézl néni
 SZOMBATI SÁNDOR: Óda egy kihúzott fogamhoz
 SALLÓ LÁSZLÓ: Recepte a kalhatatlanságról
 FEHÉR SZILÁRD: Rapszódia
 SZIRMAI MIKLÓS: A hőstett
 BOJTI B. ISTVÁN: Előgla
 ZOLTÁN DEZSŐ: Színházi szeszén
 HÁMOR PÁL: Magyar folyóiratok
 PÁLOS TIBOR, CSÖMÖRI JÓZSEF, HÁMOR PÁL, KÖRÖS ÁRPÁD
 könyvkritikái és más kisebb cikkek

35/1509.

К О Н Ц Е Р**Ára 30 fillér**

írók talajvesztését. SZATMÁRI Ferenc *Írói pártállás* című cikkében röviden áttekinti a magyar író és a hatalom egymás elleni harcát. „A magyar írók többsége egyszemélyben újságíró is és mint ilyen állandóan tollán érzi a sajtófőnökség szigorú tekintetét. A megélhetést tartva szem előtt, óvatosan kezeli szerszámát. A kurzusévek alatt annyira beleidegződött ez az óvatosság, hogy ma már hazajáró lélekként *sír fel benne a vágy a szabad írás után.* . .”

Az említett három cikk eszmei mondanivalójához szorosan csatlakozik „23 éves vén fejével” — ahogy ő írja *Akadályverseny* című cikkében — DARVAS József, saját írói indulását elemezve. A szemérmes-tartózkodó, lakonikusan tömör cikket egészében idézni kellene. Tanítóképzős időszakáról írja: „már akkor kezdtem ráébredni, hogy a mi világunk, teremtette légyen bárki, nem hibátlan produktum, és hogy változtatni kellene az emberi élet mai rendjén. Beismerem: egy leendő néptanítóhoz nem illő dolog volt ilyen fölfedezéseket tenni.” Fogadalmat kellett tennie az igazgató előtt, hogy ilyen dolgokat többé nem ír. „Mikor azonban megkaptam a tanítói oklevelem és »kiléptem az életbe«, hamarosan kezdtem saját bőrömön is tapasztalni, hogy a helytelen világról való eszmélkedéseim helyesek voltak, legfeljebb naivak. . . íróvá lenni nehéz dolog. *De még nehezebb: becsületes íróvá lenni.* Befogják a szemed, a füled és gerendákat tesznek a lábaid elé, hogy összetörd magad. És mégis: mikor látod magad körül az élet roppant ellentéteit, érzed fülednél a fenyegetés suhintását és belsőleg összeroppanva ülsz eseten kis novellád fölött, mert tudod, hogy keveset használ a szavad és könnyen belédfojthatják a szót, — akkor se gondoldj rá, hogy más út is lehetséges. . .”

Néhány szép elbeszélést is találunk ebben a számban, így SZEGŐ Béla *A fiú betörök* című írását, melyben a szerző apró, mindennapi jelentéktelen eseményeken keresztül érzékelteti, mily gyorsan és könnyen törik le a megélhetés kényszerítő körülményei a legkisebb lázadást, s hogy aki élni akar, nem lehet önérzetes. „Rendes ember lett a gyerek, levert forradalmár. Nevetett a főnök vicein és ijedten oltotta el a cigarettáját, ha ismerős léptek nyikorogtak végig az előszoba kirojtot szőnyegén. A fiú betört. . .”

Nagyon szép GAAL Magda *Tréfa*-ja: egy fiatal nő kétségbeesett monológja. Nincs állás, nincs kenyer, nincs remény. Szobatársnője véletlenül elvitte a szobakulcsot, s ő, aki három napja nem evett és fejét az ablaküveghez támasztva bámul az utcára, egy darab kenyeret lát heverni odalenn. Feltöri az ajtó zárját, lerohan, de addigra a kenyeret egy teherautó már sárrá gázolta. . .

A kritikai rovatban metszően ironikus cikket olvashatunk az író-iparos HARSÁNYI Zsoltról; ismertetést FEUCHTWANGER: *A zsidó háború*, MÓRICZ Zsigmond: *Komor ló* című művéről.

A lap negyedik száma már a következő évben, 1936-ban jelenik meg, mint a II. évfolyam 1. száma — s tudomásunk szerint az utolsó. Ennek tartalma már vegyesebb. SZATMÁRI Ferenc bevezető írása *Nehéz az út* címmel az írói magatartás problémájával foglalkozik. Sokkal jelentősebb REMENYIK Zsigmond cikke, *A hivatásos irodalomról*, az igazi író hivatásáról, akinek feladata a jó tanítóéhoz hasonló, „. . . hivatását az oktatásban látja és ha mégis az örökkévalósággal valamilyen kapcsolatba kerül, azt egy magával tehetetlen nemzedék tarpraállításában való segédkezésével éri el. . . Ez a világ olyan, amilyen. Tanítók, irodalmárok és gondolkodók lelke rajta, hogy a gondoljaikra bízott dedósok ezt a hagymázos valóságot ne holmi gonosz és leküzdhetetlen álomnak, ne is holmi boszorkányos tündérmesének, hanem az emberiség és az emberi szellem egy gonosz epizódjának vegyék. Felismerni egy kort annyit jelent, mint küzdeni ellene. Szerény tanítók hivatása az, hogy megmutassák, hogyan” — így végződik REMENYIK cikke.

CsÖMÖRI József *Polgári ifjúság* című az egyre jobban lecsúszó, valójában kispolgári fiatalokat próbálja gondolkodásra készíteni; figyelmeztetni a jövő veszélyeire, a megismétlődhető háborúra.

Kitűnő a FORGÁCS Antal tollából származó *Egész Budapest* című kroki a harmincas évek értelmiségéről.

„Nem jössz el estére a Zöld macskába? . . . kitűnő konyha, kitűnő bor, kitűnő zene. Estéknként egész Budapest ott van. . . A hiba úgy vélem ott van, hogy barátomnak igaza van. A Zöld macskában egész Budapest ott van! Mi ugyanis, akik nem vagyunk ott, nem számítunk. Mintha a világon se volnánk! Töröltek bennünket az élők sorából mint egy klubtagot a klublistáról, aki nem fizeti pontosan a tagsági díjat. Kiestünk az életből. Jó éjszakát. . . Egyelőre még úgy bánnak velünk, mintha nem léteznénk. És még ennek örülhetünk, mert legalább a kávéházban tölthetjük időnket. Én itt, a másik ott, a harmadik amott, a világ valamennyi kávéházában, szerkesztőségében és könyvtárában, s nem fekszünk máris kiterítve, mert egy kis golyó felelőtlenül «menekülés közben» kilukasztotta az oldalunkat. A választék bizony elég kicsi, vagy a menekülés közben érkező golyó, vagy egy díszes főtárgyalás, három bíróval, ügyésszel, védővel, fegyőrökkel, szép beszédekkel, bizonyítékokkal, érvekkel és ellenérvekkel. Szóval, hogy még egyáltalán itt ülhetek önön életem fölött, mint Jeremiás a Templom romjai fölött, ezt is csak ellenfeleim vétkes könnyelműségének, vagy megmagyarázhatatlan nagylelkűségének köszönhetem. De azt hiszem, a menekülés közben érkező golyó most már csak idő kérdése. . .”

Huszonhat éves a költő, mikor e sorokat írja, de már tapasztalta az illegális kommunista munkáért járó díjazást, 1932-ben ő is letartóztatásban volt a SALLAI-FÜRST-perben. S jóslata tragikus módon valósággá lesz később, Franciaországba emigrál, részt vesz előbb az *Úzenet* folyóirat munkájában, a megszállás idején csatlakozik az ellenállási mozgalomhoz, míg 1944 tavaszán a Gestapo kezébe kerül, utána nyoma vész.

FEKETE Ferenc Eugen RELGIS kitűnő román békeharcos íróról rajzol rövid portrét, idézve Romain ROLLAND 1932-ben leírt sorait: „Nem ismerek ma embert Európában, akinek kezébe több bizalommal helyezhetném most, életem alkonyán egyvetemes és pacifista gondolataimat, mint éppen Relgis. . .”

A versek közül kiemelkedik Erich KÄSTNER: *A taposómalom* című kitűnő, nyersen igazmondó, maróan gúnyos és találó verse FALUDY György fordításában, melyből legalább egy szakaszt idézünk:

Ismerd be, hogy éhenhalni nem üzlet.
Hajolj le tehát és mondj egy imát;
hogy vigan nyalják a nyelvek a talpat,
s a talpak alatt görbüljön a hát.”

A *Mai Figyelő* négy száma egységes, határozott profilt mutat, mind elméleti cikkeit, mind pedig a közölt szépirodalmat tekintve. Ha talán nem is egészen tudatosan — a népfrontszellem kialakítására irányuló törekvés nyilvánul meg a munkatársak összetételében, valamint a tematika láthatatlan összetartó szálában. „Az ellenforradalmi korszakban jelentkező szocialista és szocialista realista irodalmi tendenciákat nem lehet leszűkíteni az akkori párttagság körébe. . . A döntő: a *mű*. Ki mit írt, ki minek mutatkozott művei tükrében? Kit szolgáltak ezek a művek? . . .” — írja PÁNDI Pál *Elsüllyedt irodalom* című tanulmánykötetében (Budapest 1963, Szépirodalmi Könyvkiadó. 57. és 59. l.).

A négy szám sok, rövid — jó és gyenge — elméleti cikkéből egy azonos kép ötvöződik össze: fiatal baloldali publicisták, írók, költők, kritikusok arca tükröződik — elkötelezett írástudók arca. Írásaik a dolgozó, a jogtalan, a kizsákmányolt népet, annak jogos érdekeit szolgálják. A lenini értelemben vett szabad, pártos, az igazságot feltáró, elkötelezett irodalmat kívánják, sürgetik. Mindez legtömörebben DARVAS József már idézett soraiban összegeződik: „. . . tudod, hogy keveset használ a szavad, és könnyen belédfojthatják a szót — akkor se gondoldj rá, hogy más út is lehetséges. . .”

A lap felméri, leírja azt, ami van — s az olvasó érzi, hogy harcolni kell ellene.

MARKOVITS GYÖRGYI

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Kötéstáblából előkerült ismeretlen, XVI. századi bártfai nyomtatványok. 1967 szeptemberében alkalmam volt felkeresni a hallei Egyetemi Könyvtár számunkra oly nevezetes különgyűjteményét, az ún. Magyar Könyvtárat. Ennek régi magyarországi nyomtatványait — amelyek között mintegy 300 unikum található — már korábban publikálták.¹ Az eredetileg Wittenbergből származó könyvtár további értékeiről egy most megjelent kiadvány számol be,² amelynek ismertetésére a *Magyar Könyvszemle* hasábjain még visszatérünk.

Kézbe véve a Hallei Magyar Könyvtár egyik kötetét,³ amelyet 1586-ban Bártfán nyomtattak,⁴ feltűnt nekem, hogy annak táblái magyar nyelvű nyomtatványokat tartalmaznak. Kérésre a gyűjtemény vezetője, Dr. RÜBESAME szétbontotta a kötést, amelyen vaknyomással az I.H.S. 1588. felirat áll. Az így előkerült nyomtatványtöredékekről mikrofilmet küldött, amelynek segítségével tanulmányozni tudtam azokat.⁵ A 14 levélnyi töredék négy különböző nyomtatványból származik, amelyek azonosítására, ill. ismertetésére az alábbiakban teszek kísérletet.

I. Négy negyedrét alakú levél, amely mind hiányos és sérült, magyar verses históriát tartalmaz. A szöveg alapján megállapítható volt, hogy az SZEGEDI VERES Gáspár *Szép rövid história két nemes ifjakkal igaz barátságokról* című műve, amelyet 1577-ben írt, és nyomtatásban már 1578-ban napvilágot látott Kolozsvárott.⁶ Kedvelt olvasmány lehetett később is, mert a XVII. századból is maradtak fenn kiadásai.⁷ SZEGEDI VERES munkája szövegét DÉZSI Lajos részletes ismertetéssel adta ki.⁸ A töredék nyomtatása azonban egyik eddig ismert kiadással sem egyezik. A betűtípus tanúsága szerint a história David GUTGESELL bártfai műhelyében látott napvilágot, amely működését 1577-ben kezdte meg.⁹ Miután a töredéket megőrző kötéstábla az 1588. évszámot viseli, a nyomtatásnak e két év által határolt időszakban kellett készülnie.

A bártfai nyomda működésének első éveiből eddig három magyar história volt ismert.¹⁰ Ezek közül az egyik¹¹ a nyomtatás évét is feltünteti: 1582. Feltehető, hogy a most előkerült mű is ekkortájt készült.

¹ BUCSAY Mihály: *Régi magyar könyvek a hallei magyar könyvtárban*. Bp. 1941. — VARJAS Béla ismertetése: *Magy. Könyvszle.* 1941. 298—300. l.

² PÁLFY Miklós: *A Hallei Magyar Könyvtár könyvészeti ritkaságai*. Halle 1967.

³ Jelzete: Ung I C 284.

⁴ RMK II 191.

⁵ Dr. RÜBESAME értékes segítségéért e helyen is köszönetet mondok.

⁶ RMK I 144.

⁷ RMK I 1204, 1600.

⁸ *Régi Magyar Költők Tára VIII.* Bp. 1930, 306—323, 488—490.

⁹ *Vö. Magy. Könyvszle.* 1963. 345. l.

¹⁰ RMK I 185, 335—6 és 352.

¹¹ RMK I 185.

A négy levélnyi töredékből kettő-kettő azonos, és a versnek az említett szövegkiadásban beszámozott 48–72. és 76–100., ill. 160–184. és 188–212. sorait tartalmazza. Az egyik az A₂ ívjelet viseli, a másik — a szöveg alapján az A₄ levél. Megállapítható továbbá, hogy a laponkénti 25–25 sorból a fennmaradtak tetejéről 3–3 hiányzik. A 624 soros vers három, egyenként négy leveles, azaz nyolc lapból álló füzetben került kinyomtatásra. A szövegből az első lapra csak 16 sor, a harmadik ív hetedik lapjára pedig csak 8 sor jutott. Így feltehető, hogy külön címlapja — akárcsak két másik bártfai históriának¹² — e kiadványnak sem volt.

II. Három negyedréte alakú levél latin szövege ugyancsak erősen csonkult állapotban maradt fenn, és az egy lengyelországi katolikus egyházmegye zsinati határozataiból tartalmaz részleteket. A betűtípusok — az első felületes vizsgálat alapján — ugyancsak a bártfai Gutgesell nyomdában használtakkal tűntek azonosnak. Megerősíteni látszott ezt az körülmény is, hogy a bártfai kiadvány kőtestáblájából kikerült többi töredék mind ebből a műhelyből származik. Azonban egy hivatalos katolikus kiadvány megjelentetése a szigorúan lutheránus Bártfán felkeltette a gyanút. A gondosabb összehasonlítás eredménye azután arra vezetett, hogy jöllehet mind a szövegtípus, mind az iniciálékként használt kiemelő betűk azonosak a Gutgesell által használtakkal, attól néhány jellegzetes részletben (pl. a vessző alakjában és méretében) mégis eltértek. Nem található meg továbbá Bártfán a töredékben élőfejként használt kurzív típus.

Míndezek után — már csak a tartalom miatt is — a nyomtatás helyét Lengyelországban kellett keresni. A lengyel szakirodalomban¹³ aztán sikerült rátalálnom egy kiadványra, amely fedte a töredék tartalmát: *Constitutiones synodorum metropolitanae ecclesiae Gnesnensis provincialium. Cracoviae 1579 Andreas Petricovius*. Miután e mű hazai gyűjteményeinkben nem található, a boroszlói Egyetemi Könyvtárhoz fordultam, ahonnan Mgr. Adam SKURA a küldött fénykép alapján megerősítette feltételezésemet: a töredék valóban az említett kiadványból származik.

Így egy bártfainak remélt ismeretlen nyomtatvánnyal szegényebbek, de egy értékes összefüggéssel gazdagabbak lettünk. Megállapítható volt ugyanis a típuskutató-sok során, hogy David GUTGESELL műhelyének betűi az Andrzej PIOTRKOWCZYK krakkói nyomdájában használtakkal közös eredetűek.

III. Egyetlen levélnyi töredék maradt fenn egy tizenhatodréte alakú magyar nyelvű kalendáriumból, amely mind nyomdai kivitel, mind tartalmi beosztása szempontjából beleilleszkedik a XVI. századi bártfai naptárak sorozatába.

Ezek, mint általában a korabeli hasonló jellegű kiadványok, a szorosabb értelemben vett naptárból és a várható eseményeket tartalmazó ún. prognosztikonból állnak. Ez utóbbi két részre oszlik: a történelmi események jóslására és a holdfázisok várható alakulására időjárás-prognózzissal. A hallei töredék ez utóbbiból származik és két levelet teljesen, kettőnek pedig csak kb. egyharmadát tartalmazza. A többi kiadásokkal összevetve ez a „D” jelű, negyedik ív első és negyedik, ill. ötödik és nyolcadik levele. Ez utóbbin végződik az egész nyomtatvány.

A fennmaradt szövegrészek nem árulják el, hogy melyik évre szólnak. A bártfai nyomda működésének kezdete (1577) és a töredéket megőrző kőtestábla évszáma (1588), amint erről a fentiekben már szó volt, időhatárok közé fogják e nyomtatvány elkészültét is. Miután a kalendáriumokat általában már az előző év végén kinyomtatják, a naptár, amelyből ez a néhány levél fennmaradt, az 1578–1589 évek egyikére szól. Ebből az

¹² RMK I 335–6 és 352.

¹³ ESTREICHER, Karol: *Bibliografia Polska*. Tom. XIV. 380 és XXX. 127–128. — BAR, Joachim—ZMARZ, Wojciech: *Polska bibliografia prawa kanonicznego I*. Lublin 1960, Nr. 533.

időszakból csupán három ilyen kiadvány maradt fenn,¹⁴ amelyek egyikével sem egyezik.

A szövegben található holdfázisok alapján lehetőség mutatkozott az év meghatározására. Sajnálatos módon azonban ezek kiszámításába — a bártfai nyomtatvány szövege alapján — sorozatos hibák csúsztak, amelyek lehetetlenné teszik a valódi évszám megállapítását.¹⁵ A holdfázisokra közölt adatok a számításba jöhető évek közül legközelebb az 1579. esztendőhöz állnak.

Ez a naptár ma példányban már nem ismert, de megjelenését több korabeli forrás is bizonyítja. Az egyik a bártfai tanács felterjesztése II. RUDOLF király 1579. február 8-i rendeletére, amelyben sommásan felsorolták David GUTGESELL sajtójának termékeit.¹⁶ Ezek között szerepeltek már naptárak: „Calendaria”. Ugyanerről a nyomtatványról Kassa város levéltárában is maradtak fenn adatok. GUTGESELL 1578. szeptember 12-én kelt levelében arról írt a kassai tanácsnak, hogy mellékelve ajándékként megküldi az 1579-re szóló kalendáriumát. Ennek számításait — Kassa város földrajzi helyét véve alapul — egy krakkói tudós végezte. A tanács 1578. szeptember 15-i ülésén a naptárt bemutatták, a fenti levelet felolvasták és október 29-én a naptárakért tíz rénes forintot fizettek ki jutalomként GUTGESELLnek.¹⁷

Feltehető, hogy ebből a naptárból maradt fenn a hallei könyvtár egyik kötetének tábláján ez a fentiekben ismertetett töredék.

IV. Egy különben csak egyik lapján nyomott ívrét alakú nyomtatványból őrzött meg három részletet (az egyiket három, a másikat két, a harmadikat egy példányban) a hat levélnyi töredék. Ezeket is a bártfai Gutgesell műhelyben készítették a fentiekben ismertetett 1577—1588 időhatárok között. Tartalmuk és beosztásuk a következőképpen rekonstruálható. A fekvő ívalakú, eredetileg kb. 33 × 44 cm méretű papíron négy sorban és három hasámban 12 szedésrészlet található. Ezek közül az utolsó, vagyis a jobb alsó sorokban levő mind tartalomban, mind nyomdai kiállításban eltér a többitől. Így joggal feltehető, hogy a másik művel, amelynek szedésénél ez a 1/12-nyi rész üresen maradt, csak a gazdaságosság miatt nyomták együtt, és utólag attól levágva, önálló megjelentetésre szánták.

A kis, 43 × 68 mm méretű szedéstükör 12 sora a következő mondattal kezdődik: „Az Apostal haioczká peldazza az Kereztien Anya szent egyházat. . .” Ennek alapján arra kell gondolni, hogy ezt a kis, egyleveles nyomtatványt egy, az egyházat jelképező hajót ábrázoló kép alá szánták szöveggé. Hogy miért nyomtatták a szöveget a képtől függetlenül, annak több magyarázata is lehet. Ha ugyanis a kép rézmetszet volt, az ennek levonásához alkalmas mélynyomásos eljárást nem lehetett a szöveg előállításához szükséges magasnyomással egy munkafázisban végezni. Az sem lehetetlen, hogy a kép — akár fa-, akár rézmetszetű is volt — már készen állt, amikor ezt a magyar nyelvű szöveget kívánták hozzáragasztani.

Visszatérve a nyomtatvány terjedelmének döntő többségét kitevő másik kiadványra, az ugyancsak magyar nyelvű szöveget tartalmaz, amelyben az Ószövetség egy részlete olvasható. SÁMUEL második könyve 11. fejezetének 2—15. versei DÁVID és BETHSABÉ történetét adják elő, valamint NÁTHÁN prófétának ezek után bűnbánatra buzdító beszédét. A szöveg nem követi betűhíven a Bibliát: helyenként moralizáló részekkel bővül, máshol egy-egy mondat kimaradt.

¹⁴ Épen 1583 = RMK I 201 — töredékesen 1581 = SZTRIPSKY I 1814/21 és 1589 = SZTRIPSKY I 1826/33.

¹⁵ PONORI THEWREWK Aurél szíves közlése.

¹⁶ ÁBEL Jenő: *A bártfai sz. Egyed-templom könyvtárának története*. Bp. 1885, 187—190 l.

¹⁷ *Magy. Könyvszle* 1890. 147 l.

fiúe, kimili
verni, hog az
te, acki hazá-
nbertől az ius
házához iött
igia az ember

da Nathan Lauurak: I e vagy az az thusa, Ezt
mondgya az WR az Israélnék Istene: En kentelék
meg kirallvul Israélben, es szabadítottalak meg az
Saulnak kezéből, es az te Wradnak házat-tene-
ked attám, es az ú feleségit az tekezedbe, es tene-
ked attám Israélnék es Iudának házat: ha meg is

orufágot, es
elébarátod
yon nap vi-
i kedig meg
s nap világ-
: ez em én az
: El vette ú
emmel hog
dromlásra

Kézficzetek vtat az Wt az az, penitentiát tarcza

AZ Apostol haiozka peidazza az Kerzcsfen Anya sent
egyházat: Mely haiozka az rettenetes haborgo ten-
gértől ide s: toua hányattatik, de mind az által az örök-
ke valo Istennek s: fia az s haiozkat, auagy Kerzcsfem
gyüekbezzet ez világ, kezdetitől fogva ez mi mostani
veset ideinglen kégyelencsen megtrartotta; es minden
hamis tanfók es Erthnekek ellen, es az Kerzcsfem gyü-
leköztenek mindén haborgatos kergetői ellen meg ol-
talmazta. Az Wt Isten adgye minckünk az ú Sz. Lelekot,
hog aharatosok lehesünk az jt haiozokban mindensféte
vecék ellen mind végiglen: Kit engedgye minckünk az
Atia, Fiu, es S. Lelek, egy bizony: ók Isten. Amen.

A bibliai elbeszélés tizenegy szedésrészletre oszlik, amely a szöveget tíz-tíz soronként mechanikusan szakítja meg. A történet az első sor első hasábjában kezdődik, majd ugyanabban a sorban a második hasábjában folytatódik stb. és a negyedik sor második hasábjában fejeződik be. A szedésrészleteket alul és két függőleges oldalukon öntött cifrákból összeállított szegélyléc zárja le. Az első rész elején és az utolsó végén ez a léccé kétszer olyan vastag, mint az egyes szedésrészletek között. Az első hasáb elején a második-negyedik sorban hiányzik ez a függőleges léccé. A fentiekből arra lehet következtetni, hogy a nyomtatványt vízszintesen négy részre vágták, és azokat egyetlen sorba rakva összeragasztották. Az így kialakított, vízszintes irányú papíresík magassága 6 cm, hossza kb. 122 cm. lehetett.

A tizenegy részlet — együtt és külön-külön is — három oldalról keretbe van foglalva, de felül nyitott. Ennek magyarázata problematikus. Elfogadható talán a fentiekben ismertetett és hozzányomtatott képfelirat analógiájára az a feltételezés, hogy e bibliai történetet tartalmazó papírszalag fölé ezzel összefüggő képet vagy képeket szántak. BETHSABE fürdőzésének, valamint a DÁVID királyt intő NÁTHÁN prófétának ábrázolása évszázadokon keresztül igen kedvelt motívuma volt a képzőművészetnek.¹⁸ Természetesen a nyomtatásban készült szöveghez ugyancsak sokszorosított képre kell gondolni. Ez — amint a fentiekben már erről szó esett — akár fa-, akár rézmetszet lehetett. Mindkét technikával készültek ilyen tárgyú képek már a XVI. század első felében.¹⁹

A nyomtatott szöveg szokatlan alakja és mérete nehezen teszi elképzelhetővé az ilyen kompozíciót. A 11 szedésrészlet alapján olyan sorozatra is lehetne gondolni, amely éppen 11 képből állna. Ezt azonban el kell vetni, mert a szövegrészek nem különülnek el egymástól, azok elválasztása mechanikus. Számításba lehetne még venni a magassághoz viszonyítva rendkívül hosszú papírszalag tekeresszerű felcsavarását, vagy leporellóként történő összehajtogatását is. Ehhez azonban sem analógia, sem bizonyíték nem áll rendelkezésre.

Az egyleveles ívrét alakú nyomtatvány jobb alsó sarkában, a fentebb egy hajót ábrázoló képhez készült szöveggel leírt szedés mellett, arra merőlegesen még két sor található: „Késziczetek vtat az Wrnak // az az penitentiát tarczatok.” Ez ugyanazzal a betűtípussal készült, mint az ószövetségi elbeszélés. A szövege is szorosan kapcsolódik NÁTHÁN prófétának bűnbánatra intő beszédéhez, amelyet DÁVID királyhoz intézett. A szedés merőleges elhelyezése kétségtelenné teszi, hogy ezt a két sort felhasználás előtt a többitől levágták. Két soros szöveg önállóan nem áll meg, és a mérete is arra utal, hogy azt valahová feliratnak szánták. Lehetséges, hogy egy feltételezhető és NÁTHÁNT ábrázoló kép fölé, de az sem lehetetlen, hogy az ugyanarra a lapra nyomtatott két másik kiadványtól teljesen függetlenül harmadik helyen történő felhasználásra készült. (Ld. a mellékelt illusztrációt.)

BORSA GEDEON

¹⁸ KUNOTH-LEIFELS, Elisabeth: *Über die Darstellungen der „Bathseba im Bade“*. Essen 1962 — PIGLER, A[ndor]: *Barockthemen. I.* Bp. 1956, 147–154 l.

¹⁹ Pl. Hans Sebald BEHAM fa- és Heinrich ALDEGRAVER rézmetszete 1519, ill. 1532-ből.

A XVII. századi erdélyi országgyűlési törvényecikkek nyomdai meghatározása.

Az országgyűlési törvényecikkek egykorú kiadásai a régi magyar nyomtatványoknak egészen különleges típusát képezik. Címlapjuk nincsen, s így címük is csupán az uralkodó bevezető sorai után, közvetlenül a törvényecikkek szövege előtt van. Kolofonos nyomtatvány is kevés van köztük, s így impresszummal sincsenek ellátva. Tulajdonképpen nem is tekinthetők szorosabb értelemben vett könyveknek, hiszen könyvárusi forgalomba nem kerültek, bizonyára kis példányszámban nyomtatták ki, és úgyszólván kézirat gyanánt, hivatalból küldték meg őket a törvényhatóságoknak és egyéb illetékes szerveknek és személyeknek. Ezeknek a kiadványoknak a nyomdai lokalizálása tehát külön feladatot jelent a bibliográfus számára. A királyi Magyarország egykorú törvénykiadványaival korábban foglalkoztunk.¹ Ezeknek a meghatározása különösen a politikai történet szempontjából vezetett érdekes eredményekre. Ennek a munkának az elvégzése után az erdélyi fejedelemség nyomtatott törvénykiadványait vettük vizsgálat alá. Ezek SZABÓ Károly *Régi magyar könyvtár* c. bibliográfiájában egyáltalán nem szerepelnek, aminek magyarázata HORVÁTH Ignác szerint az,² hogy az erdélyi országgyűlési törvényecikkek bevezető és záró fejezetei latinul vannak fogalmazva, s így a magyar nyelvű nyomtatványokat tartalmazó első kötet szerkesztésekor SZABÓ Károly figyelmét elkerülte az a tény, hogy maguk a törvényecikkek, tehát a kiadványok teljes törzsrésze magyar nyelvű. A királyi Magyarország törvénykiadványaiból viszont — amelyek mind latin nyelvűek — már sok megtalálható az említett bibliográfia II. és III. kötetében. A bibliográfiából kimaradt erdélyi artikulusok leírásait később aztán közölték bibliográfusaink, főleg a *Magyar Könyvszemle* hasábjain. Ezeknek a bibliográfiai közléseknek nem volt elsőrendű szempontjuk a nyomtatás helyének megállapítása, erre nem vetettek különösebb súlyt, különösen az első világháború előtti időben. Ezért nyomdai lokalizálásuk igen sok esetben téves. A leíróknak nagy általánosságban igazuk volt abban, hogy az országgyűlési törvényecikkek hosszú időn át Gyulafehérvárt, a fejedelmi nyomdában, később pedig Kolozsvárt jelentek meg. Azt azonban, hogy Gyulafehérvár szerepét mikor veszi át véglegesen Kolozsvár, és hogy ez az átvétel milyen változatos próbálkozások után következik csak be, a nyomtatványok felszínes vizsgálatokor természetesen nem is sejthették. Ezeknek a nyomtatványoknak a leírása idején nyomdatörténetünk sem állott azon a fokon, hogy támogatásokat nyújthatott volna a lokalizálások kérdésében. Az újabb megállapítások ismeretében viszont már eleve kételkednünk kellett olyan feltételezésekkel szemben, amelyek szerint a gyulafehérvári nyomda például még 1682-ben is nyomtatott volna artikulusokat. HERPEI János³ rámutatott arra, hogy az 1658. évi gyulafehérvári tatárdulás után megjelent országgyűlési végzések Gyulafehérváron való nyomtatásának kérdése még megvizsgálásra vár, hiszen abban az évben a tatárok úgyszólván mindent felperzselték és leromboltak a fejedelmi városban, s így nagyon kétséges, hogy a nyomda továbbra is zavartalanul működött volna. Tudjuk, hogy a fejedelmi nyomda felszerelését APAFI Mihály 1673. április 16-án kelt rendeletével a nagyenyedi és kolozsvári kollégiumoknak adományozta, és azt Kolozsvárt használták tovább.⁴ Ebből látható, hogy a nyomda nem ment teljesen tönkre a tatárdúláskor, másrészt viszont ez az adat arra is

¹ Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1965—1966. Bp. 1967. 158—167. l.

² *Magy. Könyvszle.* 1895. 254. l.

³ *A gyulafehérvári fejedelmi nyomda történetéhez.* Könyvészeti tanulmányok Kolozsvár 1942. 7—21. lap; újabb változata: Adattár XVII. századi szellemi mozgalmink történetéhez. (Szerk. KESERÜ Bálint.) 1. köt.: HERPEI János: *Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében.* Bp. — Szeged 1965. 527. lap.

⁴ FERENCZI Zoltán: *A kolozsvári nyomdászat története.* Kolozsvár 1896. 42. lap; GULYÁS Pál: *A könyv sorsa Magyarországon.* (Kézirat gyanánt.) Bp. 1961. II. rész, 160. és 168. lap; JAKAB Elek: *Kolozsvár története.* Oklevéltár, 2. köt. Bp. 1888. 413. lap.

Fol. 299 a

NOS MICHAELA PAFI,
DEI GRATIA PRINCEPS

Transylvania, partium Regni Hungariae Dominus, & Sicularum Comes &c. Memoria commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis; Quod Spectabiles. Magnifici, Generosi & Nobiles, cateriq; universi Status & Ordines trium Nationum Regni nostri Transylvania, in Generalibus eorum Comitibus ad diem Vigessimum Mensis Octobris Anni Domini Millesimi Sexcentissimi Sexagesimi Secundi, in Civitate nostra Szász. Megyes ex edicto nostro celebratis congregati exhibuerunt nobis & praesentaverunt, quosdam infra scriptos Articulos, in eodem Conventu communibus eorundem votis & suffragiis pariq; & unanimi consensu conclusos. Supplices nobis humilime, ut nos omnes & singulos eos Articulos, omniaque & singula in eisdem contenta, ratos, gratos, & accepta habentes, nostrumq; consensum illis praebentes, autoritate nostra Principali acceptare, approbare, ratificare, & confirmare, atq; tam nos ipsi observare, quam per alios omnes, quorum interest, observari facere, dignaremur. Quorum quidem Articularum tenor talis est.

ARTICVLI DOMINORVM

REGNICULARVM TRIUM NATIONVM
regni Transylvaniae in Comitibus eorum Generalibus ex edicto suae
Celsitudinis Principalis in Civitate sua Szász Megyes ad diem
Vigesimum Secundum Mensis Octobris Anni Mille-
simi Sexcentissimi Sexagesimi Secundi indictis,
celebratis conclusi.

ARTICVLVS I.

Mint hogy az Porta Contentatiojára, rendeltetett egy néhány Adoknak nagy részét az Szegénységben fel szedték, s nem adminisztráltak

figyelmeztet, hogy 1673 után aztán már igazán semmi okunk sincs feltételezni Gyulafehérvárt készült magyar nyelvű nyomtatványokat. Román nyelvű könyvek ugyanis jelentek meg itt a XVII. század végén is, ezek azonban már a román nyomdának a kiadványai voltak. Néhány szűrőpróba után látnunk kellett, hogy impresszum nélküli országgyűlési törvénycikkeinknek a meghatározása nem egyszerű munka, és hogy mulhatatlanul el kell végezni az összes ide tartozó kiadványoknak a tüzetes nyomdai meghatározását, betűtípusaik és nyomdadíszük összetevése alapján.

Az erdélyi fejedelemség idején mintegy száz országgyűlési végzéseket tartalmazó kiadvány jelent meg nyomtatásban. Ezek közül csak húsznak van impresszuma, tehát kb. nyolcvan kiadvány nyomdai kiállítását kellett vizsgálat tárgyává tennünk. Ezeknek a kiadványoknak a zöme megvan az Országos Széchényi Könyvtárban, nagyobbrészt eredetiben, néhány esetben mikrofilmen. A hiányzók közül huszonnégyet a budapesti Egyetemi Könyvtár egy gyűjtőkötetében, egyet pedig a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában találtam meg. Három kiadványhoz, minthogy azok nincsenek meg Magyarországon, — sajnos — nem tudtam hozzájutni.

Időrendben az első az 1612 május havában tartott országgyűlés törvénycikkeinek a kiadása. Ez csupán Kolozsvárt van meg, s mivel nem láttam, nem tudok hozzászólni FERENCZI Zoltán feltevéséhez, amely szerint nagyszebeni nyomtatvány.⁵ Az 1613. októberi, az 1619. májusi és két 1622. évi országgyűlés végzéseit tartalmazó, összesen négy kiadvány — amint impresszumaikból látható — a kolozsvári HELTAI-nyomdában jelent meg. Az 1623. és az 1624. évi kiadványok már impresszum nélküliek. Az 1625. és az 1626. évi viszont gyulafehérvári impresszummal van ellátva. További négy szignálatlan nyomtatvány után hét impresszumos következik. Az impresszumos nyomtatványokkal való összetevés alapján megállapítottuk, hogy 1623-tól kezdve harmincöt éven át a gyulafehérvári fejedelmi nyomda állította elő valamennyi erdélyi országgyűlési végzés hivatalos kiadását egészen az 1658. áprilisi országgyűlés artikulusaiig bezárólag. Az említett emlékezetes tatárdúlás 1658. szeptember 5-én történt. Az ezt követő, 1658. novemberi marosvásárhelyi országgyűlés végzéseinek a nyomtatott kiadásán már látható, hogy más nyomdában készült. Tudjuk, hogy BARCSAI fejedelem az országgyűlés után egy ideig Segesvár környékén tartózkodott,⁶ közel Nagyszebenhez. Így érthető, hogy ez a kiadvány — amint betűtípusaiból megállapítottuk — Nagyszebenben készült. A nagyszebeni nyomda vezetőjét ebből az évből nem ismerjük. Tekintve, hogy 1659-ben HILDEBRAND Kristóf kezén volt a nyomda, lehetséges, hogy már ezt a kiadványt is ő nyomtatta. Nyomatása bizony egyáltalában nem mondható szépnek, különösen sok benne az ormótlan ékezet. Ilyen rosszul sikerült ékezetekkel alig találkozhatunk másutt a XVII. századi magyarországi nyomtatványokban. A nyomtatvány nagyszebeni eredetét egyébként az 1686. augusztusi országgyűlési végzések impresszummal ellátott kiadásának betűi igazolják, amely JÜNGLING István nagyszebeni műhelyének a terméke. A következő törvényhozó országgyűlést 1659 február és március havában tartották Besztercén. Ennek a végzései már Kolozsvárt láttak napvilágot, a HELTAI-féle nyomdában. A nyomtatvány bevezető latin szövegének az antikva-típusai, továbbá a magyar szövegbetű megegyezik az 1622. szeptember—októberi országgyűlés artikulus-kiadásának betűivel. Bizony, ez a kiadvány sem nyerhette meg az illetékesek tetszését, mert a nyomda ekkor már hanyatlóban volt, betűi rendkívül elkoptak, úgyhogy a nyomtatvány mindenképpen gyengén sikerült. Így nem csodálkozhatunk, hogy a néhány hónap múlva megjelent május—júniusi szászsebesi országgyűlés határozatai megint egészen más kiállításúak. Ebben az

⁵ *Magy. Könyvszle.* 1897. 51. l.

⁶ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek.* Szerk. SZILÁGYI Sándor. Monumenta Hungariae Historica. III. osztály XII. köt. 10. lap.

időben hare folyt Erdélyben a fejedelemségért, s nem sokkal a májusi országgyűlés előtt adta át II. RÁKÓCZI György Nagyváradot és a Partiumot az erdélyi rendeknek.⁷ Úgy látszik, Nagyvárad felszabadulását használta ki az udvari kancellária az új törvények kinyomatásakor, mert ennek az új kiadványnak a betűtípusaiban az akkor még Nagyváradon dolgozó SZENCZI KERTÉSZ Ábrahámnak a készletét ismertük fel. A nyomtatvány kisebbik N-iniciáléja egyezik az RMK II. 1064. számú műben levővel, amelyet SZENCZI KERTÉSZ adott ki. A kisebbik latin antikva és a kurzíva is megtalálható ebben. A magyar szövegtípus az RMK I. 1017-ben levővel azonos. Ebben az évben még egy harmadik törvényhozó országgyűlést is tartottak Erdélyben, de ezt már ismét II. RÁKÓCZI György hívta egybe. Valószínűleg ekkor is a belső zavargások következtében kialakult helyzet szabta meg, hogy hol nyomtassák ki az új végzéseket. Ezúttal ismét a nagyszzebeni nyomda betűivel találkozunk. A nyomtatvány nagy képes N-iniciáléja és a kisebb, indázatos N-iniciále, a kiemelő antikva-típus és a magyar antikva szövegtípus egyezik az 1658. novemberi országgyűlésről kiadott nyomtatványban levőkkel. RÁKÓCZI halála után a császár-királyal szövetkező KEMÉNY János — érthetően — a császári csapatok által megszállva tartott Kolozsvárt nyomtatja ki a következő három törvényhozó országgyűlés törvényeit. Az 1660. december — 1661. januári szászrégeni végzések a HELTAI-nyomdában jelentek meg. A bevezető latin szöveg antikva-típusai, egy nagyobb antikva-típus és a magyar szöveg antikvája megegyezik az 1622. szeptember—októberi országgyűlés artikulusainak betűivel. A nyomtatvány nagy N-iniciáléja a HELTAI-nyomda régi készletéből való.⁸ Ennek a nyomtatványnak a meghatározása után ezt tekinthetjük a nagyműltű műhely utolsó ismert nyomtatványának. Az 1661. áprilisi beszercei határozatok már SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám sajtóján készültek, aki az elmúlt évben menekült át Kolozsvárra Nagyváradról, midőn azt a törökök elfoglalták. Az 1661. júniusi medgyesi országgyűlés törvényeit ugyancsak ő adta ki. A fejedelemség körül dúló viszályok ismét más irányba terelik az országgyűlési törvénycikkek kiadásának sorsát. Az egy időre Nagyszzebenben meghúzódó új fejedelem, APAFI Mihály, az 1661. novemberi kisselyki országgyűlés végzéseit Nagyszzebenben adja ki. A másutt sehol sem található, nagy képes N-iniciále és a jellegzetes ékezetekkel ellátott magyar szövegbetű — amelyeket az 1659. szeptemberi végzésekben levőkkel vetettünk össze — világosan mutatják ezt. A nyomtatvány nagy kurzíva és az RMK I. 286-ban levő típusal egyezik. 1662. márciusa után ide kerülnek a görögnyezentimrei országgyűlés iratai is. Az 1662. őszén tartott diéta nyomtatását vizsgálva meglepődéssel kellett tapasztalnunk, hogy az sem a nagyszzebeni kiadványokkal, sem SZENCZI KERTÉSZ nyomtatványaival nincs összhangban, de még HELTAI betűivel sem egyezik, hanem ismét a gyulafehérvári fejedelmi nyomda készletével készült.⁹ Igaz, hogy összbnyomását tekintve már a kezdő iniciáléban is jelentősen eltér a korábbi fehervári artikulusok kiállításától, mégis annak a nyomdának a betűivel nyomtatták. Antikva szövegbetűje és a címbetűk, továbbá mind a kétféle méretű kurzíva egyezik az 1658. áprilisi törvénycikkek Gyulafehérvárt nyomtatott kiadásának betűtípusaival. Ettől kezdve, ezzel együtt öt egymás után következő törvénykiadvány jelenik meg a gyulafehérvári betűkkel. Az utolsó ilyen nyomtatvány az 1664. novemberi országgyűlés végzéseit tartalmazza. Úgy látszik, a fejedelmi udvar talált valakit, aki az udvari nyomda bizonyára nagyobb részét tönkrement felszerelését — úgy, ahogy — rendbehozta, és két éven át legalább az országgyűlési artikulusokat kinyomtatta rajta. Ez a nyomda azonban már nem volt életképes, megmaradt felszerelése aztán — amint fentebb emlí-

⁷ Erdélyi Országgyűlési Emlékek. XII. köt. 237. lap.

⁸ SOLTÉSZ Zoltán: *A magyarországi könyvnyomtatás a XVI. században*. Bp. 1961. XV. tábla, 14. kép.

⁹ Ld. a fénykép-mellékletet.

tettük — Kolozsvárra került. A mi sorozatunk következő tagja 1665-ben már ismét SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám nemes ízlésű kiállításában jelenik meg, ezúttal azonban már nem Kolozsvárt, hanem Nagyszebenben, ahova időközben SZENCZI átköltözött. Ennek a nagyszebeni műhelynek több országgyűlési kiadványát ismerjük. Ezek közül öt vagy inkább hat SZENCZI KERTÉSZ kiadása, esetleg talán a hatodikat s még inkább a hetediket, az 1667. április 20-i gyulafehérvári országgyűlés végzéseit azonban már valószínűleg nem ő nyomtatta, mert ekkortájt halt meg. Halála idejét nem tudjuk pontosan, csak annyi bizonyos, hogy 1667. május 22. előtt távozott el az élők sorából, mert ezen a napon rendelkezett APAFI fejedelem a nyomdai hagyaték tárgyában. A műhelyt aztán július 5-én UDVARHELYI Mihály gondjaira bízta.¹⁰ A szebeni sorozat nyolcadik tagját, az 1668. január—februári országgyűlés artikulusait minden bizonnyal UDVARHELYI nyomtatta ki. Az 1668. júliusában, Radnóton tartott országgyűlés végzéseit ugyancsak a SZENCZI KERTÉSZ-féle betűkkel jelentek meg, de ezek már valószínűleg nem Nagyszebenben, hanem Kolozsvárt láttak napvilágot, ahova a nyomdát a fejedelem nemsokára átvitette. Augusztus 3-án még Nagyszebenben van ugyan a nyomda, de ekkor még nincsenek kinyomtatva a radnóti artikulusok, mert UDVARHELYI augusztus 3-án, BORNEMISZA Anna fejedelem-asszonyhoz intézett folyamodványában így ír erről: „... a radnóti ország artikulusait is addig ki nem nyomtathatom, va- [a mig [valamíg] festéket szerezhetek.”¹¹ UDVARHELYI e levélben lemondását is felajánlotta, amelyet hamarosan el is fogadtak, mert szeptember 27-én már VERESEGYHÁZI Szentyellel kötnek írásbeli egyezséget a fejedelmi udvarban, Gyulafehérvárt, a nyomda vezetése tárgyában.¹² Egy nagyszebeni levéltári adatot úgy értelmez GULYÁS Pál, hogy a szebeni városi tanács ezen a bizonyos augusztus 3-án le is pecsételte a SZENCZI-féle nyomdát.¹³ Ha ez az értelmezés helyes, akkor a radnóti törvény-cikkek kinyomtatására valószínűleg már csak Kolozsvárt kerülhetett sor, ahova a nyomdát HERPEI szerint még UDVARHELYI idejében vitték át.¹⁴ Mindezekből azonban az már nem állapítható meg, hogy a kérdéses kiadvány, a radnóti artikulusok, a két egymást felváltó nyomdavezető közül melyiknek a munkája volt. A következő kiadvány már természetesen VERESEGYHÁZI keze alól került ki. Ettől az időtől fogva — egyetlen eset kivételével — valamennyi XVII. századi országgyűlési kiadvány Kolozsvárt látott napvilágot. VERESEGYHÁZI nyomdavezetői működésének befejezte után utódja, NÉMETHI Mihály nyomtatta ki a következő törvénycikkeket, ő azonban minden esetben impresszummal is ellátta kiadványait. Az említett kivételt az 1686 augusztusában, Nagyszebenben tartott országgyűlés artikulusai képezik, amelyek — egészen érthetően — az országgyűlés helyén, Nagyszebenben, a JÜNGLING-nyomdában láttak napvilágot. Ez a kiadvány is impresszumos.

Az erdélyi fejedelemség megszűnése után már csak egy fejedelmi országgyűlési törvénykiadványról számolhatunk be, és ez II. RÁKÓCZI Ferenc 1707. március 28-ára, Marosvásárhelyre összehívott országgyűlésének a végzéseit tartalmazza. Ez a kiadvány — amint már FERENCZI Zoltán is helyesen regisztrálta — Kolozsvárt jelent meg.¹⁵ ESZE Tamás levéltári kutatásai bebizonyították FERENCZI feltevésének helyességét,¹⁶ amit egyébként a nyomtatvány betűtípusai és nyomdadíszai is igazolnak.¹⁷ A törvénycikkek nyomdásza — amint ESZE Tamás megállapította — TELEGDÍ PAP Sámuel volt.

FAZAKAS JÓZSEF

¹⁰ GULYÁS Pál: *I.m.* II. rész, 166. lap.

¹¹ *Erdélyi Protestáns Közlöny*. 1. évf. (1871.), 17. és 24. lap. Az idézet a 24. lapról való.

¹² *Magy. Könyvszle* 1880. 94. lap.

¹³ *I.m.* II. rész, 167. lap.

¹⁴ *Magy. Könyvszle* 1957. 158. lap.

¹⁵ *Magy. Könyvszle* 1897. évf. 56. lap.

¹⁶ *Magy. Könyvszle* 1955. évf. 281—295. lap, főleg a 292. lap.

¹⁷ Vö. RMK I. 1713, RMK II. 2153 és 2418.

Táblázatos kimutatás a XVII. századi erdélyi országgyűlési törvénycikkek hivatalos kiadásairól

Sor-szám	Az országgyűlés ideje*	A nyomtatvány megjelenési helye és nyomdája	A nyomtatvány bibliográfiai leírása	A megvizsgált példány lelőhelye és jelzete
1.	1612. máj.	[Nagyszében, Ferenczi Zoltán szerint]	Sztr. I. 76.	Kolozsvári EK <i>Nem láttam!</i>
2.	1613. okt.	Kolozsvár, Heltai-nyomda	Sztr. I. 80.	OSzK: RMK I. 441a.
3.	1619. máj.	Kvár, Heltai-ny., Makai Nyíró János	Sztr. I. 95.	M. Tud. Akad. Könyvt.
4.	1622. máj.	Kvár, Heltai-ny.	Erd. Orsz. Eml. 8. köt. 92.; Erd. Múz. 1939. 288.	OSzK: film (RMK I. 525/b)
5.	1622. szept.—okt.	Kvár, Heltai-ny.	Sztr. I. 101.	OSzK: RMK I. 525a.
6.	1623. máj.—jún.	[Gyulafehérvár, Fejedelmi ny.]	Sztr. I. 103.	OSzK: RMK I. 527a.
7.	1624. jún.—júl.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Sztr. I. 105.	OSzK: RMK I. 539b.
8.	1625. máj.	Gyfv., Fejed. ny., Meszlényi M.	Sztr. I. 106., Dézsi 52.	OSzK: RMK: I. 545a.
9.	1626. máj.—jún.	Gyfv., Fejed. ny., Meszlényi M.	Sztr. I. 112.	OSzK: RMK I. 555a.
10.	1627. ápr.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Sztr. I. 116.	OSzK: RMK I. 561a.
11.	1628. ápr.—máj.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Sztr. I. 121.	OSzK: RMK I. 569a.
12.	1629. ápr. [1. kiadás]	[Gyfv., Fejed. ny.] [1629.]	Erd. Orsz. Eml. 8. köt. 491.	Kolozsvári EK példányáról: OSzK: film (RMK I. 580b.)
13.	1629. ápr. [2. kiadás]	[Gyfv., Fejed. ny.] [1630.]	Sztr. I. 123 Vö. Erd. Orsz. Eml. 8. köt. 494. lap jegyz.	OSzK: RMK I. 580a.
14.	1630. jan.—febr.	Gyfv., Fejed. ny., Lignicei Efficurdtt J.	Sztr. I. 127.	OSzK: RMK I. 592a.
15.	1630. júl.	Gyfv., Fejed. ny., L. Effm. J.	Sztr. I. 125.	OSzK: RMK I. 592b.
16.	1630. dec.	Gyfv., Fejed. ny., L. Effm. J.	Sztr. I. 126.	OSzK: RMK I. 592c.
17.	1631. jún.—júl.	Gyfv., Fejed. ny., L. Effm. J.	Sztr. I. 133.	OSzK: RMK I. 599a.
18.	1632. máj.	Gyfv., Fejed. ny., L. Effm. J.	Sztr. I. 137.	OSzK: RMK I. 612a.
19.	1633. ápr.—máj.	Gyfv., Fejed. ny., L. Effm. J.	Sztr. I. 142.	OSzK: RMK I. 627a.
20.	1633. ápr.—máj. [Más tartalmú, mint a 19. sz.]	Gyfv., Fejed. ny., L. Effm. J.	Sztr. I. 141. és Erd. Orsz. Eml. 9. köt. 325—326. 1.	Kolozsvári EK <i>Nem láttam.</i>
21.	1633. aug.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Sztr. I. 143.	OSzK: RMK I. 627c.
22.	1634. máj.—jún.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Sztr. I. 146.	OSzK: RMK I. 633a.
23.	1635. máj.—jún.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Sztr. I. 151, Dézsi 54.	OSzK: RMK I. 643a.
24.	1636. febr.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Sztr. I. 156.	OSzK: RMK I. 658a.
25.	1636. máj.—jún.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Sztr. I. 154.	OSzK: RMK I. 657a.
26.	1637. márc.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Sztr. I. 159, Dézsi 55.	OSzK: RMK I. 673a.

27.	1638. ápr.—máj.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Sztr. I. 161, Dézsi 56.	OSzK: RMK I. 685a.
28.	1639. máj.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Sztr. I. 163, Dézsi 57.	OSzK: RMK I. 697b.
29.	1640. ápr.—máj.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Sztr. I. 165, Dézsi 58.	OSzK: RMK I. 708a.
30.	1641. ápr.—máj.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Sztr. I. 168.	OSzK: RMK I. 723a.
31.	1642. febr.—márc.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Sztr. I. 170, Dézsi 63.	OSzK: RMK I. 725c.
32.	1643. ápr.—máj.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Sztr. I. 176, Dézsi 71.	OSzK: RMK I. 752a.
33.	1644. jan.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Sztr. I. 177, Dézsi 72.	OSzK: RMK I. 765a.
34.	1645. ápr.—jún.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Sztr. I. 179, Dézsi 73.	OSzK: RMK I. 782a.
35.	1646. márc.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Sztr. I. 184, Dézsi 75.	OSzK: RMK I. 782a.
36.	[1646. ?]	[Kvár, Heltai-ny., Abrugyi Gy. (Herepei J. szerint).]	Csupán feltételezett kiadást Ld. Erd. Műz. 1939. 276. és Magy. Könyvszle 1940. 68.	Budapest, EK <i>Példány nem ismeretes!</i>
37.	1647. márc.—ápr.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Sztr. I. 195, Dézsi 76.	Ep., EK
38.	1648. márc.—ápr.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Sztr. I. 197, Dézsi 77.	OSzK: RMK I. 802a.
39.	1649. jan.—márc.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Sztr. I. 198.	OSzK: RMK I. 819a.
40.	1650. márc.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Sztr. I. 203.	OSzK: RMK I. 840a.
41.	1651. febr.—márc.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Sztr. I. 206.	OSzK: RMK I. 853a.
42.	1652. febr.—márc.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Magy. Könyvszle 1929. 219.	OSzK: RMK I. 866a.
43.	1654. jan. [a címben tévesen febr.]	[Gyfv., Fejed. ny.]	Magy. Könyvszle 1916. 92., Dézsi 83.	Ep., EK
44.	1655. febr.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Magy. Könyvszle 1916. 92., Dézsi 84.	Ep., EK
45.	1656. febr.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Magy. Könyvszle 1916. 93., Dézsi 85.	Ep., EK
46.	1657. jan.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Sztr. I. 220.	Ep., EK
47.	1658. jan.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Magy. Könyvszle 1916. 93.	Ep., EK
48.	1658. ápr.	[Gyfv., Fejed. ny.]	Sztr. I. 221.	Ep., EK
49.	1658. nov.	[Nagyszében], [Hildebrand K. ?]	Sztr. I. 222.	Ep., EK
50.	1659. febr.—márc.	[Kolozsvár, Heltai-ny., Abrugyi Gy.]	Magy. Könyvszle 1916. 94.	Ep., EK
51.	1659. máj.—jún.	[Nagyvárad, Szenczi Kertész Á.]	Sztr. I. 227.	Ep., EK
52.	1659. szept.	[Nagyszében] [Hildebrand K. ?]	Magy. Könyvszle 1916. 94.	Ep., EK
53.	1660. dec.—1661. jan.	[Kolozsvár, Heltai-ny., Abrugyi Gy.]	Sztr. I. 233.	OSzK: RMK I. 981b.
54.	1661. ápr.	[Kvár, Szenczi Kertész Á.]	Sztr. I. 234.	Ep., EK
55.	1661. jun.	[Kvár, Szenczi Kertész Á.]	Sztr. I. 235.	Ep., EK
56.	1661. nov. [a címben tévesen dec.]	[Nagyszében, Városi ny.]	Magy. Könyvszle 1916. 94.	Ep., EK (teljes péld.) és OSzK: RMK I. 973a (töredék)
57.	1662. márc.	[Nagyszében, Városi ny.]	Erd. Orsz. Eml. 13. köt. 122.	Ep., EK
58.	1662. okt.—nov.	[Gyfv. ? Fejed. ny.]	Sztr. I. 239.	OSzK: RMK I. 998a.

Sor- szám	Az országyűlés ideje*	A nyomtatvány megjelenési helye és nyomdája	A nyomtatvány bibliográfiai leírása	A megvizsgált példány felhelye és jelzete
59.	1663. febr.	[Gyfv. ? Fejed. ny.]	Sztr. I. 247.	OSzK: RMK I. 1007b.
60.	1663. szept.	[Gyfv. ? Fejed. ny.]	Sztr. I. 246.	OSzK: RMK I. 1007c.
61.	1664. jan. [—febr.]	[Gyfv. ? Fejed. ny.]	Sztr. I. 249.	OSzK: RMK I. 1017b.
62.	1664. nov.	[Gyfv. ? Fejed. ny.]	Sztr. I. 250.	OSzK: RMK I. 1017c.
63.	1665. máj.	[Nagyszében, Szenczi Kertész Á.]	Sztr. I. 252.	OSzK: RMK I. 1030a.
64.	1665. szept.	[Nagyszében, Szenczi Kertész Á.]	Sztr. I. 253.	OSzK: RMK I. 1030b.
65.	1665. nov. [„A”-variáns]		Magy. Könyvszle 1898. 180. lap, 11. tétel	Kolozsvári EK
66.	1665. nov. [„B”-variáns]	[Nagyszében, Szenczi Kertész Á.]	Magy. Könyvszle 1898. 180. lap, 12. tétel; Sztr. I. 254.	Nem láttam! Bp., EK
67.	1666. febr.	[Nagyszében, Szenczi Kertész Á.]	Sztr. I. 258.	OSzK: RMK I. 1050a.
68.	1666. szept.	[Nagyszében, Szenczi Kertész Á.]	Sztr. I. 259.	OSzK: RMK I. 1050b.
69.	1667. jan. —febr.	Á. ?	Sztr. I. 262.	OSzK: RMK I. 1062a.
70.	1667. ápr.	[Nagyszében, Szenczi Kertész- féle ny.]	Sztr. I. 264.	OSzK: RMK I. 1062b.
71.	1668. jan. —febr.	[Nagyszében, Udvarhelyi M.]	Sztr. I. 263.	Bp., EK
72.	1668. júl.	[Kolozsvár? Udvarhelyi M. ?]	Magy. Könyvszle 1916. 219.	Bp., EK
73.	1669. jan.	[Kvár, Veregyházi Szentyei M.]	Sztr. I. 269.	OSzK: RMK I. 1098b.
74.	1670. febr.	[Kvár, Veregyházi Szentyei M.]	Sztr. I. 274.	OSzK: RMK I. 1109a.
75.	1670. dec.	[Kvár, Veregyházi Szentyei M.]	Sztr. I. 275.	OSzK: RMK I. 1109b.
76.	1671. nov.	[Kvár, Veregyházi Szentyei M.]	Sztr. I. 278.	OSzK: RMK I. 1125a.
77.	1672. okt.	[Kvár, Veregyházi Szentyei M.]	Magy. Könyvszle 1916. 220.	Bp., EK
78.	1673. nov. —dec.	[Kvár, Veregyházi Szentyei M.]	Magy. Könyvszle 1916. 220.	OSzK: RMK I. 1156a.
79.	1674. nov.	[Kvár, Veregyházi Szentyei M.]	Sztr. I. 283.	Bp., EK
80.	1675. máj.	[Kvár, Veregyházi Szentyei M.]	Sztr. I. 286.	OSzK: RMK I. 1176a.
81.	1675. nov.	[Kvár, Veregyházi Szentyei M.]	Magy. Könyvszle 1916. 221.	OSzK: RMK I. 1187a.
82.	1676. nov.	[Kvár, Veregyházi Szentyei M.]	Sztr. I. 294.	OSzK: RMK I. 1207a.
83.	1677. máj.	[Kvár, Veregyházi Szentyei M.]	Magy. Könyvszle 1916. 221.	Bp., EK; OSzK: mikrofilm; RMK I. 1219a.
84.	1678. okt.	[Kvár, Veregyházi Szentyei M.]	Sztr. I. 299.	OSzK: RMK I. 1227a.
85.	1679. máj.	[Kvár, Veregyházi Szentyei M.]	Sztr. I. 303.	OSzK: RMK I. 1242c.
86.	1680. jan.	[Kvár, Veregyházi Szentyei M.]	Magy. Könyvszle 1917. 95.	Bp., EK

87.	1680. máj.	[Kvár, Veresegyházi Szentye]l M.]	Sztr. I. 306.	OSzK: RMK I. 1252a.
88.	1680. nov.—dec.	[Kvár, Veresegyházi Szentye]l M.]	Sztr. I. 307.	OSzK: RMK I. 1252b.
89.	1681. jún.	[Kvár, Veresegyházi Szentye]l M.]	Sztr. I. 310.	OSzK: RMK I. 1270a.
90.	1682. febr.—márc.	[Kvár, Veresegyházi Szentye]l M.]	Sztr. I. 313.	OSzK: RMK I. 1292a.
91.	1682. aug.	[Kvár, Veresegyházi Szentye]l M.]	Sztr. I. 314.	Bp., EK
92.	1682. nov.	[Kvár, Veresegyházi Szentye]l M.]	Magy. Könyvszle 1917. 95.	OSzK: RMK I. 1292b.
93.	1683. febr.	[Kvár, Veresegyházi Szentye]l M.]	Sztr. I. 316.	OSzK: RMK I. 1313a.
94.	1684. márc.	Kvár, Némethi M.	Magy. Könyvszle 1917. 96.	OSzK: RMK I. 1319a.
95.	1685. febr.—márc.	Kvár, Némethi M.	Sztr. I. 324.	OSzK: RMK I. 1339a.
96.	1685. okt.—nov.	Kvár, Némethi M.	Sztr. I. 325.	OSzK: RMK I. 1339b.
97.	1686. aug.	Nagyszében, Jüngling I.	Magy. Könyvszle 1917. 96.	Bp., EK
98.	1686. okt.—nov.	Kvár, Némethi M.	Magy. Könyvszle 1917. 96.	OSzK: RMK I. 1351a.
99.	1687. febr.	Kvár, Némethi M.	Sztr. I. 330.	OSzK: RMK I. 1362a.
100.	1687. júl.—aug.	Kvár, Némethi M.	Sztr. I. 331—332.	OSzK: RMK I. 1362b.
101.	1707. márc.—ápr.	[Kvár, Telegdi Pap Sámuel]	Sztr. I. 429.	OSzK: RMK I. 1727b.

* Ebben a rovatban az országgyűlések kezdetének és a törvényekké jóváhagyásának hónapját jelöltük meg.

A szögletes zárójelben levő adatok nem szerepelnek a nyomtatványon. Ha más irányú megjegyzés nincs, ezek a szerző megállapításai. — Rövidítések: Sztr. = Sztripszky Hiador: *Adalékok Szabó Károly Régi magyar könyvtár c. munkájának I.—II. kötetéhez*. Bp. 1912. (Az utalás mindig az első rész megfelelő tételszámát jelzi.) — Erd. Orsz. Eml. = *Erdélyi országgyűlési emlékek*. Szerk. SZILÁGYI Sándor. Bp. 1875—1898. 1—21. köt. (Monumenta Hungariae Historica. III. osztály.) — Magy. Könyvszle = *Magyar Könyvszemle*. (Az utalás mindig a jelzett évfolyam megfelelő lapjára vonatkozik.) — Erd. Műz. = *Erdélyi Múzeum* c. folyóirat. — Dézsi = *Bibliographia Hungarica*. Series editionum stereotyparum. Magyarországi könyvészet. Hasonmás kiadások sorozata. 1472—1711. Additiones et emendationes Hiadoris Sztripszky. Accedit supplementum ineditum Ludovici Dézsi. Pótlások és igazítások Sztripszky Hiadortól, Dézsi Lajos kiadatlán kiegészítésével. Közreadja az Orsz. Széchényi Könyvtár. Bp. 1967. (Az utalás Dézsi adalékainak tételszámaina vonatkozik.) — OSzK = Országos Széchényi Könyvtár. — EK = Egyetemi Könyvtár (A budapesti Egyetemi Könyvtárnak a táblázatban levő valamennyi példánya — több más artikulus-kiadással együtt — a Kézirattárban levő „G. 507.” jelzet alatt álló kolligátumban van.)

FIGYELŐ

Kisnyomtatványok az Egyetemi Könyvtárban. A kisnyomtatványok¹ könyvtárainkban mindig kevesebb figyelemben, ennek következtében más kezelésben részesültek, mint a hagyományosnak tartott könyvtári anyag, a könyvek és a folyóiratok. Ennek részben tartalmi-formai, részben mennyiségi okai voltak. A kialakult vélemény szerint a vékony füzetkék vagy párlapos, egyleveles nyomdaternékek nem tartalmazhattak komoly, megőrzésre érdemes tudásanyagot. S a könyvtárak kevés kivétellel régóta elhelyezési gondokkal is küzdöttek, s először könyveik és folyóirataik méltó elhelyezése felől óhajtottak gondoskodni. A kisnyomtatványokat így vagy be sem fogadták, vagy csak ideiglenes és rendezetlen tárolásuk felől gondoskodtak. Önálló gyűjteménnyé szervezésükre is ritkán, csupán legnagyobb könyvtárainkban került sor. Címfelvételük különleges kérdéseivel egészen a közelmúltig nem foglalkoztak.

Könyvtári szakirodalmunk² szinte magától értetődőnek tekinti ezt a helyzetet, s eddig nem mutatott rá kellő súllyal arra, hogy a kisnyomtatványok nagy többsége különleges könyvészeti és forrásértékkel bír. Még kevesebb szó esett eddig a kérdés lényegéről, arról ti., hogy *a kisnyomtatványok forrásértéke és könyvtári jelentősége egyenes arányban nő a keletkezésük óta eltelt idővel.*

Ezt részben a megjelenési példányszám általában alacsonyabb volta, részben pedig az magyarázza, hogy a kisnyomtatványokban foglalt adatanyag máshelyt nem, vagy csak nehezen fellelhető.

A könyvtárak — megőrző funkciójuk helyes következményeként — a már egyszer beérkezett anyagot csak ritkán selejtezték. Még akkor is, ha egyébként raktározási nehézségeik voltak.

Ha tehát egy nagyobb tudományos könyvtár elért bizonyos kort, benne felhalmozódott a kisnyomtatványanyag. Időnként, amikor a gyakorlati igények vagy a belső rend szempontjai azt megkívánták, elkerülhetetlenné vált a rendszerint all'infusa tárolt anyag feldolgozása. Idő- vagy emberhiány következtében e munkálatok sokszor nem fejeződhetek be, ill. esetleg pár évtized múlva újból megindultak — új szempontok, kívánalmak szerint. Ennek következtében a kisnyomtatványok terén bizonyos rétegződés figyelhető meg, mely jelzi a különböző rendezési és feltárási kísérletek nyomát. Anélkül,

¹ A korábban szokásos „aprónyomtatvány” gyűjtőfogalom helyett a szakirodalom újabbban szélesebb értelemben a „kisnyomtatvány” gyűjtőfogalmat használja. Ez a fogalom magában foglalja mind a „füzetalakú kisnyomtatványok” (brosúrák, röpiratok, iskolai értesítők, vállalati kiadványok, stb.), mind pedig az „aprónyomtatványok” (röplapok, meghívók, plakátok, családi nyomtatványok) körét.

² SALLAI István — SEBESTYÉN Géza: *A könyvtáros kézikönyve*. 2. kiadás. Bp. 1965. csak pár lapon (639 — 648.) szól a kisnyomtatványokról s elsősorban a műszaki jellegűekkel kapcsolatos kérdéseket ismerteti. A régebbi anyagra, annak forrásértékére nem tér ki. — Könyvtári feldolgozásuk részletkérdéseire l. POSSONYI Erzsébet: *Kisnyomtatványok könyvtári kezelése*. Bp. 1958. 41 l. (Az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai 6. sz.)

hogy más budapesti nagy tudományos könyvtárak hasonló jellegű gyűjteményeivel párhuzamot óhajtanánk vonni, ezt a folyamatot az Egyetemi Könyvtár példáján szeretnénk vizolni.

A kisnyomtatványok első rétege a MÁRIA TERÉZIA és II. JÓZSEF alatt végrehajtott szerzetesrend-feloszlatások során került be a könyvtárba. Egyesek hagyatékok részét alkották. 1780-tól kezdve — amikor az Egyetemi Könyvtár kötelezpéldányjogot kapott — elvileg rendszeressé kellett volna válni mind a gyűjtésnek, mind a feldolgozásnak. Egyik sem következett be, noha az Egyetemi Könyvtár nem csupán 1802-ig, a nemzeti könyvtár alapításáig, hanem azután is pár évtizedig gyakorlatilag a nemzeti könyvtár szerepét játszotta. A beszolgáltatás hosszú évtizedeken át még a könyvjellegű kiadványok vonatkozásában is rendszertelen volt. Még kevésbé beszélhetünk a kisnyomtatványok rendszeres benyújtásáról. Ennek ellenére az évtizedek során — elsősorban a pesti nyomdák-ból — komoly mennyiség gyűlt össze, amelynek rendezése, feldolgozása felől idővel gondoskodni kellett.

A kisnyomtatványok feldolgozásáról³ a XIX. század hetvenes éveig nincs tudomásunk. Az anyag elsősorban szerzetesrendi eredetű része már kötve érkezett a könyvtárba. Túlnyomó többségüket azonban a könyvtár köttette, ill. látta el a „tárcá”-nak nevezett védő borítékkal. A kötetlen anyag rendezése a címfelvételi munkát megelőzően történt meg. A rendszeres feltárás megindulásáról 1878-ban hallunk először. A munka a század végéig folyamatos volt; akkor abbamaradt, majd az 1910-es években rövid időre újra napirendre került.

A feldolgozás a tudományos szempontból jelentős, de a kisnyomtatvány anyaghoz csak lazábban tartozó disszertációkkal indult meg. A kisnyomtatványokról rövidített címfelvétel készült, kisebb méretű cédulákra, mint az alapkatalógusban. A XIX. századi munkákat elsősorban MÁRKI József és LITTSY József végezték. A feldolgozás menetéről szórványosan az Egyetemi Könyvtár gyarapodási címjegyzékei előtt található éves beszámolókból olvashatunk. A feltáró munka eredményeként a legértékesebb, kisnyomtatványok tudományos szintű feltárása megtörtént. A még feltáratlan, elsősorban XIX. századi anyag szintén komoly forrásértékkel bír. A teljes feltárás elmaradásának okát több tényezőben kereshetjük. Az egyik az, hogy a legkomolyabb értékek feldolgozása megtörtént. A másik az, hogy a krónikus személyi elégtelenség, mely a múltban az Egyetemi Könyvtárat — a többi tudományos könyvtárral együtt — sújtotta. S végül: a XIX. század végén az Egyetemi Könyvtár már nem kapott kötelezpéldányt, s így a kisnyomtatványok számának állandó gyarapodása nem hatott serkentően. A XX. században kisnyomtatványok rendszeres gyűjtésére nem került sor. Csupán egy-egy különleges történeti esemény hozott létre kisebb, alkalmasszerű rétegeket.

A XIX. században feldolgozott anyag túlnyomó többsége szerepel a magyarországi kiadványokat regisztráló reprezentatív bibliográfiákban (SZABÓ Károly, PETRIK Géza stb.). A nem teljesen feltárt anyagot az említett bibliográfiai művek kiegészítésével, azok új kiadásainak előkészítésével foglalkozó munkaközösségek nagyrészt átvizsgálták, s a műfajilag a munkálatba illőket feldolgozták. Egy-két szűkebb területet (hebraica,⁴ serbica) az illetékes szakkutatók vizsgálták át és hasznosították.

³ A feldolgozás történetére vonatkozó adatokat feltárta PÁLVÖLGYI Endre: *Az Egyetemi Könyvtár katalógusai* c. kéziratában. (EK Kézirattár J. 157. sz.) és VÉRTESEY Miklós: *Az Egyetemi Könyvtár a kapitalizmus kibontakozása korában* c., „Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei” IV. kötete részére készült kéziratában.

⁴ DÁN Róbert: *A budai Egyetemi Nyomda hebraica-bibliográfiája 1814–1875*. Bp. [1961.] c. kézirat gyűjtésében (EK Kézirattár H. 226.) nagymértékben támaszkodott az Egyetemi Könyvtár kisnyomtatványanyagának IV. A. csoportjára.

A történeti fejlődés eredményeként keletkezett rétegeket az alábbiakban ismertetjük, jelezve azok jellegét, terjedelmét és *könyvtári* címjegyzékben való feltartását. Több esetben azonos csoportba vontuk össze a logikus rend alapján együvé tartozó, de jelenleg külön tárolt csoportokat. A felsorolásban idézőjelben tüntetjük fel azoknak a gyűjteményrészeknek a nevét, mely elnevezések már régebben ismeretesek; idézőjel nélkül azokat a neveket, melyeket az anyag legutóbbi rendszerezése során adtunk. Azt, hogy az egyes gyűjteményrészek anyaga a könyvtári alapkatalógusban szerepel-e, csak pozitív esetben jeleztük. A rendszerezés során az alább ismertetett gyűjtemény egészének a **KISNYOMTATVÁNYOK** nevet adtuk.

I. „Aprónyomtatványok.”

Jelleg (J): értékük miatt a nagyraktárból a XIX. század végén kiválogatott és külön őrzött XVI.—XVIII. (kisebb részben XIX.) századi kisnyomtatványok, elsősorban a reformáció és az ellenreformáció korából származó hitvitázó és politikai röpiratok.

Terjedelem (T): 1065 db.

Feltárás (F): Kéziratos ABC-katalógus a tanári kutatóban.

II. „Miscellanea”. Ez a gyűjteményrész két részre oszlik:

A) Régi rész.

J: Nagyrészt XVIII.—XIX. századi, kisértészt XVII. századi kisnyomtatványok, köztük számos bibliográfiai ritkaság.

T: 364 tárca (21 polc-fm.). Ebből 2°: 84, 4°: 107, 8°: 171 tárca. Összesen kb. 20 000 egység.

F: Kéziratos ABC-katalógus (jelenleg a címfelnevők szobájában).

B) Új rész.

Ide sorolandók az A) alatti anyag szerves kiegészítéseként azok a kötetek, melyek feldolgozását a XIX. század végén megkezdték, de nem fejezték be. (A kézírásos címfelvételi cédula sokhelyt a kötetekben található.)

J: mint fent A) esetében.

T: 42 kötet (kb. 3. fm.), összesen kb. 1400 egység.

III. Feldolgozott tárcák.

A) Teljesen feltárt anyag.

1. „Halotti beszédek.”

J: tárgykörbe tartozó XVIII—XIX. századi kisnyomtatványok.

T: 15 tárca és 7 kötet összesen 532 egység.

F: Kéziratos ABC- és névutaló-katalógus (jelenleg a címfelnevők szobájában).

2. „Halotti versek.”

J: mint fent 1. alatt.

T: 2 tárca összesen 235 egység.

F: mint fent 1. alatt.

3. „Üdvözlő versek”.

J: mint fent 1. alatt.

T: 10 tárca összesen 982 egység.

F: mint fent 1. alatt.

4. „Conciones variae” (Ae 4^r 726 sz.a.)

J: a XVIII. századi abolíció alkalmával a könyvtárba került vegyes szónoki művek.

T: 31 kötetben kb. 1000 egység

F: mint fent 1. alatt (és az alapkatalógusban, adott címrendszó alatt).

B) *Részben feltárt anyag.*

Az A) alatt felsorolt gyűjteményrészek szerves kiegészítését alkotó *tárcák*, melyeknek feldolgozását a XIX. század végén félbehagyták. (A kéziratos címfelvételei cédulák itt is sok esetben helyükön vannak.)

J: XVIII—XIX. századi vegyes, a fenti A) alcsoportjaiba tartozó kisnyomtatványok.

T: 8 tárcában kb. 500 egység

IV. *Feldolgozatlan tárcák.* Kisnyomtatványok, melyeket a XIX. század végi munkálatok során részben szakok szerint tárcákban rendeztek, részben szakrend nélküli tárcákban helyeztek el.A) *Rendezett feldolgozatlan kis tárcák.*

J: XVIII—XIX. századi kisnyomtatványok a következő szakcsoportokban: nyelvi csoportok (román, szerb, szlovák, héber, stb.), oktatásügy, könyvtárjegyzékek, közgazdasági élet, egyesületek, egyházak, alkalmi és vegyes írások.

T: 74 tárcában kb. 4000 egység.

B) *Rendezett, feldolgozatlan nagy tárcák.*

J: mint fent A) alatt a következő csoportokban: királyi és dicasteriális rendeletek, országgyűlés, megyék, városok, bíróságok, katonaság, oktatásügy (érdemsorok), egyesületek, egyházak, könyvkereskedelem, orvostörténet, alkalmi és vegyes anyag.

T: 22 tárcában kb. 2500 egység.

C) *Rendezetlen feldolgozatlan tárcák.* A fenti A) és B) gyűjteményrészek szerves kiegészítései.

J: XIX. századi vegyes nyomtatványok.

T: 3 fm. terjedelemben kb. 500 egység.

V. *Új sorozatok.* A különböző feltáratlan kisnyomtatvány-állagokból alkalomszerű kiválogatott kisebb egységek, melyeknek feltárása nagyobb részben megtörtént.

1. *1848/1849 évi szabadságharc.* („Metszetszoba 90/a.”)

J: röpiratok, plakátok stb.

T: 64 db.

F: Gépiratos rövid jegyzék.

2. *1914/1918 évi világháború.*

J: FERENCZY Károly t. hadnagy, FERENCZY Zoltán könyvtárigazgató fiának gyűjtése a galíciai megszállott területről, elsősorban Kovelből. (Hirdetmények, színházi plakátok, front- és helyi periodikumok.)

T: Egy dobozban kb. 100 egység

3. *1918/1919 évi Magyar Népköztársaság.*

6: röpiratok, plakátok, stb.

T: Kb. 50 db.

4. *1919. évi Magyar Tanácsköztársaság.*

J: röpiratok, plakátok, stb.

T: kb. 650 db.

F: sokszorosított jegyzékben⁵ (az anyagnak az a része, mely *csupán* az Egyetemi Könyvtárban van meg).

5. *1919/1920. évi ellenforradalom.* (Zárt anyag).

J: röpiratok, plakátok.

T: 20 db.

⁵Tanácsköztársasági aprónyomtatványok az Egyetemi Könyvtárban. Összeállította: Tóth András. Bp. 1959. (A budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai 7. sz.)

6. 1920. évi béketárgyalások (Zárt anyag).

J: propaganda nyomtatványok.

T: 73 füzet

F: címfelvétel az alapkatalógusban.

7. Theses.

J: vizsgahirdetmények, tételek (a XVIII—XIX. századból).

T: 3 tárcában kb. 200 egység.

8. „Ordo”

J: Római katolikus szerzetesrendek schematismusai.

T: Kb. 200 egység.

Disszertációk. A korábbi, elsősorban XIX. századi feldolgozó munkálatok során a beszámoló a kis nyomtatványok közé sorolták a különböző korokból és országokból származó egyetemi disszertációkat is. Úgy véljük azonban, hogy ezek jellege és terjedelme indokoltá tette azt a folyamatot, melynek során — függetlenül attól, hogy címfelvételük helyet kapott-e vagy sem az alapkatalógusban — a disszertációkat a könyvvállományba sorolták.

Mindezek ellenére — a teljesség és a történeti szempontok figyelembevételére okából — megemlíthjük, hogy az Egyetemi Könyvtár disszertációgyűjteményében két nagy időrendi csoportot különböztethetünk meg. A XVII—XVIII. századi disszertációk között a jog- és orvostudományi anyag a mennyiségileg jelentős s benne érdekesek az Egyetem nagyszombati korszakából származó disszertációk. A XIX. századi disszertációk külföldi eredetűek. A teljes anyagról — mely kb. 30 000 egységet foglal magában — külön kéziratos katalógus áll rendelkezésre; modern részének címfelvételi anyaga az alapkatalógusban is található.

A fenti terjedelmi adatok alapján az Egyetemi Könyvtár kisnyomtatvány-gyűjteményének teljes állománya — a disszertációkat nem számítva — mintegy 35 000 egység.

Az Egyetemi Könyvtár történetének évszázadai során így gyűlt össze egy tekintélyesnek mondható kisnyomtatvány-anyag a különböző könyvtári raktárak polcain. Valószínű, hogy ez a folyamat a jövőben sem marad abba s ez az anyag idővel tárrá rendeződhet. Úgy véljük, hogy a jelenlegi helyzetkép rögzítése mind a könyvtártörténetnek, mind a kutatásnak hasznára válhatik.

TÓTH ANDRÁS

A szocialista könyv útja Magyarországon. Kiállítás a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulójára. A Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja ünnepi könyvbemutatót rendezett a Múcsarnokban. A kiállítás elvezeti az érdeklődőt a munkásmozgalom első hazai kiadványától napjainkig.

Az első terem tárlóiban a múlt század végének mozgalmi kiadványai nyitják a sort, KÜLFÖLDI Viktor: *A munkásegyletek céljai*. c. munkájával amely 1786-ban jelent meg. A századforduló idejéről bibliográfiai érdekesség MARX első magyarországi ismertetése, amely *Tőke és Munka* címmel 1893-ban látott napvilágot. A világháború éveiből több ritkaság látható így pl. KUN Béla: *Ki fizet a háborúért*. (Bp. 1918) és VÁRNAI Zseni: *Katonafiamnak*. (Bp. 1918.) c. munkái. A Tanácsköztársaság kiadványait bemutató üvegfalú szekrények külön tárgyalják LENIN és a *Kommunista Kiadvány* magyar kiadásait, valamint a munkásmozgalom más jelentős ideológiai munkáit. Itt látható az *Érdekes Ujság* 1919. május 1. számának melléklete: az Internacionálé kottája és szövege. A kiállítás rendezői lehetővé tették, hogy a gyűjtők ennek a különleges nyomdai terméknek pontos mását beszerezhessék: egy korabeli nyomdagép sokszorosítja a helyszínen.

Az ellenforradalom idején illegitimitásba és emigrációba kényszerült szerzők a legváltozatosabb módokon juttatták el munkáikat Magyarországra. A tárlókban láthatóak az álborítókban terjesztett üldözött munkák. (Pl. GOETHE *Faustjának borítójában* GÁBOR Andor: *Mert szegény élni és nem kiáltani* c. munkája.) Az emigrációból KUN Béla KOLOZSVÁRY Balázs álnéven írt *Forradalomról forradalomra* (Bécs, 1920) c. könyve; BÖLÖNI Györgyné: *Szenvedések könyve* c. munkája (Bécs, 1923) stb.

A két világháború közötti időszak terméséből érdekes színfolt a *Gondolat* c. folyóirat egy példánya, amelyben haladó íróink tanulmányai jelentek meg. Az érdeklődő átfogó képet kaphat a szerény, de jól válogatott anyag nyomán a szovjet irodalom első hazai kiadásairól. GORKIJ néhány munkája, az *Artamonovok*, *Anyja*, *Életem*, a *Mai orosz dekameron*, amely ILLYÉS Gyula bevezetőjével jelent meg, és 1935–36-ban a *Csendes Don* sikere azt bizonyítja, hogy volt érdeklődés a szovjet irodalom iránt.

A második világháború levegőjét, a könyvkiadás szabadságának teljes befagyasz-tását a kiállított eredeti dokumentumok bizonyítják. A *Csendes Don* megjelenése ellen 1942-ben rendőri jegyzőkönyvek szólnak, és nem sokkal később már a költőket is halálra ítélték. Radnóti bor-i noteszának fotomásolata azonban a tragikus idő felett győzedelmeskedő költészet bizonyítéka.

A felszabadult Magyarország könyvkiadását jól jellemzik a bemutatott munkák, többek között egy nagyhatású gyűjtemény, mely 1947-ben jelent meg *Magyar mártír írók antológiája* címmel.

A mai magyar könyvkiadás külön teremben került bemutatásra, az anyag gazdagsága, nyomdászatunk szemmel látható fejlődése, a kiadványok magas színvonala tanúsodik arról, hogy szocialista könyvhagyományaink tovább élnek a ma könyveiben. A tudomány és irodalom, a művészet és sport ezernyi ismeretei sorakoznak a polcokon, az akadémiai értekezésektől a gyermekkönyvig. Bár a kiállítás tematikája bizonyos megkötöttséget jelentett a szerkesztők számára, mégis könyvkiadásunk egészéről kaphat az érdeklődő sokszínű gazdag képet.

A szocialista könyv útja Magyarországon kiállítás zárófala egy grafikai válogatás; amelyben a Könyvművészeti és Grafikai Gyűjtemény közreműködésével a kiállító néhány érdekes könyvillusztráció eredetijét mutatták be. Az értékes és hasznos könyvkiállításon számos mozgótábla, vetítőberendezés és egy igen eredeti telefonszolgálat — amely LENIN egyik beszédét eredetiben és fordításban közvetíti — biztosítja a látogatók tájékoztatását. Kár, hogy a kiadványok történetét, jelentőségét csak néhány felirat jelzi.

BENEDEK D. KATALIN

A moszkvai nemzetközi könyvkiállítás. 1967. július 3-án nyílt meg a moszkvai Szokolnyiki Park kiállítási pavilonjában a szovjet szövetségi köztársaságok és tíz szocialista ország közös könyvkiállítása.

A kiállítást az októberi forradalom 50 esztendő fordulójának jegyében rendezték. Nyitvatartása 22 napja alatt feleletet adott arra a kérdésre, hogyan tükrözi a Szovjetunió és a népi demokratikus országok könyvkiadása és könyvművészete az októberi forradalom eszméit, mi módon szolgálja a békét és haladást, mit tett és mit tesz az emberi gondolkodás eredményeinek-értékeinek minél szélesebb körben való terjesztéséért.

A kiállítás — ezt a mintegy 300 000 látogató is megállapíthatta — biztató feleletet adott ezekre a kérdésekre. Biztató ez a felelet akkor is, ha nem akarunk azokkal az imponáló számokkal operálni, melyeket a kiállítás felmutat:

A Szovjetunióban az ötven év termése kétmillió könyv, harmincmillió példány-

ban. Vagy pl. hazánkat illetően: Magyarországon az elmúlt évben 4660 könyvet adtak ki, több mint negyvenötmillió példányban. Ez ötszöröse az 1938-as szintnek.

De a számadatok nem fejezik ki — nem is fejezhetik ki, legfeljebb megvilágítják — azt a folyamatot, amely a könyvek hatása nyomán átformálja az ember, egy nép gondolkodásmódját, kifejleszti értelmi lehetőségeit, tehetségeit. Elég, ha arra gondolunk, hogy ezen a kiállításon olyan népek is jelentkeztek könyvtermeléssel, amelyeket csak az októberi forradalom vezetett be az írásbeliség világába.

A kiállítás magyar szempontból is szép siker. Hogy a bibliofil-igényű könyvtermésünk már hosszú évek óta méltán arat sikereket a legkülönbözőbb kiállításokon, azt egy kicsit megszoktuk. És bár öröm, hogy Moszkvában sem maradt el az elismerés, számunkra a további eredményes munka ígérete mégis az a tény, hogy ezen a kiállításon bizonyítottuk: a tömegkönyvkiadás területén is előreléptünk. Az Európa Zsebkönyvek kötetei mellé felsorakoztattuk az új Olesó Könyvtár és a Minerva Zsebkönyvek köteteit.

Örvendetes volt a július 5-én rendezett „Magyar nap” sikere, a sokezernyi látogató — köztük igen nagy számmal fiatalok — érdeklődése a magyar könyvek és megszerzésük módja — lehetősége iránt.

Kiadóink és könyvművészeink a kiállítás nyújtotta erkölcsi siker, és a szerzett tapasztalatok mellett ráadásként szép díjakat is hoztak haza: A Helikon kiadványa MADÁCH: *Az ember tragédiája* aranyérmét, az Akadémiai Kiadó *Szines orvosi mikrofényképezés* c. kiadványa és a Móra Kiadó illusztrált *Toldija* ezüstérmét nyert.

H. LAKATOS ÉVA

A londoni középkori magyar művészeti kiállításon bemutatott kódexek. A londoni Victoria and Albert Museum-ban rendezett Hungarian Art Treasures kiállítás jelentőségét nehezen lehetne pontosabban meghatározni, mint ahogy azt a múzeum igazgatója, John POPE-HENNESSY, a kiállítás katalógusának előszavában sommázza. Jellemzése szerint a londoni kiállítás a magyar középkori és reneszánsz művészet leggazdagabb és legátfogóbb szemléje Magyarország határain kívül. Megállapítása érvényes a középkori könyvművészetünket reprezentáló anyagra is.

A londoni kiállítás a Kulturális Kapcsolatok Intézete által külföldön rendezett harmadik retrospektív magyar művészeti kiállítás. Előzményei az 1965. évi neuchâteli, majd a következő évben a párizsi Petit Palais-ban rendezett nagysikerű kiállításig nyúlnak vissza. A magyar művészet fejlődését a honfoglalástól napjainkig bemutató reprezentatív párizsi kiállítás jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy 1967-ben Londonban immár két önálló kiállítás keretében tárhatuk a közönség elé képzőművészetünk ezer éves fejlődésének gondosan válogatott emlékeit. Mindkét kiállítást az angol—magyar kulturális csereegyezmény keretében a Kulturális Kapcsolatok Intézete szervezte a British Council, valamint a londoni magyar követség közreműködésével.

1967 tavaszán POPE-HENNESSY igazgató a kiállítással kapcsolatos elvi kérdések megbeszélése, dr. Claude BLAIR osztályvezető pedig a hazai gyűjtemények anyagából kiválogatott műtárgyak megtekintése céljából látogatott el hazánkba. A Victoria and Albert Museum hatékony közreműködésének köszönhető, hogy felkérésére valamennyi angliai közgyűjtemény és magángyűjtő a kiállítás rendelkezésére bocsátotta a tulajdonában levő magyar eredetű, ill. magyar vonatkozású műkincseket. Ilyen előmunkálatok után nyílt meg 1967. október 11-én a Hungarian Art Treasures kiállítás, amelynek esztétikai-technikai kialakításában Michael BRAWNE angol rendező és a RADOCSAY Dénes iránításával működő magyar bizottság három tagja vett részt.

A kiállítás a IX. századtól a XVII. század végéig ad áttekintést képzőművészetünk fejlődéséről és kiemelkedő alkotásairól. Lényegében műfajonként csoportosítva mutatja

be a Nyugaton kevésbé ismert honfoglaláskori és középkori magyar ötvösművészet emlékeit, a táblaképfestészet magyarországi fejlődését reprezentáló műveket, az angol nézőket különösen lebilincselő gótikus faszobrokat, valamint a sajátos motívumkincsű és díszítő stílusú textiliákat, kerámiákat.

A magyar miniatúrafestészet emlékei a kiállítás központjában, kör alakban kialakított tárlókban kerültek bemutatásra. A kiállítás egyetlen részlegénél sem szerepelt annyi angliai gyűjteményben őrzött emlék, mint illuminált kódexeink sorában. Itt eleven valóságként tárult a néző elé az a tény, hogy középkori könyvkultúránk számos emléke azért kerülhetett el a pusztulást, mert viszonylag korán külföldi tulajdonosok birtokába jutott. Az egyik legértékesebb korai kódexet, az I. LAJOS király idejében készült *Secretum Secretorum*-ot, az oxfordi Hertford College letéteként a Bodleian Library kölcsönözte át a kiállítás számára. Ezt a szakirodalomban sokat méltatott kódexet I. LAJOS király udvari festője, a *Képes Krónika* miniatúra díszítette. A kimagasló művelődéstörténeti becsű *Képes Krónika* nem kerülhetett ki Angliába. Éppen ezért volt örvendetes, hogy az azonos művész által díszített *Secretum Secretorum* I. Lajos királyt ábrázoló iniciáléja és festett címei némi elképzelést nyújtottak Anjou-kori udvari könyvfestészetünk színvonaláról.

Az oxfordi Bodleian Library Seneca-kódexe a külföldön illuminált, szerényebb díszítésű Corvinákhoz tartozik, amelybe később Budán festették be MÁTYÁS király címérét az M. A. (Matthias Augustus) sziglákkal. Az aranyozott, címeres korvina-kötésben fentmaradt kódexet nyilvánvalóan a törökök hurcolták el Budáról, mert 1608-ban Sir Henry LILLO angol konzul Konstantinápolyban szerezte meg e kötetet.

Angliában őrzött legszebb kódexünk az 1490 körül a budai miniatorműhelyben illuminált *Evangelistarium Secundum Ritum Tramontanorum*. Az ún. CASSIANUS-csoporthoz tartozó kódex puttókkal és babékoszorúba zárt evangelista-képekkel díszített keretének ragyogó, mélytűzű színhatása ma is csodálattal tölti el a szemlélőt. A címlapon levő Mátyás címert később II. ULÁSZLÓ király címerével festették át. E kódex a norfolki Holkham Hall-i Lord Leicester-könyvtár tulajdona.

A British Museum Könyvtárának Horatius-Corvinája a második levél verzójára festett idealizált Mátyás-portré miatt érdemelne elsősorban figyelmet; ez azonban kopottsága miatt ma már kevésbé élvezhető. Nedvesedés miatt kissé elmosódott a címlap Firenzében készült, indafonatokkal díszített festett kerete is, amelyben az alsó lécz közepén ma is jól látható MÁTYÁS király hollós címe. A Horatius-Corvina sorsa elég pontosan nyomon követhető: 1526-ban a törökök hurcolták el Konstantinápolyba, ahol azt 1556 körül VERANCSICS Antal pécsi püspök vásárolta meg. A XVII. században Hollandiában volt, majd több neves angol possessor után 1805-ben került a British Museum Könyvtárába.

A Felső-Olaszországban illuminált és jelenleg Angliában őrzött Corvinák közül az erőteljesebb színhatású, gazdagabban díszített Martialis-kódexet J. R. ABBEY (Salisbury) engedte át a kiállítás tartamára. A szerényebb díszítésű Livius-Corvina több mint kétszáz év óta a cambridge-i Trinity College Library tulajdona. A manchesteri Chetham's Library Aulus Gellius-kódexe a firenzei indafonatos díszítésű Corvinákat képviselte a kiállításon. A kódex címlapjára festett címert későbbi tulajdonosok a felismerhetetlenségig lekoptatták, de az aranyozott eredeti bőrkötésen ma is tisztán látszik a hollós Corvin-címer.

Az Angliában őrzött magyar vonatkozású illuminált kódexek sorát a II. ULÁSZLÓ király számára — feltehetően Krakkóban illuminált — imakönyv zárta le, amelyet az oxfordi Bodleian Library bocsátott a kiállítás rendelkezésére. A kiállítás magyar rendezőbizottsága foglalkozott a windsori Royal Library-ben őrzött ún. Sobieski imakönyv átkölcsönzésével is. Minthogy ez a kivételes szépségű kódex egykor Nagylucei DÓCZY Orbán egri püspök birtokában volt s a magyar szakirodalomban kevésbé ismert, helyes röviden megemlékeznünk róla. A mintegy 60 egézlapos miniatúrával, számtalan festett keretdíszsel és iniciáléval díszített kódex nem Nagylucei DÓCZY Orbán püspök számára és

nem is Magyarországon készült. Ragyogó színhatású miniatúráit feltehetően az 1430-as években Franciaországban, a híres Bedford-imakönyv mesterének stílusában festették. Nincs nyoma annak, hogyan került a francia kódex hazánkba, majd később Lengyelországba. A vörös bársony kötésen levő koronás J. R. P. monogram tanúsága szerint a kódex a XVII. század végén SOBIESKI János lengyel király tulajdonában volt. E neves possessor után nyerte a kódex a szakirodalomban elterjedt Sobieski-imakönyv elnevezést. (A kódexre vonatkozó irodalmat SZABÓ György *Nagylyucesei Dóczy Orbán Imádságos-könyve* című tanulmánya sommázza. Új Látóhatár, 1964. szept.-okt. sz.). Itt nem említett tanulmány: AMEISENOWA, Zofia: *Godzinki Sobieskich w Windsorze*. Nadbitka z Biuletynu historii sztuki. R. XXI (1959) No 3—4.)

A magyar közgyűjtemények közül az Országos Széchényi Könyvtár 9 kódex és az első magyarországi nyomtatvány átkölcsönzésével járult a magyarországi könyvművészet méltó bemutatásához. A Damascenus és Hieronymus-Corvina díszítésének eleganciájával, a Ransanus-kódex Mátyás királyt ábrázoló miniatúrájával, a budai műhelyben illuminált Nagylyucesei-Psalterium pedig ragyogó színhatásával emelkedett ki az egyéb kódexek sorából. Az 1473-ban nyomtatott *Budai Krónika* dísztelen külseje ellenére sem került el a látogatók figyelmét: Angliában ugyanis három évvel később jelent meg az első nyomtatott könyv. A bemutatott legrégebb kódexet — *Expositiones in Cantica Canticoorum*, XII. sz. —, s a Budán illuminált Filipecz-Pontificalet — további három kódexszel együtt — az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár bocsátotta a kiállítás rendelkezésére. A győri Szemináriumi Könyvtár ún. Perényi Missale-ja, valamint az Országos Levéltár dús reneszánsz ornamentikájú címereslevelei miniatúrafestészetünk sajátságos jellemvonásait szemléltették.

A londoni kiállítás 1968. január 14-én zárult. A 246 műkincset szakszerűen ismertető, impozáns kiállítású katalógus azonban továbbra is méltóképpen reprezentálja középkori művészetünket.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Ráday-emlékkiállítás Pécelen. Abban a kastélyban, melynek képét KAZINCZY Ferenc egykor életrajzának elejére kívánta tétetni, mintegy személyes vallomásként arról, hogy mit jelentett a péceli szellemi központ az új magyar irodalom számára, 1967 novemberében RÁDAY Gedeon halálának 175. évfordulója alkalmából rendezett kiállításon felemelő érzés volt a RÁDAY Gedeon életére vonatkozó dokumentumokat és könyvtára válogatott darabjait újra ott látni, ahol teremtőjük életében állottak: az újjászületett péceli kastély könyvtártermében. Az épület ma a MÁV kezelésében utókezelő kórház céljait szolgálja — a freskókkal díszített, négy márványpilléren nyugvó boltozatos könyvtárterem a betegek társalgója. A kiállítás a községi tanács kezdeményezésére jött létre, rendezte a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday-könyvtára, a Ráday-gyűjtemény jelenlegi tulajdonosa.

A kiállítás első része RÁDAY Gedeon életére, irodalmi szerepére vonatkozó dokumentumokat tárta a látogatók elé. Apjának, RÁDAY Pálnak, II. RÁKÓCZI Ferenc diplomatájának bejegyzése fia születéséről az első írásos darab. A család kuruc hagyományát RÁDAY Gedeon egész életén át híven megőrizte. Az ő európai látóköri műveltsége köti össze a kuruckort a nyelvújítással, a reformkorral és 48-cal, — állapította meg a kiállítást megnyitó beszédében ESZE Tamás, a Református Tudományos Gyűjtemények főigazgatója. A középbirtokos RÁDAYak később sem voltak a Habsburgok szemében megbízható alattvalók. Erről tanúskodik egy 1768-ban kelt levél, mely arról szól, hogy több főúrral együtt RÁDAY Gedeont is „rebélió”-ban való részvétellel gyanúsították. Egy másik jellemző dokumentum tudománypártolására vet fényt: HATVANI István debreceni professzor levelében halálával emlékezik meg RÁDAY támogatásáról. Kiállították a *Tavaszi*

estve c. versének kéziratát 1735-ből, mely első kísérlet irodalmunkban a nyugateurópai versforma meghonosítására. Felsorakoztak műfordításainak (Anakreoni dalok, Ossian), irodalomtörténeti és történeti kutatásainak, adatgyűjtéseinek fennmaradt kéziratai is. Látható volt nevezetes levele, melyben Kazinczy kérésére 1788-ban kifejtette véleményét az „új szók” alkotásáról, s leírta azt a négy alapelvet, melyet Kazinczy később nyelvújító mozgalmának alapjává tett. Rávilágított a kiállítás RÁDAY aktív szerepére a *Magyar Museum* és az *Orpheus* c. folyóiratok szerkesztésében és kiadásában.

Az emlékkiállítás második része RÁDAY könyvgyűjtésével és könyvtárával foglalkozott. Színes falitérkép ábrázolta, hány városból, sőt hány országból vásárolták a könyveket, néhány levél — így BOD Péteré és NAGY Sámuel bécsi ágensé — illusztrálták, hogy milyen sok utánjárással, fáradhatatlan gyűjtőszennvedéllyel végezték a könyvek beszerzését.

Az ily módon összegyűjtött könyvtár tartalmi gazdagságából érdekesen összeállított tematikus tárlók adtak ízelítőt. RÁDAY univerzális érdeklődésére vetett fényt a természettudományi művek gyűjteménye: 16. századi anatómiai mű éppúgy volt könyvtárában, mint LINNÉ és LEEUWENHOEK munkái, vagy a kor divatos, szórakoztatva tanító matematikája és fizikája. Legérdekesebb volt a tilalmas művek tárlója: mint valamennyi korabeli könyvgyűjtő, RÁDAY is mindent elkövetett, hogy ezeket a műveket könyvtárába iktathassa. Különösen értékesek MARTINOVICS, HAJNÓCZY és LACZKOVICS névtelenül megjelent politikai művei és RAUTENSTRAUCH bécsi pamfletíró anonim irata *A Jézus Társaságheli szerzeteseinek Khinából való ki-üzettetése* LACZKOVICS János fordításában. Ez utóbbiból eddig még csak egyetlen példány volt ismeretes a Széchényi Könyvtárban. Az utolsó tárló az Oroszországra vonatkozó műveket mutatta be. RÁDAY széleskörű érdeklődésére vall, hogy viszonylag igen gazdag ez az anyag. Történelmi és földrajzi művek egész sora mutatja be Oroszországot, többek között VOLTAIRE névtelenül megjelent műve és LOMONOSZOV történelmi művei. Kiemelkedő darab a négykötetes, 100 darab, kézzel festett, pazar illusztrációt tartalmazó *Beschreibung aller Nationen des russisches Reichs* c. etnográfiai munka. (Petersburg, 1776.)

RÁDAY Gedeonra és a könyvtárra vonatkozó irodalom tárlója zárta le a rendkívül tartalmas kiállítást, melyet BELICZAY Angéla, a Ráday-Könyvtár tudományos főmunkatársa rendezett.

SOMKUTI GABRIELLA

A Vas megyei Állománygyarapodási jegyzék. A Szombathelyi Berzsényi Dániel Megyei Könyvtár által kiadott Állománygyarapodási jegyzék a nyolc Vas megyei könyvtár állományának évi bővüléséről számol be. Az összefoglaló kiadvány így egyrészt mint az egy éven belül beszerzett művek központi katalógusa is használható (folyamatos megjelenése esetén teljes központi megyei katalógussá válhat), másrészt teljes lelőhelyjegyzéket is ad.

Az anyag elrendezése szakrendben történt. A megyei és járási könyvtárak anyagának jellegét tekintve, szerencsésnek nevezhető az az eljárás, hogy a szépirodalmi, valamint az ifjúsági és gyermekirodalmat külön fejezetekbe kiemelve közli a kiadvány. A szépirodalom fejezet az ETO nemzetek szerinti felosztását követi, s ezen belül betűrendben hozza anyagát. Az egyes szakfejezeteken belül is a betűrendes rendezés elve érvényesül. A szakrenden kívül külön csoportban található a Megyei Könyvtár „Savariensia” gyűjteményének gyarapodása. Az egyes szakokon belül a részletesebb felosztás nem automatikus, a közölt anyag mennyisége szerint változik szűkebb vagy átfogóbb csoportokra. Ez az áttekinthetőség szempontjából kielégítő és jobb helykihasználást is eredményez. Kevésbé szerencsés azonban az az eljárás, hogy a kiadvány (valószínűleg

ugyancsak a jobb helykihasználás miatt) mellőzi az utalók használatát. A jegyzék használója csak azon a helyen találhat meg egy bizonyos művet, ahová azt a kiadvány szerkesztősége elhelyezte. Ez, különösen egyes szakok határterületén mozgó könyveknél, nagyon is egyéni lehet.

Az anyag közlésében is feltehető bizonyos válogatási szándék. Kétségtelen, hogy a középiskolás és egyetemi tankönyv anyag nagyon felduzzasztaná a kiadványt, de hasznosságára való tekintettel, meggondolandó, hogy közlése nem lenne-e helyes.

A művek címleírása kielégítő. A közölt adatok mennyisége meghaladja a bibliográfiai címleírások mértékét s a könyvnek nemcsak azonosításához elegendők — a katalógus teljes címleírását is helyettesítik. Kellemes könnyebbség a használók számára, hogy a könyvek raktári jelzete is megtalálható — ez a kölcsönzést leegyszerűsíti.

A nyolc könyvtár betűjelzetből összeállított kódrendszere áttekinthető.

Nagyon használhatóvá teszik a jegyzéket a mutatók. A betűrendes név- és címmutató nemcsak a szerzőkre és szerkesztőkre terjed ki, de egyes (pl. életrajzi) művek esetében a címben szereplő személynevekre is.

A tárgymutató a szakcsoportok címében előforduló tárgyszavakat sorolja fel. Ha e kissé mechanikus eljárás mellett önálló vagy részletesebb szaktárgyszavakat is közölné a kiadvány, ezzel a tájékoztatlanabb használóknak nagy segítséget nyújtana.

A jegyzék megjelentetése általában hasznosnak mondható, mert összegezi a megyei kis könyvtárak anyagát — megkönnyíti használatukat, mely a külön-külön katalógusok alapján sokszor nehézkes. Segítséget nyújt a könyvtárközi kölcsönzésnek is. Az évenkénti megjelenés miatt anyaga nem teljesen kurrens, de ennek ellenére jó színvonalon gazdagítja könyvtári kiadványainkat.

PETROVAY ISTVÁNNÉ

SZEMLE

Bibliotheca Corviniana. Összeállította CSAPODI Csaba, CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára és SZÁNTÓ Tibor. Budapest 1967. Helikon kiadó 392 l., 143 színes t.

Akárhány mai könyvtárban is *Cimelia* néven különleges gonddal őrzik a legféltettebb kincseket, az illető gyűjtemény „(elmozdíthatatlanul) fekvő” értékeit. Ilyen *κειμήλιον*-nak szánta annak idején HUNYADI MÁTYÁS már a maga korában is legendás híró könyvtárát, amely azonban — a hiányosan és így helytelenül, mindenestre elgondolkozható értelemben idézett „*habent sua fata libelli*” szerint — hamarosan *πρόβασις*-szá (Odüss. II 75) vált: „lába kelt”, szétszóródott, jórészt megsemmisült. Ha a *Bibliotheca Corviniana* szétzúllásának folyamatára gondolunk, mi sem tehetünk egyebet, mint a 16. századi humanisták, és VERGILIUS szavaival adunk kifejezést kétségbeesésünknek: *quis talia fando temperet a lacrimis?*

A Corvin-könyvtárnak — mondhatni — könyvtárnyi, folyvást gyarapodó irodalma van, amelynek számontartása is külön feladat.

A magyar könyvkiadás becsületbeli kötelességet teljesített a magyarországi korvinák hozzáférhetővé tételével (T. BERKOVITS Ilona, Bp. 1963), majd most a *Bibliotheca Corviniana* című gyönyörű kötet létrehozásával, a hajdani királyi könyvtár teljes fennmaradt anyagának tudományos és művészi igényű ismertetésével. Ez utóbbi kiadványnak eddig megjelent magyar változatáról számolunk be az alábbiakban.

A kötet tárgyhöz méltó köntösben, a magyar nyomdaipar (Kner-nyomda és Offset-nyomda) teljesítőképességének ékes bizonyosságaként látott napvilágot, az UNESCO támogatásával, a nevére ez alkalommal csakugyan érdemes Corvina-kiadó és a szerényen „összeállítóknak” feltüntetett CSAPODI Csaba, Cs. GÁRDONYI Klára és SZÁNTÓ Tibor közös buzzgólkodásának eredményeképpen. Szervesen illeszkedik a kiadvány mondanivalójához KLANICZAY Tibor

rövid bevezető tanulmánya a reneszánszról (9–14. l.), amelyről csak annyit írhatunk, hogy magvas fejtegetéseit hosszasan is szívesen olvastuk volna; stílusának idegenszerűségei idegen fordításban bizonyára kevésbé fognak szembetűnni. A Corvin-könyvtár történetét CSAPODI Csaba foglalta össze (15–30. l., jegyzetek: 377–380. l.), és ugyancsak neki köszönhetjük „a fennmaradt hiteles korvinák leírását” is. (31–70. l.). *A korvinák írása. és művészi dísze* c. fejezet (71–78. l.) Cs. GÁRDONYI Klára munkája, csakúgy, mint a kötet derekas része, a másfélszáz színes tábla leírása (79–367. l.). Mindvégig a rövidséget fájlaljuk; *többért* még hálásabbak volnánk. A függelékben foglal helyet a CSAPODI-tanulmány jegyzetein kívül a rövidítések jegyzéke (371–374. l., egyben eligazító bibliográfia), valamint a nélkülözhetetlen névmutató.

A hazai köztudat a *Bibliotheca Corviniana*nak elsősorban művészettörténeti és magyar irodalomtörténeti vonatkozásait tartja számon. Mutassunk itt rá nyomtatékosan arra, hogy CSAPODI Csaba több ízben *helyesen* hangsúlyozza: a budai könyvtár nem volt „tartalmilag meglehetősen közbömbös... kódexeknek, mintegy műtárgyaknak féltve őrzött gyűjteménye” (17. l.), „a kódexek gazdag köntösben való megjelenése csak az értékes tartalom méltó kerete volt” (uo.). Az inkább csak *formai* szempontokat figyelembe vevő korábbi feldolgozásokkal ellentétben a CSAPODI-házaspár a *tartalmat* is igyekezett bemutatni (33. l., vö. a 26. sk. lapokon a könyvtár tartalmi értékéről és gazdagságáról, valamint a fennmaradt korvinák szövegkritikai jelentőségéről mondottakkal), de azért a „kevésbé díszes”, ugyanakkor tartalmilag esetleg nem kevésbé fontos kódexekből sajnos nem kapunk izeltőt.

Ennek megfelelően a recenzius nem üres dicséretnek halmozásában, hanem szakmai illetékességének határain belül néhány olyan kritikai észrevétel közlésében látja feladatát, amelynek megszívélése a terve-

zett idegen nyelvű kiadásokat mentesít-heti egy-két apró szeplőtől.

Előbb azonban regisztráljuk azt az egyre ritkábban tapasztalható tényt, hogy a túlnyomórészt latin könyvtár tartalmi stb. leírása általában klasszika-filológiai szempontból is kifogástalan. Az örvendetesen kevés számú elírásokat és sajtóhibákat könnyen ki lehet gyomlálni, pl. 27. l.: *stilo paulo cultioris*; 95. sz.: *Plótinus* neve mindenütt omikronnal; u. itt, 98. sz.: *Commonitoria tres*; u. itt (az alexandriai KYRILLOS írásai közt): *Ad Acacium de appompeo* (vö. AKAKIOS beroiai püspöknek a Patr. Graeca 77. kötetében olvasható említéseivel); 99. sz.: *Commentum in peregrinatione Germaniae*; 101. sz.: *Hercules Oataeus*; 104. sz.: *Proverbiae*; uo.: *πρὸς Κολυθίους* (kettős hiba); 165. sz.: *Xan-topulos*; két könyvbejegyzés (a British Museum *Horatius*ában, 69. sz., és az elpusztult varsói *Chrysostomos*ban, 180. sz.) a közölt formában mindenképpen sántít; másutt a rövidítés feloldása hibás (pl. 54. sz.: pro serenissimo Mathia Regi Vngh.); 55. sz.: *Tractatus super epistolam D. Pauli*; 60. sz.: liber *Lybicus*. Félreértésről árulkodik a 71. sz. leírás: *Ex enumerationibus Eusebii de temporibus per Olympiados poetarum quorundam Latinorum vitae*. Az EUSEBIUS-féle íróéletrajzok az olympiasok (per Olympiados) szerint szerkesztett időrendi táblázatokba vannak beleillesztve; Aranyuszájú SZR. JÁNOS leveleinek címzettjét (24. sz.) pedig nem Olympiadesnek, hanem Olympiasnak hívták.

Cs. a 27. lapon a „fontosabb görög szerzők” közt említi SAPPHÓT, mire a feleség-zott graecistának felcsillanna a szeme, ha mindjárt nem gondolná, hogy valójában (vö. 62. sz.) OVIDIUS *Sappho-leveléről*, ill. ahhoz írott magyarázatokról van szó, akár csak a 81. sz. kódexben. Nem helyeselhetjük BONFINI művének *Rerum Hungaricarum* címmel történő emlegetését (27. l.; vagy tegyük ki az R. H.-genitivustól függő *decades-t* is, vagy nominativusban idézzük a címet). XENOPHÓNNAK AGÉSILAOS spartai királyt dicsőítő írása (35. sz.) nem „költemény”, hanem prózai enkómion. A British Museum fentebb már említett Horatius-kódexének címléírása (69. sz.) megtévesztő: a Levelek három könyvébe beletartozik a külön könyvként számon tartott *Ars poetica*, de a satirákból csak két könyv van. Ugyanezen a lapon (72. sz.) HORATIUS „beszédeit” találjuk a *Sermones* (vagyis a „beszélgetésnek, csevegésnek” minősített satírák és levelek) fordításaként. Az 51. lapon (79. sz.) regisztrált *Pomponii Attici vita* nem „ismeretlen” szerzőtől származik: Cornelius Nepos Atticus életrajza külön is mindenkor kedvelt

olvasmány volt. HÉRÓDIANOS nem a „Scriptores Historiae Augustae felhasználásával” írta meg a római birodalom 2–3. századi történetét (94. sz., ugyanígy 125. sz.), hanem fordítva: a *Historia Augusta* „szerzői” merítették a korábbi görög író művéből. Nem ártana módosítani MARTIALIS jellemzését sem: epigrammáiban nem a császári udvar, hanem a korabeli római társadalom züllöttségét ábrázolta (vö. 124. sz.). Végül Cs. rengeteg új eredményt közöl, kitűnő könyvtártörténeti tanulmányának hatásos zárómondata (30. l.) nem egészen pontos — hiányos — idézetre támaszkodik: a budai palotának BONFINI szerkesztette felirata szerint a káprázatos épület mindenkinek a király *ingenium-át* juttatja észébe; „Mátyást — az ellenség fölött aratott annyi győzelme után — erénye, az érc, márvány és a sok írás nem engedi elmúlni” (*Matthiam partos tot post ex hoste triumphos virtus, aes, marmor, scripta perire vetant*). Hunyadi Mátyás emlékét valóban nem; a könyvtárban felhalmozott kincsek — *scripta* — elmúlását a mostoha sors és tulajdon oklanságunk sajnos engedte: annál inkább kell becsülnünk a fennmaradtakat.

Fentebb már hivatkoztunk CSAPODI Csabának a Corvin-könyvtár tartalmi értékével és gazdagságával, ill. az eddigi feldolgozásokkal kapcsolatban őszintén feltárt hiányérzetére. Ennek hirtelen pótlását nyilván senki sem várja a reprezentatív kiadványtól, de a bejelentés mellett nem mehetünk el szólanul. CSAPODI több ízben — megérdemelten — utalt néhai ÁBEL Jenő úgyszólván folytatás nélkül maradt kezdeményezéseire, és előzékenyen idézte a magunk TACITUS-szövegkutatásait. Akármilyen rövidnek kell is lennie egy-egy kódexleírásnak, pl. KONSTANTINOS PORPHYROGENÉNUS *Syntagmájának* egyetlen kéziratosa példányában bővebb méltatást érdemelt volna (49., 68. sz.), különösen mikor a „biborban született” császár másik történeti művét köztudomásúlag magyar kutatónak, MORAVCSIK Gyulának köszönheti a tudomány. A 63. lapon (142. sz.) a bécsi Statius-kódexről megint csak annyit olvasunk, hogy ez a példány a „Silvae egyik legjobb fennmaradt kézírata”, és hogy „1525-ben Brassicanus vitte el Budáról, utóbb Fabri könyvtárába került”. A legfrissebb Statiuskiadó, A. Marastoni (Bibl. Teubn. 1961, p. XV), a kódexet is tüzetesebben írja le és a kötet sorsára vonatkozó bejegyzéseket is teljes terjedelmükben közli. A következő (143. sz.) Lucretius-kódex is szinte kínálja az alkalmat, hogy a feldolgozó a materialista költő XV. századi frekvenciájával kapcsolatban a Bibliotheca Corviniana tartalmi kérdéseire részletesebben kitér-

jenek. Örömmel jelezhetem, hogy egy tanítványom az ugyanitt regisztrált (145. sz.) KÖLESÉRI-féle Tibullus-kódex szövegtörténeti problémáival bajlódik; ÁBEL Jenő Iuvenalis-tanulmányait is kötelességünk mielőbb felfrissíteni. Hogy egyszerű filológus bizonyos eredményeket a Corvina-kutatásban is elérhet, legyen szabad Simon Grynaeusról írott dolgozataimra hivatkozzom (S. Gr. — a Corvin-könyvtár óre? Ant. Tan. 11 [1964] 263 skk. 1.; német változatában Acta Class. Debr. 1 [1965] 63 skk. 1., 1. különösen a 72. lapot és a 49. jegyzetet), amelyekből nemcsak az Opsopeostól (V. Koch) kiadott Polybios-, ill. Diodóros-kézirat további sorsára, a Yale University könyvtárába vándorolt „Codex Budensis Rhenani” vizsontagságaira, hanem Grynaeus egyéb budai eredetű zsákmányaira is némi fény derült. Már csak ezért is üdvös volna a filológusok bekapcsolódása nagy rezenszáz-uralkodónk könyvtárának minél szélesebb körű vizsgálatába.

Ahhoz, hogy ez a kívánatos komplex kutatás megindulhasson és érdemleges eredményekkel járasson, szilárd megalapozásra volt szükség. A Bibliotheca Corvina fentebb ismertetett legújabb bemutatása minden tekintetben megfelel ennek a kívánalomnak. Szerzőinek legfőbb érdeme az, hogy a történeti kritika szempontjainak érvényesítésével módszerianlag is kezdeményező szerepre vállalkoztak, ugyanakkor kitűnő részlettanulmányaik (*Beatrix könyvtára; Mátyás király könyvfestő műhelye; Mikor pusztult el Mátyás könyvtára? Naldus hitelessége; Petrus Cenninius; Les scripteurs de la bibl. du M.*) eredményeit is beleolvastották mustohán méretezett bevezetésekbe. A legendás könyvtár „jegyzéke” sem az ötven év előtti hiedelmeket tükrözi, hanem az eredeti példányok, ill. mikrofilmek alapján kritikailag felmért jelenlegi állapotot. Ez az első kísérlet a külföldi Corvinák anyagának írástörténeti, ikonográfiai és lehetőleg tartalmi vizsgálatára is. Nem hagyhatjuk szó nélkül azt sem, hogy a tudományos eredmények összefoglalása a szakmán kívül álló olvasók számára is követhető és élvezhető formában történt meg. Nyomatékosan hangot adunk itt végül annak a közóhajknak, hogy CSAPODI Csaba kéziratok munkája a Corvina-könyvtár állományáról — a „nem hiteles”, továbbá csak irodalmi utalásokból ismert, időközben elvesztett kódexekről — a fentebbiekben méltatott mű folytatása és nélkülözhetetlen kiegészítése gyanánt mielőbb szintén napvilágot láthasson.

BORZSÁK ISTVÁN

Magyar életrajzi lexikon. Főszerkesztő: KENYERES Ágnes. Első kötet. A—K. Bp., 1967. Akadémiai Kiadó, 1039 p.

Annak felismerése, hogy a nemzeti életrajzi összefoglalás, egy nemzet történelmének alakulásában, kultúrájának és civilizációjának fejlődésében szerepet játszott személyek életrajzi és bio-bibliográfiai adatainak szintézisbe foglalása minden történeti alapo zású kutatás és tanulmány nélkülözhetetlen műszere, a múlt században vált általánossá. E nélkülözhetetlen segédtudományi termék létrejöttének körülményei és megvalósulása mindig tükrözik a létrehozó ország tudományos és kulturális szervezetségének módját, színvonalát, az ország uralkodó rétegeinek politikai és kulturális céljait. A RANKE által kezdeményezett *Allgemeine deutsche Biographie* (1875—1912) a német egység létrejötte után, a németországi tudományos akadémiák történeti bizottságainak egyttműködésével 400 történész munkatárs részvételével jött létre, az uralkodó osztályok érdekeit szolgáló nagynémet eszme jegyében, ismertetve a németeken kívül mindazok életművét, akiket a német néppel szellemi kapcsolatban állóknak tartottak.

Constantin WÜRZBACH műve, a *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich* (1857—1891) az 1848-as forradalmak leverése után uralomra jutott reakció egyik terméke és a Gesamt-Monarchie eszményének, a nagy-osztrák gondolatnak kulturális igazolása akart lenni. (L. KŐHALMI Béla egyetemi jegyzetét).

Az angol *Dictionary of National Biography* (alapkötetei 1885—1900) az egymást követő szerkesztők LESLIE STEPHEN és SIDNEY LEE szándéka szerint főleg az egyetemeken folyó aprólékos, anekdotikus adatokat is figyelembe vevő történeti és filológiai kutatás igényeit kívánta kielégíteni.

Múlt századi történetírásunk akadémiai szervezetségének elégtelensége, az átfogó életrajzi összefoglalás könyvkereskedelmi piacának szűk volta, a vállalkozást propagáló szerkesztő hiánya azok a társadalmi struktúrában gyökerező tényezők, amelyek a 19. századi magyar biográfiai szintézis elmaradását megmagyarázzák. Ugyanakkor az akadémiai támogatás biztosítása, a könyvkereskedelmi vállalkozókedv, egy páratlan objektivitású és szorgalmú tudós, SZINNYEI József egyéni munkájának köszönhető a *Magyar írók élete és munkái* (1891—1914), mely a GULYÁS Pál-féle folytatással egyetemben ugyan irodalomtörténeti alapo zású és szándékú, de mivel az író fogalmát tágan értelmezi, általános — bár ilyen szempontból korántsem teljes értékű — életrajzi összefoglalásnak tekinthető.

Korunkban a hiány pótlására vállalkozni és nem egy meglevő, megbízható régebbi szintézist kiegészíteni és korszerűsíteni — mint ahogy az a német, az angol és az osztrák életrajzi összeállítás esetében történik —, rendkívül nehéz, bár igen fontos feladat.

Az életrajzi összefoglalás céljának, módszereinek kijelölése egymagában nehéz kérdés. Egy nemzet múltjának megismerése, a demográfiai törvényszerűségek, a társadalmi tevékenység gyorsütemű fejlődése következtében mind nagyobb számú életmű számbavételét teszi szükségessé. E mellett szól az is, hogy a jelen Életrajzi lexikonban ismertetett életrajzok zöme XIX.—XX. századi. Vállalkozhatunk-e korunkban olyan nagyszabású, tudományos igényű nemzeti életrajzi összeállítás megalkotására, mint az 1933-ban indult, máig befejezetlen *Dictionnaire de biographie française*? Az ilyen vállalkozás megszervezése a Tudományos Akadémia, különösképpen annak történettudományi intézetének a feladata, és kérdés, hogy e nagyszabású munkára fordítandó szellemi és anyagi energia felszabadítható-e erre a célra? Annak ellenére, hogy az utóbbi években megjelent szaklexikonjaink, a *Természet-tudományi lexikon* kivételével nagyban és egészben törekednek arra, hogy szakterületük művelőinek életrajzi adatait pontosan közöljék, mégis a korszerű szempontokat érvényesítő életrajzi összeállítás valamilyen formában való megvalósítása a sürgősen megoldandó feladatok közé tartozott. Mivel a minden igényt kielégítő tudományos alapozású életrajzi és bio-bibliográfiai összeállítás megvalósítása nem látszik realizálhatónak, a rendelkezésre bocsátott mintegy 250 szerzői ív keretében kellett a magyar múltban szerepet játszó személyek életrajzi adatait, alkotásaikat és a reájuk vonatkozó irodalmat úgy összeállítani, hogy az adatközlés segédtudományi funkcióját is betöltve, a pusztán lexikális adatokat keresőket is kielégítse. E szempontokat figyelembe véve, a megsabott terjedelem csak kétféle megoldást tett lehetővé. Az első, kiválogatni a magyar múlt személyiségei közül azokat, akiknek a magyar élet alakulásában döntő szerepük volt és ezek életrajzi és bio-bibliográfiai adatait korszerűen értékelve feltárni; a második, a múlt szereplői közül minél többnek adatait ismertetni és az ismertetést és értékelést sűríteni. A hiányok pótlására nyilván az utóbbi megoldás alkalmasabb és a *Magyar életrajzi lexikon* erre vállalkozott. Ez egyben legnagyobb érdeme. Nyilvánvalóan a sűrítés mértékétől függ az ismertethető életrajzok száma és a sűrítés minőségétől, módszerétől a közölt adatok fel-

használhatóságának mértéke. Mivel a cél nem lehetett más, mint a magyar élet minél nagyobb számú múltbeli szereplőjére vonatkozó legjobban felhasználható információkat jó sűrítésben közölni, a munka megítélésénél ezt a szempontot kell érvényesíteni. Ez egyben mentesít a lexikális művek bírálatában nálunk újabbán elharpózott, meglehetősen olcsó módszer alkalmazásától, mely aszerint ítéli meg a lexikon értékét, hogy X jelentőségének megfelelően mennyivel több vagy kevesebb sort kapott, mint Y, és a bírálat alapja az, hogy a szerkesztő centiméterekben kifejezve meg tudta-e ítélni az életművek értékét.

Egy ilyen összterjedelmű lexikális összeállítás esetében az információk megbízhatósága a döntő követelmény — ez az, ami mindenféle igényt kielégít —, és ha a legfontosabb adatközlésen kívül, aminek terjedelme viszont az ismertetett személy életkorától és alkotásainak számától is függ, megbízható információkat közöl arra vonatkozóan, hogy a részletesebb adatok, a korszerű értékelés hol található, úgy a munka jól látja el feladatát. Ezért csak helyeselhető, hogy a *Magyar életrajzi lexikon* cikkeinek terjedelmét nem az ismertetett személyiség életművének jelentősége határozza meg; szükség szerint utal a részletesebb információkat tartalmazó forrásokra. A kítűzött cél és a rendelkezésre álló terjedelem által megszabott követelményeknek a lexikon megfelel, KENYERES Ágnes jó szerkesztőnek bizonyult. A felsorolt mintegy 130 szerző munkáját egyseges, átgondolt szempontok szerint fogta össze, az ismertetett életművek kiválasztása sok tekintetben sikerültnek mondható. Helyes, a külföldi gyakorlatban is bevált szempontot érvényesített, amikor csak lezárt életművek ismertetésére vállalkozott.

Egyenletlenségek, hiányok természetesen találhatók ebben a lexikonban is. Egyesek számbavételét, elemzését az első kötet kapcsán tartjuk időszerűnek, mivel nem a hibavadászat a célunk, hanem az, hogy a bírálat elfogadható és általánosítható tanulságai még esetleg értékesíthetők legyenek a második kötet szerkesztése során.

Magyar életrajzi lexikon szerkesztésénél elvszerűen kellett volna meghatározni, hogy mi a kritériuma annak, hogy valaki ebben a nemzeti jellegű összeállításban szerepeljen. Az előző szerint a hazaiak mellett figyelmet fordítottak az olyan egyéniségekre, akik külföldi születésűek ugyan, de Magyarországon működtek és azokra a magyarokra, akik nem Magyarországon éltek, de munkásságukkal a magyar tudomány és kultúra híret öregbítették. Ez feltétlenül helyes szempont, csak éppen a

hazaiak, a magyarországi születésűek és itt működő nem magyarok kiválasztása következetlen. Helyesen szerepelteti többek között a Habsburg uralkodókat, főhercegeket, bár közülük alig néhány született Magyarországon, hiszen a magyar politikai, társadalmi élet szereplői voltak. De nem találjuk többek között HODZSA Milán, GOGA Oktavián, HVIEZDOSZLÁV és a többi neves nemzetiségi politikus és író életrajzát. Következetlenül szerepelnek az osztrák—magyar monarchia közös ügyeinek intézői. Így pl. megtaláljuk a Magyarországon kívül született és meghalt, Magyarországon sohasem működő gróf KÁLNOKY Gusztáv volt közös külügyminiszter adatait — talán mert magyar családból származott —, de hiába keressük gróf BERCHTOLD Lipót adatait, aki ugyancsak közös külügyminiszter volt és még hozzá, mint magyar földbiitokos, Magyarországon is élt. Történelmi fejlődésünk ilyen tekintetben sok nehéz problémát okoz. Az bizonyos, hogy olyan túlzásokat, mint amelyeket a *Neue Österreichische Biographie* elkövet, ahol gróf ANDRÁSSY Gyula életrajzán kívül ANGYAL Dávid magyar történelmét is megtaláljuk, el kell kerülnünk, de olyan egyéniségek életművének ismertetését nem mellőzhetjük, akik születésük idején Magyarországhoz tartozó területen nevelkedtek, Magyarországon működtek, működésük, melyet nagyrészt mint a magyar országgyűlés tagjai fejtettek ki, a magyar történelem alakulását befolyásolta. Ugyanígy a Magyarországon élt nemzetiségek kultúrájának, irodalmának jelentős munkásai sem hagyhatók ki. Ezeket hiába keressük a lexikonban.

Számos pontatlanság, hiány okát abban kereshetjük, hogy a rendelkezésre álló életrajzi és bibliográfiai forrásokat nem használták fel kellőképpen az anyag kiválasztásának és ellenőrzésének műszereiként. Nyilvánvaló, hogy ezek jelentősége elsősorban a XIX—XX. századbeli életrajzi ismeretek szemponyjából nagy, hiszen a nagy tömegeből való kiválasztás szükségessége itt jelentkezik. Az 1892—1944 között megjelent *Országgyűlési almanach*, a nagyszámú kortárslexikon, a szakbibliográfiák, folyóiratmutatók, névtárak, címtárak, szaklexikonok, kézikönyvek stb. adatközléseinek módszeresebb feldolgozásának hiányát érezzük olyankor, amikor pl. hiába keressük CZOBEL István életrajzát, aki pedig a múlt század végi magyar úri osztály Európa felé forduló részének reprezentánsa, JUSTH Zsigmond barátja, egy Németországban publikált, hatalmas méretű filozófiai munka szerzője volt. Nyilván a forrásfeltárás hiánya következtében nem találjuk DÁNIEL Arnold a Társadalomtudomá-

ny Társaság és a *Huszdik Század* rendkívül érdekes munkásságú agrárszakértőjének életrajzát vagy a századvégi sajtóban és MRKSZÁTH Kálmán országgyűlési karcolataiban oly gyakran szereplő BRÖRNY Algernon képviselőre vonatkozó adatokat; hiányzik a lexikonból ELISCHER Boldizsár (1818—1895) a GOETHE-relikviák magyar gyűjtőjének életrajza, holott annak ismertetésére a Révai lexikon is vállalkozott. Ezek a meglehetősen fejtöréssel felfedezett hiányok nem jelentősek és csak tápot adnak arra a feltevésre, hogy a források feldolgozása nem volt átgondolt; a feltevés alaposágát inkább egyetlen példa igazolja, mégpedig az, hogy egy az előszóban említett tudós, HRABOVSZKY György, aki pedig mint életrajzíró is jelentős volt, életrajza hiányzik a lexikonból.

Azoknak a személyiségeknek a kiválasztása, akik nem publikáltak, akiket a szakterületi lexikális források, a politikai almanachok, tudományos, kulturális, egyházi, vagy tantestületi névtárak nem tartanak nyilván, még nehezebb feladatot jelent. Rendkívüli érdeme e lexikonnak, hogy kísérletet tesz az ilyen kategóriába sorolható személyek, mint színészek, előadóművészek, sportolók, artisták, a borítólapon „betyárok”-nak nevezettek életrajzi ismertetésére. Sok területen, itt is nyilván nagy segítséget jelent a szakterületi lexikális feldolgozás és anyaggyűjtés (*Művészeti lexikon, Zenei lexikon, színháztörténeti adatgyűjtés* stb.). Nem e bírálat feladata az életrajzi lexikon adatainak összehasonlítása a szakterületi feldolgozásokkal; meg kell állapítanunk azonban, hogy éppen ahol a források hiányosak, sok esetben csak hiányos életrajzi ismertetést kapunk. Vonatkozik ez elsősorban a sportolókra, akiknek eredményeiknek regisztrálásán kívül alig nyújt többet a lexikon. Egyébként könnyen lehetséges, hogy ez az információ elegendő is. A „betyárok” elnevezésű kategória esetében hiányérzetünk azonban indokolhatóbb. Nem egy ilyen „betyár” életének ismertetése hozzájárul egy korszak jobb megismeréséhez, sőt vannak a magyar történelemnek olyan korszakai, amikor ezek működése jellemzi az egész korszakot. Ezért komolyan hiányoljuk — hacsak nem él még — HÉJJAS Iván és más meghalt főbb cinkosainak életrajzát. Jellemző bűnesetek főbb szereplőit sem találjuk. Világhírű sikkasztóknak, mint KECSKEMÉTI Győzőnek, vagy KOPINITSNAK (keresztnevének pótlásához nem nyújt segítséget az életrajzi lexikon!) is helye lenne itt. A múlt gazdasági életének fontosabb személyeit is, mintha a véletlenre bízva választotta volna ki a lexikon szerkesztője. Miért szerepel benne például BRUST Dávid

textilkereskedő és konfekcióiparos, ha nem szerepel benne DÁN Leó szőrmekereskedő és szűcsiparos, akit pedig még a *Zenei lexikon* is nyilvánart? A gazdasági cím-tárak, adattárak, a virilista-jegyzékek, a gazdaságtörténeti kutatás segédleteinek módszeres feldolgozása bizonyára az egyetelenségek kiküszöbölését eredményezte volna.

Néhány szót a feldolgozási módszerről. A követelmény, melynek nyilvánvalóan igen nehéz eleget tenni, könnyen megfogalmazható: tömör formában az életrajzi adatok pontos közlése, az életmű szakszerű ismertetése, a legjobban használható bio-bibliográfiai adatok felsorolása. A közölt életrajzok tekintélyes része megfelel ezeknek a követelményeknek és ez nagyon dícsérendő. Vannak egyes mintaszerűen megírt életrajzok is. Gondolok itt többek között az ANONYMUS-cikkekre, vagy APÁTHY István zoológus életrajzára. Mivel az egyes életrajzok terjedelme korlátozott, a teljesebb tájékoztatás érdekében, helyesebb lett volna utalni azokra az életrajzi összeállításokra is (SZINNYEI, GULYÁS, lexikonok stb.), ahol a részletesebb életrajzi és bio-bibliográfiai adatok megtalálhatók. Ez nem csupán a jól bevált indexjellegű életrajzi összeállítások (HYAMSON, ARNIM stb.) módszere, ezt alkalmazza például a hazai *Zenei lexikon* is. A bibliográfiai pontosság és tartalmi teljesség követelményeinek sokszor nem tesz eleget a lexikon; nyilván a források módszeres felhasználásának hiánya következtében. Általában nem oldja fel a kezdőbetűkkel jelölt kereszt- és toldaléknéveket, (például ACHIM L. András, BOROSS F. László, GERÓFFY J. Béla stb.), álneveket, névváltozásokat, következtelenül közöl vagy mellőz. Az ismertetett személyek főműveinek kiválasztása néha önkényes: így maradhatott említetlen például HUZELLA Tivadar Franciaországban megjelent nagyjelentőségű orvosi szociológiai munkája *L'individu dans la vie sociale* (Párizs, 1923), melynek háborúellenessége, mondanivalójának újszerűsége Romain Rolland figyelmét is felkeltette.

Igaza van a szerkesztőnek, amikor előszavában az értékelés nehézségeire hívja fel a figyelmet és rámutat arra, hogy egyes életrajzokkal kapcsolatban nemegyszer nem eléggé tisztázott kérdésekkel kellett szembenéznie. Nyilván ez az oka, a gyakran tapasztalható túlzott óvatosságnak; de azért talán azt mégis meg lehetett volna írni, hogy például ifj. HEGEDŰS Sándor legendásan rossz író volt, mint ahogy FÖLDI Mihálynál meg lehetett említeni, hogy a két háború közti időszak jellegzetes bestseller-írója.

Az életrajzi lexikonban szereplő személyek egymás közti rokonságának feltűntetése talán helyes, de az ilyen szempontú tallózás nemegyszer azt mutatja, hogy ez nem mindig pontos, néha pedig hiányos. Nehezen képzelhető például, hogy az 1858-ban meghalt GRÓSZ Frigyes az 1865-ben született GRÓSZ Emil apja lehetne. Ugyanakkor csak következtetés alapján derül ki, hogy IRINYI János és József testvérek voltak.

Bátran mondhatjuk, alig van olyan lexikális összeállítás, amelyikben nem lehetne hibát találni. Az itt felsorolt kisebb-nagyobb tévedések, hiányok, melyeket bizonyos módszerbeli kérdések tisztázása érdekében említettünk meg, nem jelentik azt, hogy nem jól használható, hiányt pótló segédkönyvvel gazdagodtunk. A tájékozódás, és elsősorban a könyvtári tájékoztatás jó műszerét kaptuk meg. A biográfiailag és bibliográfiailag nehezen megközelíthető területeken — így különösen a munkásmozgalom és forradalmi mozgalmak szereplőire vonatkozó adatok feltárása területén — megkönnyíti és lehetővé teszi ez a lexikon a tájékozódást, amellet, hogy megadja a magyar múlt úgyszólván minden jelentős szereplőjére vonatkozó összefoglaló jellegű tájékoztatást, átértékelve a régebbi lexikális összeállítások anyagát.

SZENTMIHÁLYI JÁNOS

Andritsch Johann: Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586—1782) — Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark XXII Band. Graz 1965.

A gráci egyetem főként PÁZMÁNY Péter és a költő ZRÍNYI Miklós nevelő főiskolájaként szerepel a tudományos köztudatban. ANDRITSCH szép, gondos összeállítása, részleteket is tisztázó eredményeinek összefoglalásaként, a maga teljességében tárja fel a stájer Alma Mater és a régi Magyarország meg Erdély igen gazdag személytörténeti kapcsolatát. ANDRITSCH nem érte be a gráci matriculák kijegyzetelésével, hanem a magyar szakirodalom hiánytalannak tekinthető igénybevételével a kiemelkedő vagy akár csak valamennyire jelentős gráci studensek további sorsát, esetleges tudományos, irodalmi működését is bemutatja. ANDRITSCH a teljesnek mondható egyetemi irattári anyagra (katalógusok, promóciós albumok) támaszkodva állította össze a gráci magyar studensek és tanárok névsorát, életrajzi adatait — mint említettem — a vonatkozó, elsősorban magyar irodalom felhasználásával. A személyi anyag két főcsoportot

alkot: I. Studenten (21—248), II. Lehrer (249—278). A studensek időrendi (23—198) és betűrendes (200—217) felsorolása után a számszerű kiértékelés következik. Magyarországból és Erdélyből 1455 studens látogatta 1586 és 1782 között Grác egyetemét. Az évi legnagyobb növekedés 21—23 (1687, 1696, 1724). A hallgatók e tekintélyes száma származási helye szerint már nehezebben csoportosítható. Az 1455 studensből 486 (33,4%) származási helye nem állapítható meg. A további 969 közül 589 (60,8%) a Dunántúlra, az egykori Észak-Magyarországra 215 (22,2%), a Duna—Tisza közre és Tiszántúlra 30 (3,1%), Erdélybe 59 (6,1%), Horvát-Szlavonországba 76 (7,8%) való volt. Az utóbbiak csak a Hungarusok. FANCEVRE hivatkozva ANDRITSCH 1300 "Croata" gráci tanulását említi (219. l.). A származási helyek megoszlását egy térkép szemlélteti (220—221). Az áttekintést évenkénti összeállításban, igen gondos táblázatok könnyítik meg. Az összesítésből kiténik, hogy a studensek közül 469 lett jezsuita, egyéb egyházi 129; társadalmi megoszlás szerint: arisztokrata (comes, L. Baro. Eques) 93, nemes 449, polgár 116, „pauper, plebeius, Libertinus” 23; az utóbbi kategóriában 774 az adat nélküli. Az adatok arányai így is megdöbbentők. A studensekről szóló beszámoló a helynevek felsorolása, a sokszor erősen torzult névalakok helyesbítésével egészíti ki. A studensek közül különösen kiemelkednek: ZRÍNYI Miklós, akit 1630 jún. 14-én immatrikuláltak öccsével, Péterrel együtt a grammatikai osztályokba (az egyetemhez gimnáziumi osztályok is tartoztak). Gráci tanulmányait 1630—35 között végezték. BATTHYÁNY Ádám és NÁDASDI Ferenc (1679 és 1722). 1725-ben avatták FALUDI Ferencel együtt a filozófia magiszterévé várkonyi AMADÉ László bárót (142. l.). 1620—21-ben filozófiát tanul és magiszter lesz LIPPAI György, a későbbi primás (46. l.).

A gráci egyetemen tanító jezsuiták sorát SZÁNTÓ (ARATOR) István filozófia professzor nyitja meg már 1573—74-ben. PÁZMÁNY tanára (252. l.). Hamarosan feltűnik a gráci professzorok sorában PÁZMÁNY Péter (252—255. l.), a stájer egyetem e korbeli legnagyobb alakja. LIPPAI János, a *Posoni kert szerzője* (258. l.), SZENTIVÁNYI Márton (260—61), HEVENESI Gábor (261—262), CSELES Márton (263), a XVII. században tanítottak. PÁZMÁNY után az egyetem legnevesebb magyar professzora HEVENESI Gábor. Három évig volt a filozófia, majd négy évig a teológia tanára Grácban. HEVENESI a Budapesti Egyetemi Könyvtár egyik legnagyobb értékének, a Collectio Hevenessianának létrehozója. Az egye-

tem tudományos és más irodalmát SZÖRÉNYI Sándor állította össze „Propylaeum Bibliothecae Academiae Graecensis” (1703). XVIII. századi utódai közt FALUDI Ferenc emelkedik ki magasan, aki 1738—39-ben a matematika tanára.

Két függelék szerű tanulmányban ANDRITSCH a gráci egyetem magyar vonatkozású kiadástörténetét ismerteti (279—288) a Grácban megjelent művek bibliográfiájával. (*Die Grazer Universität und die Ungarische Barockkultur* [289—292]). KLANICZAY Tibor harmas barokk periodizációját elfogadva (293—294 l.), a tridentinus egyház élesapatának, a jezsuitáknak (Provincia Austriaca) magyarországi és erdélyi működésére alapozva az igen rokonszenvesen hangzó „pannoniai barokk”-ról érdekes áttekintést ad. Itt nyer az általa felvázolt képben a pannóniai barokk önállóbb és realisabb vonásokat, melyeket a „pietas et pax Ausriaca” koncepciója már-már abszorbeált (8. l.). „Dieses überationale Merkmal der Grazer Universität gipfelt aber in einer wesentlichen Barockhaltung und Einstellung zu den Prinzipien der „pietas et pax Austriaca”. Ez az „überationales Merkmal” ugyanis a „rex Pannoniorum” ISTVÁN által alapított állam fenntartó eleme is volt.

J. ANDRITSCH jól tájékozott, pontos adatokra épülő munkája a magyar irodalmi és könyv-kultúra, főként barokk-kutatásunk igen értékes eszköze marad hosszú időre, egyszersmind értékes bizonyossága a pozitíven fejlődő magyar—osztrák tudományos kapcsolatoknak.

MEZEY LÁSZLÓ

Uledow [Uledov] A. K.: *Die öffentliche Meinung. Eine Studie zum geistigen Leben der sozialistischen Gesellschaft.* (Übersetzt und bearbeitet von Werner ROSSADE.) Berlin 1964, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 226 l.

ULEDOV közel húsz éve a moszkvai Lomonoszov-egyetem tanára. Különösen a társadalmi tudat szerkezete áll újabb kutatásai előterében. A közvéleményről szóló könyvére a könyv- és sajtótörténész figyelmét azért érdemes felhívni, mert első nagyobb arányú marxista bemutatása egy olyan problémakörnek, amely majdnem egészen napjainkig a polgári szociológia leg-sajátosabb területét látszott képezni. Úgy tudtuk, hogy maga a közvélemény fogalma a 18. század felvilágosult irodalmának s elsősorban sajtójának terméke. Ehelyett — ULEDOV szerint — először az állam- és jogtudomány tudósait foglalkoztatta. LOCKE filozófiai szemszögből vizsgálva a

közvéleményt, etikai problémát keresett benne. A „public opinion” azután az angol jogi irodalomból került át német és francia területre, majd általában az európai tudományos irodalomba és a közgondolkodásba. A XVII. és XVIII. századi Angliában ezt a „nyilvános” véleményt már tendenciózusan állították szembe, mint hatalmi tényezőt, a parlamentnek intézkedéseket kiváltó, de nem nyilvános tárgyalásaival. A felfejlődő kapitalizmus az izmosodó polgári osztályt egyre inkább arra készítette, hogy az állami élet ügyeiben a közvéleményre támaszkodjék, annak juttasson — saját hatalmi céljai érdekében is — egyre nagyobb szerepet.

Az állami — jogi fogalomkörből a XIX. század végén és a XX. század elején emelte át a polgári szociológia a közvélemény fogalmát a maga legsajátosabb és legjelentősebb vizsgálódásai körébe. Az elméletek egész sorát alkotta meg s ez nem csak zűrzavarra, de végső fokon sok írónál a közvélemény valóságos létének egyenes tagadására vezetett. Az úgynevezett közvéleménykutatásról napjainkban azok is, akik annak még két évtizeddel ezelőtt legjelentősebb képviselői voltak (így az amerikai BERELSON), megállapították, hogy csak a dolgok felületén mozog, csak gyakorlati részletkérdéseket oldhat meg, a mélyebb összefüggések felé nem ad kilátást.

ULEDOV célja elsősorban nem történeti. Sem a közvélemény fogalmának, sem a közvéleménnyel foglalkozó vizsgálatoknak nem adja összefüggő történetét, bár műve egyes fejezeteiben, mindenhol, ahol szükségesnek látja, kitér ezekre is. Célja elsősorban a közvélemény fogalmi jegyeinek új, marxista megalapozású megállapítása, s az erre alapozott definíció.

Megállapítja — egyébként a klasszikus szociológiai tudománnyal összhangban —, hogy a közvélemény mindig valamely *aktuális* problémához juttatja kifejezésre az ember viszonyát, mégpedig olyan problémához, amely a *közösséget* érinti. A véleményképzést az emberek érdekei irányít-

ják, de ezek nem csak egyéni, hanem társadalmi érdekek. Jellemző még, hogy a vélemény mindig vitában, ellentétes nézetek összecsapása közt alakul ki (ezt egyébként az amerikai szociológusok is így tanítják: a közvélemény nem egyéni nézetek összege, hanem egy vitafolyamat produktuma). ULEDOV ezután kifejti a közvélemény és az osztály kapcsolatát. Az osztályjelleg mindig felismerhető, mégis a közvélemény hordozója a nép többsége: a kisebbség alárendelése a többségnek a demokratikus együttélés alaptörvénye. Eppen ezért, állapítja meg, a közvélemény a maga kiteljesedését a szocialista társadalomban éri el, ahol nem jelent egyebet, mint a nép egyértelmű ítéletét olyan társadalmi kérdések felett, amelyek az általános érdeket érintik és gyakorlati megoldást kívánnak.

Az első elméleti fejezetet két további fejezetben bontja ki ULEDOV, amelyek közül az egyik a közvélemény formálódását vizsgálja most már a szocialista társadalom feltételei közt, a másik (egyben az utolsó) főfejezet pedig a közvélemény hatását a szocialista társadalom életére. Különösen jól jellemzik módszerét a szovjet sajtó véleményformáló, de egyben véleményfeltáró működésére vonatkozó fejezetések. Az olvasói levelek két irányú társadalmi jelentőségét már LENIN teljes horderejében számításba vette. A közvélemény végül az etikai normatívum fokára emelkedik: irányító szerepe fontosságában nő, olyan fokban, amilyenben a társadalom állapota közeledik a kommunizmus felé.

Mondtuk, hogy ULEDOV a marxista szociológus, nem a historikus szemével nézi a közvélemény fogalmát, szerepét és jelentőségét. De a könyv- és a sajtótörténet számos határkérdése szempontjából így is elengedhetetlen vezérfontalnak tartjuk. Hiszszük, hogy nem volt felesleges a Német Demokratikus Köztársaságban megjelent fordításra felhívni tudományágunk kutatóinak figyelmét.

DEZSÉNYI BÉLA

Kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Műszaki szerkesztő: Merkly László

A kézirat nyomdába érkezett: 1968. I. 40. — Példányszám: 1150 — Terjedelem: 8,75 (A/5) iv.

68.65024 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

<i>Vizkelety András</i> : Eine deutsche Fassung der Stephanslegende aus dem Jahre 1471	129
<i>Somkuti Gabriella</i> : Ráday Gedeon bécsi könyvbeszerzője (Nagy Sámuel 1730—1802)	
— Gedeon Rádays wiener Bucheinkäufer	147
<i>M. Kondor Viktória</i> : Hogyan készült id. Szinnyi József „Magyar írók élete és munkái” című műve — Die Geburt eines biographischen Lexikons	171

K Ö Z L E M É N Y E K

<i>Herepei János</i> : További bizonyították a „Tótfalusi Kis Miklós temetése” című cikkhez	188
<i>Markovits Györgyi</i> : Mai Figyelő (1935—1936)	190

M A G Y A R K Ö N Y V E S H Á Z

<i>Borsa Gedeon</i> : Kötéstáblából előkerült, ismeretlen XVI. századi bártfai nyomtatványok	196
<i>Fazakas József</i> : A XVII. századi erdélyi országgyűlési törvénycikkek nyomdai meghatározása	201

F I G Y E L Ő

<i>Tóth András</i> : Kisnyomtatványok az Egyetemi Könyvtárban	210
<i>Benedek D. Katalin</i> : A szocialista könyv útja Magyarországon	214
<i>H. Lakatos Éva</i> : A moszkvai nemzetközi könyvkiállítás	215
<i>Soltész Zoltánné</i> : A londoni középkori magyar művészeti kiállításon bemutatott kódexek	216
<i>Somkuti Gabriella</i> : Ráday-émlékiállítás Pécelen	218
<i>Petrovay Istvánné</i> : A Vas megyei Állománygyarapodási jegyzék	219

S Z E M L E

<i>Bibliotheca Corviniana</i> . (Ism. <i>Borzák István</i>)	221
Magyar életrajzi lexikon. (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	223
<i>Andritsch, J.</i> : Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586—1782) (Ism. <i>Mezey László</i>)	226
<i>Uledow, A. K.</i> : Die öffentliche Meinung (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	227
<i>Barberi, F.</i> : Esperienza di un disastro (Ism. <i>Tombor Tibor</i>)	146

TABLE DES MATIÈRE

<i>A. Vízkelety</i> : Une variante allemande de la légende du roi Étienne I. de l'année 1471 (Texte entier en allemand)	129
<i>G. Somkuti</i> : L'acquisiteur livres de Gedeon Ráday des Vienne (Sámuel Nagy 1730—1802) (Avec résumé en allemand)	147
<i>V. M. Kondor</i> : La genèse du dictionnaire bio-bibliographique des écrivains hongrois par Joseph Szinnyei (Avec résumé en allemand)	171

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>J. Herepei</i> : Nouvelle contribution prouvante á l'article „L'enterrement de Miklós Tótfalusi Kiss”	188
<i>Gy. Markovits</i> : La revue progressiste „Mai Figyelő” (1935—1936)	190

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>G. Borsa</i> : Des imprimés inconnues du XVI ^e siècle de Bártfa découverts dans une reliure	196
<i>J. Fazakas</i> : Les typographes des articles de loi transylvaniens du XVII ^e siècle.....	201

CHRONIQUE

<i>A. Tóth</i> : Les imprimés accidentels dans la Bibliothèque Universitaire de Budapest	210
<i>D. K. Benedek</i> : La route du livre socialiste en Hongrie	214
<i>É. H. Lakatos</i> : L'exposition internationale des livres á Moscou	215
<i>E. Soltész-Juhász</i> : Les manuscrits á l'exposition de l'art médiéval hongrois á Londres	216
<i>G. Somkuti</i> : L'exposition á la mémoire de Gedeon Ráday á Pécel	218
<i>I. Petrovay</i> : La liste collective des acquisitions des bibliothèques du comitat Vas	219

COMPTE RENDUS CRITIQUES

Bibliotheca Corviniana (<i>I. Borzsák</i>)	221
Magyar életrajzi lexikon (<i>J. Szentmihályi</i>)	223
Andritsch, J.: Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586—1782) (<i>L. Mezey</i>)	226
Uledow, A. K.: Die öffentliche Meinung (<i>B. Dezsényi</i>)	227
Barberi, F.: Esperienza di un disastro (<i>T. Tombor</i>)	146

A kiadvány előfizethető a POSTA KÖZPONTI HÍRLAPIRODÁNÁL, Budapest V., József nádor tér 1. és bármely postahivatalban. Csekk számlaszám egyéni: 61.257, közületi: 61.066. MNB egyszámlaszám: 8.

Előfizethető és példányonként megvásárolható az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány u. 21., telefon: 111—010. Csekkbefizetési számla: 05,915,111—46. MNB egyszámlaszám: 46.

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLTBAN: Budapest V., Váci u. 22., telefon: 185—612.

Előfizetési díj egy évre: 60.— Ft.

550.013

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1968

3. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE. 84. ÉVF., 3. SZÁM 229—304. BUDAPEST, 1968. JÚL.—SZEPT.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti és bibliográfiai folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, KÓHALMI BÉLA (főszerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ (a szerkesztő bizottság elnöke), MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY, TARNAI ANDOR, V. WALDAPFEL ESZTER

Technikai szerkesztő

KÓKAY GYÖRGY

A szerkesztőség legfeljebb 1 fv terjedelmű és a MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el.

Szerkesztőség: Budapest, VIII. Pollack Mihály tér 10. Telefon: 336—323

A kiadvány előfizethető a POSTA KÖZPONTI HÍRLAPIRODÁNÁL, Budapest V., József nádor tér 1. és *bármely postahivatalban*. Csekk számlaszám egyéni: 61.257, közületi: 61.066. MNB egyszámlaszám: 8.

Előfizethető és példányonként megvásárolható az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány u. 21., telefon: 111—010. Csekkbefizetési számla: 05,915,111—46. MNB egyszámlaszám: 46.

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLTBAN: Budapest V., Váci u. 22., telefon: 185—612.

Előfizetési díj egy évre: 60.—Ft.

ELISABETH SOLTÉSZ

Zum Gedächtnis des 500-jährigen Todestags Gutenbergs

Am 3 Februar 1468 — etwa im Alter von 70 Jahren — starb Johann GUTENBERG, der Erfinder der Druckkunst. Auf Grund 500-jähriger Forschungen steht er heute vor uns, als eine hervorragende Gestalt der Renaissance. Er gehörte zu jenen, die im 15. Jh. um den Übergang aus dem Mittelalter in die Neuzeit bemüht waren. In seinem Zeitalter mangelte es nicht an außergewöhnlich begabten Persönlichkeiten. Zur Zeit der Renaissance bestrebte man sowohl im Süden als auch im Norden, neue, objektive Methoden der wissenschaftlichen Forschung herauszubilden. Auch der Entwicklung der schönen Künste wurden neue Möglichkeiten eröffnet. Der Buchdruck bedeutete die größte technische Erfindung dieser gährender Übergangsperiode.

Durch die Einführung des Buchdrucks mit beweglichen Lettern in Europa hat GUTENBERG das wesentlichste wissenschaftliche und kulturelle Problem des 15. Jahrhunderts gelöst. Er hat die Befriedigung jener Bildungsinteressen ermöglicht, die sich in einem immer breiterem Kreis gemeldet haben. Mit der Verbreitung der Druckkunst erreichten nämlich die bisher nur in Handschriften gespeicherten Kenntnisse im Laufe einiger Jahrzehnte die verschiedensten Gebiete Europas, und wurden auch für das Bürgertum erreichbar, das zunächst über bescheidenere materielle Mittel verfügt hatte.

GUTENBERGS Gesellen und die zweite Generation der Frühdrucker haben die im Buchdruck verborgenen Möglichkeiten erkannt. Im Laufe von 30—40 Jahren haben sie — angefangen mit den griechisch-römischen Autoren — ein jedes Werk herausgegeben, welches, hinsichtlich seiner literarischen, wissenschaftlichen oder kulturellen Qualitäten, von Bedeutung war. In der Veröffentlichung sämtlicher Kulturgüter der Menschheit erschöpft sich jedoch die gesellschaftliche Funktion des Buchdrucks keineswegs. Vom 15. Jh. an sind die gedruckten Bücher, Plakate und Flugschriften die wichtigsten Mittel zur Verbreitung neuer weltanschaulicher, politischer und sozialer Ideen. In der Verbreitung der Reformation haben sie eine gleich wichtige Rolle gespielt, als in der Organisation der internationalen Völkervereinigung gegen die Türken. Die erste gedruckte Türkenschrift, der *Türkenkalender*, den wir auch wegen seiner Beziehung zu Ungarn hochschätzen, wurde noch von GUTENBERG herausgegeben. Auch die ersten Ablaßbriefe wurden mit seiner Donat-Type gedruckt.

Die Wirkung der gedruckten Bücher erstreckte sich auf ein jedes Gebiet des Lebens und rief Veränderungen in der Lebensform und täglicher Arbeit der verschiedenen gesellschaftlichen Schichten hervor. Berichte und Reisebeschreibungen über neu entdeckte Gebiete förderten nicht nur die Entwicklung der Naturwissenschaften, sondern haben auch die hergebrachten Vorstellungen

über die Welt umgestaltet. Drucke ökonomischen und technischen Inhalts haben außerdem die Aneignung solcher Arbeitsvorgänge ermöglicht, die früher gar nicht in Schrift niedergelegt wurden. Die vom 15. Jh. an in immer größerem Umfang gedruckten Bücher über Landwirtschaft und Tierzucht, sowie die unter den Handwerkern und Künstlern verbreiteten Musterbücher, oder die alljährlich herausgegebenen Kalendarien haben solche Kenntnisse verbreitet.

Das Gedächtnis GUTENBERGS wurde in diesem Jahr in der ganzen Welt gefeiert. Über die von der Deutschen Demokratischen Republik zwischen 1—5 Februar in Leipzig abgehaltene Gutenberg-Ehrung kann ich auf Grund persönlicher Erlebnisse berichten. Der Ministerrat der Deutschen Demokratischen Republik hat nämlich zu diesen Feierlichkeiten auch die Bibliotheksleiter bzw. ihre Vertreter aus allen sozialistischen Ländern eingeladen. Den Höhepunkt der Leipziger GUTENBERG-Ehrung bildeten der Festakt im neuen Opernhaus und die Eröffnung der GUTENBERG-Ausstellung im Alten Rathaus.¹

Nachdem Walter KRESSE, Oberbürgermeister der Stadt Leipzig, den Festakt eröffnet hatte, würdigte dr. Alexander ABUSCH, stellvertretender Präsident des Ministerrates der DDR, die Bedeutung des Buchdrucks vom Gesichtspunkt des gesellschaftlichen und kulturellen Fortschritts.² Die Festrede, *Die Erfindung Gutenbergs in der technischen Entwicklung des Schrifttums*, hat Professor Dr. Max STEENBECK gehalten. Er untersuchte vorerst die Rolle der gesellschaftlichen Verhältnisse in der Entwicklung der Schrift, sowie den kulturellen und wirtschaftlichen Fortschritt des Bürgertums im 15. Jh. Durch diese Ausführungen kam er zur Feststellung, daß der Buchdruck, der die handschriftliche Verbreitung der Gedanken ersetzt hatte, die wichtigste Forderung der Epoche erfüllen konnte. Seines Erachtens wird GUTENBERGS Bedeutung durch die Erkenntnis nicht geringer, daß man das Verfahren des Buchdrucks — wegen der dringenden gesellschaftlichen Notwendigkeit — in einigen Jahrzehnten auch ohne GUTENBERG ausgearbeitet hätte. Die erfinderische Größe GUTENBERGS liegt vielmehr darin, daß er das wesentliche technische Problem des Zeitalters so vollkommen lösen konnte, daß das gedruckte Buch auch noch heute die wichtigste Rolle in der weitgehendsten Verbreitung und laufenden Entwicklung der geistigen und technischen Kenntnisse spielt. Der Festakt hat mit dem Vortrag des Gedichts *Dank an Johann Gutenberg* von Max ZIMMERING und der Kantate *Vom Horizont eines Menschen zum Horizont aller Menschen* von Gerhard ROSENFELD sein Ende genommen.

Die Ausstellung im Leipziger Alten Rathaus *Anfang und Gegenwart des Buchdrucks* hat die Rolle des gedruckten Buches in der Entwicklung der Wissenschaft und im kulturellen Fortschritt auf sehr interessante Weise dargestellt. In den Vitrinen veranschaulichten Drucke des 15. Jh. und heutige Veröffentlichungen auf dem gleichen Fachgebiet die Entwicklung der wissenschaftlichen Fächer. So lagen neben der *Cosmographia* des PTOLOMAEUS neueste kartographische Werke. Neben den in 15. Jh. oft erschienenen *Donatus*-Ausgaben und Vokabularien konnten die Besucher nicht nur das Werk *De legendis libris* des BASILIUS MAGNUS, sondern auch die modernen Lehrbücher

¹ Gutenberg-Ehrung der Deutschen Demokratischen Republik. Leipzig, 1968. S. 46—47.

² Ebd. S. 5—8.

³ Ebd. S. 50—56.

besichtigen. Als interessante literarische Analogien standen z. B. Sebastian BRANTS *Narrenschiff*, ein GOETHE-Band, oder der — lange Wolfram von ESCHENBACH zugesprochene — *Titirel* und eine moderne schön ausgestattete *Faust*-Ausgabe nebeneinander. Ebenfalls stellten alte und neue Drucke die Entwicklung der einzelnen Buchsorten z. B. der Jugendliteratur dar. Die Besucher wurden auch auf die schöne typographische Ausstattung der ausgestellten Werke aufmerksam gemacht, da sowohl die alten, als auch die modernen Drucke zu den schönsten Büchern ihrer Zeit gehörten. So gab das gesamte Ausstellungsmaterial auch von der wissenschaftlichen und druckkünstlerischen Entwicklung eine gute Übersicht, die sich während der 500-jährigen Geschichte des gedruckten Buches vollzogen hatte.

Die ältesten Denkmäler des Buchdruckes wurden — ihrem besonderen Wert entsprechend — in einem Sondersaal und in repräsentativer Aufmachung ausgestellt. Die Gäste konnten unter diesen Schätzen den mit der DONAT-Type gedruckten *Ablaßbrief* von GUTENBERG, die *42zeilige* und die *36zeilige Bibel*, sowie das 1457 von FUST und SCHÖFFER herausgegebenen *Psalter* bewundern. Die Ausstellung, die sowohl wegen ihrem Konzept, als auch wegen ihrer geschmackvollen Ausführung von hohem Niveau war, wurde von Dr. Fritz FUNKE, Direktor des Deutschen Buch- und Schriftmuseums und von Dr. Dietmar DEBES, stellvertretenden Direktor der Universitätsbibliothek Leipzig, veranstaltet.

Die im Zentrum des Verlagswesens der DDR konzentrierten Feierlichkeiten nahmen mit dem Festakt und der Eröffnung der Ausstellung noch keineswegs ihr Ende. Vom Ende Januar bis Anfang Oktober analysieren und würdigen wissenschaftliche Vortragszyklen, Funksendungen und Sonderausstellungen die Bedeutung des Buchdruckes. Ein Teil der Vorträge bespricht Buchwesen und Druckkunst verschiedener Länder, oder gibt von der Entwicklung der einzelnen Buchsorten eine Übersicht.

Wir halten für richtig, auf Tatsachen hinzuweisen, welche von der Ehrung GUTENBERGS und von der den heutigen Ansprüchen angepaßten Weiterbildung der von ihm entdeckten „schwarzen Kunst“ in Ungarn zeugen.

Es wird vielleicht zweckmäßig sein, uns zuerst mit jenen Werken zu befassen, die während der letzten 10 Jahre über GUTENBERGS Leben, oder über Denkmäler des Buchdruckes im 15. Jh. von einem ungarischen Verfasser in Ungarn oder im Ausland erschienen sind. Die ungarische Fachliteratur vermehrte sich in diesem Zeitraum um kein bedeutendes Werk, das GUTENBERGS Leben oder seine Wirkung behandeln würde. Die beste ungarische GUTENBERG-Monographie ist noch immer das 1940 erschienene *Gutenberg-Buch* József FITZ'. FITZ befasste sich in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen in erster Linie mit den Anfängen des ungarischen und europäischen Buchdruckes, und war der hervorragendste, auch im Ausland anerkannte Experte der Inkunabelkunde. Sein geistreich konzipierter GUTENBERG-Band stellt im Rahmen einer vielseitigen Analyse, in überlegener Kenntnis der Fachliteratur die technische, gesellschaftliche und kulturgeschichtliche Bedeutung des Buchdruckes dar.

Auch während der letzten 10 Jahre stammten die größeren synthetischen ungarischen Werke über die Geschichte des Buchdruckes von J. FITZ. In seinem Buch *Die Geschichte des ungarischen Buchdrucks, Buchverlags und Buchhandels (A magyar nyomdászati, könyvkiadás és könyvkereskedelem törté-*

nete. Budapest, 1959) hat er die wichtigsten Kenntnisse über GUTENBERGS Leben, Erfindung und Druckkunst noch einmal zusammengefaßt.⁴

Wesentlich früher, 1932, ist die ausgezeichnete Monographie FITZ' über den um 1473 in Buda (Ofen) wirkenden Frühdrucker, Andreas HESS erschienen. Trotzdem müssen wir auch an dieser Stelle dieses Buches gedenken, da FITZ in einem Kapitel eine glänzende Analyse der 1477-er Ausgabe des *Confessionale* von ANTONINUS FLORENTINUS bietet.⁵ FITZ konnte damals noch nicht ahnen, daß ein anderer Drucker bereits einige Jahre, nachdem HESS seine Druckertätigkeit aufgab, in Ungarn gewirkt hatte. Von den Produkten des zwischen 1477 und 1480 wirkenden zweiten ungarischen Druckers war ihm nämlich der Ablaßbrief, der uns das entscheidende Beweismaterial liefert, noch nicht bekannt. Die erste Nachricht über diesen von dem Preßburger Kanoniker Johannes HAN erlassenen und für AGNES DE POSONIO ausgestellten Ablaßbrief erschien 1942 aus der Feder des Ovídius FAUST.⁶ Zur Feststellung des Zusammenhanges, der zwischen dem von FITZ noch der Budaer HESS-Druckerei zugesprochenen *Confessionale* von 1477 und dem Preßburger Ablaßbrief besteht, sowie zur Entdeckung der zweiten ungarischen Wiegendruckerei führte 1958 die typologische Analyse eines unbestimmten Druckes, des dritten Produktes dieser Offizin.⁷

Ebenfalls in Anbetracht der Verbreitung des Buchdruckes, verdient Gedeon BORSAS Aufsatz über den Wiener Aufenthalt und über die Wiener Tätigkeit des Druckers Ulrich HAN Aufmerksamkeit.⁸

Unter den Werken, die die Inkunabel einer Sammlung erschließen, ist Péter KULCSÁRS Katalog der Wiegendrucke in der Karlsstädter (Alba Julia in Rumänien) Bibliotheca Batthyányana der umfangreichste. Der sorgfältig zusammengestellte, mit einem ausgezeichneten Apparat versehene Katalog gibt nicht nur von den einzelnen Inkunabeln und ihrer Provenienz, sondern auch von den mit ihnen zusammengebundenen anderen Werken eine gute Übersicht.⁹

Auf die Aufgabe, einen Zentralkatalog der in ungarischen Bibliotheken aufbewahrten Inkunabeln zusammenzustellen, machte als erster Pál GULYÁS im Jahre 1906 die Forscher aufmerksam.¹⁰ Sein Vorschlag konnte jedoch nicht verwirklicht werden. J. FITZ begann zwischen den beiden Weltkriegen die Bestände der größeren Bibliotheken aufzunehmen, die Beschreibungen

⁴ FITZ, József: *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története I. A mohácsi vész előtt.* (Geschichte des ungarischen Buchdruckes, Buchverlags und Buchhandels. I. Vor der Schlacht bei Mohács.) Budapest, 1959. S. 69–79.

⁵ FITZ, József: *Hess András, a budai ősnymondász.* (A. Hess, der Erstdrucker Ofens.) Budapest, 1932. S. 142–154.

⁶ FAUST, Ovídius: *O bibliofilii.* Slovenský typograf. IV. 1942. S. 36.

⁷ SOLTÉSZ, Elisabeth: *Eine Unikum Inkunabel der Budapester Universitätsbibliothek — ein neues Dokument für das Wirken einer unbekanntenen ungarländischen Druckerei im 15. Jahrhundert.* Gutenberg-Jahrbuch, 1958. S. 59–68. — DIESELBE: *A második magyarországi ősnymonda nyomai.* (Die Spuren der zweiten ungarischen Druckerei im 15. Jh.) Magy. Könyvszle, 1958. S. 144–157.

⁸ BORSAS, Gedeon: *Über die Anfänge des Buchdruckes in Wien.* Beiträge zur Inkunabelkunde. Dritte Folge I. Berlin, 1965. S. 48–75.

⁹ KULCSÁR, Petrus: *Catalogus incunabulorum Bibliothecae Batthyányanae.* Szeged, 1965.

¹⁰ GULYÁS Pál: *Előmunkálatok Hain ősnymontatvány-jegyzékének új kiadásához.* (Vorarbeiten zu einer Neuauflage des Inkunabel-Verzeichnisses von Hain.) Magy. Könyvszle. 1906. S. 1–6.

wurden aber nie veröffentlicht. Der vom ungarischen Akademie-Verlag zum Druck angenommene Zentralkatalog wurde während der letzten 10 Jahre von einem vierköpfigen Kollektiv zusammengestellt.¹¹

Die systematische Erschließung der ungarischen Inkunabelbestände hat die Leiter und Betreuer der einzelnen Sammlungen angeregt, die Geschichte der eigenen Sammlungen zu schreiben. In den letzten 10 Jahren sind ausführliche Berichte über die Geschichte und Raritäten der Inkunabelsammlungen folgender Bibliotheken erschienen: die Universitätsbibliothek Budapest, die Széchényi-Nationalbibliothek, die Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, die Bischöfliche Bibliothek Székesfehérvár (Stuhlweißenburg) ferner die Inkunabelsammlung des Kalocsaer Erzbischofs Ádám PATACHICH.¹² Ein Bericht über die Inkunabeln der Budapester Ervin-Szabó-Stadtbibliothek ist unter Druck.¹³ Weitere in den letzten 10 Jahren entstandene Aufsätze über einzelne Inkunabelsammlungen in der Provinz liegen als Manuskript vor. Die wichtigsten Daten der bedeutendsten ungarischen Inkunabelsammlungen hat Gedeon BORSA zusammengestellt.¹⁴

Außer den bis jetzt erwähnten Katalogen, buch- und druckgeschichtlichen Aufsätzen haben 23 weitere Studien über die neueren Ergebnisse der ungarischen Inkunabelforschung in ungarischen und ausländischen Zeitschriften berichtet.¹⁵

¹¹ *Catalogus incunabulorum qui in bibliothecis publicis Hungariae asservantur*. Ediderunt Géza SAJÓ et Elisabeth SOLTÉSZ. In colligendis materia... socii fuerunt Csaba CSAPODI et Nicolaus VÉRTESY.

¹² VÉRTESY, Miklós: *Az Egyetemi Könyvtár ősnymtatvány-gyűjteményének története*. (Geschichte der Inkunabelsammlung der Universitätsbibliothek Budapest.) *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei* II. Budapest, 1964. S. 109—126. — SOLTÉSZ, Elisabeth: *Az Országos Széchényi Könyvtár ősnymtatvány-gyűjteménye*. (Die Inkunabelsammlung der Széchényi-Nationalbibliothek.) *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1963—64. Budapest, 1966. S. 109—128. — CSAPODI, Csaba: *Die Inkunabelsammlung der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften*. Gutenberg-Jahrbuch, 1966. S. 74—79. — DERS.: *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának ősnymtatvány-gyűjteménye*. (Die Inkunabelsammlung der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.) *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei*. Publications Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae 53. Budapest 1967. — SÜLYÖK, János: *A székesfehérvári Pauer-gyűjtemény*. (Die Pauer-Sammlung zu Stuhlweißenburg.) *Magy. Könyvszle*, 1967. S. 191—199. — VÉRTESY, Miklós: *Patachich Ádám ősnymtatványgyűjteménye* (Die Inkunabelsammlung Ádám Patachich's.) *Magy. Könyvszle*. 1968. 54—61. 1.

¹³ KLINDA, Mária: *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár ősnymtatványai*. (Die Inkunabeln der Ervin Szabó-Stadtbibliothek Budapest). *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve* XIII. 1966—67.

¹⁴ BORSA, Gedeon: *A magyarországi ősnymtatványgyűjtemények*. (Die ungarischen Inkunabelsammlungen.) *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1957. Budapest, 1958. S. 147—163. — DERS.: *Early Printed Books in Hungary*. *The Book Collector*. (London) 1958. Spring. S. 15—27.

¹⁵ BORSA, Gedeon: *Two Unrecorded Incunabula*. *The Book Collector*. (London) 1957. S. 260—262. — DERS.: *A Breviárium Strigoniense újabban fellelt ősnymtatvány kiadása*. (Eine neuentdeckte Inkunabel-Ausgabe des „Breviárium Strigoniense“.) *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1958. Budapest, 1959. S. 229—237. — DERS.: *Une feuille volante inconnue imprimée à Paris en 1487*. *Bulletin du Bibliophile et du Bibliothécaire*. Paris, 1958. Heft 1. S. 1—7. — DERS.: *Vier unbekannte Einblattdrucke aus dem XV. Jahrhundert in der österreichischen Nationalbibliothek*. *Gutenberg-Jahrbuch*, 1958. S. 84—89. — DERS.: *Két Peraudi-féle nyomtatott búcsúlevél az Országos Levéltárban*. (Zwei gedruckte Ablaßbriefe von Peraudi im Ungarischen Staatsarchiv.) *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1959. Budapest, 1961. S. 279—291. — DERS.: *Drei weitere unbekannte Einblattdrucke aus dem XV. Jh. in der österreichischen Nationalbibliothek*. *Gutenberg-Jahrbuch*, 1960. S. 55—61. — DERS.: *Eine gedruckte Venediger*

Die Aufsätze beschreiben vorwiegend neu entdeckte Unikum-Exemplare, oder tragen zur Lösung bisher noch nicht identifizierter Inkunabeln bei.

Allein die ungarischen Forschungen über Druckereien des 15. Jh. und über Wiegendrucke geben noch bei weitem kein vollständiges Bild zu unseren Überlegungen, in welchem Grade das Lebenswerk GUTENBERGS in Ungarn geehrt und geschätzt wird. Dies erschöpft sich nämlich nicht nur in der Aufbewahrung und Erschließung der ältesten Druckwerke. Von der Schätzung und moderner Weiterentwicklung GUTENBERGS Erfindung zeugt auch das im Dienste der Wissenschaft und Kultur stehende ungarische Verlagswesen. Die heutigen ungarischen Nachfolger GUTENBERGS, Verleger und Drucker, erfüllen durch ihre abwächtigungsreichen und qualitätsvollen Druckwerke dieselbe wichtige gesellschaftliche und kulturelle Funktion — jedoch den Ansprüchen unserer Zeit gemäß — wie sie GUTENBERG durch seine ersten Drucke erfüllt hatte. In erhöhtem Maße hat das seine Gültigkeit im Falle der fremdsprachigen Bücher, deren Zahl in den letzten 10 Jahren sehr zugenommen hat. Diese Veröffentlichungen wollen nämlich Versäumnisse ganzer Jahrhunderte auf dem Gebiet der ausländischen Publizität ungarischer Werke zurechtmachen. Mit der Übertragung der neuesten ungarischen wissenschaftlichen Ergebnisse und Kunstwerke unterstützen sie wirkungsvoll die Entstehung und Weiterentwicklung internationaler Beziehungen, Ohne zeitgemäße und qualitätsvolle fremdsprachige Bücher und Veröffentlichungen wäre eine ergebnisreiche und gleichberechtigte Zusammenwirkung ungarischer und ausländischer Fachleute

Buchführeranzeige um das Jahr 1476. Gutenberg-Jahrbuch, 1961. S. 43—48. — Ders.: *Az Obsequiale Strigoniense 1526 előtt készült kiadásai.* (Ausgaben des „Obsequiale Strigoniense“ vor 1526.) Magy. Könyvszle. 1962. S. 210—217. — DERS.: *Die Druckwerke des österreichischen St. Georgsorders (1494—1503).* Gutenberg-Jahrbuch, 1962. S. 183—188. CSAPODI, Csaba: *Az Akadémiai Könyvtár ősnymatvány-gyűjteményének újabb gyarapodása.* (Neue Zugänge der Inkunabelsammlung der Bibliothek der Ungarischen Akademie d. Wiss.) Magyar Tudomány, 1961. S. 477—481. — DERS.: *Genauere Datierung von drei Inkunabeln ohne Jahr.* Gutenberg-Jahrbuch, 1965. S. 122—123. HAJNAL, Gáspár: *Angol cikk egy eddig ősnymatványnak tartott Pelbárt-kiadásról.* (Ein englischer Aufsatz über eine bis jetzt für Inkunabel gehaltene Pelbartus-Ausgabe.) Magy. Könyvszle, 1960. S. 430—432. MÁLYOSZ, Elemér: *A Thuróczy-krónika XV. századi kiadásai.* (Die Ausgaben der Turóczy-Chronik im 15. Jh.) Magy. Könyvszle. 1967. S. 3—11. MÉSZÁROS, István: *Egy XV. század végi tankönyv példaszövegei Mátyás királyról.* (Exempel über König Matthias in einem Lehrbuch vom Ende des 15. Jh.) Magy. Könyvszle. 1967. S. 357—364. SOLTÉSZ, Elisabeth (Soltész Zoltánné): *A Széchényi Könyvtár legszebb illuminált ősnymatványjai.* (Die schönsten illuminierten Wiegendrucke der Széchényi-Nationalbibliothek.) Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1957. Budapest, 1958. S. 127—146. — DIESELBE: *Gutenberg 42-soros bibliájának újabb előkerült töredéke.* (Ein neu entdecktes Fragment der 42-zeiligen Bibel Gutenbergs.) Papír- és Magyar Grafika, 1958. Heft 1—2. S. 69—71. — DIESELBE: *Seltene Wiegendrucke in der ungarischen Nationalbibliothek.* Gutenberg-Jahrbuch, 1959. S. 68—72. — DIESELBE: *Die Erstausgabe des Pauliner Breviers.* Gutenberg-Jahrbuch, 1960. S. 132—140. — DIESELBE: *A szocialista országok ősnymatvány-könyvtárosaiknak berlini konferenciája* (1959. aug. 11—13). (Die Konferenz der Inkunabel-Forscher der sozialistischen Länder in Berlin.) Magy. Könyvszle. 1960. S. 51—54. — DIESELBE: *A mainzi Gutenberg-Múzeum új otthonának megnyitása.* (Die Eröffnung des neuen Gebäudes des Gutenberg-Museums in Mainz.) Magy. Könyvszle. 1962. S. 363—364. — DIESELBE: *Von der Herkunft eines seltenen und ohne Majuskeln gedruckten Wiegendruckes.* Gutenberg-Jahrbuch, 1963. S. 49—52. — DIESELBE: *Eine bisher nicht registrierte seltene Inkunabel: Missale Gnesense Cracoviense, sine notatione diocesis.* Gutenberg-Jahrbuch 1964. S. 103—109. — Dieselbe: *Ein Bologneser Frühwerk der macaronischen Dichtung.* Gutenberg-Jahrbuch 1966. S. 105—111. VÉRTESY, Miklós: *Egy 1483-ban kiadott magyar krónika.* (Eine im Jahre 1483 herausgegebene ungarische Chronik.) Magy. Könyvszle. 1964. S. 74.

unvorstellbar. Die würdige Übersetzung unserer zeitgenössischen Schriftsteller und Künstler bietet außerdem Gelegenheit, durch die Auslegung unserer Probleme und Ergebnisse zur gesellschaftlichen und kulturellen Entwicklung unseres Jahrhunderts mit unseren speziellen Lösungen beizutragen.

Daß wir im Rahmen dieses summarischen Überblicks in erster Linie über die zweifelsohne großen Ergebnisse unseres fremdsprachigen Buchverlags berichten, hängt damit zusammen, daß unser Verlagswesen auf diesem Gebiet besonders große Versäumnisse nachholen muß. Unser Buchverlag in ungarischer Sprache hatte nämlich auch vor den letzten 10 Jahren anspruchsvolle Traditionen. Auf diesem Gebiet sehen wir das bedeutendste Ergebnis außer den mit modernster Technik hergestellten und von internationalen Wettbewerben preisgekrönten Bibliophil-Büchern vor allem darin, daß auch die Bücher anziehend ausgestattet in die Hände der Benutzer gelangen, die für praktische Zwecke dienen. Das mit geschmacksvollen Illustrationen bzw. Abbildungen versehene Schul- oder technische Fachbuch erzieht eine neue Generation bzw. neue gesellschaftliche Schichten zur Liebe und Pflege des schönen Buches. Die billigen, aber sorgfältig hergestellten Klassiker-Ausgaben, oder Bilderbände, die die Denkmäler unserer nationalen Kultur oder die in unseren Sammlungen aufbewahrten Schätze darstellen, sind auch heute die wirksamsten Mittel zur kulturellen Entwicklung.

Ungarische und internationale Erfolge des ungarischen Verlagswesens brauchen hier wohl nicht durch Daten unterstützt werden. Die schönsten Produkte der ungarischen Buchkunst werden Jahr für Jahr von in- und ausländischen Juries mit hohen Preisen ausgezeichnet. In Zusammenhang mit der Pflege der Gutenbergschen Traditionen und mit der Förderung des Buchdruckes müssen wir noch über ein Ereignis berichten. Anfang dieses Jahres wurde im Rahmen des Zentralamtes für ungarisches Verlagswesen das erste moderne ungarische Museum für Buchkunst eröffnet. Das Institut trägt den Namen Sammlung für Buchkunst und Graphik; sie entstand mit der Unterstützung der Hochschule für Kunstgewerbe und ist auch im Gebäude der Hochschule untergebracht. Durch das Museum sollen die Traditionen der ungarischen Buchkunst gepflegt werden. Die Sammlung will auch dem ungarischen Verlagswesen in vieler Hinsicht behilflich sein. Das Institut wird aber mit seinen Sammlungen auch in der Erziehung der neuen Buchdrucker-Generation teilnehmen. Es sollen hier Zeit zu Zeit auch spezielle Ausstellungen veranstaltet werden, die dem ungarischen Publikum die besten Produkte, die schönsten buchkünstlerischen Schöpfungen des ungarischen und ausländischen Verlagswesens vorstellen. In seinen graphischen Sammlungen werden die ungarischen Illustrationen, Plakate und Originalblätter aufbewahrt und bearbeitet. Die ihm angeschlossene Bibliothek besitzt von den ausgewählten Büchern je zwei Exemplare; das eine in der Abteilung für die Fachliteratur und das andere in der für Ausstellungszwecke zurechtgelegte Sammlung. Die hier aufbewahrten Bücher werden von einem Sonderkatalog erschlossen, der den Benutzer auch über typographische und buchkünstlerische Daten (Type, typographisches System, Einband u. a. m.) unterrichtet.

Die erste Ausstellung des neuen Instituts stellte „Die schönsten Kunstbücher der europäischen sozialistischen Länder“ dar.¹⁶ Durch die konsequente Verwirklichung ihrer Zielsetzung kann „Die Sammlung für Buchkunst und Graphik“ eine wichtige Funktion in der Förderung des ungarischen Buchverlags und der ungarischen Buchgeschichte erfüllen. Durch sein Material

und sein spezielles Bearbeitungssystem kann das Institut sowohl den ungarischen Buchkünstlern als auch den Forschern des modernen Buchverlags und der Buchkunst gute Hilfe leisten.

Nach den obigen Ausführungen kann die Behauptung nicht als vermessenen erscheinen, daß das Gedächtnis und die Zielsetzungen GUTENBERGS in Ungarn treu gepflegt werden. Alle Aufsätze, die die ältesten, durch GUTENBERGS Verfahren hergestellten Drucke analysieren, sind Zeugen für die Hochschätzung des Buchdrucks. Die Ergebnisse des ungarischen Verlagswesens und das neue im Dienste der Buchkunst stehende Institut beweisen, daß sich Ungarn nicht nur mit der Erforschung der ältesten Drucke, sondern auch mit dem die kulturelle Entwicklung der Gesellschaft fördernde Buchverlag — d. h. mit der Gestaltung der Gegenwart und der Zukunft — um das Verständnis und um die Nachfolge GUTENBERGS bemüht.

¹⁶ *Könyvművészeti és Grafikai Gyűjtemény. Az európai szocialista országok legszebb művészeti könyvei c. kiállítás katalógusa.* 1968. január. (Sammlung für Buchkunst und Grafik. Katalog der Ausstellung „Die schönsten Kunstbücher der europäischen sozialistischen Länder“.) Budapest, 1968. Die Ausstellung und der Katalog wurden von Ilona PATAKY (PATAKY Dénesné) und Róbert DÁN zusammengestellt.

KÓHALMI BÉLA

Pillanatképek Szabó Ervin élete utolsó évéből

1917 végén SZABÓ Ervin gyengélkedésére emlékeznek barátai; mi, könyvtári munkatársai nem vettünk észre semmi riasztót.¹ A szinte „golyóscsapágyon” mozgó üzem munkájában a legkisebb zavar sem volt észlelhető. A könyvtár látogatottsága emelkedett, egyre több volt az olvasók között a kincstári ruhás lábadozó, vagy szabadságos katona, tanulmányait folytatni kívánó diák, pályájáról kikökkentett értelmiségi. Amivel szolgálhattunk nekik, — ha nem is a régi bőséggel — a semleges külföld tudományos folyóirataival: ezeket mohón olvasták, beszerzésükre engedélyt kaptunk. A könyvtár külföldi állampolgárságú látogatói között a legkitartóbb volt André LEVAL, a Temps békebeli tudósítója, akiről meg kell írnom, hogy noha az összeomlásig kitartó és szolgálatainkat kegyesen nyugtázó olvasónk maradt, az „őszirózsás” forradalom után hirtelen hangot változtatott és ujját felemelve fenyegetett meg, mintha bennünk látná a háborúért felelős, bűnös magyar uralkodóosztály képviselőit, hogy: „most jaj lesz nektek!” Ezt mi amúgyis tudtuk, de én különösen azért éreztem magam ártatlannak, mert a *Könyvtári Szemle* c. folyóiratomban közöltem volt André LEVAL értékes gyűjtését a KONT Ignác híres műve megjelenése óta francia nyelven megjelent, magyar irodalommal foglalkozó művek újabb bibliográfiáját, és ezért tisztes honoráriumot utaltam ki neki. Milyen jót nevetett volna ezen Szabó Ervin, ha történelmünknek ezt a pillanatát megérhette volna, amikor még nem tudtuk: ne vessünk-e vagy sirjunk? De az őszirózsás forradalom még az idők mélyén rejtőzött és rózsásnak nem mertük elképzelni. Legnagyobb bánatunkra az Oroszországból érkező híreken nehezen tudtunk eligazodni, pedig 1918 január utolsó hetében már tisztázódní kezdtek az erőviszonyok. A munkás-katona- és parasztküldöttek III. összoroszországi kongresszusa meghozta a föld társadalmi tulajdonba vételéről szóló alaptörvényt, a Népbiztosok Tanácsa pedig kiadta rendeletét a Munkás—Paraszt Vöröshadsereg megszervezéséről. Frontról érkező katonáink — ha sikerült elkerülniök a levetkőztetést — hoztak haza — vajmi ritkán — egy-két példányt a szovjet dekrétumokból, de tartalmuk sokáig nem vált ismeretessé. És milyen későn vált ismeretessé, hogy 1918 elején (márc. 25.) Moszkvában KUN Béla, PÓR Ernő és SZAMUELY Tibor kezdeményezésére LENIN és SZVERDLOV támogatásával megalakult az Orosz Kommunista (bolsevik) Párt magyar csoportja, vagy ahogyan röviden nevezték, a Magyar Kommunista Csoport.

¹ Cikkem sok tekintetben feltételezi REMETE László: *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története* c. munkája (Bp. 1966.) ismeretét.

Az itthoni forradalmi agitáció, amelyet 1917 utolsó hónapjaival kezdődően DUCZYNSZKA Ilona és galileista társai kezdeményeztek, egyelőre antimilitarista jellegű volt. Röpirataik, sokszorosított plakátjaik, vagy a „Zimmerwaldi szocialisták magyarországi csoportja” vagy „baloldali szocialisták” aláírást viseltek. Ném álltak mögöttük forradalmi tapasztalatokkal rendelkező munkásszervezetek. 1918 elején már kísérlet történt arra, hogy a szintén illegálisan szervezkedő Gyárközi Bizottság fiatal mérnökei és munkásai és a galileisták antimilitarista csoportja közös akciót tervezzen. Egy határozati javaslatot kívántak előkészíteni, amelyet a szociáldemokrata párt által január 13-ra tervezett és meg is tartott népgyűlés elé akartak terjeszteni. A határozati javaslat a szociáldemokrata pártvezetőség ténykedését ellenőrző Központi Munkástanács létrehozását követelte volna. A szociáldemokrata párt vezetősége január 13-ára, vasárnapra a választójogi törvénytervezet ügyében az Iparcsarnokba hívott össze népgyűlést. A megelőző szombaton a főkapitány feloszlatta a Galilei Kört; ezt követően tüntetés volt a Rákóczi úton. A szociáldemokraták gyűlésén résztvenni kívánó munkások nagy része kiszorult az Iparcsarnokból, s a Liget több pontján rögtönzött gyűléseken a pártellenzék szónokai élesen bírálták a pártvezetőséget. Ugyanebben az időpontban az Ipari és Közlekedési Alkalmazottak Országos Szövetsége külön rendezett ott gyűléseket, és a pártvezetőséget ellenőrző Munkástanács felállítását követelte. Január 14-én a Galilei Kör vezetőségét előállítják, másnap újra szabadon bocsátják. Január 18-án letartóztatják DUCZYNSZKA Ionát, majd galileista társát, SUGÁR Tivadart, CSILLAG László magántisztviselőt, KELEN József mérnököt és VÉGH Dezső munkást, a kaszárnyákban lefoglalt röpiratok előállításait és terjesztőit, az „állam hadereje ellen intézett büntett” gyanúsítottjait. Rövid kihallgatásra SZABÓ Ervint is beidézték e napokban. Duczynszkákék letartóztatását követő napon, jan. 19-én a Weiss Manfréd gyár munkásai beszüntették a munkát, s ezzel kezdetét vette a januári nagy sztrájk. A kihallgatások során történt még további néhány galileista, vagy velük kapcsolatban álló fiatal előállítás, végül is két fővádlott maradt csupán, DUCZYNSZKA Ilona és SUGÁR Tivadar. Három gyanúsított ügyét polgári bírósághoz kellett áttenni. A két vádlott ügyét a katonai bírósághoz utalták át. Vizsgálati fogságuk alatt, amely feltűnően sokáig — a szeptemberi főtárgyalásig — tartott, tovább folyt a nyomozás, mert a röpiratok gyártása és terjesztése rövid szünet után tovább folyt. A „repülő nyomdát” ugyanis, amely KELEN József lakásán működött, a rendőrség látogatása előtt elsüllyesztették, a sokszorosító gépet a Nyugati pályaudvar ruhatárában helyezték el. A letartóztatások után pedig CORVIN Ottó és SALLAI Imre folytatták a röplapok szerkesztését, sokszorosítását és terjesztését. Visszaemlékezéseikben SALLAI is, HAÁSZ Árpád is megírják, hogy a röplapok, plakátok szövegét SZABÓ Ervin nézte át és javíttatta. SALLAI Imre még hozzáfűzi, hogy „Szabó Ervin volt az, aki az antimilitarista agitációt tudatosan a forradalmi fejlődés irányába terelte.”² Nincs szükség arra, hogy megerősítsük ezeket a vallomásokat. A röplapokat előállító csoport tagjai SZABÓ Ervinre való tekintettel a kellő óvatossággal jártak el. Nem keresték fel hivatalában, a közvetítő szerepét a könyvtárban PIKLER Blanka, a katalógizáló osztály vezetője töltötte be, aki — éjjeleit áldozva rá — a gépelés egy részét is vállalta. Iratlan szabály volt ezekben a napokban, hogy nem tanúsítunk a szokottnál és illőnél bensőbb érdeklődést igazgatónk személye

² LITVÁN György: *Szabó Ervin 1918-ban*. Budapest 1968. 9—11. l.

íránt. Együgyűség lett volna azt képzelni, hogy a Svájcból a háború negyedik évében Magyarországra áttelepült diáklány (DUCZYNSZKA Ilona) itthoni kapcsolatait nyomozó hatóság nem jutott el SZABÓ Ervinig. Természetes, hogy féltettük, de azt is tudtuk, hogy mindig meggyőződése szerint fog cselekedni.

Mialatt a galileisták ügyében folyt a vizsgálat, melynek állásáról VÁZSONYI igazságügyminiszter személyesen szerezte be információit sűrű látogatásai során a főkapitányságon, 1918 február elején kitört a cattarói öbölben állomásozó hadiflotta legénységének lázadása. A Pesten készült röpiratok állítólag oda is eljutottak. A flotta zászlóshajójának árbócára felrepült a vörös lobogó, s néhány órán belül 30 hajó kb 5000 matróza képviselőjében központi matróztanács alakult. Sajnos, elszigetelt akció volt, a monarchia munkásosztályai még nem szervezték meg a maguk munkástanácsait. Bomlasztó hatása nagy volt, és növelte a gyenge lábakon álló kormányok vezetőinek idegességét.

Ezidőtájt támadt vitája SZABÓ Ervinnek a *Népszavával*, pontosabban a szociáldemokrata párt vezetőségével a választójogi törvényjavaslat ügyében. Korábban a *Népszavá*-val vitakozó cikkei megjelentek magában a *Népszavá*-ban. Ezúttal — nyilván okkal — a *Szociáldemokrácia és politikai erkölcs* c. cikkét a *Világ*-ban jelentette meg.³ SZABÓ Ervin megfelelő adag iróniával így kezdi: „Olyan időket élünk, amikor az igazságügyek legfőbb örével egy véleményen lenni föltötte hasznos.” VÁZSONYI ugyanis azt mondta egy parlamenti beszédében, hogy „az általános választójog hívei és ellenségei egyformán túlozzák ennek a reformnak a jelentőségét. Azok csodaszernek, ezek nemzeti katasztrófának tartják.” SZABÓ Ervin ezután kifejti, hogy „régí tétéle az államtudományak — nem az igazságügyminiszter úr találta ki — hogy a népek kormányzása sokkal kevésbé dől el a törvényhozó hatalom, mint inkább a végrehajtó hatalom, a közigazgatás szándékán és mikéntjén. Milyen demokráciát jelent hát az az általános választójog, amelyet a gondolat- és vélemény szabadságnak, a nyelvi és vallásszabadságnak, az önkormányzati szabadságnak abszolutisztikus és feudalistikus módjai és formái vesznek majd körül?” A *Népszava* 1918 március 16-án a VÁZSONYI-féle „*becsületesen demokratikus törvényjavaslatról*” beszél, 17-én pedig a miniszteri beszéd dicsőítése után leszögezi: a kormány állja a választójog terén a szervezett munkásságnak tett ígéretét.” A szociáldemokrata párt vezetői tehát — állapítja meg SZABÓ Ervin — „enyhe elnézéssel kísérik az általános választójognak az igazságügyminiszter úr beszédében kifejtett *korrektúráit*: a nemzetiségi elnyomást, az írás-olvasás-kellék lefokozását, az önkormányzat visszafejlesztését, a gondolat- szabadság büntetőjogi korlátozásait stb.” Vagyis: *a választójogi törvény körül lenne bástyázva a jogkiterjesztést illuzórikussá tevő törvények és rendeletekkel.* SZABÓ Ervin ítélete kemény és hozzáférhetetlen: „a demokrácia ellenségeinél százszorta kártékonyabbak azok a hívei, akik azt hiszik, hogy lehet jó dolgot művelni erkölcstelen eszközökkel; akik elfogadják, támogatják, sőt maguk megcsinálni is képesek a rosszat és gonoszt is, ha valami jót is kapnak vele és érte.”⁴ Viszonválasza a pártvezetőség feleletére, mely szintén a *Világ*-ban jelent meg, éppen így fölényes: „... politikai erkölcsöm és logikám azt diktálja, hogy inkább semmilyen választójog, mint a Vázsonyi által mindenféle szabad-

³ Világ 1918. márc. 24. — A viszontválasz márc. 28-án.

⁴ Sz. E. *Szociáldemokrácia és politikai erkölcs*. Szabó Ervin válogatott írásai. Bp. 1958. 420—425. 1.

ságelkobzással körülbástyázott” . . . „Mert mit ér a parlament ún. demokratizálása, ha ugyanakkor a parlamenten kívül büntetőjogilag lehetetlenné tesszük az agitációt, végleg kipusztítjuk az önkormányzatot és nemzeti politika címén a régi közigazgatási önkényt és korrupciót megerősítjük?”

Elolvastuk és megnyugodtunk. Így csak az ír, aki ismeri a kimondani nem mert rejtett szó hatalmát, aki biztos abban, hogy ha kell: felsorakoznak mögötte munkásbarátainak ezrei.

Említettem, hogy a letartóztatásban levő galileisták vizsgálati fogságát alaposan — feltehetően szándékosan — elnyújtották. Önként kínálkozott a feltevés, hogy a kormány *látványos* perre készül, erre készítetik a frontok hangulatáról kapott kedvezőtlen hírek. Ezt mérlegelve nyugtalanná tett minket VÁZSONYINAK a parlamentben egy interpellációra adott különös válasza: mintha ebben bűjt volna meg az elrettentés szándéka, az *értelmi szerzők* elleni nagy per megindítása. Ezt mondta: „a fiatalok bűnét nem tartom olyan nagy-nak, bár meg nem engedett az, amit cselekedtek. Én azokat kutatom, akik ezekben a fiatalokban ezt a szellemet fölnevelték, amely ezen propagandára vezetett . . . a terjesztőket és másolókat sikerült megtalálni, de a szellemet, amely fölneveli ezen embereket, azt, hogy a tett propagandáját követik és a katonákat engedetlenségre csábítják, arra, hogy tegyék le a fegyvert, ezt a szellemet kötelességemnek tartom azzal a felelőséggel és hatalommal, amely reám ruháztatott, megbénítani, hogy úrrá lenni ne engedjem.”⁵

Nem sokkal a *Világban* és a *Népszavában* lezajlott vita után már az igazságügyminiszter kezében lehetett a felszabadulás után az MSZMP Párttörténeti Intézetébe került *összefoglaló jelentése* a főkapitányság politikai nyomozó főosztályának a „nagy lendülettel” megindított antimilitarista propagandáról, a kaszárnyákban terjesztett röpiratokról, amelyek katonatanácsok megalakítására hívták fel katonáinkat. A jelentés első pontja így szól: „a baloldali mozgalom feje SZABÓ ERVIN”. A mozgalom résztvevői között felsorolja a jelentés a magukat „forradalmi szocialisták”-nak nevező baloldali szociáldemokratáknak a neveit, továbbá hármat a Fővárosi Könyvtár munkatársai közül, természetesen a két fővádlott galileistát, és megnevez egy sor alaposan gyanúsítható galileistát.⁶

Nem valószínű, hogy a nyomozó hatóság SZABÓ ERVINNEK arról a kísérletéről is tudomást szerzett volna, hogy DEMÉNY OTTÓT valahogy a „senki földjén” át eljuttassa Szovjet-Oroszországba, hogy kapcsolatot teremtsen a bolsevikok soraiban harcoló magyarokkal.

*

A *Világ*-gal való kapcsolata ezekben a hetekben-hónapokban vált élet-halál kérdéssé SZABÓ ERVIN számára, és ezt a kapcsolatot a lap főszerkesztője, PURJESZ LAJOS bensőséges őszinteséggel ápolta. Másfél évvel előbb, amikor a főkapitány hamis ürüggyel betiltotta volt a Társadalomtudományok Szabad Iskolája működését, a lap egy egész kolumna terjedelmében adott helyt JÁSZI OSZKÁR, az Iskola igazgatója ragyogóan fölényes érvelésű föllebbezése teljes szövegének. Lapvezérek gesztusai kiszámíthatatlanok. Most, 1918 for-

⁵ Képviselőházi Napló 1910—1918. 767. k. 79. old. Ld. TÖMÖRY MÁRTA: *Új vizeken járok* c. könyvében.

⁶ LITVÁN GYÖRGY: *Szabó Ervin 1918-ban*. Budapest 1968. 9—11. l.

Szerkesztőség VI. Andrássy-
ut 47. Telefon 38 00, a ki-
adás szerkesztés 91-54. Ki-
adói hivatal VI. Andrássy ut 47
Telefon 81 90. Előfizetési
árak a magyar éremi korona
círcsapatja: Egész évre 52
kor., félre 26 kor., negye-
dve 13 kor., egy hónapra
4 kor. 60 fill. A „VILÁG”
megjelenik mindennap.

VILÁG

Ars Budapesti és vidékén
18 fillér, Pályaudvarokon
20 fillér. Hirdetések felvé-
tetnek a „VILÁG” kiadó-
hivatalában. Blockner J.,
Györi és Nagy, Jaulus és
Társ, Tenczer Gyula, Leo-
pold Komló, Mezei Antal,
Schwarz József és Eckstein
Bernát hirdetői irodákban.

A TÁRCAROVAT SZERKESZTŐSÉGE: BUDAPEST, I., MÉNESI-UT 19.

Budapest, 1918 június elején

MÉLYEN TISZTELT URAM!

A háboru négy esztendeje bebizonyította, hogy az igazi és megsemmisíthetetlen emberi értékek azok, amelyeket a kutató ész, egyedül a tudomány önzetlen szeretetétől vezetve, saját kielégülésére, de sokszor közvetve az emberiség javára alkot. Nem lehet cél, hogy ennek a folytonos vállvetett munkának eredményeit, aktuális kérdéseit zárt ajtók mögött őrizzük, ahová csak a kiváltságosoknak van joguk belépni. Mert a tudomány csak úgy érheti el legsajátosabb célját, ha problémái mennél szélesebb rétegben ismertekké válnak, módszerei legalább bizonyos mértékben a műveltebb közönség gondolkodásának részei lesznek.

Ezért a VILÁG napilap, olvasó közönségének színvonalától felbátorítva, elhatározta, hogy tudományos tárcarovatot nyit, melyhez az Ön szives közreműködését van szerencsénk kérni.

Helyet fognak ott találni a legváltozatosabb kérdésekről alkotott legellentétesebb vélemények, ha azokat az igazság, a becsületesség győződés és nem a pártszempont diktálja, amelyet, dacára a lap politikai irányzatának, ettől a rovattól minden erővel távol fognak tartani. Alulírott rovatszerkesztőnek minden párttól független egyénisége biztosítéka ennek a teljes tudományos objektivitásnak.

Egy nagy és egyetemes érdekű nevelő munkáról van szó, melyhez hozzájárulni, véleményünk szerint, mindenkinek kötelessége. Ezt a kötelességet mi most százszorosán érezzük, amikor az emberi szellem és méltóság a legfájdalmasabb és legszegényletesebb megaláztatásokat szenved.

Ha Ön, tisztelt Uram, amint azt remélni merjük, kérésünket nem utasítja vissza, — kérjük, hogy havonként egy-két cikkével minket felkeressen sziveskedjék. Netáni kívánalmainkat bizonyos témákat illetőleg (pl. az emberiség egy nagyja születésének vagy halálának, valamely tudományos felfedezésnek évfordulójára, alapvető könyv megjelenése alkalmából stb.) esetről-esetre levélben is fogjuk közölni; viszont eleve kérjük, hogy közleményeiben az aktualitás és a közérthetőség érdekeit lehetőleg érvényesíteni sziveskedjék.

Szives válaszát kérve

őszinte tisztelettel

a VILÁG tárcarovatának
szerkesztősége:

Lathó

radalomtól vemhes tavaszán PURJESZ Lajos fölajánlja SZABÓ Ervinnek a lap tárcarovatának szerkesztését. Intézze korlátlan szabadsággal, egyetlen kívánság figyelembevételével: a vasárnapi tárca továbbra is IGNOTUS külön rovata maradjon. Május közepe táján történetelt a fölkérés. A galileista fővádlottak perének tárgyalása még nem volt kitűzve. SZABÓ Ervin a magyar hírlapírás történetében egyedül álló feladatot elvállalta. Nagy művével, a halála után

első ízben a Bécsi Magyar Kiadó gondozásában megjelent *Társadalmi és párt-harcok a 48/49-es magyar forradalomban* című munkájával alig hogy elkészült, bár a mű I–VIII. fejezeteit németül írta meg részben Prof. GRÜNBERG *Archiv für die Geschichte des Sozialismus u. Kommunismus* c. folyóirata, részben Dr. BUNZEL (Graz) szociológiai folyóirata számára. Magyarra fordításuk ezidőtájt készült. Erről MADZSAR József gondoskodott volt. A két említett osztrák szerkesztő által javasolt, SZABÓ Ervin által csak részben elfogadott módosításokat MADZSAR és JÁSZI beszélte meg írójával. A végső simítások aprólékos munkája kimerítette. A két jó barát segített neki. Lelkiismeretes könyvtári munkája mellett a *Huszedik Század* részére 1918 májusára megírta MARX születésének századik évfordulója alkalmára a nagy gondolkodó szellemi hagyatékát, az „örökké kamatozó örökséget” méltató gazdag tanulmányát. A galileisták lapja, a *Szabadgondolat* részére megírta a június 1-i számban megjelent *Műveltség és kultúra* című harcos cikkét az „intelligencia csődjéről” a körülötte dúló háborúban.

És ezek írása közben éri PURJESZ Lajos főszerkesztő megtisztelő ajánlata, amelyre igent mond. Talán azért, hogy elhessegesse a háta mögött ólálkodó *Gond*-ot, a horatiusi óda lovasát hajszolót. Megírja a megindítandó tárcarovat leendő munkatársait felkérő körlevelet. Sokszorosítva a *Világ* lapfejjével és papírján jelenik meg; alcíme arra figyelmezteti a címzettet, hogy a „tárcarovat szerkesztősége Budapest I. Ménesi út 19.”: ez pedig *Szabó Ervin lakása*. A körlevél minden példányát SZABÓ Ervin írta alá a „tárcarovat szerkesztősége” nevében. Egy példányát, — mint címzett — nem a postás, hanem SZABÓ Ervin kezéből vettem át. A körlevél kelte „1918 június eleje”. A lapban magában egyelőre még nem szólalt meg a hírharang. Ez — a magyar napisajtó történetében tán első ilyen magas színvonalú vállalkozás — egyelőre a főszerkesztő, SZABÓ Ervin és a felkért tudósok és publicisták titka maradt. A rovat indulásának napját nem szabta meg a szerkesztőség. Nyárelő volt, a kéziratok beérkezésére bizton számítani lehetett. Ez már az ötödik nyár volt, amikor szép utazási tervekről amúgy is le kellett mondani, de legalább szorosabbra fonódhatott a lap körül a lánc a háború barbársága elleni harcra kész *szabad* értelmiségnek. Augusztus, sőt, tán július elején már meg is indulhatott volna az új tárcarovat, de SZABÓ Ervin ágynak esett. Pontosan nem tudjuk, mikor lángolt fel régi, gyógyultnak vélt tüdőbaja, mióta titkolta ezt el önmaga előtt is könyörtelenül, újabb és újabb alkotó munkába való felejtkezései alatt. A könyvtári akták szerint — írja REMETE László nagy könyvtártörténetében — SZABÓ Ervin 1918 augusztusában vonult arra a betegszabadságra, amelyre a szeptember 30-án bekövetkezett halála tett pontot.⁷

Szeptember 7-én egy feljelentés érkezett a főkapitányságra. Ezt követően a kormány félhivatalosa, a *Budapesti Hírlap* elsőként jelentette, hogy „államellenes propaganda miatt följelentették a Fővárosi Könyvtárat”. A közlemény nyomában felhangzott a BANGHA páter irányította sajtóban, az *Alkotmányban*, az *Új Lap*-ban és a *Magyar Kultúrában* a klerikálisok üvöltő kórusa. Ezt a hangot ismertük már korábbról, a Deák Ferenc-fiókkönyvtár megnyitása idejéből. Most új szövetségesük akadt; a följelentő — egy zugügyvéd — a Magyar Tanácsköztársaság veresége után a fehér terror egyik különítményének vált hírhedt alakjává. A könyvtár fölöttes hatóságai főlényesen kezelték a megalapozatlan feljelentést. BRAUN Róbert, a könyvtár

⁷i.m. 180. p.

helyettes vezetője járt el az ügyben. A főváros főügyésének összefoglaló jelentése feleslegessé tett minden további lépést. Nem is valószínű, hogy SZABÓ Ervint — ha egyáltalában tudomására hozták volna a történeteket, ami nem valószínű — felizgatta volna ez a támadás. Ezt a fajta ellenséget túlságosan jól ismerte; a könyvtár ügyét mindig bartáságosan kezelő sajtó (a *Világ*, a *Népszava*, a *Pesti Napló*, *Új Hírek* stb.) pedig derekasan helytállt.

Betegsége alatt csak kevesen és csak ritkán látogathatták. Augusztusban, mikor felkerestem, ágyában vánkossokkal feltámasztott helyzetben találtam, paplana fölött egy 48-as hírlap kötetéből készített jegyzetet. Nagy munkáján tehát még mindig javított. Mondom: könyörtelen volt önmagával szemben.

A sötét „*Gond*”, amire fentebb céloztam: az ítélet előtt álló galileisták ügye volt. A főtárgyalást szeptember 19-re tűzték ki. Hét napig tartott. Az ítéletet szeptember 28-án hirdette ki a hadbíróóság. Az ítélet súlyos volt. A hadbíróóság kegyesen beszámított mindkettőjük esetében hat hónapot az önhibájukon kívül elhúzódó vizsgálati fogságból. DUCZYNSZKA Ilonára még 2 évi, SUGÁR Tivadarra 3 évi súlyos börtönt mértek ki. Az ítéletet DUCZYNSZKA esetében súlyosbította hat havonként 15 napi magánfogság, SUGÁR Tivadar esetében minden hó első napján böjt, minden 15. napon magánzárka.

Tudomására adták-e SZABÓ Ervinnek a lesújtó hírt? Nem tudjuk, de leolvashatta környezetének arcáról. Az ítélet lehetett volna a legsúlyosabb is. Nagy érték az élet, s a fiatalok élnek!

Szeptember 28-án a *Világ* szerkesztősége bejelenti olvasóinak, hogy *Élet és Tudomány* címmel a lap új tárcarovatot indít, s ez a rovat „az élet, a természet, a társadalom, a művészet, az irodalom, a vallás, a bölcsélet, és a metafizika problémáit tudományos módszerekkel igyekszik a művelt laikus közönség közkincsévé tenni.” A rovat vezetésére, irányítására sikerült SZABÓ Ervint megnyerniök, aki még ez év júniusában (a facsimilében mellékelt) körlevelet intézte a tudományos világ számos képviselőjéhez.” (A bejelentés a körlevél szövegének közlése után így folytatódik:) E felhívásra a magyar szellemi életnek jóval több, mint száz munkása fejezte ki készségét, hogy a *Világ* hasábjain kutatásai eredményeit ismertetni fogja olvasóinkkal. E kedvező auspiciumok dacára a tárcarovatot megindítása, sajnós, késedelmet szenvedett Szabó Ervin megbetegedése folytán. Az ő kívánságára ideiglenesen dr. JÁSZI Oszkár veszi át az új rovat vezetését, melyet október 1-én kezdünk el. Közli a szerkesztőség bejelentése az első hét várható programját, melyet mi kiigazítottunk a hozzáférhető számok alapján, továbbá kiegészíthettünk két tárca címével és valamennyi pontos könyvészeti adataival. A járulékos két cikk között az utolsónak témája tragikus módon aktuális volt. Az őszirózsás forradalmat megelőző és követő „spanyol” influenza az egészségében, táplálkozásában leromlott lakosság körében igen sok áldozatot követelt.

Hogy az új tárcarovatot BABITS Mihály cikkével induljon, az SZABÓ Ervin külön kívánsága volt. A költővel való barátsága a háború éveiben vált bensőséggé⁸. SZABÓ Ervin rábeszélésére fordította le BABITS Mihály KANT *Az örök béke* c. kis remekművét magyarra.

Két nappal a szerkesztőség beharangozó közleménye után SZABÓ Ervin örökre lehunyta szemét. A temetésén — október 2-án — a tanító mesterétől

⁸ GÁL István: *Babits a világbékéért*. (Egy háborúellenes Babits-írás sorsa): Filológiai Közl. 1968. 355—373. 1.

és igazi vezéréől búcsúzó munkások ezreinek ajkáról felhangzott „Marseillaise” már a készülődő forradalom hangja volt.

*

A Szabó Ervin körlevelére beérkezett tárcacikkek a következő sorrendben jelentek meg a Világ-ban:

- BABITS Mihály: *Leibniz, mint hazafi.* — Világ. 1918. 229. sz. okt. 1. 5—6. l.
 ZOLNAI Gyula: *Hanyatló magyarság.* — Világ. 1918. 230. sz. okt. 2. 1—3. l.
 FÜLÖP Zsigmond: *Van-e háborús ösztön?* — Világ. 1918. 231. sz. okt. 3. 1—3. l.
 Világ. 1918. 232. sz. okt. 4. 5—7. p.
 JÁSZI Oszkár: *Pan-Amerika.* — Világ. 1918. 233. sz. okt. 5. 5—6. l.
 FOGARASI Béla: *Georg Simmel.* — Világ. 1918. 235. sz. okt. 8. 7—8. l.
 GOLDZIEHER Miksa: *Az influenza.* — Világ. 1918. 246. sz. okt. 20. 9—10 l.

BÉLA KÓHALMI: IN MEMORIAM ERVIN SZABÓ (1877—1918) MOMENTBILDER AUS DEM LETZTEN JAHRE SEINES LEBENS

Der Aufsatz stellt aus dem Anlaß des 50 Todestages von Ervin SZABÓ, dieser großen Persönlichkeit der ungarischen Arbeiterbewegung, Kulturpolitik und des ungarischen Bibliothekswesens der Jahrhundertwende, ein Andenken. Der Name Ervin SZABÓ wurde in der internationalen Literatur des wissenschaftlichen Sozialismus durch seine Diskussionsbeiträge und Aufsätze in der *Neuen Zeit*, im *Mouvement Socialiste* und in den *Sozialistischen Monatsheften* in den ersten Jahren des 20. Jh. bekannt. Nach seinen Wiener Studienjahren wurde Ervin SZABÓ in Ungarn zum ersten Theoretiker der zunehmenden sozialdemokratischen Bewegung, zum fleißigen Mitarbeiter der sozialdemokratischen Parteipresse; zugleich aber auch zum strengen Kritiker der Parteileitung und zum Führer der Linke und der jungen Intelligenz innerhalb der Partei. Wegen seiner kompromißlosen Kritik, und noch viel mehr wegen der Propägierung syndikalistischer Ideen und Methoden, schied er aus der Partei mit dem linken Flügel der Arbeiterbewegung blieb er aber bis zu seinem Tode im Kontakt. Seine wissenschaftliche Autorität hat er mit seinen unzähligen Studien in der Zeitschrift der radikalen Intelligenz *Huszadik Század* (Zwanzigstes Jahrhundert), in erster Linie jedoch mit der zweibändigen Ausgabe der ausgewählten Werke MARX' und ENGELS, begründet. Die Anmerkungen zu den ausgewählten Stücken hat er nämlich zu ausführlichen Einzelstudien erweitert.

1918 war das kritische Jahr der internationalen Arbeiterbewegung u. zw. nicht nur infolge der siegreichen russischen Revolution. Der Haß gegen den Krieg und die Auflockerung im Kriegsapparat machten die Anwendung illegaler Methoden in der Arbeiterbewegung beinahe selbstverständlich. Die Avantgarde der Revolution bildete sich in Ungarn aus dem unter der Führung der radikalen Intelligenz („Gesellschaft der Sozialwissenschaftler“) wirkenden „Galilei-Kreis“ (Kreis fortschrittlich denkender Studenten) und aus den sich diesem Kreis angeschlossen jungen Ingenieuren und Jungarbeitern. Sie haben begonnen, illegale Flugschriften und Plakate zu verteilen und organisierten Ende Januar 1918 den großen Streik der ungarischen Rüstungsindustrie. Die Verteilung der Flugschriften und Plakate wurde auch dann fortgesetzt, als die Polizei eine Gruppe des „Galilei-Kreises“ und der Jungarbeiter verhaftete und die beiden Hauptangeklagten dem Kriegsgericht übergab. Nach Jahrzehnten wurde erst eine Aufzeichnung Imre SALLAI s, bekannt, der an der Redaktion der Flugschriften teilnahm, und der später den Märtyrertod erlitten hat. Diese Aufzeichnung bestätigt, daß Ervin SZABÓ es war, der den Text der Flugschriften überprüft und „die antimilitaristische Agitation bewußt in die Richtung der revolutionären Entwicklung gelenkt hatte.“ Während der darauf folgenden polizeilichen Untersuchung führte Ervin SZABÓ in der radikalen Zeitschrift *Világ* (Die Welt) und im sozialdemokratischen Organ *Népszava* (Volksstimme) eine Debatte mit der Parteileitung und dem Justizminister über die Wahlreform, die damals auf der Tagesordnung stand. Die Regierung wollte das Wahlrecht mit solchen Geleit-Gesetzen und Verordnungen

versehen, welche die Erweiterung des Wahlrechts im vornherein illusorisch machten. Darauf ging auch die sozialdemokratische Parteileitung ein. „Die Partei“ — schrieb Ervin SZABÓ — „merkt es schon gar nicht, daß sie ständig gegen ihre eingenen Prinzipien verstößt, ja ihnen widerspricht“. Diese in scharfem Ton geführte Diskussion fand in einer besonders gespannten Lage statt. Ervin SZABÓ, der im ganzen Land bekannte Führer der linken Parteiopposition, der diese Diskussion begonnen hat, war ja, wenn auch kein Hauptangeklagte, so doch ein Mitbeschuldigte jenes geplanten Schauprozesses, den die Regierung gegen die Teilnehmer der antimilitaristischen und revolutionären Agitation gestartet hatte. Daß Ervin SZABÓ mitbeschuldigt war, beweist nicht nur eine Erklärung des Justizministers, sondern auch ein zusammenfassender Bericht des Bezirks-Polizeipräsidiums, der erst nach Jahrzehnten zum Vorschein kam.

Trotz all dieser störenden Umstände setzte Ervin SZABÓ außer seiner bibliotheksleiterischen Arbeit auch seine wissenschaftliche Tätigkeit fort. Außer Artikeln, die in *Huszadik Század*, Zeitschrift der „Gesellschaft der Sozialwissenschaften“, und in *Szabad Gondolat* (Freier Gedanke), Organ des „Galilei-Kreises“ erschienen sind, vollendete er etwa zu dieser Zeit seine große Monographie *Társadalmi és pártharcok a 48/49-es magyar forradalomban* (Gesellschaftliche und parteiliche Kämpfe in der ungarischen Revolution von 1848—49).

Außer seiner vielfacher Beschäftigung hat er noch auch eine große Aufgabe übernommen. Der Chefredakteur der *Világ* bot ihm im Mai 1918 die Redaktion einer neuen Rubrik „wissenschaftliche Feuilletons“ an. Dem Plan nach hat E. SZABÓ die Liste der Gelehrten und Publizisten zusammengestellt, die um einen Beitrag gebeten werden sollten. Die Briefe wurden mit der Datierung „Anfang Juni 1918“ und mit der Unterschrift E. SZABÓ's abgeschickt. Die Serie sollte Mitte Juni oder Anfang August beginnen. Ervin SZABÓ wurde aber krank. Vom Anfang August an mußte er das Bett hüten. Eine Lungenkrankheit, die er als für längst überwunden hielt, flammte wieder auf. Mit der Feuilleton-Serie konnte er sich nicht mehr befassen, an seinem großen historischen Werk hat er aber noch im Krankenbett Korrekturen durchgeführt. Seine gesundheitliche Lage hat sich verschlechtert, als die Verhandlungen gegen die Hauptangeklagten des „Galilei-Kreises“ begannen. Am 28. September endete der Prozeß mit einem schwerem Urteilspruch. Am kommenden Tag bringt die *Világ* die Nachricht von einer kurzen Verzögerung im Erscheinen der neuen Rubrik. Auf die Bitte des erkrankten Erwin SZABÓ's übernimmt die Redaktion Oszkár JÁSZI. Am 1. Oktober erschien dann tatsächlich der erste Beitrag aus der Feder Mihály BABITS'. Dieselbe Nummer enthält auch die erschütternde Nachricht über E. SZABÓ's Tod. Auf seinem letzten Wege haben ihn Zehntausende Budapestener Arbeiter begleitet. Seine in Kämpfen erfahrene Freunde, die in den ersten Reihen des Leichenzuges schritten, haben genau nach einem Monat die Führung der ungarischen Revolutionsregierung übernommen.

MARKOVITS GYÖRGYI

Magyar haladó sajtó francia földön

„L'encre des écrivains, ce n'est hélas! que mélangée avec le sang et les larmes qu'elle prend une valeur d'immortalité” — „Az írók tintájából, sajnos! csak akkor terem halhatatlan érték, ha az vérrel s könnyekkel vegyül.” — olvassuk a Père Lachaise-temetőben, Marcel WILLARD sírján e sorokat, az ellenállás mártírjainak sűrű csoportjában, ahol több nemzet hős fiai pihennek együtt. Közöttük magyarok is.

Magyar kommunisták és pártönkízüliek, diákok és újságírók, munkások és mérnökök, nők és férfiak százai vettek részt befogadó hazájuk, Franciaország népének harcában a két világháború közötti időszakban, és a Résistance történetébe is örökre beírták nevüket. „Ellenségünk egy és ugyanaz: a fasizmus. Ellene, Hitler uralmi törekvései ellen, a barna emberevő gigantikus étvágya ellen összefogunk Franciaország népével” — írta a párizsi *Szabad Szó* 1939 augusztusi különszáma. A felhívást a magyar önkéntesek tömeges jelentkezése követte. Számuk, a különböző források alapján, mintegy háromezerre tehető.¹

A fegyveres ellenállást megelőzte és szervesen kiegészítette a szellemi ellenállás, ennek gyökerei pedig évtizedekkel nyúlnak vissza.

„... vannak idők, amikor bizonyos haladó, forradalmi és szabadság-
eszmék »otthonmaradását« csak azzal lehet biztosítani, hogy ezeknek az esz-
méknek egynémely képviselője »elmenekül« és a szabad külföldön mondja meg
azt a teljes és egész igazságot, amit otthon egyidőre nem lehet
kimondani. Minden emigrációnak ebben áll az erkölcsi és politikai létjogosult-
sága... Az otthonmaradás egymagában nem erény, az emigrálás egymagában
nem bűn...” — írta RÉVAI József a párizsi *Üzenetben*,² „Otthonmaradás
és dezertálás” című cikkében. E megállapítás azonban már jóval korábban
aktuálissá vált: a Tanácsköztársaság leverése után sok baloldali magyar
értelmiségi kényszerült elhagyni az ellenforradalmi Magyarországot.

A két világháború közötti franciaországi magyar szellemi ellenállás történetét vizsgálva a hivatásos forradalmárok mellett a baloldali írók, publicisták és művészek gazdag névsorát találjuk: KÁROLYI Mihály, BÖLÖNI György, GÁBOR Andor, ILLYÉS Gyula, ARANYOSI Pál, GEREBLYÉS László, FORGÁCS Antal, GARA László, FÖLDES László, KARIKÁS Frigyes, KOMJÁT Aladár, MURÁNYI-KOVÁCS Endre, PALOTÁS Imre, SÁRLÓ Sándor, TAMÁS Aladár, BAJOMI LÁZÁR Endre; a művészek közül PÓR Bertalan, VÉRTES Marcel, VÁLI Zoltán; a mozgalmi- és íróasszonyok, mint BÖLÖNI Györgyné — írói

¹ BAJOMI LÁZÁR Endre: *Hongrois de la Résistance*. Paris (1946), Ed. Bateau Ivre.

² *Üzenet* (Párizs) 1939. 4. szám.

nevén KÉMERI Sándor —, M. ABONYI Arany, KOMJÁT Irén, LIGETI Vilma, ARANYOSSI Magda; a zenetudós, a Nemzetközi Brigád indulójának szerzője: ARMA Pál. JÓZSEF Attila is megfordult Párizsban.

Az Emberi Jogokat Védő Magyar Liga 1926 tavaszán a francia alkotmány 35. paragrafusát fogadta el alapelvéül: „Midőn a kormány nem tiszteli a nép jogait, a nép s a nép minden egyes alkotó eleme jogot nyer a lázadásra, sőt ez legszentebb kötelessége.” A Liga elnöke, KÁROLYI Mihály, a Magyarországi Szociáldemokrata Párthoz intézett röplapon a köztársaságért és a radikális földreformért folytatandó harcra hív fel.³

Ez időtől kezdve a franciaországi magyar értelmiségi emigráció szinte az egész korszak minden fontos hazai és nemzetközi eseményére érzékeny műszerként reagál.

A huszas évek közepe táján a magyar emigránsok rendszeresen tartottak kulturális előadásokat. A középpontban álló téma ezekben az években a forradalom, az 1919-es Tanácsköztársaság emléke. Erről szól a *Hét év után* című színdarab. Ugyancsak 1919 emlékének szentelte *Margit-körúti fogházban* című egyfelvonásos darabját az akkor Párizsban élő ILLYÉS Gyula. A darabot KAPOSÍ Bálint álneven írta — ezt az álnevet használta ezidőben Párizsban publikált több versénél is —, s a Vörös Segély ünnepélyén, a Bellevilloise-teremben adták elő 1926-ban. „... a Margit-körúti fogházban címmel valóban írtunk néhányan színdarabot. Ha jól emlékszem, ezt én is rendeztem. Írtunk szatirikus játékokat is; ezek voltak a legjobbak. Mi magunk játszottuk őket” — így emlékszik vissza több mint négy évtized után ILLYÉS Gyula. ACZÉL Pál LEBEGYINSZKIJ *Egy hét* című regényéből írt színdarabot; KARIKÁS Frigyes két darabját is előadták.

A munkásmozgalom kulturális tevékenysége gyorsan reagált a náci fasizmus fellépésére is. Ezt jelezte *A lipcsei per* című színdarab. A spanyol polgárháború, a köztársasági harcosok melletti szenvedélyes kiállás jelzői voltak 1936-tól kezdve az úgynevezett „spanyol” estek.

A kor minden égető kérdése szerepelt a franciaországi Magyar Fiatalok Szövetségének gazdag tevékenységében, amiről sok gép- és kéziratban fennmaradt jelenet, színdarab, vers és szavalókórus, több műsorterv és jegyzőkönyv tanúskodik. E régi dokumentumokban a szerző nélküli, vagy ismeretlen színdarabírók és költők mellett sűrűn találjuk PETŐFI, ADY, MÓRICZ Zsigmond, ILLYÉS Gyula és Bertolt BRECHT nevét.⁴

A mozgalom által szervezett kulturális előadásokon 1000—1500 ember is összejött. SÁRLÓ Sándor indította az úgynevezett „kézubbonyos mozgalmat”, szavalókórusokat írt és tanított be. PÓR Tibor néven írta a „Lenin kopogtat a műhelyablakon” című verset, melyet többször nagy sikerrel adtak elő.⁵

A magyar emigráció szinte kezdettől fogva kapcsolatban állt a francia kommunista párttal és a baloldali francia vezető értelmiségekkel. A már említett *Hét év után* című színdarab 1926-os előadásán Marcel CACHIN, az *Humanité* főszerkesztője tartotta az emlékbeszédet; a Francia Barát Magyarok Egyesületének Villon-csoportja által a francia forradalom tiszteletére rendezett magyar emlékünnepeken Aurélien SAUVAGEOT tartott előadást.

³ (PI Arch. A Kommunisták Magyarországi Pártja tevékenységével kapcsolatos iratok gyűjteménye. Fond 677. 7. csop. 4. o. e. (b))

⁴ PI Arch. „Franciaországi Kultúrfront”. B. N. sz. 340/1961. 1935—1938.

⁵ ARANYOSSI Magda szóbeli közlése 1967. nov. 22.

Két évtized során — 1923 és 1944 között — a franciaországi magyar emigráció mintegy ötven periodikát hozott létre, szüntelen harcban a francia rendőrséggel és az ellenforradalmi Magyarország hivatalos külképviseleti szerveivel. Tevékenysége kiemelkedővé vált a náci megszállás, s az egyre jobban kibontakozó és országossá váló nemzeti Ellenállás időszakában. Ekkor mintegy tizenöt illegális magyar nyelvű illetve magyarok által szerkesztett idegen nyelvű lapot hívtak életre. Emellett a magyar ellenállási csoportok a különböző — magyar, francia, német — nyelvű plakátok és röplapok százait készítették, és terjesztették.

A sajtó tematikája a kulturális rendezvények szellemének megfelelően a korszak legfontosabb elméleti és gyakorlati kérdéseit fogta össze. Különösen vonatkozik ez a megállapítás a francia párttal szorosan együttműködő magyar pártlapra, a *Párisi Munkásra*, melynek első száma 1924. július 15-én jelent meg — a lap költségeit gyűjtés útján az olvasók fedezték —, utolsó száma pedig 1939. augusztus 6-án, *Szabad Szó* címen. A két dátum között eltelt tizenöt esztendő során a párt lapjának tizenhárom alkalommal kellett címet változtatnia, tehát összesen tizennégy címváltozata ismeretes. Ezek a következők: *Párisi Munkás*, *Új Harcos*, *Fáklya*, *Szikra*, *Osztályharc*, *Riadó*, *Munkás Újság*, *Előre*, *Munkásfront*, *Proletár*, *Munkáselet*, *Munkásszemle*, *Új Igazság*, *Szabad Szó*.

A lap, mely a franciaországi emigráció leghosszabb életű periodikumuma, illetve az egyetlen, mely huzamos ideig képes volt fennmaradni, az emigráns forradalmi munkások magyar hivatalos sajtóorgánuma volt: a francia kommunista párt idegen nyelvű csoportja keretében működő magyar pártszervezet adta ki.

A *Párisi Munkás* első száma *Üzenet a magyar munkásságnak* című vezércikkében meghatározza programját; szervezkedésre és szoros együttműködésre szólítja a franciaországi magyar emigránsokat. „Mikor először szólalunk meg egy külföldi magyar orgánum hasábjain, a mi lapunkban mindenekelőtt testvéri üdvözetünket küldjük a kiülőzötteknek, a megalázottaknak, a nyomorgóknak, a munkában velünk együtt küzdő és szenvedő összes bajtársainknak! . . . Folytatnunk kell a küzdelmet azzal a bajtársi áldozatkészséggel, mely egyedül méltó a magyar szervezett munkásság szakszervezeti és politikai neveléséhez és forradalmi hagyományaihoz . . .”

Már e néhány sorból is érthető, hogy a francia hatóságok, a rendőrség és a csendőrség nem csak a francia, hanem természetesen a magyar mozgalmi lapokat is számontartotta, figyelte azok szerkesztőit, munkatársait. Hasonlóképpen jártak el a hivatalos magyar szervek. A magyar királyi követség is több hivatalos akciót kezdeményezett a pártlap ellen, felhasználva a diplomáciai kapcsolat adta lehetőségeket. Így a lap sokszor az elkobzás vagy a végleges betiltás sorsára jutott. Ezt próbálták kijátszani a gyakori címváltoztatással. A lap folyamatosságát szellemesen oldotta meg a szerkesztés: folytatásokban közölte *Zalka Máté Mese az örökbékéről* című regényét.

A legfontosabb témák, melyekkel a pártlap foglalkozott másfél évtizeden át, a következők voltak: a forradalmi gondolat ébrentartása és gazdagítása, a francia forradalom hagyományainak ápolása, a magyar Tanácsköztársaság emlékének őrzése, a népfrontszellem kialakítására való törekvés a fasismus elleni nemzetközi összefogás megvalósításáért. A lap állandó kontaktusban volt a munkásosztállyal, mind a befogadó hazában, mindpedig a régiben, ismerte problémáit, s próbált azokra reagálni. S bár az ismert körülmények

Megjelenik kéthetente Kiadja a C. G. T. U. korelékébe tartozó Szakmaközi Bizottság

Üzenet a magyar munkásságnak!

Idősebb és fiatalabb, hogy megmaradjon proletariátusunk uradalmi magyarság.

Sokan mondták hazánk iránti szeretetüket, mert az ősi magyarok, kik évezredekkel ezelőtt...

A francia bourszodzia új jelszó-politikája

A francia bourszodzia új jelszó-politikája. A Nemzeti Bizottság a francia bourszodzia új jelszó-politikáját...

Először is a magyar proletariátus legyőzőinek kiképzését, és az utódok vérének a magyar uradalmi, szocialista és gyarmati...

Sokan mondták, kik valószínűleg a munkásságnak a kárhozatának, a kárhozatának, a kárhozatának...

A C. G. T. U. korelékébe tartozó Magyar Szakmaközi Bizottság

A Párisi Munkás-szervezetek egyeteme a francia bourszodzia új jelszó-politikáját...

De kiha a francia proletariátus hangulata - a francia ellenforradalmi harca...

Először is a magyar proletariátus legyőzőinek kiképzését, és az utódok vérének a magyar uradalmi, szocialista és gyarmati...

A Párisi Munkás-szervezetek egyeteme a francia bourszodzia új jelszó-politikáját...

De kiha a francia proletariátus hangulata - a francia ellenforradalmi harca...

Először is a magyar proletariátus legyőzőinek kiképzését, és az utódok vérének a magyar uradalmi, szocialista és gyarmati...

A Párisi Munkás-szervezetek egyeteme a francia bourszodzia új jelszó-politikáját...

De kiha a francia proletariátus hangulata - a francia ellenforradalmi harca...

Először is a magyar proletariátus legyőzőinek kiképzését, és az utódok vérének a magyar uradalmi, szocialista és gyarmati...

A Párisi Munkás-szervezetek egyeteme a francia bourszodzia új jelszó-politikáját...

De kiha a francia proletariátus hangulata - a francia ellenforradalmi harca...

Először is a magyar proletariátus legyőzőinek kiképzését, és az utódok vérének a magyar uradalmi, szocialista és gyarmati...

A Párisi Munkás-szervezetek egyeteme a francia bourszodzia új jelszó-politikáját...

De kiha a francia proletariátus hangulata - a francia ellenforradalmi harca...

Először is a magyar proletariátus legyőzőinek kiképzését, és az utódok vérének a magyar uradalmi, szocialista és gyarmati...

A Párisi Munkás-szervezetek egyeteme a francia bourszodzia új jelszó-politikáját...

De kiha a francia proletariátus hangulata - a francia ellenforradalmi harca...

Először is a magyar proletariátus legyőzőinek kiképzését, és az utódok vérének a magyar uradalmi, szocialista és gyarmati...

Egy magyar bányász halálos balesete

Bányász munkásságnak halálos balesete. Egy magyar bányász halálos balesete...

De kiha a francia proletariátus hangulata - a francia ellenforradalmi harca...

Először is a magyar proletariátus legyőzőinek kiképzését, és az utódok vérének a magyar uradalmi, szocialista és gyarmati...

A Párisi Munkás-szervezetek egyeteme a francia bourszodzia új jelszó-politikáját...

De kiha a francia proletariátus hangulata - a francia ellenforradalmi harca...

Először is a magyar proletariátus legyőzőinek kiképzését, és az utódok vérének a magyar uradalmi, szocialista és gyarmati...

A Párisi Munkás-szervezetek egyeteme a francia bourszodzia új jelszó-politikáját...

De kiha a francia proletariátus hangulata - a francia ellenforradalmi harca...

Először is a magyar proletariátus legyőzőinek kiképzését, és az utódok vérének a magyar uradalmi, szocialista és gyarmati...

A Párisi Munkás-szervezetek egyeteme a francia bourszodzia új jelszó-politikáját...

De kiha a francia proletariátus hangulata - a francia ellenforradalmi harca...

Először is a magyar proletariátus legyőzőinek kiképzését, és az utódok vérének a magyar uradalmi, szocialista és gyarmati...

A Párisi Munkás-szervezetek egyeteme a francia bourszodzia új jelszó-politikáját...

De kiha a francia proletariátus hangulata - a francia ellenforradalmi harca...

Először is a magyar proletariátus legyőzőinek kiképzését, és az utódok vérének a magyar uradalmi, szocialista és gyarmati...

A Párisi Munkás-szervezetek egyeteme a francia bourszodzia új jelszó-politikáját...

De kiha a francia proletariátus hangulata - a francia ellenforradalmi harca...

Először is a magyar proletariátus legyőzőinek kiképzését, és az utódok vérének a magyar uradalmi, szocialista és gyarmati...

A Párisi Munkás-szervezetek egyeteme a francia bourszodzia új jelszó-politikáját...

De kiha a francia proletariátus hangulata - a francia ellenforradalmi harca...

Először is a magyar proletariátus legyőzőinek kiképzését, és az utódok vérének a magyar uradalmi, szocialista és gyarmati...

A Párisi Munkás-szervezetek egyeteme a francia bourszodzia új jelszó-politikáját...

De kiha a francia proletariátus hangulata - a francia ellenforradalmi harca...

Először is a magyar proletariátus legyőzőinek kiképzését, és az utódok vérének a magyar uradalmi, szocialista és gyarmati...

A Párisi Munkás-szervezetek egyeteme a francia bourszodzia új jelszó-politikáját...

De kiha a francia proletariátus hangulata - a francia ellenforradalmi harca...

Először is a magyar proletariátus legyőzőinek kiképzését, és az utódok vérének a magyar uradalmi, szocialista és gyarmati...

A Párisi Munkás-szervezetek egyeteme a francia bourszodzia új jelszó-politikáját...

De kiha a francia proletariátus hangulata - a francia ellenforradalmi harca...

Először is a magyar proletariátus legyőzőinek kiképzését, és az utódok vérének a magyar uradalmi, szocialista és gyarmati...

A Párisi Munkás-szervezetek egyeteme a francia bourszodzia új jelszó-politikáját...

De kiha a francia proletariátus hangulata - a francia ellenforradalmi harca...

Először is a magyar proletariátus legyőzőinek kiképzését, és az utódok vérének a magyar uradalmi, szocialista és gyarmati...

A Párisi Munkás-szervezetek egyeteme a francia bourszodzia új jelszó-politikáját...

között ez nem volt könnyű, sikerült fenntartania a kapcsolatot a hazai baloldallal. Több esetben frissen reagált a hazai problémákra, így például a *Márciusi Front* perének idején és általában a népi írók kérdésében, a szociográfiai irodalom kibontakozása és üldöztetése időszakában. Érdeme volt, hogy a szépirodalomnak is igyekezett kellő helyet biztosítani. Helyet kaptak a lapban a legjelentősebb világirodalmi alkotások, más forradalmi lapokból átvették a világ más tájaira menekült írók új műveit; az új szovjet irodalom legjobb darabjaiból igyekeztek minél többet közölni. Jó fordítások jelentek meg a lapban, és általában igen jól válogatták ki az ismertetendő könyveket.

Közismert tény, hogy a franciaországi magyar pártsajtó sem volt, nem lehetett mentes a kommunista pártok más sajtóorgánumainak bizonyos fogyatékosaitól és korlátaitól. De megállapítható, különösen a harmincas évek közepe után a széleskörű, sokoldalú tájékozódás és tájékoztatás szándéka. Ezt a szándékot tanúsítja a *Szabad Szó* 1937. és 1938. évi gazdag, változatos tartalma. Az 1937-es évfolyamban szerepel például ILLYÉS Gyula *Petőfi*-jének egy részlete, GERGELY Sándor: *Hősök* című elbeszélése, MADZSAR József, RÉVAI József, BALOGH Edgár egy-egy cikke. A lapban közölt versek szerzői között a következőket látjuk: FORBÁTH Imre, KOMJÁT Aladár, MADARÁSZ Emil — a spanyol ciklusból —, PERNEKI Mihály, BARTA Sándor, SINKÓ Ervin, VÁRNAI Zseni. Folytatásokban közölte a lap BAJOMI LÁZÁR Endre *Szabad levegő* című regényét, DAVID Ferenc álnéven; CSERESNYÉS Sándor megrázó riportjait a spanyol polgárháborúról. A gyors reagálás példája volt a bírói úton betiltott *Rend a romokban* című ILLYÉS-kötetről közölt szép ismertetés, vagy a FÉJA-per elleni tiltakozás.

Hasonlóan értékes anyagot tartalmaz az 1938-as évfolyam. A fő tendencia: leleplezni a hitlerizmust s annak magyar famulusait, a nyilasokat; szót emelni a faji törvények, a magyarországi zsidótörvény ellen; bizonyítani a Márciusi Front igazát. Az előző évfolyam szerzőit megtaláljuk ebben az évfolyamban is, rajtuk kívül nívós cikkeket közöl a lap ALPÁRI Gyula, BÖLÖNI György, MADZSAR József tollából, RADNÓTI Miklóstól pedig a *Háborús naplót* olvashatjuk.

Számtalan dokumentum tanúskodik arról, hogy a párt lapja állandó üldöztetésnek volt kitéve.

1931-ben jelent meg Párizsban a *Szikra* zsebnaptára. A *Párizsi Munkástól a Szikráig* című cikkében így ír erről a kérdéstről:

„Ha az igaz, mint ahogy igaz, hogy a forradalmi sajtónak nagy szerepe van a forradalmi, osztályharcos munkásmozgalomban, annak szervezeti kiépítésében, megalapozásában és irányításában, akkor ez az igazság számszorososan áll a franciaországi magyarnyelvű forradalmi mozgalomra. Ha történelmi szemüvegen keresztül vizsgáljuk a franciaországi magyarnyelvű forradalmi mozgalmat, akkor meg kell állapítani, hogy annak megindításában, fejlődésében, ideológiai és szervezeti megalapozásában és irányításában forradalmi sajtónak óriási szerepe volt és van... A gyermekcipőben járó magyarnyelvű forradalmi mozgalom vezetői 1924 márciusában vetették fel első ízben egy forradalmi lap kiadásának az eszméjét. Ugyancsak márciusban a szakszervezeti összválasztmány egy háromtagú bizottságot választott a lap előkészítésére. Ez a bizottság érintkezésbe lépett a C. G. T. U. idegen irodájával, amely a lap megteremtésére 800 frankot szavazott meg, kétszeri részletben. Ez természetesen igen csekély összeg volt, és nem maradt más hátra, mint a Párizsban dolgozó magyar munkások áldozatkészségére appellálni. A Szakmaközi Bizottság ilyen előzmények után határozta el, hogy 10 frankos részjegyeket fog kibocsátani, hogy így a sajtóalapot megteremthesse. A részjegyek hihetetlen gyorsan kelttek el és a különböző szakmák munkásai még ezenkívül 3—4 órai, sőt egymapi bérüket adták le a sajtóalapra. A párttagok ezen áldozatokon kívül pedig kötelezték magukat, hogy 5 lapot fognak átvenni s azt igyekeznek majd eladni... A P. M. első száma

bombaként hatott a mozgalomra . . . A kormány minden acsarkodása csak megedzi, csak megerősíti, csak megnöveszti, kiterjeszti a munkáslevelezők gárdáját, mely százakat számol, olvasói taborát, mely ezekre emelkedik. Rendszeresen harcol a francia és magyar munkások forradalmi egységfrontjának a megvalósításáért, a munkásosztály mindennapi követeléseierért, és az imperialista háború ellen; a szociálfasizmus ellen és a Szovjetunió megvédéséért. Fenntartás nélkül támogatja a magyar proletariátus és élcapatának, a K. M. P.-nek a harcát a magyar fasizmus ellen. A P. M. állandó fejlődése és mozgalmunk növekedése, ezeknek megemaklvó osztályharcos politikája a követség és a rendőrség szemében nagy szálka volt. Ennek tulajdonítható, hogy a rendőrség, azaz a belügyminisztérium a 4 évig bátran harcoló P. M.-t betiltotta . . . helyét minden zökkenés nélkül az Új Harcos foglalta el, mely a forradalom vörös lobogóját épp oly magasra tartva vitte a harcot tovább, mint elődje, a P. M. Rövid idő múlva az Új Harcos is a P. M. sorsára jutott. Szervezeteink erre a második betiltásra azzal feleltek, hogy megjelentették a Fáklyát, nem 4, hanem 8 oldalon! Ez volt a válaszuk a represszióra. A Fáklya betiltása után pedig megjelenik ugyancsak 8 oldalon a Szikra, mely minden terror és represszió dacára bátran és jokozottabb mértékben viszi a harcot a represszió és a terror ellen . . . forradalmi sajtónk él és erősebb mint valaha! A Szikra 3200 példányban fogj el és legalább 6000 magyar munkás olvassa . . .”

A franciaországi magyar pártlap hazai „fogadtatásáról” két érdekes dokumentumot őriz a Fővárosi Levéltár:

2394/Pol Bp. 1931. jún. 10.

1931.

Tárgy: „Osztályharc” c. kommunista lap első száma. 1 db. mell.

A párisi m.kir. követség jelentí, hogy a „Szikra” című kommunista hetilap megszűnvn, miként az előrelátható volt, a kommunista párt hetilapját új néven továbbra is megjelenteti. A „Párisi Munkás”, az Új Harcos”, a „Fáklya” és a „Szikra” után immár ötödik néven jelenik meg a kommunisták hetilapja.

A magát „Osztályharc”-nak nevező hetilap különben, miként az eddig is történt, tisztán csak a címet változtatta meg, egyébként minden tekintetben azonos a „Szikra”-val.

A párisi m. kir. követség alkalomadtán ezen újabb címen megjelenő lap betiltása iránt is el fog járni.

Az „Osztályharc” című kommunista lap első számát csatoltam.

Megkapja a m. kir. Belügyminiszter Úr és a m. kir. Igazságügyminiszter Úr.

Nagyméltóságú M. Kir. Belügyminiszter Úrnak

A miniszter rendeletéből:

A p o r
követségi tanácsos⁶

Hasonlóan érdekes egy másik bizalmas irat, melyből megtudjuk, hogy Apor követségi tanácsos 1931. október. 9-én megküldte a magyar belügyminiszternek a *Riadó* három számát, megállapítva, hogy a lap a párisi rendőrfőkapitányság által 1931. augusztus 24-én betiltott *Osztályharc* utódja. A belügyminiszter átiratára H L A T K Y miniszteri osztálytanácsos, a sajtóosztály vezetője lakonikus rövidséggel válaszol. „ . . . a »Riadó« c. lapnak, amelynek közleményeiből megállapítható, hogy a párisi magyar kommunisták lapja, közérdekből való kitiltását szükségesnek tartom.” 1931. október 31. November 16-i keltezéssel pedig felszólítást kap a kereskedelemügyi miniszter: vonja meg a laptól a postai szállítás jogát, s zárja ki azt a vasúti és a hajózási forgalomból.⁷

A párisi magyar követség tehát „kellő figyelmet és éberséget” tanúsított a párt sajtója iránt. De a párt sajtó sem maradt adós. Egy érdekes dokumentum

⁶ FL Függy. Ir. B. M. 1931. VII. res. 3. tét. 5532. 1931. jún. 16.

⁷ F. L. B. M. 1931. res. 3. tét. 7791 — 145—150. f.

tanúsítja, mint sikerült egy ízben viszonzoznia ezt a figyelmet. 1932-től kezdve jelent a *Március 8.*, „a forradalmi nőmunkásság lapja”, a *Munkásélet* majd a *Munkásszemle* melléklete, előbb nyomtatott, később pedig sokszorosított formában. A cím elárulja, hogy a nők nemzetközi harci napjának nevét viselő lap a párt álláspontját vallja, amit alátámaszt az egyik megőrzött példány címlapján olvasható Clara ZETKIN-idézet: „A munkásosztály nem szabadulhat fel mindaddig, amíg az emberiség fele, a nők, elnyomatásban és jogaiktól megfosztottan élnek.” A *Március 8.* 1935. januári száma azonban nem közönséges papíron látott napvilágot, hanem olyan papíron sokszorosították, melynek nyilván nem a forradalmi sajtó szolgálása volt eredeti rendeltetése: a párizsi magyar követség levélpapírján.

A *Március 8.* című lapot — míg az nyomtatásban jelent meg — ARANYOSSI Magda szerkesztette, sőt, megtanulta a szedést is és közösen szedték a lapot Madame OBERSON, francia gépszédőnővel együtt. A kis nyomda a 17. rue des Clois alatt működött, ahol a tulajdonostól kezdve a munkásokig mindenki szimpatizáns volt, kivétel nélkül CACHIN-re szavaztak. ARANYOSSI Magda szerkesztette, szedte és tördelte a lapot 700 példányban, sokszor az éjszakai órákban, társadalmi munkában. Az előállítás így nem került sokba, csak a papírt kellett megfizetni a nyomdának, s aztán kihordani Párizs legkülönbözőbb részeire.

Később, amikor a párt úgy határozott, hogy ARANYOSSI Magda a francia kommunista pártban dolgozzék, a *Március 8* szerkesztését mások vették át (nevekre már nem emlékszik) és ettől kezdve a lap sokszorosított formában jelent meg. Ő pedig a francia nőlap, a *Femmes* szerkesztését vette át, mely „Az imperialista háború és a fasizmus ellen” elnevezésű mozgalom sajtóorgánuma volt.⁸

A budapesti királyi büntetőtörvényszék is gondosan figyelemmel kísérte a párizsi magyar emigráns sajtót. Kitiltották és elkobozták a *Párisi Munkás* sok számát, és összes utódait megsemmisítésre ítélték. A legtöbbet azonban a *Szabad Szó*-val foglalkoztak, 1935 és 1939 között, amíg csak a lap megjelent, szinte minden számát külön bűnügyi eljárás alá vonták. Érthető ez, hiszen Magyarországon általában fokozódott ezekben az években a sajtóra és az irodalomra nehezedő nyomás, egészen a teljes cenzúráig. Igen sok aktát őriz a Párttörténeti Intézet a lap különböző számaival kapcsolatban. „Gyorsított eljárás”, „Különbíróság!”, „Elkobzás. Azonnal” felirattal ellátott iratokat találunk a budapesti királyi büntetőtörvényszék pecsétjével ellátva. Az egyik különbírósági ítélet néhány sorát idézzük: „... Magyarországot úgy tünteti fel, hogy ott az egyéni szabadság legerősebb elnyomása, az uralkodó politikai irányzattal ellentétes politikai felfogást vallók vad üldözése, elnyomatás és nyomor van... olyan valótlan tényállításokat tartalmaz, melyek az olvasóban a magyar állam megbecsülését csorbítani és hitelét sérteni alkalmasak...⁹

A párt sajtója másfél évtizeden át élt és hatott, magához vonzotta a magyar szóra és útmutatásra váró emigránsok tömegeit. Szerkesztői, munkatársi gárdája egyre jobban kiszélesedett, különösen az utolsó években, mikor a szerkesztésbe már pártonkívüli baloldali írókat is bevont, s harcolt a népfrontpolitika megvalósításáért. Mellette azonban létrejöttek a különböző időszakok-

⁸ Beszélgetés ARANYOSSI Magda elvtársnővel 1967. november 22-én.

⁹ PI Arch. Btszk 3145 — 1937. M 41225—41228

ban más fontos, antifasiszta, a korabeli Magyarország társadalmi-politikai berendezkedését, antihumanista, fertőzött ideológiájú szellemét elítélő, s az ellen harcolni kívánó lapok. Ezek a lapok természetesen mind rövidebb életűek voltak, mint a párt lapja, közülük több olyan, melyekből csak egy, vagy egynéhány szám jelent meg összesen, mégis értékes kordokumentumok, s összességükben teljesebbé, színesebbé teszik a franciaországi magyar emigráns sajtóról kialakítandó képet.

A legkorábbi párizsi hungarika-periodika, tárgyalt korszakunkban, eddigi ismereteink szerint — mely a *Párisi Munkást* is megelőzte időben — a HALMI József szerkesztette *Párisi Újság*. 1923. december 9-én indult, fejlécén „directeur”-ként Claude FARRÈRE szerepel. Az első évfolyam első számának francia és magyar nyelvű vezércikkéből néhány sort idézünk: „Nem felejtjük el, hogy Páris tulajdonképpen a francia forradalom városa, példa és tanítás nekünk, minden függetlenségéért és felszabadulásáért küzdő népnek... ha az Ismeretlen Katona sírja, az Örök Tűz előtt vezet el utunk: meghatottan vesszük le kalapunkat a halottak előtt, akik nem csak egy hazáért, hanem az egész emberiségért estek el!” A lap szerkesztésében résztvett BENAMY Sándor, aki jól emlékszik a lap születésének körülményeire.¹⁰ A *Bécsi Magyar Újság* megszűnése után több emigráns újságíró új megnyilatkozási fórumot keresett. Párisba mentek, hogy ott új magyar lapot indítsanak. HALMI József — a *Fekete könyv Kecskemétről* című, a fehérterrort élesen leleplező könyv szerzője, a kitűnő publicista — lett a *Párisi Újság* főszerkesztője. Hogy a francia hatóságok előtt „fedezve” legyenek, a magyarokat kedvelő konzervatív francia író, Claude FARRÈRE-t kérték fel védnökül. Ez azonban csalóka reménynek bizonyult. A bethleni frankkölcsönnel kapcsolatban ugyanis a lap éles fogalmazásban, magyar és francia nyelvű cikkben tiltakozott, s FARRÈRE, olvasván „saját lapjában” a tiltakozást, megjedt és gyorsan visszavonta „directeur”-ségét. Így a különben igen érdekesnek ígérkező újságból összesen két szám látott napvilágot. A *Párisi Újság* közölte VILLON *Hol van már a tavalyi hó* című versének első magyar fordítását ILLYÉS Gyula tollából, HAJNAL László fiatal költő, aki később munkaszolgálatosként pusztult el, DÉRY Tiborral csinált riportot az új magyar lap számára. A *Párisi Újság* plakátjait VÉRTES Marcel rajzolta.

Még rövidebb életű volt utóda, a *Párisi Futár*. Ben Ami álnéven a fiatal, lelkes BENAMY Sándor hívta életre. 1924. február 10-én jelent meg első és egyetlen száma azzal a reménnyel, hogy „megjelenik minden vasárnap”. „Még ki sem hült nagytestű lapunk, már világrahoztam kölykét, a Párisi Futárt. Ez sokkal kisebb alakú volt, téglá formájú, messziről nem látszott többnek egy nagyobb számolócédulánál. Teljesen egyedül írtam. Benne feküdt aranyórá, amelyre egy nagyon tisztességes lengyel fogorvos, dr. Warsavszky adott pénzt atyai fejszóválás közben... A directeurt, miután egyszer már megégettük a szánkat, ezúttal mellőztem, csupán francia állampolgárságú felelős szerkesztőt, gérant-t hajszoltam fel valahol, mert ez kötelező volt...”¹¹

A huszas évek érdekes sajtóorgánuma a párizsi emigrációban a *Köz-társaság*. 1925. május 1-én jelent meg első száma, a lapra második évfolyamot írtak, első évfolyamként a budapesti, 1919-es Köztársaságot tüntették fel,

¹⁰ BENAMY Sándor szíves közlése 1967. május 4.

¹¹ BENAMY Sándor: *Kis pénzzel nagy utakon*. Budapest 1961. Táncsics Könyvkiadó. Útikalandok 25. 99. l.

kifejezést adva a szellem folytonosságának. Hetenként jelent meg, a főszerkesztő VEÉR Imre — aki később teljesen eltávolodott a baloldaltól —, a szerkesztő DUGOVICH Viktor volt, s irányát a lapvezér KÁROLYI Mihály egyénisége szabta meg. A magyar hatóságok — mint valamennyi emigráns laptól — a Köztársaságtól is megvonták a postai szállítás jogát.

Ugyancsak figyelemreméltó az 1930-ban indult és még 1940-ben is létező *Párisi Hírlap*, a franciaországi magyarság hetilapja. Éles antifasiszta jellegét végig megtartotta, bár a szerkesztők több ízben váltották egymást. 1932-ben néhány hónapon át BÖLÖNI György vette át a szerkesztést, ekkor a lap színvonala ugrásszerűen emelkedett. Mind a munkatársi gárda — ANDERSEN György, BARTA Lajos, DÁNIEL Béla, GYOMAI Imre, KÖRÖSI László, ABONYI Arany, SZILÁGYI András —, mindpedig a cikkek tematikája és fel fogása igazolja ezt. DÁNIEL Béla *Hitler Párisban* című cikke 1931. végén már éles előrelátásról tanúskodik, 1932 márciusában BGY aláírással valószínűleg maga a szerkesztő írt szép cikket *Írók a viharban* címmel az elkötelezett irodalomról. Áprilisban már lekerül BÖLÖNI neve a lapról, de az antifasiszta jelleg megmarad. Tovább közlik folytatásokban GYOMAI Imre *Haláltábor* című regényét, KÁROLYI Mihályné *Mit láttam Moszkvában* címmel írt cikket. 1936-ban a lap állást foglalt a spanyol szabadságharcosok mellett, a későbbi években egyre több a náciellenes cikk, de már hangot kap a sztálini politika bírálata is. Mégis, éppen ebből az időből maradt fenn dokumentum a lap kitiltásával kapcsolatban, a *Posta- és Távirtdai Rendeletek Tárának* 1940. évi 19. számában.

Mindössze két szám maradt fenn az 1936-ban, Párizsban indult *Túl a Rácson — Au-delà des Grilles* című lapból, melynek fejléce a következő alcímet viseli: „A meggyőződésükért szenvedő magyar bebörtönzöttek védelmi bizottságának hivatalos közlönye”. Valószínűleg havonta jelent meg. A második szám közli a védelmi bizottság elnökségének névsorát: Romain ROLLAND, KÁROLYI Mihály, BÖLÖNI György, TARR Imre és mások. A márciusi számban három jelentős cikket találunk, KÁROLYI Mihály: *A mai Bastille-okat is meg lehet rohamozni*, BÖLÖNI Györgynek a magyarországi fasizmusról szóló cikke, valamint WILLARD: *Visszaemlékezés börtönéveimre*. A *Két év mérlege* figyelemreméltó statisztikát közöl az 1934—1935. évi magyarországi letartóztatásokról.

A franciaországi Szovjetbarátok XVIII. Szekciójának Magyar Propagandabizottsága is adott ki Párizsban lapot. 1933. januárjában indították *A Szovjetbarátot*, az *Ami des URSS* magyar nyelvű értesítőjét, mely havonként egyszer jelent meg a francia Fernand GRENICZ és a magyar LENGYEL (?) szerkesztésében, sokszorosított formában, illusztrációkkal. A lap célja első sorban — címének megfelelően — a szovjet állam, a szovjet emberek életének ismertetése volt, de az elméleti cikkek sem hiányoztak a lapból. A fennmaradt néhány szám méltó módon őrzi MARX Károly és LENIN egy-egy írását.

Fontos irodalmi kezdeményezés volt a Magyarországon még ma sem igen ismert „kulturszemle”, a párizsi *Horizont*. 1930 és 1934 között összesen 11 száma jelent meg, 1933-ban szünetelt a lap. Egy Magyarországról, 1919 után Franciaországba emigrált kommunista fiatalember, LÖFFLER A. Pál alapította saját kis lakásában, az egyik párizsi munkásnegyed — 19. kerület, 3 rue David d'Angers — hatodik emeletén. Itt volt a szerkesztőség és a nyomda egyaránt, s mindent egyedül csinált az író-szerkesztő LÖFFLER. Nagy érdeme, hogy folyóiratában több olyan tanulmányt, elbeszélést, verset közölt a kül-

földi irodalomból, ami különben, akkor legalább, alig jelent volna meg. A *Horizont* 1934. évi első számában jelent meg először magyar nyelven LENIN: *A munkásosztály irodalma* című tanulmánya, melyet aztán átvettek a francia lapok is. A *Horizont* közölte ugyancsak első ízben magyar nyelven GORKIJ két írását: *Munkások, írjatok!* (1932. 2. szám.) — és *A humanistákhoz* — (1931. 2. szám.) A lap külföldi szerzőinek sorában megtaláljuk BARBUSSE, J. BECHER, GORKIJ, Jean Richard BLOCH, Ernst GLAESER, MAJAKOVSKIJ nevét, a magyar szerzők között KARIKÁS Frigyest, BERDA Józsefet, SZILÁGYI Andrást. A *Horizontot* nemcsak Franciaországban olvasták, hanem a Szovjetunióban, Magyarországon, Csehszlovákiában és Romániában is.¹²

1937-ben indította havonként megjelenő *Nők a Jövőért* című illusztrált lapját „A háború ellen küzdő, békét akaró magyar Nőkomité”. A lap aktív lendülettel kapcsolódott bele a kor haladó mozgalmába, s a nők helyzetével, a gyermekneveléssel és más elméleti-gyakorlati témákkal foglalkozó cikkei mellett minden számában helyt adott a háború és a fasizmus elleni írásoknak, a spanyol szabadságharcosok melletti kiállásnak. A lap munkatársai között megtaláljuk BÖLÖNI Györgynét és KÁROLYI Mihálynét.

1939 tavaszán született meg a franciaországi magyar emigráció legjelentősebb irodalmi lapja, az *Üzenet*, a Párizsi Magyar Írók Körének lapja. TAMÁS Aladár szerkesztésében 1939 márciusától augusztusig összesen hat száma jelent meg, az utolsó kettős, összevont számként. A lap nemcsak Párizsban terjedt, hanem több francia nagyvárosban, és általában mindenütt, ahol magyarok éltek. Olvasták az Egyesült Államokban, Kanadában, Dél-Amerikában is. Magyarországra minden számból 100—120 példány érkezett, A lap minden egyes száma foglalkozott egy-egy előtérben álló fontos elvi kérdéssel, és a hazai elvtársak tudták, hogy az ilyen cikkek mindig a párt álláspontját képviselik. A megjelent számokat szoros egységbe fogta össze a szellemi egységről folytatott vita, továbbá az írói hivatásról szóló cikkek BÖLÖNI György, RÉVAI József, GEREBLYÉS László és mások tollából. A lap tisztán látható profilját, a forradalmi szellem ápolására, és a népront-egység kialakítására irányuló törekvését támasztotta alá a „Hagyományok” rovat. Értékes és bőséges a lap szépirodalmi anyaga. Régi és új, magyar és külföldi írások szerepeltek minden számban. „Azért, hogy a szabad és demokratikus magyar kultúrát terjesszük és harcoljunk szellemi téren a fasizmus támadásai ellen, alapítottuk harcosszellempolitikai folyóiratunkat... Harcolunk és harcolni fogunk mindig a szólás- és gondolatszabadságért, a nagy magyar tömegek szabad és elmélyült kulturájáért és az egyén szabad kifejlődési lehetőségéért. De világosan látjuk azt, hogy a mai korról a történelem döntő fordulójához érkezett, tehát világosan látjuk azt is, hogy nem elégséges nemzeti vonalon harcolni a kultúra védelméért. Ma előtérbe kell helyeznünk a nemzetközi vonalon folytatott harcot!...” — mondotta FÖLDES Ferenc az 1939. májusi nemzetközi konferencián, melyet a béke, demokrácia és a kultúra védelmére Paul LANGUEVIN, a világhírű fizikus és Sir Norman ANGELL béke Nobel-díjas író hívott össze Párizsban. A konferencián 28 ország 600 küldötte vett részt, köztük Leonhard FRANK, Lion FEUCHTWANGER, Heinrich MANN, Upton SINCLAIR, Egon Ervin KISCH — tájékoztat az *Üzenet* utolsó előtti, 1939 júniusi száma. A Londonban tartózkodó KÁROLYI Mihályt meghívták a konferenciára, ahol az elnökség tagjaként mondotta el „Független, demokratikus, szabad

¹² LÖFFLER A. Pál személyes közlése. Párizs 1967. május 18-án

Magyarországért!" című beszédét. „... A hivatalos Magyarország és a politikai élet felületén mutatkozó Magyarország mellett van egy másik Magyarország is. Ez a másik Magyarország, a munkások, a parasztok és az intelligencia Magyarországa ma még alig jut szóhoz a törvényhozásban. Szavát, még ha irodalomban meg is nyilatkozik, a hivatalos tényezők igyekeznek elfojtani. Régis, ez a másik Magyarország jelenti az ország legjobb fejeit, legtehetségesebb, legönzetlenebb, legáldozatkészebb fiait. Ma még el lehet nyomni ennek a tábornak a hangját, de ha Magyarország egyáltalán fenn fog állni a jövőben, ez a jövő az övé lesz, a másik Magyarországé..."¹³

Az *Üzenet* 1939 augusztusában megszűnt. Szeptemberben, a háború kitörésekor a francia párt illegalitásba kényszerült. Az országnak és a fővárosnak a nácik által történt megszállásától kezdve a párt illegális munkája egyre erőteljesebbé vált, és 1940. júliusában a francia párttal való megegyezés alapján megkezdődött az illegális magyar mozgalom szervezése is. S miközben a föld alatt már szervezik az ellenállást, a hivatalos szervek megnyugszanak, úgy vélik, hogy intézkedéseikkel sikerült végleg megbénítaniok a mozgalmat. Erről a nyugalomról tanúskodik a párizsi magyar követség bizalmas átírata.

Gróf Csáky István úrnak, m. kir. külügyminiszter

B u d a p e s t

M. kir. követség 372/biz. 1939, Párizs 1940. jan. 12.

Tárgy: A külföldi kommunista pártszervezetek működése

Névjegyzék felterjesztése

„... megfigyeléseim megbízható helyről származó értesülések szerint a franciaországi magyar kommunista mozgalom az utóbbi időben elvesztette egykori jelentőségét. A mozgalom a legkedvezőbb helyzetben a „népfront” alatt volt... A kommunista párt feloszlását kimondó rendelettel pedig a francia kormány nyíltan hadat üzent a kommunizmusnak... A magyar kommunisták helyzete idegen voltuknál fogva természetesen még sokkal nehezebb... Az ismertebbeket mindjárt a háború első napjaiban letartóztatták és azóta is állandóan internáló táborokba küldetnek azok a kommunisták, illetve a párttal szimpatizálók, akiknek neve a hatóság tudomására jut. Azok a magyar kommunisták pedig, akik a spanyol polgárháborúban résztvettek és annak megszűnte után Franciaországba visszaszöktek, itt internáló táborba kerültek... Franciaországban számottevő magyar kommunista szervezetről nem lehet már beszélni. Az itt még szabadon járó magyar kommunistáknak a kormány rendelkezései által életbeléptetett nehézségek miatt nincsen már módjuk arra, hogy magyarországi elutársaikkal rendszeres kapcsolatot tartsanak fenn...” (Itt az irat megszakad, a névjegyzék pedig nincs mellékelve.)¹⁴

A tények felsorolásában igaza volt a követségnek, következtetéseiben azonban szükségszerűen tévedett. A magyar kommunisták, a szimpatizánsok, s mindazok, akik a fasizmus és a háború ellen voltak, megtalálták a módot az ellenállási mozgalomba való bekapcsolódásra minden előzetes és minden utólagos, megtorló intézkedés ellenére is. Tömegesen jelentkeztek magyar önkéntesek a francia hadseregbe, egymás után hozták létre Párizsban és vidéken az ellenállási csoportokat. A mozgalom egyre nőtt a megszállás első napjaitól kezdve, s végül oda vezetett, hogy 1943 telén a földalatti magyar szervek létrehozták az illegális értelmiségi csoportot, melynek tagjai GEREPLYÉS László, DOBOSSY László és MARSOVSZKY Miklós voltak. 1944 tavaszára sikerült a csoportot odáig fejleszteni, hogy a magyarok szervezeten beolvadtak az illegális francia függetlenségi mozgalomba. Ez nagyjelentőségű lépés volt a franciaországi magyar emigráció életében.

¹³ Új Hang 1939 július

¹⁴ PI Arch. B. M. VII. res. 1940 — 1 — 5674.

„A francia Kommunista Párt illegális sajtója lett az ellenállás szervezője, agitátora, tanítója. Az Humanité 318 száma jelent meg a megszállás éveiben összesen 50 millió példányban. 1940 júliusától 1941 júniusáig a francia kommunisták 2 millió 696 ezer röpiratot adtak ki és terjesztettek. Elvtársak tízezrei naponta kockáztatták életüket, hogy a párt nevében hazájuk szabadságának visszahódítására mozgósítsák a francia népet” — írja KOMJÁT Irén, aki 1940 őszétől dolgozott a francia és magyar illegális párt sajtó számára.¹⁵

A franciaországi illegális magyar sajtó szervezője, PAPP Lajos¹⁶ 1937 nyarán — a Világkiállítás idején viszonylag könnyebb volt a kiutazás — ment ki Párizsba, a magyar párt utasítására. Itt először BÖLÖNI Györggyel vette fel a kapcsolatot, majd rajta keresztül a Londonban élő KÁROLYI Mihállyal. A francia párt mindenben segítségére volt. Már 1940 nyarán megkezdte Párizsban az illegális magyar szervezet kiépítését és az illegális magyar sajtó szervezését. A szervezet megalapításába bevonta WEISS Jánost — a nácik által később kivégzett PETIT JEANT —, MÓD Pétert, és a DUNAVÖLGYI Géza álnéven szereplő HAJDÚ Sándort. Ők négyen alkották a pártvezetőséget. A Saint Cloud-i erdőben tartott illegális konferencián beszélték meg a feladatokat és a konspirációs szabályokat. Ezen a megbeszélésen fentiekben kívül már részt vett HERTCZKA Klári, KÁLAI Bella, FÁY Bori és mások. Ezután megkezdődött a sejtek kiépítése.

A munka kezdetben szűk keretek között folyt, főként a francia kommunista párt röplapjainak éjszakai szórásából, és jelszavak festéséből állt. De napról-napra szélesedett a mozgalom. Bevonták a munkába a fogságból visszakерült embereket, többek között PALOTÁS Imrét, ROSTÁS Istvánt, GEREBLYÉS Lászlót, akik egy-egy lap megindítását illetve az írók és művészek közötti szervező munkát vették kézbe. Egyre több szimpatizáns is csatlakozott.

1943 augusztusában létrejött a *Magyar Függetlenségi Mozgalom* — komoly hatású, erős tömegszervezet, széleskörű szimpatizáns táborral.

Az Ellenállás időszakában a magyar kommunisták és munkatársaik mintegy tizenöt különböző periodikát hoztak létre. Az első egyike volt a *Bulletin d'Information* című, francia nyelvű tájékoztató, mely 1940 nyarán hetenként jelent meg 180–200 példányban. Munkatársai között találjuk a következőket: KOMJÁT Irén és két fia, MÓD Péterné, REISSMANN János, BÖLÖNI György, Ács Vilma.

A legjelentősebb és leghosszabb életű illegális lap a Magyar Függetlenségi Mozgalom *Magyar Szemle* című lapja volt. 1943 augusztus 1-én indult és csak a felszabadulás után, 1949-ben szűnt meg. Előbb havonként, majd hetenként jelent meg magyar és francia nyelven. PAPP Lajos és GEREBLYÉS László szerkesztették, sokszorosított formában, 40, majd 100 példányban. A lap írói gárdájában szerepeltek BÖLÖNI György, BÖLÖNI Györgyné, DOBOSSY László, FÖLDES Péter, PALOTÁS Imre. A technikai munkát HERTCZKA Klári, a sokszorosítást Sós Béla végezte. A lap első száma a magyar helyzet részletes elemzését adta, az augusztusinak fő tartalma a harcra való lelkesítés, a decemberi szám pedig már az eredményekről számolhatott be: megállapította, hogy a felhívás sikeres volt. A *Magyar Szemle* 1943 november 1-i számának mottójaként PETŐFI szavai láthatók a fejlécen: „Téged dicsérünk, légy áldva, imádva szabadság! Nélküled élni örök szenny, érted halni örök fény!” A *Nem szabad*

¹⁵ KOMJÁT Irén: *Az idők sodrában*. Budapest 1964. Kossuth Könyvkiadó. 212. 1.

¹⁶ PAPP Lajos visszaemlékezései. Gépirat PAPP Lajos elvtárstól 1967. március 8.

Ce journal a paru illégalement pendant l'occupation → Ez a lap a megszállás alatt illegálisan jelent meg

MAGYAR SZEMLE

II. évfolyam

1944. Augusztus 21

17. szám

Appel au Peuple Hongrois

Après quatre ans d'activité clandestine, sur un sol enfin libéré, nous nous adressons librement à vous Hongrois de France.

Nos premières paroles seront pour rendre hommage à la mémoire des Camarades tombés dans la lutte et pour remercier ceux qui pendant la période clandestine ont maintenu le flambeau de la liberté.

Les idées de liberté et de démocratie pure stimulent les magnifiques soldats des forces alliées qui ont rejeté le joug honteux sous lequel ont été courbés les peuples d'Europe : le fascisme. Une ère nouvelle s'ouvre pour l'Europe. Les rivalités et les discordes suscitées artificiellement ont pris fin. Nous ferons sortir l'entente et la paix de ce bourbier où nous étions jusqu'ici enlisés. Mais paix et harmonie entre les peuples, ne seront possibles que si le cadre des états est modifié, si chaque nation d'Europe reorganise sa vie intérieure sur la base et dans l'esprit de la démocratie. Nous qui en France voyons de près les nobles efforts d'un grand peuple pour réorganiser son présent et préparer son avenir, nous pouvons en tirer un exemple et un stimulant pour transformer les cadres de notre nation en nous inspirant de nos traditions démocratiques et populaires.

L'ordre hongrois d'aujourd'hui est en train de s'effondrer, comme son maître, le Reich Hitlérien. Le jeu des valets nazis, comme auparavant, la duplicité et l'hésitation du Gouvernement Kállay ont placé notre patrie dans une situation très désavantageuse au point de vue international. Aussi notre tâche en est-elle rendue plus difficile. Mais les Hongrois vivant à l'étranger se sont groupés comme un seul homme derrière les différentes organisations du Mouvement de l'Indépendance. A cet élan général nos compatriotes de France ont dignement pris part; aussi notre responsabilité et les devoirs qui nous incombent dans l'avenir sont-ils d'autant plus grands. Les Hongrois de France, par leur nombre et par leurs expériences politiques, sont destinés à être le ferment de la renaissance démocratique de notre pays.

Quels sont les principes dirigeants de notre action ? Nous proposons tout d'abord d'adopter le programme politique du Mouvement de l'Indépendance Hongroise, organisation combattante des Hongrois de France, approuvée par le Comité Nationale de la Résistance Française :

Question immédiate de la guerre, rupture avec Hitler et appel des « honnêtes » de tous les fronts.

Szabad szó a magyar néphez

Négy évi rejtett szervezkedés után végre ismét szabadult földön, szabadon szólhatunk hozzátok, franciaországi magyarok.

Az első szavunk hódolat ama bajtársak emlékének, kik elhullottak a küzdelemben és köszönet mindazoknak, kik a lappangás idején is ébren tartották a szabadság eszményét.

A szabadság és a tisztult demokrácia gondolata hevíti a szövetséges haderők kitűnő gyalogosait, kik szétörték az európai népekre nehezedett gyalogatos ígát : a fasizmust. Új korszak kezdődik most Európában. Az öncsonkító szétthuzásnak és a mesterségesen szított vetélkedésnek vége van. Megbékélés és együttműködés vezet ki bennünket az eddigi hínarból. Am béke és összhang a népek közti csak úgy lesz lehetséges, ha megváltoznak államkereteik, ha minden európai nemzet a demokrácia alapján és szellemében szervezi át életét. Mi, akik Franciaországban közelről láthatjuk egy nagy nép nemes erőfeszítését élete és jövője új kereteinek kialakítására, szerves átalakítására s demokratikus és népi hagyományaink irányvonalához idomítására.

A mai magyar rendszer ugyanis éppúgy megbukik, mint istápolója, a Hitler-i birodalom. A náci csatlósok hitvány szereplése valamint — előbb — a Kállay-féle kétkulacsos haborzás, hazánkat fölöttébb előnytelen nemzetközi helyzetbe sodorta. A mi munkánk is megnehezült ezáltal. A külföldön élő magyarok azonban egy emberként csatlakoztak a Függetlenségi Mozgalom különböző megnyilvánulásaihoz. Ez egyetemes megmozdulásban franciaországi honfitársaink méltóképen vették ki részüket; így tehát a felelőtlenség és a felelőtlenség, mely a most alakuló jövőben reánk hárul, különösen nagy. A franciaországi magyarság számarányánál és politikai tapasztalatánál fogva arra van hivatva, hogy ébresztője legyen hazánk demokratikus megújulásának.

Milyen irányelvek alapján képzeljük a megújulást ? Álljon itt javaslatként a franciaországi magyarság átfogó harci szervezetének, a Francia Felszabadítási Bizottság jóváhagyásával működő Függetlenségi Mozgalomnak politikai programja :

A háború azonnali befejezése, szakítást Hitlerrel és a hűvédek visszahozni a frontokról.

várnál című vezető cikk a sikeres szovjet offenzíváról számol be; a *Magyar Élet* rovat magyarországi híreket közöl; a lap utolsó oldalán ARAGON híres *Balladáját* olvashatjuk VIDÉKI Sándor, azaz GEREBÉLYES László fordításában. Ez a fordítás-változat eddig ismeretlen volt, ugyanis az 1945-ben Párizsban megjelent *Szabadság* antológiában szereplő *Ballada* — ugyancsak GEREBÉLYES tollából — eltér a *Magyar Szemle*-változattól.

A mozgalom kiszélesedése újabb illegális lap születéséhez vezet 1943 végén. A Femmes Hongroises de France elnevezésű csoport LIGETI Vilmán keresztül csatlakozik a függetlenségi mozgalomhoz és a nők közötti agitációs munka fejlesztése céljából megalapítják a *Harcos Nő*-t. A lapot az illegalitásban LIGETI Vilma és BÖLÖNI Györgyné szerkesztették. A technikai szerkesztés feladatát HERTZKA Klári látta el, az illusztrációkat PÓR Bertalan és BEÖTHY István készítették. A lap terjesztését a mozgalom női részvevői, GÁL Jánosné és KÁLAI Bella vállalták. A *Harcos Nő* megjelenésének első évfordulóján, 1945 júniusában közölte a már legálissá vált lap a következő szép visszaemlékezést:

A „Harcos Nő” egy éves

A Père Lachaise temető lombos fái alatt adta át nekem a sajtóval foglalkozó honfitárs a HARCOS NŐ első számának kéziratait. Ott beszéltek meg a cikkek sorrendjét és az újság egész külalakját. Miután minden felvilágosítást megadott, a honfitárs a lelkekre kötötte, hogy kedden este pontosan negyed nyolckor legyek a Bd. Diderot-i találkán, ahol egy általam régen ismert honfitársnőnek kell a kész újságokat átadni.

*Előző este minden élelmiszert bevásároltam, hogy még csak le se kelljen mennem és másnap egész nap zavartalanul dolgozhassak. Úgy is történt. Másnap meggépeltem a kb. 12 oldalas újságot, mégpedig kétszer, hogy az akkor 70–80 tagból álló nőbizottság legalább 22 lapot kaphasson. Azután bekötöttem a lapokat egy, a honfitárs által gondosan elkészített fedőlapba, majd a kész újságokat bebujtattam egy élelmiszerdobozba. A dobozt visszarakasztottam úgy, ahogy ezt már szoktuk. Időre elkészültem a munkával, majd kicsinosítottam magam, szintén konspirációs szempontból és nyugodtan elindultam a találka helyére. Már messziről megismertem Minke¹⁷ honfitársnőm alakját és láttam, hogy széles mosollyal közeledik felém. Azt hittem, a mosoly vagy annak az örömnök szól, hogy néhány év múlva ismét épen és egészségesen viszontlátjuk egymást, vagy pedig konspiráció akar lenni, hogy arckifejezése gondtalanságot áruljon el. Első szava az volt, mit szölok a nagy újsághoz? Azt hittem, a mi újságunkról beszél, a *Harcos Nő* első számáról, különösen »nagy« újságról nem tudtam. Tehát kérdőleg néztem rá. „Hát nem tudod, hogy a szövetségesek ma reggel Normandiában partraszálltak?”*

*1944 június 6-a volt . . . Ezen a nagy történelmi napon jelent meg a *Harcos Nő* első száma.*

H. K.¹⁸

Jelentős magyar kiadvány volt Párizsban az értelmiségi csoport által szerkesztett *Phénix*, Cahiers de la Résurrection hongroise, publiés par le Groupement Intellectuel de Mouvement pour l'Indépendance Hongroise. Borítólapját BEÖTHY István festőművész készítette. Az előszó szerint a *Phénix* célja felhívni a figyelmet néhány olyan kérdésre, melyek élénken foglalkoztatják Közép-Európa és különösen Magyarország népét. Az előszó írója ünnepélyesen tesz hitet a Franciaország felszabadításáért folytatott nagyszerű ellenállási mozgalom melletti szolidaritásról, és arról a meggyőződésről, hogy ez a harc nagymértékben hozzá fog járulni egész Európa és Magyarország fel-

¹⁷ Minke — TÓTH Hermina

¹⁸ H. K. = HERTZKA Klári. *Harcos Nő*. La Femme Combattante. A Magyar Függetlenségi Mozgalom Nőcsoportjának havi folyóirata. Paris 1945 június.

szabadításához is. A magyarok minden lehetséges eszközzel részt vesznek ebben a harcban, forradalmi akciókkal ugyanúgy, mint a szellem fegyverével.

A *Phénix* melléklapja a szintén francia nyelvű *Feuille de la Résurrection Hongroise*, melyből — tudomásunk szerint — szintén egyetlen, alkalmi kiadás jelent meg 1944 júniusában. A *Feuille*-t is az értelmiségi csoport szerkesztette és adta ki sokszorosított formában, gazdag tartalommal. A *Pour que la Hongrie revive!* című vezércikk röviden áttekinti a magyar nép négyszázéves elnyomatását, a német igát, melynek nyomása alatt „még az ég madarai is csak germán Lieder-t énekelnek”, és sürgős változtatást követel. Ahhoz — írja —, hogy Magyarország visszanyerje szellemi és morális függetlenségét, hogy újra valóban magyar legyen, csatlakoznia kell az Ellenálláshoz, a franciák segítségére van szükség. A *Feuille* következő cikke I. Istvántól kezdve felsorolja a magyar nép németellenes függetlenségi harcának eseményeit. Megtaláljuk a lapban a „Ne higgy magyar a németnek . . .” érdekes francia változatát: *Chant populaire de la fin du XVIIe siècle*’.

*Hongrois, ne crois pas à l'Allemand
Quoi qu'il promette de mirobolant,
Car même s'il te donne un contrat comme il faut,
Aussi étendu que ton grand manteau
Même s'il y appose son sceaux volumineux
Tel le disque de la lune là-haut dans les cieux:
Il n'y a rien dans tout cela qui tienne, qui vaille,
Que le Seigneur Jésus Christ punisse la canaille!*

Ebben a szellemben születtek a többi illegális, egy-egy számot megért magyar nyelvű ellenállási lapok. Két alkalommal jelent meg 1944. júniusában és júliusában a *Riadó*, a franciaországi magyar Kommunista Csoport Közlönye; 1944 szeptemberében a PALOTÁS Imre szerkesztette *Petőfi* című Kaszárnya híradó, augusztusban A Milic Bizottság Híradójának, a *Toborzó*-nak két száma, s megelőzte e lapokat a francia *La Vie du Parti* magyar nyelvű testvérnapja, *A Part Elete* 1943-ban. Jelentős volt a még korábban 1941-ben indult *Szabadság*, a franciaországi és belgiumi magyarok lapja, SINKOVITS Rezső szerkesztésében. Mottója: „Egyesüljetek a fasiszmus elleni harcban!”. A második szám vezércikkében a következő sorokat olvashatjuk: „A »Szabadság« . . . valamennyi szabadságszerető franciaországi és belgiumi magyar gondolatának és vágyának tolmácsolója . . . nem egy pártnak a lapja, hanem minden magyaré, aki megelégette népe szolgásgát, aki nem akarja a német eszima uralmát magyar földön, aki a fasiszta rabiga pusztulását akarja, aki előtt egy szabad, boldog Magyarország jövendője lebeg . . . A „Szabadság” a Vörös Hadsereg és a demokratikus országok győzelmét akaró magyarok lapja . . .”

GYÖRGYI MARKOVITS: JOURNAUX HONGROIS PROGRESSIFS EN FRANCE ENTRE LES DEUX GUERRES MONDIALES

„L'encre des écrivains, ce n'est hélas! que mélangée avec le sang et les larmes qu'elle prend une valeur d'immortalité” — lisons-nous dans l'article. Cette devise, que l'auteur tire des lignes de M. WILLARD, accompagne tout le long l'article et devient leit-motiv de cette vue d'ensemble que nous recevons de la presse de l'émigration hongroise en France.

La Résistance compta en France parmi ses rangs à peu près trois milles engagés volontaires hongrois. La résistance à main armée fut précédée et préparée par une résistance spirituelle. Or, c'est le rôle de cette dernière, celui de la plume, voire de la presse progressive, dans la lutte pour le progrès qui est analysé dans l'article.

Après la chute de la République des Conseils de 1919, nombre d'écrivains hongrois se réfugièrent à Paris en vue d'y continuer le combat. En étudiant l'histoire de la résistance spirituelle hongroise entre les deux guerres mondiales, nous rencontrons non seulement seulement des révolutionnaires en armes, mais aussi — et en nombre — ceux des écrivains, poètes, publicistes, artistes. Ils se retrouvent dans le mouvement de même que dans la presse. Tels p. e. Gyula ILLYÉS, Mihály KÁROLYI, Pál ARANYOSI, György BÖLÖNI, László GEREBLYÉS, Irén KOMJÁT, Endre MURÁNYI—KOVÁCS, Bertalan PÓR et Marcel VÉRTES, pour n'en citer que quelques-uns.

Entre 1923 et 1944, les hommes de lettre émigrés hongrois firent débiter environ cinquante journaux ou revues. Ils les propagèrent entre des circonstances difficiles, loin de la patrie et du peuple qu'ils n'ont pourtant jamais quittés dans leur âme. L'organe des communistes, le *Párisi Munkás* (*Ouvrier de Paris*), créé en 1924, ne cessa pas de paraître jusqu'en 1938, en faisant front à l'attaque des autorités hongroises et de la police française. Au cours des 14 ans de son existence, ce journal colporta sous 14 titres différents (*Új Harcos*, *Fáklya*, *Szikra*, *Osztályharc*, *Új Igazság*, *Szabad Szó*, etc.) les idées du progrès humain et social.

À côté du journal du Parti, plusieurs autres journaux et revues, politiques et littéraires, furent consacrés à l'idée. Parmi les revues littéraires, la plus marquante fut *Üzenet* (Message). Quinze journaux également très importants doivent leur naissance au mouvement de résistance. Le *Magyar Szemle* continua à paraître même après la libération, trois autres: *Riadó*, *Toborzó* et *Petőfi*, bien que polycopiés et de courte durée, mais rédigés, par des auteurs doués, furent des organes de la force motrice. Citons encore *Harcos Nő* (Femme combattante), journal illustré par Bertalan PÓR, et les publications en langue française du Mouvement d'Indépendance Hongrois, présidé par György BÖLÖNI, qui ne cessèrent d'encourager la lutte contre les conquérants fascistes.

L'article cite des passages de la Feuille de la Résurrection Hongroise, entre autres le *Chant du jacobin hongrois* (*Magyar jakobinus dala*) d'André ADY: "Pourquoi ne pourrions-nous pas nous rencontrer / Hurlant sur les barricades des idées éternelles?"

En effet, ils se sont rencontrés, Français et Hongrois, sur les barricades des idées: dans les rangs des maquisards, ils sont là, eux aussi, écrivains, poètes et artistes hongrois, pour prendre part dans la lutte du peuple, non seulement avec plume et pinceau, mais aussi avec des armes.

KÖZLEMÉNYEK

Zwei unbekannte Drucke von Luther-schriften in Sopron. Die Bibliothek der evangelischen Gemeinde A. B. in Sopron besitzt eine stattliche Anzahl von Kolligaten aus dem 16. Jahrhundert, welche im Katalog unter dem Titel *M. Luther: Kleinere Schriften* ein unscheinbares Dasein führen. Bei einer genaueren Durchsicht und bibliographischen Bearbeitung dieser Bände konnten zwei, bisher unbekannte Drucke von Luther-Schriften festgestellt werden. Sie sind nicht nur den Herausgebern der kritischen Gesamtausgabe der Werke LUTHERS, der sog. Weimarer Ausgabe (abgekürzt: WA), sondern auch der vor kurzem erschienenen und bislang vollständigsten Bibliographie der LUTHER-Schriften von BENZING¹ unbekannt geblieben. Deshalb dürfen diese Schriften, welche in Sopron entdeckt wurden, auf das Interesse einer weiteren Öffentlichkeit rechnen.

I. In dem Sammelband *Lc 187* befindet sich folgende LUTHER-Schrift:

Das Magnificat Verteutschet // vnd aussgelegt durch D. // Martinum Luther Aug. / Vuittemberg

Der Druck — bestehend aus 44 Blättern in 4°, wobei die letzte Seite leer bleibt, — stammt aus der Offizin des Johann SINGRIENER in Wien². Es handelt sich um eine genaue Nachbildung des bei Melchior LOTTER D. J. in Wittenberg erschienenen Originaldruckes.³ SINGRIENER versuchte auch bei diesem Druck unerkannt zu bleiben.⁴ Er übernimmt den Blattspiegel und innerhalb dessen womöglich auch die Zeilen-Einteilung vom Originaldruck, doch mit einigen kleineren Unterschieden. Er verwendet nämlich etwas größere Typen als LOTTER, deshalb kommt es vor, daß im Wittenberger Druck auf einigen Seiten je um eine Zeile mehr steht als bei *Singriener*. Dieser holt aber auf der jeweiligen nächsten Zeile seine Vorlage ein, so daß die Blattzahl bei beiden Drucken die gleiche bleibt. Der auffälligste Unterschied zeigt sich in der von seiner Vorlage abweichenden Rechtschreibung.⁵

In dem gleichen Kolligat befinden sich noch zwei weitere, durch SINGRIENER hergestellte Nachdrucke von LUTHER-Schriften: „*De captivitate Babylonica ecclesiae praeludium*“ (1520)⁶ und „*De abroganda missa privata*“ (1522).⁷

¹ Josef BENZING: *Lutherbibliographie, Verzeichnis der gedruckten Schriften Martin Luthers bis zu dessen Tod*. Baden-Baden, 1966.

² Diese Feststellung verdanke ich Herrn D. Dr. Hans VOLZ in Göttingen, der mich bei der Bibliographierung der Kolligate freundlicherweise mit selbstloser Hilfe unterstützte. Die genaue Identifizierung des Druckes vollzog Herr Dr. Josef BENZING in Würzburg. Beiden Herren spreche ich hier meinen herzlichen Dank aus.

³ In WA 7,540 unter A angeführt. Vgl. BENZING, a. a. O. Nr. 855.

⁴ Vgl. Helmut LANG: *Johann Singriener in Wien als Luther-Nachdrucker*. In: *Das Antiquariat*, Bd. XVII, 1966. S. 282/2.

⁵ Einige Beispiele aus der Übersetzung des Magnificat-Textes: Jm, jres, jerer (für ihm, usw.), sein, ein diesen, eingang, diennet bei SINGRIENER: yhm, yhrs, yhrer, seynn, eyn, dießen, eyngang, dienet, bei Lotter, usw.

⁶ Vgl. BENZING, a. a. O. Nr. 707; LANG a. a. O. Nr. 14.

⁷ Vgl. BENZING, a. a. O. Nr. 999; LANG a. a. O. Nr. 11.

Außerdem besitzt die Bibliothek in der Ausgabe von SINGRIENER noch zwei weitere LUTHER-Schriften: im Kolligat *Lc 168 Ein Unterricht der Beichtkinder über die verbotenen Bücher* und im Kolligat *Lc 194 Der 36. Psalm Davids* beide aus dem Jahre 1521.⁸

II. Im Sammelband *Lc 170* befindet sich folgender aus nur 2 Quartblättern bestehender Druck:

Welche person verpoten // seind zu eelichen in der hailigen Schrifft //
bayde der freund-schaft vnd // Mogschafft. // Martin Luther.

Unter dem Titel ist ein mit Einfassung umgebener Holzschnitt angebracht, darstellend einen Mönch, der mit einem Mann spricht. Der Druck stammt von dem bekannten Buchdrucker Jörg NADLER in Augsburg. Der Holzschnitt auf dem Titelblatt „ist ein genauer, aber im Detail schlichter Nachschnitt eines Holzschnittes von Peter Schöffner in Mainz von ca. 1515.“⁹

Leider ist über die ersten Besitzer dieser Kolligate nichts Genaueres auszumachen. Die Bände sind wohl sehr früh, wahrscheinlich um 1525–1530 gebunden worden und enthalten zum großen Teil LUTHER-Schriften, welche mit wenigen Ausnahmen aus süddeutschen Druckereien stammen. Daß sich von den bisher festgestellten 17, aus der Offizin SINGRIENERS stammenden Nachdrucken¹⁰ der LUTHER-Schriften nicht weniger als 5 in der Gemeindebibliothek auffinden ließen, läßt einen Schluß auf die frühe Verbreitung der LUTHER-Schriften zu: nicht nur die österreichischen Länder und vielleicht auch Böhmen, sondern auch Westungarn — etwa Sopron und Pressburg, — und wohl auch die oberungarischen Bergstädte bezogen die in großen Mengen verbreiteten LUTHER-Schriften aus süddeutschen Druckereien, — nicht zuletzt von dem Wiener Buchdrucker SINGRIENER.

KÁROLY KARNER

„*Aegyptus Alexandrinus*“. EMICH Gusztáv a híres PHILLIPPS-gyűjtemény kiadásakor egy a XVI. század elejéről való kódexet vásárolt, amelynek tartalmát az árverési katalógusban így találta: „*Thesaurus adversus haereticos s. Cyrilli a Georgio Trapezuntio traductus cum dedicatione ad Alphonsum regem Aragoniae . . . — S. Basilio de divinatione filii et spiritus sancti adversus Eunomium a Georgio Trapezuntio traductus. — Ejusdem ad Amphilochem liber. — Aegypti Alexandrini opera. — Augustinus de spiritu et anima.*“ A kötet alaposabb megvizsgálásakor kiderült, hogy a benne foglaltakat SURRIANO velencei követ 1513–1514-ben Budán másolta. Ezért azután FRAKNÓI Vilmos részletes ismeretést írt a kódexről, mint olyan könyvről, amely elveszett korvinák szövegét őrizte meg számunkra.¹

A kódexben foglalt negyedik darab, az *Aegyptus Alexandrinus* annak idején már a másolónak is problémát okozott, s most a név mint ismeretlen szerző, a mű mint elveszett korvina vonult be a tudományos irodalomba. Ki volt ez a rejtélyes AEGYPTUS ALEXANDRINUS, akiről az irodalomtörténet nem tud? Erre a kérdésre adunk feleletet a következőkben.

SURRIANO azt írja másolatában, hogy a kérdéses munkának címét nem találta a lemásolt kódexben, de a szöveg végén ez volt olvasható: „*Aegyptus Alexandrinus ex-*

⁸ Vgl. BENZING, a. a. O. Nr. 837 und 962; LANG a. a. O. Nr. 5 und 4.

⁹ Freundliche briefliche Mitteilung von Herrn D. Dr. Volz.

¹⁰ LANG a. a. O. S. 283/3

¹ FRAKNÓI Vilmos: *A Korvina-könyvtárban másolt kéziratok Emich Gusztáv gyűjteményében*. Magy. Könyvszle. 1901. 337–348. l. — A kódex ma az Országos Széchényi Könyvtár kézirtattárában van, jelzete Clmae 371. (BARTONIEK E.: *Codices Latini medii aevi*. Budapestini 1940. 324–326. l.)

plicit". Azután így folytatja: „Hunc librum complevi scribere die prima Decembris MDXIII. Bude. Fuit autem habitum et transumptum ab exemplari quodam habito in libraria regia. Et hunc librum sequitur alius liber Lactantii Firmiani de ira et furore Dei. Et ego quia libellus hic jacet sine titulo, ignoraveram, cuius auctoris fuerit istud Aegyptii Philosophi, si ipsius Lactantii vel alterius.” SURRIANO tehát az AEGYPTUS ALEXANDRINUS nevet még nem szerzőnek vette, hanem a mű címének. Csak azt nem tudja megmondani, ki a szerző, a kódexben található következő szöveg írója, LACTANTIUS-e vagy valaki más.

A félreértést a PHILLIPPS árverési katalógus készítője követte el, amikor Aegyptus Alexandrinus műveiről beszél („Aegypti Alexandrini opera”), s ezt a tévedést vitte tovább HEVESY és FÓGEL az elveszett korvínak jegyzékeiben, HEVESYNél (forrásmegjelölés nélkül) „Aegypti Alexandrini Opera.² — AUGUSTINUS: De spiritu et anima”, FÓGEL József jegyzékében „Alexandrini Aegypti opera”, (hivatkozás FRAKNÓI cikkére)³. Pedig FRAKNÓI, bár a művet és szerzőjét nem tudta fölismereni, nem beszél *Aegyptus Alexandrinus munkáiról*, hanem ismeretlen szerzőt mond: „... abban a kéziratban, amelyből lemásoltatott ez a munka, címe nem volt megjelölve, és a másoló kétségben volt az iránt, hogy ki a szerzője. Ezt én sem vagyok képes megállapítani. A munka párbeszéd, melyet Aegyptus nevű alexandriai bölcsész folytat Euxites bölcsésszel, kit útjában Athen felé a vihar az egyiptomi partra vetett ki. Társalgásuknak tárgyul a lélekről szóló tan szolgál, amint azt a régi görög és a későbbi neo-platonikus bölcsészek fejtegették. Kétes tehát, hogy a keresztény időszámítás első századaiban virágzó, vagy a XV. században új életre ébresztett neoplatonikus bölcsészeti iskola mesterei közt kelljen keresnünk a szerzőt.”⁴

FRAKNÓI helyesen állapította meg, hogy *Aegyptus Alexandrinus* nem szerző, hanem egy párbeszédés filozófiai munka egyik szereplője.

Hogy a szerző valójában kicsoda és hogy melyik munkája szerepel itt latin fordításban, arra a feleletet egy Bécsben őrzött korvina adja meg. Ez a korvina az Österreichische Nationalbibliothek Cod. Lat. 259. sz. kódexe. Mindössze 40 folióból áll, s benne a következő két munka van: 1. AENEAS GAZZEUS: *Theophrastus sive de immortalitate animae dialogus, interprete Ambrosio Traversari.* — 2. LACTANTIUS: *Divinarum institutionum epitome.* Kötése újabb, a címer az első lapon eltörölve, helyén I[ohannes] A[lexander] B[rassicanus] betűk. A címer körüli díszítés HOFFMANN Edit megállapítása szerint Budán utólag került⁶ az 1451-ben másolt és Firenzében fehér indafonattal díszített kódexbe. Korvina-voltának éppen ezt tekintették bizonyítékául az IAB betűkön kívül. (BRASSICANUS ti. több korvínát vitt magával Budáról.)

A kódex belső tábláján a következő jegyzék olvasható: „In hoc volumine continentur:

Aegyptus Alexandrinus.

Lactantius de ira dei.

Lactantius de opificio dei sive hominis formatione.

Augustinus de spiritu et anima.

Epitome libri VII. in Lactantium.”

² HEVESY, André de: *La bibliothèque du roi Mathias Corvin.* Paris 1923. 86 l.

József jegyzékében „Alexandrini Aegypti opera”, (hivatkozás FRAKNÓI cikkére).³ Pedig

³ *Bibliotheca Corvina. Mátyás király budai könyvtára.* Írták: FRAKNÓI Vilmos, FÓGEL József... Budapest 1927. 80 l.

⁴ FRAKNÓI i. h.

⁵ CSAPODI Csaba: *A fönmaradt hiteles korvínak jegyzéke.* 146. sz. (CSAPODI Csaba — CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára — SZÁNTÓ Tibor: *Bibliotheca Corviniana.* Budapest 1967.) és u. o. CVII. t.

⁶ HOFFMANN Edit: *Mátyás király budai műhelyének első címerfestője.* Magy. Könyvszle. 1923. 171 l.

A felsorolt öt cím közül a középső három át van húzva, a kötetben pedig ma csakugyan mindössze az 1. és 5. címben jelzett két munka található meg. Még pedig az első így kezdődik: „Aegyptus Alexandrinus Latine conversus a Sancto viro Ambrosio monacho Florentino”, és így végződik: „explicit Aegyptus Alexandrinus.” A mű kezdete fölött pedig BRASSICANUS írásával ez áll: „Aeneas platonici Dialogus de Immortalitate animae.” SURRIANO tehát ezt a munkát másolta le Budán anélkül, hogy tudta volna, ki a szerzője; ő LACTANTIUSRA gyanakodott, mivel ennek a munkája következett utána. BRASSICANUS azonban, a jól képzett humanista már rájött, hogy az V. században Gazaban retorikát és újplatonikus filozófiát tanító AENEASnak keresztény és neoplatonikus tanokat összegeyztetni igyekvő munkájáról van szó,⁷ ezért a szerző nevét és a mű címét a szöveg fölé odajegyezte. Hogy BRASSICANUS nem tévedett, azt megállapíthatjuk, ha összehasonlítjuk a szöveget *Aeneas Platonicus* 1516-i bázei kiadásával, amelyet FROBENTUSNÁL BEATUS RHENANUS rendezett sajtó alá.⁸

Mindebből nemcsak az derül ki, hogy *Aegyptus Alexandrinus* nem valamilyen szerzőnek a neve, hanem az is, hogy ebben az esetben nem elveszett korvínáról van szó, hanem a *kérdéses korvína* ma is megvan a bécsi könyvtár Cod. Lat. 259. sz. kódexeként. Viszont ugyanez a kódex még egy olyan *elveszett korvína* emlékét is fönntartotta (LACTANTIUS: *De opificio Dei sive hominis formatine*), amelyet SURRIANO nem másolt le, pedig a kódexben benne volt. A SURRIANO-kódex a belőle lemásolt *Aegyptus Alexandrinus* és a közvetlen utána szereplőként említett LACTANTIUS munka alapján most már szilárd bizonyítékot is szolgáltat arra nézve is, hogy a Cod. Lat. 259. — *Aeneas Gazaeus* — *hiteles korvína*.

CSAPODI CSABA

Két jelentős szerb könyvtár rendezésének elvi alapjai. ĐORĐEVIĆ a Matica srpska titkára és a *Letopis* szerkesztője nagy eréllyel vezette a Matica srpska könyvtárának rendezését és könyvállományának bővítését.¹ Határozott felfogása volt a Matica és a Thököly könyvtár céljáról és feladatáról. Szilárdabb alapokra akarta helyezni a szervezésüket, hogy fejlődési lehetőséget nyújtson nekik. 1858 március 1-én kelt levelében, melyet a Matica srpskához intézett, hangsúlyozottan kiemelte azokat az elemeket amelyek alapul szolgálhatnak a Matica könyvtárának valódi könyvtárrá való fejlődéséhez „melynek a népi jellege döntő”. Ezért tartja, hogy „szükséges lenne, hogy a Matica a sajtó útján közlétegye azt az óhaját és kimondja, hogy ezentúl előfizet minden szerb könyvre és újságra, hazánk bármely vidékén jelennek is meg, akár cirill betűsek, akár latin betűsek. A szerb könyvek után következnenek nyomban más szláv könyvek és a nem szlávok közül azok, amelyekben a mi dolgainkról írnak.” Azonban a Thököly könyvtárnak tudományos könyvtárrá kell fejlődnie. Szerinte, ha „a Thököly féle könyvtár nem egyesül a Maticáéval, hanem megmarad önállóan, tekintettel kellene lennie a nemzeti irodalom mellett, amennyire csak lehet, más népek irodalmára, valamint némely tudományágra is. Halhatatlan alapítója minden bizonnyal azt szándékozott elérni vele, hogy egy emelkedettebb jellegű kölesönözzön neki, amikor minden szakterületről oly gazdagon

⁷ PAULY—WISSOWA: *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*. I. Stuttgart 1894. 1021./1022. h. (Aineias).

⁸ Aeneae Platonici Christiani de immortalitate animae, deque corporum resurrectione dialogus aureus, qui Theophrastus inscribitur, Ambrosio Camaldulensi interprete. Basel 1516, Froben. — A kiadás céljára Michael HUMMELBERG küldte BEATUS RHENANUS-nak a kéziratot, amely nem lehetett a Corvina-beli példány, mert szövege eltér attól.

¹ A szerkesztő előszava: *Letopis Matice srpske* 1858, 97. könyv. ĐORĐEVIĆ a XIX. századi szerb kulturális élet kimagasló alakja (1826—1900); pesti orvos, majd az újvidéki, végül a belgrádi nemzeti színház első igazgatója, lapszerkesztő, végül főiskolai tanár.

felékesítette remekművekkel, amelyek híven tükrözték a tudomány akkori állapotát.”²

Az 1858. március 10-i ülésen ĐORĐEVIĆ előterjesztette „írásbeli jelentését a Thököly- és Matica könyvtárról, amelyből kitűnik, hogy sem egyiknek, sem másiknak az állapota nem felel meg a mai szükségleteknek és ezért fölöttébb szükséges, hogy mindkettőt felújítsák a tudomány és irodalom mai állapotának megfelelően.” Ezért javasolja:

„1. hogy a Matica könyvtárának, melynek a könyvállománya kisebb, anyagát összeírják és átnézzék, amely munka elvégzésére a javaslattevő felajánlja segítségét.

2. hogy minden szerb nyelvű irodalmi termék beszerzettessék akár ajándékozással, akár csere vagy készpénz vétel útján.

3. ami a más irodalmak válogatott alkotásait illeti, a javaslattevő hajlandó minden adott alkalommal azokra előterjesztést tenni a Társaságnak, valamint az összes beszerzett művekről a lapok hasábjain az olvasó közönséget értesíteni.”

Jovan ĐORĐEVIĆ előterjesztését azzal fogadták el, hogy a munkát „minél előbb befejezze és a Társaságnak arról jelentést tegyen.”³

1. A Matica srpska 1858 július 17.-i ülésén ĐORĐEVIĆ jelentést adott a könyvek összeírásának előkészületeiről: „A nagyérdemű Társaság ezévi március 10.-i 8-as számú határozatának értelmében tisztelettel jelentem, hogy mindent előkészítettem ami a könyvek összeírásához szükséges, különösképpen pedig beszerztem egy fontos művet: „Bibliothekenlehre von Petzholdt” mely minden könyvtár rendezéséhez multhatatlanul szükséges.”⁴

Az a könyv, amelyre Jovan ĐORĐEVIĆ jelentésében hivatkozik, lehetséges, hogy az első szakkönyv volt, melynek alapján szerb könyvtárt rendeztek, és mindenképpen jelentős könyvtárosi kézikönyv volt a maga idejében.⁵ A szerb Maticának egyik említett könyvtárában sem maradt meg a ĐORĐEVIĆ által 1858-ban beszerzett könyv. Vajon magával vitte a könyvet amikor távozott a Maticából, vagy esetleg a könyvtárból tűnt el? Tény, hogy a Matica srpska könyvtárának könyv és kézirat jegyzékében 1859-ben PETZHOLDT könyve már nem szerepelt.⁶

Az említett könyv szerzője ismert német bibliográfus, a drezdeni szász Királyi könyvtár könyvtárosa: Julius PETZHOLDT.⁷ Művének címe: *Katechismus der Bibliothekenlehre*, Leipzig, Verlag von J. J. Weber, 1856.⁸ A könyv még három kiadást ért meg: 1871, 1877 és 1890-ben.

2. Érdekes megemlíteni, hogy PETZHOLDT könyvtárosi kézikönyve megvolt a múlt században más szerb könyvtárakban is. A szentendrei Püspöki Könyvtárban megőrizték

² *Grada za istoriju Biblioteke Matice srpske*. I. knjiga, 1830—1864. Novi Sad, 1964, 135, 97

³ U.o. 2, 100

⁴ U.o. 2, 147, 107

⁵ Lazar ČURČIĆ: *Biblioteka Matice srpske od Bune do dolaska u Novi Sad*. Zbornik Matice srpske za društvene neuke, 1962, 32—33, 75; Dr. Božidar KOVAČEK: *Nastojanja Jovana Đorđevića za reformu Biblioteke Matice srpske*. Bibliotekar. 1963. 5. 356. Nada Radonić: *Pregled stručnog rada u Biblioteci Matice srpske*. Bibliotekar. 1963. 5. 368. U.o. mint a 2.147, 107 Božidar KOVAČEK: *Jovan Đorđević*, Novi Sad, Matica srpska, 1964.

⁶ *Spisak knjiga i rukopisa u Biblioteci Matice srpske*. U Novom Sadu, Štamparija Braće M. Popovica, 1899.

⁷ Julius PETZHOLDT (1812—1891) bibliográfus és a szász királyok könyvtárosa volt 1839—1887-ig. Fő művei: *Bibliographia Dantea ab anno 1865 inchoate 1888*; *Catalogus bibliothecae Theocriteae 1866*; *Anzeiger für Literatur und Bibliothekwissenschaft 1840—1886*; *Bibliotheca bibliographica 1846*.

⁸ *Katechismus der Bibliothekenlehre von Julius Petzholdt*. Mit 17 in den Text gedruckten Abbildungen und 15 Schrifttafeln. — Leipzig, Verlagsbuchhandlung von J. J. Weber, 1856. A könyv a Weber's illusztrálta *Katechismen* sorozatban jelent meg.

a könyv 1856-os kiadását.⁹ Nagyon valószínű, hogy Arsenije STOJKOVIĆ püspök is azért szerezte be a könyvet, mint Jovan ĐORĐEVIĆ: hogy rendezzék a budai Püspöki Könyvtárat. Az Újvidéki Szerb Főgimnázium Könyvtárának megvolt az első és második kiadása is. Sajnos csak a második kiadás maradt meg.¹⁰ A belgrádi Nemzeti Könyvtárban (Narodna Biblioteka) szintén megvolt mindkét kiadás ami világosan kitűnik a könyvtár 1870-és 1880-as évi katalógusából.¹¹

PETZHOLDT könyve volt tehát minden valószínűség szerint az a kézikönyv, amelynek alapján a szerb könyvtárakat a múlt század második felében rendezték. Ez minden bizonnyal a szerb könyvtárügy még fel nem tárt korszakának egyik ritka adata.

3. PETZHOLDT könyvtárosi Katechismus-ával akkor tűnt fel, amikor a könyvtár-tan elég rohamos fejlődésnek indult. Egész sor teoretikussal találkozunk a múlt század első felében: SCHRETTINGERTŐL¹² kezdve, ERBERTEN¹³ és MOLBECHEN¹⁴ keresztül egészen SCHMIDTIG¹⁵, ZOLLERIG,¹⁶ és PETZHOLDTIG. SCHRETTINGER vetette meg a könyvtári munka tudományos alapjait, s kidolgozta a könyvtárak rendezésére és a könyvek beszerzésére vonatkozó útmutatásait. SCHRETTINGER szerint a könyvtáros nem csak olyan személy aki könyvvvel foglalkozik, feladata az, hogy az összegyűjtött könyvekből könyvtárat alkosson, amelynek nem szabad öncélúnak lennie. PETZHOLDT azt vallja: a könyvtáros nemcsak „custos bibliothecae” még kevésbé csak könyv-begyűjtő és rendszerező. A könyvtárosnak széles, sokoldalú irodalmi és kutatói műveltsége kell, hogy legyen. Az ő feladata az, hogy tájékoztassa a tudományos világot a könyvtárak ismeretlen, meg nem jelentetett kéziratairól. Pethholdt *Katechismus*-ában sok elméleti megállapítás van, melyeket még ma is fenntartás nélkül elfogadhatnánk.

4. Amikor Jovan ĐORĐEVIĆ hozzáfogott, hogy a pesti Matica srpska e két könyvtárát rendezze, a Matica könyvtárának könyvvállománya 1700 könyvből, a Thököly könyvtár 4000 könyvből állt. Céljuknak és nagyságuknak megfelelően óhajtotta rendezni a könyvtárakat.

Jovan ĐORĐEVIĆ mindkét könyvtárat bizonyos mértékben rendezve találta. 1843-ban Jovan SUBOTIĆ elkészítette a könyvek „betűrendes katalógusát”, a polcokon pedig „a szerző neve szerint (ábécé sorrendbe) betűrendbe szedte.”¹⁸ Toma Teodorovic, a Matica első fizetett könyvtárosa, 1844-ben összeírta mindkét könyvtár könyvvállományát, mégpedig a könyvek címe szerint és formátumuk szerint rakta össze. Nagyon valószínű, hogy Toma TEODOROVIĆ THÖKÖLY könyvtárának anyagát is a Matica könyvtárához kapcsolta, együtt kezelte. A katalógusok nem maradtak fenn, de a Matica srpska ülésének jegyzőkönyvéből kitűnik, hogy a Matica könyvtárának létezett egy szerzők neve

⁹ Č. ŠULC szentendrei esperes és G. HUŽVIK, szentendrei püspöki könyvtáros előzékenységének köszönhetem, hogy megismerkedhettem ezzel a könyvvel, amiért ezúton is köszönetet mondok nekik.

¹⁰ *Spisak knjiga u biblioteci Srpske velike gimnazije novosadske*. A Godičnji izveštaj Srpske velike gimnazije za 1893 melléklete, 3992

¹¹ *Katalog Srpske narodne biblioteke u Beogradu. I.* (rész) deo. Stranska knjisevnost. Beograd, 1871, 9763, 417. old.; *Katalog Srpske narodne biblioteke u Beogradu, knjiga II.* Inostrana književnost. Beograd, 1880, 1673, 338. old.

¹² M. SCHRETTINGER: *Versuch eines vollständigen Lehrbuches der Bibliothekwissenschaft oder Anleitung zur vollkommenen Geschäftsführung eines Bibliothekars in wissenschaftlicher Form abgefasst*. I. H. München. 1808.

¹³ F. A. EBERT: *Die Bildung des Bibliothekars*. 2. umgearb. Ausg. Leipzig, 1820.

¹⁴ Ch. MOLBECH: *Ueber Bibliothekwissenschaft oder Einrichtung und Verwaltung öffentlicher Bibliotheken*. Leipzig, Nach der 2. Ausg. des dän. Originals, 1933.

¹⁵ J. A. F. SCHMIDT: *Handbuch der Bibliothekwissenschaft der Literatur- und Bücherkunde*. Weimar, 1840

¹⁶ E. ZOLLER: *Die Bibliothekswissenschaft*, 1848.

¹⁷ A 2. jegyz.-ben i. m. 135, 97 l.

¹⁸ Uo. 58, 30

szerinti könyvkatalógusa.¹⁹ Subota MLADENVIĆ is átrendezte a könyvtárat, a könyveket számozta és „rávezette” a katalógusra.²⁰ A jelentésből melyet az ülésen terjesztett elő kitűnik, hogy két példányban vásárolták és kapták ajándékba a könyveket, egyik a Matica könyvtárába, másik a Thököly könyvtárba került. Valószínű, hogy ő választotta szét a két könyvanyagot, s így találta később Jovan ĐORĐEVIĆ.

Az ily módon rendezett könyvtárak nem feleltek meg Jovan ĐORĐEVIĆ a Matica srpskára vonatkozó terveinek, az ő felfogásának a könyvszükséglet iránt, és az ő könyvtárak problémáira vonatkozó ismereteinek. Ezenkívül a Matica könyvtárának nem volt szakkönyvtárosa sem. Subota MLADENVIĆ „a Thököly alapítvány felügyelője volt, amely hivatallal együtt jár a kiírt pályázat értelmében az ideiglenes manipulánsi, valamint a könyvtárosi tisztség is.”²¹ Đorđević tudta, hogy egy könyvtár rendezéséhez nem elegendő, ha az ember képzett, speciális szaktudásra is szüksége van. A Maticába való jöveteléig nem foglalkozott könyvtárral, noha ezt megelőzően már rendezte az Újvidéki Szerb Főgimnázium könyvtárát.

Jovan ĐORĐEVIĆ nem a maga elképzelése szerint fogott hozzá az említett két könyvtár rendezéséhez: korszerű kézikönyv volt a vezérfonala: Julius PETZHOLDT *Katechiz-musa*. Először jól felvértezte magát szaktudással, s csak azután fogott hozzá a munkához. Az 1858 július 17-i ülésen jelentést nyújtott be, amelyben az alábbiakat kéri:

„Megfelelő mennyiségű nyolcad formátumú cédulát a könyvek címének (Titelcopien). Minden irodalmi mű, amely a könyvtárban található egy ilyen cédulára felírandó, amelyhez a mellékelt cédulán mintát szolgáltattam.

Pecsetet a könyvtár számára „Matica Srbska” felirattal, mely ráütendő minden könyvre és minden cédulára.”²²

Az 1858 október 21-i ülésen ezenkívül kérte a következőket:

„Néhány ív enyvezett papirost a könyvek számozása céljából.

Pecsetet, vagyis bélyegzőt a Thököly könyvtárnak, amely minden könyvre és cédulára ráütendő.

Egy könyvecskét melybe bevezettetnének azok a könyvek, amelyeket a könyvtárból olvasásra kivettek.

Végezetül, ha szükség mutatkozik, köttessék be a könyv, itt természetesen csak az olyan művekre gondolok, amelyek megérdemlik, hogy beköttessenek és amelyeknek a kötés valóban szükséges.”²³

5. ĐORĐEVIĆ felhasználva a korszerű könyvtártudomány tapasztalatait komolyan törekedett, hogy a két könyvtár berendezése némileg megközelítse az európai könyvtárak színvonalát.

Nagy valószínűséggel mondhatjuk, hogy ĐORĐEVIĆ el is végezte amit tervezett. Amikor eltávozott a Matica srpskából a *Srbski Dnevnik* felelős szerkesztőjének hivatását vállalva, az 1859. május 14-i ülésen a következőket jelentette: „a Matica és a Thököly könyvtár rendezve lett és az illető katalógusoknak az átírása folyamatban van, mellékelve azoknak a könyveknek a jegyzékét, amelyek a régi jegyzékben szerepelnek, de most a könyvtárakban nem találtattak meg . . .”²⁴ A rendezés egész munkáját a Thökölyánum 18 növendéke és Subota MLADENVIĆ felügyelő segítségével végezte el.

6. A Thököly könyvtárat elkülönítve találta a Matica srpska könyvtárától. Ezt a felosztást meghagyta, mindegyiknek külön feladatot adva: „Fölöttébb hasznos

¹⁹ Uo. 70, 36—37 l.

²⁰ Uo. 89, 61 l.

²¹ Uo. 79, 56 l.

²² Uo. 147, 107. l.

²³ Uo. 153, 110. l.

²⁴ Uo. 162, 116—117. l.

lenne, ha a két könyvtár egyesíthető lenne. De ha ez nem lehetséges, akkor legalább arra az időre, amíg a két könyvtár együtt van, a könyvállomány kiegészítését és felújítását úgy kellene irányítani, hogy mindkét könyvtár ne vásárolja meg ugyanazt a művet, hanem mindkettő különfélélt, minekfolytán nagyobb sokoldalúság lenne elérhető.²⁵

Ezért a Thököly könyvtár könyveire a „Сава Тюкюли” felirat, a Maticáéra pedig „Матица Србска” bélyegző került.

Jelentéseiből nem tűnik ki, hogy újra leltározta-e a könyveket. Előtte már kétszer, sőt lehet, hogy háromszor is átleltározták a könyvtárakat rövid idő alatt 1843-tól 1846-ig. Ezért valószínűleg csak a könyvek feldolgozását és katalogizálását végezte.

Minden könyvet nyelvek szerint osztott fel s ez még ma is látszik azokon a könyveken, amelyeket Đorđević a Thökölyánium növendékeivel számozott meg. Minden másféle nyelvű könyvesoportnak más jelzése, szignatúrája volt, amit a címlapra jegyeztek be, és a borítón levő vignettára írtak. A szignatúra a rövidítésből és a csoportban levő sorzámból áll: szerbhorvát könyvek jelzése Cpō, az orosz P, a román cirillbetűs: Pom, az olasz T, a francia φ, a zsidó ЧИВ, stb.

A kéziratos könyvek tekintet nélkül arra, milyen nyelven íródtak PyK jelzésűek. A könyvek formátum szerint voltak elhelyezve, de a formátumot nem jelölte.

A könyveket kartoték-lapokon dolgozták fel, vagy ahogy ĐORĐEVIĆ mondja: *nyolcadrétű* cédulákon. Ha ĐORĐEVIĆ PETZHOLDT utasításai alapján dolgozott, furessa, hogy az ő számára ez „mechanikus munka, csak kicsit több időt vesz igénybe.”²⁶ A jelentésekben arra hivatkozik, hogy „ha a címek készen lesznek» vagy a” titulusok kiírásával végez, — valószínűleg a könyvek katalógus cédulán való feldolgozására gondolt. Kár, hogy az újra rendszerezett könyvtár katalógus cédulái nem maradtak fenn, hogy láthatnánk, mennyire követhette ĐORĐEVIĆ PETZHOLDT utasításait.

Az 1858. július 17-i ülésre írt jelentésében, melyben a könyvek összeírásához szükséges anyagot kérte, ígéri: „ha a könyvek címeírása készen lesz, örömmel fogok segíteni, hogy belőlük összeállítsuk a könyvtár számára oly szükséges katalógust; ebből kifolyólag nincs más hátra, mint, hogy a nagyérdemű Társaság szíveskedjék elrendelni, hogy a címkiírás minél előbb elkezdődjék...”²⁷ Úgy látszik először szerzők szerinti katalógust készítettek el. Hogy készült-e szak-katalógus is, arról nincs adat az írártárban és nem lehet rá következtetni abból sem, amit a Matica és Thököly könyvtárról Jovan ĐORĐEVIĆ idejében mondtak.

Katalógus készítés közben észrevett bizonyos hiányosságot mindkét könyvtárban, ezt akarta tervszerűen kiegészíteni. „Mindehhez szükséges elkészíteni a Matica könyvtárának könyvjegyzékét amely tartalmazza: 1. a szerb nyelvű könyveket 2. a szlávokat 3. más nyelven írottakat, amelyek a szerbeket vagy a szlávokat illetik. Így azonnal világosan kitűnik majd, mivel rendelkezünk ezekből a szakokból és mi az ami még szükséges.”²⁸

Jovan ĐORĐEVIĆ helyesen fogta fel a könyvtáros és a művelt ember feladatát: első és legfontosabb feladata megőrizni az értékes kéziratokat, melyeket sok veszély fenyeget kezdve a nedvességtől, a rovaroktól, a figyelmetlen kezeléig.²⁹ Tudta, hogy a Thököly könyvtárban megvan DUŠAN törvényének másolata „amelynek alapján Raić szerb történész átírta Dušan törvényét Történelmének IV. könyve számára és ajánlja hogy rendelkezjenek meg felvételt a kéziratból a Letopis számára, amely 10 ezüst forintba

²⁵ Uo. 135, 97—98. l.

²⁶ Uo. 147, 107. l.

²⁷ Uo. 147, 107. l.

²⁸ Uo. 135, 97—99. l.

²⁹ Jovan ĐORĐEVIĆ: *Jedan dan s Vukom. = Brankovo kolo. Sremski Karlovci, III/1897, 39—40. füzet, 1254—1258*

kerülne." Ezt az értékes kéziratot tudományosan fel is dolgozta és megjelentette a *Letopisban*.³⁰

A könyvtár rendezésekor revidéálták mindkét könyvtár anyagát a régi katalógusok alapján és így állapították meg, mi az, ami eddig eltűnt belőlük.³¹

A könyveket haza is vitték olvasni. Erre a célra külön könyvet vezettek be, nevezhetnének „Reverzális könyvnek”, hasonló, mint Milan SAVIĆ 1847-ben a belgrádi Olvasókörben.³²

A pesti Matica srpska üléseire írt jelentéseiben PETZHOLDT könyvtárosi kézikönyve terminológiáját alkalmazta. A könyveket lapokon, vagy cédulákon dolgozta fel (die Zettel); a katalógus cédulája „Titelkopien” — csakúgy mint *Petzholdté*; a lapokra kiírja a címeteket (die Titel); a lap nyolcad formátumú (Octavbände); fűzött könyvek (geheftet); a füzet Band; a könyveket számozza, szignálja (numerieren); pecsétet, bélyegzőt használ (der Stempel), ami első eset a Matica srpska könyvtárában; a könyveket polcokra, repositoriumokra helyezi (Repositorien) stb.

Jovan ĐORĐEVIĆ, a Matica srpska titkára és a *Letopis* szerkesztője, nagy érdeklődést és alkalmazkodást tanúsított a kor fontos nemzeti feladata iránt — a Matica srpska könyvtárának rendezésével kiemelkedő helyet biztosított magának a szerb könyvtárosság történetében, különösen a Matica srpska könyvtárának történetében.

PETZHOLDT könyve jó támaszpontja volt szakmai téren, amit az üléseken tett jelentéseiben hangsúlyozott is. PETZHOLDT könyve a következő sajátosságaival vonta magára Jovan ĐORĐEVIĆ figyelmét: aktuális és modern volt a maga korában, teljes és áttekinthető, mert magában foglalta a könyvtár berendezéséhez szükséges legfontosabb elemeket és az addig ismert könyvtárosi kézikönyvek közül valószínűleg a legismertebb volt.

IVANKA VESELINOV

(Ford: CSÁKY S. PIROSKA)

Folyóiratkörözés az Egyetemi Könyvtárban 120 évvel ezelőtt. Az Egyetemi Könyvtár a múlt század első felében a fontosabb folyóiratokat körözte a professzorok közt. Az egyes számokat először a teológiai kar 7 tanára, azután a jogi kar 6, majd az orvosi kar 15 tanára kapta meg, innen küldték meg a 9 bölcész professzornak.

A XIX. század közepén a legjelentősebb kritikai és könyvismertető lap a *Göttingische Gelehrte Anzeigen* volt. Az egyik, ma is meglévő köröző ív tanúsága szerint 82 napig tartott, amíg az 1847. évi I. kötet visszakерült a könyvtárba. A teológus professzorok kivétel nélkül, a jogászok egy kivétellel mind kézbe vették, vagy legalább maguknál tartották. Az orvosoknak már csak a fele tartott igényt a lapra, a bölcészek közül pedig egyedül DEGEN János. Akadt olyan érdeklődő, aki csak egy napig tartotta magánál a folyóiratot, a leghosszabb átnézési időt, 8-8 napot két orvosnál találjuk, TOCNIÓ Lajosnál és SADLER Józsefnél.

A folyóiratkörözés rendszere természetesen nem felelt meg a korszerű könyvtári követelményeknek. A *Göttingische Gelehrte Anzeigennél* is láthatjuk, hogy majdnem három hónapig nem juthatott hozzá a többi olvasó. Valószínű, hogy a bölcész professzorok — akiket pedig tartalom szerint leginkább érdekelt a lap — sem tudták kivárni a negyedéves késedelmet, és emiatt nem vették át a körözött példányt. Inkább más példányt néztek át,

³⁰ Jovan ĐORĐEVIĆ: *Zakoni careva Konstantina Velikog, Justiniana i Stefana Dušana*. Letopis Matice srpske. 99/1859. 1—56.

³¹ vö. 2. jegyz. 162, 116—117. l.

³² Novine Čitališta beogradskog, 24. és 31. I. 184

vagy egyénileg fizettek elő. Elég sok panasz hangzott el a körözött számok elvesztése miatt, az állományban így nehezen pótolható hiányok keletkeztek.

TOLDY Ferenc igazgató ezért a szabadságharc után megszüntette az egész rendszert. Folyóiratolvasószerződését rendezett be az Egyetemi Könyvtárban a professzorok és az egyetemen kívül álló tudósok részére, ahol ezek bármikor kezükbe vehették a legfrissebb lap-számokat.

VÉRTESEY MIKLÓS

Novinarstvo. Godina III. 1967. Broj 2—3. Jugoslovenski Institut za Novinarstvo. Beograd. 213 l.

A Jugoszláv Zsurnalisztikai Intézet kiadványának 1967. évi 2—3. száma a korábbi kötetekhez hasonló tartalmú és sokrétű tájékoztatást nyújtó tudományos publikáció. A sajtótörténeti rovatban FRAN VATOVEC és BORO MOKROV a Nagy Októberi forradalomnak az egykorú szlovén és makedón szocialista sajtóban keltett visszhangjáról számol be. A zsurnalisztika szervezeti kereteit bemutató közlemények közül kiemelkedik az új csehszlovák sajtótörvény ismertetése, Uwe MAGNUS-nak a hamburgi Hans BREDOW Rádió és Televízió Tudományos Intézet tevékenységével és Miodrag Žika ABRAMOVIČ-nak a Jugoszláv Újságíró Szövetség új alapszabályaival foglalkozó cikke. A tömegkommunikáció elméleti kérdéseit tárgyalják Igor LEANDROV-nak „Kommunikációs csatornák, információs elemek, információ csoportok” című, Alex S. EDELSTEIN-nek „Fejlődésben lévő kommunikáció vizsgálata koncepciós modell segítségével” című és Mieczyslaw KAFEL-nek „Módszerek és specializálási lehetőségek az információ kutatásnál” című tanulmányai. Társadalmi—ideológiai jellegű összefoglalást ad Milo PAPOVIČ „Társadalmi kritika a sajtóban, a rádióban és a televízióban”, Muhamed NUHIČ „A sajtó, mint a társadalom szabad szószéke” címmel. Speciálisan a rádió és a televízió problémáival foglalkozik Hrvoje MACANOVIČ-nak a „Rádió és televízió interjú” című módszertani elemzést nyújtó, de gyakorlati célokat is szolgáló tanulmánya. Statisztikai irányú közlemények tájékoztatnak a jugoszláv helyi, nemzetiségi és egyházi jellegű időszaki sajtótermékekről, továbbá a napilapok és hetilapok példányszámairól, valamint a rádió és televízió előfizetőkéről. A zsurnalisztika időszerű kérdései közül nem hiányoznak a kötetből a közelmúltban tartott szakmai kongresszusok beszámolóit, a legújabb szakkönyvek ismertetései és a külföldi szakfolyóiratok szemléje sem.

KINDLOVITS KÁLMÁN

FIGYELŐ

V. Waldapfel Eszter (1906—1968). Május 21-én súlyos betegségtől megtörten, de mégis váratlanul távozott az élők sorából. A kérlelhetetlen halál egy dolgos életnek vetett véget.

A tudomány szeretetét otthonról hozta magával. Atyja, WALDAFFEL János, a korszerű pedagógia lelkes harcosa volt és sokoldalú szakirodalmi munkásságot fejtett ki. WALDAFFEL Esztert elsősorban a történelem vonzotta. A budapesti Tudományegyetem Bölcsészeti Karának elvégzése után 1930—31-ben mint a Collegium Hungaricum tagja jogtörténeti előadásokat hallgatott a bécsi egyetemen, és a bécsi Staatsarchivban, továbbá több kéziratárban kutatott. Visszatérve 1931-ben doktorátust tett, 1935-ben pedig tanári oklevelet szerzett. Eleinte a magyar középkor foglalkoztatta, ebből a tárgykörből jelentek meg első tanulmányai. Disszertációján (*Nemesi birtokjogunk kialakulása a középkorban*. Századok, 1931) kívül vizsgálta az első magyar törvényalkotás eredetiségének kérdését (*Szent István első törvénykönyve és a nyugati törvényhozás*. A bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve V.) és a *Magyar Könyvszemlében* 1937-ben közzétette az Erzsébet-legenda Admontban általa felfedezett változatának szövegét.

Akkor fejezte be tanulmányait, amikor az egyetemet végzett fiatalásra az állás-talan diplomás sorsa várt. Neki is csak évek múltán sikerült célhoz érnie. Mint ösztöndíjas gyakornok, beosztott óradíjas helyettes, majd mint helyettes tanár dolgozott az Országos Széchényi Könyvtárban, és munkája csak a felszabadulás után részesült igazában megbecsülésben. 12 évi szolgálat után kinevezték rendes tanárnak, majd átvették a könyvtár státusába. 1946-ban a Kézirattár vezetője lett, 1952-től pedig főigazgató-helyettes. Közben nyolc hónapon át az Országos Könyvtári Központ helyettes vezetője volt. 1958-tól 1966 végéig, mint igazgató újjászervezte és vezette az Országos Pedagógiai Könyvtárt. A több, mint 30 éves, szétágazó könyvtári szolgálat alatt alaposan megismerte a könyvtári munka minden részletét és mint vezető áttekintette az egész magyar könyvtárügyet egyúttal sokat tett továbbfejlesztése érdekében.

A könyvtári szolgálathoz természetesen egy sor egyéb feladat is kapcsolódott, részben a könyvtár falain kívül. Tagja volt az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanácsnak, a Magyar Könyvszemle Szerkesztőbizottságának, több könyvtári és bibliográfiai bizottságnak. 1948-ban résztvett a Centenárius emlékkiállítás, 1953-ban a Rákóczi-emlékkiállítás rendezésében. Szakirodalmi munkássága során foglalkozott könyvtörténeti kérdésekkel, a könyvtárosképzéssel és továbbképzéssel, az iskolai könyvtárak ügyével.

Közben a történelemhez sem lett hűtlen. De érdeklődését a könyvtári munka itt is alakította. Amikor a történetírás a 48-as polgári forradalom és szabadságharc 100. évfordulójának ünnepére készült, mint az OSzK Kézirattárának vezetője az ott őrzött gazdag levéltáranyag közzétételével akarta közelebb hozni a mához a korszak szereplőit. Az OSzK anyagát kiegészítette máshol őrzött levelekkel, és A forradalom és szabadságharc levelestára címen, négy kötetben több mint 1000 levelet adott ki az 1846-tól 1849-ig.

október végéig terjedő korszakra. Kiadványa sokat idézett forrásmunka. A levelek között található diplomáciai tárgyuak irányíthaták érdeklődését a külpolitikai kérdésekre. Ebből a tárgykörből választotta kandidátusi disszertációját (*A független magyar külpolitika 1848–1849.*), amelyet 1959-ben megvédett és külföldi levéltári anyaggal kiegészítve 1962-ben nyomtatásban is megjelentetett. Ezután az itt érintett kérdések előzményei foglalkoztatták: milyen volt az európai diplomácia az 1848-as forradalmak előestéjén, és az első megmozdulások (a krakkói fölkelés, a svájci Sonderbund elleni küzdelem), hogyan alakították az európai udvarok felfogását. Éveken át gyűjtötte az anyagot Krakkóban, Bécsben, az olaszországi levéltárakban, Párizsban, Londonban. Attól kezdve, hogy 1966-tal hivatali szolgálatát befejezte, minden erejét erre a munkára összpontosította. Május elején is újabb angliai kutatóútra készült, amikor tervét meghiúsította betegsége. Emiatt kellett közvetlenül a befejezés előtt abbahagynia annak a tanulmányának írását is, amelyet a magyar–német történész vegyesbizottság tervezett kiadványsorozata számára vállalt kedvenc témaköréből: Az 1848-as magyar forradalom és a német egység.

Munkáit, amelyekkel hozzájárult a magyar forradalom és szabadságharc fontos kérdéseinek megvilágításához, még sokáig fogják használni kutatók és a korszak iránt érdeklődők. Nyílt szókimondása, embersége, igazságszeretete és nem utolsó sorban segítő-készsége élni fog munkatársaiban és mindazokban, akik ismerték.

Könyvtáros és történész volt. Mindkét vonalon megbecsülést vívott ki munkájával. Melyik volt az igazi hivatása? Úgy gondolom: mind a kettő. A kétféle munka jól összeegyeztethető, és kölcsönhatásuk gyümölcsöző. A könyvtáros új távlatot és látásmódot kap munkájához, ha egyúttal valamely tudományág alkotó művelője. A könyvtári szolgálat viszont irányítja a kutatót témaválasztásában, rendszerezőbbé teszi munkáját és fejleszti módszerét. WALDAPEL Eszter élete ennek az igazságát példázza.

SINKOVICS ISTVÁN

Viktor Ivanovics Sunkov. (1900–1967.) A tudós könyvtárvezetők kiemelkedő típusát képviselte, munkásságának híre a Szovjetunió területén túl terjedt, a könyvtárosok nemzetközi szövetségének, az IFLA-nak alelnöke volt.

A Szovjetunió kulturális minisztériumának gyászközleménye élénk tárja a viszonylag fiatalon eltávozott kutató termékeny életpályáját. Neves történész volt, a szi-bériai földművelés történetéről kiadott munkái maradandó értékűek. A Szovjet Tudományos Akadémia levelező tagjai közé választotta, évek során át volt az Akadémia elnöksége mellett felállított könyvtárügyi tanács elnöke. De főleg az a munka tette emlékezetessé nevét, amelyet mint az Akadémia V. P. VOLGINRÓL elnevezett társadalomtudományi alapkönyvtárának igazgatója fejtett ki. Vezetése alatt a könyvtár sikerrel segítette a kiemelkedő szovjet kutatók munkásságát. Ugyanakkor sokat tett a nemzetközi kapcsolatok ápolása érdekében. SUNKOV gondos figyelmet fordított a könyvtár bibliográfiai szolgáltatásaira is. És végül nagy része volt az új könyvtárpépület megtervezésében és az építkezés vezetésében is.

Nagy érzékkel és hozzáértéssel foglalkozott a könyvtárosok gyakorlati munkájával is és — mint a kulturális ügyek minisztériuma mellett működő könyvtárügyi tanács elnöke is — sokat tett a könyvtári dolgozók kommunista szellemű neveléséért.

A könyvtáros és a tudós mellett a következetes és erélyes vezető, valamint a nagylelkű és megértő ember emlékét hagyta maga után szovjet és külföldi kartársai körében.

D. B.

Bibliográfiák a Nagy Forradalom évfordulójára. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulóját számos könyvtári kiadvány jelzi.¹ Az itt számbavett 77 kiadvány magába foglalja az ünnepre megjelent bibliográfiai és módszertani irodalom túlnyomó részét és több mint 5 000 lap terjedelmével önmagában is mutatja, hogy a könyvtárak jelentős erőt fordítottak az évforduló történelmi jelentőségét bemutató irodalom népszerűsítésére, a szovjet irodalom propagálására, a magyar—szovjet kapcsolatok bemutatására és a két nép közötti barátság fokozására. Ebből a bibliográfiai és dokumentációs jellegűekre eső 67 mű nemcsak az ünnep jelentősége miatt érdemel figyelmet, hanem ekkor a kiadványmennyiség már bibliográfiai tevékenységünkre is jellemző többé-kevésbé, különösen a közművelődési könyvtárak területén.

Felvethető velük szemben:

Arányban áll-e társadalmi hasznuk az előállításukra fordított szellemi és anyagi értékkel?

Részét alkotják-e a létrehozó könyvtárak rendszeres bibliográfiai munkájának?

Az ajánló bibliográfiák beilleszkednek-e az országos tervbe, milyen mértékű az egybehangoltságuk?

A régebbi hasonló kiadványokkal történő összevetés kedvező. Külső formájuk igényesebb a régieknél, tartalmuk is változatosabb. A korábban megjelentek jórésze kisebb-nagyobb alkalmi válogatás volt a kérdéses ünnepre vonatkozó irodalom propagálására, nem kevés volt közöttük a kinstári lehetet lehasználó, gyenge minőségű sokszorosítottvány. Általában mindenkinek szóltak, rendezvényekkel, előadásokkal sem nagyon voltak kapcsolatban. Az ilyen jellegű ajánló bibliográfia nemcsak honi termék volt, jobbra ez a műfaj jellemezte a többi szocialista ország ajánló bibliográfiai tevékenységét is. Az egyik szomszédos szocialista ország könyvtári lapjának nemrég nálunk járt szerkesztője az effajta termékekről szólva, megjegyezte: „Bármilyen ünnep, vagy évforduló jött is, könnyítettünk a lelkiismeretünkön egy-egy bibliográfiával. Könyvtáraink ezekkel dokumentálták fenntartóinknak, hogy eleget tettek az ünnepvel kapcsolatos propaganda tevékenységüknek.”

¹ Tekintet nélkül a tényleges kiadóra, könyvtári kiadványnak tekintettük mindazokat a bibliográfiai, illetve propaganda vagy módszertani útmutató jellegű munkákat, amelyek elkészítésében valamely könyvtár részt vett. A KMK könyvtárában 1968. február 1-ig összegyűlt 100-nál több kiadvány. Nem kerültek jegyzékbe a rendezvény-meghívók, műsorok, hirdetések, s a könyvtári szakajtó megemlékezései.

A figyelembe vett kiadványok:

1. *Bibliográfiai jellegűek:*

a)	Szakbibliográfiák, illetve referenzértékű jelentősebb összeállítások	7 mű	1636	lap terj.
b)	Ajánló katalógusok, gyarapodási jegyzékek	5 „	633	lap terj.
c)	Kisebb-nagyobb vegyes válogatások	29 „	976	„
d)	Röplapbibliográfiák	15 „	15	„
e)	Helyismereti, illetve helyi vonatkozású bibliográfiák	6 „	431	„
f)	Dokumentációs jellegű művek, szöveggyűjtemények	5 „	320	„
	Összesen:	67 mű	4011	lap terj.

2. *Egyéb*

a)	Módszertani útmutatók	7	640	lap terj.
b)	Kiállítási katalógusok, egyéb emlékkiadványok	3	547	„
	Együtt:	77 mű	5198	lap terj.

Az ünnepre kiadott 8 *szakbibliográfia* (illetve ebbe a kategóriába sorolható nagyobb tájékoztató értékű összeállítás) maga is jelzi, hogy ez a megállapítás egyre inkább a múlté. Ez a rövid áttekintés nyilvánvalóan nem vállalkozhat szakszempontról történő bírálataukra. Kitűzött célunknak megfelelően az évfordulóval való kapcsolatukat vesszük inkább szemügyre.

Az Országgyűlési Könyvtár a *Szovjet jog a magyar jogirodalomban* címen — mint az állam és jogtudományok országos szakkönyvtára — a szovjet jogelmélet és joggyakorlat fejlődését bemutató, magyar nyelven megjelent irodalmat összegezi, a jogi diszciplinák szerinti szakrendben. A könyvtár maradandó értékű kiadványt hozott létre mindazok számára, akik a szovjet jog kérdéseiben magyar nyelven tájékozódni kívánnak.

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára *A Szovjetunió hivatalos statisztikai kiadványainak bibliográfiája 1917—1967* című munkája több szempontból is példamutató. Egyrészt a *Statisztikai Szemle* statisztikai irodalmi figyelő rovatában és külön is megjelent kiadvány szervesen beépül a könyvtár tájékoztatási rendszerébe, másrészt szinte minden kutatónak, aki a Szovjetunió bármely problémájával foglalkozik, nélkülözhetetlen. Emellett a szélesebbkörű tájékozódási igényekre is gondol. (Megadja a címleírások magyar fordítását, illetve a címekre vonatkozó rövid megjegyzéseket magyar nyelven.)

Az OKDT és a Művelődésügyi Minisztérium az elmúlt évben tárgyalta az ajánló bibliográfiák továbbfejlesztésének irányelveit a KMK előterjesztése alapján. Eszerint a legfontosabb cél olyan összefoglaló, vagy tájékoztató értékű bibliográfiák összeállítása, amelyek közművelődési könyvtárainkban valamennyire pótolják a referenz művek hiányát, alkalmasak egy-egy szakterületen belül a gyakorlati szakemberek tájékoztatására, emellett kielégítik a művelt nagyközönség tájékozódási igényeit is. Az irányelvek hatása már egyes ünnepi kiadványokon is megmutatkozik, elsősorban a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár bibliográfiáin. A *Gorkijtól — napjainkig* című kétkötetes munka már nem tekinthető valamiféle önkényes válogatásnak. Tájékoztató a szovjet szépirodalom egészéről. Értékét növeli, hogy a Szovjetunió megismertetésére vonatkozó bibliográfiai program része. A szép kiállítású, nagy gondval készült bibliográfia, ugyancsak jó példa arra is, hogyan kell egy nagy évfordulót maradandó értékű művel ünnepelni. Az „új műfaj” éppen annak továbbfejlesztése érdekében néhány kritikai megjegyzésre kötelez. Sok maradt még benne a könyvtár régebbi bibliográfiáinak bőbeszédűségéből. A recenziótól a feltárt művekre tömör leszűrt értékelést és tájékoztatást vár mind a könyvtáros mind az olvasó és nem valami irodalomtörténeti pótlékot. Természetesen a szerkesztő állásfoglalása fontos, mégsem lehet szubjektív a műfaj. A „régí” kísértete másrészt ott van, hogy kevés művet emel ki (el kell azonban ismerni, hogy ebben a tekintetben a kiemelés valóban a leglényegesebbeket ragadta meg) a többire pedig egy rövid annotáció, illetve jellemző mondat erejéig sincs megjegyzése. A felsorolt írókra, irodalmi művekre vonatkozó irodalom feltárása nem kielégítő. (Ez annál feltűnőbb, mivel a bibliográfia szerkesztői azonosak, ELBERT János és KARDOS László: *Az új szovjet irodalom* című munka életrajzi jegyzeténél készítőivel a bibliográfia pl. ebből a műből sem emeli ki egyes íróknál a rájuk vonatkozó tanulmányokat.)

Mutatórendszerre is lehetne bővebb. Tartalmazza az annotált művek betűrendes mutatóját és válogatott címjegyzékét, de ami nélkülözhetetlen, általános betűrendes mutatója nincs. Az ilyen jellegű bibliográfia mutatói jórészt pótolhatnák a régi, ún. „tematikus” szépirodalmi ajánló bibliográfiákat. (Memoárok, életrajzi regények, történelmi regények stb.) Hiányoznak a legfontosabb irányzatokra vonatkozó bevezetők, tájékoztatók. Így pl. a szovjet irodalom „új hullámára” vonatkozóan közvetlenül alig találunk a bibliográfiában valamit, bár képviselői mind ott sorakoznak a lapjain. Már csak azért is, mert a szovjet irodalom iránti érdeklődés fokozódása Magyarországon nem kis mértékben köszönhető az „új hullám”-nak.

A könyvtár másik, *A Szovjetunió története I. rész* című bibliográfiája mint kísérlet is figyelemreméltó. Időrendben rendezett anyaga iskolás tanulóknak, önképzőknek, pártiskolák hallgatóinak stb igen hasznos kalauz, a közművelődési könyvtárak számára alkalmas referenz eszköz. Teljes mértékben azonban nem felel meg a vázolt bibliográfiai típus követelményeinek. Eligazít a Szovjetunió történetének a legfontosabb eseményeiben, de nem a Szovjetunió történetére vonatkozó magyar nyelvű irodalom bibliográfiai összefoglalása és feltárása. Mindössze 30 művet tár fel analitikusan, s a felsorolt, de így fel nem tárt művek száma is a 100 alatt van, az is minden annotáció nélkül. Minthogy a mű időrendi, eseménymutatóra, illetve tárgymutatóra is szükség lenne a névmutató mellett.

A referenz művek hiányát kívánja pótolni a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár *A Szovjetunióról* című tárgyszavas tájékoztatója is. Számolva az évforduló kapcsán meg-növekedett könyvtári tájékoztató feladatokkal, 150 analitikusan feldolgozott mű alapján választ ad a legfontosabb földrajzi, politikai, társadalmi és gazdasági kérdésekre. Tárgyszavas elrendezésű, tárgyszavai a szükség szerinti utalókkal egészülnek ki. Igen hasznos kiadvány és jellegzetesen olyan munka, amelynek az ünnep événen (és még sokáig) az ország minden könyvtárában ott volna a helye. Mindössze 500 példában jelent meg, szerencsére rövidített változatát a *Könyvtáros* is hozta. A kettő együtt az értelmes összehangolás jó példája. Előbbi a nagyobb könyvtárakban rendelkezésre álló tájékoztató művekre, utóbbi a kis könyvtárak kézikönyveire támaszkodik.

A Gorkij könyvtár *A Szovjetunió 50 éve memoárokból* című kiadványa annak ellenére, hogy a feltárt irodalom köre nagyon korlátozott, hasznos tájékoztató mű. A memoárirodalom különösen történelmi évfordulókon számíthat nagyobb érdeklődésre, vagy felhasználásra. Anyagát tárgykörök szerint rendezi, néhány szóval annotálja s az eredeti mellett közli a magyar nyelven megjelent műveket is. Kifogásolható azonban, hogy az orosz eredeti munkák mellett nem mindig közli a magyarul is kiadott műveket.

A szolnoki megyei könyvtár *A szovjet elbeszélő próza „új hulláma”* című bibliográfiája helyezhető e csoportba. Úgy ítélnék meg, hogy ennek a bibliográfiának anyagát a Szabó Ervin Könyvtár *Gorkijtől napjainkig* című kiadványa teljes egészében magában foglalja. De nem így van. Egyrészt — mint említettük — a Szabó Ervin Könyvtár bibliográfiája nem emeli ki ezt a témát, amellet ott az egyes írókra vonatkozó irodalom is jóval szegényesebb.

Érdeemes megemlíteni néhány katalógust, illetve gyarapodási jegyzék jellegű kiadványt is. A legnagyobb vállalkozás e műfajban az Országos Mezőgazdasági Könyvtár *Magyar—szovjet agrártudományi kapcsolatok* című ünnepi kiadványa. A művet bevezető két tanulmány meg is felel a címnek. A 330 lap terjedelmű szép munkánan 282 lapot foglal el a könyvtár által 1960—66 évben beszerzett szovjet könyvanyagából készült válogatás az *Agrártudományi Szemle* szakrendjében, képet adva a gazdag termésről amelyet a könyvtár a Szovjetunió mezőgazdasági szakirodalmából beszerz. A bibliográfia hasznosságára vonatkozóan néhány kétkedő kérdést fel kell tennünk: Hivatásunk-e valamely ország szakbibliográfiáját (még válogató formában is) kiadni? Ha már ilyen nagy vállalkozásba fogott az Országos Mezőgazdasági Könyvtár, kérdés, nem lett volna-e helyesebb a mezőgazdasági szakirodalom olyan bibliográfiáját nyújtani, amelybe mind a magyar, mind az orosz nyelvű irodalom mellett a gyakorlati szakemberek számára szükséges egyéb külföldi irodalom is fellelhető.

Látszatra ugyanezt lehetne mondani a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár *Szovjet zeneszerzők művei* és a Gorkij könyvtár: *Szovjet zeneművek bibliográfiája* című kiadványaira is. Ezek kiadását azonban az indokolja, hogy az évfordulón igen sok ünnepséget tartottak és a magyar—szovjet barátság jegyében a jövőben is sok olyan ünnepély, rendezvény lesz, amelyekre kifejezetten szovjet zenei anyagot keresnek.

Előtérbe kerültek az ünneppel kapcsolatban kiadott helyi vonatkozású bibliográfiai és dokumentációs jellegű kiadványok (szöveghasonmás, szemelvénygyűjtemény) is. A kaposvári, a kecskeméti, a miskolci megyei könyvtárak és a szegedi Somogyi Könyvtár adott erre példát. A kecskeméti könyvtár a megyei lapoknak a magyar—szovjet barátsággal és a megye kapcsolatait, a Szovjetunióval foglalkozó cikkeit tárta fel, a kaposvári és a szegedi könyvtár az ünnepi alkalomból a szovjetunióbeli testvérvárost (Gygeszszát Szeged, Kalinyint Kaposvár) ismertette, a miskolci és a szegedi könyvtár a korabeli helyi lapoknak az eseménnyel kapcsolatos sajtóvisszhangját adta közre, a sajtó emberei, az iskolák, az ünnepi rendezvények előadói számára. Nagyjában ugyanezt a célt szolgálta a győri, a székesfehérvári és szekszárdi könyvtárak korabeli helyi sajtóból vett szemelvénygyűjteményei is. Ezek a kiadványok egyrészt jelzik, hogy a vidéki nagyobb könyvtárak helyismereti, helytörténeti munkája fokozódik, másrészt egyre többen vállalnak olyan feladatot, amelyet helyettük senki sem lát el. Kiemelkedik közülük a Somogyi könyvtár, amely az effajta kiadványok felét mondhatja magáénak és minőségi szempontból is kiemelkedik a mezőnyből. Az *Október fényei Szegeden* című kiadványa pl. igen gondos tudományos igénnyel, pontossággal és nagy ökonómiával szerkesztett bibliográfia. Szerkezete is figyelmet érdemel. A szembenálló oldalak egyikén eseménynaptár, vele szemben az események sajtóvisszhangja a szegedi lapokban, itt-ott néhány nagyon gondosan kiválasztott szemelvényt tartalmazva. Fokozza értékét, hogy azoknak, akik nem kívánják az eredeti szövegeket kikeresni, azonos címmel szöveghasonmás gyűjteményt is adott a kezükbe, amely kiállítások illusztrálására is kitűnő. A feldolgozás igényessége, mutatóinak gazdagsága és érdekes célkitűzése miatt nem maradhat figyelmen kívül a Somogyi könyvtárnak a szegedi Tanárképző Főiskolával közösen kiadott *Az orosz és szovjet kultúra a szegedi lapokban 1890—1944* című repertórium sem. A szerkesztők vele azt akarták megmutatni, hogy „az orosz és szovjet kultúra magyarországi útja nem 1945-tel kezdődött, és nem valamiféle 'felülről jött' utasítások szüleménye”. Kár, hogy technikai kivitelének fogyatékoságai ellentétben állnak a munka igényességével. (Pl. a bevezetés és az orosz nyelvű összefoglalás helyenként szinte alig olvasható, s a bibliográfiai rész egyes lapjai kibetűzhetetlenek).

Az ünnepi bibliográfiai termés leginkább vitatható részét az ún. „vegyes válogatás”, „tematikus” ajánló bibliográfiák adják. Minthogy ezeknek általában helyi vonatkozásuk nincs, a leglényegesebb kérdés, hogy a számbavett 44 bibliográfia (ezek közül 15 röplap) külön-külön előállítás helyett nem lett volna-e okosabb és olcsóbb egyet-kettőt közülük országosan terjeszteni, ami a többit feleslegessé tette volna. Ilyen lehetett volna pl. a pécsi megyei könyvtár *Megújult a világ 1917—1967* című bibliográfiája gondosan válogatott anyagával, világos, tömör annotációival, izléses kiállításával. De ide sorolható a győriek is, különösen, mert szájbarágó szöveg nélkül is valóságos módszertani útmutató, műsorjavaslataival (versek, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom dalai, filmek, képek, dokumentumok). A tatabányai megyei könyvtár *50 év a film és a könyv tükrében* címmel a Komárom megyei Moziüzem Vállalattal együtt adta ki az ünneppel kapcsolatos filmek és a hozzájuk kapcsolódó irodalom bibliográfiáját. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár *Csillagosok katonák* című vegyes „lírai” bibliográfiája a saját műfajában jó. Kéthasábos elrendezése — egyikén szöveg és némi könyvismertetés, a másikon címlírások és idézetek — olyan megoldás, amely alkalmas az olvasók érdeklődésének felkeltésére.

Az ifjúság számára két bibliográfia is készült. A székesfehérvári könyvtáré emlékkiadvány *Csillag a tiszta forrás* címmel. Felhasználva a versek iránti fokozódó érdeklődést, mai költészetünkre irányítja a figyelmet, összegyűjtve a fiatal költőnemzedék műveit és a rájuk vonatkozó irodalmat. Az egyes költőkre vonatkozó szöveg tömörsége, az idézetek gondos válogatása alapján úgy véljük, hogy ezt a válogatást megfelelő bővítéssel országos kiadvánnyá lehetne tenni.

A debreceni megyei könyvtárnak a Hajdu megyei KISz-szel közösen kiadott *Küzdünk hiven a forradalomért* című bibliográfiája, a KISz rendezvényeket segítő műsoranyaggal és irodalmat ajánl a fiataloknak. Ez is emlékkiadványnak számít, magára az évfordulóra vonatkozó irodalmat nem tartalmaz. A válogatása kissé sovány.

A gyerekek számára kiadott 4 bibliográfia helyett célszerűbb lett volna inkább egy országosat készíteni. A gyerekek kezébe szánt bibliográfia nagyon igényes műfaj. Élénkség, mozgás, megragadó szöveg, jó illusztrációk, ügyes, változatos tördelés kell, hogy jellemezze. Ennek a követelménynek a megjelentek közül egyik sem felel meg.

Még az ilyen hézagosságot is kimondhatjuk tanulsággul, hogy — a 15 röplapbibliográfiát nem számítva — a 29 megjelent bibliográfia helyett egy-kettő országosan terjesztve elegendő lett volna. Nem is követelt volna ez meg központosítást, hanem munkamegosztást, összehangolást. Természetesen az effajta bibliográfiák összehangolására irányuló törekvés nem érintheti a hirtelen felbukkanó, időleges szükségleteket kielégítő, kis terjedelmű, ún. röplapbibliográfiákat. Ezeket nagy példányszámban kell előállítani és kézbeadni az olvasóknak, rendezvények, előadások, tanfolyamok résztvevőinek, stb.

A helyismereti bibliográfiák mellett ez az a műfaj, amelynek a hálózati központokban előtérbe kell kerülnie. A röplapbibliográfiák iránti szükséglet maga is indokolja, hogy a könyvtárak sokszorosító berendezést kapjanak. Semmiképpen sem lehet cél, hogy most már a sokszorosítási lehetőségek birtokában a könyvtárak a terjedelmes, de kevés referenz- és propagandaértékkel rendelkező bibliográfiák tömegét gyarapítsák. Egy-két könyvtár ezen a téren is jó példát mutat. Pl. a miskolci megyei könyvtár könyvjelző formában adott ki 10 féle témájú röplapbibliográfia sorozatot. A szombathelyi könyvtár röplapjai a TIT előadások hallgatóinak készültek, igen olcsó, alkalmas formát választva. A salgótarjáni megyei könyvtár *Lenin az ember* című bibliográfiáját szépkiallítású karton leporellón adta közre, hasonlóan adott ki az egri megyei könyvtár is.

A nem bibliográfiai jellegű könyvtári kiadványok (műszertani útmutatók, cikkek, egyéb emlékkiadványok, szakfolyóiratok) cikkeinek számbavétele külön vizsgálatot igényelne. (Csak a cikkek száma több mint hatvan.)

Ez a futólagos áttekintés azt mutatja, hogy még mindig akad jónéhány könyvtár, amely kötelességszerűen „lefutott az ünnep tiszteletére egy tiszteletkört” ahogy sportnyelven mondják. Még mindig sok a csaknem azonos tartalmú, emiatt külön-külön felesleges, vagy csak az ünnep tiszteletére készült, elszármazott, kevésbé használható bibliográfia. Többségük azonban értékes, céljának megfelelő igényes kiadvány. A jövőben a szakajtó értelmesebb kritikái munkájára és nem utolsósorban a társadalmi szükségesség és a felhasználás igényes vizsgálatára van szükség.

SALLAI ISTVÁN

A magyar szakkönyvtárak szakkönyvtári tevékenysége. Az IFLA bibliográfiai bizottsága számára készült jelentés tervezete.

A dokumentáció, ennek keretében a szakkönyvtári tájékoztatás és a szakkönyvtári munka egymáshoz való kapcsolata Magyarországon egyfelől hagyományos, másfelől intézményes kapcsolat.

A társadalomtudományi jellegű szakkönyvtárak szinte megalakulásuk óta a szakkönyvtári műhelyeinek voltak tekinthetők. A múltban — a második világháború előtt — ezek száma Magyarországon sem volt tekintélyes, hiszen a szakkönyvtári fejlődés a legújabb idők produktuma, mégis több jótudó bibliográfiai műhely alakult ki egyes szakkönyvtárakban. Így például a Magyar Nemzeti Bank szakkönyvtára színvonalas referáló lapot és 1940–1950 között pénzügyi bibliográfiákat publikált. A Mezőgazdasági

Múzeum könyvtára már a harmincas években indította el a magyar gazdaságtörténet retrospektív bibliográfiáját, melynek későbbi kötetei a magyar agrártörténet forrásait és irodalmát dolgozzák fel.

1945 után is folytatódott ez a gyakorlat. Többek között két szakkönyvtár, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára és az Országos Tervhivatal könyvtára, egy egyetemi könyvtárral, a Marx Károly Közgazdasági Egyetem könyvtárával együttesen máig műhelye a tervgazdasági, statisztikai és számviteli bibliográfiának mint kurrens kiadványnak.

A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének könyvtára, az intézet alapítása, — 1954 — óta a szakkönyvtárak műhelyének tekinthető. Rózsa György, a könyvtár vezetőjeként tájékoztatási-bibliográfiai kézikönyvet publikált, melyben a közgazdasági kutatás forrásait és segédleteit ismerteti. A könyvtár kiadványaként jelent meg számos tematikus bibliográfia és a magyar közgazdasági művek ciklusbibliográfiája.

Az elmondottakból is kitűnik, hogy főleg a régebbi alapítású szakkönyvtárak társadalomtudományi szakkönyvtárak tevékenysége, kiegészülve a nagy tudományos és egyetemi könyvtárak ilyen irányú munkájával, a bibliográfiai tájékoztatás fontos műszereit hozták létre.

A természettudományos és műszaki tájékoztatás kapcsolatai a szakkönyvtári munkával szintén hagyományosak. Egy kiváló magyar könyvtáros, KÁPLÁNY Géza, aki akkoriban Magyarország legnagyobb szakkönyvtárának a Technológiai Könyvtárnak igazgatója volt, az 1937-i párizsi dokumentációs világtalálkozó után, melyen mint A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének küldötte vett részt, a dokumentáció gondolatának egyik leglelkesebb terjesztőjévé vált, és a második világháború után már 1945 júniusában felvetette egy ipari dokumentációs központ létesítésének szükségességét a Technológiai Könyvtár keretében.

Az intézményes kapcsolat szakkönyvtár és dokumentáció között azonban nem jött maradéktalanul létre Magyarországon.

1949-ben Országos Dokumentációs Központ alakult, melynek közreműködésével 1949–1950 folyamán megalakultak a különböző szakmai központok, a műszaki, mezőgazdasági, orvostudományi és közgazdasági tájékoztatás területén. Maga az Országos Dokumentációs Központ már 1950-ben megszűnt, feladatait rövid ideig az Országos Könyvtári Központ vette át, majd annak megszűnése után egyes feladatok ellátása, mint például a központi katalógusok gondozása, a nemzeti könyvtárra, az Országos Széchényi Könyvtárra hárult.

A Központi Technológiai Könyvtár és a Műszaki Dokumentációs Központ 1952 októberében egyesült és mint Országos Műszaki Könyvtár folytatta tevékenységét, a többi dokumentációs központ pedig mint önálló szervezet működött.

A szakkönyvtári és tájékoztató munka közötti szervezeti kapcsolatok az 1956-ban kibocsátott törvényerejű rendelet, az ún. könyvtári törvény alapján valósultak meg. E törvény alapján szerveződtek meg a részben már korábban kialakított könyvtári hálózatok. A feladataik, irányító hatóságaik, földrajzi helyük stb. szerint egységes csoportokat alkotó hálózatokat a munkamegosztás és az egységes irányítás jellemzik. A magyar szakkönyvtárak zöme e törvény alapján a szakterületük szerinti hálózaton belül fejtik ki működésüket.

A hálózati elv érvényesítése azt is jelentette, hogy a könyvtári hálózati központok magukba olvasztották a szakterület dokumentációs központját is. Ezt az a megfontolás indokolta, hogy a dokumentáció, ezen belül a bibliográfiai tájékoztatás hatékonyságát a megfelelő könyvtári bázis biztosítja.

A szakkönyvtári és tájékoztató munka szervezeti egyesítése részleges eredmény-

nyel járt. A műszaki szakterületen korábban végrehajtott egyesítés mellett létrejött az Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ, melynek dokumentációs osztálya az agrártudományi referáló folyóiraton kívül a magyar mezőgazdasági szakbibliográfia és számos témabibliográfia gondozója. E törvény alapján vált az 1950-es évek elején alakult Országos Pedagógiai Könyvtár, mely egyben az iskolai könyvtárak hálózati központja, a neveléstudományi szaktájékoztató országos központjává. *Magyar Pedagógiai Irodalom* c. időszaki kiadványsorozatát a könyvtár 1959-ben indította el és 1958 óta a külföldi szakirodalmat *Neveléstudományi Tájékoztató* c. bibliográfiai kiadványában ismerteti.

A Közgazdasági Dokumentációs Központ megszűnt, mivel nem alakult meg a közgazdasági szakkönyvtárakat egybefogó könyvtári hálózat. Az orvostudományi szaktájékoztató szervezete oly módon alakult, hogy az Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ saját jelentős központi könyvtári bázissal nem rendelkezik, ugyanakkor azonban az egységes orvostudományi szakkönyvtári hálózat irányító központja és ellátja az orvostudományi dokumentáció valamennyi feladatát, ezen belül igen kiterjedt szakbibliográfiai szolgáltatásokat nyújt. Jelenleg, — 1957 óta — *Magyar Orvosi Bibliográfia* c. kurrens szakbibliográfiában feldolgozza a Magyarországon megjelenő teljes orvosi szakirodalmat kívül a magyar szerzők külföldön publikált műveit, valamint a magyar orvostudománnyal foglalkozó külföldi szakirodalmat is. 1961 óta e bibliográfiának angol nyelvű verziója a *Hungarian Medical Bibliography* is megjelenik. A központ által kiadott 28 kötetből álló sorozat a magyar orvosi szakirodalom teljes retrospektív bibliográfiáját tartalmazza. Ezenkívül számos témabibliográfiát is jelentet meg.

A több mint 900 műszaki szakkönyvtárat (vállalati, kutató-tervező intézeti könyvtár) magába foglaló műszaki könyvtári hálózat tájékoztatói tevékenysége során a könyvtári és tájékoztatói munka eléggé bonyolult kapcsolatai alakultak ki.

A hálózati központ, az Orsz. Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ megalakulása óta három irányú tevékenységet folytat: 1. mint az ország legnagyobb műszaki könyvtára nyilvános könyvtári feladatokat lát el; 2. mint dokumentációs intézmény, igen kiterjedt és sokrétű dokumentációs szolgáltatásokat nyújt; 3. mint a műszaki termelési könyvtári és tájékoztatói hálózat központja módszertani irányító tevékenységet folytat. Az intézmény szervezeti egysége azonban nem jelenti a feladatok egybeolvadását. Ezt mutatja az is, hogy az 1962 óta az Orsz. Műszaki Fejlesztési Bizottság felügyelete alatt álló intézmény három különálló igazgatóságot, — dokumentációs, hálózati és könyvtári igazgatóságot — szervezett. Az intézményben folyó dokumentációs, ill. szakbibliográfiai tevékenységet tehát nem lehet szakkönyvtári tevékenységnek tekinteni. (Egyébként ugyanez a helyzet jellemezte az Orsz. Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ munkáját. E központ esetében a szervezeti különállás is megvalósult. 1967 óta a mezőgazdasági tájékoztató önálló intézménnyel rendelkezik.)

1949-től kezdődően fokozatosan létrejöttek a kutató és fejlesztő intézetek, valamint a jelentősebb vállalatok szakkönyvtárai, ill. tájékoztatói szervei. E szakkönyvtárak jelentős része a szoros értelemben vett könyvtári munkára korlátozza tevékenységét. Sok helyütt azonban a tájékoztatói és könyvtári szervezet egysége már régebben megvalósult, így kiterjedt szakbibliográfiai tevékenység — mely gyakran a helyi jellegű bibliográfiai szolgáltatások túlburjánzásához vezetett, — részeseivé váltak a szakkönyvtárak is.

Az ipari termelést irányító minisztériumok keretében könyvtárhálózati alközpontok alakultak ki. Ezek egyre növekvő tájékoztatói tevékenysége azonban nem azonosítható a szakkönyvtári munkával.

A műszaki szakirodalmi tájékoztató országos rendszerében a helyi szakkönyvtár és a helyi tájékoztatói szervezet egységet alkot, amiből következik az is, hogy a szak-

könyvtár részesévé válik annak az irodalomfeltáró munkának, mely a tájékoztatás egyik előfeltétele. Nehezen bogozható ki tehát, hogy a szakirodalmi tájékoztatásban, ezen belül a szakkönyvtárak tevékenységében milyen szerep jut a szakkönyvtáraknak és milyen a dokumentációs intézményre.

KÓHALMI Bélát kell idéznünk, aki a magyar tájékoztatásügy megismerése szempontjából alapvetően fontos munkájában: *A tudományos tájékoztatás fejlődése hazánkban 1945—1965* (Budapest, 1967, 574 p.) a következőket írja: „Külön-külön, vagy együtt, a szakkönyvtár és a dokumentációs központ a szakirodalmi tájékoztatásnak ma már két történelmileg kialakult bázisa. A mindkét helyen más módszerekkel folyó munka közös célja a kutatás és terelés szolgálatában álló tájékoztatás.” (p. 19.) Majd később: „Szakkönyvtáraink fokozatosan átvették a dokumentációs munka formáit, alkalmazkodva kutatóink és gazdasági életünk igényeihez.” (p. 20.)

Az 1961-ben Gödöllőn tartott Országos Bibliográfiai Munkaértekezleten igen termékeny vita folyt a könyvtár és a bibliográfia egymáshoz való viszonyáról. Heves ellentmondást váltott ki az a nézet, hogy a könyvtár a bibliográfia egyetlen műhelye. Nyilvánvaló ugyan, hogy a könyvtár mint bibliográfiai műhely fontos szerepet tölthet be például a primér nemzeti bibliográfia megalkotásában vagy olyan bibliográfiai műszerek létrehozásában, mint amilyenek a publikált könyvtári katalógusok, indexek stb., de magának a bibliográfiának létrehozása, a szakirodalom értékkelő, rendszerező feltárása és elemzése elsősorban a szakterület szakemberének feladata. A szakemberek bevonását a szakirodalom feldolgozásába elsősorban a tudományos intézmények, szaktájékoztatási központok, bibliográfiai kiadványok szerkesztőszékei tudják biztosítani. Ideális megoldásnak tekinthető az a ritka eset, amikor a szakterület kiváló művelője egyben a szakterületi szakkönyvtár gondozója. A magyar gyakorlat erre is szolgáltat példát. Néprajzi múzeumunk szakkönyvtárának vezetője, a könyvtár anyagának feldolgozása alapján a retrospektív magyar néprajzi bibliográfia szerzője, (SÁNDOR István: *A magyar néprajztudomány bibliográfiája. 1945—1954*. Budapest, 1965, 463 p.) és az 1956 óta megjelenő *Index Ethnographicus* szerkesztője, mely kiadvány mint kurrens néprajzi bibliográfia egyben a múzeum könyvtárának tájékoztatója is. Ez a bibliográfia 1960 óta változatlanul Sándor István szerkesztésében a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának és a Múzeumnak közös kiadványaként jelenik meg.

A szakkönyvtárak bibliográfiai munkájával kapcsolatban a következőkben foglaljuk röviden össze nézeteinket:

1. *A szakkönyvtár a tudományos tájékoztatás egyik, de nem egyetlen intézménye.*
 2. Annak a specifikus közlési tevékenységnek keretében, melyet tudományos tájékoztatásnak nevezünk ennek az intézménynek *funkciói* a következők:

- a) A tevékenység során felhasználható *információk* gyűjtése,
- b) az információknak a primér és szekundér dokumentumok analízise (többnyire mikroanalízise) alapján való feltárása,
- c) a rendelkezésre álló primér és szekundér tájékoztatási források alapján az információk közlése (disszemináció).

3. A *bibliográfia* a tudományos tájékoztatásnak mint tevékenységnek egyik — bár ugyanesak nem kizárólagos — *eszköze*, sajátos, a tájékoztatás céljait szolgáló szellemi produktum. E szellemi produktum létrehozatala nem szakkönyvtári feladat. A szakkönyvtár mint a tudományos tájékoztatás intézménye a szükséges munkamegosztás alapján funkcióját nem tájékoztatási eszköz létrehozatala, hanem azok felhasználása révén látja el. Másszóval a szakkönyvtár feladata a meglévő információk hasznosítása, nem pedig szekundér információ-hordozók megteremtése.

4. A gyűjtött információknak szakkönyvtári szintű feldolgozása (szakkönyvtári indexek), az új szerzemények rendszerező jegyzékei stb. gyakran a szakkönyvtári kerete-

ken túl is felhasználható bibliográfiai jellegű tájékoztatói eszközök lehetnek. E kereteken belül kétségtelenül vannak a szakkönyvtáraknak bibliográfiai feladatai. A dokumentumok szakkönyvtári szintű és dokumentációs jellegű feldolgozása közötti különbségek napjainkban már gyakran elmosódnak. Gépesített tájékoztatói rendszerek tartalmilag sokszor azonosak egy-egy szakkönyvtári gyűjtemény analitikus, gyors visszakeresésre alkalmas feldolgozásával.

5. A szakkönyvtári keretekben végzett irodalomkutatások produktumai többnyire tematikus bibliográfiai összeállítások. A tájékoztató munka gazdaságossága szükségessé tenné, hogy legalább egy országon belül az irodalomkutatások bibliográfiai nyilvántartása megvalósuljon.

6. A különböző szintű és színvonalú szakkönyvtári bibliográfiai publikációk mellett, sőt gyakran azok helyett, a szakkönyvtári szolgáltatások nemzeti és nemzetközi szintű nyilvántartásainak fejlesztésére van szükség. A központi katalógusszolgáltatásokat, melyek az egyes dokumentumok lelőhelyéről tájékoztatnak, egészítik ki ezek a nyilvántartások, melyek az *információk* lelőhelyeit vannak hivatva feltárni.

SZENTMIHÁLYI JÁNOS

AIBM — kongresszus Salzburg, 1967. A Zenei Könyvtárak Nemzetközi Szövetsége ez évi kongresszusát Salzburgban tartotta a Zentralinstitut für Mozartforschung ülés-szakával egyidejűleg, a Salzburgi Ünnepi Játékok utolsó hetében. Az első teljes ülést a Zentralinstitut für Mozartforschung-gal közösen tartották meg. Ezen a küldöttek az ünnepi megnyitók és ünnepi hangverseny mellett két MOZART-vonatkozású előadást hallhattak. A szokásnak megfelelően ezután a kongresszus tagjai munkájukat az egyes szakbizottságokban folytatták, ahol jelentős tervek születtek, ill. valósultak meg. Beszámolóinkban is a szakbizottságok munkáját vesszük sorra.

A Tudományos Könyvtárak Bizottsága ülésén — az ülés elnöki tisztét Rita BENTON (Iowa University) látta el — elsőként egy igen fontos új kiadvány, a Zenei Szakkönyvtárak Minervájának¹ 1. kötetét vitatták meg a küldöttek. Ez Kanada és az Egyesült Államok zenei szakkönyvtárainak ismertetését tartalmazza. A program következő kötetében az európai zenei gyűjtemények ismertetésére kerül sor, és a jelenlevők felkérték a szerkesztőt a közlésre kerülő ismertetések szelekcijára. Még egy fontos javaslat született a bizottság ülésén, ahol dr. Otto E. ALBRECHT professzor (Philadelphia, University of Pennsylvania) ismertette a kéziratot zeneművek központi mikrofilm-katalógusát.

A RISM-Bizottság (Répertoire International des Sources Musicales — Nemzetközi Zenei Forrásrepertórium) ülésén Friedrich BLUME (Kassel, RISM-központ) elnökletével a Központi Titkárság ismertette a munka jelenlegi állását. Elmondották, hogy az eddig megjelent nyomtatott gyűjteményes zeneművek után az egyéni szerzők nyomtatott zeneműveinek forrásrepertóriumát készítik elő. A kötetek megjelenésének 1972-ben kell megkezdődnie. Igen nagy problémát jelent, és az ülésen élénk reakciót váltott ki a feldolgozandó RISM-anyag 1800-as záróidőszaka megváltoztatásának javaslata. A tervek szerint ugyanis — a nyomtatott zeneművek 1790 és 1810 közötti periódusában igen nagy datálási problémák merülnek fel — ezt az időhatárt részben hátrább helyezni, részben kiterjeszteni szeretnék.

A Nyilvános Zenei Könyvtárak Bizottságában — elnök dr. Alfons OTT (München, Städtische Musikbibliothek) — a tavalyi varsói kongresszuson elhangzott javaslatnak

¹ BENTON, Rita: *Directory of Music Research Libraries*. P. 1.: Canada and the United States. Comp. by —. [Ed. by the] International Association of Music Libraries, Commission of Research Libraries. (Preliminary ed.) Iowa, 1967, Univ. of Iowa. IX, 70. p.

megfelelően megszületett az Osztályozási Bizottság. A kérdés már eddig is élénk érdeklődést váltott ki, hiszen a felmérés megkezdődött, ill. elindult az elméleti alapvető munka is. Az ülésen a magyar származású Egon KENTON (New York, Mannes Music School) ismertette bibliográfiai szakrendszerét. Ezt követően PETHES Iván (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár) számolt be az előzetes munkáról, a körlevélre beérkezett eddigi válaszokról, ill. ismertette a bizottság célkitűzéseit. Az elnöklő dr. OTT bejelentette, hogy az elméleti alapvetést a jövő évi New York-i kongresszuson vitatják meg, és ez a szinoptikus táblázatokkal együtt ezután nyomtatásban lát napvilágot. Ugyanebben a bizottságban hangzott el egy fontos javaslat a zeneoktatási intézmények szakkönyvtári bizottságának megalakításáról.

A Címleírási Bizottságban — ennek elnöke dr. Kurt DORFMÜLLER (München, Bayerische Staatsbibliothek) — ismertették a jelenleg folyó munkákat. A *Code International de Catalogage de la Musique* c. kiadványsorozatnak 3. kötetét ez évben jelentetik meg Virginia CUNNINGHAM (Washington, Library of Congress) szerkesztésében. Miként a korábbi kötetek, ez is trilingvis kiadásban készül. Francia variánsát Yvette FÉDOROV (Paris, Bibl. Nat.), német variánsát dr. Kurt DORFMÜLLER készíti. Többnyelvű szakszótár egészíti majd ki a teljes címleírási szabályzatot. Tekintettel arra, hogy a hanglemezek címleírásának szabályai a nemzetközi gyakorlatban ma még igen labilisak, ez a Simone WALLON—Yvette FÉDOROV (mindkettő: Paris, Bibl. Nat.) szerkesztésében készülő szabályzat csak a legfontosabb ajánlásokat tartalmazza majd. A hanglemezek címleírási szabályzatán a német AIBM-Bizottság is dolgozik.

A Zeneművek Datálási Bizottsága mint múlt esztendőben, ismét elsősorban a lemezszám-problémával, ill. a zenei kiadók és nyomdák különféle kérdéseivel foglalkozott. E bizottságban Donald W. KRUMMEL (Chicago, Newberry Library) elnökölt. Azon kiadói katalógusokról, amelyek az általuk nyomtatott zeneművek lemezszámát is tartalmazza, külön nyilvántartást akarnak szerkeszteni.

A hanglemezek kérdéseivel foglalkozó bizottságban dr. Harold SPIVACKÉ (Washington, Library of Congress) elnökletével szintén számos fontos kérdésről esett szó. Így a hanglemezek nemzetközi cseréjének, a kommunikáció cseréjének, és az egyes ünnepi zenei események felvételeinek kicseréléséről beszéltek. Különös gondot okoz ezen a téren a jogvédelem. A copyright act-ek nemzetközi szinten ugyanis meglehetősen nagy nehézséget állítanak e könyvtári gyakorlatban jól bevált együttműködési tevékenység elé. Megvitatták a gyűjteményes hanglemezek címleírásának problémakörét, tervbevették a hanglemez-gyűjtemények Minervájának megteremtését, valamint a RISP-programot (Répertoire International des Sources Phonothèques) megjelentetését.

André JURRÈS (Amsterdam, Donemus) elnökletével ült össze a Zenei Tájékoztatási Központok Bizottsága (Music Information Center). Ez az egyesülés szintén igen jelentős haladásról számolhat be az elmúlt esztendő során. A csoportnak ma 19 nemzeti tagja van.

Az egyik legnagyobb érdeklődésre számot tartó ülést a RILM-Bizottság (Répertoire International de la Littérature Musicale) bonyolította le. Barry S. BROOK professzor (New York, Queens College) számolt be elsőként a RILM-munka eddigi állásáról. Ismertette a történeti előzményeket, valamint beszámolt az ACLS (American Council of Learned Societies), a University of New York, az AIBM és az IGM (Internationale Gesellschaft für Musikwissenschaft) fáradozásairól a terv megvalósulásának érdekében. Elmondotta a RILM-Abstracts c. kiadvány 1. számának megjelenési körülményeit. Ezt az első számot még nem teljes egészében készítették a gépi berendezés segítségével, IBM-számítógépek csak az indexek szerkesztésében vettek részt. Az ez évi második számot már teljesen gépi úton készítik. A *RILM-Abstracts* 1. számát csak örömmel üdvözölhetjük, mert rendkívül fontos, hézaggpótló dokumentum. Világos, tiszta szerkesztése

lehetővé teszi az irodalom átolvasás útján való megismerését, ugyanakkor számos mutató könnyíti meg a keresést. A rövidítési jegyzéket és az osztályozási sémát — ez utóbbit az 1. szám csak nagyvonalakban közli — a New York Public Library és a Library of Congress segítségével dolgozták ki, és mindkettőt teljes egészében szintén betáplálják a számítógépekbe, így szükség esetén és kívánatra a *RILM-Abstracts*-ban közölt dokumentumokról teljes tájékoztatást (pl. teljes folyóirat-repertóriumot) lehet kapni. E pillanatban 32 ország küldi rendszeresen az anyagot, és az általános tendenciának megfelelően a szelekciót a nemzeti bizottságok végzik el. Elismerést szerzett hazánk is, mert a magyar anyagon kívül a KMK segítségével a magyarországi bizottság vezetője a könyvtár-tudományi és a dokumentációs folyóiratokban megjelenő zenei-könyvtári és hang-lemeztári cikkekből külön bibliográfiát és abstractet állít össze. Ezt a jövőben a folyóirat közli. A *RILM-Abstract* szerkesztését tekintve igen érdekes képet mutat. A publikált anyag besorolása szakrendi, ezen belül betűrendet találunk. Ezek rögzítésére tételszámok szolgálnak, melyeknek vegyes jelzetei három tagból állnak. Az első számjegy, a numerus currens, ennek segítségével regisztrálják a tételszámot. Ezt követően két betűből álló szigla határozza meg a címleírási egység jellegét. Végezetül számjegy utal a szakcsoportra. Így pl. 444dd⁵⁵ jelzet azt jelenti, hogy a *RILM-Abstracts*-ben regisztrált 444-ik tétel egy doktori disszertáció, amely a zenei notáció kérdéseivel foglalkozik. Ez a jelzettípus végigvonul mind a névmutatón, mind a tárgymutatón, de ez a formája azon utalásoknak is, melyeket az egyes szakcsoporton belül helyeznek el. Magát a címleírást az *Abstract* a beküldött címleírástól függetlenül egységesíti, így pl. a folyóiratok esetében a folyóirat címét követően római számmal jelölik az évfolyamot, per-jellel tőle elválasztva a számot, majd zárójelben a hónap és az év megjelölése után a lapszámzás következik. A tartalmi kivonat elkülönül és annak végén minden esetben közlik a deskriptorokat, valamint a referátum készítőjének nevét. Az egyes évfolyamok mutatóit évente, ill. 5 évenként kumulálják. Érdekességként megemlíthetnénk még, hogy a deskriptorok szerinti utalókat minden szakcsoporton belül megtalálhatjuk. A folyóirat az orosz, szerb, bolgár címleírásokat ciril írásban közli. A külső köntöskében is érdekes és izléses kiadványért dícséret illeti a RILM-Központ munkatársait.

Az ünnepélyes záróülésen az egyes bizottságok elnökei ismertették a legfontosabb eseményeket, határozatokat és terveket. Végül az AIBM elnöke beszámolt a jövő eseményeiről. 1968-ban szeptember 4—14 között New York és Washington lesz az AIBM-kongresszus színhelye. Ezt követően 1969-ben a kongresszus rendezését Lipcse vállalta, míg 1970-ben a színhely Sankt Gallen (Svájc) lesz.

PETHES IVÁN

Megjelent az Index Translationum 19. kötete. Az Unesco kiadta a fordítások világ-bibliográfiájának legújabb kötetét, mely 70 ország 39 267 fordításának címleírását közli az 1966. évről. A kötet elrendezése hasonló az előzőkéhez, a művek országonként sorakoznak, az egyes országfejezeteken belül az ETO 10 főosztálya szerint, a szerzők betűrendjében.

Az országok közül változatlanul a Szovjetunió áll az élen 3968 fordítással, utána következik Jugoszlávia 3452 címmel, ami azt jelenti, hogy az 1964-ben elfoglalt 8. helyről a másodikra került. Jugoszlávia az említett időszak alatt megkészszerzte az országában kibocsátott fordítások számát és ezzel felülmúlta a két Németországban összesen kibocsátott fordításokat (3095). Jelentősen növekedett a fordítási tevékenység Spanyolországban is (2429), amely most már megelőzi az Egyesült Államokat (2069), Olaszországot (2010), Hollandiát (1846), Franciaországot (1809) és Csehszlovákiát (1763). 1964-hez képest Japán is 50%-kal több fordítást adott ki (1669), utána következnek Svédország (1345) és Dánia (1126).

További 13 ország bocsátott ki 500-nál több fordított művet. Közülük kiemelkedik Magyarország 949 fordítással. A következők: India (840), Belgium (839), Portugália (808), Lengyelország (806), Románia (791), Norvégia (771), Anglia (752), Finnország (730), Svájc (720), Törökország (660), Brazília (629), Bulgária (573).

Az új kötetből kiderül, hogy a legnagyobb számban továbbra is LENIN műveit fordították (201 fordítás). A *Bibliából* 197 fordítás jelent meg szerte a világon. A legtöbb fordított szerzők még a következők: Georges SIMENON (137), TOLSTOJ (122), MAY Károly (114), Agatha CHRISTIE (99), GRIMM testvérek (97), SHAKESPEARE (96), DOSZTOJEVSZKIJ (96), Jan FLEMING (95). HEMINGWAY 91 címmel a 10. helyen áll.

A híres nagy mesélők közül sokat fordították Jules VERNE, DUMAS père, ANDERSEN, Mark TWAIN, Jack LONDON, R. L. STEVENSON munkáit (mind 50 felett). A modern szerzők közül 60 és 70 közötti számban jelentek meg Enid BLYTON, Zane GREY, Jean BRUCE, E. S. GARDNER, Carter BROWN műveinek fordításai. A klasszikusok közül ugyancsak 50-nél több alkalommal fordították CSEHOV, DICKENS, GORKIJ, BALZAC, TAGORE könyveit. Magas számmal szerepelnek még Pearl BUCK, J. STEINBECK, J. CRONIN, SOLOHOV, MORAVIA, Graham GREENE híres munkái. MARX műveiből 60, ENGELS munkáiból 75 fordítás jelent meg.

GOMBOCZ ISTVÁN

Könyvművészeti és Grafikai Gyűjtemény. A GUTENBERG-centennárium évében új műhellyel gazdagodott a magyar könyvkultúra.

A Könyvművészeti és Grafikai Gyűjtemény a magyar könyvművészet és tipográfia múltját kutatja, jelenét támogatja és jövőjét kívánja előkészíteni. Könyvtörténeti vonatkozásban a századfordulótól napjainkig követi és tanulmányozza a különböző stílusirányzatokat, bibliográfiai és esztétikai szempontból feldolgozza a kiemelkedő hazai könyvműhelyeket. A mai magyar könyvkiadás támogatását a Gyűjtemény egyrészt regisztráló, múzeumi feladat keretében végzi, másrészt szakkönyvtári és külföldi mintanyagával alkotó módon kapcsolódik kiadóink munkájába. Az 1968-ban megindult felsőfokú könyvművészeti képzés bázisaként pedig mint oktató és szemléltető műhely a szép könyvvel foglalkozó szakemberek állandó fóruma. A fentiekkel párhuzamosan kiállítások és ankétok formájában részt vesz a nagyközönség vizuális kultúrájának csiszolásában.

Az új kulturális létesítmény gyűjtőköre, a feladatoknak megfelelően, kiterjed a magyar könyvtörténet kiemelkedő teljesítményeire és azok műszaki illetve művészi alkotóelemeire. Tipográfiai tervek, eredeti grafikák, borítók stb. beszerzése mellett a Gyűjtemény különös gondot fordít a külföldi segédkönyvek és a jövő irányába mutató mintapéldányok bemutatására. A feldolgozó munka a hagyományosnak mondott szerzői és tárgyi címszavakon kívül az anyag esztétikai és nyomdászatechnikai síkjait is kivetíti a katalógusokba. A hagyományok kutatói számára készül a kiadástörténeti katalógus, amely igen szoros kapcsolatban áll a modern nyomdatörténeti regiszterrel. A mindenkori jelen könyvművészetét képviselő évenként megrendezésre kerülő „Szép Könyv” verseny díjazott és dicséretet nyert munkáit több síkban metszi a művészeti katalógus. Ennek alosztásaiban többek között betűtípus, tipográfiai szerkezet, illusztrációtechnika, kötés-variánsok és borítómegoldások kapnak helyet. Az eredeti — könyvben vagy más nyomdatermékben napvilágot látott — grafikák katalógusa műfajmeghatározást, motívációs leírást tartalmaz.

A Gyűjtemény feltáró munkája és a kiadók, szakemberek közötti kapcsolatot széleskörű referenciszolgálat biztosítja. A tapasztalat alapján megállapítható, hogy a különböző síkokon és mélységben jelentkező információs igények túlnőnek az állomány korlátain. Ezért a tájékoztatás a bibliográfiai kutatás területén kiterjed más könyvtárak

állományaira is. Így lehetőség nyílik arra, hogy a Gyűjtemény különleges nézőpontján keresztül az érdeklődő könyvtárhálózatunk egész területén tájékozódják. A külföldi érdeklődésű szakreferenciák megoldását a rokonérdeklődésű múzeumokkal, könyvtárakkal kiépített vélemény, információ és dokumentációcsere segíti.

A tudományos és ismeretterjesztő munka is szorosan kapcsolódik a fentiekben vázolt munkaprogramhoz.

Bibliográfiai vonatkozásban, néhány korábbi kísérlet felhasználásával, a magyar könyvművészet elemző feldolgozása folyik. Ezzel kapcsolatban könyv-, kiadás és tipográfia-történeti szintézis készül. A könyvszerkesztés és kiadás elméleti és technikai kérdéseit kisebb közlemények tárgyalják és itt kell megemlíteni a tipográfia, illusztráció, formátum összefüggéseivel foglalkozó kutatásokat.

A Gyűjtemény kultúrpolitikai feladatai közül kiemelkedik az évenként megrendezésre kerülő „Szép Könyv” verseny lebonyolítása, az eredmények publikálása és e válogatott anyag alapján kiállítások rendezése. A kiállítási tevékenységhez tartozik még egyes országok vagy esetleg egyes kiadók legújabb, legszebb termékeinek bemutatása. Még az elmúlt évben a Magyarországon zsűrizett legszebb Ausztrál könyvek kiállítását rendezte a Gyűjtemény, és 1968 januárjában került közönség elé „A szocialista országok legszebb művészeti könyvei” c. bemutató. Ez utóbbi a Gyűjtemény, és a Corvina Könyvkiadó illetve külföldi művészeti kiadók közös vállalkozása volt, és bevezette az évenként más és más országban tartandó azonos című kiállítássorozatot.

A Könyvművészeti és Grafikai Gyűjtemény korlátozott publikációs tevékenységet is folytat. Közreadja állománygyarapodását analitikus-annotált jegyzék formájában, kiadja kiállításainak katalógusait és a jövőben szakirodalmi kiadványokat tervez.

DÁN RÓBERT

SZEMLE

B. Nagy Ernő — Zircz Péter: Bevezetés a szakirodalmi alkotómunka technikájába Bp. 1967. Népműv. Prop. Iroda. 199 l. (A Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának kiadványai 10. sz.)

A szellemi munka racionalizálását elősegítő magyar nyelvű irodalomból, magyar szerzőktől az eddigi legterjedelmesebb és legátfogóbb munka B. NAGY Ernő és ZIRCZ Péter kötete. Ezzel a kiadvánnyal a Nehézipari Műszaki Egyetem Könyvtára továbblép azon az úton, amelynek egyik állomása UHLMANN—ZIRCZ—ZSIDAI: *Útmutató a bányászat irodalmához* (1964. 199 l.) c. kötet volt. Ezúttal a Könyvtár már nem egy szakma részére kívánt bibliográfiai segédletet összeállítani, hanem általános jellegű ismereteket közölni a tudományos munka technikájához.

Ez a vállalkozás annál is fontosabb, minthogy mind többen foglalkoznak tudományos munkával — és ezzel összefüggésben szakirodalmi búvárkodást is folytatnak. Nos, a szakirodalommal való foglalkozás technikáját nemigen oktadják felsőoktatásunkban és az a helyzet, hogy a fiatal diplomások meglehetősen járatlannak a szakirodalom kezelésében, sőt a könyvtárhasználatban is. B. Nagy és Zircz kötete ebből a szempontból *hézagpótló* és remélhetőleg hozzájárul a témában való járatlanság fokozatos megszüntetéséhez.

Magyar szerzőktől, mint említettem, ez a legátfogóbb vállalkozás a téma kidolgozására, de nem ez a helyzet, ha a vonatkozó magyar nyelvű szakirodalmat tekintjük. Anélkül, hogy a negatívumok legyen az első szó, meglepő kihagyás az irodalomjegyzékből VOBLIJ: *A tudományos munka megszervezése* (Bp. 1951. Közoktatási Kiadó. 142 l.) c. mű, amely mind a mai napig a legfontosabb magyar nyelven megjelent munka a szellemi munka szervezéséről és technikájáról. Szinte érthetetlen, hogy a sok külföldi és néhány hazai vonatkozó mű közül — amelyeket az irodalomjegyzék felsorol —, amelyekre

a szerzők támaszkodtak, hogyan maradt ki VOBLIJ könyve, ami az e témakörbe vágó munkák közül egyike a legtudományosabb igényűeknek. Szívesen olvastam volna a bevezetőben legalább egy utalás erejéig RAMON Y CAJAL spanyol tudós Tudományos kutatásra vezérlő kalauzáról, mint előzményről (a 7. spanyol kiadás után készült magyar fordítás 1928-ban jelent meg LENHOSSÉK Mihály előszavával), amely ugyancsak kiemelkedő műve a magyar nyelven megjelent szakirodalomnak. A bevezetőben a szerzők arról szólnak, hogy „Magyar szerzők tollából a felszabadulás óta... nagyobb hodegetikai jellegű dolgozat nem jelent meg.” Ezt szögeztem le a recenzió első mondatában, utalva ezzel a szerzők előtt álló nehézségre is, ám ha nagyobb dolgozatok nem is, kisebbek azért, ha nem is „hodegetikus” művek, mégis csak megjelentek, amelyekre az irodalomjegyzék nem utal (pl. WEGER Imre: Irodalomkutatás-anyaggyűjtés.

1956. 63 l., talán nem szerénytelenség, ha a recensens saját munkáira is hivatkozik a kisebb dolgozatok között úm. *A közgazdasági kutatás forrásai... 1959. 221—235. l.* Az anyaggyűjtés módszere és technikája c. függelék, továbbá a KGM MTTI *Tájékoztatótudományi Tanulmányok* 5. számaként megjelent Műszaki tájékoztatás-tudományos információ c. 1967-ben megjelent gyűjteményes kötetből *A szellemi munka technikája* c. rész 55—79. l.). És ha már a forrásoknál, az irodalomjegyzéknél tartunk, hogy ne kelljen erre még egyszer visszatérni, talán meg lehetett volna említeni, illetve valamelyest felhasználni a következő ugyancsak magyar nyelven megjelent közleményeket, többek között a *Tudomány-szervezési Tájékoztató* (korábbi címe *Tájékoztató a tudományos kutatás tervezésének, igazgatásának és szervezésének nemzetközi irodalmáról* — és nem *Tájékoztató a tudomány szervezéséről és tervezéséről*, amint hibásan feltüntetik a felhasznált folyóiratok között) egy-két összeállítását

(pl. A mérnöki képességek optimális felhasználása . . . 1963. 4—5. sz. 362—387. l.), PERCZEL József: *Ergonómia. Mérnöki lélektan* (1966. KGM MTTI, 69 l.) c. füzetét és nem káskán csomót keresés, ha már csak a bibliográfiai pontosság kedvéért feltüntetésre került volna az irodalomjegyzékekben SCHMIDT, G.: *Rationelles Studieren. Eine bibliographische Information über Technik und Methodik des wissenschaftlichen Arbeitens*. 2. erw. Aufl. 1964. 18 l. (a Deutsche Bücherei jegyzéke). Nem folytatom: a szerzők a bevezetőben maguk írják, hogy „Munkánkat kísérletnek szántuk . . .” és bíznak abban, hogy javított, bővített kiadásra lehetőségük lesz — ehhez a recenzens is csatlakozik és komolyan véve, hogy „Olvasónk ehhez — már mint az új kiadáshoz — azzal nyújtja a legnagyobb támogatást, ha bírálatát kendőzetlenül közli velünk.” említi meg fenti hiányosságokat, amelyek nem egyszerűen bibliográfiai jellegűek, hanem talán némileg szemléleti természetűek is.

Mit értek a szemléleti fogyatékoságon? Pontosan azt, amit a szerzők el kívántak kerülni: „Munkánk során természetesen merítettünk a hazai és a bőséges külföldi irodalomból, ámbar be kell vallanunk, hogy jónéhány munkára találtunk, amely *a jelentéktelen teendők kínos pontosságú részletezésével inkább riasztólag hatott.*” (Kiemelés tőlem. R. Gy.) Nos, ebből a szempontból példamutató VOBLIJ és RAMON Y CAJAL munkája, olykor élvezetes stílusban, szemléletesen, életszerűen, tudósok „műhelytitkainak” felidézésével, a „kínos pontosságú részletezés” mellőzésével vezetnek be az alkotó szemléli munka módszereibe és technikájába.

Mindez nem jelenti azt, hogy az egyébként jól csoportosított ismeretanyagot — amely a kutatómunka előkészítésétől kezdve a forrásismereten, az olvasás és az anyaggyűjtés technikáján keresztül egészen a publikálás rettelmeiig nyújt tájékoztatást a kezdő kutatóknak, nem mellőzve az olyan jórészt szubjektív tényezők szerepét sem, mint az életmód és környezet — fel kellene higitani filozófálgatással, tudományszociológiával stb, azonban bizonyos nem tisztára leíró és technikai jellegű elemek bevitela a munkába, amelyekből az is kiderül, hogy mi mire jó, hogy ezek a száraz és látszólag jelentéktelen mozzanatok szerves részei mindenfajta tudományos munkának, alighanem növelnék az egész munka hitelét.

Ilyenféle segédletre szükség van, a kezdeményezés helyes, remélhető, hogy a második kiadásban a szerzők egy kicsit kitágítják témájukat (esetleg a technikai leírások valamelyes tömörítése árán) és

a konkrét ismereteket életszerűbben adják elő és ezáltal közelebb hozzák az egyébként háládatlan témát az olvasóhoz. Ez irányban jelentős lépést tettek és munkájuk nyeresége szakirodalmunknak.

RÓZSA GYÖRGY

Geday Gusztáv: A Kertészeti és Szőlészeti Főiskola könyvtárának története 1860—1894. Budapest 1967, soksz. 58 p. A Kertészeti és Szőlészeti Főiskola Kiadványai.

A szerző vázlatos áttekintést ad a mezőgazdasági oktatási intézmények fejlődéséről a múlt század második felében. Az oktatás fejlődéséhez szorosan kapcsolódik az iskola könyvtárának kialakulása. Konkret adatok alapján a főiskolai könyvtár ősenek az 1860-ban az Országos Magyar Gazdasági Egyesület kezelésébe került Vinczellér és Kertészképző Gyakorlati Tanintézet könyvtárát tekinti — ellentétben az eddigi adatokkal pl. Tájékoztató a Magyar Tudományos és Szakkönyvtárakról és szolgáltatásairól. (Budapest 1962, OMDK, soksz. 147 l.) A könyvtár alapjait ugyanis 1894-ben vezették meg az akkor megnyílt Kertészeti Tanintézet keretében, mely jogutódja volt az 1836-ban létesült Vinczellér-képző iskolának.

Tanulmányát a szerző két nagy egységre bontja. Első részében a budai Vinczellér és Kertészképző Gyakorlati Tanintézet (1860—1880.) főleg adományozás útján gyarapodó könyvtárának történetét adja. A második részben a M. Kir. Állami Vinczellérképző (1880—1894.) néven átszervezett és állami kezelésbe vett intézet könyvtárának gyors ütemű fejlődését látjuk. 1894-re, mikor az iskola felsősokú Kertészeti Tanintézeté alakul át, már könyvtára is jelentős, országos hírű szakkönyvtár.

A szerző a könyvtár történetének írásakor elsősorban a fennmaradt leltári naplókra és jelentésekre támaszkodik. A munka főként a könyvek és folyóiratok beszerzésével kapcsolatos költségvetések részletezése (híven tükrözve ezzel a korabeli állapotokat), illetve a beszerzett könyvek és folyóiratok szak- és nyelv szerinti megoszlásának bemutatása. (Túlsúlyban a német nyelvű szakirodalom.) Gondosan készített grafikonok szemléltetik a könyvtár gyarapodását, az állomány megoszlását, és az egykorú magyarországi gazdasági tanintézetek könyvtárainak állapotát.

Sajnálatos, hogy adatok hiányában, a szerzőnek a könyvtár olvasottságára és az állomány feldolgozására nincs módja

kitérni. Elsődleges célja a gyűjtemény kialakulásának történetét az olvasóknak, kutatóknak bemutatni.

Az alapos és mindenütt a tényekre támaszkodó gondos munkát részletes bibliográfia zárja le.

WITTEK LÁSZLÓNÉ

Gombó Pál: Bevezetés a sajtóismeretbe. Budapest, (1967). Tankönyvkiadó V., Felsőokt. Jegyzetell. soksz. 175 l. (A magyar sajtó kiskönyvtára I.)

Régóta tudjuk, hogy a magyar sajtókutatás, sok tekintélyes részeredmény mellett, összefoglaló, alapvető elméleti munkákban szegény. Így van ez sajtótörténeti, sajtójogi, sajtótechnikai vonatkozásban egyformán. Gombó Pál könyve most az általános sajtóismeret, vagy talán úgy is mondhatjuk, a *zsurnalisztikai alapfogalmak* rövid rendszerezését nyújtva némileg enyhíti ezt a hiányérzetet, másfelől az újságírás gyakorlati kérdéseinek első marxista szemléletű feldolgozását adja magyarul. Az elméleti következetesség alapján ugyanakkor a mai magyar újságírás problémáinak és feladatainak legáltalánosabb kérdéseire is keres és ad feleletet.

A műfaj ritka mivolta is elég volna annak indoklására, hogy munkájával foglalkozni kell. De mindjárt azt is megállapíthatjuk, hogy a könyv áttekinthető formájával, jó beosztásával, de főleg lapidáris fogalmazásával, az egyszerű és világos meghatározásokra, a közkézen forgó tudományos irodalom mellett a jól megértett és felértékelt újságírói tapasztalatra építő módszerével munkájukban nemcsak a sajtó közvetlen munkatársait, de az újsággal mint közlésmóddal és kultúrdokumentummal foglalkozókat is hasznosan igazítja el.

Nem az újság, hanem az újságírás a központi problémája, könyve kezdő újságírók vezérfonala akar lenni. Ezért első fejezetében az újságírás jellegéről szól, helyesen határolja el az újságírást az irodalmi alkotástól, megmutatva a kettő szoros kapcsolatát és hangsúlyozva közös eszközöknek, a nyelvnek döntő jelentőségét célozva a műfajok körforgalmára is, a sajtó műfajteremtő befolyására az irodalomban. Kitérő megállapítása, hogy az irodalom a sajtóval nyelvi szempontból olyanféle kölcsönhatásban van, mint a tudományos irodalommal. (Azért is fontos ezt megállapítani, hogy irodalomtörténészeink észrevegyék, mennyire a szépirodalomra korlátozzák magukat a tudományos és általában az értekező

próza rovasára.) Minden irodalmi kapcsolata mellett azonban az újságírás elsősorban közéleti funkció, az újság a közéletet tükrözi s arra gyakorol befolyást.

A továbbiakban Gombó korunk sajtójának három alapvető csoportját jellemzi, az egymás mellett élő és egymással küzdő két társadalmi formáció által meghatározott tőkés sajtót, a tőkés országokban működő forradalmi sajtót, végül a Szovjetunióban és a szocialista országokban kiteljesedő szocialista sajtót. A szocialista újságíró szemszögéből tárgyalja az újság által elérhető hatás lehetőségeit és eszközeit, majd rátér könyve legkidolgozottabb, legérdekesebb részére, az újságírói műfajokra. Tanulmányos kritikát gyakorolva az e kérdésben uralkodó terminológiai zűrzavar fölött (— elgondolkoztató a 69. l. összehasonlító táblázata a forgalomban levő műfajelosztások átgondolatlanságáról —) megállapítja, hogy egy-egy szempontú tipológia kialakítását a műfajok történelmi származása közös tövekről, meg az is nehezíti, hogy a jelenben is sokszor egymásba folynak: éppen a tehetős újságíró lesz mindig hajlamos arra, hogy a műfajhatárok elismerése ellenére is vegyes műfajokat hozzon létre a munka folyamán. Gombó három alapvető *műfajcsoporton* — tájékoztató, publicisztikai és egy ún. „járulékos és összefoglaló” csoporton — belül megkülönböztet műfajcsoportokat, továbbá vál- és alfajokat.

A három befejező fejezet visszavezet a szerkesztőségi műhelymunkába, itt ad tanácsokat az újságíró anyaggyűjtő munkájának elhelyezkedéséről a szerkesztőségi kollektíva állandó kölcsönhatása, a közös erőfeszítéssel születő eredményeket kiváltó felfokozott telítettségű légkör közepette (talán kissé túlozva a „szenvedélyes” hozzáállás fontosságát), a ciklikus technikájára és a lapkép kialakítására.

Elvi ellenvetést alig találhatunk Gombó könyve ellen, inkább néhány terminológiai észrevételt szeretnénk egy új kiadás előtt megfontolásra ajánlani — fenntartva, hogy ezek egy része elvi megvitatásra is szolgáltathat talán tanulságos alkalmat, de készséggel elismerve, hogy ezt az alkalmat is éppen magának a szerzőnek köszönhetjük.

Az újságírásról adott definíció (14. l.) ügyesen kerül el az e téma körüli állandó félreértéseket és vitatható fogalmazásokat. De mintha túl könnyedén siklana el a „közvélemény” fogalma fölött. Definíciója értelmében a sajtó egyik fő funkciója a közvélemény befolyásolása. De jó lenne felvetni, van-e közvélemény „nyers” állapotban, befolyásolatlan formában. Éppen a fasiszta sajtó (amelyet más helyen

egyébként találóan jellemez GOMBÓ) ismerve, hogy a közvéleményt *csak* a befolyásolás függvényeként értékeli, sőt, az emberektől független, csinált közvéleményt törekszik „teremteni.” Míg a szocialista zsurnalisztika elméleti irodalma — de így volt ez a polgári sajtó hőskorában és valahányszor a haladás érdekében hivatkoztak az írók a közvéleményre — a közvélemény alakulását mindig „párbeszédes” formában értelmezi. A sajtó a mindenkori haladó közvéleményt tükrözi, mintegy összefoglalja, igazolja, vagy szükség esetén igazítja, azután az elfogadott, mintegy megegyezésem véleményt támasztja alá (érvekkel és tényekkel), fejleszti, propagálja, de természetesen nem termeli és főleg nem pótolja.

Terminológiai tévedés a „telekommunikáció” fogalmának mint a sajtó (sőt az egyes lap típusok, hírlapok, folyóiratok) meg a rádió és a televízió fölürendelt fogalmának ismételt használata. (38., 64. l. stb.) A *telekommunikáció*, azaz szó szerinti és használatos magyar fordításban *táv-közlés*, végeredményben elektrotechnikai fogalom, a gyengeáramú elektromosság fő alkalmazási területe. A távközlés a sajtónak, de főleg a rádióknak és a TV-nak műszaki segítője, — de nem egy őket is magába foglaló gyűjtőfogalom. A műszaki tényezők a sajtó múltjában és jelenében is elemi fontosságúak, de a sajtóismeretbe csak felhasználásuk módja tartozik, nem sajtó funkciójuk részletezése, mert az műszaki-természettudományos probléma. Mindez nem mellékes kérdés, mert a terminológiai félreértés onnan is származik, hogy — amióta a rádió, a TV, sőt némi-keppen a mozgófénykép is, mint a sajtóhoz hasonló feladatokat betöltő intézmény, létezik — a sajtókutatás az ezekkel foglalkozó stúdiumokat is magával összefoglalni, sőt magába olvasztani törekszik. Az angol „mass media”, „mass communications” kifejezés (az utóbbinak fordítása a magyar szakirodalomban is fel-felbukkan „tömegközlés” formájában), meg a német „Publizistik” — amelynél a szocialista alapozású német elméleti irodalom jobbnak tartja a „Journalistik” kifejezést — ilyen összefoglaló tendencia szülötte. Véleményünk szerint éppen csak a műszaki apparátus (a voltaképpeni telekommunikációs eszközök és módok) választják el ezeket a területeket, és a sajtónak azért van valamennyivel szemben elsőbbségi joga, mert a) mind közt a legrégebb, b) a rádió és a TV szervezetében nagy mértékben a sajtó hosszu tapasztalatait használja fel. (A műsoridők, főleg a hírperiódusok szabályossága, a szerkesztőség mint központi irányító szerv,

az aktualitás igénye a nem publicisztikai „rovatokkal” szemben is, stb.) Egészen logikus, és a dolog természetéből folyóan (GOMBÓ maga is szem előtt tartja ezt, mikor könyvét rádió- és TV-munkatársak tankönyvvé is szánja) a rádió és a TV vezérkarát is az újságírókkal egyenlő kiképzésben részesítik az egész világon. GOMBÓ könyvének címe („sajtóismeret”) éppen ezért ebben az általánosabb értelemben is jogosult. Más kérdés persze, hogy a rádió és a TV sajátos feltételei külön problémákat is vetnek fel. De ezeknél is szigorúan vigyázni kell a rájuk vonatkozó ismeretek függetlenségére más tudományos területekkel szemben, és különösen határozottan kell védekezni olyan törekvések ellen is, amelyek a sajtóismeretet a közvéleménykutatás, vagy például az erősen előtérben álló információelmélet alá rendelnék, tagadva sajtó feladatait és különleges módszerbeli igényeit.

További terminológiai kételey merül fel a „járulékos és összefoglaló műfajok” megjelölés ellen is, a sajtó harmadik műfajcsoportjára, a politikához csak közvetve kapcsolódó műfajokra alkalmazva. Sajnos, nem tudunk jobbat ajánlani: a BUDZISLAWSKI által erre a harmadik témaféleségre ajánlott „esztétikai-zsurnalisztikai” elnevezés részben túl szűk, részben tautológias. Be kell érünk egyelőre egy ilyen csoport létezésének megállapításával, függetlenül az elnevezéstől. Láthatólag a „tárca” egykori kötött rovatának (GOMBÓ igen jól és az irodalomelméletben is használhatóan veti fel egy helyen a sajtónak az irodalmi műfajokra elérhető hatása szempontjából a szigorú terjedelmi kötöttséget, amelyet szimbolikusan a tárcát elválasztó vonal hangsúlyoz!) továbbfejlődése az egyik fő nehézség. Ezért van, hogy GOMBÓNál a novella az összefoglaló műfajok közt is szerepel majd a tárca alfajai közt is. Az egyébként igen kimunkált tipológia (ezt a szót használnám „nomenklatúra” helyett) csak ezen a ponton árul el gyöngeséget. Bár szó kell, hogy férjen a kritika szerepeltetéshez a publicisztikai műfajok közt és ismét csak a tárca válfajai közt is. Gombó hangsúlyozza a történelmi eredet fontosságát a műfajoknál, de csak ritkán mutat rá az egyes formák történeti múltjára. És nem helytálló pl. a „divat” retrográd jelentőségének hangsúlyozása a magyar rendi korszakban. A divatlapok 1848 előtt majdnem mind haladó szelleműek voltak, közönységük az akkor progresszív középneemességből került ki. Ellenben teljes mértékben helyes GOMBÓNak ez a megállapítása a Horthy-korszakra: a „társasági” hírek, sőt, a külön ilyen anyag terjesztésére

kiadott lapok, mint a *Társaság* vagy a *Magyar Uriasszonyok Lapja* valóban ennek a korszaknak retrográd úrhatnám-ságára jellemző lap típusok és műfajok.

Elvi szempontból feltétlenül kiigazítandó ez a mondat: „a sajtótudomány nem egzakt tudomány, hiszen változó, fejlődő jelenségekkel van dolga”. Minden tudományosnak nevezhető vizsgálat a jelenségek valamiféle változásával, mozgásával foglalkozik.

Kissé keveseljük, amit GOMBÓ a magyar sajtó struktúrájáról, meg a szerkesztési munka technikai tényezőiről ír. Az utóbbiban pl. éppen a távközlésről kellene még valamit mondani: a telex említve sincs, a hírügynökségek anyaga csak mellékesen. Persze valószínű, hogy a „sajtóismeret”-tel megindított könyvsorozatban ezeknek külön-külön kiadványokat fognak szentelni.

Nem szeretünk néhány idegen szót — ez nem a könyvre vonatkozik —, hanem tulajdonképpen az újságírói szóhasználatra. A „blickfang”-ot több magyar szóval is lehet helyettesíteni, a „slussz” sem nélkülözhetetlen. Néhány évtizeddel ezelőtt sikeresen terjedtek el a sporttal kapcsolatos magyarosított kifejezések: ma már talán senki sem tudja, mit jelentett valamikor az, hogy „bekk”, vagy „center-half”. Az újságírásban még könnyebben lehetne elterjeszteni a megfelelő kifejezéseket. Persze, nem valami erőltetetten véghezvitt sovíniszta ízű „magyarításra” van szükség. Ezt az alijában egészséges magyar újságírói nyelv (— amely mellett is bizonyít, hogy túlzott pesszimizmus van abban, amikor GOMBÓ két ízben is fejesóválva említi írók és újságírók eltávolodását —) úgysem fogadná el.

Jó lett volna a könyvet egy alapvető bibliográfiával, vagy inkább olvasmányjegyzékkel kiegészíteni. S abban az idézett munkák teljes címét feltüntetni. Az idézett THIENEMANN Tivadar nem német, hanem magyar.

A magyar sajtó kiskönyvtárának első kötete komoly várakozást kelt. Érdemes volna bővített, és nemcsak tankönyvül szorgáló új kiadásával foglalkozni.

DEZSÉNYI BÉLA

Zoltán Falvy: Drei Reimoffizien aus Ungarn und ihre Musik (Magyarországi három verses história szövege és dallama.) *Musicologia Hungarica* 2., Bärenreiter-Verlag — Akadémiai Kiadó 1968.

RAJECZKY középkori himnusz- és szekvencia gyűjteménye, majd FALVY és MEZEY közös munkája által közreadott 12. sz-i neumas kódexünknek, a *Codex Albensin*nek faksimile kiadása fontos állomást jelentett középkori gregorián anyagunknak feltárásában. FALVY e kötete újabb bővülést és gazdagodást jelent ezen a területen. Munkájában sajátos utat választ: nem egyetlen kódex teljes dallamvilágával, nem is egy-egy műforma (antifóna, himnusz stb) különböző kódexbéli előfordulásaiával foglalkozik, hanem már szövegei alapján ismert (DREVES, DANKÓ), irodalmi szempontból tárgyalt (MEZEY) három magyar vonatkozású verses história: SZENT ISTVÁN, SZENT IMRE és SZENT LÁSZLÓ rimes officiuma antifónáinak és responzóriumainak szövegét és dallamát együtt nyújtja számunkra. A *Szent István verses históriájának* már előzetes bemutatásával (*Studia Musicologica* 1964), mindháromnak pedig jelen kötetben való közreadásával és feldolgozásával elsőként vállalkozott teljes officium ilyen jellegű feldolgozására.

Kötetének anyaga könnyen áttekinthető, beosztása logikus. Az 1–3. fejezetben áttekintést ad a verses história európai történetéről, irodalmáról, valamint hazai előtörténetéről, melyet szerzünk a *Codex Albensis* által a 11. sz-ig tud kimutatni. A 4. fejezet tartalmazza DREVES közlése szerint a három officium antifónáinak a responzóriumainak teljes szövegét a magyar kódexekben található sorrendnek megfelelően. A szövegek részletes verstani, formai elemzése, összehasonlítása e fejezetben kap helyet.

A dallamokkal a könyv gerince, az 5. fejezet foglalkozik. A felhasznált források négy, számunkra fontos 15. sz-i kódexünk, mégpedig az *Esztergomi* (Esztergom, Bibliotheca), a *Zalka* (Győr, Székesegyházi könyvtár), a *Szepesi* (Spišska-Kapitula Ms Nr 2) és a *Pozsonyi antifonálé* (Archiv Mesta Bratislavy E. C. 5). Mindegyik vonalakra írt, jól olvasható, gótikus írásmódot használ, gazdag anyaggal rendelkezik. Mind a négy forrásban csak a *Szent István história* található, a *Szent Imre* az *Esztergomban* és a *Pozsonyiban*, a *Szent László* pedig a *Szepesiben* és a *Pozsonyiban*. A források szempontját tekintve a *Pozsonyi* az egyetlen forrás, amely mind a három históriát hozza, míg az *Esztergomi SZENT ISTVÁNÉ*t és *SZENT IMRÉÉ*t, a *Szepesi SZENT ISTVÁNÉ*t és *SZENT LÁSZLÓÉ*t, a *Győri* pedig csak *SZENT ISTVÁNÉ*t. Ebből viszont a *históriák* elterjedtségére is következtethetünk, amely úgy látszik nem volt egyenlő arányú ugyanazon időben, a 15. sz-ban.

FALVY közlési módszere megkönnyíti a dallamok vizsgálatát és egybevetését. Az előző fejezetben megismert sorrendben hozza a dallamokat modern, praktikus átírásban. Egy-egy dallamnál az első forrás teljes dallamsorai alatt a megfelelő helyen a többi kódexnek csupán variánsait jelöli meg. Ezt a jól bevált módszert alkalmazza mind a 87 dallamnál. Egy-egy dallamközlést részletes elemzés előzi meg, és igyekszik rámutatni a források változatainak jellegzetességeire. E vizsgálataiban tudatosan keresi azokat a vonásokat is, melyek a középkori gregoriánban helyi koloritnak, magyar jellegzetességnek érezhetők. Mindezekről a befejező 6. fejezetben összefoglalóan is szól, ahol elsősorban a feltűnő gyakran jelentkező pentaton fordulatokat emeli ki, mint népzeneinknek is egyik fontos jellegzetességét. S ha részletesebb külföldi összehasonlításra egyelőre nem is volt alkalma anyagának vizsgálatában, mégis nagy nyereség nekünk, hogy a magyar anyagot variánsaival együtt kapjuk kézhez. Idővel arra is remélhetőleg sor kerülhet. Befejezésésképpen a népzene rendezési elveinek megfelelően kísérletet tesz a közölt antifónákkal: kezdő és záró hangjuk alapján rendezzi őket. Ezt helyes ötletnek tartjuk, melyet már most is, de majd nagyobb anyag esetén különösen gyümölcsözően lehet alkalmazni.

FALVY művének jelentőségét abban foglalhatjuk össze részben, hogy a verses históriák irodalmi jelentőségének ismertetésében most a dallamok is megerősítik a magyar vonatkozások értékeit: a gregorián internacionális zenei világában jelentkezők már magyar földhöz tapadó vonások is, részben, hogy e dallamok közlésével betekintést adott azokba a kódexeinkbe, amelyek gazdag dallamvilágának feltárása és feldolgozása folyamatban van. Reméljük, hogy majd a teljes dallamanyag birtokában még több sajátos magyar vonás fog előkerülni, amelyek megfigyeléséhez FALVY munkája, eredményei komoly értéket és segítséget jelentenek számunkra.

BÁRDOS KORNÉL

Jakó [Zsigmond], Sigismund: Codiciale latine medievale din biblioteca lui Timotei Cipariu. Separatum: Revista Archivelor X. 1967. 35—72. l.

Világszerte fokozódó aktivitás tapasztalható a kódex-katalógusok publikálása terén. Ez az aktivitás teljesen indokolt, hiszen a kódex-gyűjtemények minden egyes, egyedi darabja forrásértékű az iro-

dalomtörténet, művelődéstörténet, tudománytörténet, írástörténet s még számos más diszciplína számára; forrásértékű a maga teljes mivoltában, tartalmával, szövegvariánsaival, írástípusával, kötésével, bejegyzéseivel stb. együtt. S ugyanakkor ma még nagyon-nagyon messze vagyunk attól, hogy csak elképzelésünk is lehetne arról, mikor lesz teljes áttekintésünk a középkornak erről az egyik legfontosabb forrástömegéről. Még a legnagyobb gyűjtemények kódexkatalógus-kiadványai is csak elkezdett és folytatott, vagy abba maradt vállalkozások, s beláthatatlan a sora a világ minden táján szétszórta nagy és kis könyvtárak, változó állományú magánkönyvtárak kódextömegének. Pedig ma, a mikrofilmek és mikrokártyák korában aránylag könnyű lehetősége van annak, hogy a kutatók majdnem az autopsziát megközelítő eredménnyel tanulmányozhassák a tőlük távol őrzött darabokat is.

Örömmel kell tehát üdvözölni JAKÓ Zsigmond vállalkozását is, amellyel hozzáfogott a romániai könyvtárakban őrzött középkori, latin nyelvű kódexek föltárásához, s ennek a föltárásnak az első darabja már napvilágot is látott a *Rivista Archivelor*-ban: a CIPARIU-gyűjtemény latin kódexeiről.

JAKÓ Zsigmond kolozsvári professzort nem kell bemutatni a *Magyar Könyvszemle* olvasóinak, hiszen magának ennek a folyóiratnak a lapjain gyakran találkozzunk az ő mindig újat hozó, rendkívüli alaposságról, szigorú módszerességről és széles látókörrel tanuskodó könyvtörténeti, nyomdászattörténeti, könyvtártörténeti tanulmányaival, mint a szerző főleg Erdély múltjára vonatkozó széleskörű munkássága eredményeinek hozzáánk is elérkező vetületeivel.

CIPARIU (1805—1887), „a román tudományos filológia atyja” egyúttal a XIX. század legnagyobb román bibliofilje is volt. Régi, ritka könyveket és kódexeket is tartalmazó gyűjteményét ma a kolozsvári Akadémiai Könyvtár őrzi. A gyűjteményben összesen 14 középkori (XVI. század közepe előtti) latin kódex van. CIPARIU a múlt század közepén főleg bécsi antikváriumokban vásárolta ezeket. Eredetükre nézve a legkülönbözőbb országokból és helyekről származnak. A legkorábbi köztük egy a XII. század első feléből való, valószínűleg strassburgi *Iuvenius-kódex* (12. szám), korban a következő egy a XII. század második feléből származó *Ambrosius—Augustinus kötet* (13. szám.). A mi számunkra a korban harmadik darab (3. szám) a legértékesebb, mert ez a *Psalterium Davidis* a szerző megállapítása szerint talán magyaror-

szági eredetű. Magyar vonatkozása van még egy XV. századi, itáliai *Boccaccio* — *Aristoteles*-kódexnek is (9. szám), amennyiben ez JANKOVICH Miklós gyűjteményéből került a bécsi SCHRATT cég útján CIPARIUSHOZ.

Ami a kiadvány színvonalát illeti, arról elég azt mondani, hogy fölépítésében a tartalmi és formai föltárásnak alaposságában, részletességében mintája lehet minden további hasonló kódex-katalógusnak. Nagyon sokat ér az is, hogy a legtöbb kódexből egy-egy jellegzetes lapnak facsimilejét is közli a kiadvány, 14 kódex közül 8-ról. Kár, hogy a többi 6-ról nincs hasonló reprodukció; főleg a legkorábbi (12. szám) kódex reprodukciójának hiányát sajnálhatjuk.

CSAPODI CSABA

Gaeta, Giuliano: Storia del giornalismo. Milano 1966, Vallardi, 1—2. köt. Illusztr.

Az időszaki sajtó történetének irodalma messze elmaradt attól a szereptől, amelyet a sajtó a mai társadalom életében betölt, de elmaradt az irodalomtörténeti és irodalomtudományi stúdiumok mögött is — pedig az irodalmi élet legfontosabb irodalmon kívüli tényezője — meg a történettudomány korszerű eredményei mögött is — pedig több mint száz éve a történelmi kutatás elsődleges forrása. Nincs egy nemzetnek sem „naprakész” sajtótörténete, és még a részletkutatások is tudtommal csak a Szovjetunióban folynak olyan korszerűséggel, amely egy közeli szintézis megvalósításával kecségtet.

Így azután nem csodálható, hogy az egyetemes sajtótörténet megírására, a sajtó világméretű múltjának legalább valamelyes áttekinthető rendszerbe foglalására több mint harminc év óta — azóta, hogy Georges WEILL könyve (*Le journal*, Paris 1934) megjelent, senki sem vállalkozott s ez a könyv, amelynek számbavehető előzménye nem volt, követők nélkül maradt. Giuliano GAETA már a WEILLÉNY lényegesen szélesebb körű anyaggyűjtéssel és az övét körülbelül két és félszeresen meghaladó terjedelemben vállalkozott a nagy feladatra. Mindjárt bevezetőben megmondjuk, hogy számos részlethiba és — különösen a jelenkorhoz közeledve — némi elnagyolt-ság ellenére jeles, hosszú ideig a hasonló összehasonlító kutatások kiindulópontjával használható művet alkotott.

Az egyetemes sajtótörténet két veszélyt rejt magában: nem szabad alaktalan adathalmazzá válnia, másfelől szétfolyó mesemondás, anekdotagyűjtemény se váljék

belőle. Giuliano GAETA a két veszélyt alapos elvi bevezetéssel előzi meg, amelyben a legmodernebb idevágó elméleti irodalmat judiciousus egyéni meglátásokkal kiegészítve használja fel. Az információ mibenlétéből és szerepéből indul ki, s a sajtó történetét a benne tükröződő történelmi mozgalmak történetének, a mindenkor legaktuálisabb információ történetének fogja fel. A „zsurnalisztikai fenomén” lényege szerinte nem a periodicitás, hanem az aktualitás. De az aktualitás nemcsak formai kérdés, hanem tartalmi megítélés alá esik: értelme nem a magában vett aktuális esemény, hanem az az érzélem, amivel azt az egykorúak fogadták. Nem a frissesség tehát, hanem — így is mondhatjuk — az aktualitás társadalmi hordereje. A zsurnalisztika története az emberi szabadságért és az emberi haladásért folyó harcot tükrözi.

Persze, a téma elvileg helyeselhető, de gyakorlatilag túl széleskörű meghatározása nem von éles határvonalat a szoros értelemben vett sajtó (a hírlapok és folyóiratok), meg általában az információ, a „tömegközlés” módjai és eszközei között.

GAETA könyve az egymást követő századok kronológiai összefüggésében minden tényt felölel, amely tudatos és némileg szervezett információs módszerekkel kapcsolatos. A voltaképpeni sajtó előfutáinak így igen nagy hely jut. Nem követhetjük minden fázisát ennek az egyébként nagyon sok érdekes megállapítást tartalmazó és gazdag tényanyagra támaszkodó fejtegetésnek. Kiemelkedő hely jut benne az időszámításunk első éveiben Rómában létezett „acta diurna”-nak. Az ókori kéziratos újság létezését GAETA számos adattal világítja meg. (Igaz, ezek között szerepel JUVENALIS ismert helye is a „diurna”-t olvasó matrónáról (24. 1.), amelyről már az ókori hírszolgálat alapos ismertője, Wolfgang RIEPL is kimutatta, hogy a szöveg félreértésen alapul.) Hálásak lehetünk GAETANAK az Itáliából Németországba áttérjedő közlekedési rendszer kialakulását megvilágító adatairért, s annak kapcsán a kéziratos hírszolgálat, a „levélújság” részletes történetéért. A fejlődés az olasz humanisták levelezésétől a pénzért árult *avisok*ig világosan tárul fel a szerző előadásában.

Az első nyomtatott újság indulási évét GAETA is 1609-re teszi, mint az ma már általánosan elfogadott. Tudomásul veszi a francia sajtó kezdetét illetően legújában felfedezett adatokat, s ezzel szentesíti a régen az „újságírás atyjaként” emlegetett Théophraste RENAUDOT „trónfosztását”. Egyébként RENAUDOT és a korai francia sajtó értékelése az egykorú zsurnalisztika

szempontjából egyike a könyv legsikerültebb fejezeteinek.

A XVII. századi korai újságok értékelésénél — különösen a cenzúra szerepének tárgyalásánál — GAETA a sajtó egykorú elméleti irodalmát is ismerteti, amely már ebben a században olyan jelentős értékeket produkált, mint Ahasver FRITSCH 1676-ból való könyve a sajtó és az államhatalom közti jogi viszonyt illető érdekes adatokkal. (Igaz, nem említi a XVII. századnak az újságok feladatáról való elgondolásait mintegy összefoglaló Kaspar STIELER könyvét: *Zeitungs Lust und Nutz.*)

Legsikerültebb része GAETA könyvének az, amelyben a folyóiratok kezdeteit, a hírlapok mellett a sajtó legfontosabb másik típusának megjelenését ismerteti. Van új mondanivalója a tudományos folyóiratokról is — különösen azoknak aránylag kevésbé ismert olasz válfajairól, a többi nemzeténél hangsúlyozottabb irodalmi és politikai jelleggel, — de legérdekesebb az általa „periodico mondano”-nak nevezett típus nyomkövetése a francia *Mercure Galant*-tól kezdve. A nemzetközi összehasonlító módszer különösen eredményesnek bizonyult a XVIII. század angol folyóiratainak, a *Tatler*nek és a *Spectator*nak, valamint angliai és más országokbeli követőiknek bemutatásánál. Nemcsak az esszé-forma angliai karrierjét s ennek összefüggéseit az újságírói stílus fejlődésével, valamint a sajtóműfajok kialakulásával teszi érthetővé, hanem az írói függetlenség megalapozóit is ezekben az „erkölcsi lapokban” ismerte fel. A sajtószabadság első jogi megfogalmazása és az írói tulajdon fogalma a XVII. és XVIII. századi Angliából származik.

Mindent idéznünk kellene GAETÁBÓL, ha a továbbiakban is hasonló részletességgel követnénk nyomon az „emberi szabadság és haladás” megvalósításáért a sajtóban folyó küzdelmet, benne magának a sajtónak a felszabadítását is a feudális cenzúra alól. A sajtószabadság forradalmi áttörése az amerikai szabadságharcon s az 1789-től kezdődő nagy francia átalakuláson át vezet. A francia forradalom vezető zsnaliszta-egyéniségei közül — szerintünk kissé DESMOULINS CAMILLE és MARAT rovására, akiknek a működését a liberális demokrácia szempontjából nem itéli meg kedvezően — BABEUF alakját emeli ki és különösen lapjának az alsó, elnyomott népréteg, a munkások szervezése és felszabadítása érdekében úttörőként kifejtett agitációját.

A XIX. század első felének szabadságmozgalmait s azok sajtóját idézve GAETA mindenhol hangsúlyozza ezeknek a moz-

galmaknak szociális oldalát. Nagy honfiktársának, MAZZININEK agitációját is ezen a mérlegen értékeli fel. Az olasz felszabadítási mozgalmak során a bécsi Polzeihofstelle levéltárának néhány ismeretlen állagára is hivatkozik, amelyekben a magyar és főleg az erdélyi sajtóra nézve is találunk új adatokat.

A magyar sajtónak GAETA megítélésünk szerint több teret szentel és tájékozottabban foglalkozik vele, mint a hasonló jellegű munkák általában. A vezető európai államok s talán még Hollandia és Belgium sajtója mellett — amelyek köztudomásúan közvetlenül a legnagyobbakéhoz hasonló kezdeményezéseket produkáltak a sajtótörténet több szakaszában — a magyar zsnalisztika úttörő orgánumainak jut kiemelkedő hely GAETÁNÁL. A néhány hiba vagy félreértés inkább azt a mulasztásunkat húzza alá, hogy a mi hibánkból a GAETA számára hozzáférhető előmunkálatok nem mindig kielégítőek és korszerűek. Ez teszi érthetővé az olyan félreértést, hogy ANONYMUS krónikáját GAETA a krónikás hírszolgálat egyik előfutáraként említi. De elismeréssel kell nyugtáznunk, hogy az eredeti magyar forrásirodalmat is idézi, s ennek nyomán különösen a magyar reformkor és a szabadságharc sajtója méltó helyre kerül a nemzetközi fejlődésben.

Kicsinyesség volna kisebb hibákat felróni, mint pl. TÁNCSCS nevének Táucsics formában való idézését, vagy azt, hogy a *Nova Posoniensia* melléklapjának nem „Syllabus rerum mirabilium”, hanem „Syllabus rerum memorabilium” volt a helyes címe, hogy MOSSÓCZI-INSTITORIS nem jezsuita páter volt, hanem evangélikus tanár (328—329.), s végül, hogy a második világháborúig élt *Budapesti Szemle* nem volt ugyanaz, mint amelyet SZALAY László 1841-ben sikertelenül kísérelt megindítani.

Kisebb tárgyi tévedések máshol is előfordulnak a könyvben. Így tévesen nevezi GAETA a Németországban 1728-tól kezdve megjelenő ún. *Intelligenzblatt*-okat az intelligencia lapjainak, ezek ui. hirdetési orgánumok voltak (324. l.). És Emile de GIRARDIN nem 24 frankról szállította le lapja előfizetési árát 12-re, hanem nyolecvanról (quatre-vingt) negyvenre. (507. l.) Végül 1843-ben nem a *Kölnische Zeitung*got tiltotta be a porosz kormány, hanem a *Rheinische Zeitung*got, MARX Károly újságját.

Kissé elnagyolt a nagytkés, főleg a trösztöket és konszerneket képző XIX. századvégi és XX. századi sajtóvállalatok bemutatása, bár GAETA pl. sok érdekes részletet hoz a hir- és cikktgyönökségek történetéről. Mintha az egyébként a szocialista,

sőt kommunista sajtó szerepét jól látó és komolyan értékelő szerző túlzott mérséklettel kezelte a nagy példányszámú tőkés sajtó árnyoldalait, amelyeket pedig a nyugati jogi és „tömegközléstani” irodalom is bírálóan szemlél.

Nagy gondot fordít GAETA a filológiai pontosságra. Ott, ahol láthatólag sok gondolata van és az előadás lendületességével is tudja jelezni mondanivalója súlyát — ott sem feledkezik meg soha arról, hogy egy-egy lap indulási, vagy megszűnési dátumát megadja. A jól használható kézikönyv, a szinte németes alaposágú „Grundriss” részletekig menő teljessége csak az utolsó évtizedek történetében hiányzik, ahol már nem lehet minden tényt csak a mű elején leszögezett történelmi (és nem kifejezett sajtótörténelmi) nézőpontból szemlélni, mint például a felszabadulás után a szocializmus útjára lépett országok egyes sajtójelenségeit. Viszont kétségtelen, hogy GAETA próbálja először felmérni az ún. „harmadik világ” egyes fő lapjait az egyetemes összefüggés távlatában.

Külön kellene szólni a könyv gazdag illusztrációs anyagáról, amely a kiadót is dicséri. Sajtótörténelmi munkákban mindig ilyen bőkezűen kellene szemléltetnünk is bemutatni azt, amiről szólnunk. És dicsőretre méltó a 12 oldalas irodalmi összeállítás is a mű végén, bár néhány az utóbbi években megjelent alapvető mű hiányzik belőle (pl. Pierre FRÉDÉRIX könyve a HAVAS hírügynökség történetéről, EMERY és SMITH amerikai sajtótörténete).

DA.

Wege zur Buchwissenschaft. Herausgegeben von Otto WENIG. H. BOUVIER u. Co. Verlag. Bonn 1966. 416 p. (Bonner Beiträge zur Bibliotheks- und Bücherkunde hrsg. von Richard Mummendey. Bd. 14)

A jubiléumra készült ez a tartalmas tanulmánykötet, 1951 óta vezeti a bonni egyetemi könyvtárat. Burr klasszika-filológusból és ókor-történész-ből lett könyvtáros, de foglalkozott a modern könyvtártechnika több ágával is. Az emlékkönyv sokoldalúságát tehát az ünnepelt széleskörű tudományos érdeklődése és működése is alátámasztja. Így nem meglepő, hogy a kötet záró tanulmányában Herbert GRUNDMANN modern, általános „könyvtudomány” létjogosultsága mellett törőndségét (Von der Notwendigkeit und Möglichkeit einer allgemeinen Buchwissenschaft); a fogalomra már a kötet címe is felhívta figyelmünket. Ennek

az általános könyvtudománynak történelmi, technológiai, esztétikai, szociológiai, gazdasági és jogi szempontból kellene összefoglalnia a könyvvel kapcsolatos ismereteinket. A cikk ismerteti e tudomány vázlatos rendszerét, szembeesítve az eddigi könyvtártudománynak nyilvántartott diszciplinával.

A kötet kodikológiai tanulmányai közül két munkát szeretnék kiemelni. Irmgard OOMS PLATON *Philebosának* egyik fejezetét interpretálva következtet a NAGY SÁNOR előtti korban a kéziratillusztráció meglétére és mineműségére (*Bemerkungen zum voralexandrinischen Buchwesen*). P. Mauritius MITTLER a szétszóródott siegburgi bencés könyvtár fellelhető darabjait ismerteti (*Von alten Siegburger Büchern*). Nagyon gondos, pregnáns kódexleírásait mindenki haszonnal olvashatja át, akinek középkori kéziratok katalógizálásával kell foglalkoznia. Hasonló témakörben, de modern levelekre vonatkoztatva, mozog a szerkesztő O. WENIG tanulmánya (*Autographeninterpretation*). Nagyrészt 19. századi, nem közismert íróktól vagy tudósoktól származó leveleket közöl és elemez, aminek során minden darabban kapcsolatban a következő kérdéseket teszi fel: Ki a levélíró és ki a címzett? Milyen szituációban íródott a levél? Mond-e valami jellemzőt az íróról, a címzetről vagy a korról? Az elemzések során kiderül, hogy a levelek mondanivalója, „értéke” bár nagyon különböző lehet, de a velük való részletes foglalkozás sohasem teljesen hiábavaló.

Rendkívül tanulságos könyvtörténelmi tanulmány a konstanzi breviárium legrégibb kiadásainak (GW 5316, 5317) és a velük kapcsolatos okleveles adatoknak a vizsgálata (Hermann TÜCHLE: *Bemerkungen zu den ältesten Drucken des Konstanzer Breviers*), melynek során a korai könyvkereskedői, kiadói és nyomdász-érdekek kereszteződése és egymásba fonódása mutatható ki. Ugyancsak iratanyagokkal, a koblenzi állami levéltárban őrzött, a rajnai praesidiumnak az 1848 előtti politikai röpiratokra vonatkozó aktákkal foglalkozik Heinrich NEU cikke (*Unterirdisches Schrifttum im Rheinland in den Tagen des Vormärz*). Érdekes irodalom- és cenzúratörténelmi adatokkal szolgál. Az irodalomtörténelmi aspektus mellett általános könyv- és kultúrtörténelmi eredményekkel jár a 19. század egyik legenciklopédikusabb német széprózájának, Jean PAULNAK műveiben található, a könyvvel kapcsolatos passzusok vizsgálata (Günther SOFFKE: *Jean Pauls Verhältnis zum Buch*).

Adjanak e sorok végül arra is alkalmat, hogy az egész sorozatra felhívjuk a figyelmet, melynek már több, a cím után érdekesnek ígérkező kötete jelent meg.

VIZKELETY ANDRÁS

Library science today. Ranganathan Festschrift. Vol. I. Papers contributed on the 71st birthday of dr. S. R. RANGANATHAN. Ed. P. N. KAULA. Asia publishing House. London (1962). 825 l.

„Dr. S. R. RANGANATHAN a tudósok doyen-je, drágagyöngy a nevelés területén, elismert szakembere az osztályozásnak, mestere a könyvtártudománynak” 70 éves, írja a Ranganathan Emlékkönyv-Bizottság a vaskos kötet függelékében. Rövid életrajzot is írnak róla, hasonlóképpen telve magasztaló szavakkal. Eredetileg matematikát tanított a madrasai egyetemen, csak később választotta a könyvtárórásságot, ezt az Indiában addig alig ismert, elismerésben nem részesült és egyáltalában nem dédelgetett hivatást. Mint tudós körülbelül 50 eredeti művet és több száz cikket írt, amelyek nemzetközi elismerést szereztek neki és „vezető szerepet biztosítottak India számára a könyvtártudományban”. Mint pedagógus, nemzedékeit nevelte a kitűnő könyvtári szakembereknek; az ő kezében futnak össze a könyvtártudományi oktatás szálai egész Indiában. Apostoli buzgalmát mi sem bizonyítja jobban, mint az a gesztusa, amellyel egész élete keredményét, mintegy százezer rúpiát, egy könyvtártudományi tanszék létesítésére áldozta.

Míndezek az adatok csak parányi töredékét teszik annak, amit a könyv T—W jelzetet viselő részei 38 cikkben és 172 oldalon át RANGANATHAN életéről és művéről elmondanak. Szinte megható az a majdnem vallásos tisztelet és rajongás, amellyel a volt tanítványok beszámolnak mesterük minden szokásáról, egészen addig, hogy nem fogyaszt kávét és teát, viszont minden reggel sétával frissíti fel szellemét és ezekre a sétákra magával viszi tanítványait s barátait peripatetikusok módjára oktatva őket.

Minden cikkíró szigorú pontokba foglalva adja elő mondanivalóját. Van olyan, aki kvázi-decimális alosztályozást alkalmaz, egy szerző pedig (Barbara KYLE) szellemesen és mulatságosan Ranganathan-i „facet”-ek szerint állítja össze cikkét (születési idő [T], születési hely [S], testi-lelki aktivitás és könyvtárosi tevékenység [E], fizikai adottságok [M], személyiség [P]).

Míndez igazolja a Emlékkönyv-Bizottság megállapítását: RANGANATHAN megtanította a könyvtárosokat rendszerezni és gon-

dolkozni. Maga a könyv szerkesztése is ezt a gondolatot sugallja. 23 részre oszlik, mindegyiket az ABC egy-egy nagy betűje jelzi. A részekben szereplő egyes cikkek, mint fejezetek további arab szám jelzettel különülnek el egymástól. Ez az aprólékoság azonban — ha jobban a mélyére nézünk — távolról sem játék, még csak formalizmusnak sem mondható. Az az érzésünk, hogy más eszközökkel nem is lehetett volna elérni, hogy áttekintést nyerjünk napjaink könyvtárügyének egész problematikájáról, mindenütt érzékelve RANGANATHAN szerepét és jelentőségét.

Az A rész az előszavakat, a bevezetést és a szerkesztő tájékoztatóját tartalmazza, B az osztályozás elméletével, C a kettős-pontos osztályozással, D a „facet”-es osztályozással, E a katalogizálással, F a japán katalogizálással, G a tárgyszó katalógus problémáival, H a dokumentációval, J a könyvtártudomány törvényeivel, K a könyvtárral és annak szerepével, L az indiai könyvtárüggyel, M a könyvtárszervezéssel, N az egyetemi könyvtárakkal, P a könyvtári adminisztrációval, Q a bibliográfia kérdéseivel, R a társadalmi neveléssel, S a könyvtárosképzéssel foglalkozik. RANGANATHAN szerepét és jelentőségét a könyvtártudományban természetesen az eddigiekben szereplő cikkek is kidomborítják, az ezután következő T—W részek cikkei azonban — amint azt már említettük is — kizárólag az ünnepelttel és annak munkásságával foglalkoznak. A függelékben (X rész) szerepel az emlékünnepet szervező Bizottság tagjainak névsora (közülbelül száz nagynevű könyvtári szakember a világ minden tájáról), a cikkek szerzőinek feltüntetése, egy kronológia, amely RANGANATHAN életének főbb eseményeit sorolja fel, végül a Bizottság üdvözlő irata és munkaprogramjának ismertetése. Az utolsó Y rész végezetül terjedelmes mutatóval egészíti ki a gazdag kötetet. Ez az ünnepi kiadványnak I. kötete! A II. kötet adja [majd?] a Ranganathan által és a róla írt művek bibliográfiáját 12 fejezetben.

Végigtanulmányozva mindezt, tisztelettel adózzunk a 70-es éveit járó nagy könyvtártudósnak, de nem tagadhatjuk meg csodálatunkat attól a néptől sem, amely *ilyen* elismerésben részesíti kimagasló fiait.

TAKÁCS MENYHÉRT

Viet, Jean: *Les sciences de l'homme en France. Tendances et organisation de la recherche.* Paris, The Hague, 1966. 258 p. (Publications du Conseil international des sciences sociales 7.)

Egy évvel Pierre AUGER-nak az „egzakt és természettudományok” fejlődési irányairól szóló könyve megjelenése után (1961) az UNESCO 1962. évi közgyűlése határozatot hozott egy hasonlóképpen összefoglaló és nemzetközi szintű tanulmány kiadására a humán és társadalmi tudományok fő fejlődési tendenciáiról. VIET könyve Franciaország hozzájárulása ehhez a nemzetközi vállalkozáshoz.

A kötet rendkívül gazdag anyaga, melyet a szerző igen tömören és világosan épített szerves egésszé, a francia UNESCO-bizottság és a legmagasabb tudományos szervező fórum (Délégation générale à la recherche scientifique et technique) által irányított széles körű ankét során gyűlt egybe 18 tudományos intézmény és intézet, valamint a számbavett tudományterületek legkiválóbb szakembereinek a közreműködésével.

A tanulmányozandó területet, a hagyományos francia tudományfelosztástól és nomenklatúrájától eltérően és az UNESCO által is elfogadott PIAGET-féle felosztást és terminológiát tartva szem előtt, „sciences de l'homme” néven foglalja össze és az ún. „nomothétikus” tudományokra korlátozza, vagyis azokra, amelyeknek az eredményei matematikai függvények vagy strukturális képletek formájában fejezhetőek ki. Így a vizsgálat csak hét tudományágra (demográfia, nyelvtudomány, pszichológia, szociális és kulturális antropológia, szociológia, közgazdaságtudomány és politika) terjedt ki és figyelmen kívül hagyta a filozófiát, a jogtudományt és a történettudományt, annak ellenére, hogy a szerző véleménye szerint is, az utóbbi az „Annales” francia történelem-iskolája gyakorlatában nomothétikusnak tekinthető és így csupán az UNESCO-tervezetű való alkalmazkodás indokolhatja e tudomány mellőzését. VIET mégis két kisebb módosítást eszközöl az UNESCO által adott kereten, anélkül azonban, hogy azt lényegesen megváltoztatná: ti. a francia tudomány sajátos helyzetét figyelembe véve a fent felsorolt hét tudomány közé beiktatja a társadalompszichológiát és az emberföldrajzot is.

Az elvi-módszertani kérdések tisztázása után igen tömör történeti vázlat következik az egyes diszciplínák franciaországi (sokszor csak a közelmúltba visszanyúló) kezdetei és többnyire intézményekhez és jeles tudósok nevéhez kötött kifejlődésének ismertetésével. Ez a történeti visszapillantás az egyes tudományágak kölcsönös, genetikusan összefüggéseire logikusan vezet el a kötet egyik legtanulságosabb fejezetéhez, a „tudományközi” kapcsolatok sokoldalú elemzéséhez. Az „embertudományok

egymásközötti” és más tudományokkal (jogtudomány, természettudományok, történelem, filozófia, matematika) keletkező szövevényes kapcsolatainak, érintkezéseinek tanulmányozásából világosan kitűnik, hogy a haladás éppen a határterületeken a leggyorsabb és a legjelentősebb. A szerző szerint Franciaországban ma már az „embertudományok” szerves egészet képeznek, amelyet nem lehet a hagyományos diszciplínák szerint felparcellázni. — Itt megint kitűnik, hogy bizonyos ellentét áll fenn egyrészt az UNESCO által megadott keret, a nomothétikus és a történettudományok közötti kissé mesterkéltséget és előre kigondolt megkülönböztetés és másrészt a kutatás konkrét valósága és ugyanakkor VIET-nek a mű befejezésében (243. l.) kifejtett saját álláspontja között. Igazat kell neki adnunk abban, hogy az ilyen vizsgálatot a jövőben empirikusabb módszerrel kell elvégezni. — Az interdiszciplináris érintkezés felé vezető alaptendenciát bizonyítja a következő (IV.) és legterjedelmesebb (89—147. l.) fejezet a tudományok között valóban mesterkéltnél ható kereteit szétvető és egymásba átfolyó kutatási témák felsorolásával (a legkiválóbb kutatók és helyenként a kutató intézetek és laboratóriumok megnevezésével), valamint a kutatási módszerekkel és technikákkal foglalkozó V. fejezet is.

Igen világos áttekintést kap a külföldi olvasó a francia tudományos kutatás szervezetéről a kötet VI. fejezetében: organigrammok, rendeletek és működési szabályzatok kivonatai mutatják be ennek összefüggéseit és funkcióit minisztertanácsai, tárca-, kutatási központi és intézeti szinten. Konkrét adatokat kapunk a kutatók számbeli megoszlásáról a kutatási intézmények négy szektora (közoktatási, egyéb állami, magánvállalati és társadalmi egyesületi), valamint az egyes diszciplínák között. A kutatók képzésére, munkaviszonyaira és „státushelyzetére”, és természetesen a kutatás finanszírozására vonatkozó adatok egészítik ki a francia tudományos kutatás szervezetének és anyagi bázisának ismertetését. Természetesen a kutatás anyagi (szervezeti és pénzügyi) kereteinek az elemzése sem lehet teljesen kielégítő a nomothétikus és nem-nomothétikus tudományok közötti kissé merev megkülönböztetés miatt: így pl. a 214. lapon található táblázat az 1963. évi teljes kutatási kiadásoknak a megoszlását mutatja be a természettudományok és az „embertudományok” között, anélkül hogy jeleznék, hogy a nem-nomothétikus tudományok az utóbbiak között ezúttal szerepelnek-e.

A munka utolsó fejezete a francia tudományos tájékoztatás helyzetét ismerteti

(könyv- és folyóiratkiadás, szakkönyvtárak, dokumentációs központok, külföldi kapcsolatok); külön fejezetben vázolja azt a nagyszabású programot, amelynek megvalósításán a Maison des Sciences de l'Homme tudományos információ-csere szolgálata dolgozik (S. E. I. S. = Service d'échange d'informations scientifiques).

J. VIET vállalkozása — számos nehezen megoldható elvi és gyakorlati probléma ellenére — megfelel fő célkitűzéseinek: ismerteti a francia kutatás alakulásában levő irányait és módszereit a humán tudományok egy jelentős szektorában és ezzel hasznos ismeretanyaggal látja el magát a

francia tudományos közvéleményt, de főleg a kutatás tervszerű szervezésére, koordinálására és finanszírozására hivatott állami intézményeket és szerveket.¹

A külföldi olvasó számára pedig a kötet nemcsak mint specifikus tudományos szervezési szakkönyv tanulságos, hanem mint a legfrissebb és legátfogóbb tájékoztatást adó kompendium is a francia humán tudományok fejlődési irányairól főleg az interdiszciplináris kutatások vonalán.

A további tájékozódást gazdag bibliográfia (249—258 p.) könnyíti meg.

KENÉZ ERNŐ

Hibajavítás. A *Magyar Könyvszemle* 1967. évi 3. számának 234. oldalán a *Tervek az Egyetemi Könyvtár fejlesztésére (1906—1914)* c. tanulmányban közölt statisztikai táblázatból egy adatsor tévedésből kimaradt, s ez a végösszeget is helytelené tette. A helyes adatok a következők:

a) Az „Olvasók az 1. olvasóteremben” c. számsor helyes elnevezése: „Beiratkozott olvasók”.

b) Az „Olvasók az 1. olvasóteremben” adatai: (Itt következnek az új táblázat 52 987-tel kezdődő sora.)

c) Az „Összesen használó” c. sor adatai: (Itt következnek az új táblázat 59 548-cal kezdődő sora)

Tóth András

BIBLIOGRÁFIÁK

Hertelendy M.—Hencz A.—Zalányi S.: A dolgozó ember védelme Magyarországon. Irodalmi áttekintés és bibliográfia. Budapest 1967, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 546 l.

A mű orvos—pedagógus—jogász és könyvtáros szakemberek közös munkája, amely felöleli a hazai munkavédelem—munkaegészségügy kérdésének anyagát. A könyv első része jó áttekintést ad munkaegészségügyünk kialakulásáról, a jelenlegi kutatómunkáról és társadalmunk egészségvédelmi szemléletéről. A munka gerincét a több mint 400 oldalas bibliográfia alkotja, amely felöleli 1945—65. évekből a hazai munkavédelem és munkaegészségügy irodalmát. Az 1966. év anyagát függelékben közlik. A bibliográfia válogató jellegű. 30 000 bibliográfiai egységből választották ki azt a közel 8000 egységet, amelyet a kutató- és gyakorlati munka szempontjából a legfontosabbnak tartottak. A bibliográfiai felvételeknél az analitikai módszert alkalmazták és a szakkönyvek egyes részeinek feltárására törekedtek. Egy-egy bibliográfiai egység csak egy helyen szerepel a 28 fejezetre tagolt anyagban. Így

többek között önálló fejezetet kaptak az általános jogszabályok, a jogi tevékenység a munkavédelemben, üzemhigiéna, a dolgozó nők és a fiatalkorúak védelme, munkaélettan—munkalélektan, sugárartalom—sugárvédelem, alkoholhatás, védőétel és ital, világítástechnika, légtechnika. Terjedelmes fejezet sorolja fel részekre bontva az egyes foglalkozási ágak munkavédelmi és munkaegészségügyi szakirodalmát. Minden egyes fejezet a témakörrel kapcsolatos jogszabály-gyűjtemények időrendi felsorolásával kezdődik.

A nagy körültekintéssel és pontossággal összeállított bibliográfia komoly segítséget fog nyújtani a különböző termelési ágak szakembereinek, orvosoknak és államigazgatási szerveknek egyaránt.

HUSZÁR GYÖRGY

Bibliografia analitică a periodicelor românești. I. köt. Összeállította Lupu Joan, Camariano Nestor stb. București 1966. Ed. Academiei Republicii Socialiste Romania. 1247. l.

¹ Egy technikai jellegű megjegyzés: kár, hogy a szerző nem mellékelte külön táblázatban az igen nagy számú, külföldön nem általánosan ismert francia intézmények névszignálainak (pl. CREDOC, CREDIF, ORSTOM AFLA, INETOP, stb., stb.) feloldását.

„A román időszaki sajtótermékek analitikus bibliográfiája . . . tartalmazza a régi román folyóiratokban és újságokban megjelent minden cikknek, tanulmánynak és irodalmi műnek, valamint majdnem minden politikai, gazdasági és kulturális jellegű információknak és hírek bibliográfiai leírását az Egyetemes Tizedes Osztályozás szerint rendezve.” Így mutatkozik be ez a 24105 tételt felölelő, magyarázatokkal ellátott és mutatókkal gazdagon felszerelt pompás kiállítású, hatalmas munka. A bevezető tájékoztatásból megtudjuk, hogy a Román Akadémia már 1894-ben foglalkozott egy mindent felölelő retrospektív nemzeti bibliográfia összeállításának gondolatával. Ebből a kezdeményezésből is fakadtak értékes eredmények. (*Bibliografia românească veche I—IV.* kötet és *Publicațiunile periodice românești I.* köt.) Igazán termékeny azonban az 1945-ben történt problémafelvetés volt. Ekkor határozták el az időszaki sajtótermékek bibliográfiájának elkészítését.

A munkálatok megindultak és — amint az már ilyen műveknél lenni szokott — több átdolgozás és újratekés után eljuttattak odáig, hogy megjelent az I. kötet, végleges alakot nyert a II. kötet és befejeződött a III. kötet anyaggyűjtése is.

Óriási terjedelmű és rendkívül költséges munkába fogott a Román Akadémia. Felmérül azonban a kérdés, hogy arányban van-e az elért és elérendő eredmény a befektetett s még befektetendő munkával és költséggel. 1946-ban, amikor a *Magyar Folyóiratok Repertórium*a megindult, az első kötet előszavában DEZSÉNYI Béla kifejtette, hogy miért tekintünk el a retrospektív cikkbibliográfia összeállításától. „A periodikák tömege elképesztő mennyiségű cikket ontott. Gyakorlati haszna sem lenne sok az ilyen gigantikus bibliográfiának, hiszen a címek tömkelegében a szakember nem tudna könnyebben tájékozódni, mint hogyha az őt tárgyuk szerint érdeklő lapokat egyenkint elővenné. A külföldi példák sem hatnak buzdítólag: a nagy terjedelmű periodikus cikkreptóriumból a könyvtári referencieszolgálat legfeljebb az egy-két utolsó év anyagát használja, a múltira vonatkozó köteteket ritkán veszi elő. A cikknek, legtöbbször még a tudományos cikknek is, éppen olyan elmaradhatatlan jellege az időszerűség, mint a nvomatványfajtának, amelyben megjelenik: a hírlapnak vagy folyóiratnak. A cikkbibliográfia tartson lépést anyagával, s mint az, a jelenre tekintsen vagy a jövőbe, és ne vissza a múltba.”

Hozzáfűzhetjük, hogy a természet-tudományok és az alkalmazott tudományok (ETO 5/6 szak) haladása szempont-

jából a száz—százötven év előtti cikkeknek jóformán semmi jelentősége nincs. Az irodalom és a társadalomtudományok területén már találunk, sőt esetleg jócskán találunk, maradandó értéket, de a legtöbbször még ez sem éri meg a bibliografizálással járó fáradságot és költséget. Egyetlen terület a történettudomány, melynek dokumentumai időtállóak. Különösen a művelődéstörténet kerül itt előtérbe, mert ennek szempontjából nézve minden szellemi termék a kultúra bizonyossága. A retrospektív cikkbibliográfiának tehát mint kultúradokumentumnak van komoly értelme. A *Bibliografia analitică a periodiceilor românești* szerkesztői is így nézték és értékelték az anyagot, ezért mondhatták, hogy benne tükröződik a román nép egész nyilvános élete, politikai küzdelmei és harcai, gazdasági viszonyai, kultúrára és haladásra irányuló törekvései, úgyhogy a teljes bibliográfia elolvasása freskó módjára mutatja a román nép múlt század eleji életét.

A művelődéstörténeti szempont érvényesítése megmagyarázza a munka kiterjesztését olyan részletekre, amelyeket nélkül hajlandók lennének túlzásba menőeknek vagy éppen fölöslegeseknek minősíteni. Így például mással, mint a művelődéstörténeti dokumentálás szempontjával, aligha tudnánk indokolni, hogy a bibliográfia felveszi a folyóiratok és újságok hírányagát, az előfizetési felhívásokat stb. olyan részletességgel, hogy a kimaradt, értéktelennek minősített információk száma az illető periodika teljes anyagának alig 1—2%-át teszi. Hasonló a helyzet a feldolgozott folyóiratok körének megállapításánál is. A művelődéstörténeti szempontok mellett praktikus érdekek is fűződtek a bibliográfia megjelentetéséhez. A címlírások ui. tartalmazzák azt a helyrajzi számot, amely alatt a kérdéses cikket magában foglaló periodika a Román Akadémia Könyvtárában megtalálható. Így a kiadvány forgatása fölöslegessé teszi a könyvtári katalógus használatát és — ami sokkal fontosabb — az anyagban magában való keresgélést, lapozgatást. Ez a (főleg hírlapok esetében) rendkívül romlandó anyag jelentős megkímélését teszi lehetővé.

Az elméleti és gyakorlati megfontolások szerint indokolják a kiadvány közreadásával járó tetemes áldozatok meghozatalát. Ezeknek az áldozatoknak, főként a befektetett munkának, mértékét akkor tudjuk igazán méltányolni, ha ismerjük azokat a különös nehézségeket, amelyekkel a kiadvány szerkesztőinek meg kellett birkóznuk. Talán a leg súlyosabb ezek közül a cirill betűkről a latin betűkre való átírás, amely különösen a cirill-betűs írásban

fonetikusán visszaadott külföldi személy- és helységnevek esetében igényelt komoly utánjárást. De nem jelentéktelen az első periodikákban mutatkozó lapszámozási hibák (ugrások, ismétlések) korrigálása sem, amelyre a szerkesztők nagy gondot fordítottak.

A nehézségek ellenére a szerkesztők általában jól oldották meg feladatukat. A címleírásban követett elveket az olvasó tájékoztatására hivatott bevezetés részletesen közli. Ki kell itt emelnünk azt az elvet, hogy a szerkesztők a mechanikus egyformaság helyett arra törekedtek, hogy minden esetben megtalálják a legmegfelelőbb könyvészeti leírást és annotálást, avégből, hogy az olvasó minél pontosabban számot tudjon adni magának mind a szövegről, amelyre az annotálás vonatkozik, mind pedig a helyről, ahol az a periodikában található. (Nem ártana ezt megszívlelni mindazoknak, akik hajlamosak fetisizálni a bibliográfiai címleírásban mindig csak irányelveknek tekinthető szabályokat!)

A címleírásról szólva nem hagyhatjuk említés nélkül az annotáló munka magas színvonalú célkitűzését, amely szabad fordításban így hangzik: „Részletes magyarázatot adunk a cikkeket és információk tartalmáról, természetéről, azonosítjuk a szerzőt, megadjuk az alcímeket, pontosabb adatokat közlünk a szöveg dátumáról, forrásairól és általában közöljük mindazt, ami a kutató tájékoztatásához szükséges.”

Szerencsés megoldásnak tartjuk, hogy a szerkesztők az ETO szakaszai szerint rendezték hatalmas anyagukat. Meggyőződésünk, hogy az ETO, hibái ellenére is, oly sok értelmes szakember közreműködésével létrejött, olyan régen és olyan széles körben használt szakrendszer, hogy „elvben” jobbnak kell lennie minden olyan rendszernél, amelyet valamely konkrét anyag csoportosítására néhány bibliográfus — ha még olyan kiváló is! — konstruál. Az ETO segítségével ki is lehet fejteni mindent pontosan, úgyhogy csak sajnálhatjuk, hogy a bibliográfia szerkesztői nem alkalmazták elég differenciáltan. Sajnálatosnak tartjuk azt is, hogy a FID által elfogadott, s ezzel a nemzetközi gyakorlatba bevezetett, változásokat nem vették figyelembe. Igaz, hogy az ETO — főleg az utóbbi években — tömérdek új számmal és módosítással gazdagodott, ezeknek alkalmazása azonban csak a könyvtári katalógusszerkesztőknek okoz fejtörést, a bibliográfusok nem menthetők, ha nem használják az újabbat, ami igen kevés kivételtől eltekintve, valóban jobb is.

A román időségi sajtótermékek analitikus bibliográfiája komoly, szép munka. Megjelenése nemcsak a könyvészet műve-

lőinek okoz örömet, hanem hasznára szolgál a román kultúra minden történelmi érdeklődésű munkásának.

TAKÁCS MENYHÉRT

Bibliografia československé historie za léta 1962—1963. Praha, 1967. 741 l. A Csehszlovák Tudományos Akadémia kiadása. Szerk. V. Myska, L. Nesvadbik és A. Škorupová.

A Magyarország történetére vonatkozó bibliográfiai művek kiadása kronológiailag — sajnálatos módon — még az első világháborúig sem jutott el és a Történettudományi Intézet nagy vállalkozása jó részt csak kéziratban áll a kutatók rendelkezésére. A felszabadulás utáni marxista történetírás eredményeinek bibliográfiai publikálása sem rendszeres. Ezzel szemben a csehszlovák történeti bibliográfia kötetei folyamatosan megjelennek, s ez viszont annál örövendesebb, mert — a magyar—szlovák évezredes közös múlt miatt — e kötetek, amelyek gazdagon tartalmazznak magyar történeti vonatkozásokat, a magyar történetírás munkáját is segítik.

Ezért forgathatjuk örömmel a csehszlovák történeti bibliográfia 1962—1963. évi kötetét, amely a Csehszlovák Tudományos Akadémia prágai Történettudományi Intézete, a pozsonyi Szlovák Tudományos Akadémia és a prágai Régészeti Intézet bibliográfusainak együttműködésével készült.

A kötetben az előző évi történeti irodalomról megjelent recenziókat tematikájuknak megfelelően helyezték el, szemben az 1961. évi bibliográfia rendszerével, ahol a II. (csehszlovák történet) és III. (egyetemes történet) rész végéhez csatolták. Egyébként a csehszlovák történeti bibliográfia legújabb kötete azzal a rendszerrel készült, ami az 1961-es kötetet megkülönbözteti az 1945 után megjelent csehszlovák történeti bibliográfiáktól. Válatosan az alábbiakban ismertetethetnénk a bibliográfia felépítését:

1. A bibliográfia egyaránt tartalmazza a csehszlovák és külföldi tudományos, valamint népszerű történeti irodalmat.

2. Az anyag osztályozásának fő szempontjait a kronológia és a csehszlovák történelem marxista periodizációja határozta meg.

3. A bibliográfia három fő részből áll: I. Általános művek, II. Csehszlovák történelem, III. Egyetemes történet.

I. Az általános rész tartalmazza az elméleti és módszertani műveket, valamint a történeti segédtudományokról szóló munkákat.

II. A második részben találjuk a csehszlovák történelem hat periódusra bontott irodalmát. Amennyiben egy mű legalább három periódust ölel fel, akkor az általános művek közé sorolták. Külön tünteti fel a bibliográfia a helytörténeti irodalmat. Itt pl. Szlovákia és a szlovákiai helységek nevei alatt találjuk a legtöbb magyar vonatkozású művet.

III. Az egyetemes történet két részből áll: hat kronológiai korszakra osztott egyetemes-, illetve földrésztörténeti címszavakból, és földrészenkénti bontásban, betűrendben csoportosított országok történetéről szóló munkákból.

A bibliográfia a szerzők és a szerző nélküli művek betűrendes mutatójával zárul.

A bibliográfia részei közül a legnagyobb érdeklődésre tarthat számot a csehszlovák történelemmel foglalkozó II. rész, amely a bibliográfia gerincét képezi és mintegy 740 oldalból 330 oldalnyi címszót ölel fel.

Felosztása: 1. általános művek (Csehszlovákia, Csehország, Morvaország, Szilézia, Szlovákia és a nemzetiségek története); 2. politikátörténet (belpolitika, állam és jog, közigazgatástörténet, hadtudomány); 3. társadalom-gazdaságtörténet (általános problémák, településtörténet, népesség, demográfia, társadalmi csoportok, osztályok, munkásosztály, politikai pártok, szakszervezeti mozgalom, ifjúsági mozgalom, egyháztörténet, néprajz, általános gazdaságtörténet, bányászat, ipar (gyárpar és kisipar), földművelés, kereskedelem, közlekedés, posta, szállítás, pénzügy, bank- és hitelélet); 4. kultúra (általános kérdések, tudománytörténet, ideológiatörténet, sajtó, nyelv, művészetek története, népművelés, sport).

A rendszert általában célszerűnek ismerhetjük el, szakszerűségi szempontból különösebben nem kifogásolható. A magyar — és tegyük hozzá: a szlovák — történet-szek problémáját adott esetben az okozhatja, hogy a cseh történelem periodizációja — a szlovákétól eltérő fejlődés következtében — különbözik a szlovák, illetve magyarországi történeti periódusoktól. Így pl. míg Szlovákia történetében 1526, vagy a kuruc szabadságharc 1711-ig bezárólag korszakhatár, addig Csehország történetében nem az, és fordítva: 1419 vagy 1618 nem periódushatár Szlovákia történetében. Mégis: a szlovák történetet is a cseh történeti periodizáción belül helyezi el a csehszlovák történeti bibliográfia.

A szerkesztők nagy körültekintéssel jártak el és válogatták ki a magyar történeti munkákat. Csupán nem mindig

ügyeltek eléggé a magyar nevek és címek pontos leírására.

Ezért bántó, ha a 228. old.-on PAULINYI Oszkár helyett Oskár-t, a 269. old.-on JÁSZI Oszkár helyett ismét Oskár-t, a 240. old.-on „mezővárosok” helyett „mazóvárosok”-at, a 246. old.-on *Művészettörténeti Értesítő* helyett „Hüveszettörténete értesítő”-t, a 281. old.-on VINCZE Edit: „A magyarországi szociáldemokrata párt...” c. műve helyett „A Magyarországi szociáldemokrata párt...”-ot, a 331. old.-on *Irodalmi Szemle* helyett „Irodalom Szemle”-t, az 556. old.-on JUHÁSZ Gyula helyett JUHÁSZ Györgyöt, az 557. old.-on JÁSZI helyett Jászó-t, az 558. old.-on KUBINYI helyett Kubynyi-t olvashatunk, stb.

A magyar szöveg fordításába is csúsztak sajnálatos hibák. Így pl. a 270. old.-on S. LENGYEL Márta munkáját úgy fordították cseh nyelvre, hogy a 48-as forradalom helyett ausztriai (!) forradalomról írtak. Az viszont csak felületességgel magyarázható, hogy a 228. old.-on BÄNKÜTI Imre céhtörténeti cikkéről tévesen azt közlik, hogy a Folia Diplomatica c. kiadványban jelent meg, holott a Folia Archeologica-ban jelent meg.

A fenti hibákat és hiányosságokat leszámítva, végül ismételtlen hangsúlyozzuk, hogy a csehszlovák történeti bibliográfia újabb kötete a magyar történészek számára is rendkívül nagy haszonnal forgatható és jelentős segítséget nyújt mindennapi munkájukhoz.

VIGH KÁROLY

Theodor Storm. Bibliographie. Bearbeitet von Hans-Erich TERTGE. Berlin 1967. Deutsche Staatsbibliothek.

STORM első magyar ismertetője TÖRÖK (Thewrewk) Árpád 1891-ben érthetetlennek találta, hogy olyan „zagyva” írás mint az *Immensee* hogyan érhetett meg 32 kiadást (*Immensee* von Theodor Storm ... *kritisch beleuchtet*. Budapest 1891). A racionalista kritikus, TERTGE Storm bibliográfiája láttán meggyőződhetne, hogy STORM, számára érthetetlen népszerűsége azóta sem hagyott alább. Az is látható, hogy a kötetet nemcsak az évforduló alkalmá (1967-ben volt STORM 150. születésnapja), hanem az irodalomtörténeti tájékozódás szükségessége is időszérűvé tette. Csak 1945 óta — a dátum nemcsak a német politikai életben, hanem az irodalomszemléletben is fordulópontra jelent — 14 összes és válogatott mű-kiadás jelent meg német nyelvterületen a kisebb novellas-gyűjteményektől eltekintve. Emellett két nagy értékű monográfia — az egyik az NDK-

ban, a másik az NSZK-ban — is jelezte, hogy az olvasók és a kiadók mellett az irodalomtörténészek is szükségét érezték, hogy STORM életművével foglalkozzanak (vö. *Világirodalmi Figyelő* 1960. 2. sz. 210—213. l.). Nemzetközi viszonylatban is fémérhető ez az érdeklődés. Az utóbbi két és fél évtizedben terjedelmes STORM-válogatások jelentek meg orosz, angol, francia, olasz, magyar, cseh, bolgár stb. nyelven. Japánban pedig a költő népszerűsége szinte példátlan. Válogatott műveinek 4-kötetes első kiadását (1947) 1950-ig újabb három kiadás, majd 1959-ben egy 8-kötetes válogatás követte. A Török által halálraítélt *Immensee*-nek pedig 1914 óta 13-féle japán fordítása jelent meg csaknem félszáz kiadásban.

Ezek a kiragadott adatok is éreztetik, hogy e hatalmas bibliográfiai anyagnak (2858 tétel) a rendszerezése és feltárása milyen óriási feladatot jelentett. A kötet két nagy részre oszlik. Az első rész a műveket sorolja fel: először a teljes kiadásokat, azután a különböző szempontú válogatásokat, majd az egyes novellákat, verseket. Zavaró itt a novella-gyűjteményeknek A és B csoportra való felosztása: nem derül ki, hogy miért volt erre szükség. Talán erre vonatkozik az előző egy megjegyzése, hogy az összeállító nem minden kiadásba tudott beletekinteni és így talán a valóban látott és csak más bibliográfiákból ismert könyveket külön vette fel. — A kötet második része a művekre és a költőre vonatkozó irodalmat tartalmazza különböző szakcsoportosításokban. Itt elkerülhetetlenek, sőt szükségesek bizonyos átfedések, kettős felvételek. Így egy részlet-témára vonatkozó teljes irodalom összegyűjtéséhez több fejezetet is át kell nézni. Főlőslegesnek vélem viszont az irodalomtörténeti kézikönyveknek — természetesen amúgyis erősen válogatott — feltüntetését, hiszen minden valamirevaló német irodalomtörténeti összefoglalás tárgyalja a költőt. Időrendi, terjedelem, vagy világnézeti értékelés szerinti szelektálásnak itt nincs különösebb értelme. — Bizonyos azonban: az összeállító szép és nagyon hasznos ajánlékot nyújtott át az évfordulóra Husumban, a költő oly sokszor megénekelte „szürke” szülővárosában ülésező Storm-Társaságnak és a germanisztikának.

VIZKELETY ANDRÁS

Französische Fachwörterbücher. — Dictionnaires scientifiques et techniques français. Berlin, Deutsche Staatsbibliothek, 1967. 256 p.

A jól kezelhető, kézbeillő formájú, sokszorosított kötetet Fritz HEINZMANN, a lipcsei Marx Károly Egyetem Idegennyelvi Intézetének munkatársa állította össze. Megjelentetését Horst KUNZE, a berlini Nemzeti Könyvtár főigazgatója szorgalmazta, és biztosította a könyvtár kiadványai között. A kötet összeállításának gondolata pedig az NDK Felsőoktatási Minisztériumának Francia Szakbizottságától indult ki. A felhasznált fő források közül mintegy tizenötöt sorol fel a könyv; ezek közül a legfontosabb volt az UNESCO nagy kiadványa: *Bibliography of interlingual scientific and technical dictionaries*, 4. ed. Paris, 1961, ill. a *Bibliography of monolingual scientific and technical glossaries*, I—II. vol. Paris, 1955—1959. Ezekből szűkítette le a válogatás az egy-, ill. többnyelvű francia tudományos és technikai szakszótárakat, sőt még ezek körén belül is csak a jelen század eleje óta megjelenteket. A periódushatár ezen megszabásának nyilván gyakorlati okai voltak, s valószínűleg ezért maradt ki néhány historiai értékű mű. A hivatali és magán eredetű egynyelvű terminológiai szótárak mellett szerepelnek egyes szakterületek olyan összefoglaló anyaggal is, melyek a szakszóanyagot tágabb, természetes közegükbe ágyazva mutatják be és gyors, teljes áttekintést tesznek lehetővé.

A többnyelvű szakszótáraknál elsősorban azok szerepelnek, melyeknél a francia a kiinduló vagy záró nyelv. Ezeken kívül azonban nemcsak az angol és a német szerepel, hanem pl. spanyol vagy holland is. Az orosz nyelv elterjedtsége és az orosz könyvek viszonylag könnyű beszerezhetősége a magyarázata annak, hogy a bibliográfiában szerepelnek olyan művek is, melyeknek kiinduló vagy záró nyelve az orosz. Értékét növeli az olyan művek felvétele, melyeknek csak egy része, függeléke vagy melléklete a szakszótár, ezeknél gondosan kimunkált utalások emelik a szótári rész adatait.

A bibliográfiai anyag az ETO szerint nyert csoportosítást, természetesen különböző mélységben, ezt egy 8 oldalas táblázat mutatja. A 6-os főosztály egymaga kétszerese az összes többinek s természetesen ez a legértékesebb anyag. Az egyes csoportokon belül a szerzők betűrendje igazít el. A nyelveket szimbólumok rövidítik, s külön táblázat mutatja a kulesot. Érdekes problémák adódnak itt: a finn nyelvet SU, a japánt NI, a koreait HK, a görögöt He jelzi, hiszen a német, francia vagy a saját elnevezése más és más.

Nyilván ugyancsak gyakorlati okból lépte át a szerkesztés a logikai elvet:

ha egy új tudományágnak még nincs francia szakszótára, ideiglenesen, a teljesség céljából azért felvette a más nyelvű már meglévő, rendszerint orosz vagy angol.

Az anyag így is oly gazdag, hogy az együttesen egy ország könyvtári területén sem lehet fel, tehát világméretű kitekintést nyújt. A magyar anyagot mintegy 6–8 szóba jöhető szakszótár képviseli, így hét nyelvű sportszótárunk és az öt nyelvű áruszótár s különlegességként FEJÉRVÁRY Géza Gyula egy 1919-es svájci lapban közölt francia nyelvű őslénytani szakszótári gyűjteménye, de pl. a PÍPICS Zoltán szerkesztette többnyelvű könyvtári szógyűjtemény hiányzik. A mű használatát segíti a kb. 40 lapnyi név- és a legfontosabb témakörökre kiterjedő két nyelvű szakmutató.

HODINKA LÁSZLÓ

Clandestine drukken op letterkundig gebied tijdens de Duitse bezetting in Nederland gedrukt. 1967, Universiteitsbibliotheek van Amsterdam. Speciale catalogi, Nieuwe Serie no. 2. 58 l.

Bár az ellenállási irodalom igen gazdag a bibliográfiai kiadványok terén, de ezek szinte kivétel nélkül inkább a tiltott időszak kiadványokat rögzítették. A belga, a francia bibliográfiák a gazdag ellenállási sajtót dolgozzák fel. Jóval kevesebb a tiltott önálló kiadványokat feldolgozó munka. A legkorábbi ilyen típusú kiadvány, a német *Verboten und verbrannt*, amely szépirodalmi antológia inkább, nem bibliográfia.

H. de LA FONTAINE Verwey könyvtáros rövid bevezetésében megjelöli a kiadvány célját, kiegészelve elődje — D. de JONG: *Het vrije boek in onvrije tijd. Bibliografie van illegale en clandestine belletrise*. Leiden 1958 — érdemeit. Egyben tisztázní próbálja ugyancsak D. de Jong felfogása értelmében az „illegális” és a „clandestinus” fogalmak tartalmát. Az „illegális” kiadványok körébe „a megszállók és pribékeik ellen direkt módon irányuló prózai és költői műveket” sorolja; a „clandestinus” irodalom, felfogása szerint az a „normális” irodalom, amit olyanok írtak és adtak ki, akik nem voltak hajlandók alávetni magukat a megszállók által kialakított körülményeknek”. Végül megjegyzi, hogy mivel a „clandestinus” ebben az értelemben „illegális” is egyben, egyszerűbb összefoglalóan „clandestinus” azaz titkos irodalomról beszélni.

A bibliográfia mintegy 700 címleírást tartalmaz, s mind e nagy szám mindpedig

a számok mögött szereplő szépprózai illetve verseskötetek, vagy inkább versesfüzetek a hollandiai illegális irodalom számbeli és tartalmi gazdagságáról tanúskodnak.

A holland nyelvű, illetve holland szerzőktől származó kiadványok — mint például a *Gevangenislied*, vagy Hattum, Jacob vékony, Amsterdamban és Utrechtben megjelent versesfüzetei, a nálunk is ismert Theun de Vries elbeszélése — mellett a világirodalom legjobb neveivel találkozunk itt: MALLARMÉ (Egy faun délutánja, francia nyelven, 1942), MOLIÈRE, VILLON, BAUDELAIRE, André GIDE, RACINE, RIMBAUD, FRANZ KAFKA, POE, RILKE, OSCAR WILDE (holland nyelven: *De Kerkerballade*) szerepelnek egy-egy vagy néha több művel is a bibliográfiában.

A gazdag francia ellenállási irodalom egy kiemelkedő darabját is megtaláljuk itt, VERCORS (Jean BRULLER) gyönyörű elbeszélését, mely Franciaországban 1941-ben *Le silence de la mer* címmel került ki a nyomdából és évekig titok volt, ki az igazi szerző, 1944-ben Utrechtben *De stilte der zee* címmel adták ki.

A címleírások a kiadványokra vonatkozó minden lényegbevágó adatot fellelnek, ahol csak lehet, ott a példányszámot is. Megtálaljuk ugyancsak — ami illegális kiadványoknál rendkívül fontos — az álnevek feloldását.

MGY

Darmo Jozef: Slovenská žurnalistika. Matica Slovenská. Martin, 1966. 571 l.

Szerzőnek, a pozsonyi Zsurnalisztikai Tudományos Intézet vezetőjének műve az új, nagy szlovák sajtótörténet keretében jelent meg, mint a fejlődés második szakaszának feldolgozása. Az átfogó történeti kiadvány első része az 1918 előtti, a harmadik része az 1939–1945 közötti, a negyedik pedig az 1945–1970 közötti időszakot fogja felölelni. Szerző az általa feldolgozott időszak periódikáit részben kronológiai sorrend szerint tárgyalja, részben pedig tartalom, ill. zsurnalisztikai profil szerint csoportosítja. A kronológikusan tárgyalt négy fejezet: a polgári köztársaság kialakulásának kora (1918–1920), a burzsoá kormányzat megszilárdulásának és a kapitalizmus stabilizálódásának kora (1921–1929), a gazdasági válság kora (1930–1934), a fasizmus elleni és a köztársaság védelmében folytatott harcok kora (1934–1938). E fejezetek lényegileg a politikai sajtó történetét adják. Az első fejezetben szerző részletesen kitér a magyar és

szlovák tanácsköztársaság alatti szlovák sajtóra és a csehszlovák irredenta irányú periódikákra, a második fejezetben pedig áttekintést ad a sajtó szervezetéről, a sajtójogról, a cenzúráról. E fejezetben kiemelten, pártok szerint elkülönítve tárgyalja a burzsoá sajtót, a negyedik fejezetben pedig elemzi ennek koncentrációs folyamatát. A történeti fejlődést egyébként súlypontilag a munkásmozgalmi sajtó vonalán kíséri végig. Ennek oka, amint erre a szerző az előszóban rámutat, egyrészt a pedagógiai célzat, másrészt az a tény, hogy a részletesebb kifejtést főleg a burzsoá sajtó történetével kapcsolatban, akadályozta az alapvető forrásdokumentumok hiánya.

A történeti vázat tartalmazó fejezetek után szerző külön fejezetekben dolgozza fel a kultúrpolitikai folyóiratokat, a szak-

szervezeti sajtót, az ifjúsági lapokat, a nők számára írt lapokat, a diák, irodalmi, pedagógiai, tudományos és szaklapokat, valamint a sport-sajtót. E fejezetekben szerző lényegileg az egyes periódikák bemutatására szorítkozik. Az utolsó fejezet a szóbanlevő időszak külföldi szlovák sajtójának ismertetése, országok szerinti tagolásban. A nem szlovák nyelvű sajtó tekintetében szerző általában csak lapcímekeket sorol fel, helyenként egy-két adattal kiegészítve, részletesebben csak a *Kassai Munkással*, a pozsonyi *Volksstimme*-vel és FÁBRY Zoltán *Az Útjával* foglalkozik. A jól áttekinthető nyomdatechnikával készült, bőséges jegyzetapparátussal ellátott művet számos portrékép, dokumentum és címlap fotokópia, valamint bibliográfia és névmutató egészíti ki.

KINDLOVITS KÁLMÁN

TARTALOM

<i>Soltész, Elisabeth</i> : Zum Gedächtnis des 500-jährigen Todestags Gutenbergs.....	229
<i>Kóshalmi Béla</i> : Pillanatképek Szabó Ervin élete utolsó évéből. — In memoriam Ervin Szabó (1877—1918). Momentbilder aus dem letzten Jahre seines Lebens.....	237
<i>Markovits Györgyi</i> : Magyar haladó sajtó francia földön — Journaux hongrois progressifs en France entre les deux guerres mondiales.....	246

K Ö Z L E M É N Y E K

<i>Karner, Károly</i> : Zwei unbekannte Drucke von Luther-Schriften in Sopron.....	262
<i>Csapódi Csaba</i> : „Aegyptus Alexandrinus”.....	263
<i>Veselínov, Ivanka</i> : Két jelentős szerb könyvtár rendezésének elvi alapjai.....	265
<i>Vértesy Miklós</i> : Folyóiratkörözés az Egyetemi Könyvtárban 120 évvel ezelőtt	270

FIGYELŐ

<i>Sinkovics István</i> : V. Waldapfel Eszter	272
<i>D. B. Viktor Ivanovics Sunkov</i> (1900—1967).....	273
<i>Sallai István</i> : Bibliográfiák a Nagy Forradalom évfordulójára.....	274
<i>Szentmihályi János</i> : A magyar szakkönyvtárak szakkbibliográfiai tevékenysége.....	278
<i>Pethes Ióán</i> : AIBM-kongresszus, Salzburg, 1967	282
<i>Gombocz István</i> : Megjelent az Index Translationum 19. kötete	284
<i>Dán Róbert</i> : Könyvművészeti és Grafikai Gyűjtemény	285

S Z E M L E

<i>B. Nagy Ernő</i> — <i>Zirc Péter</i> : Bevezetés a szakirodalmi alkotómunka technikájába. (Ism. <i>Rózsa György</i>)	287
<i>Geday Gusztáv</i> : A Kertészeti és Szőlészeti Főiskola könyvtárának története 1860—1894. (Ism. <i>Wittek Lászlóné</i>)	288
<i>Gombó Pál</i> : Bevezetés a sajtóismeretbe. (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>).....	289
<i>Falvy, Zoltán</i> : Drei Reimoffizien aus Ungarn und ihre Musik. (Ism. <i>Bárdos Kornél</i>)	291
<i>Jakó, S.</i> : Codicele latine medievale din biblioteca lui Timotei Cipariu. (Ism. <i>Csapódi Csaba</i>)	292
<i>Gaeta, Giuliano</i> : Storia del giornalismo. (Ism. <i>Da</i>)	293
<i>Wege zur Buchwissenschaft</i> . (Ism. <i>Vizkelety András</i>)	295
<i>Library science today</i> . Ranganathan Festschrift. (<i>Takács M.</i>)	296
<i>Viet, Jean</i> : Les sciences de l'homme en France. (<i>Kenéz E.</i>)	296

BIBLIOGRÁFIA

<i>Hertelendy M.</i> — <i>Hencz A.</i> — <i>Zalányi S.</i> : A dolgozó ember védelme Magyarországon (<i>Huszar Gy.</i>)	298
Bibliografia analitica a periodiceilor romanesti I. (<i>Takács M.</i>)	298
Bibliográfia československé historie za léta 1962—1963. (Ism. <i>Vigh Károly</i>)	300
<i>Theodor Storm</i> : Bibliographie (<i>Vizkelety A.</i>)	301
<i>Französische Fachwörterbücher</i> . (Ism. <i>Hodinka László</i>)	302
<i>Clandestine drukken op letterkundig gebied tijdens de Duits bezetting in Nederland gedrukt</i> . (Ism. <i>MGy.</i>)	303

TABLE DES MATIÈRES

<i>E. Soltész</i> : À la mémoire du 500 ^e anniversaire de la mort de Gutenberg (Texte entier en allemand)	229
<i>B. Kőhalmi</i> : Quelques souvenirs de la dernière année d'Ervin Szabó. (Résumé en allemand)	237
<i>Gy. Markovits</i> : Journaux hongrois progressifs en France entre les deux guerres mondiales (Résumé en français)	246

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>K. Karner</i> : Deux imprimés inconnus contenant des ouvrages de Martin Luther conservés à Sopron (Texte entier en allemand)	262
<i>Cs. Csapodi</i> : „Aegyptus Alexandrinus”	263
<i>I. Veselínov</i> : Les bases théorétiques de l'arrangement de deux bibliothèques importantes serbes	265
<i>M. Vértessy</i> : La circulation des revues dans la Bibliothèque Universitaire de Budapest avant 120 ans	270

CHRONIQUE

<i>I. Sinkovics</i> : Eszter Waldapfel V. (1906—1968)	272
<i>B. D.</i> : Victor Ivanovič Chunkov (1900—1967)	273
<i>I. Sallai</i> : Bibliographies à l'occasion de la Grande Révolution Socialiste d'Octobre 274	
<i>J. Szentmihályi</i> : L'activité des bibliothèques hongroises spéciales dans le domaine de la bibliographie spécialisée	278
<i>I. Pethes</i> : Congrès de l'AIBM, Salzbourg, 1967	282
<i>I. Gombocz</i> : Le 19 ^e volume de l'Index Translationum a paru	284
<i>R. Dán</i> : La Collection de l'Art du Livre et de la Graphique	285

COMPTES RENDUS CRITIQUES

<i>B. Nagy Ernő</i> — <i>Zircz Péter</i> : Bevezetés a szakirodalmi alkotómunka technikájába (<i>Gy. Rózsa</i>)	287
<i>Geday Gusztáv</i> : A Kertészeti és Szőlészeti Főiskola könyvtárának története 1860—1894 (<i>É. Wittek</i>)	288
<i>Gombó Pál</i> : Bevezetés a sajtóismeretbe (<i>B. Dezsényi</i>)	289
<i>Falvy, Zoltán</i> : Drei Reimoffizien aus Ungarn und ihre Musik (<i>K. Bárdos</i>)	291
<i>Jakó, S.</i> : Codicele latine medievale din biblioteca lui Timotei Cipariu (<i>Cs. Csapodi</i>)	292
<i>Gaeta, Giuliano</i> : Storia del giornalismo (<i>Da</i>)	293
<i>Wege zur Buchwissenschaft</i> (<i>A. Vizkelety</i>)	295
<i>Library science today</i> , Ranganathan Festschrift (<i>M. Takács</i>)	296
<i>Viet, Jean</i> : Les sciences de l'homme en France (<i>E. Kenéz</i>)	296

BIBLIOGRAPHIES

<i>Hertelendy M.</i> — <i>Hencz A.</i> — <i>Zalányi S.</i> : A dolgozó ember védelme Magyarországon (<i>Gy. Huszár</i>)	298
Bibliografia analitica a periodicilor romanesti I. (<i>M. Takács</i>)	298
Bibliografia československé historie za léta 1962—1963 (<i>K. Vigh</i>)	300
<i>Theodor Storm</i> . Bibliographie (<i>A. Vizkelety</i>)	301
Französische Fachwörterbücher (<i>L. Hodinka</i>)	302
Clandestine drukken op letterkundig gebied tijdens de Duitse bezetting in Nederland gedrukt (<i>Gy. M.</i>)	303

g G. E'

50.013/d

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1968

4. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE. 84. ÉVF., 4. SZÁM 305—408. BUDAPEST, 1968. OKT.—DEC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti és bibliográfiai folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, KÓHALMI BÉLA (főszerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ (a szerkesztő bizottság elnöke), MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY, TARNAI ÁNDOR

Technikai szerkesztő

KÓKAY GYÖRGY

A szerkesztőség legfeljebb 1 iv terjedelmű és a MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el.

Szerkesztőség: Budapest VIII., Pollack Mihály tér 10. Telefon: 336—323

A kiadvány előfizethető a POSTA KÖZPONTI HÍRLAPIRODÁNÁL, Budapest V., József nádor tér 1. és *bármely postahivatalban*. Csekk számlaszám egyéni: 61.257, közületi: 61.066. MNB egyszámlaszám: 8.

Előfizethető és példányonként megvásárolható az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány u. 21., telefon: 111—010. Csekkbefizetési számla: 05,915,111—46. MNB egyszámlaszám: 46.

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLTBAN: Budapest V., Váci u. 22., telefon: 185—612.

Előfizetési díj egy évre: 60.—Ft.

VARGA SÁNDOR

A Szabad Szó című hetilap könyves-akciói 1939–1943

Adalékok a könyvkultúra falusi terjesztésének történetéhez

A 20–25 ezer példányban megjelent szerény külsejű, kis terjedelmű (volt időszak, amikor mindössze négy-hat oldalas) hetilap könyves-akcióinak nyomom követését az indokolja, hogy a *Szabad Szót* — a szegényparasztok és agrárproletárok lapja lévén — éppen az a társadalmi réteg olvasta, amely elől hazánkban a könyv legjobban és leghosszabb ideig el volt zárva. A címben megjelölt időszakot pedig azért választottuk vizsgálódásunk tárgyául, mert a lap az 1938. évi 49. (december 4-i) számától kezdődően — azzal, hogy SZABÓ PÁL „kiadótulajdonos”-ként átvette a szerkesztését — a „népi írók” lapjává, ezzel mozgalmuk legfontosabb fórumává válva, lehetőség nyílt a könyvkultúra falusi népszerűsítésének szolgálatára is.

Visszatekintéssel kezdjük. VARGA RÓZSA egyik tanulmányában felvillantja a MEZŐFI Vilmos szerkesztette hetilap könyvet-irodalmat népszerűsítő tevékenységének képét is: „... irodalmi anyagát a két világháború közötti időben is múlt századvégi stílusú ponyvából, Kemény György és más amerikai írók verseiből válogatta. Ismert hazai élő költőket alig szólaltatott meg, klasszikusainkat is csak kivonatokban, *Bölcs emberek bölcs mondásai*, *Az élet*, *A Szerencse*, *A nő* s ehhez hasonló címek alatt. Az irodalmi színvonalat Szabolcska Mihály, vagy legjobb esetben Emőd Tamás, az ünnepi számokban néha Várnai Zseni képviselik, 10 év alatt 10-nél kevesebb verssel... Népi író elvértve se igen írt a lapba, 1928–38-ig mindössze Illyés Gyula szerepel benne egy verssel és Szabó Zoltán *Tardi helyzet* c. könyvéről jelent meg benne egy ismertetés...”¹

Ezt a képet egészítjük ki az alábbiakban néhány adalékkal.

Mint ahogy annak idején sok más lap kiadóhivatalánál, a *Szabad Szó*-nál is lehetett könyveket rendelni. Érdeemes megnézni — pl. az 1938 január számokban közzétett hirdetések alapján —, milyen könyvek is voltak ezek

A mi fogalmaink szerinti irodalmat egyetlen könyv képviseli: *Petőfi Sándor költeményei* „6 kötetben, ára mind a hatnak 2 pengő 20 fillér bérmentes küldéssel. Amerikába 50 cent”. Szerepel a hirdetésben *A megváltó Jézus Krisztus* című könyv (330 oldalon, ára 1,70 P) és az *Újszövetségi Szentírás* (670 oldalon, ára 1,90 P), majd az alábbi „olcsó népregények”: *A gályarab vagy a velencei rémes éj* 120 füzetes regény gyönyörű képekkel közel 2000 nyomtatott oldalon (ára 1,20 P); *Az égő ház titka, vagy a kétarcú asszony* 84 füzetes regény közel 1500 nyomtatott oldalon (2,— P); *Varsó hóhéra* történelmi regény 158 füzetben közel 2500 nyomtatott oldalon, képekkel (2,50 P); *Egy grófi kastély titka, vagy két hűséges szív kálváriája*. Száz füzetben közel 1600 nyomtatott oldalon képekkel (2,— P); *Sobri Jóska az úri haramia* 132 füzetben közel 2000 nyomtatott oldalon (2,— P);

¹ VARGA RÓZSA: *A népi írók Szabad Szó című lapjának történetéből*. Irod. tört. Közl. 1962. 440. l.

A hirdetés e felhívással végződik: „*Siessen a megrendeléssel, mert az utolsókat áruljuk. Ha pedig elfogy, semmi pénzért kapható nem lesz.*”²

Annak illusztrálására, milyen örökséget kapott az új „kiadótulajdonos” jellemző a lap átvételét közvetlenül megelőző időszakban közzétett az az előfizetési felhívás, mely többek között „*Valódi egyiptomi legújabb álmoskönyvet teljes csizóiával*” és „*Ujkádenciájú eljegyzési és lakodalmi versezetek*” füzetét igéri ajándékolni az új előfizetőknek.³

A *Szabad Szó* az új gazda kezében természetesen nem egyszerű folytatása volt a réginek. Nem feladatunk e változás politikai szempontból való értékelése, szükségesnek tartjuk azonban megjegyezni, hogy ez időszak jelentős részében a lap szerkesztésében a Kommunisták Magyarországi Pártja befolyása erőteljesen érvényesült: a lap munkatársai között voltak kommunisták,⁴ akik az illegalitás súlyos körülményei között a párt politikájának — a népfrontpolitikának — népszerűsítését, a munkás-paraszt szövetség szervezésének ügyét a legális hetilap adta lehetőséget felhasználva, jól szolgálták: 1941 tavaszától a *Szabad Szó* a magyar demokratikus erők egyik legjelentékenyebb sajtóorgánumává válva a magyar függetlenségi mozgalom félhivatalos lapjaként szerepelt.⁵

*

A SZABÓ Pál szerkesztette lapban a témánk szempontjából első fontosabb, sőt programadónak tekinthető publikáció VERES Péter írása:

„... Mégis csak gyalázat, hogy magyar parasztnépünk 50 évvel a haláluk után találkozik a vérből való szellemi vezetők írásaival, akkor is az elemi iskolai tankönyvekben, vagy az avas községi könyvtárakban, ha ugyan odakerülnek... kötelesség, hogy a magyar parasztság minden tehetséges és okos embere... ismerje meg a mai magyar irodalmat is.”⁶

VERES Péter e cikke tulajdonképpen határátkö. A magyar kultúra történetében tudomásunk szerint ez az első olyan alkalom, amikor egy paraszt-író a könyvek olvasására egy hetilap útján *közvetlenül magát a parasztságot* szólítja fel. Érdemes megjegyeznünk a dátumot: a cikk 1939. február 5-én, vagyis a *Szabad Szónak* ugyanabban a számában jelent meg, amelynek vezércikke *Történelmi vacsora* címen a SZABÓ Pál tízéves írói jubileuma alkalmából 1939 január 26-án rendezett író-paraszt-politikus találkozóról ad számot.

Műveltséget a falunak! — követeli FÉJA Géza is a lap következő számában írott cikkében,⁷ és ő a szerzője a népkönyvtárakat követelő írásnak is (névaláírás nélkül jelent meg), mely már sejteni engedti a küszöbönálló akciót:

² *Vallásos könyvek és irodalmi művek is rendelhetők.* Szabad Szó — Képes Világlap. 1938. jan. 2. 6. l. Megismételve jan. 9. 5. l., jan. 23. 6. l. (A felsorolt kiadványok az 1927–1929. években jelentek meg.)

³ *Előfizetési felhívás.* Uo. 1938. ckt. 23.

⁴ SZABÓ Pál: *A süllyedő élet sodrán. Emlékek a Szabad Szó-ról.* Kortárs, 1965. 1. sz. 120. l.

⁵ KÁLLAI Gyula: *A magyar függetlenségi mozgalom 1936–1945.* Ötödik, átdolgozott kiadás. Bp. 1965. 105. l.

⁶ VERES Péter: *A parasztság és az igazi magyar irodalom.* Szabad Szó. 1939. febr. 5. 8. l.

⁷ FÉJA Géza: *Műveltséget a falunak!* Uo. 1939. febr. 12. 3. l.

„... A mai magyar írók legtöbbje, s tegyük hozzá, legértékesebbjei, valamennyien a népi gondolat hívei, a nép számára írnak elsősorban s legnagyobb vágyuk az, hogy népi olvasóközönségük, megértő népi közösségük legyen.

Meg kell tehát mielőbb találnunk a módot, hogy megfelelő, a kor színvonalán álló népkönyvtárak keletkezzenek. A magyar író és a magyar nép immár megpecsételt szövetségének kell ezt a nagy művet útnak indítania...⁸

A Falukönyvtár Szövetkezet

1939. február 21-én a *Szabad Szó* szerkesztőségében a lap köre tömörült 24 író, újságíró, paraszt-politikus megalakította a Falukönyvtár Szövetkezetet. Az erről szóló híradás⁹ körvonalazza a szövetkezet célját: egyelőre kétszáz falut népkönyvtárral ellátni, s pontosan felsorolja az alapító tagokat s a megválasztott tisztségviselőket. E közleményből azonban egyáltalán nem tűnik ki, hogy a Falukönyvtár Szövetkezet tulajdonképpeni célja a népi írók könyveinek kiadása, vagyis szövetkezeti szervezetben működő *könyvkiadó létrehozása volt*, s csak másodsorban anyagi alap megteremtése a népkönyvtárak részére történő könyvvásárlásra.¹⁰

A munka megindult, de már részjegy-kibocsájtásra sem kerülhetett sor: a cégbejegyzés elfogadására illetékes hatósági szerv, a Cégbíróság a Falukönyvtár Szövetkezet megalakulását egyszerűen nem vette tudomásul. Teljesen nyilvánvaló, hogy ennek politikai okai voltak: a *Szabad Szó* körül tömörült írók közül jónéhányat ismertek már az ügyészségen.

Azt, hogy a munka mégis (nyilván még az elutasítást megelőzően) megkezdődött, a lapból is megállapítható,¹¹ s hogy a Falukönyvtár Szövetkezet megfogalmazta törekvés visszhangra talált, egész sor olvasó-levél bizonyítja.

Az olvasók leveleinek nagy számban és rendszeresen való közlése nemcsak érdekes színfoltja, hanem szerves része a *Szabad Szónak*. Az olvasólevelek áttétel nélkül a teljes valóságában-nyerségében adnak hírt arról, hogy a lap olvasóit milyen gondok foglalkoztatják, hogyan reagálnak a lapban megjelent egyes cikkekre, általánosságban: hogyan élnek, éreznek és gondolkodnak. De még a cikk formájában publikált írások jórésze is, jellegét tekintve ugyancsak olvasólevél: feladók nem „hivatásos” újságírók vagy írók voltak, s nem szerkesztőségi íróasztalon íródtak, hiszen az 1939 júliusában párttá, a Nemzeti Parasztpárttá szerveződött mozgalom vezetőinek többsége megmaradt vidéki-falusi embernek.

A tematikailag szerteágazó, sokféle-fajta olvasólevél között feltűnően nagy számban közöl a lap a falu művelődési viszonyaival s ezen belül a nyomasztó könyvhiánnyal foglalkozó írást, melyekből világosan megfogalmazódik a parasztság követelése: *könyvet a falunak!*

⁸ *Népkönyvtárakat*. Uo. 1939. febr. 19. 3. l.

⁹ FÉJA Géza: *Könyvtárakat adunk a magyar falunak*. Uo. 1939. febr. 26. 3. l. (Vö. SALLAI Pál: *Két garasos olvasókor a népek*. Pesti Divatlap, 1848. 27. sz. Közli: KOVÁCS Máté: *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig*. Bp. 1963. 648—650. l.)

¹⁰ FÉJA Géza szóbeli közlése.

¹¹ FÉJA Géza: *Gyűjtiük népkönyvtáraink anyagát*. *Szabad Szó*, 1939. márc. 5. 3. l.; *A Falukönyvtár Szövetkezet*. Uo. 1939. ápr. 23. 3. l.; *A Falukönyvtár Szövetkezet megkezdő működését*. Uo. 1939. ápr. 23. 7. l.

Íme, néhány levélrészlet:

ILIÁS Ferenc tanító, egy fertőszentmiklósi törpebirtokos fia, ezt írja:

„... A községi könyvtárak rém silányak és hiányosak. Nem a mi ízlésünk szerint válogatták meg őket. Hiányoznak onnan a mi könyveink. Ami található, azt is kevesen olvassák. Az ügyetlen, tudatlan könyvtárosok ennek az okai. A népet fel kell világosítani a könyvekről s kezébe kell nyomni a jó könyvet. Ha ezt tennék s jó könyvek lennének, a parasztság szíves-örömmel olvasna, tanulna. Bármint beszélnek is, én tapasztalataimból tudom, hogy szeret népünk művelődni, tanulni, olvasni. Csak az a baj, hogy nincs miből és nincs anyagi ereje és ideje, hogy erre áldozni is tudjon...¹²

Ifj. NÁNÁSI László kisújszállási földműves, aki részt vett a „történelmi vacsorán” és azóta rendszeresen tudósítja a lapot, így vélekedik:

„... Tudom, hogy amikor sóra, cukorra is nehezen kerül a háznál a pénz, nehéz jó új könyveket vásárolni, de azért lehetetlenség nincs. Alljunk össze, vegyünk közösen jó könyveket. Vagy olvasóköri útján próbáljunk könyveket szerezni.... Járjunk el az olvasóköribe is, s ott beszélgessünk sorsunkról-jövőnkéről...¹³

Bár a Falukönyvtár Szövetkezet elnevezést már egyáltalán nem használják, az akció folytatódik: az első százkötetes népkönyvtárat (az eddig már háromezer kötetre szaporodott könyvállományból) a főtí Faluszínpad felavatása alkalmából adták át a főtí gazdakörnek.¹⁴ Ezt követően már csak négy beküldött levél tanuskodik arról, hogy az akció keretében összegyűjtött könyvek falura kerültek.¹⁵

Abból, hogy az akció megindulása és az utolsó ilyenfajta híradás megjelenése között két esztendő eltelt, arra lehetne következtetni, hogy az akció két évig élt. Ez azonban csak látszat, hiszen az a becsületes törekvés, mely a Falukönyvtár Szövetkezetben öltött volna testet, a horthysta hatóságok „jövöltábol” tulajdonképpen meghalt, mielőtt megszületett volna: sem szövetkezeti könyvkiadó nem alakult,¹⁶ sem pedig a falukönyvtárak nem szerveződtek szövetkezeti alapon.

¹² ILIÁS Ferenc: *Miért nem művelődhet a parasztság?* Uo. 1939. jún. 4. 3. 1.

¹³ Ifj. NÁNÁSI László: *Téli teendőik*. Uo. 1939. nov. 26. 3. 1. (E levél írója jelenleg a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagja, a SZÖVOSZ felügyelő bizottságának elnöke.) Hasonló tartalmú cikkek, levelek az 1939–1940 évi számokban: SERES József: *Népkönyvtár és népkultúra*. Uo. 1939. márc. 12. 4. 1.; KESZEG István (földmunkás, Marcelháza): *A falu műveltsége*. Uo. 1939. ápr. 16. 6. 1.; BAZSÓ István: *Az olvasó magyar nép*. Uo. 1939. máj. 7. 9. 1.; VARGA György: *Olcsóbb tankönyvet a falu gyermekeinek*. Uo. 1939. szept. 10. 3. 1.; NÁDASDY József: *Mit olvassunk?* Uo. 1940. jan. 7. 4. 1.; SERES József: *A népkultúra ügyében*. Uo. 1940. ápr. 14. 3. 1.; Ifj. NÁNÁSI László: *A könyvnapról a parasztoknak*. Uo. 1940. jún. 2. 3. 1.; SZABÓ Bertalan (Hejőpapi): *Intelem a magyar parasztsághoz*. Uo. 1940. szept. 22. 4. 1.; ILIÁS Ferenc: *Sötétek a falvak*. Uo. 1940. okt. 27. 4. 1.; JAKAB András (Legenye): *Nincs könyv!* Uo. 1940. nov. 3. 3. 1.; Ifj. VARGA István (Csépa): *Könyvet a falunak!* Uo. 1940. dec. 15. 3. 1.

¹⁴ DARVAS József: *Felavattuk Fótton az első faluszínpadot*. Uo. 1939. dec. 3. 3. 1.

¹⁵ M. CSIKAI László és RÁCZ András köszönik meg a szerkesztőségnek a Tiszaladányi Olvasókör részére küldött értékes könyveket tartalmazó könyvtárat. Uo. 1940. márc. 24. 3. 1. (Vö. BÉNYEI Miklós: *A népi írók hatása Tiszaladány olvasói kultúrájára*. Könyvtáros. 1967. jan. 41–42. 1.); SZABÓ Bertalan (Hejőpapi) megköszöni, hogy a *Szabad Szó* 1940 szeptember végén 90 kötetből álló kis könyvtárat ajándékozott a községnek. Uo. 1940. okt. 20. 4. 1.; A szalafői Keresztyén Ifjúsági Egyesület vezetősége megköszöni a *Szabad Szónak* az egyesületi könyvtár gyarapítására küldött könyveket. *Köszönet a Szabad Szónak*. Uo. 1941. febr. 23. 4. 1.; Olvasó-levél említi: 1940-ben a *Szabad Szótól* 50–60 db. jól összeválogatott könyvekből álló kiskönyvtárat kaptak teljesen ingyen, még a postaköltség sem őket terhelte. TOLDI Antal Károly: *A paraszti ifjúság két arca*. Uo. 1942. febr. 1. 3. 1.

¹⁶ Ezen a tényen az sem változtat, hogy 1939 közepén a Cégbíróság a „Tücsök Irodalmi- és Művészeti Szövetkezet” működését (kezdeményezője ERDÉLYI József költő

Azaz, a könyvtárak vonatkozásában az erőfeszítések még sem voltak teljesen meddőek, az elvetett mag néhány helyen kisarjadt. Három és fél esztendő (!) múltán két olyan jellegű cikkel is találkozunk a lapban, majd további egy év múlva egy harmadikkal is, mely ezt látszik igazolni.

Az első SERES József cikke, aki arról számol be, hogy a hatezeröttszáz lakosú községükben népkönyvtárat akarnak létesíteni úgy, hogy havi 50 fillér lenne a könyvvásárlásra befizetendő összeg.¹⁷ Bár a cikk befejező részében a szerző azt igéri, hogy törekvéseik megvalósulásáról a *Szabad Szó*ban be fog számolni, erre nem került sor. Tőle magától tudjuk azonban a folytatást: a népkönyvtár a fenti alapon Kunágótán létrejött. A köréje csoportosult paraszti fiatalok megszervezték a gyűjtést, rendszeresen résztvettek a SERES József által tartott könyvismertetőkön, előadták DARVAS József *Szakadék* című drámáját, ennek jövedelméből is könyvet vettek, sőt a községi előjáróság hozzájárulásával a régóta használaton kívül levő községi könyvtárból azokat a könyveket, amelyeket erre alkalmasnak tartottak, ugyancsak átvették. Úgy, hogy már a meginduláskor mintegy 250 kötettel rendelkeztek: többségük magyar klasszikus és a népi írók műve volt.¹⁸

A másik ilyen jellegű kezdeményezésről SOMOGYI Imre ad hírt a lapban. Az ormánsági fiatalok az Ormánsági Könyvtár Szövetkezet keretében kötelezték magukat évi tíz pengő befizetésére, melyből könyvet vásárolnak. Több falu ifjúsága műsoros estet is rendezett, ezek jövedelméből is könyvet vásároltak. Küldtek könyvet a népi írók is, sőt egy magát megnevezni nem akaró pesti ügyvéd a népi írók könyveinek 46 kötetét juttatta el. SOMOGYI Imre az utóbbit óriási jelentőségűnek tartja azért „...mert hitet ad az Ormánság ifjúságának, hogy az ő munkájukat mások is figyelik, fontosnak tartják és kérés nélkül is segítségükre mennek...” SOMOGYI Imre fontosnak tartja az ilyen népi megmozdulások segítését, hogy az egész országban meg lehessen szervezni a parasztság által fenntartott Falukönyvtár Szövetkezeteket: „...Önállóságra, kezdeményező készségre kell nevelni az ifjúságot: teremtse meg maga a saját népkönyvtárait.”¹⁹

A harmadik ilyen jellegű híradás ifj. NÁNÁSI László (Kisújszállás) levele. Közli, hogy a kisújszállási gimnázium tanári könyvtárát megnyitották a nagyközönségnek, és gyűjtés útján szerzett pénzből is vásároltak könyveket: az olvasási illetékből — havi 1 pengő — tudják megvásárolni az új könyveket.²⁰

A lapban is jórészt nyomon követhetően tulajdonképpen ezzel ért véget a *Szabad Szó* Falukönyvtár Szövetkezet akciója. Feltételezhető azonban, hogy a lap olvasói, ha jogilag és formailag nem is szövetkezeti keretben, de az anyagi eszközök fentiekhez hasonló módon történt biztosításával jóval több községben hoztak létre és működtettek könyvtárakat.

volt) bejegyezte. Törekvéseiről a *Szabad Szó* is hírt adott (1939. nov. 19. 5. l.). Jelent meg egy rövid közlemény a lapban arról is, hogy e szövetkezet elhatározta a népi írók könyveinek — amit a könyvkiadók eddig hat-nyolc pengős áron adtak — egypengős áron való kiadását. (1940. jún. 30. 4. l.) A megvalósításra azonban a könyvkiadási tevékenységhez szükséges tőke hiánya miatt nem került sor. (ERDÉLYI József költő és BARSÍ Dénes író) — a „Tücsök Szövetkezet” egykori ügyvezető-igazgatója — szóbeli közlése.)

¹⁷ SERES József: *Alapítunk népkönyvtárakat!* Uo. 1942. okt. 11. 3. l.

¹⁸ SERES József szóbeli közlése.

¹⁹ SOMOGYI Imre: *Példát mutat a Baranyai Falukönyvtár Szövetkezet.* Uo. 1942. nov. 1. 3. l.

²⁰ *Levelek — válaszok.* Uo. 1943. dec. 12. 4. l.

*A Szabad Szó könyvszakosztálya*²¹

Bevezetőnkben jeleztük, hogy a MEZŐFI szerkesztette *Szabad Szó* kiadóhivatalától lehetett könyvet rendelni: erre több-kevesebb rendszerességgel hirdetésben hívta fel a lap olvasói figyelmét.

SZABÓ Pálék ezt a tevékenységet — legalábbis intézményes formában — egy ideig nem vették át. A kiadóhivatal ugyan SZABÓ Pál új regényére előfizetéseket elfogadott;²² a lap előfizetői BAJCSY ZSILINSZKY Endre: *Egyetlen út: a magyar paraszt* című könyvét „a szerző jóvoltából önköltségi áron alul egy pengős rendkívül kedvezményes áron” a szerkesztőség útján megrendelhették;²³ és más könyvek is megrendelhetők voltak a *Szabad Szó* címén.²⁴ A lap e tevékenysége azonban egyelőre nem vált általánossá, sőt a kiadóhivatal arról is értesítette az előfizetőket, hogy könyvárusítással nem foglalkoznak, könyvárjegyzéket küldeni nem tudnak, szívességből azonban beszerzik a könyveket, ha az előfizetők levelükhöz 40 filléres érvényes levélbélyeget mellékelnek postaköltségre.²⁵

Hogy az olvasók ilyenfajta érdeklődése viszonylag jelentős lehetett, bizonyítja a kiadóhivatalnak egy rövid felhívása, melyben a könyvrendelések feladót arra kéri, hogy válaszában költségeire 20 filléres bélyeget mellékeljenek, utánvétellel pedig ne rendeljenek könyvet.²⁶

Csak több, mint fél esztendő múlva jelenik meg ismét olyan közlemény, amely — nyilván hogy az olvasók követni tudják a nyugati front eseményeit — Európa politikai térképét,²⁷ illetve könyveket úgy ajánl, hogy azok a lap kiadóhivatalától megrendelhetők.²⁸

Egészen kirívóak a lapban a CSITE Károly színdarabjait propagáló hirdetések. A „vidám népszínművek” között ilyen címek találhatók: *Magyar szív, Kis Erzsikém, Bíró Marcsa eljegyzése, Hejehuja kézfogó, Isten hozzád piros kendő, Levente a galambom, Judkánál nincs semmi baj*; az „1 felvonásos hazafias színjátékok”: *Hazádnak rendületlenül, Turán fia, Pozsony Kassa Kolozsvár*. Ezek „... a vallás és közoktatásügyi minisztérium által engedélyezett műkedvelői színdarabok jegyzékébe felvett...” népszínművek, melyek „... legtöbbször eddig 2–3000 helyen játszották műkedvelők” — közli a lap nyilván megnyugtatóan.²⁹

A lap 1941. jan. 5-i számában jelent meg a *Mit olvassunk?* című szerkesztőségi cikk, mely annak bizonyítéka, hogy ezidőtájt már erőteljesen megszaporodtak a szerkesztőséghez küldött, könyvvásárlási tanácsot kérő levelek. E cikk felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy bár az olcsó könyvek rendszerint silányak, néhány kiadó szerencsére megpróbálkozott *olcsó és jó* könyvek kiadásával. Példaként a Franklin Társulat klasszikus költőinket népszerűsítő olcsó sorozatát említi, megjegyezve, hogy „... Kár, hogy súlyt helyezett

²¹ E fejezet keretében a lapban megjelent, más olyan könyvet-népszerűsítő közleményről is említést teszünk, mely tartalmazza, hogy a könyvet a *Szabad Szónál* lehet megrendelni, vagy előjegyezni.

²² Uo. 1939. jan. 15. 2. l.

²³ Uo. 1939. febr. 12. 11. l.

²⁴ Uo. 1939. márc. 12. 3. l.; aug. 27. 7. l.

²⁵ Uo. 1939. okt. 22. 5. l.

²⁶ Uo. 1940. márc. 3. 5. l.

²⁷ Uo. 1940. ápr. 7. 5. l. Megismételve: ápr. 14. 5. l. és május 26. 5. l.

²⁸ Uo. 1940. ápr. 28. 6. l.; máj. 26. 5. l. (Ez utóbbi megismételve: jún. 2. 5. l.)

²⁹ Uo. 1940. szept. 8. 5. l. (Megismételve: szept. 15. 5. l.; szept. 22. 5. l.; okt. 13.

a díszes kiállításra is, mert így a füzetek még mindig elég drágák, áruk egyenként 44 fillér . . .”

Népszerűsíti e cikk a „Népművelők Társasága” 10 filléres sorozatát, az „Érdekes Regények”-et is, közölve, hogy a jövő évben 20 filléres kiadásban a magyar klasszikusok válogatott műveit szándékoznak kiadni.

A cikk JÓKAI műveinek olcsó kiadását sürgeti, illetve megállapítja, hogy a Franklin Társulat a kiadói jog birtokában nem készít olcsó JÓKAI kiadványokat, de másoknak sem engedi át. „. . . Így legutóbb minket is elutasított aérésünkkel, hogy engedje meg Jókai egyik hosszabb, kedves elbeszélésének a „Nagyenyedi két fűzfá”-nak a Szabad Szó-ban való közlését. Márpedig Jókainak a néptől való elvonása igen nagy hiba és bűn a magyar néppel szemben . . .”³⁰

A lap 1941. március 23-i számában a hírek rovatban jelenik meg az alábbi közlemény:

„Mintegy olvasóink részéről állandóan felmerült az az igény, hogy egyrészt a könyvújdonságokat, másrészt társadalmi, gazdasági és szakmai régebben megjelent könyveket lapunk által szerezzenek be, elhatároztuk, hogy könyvszakosztályt létesítünk. Könyvszakosztályunk a jövőben bármely könyv beszerzését vállalja és emellett szívesen vállal tanácsadó szerepet magán-, vagy népkönyvtárak létesítésénél. Könyvszakosztályunk vezetését Iliás Ferenc munkatársunk vette át. A megrendelések a Szabad Szó címére küldendők, a borítékon könyvszakosztály megjelöléssel.”³¹

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy ez a szépen hangzó elnevezés: „könyvszakosztály”, valamiféle, a lap szerkesztőségén belüli kisebb-nagyobb szervezett egységet jelentett. Sőt ILIÁS Ferenc mint a „könyvszakosztály vezetője” annak ellenére, hogy aktívan részt vett a szerkesztőség munkájában, tulajdonképpen nem volt a lap belső munkatársa.³² ILIÁS Ferenc 1941. márciusában utazott fel falujából a Sopron megyei Fertőszentmiklósról Budapestre. A Szabad Szó szerkesztőségében lakott: újságpapíron aludt, és egy DONÁTH Ferentől kapott pokróccal takarózott.

A könyvszakosztály létesítését bejelentő közleményt követően két hét múlva jelenik meg az első hirdetés, mely „Népi írók könyvei” sorában BAJCSY ZSILINSZKY Endre: *Helyünk és sorsunk Európában*, KOVÁCS Imre: *A paraszt életforma csődje*, VERES Péter: *Az Alföld parasztsága és a Gyepsor*, valamint DARVAS József: *Máról-holnapra* című művét, továbbá a „Kék könyvek” sorozat köteteit úgy ajánlja, mint amelyek a lap könyvszakosztályánál megrendelhetők. Ez utóbbiak: KOVÁCS Imre: *Szovjet-Oroszország agrárpolitikája*, BÁLINT György: *Veszély Ázsiában*, MARKOS György: *Az orosz ipar fejlődése Nagy Pétertől Sztálinig*, PÁLÓCZY-HORVÁTH György: *Balkán a viharban*, FÖLDES Ferenc: *Munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon*, NAGY Iván: *Szovjet-Oroszország kollektív mezőgazdasági termelése*.³³

A Szabad Szó könyvosztálya ezt követően DARVAS József, KOVÁCS Imre, SZABÓ Pál, NAGY István és TATAY Sándor szépirodalmi művein kívül TRAVEN SMELJOV, ROESMANN, SZEJFULLINA, PANFJOROV és GORKIJ könyvek megrendelésére hívja fel az olvasó figyelmét.³⁴

ILIÁS Ferenc tehát megkezdte a lap olvasói körében a haladó irodalom népszerűsítését. Úttörő munkát végzett, hiszen annak ellenére, hogy e köny-

³⁰ *Mit olvassunk?* Uo. 1941. jan. 5. 4. l.

³¹ *A Szabad Szó Könyvosztálya*. Uo. 1941. márc. 23. 5. l.

³² Vö. ILIÁS Ferenc visszaemlékezései (kézirat). Párttörténeti Intézet Archivuma H-i-9.

³³ *Mit olvassunk?* Szabad Szó 1941. ápr. 6. 2. l.

³⁴ *Mit olvassunk?* Uo. 1941. máj. 25. 2. l.

vek nagyobb része a harmincas évek közepén már megjelent, a *paraszttság* figyelmét ezekre a művekre eddig aligha hívták fel. Igaz viszont, hogy ebben az időszakban a haladó, s ezen belül a szovjet-irodalom népszerűsítésére viszonylag kedvezőbb volt a légkör: éppen két hónappal e felhívás megjelenése előtt adta vissza a Szovjetunió kormánya a 48-as zászlókat és alig két héttel azelőtt zárta be kapuit a Budapesti Nemzetközi Vásár, ahol a Szovjetunió pavilonjának megtekintésével több mint egymillió ember adott kifejezést a Szovjetunió iránti megbecsülésének és szeretetének.

Ez az időszak azonban már négy hétig sem tartott: a Hitler-fasiszták, majd ezt követően magyar csatlósaiak hátbatámadták a Szovjetuniót. A *Szabad Szó* „könyvszakosztályának vezetője” ekkor betegségéből lábadozott: súlyos mellhártyagyulladás került kórházba. A „könyvszakosztály” propaganda munkájában bekövetkezett háromhónapos szünet okáról (vagyis ILLÁS Ferenc betegségéről) egyébként a szerkesztőség is hírt adott a lapban azzal a kéréssel, hogy akik a *Szabad Szó* könyvszakosztályánál könyveket rendeltek és mindaddig nem kapták meg, legyenek türelemmel. Mihelyt ILLÁS Ferenc visszaállhat posztjára, a kért könyveket azonnal postára adja.³⁵ Ezt azonban — tekintettel arra, hogy felgyógyulását követően hazautazott falujába — nem ő, hanem barátja, az 1941 nyarán Budapestre érkező FEHÉR Lajos végezte el.

FEHÉR Lajos a fővárosban ekkor a Pfeiffer Ferdinánd (Zeidler Testvérek) Kossuth Lajos u. 5. sz. alatti könyvesboltjában könyvkereskedő gyakornokként helyezkedett el, s a Kommunisták Magyarországi Pártja megbízásából vett részt a *Szabad Szó* szerkesztési munkájában. Ő a szerzője a *Könyvet a falunak!* című cikknek, amelyben a lap előző számaiból idézett olvasó-levelekkel is bizonyítja, hogy „... tudás kell a falunak... mert tudás nélkül tétova, bizonytalan és bátortalan a cselekvés...”, és a legközelebbi ilyen természetű feladatként a fércmunkák kiszorítását jelöli meg. Bejelenti, hogy

„... a falu könyvekkel való ellátásának munkáját, amelyet nem várt okok közbejötté miatt pár hónappal ezelőtt félbe kellett szakítanunk, ismét elindítottuk, az előbbinél jóval nagyobb keretben. Nemcsak azokat a könyveket kívánjuk eljuttatni olvasóinkhoz, amelyek a magyar dolgozó osztályok sorskérdéseivel foglalkoznak, hanem olyanokat is, amelyek a külföldi munkások életével ismertetnek meg bennünket.

Ezúttal közlünk alább egy könyvlistát, későbbi számainkban ismét másat, amelyekből olvasóink bőven választhatnak. Arra kérjük az érdeklődőket, hogy a megrendeléseket ne a szerkesztőséghez, hanem a *Szabad Szó* Könyvszakosztályához címezve küldjék be. Könyvjegyzéket kívánatra bárkinek küldhetünk címére.”³⁶

A cikket követő könyvhirdetés (melyet két hét múlva megismételt a lap) tizenegy magyar és hat külföldi író szépirodalmi és ismeretterjesztő művét tartalmazza.

Néhány ezek közül: BÁLINT György: *Veszély Ázsiában*, DARVAS József: *Állomás*, ILLYÉS Gyula: *A puszták népe*, NAGY István: *Oltyánok unokái*, SZABÓ Pál: *Őszi vetés*, VERES Péter: *Parasztország, magyar ország*, GORKIJ: *Tselkas*, SMEDLEY: *Vérző Kína*, TRAVEN: *Gyapotszedők és Fehér rózsák*.³⁷

Az akció folytatása (vagyis a *Mit olvassunk?* rovat) kilencféle szakácskönyvet és befőzési tanácsadót és tizenegy állattenyésztési szakkönyvet,³⁸

³⁵ Uo. 1941. júl. 6. 5. l.

³⁶ FEHÉR Lajos: *Könyvet a falunak!* Uo. 1941. aug. 17. 4. l.

³⁷ *Mit olvassunk?* Uo. 1941. aug. 17. 4. l. Megismételve: 1941. aug. 31. 2. l.

³⁸ *Mit olvassunk?* (Gyakorlati jellegű hasznos könyvek.) Uo. 1941. okt. 12. 2. l.

a következő pedig főleg történelmi ismereteket terjesztő műveket tartalmaz. Néhány könyvcím ezek közül: PETŐFI: *Összes versei*, ADY Endre: *Jóslások Magyarországról*, ILLYÉS Gyula: *Petőfi*, BENEDEK Marcell: *Költők a szabadságért*, SUPKA Géza: *1848*.³⁹ Ez utóbbi hirdetést teljes egészében megismételve, FEHÉR Lajos (hivatkozva egy, a lap könyvosztályához érkezett levélre, melyben írója az 1848.-as forradalommal és az utána következő szabadságharcral foglalkozó könyvet kér) ismerteti az első független magyar kormányának az olasz szabadságharc ellen hozott intézkedéseit.⁴⁰ E történelmi esemény bemutatásával a szerző célja világos, s az analógiát a lap olvasóinak többsége nyilván meg is értette: a magyar népet urai akkor is, *most is* a haladás erői ellen vitték háborúba.

Ezzel a *Szabad Szó* könyvszakosztályának működése befejezettnek is tekinthető, ui. ilyen elnevezéssel hirdetés vagy közlemény a lapban többé nem jelent meg. Ennek oka, hogy mivel a KOSSUTH Lajos és TÁNCICS Mihály sírjának a Halottak napja előestéjén (1941. november 1-én szombat délután 4 órakor) a Kommunisták Magyarországi Pártja kezdeményezésére szervezett megkoszorúzása a háborúból való kilépés, a különbéke melletti lelkes hangulatú tömegtüntetéssé vált, a párt a tüntetés egyik szervezőjét, FEHÉR Lajost — hogy a rendőrség figyelmét róla eltereljük —, átmenetileg Debrecenbe, a *Tiszántúl* című laphoz küldte.⁴¹

A képet, amelyet a Szabad Szó „könyvszakosztályának” a három hónapos kényszerszünettel együtt is alig fél évig tartó működéséről felvázoltunk, ki kell egészítenünk annak leírásával, ahogyan a hirdetésekre beérkezett megrendeléseket a „könyvszakosztály” teljesítette.

FEHÉR Lajos közléséből tudjuk, hogy sem *egyetlen* kiadó (a „könyvszakosztály” által hirdetett könyveket tucatnyi különböző kiadó: Athenaeum, Cserépfalvi, Faust, Franklin, Genius, Magyar Élet, Officina, Pantheon, Nyugat, stb. adta ki), sem egyetlen könyvkereskedő nem állt az akció mögött. Az első időszakban a beérkezett megrendeléseket FAUST Imrének adták át expediálásra. Félve azonban, hogy a horthysta államvédelmi szervek (melyek a FAUST-kiadó tevékenységét állandóan figyelték) birtokába juthattak a könyvmegrendelők címeinek is és ezzel esetleg nehéz helyzetbe hozták volna őket, ezt a gyakorlatot megszüntették; a könyveket megvásárolták és a lap szerkesztőségéből expediálták.⁴²

ILLÁS Ferenc a már idézett visszaemlékezéseiben egyébként arról is ír, hogy „... Kapcsolatot teremtettem CSERÉPFALVI könyvkiadóval és a Kék könyveket, más marxista irányú könyveket, GORKIJ: Az anya című regényét, TRAVEN-regényeket a munkásság körében is terjesztettük...” Gyakran előfordult, hogy azokat a Cserépfalvi-kiadványokat, melyek betiltására számítottak, ILLÁS Ferenc és társai még a könyvkötőtől vitték el: amire az elkobzás végrehajtását elrendelő utasítás megérkezett, a könyvek már nem voltak a kiadó raktárában.⁴³

³⁹ *Mit olvassunk?* Történelmi tárgyú könyvek. Uo. 1941. okt. 26. 6. l.

⁴⁰ FEHÉR Lajos: *Mit olvassunk!* Uo. 1941. nov. 9. 4. l.

⁴¹ FEHÉR Lajosnak, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa elnökhelyettesének szóbeli közlései.

⁴² FEHÉR Lajos szóbeli közlése.

⁴³ CSERÉPFALVI Imrének, a Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja igazgatójának szóbeli közlése.

A Szabad Szó vándorkönyvtár-akciója⁴⁴

1941 októberétől ERDÉLYI József nevetlenfalusi (Ugocsa megye) joghallgatónak, a Bolyai Kollégium tagjának a faluról egyetemre került és az otthon maradt parasztfiatalok közötti kapcsolat megszakadásáról írott (illetve az összefogás szükségességét hangoztató) levele nyomán⁴⁵ izgalmasan érdekes vita bontakozik ki a lap hasábjain. A vitázók mindegyike egyetért e kapcsolat szükségességével, ennek konkrét formái azonban mindaddig nem fogalmazódnak meg, míg ERDÉLYI József nem tesz javaslatot arra, hogy ezt az összefogást a falu könyvekkel való ellátásában teremtsék meg: azok a parasztfiatalok „... akik érdeklődnek a könyvek és a tudás iránt, falvanként álljanak össze és vegyék meg közösen a szükséges könyveket”. Ehhez az anyagi alap megteremthető: „... Gondoljunk csak arra, mennyit költünk el itálra, dohányra és más felesleges dolgokra, amik egyúttal egészségrontók is. Ha ezeknek csak egy részéről is le tudnánk mondani, mindjárt jutna pénz szervezkedésre, újságra és könyvre is...” — idézi ERDÉLYI a lap 1941. november 9-i számából KOVÁCS Lajos olvasó-levelét. Ezek a könyvolvasó közösségek — a javaslat szerint — kapcsolatot teremthetnének a szomszéd falu hasonló gondolkozású fiataljaival, megszervezhetnék a könyvcsereit. Ahol viszont nem akarnak önálló vállalkozást kezdeni, a faluban meglévő egyesületi vagy más könyvtárral való együttműködést javasol: meg kell kérni a könyvtár vezetőjét, hogy az ott levő jó könyveket bocsássa a fiatalok rendelkezésére, esetleg bízson meg parasztfiú könyvtárost és szerezze be a közösség kívánsága szerint a népi írók könyveit vagy más hiányzó könyveket. Még a leveteintézmény felhasználását is lehetségesnek tartja ilyenfajta könyvtár létrehozására, ehhez szükséges anyagi alapoknak bállal, előadással, ünnepéllyel való megteremtésére.

Az egyetemisták — a javaslat értelmében — a falvaikban végzendő felvilágosító munkával, jóindulatú nagy könyvkereskedőkkel és könyvkiadókkal való kapcsolatukat felhasználva, kedvezményes áru könyvbeszerzéssel (általában a könyvek beszerzésével), tanácsokkal működhetnek közre.⁴⁶

Fordulatot ad a vitának ERDÉLYI József barátjának, KOMLÓ Lászlónak, a Bolyai Kollégium tagjának újabb levele (már korábban is részt vett a vitában), aki kemény szavakkal ostorozva a vadnyugati filmeket néző, ponyvairodalmat olvasó, a kispolgári szokásokat és kultúrát „tanuló” parasztokat, csalódottan ír arról, hogy hiába volt a kezdeményezés, nem jelentkezett senki könyvért, vagyis, nem akar a parasztfiúság tanulni.⁴⁷

E megállapítás ellen tiltakozik KUTRUCZ Gizella szimói parasztlány (aki ugyancsak részt vett már korábban is a vitában): „Nem igaz, hogy nem akarunk tanulni!” — csakhogy: „a falunkbeli, közkönyvtár vezetését és

⁴⁴ Nem kétséges, hogy a „vándorkönyvtár” fogalom a munkásmozgalomból került ide. (Vö. KERESZTES Mihály: *Napnyugtától napkelteig*. Kossuth Könyvkiadó 1968. 126. l.) KENDE István személyes közléséből tudjuk, hogy az 1939–40-es években is javában folyt a Szociáldemokrata Párt keretében kommunista vezetés alatt működő Országos Ifjúsági Bizottság (OIB) falusi szervezeteinek vándorkönyvtárakkal való ellátása. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a *Szabad Szóban* e fogalom első ízben abban a levélben szerepel, amelynek írója KUTRUCZ Gizella szimói parasztlány, a csehszlovák kommunista mozgalom neveltje.

⁴⁵ ERDÉLYI József joghallgató: *Levél a parasztfiúsághoz*. Szabad Szó 1941. okt. 12.

⁴⁶ ERDÉLYI József: *Az első lépés*. Uo. 1941. dec. 7. 4. l.

⁴⁷ KOMLÓ László: *Nem akar a parasztfiúság tanulni*. Uo. 1941. dec. 28. 8. l.

könyvbeszerzéseket nem bízzák ránk . . . ami elolvasni való könyvek vannak, azokat már jóformán kiolvastuk (van, amelyiket kétszer is) és új könyveket meg nem igen tud venni a község, mivel szegény . . .” Pénzt gyűjteni és ebből könyvet venni — ez sem járható út: a pénz „. . . óriási fogalom, különösen télen. Kereset nincs, nem mehetünk napszámba dolgozni, így nincs miből spórolni sem . . .” Azt a módszert javasolja (ami nem kerül pénzbe), hogy minden parasztfiú a már kiolvasott jó könyveit küldje el az egyetemistáknak: „. . . Megpróbálnánk alakítani egy olyan vándorkönyvtár felét . . . állandóan cserélnék, úgy, hogy csináltak egy jegyzéket a könyvekről és lehetne választani. Ha egyik nem lesz bent, bent lesz a másik . . . Én magam részéről fölajánlom mindjárt néhány könyvemet . . .”⁴⁸

Ehhez kapcsolja mondanivalóját FEHÉR Lajos, aki a *Tovább egy lépéssel* című vezércikkében meghatározza a legközelebbi teendőt: valósítsuk meg a vándorkönyvtárakat. „. . . A vándorkönyvtár lényege a mozgásában van . . . a könyv embereket fog össze, mozgat embereket. Betölti, — s így tölti be szerepét: amiért tulajdonképpen írták . . .”⁴⁹

A lap következő száma RESZEGI Ferenc budapesti szervezett építőmunkás levelét közli arról, hogy a tanulni vágyó parasztfiúság részére az egész országban meg kell indítani a könyvek gyűjtését vándorkönyvtárak céljára. Ezt a budapesti szervezett építőmunkások megkezdték és a segítség gondolatát más ipari munkások között is népszerűsíteni fogják.⁵⁰ A lapnak ugyanez a száma a *Hírek* rovatban közli:

„A Magyarországi Építőmunkások Országos Szövetsége 45 kötet könyvet ajánlott fel a Szabad Szónak vándorkönyvtár céljaira. Felkérjük azokat az olvasóinkat, akik vándorkönyvtár kezelésére vállalkoznak, jelentkezzenek. Célunk az, hogy az elindított könyveket állandóan olvassák és azok minél több olvasó kezén forduljanak meg. A jelentkezőknek néhány kötetes könyvtárat juttatunk le. A könyveket nem kérjük vissza. A vándorkönyvtár célja, hogy folyton vándoroljanak olvasótól olvasóhoz.”⁵¹

RESZEGI Ferenc, a MÉMOSZ kőműves szakosztályának egyik vezetője, az illegális Kommunisták Magyarországi Pártja tagjaként APRÓ Antal és SOMOGYI Miklós által közölt megbízás alapján rendszeres kapcsolatot tartott a *Szabad Szóval*. Gyakran feljárt a szerkesztőségbe, részt vett az ott kialakult spontán beszélgetéseken, de a *Szabad Szó* munkatársait, a népi írókat is több alkalommal meghívták a MÉMOSZ-ba szervezett vitaestékre, melyekre a munkásokon kívül Bolyai—kollégistákat is hívtak.

Az egyik ilyen vitaesten (ezeket általában SOMOGYI Miklós vezette, a résztvevők száma kb. 30 fő volt) amikor arról beszéltek, hogyan is lehetne tényleges kapcsolatba kerülni a parasztsággal s mit tehet a munkásság a parasztság felemeléséért, olvasták fel KUTRUCZ Gizella *Szabad Szó*ban megjelent levelét s határozották el, hogy támogatják az akciót: gyűjtést indítanak könyvbeszerzésre.

A gyűjtést nem túlságosan széles körben végezték, vagyis csak azoktól kértek, akiket a mozgalomból jól ismertek. A szaktársak általában 20 fillért, 50 fillért adtak, volt aki könyvét hozta be. RESZEGI Ferenc ILLYÉS Gyula: *A puszták népe* című könyvét vásárolta meg, és adta az akcióhoz.

⁴⁸ KUTRUCZ Gizella: „*Nem igaz, hogy nem akarunk tanulni!*” Uo. 1942. jan. 4. 4. l. (E levél írója jelenleg a Kossuth Kiadó munkatársa.)

⁴⁹ FEHÉR Lajos: *Tovább egy lépéssel*. Uo. 1942. jan. 18. 1. l.

⁵⁰ RESZEGI Ferenc: „*Nem akar a parasztfiúság tanulni!*”. Uo. 1942. jan. 25. 3. l.

⁵¹ *Vándorkönyvtárak*. Szabad Szó. 1942. jan. 25. 5. l.

Néhány nap múlva már volt is annyi pénz együtt, hogy CSINOS Bertalan, a kőműves szakosztály akkori pénztárosa (aki a gyűjtést végezte), meg is vásárolhatta a könyveket, melyek között MÓRICZ ZSIGMOND, SZABÓ Pál, VERES Péter, ILLYÉS Gyula, DARVAS József, KOVÁCS Imre akkor kapható könyvén kívül ott volt SOLOHOV: *Csendes Donja*, NAGY István: *Oltyánok unokái*, TRAVEN könyvek, GORKIJ: *Az anyja*, a *Kék könyvek* néhány kötete, BRAUN Soma szemináriumi füzetei, munkásmozgalmi dalokat tartalmazó füzet és szavalókönyv. A 45 kötet könyvet egy újabb MEMOSZ-beli vitaest alkalmával adták át a *Szabad Szó* munkatársainak: azokat a Bolyai—kollégisták vették el.⁵²

S a felhívás nyomán jelentkeznek az „igénylők”. Az érdeklődés olyan nagyarányú lehetett, hogy a szerkesztőség szükségesnek tartotta megjeleníteni a következő közleményt:

„Nagy érdeklődés nyilvánul meg a vándorkönyvtár akciónk iránt, aminek nagyon örülünk, mert úgy látjuk, hogy a parasztság mégis csak akar tanulni. Az érdeklődőket arra kérjük, hogy legyenek egy kis türelemmel, mert most osztályozzuk a könyveket és február közepéig minden igénylő megkapja a magáét. Természetesen nem örök tulajdonba adjuk, hanem azzal a kéréssel, hogy kiolvasás után továbbítsák másoknak. Így mindenkinek közös tulajdona lesz a könyvtár.”⁵³

A lap egy 55 éves, 80 százalékos világháborús hadirokkant levelét is közli: „... fáradásját nem ösmerve azon leszek, hogy a nekem küldött könyvek majd minden családhoz olvasásra eljussanak...”⁵⁴

Hamarosan valóban meg is kezdődött a könyvek szétküldése. A lapban négy alkalommal jelent meg erről közlemény, összesen 46 olyan nevet sorolva fel, akik könyvküldeményt kaptak.⁵⁵ E 46 név között van az akciót kezdeményező KUTRUCZ Gizella is, bár amikor a „hivatalos” könyvküldeményt megkapták, már igen sok könyv érkezett KUTRUCZÉKHOZ SZIMÓRE. A levelének megjelenését követően ui. egész láda könyvet küldött FEHÉR Lajos Debrecenből, küldtek könyveket a népi írók, SZEKFÜ Gyula, a Győrffy-kollégisták és budapesti munkásfiatalok is. Sokan a *Szabad Szó* olvasói közül, különösen Békés megyei kubikusok is elküldték agyonolvasott könyveiket. E könyveket aztán a szomszédos falvak fiatalságához is továbbadták.⁵⁶

A lapban ezidőtájt megjelent olvasólevelek közül is jónéhány tükrözi az akció visszhangját.⁵⁷

És ekkor közli a lap SÁGVÁRI Endrének, a Szociáldemokrata Párt ifjúsági szervezeteként működő Országos Ifjúsági Bizottság kommunista titkárának levelét:

„Tisztelt Szerkesztőség! Mellékelten küldünk néhány könyvet a Szabad Szó vándorkönyvtárának gyarapítására, hogy csekély erőnkhez mérten mi is kivegyük részünket a parasztság önképzésének lehetővé tételéből. Nekünk: a dolgozó osztályok fiataljainak valóban leghatásosabb fegyverünk a jó könyv, mert ezzel tudjuk legyőzni

⁵² RESZEGI Ferencnek, az Építő-, Fa- és Építőanyagipari Dolgozók Szakszervezete elnökének személyes közlése.

⁵³ *Vándorkönyvtárak*. Szabad Szó. 1942. febr. 8. 5. l.

⁵⁴ SZEKERES János (Marcelháza) levele *A szerkesztő postájából*. Uo. 1942. febr. 15. 2. l.

⁵⁵ Uo. 1942. febr. 22. 5. l., márc. 29. 3. l., ápr. 19. 5. l., ápr. 26. 5. l. E közlemények tartalmazzák az akció „szabályait”: aki megkapta levelezőlapon értesítse a szerkesztőséget, kiolvasás, de legkésőbb 3 hónap után küldje vissza.

⁵⁶ KUTRUCZ Gizella személyes közlése.

a tudatlanságot és a közönyt a még nem öntudatosodott dolgozók lelkében. Az ipari munkásság fiataljai is a könyv segítségével képezték magukat a munkásmozgalom harcos tagjaivá, bár az ő számukra más lehetőségek is vannak. A parasztság számára még fokozottabb jelentősége van a jó könyvnek, hiszen nincsenek szervezetei, ahol öntudatosra fejlődésük lehetséges volna. Ezt felismerve, ajánljuk fel szerény hozzájárulásunkat a Szabad Szó akciójához... Azt akarjuk, hogy ez a könyvküldemény is a parasztértelmiségi és munkásifjúság közeledését és egy szebb magyar jövődjéért folytatott közös küzdelmét szolgálja. Szeretettel és barátsággal Ságvári Endre a M.Sz.P. Országos Ifjúsági Bizottság titkára.⁵⁸

SÁGVÁRI Endrének a *Szabad Szóban* megjelent levelét olvasva immár nem nehéz felismernünk, hogy a kommunista befolyás alatt működő (majd később a párt tagjai sorába lépő) ILIÁS Ferencnek, a kommunista FEHÉR Lajosnak, RESZEGI Ferencnek és SÁGVÁRI Endrének a *Szabad Szó* könyvesakcióban való közreműködése nem a véletlennek, nem egyes emberek ösztön-szerű cselekedetének következménye, hanem az illegalitásban levő Kommunista Magyarországi Pártja tudatos akciója. Azzal, hogy a „Szabad Szó könyvszakosztálya” és a „Vándorkönyvtár” akciókat a KMP kezdeményezte s szervezte, nyilvánvaló célja az antifasiszta nemzeti összefogás politikájának a parasztság közötti népszerűsítése volt. Az akciók lehetőséget nyújtottak a KMP-nek, hogy éppen a politikailag leginkább érdeklődő parasztok százaival a kapcsolatot felvegye s a párt szavát előbb közvetve, majd a Békepárt röplapjai, körlevelei útján közvetlenül is, eljuttassa. (Itt említjük meg, hogy az 1941 októberben-novemberben a lapban közzétett, a 48-as szabadságharcos hagyományokra emlékeztető cikkek és az ilyen témájú könyveket ajánló közlemények (l. 40. sz. jegyzetet) is a fenti akcióisorozat részének tekinthetők: ugyanebben az időben, ugyanerről a témáról publikált cikksorozatot, ugyancsak a KMP kezdeményezésére, a *Népszava* és a *Magyar Nemzet* is.)

Követve immár a Vándorkönyvtár-akció további alakulását, megállapítható, hogy összesen mintegy száz vándorkönyvtár kiküldésére és „vándoroltatására” került sor. Ennyiről tesz említést a Parasztszövetség feladatait körvonalazó egyik cikkében DARVAS József⁵⁹ és B. FARKAS Ferenc is ennyire emlékezik. Tőle tudjuk azt is, hogy a lap kiadóhivatalában volt az akció „adminisztrációja”: sokszorosított körlevélen szólították fel azokat, akik az előre megadott címre a határidő lejártakor nem küldték tovább a vándorkönyvtárat tartalmazó ládát és ezt nem jelezték.⁶⁰

A lap 1943. november 28-i száma vezércikkének címe: *A vándorkönyvtár* (aláírás nélkül jelent meg, írója a cikk stílusából következtethetően KOVÁCS Imre), mely az akció lezárását jelenti be:

⁵⁷ MAJOR László levele *A szerkesztő postájából*. Szabad Szó 1942. márc. 1. 4. l.; JÓZSEF Lajos ifjúmunkás, Kozma levele. Uo. 1942. márc. 1. 4. l.; PAPP Sándor (Budapest): *Levél Cserhányi Pálnak*. Uo. 1943. márc. 21.; DOMBI KISFALI József: *Kultúrától-könyvek-ről*. Uo. 1943. ápr. 25. 4. l.; S. Klára levele. Uo. 1943. jún. 6. 3. l.; BALOG Ilona levele. Uo. 1943. okt. 17. 3. l.; Kis Erzsébet (segédmunkásnő) levele. Uo. 1943. nov. 21. 6. l.; BUN József (ipari munkás, Balmazújváros): *Hogyan működünk?* Uo. 1944. jan. 30. 4. l.; FARAGÓ László gyári munkás levele. Uo. 1944. márc. 19. 5. l.

⁵⁸ SÁGVÁRI Endre levele *A Szerkesztőség postájából*. Uo. 1942. márc. 15. Ugyancsak teljes terjedelmében közli a *Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához* V. Bp. 1955. 91. 92. l. (SÁGVÁRI Endrének ez volt az utolsó, névaláírással publikált írása: ezt követően rövidesen illegálitásban kényszerült.)

⁵⁹ DARVAS József: *Szellemi szervezkedést!* Uo. 1942. júl. 5.

⁶⁰ B. FARKAS Ferenc közlése.

⁶¹ *A vándorkönyvtár*. Szabad Szó 1943. nov. 28. 1. l.

„... Jóleső érzés volt látni azt a sok könyvet, amelyeket az ipari munkásság küldött hozzánk, hogy juttassuk el vidéki híveinknek s annál szomorúbb most, hogy ezt a szép reményekkel és nagy eredményekkel kecségtető akciót be kell szüntetnünk... Minden öntudatos ipari és mezőgazdasági munkás, kisparaszt és a velünk rokonszenvező értelmiségi megérti, hogy ma a legfontosabb megtartani állományunkat, vigyázni kell minden értékes emberre, mert igen nagy szükség lesz rájuk a változásnál, a kibontakozásnál, az ország újjáépítésénél!

Az elmúlt hetek és hónapok eseményei készítették bennünket arra, hogy a vándorkönyvtár akciót leállítsuk...⁶¹

„Az elmúlt hetek és hónapok eseményei” — amelyekre a vezéreikk utal — azok a reakciós terrorintézkedések voltak, melyeket KERESZTES — FISCHER belügyminiszter a nemzeti függetlenségi mozgalom erői növekedése láttán rendelt el: a Békepárt egymás után jelentette meg a nyomdai úton előállított röpcéduláit, felhívásait, körleveleit, melyeket a *Szabad Szó* parasztlevelezőin, a Földmunkás Szakosztály országos és helyi vezetőin kívül *azok is kaptak, akikhez vándorkönyvtár érkezett.*⁶² A Gestapo és a defenzív osztály minden erejét a Békepárt felkutatására összpontosította. Ennek során — nyilván központi (belügyminiszteri) rendelkezésre — került sor arra, hogy a csendőrség a Vándorkönyvtárakat mindenütt elkobozta, a *Szabad Szó* szerkesztőségéhez beérkezett hírek szerint nem egy helyen verésekre, pofozásokra is sor került. B. FARKAS Ferencet is beidézték a rendőrkapitányságra, ahol az akcióról jegyzőkönyvet vettek fel.⁶³

A *Szabad Szó* Vándorkönyvtár-akciója tehát az előző kezdeményezésekkel (Falukönyvtár Szövetkezet, a *Szabad Szó* könyvszakosztálya) összehasonlítva nemcsak a leghosszabb ideig tartott, de eredményeiben is a legjelentősebb volt: igazi mozgalommá válva a Horthy-reakció másfél esztendeje alatt szerényen, mégis messzehangzóan bizonyította a magyar munkásosztály arra irányuló készségét, hogy szövetségeséhez, a parasztsághoz a fasiszta népbütítés időszakában a haladó irodalom alkotásait eljuttassa. És a munkásság e kezdeményezését a falu dolgozói helyesen értékelték. Ennek ad hangot NÁDASDI József balmazújvárosi paraszt, a lap állandó levelezője:

„... Szívünk dobbanása, gondolatunk találkozott, egy a vágyunk, a felénk nyújtott kezét elfogadtuk... Március van, az ifjúság márciusa, mely minden elvetett magnak rügyet fakaszt. Fakasszon rügyet ezen magnak is, melyet a vándorkönyvtárral elvetettünk.”⁶⁴

*

A *Szabad Szó*nak három, önálló arculatot öltött akcióját követtük nyomon a fentiekben. De a „népi írók” *Szabad Szó*ja sok más módon, így publicisztikával, könyvismertetésekkel és a ponyvairodalom elleni harc változatos módszereivel is szolgálta a falu és a könyv kapcsolatának ügyét. Ezekre ez alkalommal nem térünk ki. Arra is csak röviden utalunk, hogy a *Szabad Szó* könyves-akciói mennyiségben és minőségében felülmúlták bármelyik ez idő tájt megjelent sajtóorgánum könyvpropagandát szolgáló tevékenységét.

Ami a nagyfokú aktivitás okait illeti: aligha lehet kétségbe vonni, hogy e vonatkozásban a legfontosabb összetevő a nép szolgálata, a lap szer-

⁶² FEHÉR Lajos közlése.

⁶³ B. FARKAS Ferenc közlése.

⁶⁴ NÁDASDI József (Balmazújváros): *A vándorkönyvtár*. Szabad Szó 1942. márc. 15. 4. l.

kesztőinek az a programszerűen megvalósítandó törekvése volt, hogy a műveltség (s annak legfőbb hordozója: a könyv) eljusson a néphez. S mert a lap szerkesztői maguk is írók, természetesen tekinthető, hogy szinte állandóan napirenden tartották a kérdést: eljutnak-e *saját könyveik* azokhoz, akiknek írták? S bár ez idő tájt a könyvkiadók szerzői honoráriumot nem a kiadott, hanem az eladott könyvek arányában fizettek (tehát az írók anyagilag is érdekeltek voltak abban, hogy könyveik ne maradjanak a kiadók raktárában), az is nyilvánvaló, hogy e mozzanat a *Szabad Szó* könyves-akcióinak értékelésénél úgyszólván teljes egészében figyelmen kívül hagyható.

A törekvések vizsgálata azonban arra a kérdésre mégsem ad választ, egyáltalán eljuttott-e (s ha igen, milyen mértékben) a haladó irodalom, illetve a „népi írók” könyvei a néphez?

Senki számára nem lehet kétséges: az a tény, hogy a magyar szegény-paraszttság politikailag aktív, abban az időszakban leghaladóbb rétege a *Szabad Szó* olvasása nyomán úgyszólván hétről-hétre, ilyen vagy olyan formában kapott ösztönözést arra: olvass, művelődj! — nem maradt pusztába kiáltott szó. Vagyis a magyar paraszttság öntudatra ébresztéséhez e könyves-akciók is — statisztikailag soha ki nem mutatható módon és mértékben — hozzájárultak.

E megállapításnak nem mond ellent az sem, ha ez akciók viszonylag szűk korlátaira is emlékeztetünk. Mindenekelőtt hadd utaljunk a lapból is nyomonkövethető ama csalódottságra, hogy hiába minden kezdeményezés, erőfeszítés, a falu nem olvas, vagy ha olvas, legfeljebb ponyvát, még akkor is, ha jó könyvhöz, igazi irodalomhoz, pl. a vándorkönyvtár útján már hozzájuthatna. De ne kergessünk illuziókat. Világosan kell látnunk, hogy még ha ezek az akciók sokkal kiterjedtebbek lettek volna, ha a falura került jó könyveket sokkal többen olvasták volna is, ezek a kezdeményezések végülis meglehetősen elszigeteltek maradtak, s a könyvek (közte a „népi írók” könyvei) ez idő tájt kis példányszámban kerültek falura. DARVAS Józsefre hivatkozunk, aki egy cikkében, megállapítva, hogy a népi írók olvasóközönségének jórésze az öntudatos ipari munkásságból kerül ki, így ír: „... *A paraszt-sághoz viszont alig jutottak el műveik: csak egész vékonyka réteg volt az, amely tudomást szerzett róluk...*”⁶⁵ Igaz, DARVAS József ezt az értékelést 1941-ben adta, érvényes maradt azonban a felszabadulás előtti egész időszakra.

A falu és a könyv találkozásának ügye hazánk felszabadulását követően állami, társadalmi feladattá vált. Teljes kibontakoztatása már a jelen tenni-valói közé tartozik.⁶⁶

⁶⁵ DARVAS József: *A népi írók útja*. Népszava 1941. április 13. Közli: *Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1935–1945*. Bp. 1964. 247. l.

⁶⁶ VARGA Sándor: *A könyv a mai falu életében*. Társad. Szle. 1967. máj. 34. l.

SÁNDOR VARGA: DIE BUCHAKTIONEN DES WOCHENBLATTES SZABAD SZÓ
(»FREIES WORT«) 1939—1943. BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER AUSBREI-
TUNG DER BUCHKULTUR IN DEN DÖRFERN

Nachdem Ende des Jahres 1938 Pál SZABÓ das Wochenblatt der ungarischen armen Bauern und Agrarproletarier *Szabad Szó* (*Freies Wort*) übernahm, stand die Zeitung, die zum Blatt der »Volksschriftsteller« geworden war, auch im Dienst der Popularisierung der Buchkultur in den Dörfern.

Die Abhandlung beschreibt drei selbständige Formen der Buchaktionen des *Szabad Szó* (*Freies Wort*).

Im Februar des Jahres 1939 wurde in der Redaktion von 24 Schriftstellern, Journalisten und Agrarpolitikern die *Dorfbibliotheks-Genossenschaft* gegründet. Die Versorgung von 200 Dörfern mit Volksbibliotheken war ihre erste Zielsetzung. Die Organisation ging von der Zeitung aus, die gesammelten Bücher gelangten auch in einige Dörfer, die Aktion jedoch wurde eigentlich von den Horthy-Behörden erstickt, bevor sie geboren war, da das Handelsregistergericht die Gründung der neuen Genossenschaft nicht zur Kenntnis nahm.

Im Jahre 1941 kam die *Buchfachabteilung Szabad Szó* (*Freies Wort*) zustande, denn von den Lesern der Zeitung baten immer mehr die Redaktion um Rat, welches Buch sie kaufen sollten. Die Buchfachabteilung bekam als feste Institution die Aufgabe, diese Anfragen zu beantworten. Mit der Popularisierung der zu dieser Zeit erscheinenden fortschrittlichen Literatur in bäuerlichen Kreisen leistete die Buchfachabteilung *Szabad Szó* (*Freies Wort*) Pionierarbeit.

Im Rahmen der Aktion »*Wanderbibliothek Szabad Szó* (*Freies Wort*)« (1942—1943) sammelten die in den Gewerkschaften vereinigten Industriearbeiter mehrere Tausend Buchbände und schickten sie als kleine Bibliotheken in fast 100 Gemeinden zu den Lesern der Zeitung, die die Verwaltung der Bibliothek übernahmen. Hatten die Interessenten die Bücher gelesen, schickten sie sie weiter in die Nachbargemeinde, deshalb der Name *Wanderbibliothek*.

Die Buchaktionen *Szabad Szó* (*Freies Wort*) hatte die in der Illegalität arbeitende Kommunistische Partei Ungarns angeregt. Die Aktionen gaben der Kommunistischen Partei Ungarns die Möglichkeit, mit Hunderten politisch interessierter Bauern Verbindung aufzunehmen und die Partei konnte sie indirekt oder direkt ansprechen.

SONNEVEND PÉTER

Fejezetek a Cserépfalvi Könyvkiadó Vállalat (1934–1949) történetéből

A magyar kiadástörténeti kutatás — lehetőségei és eredményei alapján — mostoha viszonyok között van. Vonatkozik ez elsősorban a két világháború közti időszakra. Pedig jelentősége kétségtelen a szellemi élet irányának, adottságainak és struktúrájának objektív feltérképezése szempontjából. Nehezebb időkben egy kiadó, s főleg ha konstruktív szándékok vezérlik, egyszerre védőbástya és rohamosztag. Politikai, ideológiai, szociális és anyagi téren egyaránt.

A Cserépfalvi Kiadó méltán rászolgált az utókor figyelmére. A témát még sokáig nem lehet lezártnak tekinteni. Nem rendelkezünk a 30–40-es évek átfogó kiadási képével, hiányzanak a rokon- és más karakterű kiadókról készült megbízható feldolgozások. A Cserépfalvi Kiadó történetének kutatóját ezenkívül is fékezi, hogy az ostrom után többé-kevésbé épen megmaradt CSERÉPFALVI-levéltárat a 40-es évek végén zúzdába küldték. Pedig nem nagyon bővelkedünk a Horthy-korszakból ilyen pozitív módon önálló területű kiadóintézetekben, mint CSERÉPFALVIÉ volt, mely vállalkozó szellemével, olvasótábort nevelő tevékenységével követendő példaképként állítható mai kiadóink elé is. Valami olyat ért el tartalmi vonalon CSERÉPFALVI, mint KNERÉK a könyművészet terén.

Tanulmányvázlatunk szűkre szabott keretei között elsősorban a kiadó működésében súlypontos időszakokkal: a harmincas évek második felével és a negyvenes évek elejével foglalkozunk. Nem elhanyagolható jelentőségű a felszabadulás utáni pár év sem, de — az állami kiadók jelentkezésével — CSERÉPFALVI szerepe szükségszerűen a másodhegedűsé lehetett. (Személy szerint CSERÉPFALVI is a demokratikus kultúrpolitika építője volt, megszervezte a Szikra Nyomdat, elnöke volt a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének.) A kiemelt időszakból is csupán a legfontosabb könyvekkel illetve azok kiadásának körülményeivel foglalkozunk.

Az utolsó béke- és a világháborús évek torlódó változásainak a magyar szellemi élet széles skálájú hangszerként adott hangot. Soha nem hiányzott az ostoba apologetika, a nyugtalan idők jöttén nyugalomért sáptozó elégedettség, s a mindig a XXI. század után kapkodó utópizmus sem. Egészében véve kulturális életünk elég sikeresen játszotta el az „írástudók árulását”, — kevés komoly, felelősségteljes szabadúszó tudott huzamosabb időre levegőre felbukni.

Soha addig a művek témája, tartalma, hangvétele, a szereplők kiléte és világnézete stb. nem érezte annyira magán a napi politika, az állam gyámkodó, illetve sújtó kezét. 1921-ben meghatározták a törvényes cenzurális eljárást, de emellett „magánszorgalmú kutyák” (ILLYÉS): a legkülönbözőbb szervezetek és egyletek, papok és katonák óvták a „magyar nemzet megbecsülését” és „belső rendjét” a „sajtó útján elkövetett bűncselekményektől és vétségektől”.

Az önálló véleménnyel való kiállítás, az újszerűen előtáruló öntörvényű igényesség nem volt kockázat nélküli. S ha igaz művek születtek is, mert születtek, megjelenésük akkor valósulhatott meg, ha egyes kiadók nem riadtak vissza a kettős — anyagi és szellemi — fal áttörésétől. Értjük ez alatt a nagykiadók elvtelen dömpingáru-termelését és a korhatag irodalmi társaságok „semleges” alamuszóságát. A hivatalos szellem és a túlburjánzó kultúrselejt ellen a lehetőség szerinti legszélesebben megmozgatható rétegek érdeklődésének meghódításával lehetett eredményesen felvenni a harcot. CSERÉPFALVI is azért dicsérhető elsősorban, mert sikerült dacolnia a politikai hatalommal, viszonylag szilárd anyagi bázisra szert tennie, s közben valóban maradandó értékeket nyújtania, nagy példányszámban és aránylag olcsón, kiterjedt olvasóközönségének. Már első kiadványaival magára vonta a közfigyelmet, és a későbbiekben is, rugalmasan alkalmazkodva a lehetőségekhez, mindig hasznosan erjesztő izgalmat keltett kötetével.¹

A kiadó szellemi magva egy szélesen értelmezett, konkrét történelmi helyzetben megvalósítható, nem egységes távlatú, de igen aktív népfrontgondolat volt. Minden egyéni véleményt tükröző magatartás a szellemi butítás és a külső-belső elnyomás ellen lázított. Ezen a ponton kapcsolódtak a már akkor kommunista szimpatizánsnak számító CSERÉPFALVIHOZ a neotomista vigiliások, a baloldal és a faszizmus eszméit elegyítő kispolgári gondolkodók és a polgári radikálisok, a népiesek és a kommunista világnézetűek. Ennek megfelelően CSERÉPFALVI fogyasztója egy magát már középréteggé felküzdött, de osztályától még el nem szakadt, politikai és társadalmi problémák iránt érzékeny olvasógárda volt. Vannak adatok arról, hogy sikerrel terjesztették üzemekben is a CSERÉPFALVI-könyveket.

A kiadó nevét alapítójától és tulajdonosától kapta, ő pedig azt szülőfalujától, a bükkalji Cserépfalutól kölcsönözte. CSERÉPFALVI Imre 1900-ban született. A világháború végén katonai szolgálatot teljesített.

1918 őszén orvostanhallgató Budapesten. Itt éri az őszirozsás majd a proletár forradalom. Harcolt a Vörös Hadsereg önkénteseként, annak széthullása után Párizsba emigrált. A Sorbonne-on közgazdász diplomát szerzett, közben kiadói iratok rendezését vállalta. Így szerette meg ezt a foglalkozást, mely igazi elhivatottságot és rátermettséget követel a komolyabb célokat vállalóktól. 1927-ben tért haza, egy évvel később könyvkereskedést nyitott a Váci utcában. Igyekezett kiépíteni kapcsolatait a főváros, a vidék, és az elcsatolt részek haladó erőivel. Tapasztalatait 1934-től gyümölcsözteti. Ekkor kezdődik kiadói tevékenysége, azzal az elhatározással, hogy a társadalmat közvetlenül érdeklő problémák megvilágítására és a modern szépirodalom terjesztésére koncentrálja erejét. Szellemi rokonának tekinthető a KÁROLYI — BÖLÖNI vezette párizsi Monde, és közvetlenebbül a pozsonyi Eugen Prager Kiadó.

¹ BISZTRAY Gyula a magyar könyvkiadásról szólva (B. Gy.: *A magyar könyvkiadás gondoljai*. Magyar Szemle 1940 március) azt a „nemzeti művelődés égető és megoldatlan problémájának” nevezte. A fő baj szerinte ott van, hogy a könyvkiadás „lényegében üzlet s csak másodsorban kulturális tevékenység.” Megállapítja, hogy drága a magyar könyv az átlagos háromezres példányszám következtében. Hiányolja a GYULAI Pál idején működött *Olcsó Könyvtár*hoz hasonló füzetes kiadványokat, s a népkönyv megvalósítását a könyvnapok céljának tekinti. A hivatásos népkönyvtári mozgalom egyik vezetőjének ezen gondolatai fokmérőül szolgálhatnak a Cserépfalvi intézet értékelésénél is.

A Cserépfalvi Könyvkiadó Vállalat a megjelentett művek száma alapján a kis-közepes kiadók kategóriájába sorolható. A 16 év alatt összesen több mint 250 önálló, elsőkiadású terméket nyújtott át olvasóinak. Az első két évben csupán néhány könyv hirdette az új kiadó születését, 1936-ban már 16; 1937—1938-ban 20 fölötti a szám. 1939-ben visszaesés tapasztalható, a háborús készülődés feszült politikai atmoszférája és az 1938-ban elfogadott sajtótörvény következtében. Látszatra a Cserépfalvi kiadóintézet túljutott tevékenysége csúcspontján. 1940—43 között a kiadványok száma 20 körül mozog, de ekkor már a minőség bizonyos rovására. 1944—45-ben egész minimális az eredmény (CSERÉPFALVI 1944 márciusától egy évig bujdosott.) 1946—48 újabb számokban mérhető fellendülést hozott, de a kotta- és tankönyvkiadás a kiadói arculat megváltozását jelenti. 1949-ben csupán pár könyv kiadását gondolja, a teljes államosítás után a kiadó birtokában levő szerzői jogok a Szikrához mentek át.

CSERÉPFALVI mint kiadó gyakorlott stratégiának bizonyult. Élénk népszerűségnek örvendő sorozatokat szervezett (Válság és új élet, Szolgálat és Írás Munkatársaságának könyvei, Így láttuk mi . . . , Nagy idők — nagy emberek, Kék könyvek, stb.). Hogy az esetleges bírói eljárások idején „pártatlanságát” bizonyíthassa, időnként megjelentetett egy-egy hivatalos szemléletű művet (pl. KÁLLAY Miklós: *A Pápa és a Vatikán*, KRAUSZ Simonnak a Tanácsköztársaságot „leleplező” emlékiratai, stb.). Ezeket a könyveket minimális példányszámban és borsos áron bocsátotta forgalomba.

CSERÉPFALVI szépirodalmi kiadványai a XX. század irodalmának reprezentáns galériájaként is elmennének. A JÓZSEF Attila-kötetekkel és SOLOHOV *Csendes Donjának* első teljes magyar nyelvű megjelenésével részletesebben foglalkozunk. A többiek sora A. MALRAUX-val és L. ARAGONnal kezdődik. Azután: KASSÁKTól többször prózai és verses kötet, HEVESI András regényei, FRANYÓ Zoltán fordításai (előbb egy válogatás, majd külön POE-tól A holló), KUNSZERY versei, TERSÁNSZKY J. Jenő szatirikus könyve: A vezérbika emlékirataiból, 1938 („Vezér bikává általában, ős idők óta, a legöregebb és legduhajabb gim szokott lenni. A szellemi felkészültség abszolút nem számít. Sőt bizonyos vonatkozásban jobban beválik ezen a polcon a sötétagyúság.”) A *Korunk* kritikusának véleménye: „Középeurópa minden haladó intellektusa felneszel, ha valamelyik írásmű címében a vezér szó megjelenik. Lehet az bika, ló, vagy akár ürü is. TERSÁNSZKY J. Jenő . . . a kitűnő képességű közíró maga is érezte, hogy a mai idők vezértípusát valami módon pellengérré kell állítani. Nem adnók sokért, ha mi is át tudnánk szökellni korunk e sötét, vezérbikai periódusát . . .)² *Európai költők antológiája* (1938 és 1946), RADNÓTI életében megjelent utolsó kötete: a *Meredek út*, KARINTHY: *Üzenet a palackban*, KOVÁCS György regénye, Képes Géza műfordításai, ILLYÉS, JÉKELY Zoltán versei, BARTA Lajos, KOVÁCS Imre prózai írásai. Már háború volt, mikor bibliofil köntösben megjelent a *Himnusz* és a húsznyelvű fordítást tartalmazó *Szózat és a nagyvilág*. TÖRÖK Sophie versei, az *Új Auróra* költői antológia (DEVECSERI G., SOMLYÓ György, KARINTHY Gábor stb.), SÁSDI Sándor, JUST Béla, F. MAURIAC regényei. 1941-ben az „elsüllyedt nemzedék” egyik tehetséges tagja, LUKÁCS László szólalt meg. Erről a kötetéről írja a *Magyar Irodalmi Lexikon*: „Visszafojtott lélek című versgyűjteménye már világosan utal a forradalmár költő

² PAPP Gábor: *Tersánszky J. Jenő: A vezérbika emlékirataiból*. *Korunk*. 1939. 88—89. 1.

feladataira és a cenzurát kijátszva megörökíti Lenin emlékét, a spanyol polgárháború mozgósító tanulságait, a munkatáborokban tomboló barbarizmust.”³ Továbbá: SZABÓ Zoltán válogatása a magyar irodalom klasszikusainak paraszt témájú műveiből, MONTHERLANT regény-tetralógiája, BÁRÁNY Tamás és ZELK Zoltán versei. És még 45 előtt az utolsó verseskötetek BERCZELI A. Károlytól, JANIKOVICHTól és BERDA Józseftől. BERDA Válogatott versei elé BARÁNSZKY JÓB László írt bevezetőt. A közelmúltban elhunyt költőt így méltatta: „Berda. . . verseiből Walt Whitman derűs életszeretete árad. De . . . az annyira őszintének látszó közvetlen líra mintha végeredményben menekülés lenne a fájdalom, az érzékeny lélekre nehezedő ezer testi-lelki nyomorúság elől.” Általánosságban ez helytálló, csak nem szabad elfelejteni, hogy BERDA volt bátor 1944-ben is néven nevezni a „menekülés” okát. („Szabadság! . . . Most szeress, most válts meg minket telünk, / csúf századunk kitagadottja! / Körös körül a sötétség hatalmai terpeszkednek immár, / Ököl és bomba hirdeti jogát az Ember birodalmában.”)

A *Nagy idők — nagy emberek* sorozat regényes életrajzai SAVOYAI Jenőt, RETTEGETT IVÁNT, WELLINGTONT, BISMARCKOT — III. NAPOLEONT, ROBESPIERRE-t, II. JÓZSEFET, RÁKÓCZIT, NAPOLEONT, DOSZTOJEVSKIJT és KOSSUTHOT idézték.

A kiadó egyik legnépszerűbb írója RÁTH—VÉGH István volt. A kiváló kultúrtörténész sok kiadást megért kötetei külön sorozatot alkottak.

A felszabadulást követő évek legjelentősebb szépirodalmi kiadványai a következők. A testközelben levő múltat idézte SALAMON Ernő posthumus kötete és az 1946-ban BÓKA László összeállításában megjelentetett *Mártír írók antológiája*. A kifejezés tartalmát a szerkesztő elég tágan értelmezte, így BAJCSY ZSILINSZKYTÓL SZABÓ Dezsőig sok mindenki helyet kapott e könyvben. A borítón GOYA egyik kivégzést ábrázoló képe látható, a cím vörös-lila szedésű. BÓKA bevezetője megrázóan foglalja össze a szerzők tragikumát: „Az európai ember sem jobb a többinél. Egyben azonban sokáig különbnek érezte magát más földrészek lakóinál: azt hirdette magáról, hogy a szellem embereit és dolgait védelmezi és ápolja. Az elmúlt évek itt is alapos változásokat mutatnak. A szabadságára és változatosságára gőgös európai ember ismét divatba hozta alkotásainak elpusztítását. Kezdődött a könyvégetéssel, folytatódott a képzőművészet remekeinek . . . megsemmisítésével, s befejeződött az alkotók elnémitásával, bebörtönzésével, megölésével.” Az előszó külön méltatta a „mártírok útját személyes élményeiből ismerő” kiadót.

Jelentős teret kaptak a szovjet írók: A. TOLSZTOJ, SOLOHOV, stb. háborús novellái, Ny. OSZTROVSKIJ, GORKIJ, az *Új barázdát szánt az eke*, Ny. CSUKOVSKIJ, FAGYEJEV. Megjelent CSEHOVTól is két kötet.

A közelmúlt eseményeire emlékezett GODA Gábor, GYÖRGY István, BARÁT Endre. Ezen kívül: KOVAI Lőrinc, KASSÁK, ZELK, ZALKA Máté *Doberdója*, BOLDIZSÁR Iván, CERVANTES *Don Quijote*-ja RADNÓTI átdolgozásában, a *Cserépfalvi Kiskönyvtár* sorozatban BARABÁS TIBOR, GERGELY Sándor, HELTAI Jenő, Elsa TRIOLET és TAMÁS Aladár. Ez a válogató felsorolás csupán illusztrálja a CSERÉPFALVI-kiadványok színességét és gazdagságát.

Külön fejezetet érdemelnek a JÓZSEF Attila-kötetek. Csaknem másfél évtizedig gondozta CSERÉPFALVI hűséggel és szeretettel a költő egyre teljesebbé váló kiadásait, a JÓZSEF Attila-fordításokat, a költőről szóló irodalmat. A kiadót

³ II. k. 62. l.

mély baráti és világnézeti szálak fűzték JÓZSEF Attilához. Közös munkájuk 1935-ben, a *Szép Szóval* kezdődött, és csak az öngyilkosság napján ért véget.

Az 1936-os *Nagyon fáj* volt a költő első olyan kötete, mely hivatalos kiadónál jelent meg. Kb. 600 példányban nyomták a könyvnapra (június elejére). CSERÉPFALVI így emlékezett egy későbbi interjuban⁴: „Szabályszerű szerződést kötöttünk, előleget vett fel. A könyvnap közeledtével határtalanná nőtt izgalma. Állandóan latolgatta az esélyeket... (mindössze vagy 40—50 példány kelt el, bár saját maga is árusított)... Ragaszkodott a megállapodásunkhoz, hogy előleget csak a példányok fogyása arányában vesz fel, de nem volt pénze és cselhez kellett folyamodnunk. Azt mondtuk, hogy vidékről nagyobb megrendelés érkezett, sőt Romániába is kértek példányokat. Nem gondoltuk, hogy ez megint felgyújtja benne azt a veszedelmes örömet. Dicsekedett, járt-kelt, mint egy gyermek. Sajnos a tisztviselőnő nem tudott a dolgról és megmondta neki az igazat. Eleinte nem hitte, aztán kimondhatatlanul feldúlt állapotban rohant hozzám. Vissza akarta adni a pénzt, súlyos szemrehányásokat tett... Beszéltem Faludy Györggyel (ez már egy évvel később történik. — SP.), úgy gondoltuk, jó lenne Attilát valamivel lefoglalni. Így született meg az Európai költők antológiája. Nagyon tetszett Attilának, ... vállalta a főszerkesztést... De a munkát már nem tudta befejezni, bár igen nagy akarással és örömmel fordított is. Még néhány órával a teljes összeroppanás előtt CSERÉPFALVI írt utolsó levelében is a kötettel foglalkozott. Ez a levél zárja le a NÉMETH Andor előszavával és közreműködésével 1938-ban megjelentetett JÓZSEF Attila *Összes versei és válogatott írásai* című gyűjteményt. Tragikus, hogy ennek a nagy költőnek is előbb meg kellett halnia, hogy alig félévvel halála után kötete olyan óriási sikert arasson. CSERÉPFALVI a könyvnapra szánta, de már május végén, egy héttel a könyvnapok előtt arról „értesíti a kartársakat” a *Corvinában*,⁵ hogy a példányok utolsó szálig elfogytak. Az újabb kiadás teljesebb anyagát BÁLINT György állította össze, kár, hogy a kiváló publicista — CSERÉPFALVI elvbarátja és belső munkatársa — nem látta el elemző, NÉMETH Andor helyenként túlzottan egyéni JÓZSEF Attila-képét korrigáló előszóval. A könyvet PÉRELY Imre, neves képzőművésziünk illusztrálta. Ugyancsak 1940-ben jelent meg első ízben a testvér JÓZSEF Jolán könyve *József Attila élete* címmel. 1941-ben adta ki GALAMB Ödöntől a *Makói évek*-et, mely a költő gimnazista koráról szól, s utánnomásban JÓZSEF Jolán művét. 1943-ban a *Válogatott versek* követik a sort, egyidőben magyarul és lengyelül. A lengyel fordítás egy követségi munkatárs nevéhez fűződik, aki ilyen módon is bizonyította honfitársai háláját a menekülteket anyanyelvű kiadványokkal ellátó CSERÉPFALVI iránt. A szép kiállítású könyvecskét KÁDÁR KOK György József-portréja és PÉRELY három rajza díszíti. 1944-ben külön kiadást ért meg NÉMETH Andor JÓZSEF Attila-tanulmánya.

A felszabadulás után, még 1945-ben propaganda-kiadás születik a forradalmi versekből *Dönts! a tőkét* címmel, és újra megjelenik a Bálint féle összeállítás hatodfélszáz oldal terjedelemben. 1946-ban az *Európai költők antológiája* dicséri újra az ő munkáját is. Ez évben harmadszor jelenik meg a testvér által írt életrajz, a művek újabb kiadását illusztrálva. És megszólal franciául is, Marcell LALLEMAND tolmácsolásában. 1947-ben *Medvetánc* címmel jelenik

⁴ HEGEDŰS Zoltán: *Beszélgetés József Attila kiadójával*. Nagyvilág. 1947. 13. sz. 9. 1.

⁵ *Corvina* 1938. május 29.

meg válogatás, majd 48-ban újra az *Összes versek és műfordítások*, s több megzenésítés a BARTÓK utáni nemzedék kiváló komponistáitól (VERESS Sándor, RÁNKI György, FARKAS Ferenc). A CSERÉPFALVI-kiadásban megjelent utolsó JÓZSEF Attila-kötet az 1949-es könyvnapokra elkészült *Válogatott versek* című gyűjtemény.

A Cserépfalvi kiadó másik irodalmi csúcsteljesítménye a *Csendes Don* kinyomatása volt, egy teljes évtizedig tartó bulldog-csökönyösségű harc eredményeként. Vegyük sorra az eseményeket. BENAMY Sándor csempészte haza a harmincas évek közepén a regény egyik párisi kiadású orosz nyelvű példányát, SZURÁN Renée-vel lefordította, s a kötetek lassan kezdtek megjelenni) az első rész RÓZSAVÖLGYINÉL, a második ROZSNYAINÁL, a harmadik BURGERNÉL, – a negyedik akkor íródott). A szükséges pénz részét BENAMY és ismerősei teremtették elő, kiadóként a köteteken az EPOCHA állt: ténylegesen ilyen kiadó nem létezett. BENAMY vallomása szerint⁶ az 1939-es német-szovjet megnemtámadási szerződés után több kiadó is szívesen vállalta volna a könyvet, ő a második kiadás jogát CSERÉPFALVINAK adta meg. Az első kiadásban csupán az első kötet volt hiteles szövegű, a többit erősen megcsonkították. CSERÉPFALVI ennél természetesen többet akart. 1965-ben SOLOHOV 60-ik születésnapja alkalmával adott TV-interjújában ezeket mondta:⁷

„1940-ben jelent meg az előzetes cenzúra-rendelet. Ennek értelmében a nyomdák nem vehettek munkába olyan kéziratot, amelyik nem kapott előzetes cenzúrárt. Ez az intézkedés súlyos csapása volt a szabad sajtónak és főként a haladó, és különösen a szocialista irodalom ellen irányult. . . A cenzorok kényük-kedvükre húzhattak sorokat, oldalakat, sőt egész fejezeteket. . . sőt: ambiciózus, tehetséges cenzor képes volt húzásával a regény szellemét, az írónak a szándékát tökéletesen az ellenkezőre megváltoztatni. . . A negyedik kötetet Kovai Lóriné fordította. . . 1940 nyarán került a cenzúrába ez a négy kötet, és kb. 4 hónapos várakozás után kaptam vissza. . . Meglepően keveset húztak, illetve alig az első három kötetből, a negyedik kötetnek a fele is úgyszólván ritka húzásokkal volt tarkítva, ellenben a befejező rész kb. 120 oldalát olyan erősen meghúzta a cenzor, annyira torzította, hogy a regény befejező részének a kicsengése teljesen más volt Solohov művénel, sőt szovjetellenes irányzatot mutatott. Miután megállapítottam ezt, . . . elhatároztam, hogy megkoekázatom ennek a résznek az elhagyását, és a terjesztési engedélyt nem négy, hanem öt kötetre kértem. . . A nyomdában úgy rendelttem meg, hogy azt a 120 oldalt ne szedjék. A sürgetés és presszió dacára nem voltam hajlandó természetesen ezt a torzított anyagot megjelentetni. . . Három kiadás jelent meg a háború alatt (még interpelláció is hangzott el a parlamentben: hogyan lehetséges, hogy háború idején ellenséges mű fertőzze a közvéleményt?). . . Betartottam az ígéreteket, meg is jelenttem az ötödik kötetet, még a felszabadulás után, de hát ez nem a cenzornak, . . . hanem Solohovnak igaz szavával jelent meg, és ilyen módon teljessé vált a mű. . .”

A kiadást követő további bonyodalmakat CSERÉPFALVI a *Népszabadság* riporterével közölte. A kötetet úgy zárta le, „egy olyan fejezettel, amelyből az olvasó következtetni tudott a továbbiakra. Persze kitört a botrány. Szombathelyi vezérkari főnök robbantotta ki, ő írt levelet Lázár igazságügyminiszternek. *Szombathelyi levelében* – oldalanként megjelölve – felsorolta a kifogás alá eső részeket, s hozzáfűzte észrevételeit: „dícséri Marxot”, a „cári uralom zsarnokságáról ír”, „szidja a vezetőréteget”, „a gazdagok érdekeiért harcol a szegény a háborúban”, „az igazság a bolsevikok oldalán van . . . a szovjetet nem lehet megdönteni”. CSERÉPFALVI: „Tudtam, hogy megint bíróság elé kerülök, és hogy a könyvet elkobozzák. De a könyv is

⁶ BENAMY Sándor: *Dugáru a Dunán*. Élet és Irod. 1960.

⁷ CSERÉPFALVI Imre nyilatkozata 1965. május 22-én a Magyar Televízióknak.

elfogyott már. Abban az időben elsősorban üzemi könyvterjesztőkkel dolgoztam, százával vitték a könyveket a gyárakba . . .” Nem sokkal később CSERÉPFALVIT letartóztatták BÁLINT Györggyel együtt. Amikor a laktanyából a Margit körüti fogházba vitték őket, azt közölték velük, hogy egyenesen a vesztőhelyre mennek. „Csak embertelen kínzások következtek . . . Én magánzárkás voltam. Nagyon irigyeltem Bálint Györgyöt, hogy ő . . . kommunis-tákkal került egy cellába. De volt egy vigaszom: azt láttam, amint a kommunista foglyok zárkájába becsempészik az általam kiadott József Attila kötetet.”⁹ CSERÉPFALVI kilenc hónap után szabadult, ez volt a kiadó ellen 1936–1942 között indított tíz bírósági eljárásból a legnehezebb kimenetelű. (Különben a maga felelősségét csökkenteni kívánó főügyész, BARÓTHY Pál úgy értékelte a *Csendes Dont*, hogy az „szerelmi történet” s emellett a terjedelem és ár (4 kötetben 2003 oldal, 36–44 pengő) következtében eleve nem kerülhet „olyan alacsony műveltségű emberek kezébe, akik a megjelölt helyeknek tulajdonított célnak felismernék”!¹⁰)

*

„A magyar kiadónak . . . kötelessége, hogy . . . szóhoz juttasson új eszményeket, új hangokat, behallgatódzék a kor szívébe . . . Cserépfalvi eleven valóságérzékkel tartja kezét a magyar nép ütőerén s nyomban felismeri azokat a parancsokat, amelyek a magyar kiadóra, mint a szellemi élet sáfárjára hárulnak . . . Kiadói katalógusa több, mint üzleti nyomtatvány, — egy darab kortörténet az, vagy méginkább útmutató a magyarság jövődjé felé. Mert lehetetlen nem méltányolnunk azt a magas látókört, amellyel Cserépfalvi megindította az új magyar szociográfia műfaját . . . a művészi magaslatra emelt társadalomtudományt . . . ezirányú könyvei hatalmas barázdát vertek a magyar ugarba és történelmi szerepük ma már kétségtelen” — állapította meg a kortárs cikkíró 1938-ban.¹¹

„Kortörténet” és „útmutató”. Ezek a fogalmak jól képviselik a politikus CSERÉPFALVI kiadási célkitűzéseit. Az idézett sorok megírása idején a kiadó a magyar társadalmi köztudatra gyakorolt hatóerejének teljében és ugyanakkor válaszút előtt volt.

1936. Mint kontrapunktos szerkesztésű zenemű szólamai felelgetnek egymásnak a könyvek. „A ma világképének legkülönösebb jelensége, legizgalmasabb fejezete ez az ország” — mondja a *Húsz riport bemutatja a világot* című könyv bevezetője a Szovjetunióról, s a róla szóló cikk szerzője John REED. Itt van KATONA Jenő könyve, a *Magyar hitleristák*. A címfelirat góbtetésre stilizált, az egyik betűről lelógó táblácska azt hirdeti, hogy „IMPORT”. A szerző célja: „Ezek az arcképek az „új világból” nyers rajzai egy torz „reformkorszak” legtöbbet szereplő figuráinak . . . A fórum néhány percemberkéjének, a magyar hitleristák dáridóját próbálta . . . okulásul megrögzíteni.” A *Húsz riport* túlnyomórészt a gyarmatokkal foglalkozik, a nemrég még a művészet integritását hirdető GIDE például Kongóról adott híradást. A gyarmatok, hiszen azok távol vannak, egzotikus dolgok, de mi van itthon? Mez-

⁸ CSERÉPFALVI Imre: *Míg égtek a máglyák.* (György István: *Soha többé! Beszéléstések a háborúról és a német kérdésről.*) Népszabadság. 1962. III. 4.

⁹ Uo.

¹⁰ Fővárosi Levéltár 1942. 196. cs. VII. 3–20.

¹¹ *Egy kiadó új ösvényeket tör.* . . . Literatura. 1938. 133–134. 1.

telen őszinteséggel beszél erről SZABÓ Zoltán *A tardi helyzetben*: „Mindenki egyedül harcolt, természettel, széllel, adóval, emberrel . . .” SZABÓ részletesen elemzi a táj történetét, szociális helyzetét, a nyomorúságos táplálkozást, lakásviszonyokat és nyomorító betegségeket stb., keresi a társadalom fejlődésének irányát. A választ egy másik kiadvány, a polgári intellektuell A. GIDE *Utazásom a Szovjetunióban* című könyve adja. GIDE: „az a meggyőződés, hogy sehol annyira, olyan mélyen és bensőségesen, mint a Szovjetunióban, nem lehet átélni az emberiség gondolatát . . .” Az utóbbi két mű hamar átment a köztudatba. GIDE könyve úgy, hogy a szovjet társadalmi helyzetről, iskolákról, bölcsődékről, stb. adott tárgyilagos leírásai elegendőnek bizonyultak arra, hogy „bolsevik propaganda” címkével lássák el, betiltásák, és a fordító DÉRY Tibort börtönbüntetéssel sújtsák; ugyanakkor a könyvnek a kezdődő személyi kultuszt érintő kifejezései kiváltották a baloldal támadását is, a szovjet újságok pedig GIDE-et „renegátnak” nevezték.

Ugorjunk át 1937-re. Egy a világhelyzettel átfogóan foglalkozó könyv (BERKÓ—FÖLD: *Készül a háború*) megállapítása: „A nemzetek szédítő iramban fegyverkeznek s a geopolitikai, geostratégiai, gazdasági stb. kérdések elintézése a háborún kívül szinte minden más elintézési módot kizár.” Cs. SZABÓ László Nyugat-Európában tett körútjáról írt: „Európa ma sem szomorú, de nagyon elszomorító . . . a liberális kettő közt is választhat: ha bolsevizálódik, fölrissülve hódolhat a gazdasági misztikának, ha fasizálódik, jó időre megmenti a nagytőkések és nagybirtokosok előjogait . . . — inkább a fasizmus mellé áll.” A *Korunk* kritikusanak válasza: „Éz az író, ez az intellektüel, aki megérti a kétfelé szakadt világot, de érzi, hogy a középenálló számára egyre kisebb a talaj, . . . mint az elemek harcában a tehetetlen és veszendő ember, isteni képzelgésekbe menekül . . . És nem is tiltakozik, amikor valaki azt mondja neki: hitetlen korban csak a gyáva fordul Isten Országá felé, hogy ne kelljen a fegyverek közt választania . . .”¹²

A hazai állapotokkal három könyv foglalkozott. Egy Eckhardtpárti képviselőjelölt (LIPTÁK László: *Egy veszedelmes nép*) a választási visszaéléseket leplezi le, s érdekes jelenségre hívja fel a figyelmet: „Különbség volt a mi és a másik ellenzéki (?) párt ellen alkalmazott eszközök között . . . volt akit n e m e n g e d t e k a kisgazdapártra szavazni és erre inkább a nyilasjelöltre szavazott . . . Arra tehát engedték.” A könyv *Végszava* TILDY Zoltán leveléből ad idézetet: „Ha mindenki tudná azt Budapesten, amit most t e t u d s z. akkor más lenne az ország.” Naiv elképzelés, bizonyítja a másik két könyv eredménye illetve sorsa is. KOVÁCS Imrénél és MÁLNÁSI Ödönnél (*A néma forradalom, A magyar nemzet őszinte története*) aligha írt valaki is nálunk élesebb hangú politikai vádiratot a fennálló rendszer ellen. KOVÁCS: „Történelmünkön végig vonul a nagy tragédia: két nemzet élt ebben az országban . . . Az egyik nemzet — a kiváltságos osztályok (az arisztokrácia, a nemesség, a papság, a polgárság) — kisajátította magának a nemzet szerepét és önmagát azonosította a nemzettel. A másik nemzet: a jobbagyság nyomorgott, szenvedett, dolgozott és sohasem gondoltak rá, amikor nemzetről beszéltek. Ma ugyanez a helyzet . . . a városi és agrár proletárok ki vannak rekesztve a nemzetből . . . a nemzet jogi, kulturális, társadalmi, gazdasági, szociális és politikai keret. Akikre ezek mindegyike áll, azok a nemzethez tartoznak, a többiek nem. Az ország lakosságának fele ezek szerint nem . . . Gazdasági szempontból a legsivárabb a helyzet. Magyarországon a látszat-konzolidáció szörnyű jelenségeket takar. Az egyke, a kivándorlás, a szekták és a szélsőséges

politikai mozgalmak egy elnyomott nép reménytelen kísérletezései . . .” MÁLNÁSI: „Nagybirtokos és nagytőkés a lakosság 0,3%-a, és az ország jövedelmének 30%-át élvezi. Harmincezer személy ötvenezer és hatvanmillió pengő közötti bevallott vagyoneértéke után adózik. A Proletár-Magyarország 285 milliomosával szemben áll 3,7 millió agrárproletár feltűnő pusztulása . . . Legtöbb párt fennállásának célja nem az, amit hirdet, hanem az, amit elhallgat” stb. stb.

De van mindennek visszája is, a lényeg az, hova torkollanak a szerzők. KOVÁCS: „De hol van már a Dózsák kora, és hol a nép, mely halni kész? A szekták ugyan a forradalmak előfutárai, de jó urak, nem kell félni: többet nem lesz parasztforradalom Magyarországon.” MÁLNÁSI pedig valami keresztényiesített totális állam elgondolását építgeti. KOVÁCSnak MOLNÁR Erik adott választ: „. . . megmaradni a mai társadalom alapján, annyi, mint reménytelenséget hirdetni és hozzájárulni ezáltal a társadalom mai helyzetének a meghosszabbításához. Elhagyni a társadalom alapját. annyi mint résztvenni az új társadaloméért s ennek demokratikus előfeltételeiért való küzdelemben és hozzájárulni ezáltal az új társadalom eljövételének a megvalósításához. És választani e két alternatíva között, ez az egyetlen, nem nehéz feladat, mely elé a mai történelmi helyzet Kovács Imrét és a hozzá hasonlókat állítja.”¹³ MÁLNÁSITÓL *A kiadó utószavá*-ban maga CSERÉPFALVI határozta el magát: „Kívánatos lenne, hogy a tárgyyszerű kritika erről a munkáról, mint napjaink egyik erős társadalom- és történetiszemléleti elgondolásáról tárgyilagos bírálatot mondjon . . . a magyar élet egyensúlyállapotának megteremtése érdekében.”

Mindhárom könyv szerzőjét perbefogták, pénzbírságra és többhavi börtönre ítélték, a könyveket betiltották, a fellelhető példányokat elkobozták. Az írók elleni büntetőhadjáratot a magyar szellemi élet vezetői élesen elítélték. A parlamentben olvasták fel BARTÓK, ERDEI, MÓRICZ, ILLYÉS, NÉMETH László, REMENYIK, SZABÓ Lórin, VERES Péter stb. nyilatkozatát; „Tiltakozunk bármilyen oldalon álló magyar író . . . sorozatos perbefogása ellen, s kivált Féja Géza és Kovács Imre nemzetismertető munkáinak megbélyegzése ellen. A Viharsarok és A néma forradalom című műveket mélyen magyar érzésből fakadó, segítő szándékú, hasznos munkáknak ítéljük. Szerzőik tiszta szándékával magunkat azonosítjuk. Azoknak pedig, akik azt hiszik, hogy a magyar szellem szavát durva erőszakkal torkunkra és lelkünkbe fojthatják, egy régi magyar író szavaival felelünk: „És hova nagyobb a kínzás — annival buzgóbb a kiáltás.”¹⁴

1933-ban már csak az utolsó erőfeszítés meg a jobb jövőbe vetett hit hozott még egy-egy szociográfiai könyvet. KÁLMÁN Kata megdöbbentő fotókkal beszélt a „dolgos Magyarországról”, a Tiborcok végtelen hadáról (*Tiborc*). MÓRICZ írta a bevezetőt: „. . . sajnos a legjobb lencse sem tud a már elrontott régire új fényt hinteni: majd a jövő Kálmán Katája lefényképezi a boldogabb . . . jövő magyarjait.” SZABÓ Zoltán pedig ezeket panaszolta könyve

¹² ÚJVÁRI László, Korunk. 1937. 556—559. l.

¹³ SZENTMIKLÓSSY Lajos, Gondolat. 1937. 177—178. l.

¹⁴ *A néma forradalom a bíróság és a parlament előtt. Kovács Imre igaztási és nemzetgyalázási pöre.* 1937. A kiadvány CSERÉPFALVINÁL jelent meg. Érdekes megjegyezni, hogy míg *A néma forradalom* 1937 tavaszán fél hónap leforgása alatt két kiadásban 1600 + 2000 példányban fogyott el, addig ennek tízezer példányát kapkodták szét az év őszén.

(*Cifra nyomorúság. A Cserhát, Mátra, Bükk földje és népe*) Utóhangjában: „... hiányok pótlására idő napjainkban nem engedélyeztetett s a Cifra nyomorúság vagy úgy jelenik meg, ahogy van, vagy esetleg sehogyan sem. Nem bizonyos, hogy a jövőben lehet-e szólni azokról a hibákról, melyek a népet oda juttatták, ahol van s nem bizonyos, hogy el lehet még mondani akár csak azt is, hogy hová jutott. Ezért a könyv írását inkább félbeszakítanom kellett, mint befejezni lehetett.” Kovács Imre új tanulmányában már módosítja a programot s nyíltan beszél a társadalmi tehetetlenségről: „A magyar valóság felmérését tartjuk a legfontosabbnak és az eddigi szociográfiai elemzések után most az egyes konkrét problémák válaszát határoztuk el... Természetesen... csak konturjaiban rajzolom meg az új Magyarország képét. A kivitelre egyelőre nincs kilátás.”

A következő években a politikus műfajokban íródott könyvek többségükben a külföldről szóltak. Most már a hazai állapotokról úgy kellett beszélni, hogy a külföldi eseményekkel és viszonyokkal megismerkedve maga az olvasó tett összehasonlítást.

Alighogy kitört a világháború, CSERÉPFALVI francia ismerősei közvetítésével megkapja a Francia Külügyminisztérium által kiadott dokumentumgyűjteményt. CSERÉPFALVI gyorsan lefordította és kinyomatta *Francia sárgakönyv. Diplomáciai okmányok 1938–1939. A Németország és Lengyelország, Nagybritannia, Franciaország közötti háború kitörését megelőző események és tárgyalások okmányai* címmel. CSERÉPFALVI visszaemlékezése: „Sokszor vitatják nálunk, milyen erős volt az antifasiszta közvélemény. Én tanúsíthatom, hogy például ez a könyv 10 000 példányban fogyott el napok alatt. Pedig akkoriban 10 000 példány nagy szó volt a könyvkiadásban. Mire megjelent az elkobzást kimondó végzés, már nem volt belőle.”¹⁵ Ilyen esetekben megbízható könyvkereskedő kollégák is segítettek: tudták, milyen CSERÉPFALVI kiadványok után várható elkobzás, a kapott példányokat ezért tüstént elrejtették, s csak „pult alól” „árusították.

A háborús években a kiadó két világpolitikai sorozatot jelentetett meg. A *Kék könyvek* rendeltetését maga CSERÉPFALVI fogalmazta meg: „A világpolitika mindnyájunk magánügye lett. A rohanó időkben tájékozódniuk kell, megismerni azokat a roppant hatóerőket, amelyek jövőnket irányítják... Szakemberekhez, szemtanúkhöz, kitűnő írókhoz és újságírókhoz fordultam most... hogy a magyar olvasóközönségnek megbízható, tárgyilagos és leplezetlenül őszinte világpolitikai könyvekkel szolgálhassak. Célja, hogy a ma világtörténelme legyen.”¹⁶ A sorozatot BÁLINT György szerkesztette. Negyedszázad múltán CSERÉPFALVI így nyilatkozott a sorozat születéséről: „Róttuk az uccákat, a Duna hidjáról sirályokat ettünk, s közben beszélünk meg, miről is szóljanak a könyvek. Aktuális, nagy kérdésekről szóljanak... De gyakran beszélgettünk arról is: sietni kell kiadni, amíg lehet. Odakint, a náciknál már égtek a máglyák, s rajtuk elhamvadtak a szép könyvek. De a máglyák fényénél néha könnyebb volt világosan látni az olvasónak, a kiadónak is.” Négy hónap alatt 8 kötetet jelentetett meg. Érdeemes az egyes számot viselő BÁLINT könyvből (*Veszély Ázsiában*) idézni néhány gondolatot, illusztrálandó a szerző világos helyzet- és előrelátását: „Valószínű... hogy Szovjet-Orosz-

¹⁵ L. CSERÉPFALVI, i.m.

¹⁶ MARKOS György: *Az orosz ipar fejlődése Nagy Pétertől Sztálinig* című könyv hátsó borítólapján.

ország nem kísérel meg semmiféle katonai akciót Közél-Keleten . . . valószínű még, hogy ha a szövetségesek támadnák meg Oroszországot, a hadviselés roppant nehézségekkel járna számukra, földrajzi és közlekedésügyi szempontból.” A következő kötetek Jugoszláviáról, Romániáról, Középeurópa jövőjéről stb. szoltak. PÁLÓCZI HORVÁTH György Amerikáról írt, KOVÁCS Imre a Szovjetunió agrárpolitikájáról. Kiváló gazdaságtörténeti művek is helyet kaptak a sorozatban, pl. a totális gazdálkodásról, a nyers- és pótanyagok jelentőségéről. Ma is élő forrásmunka MARKOS Györgynek *Az orosz ipar fejlődése Nagy Pétertől Sztálinig* című tanulmánya. A cím — tudatosan — megtévesztő. A forradalom előtti két évszázadról csupán 20 oldal szól bevezetésszerűen, a többi 150 oldal a szocialista állam eredményeit elemzi. Túlságosan nyílt megállapításai miatt („Ha a természet gazdagsága és változatossága elegendő volna egy ország gazdagabbá és boldogabbá tételéhez, akkor Oroszország már a múltban is a földkerekség leggazdagabb, legboldogabb, legkiegyensúlyozottabb országa lett volna. Egy ország boldogulásának, gazdasági és szellemi fejlődésének azonban egyéb feltételei is vannak, mint a természeti adottságok . . . Az a két osztály, amely a Szovjetunióban fennáll, n e m s z e m b e n áll egymással, hanem kiegészíti egymást.”) a kötetet betiltották.

A másik sorozat elnevezése: *Igy láttuk mi . . .* Az egyik sorozattag (PÁLÓCZI HORVÁTH: *Balkán a viharban*; szintén betiltás, elkobzás sorsára jutott) borítójának szövegéből tájékozódhatunk a *Kék könyvek* által betöltött és az új sorozat elé kitűzött feladatról:

„A Kék könyvek megindításával az volt a célunk, hogy a magyar közönség külpolitikai tájékozódását elősegítsük. . . A Kék könyvek rövidesen igen népszerűekké váltak és a közönség . . . magyarázatot kapott olyan kérdésekre, amelyeket a napilapok felvetettek, de részletesen nem tárgyaltak, vagy nem tárgyalhattak. Most új sorozatot indítunk. . . A nagy világpolitikai események magyarázata mellett szükségesnek tartjuk, hogy azokat riportszerűen, a közvetlen élmények hatása alatt is megismertessük a magyar olvasóközönséggel. A legjobb magyar és külföldi írók vállalkoztak arra, hogy az emberi történelem most folyó gigászi küzdelmének egyes fontos részleteit, vagy annak előkészületeit, a nagy áradásban sodródó egyéni tragédiákat és a válságba jutott népek sorsát megírják.”

A szöveg igéri BÁLINT, KOVÁCS, GIDE, PILNYÁK, SZABÓ stb. részvételét. Mindebből alig valami valósult meg, az egész elgondolást felborította Magyarország hadbalépése 1941-ben. Ez év végén mondta Kállay miniszterelnök egyik beszédében: „Amikor hozzájárulok ahhoz, hogy más orgánus is szabadon működhessen, bizonyos adott korlátok között . . ., csak azt tehetem . . . hogy sokszorosan több szabadsága legyen annak a sajtónak, amely — divatos kifejezéssel élve — jobboldali irányban távolodott el az én irányzatomtól, mint amelyik balra maradt attól. Mindenesetre rendelkezésére fogok állni annak a sajtónak, amely gondolkodásával, politikai célkitűzéseivel, nemzeti és főleg antibolsevista voltával közel áll az én felfogásomhoz.”¹⁸

A felszabadulásig már csak KOVÁCS Imre *Magyar feudalizmus-magyar parasztság* című munkája jelenhetett meg, az is megcsonkítva. KOVÁCS gondolatmenetének az a konklúziója, hogy a hazai nagybirtokviszonyok és a parasztság állapota miatt Nemzeti Park látványosság vagyunk a világ számára. Bizonyítja, hogy a paraszti életforma csődje mindenki előtt nyilván-

¹⁷ L. CSERÉPFALVI, i.m.

¹⁸ KÁLLAY Miklós, Pesti Hírlap. 1942. november 21. 2. l.

való, s rámutat, hogy gépesíteni kell, csak a nagyüzemi gazdálkodás rentábilis. „Ma már teljesen kész a program, csak lehetőség kell a végrehajtáshoz . . . Ez a nép nem tud és nem akar szolga lenni, szabad élet után vágyódik.” Az előzetes cenzúra ellenére is betiltották a könyvet. Teljes szöveggel az első szabad könyvnapra jelent meg. Ugyancsak 1945-ben adja ki KOVÁCS *Elsüllyedt ország* című cikkgyűjteményét, leszámolva a múlt Magyarországgal.

Minden a múltat foglalta össze, elemezte és zárta le, hogy szabadabbá tegye az utat az új élet előtt. MAJOR Róbert *Huszonöt év ellenforradalmi sajtója (1919–1944)* című tanulmánya úgy mutatta be a reakció fokozódását és végső bukását, mint logikus folyamatot a Tanácsköztársaság vérbefojtásától a nyilas pribékek eszelős haláltáncáig. 1947 nagy könyve SZEKFŰ Gyula *Forradalom utánja*. A neves történész őszintén elítélte a múltat, s hitet tett az új, szocialista rendszer mellett: „Egy vonalnak, hosszú történelmi vonalnak vége szakadt, dísztelenül, szégyenletesen . . . Egyetlen mentség maradt: a forradalom (SZEKFŰ értelmezésében permanens evolúciót jelent. — SP.) . . . Hiszem, hogy . . . új társadalmi . . . és gazdasági formák közt néhány ezer vagy tizezer helyett milliónyi igazi magyarok fognak élni, mint hosszú . . . múltunk öntudatos örökösei.”

*

A Cserépfalvi kiadó tevékenységének felvázolásakor nem maradhat említés nélkül a két általa kiadott folyóirat.

1935-ben beszélte meg JÓZSEF Attila CSERÉPFALVIVAL a *Szép Szó* megindítását (ekkor kezdődött személyes ismeretségük is). A *Szép Szó*val kapcsolatos problémáknak már elég nagy irodalma van, így itt csak arra szorítkozom, hogy elmondjam CSERÉPFALVIVAL folytatott személyes beszélgetésem (1966. július) tanulságait. A *Szép Szó* azért hagyta ott a kommunista szimpatizáns CSERÉPFALVIT és ment át a polgári Pantheon Kiadóhoz, mert CSERÉPFALVI szerint FEJTŐ akadályozta a népies írókkal való kapcsolatot, Szovjetunió-ellenes magatartást képviselt, s így a folyóirat irányvonala — a mind gyakrabban betegeskedő JÓZSEF Attila hatásának gyengülésével — egyre inkább eltávolodott CSERÉPFALVI politikai felfogásától, aki ilyen körülmények között természetesen nem volt hajlandó egy idegen eszmeiségű sajtótermék anyagi gondjait — adósságait — magára vállalni.

A másik CSERÉPFALVI-kiadású periodika, a Magyar–Francia Társaság hetilapja, a *Nagyvilág* 1946 augusztusától 1948 áprilisáig jelent meg. Ötlete még az 1945-ös romos Budapesten született, CSERÉPFALVI és GEREBLYÉS László beszélgetései eredményeként. GEREBLYÉS vállalta a főszerkesztést, s húsz hónap alatt sikerült igen színvonalas szépirodalmat és publicisztikát közölnie a legjobb írók felsorakoztatásával. 1948. március 15-én, a centenárium alkalmából háromnyelvű ünnepi szám jelent meg. Az áprilisi utolsó számból vett idézettel fejezzük be vizsgálódásainkat. Ez a megállapítás érvényes a kiadó egész működésére: „Cserépfalvit az a szempont vezérli, hogy inkább, kevesebb, de értékes könyvet adjon ki minél nagyobb példányszámban”.¹⁹

¹⁹ LÓRINC Lóránd: *Egy könyvnap a könyvnapok előtt*. Nagyvilág. 1948. 4. sz. 9. l.

PÉTER SONNEVEND: KAPITEL AUS DER GESCHICHTE DES CSERÉPFALVI-
BUCHVERLAGES (1934—1949)

Die Studie gibt einen Beitrag zum Gesamtbild der demokratischen, antifaschistischen Traditionen und ist gleichzeitig bestrebt, auf die Bedeutung der ungarischen verlagsgeschichtlichen Forschung aufmerksam zu machen.

Die anderthalb Jahrzehnte lange Tätigkeit des Cserépfalvi-Verlages wird durch den Inhalt der von ihm verlegten Bücher skizziert, indem das Schicksal einzelner Bände und die von Seiten des politischen und geistigen Lebens zumeist heftigen Reaktion behandelt werden.

Der Verfasser behandelt zwei dominierende Anliegen der Verlagstätigkeit: Erstens werden bedeutende Werke der modernen Literatur (besonders die französischen, sowjetischen und ungarischen Schriftsteller wie MALRAUX, ARAGON, A. TOLSTOI, FADEJEW, RADNÓTI, ILLYÉS u.a.) einem breiten Leserkreis vorgelegt. Die Abhandlung bespricht ausführlicher die zunehmende Zahl von Ausgaben der Werke Attila JÓZSEF's und der Sekundärliteratur über ihn, sowie die dem Erscheinen der ersten vollständigen ungarischsprachigen Ausgabe des »*Stillen Don*« von SCHOLOCHOW vorausgehenden und nachfolgenden Ereignisse. Zweitens werden die brennendsten Probleme aus der Tätigkeit des Verlages in Ungarn und die aktuellsten Ereignisse der Weltpolitik in den abwechslungsreichen Serien des Verlages festgehalten und analysiert. Der Verlag ist darauf bedacht, politische Schriftsteller oder Wissenschaftler und Autoren mit literarischen Ambitionen zu gewinnen, da auf diese Weise die mahnenden und aufrufenden Schriften ein Echo fanden. Die Abhandlung trachtet danach, die natürlichen Medien dieser schnell herausgebrachten zeitgeschichtlichen Schriften auf Grund der damaligen ungarischen Kräfteverhältnisse zu bewerten und den objektiven Rang des Cserépfalvi-Verlages nach den dabei erworbenen Verdiensten zu bestimmen. Dabei ist zu berücksichtigen, daß CSERÉPFALVI ein wirksamer Kulturpolitiker mit einer bedeutenden Kampfkonzepktion gegen die »äussere« und »innere« Unterdrückung im Horthy-Regime war.

Abschliessend charakterisiert der Verfasser der Abhandlung kurz die beiden Presseerzeugnisse *Freies Wort* und *Weite Welt*, die im Cserépfalvi-Verlag erschienen.

ELISABETH SOLTÉSZ

Zur Herkunft des Corvin-Graduals und zur Ikonographie seiner Miniaturen

Die Entstehungsfrage des Corvin-Graduals stellt ein seit langem vielfach erörtertes, aber bislang nicht gelöstes Problem dar. Der teils flämische, teils norditalienische Stil der Miniaturen, ihr uneinheitliches Niveau und die oberflächliche Ausarbeitung einiger schönen Kompositionen erschwerten die Lokalisierung der Handschrift. In den Annahmen, nach denen das Gradual in der Ofener Miniaturwerkstatt illuminiert wurde, wiederholt sich als besonderer Beweis das Nebeneinander von flämischen und norditalienischen Miniaturen und ihr kopienhafter Charakter. Die Miniaturen der Ofener Werkstatt verwendeten nämlich zur Ausschmückung der Kodizes Motive und Vorbilder verschiedener Herkunft.

Als erster hat Elemér VARJÚ die Handschrift ausführlich beschrieben. Außer mehreren, noch heute gültigen Argumenten ließen ihm zwei Fehlschlüsse das Graduale nicht als ein Produkt der Ofener Werkstatt erscheinen: er war der Ansicht, daß der mit der Osternliturgie beginnende Kodex nach französischem Ritus redigiert wurde und ein französischer Künstler die Miniaturen gemalt hatte.¹ Edit HOFFMANN und Hermann J. HERMANN dagegen neigten eher zur Annahme der Ofener Herkunft.² Als Ofener Kodex erscheint daher das Graduale in mehreren Arbeiten, welche die von HOFFMANN und HERMANN vorsichtig formulierte Annahme als Tatsache übernahmen. Neuere Gesichtspunkte für die Ofener Lokalisierung des Graduals führte die Studie Kilian SZIGETIS auf, die den Text liturgiegeschichtlich untersuchte.³ Er bewies, daß der Band nicht dem französischen Usus gemäß zusammengestellt wurde, sondern Teil eines auf drei oder eher vier Bände geplanten Werkes ist, und zwar dessen zweiter Band, der, allgemeinem Usus entsprechend, mit den Gesängen der Osternliturgie beginnt.⁴ Er stellte fest, daß die Textgestaltung den liturgischen Vorschriften der Curia Romana entspricht, denen außer den Mitgliedern der päpstlichen Kurie auch die Franziskaner und Augustiner folgten. Im Text der Rubriken wiederholt sich das Wort »fratres« und auf einigen Miniaturen des Graduals erscheint ein Franziskaner, auf der einen in Begleitung eines Pauliner-Mönches. Diese Feststellungen führten zur neuesten Annahme über das Gradual, daß es nämlich im Auftrag von König MATTHIAS in einem ungarischen Franziskaner-Scrip-

¹ VARJÚ, E.: *Két Corvin-kézirat.* (Zwei Corvinen-Handschriften.) In: Magyar Könyvszemle, 1908. S. 18—19.

² HOFFMANN, E.: *Régi magyar bibliofilek.* (Alte ungarische Bibliophilen.) Budapest, 1929. S. 86, 99. — HERMANN, H. J.: *Die Handschriften und Inkunabeln der italienischen Renaissance.* 4. Unteritalien. Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich. N. F. VI/4. Leipzig, 1933. Nr. 47. S. 117—118.

³ SZIGETI, K.: *A Mátyás-graduale eredetének kérdése.* (Die Entstehungsfrage des Corvin-Graduals.) In: Magyar Könyvszemle, 1963. S. 327—332.

⁴ Im Grunde genommen vertrat auch Hermann dieselbe Meinung, vgl. Hermann a. a. O. S. 118.

torium für einen Franziskaner-Mönch oder einen Franziskaner-Konvent geschrieben und in der Ofener Werkstatt in franco-flämischem Stil nach Vorbildern illuminiert wurde.

Die Widerlegung der falschen Annahme über den Ritus des Graduals war ein wesentlicher Fortschritt, da hiermit weitere unrichtige Kombinationen ausgeschlossen wurden. Bezüglich der klösterlichen Bestimmung des Graduals weisen jedoch ausländische Beispiele darauf hin, daß selbst auf fürstliche Bestellung hin gemalte Gebetbücher und liturgische Kodizes auch nach verschiedenen Ordensriten redigiert wurden. So entstand z.B. das illuminierte Gebetbuch Friedrichs von Aragonien (Paris, Bibliothèque Nationale, Lat. 10532) nach Dominikaner-Ritus.⁵ Das eine Gebetbuch Jeanne d'ÉVREUX's folgt dominikanischem, das auf ihre Bestellung hin illuminierte Brevier dagegen dem Franziskaner-Ritus.⁶ Demnach konnte das dem liturgischen Gebrauch der Curia Romana entsprechende Gradual auch für eine nicht kirchliche Person angefertigt gewesen sein.

Auch die Tatsache, daß auf einigen Miniaturen ein Franziskaner erscheint, können wir als kein entscheidendes Zeugnis für die franziskanische Bestimmung des Graduals betrachten. Vertreter der Bettelorden wurden im Mittelalter nicht nur in solchen Kodizes dargestellt, die für die Mitglieder des betreffenden Ordens geschrieben wurden. Auch auf dem 35. Holzschnitt der vierzigblättrigen Armenbibel erscheint ein Mönch mit Tonsur und in einer Kutte mit Kapuze in der Opferszene ISAIAS' ebenso, wie er auch auf Bl.37r und 115v des Graduals abgebildet ist.⁷ Andererseits treten Mönche in solchen Miniaturen des Graduals auf, wo der Künstler die Vertreter der feudalen Gesellschaft vorführt. Auf der Miniatur zum VII. Sonntag nach Pfingsten (Bl.115r) wird der Text des Introitus' „Omnes gentes plaudite manibus“, durch den Papst, den König, den Ritter, den Gelehrten, den Franziskaner und einen anderen in weißer Kutte mit einem dunklen Ledergürtel und Skapulier bekleideten Mönch illustriert. Alle diese Gestalten stehen in einer Gott preisenden Volksmenge. Der weiß gekleidete Mönch kann übrigens nicht nur ein Pauliner sein, da die Pauliner seit 1342 weiße Kutte mit weissem Gürtel getragen haben.

Sowohl der vorausgesetzten Franziskaner-Bestimmung, als auch der Ofener Herstellung widerspricht das auf den Miniaturen häufig auftretende Lilien-Motiv. Auf Blatt 30r läuft der Schaft der Initiale »Q« in eine halbe Lilie aus. Auf Bl.37r bedeckt wiederum den Betstuhl, auf dem das Königspaar kniet, eine mit Lilien geschmückte Decke. Auch auf Blatt 10r trägt der König an der linken Seite der Komposition einen Lilienmantel. Wäre der Kodex in Ofen illuminiert worden, hätte der Ofner Künstler diese Motive wahrscheinlich nicht verwendet und das Gesicht des Königs als MATTHIAS-Portrait gemalt.

Die Annahme, daß der Kodex in Ofen illuminiert wurde, ist auch darum problematisch, da an den in flämischem Stil gehaltenen Miniaturen des Graduals zwei Künstler gearbeitet haben, von denen in Ungarn kein anderes Werk erhalten blieb. Außerdem sind keine Kodizes aus der Budaer Miniatorenwerkstatt erhalten geblieben, denen die für Kopien gehaltenen Miniaturen des Graduals nachgebildet worden wären. Aus Frankreich oder aus flämischem Gebiet nach Ungarn geratene, oder für Ungarn bestimmte Kodizes sind dagegen bekannt. In Frankreich wurde z.B. das später mit dem Wappen des Erlauer Bischofs Orbán DÓCZY von NAGYLUCSE versehene Gebetbuch —

⁵ LEROQUAIS, V.: *Les livres d'heures manuscrits de la Bibliothèque Nationale*. Paris, 1927. Bd. I. S. XXXII.

⁶ MORAND, K.: *Jean Pucelle*. Oxford, 1962. S. 16.

⁷ SOLTÉSZ, E.: *Bibla pauperum. Die vierzigblättrige Armenbibel in der Bibliothek der Erzdiözese Esztergom*. Berlin, 1967.

heute in der Royal Library zu Windsor als Sobieski-Gebetbuch aufbewahrt — um 1430 hergestellt.⁸ Auch die ungarische Bestimmung des flämischen Kalenders in der Széchényi-Nationalbibliothek (Signatur: Cod. Lat. 396) kann kaum bezweifelt werden. Der Schreiber dieses in der Werkstatt des Philippe de MAZEROLLES zu Brügge illuminierten Kalenders verzeichnete am 25. August, am Fest LUDWIGS des HEILIGEN, Königs von Frankreich, statt des entsprechenden Namens, „Ludovici regis ungarie“. Bei einem nicht ungarischen Scriptor kann ein solcher Schreibfehler nicht zufällig vorkommen, da ein ungarischer heiliger König namens LUDWIG nicht existierte. Die Bestrebung des Scriptors, ins Kalendarium einen ungarischen Heiligen aufzunehmen, ist wahrscheinlich mit der ungarischen Bestimmung des Kodex zu erklären.⁹

Seit dem Erscheinen von Jolán BALOGHS Werk *A művészet Mátyás király udvarában* (Die Kunst am Hofe König Matthias') sind wir über die Kunstdenkmäler besser unterrichtet, die aus Frankreich oder Flandern an den Hof MATTHIAS' gelangten. Die französischen Wandteppiche seines Schlosses, die den Kampf um Troja darstellen, wurden wahrscheinlich in der Werkstatt Pasquier Grenier's zu Tournai hergestellt.¹⁰ In der gleichen Werkstatt ließ 1472 die Stadt Brügge für Karl den Kühnen, Herzog von Burgund, einen Wandteppich verfertigen, der ebenfalls Szenen aus der Geschichte Trojas darstellt. Im Jahre 1489 wurden in Ofen auf Papier und Leinen gemalte Bilder flämischen Ursprungs für IPPOLITO D'ESTE erworben.¹¹ Da die entsprechende Quelle die Preise genau verzeichnet, berichtet sie ohne Zweifel über ein Handelstätigkeit die sich wahrscheinlich nicht nur auf diesen einzigen Fall beschränkte. Die Tatsache, daß MATTHIAS am 30. April 1478 in Brügge zum Kapitelmitglied des Ordens des Goldenen Vließes gewählt wurde, wirft wiederum ein Licht auf die diplomatischen Beziehungen des Königs zu Westeuropa. Der Stifter des Ordens PHILIPP der GUTE, Herzog von Burgund, später selbst das Ordenskapitel, plant einen »heiligen Krieg« gegen die Türken, wobei dem ungarischen König gewiß eine wichtige Rolle zugeacht war.¹²

Zur Zeit der früheren Forschungen über die Herkunft des Graduals waren die diplomatischen, ökonomischen und künstlerischen Beziehungen MATTHIAS' zu Frankreich und Flandern noch weniger bekannt. Da VARJÚ die in flämischem Stil gehaltenen Miniaturen des Kodex sowieso für französische Arbeiten hielt, dachtet bei seinen Erwägungen über den mutmaßlichen Weg des Kodex nach Ungarn an diplomatische Beziehungen des ungarischen Königs zu Frankreich. Seiner Meinung nach konnte die mit dem Wappen MATTHIAS' und BEATRICES geschmückte Handschrift im Jahre 1487 als Geschenk des französischen Königs nach Ofen gelangt sein, als JÁNOS FILIPECZ, Bischof von Wardein, MATTHIAS' Bote, mit KARL VIII., König von Frankreich, Verhandlungen führte.¹³ Diese

⁸ AMEISENOWA, Z.: *Godzinki Sobieskich w Windsorze. Nadbitka z Biuletynu historii sztuki*. R. XXI. (1959). Nr. 3—4. — SZABÓ, Gy.: *Nagylucsei Dóczy Orbán imádságoskönyve*. (Das Gebetbuch Orbán Dóczys von Nagylucse.) In: *Új Látóhatár*, 1964. Sept.-Okt. — SOLTÉSZ, E.: *A londoni középkori magyar művészeti kiállítás bemutató kódexek*. (Kodizes auf der Ausstellung der ungarischen mittelalterlichen Kunst zu London.) In: *Magyar Könyvszemle*, 1968. S. 217—218.

⁹ HOFFMANN, E.: *A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának illuminiált kéziratái*. Az Orsz. Széchényi Könyvtár Tudományos Kiadványai I. (Die illuminierten Handschriften der Széchényi-Bibliothek im Nationalmuseum. Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Széchényi-Bibliothek. I.) Budapest, 1928. S. 32. — BARTONIEK, E.: *Codices manu scripti Latini. Vol. I. Codices Latini medii aevi*. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának címjegyzéke. XII. Budapestini, 1940. Nr. 396.

¹⁰ BALOGH, J.: *A művészet Mátyás király udvarában*. (Die Kunst am Hofe König Matthias'.) Budapest, 1966. Bd. I. S. 396—397.

¹¹ Ebd. S. 311.

¹² Ebd. S. 371.

¹³ VARJÚ, a. a. O. S. 20.

Annahme hält auch Ilona BERKOVITS für die wahrscheinlichste, die in ihrer Studie von 1945 und in ihrem Buch—*Corvinen. Bilderhandschriften aus der Bibliothek des Königs Matthias Corvinus* — die Zielsetzungen der ungarischen Gesandtschaft und die von FILIPECZ dem französischen König überbrachten prächtigen Geschenke ausführlich behandelt.¹⁴ BERKOVITS hat auch darauf hingewiesen, daß an den im flämischen Stil gehaltenen Miniaturen der Handschrift zwei Künstler gearbeitet haben, deren Stil von dem der in Ofen illuminierten Handschriften abweicht und deren Motive und Einzelheiten der Kompositionen dem Buchschmuck zeitgenössischer französischer Inkunabeln und Kodizes gleichen. Der Stil dieser Miniaturen weist mit dem Werk ausgezeichneter burgundischer Künstler, wie Meister GIRART und Phillippe de MAZEROLLES, sowie Jean COLOMBE aus Bourges verwandte Züge auf. Nach BERKOVITS bleibt die Frage noch offen, wo der Kodex innerhalb Frankreichs entstanden ist: etwa im Süden, in Angers oder in Paris. Sie weist jedoch mit Nachdruck darauf hin, daß eben im Jahre 1487, zur Zeit der Botschaft FILIPECZ', zwei Miniatoren in Angers tätig waren: Jehan PRÉVOST und Olivier CHIFFELAIN. Authentische Werke dieser Meister, die der Forschung bis jetzt unbekannt sind, könnten uns — meint BERKOVITS — die Lokalisierung der Handschriften ermöglichen.¹⁵

Unsere ikonographische Untersuchung der Miniaturen unterstützt teils die Ansicht, daß das Graduale französischer Herkunft ist, teils erklärt sie auch die eigentümliche Ikonographie der Bilder, sowie die etwas zu strenge Bemerkung Edit HOFFMANNs über »die schönsten Kompositionen in dürftiger Ausführung«. Mehrere Miniaturen sind nämlich nach Vorbildern gemalt. Sie sind jedoch keine einfachen Kopien von Bildserien irgendeines Graduals oder einer anderen liturgischen Handschrift, sondern lassen auch die Bilder anderer Kodizes verschiedenen Inhalts erkennen. Die Inspirationen nicht liturgischer Kompositionen wird vor allem auf den Illustrationen solcher Introitus-Verse bemerkbar, die Gott als Befreier, Protektor, oder Zuflucht der Gläubigen preisen. Die Künstler des Graduals haben diese Texte oft durch gefährdete Krieger, Reitertruppen, Ritter, die in eine Burg einziehen, illustriert. Zu dieser Gruppe gehört die Miniatur auf Blatt 95r, die mit dem dazugehörigen Text in keinem Zusammenhang steht. Im Vordergrund der Miniatur erscheint eine Reitertruppe, die eine gotische Burg verläßt; im Hintergrund halten sich gepanzerte Krieger in einer Höhle auf. Vor der Gruppe stehen zwei schlanke, elegante Ritter; der eine trägt einen goldenen Harnisch.¹⁶ Dieses Bild wurde ursprünglich nicht zum Text des Graduals gemalt. Sein Maler wollte mit der seltsamen Komposition ein historisches Ereignis, eine Szene aus einer Chronik darstellen. Den prägnantesten Beweis dieser unseren Annahme liefert die Miniatur auf Bl. 132r. Hier schmückt den Mantel zweier Ritter, von denen einer eine Königs-, der andere eine Kaiserkrone trägt und die in eine gotische Burg einziehen, ein dem Zeichen des Ordens vom heiligen Grabe ähnliches Kreuz.¹⁷ Ebenda erinnert das Zeichen auf dem Schild der übrigen Ritter — ein Krückenkreuz — an das mittlere Kreuz im Wappen von Jerusalem. Dieses Bild kann ebenso wenig mit der Ofener Miniatorenwerkstatt in Zusammenhang gebracht werden, wie das oben erwähnte Lilienmotiv auf dem Königsmantel. Die Vorlage der belagerten gotischen Burge, der Sturmleiter, auf der ein Krieger emporklettert, der schlanken

¹⁴ BERKOVITS, I.: *Egy Corvin-kódex származása*. (Die Herkunft eines Corvin-Kodex'.) In: Magyar Könyvszemle, 1945. S. 22—30. — BERKOVITS, I.: *Corvinen. Bilderhandschriften aus der Bibliothek des Königs Matthias Corvinus*. Budapest—Berlin, 1963. S. 68—79.

¹⁵ BERKOVITS: *Corvinen*, S. 79.

¹⁶ Das Bild ist mit dem Text „Factus est Dominus protector meus“ nicht zu erklären.

¹⁷ Ordens-Lexikon. Wien, 1868. S. 82.

Ritter in eleganter Haltung, entnahm der Miniator des Graduals vermutlich einer Chronik der Kreuzzüge. Der Inspiration dieser Chronik ist gewiß auch das häufige Vorkommen orientalisches gekleideter, Turban tragender Personen und fantastischer, kuppelartiger Bauelemente zuzuschreiben. Auf Blatt 141v illustrieren den Introitus »Respice Domine in testamentum tuum« der in einem baufälligen Thurm thronende Gott, ein Mohammedaner in Turban, ein Jude und ein betender Mann, der wahrscheinlich die christliche Religion vertritt. Krieger in Turban und orientalischer Bekleidung erscheinen auch auf Blatt 153r in der Miniatur zum Text »Miserere mihi (mei) Domine«, wo im Hintergrund auf einem Hang versammelte Ritter Gott anflehen. Auch die Miniatur auf Bl. 157r, die als eine Illustration des Introitus' »Justus es Domine et rectum iudicium tuum fac cum servo tuo« gedacht ist, dürfte auf ein Bild desselben Kodex' zurückgeführt werden. Auf diesem Blatt wird das »iudicium Dei« durch einen Krieger, der einen Mohammedaner mit seinem Schwert erschlägt und durch einen Ritter mit Schild symbolisiert. Gestalten in orientalischer Kleidung sind auch an anderen Kompositionen zu finden, meist als Repräsentanten verschiedener Völker oder Religionen. Die haben diese Bilder Miniatoren des Graduals wohl nach bekannten Typen komponiert. Nach einer bestimmten Vorlage entstand aber die Miniatur des Blattes 165v, die mit dem Introitustext »Letetur cor querencium Dominum« nicht zu erklären ist. Auf dem Bild fleht ein Mohammedaner zwischen lodernden Flammen, die ein Scherge schürt, den am Himmel erscheinenden Gott an. Auf der rechten Bildseite schaut ein Ritterkönig mit seinem Gefolge der Hinrichtung zu.

In eine andere Gruppe gehören Miniaturen, die zur Illustration des Textes, die Vertreter der Feudalgesellschaft, oder Typen verschiedener Völker darstellen. Auf Blatt 10r neben dem Introitus »Aqua sapientie potavit eos« stehen an der Quelle der Weisheit unter anderen der Papst, der König, der Gelehrte, der Bürger, der Bauer und der Bettler; schöpfen Wasser aus der Quelle, oder halten einen Becher oder Kelch bereit. Ebenfalls Vertreter verschiedener Gesellschaftsschichten feiern Gott auf Blatt 37r (»Jubilate Deo omnis terra«). Auf einer anderen Miniatur (Bl. 45r) verkünden außer singenden Frauen und einem Juden mit Tuba, noch ein Redner, ein Gelehrter und ein Hirt die Freudenbotschaft des Sieges über die Hölle. Auf der zum Introitus »Accipite jucunditatem gloriae vestrae« gehörenden Darstellung (Bl. 72r) wendet sich der Heilige Petrus am Himmelstor mit offenen Armen den Vertretern verschiedener Völker und der Feudalgesellschaft zu. Auf der Illustration des Introitus' »In voluntate tua Domine universa sunt posita« (Bl. 188v) stehen neben Christus, der am Sternenhimmel mit Fasces in der Hand erscheint, der Papst, der König, der Gelehrte, der Bauer und der Bettler, und betonen somit den Gedanken der Gleichheit aller Menschen vor Gott.

Die interessanteste Komposition der Handschrift steht beim Introitus »Omnia quae fecisti nobis Domine in vero iudicio fecisti« (Bl. 184r). Neben einer an die Vergänglichkeit erinnernden Uhr und symbolischer Darstellung des Weltalls stehen links eine gepanzerte Gestalt mit Dreschflügel und die Inschrift »ira Dei«, rechts eine trauernde weibliche Figur, gekennzeichnet als »mutatio populi«. Im Vordergrund liegt ein Toter in weißen Laken gehüllt. Neben einem in die Bildmitte gerichteten Pfeil steht die Inschrift »furore populi«. Nach der Deutung Tibor KARDOS' weist die Szene auf Volksaufstände hin; der mit Nagelköpfen versehene Dreschflügel des gepanzerten Soldaten ist der Waffe der Hussiten ähnlich.¹⁸ BERKOVITS meint, daß dieses Motiv auch auf den französischen Religionsreformer des 12. Jahrhunderts, Waldes Bezug nehmen kann, der in Böhmen Zuflucht fand, und dessen Anhänger noch zur Entstehungszeit des Graduals in Frankreich

¹⁸ KARDOS, T.: *A magyarországi humanizmus kora*. (Das Zeitalter des ungarischen Humanismus'.) Budapest, 1955. S. 407.

verfolgt wurden.¹⁹ Das Unterdrücken heretischer Bewegungen, die die gesellschaftlichen Widersprüche vom Standpunkt der Religion bekämpften, sowie die Erstärkung der Monarchie, gehörten im Frankreich des 15. Jahrhunderts zu den aktuellsten politischen Problemen. Die Regentin ANNA, die nach dem Tode LUDWIGS XI. für den unmündigen KARL VIII. regierte, lud 1484 zur Ständeversammlung nach Tours nicht nur die Vertreter der Provinzen, sondern auch die der Bauernschaft ein, um den Forderungen und der Empörung der Oligarchen entgegenzutreten. Auf dieser Versammlung trug Philippe Pot seine Theorie von der Souveränität des Volkes vor.

Eine neue Gruppe bilden jene Miniaturen des Graduals, die wahrscheinlich auf Kompositionen früherer liturgischer Handschriften oder Gebetbücher zurückgreifen. Eine solche ist die schöne Darstellung einer Prozession (Bl. 69v) als Illustration zum Introitus vom Pfingstmontag »Cibavit eos...«. KILIÁN SZIGETI hält diese Miniatur für die Kopie einer Illustration zum Fronleichnam, die der Künstler des Graduals aus einem liturgischen Werk übernahm, sie jedoch wegen der textlichen Übereinstimmung der Introitusverse irrtümlicherweise beim Pfingstmontag anwendete. Am Pfingstmontag fand nämlich keine theophorische Prozession statt, wie sie die Miniatur darstellt. Die Gesamtheit der Miniaturen des Graduals zeugt dafür, daß typologische Bildreihen, die im Mittelalter sehr beliebt waren, zu gewissen Kompositionen Inspiration gegeben haben. Da der Introitus »Cibavit eos« in der Liturgie zweier Feste vorkommt, haben die Miniaturen des Graduals im ersten Fall das im neuen Testament gespendete Altarsakrament, und im zweiten Fall den Mannaregen, als ein alttestamentliches Vorbild der Eucharistie dargestellt. Als eine Allegorie der geistlichen und leiblichen Speise war im Mittelalter auch das Opfer MELCHISEDEKS oft verwendet.²⁰ Im Graduale wird diese Szene von einer dritten Miniatur veranschaulicht (Bl. 79v). Von den drei Szenen also, die in den Armenbibeln nebeneinander stehen, malten die Künstler des Graduals zuerst das neutestamentliche Thema, obwohl in einem Graduale, das die gesungenen Teile der Messe enthält, die theophorische Prozession vielmehr zur Illustration der Fronleichnamsprozession angebracht gewesen wäre.

Weitere Bilder bezeugen, daß die Miniaturen alt- und neutestamentliche Szenen abwechselnd zur Illustration gebrauchten. Beim Introitus »Eduxit eos Dominus in spe« (Bl. 22r) sind die vom ägyptischen Heer befreiten, jubelnden Juden, und beim Text »Eduxit Dominus populum suum« (Bl. 26r) Christus und der Apostel Petrus an der Spitze der Gläubigen dargestellt. Zwei andere aufeinanderfolgende Miniaturen (Bl. 123v und 127v) illustrieren den Text »Ecce Deus adiuvat me« mit der Gestalt König DAVIDS, als er Gott seine Seele anbietet, und den Introitus »Dum clamarem ad Dominum« mit dem Bild eines vornehmen Mannes, der in einer gotischen Säulenhalle betet. Bereits HERMANN und VAYER haben darauf hingewiesen, daß die alttestamentlichen Szenen in der Randornamentik des Titelblattes — die Befreiung JONAS' aus dem Bauch des Walfisches, SIMSON mit den Torflügeln der Stadt Gaza, die Erweckung des Sohnes der Witwe von Sarepta und des Jünglings von Naim — mit der Miniatur des Titelblattes — Christi Auferstehung — im allegorischen Zusammenhang stehen.²¹

Zu einer parallelen Darstellung alt- und neutestamentlicher Ereignisse lieferten die typologischen Werke — Bible moralisée, Biblia pauperum, Speculum humanae salvationis — den mittelalterlichen Künstlern zahlreiche Vorbilder. Den Miniaturen des Graduals waren diese Bilder gewiß bekannt. Einige allegorischen alttestamentlichen

¹⁹ BERKOVITS: *Corvini*, S. 79.

²⁰ SOLTÉSZ: *Biblia pauperum*, Taf. 18.

²¹ HERMANN a. a. O. 118. — Besprechung des Buches von I. BERKOVITS: *Corvini*. . . von L. VAYER. In: *Acta Historiae Artium*. Bd. X. (1964). S. 355.

Bilder der Handschrift wurden aber wahrscheinlich von einem alleinstehenden Denkmal der französischen Miniaturmalerei, von den »Grandes Heures de Rohan« angeregt. In diesem Kodex stellen zwei Bilder den Zug durch das Rote Meer dar. Je eine selbständige Miniatur zeigt den Versuch des Pharaos, über das Meer zu kommen und die Errettung der Juden (Bl. 179v und 180v).²² Auch in unserem Graduale wird dieses Ereignis durch zwei Bilder illustriert (Bl. 17v und 22r). Auf dem ersten erscheinen die durch das Meer ziehenden Ägypter, und die Gestalt des Pharaos während die Juden bereits ans Ufer gelangt sind; auf dem zweiten sind nur mehr die Helme der ertrunkenen Ägypter zu sehen, die Juden verharren dagegen im Dankgebet. Es ist uns vorläufig nur die Thematik der Bildserie der »Grandes Heures de Rohan« bekannt, aber auch diese Kenntnis hilft uns bei der Interpretation einiger Miniaturen des Graduals, deren Einzelheiten bis jetzt ungeklärt blieben. Auf Blatt 168r stellt die Illustration des Textes »Venite adoremus Deum«, nach der Ansicht VARJÚS, MOSES dar, »als er den Juden den in den Wolken erscheinenden Gott zeigt«. ²³ Diese Interpretation ist zwar richtig, bedarf aber einiger Ergänzungen. MOSES hält nämlich die Hand eines Mannes im goldenen Mantel, d. h. die Hand des Hohenpriesters AARON, dessen Stab aus Gottes Gnaden Blüte trug, als Zeichen, daß er von Gott zum Hohenpriester gewählt wurde. Daß der Mann mit dem goldenen Mantel nur AARON sein kann, ist auch aus den Einzelheiten der Miniatur eindeutig ersichtlich. In den Strahlen, die aus dem Munde Gottes kommen, erscheint das Christuskind, und im Vordergrund des Bildes steht die zur Mutterschaft erlesene MARIA. Auf solche Weise wollte der Miniator den Gedanken ausdrücken, daß der blühende Stab AARONS, d. h. seine hohenpriesterliche Berufung das alttestamentliche Vorbild Christi, zugleich aber auch das der Mutterschaft Mariä ist. Auf den Blättern 231–232 der »Grandes Heures de Rohan« symbolisieren vier Miniaturen denselben Gedanken.²⁴

Unsere Voraussetzung, daß die Bilder der »Grandes Heures de Rohan« thematische Inspirationen zur Illustration des Graduals geliefert haben, wird von einer Kompositions-Übernahme unterstützt. Die Miniatur auf dem Titelblatt des Graduals, die die Auferstehung Christi zum Thema hat, können wir auf ein ähnliches Bild im Psalter RENÉS von ANJOU und seiner zweiten Frau, JEANNE de LAVAL zurückführen.²⁵ Beide Bilder bestehen aus vier Szenen. Im Vordergrund, unter den vier Wächtern, die den etwas quer gestellten Sarg hüten, steht der Auferstandene. Dieses Hauptthema wird durch drei Szenen ergänzt: die Ankunft der drei Frauen am Grab, CHRISTUS erscheint MARIA MAGDALENA bzw. PETRUS. Von den beiden Miniaturen hat die des Graduals eine bessere Komposition. Ihr Meister malte die Nebengestalten kleiner und unterließ eine zweite Darstellung des Sarges. Rechts ist CHRISTUS als Gärtner, und die vor ihm knieende MARIA MAGDALENA, links CHRISTUS und der heilige PETRUS zu sehen: in der Mitte nähern sich auf einem gewundenen Weg die drei weißgekleideten Frauen dem Grabe. Auf beiden Bildern weichen die Typen der Personen voneinander ab; es sind ja Werke verschiedener Künstler. Ein Zusammenhang in der Komposition beider Miniaturen ist aber kaum zu bestreiten. Der Künstler des Graduals arbeitete in der Kenntnis des Psalters RENÉS von ANJOU. Er komponierte aber das Bild breiter, schöner, hat dennoch auch belanglose Details übernommen: den quer gestellten Sarg, die vier Wächter, den niedrigen Zaun. Den Hintergrund hat er wiederum wesentlich verändert: neben dem repräsentativen Städtebild Jerusalems

²² Paris, Bibliothèque Nationale. Ms. Lat. 9471. L. Leroquais, a. a. O. S. 289.

²³ VARJÚ, a. a. O. S. 16.

²⁴ LEROQUAIS, a. a. O. S. 290.

²⁵ Poitiers. Bibliothèque Municipale. Ms. 41 (202). LEROQUAIS, V.: *Les psautiers manuscrits Latins des bibliothèques publiques de France*. Bd. II. Macon, 1940–41. Nr. 385. Taf. CXXXII.

erhebt sich rechts der Kalvarienberg; links sind wahrscheinlich die sich entfernenden Gestalten Christi und der beiden Jünger von Emmaus zu sehen.

Die beiden Kodizes, die die Bildkonzeption des Graduals, bzw. seine einzelnen Kompositionen angeregt haben, sind viel älter als unsere Handschrift. Die »Grandes Heures de Rohan« entstanden nach Porcher zwischen 1418—1425,²⁶ das Psalter RENÉS und vom JEANNE de LAVAL — mit ihren Wappen ist die Handschrift geschmückt — um 1458,²⁷ RENÉ ANJOU, oder RENÉ DER GUTE, — Sohn des Herzogs LUDWIG II. von ANJOU und der Königstochter JOLANTHE von ARAGON, — war einer der großzügigsten Mäzene provenzalischer Kunst. Nach gescheiterten politischen Versuchen wandte er sich den Künsten zu. Infolge einer verlorenen Schlacht geriet er 1431 in die Gefangenschaft PHILIPPS II., Herzogs von Burgund, und wurde aus der Haft zu Dijon erst 1437 entlassen. Inzwischen, im Jahre 1435, machte die Königin von Neapel, JOHANNA II., statt des früher adoptierten ALFONS von ARAGON, ihn zu ihrem Erben. Bis 1442 bemühte er sich vergeblich um den Thron von Neapel, behielt jedoch den Königstitel von Neapel, Sizilien und Jerusalem bei.²⁸ Während seiner späteren Italienreise, wahrscheinlich im Jahre 1451, machte ihn JACOBUS ANTONIUS MARCELLUS auf den sich damals in Ferrara aufhaltenden JANUS PANNONIUS aufmerksam. RENÉ hat den ungarischen Humanisten großzügig unterstützt. JANUS PANNONIUS gedenkt in zwei Gedichten mit dankbarer Erinnerung seiner Hilfe.²⁹

RENÉ von ANJOU lebte seit 1454 in Angers, Aix und in seinen anderen Schlössern zurückgezogen, ausschließlich seiner künstlerischen Leidenschaft. Er dichtete und malte auch selbst. In den ihm zugesprochenen Miniaturen sind — außer in Italien empfangenen Impressionen — flämische Stileinflüsse zu spüren. Auch an seinem Hof beschäftigte er mit Vorliebe flämische Künstler.³⁰ Die Kunst von »Meister Rohan« lernte er in seiner Jugend kennen, als das Gebetbuch »Grandes Heures de Rohan« auf Bestellung seiner Mutter illuminiert wurde. Die beiden Kodizes, die die Miniaturen des Graduals beeinflussten, wurden also im Auftrag RENÉS, oder seiner nächsten Familienmitglieder — seiner Frau oder Mutter, bzw. für sie — hergestellt. Die an seinem Hof tätigen oder in Angers verkehrenden Künstler hatten wohl Gelegenheit die Miniaturen dieser Kodizes kennenzulernen. Diese Bilder dürften sie auch nach dem 1480 erfolgten Tode RENÉS zu ähnlichen Kompositionen angeregt haben. Die Bibliothek RENÉS, der Ritterromane und Chroniken besonders schätzte, enthielt sicherlich auch illuminierte Handschriften über die Kreuzzüge.

Die die Ikonographie und Kompositionen des Graduals betreffenden Analogien bestimmen eindeutig den Kreis, in dem seine Illustrationen als eine Weiterführung lokaler Traditionen entstehen konnten. In dem Familienkreis RENÉS finden wir auch Beispiele dafür, daß Handschriften nach bestimmten Vorbildern illuminiert wurden. Seine Mutter ließ von »Meister Rohan« die Kompositionen des im Jahre 1416 erworbenen Gebetbuches, der »Belles Heures« des Herzogs Berry ins Gebetbuch »Grandes Heures de Rohan« kopieren.³¹ Wie die Miniaturen des »Meisters Rohan« und die RENÉS von ANJOU isoliert unter den zeitgenössischen Denkmälern der französischen Miniaturmalerei stehen, ebenso sind auch die Bilder des Graduals dem Stil keiner bisher be-

²⁶ PORCHER, J.: *L'enluminure française*. Paris, 1959. S. 66.

²⁷ LEROQUAIS: *Les psautiers*, a. a. O. S. 164.

²⁸ PORCHER, a. a. O. S. 75—76. — UNTERKIRCHER, F.: *Abendländische Buchmalerei*. Graz—Wien—Köln, 1967. S. 219—220.

²⁹ HUSZTI, J.: *Janus Pannonius és Anjou René*. (J. P. und R. A.) Budapest, 1929. S. 11—12.

³⁰ PORCHER, a. a. O. S. 75.

³¹ PORCHER, a. a. O. S. 66.

kannten französischen Miniaturen um 1480 ähnlich. Hierauf hat bereits JEAN PORCHER hingewiesen.³² Auf den Miniaturen des Graduals vermengen sich flämische Stileinflüsse mit Anregungen verschiedener Vorbilder. Diese Vorlagen, die auf illuminierte Kodizes verschiedenen Inhalts zurückzuführen sind, dürften wir nach unseren heutigen Kenntnissen in erster Linie in der Bibliothek RENÉS von ANJOU in Angers vermuten. Die Identifizierung der Vorbilder und das Studium der Werke der in Angers tätigen Miniaturen könnten vielleicht auch die Frage beantworten, auf wessen Bestellung dieses repräsentative und oft diskutierte Stück der Bibliotheca Corviniana angefertigt wurde.

³² *Besprechung des Buches von I. Berkovits: Corvinen... von J. PORCHER.* In: Bulletin des Bibliothèques de France. 1964. S. 124.

Gebhard Blücher

Bestimmung der Auflagehöhe von Kronstädter Drucken des 16. Jahrhunderts mit Hilfe der Wasserzeichen

Bisher sind sehr wenige quantitative Daten über die Frühdrucke des 16. Jahrhunderts auf dem Gebiete des heutigen Rumänien bekannt geworden, gleichgültig, ob es sich um kyrillische oder nichtkyrillische Werke handelt. Ein Schlüsselpunkt zum Verständnis der quantitativen Beziehungen in der Geschichte des Buchdruckes ist die Auflagenhöhe, in der die einzelnen Werke erschienen. Im folgenden soll von einer Methode zur Bestimmung dieser wichtigen Ziffer die Rede sein, die der Verfasser auf Grund der Wasserzeichenverteilung in einzelnen Drucken des 16. Jahrhunderts finden konnte.

Anhand der modernen betagraphischen Reproduktionstechnik von Wasserzeichen mit Hilfe radioaktiver Isotope,¹ die ausgezeichnete, in allen Details wahrheitsgetreue Wiedergaben von Wasserzeichen (abgekürzt WZ) ermöglicht, ohne daß die Schriftzüge oder die Drucklettern des betreffenden Papiers mit abgebildet werden, wurde auf Grund der Untersuchung von über 5000 Archividokumenten und sehr vielen siebenbürgischen Drucken ein umfassendes WZ-Repertorium der ersten drei Papiermühlen aus Kronstadt (Braşov, Brassó), Hermannstadt (Sibiu, Szeben) und Klausenburg (Cluj, Kolozsvár) aufgestellt.² Die meisten Archivmaterialien erscheinen auf Kronstädter Papier, das zwischen 1546 und etwa 1600 hergestellt wurde. In den über 1800 Dokumenten auf Kronstädter Papier konnten 165 WZ-Varianten unterschieden werden. Diese Analyse ist die quantitativ umfangreichste Untersuchung in Weltmaßstab, die bisher über eine einzige Papiermühle bekannt geworden ist.³ Diese große Anzahl von WZ-Varianten von nur acht Haupttypen⁴ erklärt sich aus den Veränderungen, die die Drahtzeichen dieser WZ unter dem Einfluß der vielfachen Beanspruchungen während der manuellen Herstellung des Papiers unterworfen waren. Es soll außerdem darauf hingewiesen werden, daß eine größere Menge Büttenpapier immer zwei WZ-Varianten nebeneinander enthält (Formenpaare, FP⁵), weil beim Schöpfvorgang des Papiers jeweils zwei — oder ein Vielfaches von zwei — Formsiebe parallel verwendet wurden, je nachdem, ob aus einer oder mehreren »Bütten« geschöpft wurde. Das Motiv dieser Formenpaare ist grundsätzlich dasselbe, in ihrer Ausführung weisen diese Drahtfiguren aber charakteristische Unterschiede auf. Im Mittel konnten auch wir ein Auftreten von jährlich einem neuen FP feststellen.

¹ Zusammenfassung bisheriger Arbeiten: Ove K. NORDSTRAND: *Beta-Radiographie von Wasserzeichen*. Papiergeschichte. Bd. 17. 1967. H. 3/4. S. 25—28.

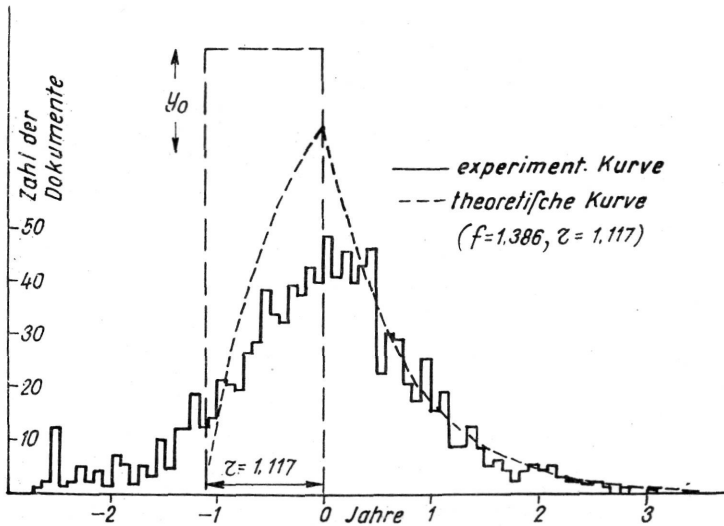
² Gebhard BLÜCHER: *Filigranele braşovene şi tipăriturile chirilice din secolul al XVI-lea*. Rev. Bibliotecilor. B. 20. 1967, S. 421—426.

³ Das bisher umfangreichste Studium der Wasserzeichenentwicklung einer Papiermühle, das 1100 berücksichtigte Archivmaterialien umfaßt, betrifft die Arensbürger Papiermühle (1604—1650), veröffentlicht in: Theo GERARDY: *Datieren mit Wasserzeichen*. Schaumburger Studien. H. 4. 1964. S. 83. u. f.

⁴ Gebhard BLÜCHER, a. a. O. S. 421.

⁵ Karl Th. WEISS: *Handbuch der Wasserzeichenkunde*, Leipzig, 1962. S. 105. u. f.

In den Archivmaterialien kommt so ein FP nicht nur während der etwa ein Jahr dauernden Produktionsperiode des betreffenden Papiers, sondern nach Einstellung der Produktion nach 1—2 Jahre in immer kleinerer Zahl vor⁶. Es gibt also in jedem Falle eine Übergangsperiode, in der sowohl die ältere, als auch die neu eingeführte Papiersorte in Dokumentenmaterial auftritt. Mit einer graphischen Kurve können wir zeigen lassen das mittlere zeitliche Vorkommen eines FP, das durch Summierung des Vorkommens von 22 FP Kronstädter Herkunft, die eine ähnliche Entwicklung aufweisen, erhalten wurde. Die Abbildung enthält auch eine theoretische Kurve, die auf Grund eines mathematischen Modell⁷ berechnet wurde.

Dieses Modell erlaubt folgende, für die weiteren Darlegungen wichtige Schlussfolgerungen: Wie zu erwarten, wird das Papier in seiner Gesamtheit nicht sofort nach seiner Herstellung bzw. nach dem Ankauf desselben verbraucht, sondern es werden bestimmte Vorräte davon angelegt, die dann mit der Zeit verwendet werden. Diese Vorräte an Papier, und zwar innerhalb der Papiermühle selbst, im Handel als auch bei den Verbrauchern betragen im Falle des Kronstädter Papiers 72% der Jahresproduktion, wobei etwa gleiche Anteile auf jede der zitierten Durchgangsphasen des Papiers entfallen dürften.

Da bei der Aufstellung der Verhältnisse auf die erwähnten graphischen Kurve in Abb. 1 nur das Papiervorkommen in Dokumenten berücksichtigt wurde, schließt der Autor, daß die beobachtete Differenz zwischen der theoretischen und der tatsächlichen Kurve auf den nichtberücksichtigten, für Drucke notwendigen Papieranteil zurückzuführen ist. Das für Drucke verwendete Papier scheint also aus der Produktionsperiode des betreffenden FP und, zusammen mit der neu eingeführten Papierkarte, noch etwa ein halbes Jahr später verwendet worden zu sein.

Auch die zeitgenössischen Drucke spiegeln diese Verhältnisse wieder. Viele der untersuchten Drucke enthalten mehr als ein FP. Tabelle 1 zeigt die Verteilung der WZ

⁶Theo GERARDY, a. a. O., S. 66.

⁷Gebhard BLÜCHER: *Posibilități de datare cu ajutorul filigranelor, un model matematic* (im Druck in Revista Bibliotecilor).

in der *Evanghelia cu învătătura* (BRV I, 29⁸), ein rumänisch-kyrillischer Kronstädter Druck, der von dem Diakonen CORESI 1580—1581 im Auftrage des Kronstädter Stadtrichters Lukas HIRSCHER gedruckt wurde. Wie aus Tabelle 1 ersichtlich, enthält dieser Druck drei (Kronstädter) Papiersorten, und zwar die zwei aufeinanderfolgenden FP A und B, und in geringer Menge auch ein Papier ohne WZ (O), das wahrscheinlich ganz

Tabelle 1. Papierverteilung in der *Evanghelia cu învătătura* (1580—1581)
(eine Lage des Foliobandes enthält 4 Bogen Papier)

Papiersorte	Nummer der Lage in dem betreffenden Drucke														
	1—25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39
A	25 × 4	2	3	1	2	3	3	4	4	4	4	3	2	—	2
B	—	2	1	3	2	1	—	—	—	—	—	1	2	4	2
O	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—

Anmerkung: A und B bedeutet zwei aufeinanderfolgende Formenpaar, O ein Papier ohne WZ (siehe Text).

kurze Zeit, während die Drahtfiguren von den alten auf die neuen Formsiebe überführt wurden, hergestellt wurde. Tabelle 1 zeigt die Verteilung der Wasserzeichen in dem ersten Exemplare der Akademiebibliothek der S.R.R. in Bukarest, doch weisen auch vier weitere, untersuchte Exemplare dieselbe charakteristische Verteilung der Papiersorten in den einzelnen Lagen des Druckes auf. Es ist ersichtlich, daß die ersten 25 Lagen nur Papier der Sorte A, die Lagen 26—30 ein Gemisch von A und B, die Lagen 31—35 Papiersorte A, anfangs gemischt mit Papier ohne WZ (O), und die Lagen 36—39, sowie auch die erste, nicht numerierte Lage in einigen Exemplaren, wieder Sorte A und B gemischt, enthalten.

Wie ist diese Verteilung der Papiersorten zu beurteilen?

Es ist bekannt, daß ein Buch druckbogenweise, Lage auf Lage gedruckt wurde und auch heute noch so gedruckt wird. Dabei wird jeder Druckbogen in der vorher festgelegten, der Auflage entsprechenden, Anzahl von Exemplaren hergestellt. Da für die Drucke große Mengen Papier gebraucht wurde, ist anzunehmen, daß der Buchdrucker diese Quantitäten, zumindest im Falle der großformatigen und umfangreichen kyrillischen Drucke des 16. Jahrhunderts, nicht auf einmal beschaffte. So wäre erklärlich, daß einzelne Buchfragmente unterschiedliches Papier enthalten. Besonders auffallend ist der Sortenwechsel in solchen Drucken, die in Orten hergestellt wurden, die keine Papiermühle in der Nähe hatten, so daß in solchen Fällen einzelne Buchfragmente mit Papier ganz verschiedener Herkunft hergestellt wurde, wie z. B. Honterusdrucke vor 1546, Heltaidrucke vor 1562 usw. In unserem Falle wurde zum Großteil die Papiersorte mit FP A, und später auch eine Papiersorte, die FP A und B gemischt enthält, verwendet. Ein solches Gemisch von älteren und jüngeren WZ ist in einer Übergangsperiode möglich, denn nach dem Schöpfvorgang des Papiers folgen noch eine ganze Reihe von Produktionsphasen, wie Pressen, Trocknen, Leimen, Trocknen, Sortieren, Glätten, Verpacken usw., bei denen Papiere einer begrenzten Schöpfzeitspanne durcheinander geraten können. Im Falle der *Evanghelia cu învătătura* treten also dreimal hintereinander jeweils etwa

⁸ BRV = I. BIANU, N. HODOŞ, D. SIMONESCU: *Bibliografia Românească Veche*, Bukarest, 1909, 1943. 4 Bände. Die erste römische Ziffer bedeutet den Band, die zweite lateinische Zahl die Nummer, unter der das Werk in BRV behandelt wird.

⁹ Karl Th. WEISS, a. a. O., S. 27.

5 Lagen = 20 Papierbogen mit annähernd derselben Mischung von WZ auf, d. h. 20 Druckbogen wurden aus demselben Papiervorrat gedruckt. Aus welcher Menge Papier bestand nun dieser Vorrat? Das Papier wurde im 16. Jahrhundert in folgenden Einheiten gehandelt:⁹

1 Ballen = 5000 Bogen, 1 Ries = 500 Bogen Druckpapier.

Teilt man nun so eine Handelseinheit des Papiers durch die Anzahl der für ein Buchfragment bestimmter Papierzusammensetzung charakteristischen Bogenzahl, so muß die erhaltene Ziffer der Auflage entsprechen, wenn die betreffenden Papierverpackungen verwendet wurden:

$$\frac{5000}{20} = 250 \text{ (bei Ballen)} \text{ und } \frac{500}{20} = 25 \text{ (bei Ries)}$$

Ein Vergleich der Auflagen, die so berechnet wurden, wird sofort zu der Annahme führen, daß nur die Auflage von 250 Exemplaren möglich ist, daß also der betreffende Buchdrucker Papierballen verwendete. Die Auflage von 25 Exemplaren bei Verwendung von einem Ries wäre viel zu klein und unrentabel, und würde auch, in größerem Rahmen gesehen, letzten Endes nicht zu den Gründungen der vielen Papiermühlen geführt haben, deren Existenz ja eben vom Buchdruck abhängig ist.

So erscheint die Formel gerechtfertigt:

$$\text{Auflage} = \frac{5000}{x} \text{ Exemplare}$$

X = Anzahl der Papierbogen aus einem Buchfragment, die gleiche, von andern Fragmenten unterscheidbare WZ-Zusammensetzung aufweisen.

Die Auflage der *Evangelia cu invățătură* muss also etwa 250 Exemplare betragen haben. Die Berechnung ist in diesem Falle verhältnismäßig sicher, weil man hier dreimal hintereinander der Zahl X entsprechende Buchfragmente unterscheiden kann. Es ist ja in andern Fällen oft so, dass nur ein einziges, vom Rest unterscheidbares, Buchfragment auftritt, wobei dasselbe auch aus mehreren Ballen Papier derselben Zusammensetzung hergestellt worden sein kann, so daß die berechnete Auflageziffer evt. in Wirklichkeit ein Mehrfaches betragen haben kann. Die Chance, womöglich mehrere, dem X der Formel entsprechende Fragmente in einem Drucke zu finden, ist naturgemäß bei großformatigen und voluminösen Werken am größten. Nicht umsonst konnte bei der Untersuchung gerade der großformatigen kyrillischen Drucke diese Regelmäßigkeit entdeckt werden. Die andere große Gruppe von Kronstädter Drucken, die nichtkyrillischen Werke, sind aber meist kleinformatig und wenig umfangreich. Aus diesem Grunde sind hier Auflagebestimmungen auch kaum mit einiger Sicherheit durchzuführen. Immerhin lassen sich auch in diesem Falle manchmal Anhaltspunkte für quantitative Erwägungen finden. Tabelle 2 enthält außer den Auflagen der kyrillischen Werke, die relativ sicherer bestimmbar sind, auch die von nichtkyrillischen Drucken, die aber nur mit größter Vorsicht zu beurteilen sind und in den meisten Fällen kaum den Rahmen einer Arbeitshypothese überschreiten dürften.

Wie aus Tabelle 2 ersichtlich, schwanken die für die kyrillische Drucke aus Kronstadt gefundenen Auflagen zwischen 80(?) und 400 Exemplaren. Sind die Ziffern im Einzelnen auch nicht ganz sicher, so zeigt diese Aufstellung im allgemeinen doch eine erstaunliche Regelmässigkeit. Die einzige Angabe von Vorräten an kyrillischen Drucken¹⁰

¹⁰ BOGDÁN István: *A magyarországi papíripar története (1530—1900)*, Budapest, 1963. S. 444.

Tabelle 2. Auflagehöhe und Papierbedarf bei Drucken aus dem 16. Jahrhundert
Kronstädter Herkunft

Nr. aus	Titel	Sprache	Ersch.- Jahr	Format	Blatt- zahl	Ungefähre Auflage (Stück)	Ungefährer Pa- pierbedarf (Ballen)
BRV		<i>Kyryllische Drucke</i>					
IV, 3	Octoih	sl.	1557	2°	166	200	3,3
I, 9	Triod-Penticostar	sl.	1558	2°	364	180	6,5
I, 12	Apostol	r.	(1567)	2°	320	200	6,4
IV, 6	Octoih	sl.	1567	2°	196	200	3,9
I, 13	Tilcul + Molitven.	r.	(1567)	2°	262	180	4,7
I, 15	Sbornic II	sl.	1569	2°	222	200	4,4
I, 16	Psaltire	r.	1570	2°	204	400	4,1
I, 16 ₁	Psaltire	sl.	(1573)	4°	296	333? 400?	4,9? 5,9?
IV, 11	Evangeliiar (Lavr.)	sl.	(1574)	2°	214	300—350	6,4—7,5
I, 17	Octoih I	sl.	1573	2°	216	170	3,7
I, 18	Octoih II	sl.	1575	2°	198	300	5,9
I, 20	Psaltire	sl.	1577	2°	170	300? 80?	5,1? 1,4?
I, 22	Octoih	sl.	1578	2°	204	150—200	3,1—4,1
I, 24	Tetraevangeliiar	sl.	1579	2°	228	150	3,4
I, 23	Tetraevangeliiar	sl.	1579	2°	208	200? 300?	4,2? 6,2?
I, 28	Evanghe. cu invăţăt.	r.	1581	2°	318	250	8,0
I, 32	Liturghier	sl.	1588	4°	105	200? 300?	1,0? 1,5?
IV, 14	Psaltire	sl.—r.	1589	4°	333	170	2,8
RMK		<i>Lateinisch—deutsche Drucke der Honteruspresse</i>					
II, 38	Reformatio Eccl. . . .	l.	1547	8°	28	>1400?	1?
II, 39	Kirchenordnung	d.	1547	8°	44	> 900?	1?
II, 40	Agenda . . .	d.	1547	8°	28	>1400?	1?
II, 41	Kathechismus	d.	1548	8°	24	>1700?	1?
II, 42	Odae cum harmonis	l.	1548	8°	80	>1700?	3,5?
II, 45	Kathechismus	gr.	1550	8°	104	1000?	2,5?
II, 64	Insignes . . .	l.	1555	12°	96	500? 1000?	0,8? 1,6?
II, 74	Novum Testamentum	gr.—l.	1557	4°	330	250?	4?
II, 89	Brevis Confessio. . .	l.	1563	4°	46	800? 1250?	2,0? 3,0?
II, 119	Compend. Grammat.	gr.	1569	8°	64	1000? 2000?	1,6? 3,2?
II, 247	Tröstl. Gebete . . .	d.	1594	8°	28	250?	0,2?

Zeichenerklärung: BRV = I. Bianu—N. Hodoş—D. Simonescu: Bibliografia Românească Veche, Bukarest, 1909, 1943. RMK = K. Szabó: Régi Magyar Könyvtár, Budapest, 1885; in dieser Rubrik bedeutet die erste Zahl die Nummer des Bandes, die zweite Zahl die Nummer, unter der der betreffende Druck darin vorkommt. Eingeklammerte Erscheinungsjahre [(.)] beziehen sich auf die neuesten Datierungen undatierter Werke (siehe auch G. BLÜCHER: *Filigranele . . .*, a. a. O.). Abkürzungen: sl = kirchenslavisch, r = rumanisch, l = lateinisch, d = deutsch, gr = griechisch.

erwähnt 50 unverkaufte Exemplare der etwa 1561 gedruckten *Intrebare creştinească* (BRV IV, 4) neben andern Drucken in geringerer Zahl, die sich 1585 im Besitze des Peter SCHIRMER, eines wahrscheinlichen Verwandten des 1565 verstorbenen, ehemaligen Bestellers dieses Druckes, Johannes BENCKNER, befanden. Diese Anzahl von 50 Exemplaren zeigt, daß die Auflage dieses Druckes auf jeden Fall mehr als 50 Exemplare betrug, andererseits ist der Schluß wahrscheinlich, daß dieser ausgeprägt protestantische Druck nicht den vom Besteller erwarteten Anklang fand, im Gegensatz zu den kleinen Vorräten an andern kyrillischen Drucken, die auch in dem Testamente Peter SHIRMERS vorkommen. Diese 1585 nur noch in geringer Anzahl vorhandenen kyrillischen Drucke, die vorher meist in wiederholten Auflagen erschienenen Psalmen- und Evangelienbücher usw., zeigen, daß der Handel damit rentabel gewesen sein muß.

Mit Hilfe der Auflagenhöhe, der Seitenzahl und dem Formate läßt sich leicht die für den betreffenden Druck notwendige Papiermenge berechnen, die in Tabelle 2 bei jedem Drucke angegeben ist. Wie ersichtlich, wurde für die Herstellung eines kyrillischen Druckes 3—6 Ballen Papier benötigt. István BOGDÁN gibt bei einer mittleren Produktion von 40 Ballen Papier pro Jahr für eine Papiermühle des 16. Jahrhunderts einen Verbrauch von $12\% = 5$ Ballen für Drucke an. In der Zeitspanne 1557—1583 ist in Kronstadt, im Gegensatz zu andern Druckorten des 16. Jahrhunderts, eine besonders regelmässige und langdauernde kyrillische Druckertätigkeit, insbesondere des Diakonen CORESI, zu bemerken. Im Gegensatz dazu bringt die vorher sehr aktive lateinisch—deutsche Druckerei nach dem Tode Valentin WAGNERS 1557 nur noch sehr wenige Drucke hervor. Diese Umstände erlauben die weiteren Vergleiche. Nachdem im Mittel jährlich ein kyrillischer Druck erschien, so ist der berechnete Papierverbrauch von 3—6 Ballen pro Druck mit dem jährlichen Verbrauch von 5 Ballen Papier für Drucke¹⁰ vergleichbar und zeigt gute Übereinstimmung. Dieser Vergleich beleuchtet auch die prinzipielle Anwendbarkeit der vorgeschlagenen Methode zur Auflagenbestimmung.

Komplizierter vom Standpunkt des Papierverbrauchs ist die Analyse der lateinisch—deutschen Druckertätigkeit von 1539—1557, die an den Namen des bedeutenden Humanisten Johannes HONTERUS und dessen Schüler und Nachfolger Valentin WAGNER gebunden ist. Diese Drucke sind meist im kleinem Format (in Oktavo) gedruckt, und waren, mit Ausnahme von einigen umfangreicheren Werken, recht dünn. Die 68 Drucke dieser Periode enthalten im Mittel nur 6 Bogen Papier pro Druck gegenüber den etwa 100 Bogen kyrillischer Drucke, im Gegensatz zu diesen wurden aber im Mittel vier Drucke jährlich herausgegeben. Um zu einem mit der kyrillischen Druckertätigkeit später vergleichbaren jährlichen Papierverbrauch von etwa 5 Ballen zu gelangen, müßte bei den

lateinisch—deutschen Drucken eine mittlere Auflage von $\frac{5 \times 5000}{4 \times 6} \approx 1000$ Exempla-

ren angenommen werden. Vergleichen wir diese Ziffer mit den in Tabelle 2 angeführten, unsicheren Auflagen dieser Drucke, so ist eine gute Übereinstimmung zu finden. Die wesentlich höheren Auflagen dieser Drucke gegenüber den kyrillischen Werken ist weiter nicht verwunderlich, da es sich dabei meist um Schulbücher handelt, die HONTERUS für das 1544 neuorganisierte Kronstädter Schulwesen, das »Studium Coronense«,¹¹ druckte. Die nach dem Tode von HONTERUS († 1549) von Valentin WAGNER weitergeführte Druckertätigkeit erreicht ihren Höhepunkt um das Jahr 1555. Auch hier herrschen die pädagogischen Werke vor und sind wahrscheinlich mit der 1555 erfolgten Neuorganisation des Hermannstädter Schulwesens in Verbindung zu bringen, für die WAGNER die Schulbücher geliefert haben muß.

In Bezug auf die Auflagenhöhe ist noch folgende Beobachtung von Interesse: In dem bisher untersuchten Archivmaterial von über 1800 Dokumenten auf Kronstädter Papier und fast allen siebenbürgischen Drucken zeigt das jährliche Papiervorkommen ein eigenartiges Verhalten. Während in der ersten Periode 1546—1557 relativ wenig Kronstädter Papier in Dokumenten vorkommt, verdreifacht sich das Vorkommen nach 1557, ohne daß dieser plötzliche Sprung auf andere Ursachen als den Tod Valentin WAGNERS 1557 und das erste Auftreten des kyrillischen Buchdrucks in Kronstadt zurückzuführen ist. Ist der Tatbestand aber so aufzufassen, daß der Tod WAGNERS mit dem Auftauchen der kyrillischen Drucker in Kronstadt zusammenhängt, dann muß vor 1557 dreimal mehr Papier für lateinisch—deutsche Drucke als nachher für kyrillische Drucke verwendet worden sein. Die unmittelbare Schlußfolgerung daraus wäre, daß HONTERUS und WAGNER

¹¹ Joseph Dück: *Geschichte des Kronstädter Gymnasiums*, Kronstadt, 1845.

in größeren mittleren Auflagen als 1000 Exemplaren druckten, oder daß sehr viel mehr Drucke, als heute noch bekannt, hergestellt wurden. Uns scheint die zweite Auffassung aus folgendem Grunde wahrscheinlicher: Da die meisten Drucke Schulbücher waren, ist anzunehmen, daß diese ziemlich achtlos behandelt wurden und demnach zum größten Teil verloren gingen. »Von Honterus selbstverfaßter und 1543 gedruckter Schulordnung ist nur ein 114 Jahre jüngerer Nachdruck (1657) erhalten. Diese Tatsache zeigt, wie leicht selbst wichtige und für den täglichen Gebrauch unentbehrliche, also sicher zahlreich vorhandene Drucke — auch in der Zeit vor dem großen Brande Kronstadts (1689) — für unsere Tage verloren gehen konnten.«¹²

Das plötzliche Anwachsen des Papiervorkommens in Dokumenten nach 1557 wirft aber auch ein charakteristisches Licht auf das kyrillische Druckgeschäft in Kronstadt. Der Papiermühlenbesitzer Johannes BENCKNER, gleichzeitig langjähriger Stadtrichter, Großkaufmann und reicher Patrizier, gründete 1546 die Papiermühle wegen dem stark angewachsenen Papierverbrauch der Druckerei HONTERUS's. HONTERUS und WAGNER starben aber unerwartet früh, so daß BENCKNER gezwungen war, neue Abnehmer für sein Papier zu suchen. Er fand sie in den zu diesem Zwecke wahrscheinlich von ihm nach Kronstadt gerufenen kyrillischen Druckern, denn bis zu seinem im Jahre 1565 erfolgten Tode nennen alle hier hergestellten kyrillischen Drucke ihn als Auftraggeber. Es ist anzunehmen, daß BENCKNER auch den Vertrieb der kyrillischen Drucke in Siebenbürgen und den rumänischen Fürstentümern als Anhängsel seiner andern Handelsgeschäfte übernahm. Daß BENCKNER bei der Bestellung kyrillischer Werke zumindest auch wirtschaftliche Ziele verfolgte,¹³ zeigt die Tatsache, daß nur einige dieser Werke, und zwar die in rumänischer Sprache gedruckten, protestantische Tendenzen des Stadtrichters aufweisen. Trotzdem muß das kyrillische Druckgeschäft den Ausfall an früher durch WAGNER für Drucke verbrauchtem Papiere nicht wettgemacht haben, und nachdem 1560 in Klausenburg die Gründung einer Papiermühle beschlossen wird, entschließt sich BENCKNER, schwindende Rentabilität befürchtend, die eigene Papiermühle 1561 an Hans ZIPSER, den »andern« Papiermachermeister, zu verkaufen.¹⁴ Bis zu BENCKNERS und auch ZIPSERS Tod 1565 zahlt der letztere etwa die Hälfte des Wertes der Papiermühle in Raten,¹⁵ so daß Benckner auch vom Standpunkt des Papierverbrauchs weiter Interesse am kyrillischen Buchdruck zeigt. Verkaufte aber BENCKNER die Papiermühle, weil deren Wirtschaftlichkeit sank, so ist der Entschluß seiner Tochter Agnes HUTTERIN, die Papiermühle 1567 in ihren vollständigen Besitz zu bringen, auffällig. Wie die weitere Entwicklung der Papiermühle zeigt, scheint die »Frau Agnet« die Geschäfte der Papiermühle selber und mit Geschick geführt zu haben. Auffällig ist aber, dass der kyrillische Druck in Kronstadt jetzt einen zweiten, großen Aufschwung nimmt, daß außer CORESI auch andere Buchdrucker auftreten, wie der »deacul« (Schreiber) Lorinț und der »ieromonah« Lavrentie, und dass die meisten dieser Drucke in ihren Epilogen keine Auftraggeber anführen. Nachdem keiner der genannten Drucker geschichtlich als einflußreiche oder vermögende Gestalten bekannt sind, ist es sehr wahrscheinlich, daß sie in materieller Hinsicht abhängig vom Auftraggeber waren, denn allein der Wert von 5 Ballen Papier, die für einen kyrillischen Druck im Mittel notwendige Papiermenge, betrug etwa 50 fl., ein für das 16. Jahrhundert großer Wert, der dem Jahresgehälte des Schulrektors der

¹² Hermann TONTSCH: *Die Honteruspresse in 400 Jahren*, Kronstadt, 1933. S. 8—9.

¹³ P. P. PANAITESCU: *Inceputurile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965. S. 135.

¹⁴ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt (Brassó) in Siebenbürgen*, Band IV, S. 153.

¹⁵ *Quellen . . .*, a. a. O. Band VI, S. LVI.

Stadt gleichkam. Als regelmäßiger Auftraggeber kommt aber der Papierlieferant, also Agnes HUTTERIN, noch am ehesten in Frage. Tatsächlich stammen die früher erwähnten, im Testamente Peter SCHIRMERS (†1585) angeführten kyrillischen Drucke höchstwahrscheinlich aus dem Nachlasse der 1584 verstorbenen Hutterin. Die Frau Agnet hat also zumindest einen dem Papierverbrauch entsprechenden Anteil an kyrillischen Drucken erhalten,¹⁶ es ist aber wahrscheinlicher, daß der Druck dieser Werke ihrer Initiative entsprang, und daß sie, wie ihr Vater, den Vertrieb selbst leitete. So ließe sich auch die auffällige Regelmäßigkeit in der kyrillischen Druckeraktivität in Kronstadt zwischen 1567—1583 erklären, denn bei der Unsicherheit der zeitverhältnisse zeigt diese Regelmäßigkeit des Vorhandensein finanzkräftiger und handelsfreudiger Gönner. Typisch für diese Auffassung ist auch das plötzliche Aufhören der Druckertätigkeit mit dem Tode der HUTTERIN 1584. Die relativ kleinen Auflagen von etwa 200 Exemplaren und die trotzdem kurz aufeinander folgenden Neuausgaben von Drucken ähnlichen Inhalts sprechen für eine vorsichtige Geschäftsführung, die das Risiko höherer Auflagen vermied. Das kyrillische Druckgeschäft erhielt im Mittel jährlich etwa die gleiche Papiermenge zugeteilt, die wieder auf eine einheitliche Geschäftsführung hindeutet.

Über die Auflagenhöhe im europäischen Raume des 16. Jahrhunderts sind verhältnismäßig wenig Daten bekannt. »Im allgemeinen sind wohl Auflagen von 4—500 Exemplaren in der mittleren Inkunabelzeit üblich geworden«,¹⁷ doch sollen auch schon einzelne Auflagen von über 2000 Exemplaren bei Gebrauchsdrucken (Kalender, Schulbüchern) vorgekommen sein. Die von uns gefundenen Auflagen passen gut in dieses Bild. Die vorgeschlagene Methode zur Bestimmung der Auflageziffer kann sicher auch bei zahlreichen ausländischen Drucken angewendet werden und verspricht neue Gesichtspunkte zur Beurteilung von Problemen der Papier- und Buchdruckgeschichte zu liefern.

¹⁶ PANAITESCU, a. a. O.

¹⁷ Konrad HEBLER: *Handbuch der Inkunabelkunde*, Leipzig, 1925. S. 142—145.

KÖZLEMÉNYEK

Szacsvay Sándor utolsó évei. A *Honnyi Levelek, Tudósítások, 's Egyebek*, a bécsi *Magyar Kurir* melléklapja, 1815. június 2-i számában tudósít a még mindenkinek eleven emlékezetében élő egykori szerkesztő, SZACSVAY Sándor haláláról. „Erdély Ország Május 15-ik napján, 1815. esztendőben. A' Magyar Kurir nemzeti újságoknak, néhai II. József R. Császár uralkodása alatt első kezdője, néhai Szacsvay Sándor azoknak a' nagy lelkű Magyar hazafiaknak nem kevés szomorúságokra, a' kik az ő tüzes hazafi gondolkodásait . . . méltóképpen betsülték, Kolozsvárt ezen folyó esztendő Május 15-dik napján meghalt életének nagy vénségében. Valamint sok tudós embereket, úgy ezen elhunyt kedves hazánkfiát is 14 esztendőből fogva kettős szerentséltenség nyomta egészségében és erejében — Ez előtt 14 esztendővel kapott gutaütése miatt félszepséget és sok nyomorúságot szenvedett, melly miatt sem semmi hivatalt nem viselhetett, sem semmi keresménnyel magát, 's népes familiáját nem segíthette. Ő éltének boldog napjaiba . . . másokon utolsó fillérével is, ha lehetett, segített, 's ugyan ezért, éltének végződéséig, mindennek jó emlékezetében volt. Utolsó esztendeiben sok szükségét szenvedett, kiváltképpen nagy lelkű Mecénásának, néhai Oberster Barcsai Ábrahám Úrnak halála után, alig találtatott egy két jóltevője, 's ha egy nemes Háztól minden napi ételmet, szabad asztalt, 's pénzbeli segítséget nem kapott volna, koplalásra és éhenhalásra kellett volna néki jutni, kevés szerzeménye öt gyermekének tartására, 's nevelésére sem lévén elégséges. A' kik az ő . . . elmés ujságjait olvasták és szerették, sajnálhatták sorsát.”

Tizennégy esztendei nyomorúság, baráti alamizsna s végül kínos vénség — ez lett volna a magyar polémikus publicisztika alapítójának, az újságciikk-műforma magyarországi meghonosítójának a végső sorsa. De az annyi paradox félreértést támasztó, máig sem egybehangzóan értékelt újságíró — talán az első Magyarországon, akit mindig és mindvégig csak a tolla tartott — úgy halt meg, mint a francia népdal katonahőse, aki egy negyedórával halála előtt — még eleven volt. Nagyon is az volt, hiszen „késő vénségében”¹ írta meg újságírói hitvallását egy előterjesztés képesán, amelyet az erdélyi főkor-mányszék a HOCHMEISTER Márton nyomdász kiadásában megjelenő *Siebenbürger Zeitung* tárgyában kért tőle. És arról is tudunk, hogy — talán az első eseten s annak sikerén kedvet kapva — valóban szinte élete utolsó napjaiban, véleményt akart mondani az éppen megindult DÖBBENTEI-féle folyóiratról, az *Erdélyi Múzeumról* is.

De mielőtt ismert újságírói végrendeletét megkísérelnénk új szempontokból meg-

¹ In hohem Alter — ezt mondja másik egykorú nekrológja is: *Gemeinnützige Blätter*. 1815. 47. sz. 376. l. A *Siebenbürger Zeitung*ra vonatkozó előterjesztésének teljes szövegét ketten is közölték: JAKAB Elek: *A censura története Erdélyben*. Figyelő. 1881. 161—182, 254—273, 333—356. l. és TÖRÖK István: *Az erdélyi hírlapirodalom történetéhez*. Erdélyi Múzeum 1896. 16. köt. 189-194. l. Ld. DEZSÉNYI Béla: *A magyar hírlapirodalom első szizada*. Budapest, 1941. 28. l. SZACSVAY életrajza: JAKAB Elek: *Szacsvay Sándor*. Figyelő 1881—1882. XI—XII. köt. 161—174., 252—267., 321—346., 25—43. l.

világítani a magyar sajtótörténet s benne SZACSVAY jelentőségének egyik értékesíthető fényjelzőjeként, vessünk össze néhány tényt a nagyon gyéren ismert adatokból, amelyek SZACSVAY szerkesztői évei után következő életét illetik.

A *Magyar Kurirtól* történt erőszakos elmozdítása után SZACSVAY semmiképpen sem szándékozott feladni ügyét és részvételét a kormozgalmakban, amelyek a magyar társadalmi és politikai viszonyok kényszere, de a külföldi kapcsolatok hatása alatt is a felvilágosodástól majd a jozefinizmustól a forradalom felé haladtak. Amikor látta, hogy a lap megtartásáért eredménytelen marad a küzdelem, azért folyamodott a királyhoz, hogy állapítsák meg legalább, miszerint a cenzúrávétségen kívül más nem terheli, azért, hogy valami állást kaphasson Erdélyben. Enélkül az elbocsátás, mint ilyenkor lenni szokott, súlyosabb gyanúra adván okot, nem boldogulhat többé más pályán sem, nemcsak azon, amelyről leszorították. Az erdélyi kancellária le is írt a kolozsvári guberniumhoz, hogy valamely hivatal üresedése esetén SZACSVAY „a folyamodásból ki nem záratik.”²

Ennek ellenére erdélyi alkalmazására soha sor nem került, valószínűleg azért, mert nemesi származása ellenére, mint életrajzírója írja, az erdélyi urak nem szerették. „A középosztályhoz csatlakozván, annak rokonszenveiben kárptólást talált.” Középosztály alatt itt nyilvánvalóan a birtoktalan vagy kisvagyonú nemesi-honorációr réteg értődik, az, amely a ferenci nyomás alatt tovább őrzi a szebb évek és szebb remények emléket: írók, papok, tanítók, akiknek elégedetlen megnyilatkozásaiból esokorra valót lehet idézni 1794 és az új század eleje között.³ Már a *Magyar Kurirt*, sőt még előbb a SZACSVAY szerkesztette *Magyar Hírmondó*-évfolyamokat sem nagyon szerették a felsőbb osztályok, kiknek elbizakodott korlátoltságát SZACSVAY sokszor sértegette.⁴ És ezt a kritikus szembenállást a rendi vezetőkkel — akik közben a Habsburg-trón teljes hűségére tértek vissza kiváltságaik megtartása fejében — SZACSVAY tovább fokozta, a magyarországinál sok tekintetben még korlátoltabb és elfogultabb erdélyi vezető emberek rovására. Bosszantó pasquillusokkal sértegette őket.⁵ „... bizonyos levén az, hogy Szacsvai csípős és kíméletlen tollával sértegetvén nemcsak a papságot, hanem az erdélyi nagy urakat is, könnyen megértheti már, hogy Szacsvai Sándor minden éles esze és tudományos műveltsége mellett is miért vont légyen magára annyi ellenséget, és miért halt el azon méltányos dieséret és koszorú nélkül, melyet valójában megérdemlett volna.”⁶

Annak, hogy SZACSVAY nem tört meg és nem hódolt be, legfőbb bizonyítéka azonban a szabadkőművességgel való kapcsolata és késői barátsága az ugyancsak Erdélybe és ugyancsak politikai kompromittáltsága okából visszavonult BARCSAY Ábráhámmal.

Míg az irodalomban eddig általános volt a felfogás, hogy SZACSVAY igen korán belépett valamely szabadkőműves páholyba,⁷ addig ma már nyugodtan állíthatjuk, hogy sem a *Magyar Kurir* indulása előtt, sem annak fennállása idején nem lehetett szabadkőműves. Teljesen megalapozatlan a JAKAB által családi hagyományból vett feltevés, hogy GROSSINGER József, bécsi protektora, az állítólagos kabinettitkár, vezette volna be a páholytestvérek közé. Már csak a pártfogó személye is kizárja ezt: az exjezsuita GROSSINGEREKben éppen úgy nem bíztak volna soha a szabadkőművesek, mint valószínűleg az is lehetetlen lett volna, hogy egy jezsuita klastromba egy szabadkőművest befogad.

² JAKAB: *Szacsvay*. I. h.

³ TOLNAI Gábor: *Az első magyar köztársasági mozgalom néhány kérdése*. A MTA. Nyelv- és Irodalomtud. Oszt. Közl. 1951. I. köt. 319—355. l.

⁴ DEZSÉNYI Béla: *A Magyar Kurir és a cenzúra 1787—1792*. Magy. Könyvszle. 1967. I. sz. 12—39. l.

⁵ JAKAB, *i. h.*

⁶ KEMÉNY József: *Adatok Szacsvai (sic) Sándorról*. Új Magyar Múzeum 1856. I. köt. 281—283. l.

⁷ JAKAB, *i. h.*

janak. Egyébként József testvére, a másik GROSSINGER határozottan cáfolja is azt, mintha bármely páhollyal valaha is kapcsolatba került volna.⁸

Viszont az is tény, hogy éppen 1793-ban, tehát akkor, amikor a *Magyar Kurirt* elhagyta és talán GROSSINGERrel való kapcsolata is megszakadt, SZACSVAY neve már felmerül „mint új név” a „Zur gekrönten Hoffnung” nevű bécsi páholyban. A páholy megelőző névsorai nem tartalmazzák nevét. A névsorban egyébként foglalkozásként „Privatgelehrter” van feltüntetve neve mellett: ez is amellett látszik bizonyítani, hogy neve a lajstromba akkor került — de kevéssel később —, amikor a *Magyar Kurirt* már elhagyta.⁹

Mindez csak annyit jelent, hogy SZACSVAY 1793-ban, bármily veszélyessé vált is számára a helyzet, nem szándékozott a közélettől visszavonulni. Sőt, eredeti szándéka szerint Bécsben maradt volna, talán a szabadkőműves lista számára adott foglalkozás-megjelölésnek megfelelően, mint magántudós. Ennél többet azonban nem állíthatunk.

Viszont, megint csak végtelen következtetések nélkül, figyelemre méltó BARCSAY Ábrahámmal való kapcsolata. A koronás reményről (vagy teljesült reményről) elnevezett páholy tagjai közé tartozott a testőrírók egy része. És az utóbbiak egyike, BARCSAY, éppen kevéssel előbb, a török háborúkban való vitéz részvételéért nyerte el az ezredesi rangot. Viszont 1794-ben váratlanul nyugdíjazták, s ekkor vonult vissza maros-solymosi birtokára, Erdélybe, előkelő felesége, gróf BETHLEN Zsuzsanna mellé. Nem lehetetlen, hogy éppen magas családi kapcsolata miatt maradt csak suttogó híresztelés, hogy visszavonulása bukás volt, amelynek oka „felségsértés”. Az 1794-ben ellene folyt vizsgálat a Martinovics-mozgalommal hozta kapcsolatba.¹⁰

BARCSAY volt SZACSVAY mecénása viszontagságos utolsó életszakaszában — így olvastuk a *Magyar Kurir* megemlékezésében. BARCSAY adakozó, jótékony lelkületét életírói szeretik emlegetni. „Utolsó szükségre és éhenhalásra jutott bányászcsaládokat nyomorukból kiségitte.”¹¹ A *Magyar Kurir* 1806-ban így búcsúztatja: „szükölködő szegények tápláló dajkájok, az özvegyeknek és árváknak édes atyjok . . .”

De csak jó szívét jellemzi-e a következő: „Egyszer, midőn Hunyad megyében utazott, francia hadi foglyokat talált s látta, hogy az egyiknek inge nincsen. Levetette a magáét, odaadta, maga felső köntösébe takarózva ment haza.” És azt is mondják róla, hogy — noha verset 1794 után már nem írt — „hegyes, néha keserű nyilait” lövellte, „melyek neki annyi ellenséget csináltak”.¹²

Nem bizonyos, de feltehető, hogy a pasquillus-író, politikai celszövényvel megbuktatott újságíró SZACSVAY mint ilyen talált különösen jóindulatú védelemre az ugyan-csak keserűen kritizáló volt összeesküvő BARCSAYnál. Jobb idők kivárását remélő, elveit és reményeit fel nem adó felvilágosult-forradalmár sok volt a két hazában, és köztük a rangban egymástól messze álló, de elveikben találkozó egyéniségek nem veszítették el a közös kapcsolatot.

SZACSVAY további élete folyásában — a közéleti érvényesülés végleg megghiúsulván — azt tette, amit a toleranciáért, a babona és a papi túltengés ellen folytatott harcában mestere, VOLTAIRE tanácsolt: kertészkedett. Házat építtetett (tehát, legalábbis kezdetben,

⁸ *A Magyar Kurir és a cenzúra*, i. h.

⁹ Vö. JANCÓS Elemér: *A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században*. Cluj, 1936. 115. l. JANCÓS felteszi, hogy SZACSVAY már a névjegyzékbe való besorolás előtt is szabadkőműves lehetett.

¹⁰ BARCSAYRÓL I. ZOMBORY Izidor János: *Barcsay Ábrahám élete és költészete*. Budapest, 1895. *Barcsay Ábrahám költeményei*. Budapest (1933). (Magyar irodalmi ritkaságok 25.) 6—15. l. SZIRA Béla: *Barcsay Ábrahám*. 1746—1806.

¹¹ ZOMBORY, i. m. 37. l.

¹² Uo. 37. l.

nem volt szegény), nagy gyümölcsöst állított s erről egész Kolozsvár példát vett. Gyümölcs-termesztési sikerei hozzá vonzották „a kolozsvári két protestáns főtanoda kitünőbb székely tanulóit”, akiket pomológiai oktatott.¹³ Állítólag innen eredt bizalmas barátsága a később Amerikába került BÖLÖNI FARKAS Sándorral. Gyászbeszédét is az egyik híres iskola tanára, SZILÁGYI Ferenc mondta, amikor (egy szelütött, támogatásra szoruló nyomorgó esetében meglepő) nagy részvéttel temették el.

De, mint a francia népdal hőségének vagy az élete estéjére jutott TOLDI Miklósnak, SZACSVAYnak is megadatott, hogy eredeti mesterségében egy utolsó fegyvertényvel tegyen koszorút életmunkájára: egy látszólag egyszerű adminisztratív ügygel összefüggésben, egy hivatalos véleményezés keretében kifejtse újságírói hitvallását.

Az ügy eredete 1810-re nyúlik vissza.

HOCHMEISTER Márton, Nagyszében politikai hírlapjának, a *Siebenbürger Zeitung*-nak a kiadója felírt a császárnak (hiszen annak dicsőített elődje, József, biztatta őt annak idején Erdélyben járván újság indítására), hogy a cenzúra túlzott szigorúsága miatt előfizetőinek száma 5–600-ról 100-ra apadt. „A bécsi legfőbb rendőri hivatal feje” (SEDLNITZKY?) 1810. május 27-én azt válaszolta, hogy a szerkesztő a hibás: emelje az újság tartalmát és belbecsét.¹⁴ 1811. július 12-én azután ugyancsak Bécsből írt le az erdélyi kancellária a főkormányzókhoz: „ő felsége akarhatja az, hogy a cs. kir. tartományokban levő újságok ezentúl mind alakjukra, mind tartalmokra úgy szerkesztessenek, hogy azok a műveltebb osztályokat is olvasáshoz édesgessék” — ennek megfelelően jelentést vár a nagyszébeni újság megjavítására tett intézkedésekről. A gubernium, mint hasonló esetben minden más hatóság cselekednék, véleményeket kért többektől. Nem méltatjuk most a beérkezett válaszokat, pedig érdekes tény, hogy fő újtásként a negyedrétes forma bevezetésén kívül (Magyarországon ez csak az 1830-as években terjed majd el!) a lengyeli Intelligenzblatt követését ajánlják, mégpedig abban is, hogy a szöveg bilingvis legyen, a német mellett magyar is. Hanem az a fontos, hogy végső fokon az újlátszik ismét fel-fedezett helybeli szakértőtől, SZACSVAYtól kértek tanácsot.

Lehet, hogy az újságok javításának a gondolata METTERNICH újfajta sajtópolitikájából eredt: „egyetlen fényosság se maradjon felhasználatlanul”.¹⁵ A NAPÓLEON ellen koalícióban tömörült hatalmak a sajtóban (különösen a német lapokban, melyek vezető szövegét GÖRRES vitte a *Rheinischer Merkur*-ban) szövetségest kerestek, nagyobb szabadságot ígértek s adtak is neki a rettegett zsarnok elleni közvélemény szításának gondolatával.

Akár tudott SZACSVAY a „Kein Lichtstrahl”-ról, akár nem — a felkéréstől szárnyakat kap, talán már újra saját lapot lát maga előtt — és mindenestől a régi, értelmes, tájékozott szerkesztő és ugyancsak a régi jakobinus-voltairianus hangján válaszol a gubernium felhívására.

SZACSVAY válasza 1812. február 4-ről keltezve másfél sűrű ívre terjedt s nem rekedt meg formai szempotokban, mint a többi szakemberé. Sértett, de soha meg nem rendült önrzert húzódik meg az alázatos indítás mögött: „méltóztatott engemet, hazámnak még eleven porát . . . oly szerencsésé tenni, hogy együgyű vélekedésemet adhatom.”

Három témára csoportosítja mondanivalóját:

1. Mik voltak eddig a szebeni levelek?
2. Milyeneknek kellene lenniök?
3. Hogy javíttathatnak meg?

¹³ JAKAB: *Szacsvay*, i. h.

¹⁴ JAKAB: *A censura története*. . . I. h.

¹⁵ SASHEGYI Oszkár: *Német felvilágosodás és magyar censura. 1800—1830*. Budapest, 1938. 21. l. DEZSÉNYI Béla: *Az időszaki sajtó története a Dunatáj országaiban*. Budapest, 1947. 19. l.

Az első és a harmadik kérdés elintézéséül SZACSVAY formai, anyaggyűjtési, szerkesztési javításokat javasol. Ezek sem érdektelenek s a kor sajtóviszonyainak jellemzésénél az eddiginél nagyobb figyelmet kell hogy kapjanak. Visszaemlékezik, hogy a török háború idején rendszeresen olvasta a hetenként kétszer megjelenő nagyszebeni német lapot, de nem tudta felhasználni szerkesztői munkájában, mert a Nagyszeben szomszédjában játszódó események híret HOCHMEISTER lapja — a *Magyar Kurir*ből vette át s azok 6 hetes késéssel érkeztek vissza Bécsbe. „Szeben a civilizált emberiségnek csaknem határszélén feküdvén . . . legszükségesebb hogy Török- Muszka- Oláh- és Moldva-országban és Bukovinában legyenek jó tudósítói.” Természetes, hogy a *Siebenbürger Zeitung* sem mellőzheti híradásaiban a nagy birodalmakat, Német-, Francia-, Angol- és Spanyolországot. De tőle elsősorban nem ezt várják. „A pallérozottabb világbeli külső újság levelekből csináljon rövid kivonatot. Mexikóról keveset írjon, geographiát, algebrát ne tanítson. Ez nem az ő kötelessége s untatja az olvasót.” Az erdélyi híreknek minél pontosabb közlése első és fő kötelessége. Tartson legalább 10 tanult és okos tudósítót, papok, doktorok, postamesterek legyenek ezek, akik fáradságukért ingyen példányt kapnak. Az ő idejében Bécsben nem kellett fizetni postadíjat az ilyen ingyen példányok után s hasonlóképpen „a Magyar Kurirnak Bécsben” feliratú levelek is portómentesen érkeztek.

Utalást találunk végül arra, hogy a magyarországi vagy erdélyi újságnak külföldön is lehet piacot találni: a *Magyar Kurir*ből annak idején 5 példány járt a strassburgi postára — a *Siebenbürger Zeitung*ból százát is megvennének külföldi hírlapszerkesztők, mert azt német nyelve jóvoltából könnyebben megértik.

De a SZACSVAY-féle véleményező beadvány lényege a második kérdésre — milyeneknek kellene lennie az újságnak — adott válasz.

SZACSVAY, sok baján okulva — de talán régi incselkedő kedvének engedve is — *negatív* tanácsok fátyolába bújtatja pozitív gondolatait. Három tilalmat állít az újság elé ne írjon semmit Isten ellen, ne írjon semmit az uralkodó fejedelem ellen, ne írjon semmit az uralkodó vallás és erkölcs ellen.

De lássuk, hogyan fejti ki három negatív tanácsát.

1. *Semmit Isten ellen* — Hiszen ezt a cenzúra sem engedné. Csakhogy ez a jó újságírónak nem elég — értsd, az újságíró ne csak alkalmazkodó jó fiú legyen, nemcsak ne bántsa Istent, hanem védje is. Persze, a védelem a *Magyar Kurir* módján történjék. Istent eszerint a *babona ellen* s végső fokon *saját papjai ellen* kell védeni. „ . . . a vad népet megszelidítő Krisztus tudománya elleni visszaéléseket szelíd módon és hangon kell közönségessé tenni, hogy az apróbb külső tisztviselőcskék is az effélék meggátlására ébredjenek.” Elmondja példának, hogy Válaszút nevű helységben egy varázsló él, aki magát *Nézőnek* hivatja, s pénzért jósol, lopott portékát kerít meg, ördögöt űz. Nagy állású emberek is járnak hozzá tanácsért. „Más példát is mondok — folytatja — néhány év előtt a nem egyesült görög vallású oláh templomban szemem láttára űzték az ördögöt, egy asszonyból.” (Nem kell külön mondani, hogy SZACSVAY nemcsak a nem egyesült papokról tesz fel hasonló visszaéléseket.) Ezek a dolgok a „keresztény vallással és józan okossággal való visszaélések.” A voltairianus-jozefinista SZACSVAYnál a keresztény vallás mértéke a józan okosság: az újságírónak, aki a vallás ellen nem akar írni, az a tiszte, hogy a józan okosság nevében leplezze le a vallással űzött visszaélést.

2. *Semmit se írjon az uralkodó fejedelem ellen.* Aki írna, folytatja a volt szerkesztő, fogságot érdemlene, de (és itt is a *de* a fontos) ez nem elég: egy okos újságíró a fejedelem és a kormány bölcs intézkedését közönségessé teszi, megírja, ami a nép jóléte, a kereskedelem és a gazdaság fejlesztésére a fejedelem kezdeményezésére történik. Nem kell bővebben fejtegetni, hogy a bölcs fejedelmi irányítás a terézianus és jozefinus kor természeti és ipari újításait propagálja: selyemhernyótenyésztés, juhnyájak, svájci tehenészet. Egy kisbirtokos székely földjén 100 köből krumpli termett — igen ám, mert a fejedelem

küldte a palántákat. Az eperfaszaporítás régi fejedelmi intézkedés eredménye Erdélyben (vajon melyik fejedelemé — I. FERENCÉ bizonyosan nem!). Naiv kérdéssel szövi bele SZACSVAY a fejedelem irányította jólét tényezői közé — névvel ugyan nem nevezve — saját kolozsvári kertjét: „Csak Kolozsvár városából 16 év alatt több ment ki 60 ezer jó féle gyümölcsfa oltványnál. Itt még a nagyobb rangú asszonyságok is szaporítják a nemes gyümölcsfákat, hát még a gavallérok.”

„Az efféle hasznos szorgalmatosság műveit máshol az újságokból olvassák” — végzi második tanácsát SZACSVAY.

3. *Az uralkodó vallás és jó erkölcsök ellen semmit.* Itt mondja meg legvilágosabban, mit ért vallás és jó erkölcs alatt — és mi a babona meg a papi visszaélés. „Ha egy ex-jezsuita Ausztriában a parasztok közt pénzért ördögöt űzött s azért a fejedelem évi fizetését elvonta . . . nem az uralkodó vallás és jó erkölcs ellen vét, sőt annak tisztaságát oltalmazza.”

SZACSVAY negatív tanácsai, íme, mindmegannyi pozitív célkitűzés a felvilágosult újságíró elé. Harc a babona és a papi ruha alá bújó család ellen, harc a gazdaság és kereskedelem virágzásáért, a nép jólétéért — ez vezesse az újságíró lapja tartalmának összeállításában. Visszatekintve saját tízéves újságíróskodására, SZACSVAY ezekben foglalja össze röviden és a nála megszokott gunyoros, paradoxonokat és könnyen átlátható példalózást kedvelő hangon, hogy mit tehet az újságíró.

De ezzel nem éri be. Utóvégre az ördögűzés ellen és a selyemtenyésztés mellett szóló példákat minden újságban közölték SZACSVAY idején. Azonban ő utat mutat arra is, hogy nem elég példákat felsorolni, nem elég színesen és a józan gondolkodás nevében tudósítani. Az újságírónak állást is kell foglalnia. És ha az igazat nem mondhatja ki nyíltan — ne csak hallgasson, mint ezt az egykorú sajtóetika tanácsolja,¹⁶ hanem keressen módot, keressen formát a kritika, a politizálás számára is. „Ha az Esopus számára, fái és vadállata beszélhetnek és sok igazságot elmondhattak az embereknek — ha a Leopoldus márvány a körmöci arannyal csak a múlt század végén (!!) az Elysiumból beszélhetek, a szebeni újságíró is szólítsa meg a legkisebbik gombostűt, az igazat mond, ha már ő fél tőle vagy szegyenli az igazat nyilván kimondani.”

Ezekkel a szavakkal végzi SZACSVAY hosszú beadványát. Nem kell külön megmondani, ki volt az elysiummal példalózó múlt századi újságíró . . . Szacsvay saját példáját állítja a leendő új szebeni szerkesztő elé, ugyanakkor magát igazolja, a maga munkáját és módszerét látja igazolva a gyávaság és a cenzúra által tehetetlenné vált, lehanyaglott I. FERENC korabeli sajtóval szemben. Az újságírónak nem elég csak igazat írni: az ő erkölcsi mértéke nem csak a való, az ő igazsága nemcsak valóság, de igazságosság is, amelyet nyíltan vagy burkoltan, saját szavaival vagy mást idézve, de hirdetnie kell. Az egykori magyar sajtó művelői többségükben magas etikai színvonalon álltak — ez kétségtelen. De az aktív agitáció újságírói igényét és kötelezettségét SZACSVAY ismerte fel. Voltak nála talán jobb tudósítók, de ő volt az első publicista. Ezzel nemcsak analógiákat keresett az eseményekben, de meg is fogalmazta, ki is mondta azokat. Ha a földön nem lehetett, a paradicsomba tette át a színhelyet. Hosszú idő telt el még utána, míg a magyar újságírók az elysiumi beszélgetések mintájára szintén jórészt nyugatról átvett új formában újra alkalmassá vált az igazságnak nemcsak regisztrálására, de hirdetésére is. SZACSVAY elysiumi beszélgetései a magyar vezércikk előfutárai.

A szebeni lap ügyében adott véleménye, legalábbis annak záró része világosan mutatja, hogy ennek maga is tudatában volt. És élete alkonyán, szélütötten és „félszegen” is, kitartott mindvégig írói és politikai ideáljai mellett.

DEZSÉNYI BÉLA

¹⁶ KÓKAY György: *Az újságírói hivatásról a felvilágosodás korában.* Magy. Könyvszle. 1963 1—2. sz. 86—92. l.

Reformkori kritikai irodalmunkhoz. Annak a jegyzetanyagnak az egybegyűjtése során, amellyel EÖTVÖS Józsefnek SZALAY Lászlóhoz intézett leveleit láttam el,¹ valóság-gal a felfedező örömét éreztem, amikor SZEMERE 1833. évi *Muzarion*-jában EÖTVÖS *Apotheosis*-ának második megjelenési helye előtt rábukkantam egy *Csél* címet viselő két-felvonásos vígjátékra.² Ezt az írást szinte szükségszerűen kellett az azonossággal gyanúsítanom EÖTVÖS amaz elveszettnek tartott vígjátékával, amelyről éppen nem dicsekvés kíséretében emlékezik meg KAZINCZYHOZ írt levelében és amelyről más források is tudták, hogy a kézírata SZEMERE Pál kezéhez jutott.³

Ennek a véleményemnek már nyilvánosan is kifejezést adtam,⁴ amikor szinte ösztönszerűen mégis aggodalmam támadt, különösen mert a KAZINCZY-levél túlságosan határozottan árulja el EÖTVÖS idegenkedését a darab publikálásától. Ezért történt, hogy a közrebocsátást kísérő megjegyzéseim címét és szövegét kérdőjelekkel tüzeltem tele és a közrebocsátást indokaként biztonsággal már csak arra hivatkoztam, hogy a BAJZA körének ismert bonyodalmaihoz kapcsolódó adalékról van szó.⁵

A *Csél* megjelenése után — szinte csak órákkal az EÖTVÖS—SZALAY levélgyűjtemény imprimálása előtt — a történetesen éppen SZEMERE Pállal foglalkozó OLVÁNYI Ambrus szíves volt figyelmeztetni, hogy SZVORÉNYI József a darabot SZEMERE művei sorában mint KOTZEBUE-fordítást regisztrálja. A figyelmeztetés nyomán még volt annyi időm, hogy a SZVORÉNYI megállapítását⁶ és annak forrását, BAJZÁNAK a *Muzarion*-ra vonatkozó recenzióját⁷ megnézzem. A recenzió azonban a mű eredeti címét és leközhelyét nem tartalmazza és — sajnos — egy teljesnek látszó, hirtelenében előkerített KOTZEBUE-sorozat átnézésével egyelőre magam sem tudtam a *Csél* állítólagos eredetijének nyomára jutni, minek következtében a megállapított adatok közlése mellett a levelek magyarázatai körében kénytelen voltam a szerző és fordító kilétének tisztázását későbbre hagyni.⁸

Nem sokkal a levelek végleges imprimálása után KOTZEBUE: *Herr Gottlieb Merks der Egoist und Kritikus* című vígjátékát megtaláltam, abban a *Csél* eredetijét félreérthetetlenül felismerve.⁹ SZEMERE nem vette magának ezúttal azt a fáradságot, hogy az eredeti mű szereplőit magyar nevekkal ruházza fel, hanem a legnagyobb részüket egyszerűen foglalkozásuk nevén szerepelteti. Az öngyilkossági kísérlet céljára szolgáló canális, hol a mosónők szoktak dolgozni, sem változik át a magyar változatban Dumává.

BAJZA sem a *Csél*, sem a B. E. J. jelzéssel megjelent *Apotheosis* tekintetében nem árulja el, hogy felismerte volna azoknak az ő köre ellen irányuló tendenciáját. SZEMERE eljárásának deceptivitását kifogásolja, ami nemcsak a fordított művek eredetének elhallgatásában, hanem abban is megnyilatkozik, hogy sok a másodközlés a terjedelmes kötetben, amelyet az olvasó egészében a magyar irodalom új termékének tarthat. Igazságos akar maradni, amikor a fordítás jóságát megdicséri, és abban is igazat kell neki adnunk, hogy a magyar színházak repertoárjának gazdagítását — ami bizonyára dícsé-

¹ NIZSALOVSZKY Endre—LUKÁCSY Sándor: *Eötvös József levelei Szalay Lászlóhoz*. Budapest, 1967. Irodalomtörténeti Füzetek 55.

² *Muzarion*. Új folyam. 1. füzet. 1833. 99—146. l.

³ VÖ. FERENCZI Zoltán: *Eötvös József*. 1813—1871. 1903. 24. l. SÖTÉR István: *Eötvös József*. 1950. 18. l. 2. kiad. 1967. 21. l.

⁴ *Eötvös József életművének ismeretlen elemei*. MTA I. Oszt. Közl. 23. évf. 1966. 12. l.

⁵ *Csél (avagy A kritikus?) Eötvös József (?) vígjátéka*. Irod. tört. Közl. 1966. 431. és 433. l.

⁶ SZVORÉNYI József: *Szemere Pál Munkái*. 1890. I. r. 285. l.

⁷ *Kritikai Lapok*. 1834. IV. füzet 15. és 31. l.

⁸ Az 1. jegyzetben i. m. 52. l.

⁹ *Dramatische Werke von August von Kotzebue*. 49. Bändchen. Neueste Auflage. Wien, 1828.

retes törekves — KOTZEBUENál maradvány is lehetett volna jobb művek fordításával szolgálani. Igazságtalan viszont SZEMERE felelőssé tétele a darab végén található „szegény és semmit jelentő strófákért”, amelyeket a „Kritika kell ma” szósornak SZEMERÉTől származó permutációjához hasonlít. A strófákat ugyanis SZEMERE eredeti szövegükben vette át. Hozzájuk az eredetiben — a nagyobb mulatság kedvéért — még hangjegyek is tartoznak.¹⁰

A *Csél*hez fűzött kételkedő megjegyzéseim során azt írtam, hogy a feltevésem cáfolata akkor lepne meg a leginkább, ha az derülne ki, hogy a *Muzarion* szerkesztésekor SZEMERE tarsolyában az Eötvöستől hozzá kerültön kívül volt egy másik: a kritikusokat kifigurázó drámai mű is, és ezt részesítette az Eötvöستől származóval szemben előnyben.

Nos! Úgy látszik, csakugyan ez történt. Mégis a *Csél* közléséhez Eötvösnek alighanem volt annyi köze, hogy a kéziratával ő adta SZEMERÉnek az ötletet, hogy az *Apotheosis* mellé valamit beilleszsen, s amikor Eötvös — a Kazinczy-levél alapján feltehetően — a maga darabjának közzétételéhez nem járult hozzá, az ötletet *Herr Gottlieb Merks* megcsúfoltatásának történetével valósította meg.

II.

KOTZEBUE drámai műveinek az a füzete, amelyben a *Csél* eredetijét megtaláltam, még egy kis vígjátékot tartalmaz annak bizonyosságul, hogy SZEMERE kezében ez a kiadás volt. BAJZA ugyanis a *Muzarion* bírálata közben mellesleg azt is felrója SZEMERÉnek, hogy a *Das zugemauerte Fenster* c. darabot — ez olvasható még az említett füzetben — ugyancsak az eredeti megjelölése nélkül közölte az *Aurora*jában.¹¹

A fordítanivaló kiválogatására vonatkozó kifogás erre a darabra semmivel sem illik kevésbé, mint a *Csél*re. A *Berakott ablak* szereplői, akik ezúttal jó magyar neveket (három Maglódit, kettő Péterit) kapnak, mind egy szálíg földreszállt angyalok. A vagyontalan invalidus kapitány leányának: Máriának és az ugyancsak vagyontalan kómüves fiának: a nyomdász Tamásnak a szerelmi boldogságát az biztosítja, hogy a kapitány a szobájából a kertre kíván kilátást kapni és evégből a kómüvessel az egykor befalazott ablakot kibontatja. A kómüves azután a falban megtalálja a kapitány apja által háborús időkben odarejtett ládát, természetesen aranyakkal telten. A kómüves mint kincstaláló, a kapitány mint megbízója, az utóbbi testvére mint háztulajdonos közt most nem támad vita afelől, hogy a kincs tulajdona kit, esetleg kiket milyen arányban illeti meg, hanem az olvasó az érdekelték teljes egyetértésében gyönyörködhetik, akik a kincs egészét a fiatal szerelmesek boldogságának megalapozására rendelik.

A naiv kis történet talán a SZEMERE érdeklődését sem keltette volna fel, ha történetesen nem *Gottlieb Merks* megcsúfoltatásával együtt került volna a kezébe.

III.

A *Muzarion* BAJZA-féle kritikájának van még egy részlete, amely az Eötvös-levelek szempontjából figyelmet érdemel.

BAJZA következetes, amikor a *Muzarion* XXI. része után található B. E. J. jelzést¹² éppen úgy nem oldja fel, mint ahogy az *Apotheosis* azonos jelzését sem leplezte le.

¹⁰ I. m. 72. l.

¹¹ *Kritikai Lapok*, i. h. 31. l. j. *Aurora*. Hazai Almanach. Alapítá Kisfaludy Károly, folytatják többen. Pest, 1834. 65—103. l.

¹² *Muzarion*. Új folyam. 1. füzet. 1833. 317. l.

Sőt éppen a szerző inkognitójának tiszteletbentartását használja fel a kritizálásra a következő megjegyzésben:

„A XXI. rész *Bel- és külvilág* cím alatt jeanpauli mind mélységű mind typosú gondolatföredékeket közöl, 's ha e' föredékek eredetiek (mert SZEMERE' redactiójánál soha sem lehet tudni, mi eredeti, mi fordítás) írójoknak nem lehet nem örvidenünk. A' magyar literatúrában meglepő eredetiséget és sajátságot hordoznak magokon 's szerzőjöknek az a' ritka szerencse juta, hogy gondolatait kellemmel, könnyen és világosan tudja kifejezni.”¹³

Ha meggondoljuk, hogy a céltudatosan franciásan hangzó nevet használó német írónak, Jean PAULnak (Johann Paul Friedrich RICHTERnek) éppen BAJZA körében milyen nagy tekintélye és hatása volt, tudjuk csak felmérni az EÖTVÖST ért elismerő szavak értékét, amit csak fokoz a SZEMERE elleni csipkelődés a fordítási gyanúval.

A bírálatnak ez után következő része azonban annál inkább a szerzőre sújt le.

A XXII. rész *Fény és melegség* címet viselő másfél oldala az Sz. L. jelzés alatt rejtőző SZALAY Lászlótól származik.¹⁴

EÖTVÖS 1836. március 29-én kelt levele SZALAYnak egy panaszokkal terhes levelére válasz. SZALAY keserűségének okát abban véltem megtalálni, hogy valamelyik irodalmi kísérlete talált kedvezőtlen fogadtatásra és ez vette el a kedvét attól is, hogy a PALOCSAY Tivadar verseinek magyarra fordításában részt vegyen.¹⁵

Ezt a feltevésemet BAJZA bírálatának a *Fény és melegség*re vonatkozó része igazolni látszik, amit az alábbi szemelvényekkel kívánok érzékeltetni:

„A XXII. részt, bíráló úgy hiszi, a' Hegel' philosophiájának valamely rebellis tanítványa írhatta, bosszúságában arra, mi mysticus mestereiről reá ragadt . . . Bíráló e' mámsorszülte beszédeket nem értheti . . . Ha (írójuk) kevély volna mindenkitől értetni, ügyekezék mégis valakitől értetni, mert ha senki sem értheti, mint ezt itt, nem tudom mi czélja van azzal hogy ír . . . Nincs valami fájóbb az ép kebelnek, mint az elme' illeten vonaglásai . . .”¹⁶

Tekintsünk el ezúttal a *Fény és melegség* idézésétől és ne firtassuk, mennyiben volt igazságos BAJZÁTÓL ily nagy értékkülönbség felállítása EÖTVÖS és SZALAY közt.

Bizonyos, hogy ebben EÖTVÖSnek nem tellett öröme, viszont nagyon is valószínű, hogy SZALAYnak az idézett és a nem kevésbé kíméletlen többi megjegyzések oly keserűséget okoztak, amelyen két év múltán — mikor a PALOCSAY-versek ügye napirendre került — még mindig nem tudta magát túltenni.

Meg kell jegyezni, hogy a most kiemelten kívül ismeretesekek más BAJZA-féle hasonló jellegű megnyilatkozások,¹⁷ amelyeknek szintén szerepük volt EÖTVÖS 1852. januári levelében a *Kritikai Lapokra* vonatkozó epés megjegyzése provokálásában.¹⁸

NIZSALOVSKY ENDRE

¹³ *Kritikai Lapok*, i. h. 43. l.

¹⁴ I. h. 318—319. l.

¹⁵ Az 1. jegyzetben i. m. 52., 82., 84. 11.

¹⁶ *Kritikai Lapok*, i. h. 43—44. l.

¹⁷ SÓTÉR István: *Eötvös József*. 1966. 2. kiad. 18. l.

¹⁸ „ . . . pezderkednek hatalmasan mint a' Critikai lapok csak hogy még gorombában és több sületlenséggel.” Az 1. jegyzetben i. m. 185. l.

A külföldi lapok Magyarországon. (Néhány cenzúrai eset tükrében 1845—48 között).

Talán soha nem fűzte Magyarországot oly sok és oly szoros szál Európa szellemi életéhez, mint a reformkorban. A fiatal Európa eszméi titokzatos táviróhálózaton száguldották be az országokat, a békés utazó pokolgépet: lázító könyvet és újságokat vitt a táskájában. A reakció megtette a maga erőfeszítéseit, a szabad szellemű sajtótermékek azonban terjedtek hazánkban is, hogy hogyan, arról a Departementum Revisionis Librorum anyaga is szolgáltat néhány adatot.¹

A külföldi lapok legalisan a posta közvetítésével kerültek az országba. A kancellária állapította meg, hogy melyek az „üdvös irányú” lapok, ezek jegyzékét időről időre elküldték a könyvvizsgálóknak.² A nyomtatott jegyzék feltünteti az előfizetési árat is, országok szerinti csoportosításban. A jegyzéket szükségnek megfelelően kiegészítették az új, szintén épületes elveket valló folyóiratokkal. Pl. 1845. márc. 13-án: „Svájtzban Eidgenössische Zeitung és Staats Zeitung der Katolischen Schweiz — cím alatt kiadott politikai hírlapok üdvös irányok s a józan elvek terjesztésében közremunkálkodó czélzatuk miatt a Cs. K. tartományokban minden megszorítás nélkül megengedtetvük — másolatban kellő tudomás végett azzal tétetik ezen osztályba által, hogy a postaigazgatóságok ez iránt már értesítettek.”³ Érkezett természetesen értesítés ellenkező döntésről is: a merészebb hírokat pengető lapok gyorsan indexre kerültek. Így 1845-ben a *Der Erzähler von St Gallen* c. politikai lap „megváltoztatván addig követett üdvös irányát, azon lapok sorából, melyekre a cs. k. postahivatalok előfizetéseket elfogadhatnak, kitöröltetett. Miről is e kir. helytartótanács oly meghagyással értesítettik, hogy az említett lapoknak kiváltképp kávéházakban s más nyilvános helyekeni megtiltása iránt tüstént intézkedjék. Költ Bécsben börteló hó 20-n 1845.”⁴

A jegyzékbe fel nem vett lapok járatásához a Helytartótanács külön engedélyre kellett. 1845 októberében HRABOVSZKY Zsigmond Vas megyei aljegyző kéréssel fordul a Helytartótanácsához.⁵ „A Démocratie pacifique című francia hírlapot tartani, s magam számára járatni kívánván, annak kieszközléséért ezenel alázatosan esedezem...” A kérés meglehetősen merész. A *Démocratie pacifique*, az egyik legnépszerűbb francia napilap utópista-kommunista elveket vallott,⁶ s HRABOVSZKY csak abban reménykedhetett, hogy külön tájékozódás nélkül megadják neki az engedélyt. Nem így történt. A Központi Könyvvizsgáló Hivatal nem foglalt állást. „A Démocratie pacifique című francia hírlapnak nyoma sem a tiltott, sem az engedélyezett külföldi hírlapok és folyóiratok a cs. k. udv. könyvbírálati főhivatal által szerkezett lajstromaiban elő nem fordulván, de tartalma és irányára nézve is e helyütt különben teljesen ismeretlen lévén, — nincs e készszolgálatú könyvbírálati Főhivatal oly helyzetben: hogy a kérdéses újság járathatásának meg- vagy nem engedhetősége felől határozott véleményt nyilváníthasson.”⁷ A kérelem keltétől számítva éppen egy évig tartott, amíg a kancellária döntése megszületett. „Hrabovszky Zsigmondnak Démocratie pacifique című francia hírlap járathatását tárgyazó kérelme, azon oknál fogva, minthogy a kérdéses lap politikai s köztársulati tekintetben egyiránt igen veszedelmes elveket követve bármilly kivételesen

¹ OL C 60 Departementum Revisionis Librorum 11. kf 1845/48.

² Az 1845-ben kiadott jegyzék jelzete: C 60 D. r. l. 1845. 11., 17. Ezt a jegyzéket két évig használták, 1847-ben adták ki a következőt (C 60 D. r. l. 1847. 11.), majd 1848-ban (C 60 D. r. l. 1848. 11., 44.)

³ U. o. 1845. 11., 47.

⁴ U. o. 1845. 11., 56.

⁵ U. o. 1856. 11., 133.

⁶ Röviden bemutatja: HATIN: *Histoire politique et littéraire de la presse en France*, Paris 1861. 8. vol. 604.

⁷ Olyannyira nem ismerik ezt a népszerű lapot, hogy az egyik iraton a címét *Démocratie politique*-nak írják.

engedélyezendő tarthatásra egyáltalában nem alkalmas, teljesíthető semmikép sem lévén, f. é. böjtmás hava 3-án 9254 k sz. a. e tárgyban kelt felterjesztésének csatolványai oly utasítás mellett küldetnek vissza: miszerint folyamodóval kérelme megtagadását tudatván, az említett hírlapnak ezennel meghatározott szigorú eltiltásáról a központi könyvbíró Főhivatalt maga alkalmaztatása végett értesítse.”

Nagyobb szerencsével járt RÁBA Antal pápai birtokos, aki 1846-ban az angol *Punch*, a francia *National*, *Siècle* vagy *Constitution*[n]el[l] járatásához kér engedélyt.⁸ A Helytartótanács felszólítására a veszprémi Főispán, Szolgaegyházi MARICH István Dávid ír jellemzést a kérvényezőről. „... két évig tartott külföldi utazása, leginkább pedig Schweitzban tartózkodása után, 1846 elején Pápara visszatérvén, sem azelőtt sem azolta a Veszprém megyei köztanácskozásokban ha bár a Gyűlések első napjain megjelent is, soha fel nem lépett, s így közéletének nyilvános jelét eddig nem adá . . . bár külsejére nézve is különöz, és a szabadelvű külföldi nézeteknek magán életben is hódol, jelleme mind azáltal tiszta, becsületes, lovagias . . .” A válasz kedvező, de csak a *Siècle*-re vagy a *Constitution*re vonatkozik az engedély. A köztársasági eszmékkel rokonszenvező *National* szóba sem kerülhet,⁹ a dinasztikus-ellenzéki, Thiers-párti lapok¹⁰ közül választhat a pápai birtokos „kizárólag saját magános használatára”.

Valószínű azonban, hogy a többség, távol az egymás magánügyeiben is jólétesült nemesi kúriák világától, nem várt a kancellária engedélyére, hanem maga gondoskodott arról, hogy kedvenc lapját olvashassa. S a hatóság — mi más tehetne — beletörődik, a kancellária is csak botrányos esetekben követel erélyes intézkedést. Pl. 1846-ban: „Ő felségének legmagasabb elhatározata, mellynél fogva »Le charivari« czímű francia gúnyos hírlapnak ezentúl bármely módon leendő behozatását, az újabb időkben minden korlátokat áthágó rágalmazási iránya miatt szorososan s végkép eltiltani méltóztatott, e kir. helytartótanácsnak tudomására oly utasítással juttatik, hogy a legfelsőbb akarat teljesítésére szolgáló intézkedéseket az illető helyeken azonnal tegye meg. Kelt Bécsben Pünkösöd hó 14-én 1846.”¹¹

Egy másik botrányból az is kiderül, hogy a tiltott lapokhoz minden különösebb nehézség nélkül hozzá lehetett jutni a kávéházakban. Bizonyára kémjelentés hívta fel a kancellária figyelmét a tiltott lapok beáramlására s arra, hogy a lapok a kávéházakban közkézen forognak:

„Legfelsőbb tudomásra jutván, hogy a cs. kir. birodalomban megtiltott s Kuranda által szerkesztett külföldi Die Gränzböten czímű hírlap Magyarországon majdnem 300 előfizetővel s ezek közt Pesten 50-el bír, és hogy nevezetesen ezen lapok 26-ik füzetje, mellyben Ő Felsége istenben nyugvó édes atyjának emelt emlékszóbor iránt egy vakmerő czikk közöltetett, Pesten a legtöbb kávéházakban nyolcz napnál tovább közkézen forgott és el nem vétetett: hogy továbbá Vargha által szerkesztett „Hetilap” hasábjain újabb időkben megjelent, különösen pedig Kossuth Lajos tollából folyó vezércikknek, e lap előtérvének ellenére politikai tárgyakat elemeznek, Ő Felsége legmagasabb parancsánál fogva a kir. htartótanácsnak ezennel meghagyatik: miszerint az érintett tények iránt legszigorúbb vizsgálatot rendelvén, ennek eredményét feljelentse. . .”¹²

A Központi Könyvvizsgáló Hivatal jelentése a KOSSUTH-cikkekről hallgat, a kávésokat azonban bűnösnek találja. A beszámolóból az is kiderül, hogy az engedélyezett

⁸ U. o. 1848. 11., 28.

⁹ HATIN, i. m. 8. vol. 594—598.

¹⁰ HATIN, i. m. 8. vol. 586—590.

¹¹ U. o. 1846. 11., 71.

* A *Charivari* eddig sem szerepelt az előfizethető lapok listáján, ami vitriolos stílusát tekintve nem is esoda. (HATIN, i. m. 8. vol. 610.)

¹² U. o. 1846. 11., 54.

és tilalmazott újságok listájától függetlenül nyugodtan jöhetett az országba bármilyen postai küldemény. A lapsempészés a kávésok anyagi érdeke volt: „... az olvasó közönség leginkább azon kávéházakba tódul, melyekben tiltott újságok s folyóiratok tartanak, mi ingerül szolgál az illető kávésoknak ilyenek tartására...” Az egyetlen lehetséges megoldás a Könyvvizsgáló Hivatal szerint a szigorú pénzbüntetés. „... miután a városi rendelvényeknek csak pénzbeli büntetés adhatna kellő súlyt, egyszersmind elrendelteni kéri, hogy a kávéházak úgy Budapesten, mint az egész országban e tekintetben is különös rendőrségi felügyelés alá helyeztessenek...” Miután pedig ezen hírlapok és folyóiratok különösen télen rendszeren posta útján szoktak beküldetni, ezen készszolgálatú könyvbíráló főhivatal a Főméltóságú magyar királyi Helytartó Tanácshoz olly mély alázatosságú másodrendű kérelemmel járulni bátorkodik, hogy a császári királyi Posta hivatalokat kegyesen oda utasítani méltóztassék, miszerint minden a fenn említett jegyzékben nem foglalt hírlapoknak nem csak Pestre, de a honnak akármely más vidékére szándéklott beküldését gátolják.” Ez a kérelem annál is inkább indokolt, mert a pesti könyvvizsgáló szerint „a pozsonyi kávéházakban is találtaknak a tiltott lapok közül a *Novellen Zeitung*, *Leipziger Allgemeine* és a *Charivari* nevű lapok”.¹³

A pesti könyvvizsgáló ugyanolyan jólétesült a pozsonyi ügyben, mint a kancellária a pesti kávéházak ügyében. A tájékozottság gyanús: Úgy tűnik, hogy a hatóságok nagyon jól tudták: a külföldi újságok beáramlása ellen csak szélmalomharcot lehet vívni. A cenzúra, a kancellária nap mint nap láthatta rendeleteinek hiábavalóságát, s addig, amíg nagyon hangos nem lett a botrány, szemet hunyt. Ha pedig egy-egy betiltott lap túlságosan nagy port vert fel, közbeszólt — anélkül, hogy intézkedéseinek hatékonyságáról meg lett volna győződve.

KOVÁCS MAGDA

Az Apponyi-gyűjtemény londoni kezdetei. APPONYI Sándor *Hungarica*-gyűjteményének keletkezéséről alig tudunk valamit.

HÓMAN Bálint, mint a Magyar Nemzeti Múzeum elnöke visszaemlékezésében a következőket állítja:

„Érdeklődése kezdetben általános irányú, de alig 14 esztendőskorában a magyar vonatkozású külföldi irodalom felé fordul és Laskai Osvát híres művének megszerzése (1858) óta gyűjtése határozott irányt vesz. Édesapja, Rudolf gróf, felismerve fia tudós hajlamát, s a maga választotta élethivatáshoz való tántoríthatatlan ragaszkodását, örömmel segíti elő törekvéseit és a magyar bibliográfia kidolgozására buzdítja. A nagyműveltségű diplomata húszéves fiához írt levelében kora szakértőit megszegyenítő szabatossággal definiálta a bibliofília fogalmát, midőn a főúri könyvbarát feladatát a teljességre törekvő speciális irányú gyűjtésben és e speciális kör bibliográfiai feldolgozásában jelölte meg.”¹⁴

DÉZSI Lajos, APPONYI közeli munkatársa, a *Hungarica* szerkesztője megismétli HÓMAN állítását akadémiai emlékebeszédében: „14 éves volt, mikor Londonban a Tottenham Courton Westall antikvárius boltjában Laskói Osvát *Biga Salutis* (Hagenau 1498) c. művét megvásárolta 2 shillingért... Londonban Silvain Van de Weyer belga követ volt vezetője és tanácsadója is. Ez a mentor elvitte magával Apponyit a könyvárverésekre, felhívta figyelmét a ritka értékes nyomtatványokra, sőt ilyenekkel meg is ajándékozta.”¹⁵

Lényegében mind a ketten ugyanazt állítják: 1. APPONYI Sándort apja beszélte rá

¹³ U. o. 1847. 11., 14.

¹⁴ HÓMAN Bálint: *Gróf Apponyi Sándor*. Magy. Könyvszle. 1924. 1—4. 1.

¹⁵ DÉZSI Lajos: *Gróf Apponyi Sándor tiszt. tag emlékezete*. Budapest, 1927. 4—5. 1.

20 éves korában bibliofil gyűjtemény létrehozására, 2. a londoni belga követ volt tanácsadója a vásárlásoknál, 3. az első könyv, amit vásárolt, LASKAI Osvát könyve volt.

Az OSZK Kézirattárába került családi levelezés sajnálatos módon nem tartalmaz olyan leveleket, amelyek a Hungarica-gyűjtemény megalapítására és fejlesztésére elvi állásfoglalást revelálnának. A HÓMAN által idézett ilyen jellegű apai levél ott ma nem található. Más forrásokhoz kell fordulnunk. Ilyenek: 1. APPONYI saját vallomásai; 2. az 1850–60-as években, a könyvtár keletkezése idején Londonban élt magyarok emlékezései, levelei, cikkei; 3. az akkori magyarbarát angolok dokumentumai. Mind a három kézenfekvő feltételezés eredménnyel járt.

APPONYI maga itt-ott betoldott bibliográfiai jegyzeteihez képest szokatlan lírai hangot üt meg az egyik munkánál. Első könyveként nem LASKAI Osvátot jelöli meg, hanem egy ZRINYI halála évében megjelent angol nyelvű ZRINYI-életrajzot. Ennek teljes címe: *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini, Protestant Generalissimo of the Auxiliaries in Hungary, the most Prudent and Resolved Champion of Christendom.* (App. 2082.)³

Ez a szerzeménye ma már unikum. Megvolt PRIVÁNY Jenő 1944. január 18-án porrá égett angol Hungarica-gyűjteményében Budapesten. Egyetlen részletes felhasználása eddig D. Mervyn JONES közelmúltban megjelent angol nyelvű ZRINYI-méltatásában található.⁴ APPONYI ezt a könyvet saját állítása szerint 1857–58-ban, tehát 13–14 éves korában vette Monckton MILNES antikváriusánál.

Monckton MILNES a Kossuth-emigráció egyik legjelentősebb angol propagandistája volt. 1849 tavaszán és nyarán egyik fő szervezője az angol parlamentben a magyar szabadságharc megsegítését és a független magyar kormány elismerését követelő akciónak.⁵ 1851-ben a KOSSUTH-emigráció megbízásából Magyarországra akart utazni, de SCHWARZENBERG herceg személyes közbenjárására vízumát letiltották. Monckton MILNES magyar érdeklődése szinte gyermekkoráig nyúlik vissza. Cambridge-i diák korában legjobb barátja volt Arthur HALLAMnek, a magyarbarát történész fiának; KEATS jóbarátja, George BROWN rábizta a költő hagyatékát és életrajzát. Ezt két kötetben éppen 1848-ban adta ki Monckton MILNES, a második kötet élén a Géza fejedelmet hőseként szerepeltető Nagy Ottó-dramájával.⁶ Monckton MILNES az ötvenes években palotájában villásreggelin látta vendégül a brit főváros politikai és szellemi nevezetességeit. PULSZKY Ferenchez intézett meghívói az OSZK kézirattárában található.⁷ Monckton MILNES, aki ugyan a kontinentális köztársasági és szabadságmozgalmak közismert híve volt, tartotta a kapcsolatot a politikai és diplomáciai élet minden árnyalatának képviselőivel. 1853-ban alapította Van der WEYER belga nagykövettel a Philobiblon Society-t, amelynek ő maga lett az elnöke.⁸ Így kerülhetett ismeretségbe az aulikus magyar főúr, az osztrák nagykövet APPONYI Rudolf gróf szép könyvek iránt érdeklődő diák-fia, Sándor, a londoni közélet közkedvelt irodalmár politikusával, Monckton MILNES-szel. Közös antikváriusuk neve és címe: George BUMSTEAD, High Holborn. Itt vásárolta APPONYI Sándor saját vallomása szerint első magyar tárgyú régi könyvét.

³ APPONYI: *Hungarica*. . . IV. 106.

⁴ JONES, D. Mervyn: *Five Hungarian Writers*. Oxford, 1966. 59–60. l.

⁵ GÁL István: *Meredith és Magyarország*. Filológ. Közl. 1962. 159. l.

⁶ UAZ.: *Keats magyar vonatkozású drámája*. Uo. 1965. 74–75., 89–90. l.

⁷ *Anglo-Hungarian Documents, 1848–1850*. No. 1340, 1421, 1422. South Eastern Affairs (ed. by E. Horváth) 1938–1940. 50., 76. l.

⁸ REID, T. Wemyss: *The life, letters, and friendships of Richard Monckton Milnes, first Lord Houghton*. London, 1891. I–II. k. — GÁL István: *Arnold és Swinburne magyar tárgyú szonettjei*. Filológ. Közl. 1967. 86–87. l. Dictionary of National Biography. London, 1909. XIII. 465–468. l.

A magyar emigráció nagy barátja, Monckton MILNES után egy Kossuth-emigráns emlékirataihoz, RÓNAY Jácint művéhez kell fordulnunk, hogy a következő bizonyítékra leljünk. RÓNAY Jácint 1850-től 1866-ig élt Londonban, a természettudományok iránti érdeklődése révén a Brit Akadémia tagja lett, hazatérése után a Magyar Tudományos Akadémia másodtitkárának választotta, ARANY János mellé, EÖTVÖS József pedig minisztériumába hívta meg tanácsosnak. RÓNAY az ERZSÉBET királynő magyar tanáráként és RUDOLF trónörökös történetoktatójaként nyert honoráriumát 8 kötetes emlékiratának mindössze 10 példányban való fényűző kinyomatására fordította.⁹ Ennek a 10 példánynak a fele Bécsbe került. A naplószerűen fogalmazott emlékiratoknak van egy érdekes fejezete. Ebben a tudós bencés, a népjellemek első magyar elemzője, SZÉCHENYI Blickének sajtó alá rendezője, a londoni antikváriumokban magyar anyag után való kutakodásának egyik jelentős eseményét írja le. Ezt annak idején újságeikként egy győri újságnak küldte, mint alkalmi levelezője; naplójában azonban egy ránk fontos záradékkal szerepel itt csaknem ugyanaz a szöveg:¹⁰

„London, nov. 23. 1864. Régi és kedves foglalkozásom könyvek után járni, azért valahányszor körülményeim engedik, felkeresem a londoni antiquáriusokat, s *kutatom főleg azt mi hazánkra vonatkozik*. Ide zárom . . . legújabb találmányom jegyzékét:

I. Count Taaffe's Letters. Siege of Vienna, Campaigne against the Turks in Hungary. 1684.

II. Relation of the Imperial expedition in Hungarian and the siege and defence of the city of Buda. 1685.

III. Conquest of Buda. 1686.

IV. Confederate Princes against the Turks and Hungarian Rebels. Siege and taking of Newheusel. Flight and seizure of the grand Rebel Count Teekely. 1685.

V. Siege and taking of Newheusel. 1685.

VI. A Journal of the siege and taking of Buda. 1687.

VII. Siege and taking of Belgrad. 1688.

VIII. Observations upon the warre of Hungary. 1689.

IX. Recopitulation Historica de los Reyes, Guerras, Tumultos y Rebelliones de Hungaria Colonia. 1687.

X. Histoire de la Guerre de Hongrie pendant les Campagnes de 1716, 1717, 1718. A Vienne. 1788.

XI. Respublica et Status Regni Hungariae. 1634.

XII. Hungaria, 1685. De Sirmio 1698, Du superioribus Hungariae conversionibus. Bártfa 1698.

XIII. De superioribus Hungariae conversionibus. Pasevvalcko-Pomeranus. 1698.

XIV. Jacobi Tollii Epistolae itinerariae Amsteladaemi 1700.

XV. Jani Pannonii Poematum sui seculi facile Principis, in Quinque Ecclesiarum olim Antistitis Poemata. Traiecti. 1784.

XVI. Hungaria semper libera, suique juris nunquam vel principi vel genti externa obnoxia. Vindobona 1764.

Alkalmilag tán fogok még e téren szolgálni, s egyelőre csak azt jegyzem meg, hogy *szép könyvtárt lehetne összeállítani azon munkákból, melyek idegen nyelven hazánkra vonatkozólag íratlak.*”

Naplójában ehhez még egy fontos megjegyzést fűz hozzá: „*Óhajtottam volna e műveket megszerezni, de az osztrák nagykövet fia, gr. Apponyi alkuszik azokra; véle nem versenyezhetek, s csak az Antiquarius nevét jegyzem fel: Quarits. Piccadilly.*”

Az utóbbi tehát APPONYI második ismert antikváriusa.

Ebből a jegyzékből az I., a II., a VI., a VII. és a VIII. számú tételeket sikerült azonosítanom az OSZK App. 1124, App. 1203, App. 1311, App. 1359 és App. 1396 sz.

⁹ PÓR Antal *több életrajza róla.*

¹⁰ RÓNAY Jácint: *Napló-töredék.* Pozsony, 1885. III. 349–350. I. és Győri Közl. 1864. dec. 1. 2. 1.

köteteivel. Minthogy RÓNAY felsorolása bibliográfiai szempontból nem tökéletes, esetleg még más tételek azonosságát is meg lehet állapítani.

Már most mi történetelt 1858 és 1864 között? A két időpont közötti hézag megoldásában segítségemre jött az MTA Kézirattárából 1967 nyarán kezembe került ARANY-kézirat.¹¹ Thomas WATTS, a British Museum könyvtárosa, anyagának első elrendezője és magyar gyűjteményének megalapítója, 1856-ban tartotta a londoni filológiai társaságban a magyar nyelv tökéletes ismeretéről tanúskodó tanulmányának felolvasását. Ez magyar irodalomtörténetének első fejezete. WATTS a kelet-európai irodalmak iránt különösen érdeklődött, a magyaron kívül oroszul és csehül is tudott, és a kor nagy lexikonjában éppen ezekben az években közölte a magyar történet és irodalom nagyjairól szóló arcképsorozatot. Úgyszólván minden hozzáférhető művében, még welsch irodalomtörténetében is célzásokat tesz tájékozottságára a magyar irodalom és történelem felől. Egyik munkájában az első angol újságok Magyarországgal foglalkozó adatait tisztázza, egy másikban pedig az angol MEZZOFANTI-vitában PULSZKY Ferenc és WESSELÉNYI Polyxéna tanúvallomását fogadja el döntőnek. RÓNAY Jácintot a British Museum több magyar vonatkozású kincsére figyelmeztette, aki az ő tájékoztatása alapján ismertette azokat a hazai közönséggel. Nevéhez fűződik a British Museum Corviná-jának és magyar őnyomatványoknak a felfedezése. A WATTS tervei alapján megszerkesztett és berendezett nagy olvasóterem 1856-ban nyílt meg,¹² akkoriban, amikor a kisdíák Apponyi régi magyar könyvek iránt kezdett érdeklődni. WATTS egy akkor megjelent munkája meg is van, éspedig sk. ajánlásával, az OSZK állományában mint az Apponyi-könyvtár újabb részlegének darabja. Kell-e hozzá sok képzelőerő, hogy a magyar történelem, nyelv és irodalom, a magyar kódexek, őnyomatványok és régi magyar könyvek, valamint az angol nyelvű Hungarica iránt ilyen sokoldalú érdeklődéssel és eredményes gyakorlattal rendelkező nagy angol könyvtárost mint a fiatal APPONYI Sándor útmutatóját és tanácsadóját állítsuk be?

HÓMAN feltételezése a főúri apával szemben, hogy ti. ő irányította volna fia figyelmét valódi gyűjtőkörére, nehezen állhatja meg helyét. Lehet, hogy APPONYI Rudolf általában a szép könyvek értékére hívta fel apjától kapott zsebpénzét inkább spontán módon régi könyvekre költő fiát, de APPONYI Sándor saját vallomása szerint Monckton MILNES antikvárius volt az első, aki neki régi magyar tárgyú könyvet eladott. Dézsi állítása a londoni belga követ inspiráló szerepéről sines igazolva általános bibliofil érdeklődésével; tőle a magyar fiatalember inkább csak a régi könyvek lehetőleg korhű, reprezentatív kötésbe való bekötésének ötletét kaphatta, minthogy a belga diplomata a szép könyvkötések kedveléséről volt nevezetes.

Monckton MILNES, WATTS és RÓNAY Jácint írott bizonyágtétele és egész tevékenysége további adatok előkerüléséig elég bizonyíték arra, hogy APPONYI Sándor az ő ösztönzésükre és az ő segítségükkel kezdte meg a magyar vonatkozású régi külföldi könyvek gyűjtését.

Paradox helyzet, hogy az aulikus osztrák nagykövet könyvbarát fia a Kossuth-emigráció angol barátainak és egyik kiváló magyar tagjának közreműködésével lett a magyar könyvtárügy leginkább patrióta gyűjteményének megalapítója.

GÁL ISTVÁN

¹¹ GÁL István: *Arany János nekrológja Thomas Wattsról*. Irodalomtört. Közl. 1967. 633—637. l.

¹² Dictionary of National Biography. London, 1909. XX. 984—985. l.

Madách Imre javításai „Az ember tragédiája” első kiadásában. MADÁCH Imre 1860. márc. 26-án fejezte be *Az ember tragédiáját*. Mint ismeretes, a mű kéziratát először ARANY János nézte és javította át. Jó időbe telt, míg ARANY az író felkérésére, majd sürgetésére belemélyedt annak tanulmányozásába és javításába. Csak 1861 aug. 25-én írta TOMPÁNAK, hogy felfedezett egy igazi talentumot. „Kár, hogy verselni nem jól tud, nyelve sem ment hibáktól”. De ARANY már felismerte a mű értékét, s ezután szívesen foglalkozott vele, gyorsan végezte a javításokat. Ugyanez év szept. 12-én már melegen köszönti MADÁCHOT azért a gyönyörért, melyet neki műve okozott, a fényért, melyre költészetünket deríteni hivatva van. Október végén bemutatta a Kisfaludy Társaságban, 1862. jan. 16-ára pedig készen volt az első kiadás, amely 1861-es évszámmal jelent meg. Ami változtatás, simítás tehát az eredeti kézírathoz mérten ebben van, az túlnyomó részben ARANY János munkája.

A nagy mű azonban nem nyert végleges alakot ARANYNAK ezekkel a javításaival sem. Az első kiadáson jelentős változtatások történtek. Hibák is csúsztak be, amelyeket a következő kiadásban el kellett tüntetni. ARANY maga is tett észrevételeket újból, s ajánlott módosításokat, MADÁCH is több változtatást kívánt. De az első kiadást átnézte Szász Károly is, s részletes megjegyzésekben mondta el észrevételeit. Így az 1863-ban megjelent „második, tetemesen javított kiadás” főleg ezeknek a megjegyzéseknek a felhasználásával készült.

Évtizedekkel ezelőtt került a kezembe *Az ember tragédiája* első kiadásának az a példánya, amelyre MADÁCH Imre sajátkezűleg jegyezte be a javításokat, illetve változtatásokat.¹ MORVAY Győző tanulmánya,² VOINOVICH Géza munkája³ és MADÁCH bejegyzései ismeretében most már teljesen világosan látjuk az eredeti kézíratos szöveg elkészülte óta eszközölt változtatásokat.⁴ MADÁCH Imrének ebben a kötetben levő bejegyzéseit az alábbiakban egybevettem a mű eredeti, kézírati példányától a szöveg végleges megállapításáig történt változtatásokkal.

MADÁCH fekete ceruzával történt bejegyzései ebben a kötetben a következők:

A kötet címlapján a neve alá odajegyezte: „a Kisf. társ. tagja.” — (1862. jan. 30-án választották a Kisfaludy Társaság tagjává. A kötetben levő javítások Szász Károly megjegyzéseinek mérlegelése után történtek.)

*Első szín*⁵

1. sor: „... istenemnek,” szót így javította: „... istenünknek,” — Az „istenemnek” alakot ARANY már a kéziratban is kifogásolta, de az első kiadásban mégis úgy maradt. — Szász Károly szerint is jobb volna: istenünknek, mert az angyalok kara énekl. Most már elfogadta MADÁCH is.
10. sor: „... béfejezve áll,” helyébe: „... béfejezve már,” Szász Károly megjegyzése erre ez volt: „áll helyett jobb volna: — már; a rímért.” — Véglegesen így.
49. sor: „Jösz te...” szavakat MADÁCH egybekapcsolta Szász Károly ajánlatára. De véglegesen az eredeti szöveg maradt.
149. sor: „... nekem elég,” helyett „... elég nekem.” — Szász Károly ajánlatára. — Véglegesen így.

¹ Apósom, néhai dr. BAGOSSY Károly (1882—1940) pü. tanácsos útján kerültem kapcsolatba KLEIN Dezső műgyűjtővel, aki gazdag anyagából a harmincas évek vége felé készségesen bocsátotta rendelkezésemre *Az ember tragédiája* első kiadásának MADÁCH javításaival ellátott példányát.

² *Magyarázó tanulmány „Az ember tragédiájá”-hoz.* Nagybánya, 1897.

³ *Madách Imre és Az ember tragédiája.* Bp. 1914, 1922.²

⁴ HALÁSZ GÁBOR MADÁCH Imre *Összes művei*-hez fűzött jegyzetei között nem jelzi ennek, a MADÁCH javításaival ellátott első kiadásnak ismeretét. (2. köt. Bp. [1942.] Révai.)

⁵ A sorok jelzése WALDAFFEL József *Az ember tragédiája* 1955. évi kiadásának a számozása szerint.

Második szín

213. sor: „Mely a lankadt szűt védve befogadja.” — Szász Károly ezt a változtatást ajánlotta: „Mely védve árnyalja a lankadt szívet.” Az eredeti neki „különösnek tetszik”, inkább az egy anapestust tenné tehát bele. MADÁCH először bele is javította ezt. Azután kihúzta, s beírta így, ahogyan meg is maradt: „Melly lankadástól óvja szívöket.” Csak a „Melly” szót írták át utóbb „Mely”-re.
244. sor: „S mint...” helyébe MADÁCH ezt javította: „Mint...” Így is maradt.
245. sor: „Egy percre csillog, aztán visszahull.” Szász Károly azt kifogásolta benne, hogy az előző sor végén levő többes számú alany után egyes számban van az állítmány. MADÁCH így adta meg a végleges szöveget: „Egy perczre felcsillogva visszahullnak.”
269. sor: „A vén tagadás kísért.” — A kéziratnak erre a fél sorára ARANY azt a megjegyzést tette: „A metrum jajgat. Tagadás lehetne, mert az első syllabus hangsúlyos, de a *vén tagadás* bajosabb. De talán nehéz igazítani, hogy meg ne rontsuk a praecisiót.” — Az első kiadásban tehát ez maradt. — Szász Károly a *vén* helyett a *régi*-t ajánlotta, „vagy, ha mérték nem üt, az *ös*”-t. — Madách így is javította és ez maradt meg.

Harmadik szín

365. sor: „Hiú báb, most daczot hánysz tiszta égnek.” — A kézira ARANY azt a megjegyzést tette: „Daczolni valamivel. Inkább vesszen a rím.” — De mégis ez maradt az első kiadásban. — Szász Károly szerint „magyartalan is, nem is világos.” — MADÁCH most már ki is javította úgy, ahogyan megmaradt: „Hiú báb, mostan fittyet hánysz az égnek”.
366. sor: „... villámok ha...” Ezt a két szót kihúzta MADÁCH, de azután ugyanezt írta be.
372. sor: „Hisz az a lét, ha érdemes leszen.” Az utolsó három szót MADÁCH kihúzta, s helyébe ezt írta: „*ki tudja, érdemes*.” De később a javítást törölte. Maradt tehát véglegesen az első szöveg.
373. sor: „Fáradtságára, csak munkám gyümölcse.” E helyett az előző sor folytatásaként beszúrta: „Lesz tán terhére, mely majd véle jár. S ha az csupán munkám gyümölcse lesz.” — Szász Károly az „érdemes leszen fáradtságára” kifejezésre azt írta: „magyartalan s díztelen.” — MADÁCH a két sor helyett a véglegesen megmaradt egy sorral alakította: „Terhére, csak fáradtságom gyümölcse.”
379. sor: „Lehulla is, habár szabad levék” Először így javította: „Lehullt is, ...”, aztán így: „Le is hullt rólam, bár szabad levék.” És ez maradt.
381. sor: „Mit dőre tervvel ember alkotand.” ARANY ide vonatkozólag már a kézira azt a megjegyzést tette: „nem tudom, magáról szól-e Ádám, vagy másról. Ha az első, akkor visszás, hogy önbizalma daczára tervét dőrének mondja, ha a leendő nemzedékről — anachronismus tudnia, hogy dőre tervek is lesznek. Olyannak kell képzelnie ivadékát, mint maga.” — A sor az első kiadásban mégis így maradt. — Szász Károly a 378–384. sorról azt mondja: „Teljességgel nem értem. Nyelvtanilag is nehéz, de azon mégis áttörök valahogy, logikailag homályosabb.” MADÁCH azután az egész sort kihúzta, s helyébe illesztette: „Tapogatózva amit tervezék.” Így maradt.
383. sor: „S felküzdtem volna lelkem erejével.” — MADÁCH így változtatta meg véglegesen: „Még bírta volna azt saját erőm.”
384. sor: „De nem menekvém a súlyos bilinestől!” Ezt a megmaradt szöveggé javította: „S te nem mentél meg...”
522. sor: „... szintén...” helyébe „... szinte...”-t írt.

Negyedik szín

A magyarázat első sorában „Háraó” nyomdahibát „Pháraó”-ra javította.

586. sor: „Nines földindulás, nincs víz, mely ledöntse:” — A „víz” helyébe „vész”-t írt.
608. sor: „Kie nő...” nyomdahibát kijavította: „Ki e nő...”
614. sor: „... lepkekint...” szót így javította „... lepkeként...”
629. sor: „Ha most halnál meg, a mint meglelél.” Az utolsó három szóra Szász Károly

azt jegyezte meg: „nem világos; így tán jobb volna: a mint rám találtál.” MADÁCH e szerint javította. Utóbb azonban a „rám találtál” helyébe „fél lelél”-t írt. Így maradt.

652. sor: „... — és ne irigyeld” kifejezés javítva: „... — óh ne irigyeld”. A későbbi kiadásokban „óh” helyett „oh” szerepel. Az „irigyeld” helyett pedig némelyikbe „irigyeld” — helytelenül.
- 656—7. sor: „Törekvésünkre gúny e nyugalom, Vagy hívságára száználmas mosoly.” — Szász Károly erre megjegyezte: „Törekvésünkre... mosoly — érthetetlen így; tán azt teszi: törekvésünk izgatottságára gúny e nyugalom, vagy annak (törekv.) hiú voltára száználmas mosoly az...?” — MADÁCH először erre próbálta javítani: „Törekvésünknél nyugalma gúny.” Végül ezt gondolta helyébe: „E nyugalom, vagy büszke terveink Hívságunkra száználmas mosoly.” — Majd — az előzőket törölve — újabb javítással bejegyezte: „Törekvésünkre... Vagy hívságukra...” Utóbb ezt „hívságunkra” módosították.

Ötödik szín

824. sor: „... közzénk...” szóból az egyik z-t kihúzta. A végleges szövegben azonban megmaradt.
- 849—50. sor: „Nem hall az ember semmi izgató hírt, Mint hogyha sergünk ellent sem találna.” — Szász Károly azt jegyezte meg: „*mint hogy ha* igen dísztelen, *mintha* helyett.” Madách megváltoztatta a végleges szöveg szerint: az első sor végéről a „hírt” átvitte a 2. sor elejére, s *mint hogy ha* helyébe *mintha*-t tett: *Hírt, mintha sergünk...*
858. sor: után következő magyarázat 3. sorában „szakaszonként” szót „szakaszonkint”-ra igazította.
868. sor: „... fel állatot,” A nyomdahibából kimaradt névelőt beszúrta: „... fel az állatot,”
956. sor: „Hogy elriaszsa e káprázatot” végére a hiányzó vesszőt odajegyezte.
1025. sor: Középen az „s” kötőszót kihúzta, s helyére gondolatjel tette.

Hatodik szín

1106. sor: „Vágyol gyönyört...” A kéziratban így volt. Ott ARANY megjegyezte: „— gyönyörre vágyosz (még jobb, ha nem ikes).” MADÁCH azonban az I. kiadásban meghagyta az eredeti szöveget, mire Szász Károly így reagált: „jobb volna *gyönyörre vágyni*.” — MADÁCH ARANY ajánlata szerint javította, és ez maradt meg.
1141. sor: „... jöj...” helyébe „jőj”-t javított.
1159. sor: „Fejemről is lehullt már a füzér.” A kéziratban is így volt, de az állítmány jelen időben. Szász Károly azt kérde: „*Fejemről — a füzér miért?*” — a nehezen érthetőségre célozva. Az író újra szövegezte a sort: „Füzérem is lesiklott ládd fejemről.” — És így is maradt.
162. sor: „Szemedbe tartom, hogyha ott leled.” ARANY azt jegyezte meg erre: „Sejtem az értelmét, de fátyolozott gondolatnak is homályos.” — MADÁCH először így javított rajta: „Szemed betartom...” Aztán: „Szemed befogtam im, ha...” Később ennyi változtatás történt rajta: „Szemed befogom...”
1164. sor: „S dicséretet...” helyébe ezt írta: „S csak egy jó szót...” Ez maradt a végleges szöveg.
1205. és 1213. sor elé bejegyezte a nyomdahibából kimaradt *Chuvia* szót.
1214. sor: „... hősök...” szót „... hősök...”-re javította.
1367. sor: „... kények;” szót „... kéjek;”-re javította. Szász Károly is felhívta rá a figyelmét.

Hetedik szín

- A bevezető 2. sorban „patotája” javítva „palotája”-ra.
1459. sor: „... fajtád...” helyébe „... fajod...” kifejezést tette.
1493. sor: „... pusztalábas...” Szász Károly megkérdőjelezte: „Pusztalábas? meztilábas?” MADÁCH „meztilábas”-ra javította. A végleges szövegben

- „meztelábas” lett. ARANY az eredeti szövegre a következő megjegyzést tette: „*Meztelábas*. . . nem megy, lehetne *pőre lábas*.”
1496. sor: „Keresztyén-. . .” szót MADÁCH „Keresztény-. . .”-re másította. Az első maradt meg.
1561. sor: „. . . Anastásiust?” — „. . . Atanásiust”-ra helyesbítette.
1592. sor: az I. kiadásban ezt a még hiányzó sort írta be: „Mely istenít, vagy gúnyával megöl.”
1601. sor: „Mely széyl szór. A vész, mely összehoz,” — A kéziratban ez volt: „Mely megszakaszt, száz érdeket növel —” MADÁCH most így változtatta meg: „Mely szerte szór, száz érdeket nevel.” — A végleges szövegben az utolsó szót később „növel”-re változtatták.
1602. sor: az I. kiadásban még nincs benne: „A vész, mely öszvehoz, mártirt terem.” — Később annyi változtatás történt rajta, hogy az „öszvehoz”-ból „összehoz” lett.
1603. sor: „. . . ád. . .” szót „. . . ad. . .”-ra javította.

Nyolcadik szín

1881. sor: „. . . a tűz. . .” helyébe „. . . e tűz. . .”-t írt.
1882. sor: „. . . szép időt melenget.” — Szász Károly erre azt jegyezte meg: „nem értem: mire vonatkozik a *szép időt melenget*.” MADÁCH két szót kicserélt benne, s így adta meg a végleges szöveget: „. . . jó régen melenget.”
1895. sor: „Meglesz, miként parancsolod, uram. —” Szász Károly megjegyzése: „Jobban rendezve volna így: Meglesz, uram, mikép parancsolod.” MADÁCH javításával így alakult a végleges szöveg: „Meglesz, uram, amint parancsolod.” — (*Amint* helyett MADÁCH először *miként*-et írt.)
1938. sor: „Bár hódol is a nőnek istenül,” Erre Szász Károly: „*istenül hódol* szokatlan, helytelen, s nem is világos kifejezés azon értelemben, hogy a nőnek, mint istennek hódol. . .” — MADÁCH kihúzta az egész sort, és a helyébe ezt tette: „Bár istenség gyanánt imádja a nőt,” Így maradt.
2063. sor előtt „A harmadik udvaronc” címszóban kihúzta a névelőt, de azután a kihúzást törölte. Végül névelő nélkül maradt.

Kilencedik szín

2233. sor: „Mennország. . .” szót „Mennyország. . .”-ra javította.
- 2264—65. sor: „Tán azt sem tudta Caesar kedvese,
Hogy kedvesét isméri a világ. —” Szász Károly megjegyzése a két sorra: „Nem értem.” — MADÁCH kihúzta mind a két sort, s helyébe írta:
„S Caesarnak, hogyha volt szerelmese,
Ez őt talán csupán úgy ismeré
Mint jó fiút s nem volt sejtelve sem,
Hogy kedvesétől megrendül a föld.” — Az I. kiadás két sorából az író tehát négy sort készített. A negyedikén azonban még változtatott, módosította: „Hogy kedvesétől retteg a világ.” Majd ezt is kihúzta, s helyébe tette: „Hogy tőle retteg s megrendül a föld.” Végző formája: „Hogy retteg tőle s megrendül a föld.” A *Caesar* szóból a későbbi kiadásokban *Caesar* lett.
2205. sor: „. . . megbékélt. . .” helyébe „. . . kibékélt. . .” kifejezést tett. Szász Károly ajánlotta: *megbékélt* helyett jobb volna *kibékült*. — A végleges szöveg MADÁCH javítása szerint.
2356. sor: „. . . hitványt. . .” szóban a végző t-t, mint sajtóhibát, törölte.

Tizedik szín

2356. sor: „Ha megfigyelnek, még botrányt okozsz.” Szász Károly azt írta róla: „*megfigyelnek* helyett *észrevesznek* kell.” MADÁCH kijavította és így maradt.
- 2400—01. sor: „. . . Gúnytárgyúl leendnénk
Így venni a dolgot. . .” — Szász Károly szerint „magyartalan, de nem is világos kifejezés.” MADÁCH egy új sor közepre toldásával változtatta meg, s így lett a végleges szöveg:
„. . . Gúnytárgyúl leszünk

Ily ünnepélyes színben nézve e

Hétköznapos ügyet. — . . .”

2472. sor: „. . . csin. . .” szót „. . . csiny. . .”-re javította. A végleges szövegben is az utóbbi maradt.
- 2477—79. sor: „Ily dőreséggel küzdünk szüntelen,
A meglevő hatalmak védlete
S kegyeletöknek szentséges nevében.” — Ez volt a kéziratban is. Szász Károly szerint „oly erőltetett, hogy nem bírom világosan, a megértésig elemezni.” MADÁCH próbálta javítani:
„Ily semmisséggel küzdünk szüntelen
A meglevő hatalmak védelvét
Vívó kegyelet szentséges nevében.” Majd újra szövegezte a véglegesen megmaradt, következő három sor szerint:
„Ily dőreség áll látod szüntelen
Utunkba, szentséges kegyeletül
Védő a már megalakult hatalmat. —”

Tizenegyedik szín

- 2572—73. sor: „Beléolvadt akármí jalkiáltás
Akármínő rekedt hang, míg fölér.” Az előtte lévővel együtt erre a három sorra Szász Károly megjegyezte: „. . . másképp rendezni multhatatlan, hogy érthető legyen. Tán így:
„Magosban szépen zeng, mint templom ének,
Bármily rekedt hang, jajszó olvad is
Belé a míg fölér. . .” — MADÁCH az előző sor érintetlenül hagyásával az idézett két sort először megváltoztatta:
„Bármily rekedt hang, jajszó és sóhaj
Elolvad benne, ameddig felér.” Majd az utolsó sort szövegezte meg:
„Dallamba olvad össze, míg fölér.” — Ez maradt a végleges szöveg.
2608. sor: „Mit feljegyezz, csak a múltnak dala.” — Szász Károly azt a megjegyzést tette rá: „Csak úgy értem, ha így cseréljük: *a múltnak csak dala*. — Tudni illik a mi a múltban nem szép, nem dalszerű, az nem hallszik fel, az elvész.” — MADÁCH kijavította, s ez megmaradt Szász Károly ajánlata szerint.
2687. sor: „Melyért az is már, a ki fölidézi.” — Szász Károly megjegyezte: „nem fölidézi, hanem fölhozza.” MADÁCH az utolsó szót ki is cserélte: *fölhozá*. — Így maradt.
- 2715—16. sor: „En semmi rosszat nem teszek veled,
Leültetem csak lássa, ki az úr.” — A megelőző sorral együtt erre a három sorra mondta Szász Károly: „Mit akar a második munkás? — nem értem.” MADÁCH újra szövegezte:
„Nem vétek néki, mellém ültetem,
Lássuk ki az úr, és ki tud mulatni.” — Ez maradt a végleges szöveg.
2741. sor: „Hatalom, s így dicsőség mind övé.” — Először úgy javította, hogy a sor elejére névelőt tett, a sor többi része változatlan maradt. Aztán az *így* szót kihúzta, s lett belőle: „A hatalom s dicsőség mind övé.”
2743. sor: „Ha, mint nadály, jólétünk szopja ki?” — Először annyit javított rajta, hogy a sor végén lévő igekötőt kihúzta, s helyébe ezt írta: *már*. Majd megpróbálta a sort újra írni: „Ha már úgy is nadályul él belőlünk, szopja, szívja vérünk.” Azután ezt írta helyébe: „Ha már úgy is nadályként szívja vérünk.” A végleges szöveg: „Ha már úgy is nadályként szívja vérünk.”
2858. sor: „Emelkedettség nincs már a világon.” A sor végét javította: „. . . *nincsen már sehol*.”
- 2877—78. sor: „Míg egykor a hazáért lelkesedve
Nagyobb s nemesb szinkör nyiland előttünk.” — Szász Károly a két sorra megjegyezte: „Szeretném, ha kimaradna e két sor, mi az előzményekhez épen nem illik.” MADÁCH azonban nem törölte, hanem először így próbálta megváltoztatni:
„Míg egykoron majdan magasb, nemesb
Küzdtert nyitand erélyünk meg magának.” — Aztán ezt a változtatást kihúzta. Az első sort meghagyta szó szerinti az első fogalmazásban. A második sor helyébe tette: „Nemesb küzdtert nyitand meg majd erélyünk.” —

Végül ebből szövegezte a megmaradt sort: „Nemesebb küzdtért foglal majd erélyünk.”

Tizenkettedik szín

3183. sor után a magyarázó szövegben „mindkettőjüket” szóban levő sajtóhibát kijavította: „mindkettőjüket.”
3210. sor: „A művet ő teremti istenül.” — Szász Károly erre megjegyezte: „istenül: a művet teremti istenül? — vagy ő istenül teremti a művet? Homályos.” — MADÁCH az „istenül” szó helyébe a következőt tette: „mint egy isten.” Így maradt.
3279. sor: „Bűvös darabját birjon megszerezni.” — Szász Károly jegyzete: „nem birjon, hanem birja.” MADÁCH kijavította.
3328. sorra „Im e kard,” után a következő sor: „Az nem volt gyilkos, a ki ezzel ölt.” — Szász Károly azt írta erről a másfél sorról: „E kard... Előttem nem világos, mire céloz. Párba jra? vagy törvény pallosára? hogy a ki ezzel ő, nem nézik gyilkosnak? Világosabbat kérek!” — MADÁCH a következő sort toldotta be: „Kizárólag csak embargyilkoló szer,” A következő sort módosította: „És nem volt bűnös, a ki ezzel ölt.” Így is maradt.
3393. sor közepén *mi* szót *mint*-re javította.
3399. sor: „Menten minden hatástól, szenvedéstől.” — Az ezt megelőző hét sorral együtt lévő szövegre Szász Károly azt jegyezte meg: „Szép, de kissé nehézkes; az egész gondolatot értem, minden részletét nem. Az a szörny érzés is lesz, lény is; a menten minden hatástól, szenvedéstől azért nem világos, mert úgy van construálva a mondat, mintha az egyén jellege kívánná, hogy *ment* legyen, holott ellenkezőleg.” MADÁCH erre a jelzett sort változtatta meg: „Elzárva külhatástól, szenvedéstől,” Így is maradt.
3480. sor: „Rosz alkotása sem e hajlamot,” — MADÁCH figyelmen kívül hagyva Szász Károlynak az előző és a következő sorra vonatkozó megjegyzését, csak ezt a sort szövegezte újra, úgy, ahogyan megmaradt: „Alakzata sem e rosz hajlamot,”
3510. sor: „Oh mennyi ismerő mindenfelé,” — Szász Károly megjegyezte: „ismerő helyett legyen ismerős.” — MADÁCH kijavította.

Tizenharmadik szín

A bevezető magyarázat 4. sorában a *lassanként* szót *lassankint*-ra javította.

- 3614—15. sor: „A nagyság és erő, míg nem marad
Egyéb számunkra, mint a mathesis.” — Szász Károly azt jegyezte meg: „ha nagyság, erő elvész, hogy marad meg a *mathesis*.” — MADÁCH erre kihúzta ezt a két sort s a következőket írta helyébe:
„Az ami nagyszerű, ami erős,
Míg nem marad egyéb számunkra, mint
A mathesis rideg alakjai. — —” Aztán keresztülhúzta mind a három sort. A 3614. sort meghagyta változatlanul, a következőt pedig így alakította át: „Számunkra más, mint a rideg mathesis.”

Tizennegyedik szín

3736. sor: „Csak egy-egy foka tesz zajt, vízbe bukva,” Szász Károly azt írta rá: „zajt *tenni*, nem magyarul van.” — MADÁCH a *tesz* szó helyébe írta: *ver*.
3762. és a következő öt sor helyén az I. kiadásban ez a négy sor található:
„Ha nagy lelkedre, a mint hívod azt,
Hiú vagy, mely lüktette kebledet
Míg szíveredben ifjú vér keringe,
Halottas ágyadnál ne kérd hogy állj.—” Ezekre a sorokra se ARANY János, se Szász Károly jegyzeteiben nincs megjegyzés. MADÁCH az első kiadásban mégis keresztülhúzta, s helyére először a következő hat sort jegyezte:
„Ah az, aki hiú nagy szellemére,
Amint nevezni szeretitek az
Erőt, mely lüktet ifjú véretekkel,
És kebletek eszményekért dagasztja:
Ne vágyják állni egykor mint tanú
Saját halotti ágyánál. — Ez óra” — Ezt a hat sort még átdolgozta,

és így nyerte az eredeti négy sor helyett a szöveg végleges alakját:

„Ah, ah, hiú ha vagy, nagy szellemedre,
Amint nevezni már úgy kedveled
Azon erőt, mely a vért lükteti
És ifjú keblet eszményért dagaszt:
Ne kívánj állni végre mint tanú

Saját halotti ágyadnál. Ez óra” A szakasz 2. sorát először így kezdte:
„Amint nevezni kedveled. . .”, de végül mégis a fentiek szerint változtatta meg.”

3769. sor: „Csodálatos átvizsgálása ez” — A sorvégi *ez* helyébe *ám* szót írt.
3772. sor: „Aztán ki tudja, mellyik a való” A sor végét megváltoztatta: „. . . mellyik volt való.” A későbbi kiadásokban *mellyik* helyett *melyik* van.
3773. sor: „A végső hörgés kisszerű jaja.” — A *hörgés* helyébe *küzdés*-t írt.
3774. sor: „Nagy gúnykacaj *kitűzött czéljaidra*.” — A sor utolsó két szava helyébe tette: „*éltünk küzdelmire*.” Ezek a javítások a későbbi kiadásokban megmaradtak.
- 3823—3848—49. sor: „. . . Okoskodásod
A jóllakásé, . . .” — Szász Károly azt a megjegyzést tette: „. . . nem világos előttem, hogy miért, mennyiben?” — MADÁCH kijavította: „A jóllakotté, . . .” Ez maradt meg.
- 3874—78. sor: „. . . — s veszélyesebb még
Keblünkre mint a durva babona,
Mert tudósan, számokkal öli meg
A szellemet, mit a bárgyú nem érez,
De mindkettő egyenlően nem ismer.” — Ezekre a sorokra Szász Károly megjegyzése: „mindkettő — ki az a mindkettő? A bárgyú, egy, ki a másik? A szellem? de hisz *azt* nem érzi a bárgyú. Ádám ezen egész mondókáját sehogy sem értem.” — MADÁCH változtatott is rajta:
„. . . A durva vakság,
A babona, melyet megvethetünk,
Csak a bárgyút árnyékolhatja be,
Ki úgysem sejti azt a szellemet,
Melyet tanod hideg számokkal öl meg,
Hogy fel nem ismeri testvére sem.” — Ezeket a sorokat azonban szintén áthúzta. Utóbb odajegyezte az eredeti szöveghez: ez kell. A későbbi kiadásokba azonban már más szöveg van, olyan, amelyet az író az I. kiadásban nem írt. A végleges szöveg tehát későbbi változtatás.
3905. sor végén a *szivesen* szót kijavította így: *szivesen*.
Tizenötödik szín
3922. sor közepén a *melly* szót kijavította: *mely*-re.
3925. sor: „Mutatni a nemlét borzalmaít? —” Szász Károly jegyzete szerint: „Miért. . . borzalmaít? Homályos.” — MADÁCH annyit változtatott rajta, hogy *Mutatni* helyébe tette: *Hogy lássuk*. — És így maradt.
4006. sor: „Fiad bűnben, trón biborán fogamzott.” Ezt a sort is átalakította: „Fiad Édenben is bűnnel fogamzott,” — Ez maradt a végleges szöveg.

Ennyi MADÁCH sajátkezű javítása az I. kiadásban. Az eredeti szöveg átjavításának oroszlanrésze ARANY Jánosé volt, aki részint a kéziratban, részint az első nyomdai szedésben, vagy külön feljegyzésekben jelölte meg az általa óhajtott változtatásokat. ARANY nagyon óvatos volt ezek ajánlásában. Szász Károly határozottabban tette meg észrevételeit a már kinyomtatott szövegre. Talán ez az erősebb hang is okozta, hogy MADÁCH — kevés kivétellel — figyelembe vette ezeket a megjegyzéseket, amelyek alapján a legtöbbszőr megváltoztatta a kifogásolt szöveget. Az írónak az I. kiadásban eszközölt változtatásai így túlnyomó részben Szász Károly útmutatása szerint történtek. Inkább tartalmi, kifejezésbeli, mint a versmérték kedvéért végzett javítások. Kétségtelen, hogy gondolatai sok helyen ezáltal világosabb kifejezést nyertek, bár a versmérték alig javult. ARANY a nyelv szépségére vagy helyességére fektette a nagyobb súlyt, s MADÁCH ezekkel a változtatásaival ARANY kedvére cselekedett. A későbbi kiadásokban az I.-nek így átjavított szövegtől már alig van eltérés.

MADÁCH két tanácsadóján, ARANY Jánoson és SZÁSZ Károlyon túlmenően is sokat javított az I. kiadás nyomtatott szövegén. De a javítások közben is befolyásolták őt. ARANY jegyzetei megjelentek a kritikai kiadás XIII. kötetében (1966, Akadémiai Kiadó, 284—337. l.), a Szász Károlyét megtaláljuk *Madách Imre levelei* II. kötetében (a 180. sz. levél, 1943, Madách Színház kiadása, 150—156. l.). A szöveg kéziratbeli állapotát is feltűntető kiadás kettő van: a TOLNAI Vilmosé (*Az ember tragédiája*. Első kritikai szövegkiadás, 1923, A Napkelet könyvtára 1.), elég sok sajtóhibával, javított kiadása ugyanott egy év múlva jelent meg, és a 5. sz. jegyzetben már idézett WALDAPFEL-féle edíció.

KOZOCSA SÁNDOR

Ligeti Károly „Végrendeletem” c. verse kiadásainak és fordításainak történetéhez.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelméért vívott harcokban részt vevő internacionalisták zömét a magyar hadifoglyok alkották. Közülük az utókor szemében egyre inkább kimagaslik LIGETI Károly alakja. LIGETI vörös csapatparancsnok volt, de mint a legelső szibériai magyar nyelvű forradalmi lap szerkesztője, mint az omszki fogolytábori pártszervezet elnöke, mint az omszki városi tanács tagja, mint jeles szónok, újságíró és költő is széles körben ismertté tette nevét. Mártírhálála, amelyet a kivégzés előtt a börtönben írt *Végrendeletem* című verse sokak előtt emlékeztetessé tett, olyan nagy figyelmet keltett bajtársai körében, hogy Omszkban felállítandó emlékművére — az omszki *Vörös Ujság*ban közreadott jelentések szerint — még más városokban élő és más nemzetiségű katonák és pártmunkások is adakoztak; 8 hónap alatt csaknem félmillió rubelt gyűjtöttek össze.

A súlyosan sebesült, megkínzott LIGETI Károlyt ellenforradalmárok végezték ki Omszkban 1919. június 2-án. *Végrendeletem* című verse csak a város visszafoglalása után jelenhetett meg. Az omszki *Vörös Ujság* valószínűleg mindjárt megindulása után, tehát már 1920. január hó végén közreadta a verset. A lap első számai nem maradtak fenn; 1920 januárjában Omszkban nagyon sok áldozatot szedett a tifusz, és a járvány terjedésének megállítására végett bizonyára nemcsak a halottak és betegek, hanem a velük érintkező személyek holmiját is el kellett égetni, az újságokat is.¹ A vers mégis fennmaradt, mert közreadták Irkuckban is, a *Forradalom* című lap 1920. február 28-i számában; ezt a lapszámot a Szovjetunióban megőrizték; mikrofilm másolata megtalálható a budapesti Párttörténeti Intézet Archivumában (F 966/18/[234] 334. sz.).

A *Végrendeletem* természetesen már megjelenésekor nagy figyelmet keltett. Az omszki *Vörös Ujság* 1920. május 30-i számában a költő halála évfordulója alkalmából megjelent cikk úgy említi, mint „lánggal, hévvel teli verset, egyik legszebb virágát a magyar forradalmi költészetnek”. Cikkét az író a mártírhálált halt költőhöz intézett fogadalomtétellel zárja: „A Végrendeletet, melyet ránk hagytál, megőrizzük és megvalósítjuk. Mi meglátjuk a vörös Budapestet!”

A szibériai magyar forradalmi sajtóban megjelent verset — kis helyen elrejthető lapkivágat formájában — a visszatérő hadifoglyok közül többen is hazahozták, bizonyára már 1920-ban. Magyarországon — a fehér terror időszaka volt ez — a vers természetesen nem jelenhetett meg nyomtatásban, másolatok útján is csak nagyon szűk körben terjedhetett. Egykorú följegyzéseim szerint SZÜR Gyula nevű hadifogoly hozta haza és ajándé-

¹ A *Krasznoe Znamja* 1920. ápr. 7-i (85.) számában megjelent közlemény szerint „Omszkban 1920. jan. 31-én 19596 tifuzsesetet jegyeztek fel.” Vö. MATVEJEV I. V.: *Magyar internacionalisták részvétele a szovjethatalom megeremtéséért és megszüldítéséért vívott harcban Szibériában (1917 február — 1921)*. Századok. 1959. 350. l.

kozta LIGETI Károly szüleinek azt a lapkivágatot, amelyen a *Végrendeletemet* — 1920-ban vagy 1921-ben — először olvastam. Lemásoltam magamnak és abban az óbudai — LIGETI Károly szülei lakásának közelében levő — árvaházban, ahol akkor éltem, több társammal megmutattam. Másolatom kéziratát — LIGETI Károly kéziratban levő verseiről készített másolataimmal együtt — az akkori idők viszontagságai és veszélyei között is sikerült megőriznem és 1954-ben átadhattam GYÖRKEI Jenőnek, a Hadtörténelmi Intézet munkatársának. A megrendítő hatású verset 1957-ben közreadták egyszerre három helyen is: a LIGETI Károly *Válogatott Írásai* című kötetben, a Nagy Októberi Forradalom 40. évfordulója alkalmából nagy példányszámban kifüggesztett, nagy képes plakáton és a *Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban* című gyűjteményben. A vers így vált ismeretessé nemcsak Magyarországon (számos antológia, dokumentumgyűjtemény átvette, tovább terjesztette), hanem a Szovjetunióban is. Sajnos, a Hadtörténelmi Intézet munkatársa nem a hozzá juttatott kéziratot adta közre, hanem ennek KUCZKA Péter által készített „javított” változatát. Az átdolgozó az eredeti versből csak 3 sort hagyott meg a maga eredetiségében, a többi 17 sor mindegyikén változtatott valamit: a kötetlen sorszótagszámú verset — amely inkább a hangsúly-ritmus, mint az időmérték elve szerint tagolódik — átírta kötött szótagszámú, nagyon szabályos jambikus verssé. E művelet során néhány verssor nyelvi szempontból hibássá, értelmetlenné vált, sok helyen összetört az eredeti versben kifejezett érzelmeknek szárnyat adó hangsúly-ritmus, és a vers tartalmi szempontból is eltorzult.² A vers KUCZKA-féle változatát adta közre a *Népszabadság* is 1960. dec. 8-i számában — de itt a szövegrontás még szövegcsontkítással is párosult: az ötödik versszak egészen lemaradt (mert ez LIGETI Károly *Válogatott Írásainak* kötetében a lap hátoldalán foglal helyet és így — bizonyára a sietség miatt — elkerülte a közreadással megbízott munkatárs figyelmét). Sajnos, a magyar Rádió is csak ezt az eltorzított változatát ismeri a versnek. Ezt találjuk I. MATVEJEV: *Az örök barátság forrásánál* c. műben is (Bp. 1961. 86—87. l.). LIGETI költeménye az eredeti szöveghez hű kiadásban csak a következő helyeken lelhető föl: *Élet és Irodalom*. 1958. márc. 28. 6. l.; *A szabadság vértanúí.* Bp. 1960. 17. l.; *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1963—1964. Bp. 1966. 288—289. l.; *A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban*. Dokumentum-gyűjtemény. Bp. 1967. 465. l. mellé helyezett fénykép az eredeti lappéldányról; *Kortárs*. 1967. 11. sz. 1805. l.

Meg kell jegyeznünk, hogy az 1963 előtt megjelent „szövegű” kiadásokban is van egy szónyi csonkaság: „legyen áldott” — „legyen százszor áldott” helyett. Itt a „százszor” szó azért hiányzik, mert a másolás forrásául szolgáló omszki újságban sem szerepelt ez a szó? Vagy egyszerűen másolási hiba történt, és ez az egy szó így maradt le? Ezt a kérdést — mivel az omszki újságkivágat nem maradt fenn — nem lehet eldönteni. A kézírásos másolat mindenestre már befejezte pályafutását. Mivel az irkutszki *Forradalom* 1920. febr. 28-i számában már megtaláltuk a verset, ezt az egykorú nyomtatott szöveget kell ezután irányadónak tekintenünk a szövegközlésekben. Ez szerepel már az *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyvében* és a *Kortársban* is. Tehát: a *Végrendeletemet* 7. sorának vége így hangzik: „legyen százszor áldott” — nem: „legyen áldott”, de nem is „százszor legyen áldott”.

Akik LIGETI Károly életét regényszerűen dolgozták fel, a *Végrendeletemnek* eredeti szövegét akarták művükbe beilleszteni, de azon egy-két helyen „javítottak”: FÖLDES Péter: *Százezer*. Bp. 1957. 260. l.; POGONYI Antal: *Végrendelet*. Bp. 1966. 247—248. l.

A *Végrendeletemnek* — a KUCZKA-féle változaton kívül — van egy KOVÁCS Béla-

² Lásd erre nézve: TERBE Lajos: *Megjegyzések Ligeti Károly meghamisított verséhez*. *Élet és Irodalom*. 1958. márc. 28. 6. l.

féle változata is. Ez úgy jött létre, hogy G. BRAUNNAK, a kárpát-ukrajnai magyar nyelvű napilap munkatársának orosz nyelven LIGETI Károlyról írt cikkét szőröstől-bőröstől — a *Végrendeletem* oroszra fordított szövegével együtt — lefordították magyarra. KOVÁCS Béla tehát a magyarból oroszra fordított verset — bizonyára azért, mert nem tudott a magyar eredetinek létezéséről — lefordította (visszafordította) magyarra. Fordítása a *Vers a cellafalon* című cikkben jelent meg a *Szovjet Híradó* 1966. július 3-i számában (18. l.):

Amíg a tűz nem huny ki szívünkben,
Előre, bátrak, vörös magyarok!
Győzelmünknel ott leszek majd én is,
Én is, kire sírverem acsarog.

Drága ára van a szabadságnak:
Kint, verítéket, vért is követel.
Hála minden elhullt bajnokának,
A gyávákat az élet sópri el.

Tirátok vár a vörös Budapest.
Virág fogad majd, ölelő emberek.
Hátranéztek a csodás keletre,
S az egész világ újjong veletek.

Én itt maradok névtelen síromban,
De olthatatlan tűzű lelkemet
Utánatok küldöm, hogy a harmezón
Gyújtó fényénél csatát nyerjeteK.

Ez a szöveg azért érdekes számunkra, mert tanúskodik arról, hogy a KUCZKA-féle szöveget mennyire hűségesen fordították le oroszra.

LIGETI *Végrendelete* a Szovjetunióban különös figyelemben és megbecsülésben részesül. A vers születése (és LIGETI halála) 40. évfordulója alkalmából elég terjedelmű közleményt adott ki róla a szovjet hírugynökség (TASZSZ) ily címmel: *Magyar hazafi költeménye* (Sztjyihotvorenie vengerszkogo patriota). Ezt sok szovjet lap átvette, így a *Vecsernyij Roszto* című lap 1959. március 25-i száma is. A költő forradalmi tevékenységét és utolsó költeménye keletkezésének körülményeit ismertető közlemény élén a vers első szakaszát olvashatjuk.

Hogy a *Végrendeletem* mennyire népszerű a Szovjetunióban, azt azt is tanúsítja, hogy fölvelték a *Revoljucionnaja poezija v Szibiri 1905—1917* című forradalmi versantológiába, amely Novoszibirszkben 1960-ban jelent meg. Ebbe a gyűjteménybe csak eredeti orosz verseket vettek föl — az egyetlen kivétel: LIGETI Károly 3 verse; és csak 1917-nél nem későbbi keletű verseket vettek föl — az egyetlen kivétel a *Mojo zavescsanije (Végrendeletem)*, amely — alatta ott áll az évszám — 1919-ben íródott.

LIGETI Károly szovjetunióbeli népszerűségének egy másik jele: Mihail TYIHOMIROV írt egy regényt *General Lukacs* címmel, amely a *Szibirszkie Ogni* című novoszibirszki irodalmi folyóirat 1961. évi 7. és 8. számában és 1962-ben Omszokban önálló kötetben jelent meg; ez a regény — amint a címe is mutatja — ZALKA Mátéről szól, de LIGETI forradalmi tevékenységét is elég részletesen ismerteti — és közreadja a *Végrendeletemet* (a folyóiratban: 8. szám 100. l.; a könyvben: 294. l.).

A *Végrendeletemet* legelőször A. RESETNYIKOV fordította le oroszra; a fordítás a *Vecsernyij Novoszibirszk* című napilap 1958. nov. 28-i számában jelent meg LIGETI 3 más versének fordításával együtt; ugyanez megjelent a *Szibirszkie Ogni* c. folyóirat 1959. évi 1. számában is (158. l.).

Az eredeti szöveghez hű fordítást adott közre a *Molodaj Szibirjak* című omszki lap 1958. dec. 24-i és az *Omszkaja Pravda* című lap az 1960. dec. 8-i számában. Ezt a fordítást

GORSZKI Vilmos ma is Omszkban élő volt magyar hadifogoly segítségével Nyikolaj KOLMOGOROV készítette.

A KUCZKA-féle változat fordítását találjuk a *Vengerszkie internacionalisztü v Velikoj Oktjabrszkoj szocialiszticeszkoj revoljucii* cím alatt 1959-ben Moszkvában megjelent dokumentumgyűjteményben (173—174. l.), mely a hasonló című magyar kiadvány orosz nyelvű párja. Ez a fordítás, mely Alekszandr GOLEMBÁ műve, megjelent egy másik kiadványban is: A. KLADT — V. KONDRATYEV: *Bratja po aruzsiju. Vengerszkie internacionalisztü v borbe za vlaszti szovetov v Roszszii 1917—1922*. Moszkva. 1960. (110. l.)

A magyar költő forradalmi verse iránt az érdeklődés — most a forradalom 50. évfordulójának légkörében — a Szovjetunióban tovább fokozódik. A sokmillió példányban megjelenő moszkvai *Pravda* 1968. március 1-i számában 6 hasábos cikk jelent meg Alekszandr DUNAJEVSZKIJTŐL ily címmel: *Egy végrendelet története. Hogyan vált ismertté a magyar internacionalista költeménye*. A cikk jól megvilágítja a *Végrendeletem* keletkezésének körülményeit és — többek között — részletesen ismerteti, hogy a Szibériában megjelent vers hogyan jutott el e sorok írójához 1922 táján; a moszkvai író elmondja azt is, hogyan és hol akadt rá a verset közreadó régi magyar nyelvű lapszám egy példányára — és megállapítja, hogy a vers itt megtalált nyomtatott szövege teljesen megegyezik azzal a másolattal, amelyet róla én gyermekkoromban készítettem, melynek alapján a vers Magyarországon kiadásra került. Cikke végén DUNAJEVSZKIJ közreadja az egész verset a hiteles szöveg alapján A. Golemba új fordításában. Ez az új fordítás megjelent a *Druzsba Narodov* 1968. évi 4. számában is, a 211. lapon, A. DUNAJEVSZKIJ *Podlinnaja isztorija Karoja Ligeti* c. cikkében és a *Moszkovszkij Avtozavodec* 1968. jun. 26-i számában.

Nem kicsinyeljük le az eddigi eredményeket, de bizonyosra vesszük, hogy orosz nyelven a híres költemény pályafutása igazán majd csak akkor fog megkezdődni, amikor lefordítására egy nagynevű, kiváló orosz költő vállalkozik.

Hisszük, hogy az általunk itt közölték világossá teszik, hogy LIGETI *Végrendeletem* című versének egyes kiadásait miért nem lehet szövegűhűnek tekinteni, és hogy a hiteles szöveget hol lehet megtalálni. Ez az ismeret különösen fontos egy olyan mű esetében, amely nemcsak szépirói alkotás, hanem történelmi dokumentum is, és így előreláthatóan még sok lapban, gyűjteményben, antológiában fog kiadásra kerülni.

TERBE LAJOS

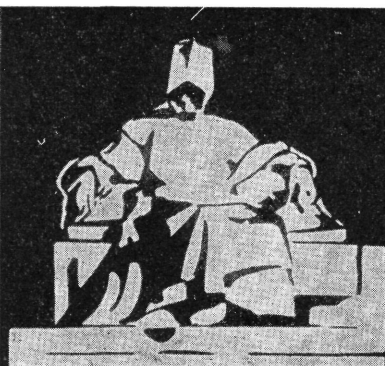
A Névtelen Jegyző című folvóiratról. „Őri László, majd Rózsahegy György szerkesztésében, 1932-ben megjelenő haladó szellemű irodalmi folyóirat. Munkatársai közé tartozott a korszak több jelentős írógyénisége, így Fenyő László, Gelléri Andor Endre, Illyés Gyula, Karinthy Frigyes, Tersánszky Józsi Jenő és Weöres Sándor is.” — ennyit jegyzett fel róla az *Irodalmi Lexikon*.

A *Névtelen Jegyző* a két világháború közötti korszak egyik fontos irodalmi kísérlete volt, s mivel rövid ideig élt, és ma már alig akad belőle példány, nyugodtan „az elsüllyedt irodalom” körébe sorolhatjuk.

1932. májusában jelent meg első száma, az impresszumadatok szerint főszerkesztő: RÓZSAHEGYI György, felelős szerkesztő: ŐRI László és felelős kiadó: PAP Miklós volt. Szerkesztői pedig: BETHLEN [BOLDIZSÁR] Iván, HEGEDŰS Géza, RÓNAI Mihály András, SZABÓ Zoltán.

Az első szám „Fiúk!” kezdetű bevezető sorait KARINTHY Frigyes írta, s e cím mely megszólítás is egyben, nem véletlen, a lapalapítók legidősebbje akkor húsz éve

NÉVTELEN JEGYZŐ

1932 MAJUSI SZÁM

Bethlen Iván
Fenyő László
Hegedűs Géza
Illyés Gyula
Karinthy Frigyes
Karpáti Aurél
Rónai Mihály András
Rónai Pál
Rozsahegyi György
Szabó Zoltán
Szily György
Tábori Pál és
Tersánszky J. Jenő
írásai
Ekhó — Holmi

ARA

80

FILLÉR

volt. „Pénzetek nincs, hirdetési ügynökötök sincsen. Micsodátok van hát, az Istenért, kérdezné bármelyik szerkesztő úr, olyan arccal, mintha teleknélküli házépítésről beszélne valaki...” S ha már nem is érthetünk egyet teljesen a bevezetőnek a békeszerződést említő soraival, az mindenesetre igaz, hogy ötszáz esztendő után „elismerten” szabad lett az ország, megszűnt a monarchia. „Új honalapítók vagytok a szellem birodalmában... Névtelenek vagytok — de a szemetek, fületek nyitva van s kezetekben ott az íróvessző. Mint annak, aki a honfoglalás történetét megírta. Nevezzétek el ezt a lapot »Névtelen Jegyző«-nek.”

A főszerkesztő, *Rózsashegyi György* (jelenleg a Royal Szálló igazgatója) *Névtelen Jegyző* című cikkében szintén a fiatalokhoz szól, utalva arra, hogy a régi irodalomban fiatal író is lehetett író, neves író, elég Petőfire hivatkozni, de ma — nem, ma a közönség „a nevet és nem a tehetséget ünnepli”, jó lenne a magyar irodalom névtelen jegyzőit is szóhoz juttatni...

Az akkor húszéves *HEGEDŰS Géza* — akinek első regénye öt évvel később jelenik meg — *Az ördög* című rövid elbeszélésében már elárulja a későbbi tehetséges író.

Ebben az első számban aránylag sok a vers, *ILLYÉS Gyula*, *FENYŐ László*, *RÓNAI Mihály András*, *BETHLEN [BOLDIZSÁR] Iván*, *SZABÓ Zoltán*, *TERSÁNSZKY JÓZSI Jenő*, *RÓNAI Pál* (fordítás) tollából. Hárman közülük — *ILLYÉS*, *FENYŐ László* és *RÓNAI Mihály András* — azonos címmel — *Fiatal költő* — írtak verset a lap számára.

Van egy töltőtollad
és papír előtted
s hiheted egy ország
figyeli jobbkezed. —

Így hangzik *ILLYÉS* versének első szakasza. Érdekes *RÓNAI Mihály Andrásé* is. *FENYŐ László* így látta a harmincas évek fiatal költőjét:

Tíz éve, hogy első versemet kiadta
az ősz szerkesztő, aki már halott,
mint a láz, mely abból az első
nyomdafesték szagából felcsapott.
Tíz éve annak — s azóta mi lettem?
se több, se kevesebb:
tíz évvel keservesebb
fiatal költő.

Úgy hangzik e szó.

akárha mondanád: rühös kutya,
koldus, futóbolond, tisztátalan —
mint ki a vízlepett hínárt
akarná az egekig gyújtani:
olyan lidércesen reménytelen
gyújtogatásod az embereken,
fiatal költő.

Az maradsz, míg élsz.

Mert oly különös hazában élünk
s oly különös időt számlálunk,
hogy ki húsz évvel öreg voltál;
negyvenre fiatal lehetsz,
fiatal költő, az lehetsz
és semmi több, ha meggebedsz.

Megemlítendő *A tardi helyzet* későbbi szerzőjének, az ekkor húszéves *SZABÓ Zoltán*-nak két verse is, *Az asszonyélet balladája* és *A Csöndes farsangi szomorúság*.

TÁBORI Pál fordításában szép lírai írást olvashatunk Manfred HAUSSMANN tollából *A vándor, akét Lampioonnak hívtak* címmel. A teljes szabadság és a végtelen természet áll itt szemben az otthonnal és a céllal, erről vall a vándor, s ebből az ellentmondásból nincs kiút.

A *Névtelen Jegyző* igényességéről tanúskodnak a kritikai írások, így például KÁRPÁTI Aurélnak GULÁCSY Lajos festőművészről írt cikke, a *Holmi* gyűjtőcím alatt közölt irodalmi hírek, a könyvismertetések.

A *Holmi* rovatban a lap üdvözli a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumát, „... fájdalom, bizony körülbelül ők az egyetlen útjelző a mai magyar egyetemi polgárság kívül-belül ágaskodó ezer tilalomfája közt”. Élesen elítéli a Vajda János Társaság zeneakadémiai Ady-estjén történeteket, „... elő akarták adni többek között Ady Endre két versét: a Mai próféta átka címűt s az immár klasszikus „A Gare de l'Est-en”-t. Csak akarták. Mert a rendőrség nem találta előadhatónak őket. Se magyarul, se franciául Eddig — hiszen nem vagyunk politikai lap s e költeményeket úgyis betéve tudja minden valamire való nadrágos magyar ember — hagyján. Ám a betiltás másnapján az Esti Kurir körkérdezt intézett írónkhoz ez ügyben. Persze nem akadt magyar író, aki a magyar irodalom méltósága nevében ne tiltakozott volna ellene. Nem, magyar író ilyen nem akadt. De megkérdezték eziránt Berzeviczy Albertet, a Magyar Tudományos Akadémia s a Kisfaludy Társaság elnökét is — aki pedig többek szerint még csak nemis tartozik szigorúan a megszokott Pekár Gyulák botor rohamesapatához. S ő meg is felelt eképpen: *A szóbanforgó költeményt nem ismerem*, így ebben a kérdésben véleményét nem nyilváníthatok.”

A könyvismertetések SZABÓ Zoltán, RÓNAI Mihály András, HEGEDÜS Géza és RÓZSAHEGYI György tollából származnak.

A lap második, júniusi száma „hangosat kiáltani” akar, tiltakozni, *Irodalom a mérlegen* című vezető cikkének tanúsága szerint: „... a csöndes, csöndes Magyarország ma síkabb, laposabb és harctalanabb, mint lehetett Szarajevo előtt... És 1932-ig kellett várni, hogy egy fiatal folyóirat — óvatosságból a második számában — hangosat kiáltson: ti, mindnyájan magyar »kultúrdignitáriusok«, kritikuskok és esztétikusok, fizetünk!”... Elítéli az irodalom és irodalomtörténet megalkuvásait, hazugságait, PÉTERFI meghamisítását, ARANY értékeinek elszikkasztását; ostromozza a kilencszázharmincas évek „egész elaludt szellemi Magyarországot” „... egyedül leszünk másarcú és újsírású magyarok az elhíttett és hazug esőndességben új kritikánkkal, fiatal esztétikánkkal... frissen és idegen fiatal szemmel mondunk ítéletet Akadémiáról, Nyugatról, Új Időkről és az egész klikkekbe dermedt magyar szellemiségről...”

Az „Anonymus contemplator” álnéven írt (valószínűleg HEGEDÜS Géza rejtőzött e név mögött) *Elsikkasztott irodalomtörténet* című cikk a következő igényeket támasztja az irodalomtörténetírással kapcsolatban: nemzetközi viszonylatban nézni a magyar irodalom fejlődését, megteremteni az „aesthetica militans”-t, mely a magasabb ideálokat hirdetné, hogy „az ember maga irányíthassa haladását a magasabb életforma felé”.

PAP Miklós tollából szellemes, grand-guignol-szerű elbeszélést olvashatunk e számban *Ulicska tanár úr halála* címmel. Ulicska a Dunába akar ugrani, mert hiába érez írói tehetséget magában, írásait sehol nem közlik, s csapás csapás után éri. Mégsem lesz öngyilkos; megelőzte valaki. Felveszi annak a parton hagyott ruháit s két évre Fekete János néven bevonul leülni a büntetést. Kiszabadulása napján tudja meg: felesége trafikot kapott, négy lányát üldözik a kérők, állástalan orvos-fia nem győz válogatni a sok kínálózó főorvosi állás között, s mindez minek köszönhető? — halála után felfedezték, műveit kiadták, sugárutat neveztek el róla.

Ebben a számban SZABÓ Zoltán, BRÓDY Lili, VÁNDOR Lajos, NAGY Károly, BETHLEN azaz BOLDIZSÁR Iván tollából olvasunk verseket. VÁNDOR *Fej vagy írás*

című verse elgondolkoztatja az olvasót s tematikájában összecsendül fent idézett elbeszéléssel, az öngyilkosjelölt feldobja az utolsó egypengőst: Duna vagy kötél a választék. Erős intellektualitással telített szabadvers, mely tömör körképben indokolja az élet eldobását: anarchia, a nacionalizmus tombolása, fegyverkezés a Népszövetség égisze alatt, pazarlás és éhhalál: fejetlenség, tehát, ha fej: a Dunába ugrik. Ha írás: felakasztja magát, mert az írás azt mondja: ne lopj, ne csalj, ne öl. De az egypengős beleesik a kanálisba: „Nem akasztotta fel magát, mert nem volt pénze kötélre és nem tágítva / elhatározásától, nem ugrott a Dunába, minthogy nem tudott utoljára / megvacsorázni. / Így hát éhenhalt szegény, mint minden ember, akinek elvei vannak, és ragaszkodik azokhoz.” Fanyar, satirikus hangja Erich KÄSTNERre emlékeztet. 1945-ben, munkaszolgálatban halt meg.

Az *Ekhó* rovatban a lap szerkesztői írtak könyvismertetéseket, a *Holmi* irodalmi, művészeti híreket közöl, bírálva a számtalan visszás, reakciós, művésztetlen megnyilvánulást, például a Pen budapesti gyűlésével kapcsolatban, amikor PEKÁRÉK kikeltek a „hazaáruló, destruktív” HATVANY Lajos ellen, aki teára hívta a külföldi írókat — MARINETTI, TOLLER és mások — „és nem esett itt szó nemzetgyalázásról és senki sem árult hazát, csak teát ittak és szendvicseket ettek és beszélgettek . . .” Egy másik rövid írás az egyre jobban „divatozó” turániságon élcelődik.

A lap harmadik-negyedik, 1932. július—augusztusi összevont száma hirtelen jelentős színvonalbeli ugrást mutat: mint kettős szám, terjedelmesebb, tartalmilag is gazdagabb.

A szerzői névsor is bővül, olyan írókkal, mint GELLÉRI ANDOR Endre, SZABÓ Lőrinc, WEÖRES Sándor.

Az előző számoknak a korabeli magyar irodalom helyzetét elemző rövid cikkeit e számban már egy komoly igényes tanulmány követi „Anonymus Pugnans” szignoval (BOLDIZSÁR Iván emlékezete szerint SZABÓ Zoltán), „Herceg, hátha megjön a tél is!” címmel. A cikk a „két Akadémia” szerepét — a Magyar Tudományos Akadémia az egyik, s a Nyugat, melyet „forradalomnak akart néhány fiatalember”, a másik — bírálja az új, fiatal írók szemszögéből. Az Akadémiáról szólva ADYT idézi: „Föl, föl, fiúk, hódítóan szállnak / A ti bátor, új dalaitok. / Ti már ne is üzenjete / Szegény, öreg Költőcske Mihálynak.” Röviden jellemzi az irodalmi társaságokat is, elaggott társaságnak neveze őket, de elismeri, hogy kereteik közt vannak írók még, akik élnek és hatnak. A *Nyugatról* nagy múltját méltatva szól, de így összegezi: „. . . megvan mint a magyar literatura legnagyobb szerűbb volt jelenségeinek egyike, mint az apák műve, amit a fiú folytatni nem tud és nem is akar.”

A *Névtelen Jegyző* harmadik számának kiemelkedő darabja az akkor huszonöt éves GELLÉRI ANDOR Endre lenyűgöző erejű allegorikus írása, az *Óriult rózsá*. Elbeszélést olvashatunk BETHLEN—BOLDIZSÁR Ivántól *Arasznyi gyászjától a falon* címmel. Szép HAUSMANN *Lampion álmodik* . . . című elbeszélése a csavargóról. REINHOLD Alfréd három rövid, filozofikus mesével szerepel ebben a számban. Névénél — éppen azért, mert aligha ismert — érdemes egy pillanatra elidőzni. REINHOLD a Belvárosi Takarékpénztár kistisztviselője volt, haladó szellemű, rendkívül aktív ember, aki maga köré gyűjtötte a baloldali érzelmű fiatalokat s nekik MARXRól, LENINRől mesélt, míg a harmincas évek vége felé kommunista szervezkedés miatt le nem bukott. A magyar hatóságok megelégedtek azzal, hogy kiutasították az országból; Angliába került. Egy fontos irodalomtörténeti adalék fűződik nevéhez, ő vállalta a RADNÓTI Miklós és TAMÁSI György szerkesztésében megjelent 1928 című irodalmi folyóirat főszerkesztői tisztjét és a fiatalok patronálását.

Igen gazdag ennek a számnak a vers-anyaga. SZABÓ Lőrinc *Politika* című versét egészében érdemes idézni:

„Mily gyönyörű a szenvedés,
a lemondás milyen hatalmas!”
— Meg fogod unni s leszel aljas,
a mi erényünk itt kevés.

Mit, szépség? Háború jön újra,
háború mindig: tenni kell!
Egy perc és áruló leszel,
vagy az se, csak egy buta hulla.

Már itt a szörnyeteg. Utálod?
Vele, vagy ellene! Magányod
barlangját kard kutatja át.

Lemondás? Nincs! Az üldöző
nem mond le rólad! s a jövő
azé lesz, aki bestiább.

A korszak divatjának megfelelően több „jazz”-vers is szerepel, így SZABÓ Zoltán *Jazz-zene hárfán*, vagy a JAZZ NÉVAI László tollából, s a sodró ritmusú, *Jazzhymnus* VÁNDOR Lajostól, melynek befejező sorai így hangzanak:

Rikolt ereimben
a vágy zokogása,
buja nagy ritmussal
teljeset várva:
az Élet után.

WEÖRES Sándor *Macska* című versével szerepel.

A harmadik szám utolsó lapjain a film és a színház korabeli problémáiról olvashatunk egy-egy cikket, továbbá könyvismertetéseket és kis aktuális irodalmi híreket.

Érdekes a RÓZSA Miklós által írt *Parainézis a névtelen jegyzőnek* című cikk — nem véletlen a „parainézis” szó —, mely magas erkölcsi követelményeket állít a névtelen fiatal írók elé: legyenek hűséges regisztrálói az igazságnak, álljanak ki, mondják el véleményüket megalkuvás nélkül, tegyenek hitet progresszív meggyőződésük mellett „az erkölcsi közömbösség rosszabb még az erkölcstelenségnél is.

A lap utolsó, ötödik száma 1932 októberében jelent meg. S bár rövid életet élt a folyóirat, hagyományai máris voltak: ez utolsó számban ismét az egyik ifjú szerkesztő, BOLDIZSÁR Iván írt vezető elvi cikket Anonymus urbanus álnéven, *A nagyváros diktál, modellt áll, költőket nevel* címmel.¹ A szerző a háború utáni korszak, s különösen a harmincas évek elejének irodalmi-művészeti helyzetét elemzi: az irodalom „közönségválságát” és „anyagválságát”, s a nagyváros helyét, szerepét az irodalom formálásában. Nem véletlenül választotta a „névtelen” mellé az „urbanus” jelzőt. Amint azt a *Holmi* rovat is hangsúlyozza, a „A Névtelen Jegyző ez ötödik száma nagyvárosi szám . . . ebben a számban a nagyváros irodalomban megnyilatkozó hangjának akarunk kifejezést adni. Ez a számunk közli a *Nagyváros hangja* című matiné versanyagát, amelyben néhány külföldi nagyvárosi költőt mutatunk be. Carl Sandburg és Arturo Giovannitti verseinek fordítását Tábori Pál, Ivan Goll-t Vajda János készítette.”

¹ Az álnevek feloldását BOLDIZSÁR Iván volt szíves szóban közölni 1967 októberében:

Anonymus contemplator — HEGEDŰS Géza
Anonymus pugnans — SZABÓ Zoltán
Anonymus urbanus — BOLDIZSÁR Iván

Ugyancsak tőle tudjuk, hogy a lapnak összesen öt száma jelent meg.

A svéd származású amerikai, haladó szemléletű Sandburg *Chicago* című, kötetlen formájú verse erős színekkel, tárgyilagos bíráló szellemben, a nép iránti szeretettől áthatva ábrázolja a nagyváros életét („henceg és nevet, hogy csuklója alatt ott van az ér és bordái alatt ott van a szív — a nép ere és szive . . .”). Gondolatébresztő GIOVANITTI *A Lépegető* című szimbolisztikus szabadverse: szüntelen hallani a szűk börtönfalak közti lépéseket — a kulcs, a szabadság egyetlen, lázas keresését, de ez „Örület, őrjöngés, kínhalál és kétségbeesés gondolata, pokolszülte gondolat, mert a természet gondolata mindez, ami természetes; lehetetlen is, amíg börtönök vannak a világon; kenyér, munka, boldogság, béke, szerelem.” Ivan GOLL — az első világháború idején az expresszionista-pacifista irodalmi irányzatot képviselő német költő „Az utolsó romantikus” című verssel szerepel. Hatásos DÁN György *Szavalókórusa a Nagyvárosi Misztériumból*.

Ebbe a kategóriába tartozik SZABÓ Zoltán *Uccai áhítat* és TÁBORI Pál *Városi holdfény* (Berlini jassz melázik) című verse, továbbá PÜNKÖSTI Andor „Nagyváros” című prózai írása a *Műhely* matinéjáról. „A *Műhely* új és etikus színpadot keres, de a színpadon keresztül keresi az új és etikus életet. Megszólaltatja a gyűlölet hangját, hogy felbressze a szeretetet. Ha ezt a célját eléri, ha ez a terve megvalósul, akkor becsülettel megoldotta súlyos és nehéz feladatát, mert feltárta és szuggérálta az emberi sorsok közösségét, megteremtette a hangyák között az egymásrautaltság kollektív érzését és kijelölte az utat a megváltás felé. Ha ez a terve sikerül, akkor a *Műhely* művészi munkája szociális tétté válik.”

A művészet és a szociális tett szoros kapcsolata, e kapcsolat egymásrautaltsága árad a lapból, így BOLDIZSÁR Iván erőteljesen megírt *Harminchárom* című elbeszéléséből, — de ez utolsó számot összegezésnek is felfoghatjuk: a *Névtelen Jegyző* egészéből.

FIGYELŐ

Mátrai László hatvan éves. *I. A könyvtáros és tudományszervező.* A portré nem könnyű műfaj a festészetben sem, az irodalomban sem különben, még ha a szavak kezesebbek is, mint az ecset és a színek. A primitívek úgy könnyítettek feladatukon, hogy odafestették a háttérbe az alakjukat jellemző tárgyakat, épületeket, eseményeket. Korunk arcképfírónak nehezebb a feladatuk: itt összefonódó erővonalak felvetítéséről van szó, mint a mi esetünkben. MÁTRAI László már elért tudományos és publicisztikai sikerek — két ízben Baumgarten-díj és egy alkalommal a Rádió Nagydíja az év legjobb tudományos előadássorozataért — birtokában, harminc-egynéhány évesen döntő fontosságú területeken, egy a történelmünk diktálta társadalmi forradalom előestéjén állt munkába. Egy új rend igényelte tanító munka várt rá, tudományszervező munka is várt rá ismét harci területekké vált régi tudományok területén, végül a tudományos kutatásra alkalmasabbá kellett formálnia egy régi intézményt. Hogy ezek mellett hogy jutott még ideje és ereje alkotó munkára, nyilván örökre titok marad. MÁTRAI László, 1931-ben a budapesti egyetemen esztétikából, filozófiából és magyar irodalomtörténetből szerzett diplomával a tarsolyában, 1933-ban lett a budapesti Egyetemi Könyvtár ösztöndíjas gyakornoka, 1945 februárjában a budapesti Nemzeti Bizottság őt bízta meg ennek a háborúban megtépzott legrégebb nagy tudományos könyvtárnak üzembe helyezésével és újjászervezésével. 1945 októberében kinevezték az Egyetemi Könyvtár főigazgatójává. 1948-ban az újjászervezett Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává, majd 1962-ben rendes tagjává választotta. Tudományszervezési feladatokkal két ízben is megbízta az Akadémia: 1954—55-ben az Akadémia II. Osztályának titkári tisztét látta el, 1960 óta újra titkára a II. Osztálynak. Ugyanebben az évben vállalta el a TIT által megindított *Világosság* c. valláskritikai és vallástörténeti folyóirat főszerkesztői tisztjét. Nyolc év alatt ez az új típusú lap nagy és hálás olvasótáborot gyűjtött maga köré.

Könyvtárosi inaséveit a budapesti egyetem Filozófiai Intézetének könyvtárában járta ki. A távolabbi szemlélő — eltűnődve MÁTRAI László filozófiai és filozófiatörténeti, esztétikai és irodalomtörténeti esszéinek, tanulmányainak és könyveinek tekintélyes számán — úgy vélheti: alkalmasabb könyvkörnyezetet keresve sem választhatott volna ki a maga számára. Főigazgatói kineveztetése után azonban a többszáz éves könyvtár újjászervezése várt reá. Előbb még egyéb is. A romeltakarítás éveiben nagy könyvtáraink vezetőiből ad hoc igazgatói tanács alakult. Ennek a csekély hatalmú testületnek kellett megvédenie régi könyvtáraink állományát azoktól, akik a fasiszta és klerikális irodalom elleni harc címén pótolhatatlan történelmi dokumentumokat veszélyeztettek. Második feladata volt ennek az ideiglenes igazgató tanácsnak: valamiképpen megindítani a nemzetközi könyveserét. Ha másként nem, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság segítségével. Így jött létre az Egyetemi Könyvtár rendbehozott olvasótermében a háború 6 éve alatt megjelent angol könyvek, kézikönyvek válogatott gyűjteményének kiállítása. Ezt követte a Svájcban ugyanez években megjelent könyvek kiállítása. Mindezekben az akciókban MÁTRAI László tevékenyen részt vállalt.

Az igazi feladat: a könyvtári munkafolyamatok korszerűsítése és az olvasók által használt munkaeszközök (katalógusok) felújítása csak most következett el. Az épület — Budapesten az első könyvtári célra létesült épület — bővítéséről sajnos nem lehetett szó, pedig már nagyon régen kinötte „kamaszkorát”. Időrendben a belső reformok elsője volt a régi nagy formájú kézzel írt katalógusok mellé írógéppel írt, sokszorosított nemzetközi alakú cédulákon készült új katalógusok (betűrendes, tizedes osztályozású szak-katalógus és tárgyszó-katalógus) kiépítése futószalag bevezetésével. 1948-ban az új szerzemények feldolgozásával együtt indult meg a rekatalógizálás is. Párhuzamosan ezzel indult meg a könyvtárba áramló folyóirat-tömeg számonkénti nyilvántartása. Tapasztalt könyvtárosok tudják, mit jelent egy régi anyaggal dolgozó nagy könyvtárban a rekatalógizálás és vele kapcsolatban az avult raktári rend helyébe új rend bevezetése. Ilyen nagyigényű belső reformokat csak nagyműveltségű szakképzett gárdával lehet elvégezni. Biztosítéka volt ennek a munkatársak élén DOMANOVSKY Ákos főigazgató-helyettes. MÁTRAI László vigyázott arra, hogy bevált régi munkatársai közül senkit ne bocsássanak el. Mint a Pedagógus Szakszervezet tudományos szakosztályának 1945 óta elnöke, sikeres harcot indított a tudományos státus megvalósításáért.

Egy pillanatra visszatérve a belső reformokra: a megifjodott könyvtárnak büszkesége a tárgyszó-katalógus. Hamar felismerték a kétféle kutatói igény jelentkezését. Az elmélyültebb, a minden tudománynak más tudománnyal való kapcsolatát feltáró szakkatalógus iránti igényt és a gortstájékoztatót szolgáló tárgyszó-katalógus hasznosságát. Utóbbi használatának aránya az ETO-éhoz viszonyítva 8 : 1-hez. Ez tehát a közönség és a tájékoztató szolgálat legkezeesebb szerszáma.

Mint minden nagy könyvtárnak, az Egyeteminek is sok a házon kívüli teendője. Az Eötvösi Loránd Tudományegyetem 93 tanszéki könyvtárát patronálják a Könyvtár dolgozó, ami tanácsadást, tanítást és ellenőrzést jelent egyben. És ugyancsak készséggel vállalt házon kívüli feladat a könyvtárosok nemzetközi forumán rájuk háruló teendő, amelyeken MÁTRAI László, vagy DOMANOVSKY Ákos képviseli a könyvtárat.

Mire e MÁTRAI Lászlót köszöntő sorok napvilágot látnak, a sajtó alól már kikerül az Egyetemi Könyvtár Évkönyvének IV. kötete MÁTRAI László *Hegel és az ateizmus c. tanulmányával*. Ezek az évkönyvek gazdag tartalmukkal az igazgató és munkatársai gyümölcsöző együttműködését igazolják.

Azt kívánjuk MÁTRAI Lászlónak: jól szerződjön az Idővel, hogy tervei szerint teljesebbsé ki életműve.

KŐHALMI BÉLA

II. A filozófus Mátrai László. A MÁTRAI Lászlóról megrajzolt portré nem lenne teljes a filozófus MÁTRAI ábrázolása nélkül. Sőt, MÁTRAI László, a könyvtárvezető képéhez is a tudós, a filozófus portréja ad tájékoztatósi alapokat. MÁTRAI László a magyar filozófiai élet kiemelkedő személyisége. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy MÁTRAI a magyar filozófiai élet egészséges fejlődésének egyik legfőbb inspirátora, szervezője és irányítója. MÁTRAI László filozófiai tevékenysége a filozófiai élet minden szféráját átfogja, a filozófiai kutatásoktól az oktatásig, a filozófia népszerűsítéséig, a filozófia ismeretterjesztésig. MÁTRAI László, a filozófia elmélyült kutatója igen sokat tett, s másokat is tettekre készítetett a filozófia tömeghatása érdekében, sikeres művelőjeként a filozófiai esszé műfajának, amely kitűnő lehetőséget teremt a legelvontabb filozófiai gondolatok népszerű megfogalmazásához. MÁTRAI László a filozófiai élet irányításában nagy részt vállal a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának élén, annak titkáráként, — hosszú ideig töltötte be az akadémia Filozófiai Bizottsága elnöki tisztét. MÁTRAI László, a filozófus egész filozófiai életművével amellet tanúskodik, hogy kapcsolatokat kell teremteni a

filozófia és más szaktudományok közt. Tudományszervezési, tudománypolitikai tevékenységével, mint pl. a Pszichológiai Bizottság elnöke, a filozófia és a szaktudományok szövetségének megtestesítője. MÁTRAI László a magyar filozófia kiemelkedő reprezentánsa a nemzetközi filozófiai életben. Mint az Institut International de Philosophie magyar tagja, évtizedes tevékenységet fejtett ki a marxista-leninista filozófia fejlődéséért és a polgári filozófiával való vitában a marxizmus előretöréséért.

Filozófiai kutatómunkájának eredményeképpen MÁTRAI akadémikus közel négy évtizede kezdte publikálni műveit. A fiatal MÁTRAI László már az 1930-as évek elején megjelent első műveiben a humanizmus igényeit juttatja kifejezésre. A fasiszalódó és fasiszta viszonyok sötét embertelensége háttéréből erőteljes kontrasztként csillan fel a humanista MÁTRAI László hangja. Az irracionálisba süllyedő filozófia kátyújával szemben már ekkor a racionalista tudós hangja szólal meg MÁTRAI László esztétikai, pszichológiai, logikai munkáiban. *A jelenkori esztétika fő irányjai*-ban, a *Modern gondolkodás*-ban, az *Élmény és mű*-ben stb. Az antifasiszta, forradalmi demokrata MÁTRAI László humanizmusától, racionalizmusától egyenes út vezet a marxizmus-leninizmus filozófiájával való azonosulásáig a felszabadulás utáni években. Ennek az útnak, MÁTRAI László filozófiai fejlődésének legjellegzetesebb terméke és mutatója, jelzője az 1947-ben megjelent *Haladás és fejlődés*.

MÁTRAI László filozófiai munkásságán végighúzódik alapvető módszertani hitvallásként, vezérelvként a történetiség elve érvényesítésére való törekvése, a történeti és logikai egységének érvényrejuttatása kutatásaiban. E törekvés különösen erőteljesen megszabja filozófiatörténeti tevékenységének alapvonásait, s főként a magyar filozófia története kutatásában teljeseedik ki ez az igény. MÁTRAI László az egyetemes filozófiatörténet fontos szakaszait kutatja (HOLBACH, KOPERNIKUS-tanulmányai, a renaissance-filozófia kutatása útjelzői e munkának). Kiemelkedő szerepet vállalt a magyar filozófia története kutatásában, e kutatások korszerű színvonalra emeléséhez ma is irányadóak programadó tanulmányai (főként a *Haladó filozófiai hagyományaink kutatásáról* c., a *Társadalmi Szemlé*ben 1954-ben megjelent munkája), valamint ezen elvek érvényesítése, s ennek nyomán született művei (*Gondolat és szabadság* c. könyve, valamint a *Régi magyar filozófusok*. XV—XVIII. sz.). MÁTRAI László úttörője a magyar filozófiatörténet tudományos kutatásának, s e kutatás elismertetésének.

Egyetemes filozófiatörténeti, s magyar filozófiatörténeti kutatásaiból nőtt ki — a már korábban is jelzett racionalista gondolat jegyében — a valláskritikai, vallástörténeti kutatásokhoz kapcsolódó munkáinak egész sora, amelyekről számos nemzetközi tanácskozáson is számot adott.

FUKÁSZ GYÖRGY

Denisz'ev, Vitalij Nikolaevics, a szovjet könyvtártudomány és bibliográfia kimagasló alakja 73 éves korában meghalt. Nevét a magyar szakkörökben is jól ismerik és munkásságát sokra értékelik. Egyik főművét, a számos kiadást megért *Rabota maszszovoj biblioteki*-t sok nyelvre, köztük magyarra is lefordították. Az 1949. évben megjelent magyar kiadás egybeesett népkönyvtári hálózatunk kifejlesztésével és ez a körülmény a munka magyar jelentőségét csak fokozta. 1955-ben a *Kommunist* c. hetilap 13. számában megjelent *Nazrevsie voproszú bibliograficeszkov rabotü* c. cikkében termékenyítő gondolatokat vetett fel a bibliográfia égető kérdéseiről. Vitaindító cikkét a Szegedi Egyetemi Könyvtár Kiadványai 37. számában nyomban közzétette. Így a magyar olvasók első kézből kaptak alapos áttekintést a szovjet bibliográfia állásáról és ösztönzést saját tennivalóikhoz. DENISZ'EV gazdag munkásságának javarésze a Könyvtártudományi és Bibliográfiai Intézethez kapcsolódik, de ugyanakkor előadásokat is tartott a könyvtári állomány gya-

rapításáról. A könyvtártudomány széles területének szinte minden részén sikeresen munkálkodott. Főszerkesztője volt a könyvtárosok folyóiratának, a *Bibliotekar*-nak. Utolsó éveiben betegséggel küzdve még mindig hivatásának szánta erejét; a közelmúltban jelent meg két bibliográfiai tankönyve.

A távozó nagy könyvtáros alakja előtt a magyar könyvtárosok tisztelettel hajolnak meg. Eredményekben gazdag alkotó életének emlékét munkái őrzik!

PUSZTAI JÁNOSNÉ

Gebhard Blücher (1934—1968). A *Magyar Könyvszemle* szerkesztősége e számban olvasható tanulmányának hasáblevonatát akarta számára elküldeni, mikor a *Karpaten Rundschau* október 11-i számában halálának hírért olvastuk. Munkáját és eredményeit még csak kevesen és csak alig néhány éve ismerhették. Ez év tavaszán az Országos Széchényi Könyvtárban láthattuk dolgozni, majd néhány hét múlva találkozhattunk vele munkahelyén, a brassói városi kórház izotóp-laboratóriumában. Lelke és műszaki vezetője volt annak a brassói kutatócsoportnak — melynek tagjai történészek és orvosok: Tiberiu COLBAN, dr. GÖDRI János, dr. Arnold HUTTMANN és Gernot NUSSBÄCHER — akik a világon harmadikként a régi papírgyártás történetét a vízjeleknek rádióaktív izotópok segítségével való vizsgálatával kutatja. Gebhard BLÜCHER az általa alkalmazott kvantitatív módszer segítségével világviszonylatban is egyedülálló eredményekhez jutott a brassói, szebeni és kolozsvári archivális iratanyag meghatározásában. Pályája távozásával megszakadt: a szüntelen lázas munkától nem kímélt szervezetét egy influenza megtörte. Halála előtt alig két héttel még azt ígérte, hogy rövidesen közölni fogja a bukaresti *Revista Bibliotecilor*-ban és a *Magyar Könyvszemle*-ben a kolozsvári HELTAI-műhelyre vonatkozó kutatásainak eredményét. Még olvashattuk *Forscher über Kronstädter Frühdrucke* című utolsó cikkét is (*Neuer Weg* 1968. szept. 4. és 11.). Válaszunkat már nem juttathattuk el. Váratlan halála, mely a hazai könyvtörténet művelőit mélyen megdöbbentette, egyaránt nagy vesztesége a román és magyar tudományosságnak. Gebhard BLÜCHER kutatói módszerét, munkásságának eredményeit nagyra becsüljük; egyéniségét emlékezetünkben kegyelettel megőrizzük!

HOLL BÉLA

A társadalmi tudományok új módszerrel gyűjtött forrásainak első Magyarországon megjelent gyűjteménye. Néhány hónappal ezelőtt vetettük fel a *Magyar Könyvszemle*-ben az úgynevezett szóbeli történelem (vagy beszélő történelem, mert ezidőszert az angolszász dokumentációs irodalomban már elterjedt „oral history”-nak megfelelő magyar műszó még nincs) problémáit, módszereit, és megkíséreltük vázolni jelentőségét a társadalomtudományi dokumentáció területén. Azt kell tartanunk, hogy ez az első olyan dokumentációs eljárás, amely a számosnál számosabb módszerrel dolgozó, idegesen naprakész természettudományos és technikai adatfeltárással szemben kizárólag a társadalomtudományi, főleg a történelmi diszciplínák különleges thesaurusának alapvető táplálója. Az első sajátosságosan történettudományi érdekű információkészlet, amit az is mutat, hogy természettudományi vonalon nem alkalmazható, ha csak nem már lezárt kutatási vagy kísérleti folyamatok részleteinek felderítésére és rögzítésére — tehát alapjában véve inkább tudománytörténeti feladatokra. Az „oral history” a történelem laboratóriuma és kísérleti telepe.

Az első próbálkozás nálunk ilyen visszaemlékező szóbeli anyag rögzítésére és ren-

dezett közreadására egy szerény megjelenésű könyvecske. VEZÉR Erzsébet állította össze, a tekintélyes ADY-kutató és ADY-kiadó.¹

Azt mondtuk, hogy a szóbeli történetrögzítésnél szóbeli tehát szoros értelemben vett, közvetlen beszélgetésből magnetofonra került anyag kiadásáról van szó. Nos, ez csak a közölt anyag egyik — bár nagyobbik — részére érvényes. VEZÉR Erzsébet a hozzá legközelebb álló irodalomtörténeti témakörből, ADY, a *Nyugat* és JÓZSEF Attila körüli adatgyűjtésből teszi közzé érdekes szemelvényeit, s így nem zár ki közülük frott visszaemlékezéseket, sőt egy sor ADY-levellet sem, amely a Petőfi Irodalmi Múzeum dokumentációs csoportjának tudatos gyűjtőtevékenysége eredményeként foglal helyet a legújabb magyar irodalom újfajta forrásai között. Hat beszélgetés írók, költők, tudósok egyéniségén keresztül ad szót a századelő szellemi mozgalmainak kritikus fordulóról, három költő (ADY, BABITS, JÓZSEF Attila) élet-, jellem- és gondolatfejlődésének ismeretlen rugóiról, egy korszakalkotó színház- és egy folyóirat alapítás háttéréről. Egy irodalmi esszétörredék, egy szemelvényes naplórészlet, egy sor kiadatlan ADY-level egészíti ki, mint elengedhetetlen tartozék, az interjúk szövetét. Hogy hány eddig ismeretlen összefüggésre derül így új világosság, azt az irodalomtörténészek feladata lesz részletesen bemutatni — a dokumentalista és a bibliográfus csak azzal véli érthetővé tenni a munka horderejét, hogy nem sajnálta megszámlolni: a névmutató 306 névre terjed ki, az ismeretlenekről vagy a kevésbé ismertekről a lapok megfelelő helyén jegyzetben tájékoztat a műsajtó alá rendezője.

Sajtó alá rendező — kissé szerény meghatározása is a végzett munkának. Hiszen világos, meg is mondja az előszó, hogy a magnetofonra vett emlékezéseket szükségszerűen alá kellett vetni valamelyes stiláris átrendezésnek (amelyet egyébként — a dokumentációs interjú-műfaj kialakult tisztességes szokásjoga szerint — a kiadó minden alkalommal a szerzővel is megbeszélt). Ez, a válogatás és a jegyzetelés együttesen méltán kívánja, hogy egységes tudományos teljesítményként bíráljuk ezt az újfajta forráskiadványt, amelynek jelentőségét, műfaji különlegességét (ami a remélhető sorozatos folytatás során már nem is lesz különleges) a sajtó alá rendező így jellemzi: „A magnetofon nemcsak azért felbecsülhetetlen találmány, mert megőrzi az író hangját, hanem azért is (— sőt, szerintünk főleg azért —), mert olyan vallomásokat kényszeríthet ki belőle, amelyeket soha sem írt volna le, felszínre hozhat és megőrizhet emlékeket, melyek egyébként a semmibe foszlottak volna.”

Mint ezen a helyen már egyszer jeleztük, a semmibe olvadni induló emlékezéseket valóban „kényszerrel” kell kivenni az emlékezőkből. Nagyon helyes, hogy az interjúkat könyvünk az eredeti párbeszéd formájukban hozza, ahol ugyan csak egy-egy rövid kérdést tesz fel a magnó mellett álló munkatárs, de ezek döntöek. Ezek viszik a megfelelő vágányra a beszélgetést, ezek hozzák elő a titkokat, valami lélekelemzés-féle folyamattal. Nem mintha olyan kiváló egyéniségek, mint VEZÉR Erzsébet alanyai, nem volnának képesek maguk is megállapítani, mi a fontos abból, amit a múltból fel akarnak idézni. De — bármily hihetetlenül hangzik is ez — elfelejtenék a legfontosabbakat, ha az interjú-vezető nem kérdezne ügyesen éppen arra, ami a lényeges. „A részletek, még a fontosak is, a napok múltával egyre jobban elmosódnak emlékezetemben” — mondja az egyik kérdezett. Az interjú-vezető feladata az, hogy ezeket a kérdezés pillanatában már elsurranni kész részleteket felderítse, precíz formára hozza. Az újfajta dokumentációs módszert felmérve nem telik tőlünk nagyobb elismerés, mint az, hogy VEZÉR Erzsébetnek (a kérdező mindig ő) ez teljesen sikerült.

¹ *Emlékezések*. Gyűjtötte és összeállította a Petőfi Irodalmi Múzeum dokumentációs csoportja. (Sajtó alá rendezte VEZÉR Erzsébet.) Budapest, 1967. Múzeumok Rotázeme, 136, 1. l. (Irodalmi Múzeum 1.)

Adatgyűjteménynek rendkívül értékes, de olvasmánynak is élvezetes termék a Petőfi-Múzeum kis könyve. Létjogosultságát első fokon az fogja igazolni, hogy adatainak jórésze átkerül az új irodalomtörténeti feldolgozások anyagába, az egyes költők életrajzába és korok monográfiáiba egyaránt. A folytatólagos kötetek megérdemelnék a nyomtatásban való kiadást — bár a rotasokszorosítás tökéletes, csak egy helyen fordult elő sorkihagyás (49. l.) —, vagy ha ez nem lehet, indokolt lenne később egy nagyobb szemelvényes kiadásban hozzáférhetővé tenni a legérdekesebb szövegeket szélesebb rétegek számára is.

Egyetlen fenntartás: egy ilyen kiadás esetén a gyűjtemény egyik darabjából az olasz nyelvtudását fitogtató nagyképű cicerone anekdotája kimaradhat — nem annyira keresett „pajzánysága” miatt, hanem, mert maga a tréfa is keresett, nem látszik eredetinek és nem méltó az író már nyomtatásban megjelent fiatalkori visszaemlékezéseihez, amelyeknek tulajdonképpen az előzményét mondja el. Egyáltalán: minél több érdekes, jól vezetett magnós beszélgetést várunk a jövőben, a kiadatlan kéziratok máshol is helyet találhatnak.

A munka folytatásához szerencsét és a felettes rendelkezők részéről igen sok megértést kívánunk. Hamarosan itt lesz az ideje annak, hogy a beszélő történelem magyar tudósai egyesítsék erőfeszítéseiket, dolgozzák ki munkájuk egységes szabályait, és osszák fel egymás közt a megművelésre váró nagy és szép területet.

DEZSÉNYI BÉLA

Az ETO újabb magyar irodalmáról. Majdnem húsz esztendeje annak, hogy a magyar könyvtárügy szinte minden területen egységesen rátért a nemzetközi Egyetemes Tizedes Osztályozás alkalmazására. Sokféle elvi nehézség figyelembevételével, sok vita után győzött a gyakorlati megfontolás: először is jobb egy kevésbé tökéletes, de kész szakrendszer alkalmazása ma, mint évekig, évtizedekig várni egy jobbra, vagy éppen előre ki sem számítható időre lekötni a legjobb könyvtári erők nagy részét valamilyen új szakrendszer kidolgozására és addig hagyni a szakkatalógusok hiányából adódó problémák elviselhetetlen mértékű fokozódását. Másodszor a decimális szakrendszer segítségével a könyvtári munka, bibliográfia és dokumentáció minden területén megvalósítható egység sokkal nagyobb előny, mint amekkora hátrány az ETO elavult volta.

A döntés helyességét az azóta eltelt idő igazolta. VEREDY Gyula (alább idézendő munkájában) már 1959-ben joggal írhatta, hogy „egy évtizednyi helyes könyvtárpolitika és kormányzati intézkedések, a régi szakozók irányítása és tapasztalatátadási készsége, az újak tanulási buzgalma és tapasztalatátvételi, továbbfejlesztési törekvése folytán jelentős eredmények születtek”. Fölépültek a nagy és kis könyvtárak szakkatalógusai, érvényesült az ETO a nemzeti bibliográfiában, a dokumentáció legtöbb területén; a képzés különböző formáin keresztül (egyetem, főiskola, ODK, OKK, KMK stb. tanfolyamok) munkábaállt egy alaposan képzett, lelkiismeretesen dolgozó szakozói gárda, elkészültek a képzéshez szükséges segédletek, több kiadásban megjelent a magyar rövid ETO. Ennek a megalapozó munkának a szempontjából szerencsés körülmény volt, hogy az ETO nemzetközi életét ebben az időszakban bizonyos megállapodottság jellemezte — bár természetesen éppen ez a lassú fejlődés komoly nehézségeket is okozott.

Mintegy tíz évvel ezelőtt ez a nyugalmi helyzet alaposan megváltozott. A tudomány és technika rohamos fejlődése megkövetelte az osztályozórendszernek a korábbinál sokkal gyorsabb és átfogóbb fejlesztését, a nemzetközi együttműködés erősödése pedig szükségessé tette, hogy az eredeténél fogva egyoldalúan nyugati rendszer, az egyre nagyobb számú alkalmi részletjavításon és pótláson túl, elinduljon a fejlődésnek abban az irányában, hogy valóban nemzetközi követelményeknek tudjon megfelelni. A Nemzet-

közi Dokumentációs Szövetség (FID) különböző bizottságainak, az egyes nemzeti dokumentációs és osztályozó bizottságoknak, sűrűn ülésező nemzetközi konferenciáknak megfeszített munkája alapján ma már az ETO hatalmas rész-területei állnak előttünk újjáalakulva, vagy az átalakulás állapotában. Nem utolsó sorban ilyen a legproblematisabb 3-as fősztály.

Nem az a célunk ezen a helyen, hogy az ETO-nak erről az újjáfejlesztéséről számoljunk be, hanem csak az, hogy bemutassuk, mit termelt ki magából kiadványok, tanulmányok tekintetében a magyar decimális-irodalom az osztályozáselmélet, a szakképzés és az új magyar ETO-kiadások területén ebben az évtizednyi időben, amely nem csekély erőket kötött le az ETO nemzetközi fejlesztésében való komoly részvétel által és a bekövetkezett változások miatt nem kevés nehézséget és többletmunkát okozott a feladatok sokaságával birkózó magyar szakozók számára.

Az osztályozáselméleti irodalmat VEREDY Gyula *A könyvtári osztályozás újabb kérdései, különös tekintettel a tizedes rendszer fejlődésére* című kötete nyitja meg (Budapest 1959, 60 lap, Az Országos Könyvtárügyi Tanács Kiadványai 8.). VEREDY a tőle megszokott tömörséggel veszi számba az osztályozáselmélet legfontosabb problémáit: Az osztályozás általános elmélete, a felosztás alapjául szolgáló kategóriák és a jelzetelés kérdései a többsíkú osztályozás, a terminológiai szabványosítás viszonya a tizedes rendszerhez, az ETO fejlesztésének fő irányai; végül ismerteti az addig bekövetkezett fontosabb decimális jelzet-változásokat. VEREDY Gyula ezzel a könyvével inkább csak kezdeményezni akart, fölhívni a figyelmet arra, hogy „nem foglalkoztunk és nem foglalkozunk eleget az osztályozás elméleti kérdéseivel”. Nagyobb lélekzetű osztályozás-elméleti munka azonban ezután sem született, csak folyóirat- és évkönyv-cikkek, elsősorban magának az ETO-nak elméleti, gyakorlati, fejlesztési kérdéseiről. Közben VEREDY munkája két év múlva második, bővített kiadásban is megjelent.

A tanulmányok, cikkek közül a következőket említjük meg:

LÁZÁR Péter: *Az Egyetemes Tizedes Osztályozás társadalomtudományi táblázatainak revíziója*. Könyvtáros 1961. 391–394. l. — Ua.: *Az Egyetemes Tizedes Osztályozás közgazdaságtudományi táblázatainak revíziója*. Műszaki Könyvt. Tájékoztató. 1962. 26–31. l. RÓZSA György: *A társadalomtudományok nemzetközi dokumentációs osztályozásának egyes kérdései*. Magy. Tudomány, 1962. 577–582. l. — L. még: Ua.: *A társadalomtudományi kutatás és a tudományszervezés tájékoztatási problémái*. Bp. 1965. Akad. Kiad. 54–63. l. „A társadalomtudományi tudományos tájékoztatás osztályozási problémái” c. fejezetét. — JUBÁSZ Izabella: *Megjegyzések az ETO-ban történt és történő változások alkalmazásával kapcsolatban*. Könyv és Könyvtár. VI. 244–246. l. — RUTTKAY Kálmán: *A pedagógiai szakirodalom könyvtári osztályozásának kérdései, különös tekintettel az ETO-ra*. Az Orsz. Pedagógiai Könyvtár évkönyve, (1962). — A szerző szerint az ETO és bármely más általános szakrendszer alkalmatlan a tudományos szakkönyvtárak számára, ezért nemzetközi szaktudományi rendszereket is ki kell dolgozni.) — VARGA László: *Észrevételek az ETO reformjából következő gyakorlati teendőkre vonatkozólag*. Könyv és Könyvtár VI. 243–244. l. — VEREDY Gyula: *Az ETO fejlesztése és a dokumentáció*. Műszaki Könyvt. Tájékozt. 1962. 21–31. l. — BABICZKY Béla: *A társadalomtudományok osztályozásának kérdései a FID C3 budapesti ülésén*. Tud. Műszaki Tájékozt. 1966. 637–643. l. — VÁLYI Edit: *A Magyar Orvosi Bibliográfia szakrendje és szakozási problémái*. Orv. Könyvt. 1966. 153–157. l. — BUDAI Sándorné: *Szakrendszer kialakítása KÓJÁL könyvtárak számára*. Orv. Könyvt. 1967. 66–75. l. — NAGY Lajos: *A FID C3 Bizottság budapesti 14. ülészaka és az állam- és jogtudomány könyvtári és dokumentációs osztályozásának továbbfejlesztése*. Magy. Könyvszle. 1966. 392–397. l.) — BERECZKY Lászlóné: *A szakkatalógusok és az ETO módosításai*. Könyvtáros, 1967. 203–206. — CSAPODI Csaba: *Szorosan vett sorrend vagy csoportképzés legyen-e a szakkatalógusban?* Magy. Könyvszle. 1960. 47–50. l. — Ua.: *Deutlichere Signierung der DK-Zeichen*. DK-Mitteilungen, 1967. 18–19. l. — (A kérdésre reflektált ui. egy következő számban E. WÜSTER.) — V. WINDISCH Éva: *Megjegyzések az ETO 93/99 Történelem fősztályának kérdéséhez*. Az Orsz. Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1960. 141–150. l.

Sokkal nagyobb terjedelmű publikáló tevékenységről számolhatunk be a szakozó-képzés területéről. Az egyetemi könyvtárosképzés alapos szakozói kézikönyve, BABICZKY Béla munkája 1959 óta 3 kiadásban jelent meg: *Könyvtári osztályozás*. 1. köt. *Az osztályozás története és elmélete*. 2. köt. *Az Egyetemes Tizedes Osztályozás rövidített magyarázatos táblázatai*. Ehhez csak annyit szeretnénk megjegyezni, hogy az osztályozás történetéről szóló anyag nagyobb része is átkívánczik a gazdagon összeválogatott olvasmány-függelékbe. Mert amennyire beletartozik a könyvtárosi élet megalapozásába a könyvtári múlt ismerete, a könyvtártörténet, annyira fontos, hogy ennek a múltnak különböző kérdései a korok és a fejlődés egységében kerüljenek bemutatásra. Az osztályozás, szakkatalógusok múltja mindig egy-egy könyvtártörténeti korszaknak részletkérdése, s így van értelme; az egyes könyvtárosi részmunkák tanulásában inkább zavaró, mint segítő. Nem valószínű, hogy jobb decimális szakozó lesz valaki azáltal, ha tudja, hogy régebben milyen szakrendszerek voltak, tehát, hogy ma hogyan nem dolgozunk.

Az egyetemi tankönyvnél rövidebb BABICZKY Béla másik kézikönyve: *Könyvtári feldolgozó munka a tanítóképző intézetek II. évfolyama számára*. (Népművelő-könyvtáros szak.) 2. rész. *Osztályozás és szakkatalógus-szerkesztés*. (Budapest 1967.)

Míg BABICZKY Béla tankönyvei az egyetemi és főiskolai könyvtárosképzés, tehát gyakorlatok segítségével folyó, rendszeres tanuláshoz a segédletei, addig IVÁNYI Dóra *Az Egyetemes Tizedes Osztályozás alapjai*, (Budapest 1962. 227 l. A könyvtárosképzés füzetei. Középfok.) főleg az önálló tanulást, a könyvtárosi önképzést szolgálja. Erre vall a megadott nagyszámú szakozó-feladat (megoldásuk szintén megtalálható a könyvben.) IVÁNYI D. általános bevezetés után a nagy gyakorlattal rendelkező decimáló biztonságával magyarázza meg a szakozók számára általában problémákat okozó helyeket. Kár, hogy nagy magyar ETO-kiadás hiányában csak a rövid magyar kiadást vehette tárgyalása alapjául, mert hiszen a középfokú tankönyv használoinak általában csak ez állhat rendelkezésükre.

Öt évvel IVÁNYI Dóra kézikönyve után jelent meg egy másik osztályozó-tankönyv: GYÖRE Pál—HOVÁNYI GÁBOR: *Könyvtári osztályozás*. (Bp. 1967. KMK. 195 lap. A könyvtárosképzés füzetei.) Őszintén meg kell mondanunk, hogy célkitűzésénél, műfajának ket-tősségénél és fogalmazásának bonyolultságánál fogva nem tartjuk sikerült munkának. A könyv ugyanis „két didaktikailag ellenpólust alkotó anyagrész”-ből áll. Az egyik ellenpólus az osztályozáselmélet „sok esetben új utat kereső” tárgyalása, amelynek célja, hogy segítse a könyvtárost „egy gondolkodásmód és értékelés elsajátításában, amelyre szüksége lehet pályája során, ha az átfogó értelemben vett osztályozás újszerű feladatát kell megoldania”. Mert a szerzők a könyvtáros sajátos feladatának tartják „a dokumentumok vagy — tábabb értelemben — az információk osztályozási módszereinek kialakítását”, „az adott célnak legmegfelelőbb osztályozás rendszerének és technikájának módszereit a könyvtárosnak kell megalkotnia”. A másik ellenpólus az ETO „maradékaltan elsajátítását” szolgáló fejezet. Nézetünk szerint egy kis terjedelmű, kezdőknek szóló tankönyvnek nem lehet célja, hogy új osztályozórendszerek és módszerek kialakítására neveljen. A szerzők elméleti érdeklődését valóban komoly eredménnyel csak megfelelő, elméleti célú publikációkban értékesíthetnék.

De akár elméleti tudományos munkáról, akár tankönyvről van szó, elengedhetetlen a világos fogalmazás. Nem a megértéshez visz közelebb, hanem csak elriaszt az ilyen mondat: „Ezeket az azonos információtartalmú egyedeket kell a könyvtárosnak kiválasztania az első követelmény esetében a dokumentumok vagy információk, a második esetben pedig az olvasók halmazából. A két követelmény tehát azonos típusú feladatot jelent: a különböző információ-tartalmú egyedek halmazának minden egyedével azonosítani kell egy meghatározott információ-tartalmat, és egyezés esetében az egyedeket ki kell sorolni a halmazból.” Sem pedig az ilyen képletek:

$$/A/\text{osztály} = \sum_{i=1}^n k_i + \sum_{i=1}^p j_i$$

Ugyanez a túlkomplikálás jellemzi sokszor azokat a példákat is, amelyeknek célja az ETO „maradéktalan elsajátítása”, ami „minden könyvtáros számára nélkülözhetetlen”. Soha se lesz jó könyvtári szakozó, aki így megoldott példákon kezdi a gyakorlatozást:

159.942:159.944:331.024.3:331.054:658.3.018:658.3.05
 621.396.694(085)Valvo + 621.397.6(085)Valvo + 621.385(085)Valvo
 669.054.8 + 666.943:666.972.16:691.32:621.745.5:677.52
 629.19(038) = 82 = 20 + 629.13(038) = 82 = 20:801.316.4 = 82 = 20.

Elvben is helytelen az alosztások fölösleges halmozása. De ilyen hibás példát se kellene közölni: 027.247 (091) „1714/1964” (a történelmi formai alosztás és időalosztás együttes alkalmazása!) A szakozás alapkövetelménye a világos áttekintés, a lényeg megragadása, nem a túlkomplikálás.

Az oktatási anyag áttekintését nem fejezhetjük be anélkül, hogy meg ne említenénk itt is a SALLAI—SEBESTYÉN *A könyvtáros kézikönyve* 1965-ben megjelent új kiadásának osztályozásról szóló fejezetét, amely pontosan azt adja, amennyit minden könyvtárosnak, aki nem speciálisan szakozó, tudnia kell ezen a téren és ezt olyan tömören és világosan adja, ahogyan kell.

Az ETO-irodalom harmadik és legfontosabb csoportjaként a magyar nyelvű táblázatoknak nagy erővel, gyors ütemben történő kiadásáról kell szólnunk. Ezen a téren olyan eredményekről számolhatunk be, amelyek egy évtizeddel ezelőtt még legföljebb csak a vágyálmok világába tartozhattak.

1958-ban jelent meg ANDRÉKA Pálné és CZELLÁR Ferenc munkajaként a *Műanyag- és rokoniparok osztályozása. Az ETO-rendszer kiegészített táblázata, 678/679*. Az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványainak 4. számaként megjelent füzet az első olyan magyar ETO-kiadvány, amely FID hivatalos kiadványként jelent meg (310. sz.). — Két év múlva látott napvilágot magyar nyelvű fordításban az *ABC. Rövidített építőipari osztályozás tervezők és kivitelezők számára*. (FEJES Józsefné fordítása, FID 313. sz.) — A Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának kiadványa (1965. FID 366. sz.) UHLMANN Aladár munkája: *A kohászat az Egyetemes Tizedes Osztályozás keretében. Az ETO 669 teljes táblázatai*. — A Károlyi Mihály Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs központnak köszönhető, hogy ugyanebben az évben hozzáférhetővé vált magyar nyelven az *Egyetemes Tizedes Osztályozás. 63. Mezőgazdaság szakja*. (Szerkesztette és összeállította BENKÓ Gizella, HAFERNÉ ESZTERGÁLYOS Marianne stb.) — Ezt követte két év múlva az *Ágazati ETO kiadás, építőipar*. (FEJES Józsefné, FERENCZY Tamásné, KOVÁCS Dezsóné. É. M. Építőipari Tájé. Közp.)

Sok év munkája, rengeteg kiadási nehézség után végre megjelent 1966-ban a magyar rövidített ETO táblázatok új kiadása is. Az *Egyetemes Tizedes Osztályozás. Rövidített kiadás-t* a Magyar Szabványügyi Hivatal MSz 4000—66R sz. a. mint szabványt bocsátotta közre, két kötetben, az első a táblázatokat, a második a betűrendes mutatót foglalja magában.¹ Külön jelentőséget ad a publikációnak, hogy ez az első olyan magyar ETO rövidített kiadás, amely hivatalos FID kiadvány (389. sz.) Az előző 4 sokszorosított és az 1958-ban megjelent nyomtatott kiadás a 3K és egyéb rendszeren kívül

¹ Jó segítséget ad a kötet használatához BABICZKY Béla munkája: *Az Egyetemes Tizedes Osztályozás 1958. évi kiadása és az MSz 4000—66R táblázati közötti eltérések összehasonlító táblázata*. 1967. (A Könyvtártudományi és Módszertani Központ Kiadványai 15.)

pótlások miatt nem nyerhették el a hivatalos FID-jóváhagyást. Ezeket a pótlásokat az új kiadás elhagyja, egyrészt azért, mert folyamatban vannak a bevezetőben említett átdolgozások, másrészt azért, mert hosszabb használatban kiderült, hogy a túlságosan a szerzői betűrendes katalógus elveire emlékeztető 3K, 3M stb. jelzetek a maguk helyén nagyon szétfeszítik a szakkatalógusok kereteit, s ugyanakkor szak-szempontról nem elég részletesek.

Ugyancsak a Szabványügyi Hivatal adja ki most már „Az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ keretében működő szerkesztő bizottság által előterjesztett és a Nemzetközi Dokumentációs Bizottság által jóváhagyott kézirat” alapján a teljes magyar nyelvű ETO táblázatokat. Hogy ez mit jelent a magyarországi szakozás szempontjából, azt talán fölsőlegesen magyarázni. A nemzetközi teljes ETO-kiadások sorában tizenegyedikként készül magyar kiadás, amelynek füzetei gyorsan követik egymást, nemcsak hogy pillanatnyilag a legmodernebb, tehát legteljesebb kiadásnak ígérkezik — egy más nyelvű következő kiadás természetesen megint ennél lesz teljesebb, — de szerkesztésének gondossága, technikai kivitelének magas színvonala folytán is komoly nemzetközi megbecsülést szerez a magyar ETO-munkának. A munka gondos előkészítését bizonyítja, hogy már 1965 óta először tervezet formájában jelentek meg az egyes füzetek: segéd táblázatok, 0, 37, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 62/620, 621/621.1, 621.3, 621.4/.6, 621.7, 621.9, 622, 623, 624, 625, 627, 628, 629, 64, 66, 663, 665, 667, 668, 677, 796/799, a legjobb szakemberek fordításával és ellenőrzésével, azután az idei évben mint a FID 390. sz. publikációja követték ezeket a végleges kötetek: 0, 37, 50/51, 52, 53, 56/59. Mire soraink napvilágot látnak, bizonyára már sok újabb füzet fog csatlakozni az eddig látottakhoz.

Nagy segítség minden könyvtárosnak a teljes magyar ETO-kiadás megjelenése, de az is kétségtelen, hogy az ETO rohamos átdolgozása, fejlesztése korában a problémák se csekélyek, főleg a már nagy szakkatalógusokkal rendelkező könyvtárak számára.

CSAPODI CSABA

A tipográfia és a szedéstechnika is változik. A könyvvel foglalkozók körében ismeretes, hogy a tipográfia, különösen a könyvtypográfia évszázadokon át hagyományosan őrzi a mesterségbeli szabályokat. A régi nyomdászok, akiknek munkáit ma is megcsodáljuk, nagy tiszteletben tartották a tipográfiai szabályokat. Ezeket a korszerű könyvművészet sem tagadja meg, de emellett éppen a legújabb időkben tipográfiai változtatások jelentkeznek. Közülük néhány fontosabbal szeretnénk foglalkozni.

Folyamatos nagyobb terjedelmű szövegek szedésének egyik legfontosabb szabálya, hogy a sorkezdetek és a sorvégződés pontosan fedjék egymást; ily módon az egymás után következő sorok tömörszerűen szabályos négyszöget alkotnak. Ezt a szedési szabályt GUTENBERG óta mind a mai napig alkalmazzák a tipográfiában. Ezt a sorkizárási módot — mint sok egyéb szedési szabályt — a nyomdászat feltalálója a kódexeket készítő könyvmásolók példája nyomán alakította ki. A kódexek oldaltükre is négyszög alakú, sőt még sokkal pontosabb négyzet, mint a szedéssel alkotott oldaltükör, mert hiszen a kódexek korában nem jelölték a bekezdéseket, minden soruk beütés és kimenet nélküli. Az ősi könyvmásolók még arra is ügyeltek, hogy a sorvégi elválasztásokhoz használt kötőjelek vagy a sor végére került pontok se zavarhassák a négyzetes hatást. Ezeket az írásjeleket úgy biggyesztették a sor végére, hogy a pontosan meghatározott négyszögön kívül álljanak. Ezt a soralakítási módszert GUTENBERG is követte, mert hiszen arra kellett törekednie, hogy a mozgatható ólombetűkkel készült könyvei ebben a tekintetben is azonosak legyenek a kódexekkel. GUTENBERG utódai, akik a szedési eljárást többé-kevésbé racionalizál-

ták és áttértek a kisebb fokozatú ólombetűk alkalmazására, az ilyen finomságokat a munka meggyorsítása végett mellőzték.

Versek szedése természetesen más jellegű, mint a folyamatos szövegeké. A költők határozzák meg a sor kezdetét, és így csak a sor kezdete indul ki mértanilag azonos tengelyből, viszont a sorok végződése, változó terjedelműknél fogva, különféleképpen

Der Klub der Budapester Korrektoren und Revisoren wurde im Jahre 1908 gegründet. Von den damals 123 Korrektoren waren 110 in den Klub eingetreten. Dieser verteidigte einerseits die Interessen der Mitglieder, andererseits widmete er sich der Sprachpflege und der Verwirklichung der einheitlichen ungarischen Orthographie.

Zum besseren Verständnis sei erwähnt, daß zu dieser Zeit in Ungarn kein orthographisches Wörterbuch vorhanden war, das für Autoren, Druckereien und Herausgeber als Leitfaden annehmbar gewesen wäre. Sogar die Gültigkeit der von der Ungarischen Akademie der Wissenschaften ausgearbeiteten orthographischen Regeln war bloß von gewissen Kreisen anerkannt; dabei war den Regeln nur ein zu ihrer Erklärung dienendes Wörterverzeichnis beigelegt.

Unter solchen Umständen mußten die Korrektoren erkennen, daß es vollkommen müßig wäre, von seiten der zuständigen amtlichen Stellen eine einheitliche Regelung der Orthographie zu erwarten, und so nahmen sie die Lösung dieser Aufgabe selbst an die Hand. In diesem Zusammenhang sind zwei bedeutende Leistungen zu erwähnen:

Im Jahre 1913 erschien das Werk *«Wörterbuch und Regeln der ungarischen Orthographie»* von Korrektor Endre Horváth. Sogar die größten ungarischen Sprachwissenschaftler anerkannten den

Sabad sorokkal szedett cikk a svájci *Typographische Monatsblätter* című nyomdászati szakfolyóirat 1966. évi 2. számából

alakul. Ezt a versszerű szedést, az úgynevezett szabad sorokat, a kereskedelmi és reklámgrafikában már régóta alkalmazzák. Legújabban pedig — amerikai kezdeményezésre — nagyobb terjedelmű folyamatos szövegek szedésében Európában is mindjobban terjed az egyenetlen sorvégi kizárás. Ennek a szedési módszernek ugyanis bizonyos előnyei vannak. Nem kell a szóközöket összefűzni vagy tágítani, tehát a szavak közötti hézag végig mindenütt egyforma, ami az olvasást is megkönnyíti. Ezenkívül a sorok végére kerülő szavakat sokkal ritkábban kell elválasztani, és szóelválasztás esetében is a szóalakot könnyebben lehet szóelemekre bontani, ami növeli a szöveg könnyebb, gyorsabb megértését, mellőzi a felesleges elválasztások okozta zökkenőket.

Amikor a nyomdászati körökben világszerte előnyösen ismert svájci szakfolyóirat, a merészebb tipográfiai újításokat bátran alkalmazó és terjesztő *Typographische Monatsblätter* oldalai 1966 eleje óta kötetlen végződésű (szabad) sorokkal jelennek meg, ezt kezdetben néhány olvasója kifogásolta, sőt a *Neue Zürcher Zeitung* egyik közleménye ezt a szedési módot elítélte azzal az érveléssel, hogy a folyamatos szövegek versszerű szedése hátrányosan befolyásolja az olvashatóságot. Eddig azonban tudományosan nem vizsgálták meg és így nem is állapíthatták meg, hogy az egyformára kizárt (kiegyenlített) sorok vagy a szabad sorok előnyösebbek-e az olvasási folyamatban. Mindenesetre általában

Kulturális életünk eleven, humanista szellemet formáló sodrában egyre szélesedik a magas műveltséget és differenciált ismeretek megszerzését igénylők száma, a rendszeresen olvasók tábora. Könyvkiadásunk tevékenysége szervez része ennek a folyamatnak, munkájával, a könyvek tömegével segíti ezt a növekedést. Évről évre hatalmas szellemi anyagot halmoz fel a társadalom sztalán, amely hű tükre népi államunk kultúrpolitikájának.

A könyvkiadás egyik fő feladata, hogy a kiadásra elfogadott szellemi terméket a műhöz méltó korszerű formában nyújtsa át az olvasónak. Ez azonban sok összetevőből álló bonyolult feladat. Könyvkiadásunk — a fejlődés folyamatosságának elvét követve — feladatának tekintette könyvművészetünk értékes tradícióinak elemzését, a tanulság alkotó fölhasználását a korszerű szemlélet fejlesztése érdekében. De nem feledkezhetünk meg a modern, a mai ember igényeinek megfelelőbb könyvalakítási formák kísérleteiről sem. A modern könyvalakítási törekvéseinket csak úgy értelmezhetjük, hogy azok a funkcionális folyamatok fölfogásából és átéléséből leszűrt szándékaink realizált formái. A korszerű formai megoldások szuggesztívebben segítik a tartalmi

folyó verseny 1966-ban is tovább fejlesztette, új, értékes elemekkel gazdagította könyvművészetünket. A lemérhető általános fejlődés bizonyítja, hogy a könyvművészeti verseny hasznos mozgósító erő. A könyvön dolgozó kollektívák egyre magasabb színvonalon kívánnak az egész társadalom javára szebbet, maradandóbbat, értékesebbet alkotni könyveink különféle kategóriáiban.

A kiadóknál negyedévenként munkabizottságok vizsgálják az elkészült kiadványokat. és jegyzőkönyvben rögzítik az egyes művekről kialakított véleményüket. Javaslátot tesznek az „Év legszebb könyve” cím odaítélésére. Az elmúlt év során a munkabizottságok több mint 300 kiadványra tették meg javaslátukat. Ez a nagy szám is az elért általános fejlődést igazolja. A központi zsüri 46 könyvet talált méltónak az „Év legszebb könyve” címre. A verseny tanulságai azt mutatják, hogy könyvművészetünk jó irányban fejlődik, helyes tendenciák érvényesülnek a közös munkában. Feladatunk ennek a tendenciának hatékonyságát fokozva, további sikerekkel gazdagítani könyvkultúránkat.

Szabad sorokkal szedett cikk a *Magyar Grafika* című nyomdászati szakfolyóirat 1967. évi *A szép magyar könyv, 66* című mellékletéből. Ennek a cikknek szedése abban tér el a svájci folyóiratétól, hogy az új bekezdéseknél mellőzi a betűéseket.

tapasztalható, hogy az egyenetlen sorvégi kizárással készült szedések külföldön tovább terjednek.

Legújabban már hazánkban is találkozhatunk elég gyakran szabad sorokat alkalmazó szövegszedéssel. Az ilyen szedés újszerűségével is hat; olvasása során kétségtelenül érezhető az is, hogy a kiegyenlített sorvégű szedés monotonosságával szemben a közlést nyomatékossabbá teszi, mintha nagyobb figyelmet ébresztene.

*

A hazai tipográfiát is nagymértékben befolyásolták, irányították azok a szabályok, amelyeket a lipcei Tipográfustársaság 1883-ban kidolgozott. Jó tipográfusaink évtizedeken át a lipcei előírások szerint nevelték, tanították szedésre a nyomdásztanulókat. A lipcei szabályok nagyjában ma is érvényesülnek a jó könyvszedésben, és erre a fel szabadulás óta még fokozottabb gondossággal törekednek. A Szép Könyv évenként ismétlődő versenyében az értékelésnél figyelembe veszik a legaprólékosabb tipográfiai szabályokat. A Nyomdaipari Trösztől 1964-ben kiadot *Kéziszedési és tördelési szabályzat* lényegében a lipcei szabályokon alapul. A szabályzat elsősorban azt rögzíti, hogy „szövegszedésben az átlagos szóköz harmados legyen, vagyis a betűkép szerint számított törzsméret egyharmada”. Ennek az előírásnak köszönhető, hogy könyvoldalaink összehatása ma megfelel a nemzetközi könyvművészeti követelményeknek. A nyomdákban központi utasításra szoros szóközökkel kell szedni a könyveket a szedőgépeken is.

A lipesei szabályok az új bekezdések beütésének mértékét is előírták. Eszerint a „beütés mértéke a betűfokozat nagyságától és a szedés szélességétől függ”. Ennek a szabálynak megfelelően a bekezdések mértéke változó nagyságú. A szélesebb szedésekben a bekezdéseknél túl nagy beütéseket kellett alkalmazni, ami rontotta az oldal szedés-képének összhatását. Ezért vezették be a haladó tipográfusok javaslatára kb. négy évtizeddel ezelőtt a bekezdések beütésének egységes szabályát, amely szerint a beütés az adott betűtörzs egy négyzete legyen. (Például ciceró fokozatú szedésben a bekezdés beütésének mértéke ciceró négyzetének felel meg.) Néhány évvel később újabb változás következett be a bekezdések terén. Sok tipográfus egyszerűen teljesen elhagyta a bekezdéseket jelölő beütéseket. Az új bekezdéseket is „tompán” kezdték, minden beljebbezés nélkül. Így csak a bekezdés végén levő nem teljes sor, a kimenetsor jelzi, hogy új bekezdés következik. Mivel elég gyakori, hogy a kimenetsor teljes sort ad, ilyen esetben semmi sem jelzi az új bekezdés végét, illetve az új bekezdés kezdetét. Ezen úgy segítenek, hogy vagy „mesterséges”, nem teljes kimenetsorokat csinálnak, vagy pedig úgy, hogy az új bekezdés előtt nagyobb sorközi távolságot hagynak. Ez viszont könyvekben az egyik fontos nyomtatási szabályt, a soroyent veszélyezteti, ugyanis az elő- és hátoldal sorainak egymást pontosan fedniük kell.

A bekezdések beütésének mellőzését sok hazai tipográfus is kedveli. A legkiválóbb európai tipográfusok közül sokan ellenzik a „tompá” bekezdéseket, így Jan Tschichold elsősorban a szöveg értelmi tagolása szempontjából. Egyelőre sűrűn látható a bekezdések beütésének elhagyása. Lehet azonban, hogy ez csak tipográfiai divat, ami után mindenki visszatér a beütésekhez.

*

Egészen friss, alig hároméves az a tipográfiai újítás, amelyet a „fattyúsorok” okozta nehézségek könnyebb elhárítása érdekében vezettek be hazánkban. Tudvalevő: fattyúsornak (németül: Hurenkind) nevezik a nyomdászok azt a kimenetsort, amely tördeléskor az új oldal vagy hasáb élére kerül. A kimenetsor a teljes sornál rendszerint sokkal rövidebb, és így bántó hatású, ha az oldal élén hagyják meg. Ez lehet egy elválasztott szónak másik része, tehát értelmi szempontból is helytelennek tekinthető. Különösen a sok és rövidebb szövegű párbeszédet tartalmazó regényekben okoz gyakran szinte megoldhatatlan nehézséget a fattyúsorok megszüntetése. Szedéstechnikailag úgy oldják meg, hogy a szedő vagy egy sorral „kihajtja” a szöveget, vagy egy sort „behoz”. Az előbbi esetben már két sor kerülhet az oldal élére, az utóbbiban a következő oldal élén új bekezdés áll. Ezek a kihajtások és behozások nagyon sok időt vesznek igénybe, sokszor pedig még hosszabb áttördeléssel sem tudják a fattyúsort megszüntetni. Ezért gyakran a szerző segítségét vették igénybe, hogy toldja meg a szöveget, vagy hagyjon ki belőle valamit. Ez nyilván nem a legszerencsésebb megoldás. Élő szerző megteheti ezt, de már klasszikus művekhez nem lehet feltámasztani a szerzőt.

A fattyúsorok elleni rengeteg küszködés terén sikerült nagy megkönnyebbülést elérni. A könyvek eddig szentnek és sérthetetlennek tartott pontosan egyforma oldalmagasságán már szabad egy sorral változtatni. A fattyúsor elhárítására az oldal lehet egy sorral rövidebb, ha a szemben levő oldalt is ugyanúgy megrövidítik. (A liberálisabb tördelési módot különféleképpen értelmezik, előfordul az oldalmagasságnak egy sornyi növelése is.)

A fattyúsorok elhárításának ezt a módját kiadóink műszaki szerkesztői és a nyomdák széleskörűen alkalmazzák. Ez jó példa arra, hogy a megmerevedett tipográfiai szabályokat a gyakorlati munka megkönnyítése érdekében ésszerűen és hasznos kihatással meg lehet változtatni a könyv tipográfiai esztétikai értékének csökkentése nélkül.

SZÉKELY ARTÚR

Gutenberg- emlékkiállítás Esztergomban. A kiállítás a látogató részére a jól megszerkesztett színpadi produkció, a gondos művészettel felépített zenemű vagy irodalmi alkotás élményét tartogathatja. Ezzel a várakozással vehetjük kezünkbe a magasfokú gondolatközlésnek és művészi ábrázolásnak egy jól sikerült „forgatókönyvét”, az esztergomi Vármúzeum és a Főszékesegyházi Könyvtár közös rendezésében Gutenberg halálának 500. évfordulója alkalmából a Keresztény Múzeumban megnyílt ősnymtatvány-kiállítás katalógusát.

Az igényes szerkesztésű füzet borítóját néhány, a kiállítás anyagában is bemutatott vagy a könyvnyomtatás kezdeteit ábrázoló fametszet reprodukciója díszíti. Lapjain kerekén 60 kötetnek leírását olvashatjuk. Ebből az első még a könyvnyomtatás előkorából való: az 1450 táján készült és hasonló kiadásában is közismertté vált németalföldi *Blockbuch*, a *Biblia Pauperum*. A többi kötetben 1459-től szám szerint 69 ősnymtatvány található. Ezek áttekintésében és megismerésében a látogatót jól segíti e katalógus. A rövid címléírás és a szokásos bibliográfiai hivatkozás (Hain, GW) mellett utalást találunk PRIBÉLYI Ferenc egykori könyvtárosnak Nagyszombatban, 1840-ben, a könyvnyomtatás feltalálásának 400. évfordulójára kiadott nyomtatott jegyzékére is, amely a legrégebb hazai ősnymtatvány-katalógus. Ezeket az adatokat követi minden egyes műnél a rövid annotáció, amely a szerzőről, a tartalomról, a kötésről és a könyv egykori tulajdonosairól mondja el a legszükségesebbeket. A leírások és annotációk kivágya az egyes kötetek mellett a tárlókban is megtalálhatók. Kiténik, hogy PRIBÉLYI Ferenc régi jegyzékének (ez a látogatót a terem bejáratánál fogadja) legtöbb darabja e kiállításon együtt látható és a közel háromszáz ősnymtatványt számláló esztergomi gyűjteménynek, a „Bibliotheca”-nak ma is ezek a legjelesebb darabjai.

A katalógus elmondja, hogy a kiállított könyvek nagy része úgyszólván használatba vételük kezdetétől magyar tulajdonosok kezében volt. 14 possessor-bejegyzés között szerepel például MÁTYÁS királyé is, három kötet SZELEPCHÉNYI Ferencé, két-két kötet pedig ÉRSEKÚJVÁRI Farkasé és PYBER Jánosé volt a XVI—XVII. század fordulóján. Nyolc darabnak egykorú kötése országos viszonylatban is a legszebb hazai munkák közül való, közülük kettő a CH monogramú nagyszombati mestertől, egyegy pedig Budáról és a lövöldi karthauzi-műhelyből. A könyvek tartalmi szempontból részben a mindennapi élet gyakorlatát szolgálták (misszálék, bibliák, beszédgűjtemények, teológiai traktátusok, jogi kézikönyvek), de az ókori klasszikusok és az őskeresztény egyházatyák kiadásai, így például a két cancellista irnok könyve, NICOLAUS scriba *Cyprianus*-a, és JOANNES scriba *Martialis*-a, vagy BRASSICANUS *Plotinus*-a, és néhány különlegesen szép illumináció a fejlett hazai humanista műveltség és renaissance-ízlés tanui. A látogató szemlélődéséhez egykorú atmoszférát varázsol a tárlók felett elhelyezett harminckét XV. századi fametszet (Albrecht DÜRER, Michale WOLGEMAUT művei és a névtelen magyar Árpádházi Szent Margitja), néhány jeltelen későgót faliszőnyeg és régi szék, a könyvek között „felejtett” szerény korabeli ötvös-munka.

A méreteiben talán kicsinek mondható, de mindenképpen arányosan mértéktartó kiállítást a művelt nagyközönség előtt a hazai hagyományokhoz kapcsolódó vonatkozásai országos jelentőségűvé teszik. A magyarországi könyvek és könyvtárak sorsával, történetével foglalkozó szakemberek figyelmét pedig új, feltáratlan kutatási területekre irányítja, és a bennük rejlő gazdag művelődéstörténeti kincs feldolgozásához termékeny szempontokkal gazdagítja. Elismerés illeti ezért a katalógus összeállítóit és a kiállítás rendezőit, Kovách Zoltánt és Mucsi Andrást.

HOLL BÉLA

SZEMLE

A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának évkönyvei. I. 1967. (Felelős szerk. HÉBERGER Károly. Szerk. KÉKI Béla.) Bp., 1967. Tankönyvkiadó. 342 l.

Évkönyvkiadó intézményeink sorába a Budapesti Műszaki Egyetem könyvtára is belépett. A most megjelent első kötet bevezető tanulmányában HÉBERGER Károly igazgató vázolja a könyvtár tevékenységét, elért eredményeit, kiadványpolitikáját és jövő terveit. A tervek közt szerepel a társadalmi hasznosság növelése és ennek érdekében új tartalmi és szervezési formák keresése. Ebből a célból közöl a kiadott évkönyv sok módszertani kérdést boncoló dolgozatot és egyéb információs anyagot.

STEINER József írása azt vizsgálja, hogy a tájékoztató szolgálat milyen formái léteznek, és hogy az itt dolgozó könyvtárosoknak milyen személyi képességekkel kell rendelkezni. HODINKA László a leltározás régi és új rendszerét ismerteti, és statisztikai táblázatokat közöl a régebbi könyvanyag, valamint az új beszerzések szakaszról, feladatáról, VÉGH Ferenc egy kérdőíves olvasóelemzés tapasztalatait foglalja össze: milyen az olvasók irodalmi ízlése, műveltsége, kedves olvasmánya, könyvtári ellátottsága, katalógusismerete. Kitér arra a kérdésre is, hogy alkalmas-e egy ilyen vizsgálat a tényleges igények felmérésére.

KÓSA Győző az egyetemi bibliográfiák szerkesztésével kapcsolatban felmerülő lehetőségeket boncolgatja, és a szakrodalomból utal a különféle megoldások előnyeire, hátrányaira. KÁROLYI Zsigmond a Felsőoktatási Szakirodalmi Tájékoztató célját, feladatát, szakrendjének, gyűjtőkörének és információs bázisának kialakulását ismerteti; összehasonlítja a külföldi hasonló kiadványokkal. Megállapítása szerint kb. 120-féle folyóirat az a szám, amelyet érdemes rendszeresen átnézni, a többiben ugyanis csak elenyészően csekély felsőoktatással foglalkozó cikk található. CSERHALMI GYULA tanulmányából néhány

információ-visszakereső gépet ismerünk meg. Kettő közülük magyar találmány, az egyik a szerző által tervezett „Elektromos felvilágosító gép”.

Az évkönyv legérdekesebb, friss és bő külföldi szakirodalom felhasználásával készült írásában LÉCESNÉ MESTERHÁZI-NAGY Márta arra hívja fel a figyelmet, hogy a programozott oktatásnak és az audio-vizuális eszközöknek az egyetemi könyvtárak oktatási feladataiban egyre nagyobb szerepe lesz. A jövő feladataira fel kell készülni. A programozott tankönyvek beszerzését már most meg kell kezdeni, a tervezésben gondoskodni kell hangszigetelt szobák és fülkék berendezéséről, a könyvtárosoknak meg kell ismerkedni az audio-vizuális eszközökkel, könyvtári feldolgozásokkal és használatukkal. Vannak olyan audio-vizuális eszközök, amelyeket fel lehet használni az egyetemi hallgatóknak a könyvtári-bibliográfiai ismeretekre való oktatásában (magnetofonszalag, film, diavetítés stb.). BALÁZS János a tartalmi szemléletnek az állományfejlesztésben való szerepéről értekezik. Az állománygyarapító könyvtárosnak érdeklődnie kell az általa gyűjtendő tudományterület problémái iránt. A teljességre való törekvésnél nem fontos „minden” munka beszerzése: a cél az, hogy az illető tudományág minden fontosabb problémájáról találjon az olvasó irodalmat. Rendelésnél nem elég a leíró katalógusok átnézése, mert csak a szak-katalógusból lehet megtudni, hogy hol vannak az állományban fehér foltok, nagy hiányok.

A két történeti cikk közül az egyik, MÓRA Lászlóé a műszaki felsőoktatási hálózat kialakulását és fejlődését vázolja, ezen belül különös súllyal a központi és tanszéki könyvtárak egymáshoz való viszonyát és egészséges fejlődésük alapfeltételeit. KÉKI Béla a kolozsvári egyetemi és a műegyetemi könyvtár építéséről ad szemléletes képet. Megtudjuk, hogy az eredeti tervek mennyiben változtatták meg a század első évtizedének politikai,

gazdasági viszonyai, mennyiben voltak az új épületek korszerűek, mennyire szolgálták a könyvtári funkciókat.

A kötetet két bibliográfia egészíti ki, az egyik a könyvtár tanácsköztársasági különgyűjteményét, a másik a dolgozók irodalmi munkásságát veszi számba.

A Budapesti Műszaki Egyetem könyvtárának évkönyve sikerült kiadvány; pregnáns, világos képet ad az intézmény munkájáról és megoldásra váró kérdéseiről. Számos olyan gondolatot, tervet és javaslatot vet fel, amelyeket más könyvtáraknak is érdemes megfontolni.

VÉRTESY MIKLÓS

Dér Ferenc: Sajtójogi ismeretek. (Bp. 1967. Tankönyvkiadó. 99 l. A Magyar Sajtó Kiskönyvtára 2.)

A *Magyar Sajtó Kiskönyvtára* sorozat második füzeteként praktikus segédlet jelent meg DÉR Ferenc tollából, illetőleg szerkesztésében és összeállításában. A kiadvány egyes fejezetei önállóan is értékelhető, népszerűsítő tanulmányok. A bevezetés után öt fejezet foglalkozik a magyar burzsoá sajtójog kialakulásának és fejlődésének főbb vonásaival, a magyar Tanácsköztársaság sajtójogával, a mai magyar sajtójog kérdéseivel, a sajtójog gyakorlatával s az utolsó rész tűzi tollhegyre a hatályos sajtójog szükséges és ésszerű reformjának tematikáját. A tárgyalási anyagot jegyzetek egészítik ki, majd irodalmat is közöl a szerző. Ezután a jogszabálymutató következik. Végül a *Függetlenség* tartalmazza a sajtóval kapcsolatos fontosabb jogszabályok szövegét s a Magyar Újságírók Országos Szövetségének alapszabályait.

A sorozatot az Újságírók Szövetségének emblémája díszíti, s ebből, de a szerkesztési szempontokból is világos, hogy a kiadvány az újságírók tájékoztatását szolgálja. Ennek előrebocsátása azért lényeges, mert az ismereteknek ebből az aspektusból kell foglalkoznia DÉR Ferenc munkájával.

Az ismeretközlésnek korunkban óriási méretei elkerülhetetlenné teszik a tájékoztató segédletek kiadását. Ugyanez vonatkozik nagyméretű jogszabályalkotásunkra is. Ma már nemcsak az érdekelt állampolgárok, de a művészetek és a tudományok szakemberei sem képesek lépést tartani az irodalommal. Így örömmel veszik a szeliktálást megkönnyítő, a tájékozódást lehetővé tevő compendiumokat. Az ilyen jellegű tájékoztató kiadványok iránt megnyilvánuló érdeklődés a szolgáltatások fokozott kiterjesztésére vezet. Kétségtelen

azonban, hogy éppen ezért fennáll annak a veszélye, hogy „a piac törvényeinek” kedvező hatása túlzott termelésre ösztönöz. Ezért a kritika kötelezettsége a célszerűség, hasznosság és színvonal szempontjainak érvényesítése.

Az elmondottaknak megfelelően előjáróban leszögezhetjük, hogy a *Sajtójogi ismeretek* c. munka hasznos, mert fontos kérdésekre hívja fel a figyelmet s az újságírással foglalkozókat arra készíti, hogy az általában vagy adott esetben különösen jelentős kérdésekkel: a sajtóval kapcsolatos kötelező társadalmi előírásokat komprimáltan tartalmazó sajtójoggal, részletesebben is foglalkozzanak.

A bevezetés mintegy két oldalnyi terjedelemben foglalkozik a tanulmány kiadásának indokoltságával, elvi megalapozásával, tagolásával, egyes fejezeteinek bemutatásával s a történeti előzmények rövid áttekintése után a kiadvány célját is megjelöli. A gyakorlati irányú segítségnyújtáson túlmenően javaslatokat is tartalmaz és indítékot nyújt a szocialista magyar sajtójogi kódex megalkotásához.

A magyar burzsoá sajtójog kialakulásának és fejlődésének fő vonásait ismertető fejezet, mintegy 4 oldalon történeti bevezetőt ad s bemutatja, hogy a XVIII. század végén Magyarország miként csatlakozik a sajtószabadság kivívásáért folytatott polgári forradalmi harchoz. Helyes és éles párhuzamra ad alkalmat az első magyar sajtótörvénynek (1848. évi) a „sajátos magyar imperializmus” korszakában hozott sajtótörvénnyel (1914. évi) való összevetése. A második fejezet a magyar Tanácsköztársaság sajtójogát kiemelten tárgyalja, ami jelentőségénél fogva indokoltnak látszik, bár a történeti előzmények egybefoglalt ismertetése esetén talán még plasztikusabb összehasonlításokra adott volna alkalmat. Az előbbi fejezeteknél részletesebb, mintegy 9 oldalra terjedő harmadik fejezet a mai magyar sajtójog kérdéseit foglalja össze, szerkesztésében alkalmazkodva a sajtóval kapcsolatos egyes kérdésekről szóló, legújabb (1959. évi) jogszabályaink tagolásához. A fejezet elején általánosságban mondottak után általában beszél a sajtórendeletről, majd külön kiemelten a sajtóigazgatás, a helyreigazítási jog és a sajtójogi felelősség kérdéseiről, végül — az anyaghoz kapcsolatosan — a sajtóbüntettekről. Érdekes a negyedik fejezetként beiktatott sajtójogi gyakorlatot ismertető rész, amely 7 oldalnyi terjedelemben foglalkozik a sajtóperek statisztikai adataival, a pontosság kérdésével, az „audiatur et altera pars” elvének érvényesülésével, valamint az írások hangvételeinek problematikájával. Az ötödik fejezet

tartalmazza a hatályos sajtójoghoz fűzött megjegyzéseket és az azzal kapcsolatos javaslatokat. Ez a legterjedelmesebb rész, amely 11 oldalon részletezi a tájékoztatás jogi szabályozásának, a sajtóigazgatásnak, a helyreigazítási jognak, az azzal kapcsolatos eljárási szabályoknak problematikáját. Mindez indítást ad ahhoz a törekvéshez, hogy a sajtójogi kódex kiadásra kerüljön. Az előbbi fejezet terjedelmét meghaladja a 12 oldalnyi jegyzetanyag, amely részben az irodalmi, illetőleg a jogi forrásokra utal, de helyenként — az egész munkához viszonyítottan — igen terjedelmes történeti anyagot is közöl. Külön fejezetben kap helyet a bibliográfiai rész (irodalom és forrásmunkák), valamint a jogszabály-mutató. A *Függelékben* csatolt jogszabály-szövegek, illetőleg a Magyar Újságírók Szövetségének alapszabálya a kiadvány egyharmadát teszi ki.

DÉR Ferenc tanulmány- és segédanyaga sajátos segédlet. Kétségtelen, hogy az újságírók számára — ízelítőül — hasznos. Korrektségét a komoly kettős szakmai (jogász-újságíró) lektorálás biztosítja. Az összeállítás csokra azonban kissé mezei csokor, amely színes, de válogatásában nem olyan igényes s különböző szintű, műfajú és tárgyú anyagot foglal magában. „Mindenből egy keveset” lehetne jellemzője. Vitába szállhatnánk a sajtójog történeti kezdetéről szóló állításától kezdve tárgyi kérdésekben is, ami azonban még jobban vitatható: a jellege. Különböző nevezőjű törtek összeadására feszíti meg erejét. Szinte minden fejezete után hiányérzetet szül a felkeltett érdeklődés s olykor meglep egy-egy, egészen más jellegű fejezet. Ha célja a tájékoztatás, a fennálló jogi rendelkezés ismertetése, akkor miért tér át a reform problematikájára, ami nem is teljes s nem is a tájékoztatás anyagához kívánczik. Töretlenebbnek tűnik a Függelék szerepe s talán ez a leghasznosabb is, éppen a gyakorlati szempontok szolgálatában.

Mindent összevetve: örömmel fogadhatjuk a sajtójogi ismeretek összeállítását s az azzal kapcsolatos tanulmány jellegű témafelvetéseket, de a gyakorlati hasznosítás szempontjából talán helyesebb lett volna a sajtórendelet szerkezetének megfelelő tartalmi, jogi ismertetés, s egy-egy témán belül a statisztikai, történeti és a bírói gyakorlatból vett anyag közlése, amellet, hogy a jogszabályok teljes terjedelemben való ismertetése függeléként valóban nélkülözhetetlen. Egyébként a szerkezetet világosan tükrözi a tartalommutató s a további tájékozódás alapjait vetik meg az irodalmi utalások.

TAKÁCS JÓZSEF

Veszprém megye irodalmi hagyományai.
Összeáll. HARMATH István és KATSÁNYI Sándor. Veszprém, 1967. Megyei Könyvtár. 291 l.

Szinte valamennyi megyeszékhely kiadta már vagy kiadásra előkészíti a területének sajtóbibliográfiáját. Veszprém a legelső volt a periodikák összeállításában (NAGY László: *A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája (1820–1956)*), most ismét elsőnek jelentkezik irodalmi hagyományainak feltárásával, éspedig nem akárhogyan, hanem igényes szemléletmódra nevelően, a nagyközönséghez szólva, de mégis tudományosan, csinos, reprezentatív kötettel, amelyet ROHONYI András és ORSZÁG Sándor harminckét eredeti fényképfelvétele illusztrál. Az anyaggyűjtés elrendezésének és feldolgozásának módszere mintául szolgálhat a megyék helyi hagyományait feltáró kutatóknak, addig is, amíg a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének kiadásában majd meg nem jelenik a tíz kötetre tervezett anyaggyűjtés, a megyékben alakult helytörténeti bizottságok kutató munkája. Országos adatgyűjtésre szerény kísérlet történt már 1955-ben, ezt VARGHA Balázs szerkesztette, a Középiskolai Szakköri Füzetek sorozatában, *A magyar irodalom helyi hagyományai* címmel. A munka összeállítói (BUSA Margit, KICSÍ Sándor, KISS József és NEMESKÜRTI István) kis füzetűket kísérletnek szánták, mert nem is vehetik fel a versenyt egy-egy vármegyében született és a környezetében benne és vele együttélő hagyományok kutatóival.

Veszprém megye irodalmi hagyományai-t SIMON István *Egy hasznos könyv elé* című, a szülőföld szeretetétől áthatott sorai vezetik be. „Az összeállítók” „Az olvasóhoz” célkitűzéseiket így foglalják össze: „Nem reprezentatív tájantológiát kívántunk adni, hanem az irodalmi élet időrendben közölt dokumentumaival bemutatni Veszprém megye irodalmi életének folytonosságát a másoló barátoktól napjainkig.”

Két arányos részre osztott az adatok feldolgozása: I. „Szöveggyűjtemény, — Középkori emlékek — Törökellenes harcok — Kuruckor — A felvilágosodás kora — Harcok a nyelvújítás körül — Reformkor — Önkényuralom és kiegyezés kora — Két világháború között — A szocialista építés útján” (9–169. l.). II. „Írói életrajzok” a helységnevek betűrendjében, a személyek időrendjében csoportosítva (171–278. l.). Az anyag áttekintését lehetővé teszi a „Helységek mutatója”, „Névmutató” és „Tartalomjegyzék”.

Az „Írói életrajzok” előtti „Összefoglaló művek” felsorolásában két forrásmun-

káról szeretnénk volna többet tudni, ezek: 1. HUNGLER József *Veszprém megyei életrajzok* című anyaggyűjtése, 1957-ben elkészült, mikor kerül kiadásra? 2. *A Veszprém megyei Könyvtár helyismereti gyűjteményének cédulakatalógusa*, vajon milyen tudományág adatgyűjtését dolgozták fel?

A *Szöveggyűjteményben* a megfelelő idézetek kiválogatása mindig jól sikerült. Vers és próza, kódex és KAZINCZY-levél, a nagy regényírók és elbeszélők, napjaink írói és költői egyaránt helyet kaptak munkájuk a megyét érintő, illetve arról szóló anyagával.

A gondos anyaggyűjtéshez csak néhány észrevételt, adatkiegészítést említenénk. Talán jobb lett volna helységneveken belül a személynévek betűrendjét követni és nem az időrendet. Megszokottabb eset az, hogy neveket keresünk és nevekhez fűződnek az évszámok. Adatkiegészítésül elmondanánk: HORVÁTH János (1769–1835) kanonok szerkesztette 1820–1824-ig a megye első folyóiratát, az *Egyházi Értekezések és Tudósítások*-at; kár, hogy életrajzából szerkesztői munkássága kimaradt. Ugyanúgy beletartozott volna, ahogyan GUZMICS Izidornál a Bakonybélben szerkesztett *Vallási és Egyházi Tár* (1832–1833) és folytatása, az *Egyházi Tár* (1833–1839) című folyóiratot nyilvántartja összeállításunk. Nem találjuk HORVÁTH János (1878–1961) nevét. Tanár és tudós generációk nevelője, irodalomtörténész, a magyar irodalomtörténetírás mestere, negyedszázadon keresztül a budapesti magyar irodalomtörténeti tanszék vezető tanára, káptalanfűredi házában számtalan tudományos munkát írt és egyetemi előadást dolgozott ki.

Nem találjuk Pápánál PONGRÁCZ József tudós egyháztörténész, irodalomtörténeti és könyvtári szakember nevét. Felbecsülhetetlen érdeme, hogy a Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárát, amely a Pápai Református Kollégium Könyvtárának anyaga, az élete árán mentette meg a teljes pusztulástól a második világháború idején. Érdemeinek elismerése kapcsolódhatott volna a Református Főiskola Képzőtársulatának ismertetéséhez, amely ugyancsak a könyvtáron belül működött (224–225. l.). Itt Pápán találjuk az anyaggyűjtés egyetlen külföldi származású írójának OPZOOMER Adél Sofia Cordelia, A. S. C. WALLIS műfordító adatait: (Utrecht 1858—Rotterdam 1925) ANTAL Géza gimnáziumi, majd teológiai tanár felesége, lefordította MADÁCHTÓL *Az ember tragédiáját*, PETŐFI, ARANY, TOMPA verseit (232. l.).

„Az olvasóhoz” című bevezetőben „Az összeállítók” feljegyzik, hogy nem foglal-

koznak azokkal, akik „átutazóban, nyaralás, előadás céljából keresik fel Veszprém megyét, ha látogatásuk nem hagyott maradandó emléket életükben”. Ehhez a tájékoztatáshoz nem mindig ragaszkodik a feldolgozás: DECSI Sámuel Balatonfüreden 1796. május–júniusban „tartózkodott”. Ugyancsak Balatonfüreden FÁY András „1822–1825 között egyik nyarat itt tölti”. BATSÁNYI János is, aki „utolsó magyarországi útján 1800. júl. 22-én meglátogatja a fürdőt”. Balatonfürednél szó szerint átvett mondatok vannak *A magyar irodalom helyi hagyományai*-ból (122. l.), BEÖTHY Zsolt, BERZSENYI, FÁY és HORVÁTH Mihály életrajzi adatainál. Ha nem jelöljük meg esetenként a felhasznált forrásmunkát, legalább változtassuk meg annak mondat-szerkezetét.

A helységnevekhez fűződő nevezetességek kitérő összeállítására teljes elismerést érdemel, pl. Bakonybélnél „Betyárdalok” (176. l.), Balatonról kis bibliográfia (178. l.), Nagyvázsonyi kolostor és kódexei (214–216. l.).

V. BUSA MARGIT

Beiträge zur Methodik der Wissenschaftsgeschichte. Szerk. Walter BARON. Franz Steiner Verlag GmbH. Wiesbaden 1967, Beiträge zur Geschichte der Wissenschaften und der Technik. Heft 9. 80 l.

A hamburgi egyetemen a természettudományok története neves professzora, Bernhard STICKER hatvanadik születésnapjára tanítványai tollából megjelent kötet a tudomány-, elsősorban a természettudomány-történet elvi kérdéseinek megvitatásával kívánja a mesterül iránti tiszteletet leróni. W. BARON „a biológiának a XIX. században bekövetkezett fejlődését és annak szellemtörténeti előfeltételeit” taglaló bevezető közleményében a XVIII. századig egységesen és együttesen felfogott szervetlen és szerves világ értelmezését szolgáló tudományból a biológia kiválásának sokrétű történeti alapjait foglalja össze. F. KRAFT „az elméleti mechanikának kezdeteit és a mechanika helyzetének a természettudományokon belüli megváltozott helyze-tét” ismerteti az aristotelesi mechanikától a modern szemléletig. Ch. J. SCRIBA „a matematikátörténeti kutatás feladatai és problémái” címen részletekbe menően taglalja a matematika elvi alapjait és filozófiai értelmezését történeti fejlődésében és mutat rá a matematika története sokrétű tudománytörténeti feladatkörére. Mindhárom közlemény hangsúlyozza, hogy a tudománytörténet nem egyes rész tudományok ismeretanyaga felhalmozásának menetét, hanem magának a tudománynak

és a tudományok értelmezésének, egymás közötti helyzetének, egymásra hatásának történetét hivatott tisztázni, beleértve az egyes korszakok különböző tudásainak szellemiségét, hozzáállását, szemléletét is. H. SCHIMANK *Otto von Guericke mint a XVII. század kutatóinak típusát* tárgyaló közleménye a tudománytörténeten belül a tudósok történetének érdekes és újszerű példáját szolgáltatja.

A. MEYER-ABICH *a természettudományoknak vagy a stickertudományoknak a története* címen a Sticker-iskola felfogását összegezve és a könyvnek szinte jellegét megformálva a tudománytörténet lényegének, jövőbeli célkitűzésének és metodikájának alapjait teszi kritikai vizsgálat tárgyává. Leszögezi, hogy az egyes természettudományoknak, még inkább azok rész-tudományágainak ismeretanyagát adatszerűen összegyűjteni, tárgyi fejlődésében feldolgozni az egyes tudományágak historikus érdeklődésű szakmívelőinek feladat-körét képezi. A természettudományoknak egymással való összefüggésében, a társadalom fejlődésével való kapcsolatában történő vizsgálatára a történész a maga történeti szemléletével, tárgyi ismeretanyagával képes csupán. A szakosodás nem egyes tudományágak történetére, hanem egyes történeti korszakokra helyes, ha korlátozódik — MEYER-ABICH felfogása szerint —, és helyes, ha a szorosan vett természettudományok mellett a technika, az orvostudomány történetét is magában foglalja. Helytelenként itéli meg a tudományok filozófiájának és történetének egységes diszciplínába történő foglалását is, figyelemmel a filozófiának és a történettudománynak, még inkább azok művelőinek különbözőségére, eltérő alapképzésére és általában különböző szemléletére. MEYER-ABICH kritikai szemléletű és kétségtelenül kritikai megvitatást igénylő természettudományi-tudománytörténeti szemléletének a jubileumi kötet előbb megbeszélt egyes közleményei mintegy igazolásul szolgálnak. A hamburgi iskolának ez a tudománytörténeti felfogása a német természettudomány-történeten belül évtizedek óta sokak által vallott álláspontot juttatja ismét határozottan kifejezésre, amely álláspontot fejezi ki a Német Demokratikus Köztársaságban ismét megjelenő, a természettudományokat, technikát és orvostudományt egységes folyóiratban összefoglaló irányzat, valamint a Steiner kiadó által mintaszerű formában és tartalomban megjelenésre kerülő, a tudomány és technika történetének nevét viselő, anyagában azonban sok orvostörténeti munkát is magában foglaló kiadványsorozat.

BUGYI BALÁZS

Freiberg, Reinhard: Die Presse der französischen Résistance. (Technik und Positionen einer Untergrundpresse) 1940 — 1944. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Grades eines Doktors der Philosophie der Philosophischen Fakultät der Freien Universität Berlin. Berlin 1962. 317 l.

Ez a disszertáció saját műfajában kiemelkedik a téma széles körű feldolgozásával s szigorúan gondos tudományos módszerrel, s beleilleszkedik a különböző országokban egymás után napvilágot látó olyan kiadványok sorába, melyek a második világháború ellenállási sajtóját dolgozzák fel.

Az előszóban FREIBERG megjelöli munkájának célját: bemutatni egy megszállt ország földalatti sajtójának tartalmát, formáját, technikáját és publicisztikai hatékonyságát. Már ezzel a célkitűzéssel túlhaladja a többi hasonló tematikájú kiadványt, melyek célja elsősorban a bibliográfiai regisztrálás volt, ami ugyancsak rendkívül fontos, alapvető. Fenti célkitűzéseken túl bizonyítani kívánja azt a fontos tényt, hogy felelősségteljes publicisták gárdájának hogyan sikerül — szemben a raffinált módon irányított propagandával — egy nép szellemi és kulturális értékeit megőrizni, és egy, a humanizmus szellemétől és eszméjétől áthatott doktrínát újraéleszteni.

A bevezetésben rövid történeti áttekintést nyújt a franciaországi cenzúráról. Külön foglalkozik az 1940 júniusát követő napokkal, amikor majdnem az összes nagy párizsi lap elhagyja a fővárost, s a bevonuló nácik egyetlen újságot, a *Victoire*-t találják életben. Gyorsan gondoskodnak tehát a lapok megindításáról, kollaboránsok részvételével. Az ország két részre szakad, az egyik rész Pétaint követi, elfogadva a „fait accompli”-t, míg a másik rész kétségbeesetten keres kiutat.

A könyv 6 fejezetből áll. 1. *Az ellenállási sajtó történelmi elemzése* — keletkezése és fellendülése, szerepe a nemzeti felkelésben; 2. *Technikai és publicisztikai eszközök* (információs források, az illegális sajtó létrehozása: sokszorosítás módja, a megjelenés formája — jelleg, cím, formátum, tipográfiai felszerelés —, periodicitás és példányszám, terjesztési módszerek, pénzügyi problémák); 3. *A földalatti sajtó politikai és publicisztikája szerepe* (általános alapproblémák: Pétain, kollaborálás, deportálás, a szövetségeselek, de Gaulle, a kommunizmus, a jövő eszméi, az ellenállási sajtó német vonatkozásai, a francia sajtó újjászületése, jövője); 4. *Az ellenállási sajtó politikai és publicisztikája szerepe* (speciális kiadványok: a Francia Kommunista Párt ki-

adványai, a szocialisták sajtója, a fajgyűlölet ellen harcoló ellenállási csoportok sajtója, a keresztény ellenállási mozgalom sajtója, az irodalmi „Résistance” sajtója; 5. *Az ellenállási sajtó léte és kifejlődésének hatása* (Anglia – USA, Paris – Vichy); 6. *A francia Ellenállás publicistái*.

A tartalomjegyzék után 15 oldalas irodalom- és forrásjegyzék következik, melynek három összetevője a következő: 1. Személyes információk, 2. Könyvtárak és archívumok, 3. Általános irodalom. Ezt a részt a felhasznált szövegek bibliográfiája követi, melynek gazdagságát a 17 oldalas terjedelem is tanúsítja. Felsorolja a szerző ezen kívül az általa felhasznált kollaboráns lapok címét is. Majd a háború utáni irodalom jegyzéke következik, s végül a rövidítésjegyzék.

Mindez 45 oldalt vesz igénybe, s a könyv végén közölt Jegyzetek pedig — szám szerint összesen 742 jegyzet — újabb 30 oldalt.

A disszertáció szerzője magas igényű tudományos pontossággal és mély humánnumtól átítatva tárgyalja a francia ellenállás sajtóját, elemzi s bőven illusztrálja pontos idézetekkel, a lapokból vett részletekkel, konkrét adatokkal, szép, jól kivá-

lasztott facsimilékkel. Láthatjuk az *Humanité* és más ismert lapok címlapjain túl a sokkal kevésbé ismert, de nem kevésbé jelentős ellenállási lapok címlapját, a széles mozgalom különböző szervezeteinek sajtóorgánumait. Különös szeretettel emlékezik meg a szerző az irodalmi lapokról, így például a *Lettres Françaises*-en túl a Louis ARAGON irányította *Les Etoiles*-ről vagy az Editions de Minuit kiadványairól, az *Etoiles* munkatársairól (többek között ELUARD, Jean PRÉVOST, Pierre SEGHERS, Jean CASSOU, Francois MAURIAC). Ír az 1944 júniusában — a Párizs felszabadítása előtt néhány héttel még megjelent *Eternelle Revue*-ről, melyet ELUARD adott ki. Hivatkozik VERCORS-ra — a nagyszerű Minuit kiadványok álneves megteremtőjére, akinek munkája arról tanúskodik, hogy a végső harcot tollal s fegyverrel egyaránt kell megvívni, s hogy az író szükségszerűen elkötelezett. Rendkívül érdekes a könyv rövid, utolsó fejezete is, ahol az Ellenállás egy-cgy kiváló publicista személyiségét mutatja be, így többek között Jacques DECOURT, Claude MORGANT (*Lettres Françaises*) és másokat.

mg.

BIBLIOGRÁFIÁK

Mitru Iboya: A Szovjetunió története. Bibliográfiai kalauz. Bp. 1967. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 456 l.

Milyen jó szolgálatokat tehetett volna ez a roppant hasznos könyv mindazoknak, akik a Nagy Október évfordulójára tanulmány vagy cikk írására, ünnepi előadásra készültek, ha nem 1967 vége felé, hanem már 1966-ban jelenik meg. De nem panaszsza illik kezdeni beszámolómat. Fontosabb sietve megmondani, hogy ez a mű *nemcsak bibliográfiai kalauz*, hanem a Szovjetunió történetének évekre, hónapokra — s ahol kell — az utolsó félszázadra vonatkozóan — napokra felbontott kronológiája is. Az időrend kiegészül az eseményeket tükröző dokumentumok adataival, emlékező, értékelő írások repertóriumával vagy összefoglaló művek lapjaira való utalásokkal.

Egy-egy nap, esetleg 2–3 nap, vagy olykor egy hét eseményei egy-két vagy néhány tömör mondatban felhasználható formában birtokunkban van, és jelen van a forrásra lapszámmal való utalás rövidített alakja. A források pontos könyvészeti leírását külön fejezetben kapjuk. Harminc

jelentős összefoglaló munkát, dokumentumgyűjteményt (magyar eredetit és fordítást) dolgozott fel a szerkesztő. Közöttük több sokkötetes forrásgyűjteményt. Ezenkívül egy további fejezetben közli: „104 egyéb, de elemző módon fel nem tárt mű” címét, adatait, amelyek a Szovjetunió történetének tanulmányozásához felhasználhatók: gazdaságtörténeti, diplomáciatörténeti dokumentumgyűjtemények, visszaemlékezések *Lenin*-ről és főbb munkatársairól, életrajzok a forradalom, a polgárháború és az intervenciók szovjet hőseiről és az internacionalistákról, a szovjet–magyar kapcsolatokról. Két Függelék közül az első a szovjet szocialista köztársaságok földrajzi és fontosabb statisztikai adatait tartalmazza, a másik a Névmutató.

Példaadó munka megtervezésében és kivitelezésében egyaránt. Nélkülözhetetlen segédkönyve kutatóinknak, publicistáinknak és oktatóinknak. Ott a helye íróasztalunk segédkönyvei között és könyvtáraink kézikönyvtáiraiban. A bibliográfiai kalauz 1966 október elsejével zárul.

KÓHALMI BÉLA

Magyar pszichológiai irodalom 1945—1966.
Összeállította BENEDEK László. Bp. 1967.
Akadémiai Kiadó. 253 l.

Az utóbbi tíz esztendő folyamán igen fellendült hazánkban a pszichológiai munka. Lélektani folyóiratok jelennek meg, monográfiák, disszertációk látnak napvilágot. Még az ismeretterjesztő periodikák, sőt a napilapok hasábjain is sűrűn találkozunk ilyen tárgyú cikkekkkel. Bizonyos áttekintést nyújtott efölött a terjedelmes anyag fölött a *Pszichológiai Tanulmányok* kilenc kötetében közölt bibliográfia. Ezt a jelen munka is felhasználta. Az ott adott anyagot azonban BENEDEK László jelentősen kiegészítette, annyira, hogy a 2717 cím 6000-re növekedett.

Az összeállításban — úgymond a szerző — megtalálunk „minden nyomtatásban megjelent pszichológiai tárgyú, tudományos jellegű közleményt”. Ez a megállapítás talán kissé túlságosan is magabizóan hangzik. Természetesen nem könnyű dolog a bibliográfiai teljességet megközelíteni, főleg egy annyira szétágazó tudomány területen, mint a pszichológia. De éppen e nehézségek ismeretében nem ártott volna jobban felhasználni a már meglévő gyűjtéseket, például az egész nemzeti irodalmunkat — még ha válogatással is! — áttekintő könyvészeti kiadványainkat. Ezeknek hasábjain bizony előfordulnak olyan címek, melyeket hiába keresnénk BENEDEK összeállításában. Persze az is lehet, hogy a hiányzó művek — elsősorban cikkekre gondolunk — olyan folyóiratokban jelentek meg, amelyeket az összeállítás nem dolgozott fel. Ennek ellenőrzése nem áll módunkban, mert a bibliográfia sajnos nem sorolja fel azokat a folyóiratokat, amelyeknek anyagát felvette.

A bibliográfiai teljesség rovására esik az is, hogy az összeállítás elvben elzárkózik a sokszorosított munkák felvétele elől. A nem nyomdai sokszorosítás ma már annyira elterjedt és annyira tökéletesedett, hogy a nyomtatásban megjelenésnek értékmérőként való felhasználása idejét múlta. Egészen magas színvonalú „akadémiai” kiadványok jelennek meg sokszorosított formában, éspedig a nyomdászat termékeinél semmivel se hátránvosabb külsővel.

A bibliográfiai összeállítás az adatokat a „szerzők névsora szerint” csoportosítja és minden egyes tételnél feltünteteti (rövidített jelzéssel) azt a pszichológiai tudományterületet, amelyhez a tanulmány elsősorban besorolható. 12 ilyen tudományterület szerepel itt: filozófiai pszichológia, általános pszichológia, fejlődéslélektan, társadalompszichológia, pedagógiai pszichológia, munkapszichológia, művészetpszichológia,

sportpszichológia, orvosi (klinikai) pszichológia, gyógypedagógiai pszichológia, kriminálpszichológia, pszichológiatörténet. A tudományterületek lehetnek jól csoportosítottak és jelölésük lehet szemléletes, ennek ellenére azt a kutatót, aki a lélektan egy bizonyos kérdéséhez keres irodalmat, nem mentesítik az egész könyv áttanulmányozásának időtrabló feladatától. Márpedig a kutatót a legritkább esetben érdekli az, hogy egy-egy szerző mit és mennyit publikált. Inkább magát a kutatót tárgyat és annak irodalmát szeretné megismerni. És ez az, amiben segítségére kell lennünk az anyag szakok szerinti csoportosításával is. A segítségzet egyébként még hatékonyabbá tette volna, ha az összeállításba belekerülnek a külföldi szerzők magyarul megjelent művei is.

BENEDEK László egyébként értékes és hézagpótló munkát végzett. Észrevételeinkkel csak azt akartuk bizonyítani, hogy igen nagy jelentőséget tulajdonítunk a bibliográfiának, amely jelen formájában is kitűnően dokumentálja a magyar tudósok pszichológiai munkásságát és annak egyre növekvő tempóját.

T. M.

Cocks-Indestege, Elly — Glorieux, Geneviève: Belgica Typographica 1541—1600. I. Bibliotheca Regia Bruxellensis. Nieuwkoop 1968 De Graaf. XXVI, 612 l.

Németalföld nyomdászata — érteve alatta a mai Belgium és Hollandia területét — már a kezdetektől rendkívül fejlett volt, a XVI. században pedig kifejezetten a legelső köze tartozott egész Európában. A gazdag nyomdatermés rendezett áttekinthetőségét már csak a nagy mennyiség miatt sem könnyű biztosítani. Mégis ahogy a korabeli nyomdászatban, úgy a régi nyomtatványok bibliografizálásában is vezető helyet vívtak ki maguknak a németalföldiek.

Már 1874-ben megjelent M. F. A. G. CAMPBELL *Annales de la typographie néerlandaise au XV siècle* című műve, amelyben kora legigényesebb színvonalán írta le az általa ismert németalföldi őnyomtatványokat. Ezek száma az azóta megjelent tíz kiegészítéssel már kb. kétezer. Világviszonylatban is példamutató vállalkozás volt, amikor W. NIJHOFF és M. E. KRONENBERG *Nederlandsche bibliographie van 1500 tot 1540* címmel 1923-tól kezdve több sorozatban a legutóbbi időkig összesen kb. 4500 tételben az e területen a XVI. század első négy évtizedében készült nyomtatvá-

nyokat ismertették. Mind az anyaggyűjtés teljességre törekvése, mind a leírás színvonalára a legnagyobb elismerést érdemli.

Ezek a hagyományok ösztönözhatték azokat, akik abba a nagy vállalkozásba fogtak, hogy a fentiek folytatásaként regisztrálják a XVI. század utolsó hat évtizedében Németalföldön készült nyomtatványokat. Nem nehéz belátni, hogy e cél megvalósítása már csak annak méretei miatt is rendkívüli feladatot jelent. A nyomtatványok száma a XVI. században is évtizedről évtizedre szinte hatványszerűen emelkedett, így egy ilyen igen fejlett területen sok-sok ezer kiadvánnyal kell számolni. Ráadásul éppen a feldolgozott korszakban következett be e területnek máig is meglévő kettészakadása a déli Belgiumra és az északi Hollandiára. Ilyen megfontolások alapján kerülhetett sor a további bibliográfiai munka kettéosztására is.

Elsőként *Belgica Typographica* címmel a belgiumi nyomtatványok regisztrálásának közlését kezdte meg. Az eddigi bibliográfiai kiadványoktól eltérően a feltárás módszerül a katalógusok publikálását választották. Ezek sorát a brüsszeli királyi könyvtár gyűjteményében található és a mai Belgium területén 1541–1600 között nyomtatott kiadványokról készült katalógus nyitotta meg. A két szerzőnő: Elly COCKS-INDESTEGE és Geneviève GLORIEUX — mint az említett könyvtár munkatársai — kitűnő munkát végeztek, amikor egy testes kötetben nem kevesebb, mint 4982, a fenti körvonalazott kategóriába tartozó nyomtatványt ismertettek. Ezek között számunkra különösen érdekes Johannes HONTER *Cosmographia*-jának négy antwerpeni kiadása (Belg. Typ. 1482–1485).

A címléírás lényegében közel áll a modern könyveknél világszerte alkalmazott módszerhez, amelyet — tekintettel a nyomtatványok régiségére — néhány igényes szemponttal megtoldottak. Így nemcsak olyan, a könyv azonosításához értékes adat közlésére került sor, mint amilyen a szerléstükör magasságának milliméterben megadott mérete, hanem a szerzők a kötetek tartalmi kibontását is elvégezték, amikor a megjegyzésben felsorolták az összes személyt, akiknek az írása fellelhető az ismertett nyomtatványokban, vagy akiknek azok megjelentetésében szerepük volt. Így pl. Joannes GARETIUS összeállításában (Antverpiae 1563 és 1569) több száz korábban élt egyházi tekintély írásából idézett állítása bizonyítására (Belg. Typ. 1233 és 1234). Ezeknek több lapon át tartó felsorolása között szerepel PELBARTUS DE TEMESWAR is. Ez a feltáró munka

rendkívül értékes, hiszen hozzáférhetővé teszi az egyes kötetekben meghúzódo, de gyakran igen fontos részleteket is.

Az adatokban rendkívül gazdag kötet megfelelő használhatóságát számos mutatóval biztosították a szerzők. (Jellemző ezek sokrétűségére és magas színvonalára, hogy terjedelmük az egész kötet egyharmadát teszi ki.) Ezek segítségével áttekintést kap a mű használója a közreműködőkről (a katalógus szerzői betűrendje az azon belüli utalókkal feleslegessé teszi azok neveinek újabb felsorolását), a meghatározott személyek által használt mottókról, a könyvdíszek művészeiről, a térképek metszőiről, a zeneművek alkotóiról, a könyvek megjelentetőiről (nyomdász, kiadó és könyvkereskedő), valamint a nyomdahelyekről és ezen belül a nyomdákról.

A mintaszerűen elkészített katalógusról valóban csak a legnagyobb dicséret hangján lehet szólni. Problematikusabb azonban, hogy a belgiumi nyomtatványok bibliográfiai áttekintése ilyen gyűjteményi katalógusok publikálásával megoldottnak lesz-e tekinthető. Sajnálattal nélkülözi pl. a kötet használója az ismertett könyvek terjedelmének közlését, amely pedig nemcsak egy bibliográfia, de egy könyvtári katalógusnak is szerves része. A *Belgica Typographica* tervezett következő kötetei, amelyekben további — elsősorban belgiumi — gyűjtemények anyagának feltárására kerül majd sor, számos nyomtatvány esetében ismétlődésre fognak vezetni. Ezek a bibliográfiai szempontból felesleges átfedések száma több és több kötet kiadásával egyre nőni fog. Sajnos a több helyen történő kereséshez (pl. a NIJHOFF—KRONENBERG bibliográfia esetében is) a németalföldi kiadványokkal foglalkozóknak úgy látszik hozzá kell szokniuk, amelyre a legutóbbi összefoglalásáig a *Bibliotheca Belgica* sorozat nyújtott elriasztó példát. Megfontolható lett volna talán az egyszerre történő bibliográfiai feldolgozás méreteit messze meghaladó nagyságú anyag további tagolása akár terület szerint, akár időben.

Mindent összefoglalva a *Belgica Typographica* sorozat első kötetének kiállításában is reprezentatív megjelenését nagy elismeréssel és őszinte köszönettel nyugtazza az általa feltárt nyomtatványokkal foglalkozók széles köre nemcsak a közvetlenül érintett Belgiumban, hanem szerte a világon, így Magyarországon is, ahol e kiadványok számtalan példányát őrzik a különböző gyűjtemények.

BORSA GEDEON

Pálffy Miklós: Bibliographische Seltenheiten der Hallenser Ungarischen Bibliothek. — A hallei magyar könyvtár könyvészeti ritkaságai.

Halle 1967, 124 l. (Arbeiten aus der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt in Halle a. d. Saale. Bd. 6.)

A hallei magyar könyvtár a régi magyar könyvek legnagyobb és legértékesebb gyűjteményei közé tartozik. Az 1712 előtt megjelentekről BUCSAY Mihály adott részletes áttekintést (*Régi magyar könyvek a hallei magyar könyvtárban*. Bp. 1941, 104 l. — Ismertetése: *Magy. Könyvszle.* 1941, 298—300 l.), amelyben nem kevesebb, mint 631 könyvszettel már ismert és 123 korábban ismeretlen RMK-ról adott hírt.

BUCSAY e művéhez csatlakozik PÁLFFY Miklós most megjelent munkájának első része, amelyben azt igen alaposan és gondosan kiegészíti, ill. kijavítja. A második részben ezen túlmutatva az 1712—1800 között megjelent kiadványokat, a harmadikban a gyűjtemény régi szláv nyomtatványait írja le, a negyedik részben pedig a hallei magyar könyvtárról készült írások könyvészeti jegyzékét adja. Az egyes részek között — azok eltérő szempontjai miatt — szükségszerű átfedés van. Így joggal szerepel az I.756. tétel a III.31—32. alatt is. Azonban ez a kettős feltárás nem minden esetben lett következetesen végrehajtva (pl. III.80. nem szerepel a II. részben, II.77. és 79. a III. részben).

BUCSAY számozását folytatva PÁLFFY további 80 RMK I—III kategóriába tartozó nyomtatványt ír le (RMK I-ből 3, II-ből 6, III-ből 71). Ezek közül 11 esetében az RMK közölte a hallei példányt, de BUCSAY-nak nem sikerült azokat fellelnie. 22 bibliográfiailag már leírt műből talált PÁLFFY egy-egy példányt a hallei gyűjteményben, 40 mű pedig korábbi bibliográfiákban egyáltalában nem szerepel. Ennek az első résznek függelékeként nem kevesebb mint 70 olyan 1677—1711 között külföldön megjelent alkalmi nyomtatványt is közöl, ahol a többnyire kis versek szerzői között magyarországi származású is van.

A magyar nyelvű nyomtatványok sorát (I. 755.) TELEGDY Miklósnak Bécsben 1562-ben megjelent katekizmusa nyitja meg (Sztripszky I. 1803. Egyetlen ismert példányát a bázeli egyetemi könyvtár őrzi.) Sajnos BUCSAY-nak ez az adata téves, mert a berlini magyar intézetben a megadott jelzeten csak e műnek 1884-ben SZILÁDY Áron gondozásában megjelent szövegkiadású van meg. A következő magyar nyomtatvány (I.756.) meghatározásába alighanem hiba csúszott. Rövid hallei lá-

togatásom során módomban volt megállapítani, hogy a négy nyelvű szótár két példánya egymástól eltérő szedésű (vö. III. 31—32.), de mindkettő ugyanabban a nyomdában (vö. Pálffy 22. lap 3. jegyzet), vagyis Bécsben készült. Talán nem tévedek, ha a címlap nélküli példányt az 1641-i kiadásból (RMK I.711.) valónak tartom. A hely megjelölése nélkül készült kiadványok esetében nem mindig látszik bizonyítottnak a magyarországi nyomtatás (I.758. és 761.), akárcsak néhány külföldi kiadványnál a szerző hazai származása (pl. I.770, 775, 784, 785).

Üttörőnek mondható és egyrészt PÁLFFY széles látókörét, másrészt nagy szorgalmát bizonyítja a második rész, amelyben 300 nyomtatványt ír le az 1712—1800 időszakból, összevetve azokat PETRIK bibliográfiájával. (Függelékként 23 olyan nyomtatvány is szerepel, amely 1712 és 1718 között készült és a bennük fellelhető gyászversek egyik szerzője Magyarországon született.) Az 1711. év mint bibliográfiai mérföldkő kezd egyre inkább elhalványulni, és helyette az évszázadokra történő beosztás nyomul előtérbe. A retrospektív magyar nemzeti bibliográfia megjelenés előtt álló új első kötete és az ezirányú további előkészítő munka is már ebben a felfogásban készül. Így jelenleg pontosan a PÁLFFY által feltárt időszaknak a PETRIK-féle bibliográfiában nem ismert magyar nyelvű, ill. magyarországi kiadványait magába foglaló pótkötetének (ún. Petrik V.) sajtó alá rendezése folyik. Mindez fokozza PÁLFFY eme jegyzékének indokoltságát és fontosságát.

A hallei gyűjtemény jellegénél fogva természetesen ebben a részben is a korábbi bibliográfiákban még le nem írt művek közül a magyarországi szerzőknek külföldön megjelent munkája a legtöbb. Azonban a hazai kiadványok közül is több korábban ismeretlent közöl PÁLFFY, amely értékes gyarapítást jelent a fentebb említett Petrik-pótláshoz. (Néhány tétel, pl. 137, 153, 207. azért megtalálható PETRIK bibliográfiájában.)

A korábban méltánytalanul elhanyagolt szláv könyvek fokozott feltárása ugyancsak a régi nyomtatványok bibliografizálásának egyik új és meglehetősen elterjedt jelensége. Így csak örömmel lehet üdvözölni PÁLFFY összeállítását, amelyben a hallei gyűjteményből 108 szláv nyelvű művet ismertet 1488 és 1862 között. Kár, hogy a többséget kitevő cseh nyelvű kiadványoknál nem a korszerű *Knihopis českých a slovenských tisků* című munka szolgált bibliográfiai bázisul. Hasznos lett volna a legújabb délszláv szakirodalom igénybevétele is (pl. a 6. tételnél: BADALIČ,

Josip: *Jugoslavica usque ad annum MDC.* 2. Aufl. Baden-Baden 1966, 78. vagy 79. szám?).

Igen becses PÁLFY munkájának negyedik része is, amelyben 51 kézirat és 38 nyomtatott forrást állít össze, amelyek a hallei magyar könyvtárral foglalkoznak. Nem világos azonban, hogy ASZTALOS Miklós munkája itt miért nem és helyette miért csak a 13. és 55. lap jegyzetében található.

A kötetet kiadós és részletes mutató teszi még használhatóbbá, amely a tulajdonnevek és az anonymák címszavainak feltárásával az ismertetett kiadványok részleteiben megbúvó adatokat is hozzáférhetővé teszi. A mintegy ezer nevet, ill. címszót tartalmazó jegyzékből azonban néha egy-egy személy (pl. FRANCKE, A. H. — III.57.), ill. város neve (pl. Prešov = Eperjes — III. 36, 37.) kiesüszott.

A lipcsei nyomda tisztelőre méltó igyekezettel szedte a szokatlan magyar, ill. szláv szöveget azok valamennyi különleges betűjével. Így különösen sajnálatos néhány a magyar szemet bántó sajtóhiba (pl. mon-/lja a 88. lap jegyzetében). Nyilván a kézirat rossz olvasata vezetett ahhoz is, hogy a címléírásba néha — tipográfiai megkülönböztetés nélkül — magyarzó szavak is kerültek (pl. I. 775, II. 97.). A cirill betűk használatát a könyv több helyen mellőzi (pl. III. 6, 85.), de egy helyen (III. 69. göröggel keverve!) mégis él vele. A leírásokban a fraktúrával szedett szöveg jelölése, amely tulajdonképpen nem is elengedhetetlen, meglehetősen vastag aláhúzással történt. Ez sem nem szép, sem nem bizonyult mindig alkalmazhatónak (pl. a sorbázis alá nyúló betűk esetében). Következetlen (pl. I. 830. esetében) a kapitálchen és a verzális betűk használata stb. Ilyen és ehhez hasonló esetek miatt talán fokozottabb együttműködésre lett volna szükség a szerző és a nyomda között, amelyet feltehetően technikai akadályok korlátoztak.

Összefoglalóan megállapítható, hogy PÁLFY munkája nemcsak számtalan értékes új adattal, de újonnan feltárt kategóriáival módszertanilag is komoly lépéssel vitte előbbre a régi magyar vonatkozású nyomtatványok bibliografizálását.

BORSA GEDEON

Schmidt, Heiner: Bibliographie zur literarischen Erziehung. Zürich—Einsiedeln—Köln, 1967. Benziger Verlag, 820 l.

Heiner SCHMIDT válogatott bibliográfiája az iskolai és az iskolán kívüli irodalmi

neveléshez kíván segítséget nyújtani. Már ez a tény is figyelemre méltó, hiszen az ifjúság nevelése, ill. nevelhetősége a világ minden táján egyre fontosabb helyet foglal el. Témája szerint a bibliográfia elsősorban a pedagógusokat, pszichológusokat és az ifjúsággal foglalkozó szakembereket érdekelhetné. De SCHMIDT munkája a feldolgozott anyag tartalmi vonatkozásain kívül a könyvtárosok és bibliográfusok figyelmét is felkeltheti: a szerkesztés és az összeállítás hasznos és más területen is gyümölcsözőtethető módszertani megoldásokat tartalmaz.

SCHMIDT bibliográfiájának időkorét a XX. századra korlátozza: 1900-tól az anyaggyűjtés időpontjának lezárásáig, 1965-ig rendelkezésére álló anyagból válogatott. Az időbeli határok mellett gyűjtőkörét a német nyelvű szakirodalomra terjesztette ki, tehát nemcsak Németország, ill. 1945 után a két német állam területén megjelentetett művekkel foglalkozik, és nemcsak a német nyelvterületet vonta be a feldolgozás hatósugarába, hanem minden német nyelven megjelent művet is számba vett.

A bibliográfia 1300 önálló művet ill. monográfiát, továbbá 900 folyóiratról 12 500 cikket, tanulmányt dolgozott fel. Az összeállítás alapelve a jól tagolt, címszavakkal elválasztott, így könnyen áttekinthető tematikus szétbontás. SCHMIDT bibliográfiáját két részre választotta. Az első 180 lapon található az önálló művek címléírásai. E részt öt főcsoportba osztotta. A főcsoportok az összeállítás rendjében: nyelvtudomány, nyelvpedagógia, irodalomtudomány, irodalompedagógia, ifjúsággal való foglalkozás és az ifjúság irodalmi nevelése. A felsorolt főcsoportokon belül a téma jellegének megfelelően alcsoportokkal további kisebb részekre tagolta az összegyűjtött anyagot. Az egyes művek pontos címléírása után petit betűtípussal elkülönítve annotáció helyett a mű tartalomjegyzékét közölte. A csoportokba sorolt tételek egymásutánját nem a kronológia határozza meg, hanem a könnyebb áttekinthetőség elvét szem előtt tartva, a szerző neve szerinti szoros betűrendbe osztotta az egyes csoportokba tartozó címléírásokat.

A bibliográfia testesebb részét a 12 500 cikk és tanulmány feldolgozása tölti ki. Az önálló művek feltárásánál alkalmazott módszertől eltérően SCHMIDT ebben a részben nem egy logikailag felépített szakrendet alkalmaz, hanem gondosan kialakított és tipográfiailag jól tagolt címszórendszerrel. A címszavak — a hozzájuk tartozó szakirodalmi utalásokkal együtt — betűrendben követik egymást. Illusztrációként bemutatom a diákkönyvtárakkal

foglalkozó címszavak tagolását a szerző által kialakított sorrendben: Schülerbücherei [a továbbiakban Schb.] (Arbeitsbücherei); Schb. (Aufbau); Schb. (Ausland); Schb. (Ausleihe); Schb. (Berufsschule); Schb. (Bestandsaufbau); Schb. (Buchanschaffung); Schb. (DDR); Schb. (Einrichtung); Schb. (Finanzierung); Schb. (Geschichte 1900–1931); Schb. (Geschichte 1933–1945); Schb. (Gymnasium); Schb. (Klassenbücherei); Schb. (Krise); Schb. (Landschule); Schb. (Mädchenschule); Schb. (Ministerialerlass vom 9.7. 1928); Schb. (Öffentliche Bücherei); Schb. (Realschule); Schb. (Sonderschule); Schb. (Volksschule); Schb. (Werbung); Schb. im Unterricht; Schb. im Unterricht (Geschichte). E címszó tagolása érzékeltetheti a szerző aprólékos, de ugyanakkor nem elaprózó bontási koncepcióját. Mint már említettem, e címszavak után felsorolások cikkek és tanulmányok szerzőik nevének szoros betűrendjében követik egymást. A címléírások pontosak, és minthogy térben és időben széles körből származnak, a szerző nem alkalmazott semmiféle rövidítést, teljesen leírja a folyóiratok címét, évfolyamát, megjelenési helyét és évét, végül a lapszámot.

A bibliográfiát három mutató zárja. Az első a feldolgozott folyóiratok jegyzékét tartalmazza. SCHMIDT gondosan számba vette összes adatukat, de ezenkívül megfelelő jelrendszerrel eligazította a használatát az esetleges címváltozásokról, folyóiratátalakulásokról stb. is. A második a szerző és címmutató, amely a bibliográfia első részébe illesztett önálló művek mutatóját tartalmazza olyan olvasóra gondolva, aki vagy a mű szerzőjét, vagy a mű címét ismeri, de nem tudja pontosan, hogy milyen témakört ölel fel a könyv. Az utolsó a folyóiratcikkeket elrendező címszavak mutatója.

REJTŐ ISTVÁN

Breycha-Vauthier, A. C.: Die Zeitschriften der österreichischen Emigration 1934–1946. Wien 1960, Österreichische Nationalbibliothek. 28 p. (Biblos-Schriften, Bd. 26.)

A második világháború befejezése után rendre-sorra láttak és látnak napvilágot a különböző európai országokban olyan könyvészeti munkák, melyekre okvetlenül fel kell figyelniünk, mert alapkiadványokról van szó. Tematikájuk közös: a második világháború alatt megjelent földalatti, „clandestinus”, emigráns; közös összefoglaló néven ellenállási irodalomnak nevezhető publikációk. S ha a kiadványfajták különbözők is — könyvek, periodikák, kis-

nyomatványok stb. —, ha csoportosításuk más és más — például saját országban illegálisan megjelent sajtó vagy pedig emigráns, azaz csak más országokban létrehozott lapok; ha feldolgozási módjuk eltérő is — egyszerű bibliográfia vagy analitikus, értékelő, monografikus művek — közös bennük egyrészt a tartalmi alap gondolat: az antifasiszta írások összegyűjtése, másrészt a formai oldal is: e kiadványok rendszerezésének óhaja.

E kategóriába tartozik az előttük álló bibliográfia is. Előszavában dr. Josef STUMMVOLL, a könyvtár főigazgatója tömören érzékelteti a munka jelentőségét és célját. Mint írja, az idők gyakran a haza elhagyására készítették az osztrák hazafiakat, de ők mindenkor szoros kapcsolatot őriztek meg hazájukkal. Ennek a kapcsolatnak élő tanúi a fennmaradt periodikák, melyek megőrzése a nagy nyilvános könyvtárakban kiemelkedő jelentőségű. A bibliográfiában regisztrált lapok külön jelentősége az, hogy oly időszakból származnak, amikor Ausztria nevének kiejtése is tilosnak látszott. Kiemeli a nemzeti könyvtár szerepét, mely szellemi központ és összekötő kapocs a külföldi osztrákok számára.

Az előszó után a bibliográfia összeállítója, a harminc esztendőre Svájcban tartózkodó BREYCHA-VAUTHIER, a külföldi osztrákok világszövetségének egyik alapító tagja, részletesen kifejti munkája célját, módszerét.

A rendelkezésre álló összeállítás — írja —, elsősorban *könyvtári-bibliográfiai* feladatot kíván betölteni: olyan kiadványokat jegyez fel, melyek a szélesebb körök előtt ismeretlenek voltak, annak ellenére, hogy mondanivalójuk éppen a nyilvánosság szempontjából lényeges. Ezt az anyagot nagyon nehéz volt felszínre hozni, hiszen szétszórtan terjedt, sőt sok belőle el is pusztult a világháború során. Második fő célkitűzése *történelmi-politikai*: dokumentatív összefoglalni az osztrák emigráció viszonyait, célját, tevékenységét. Bár a különböző emigrációs csoportok — politikai, faji, vallási — céljai és érdekei nem voltak azonosak, a közös sors bizonyos egységet kovácsolt ki közöttük.

„Ausztria újra lesz. Ausztria feltámad s az igazság győzni fog!” — idézi az *Österreichische Post* című lap mottóját. Ez a lap 1938 karácsonyán Párizsban elsőként jelent meg az ország megszállása után. Bár az emigrációs osztrák sajtó egységes volt a megszállás igazságtalanságának kipellengérezésében és a független Ausztria megteremtéséért folytatott harcban, az utak különbözők, a politikai irányok eltérők. Ezért választotta a bibliográfia kronológikus beosztását. Kiemeli az

osztrák emigrációs sajtó gazdag művészeti-irodalmi tendenciáját. GRILLPARZER és NESTROY, HOFMANNSTHAL, ZWEIG, WILDGANS, ROTH, WERFEL, CSOKOR mindenütt megtalálható: „ők hívnak, irányítanak, összekapcsolnak” — ezt az erős művészeti és irodalmi érdeklődést otthonról vitte magával az emigráció, s ez a politikai lapok jellemzője is.

A szerző megállapítja, hogy bár ez az összeállítás eddig a legteljesebb a publikáltak közül, de még ez sem tekinthető teljesnek. További fontos feladatként tartja számon az elveszett vagy elfelejtett szellemi kincsek felkutatását.

A kis terjedelmű, de értékes bibliográfia három részre tagolódik. Az első rész időrendben sorolja fel az osztrák emigránsok által különböző külföldi országokban megjelent periodikumokat, szám szerint összesen 41 címet, a legfontosabb címle-

írás adatokkal (cím, kiadó, amennyiben a lapon fel van tüntetve, megjelenési hely, év, periódicitás, méret, lefolyóhely). A bibliográfiában feltüntetett első cím az *Arbeiter Zeitung*. Organ der österreichischen Sozialdemokratie. Brünn, Paris 1934—1938. Itt találjuk a fentebb már említett, a náci megszállás után elsőként megjelent párizsi *Die Österreichische Post* című lapot, továbbá a Prágában kiadott *Weg und Ziel*. Blätter für Theorie und Praxis der Arbeiterbewegung című havilapot. Az utolsó cím az időrendi felsorolásban: „*The Austrian Friends of Austrian Labor*. New York 1946”. — Az Egyesült Államok 12, Anglia 9, Franciaország 8, Csehszlovákia 3, Svájc 3, Argentína 2, Belgium 2, Kanada 2, Svédország 2, Uruguay 1 osztrák lappal szerepel. A könyvet cím szerinti mutató zárja.

MARKOVITS GYÖRGYI

TARTALOM

<i>Varga Sándor</i> : A Szabad Szó című hetilap könyves-akciói 1939—1943 — Die Buchaktionen des Wochenblattes „Szabad Szó“ (Freies Wort)	305
<i>Sonnevend Péter</i> : Fejezetek a Cserépfalvi Könyvkiadó Vállalat történetéből — Kapitel aus der Geschichte des Cserépfalvi-Buchverlages	321
<i>Soltész, Elisabeth</i> : Zur Herkunft des Corvin-Graduals und zur Ikonographie seiner Miniaturen	334
Blücher, Gebhard : Bestimmung der Auflagehöhe von Kronstädter Drucken des 16. Jahrhunderts mit Hilfe der Wasserzeichen	343

• K Ö Z L E M É N Y E K

<i>Dezsényi Béla</i> : Szacs vay Sándor utolsó évei	351
<i>Nizsalovszky Endre</i> : Reformkori kritikai irodalmunkhoz	357
<i>Kovács Magda</i> : A külföldi lapok Magyarországon. (Néhány cenzúrai eset tükrében 1845—48 között.)	360
<i>Gál István</i> : Az Apponyi-gyűjtemény londoni kezdetei	362
<i>Kozocsa Sándor</i> : Madách Imre javításai „Az ember tragédiája” első kiadásában ...	366
<i>Terbe Lajos</i> : Ligeti Károly „Végrendeletem” c. verse kiadásainak és fordításainak történetéhez	373
<i>Markovits Györgyi</i> : A „Névtelen Jegyző” c. folyóiratról (1932)	376

FIGYELŐ

<i>Kőhalmi Béla—Fukász György</i> : Mátrai László hatvan éves	383
<i>Pusztai Jánosné</i> : Denisz'ev, Vitalij Nikolaevics	385
<i>Holl Béla</i> : Gebhard Blücher (1934—1968)	386
<i>Dezsényi Béla</i> : A társadalmi tudományok új módszerrel gyűjtött forrásainak első Magyarországon megjelent gyűjteménye	386
<i>Csapodi Csaba</i> : Az ETO újabb magyar irodalmáról	388
<i>Székely Artur</i> : A tipográfia és a szedéstechnika is változik	392
<i>Holl Béla</i> : Gutenberg-emlékkiállítás Esztergomban	396

S Z E M L E

A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának évkönyvei (Ism. <i>Vértessy Miklós</i>)	397
Dér Ferenc: Sajtójogi ismeretek (Ism. <i>Takács József</i>)	398
Veszprém megye irodalmi hagyományai (Ism. <i>V. Busa Margit</i>)	399
Beiträge zur Methodik der Wissenschaftsgeschichte (Ism. <i>Bugyi Balázs</i>)	400
Freiberg, R.: Die Presse der französischen Resistance (Ism. <i>mgy</i>)	401

BIBLIOGRÁFIÁK

<i>Mitru Ibolya</i> : A Szovjetunió története (Ism. <i>Kőhalmi Béla</i>)	402
Magyar pszichológiai irodalom 1945—1966 (Ism. <i>T. M.</i>)	403
Cocks-Indestege, E.—Glorieux, G.: Belgica Typographica I. (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	403
<i>Pálfy Miklós</i> : Bibliographische Seltenheiten der Hallenser Ungarischen Bibliothek (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	405
<i>Schmidt, H.</i> : Bibliographie zur literarischen Erziehung (Ism. <i>Rejtő István</i>)	406
<i>Breycha-Vauthier, A. C.</i> : Die Zeitschriften des österreichischen Emigration 1934—1946 (Ism. <i>Markovits Györgyi</i>)	407

TABLE DES MATIÈRES

<i>S. Varga</i> : Les semaines du livre organisées par l'hebdomadaire „Szabad Szó” (La Voix Libre) dans les années 1939—1943 (Avec résumé en allemand)	305
<i>P. Sonnevend</i> : Chapitres de l'histoire de l'Édition Cserépfalvi (Avec résumé en allemand)	321
<i>E. Soltész</i> : Données à l'histoire de la genèse du Graduel Corvini et à l'iconographie de ses miniatures (Texte entier en allemand)	334
<i>G. Blücher</i> : Détermination du tirage des imprimés édités à Brassó au 16- siècle avec Paide des filigranes (Texte entier en allemand)	343

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>B. Dezsényi</i> : Les dernières années du journaliste Sándor Szacsavay	351
<i>E. Nizsalovszky</i> : Littérature critique hongroise de l'ère des réformes	357
<i>M. Kovács</i> : Journaux étrangers en Hongrie. (Quelques cas de censure dans les années 1845—1848)	360
<i>I. Gál</i> : Les débuts londoniens de la collection Apponyi	362
<i>S. Kozocsa</i> : Les corrections d'Imre Madách dans la première édition de son ouvrage „Az ember tragédiája” (La tragédie de l'homme)	366
<i>L. Terbe</i> : Les éditions hongroises de la poésie „Végrendeletem” (Mon testament) de Károly Ligeti et de ses traductions	373
<i>Gy. Markovits</i> : La revue „Névtelen Jegyző” (Le Notaire Anonyme) (1932)	376

CHRONIQUE

<i>B. Kőhalmi—Gy. Fukász</i> : László Mátrai	383
<i>M. Pusztai</i> : Vitalii Nicolaevitch Denisev	385
<i>B. Holl</i> : Gebhard Blücher (1934—1968)	386
<i>B. Dezsényi</i> : Premier spécimen paru de „oral history” en Hongrie	386
<i>Cs. Csapódi</i> : La littérature récente hongroise de la Classification Décimale Universelle	388
<i>A. Székely</i> : La typographie et la technique de la composition subit des modifications	392
<i>B. Holl</i> : L'exposition commémorative de Gutenberg à Esztergom	396

COMPTES RENDUS CRITIQUES

A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának évkönyvei (<i>M. Vértessy</i>)	
Dér Ferenc: Sajtójogi ismeretek (<i>J. Takács</i>)	397
Veszprém megye irodalmi hagyományai (<i>M. V. Busa</i>)	398
Beiträge zur Methodik der Wissenschaftsgeschichte (<i>B. Bugyi</i>)	400
Freiberg, R.: Die Presse der französischen Resistance (<i>mgv</i>)	401

BIBLIOGRAPHIES

Mitru Ibolya: A Szovjetunió története (<i>B. Kőhalmi</i>)	402
Magyar pszichológiai irodalom 1945—1966 (<i>M. T.</i>)	403
Cocks-Indestege, E.—Glorieux, G.: Belgica Typographica I. (<i>G. Borsa</i>)	403
Pálffy Miklós: Bibliographische Selteneiten der Hallenser Ungarischen Bibliothek (<i>G. Borsa</i>)	405
Schmidt, H.: Bibliographie zur literarischen Erziehung (<i>I. Rejtő</i>)	406
Breycha-Vauthier, A. C.: Zeitschriften des österreichischen Emigration 1934—1946 (<i>Gy. Markovits</i>)	407